

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
TIZEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLYREND ÉLETÉBŐL.

SZERKESZTI

BAUER IMRE

H. OSZTÁLYTITKÁR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

- I. szám. Adalékok a római alkotmány-politikához és államjoghoz. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- II. Adalékok a magyar állami>olgári társadalom egységes természétének elméletéhez. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- III. Demologiai tanulmányok. *Körösi József* l. tagtól.
- IV. A visszaesés okairól s óvszereiről. *Tóth Lőrincz* r. tagtól.
- V. A király tanácsosainak felelőssége Aragóniában és Magyarországon III. András óta. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- VI. Sextus Caecilius Africanus jogtudós. *Vécsey Tamás* r. tagtól.
- VII. Báró Wiillerstorf és a szabadkereskedés meghonosítása az osztrák-magyar monarchiában. *Matlekorits Sándor* l. tagtól.
- VIII. Az 1839/40-diki országgyűlés visszhangja az irodalomban. *Ballagi Gáza* l. tagtól.
- IX. Taras, Syrakusa, Akragas és egyéb görög államok demokrátiája. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- X. A specificatio. Magánjogi értekezés, dr. *Hoffmann Pál* l. tagtól.

ADALÉK A RÓMAI ALKOTMÁNYPOLITIKÁHOZ ÉS ÁLLAMJOGHOZ.

SCHVARCZ GYULA

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztály ülésén, 1888. június 11-én.)

BUDAPEST, 1888.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

Budapest, 1888. Az A t h e n a e u m r. társ. könyvnyomdája

Azóta, hogy megírtam Lucius Cornelius Sullának alkotmányjogi jelentőségéről azon értekezésemet, a melyet a t. Akadémia előtt fölolvashatni szerencsés valék, megjelent Mommsen »Römisches Staatsrecht«-jéből a harmadik kötet első fele: ¹⁾ esemény a szakirodalmi világban, csak hogy nem a Sulla viselt dolgainak, művének és alakjának kritikai méltatására nézve. Fentemlített értekezésem végén rá is utaltam már egy jegyzetben azon érvelés hiányaira, a melylyel Mommsen a maga, korábban ²⁾ kifejtett, Sulla-elméletét jelen fél kötetében is ápolgatni igyekszik. Főlemlítettem, hogy midőn Mommsen a P. Sulpicius törvényéről, helyesebben plebiscitumáról szólván azt mondja, hogy a szabadosok politikai jogait Sulla győzelmei folytán ismét elvesztették — mit dem Siege der Waffen Sulla's verschwanden die ephemeren Errungenschaften der Populären, ³⁾ ezt épen oly kevésbé képes, sőt még csak meg sem is kísérli igazolni, mint a hogy nem okolja meg azon hypothesisét, a melyben azt állítja, hogy Sulla rendelte el, hogy a Senator fia született lovag számba menjen. »Von wem diese Ordnung herrührt, ob Augustus sie vorgefunden oder eingeführt hat, ist nicht überliefert; wir werden sie hienach (!) für Sulla in Anspruch nehmen können, und es passt völlig in seine Constituirung des Gemeinwesens, dass er, die Incompatibilität des Senatsitzes und des Ritterpferdes festhaltend, in dieser Weise die Rittercenturien in die Gewalt des Senats brachte.« ⁴⁾ Ez az egész érvelése Momm-

¹⁾ Römisches Staatsrecht von Theodor Mommsen. III. Bd. I. Abth. Leipzig, Verlag von S. Hirzel, 832 11.

²⁾ »Römische Geschichte« és Römisches Staatsrecht ii. hh. Hsl. ü. »Römische Forschungen« ii. hh.

³⁾ »Röm. Staatsr.« III. 1. 439. 1. L. »L. C. Sulla a római alkotmányjog történelmében« című értekezésemet 79. 1.

⁴⁾ »Röm. Staatsr.« III. 1. 48B. 1.

sennek, a mellyel ezen hypothesisét fedezhetni véli. Valóban nagyon gyenge ezen oktani háttér; kivált, ha meggondoljuk, hogy mindaz, amit a nagyszerű történetbúvár Sulla állítólagos oligarchikus alkotmánypolitikájának kimutatására fölhoz, egyáltalán nélkülöz minden tételes jogi alapot a forrásainkban; a legerősebb érvét e részben még a C. Manilius és a P. Clodius törvényhozási vállalatából látszik meríteni, igen, de közelebb vizsgálva a dolgot; kitűnik, hogy a C. Maniliusnéptribun a Sulpicius törvényét a Kr. e. 67,ik évben újíttotta meg, és P. Clodius 8-10 évvel később, vagyis 57-ben Kr. e. igyekezett azt ismét megújíttatni, a libertinusok jogkörének teljes visszaállítása érdekében, így sem Sullának 78-ban, bekövetkezett halála után azonnal, hanem 11 évvel Sulla halála után. Ugyan minő joggal következtetheti ebből aztán Mommsen azt, hogy Sulla reactionarius álláspontot foglalt el a libertinusokkal szemben, ugyanaz a Sulla, aki a libertinusokat tömegesen, nem kevesebb, mint 10.000-et saját maga szabadított fel a száműzöttek rabszolgáiból, hogy magának belőlök testőrséget alakíthasson? Hisz Mommsen maga is elismeri, hogy C. Manilius plebiscitumát, amely Kr. e. 67-ben hozatott, nyomban rá megsemmisítette a comitiákban egybegyűlt nép, hisz ezért kellett 8 évvel később P. Clodiusnak ismét előállania a Maniliuséhoz hasonló irányú indítvánnyal, bár forma szerint rogatio nem is lehetett belőle, mert időközben, e 8 év folyamában ismét a régi jogrend állott vissza a jogrend tekintetében: ámde, ha ez a régi jogrend visszatérése megtörténhetett volna ezen 8 év folyamában, mennyivel inkább megtörténhetett ez azon 14 év folyamában, amelyek Manilius plebiscitumát Sulla halálától elválasztják, azon 11 év folyamában, amelyekben nem érezvén többé a Sulla hatalmát; sem a Cinna radicalismusának közvetlen hatását, minden oldalról csakhamar fölütötte a fejét Rómában a rendi reactio? Valóban akrisia lenne ily körülmények közt

olybá tüntetni föl a Mommsen hypothesisét, mint történelmi valószínűséget.

Az sem állhat meg a tárgyilagosan eljáró kritika előtt, a mit Mommsen a »senatorius ordo« jogi jelentőségének kifejlődésére nézve oly értelemben szeretne velünk elhitetni mintha Sulla megszüntette volna ugyan az equester ordónak még a traxachusok kezdeményezéséből származó jogkörét, de annyival inkább igyekezett volna a senatorius ordo«-t, mint ilyent egészen mereven szembeállítani az állampolgárság nagy tömegével. Ez a műszó senatorius ordo« Sulla idejében még nem is bir ily államjogi természetű jelentőséggel. Cicerónál és Sallustiusnál fordul elő e kifejezés első ízben bizonyos bangnyomatékkal: ámde ekkor még az »ordo« egyáltalán nem jelentette azt, hogy a senator neje és agnat utódai harmad-ízigen szintén beletartoznak a senatorius ordóba. Ezt csakis a Lex Júlia a város építésének 736-dik érében, tehát pár nemzedékkel Sulla halála után léptette államjogilag érvénybe a minthogy a Digestákban (1.. 9- 10- 23.. 2.. 42.. I.j. Paulánál iDig. 50., 1.. 22.. 5.) és Elpianusnál (13., 1.) e jogalap tüzetesben is megformulázva föltalálható. Cicero és Sallustiuskorában, tehát jóval Sulla halála után bőven használták még e kifejezést is »ordo iudicum« az Albumba bejegyzett esküdt-bírákra vonatkozólag, de csakis oly értelemben, mint a hogy ordónak nevezték az apparitorok, haruspexek, a hajósok és színészek testületét is.¹⁾ tehát nem oly értelemben, mintha mind azoknak, a kiket Cicero vagy Sallustius idejében a »senatorius ordo«-hoz tartozóknak k. feleségei és harmad-ízigen agnat utódai is már mint egy külön, államjog érvényesülő renchez tartoztak volna, mint ennek határozott Előjogokkal és kiváltságokkal fölrüházott tagjak Csakis a Lex Júlia, csakis a principatus domborította ki úgy a senatorius ordo-t, mint az equester ordo-C mint államjogilag teljes élel

¹⁾ Cíc. pro Clenent 37.104.: Sallust Carl. 17. és m. h.

²⁾ Corp Inser. Lat. XIV. 150., 251., 2408., corporati leutucularii tabularii auxiliares Oscenses, adlecti sceniorum stb. Az «Uterque ordo« a «senarius» és az «equestes» csakis a perinscriptum idején hó az államjogi irányelvbe, Velleiusnál (II. 12., 190.) találjuk ezek első nyomait.

kimetsződő rendeket szemben a többi állampolgársággal, nem a Sulla alkotmányjogi hagyatékának alapján, hanem épen ellenkezőleg, azon rendi reakciónak, patriciusi és nobilitariusi reakciónak hagyományaiból vélvén a maga számára erőt méríthetni, a mely reakciót Sulla halála után és még Cicero idejében is, Pompeius velleitási folytán, ugyancsak a Cinna és Sulla nivelláló alkotmányjogi politikájának utóhatása tartott még mindig ébrenlétben.

A Sulla alkotmányjogi reformjának részlegesen tüzetes kritikai bevilágítása már csak azért is fontos, mert épen a »dictator legibus scribendis ac reipublicae constituendae« államjogi állása és alkotmánypolitikai működése képezik alapvető előkészítését annak, a mit az alkotmánytörténelemben »római császárságnak« szoktunk nevezgetni. Mommsen elismeri, sőt hangsúlyozza ugyan a Sulla szerepének rendkívüli fontosságát; de nem érzi magát indítatva sem a »Römisches Staatsrecht«-ben,¹⁾ sem a »Römische Geschichte«-ben²⁾ kellő belemélyedéssel kidomborítani akár a Sulla alkotmányjogi s politikai előzményeinek benső történelmi egybefüggését, sem pedig nem vállalkozott, legalább még eddig arra, hogy a monarchiái államforma előkészítő phasisainak szervesen egymásba kapcsolódó fejlődési menetét átnézetileg feltüntesse Sullától egész Nagy-Konstantinig. Minthogy az én értekezésemnek célja Suliára vonatkozólag államformatani háttérrel bír: szükségesnek tartom, mind a két irányban megkísérlem a hézag betöltését.

Szabadjon tehát mindenekelőtt egy pillantást vetnem azon alkotmánypolitikai mozzanatok benső összefüggésére, a melyek a pártok küzdelmében, a Sulla szerepének történelmi lehetőségéhez vezettek a római államéletben.³⁾

I. Az egyúttal állampolgári jogterjesztésre irányúit agrar-mozgalmak genesisé visszanyúlók a Gracchusok korán túl a patriciusok és plebeiusok azon küzdelmeibe, a melyeket csak a Hortensius törvényhozásának sikerűit legalább a napi

¹⁾ Röm. Staatsr. II. i. III. ii. lili. »Böm. Gescli.« II. i. h.

²⁾ H. e. Herzog: »Köm. Staatsverfassung.«

³⁾ A »Luc. Corn. Sulla« című értekezésemben csak futólag utaltam e mozzanatok egy némelyikére 6 — 11. 11.

kérdések fõlszínén maradandólag kiegyenlítene; ámde a közlödek fõlosztása, a gyarmatalapítás és az állampolgári jognak tervezett kiterjesztése latinokra, esetleg egyéb szövetségesekre nem voltak egyedüli elemei a néppárt programjának, a mióta Apuleius Saturninus néptribun, Gaius Servilius Gl unciával szövetkezve, nagyobb célokra törekedett, mint a minõkre a hanyatló népszerűségû és nem kevésbé korlátolt tehetségû, mint szûklátkörû gyõzelmes hadvezért, eddigi elvbarátját, Gaius Mariust fõlhasználhatta volna. Marius kaczerkodott eleget az itálieakkal; készségesen nyújtott volna õ is — már csak a maga pórias származására való tekintetbõl is — segédkezet egy oly törvény alkotásához, a mely legalább az itálieiak egy részének római állampolgári jogot és a keltáklakta roppant földterületek közfõldeinek tervezett fõlosztásánál jelentékeny osztályrészt, majd gyarmatalapítási jogot lett volna biztosítandó. Ámde a babérdús hadvezér consul is volt egyúttal, és mint ilyen, nem bírhatott lépést tartani az õ radikális barátainak napról napra rohamosabb mérvekben lázongó törekvéseivel. Államcsínyre nem is gondolt még talán ezúttal; de ha gondolt volna is, a Saturninus törvényeihez csatolt*) clausula, mely a senatus összes tagjait öt nap alatt az új agrártörvényre eskütételre kötelezi vala, oly kelepcebe hozta most Mariust a consult, hogy csak az által menekülhetett meg a népszerűségét végcsapással fenyegetõ neveltséges szereptõl, hogy cserbenhagyta a néppártot és fõlajánlotta szolgálatait a senatus pártjának. Tette pedig ezt annyival is nagyobb készséggel, minthogy észrevette, mennyire háttérbe szorítja õt, minden hadvezéri dicsõsége daczára is, a nála jóval fiatalabb, nagy tehetségû, magas képzettségû és rendkívüli erélyû tribunnak, Saturniusnak szellemi fõlénye. Midõn tehát az itálieiak, nem bírva bevárni e szenvedélyes huzavonának a végét, a városba tódultak, hogy ott a vidéki tribusokba becsempészve magokat, ugyancsak a vidéki tribusok valódi állampolgáraival leszavazzák a most conservatív városi tribusokat, s Glauoia senatuspárti ellenjelöltjét a cousul-

¹⁾ A Saturninus törvényeihez csatolt clausulát illetõleg I. Demokratie« címû müvem sajtó alatt levõ II. kötetének jegyzeteit.

választásnál, Memmiust, a néppártiak megrohanják s agyonverik, Saturninust pedig »királylyá« vagy »vezérré« kiáltják ki; saját hívei, az italbarát vidéki tribusbeliék, a vagyontalan római értelmiség egyrésze, nemkülönben a városba tódult itáliaiak nagy fegyveres erőtől környezve, a Capitoliumba viszik: Marius a consul saját maga áll élére azon rohamoszlopnak, a mely nem annyira az alkotmány védelmére, mint a senatuspárti conservatív érdekek szolgálatában a Saturninus csapatai ellen megkezdí az öldöklő, nyílt utczaí harcztot, és le is veri a dolgok tervezett új rendjének bajnokait, egy kis hadicsel segélyével, csakhamar szerencsésen, a foglyul esett Saturninust, a már kikiáltott »királyt« vagy »vezért« pedig megkövezi a tanácsházban.¹⁾ Tehát már Sulla előtt egy »király« vagy »vezér« — ez utóbbi bizonyára csak azért, mert a »király« czírn még mindig gyűlöletes! A »vezér« czím új valami a római alkotmánytörténelemben, a szónak ezen államjogi értelmében: azok, a kik ez új czímet kikeresték, csak elődei az alkotmány történelemben, de kevésbé óvatoskodó elődei úgy Sullának és Caesarnak a »dictator legibus scribendis ac reipublicae constituendae« czímén uralkodóknak, és Octavianusnak, a ki a legfőbb hatalmat gyakorolja vala, a nélkül? hogy az ő czímei közül akár a »princeps,« akár a »tribuni potestate,« akár az »imperator,« akár a »curator morum,« akár a »Caesar,« akár az »Augustus,« akár a »páter pátriáé« a legfőbb hatalom gyakorlásának jogczímét magában foglalta volna. Emlékezetre méltó jelenetek, a melyek nagyon is élénk fogékonytságot gerjesztettek nemcsak a legyőzőitekben, de az összes politikai elégiútlemben, a forradalmi politikának egy hajdan már divatos, de századok óta kialudni látszott irányzata, a néppárti törekvésekből kiemelkedő tyranniss iránt.

Valóban Saturninus néptribunnak ezen államcsinyje jórészt fölbontotta az eddigi pártviszonyokat, teljesen összeveszítette egymással a nagy tőke embereinek pártját a proletariátussal, a mely pedig azt Gaius Gracchus óta egész készséggel szolgálja vala, főleg a magas születés embereinek

¹⁾ Appian. »B. C.« I. 32. · ὁ δὲ Σατουρνίνος ἄλλο πλῆθος ἀλίσεως ἀπὸ τῶν ἀγρῶν, μετὰ Γλαυκίου καὶ Γαίου Σαυρηγίου ταμίου τὸ καπιτώλιον κατέλαβεν, κ. τ. λ. Hsl. ö. Plut. Mar. i. h.

politikai törekvései ellenében;¹⁾ másfelől meg a vidéki tribusok állampolgáraiban, valamint az itáliaiakban is azon áramlatot kezdé megállandósítani, a mely kétségbeesve a gazdasági és jogi helyzet komolyabb javíthatása fölött, míg csak a köztársasági öröklött államrend fönnálland, később az örökös dictaturához, a nagy katonai demagógok aismmetiájához vezetett. Értsük meg jól: Kr. e. 104-ben, tehát négy évvel a Saturninus katastróphája előtt L. Március Philippus néptribun odanyilatkozott, hogy nincs összesen kétezer birto-
kos ember az összes állampolgárzatban — »non esse in civitate duó milia hominum qui rém haberent,« és Philippus néptribun aligha vétett valami nagyot a tényleges számarány ellen:²⁾ mert ez idő szerint a tőke és a nagybirtok közzgazdasági visszahatása, kivált a másik puni háború folytán megállandósúlt mezőgazdasági válságok által a középbirtokost és kisbirtokost, de meg a kis ipart és kereskedést, és egyáltalán a kisebb ingó vagyont fokról fokra a legnyomasztóbb helyzetbe sodorták, a mely helyzetből a kérdésben forgó négy év alatt bizonyára nem bírhatta a beteg római társadalom a maga sorsát jobbra fordítani.³⁾ A régi patriciusi maradványok, a nobilitas és a lovagrendi üzér-kapcsolatok annyira fölszitták volt ez idő szerint már magokba a közzgazdasági fejlődésnek csaknem összes életerejét, hogy csakis a hódító hadjáratok folytán egyre jobban fölterlődő óriási közzföldek vagy quasi-közzföldek fölosztásából, és a gyarmatalapítás által vélték anyagi jövvőjüket biztosíthatni még a társadalom azon rétegei is, a melyek nem szorultak közvetlenül minden léptenyomon arra, hogy éhségüket gabim törvények kiaknázása által esetről esetre lecsillapíthassák. Igen, de a római, joggal vagy jogtalanul ősrégi családfára, vagy legalább százados ily-nemű előjog élvezetére támaszkodó tribusok városi állampolgári elemei most is arra irányozták összes politikai tevékeny-

¹⁾ Ezen fordulatot sem domborítja ki kellő éllel Mommsen a »Römische Geschichte«-ben, sem Herzog nem méltatja kellőleg, idézett művében.

²⁾ Cicero de offic., II. 73.; hsl. e. Ihering fejtegetéseit a »G. d. R. R.«-ben; Mommsen »R. G.« III. 3—335. 1.

³⁾ L. Ihering, i. h.

ségöket, hogy a közföldekben osztozkodást és a gyarmatalapítás jogát jövőre is mint érinthetetlen monopóliumot kizárólag a saját magok számára biztosíthassák, és semmi áron nem akarták ezen, oly hosszú időközön át ép oly lelketlen kényelemmel, mint botorúi gyakorolt monopóliumokat oly fajta elemekkel megosztani, a melyek csakis újabb időben lettek fölvéve a szövetséges népek — a sociusok — sorából a római állampolgárság jogi kötelékébe. E tekintetek hajtották teljén Róma városának majdnem összes közép és alsóbb társadalmi elemeit, úgy szólván az egész városi plebset, a conservatív politika majd e, majd ama pártkapcsolatának táborába — **πλεονεχτούντων δ' ἐν τῷ νόμῳ τῶν Ἰταλιωτῶν ὁ δῆμος ἐδυσχεραίνε** mondja Appianus, ¹⁾ — és midőn Saturninus, élesebben mint Scipio Aemilianus óta bárki más, az itáliaiak megállampolgárisítása mellett indította meg újból a küzdelmet: a senatus conservatív többsége, a nobilitás, a lovagrendi üzerek egész nagy érdekkapcsolata, egész bizton számíthattak már arra, hogy az öröklött köztársasági intézményeknek nem annyira kegyeletes mint kapzsi védelmében rendíthetetlenül melléjük fog sorakozni, a kevésbbé vagyonos értelmiség haladásbarát részének kivételével, az egész városi plebs. Másfelől a vidéki tribusok — korábbi időkből már alantasabb műveltségök folytán is, a pórias conservatív politika letéteményesei most úgy tűnnek föl Saturninus fölléptekor, mint a tágabb látókörű belpolitika legbuzgóbb előharczosai.

Hogy történhetett ez?

A dolog nagyon egyszerű. Nem az érdekek súlypontja csuszamlott félre: csak a létért való küzdelem erőgyűjtő módozata helyezkedett át az ellentétes oldalra: a vidéki tribusok földműves tömegei nem tarthattak többé sem a patriciusi, sem a plebeiusi nagy birtokkal, de nem is igen tarthattak az újabb keletű nobilitással sem; mert e vidéki földműves tömegeknek épen azon iizéri elemek sorvasztó igáját kell vala már emberöltők óta elviselniük, a mely üzéri elemekkel bent a városban a hagyományos nagyföldbirtok urai már ekkor úgy gazdaságilag, mint politikailag szoros szövetségre léptek volt. Azután a

¹⁾ Appián. B. C. i. li.

vidéki tribusok állampolgárai szanaszét lévén szórva egy roppant nagy földterületen, itt-ott beékelve virágzó, iparúzó, kereskedő városok magasabb műveltségű lakosai közé, nem azt a mozdulatlaní alantafokú paraszttömeget jelentették minden izükben többé, mint a minót jelent vala a naptárreformtól irtózó conservatív parasztság a decemvirek korában: ép ellenkezőleg, a vidék több pontján keletkeztek már ekkor a szellemi műveltségnek oly gyúpontjai, a melyekben a fölvilágosultságnak szabadabb tér, kevésbé türelmetlen légkör nyilott volt már,¹⁾ mint a lehető legsötétebb babonával századok óta elválaszthatatlanul egybeforrott conservatív politika nagyhatalmú ősi fészkeben, Rómában. Itt a székvárosban még mindig üldözés tárgyát képezte a szabadgondolkodás valamennyi párt részéről: mert Romulus fideicommissuma kívánta így; ott künn a vidéken, azon roppant nagy földterületen, nem érezték magokat ennyire lekötve az állampolgári erők, sem a hagyományos állampolgári babona iránti hivatalos kegyelet, sem a századok hazug dicsősége által. Ereztek, hogy az élet terhe rajok nézve már-már elviselhetetlenné válik: ott keresték tehát szövetségeseiket, a hol azokat a siker biztos reményében a lehető közelben föltalálhatták, a társnépek-nél, és azon demagógok soraiban, a kik gyökeres reformot ígéri tek, még ha hadat kellett is volna izenniök a Romulus ídei-commissumának, az ősi szent tűz szűklátkörü monopóliumával azonos római város - állameszmének. Ez magyarázhatja csak ki a régi pártkapcsolatok újabb átlieyezkedését, szemben az itáliai kérdéssel Ebből lehet azonban megérteni azon szerepet is, a melyet kilencz évvel később a kegyes és bölcs Livius Drusus vállalt magára. Saturninus leveretésével megsemmisítették az ő törvényei is, és Sextus Titius kísérletét agrártörvény alkotására 99-ben Kr. e. a senatus most már komolyan figyelemre sem méltatta, hanem egyszerűleg kivégeztette e könnyűvérű kezdeményezőt, a midőn a comitiák által elfogadott javaslatokat megint valamely babonás, államvallási tételben gyökerező állítólagos formahiba czímén megsemmisítette: nem merte a senatus ezen eljárását senki egyet-

¹⁾ Ezt sem domborítja ki kellőleg Mommsen.

nak, Livius Drusus egy tüzetes czikkelyt iktatott a megvesztegetett bírák megfenyítésének könnyű szerrel lehetővé tételére, másfelől azonban oly formulához igyekezett kötni az esküdtbírák főntemlített kettős névjegyzékének egybeállítását, hogy a selejtes elemek az esküdtbírói állástól lehetőleg távol tartathassanak. A senatus többsége hajlandó volt támogatni Livius Drusus javaslatát; mellette szólaltak föl Aemilius Scaurus és a híres jogtudós Scaevola is: 1) de miután Livius Drusus e törvényjavaslatát csakis elválaszthatatlanul junctim kívánta tárgyalatni az ő közföldre vonatkozó törvényjavaslatával és gabnatörvényjavaslatával, a senatus többsége pedig sem a közföldre fölosztásába, sem ily gabnatörvény alkotásába — nemcsak saját conservatív elvi álláspontjánál, hanem már személyes vagy családi, szóval magán érdekeinél fogva is — vonakodott: hasztalan szavazták meg a Livius Drusus néptribun junctim javaslatait a comitiák: a senatus többsége már most a lovagrendi üzerek nem kevésbé eszes, mint befolyásos ügynöke, Philippus consul pártjára állott és érvénytelennek nyilvánította a 'comitiák határozatait, és ugyan azon jellemző megokolással, hogy az ily junctim tárgyalás a csak imént alkotott Lex Caecilia Didiaába ütközik, és hogy Philippus consul az ő auguri minőségében oly jeleket vett észre az égen, a melyek alatt nem lett volna szabad a népnek határozatot hoznia.²⁾ Livius Drusus nem élt ez ellen az intercessio jogával, a mely jog pedig őt mint néptribun megillette vala; az a Lex Caecilia Didia, a mely alól dispensatiót kellett volna kérnie a senatustól, csakugyan érvényben volt még, de ő ezen dispensatio kérését is elmulasztotta:³⁾ mindez az alkotmányellenes eljárás bélyegét süti a különben oly nemeslelkű Livius Drusus korszerű kezdeményezésére. Az augur szemfórgató hivatkozása égi jelekre, a melyeket senki nem látott, egyértelmű volt ugyan a legbambább babonahit gálád járszalagon vezetésével: ámde, ha az ily auguri szemfényvesztő beavatkozás joga még mindig lényeges részét teszi vala a köztársaság államjogának — lehet-e ily körülmé-

1) u. o.

2) u. o.

3) u. o.

nyék közt, lehet-e alkotmány sértéssel vádolni ezt a durva, ezt a rövidlátó önzést, mely a lovagrendi üzerekkel szövetezett senatorok szavazatában nyilatkozik vala?

A comitiák nem tágítottak; daczára a senatus érvénytelenítő határozatának, megszavazták most a végrehajtási intézkedéseket is a Livius Drusus elfogadott javaslatai számára. A harcz a senatus és a nép közt bizonyára kitör, ha az optimatok le nem szúratják bérencz gyilkosok által Livius Drusust a saját házának előcsarnokában. A nép nemeslelkű tribunja kilheli lelkét és vele sírba száll az ő törvényhozása; sőt megsemmisül az ő életének kialudtával azon merész álmokép is, melyet magoknak a társnépek, a sociusok, a római állampolgári jog tömeges elnyerhetésére, s ez alapon Italia gyökeres állami regenerálójára nézve alkotnak vala.²⁾ Körülbelül vagy negyedfélszázezerre ment ez idő szerint az összes római állampolgárok száma az egész római birodalomban. Az itáliai szabadlakosok — italicusok, — a kiknek Livius Drusus római állampolgári jogot ígért, ezen itáliaiak száma azonban meghaladta³⁾ a félmilliót.

Ha életben marad Livius Drusus, talán még keresztülvizsi az itáliaiak megállampolgárisítását. Úgy, de ez esetben hova leendett ezen félmillió új római állampolgárral azután a hagyományok eddigi letéteményeseinek, a patriciusi maradványoknak, a nobilitásnak, a lovagi rendnek döntő befolyása ama százados nagy érdekközösségben, melyet az ösök kegyeletével üzérkedő legenda, a »Romulus fideicommissumá«-nak nevezget vala? — Még a Drususnak saját pártjában is meghökkent e gondolattól az a bizonyos »jól fegyelmezett önzés,« a melyet Ihering oly találólag nevez a római génusz egyik legjellegzőbb vonásának: csak a plebs egyrésze, csak az üzérvilágtól távol álló, csekély számú fölvilágosult értelmiség volt hajlandó Livius Drususnak e javaslatát is támogatni magában Rómában: odakünn azonban eltekintve a latinoktól úgy szólván egész Italia. Igen; Ilire járt Rómában, hogy az italicusok már ezidétt szörnyű pártszövetkezetté tömörül-

1) Demokr. II. jegyz.

2) U. o.

3) U. o.

tek, pártszövetkezetté, a melynek tagjai megesküvének, nemcsak arra, hogy hazájokul fogják tekinteni Rómát, de egyúttal arra is, hogy mindenha jóltevőjükül fogják tekinteni Livius Drusust.

Ez természetesen csak annyit jelenthetett hagyományos római fölfogás szerint, hogy Livius Drusus csak azért akar az itáliaiak államjogi helyzetén törvényhozás útján segíteni hogy azután, ha egyszer föl lesznek majd avatva az itáliaiak százezrei római állampolgárokká, ezen új állampolgárok sok százezernyi tömegének segítségével fölküzdhesse magát az államhatalom élére, kényúrul vethesse föl magát egy egész másneművé alakulandott nagy állam fölé, letiporva a quiriteket, letiporva magát a Romulus fideicommissumát és az összes szent tyúkokat, meg mindazon húsos fazekakat, a melyek a conservatív római fölfogás szerint az eddigi római állampolgárok Lareseihez és Penateseihez oly elválaszthatatlanul oda tapadnak vala.

Livius Drusus tehát kimondotta e világra szóló nagy reformeszmét, a mely, ha most békés, törvényhozási úton tetszet ölthet, Róma jövőjének s vele valószínűleg Európa jövőjének egészen más alakot kölcsönözhet vala, szerencsés körülmények közt, a maga majdani természetes fejlődésében; igen, Livius Drusus kimondotta az eszmét: de a szűklátókörű hagyományos római önzés megrettent ezen gondolattól. A conservatív érdekek solidaritása meg is találta csakhamar a maga gyakorlatias, hazamentő pártpolitikussait, a kik leszavazták Livius Drusust, és mert nagyon is észrevették, hogy a jövő évre megejtett néptribuni választásoknál az italbarátok rútkisebbségben maradtak, a conservatív római pártpolitikussok a meggyilkolt nemeslelkű tribün teteme fölött, még egy, oly törvényhozási actusra is engedik most magokat ragadtatni, a melynek jelentőségét a conservatív állambölcsek a magok szellemi korlátoltságában távolról sem sejtették még ugyan, de a mely törvényhozási actus később, az idők folyamában, a legveszélyesebb praecedensül szolgált a szabadság letiprására vállalkozó nagy katonai demagógok érdekében.

A »Lex Varia de maiestate«-t értem, ¹⁾ azon törvényt,

¹⁾ V. ö. Mommsen, Röm. Gesch. II., ii. kk.

melyet a lovagi rend bérencze, L. Varius hozott javaslatba, ¹⁾ és a mely a római köztársaság örök szégyenére — nyomban érvényre is emeltetett. E törvény alapján azután meg is indult a hajsza mind azok ellen, a kik az itáliaiak megállampolgárisítása mellett, bármennyire békés, alkotmányos szellemben is, buzgólkodni merészelnek vala. Még Scaurus, az elismert jogtudós és politikai tekintély sem kerülhette el az üldöztetést: a conservatív állambölcsesség meg akarta semmisíteni ezt az egész nagy és korszerű mozgalmat: mintha teljesen megfeledkezett volna mind azon ünnepélyes ígéretekről, a melyek e részben római részről a veszély pillanataiban már anyyszor tettek volt!

»Mors Drusi iam pridem tumescens hélium excitavit Ttalicum,« mondja Vellejus, ²⁾ és csakugyan ki is tört Livius Drusus halálával, nyomban, a szövetséges népekkel a háború. Az emberi szabadság szempontjából tekintve, Ttalia népeinek ezen fölkelése a hódító Róma ellen a szó teljes értelmében megérdemli a függetlenségi liarcz nevét, sőt higgadt tárgyilagossággal tekintve, a »sociusok« szervezkedése a piceniek által lakott északi tájaktól le egész Apuliáig, egy nagy szövetséges társasággá, megérdemli, hogy az alkotmánytörténelem gondolkodó búvárai olybá tekintsék a gögös Róma társnépeinek ezen alkotmányozási műveletét, mint határozott haladást az alkotmánypolitikában, szemben a Romulus fideicommissumának százados nagy hazugságán nyugvó városállam szervezetének immár minden irányban nyomasztóvá vált

¹⁾ Cic. Cornel. Ascon. 79.; Appián. T. 37.; Valér. Maxim. VIII. G., 4.; Asconiusnál (22.): »ut quaereretur de iis, quorum ope, consiliove socii contra populum Romanum arma sumpsissent.«

²⁾ Veil. II. 15. — Cic. Nat. Deor. III. 33. — Hsl. ö. Bemmelen, De M. Livii Drusi patre et filio tribunis plebis 1827. — Ahrens, M. Livius Drusus, der Volkstribun des Jahres 66,3—1835. Corp. Inscr. Lat. I. p. 189—192. — Klebs, De scriptoribus aetatis Sullanae, 1876. — Beter, Histor. Eom. Frgm. I. p. CCLXXVI. és 195. kv. 11. — Kiene, der röm. Bundesgenossenkrieg, 1845. — Lau, L. Corn. Sulla, 1855. — Farrisus Jul. Victomál, Ars rhetor. 51. — Mérimée, Études sur l'hist. Bomaine I. Guerre sociale, 1844. — Kampe, Jo Jahrb. XLVI., 1846. Hsl. ö. Herzog G. u. S. Röm. Staatsverf. I. ii. hh. — Hsl. e. Mommsen, Röm. Gesch. és Ihne, Röm. Gesch. ii. hh.

tarthatatlanságával. Romulus ős városa ezidétt már egy egész világbirodalmat hajtott volt többé-kevésbé türhetetlen igájába; meghagyta ugyan számos levert nép városának az önkormányzatát a helyhatósági ügykörökben: ámde a souverain államhatalmat e sokszázfélékép tagolt és sokszázfélékép fokozott közületek sok milliónyi ú. n. szabadlakója fölött utóvégre mégis csak az a néhány száz római senator és az a néhány ezer római állampolgár gyakorolta, a ki Rómában lakott, vagy legalább is oly közel lakott Rómához, hogy a csakis Rómában gyülekező comitiákra egész kényelemmel el-ellátogathatott. A képviseleti rendszert a római alkotmányjog nem ismerte; Valerius Poplicolától le egész a sociusok szervezkedéséig nem akadt egyetlen egy római államférfi, a kinek csak valaha is megvillant volna az agyában a népképviselet eszméje, és így Róma Európa, Ázsia és Afrika jórésze fölött uralkodhatott már ugyan, de azért még mindig nem birt kibontakozni a maga hagyományos, botor város-állami jellegéből. Most az Italiában lakó sociusok tettek első ízben öntudatlanul is kísérletet a képviseleti eszmével. Livius negyvenkettedik könyvéből és Gellius tizedik könyvéből láthatjuk némi nyomait még azon szenvedéseknek, a melyek Róma fenntartásából e társnépekre áradtak volt: nem csoda, ha most, látva, hogy mikép bánnak az ő szószóelőikkal Rómában, marsiak, marrucinok, paelligniek, vetirok, picentiek, frentanok, hirpinok és lucanok tömegesen fegyvert ragadnak Róma ellen, és lerázva legalább egy pillanatra — nagyobb mérvű római haderő távollétében a rabigát, egy új, szövetséges államot alkotnak »Italia« név alatt, Corfiniummal melyet Italicának neveznek vala el — mint szövetséges fővárossal. Consult, még pedig kettőt, és 12 praetort választanak római mintára: de már a senatust korántsem római mintára alakítják meg, hanem legalább első ízben képviseleti alapon, az új szövetséges állam kötelékébe tartozó népek képviselőiből.

Kiene is fölismeri itt »den Anfang einer wirklichen Repraesentativverfassung,« ¹⁾ — Mommsen határozottan ta-

¹⁾ Kiene, 190. I. Hal. ö. Mommsen, Kôm. Gesch. II. 230. Herzog I. 4-94. 1.

gadja a képviseleti eszmét, de álláspontját nem is kíséri meg közelebről igazolni; legfőlebb annyit mond, hogy „nincs sehol a forrásokban fölemlítve, hogy a Confiniumban székelő senatus tagjai az egyes községek deputatusai lettek volna,¹⁾ és azután Diodorosra,²⁾ Strabonra ³⁾ hivatkozik, mint a kiknek szavaiból az tűnnék ki, hogy az itáliaiak szövetséges köztársaságának ezen 500 tagból álló senatusa csakis a római ősenatus mintájára lett volna alakítva. Igen, de hát elég súlylyal bírhatnak-e a különben oly gyakran megbízhatatlan Diodorosnak azon általánosságban odavetett szavai, hogy xatoi |ul|7jcejtv T'iji e l'(a|raix^(; xai ex zaXaiouú Td?s<->-? És mit mond Strabon? Vájjon kimerítőleg akar e valóban tudós és élelmű geograph az itáliai szövetséges köztársaság alkotmánya felől nyilatkozni? Ilyesmí nem is juthat eszébe a maga geographiai munkájában az érdemes apameai Írónak, a ki sokkal későbbben élt, semhogy hiteles forrásokból egészen kimerítő fogalmat alkothatott volna magának, ezen Róma ellenfegyvert ragadott, s Róma által csakhamar le is vert népek szövetséges alkotmányának egyes részletei felől. Egyébiránt Strabon csak annyit mond, hogy a consulokat és praetorokat kézfölemeléssel — azaz nem sorshúzás útján — választották — **χαριστοῦσιν ὑπάτους καὶ στρατηγούς,** — a mi által még épen nincs igazolva, hogy Strabon határozottan azt akarta volna mondani, hogy csakis holmi confiniumi, legendailag megdicsőült családfájú patres conscriptik vagy quiritek lettek volna hivatva az itáliai szövetség két consulát és tizenkét praetorát választani. Másfelől Mommsen feledni látszik, hogy itt egy szövetséges köztársaság senatusának első ízben egybeállításáról volt szó; oly frigy-államról, vagy, ha tetszik, tán oly confoederatióról, a melyet a legkülönbözőbb, egymástól távol lakó, részint latin, részint osk nyelveken beszélő népek képeztek, s a melyek — mint e szövetség érmeiből, ezüst pénzeiből még ma is látható — oly szívósan ragaszkodtak saját egyéniségükhöz még e szövetség keretén belül is, hogy a latin nyelv mellett az

¹⁾ Rom. Gesch. II. 230: »dass die Senatoren von Reclitswegen von den Gemeinden deponirt werden sollen, ist nirgends überliefert.«

²⁾ Diód. XXXVII. 2.

³⁾ Strab. V. 4., 2.

osk nyelv hivatalos használatát is fõntartották a maga államjogi érvényében, sõt az osk nyelv és a latin nyelv uralmának földiratilag megfelelõ két külön területet állítottak föl a szövetséges köztársaságban, mindegyik területnek élére egy-egy *consult* és hat-hat *praetor* állítván, csakhogy az egyes részeknek, a latin vagy az osk használatában nyilatkozó egyénisége valamikép csorbát ne szenvedjen.

Hogy lenne tehát képzelhetõ, hogy mind e népek most egyszerûen nagy hirtelen lemondottak volna arról, hogy a szövetség senatusában, a melyben tömegesen részint az 500-han megállapított tagszám, részint a nagy távolság miatt meg nem jelenhettek, a magok speciális nemzeti és állami érdekeit saját megbízottaik által képviseltessék, és egyszerûen belenyugodtak volna abba, hogy az az 500 szövetségi senator ott a *pacligni* kis városkában, *Corfinium*ban, mindmegannyi benszülött õsi családfájú *patricius*féle elõkelõsége legyen kizárólag ezen most hirtelen kiszemelt szövetségi székvárosnak, a mely annyi nemzettel szemben különben semmi tekintetben sem tarthatott amúgy sem igényt arra, hogy a szó antik értelmében élõhelynek tekintessék, holott hajdan és még ezidétt is, Róma egyéb meghódított népei fölött nem mint szövetséges székváros, de mint vallásos jogalapban gyökerezõ élõhely gyakorolta tényleg a maga uralmát? A *pacligniek* városa volt *Corfinium*: úgy de a *pacligniek* nem hódították meg sem a *picéntieket*, sem a *marsiakat*, sem a *samnitokat*, sem a *lucanokat* vagy *apuliaiakat*; mind e népek hatalmasabbak voltak a *Corfiniumot* lakó *paclignieknél*, és mint ilyenek, mint hatalmasabbak léptek szövetségre most az utóbbiakkal: lehet-e tehát józanúl azt gondolni, hogy mind e hatalmasabb népek lemondottak a szövetség senatusában, ha nem közvetlen, hát közvetett úton küldöttek, azaz képviselõk általi részvétel jogáról a náluk sokkal jelentéktelenebb, *Corfiniumot* lakó *pacligniek* kedvéért?

Egyébiránt maga *Mommsen* is érzi az õ merev tagadásának tarthatatlanságát, midõn azt mondja, hogy »mân wird bei der ersten Zusammensetzung natürlich (!) für eine einigermassen gleichmassige Vertretung (!) der insurgirten Stiidte

gesorgt haben,»¹⁾ tehát Mommsen maga sem bírja elképzelni másképp e szövetséges köztársaság 500 tagból álló senatusának első ízbeli egybeállítását, mint képviseleti alapon: hogy állíthatja tehát mégis e helyütt oly határozottan Mommsen, hogy csakis római mintára szervezett ős gyülekezeten alapít ez az egész szövetséges köztársasági alkotmány? »Eine Stadtordnung statt einer Staatsconstitution mit Urversammlungen von gleicher Unhehülflichkeit und Nichtigkeit, wie die römischen Comitien es waren, mit eiuem regierenden Collegium, das dieselben Elemente dér Oligarchie in sich trug, wie dér römische Staat.« Yalóban csodálkozom, hogy Mommsen nem veszi itt észre az ellenmondást. Azután az sem áll, a mit Mommsen e nézetének némi fedezésére — hogy ne mondjam igazolására — hallat: hogy t. i. a confiniumi polgárjogot terjesztette volna ki ez a szövetséges köztársaság alkotmánya az összes szövetséges népek összes községeinek minden szabad lakójára. »Durch eine reine Legalfiction die Bewohner der Halbinsel zu Bürgern dieser neuen Hauptstadt (tehát mégis »Hauptstadt« és nem »Vorort«) wurden.²⁾ Már Kiene állást foglalt az ily állításokkal szemben; és Herzog is nagyon helyesen jegyzi meg, hogy Corfinium megszűnt Corfinium lenni az ily szövetséges köztársaság államjogi nyelvén, midőn ez életbe lépett és e nevet nyerte »Italica,« nem pedig ezt, hogy »Italia,« — mint a hogy Mommsen sejtetni szeretné. — »Italia,« helyesen hangsúlyozza Herzog, az egész szövetséges köztársaság államjogi neve lön: ha tehát következetesek akarunk maradni a kritikában, akkor forrásaink alapján tovább kell mennünk Herzognál: szemben Mommsen igazolhatatlan állításával egyenesen azt kell mondanunk, hogy nem a corfiniumi városi polgárjog lön kiterjesztve az új szövetséges köztársaság alkotmányozása által e szövetséges köztársaság összes szabad lakóira, hanem az egész új szövetséges köztársaságnak Itáliának, állampolgári joga lön most proclamálva ezen egész új szövetséges köztársaság összes szabad lakói számára; vagy ha már egy ily, az

¹⁾ Rom. Gesch. II. 231. 1. Hsl. ö. Herzog i. h.

²⁾ Mommsen és Herzog ii. hh.

³⁾ Mommsen és Herzog u. o.

ódon világra nézve csaknem merőben új fogalom magaslatáig nem merjük fölvenni érvelésünket: akkor constatálnunk kell, hogy még az esetre is, ha csak az »Italica« város-állam polgárjoga lett volna is az egész félsziget szabad lakóira most kiterjesztve: ez már mindenesetre többet jelentett volna magában véve is, mint a corfiniumi polgárjognak, mint ilyennek kiterjesztése: mert míg Corfinium csakis egy kis félreeső néptörzs élőhelyét jelentette: »Italica« már egy nagy szövetséges köztársaságnak államjogilag szervezett székvárosa volt.

Mindent egybefoglalva, azt mondhatjuk tehát, hogy Sulát mindenesetre ezen corfiniumi alkotmányozás mozzanatai már jókorán gondolkodóba ejthették oly irányban, a mely előttünk egészen más háttért kölcsönöz azon alkotmányjogi rendelkezésének, hogy a senatus 300 új tagja fölött a comitiálcát leszavaztatta, mint a hogy ezt Mommsen magyarázni hajlandó. ¹⁾

II. Vizsgáljuk már most, minő phasisokon ment keresztül az az államformatani valami, a mit a történétírók római császárságnak szoktak nevezni Sulla »legibus scribendis ac reipublicae« dictatorsága óta le egész azon időpontig, a melyben ez a császárság csakugyan azzá vált, a minek azt az államtudományi kritika szemüvegén át egész Nagy Konstantin előtt csakugyan nem lehet fölismerni, t. i. monarchiává.

Azt mondhatjuk ugyanis, hogy Octavianus Augustus ép oly kevéssé volt még monarchiái államfő, mint a hogy nem volt monarchiái államfő a szó szoros értelmében maga Julius Caesar. Igaz ugyan, hogy a közönséges fölfogás Augustustól számítja még ma is a római császárság epocháját: ámde forrásainkat államtudományi kritikára méltatva, be fogjuk látni, hogy ez merőben téves fölfogás.

Valóban közelebbről véve szemügyre mind azon hatalmak államjogi jelentőségét, a melyeket Octavian az actiumi győzelem óta egymásután magára ruháztat, és szemügyre véve azon eszközöket, utakat és módokat, a melyek által ő Octavian, ezen hatalmakat gyakorolja vala, be kell csakhamar vallanunk, hogy eltekintve az öröklés-, illetőleg az utód-

¹⁾ L. említett, »Luc. Corn. Sulla a római alkotmányjog történelmében« című értekezésem, 32. s kv. 11.

nevezéstől, Octavianus Augustus az actiumi győzelemtől le egész haláláig soha, egy pillanatig sem állott még csak oly közel sem egy monarchiái államfő felségi jogköréhez, mint a hogy közel állott ahhoz életfogytiglan való dictatorsága alatt Július Caesar.

Nem azon tizenegy napi dictatorságát értem, a melyre a 49-dik év augusztus 31-dikén vagy Gruiraud számítása szerint október 15-dikén nevezette ki magát Lepidus praetor által, tehát alkotmányellenes módon, habár Lepidus praetort e dictator-nevezésre a tributa comitiák tüzetes határozata hatalmazta is föl; nem ezen dictatorságát értem Caesarnak, ám-bár elismerem, hogy a hitelügy rendezésére vonatkozó törvény kibocsátása, mint Mommsen helyesen megjegyzi, már ezen rövid éltű dictatorságát is inkább a Sulla-féle »dictator legibus seribendis ac reipublicae constituendae« jogkörével látszik rokonságba hozni, mint a második páni háború előtt dívott, történelmi fejlődésit dictatorsággal. ¹⁾ Nem is azon teljhatalomra ezélok, a melyet Dión szerint ezen 11 napi dictatorságról lemondása után szavaztatott meg magának Caesar állítólag a senatus által, tekintettel tán az év hátralevő részére és a jövő évre vállalandó eonsulságot illetőleg.²⁾ Nem ezen állítólagos teljhatalomra ezélok, melynek igazolására sem magánál Caesarnál, sem Cicerónál nem találjuk főlemlítve az illető senatusconsultumot, — oly kérdés, melyet egyébiránt Mommsen és Herzog búvárlatai mind e pillanatig homályban hagytak. Sőt még Caesarnak azon különböző dictatorságait sem óhajtom párhuzamba vonni az Octavian államjogi állásával, a mely dictatorságokat Caesar a Kr. e. 48-dik évtől a Kr. e. 44-dik évig viselt: mert Caesarnak ezen dictatorsága, helyesebben ezen egymásután viselt dictatorságai is csak bizonyos számú évekre vagy legalább bizonyos

¹⁾ Caes. Bell. Civ. III. 1.2.; Fást. Gapit. 49. év. Caes. Bell. Civ. II. 21., 5. — Mommsen Corp. Inscr. Lat. I. 431—53. — Mommsen »B. Staat.sr.« II. 1. 663. kv. 11.

²⁾ Dio Cass. XLI. 36: τὴν δὲ δύναμιν τὴν τε ἔργων αὐτῆς καὶ πάντο ἄετι διὰ χειρὸς ἔσχεν· τῆ τε γὰρ παρά τῶν ὀπλων ἰσχυρεῖ ἔχρηστο, καὶ προσέει καὶ ἐξουσίαν ἔννομον δῆτινα παρά τῆς ἐκεῖ βουλῆς προσέλαβεν· πάντα γὰρ μετ' ἀδείας ὅσα ἂν βουλήθῃ πράττειν οἱ ἑπιτεράπη.

időhuzamra szólották, megfelelőleg a törvény, az őt dictatorrá avató illetékességi törvény által eléje tűzött magasztos cél-
nak, és később Kr. e. 45-ben határozottan egy-egy évre szóló
főhivatalul ruháztatott rá megint a dictatorság a régi albai
dictatorság mintájára. Caesar 44 elején mondott le ezen egy-
egy évre szóló, bár törvényszerű szakadatlan megújítás foly-
tán egyfolytában négy éven át viselt dictatorságáról, és
ugyancsak a Kr. e. 44-dik év elején az életfogytiglan való dicta-
torsággal ruháztatta föl magát. Cicero Philippica«-iból¹⁾
kítűnik, hogy ugyancsak február 15-dikén 44-ben már Caesar
mint életfogytára nevezett dictator gyakorolta a legfőbb
hatalmat, a mi egyébiránt teljesen egybevág a capitolini
»Fasti« egyik legújabbán fölfedezett töredékének tanúság-
tételével és Josephus híradása ezen tanúságtétellel szintén
megegyeztethető. E szerint Caesar, ki már Alexandriában léte
alkalmával fölruháztatta magát a tribunicia potestással. a
Kr. e. 48-tól 44-ig terjedő négy év folyamában óriási mér-
vekben központosítva tartotta ugyan már kezében, és ugyan
törvény alapján mint dictator legibus scribendis ac reipublicae
constituendae a legfőbb hatalmat: ámde a mandátum, melyet
e részben neki a törvény adott, mégis csak ideiglenes volt,
és a ki ily alapon gyakorolja csupán egy-egy évre a legfőbb
hatalmat, az monarchiái államfőnek azért még épen nem
nevezhető, jóllehet a tribunicia potestas, melyet magának Ca-
esar megszavaztat vala, számára még a dictatori mandátum
megszűnése utáni időkre is a saját személyének sérthetet-
lenségét biztosította volt.

Egészen más természetű volt azonban Caesar államjogi
állása a Kr. e. 44-dik évi február 15-dikén, sőt már ezen évi
január havában: ekkor már az életfogytiglan való dictatorságot
de legibus scribendis ac reipublicae constituendae egyesítette
a saját személyében az életfogytiglan való tribunicia potestással
iszonyú jogkör és hatalomkor Rómában és az egész római
birodalomban, teljesen törvényszerű alapokon! Mint dictator
legibus scribendis ac reipublicae constituendae korlátlanul
gyakorolhatta nemcsak a végrehajtó és a bírói hatalmat, s

¹⁾ Cic. Philipp. II. 34., 87.

nemcsak a törvényhozó hatalmat az öröklött alkotmányjog keretén belül: de gyakorolhatta mind ezeken kívül még az alkotmányozó hatalmat, az egész államszervezet, s az egész haderő élén, mely fölött most már nemcsak mint imádott, diadalmas hadvezér parancsnokolt tényleg, de a törvény rendeleténél fogva is, ugyancsak mint az életfogytig tartó dictatorság letéteményese, forma szerint fölavatott letéteményese, a ki a ráruházott tribunicia potestasnál fogva személyére nézve sérthetetlen, mint a nép elmozdíthatatlan szószólója, mint a nép akaratának feleltre nem vonható megszemélyesítője. Caesar akkor 44-ben, február 15-dikén, már többé nem magistratus volt, hanem souverain jogokat életfogytig gyakorló, és feleltre nem vonható, sérthetetlen államfő. Ahhoz, hogy a szó szoros értelmében monarchiái államfővé legyen: csak egy hiányzott még, a felségi jogkörnek azon eleme, a mely öröklési alapra lett volna fektetendő, halála után, törvényszerűleg az általa gyakorolt hatalmak összességét, vagyis a legfőbb hatalmat, mint ilyent. Csakis ezen elem hiányzott még Caesar ledöfötése előtt egy hónappal az ő felségi jogköréből, arra nézve, hogy monarchiái államfőül lett volna tekinthető. Ezt azonban nem érthette el. Oda tették a szobrát a királyok, az istenek szobrai mellé; oltárokat, templomokat emeltek az ő istenségének, még törvényt is alkotott az előtte porba omló nép, törvényt, a mely Róma minden hajadonát, minden férjezett hölgyét az ő vágyainak rendelkezésére bocsátja vala: ámde azt a jogot, hogy ő saját *magának*, vagy akár egy consul, akár a comitiák, akár a senatus, vagy bárki más *neki* még az ő életében az általa gyakorolt legfőbb hatalom örökösül jogutódot állíthasson, ezt a jogot nem bírta elérni a maga csodás szárnyaltában, még ez idő szerint Rómában, még az ő vakmerő csillagzata sem! És épen ezért nem volt ő még államtudományilag szólva, monarchiái államfő, s Róma épen ezért nem volt még ez idő szerint monarchia.¹⁾

Nevezessen félre bennünket a senatus azon határozata, a mely elrendeli vala, hogy ez a czim »imperator« minden hagyományos szokás ellenére az ő nevének ne utána, de eléje

¹⁾ »Demokr.« II. jegyz.

téessék, és hogy ez a cím, ez a neve elé tűzött »imperator? átszálljon az ő törvényes férfi sarjadékaira, illetőleg azon jogutódára, a kit fiává, magánjogi örökösévé volt fogadandó. Ez az »imperator« cím Caesar idejében távolról sem jelentett még olyasmit, a mi csakis valamely monarchiái államformának lehetett volna kizárólagos vonása. Ez a cím, hogy »imperator« Caesar idejében csakis azt jelentette, hogy diadalmas hadvezér, a kit ilyenül mint győzött szoknak vala a légiók a csatatéren már az idősebb afrikai Scipio óta, közvetlenül a kivívott diadal után harsányhaugon üdvözölni és egészen a triumphus megtartásáig folyton ekkép is czímezgetni. Saját-szerű katonai díszrangjelző volt e cím »imperator« a Caesar idejében még, semmi egyéb; s elannyira nem rejtett benne semmiféle vonatkozás egy vagy más államfői attribútumra, hogy egyazon időben többen is elnyerhették, és tényleg el is nyerték ezen díszrangjelző katonai címet; így többek közt elnyerte azt Ciliciába érkezete után még az ugyan-csak nem katonás természetű könyvmoly, Cicero is. Ha tehát hozott is a senatus oly liatározatot, a melynek értelmében a Caesar adoptívfia Caesar magánvagyonán kívül még e katonai díszrangjelző »imperator« címnek a saját neve előtt viselietési jogát is volt öröklendő: a senatus ezen határozata még épen oly kevésbé involvált magában trónöröklési intézkedés megtételére czélzó törvényhozási kísérletet, ¹⁾ mint a hogy nem involválna Délamerika vagy Középamerika valamelyik köztársaságában ma. ha a törvényhozótestület azt határozná, hogy egyik vagy másik tábornok, az ő győzelmei jutalmául ezt a címet, hogy »diadalmas hadvezér« vagy pl. ezt, hogy »Conquistador« a neve előtt viselhesse, illetőleg fiutódára is átszállíthassa.

Ugyanez állá »parens patriae« díszjelzőre nézve is. Ez a díszjelző, hogy a »haza atyja« nagyon monarchiáikig hangzik ugyan manapság; de már jóval Caesar kora előtt, már a köztársaság virágzásának idejében is, alkalmazták Rómában e díszjelzőt egy vagy más rendkívüli érdemekkel tündöklő állampolgár kitüntetésére; nem involvált az magában semmiféle jogot, még kevésbé oly előjogokat, a melyek csakis felségi jogkörre

¹⁾ u. o.

emlékeztethetnének. Sőt nem tették ezt még az istentiszteletnek azon elemei sem, de iure, a melyekkel az inaszakadt szolgáléik öség, a pharsalusi, thapsusi, mundai győzöt, és a nép nagyhatalmú, pazar megvendéglőjét, a maga aljas csúszás-mászásában néphatárzatok, senatusconsultumok alakjában, meg máskép is környezeti vala.¹⁾ Annyira elszokott a századok folyamában a monarchia műszavaitól ez a római nép, hogy képes volt ugyan a maga fertelmes elaljasodásában elismerni akár az isteniségét ez ellenállhatatlan hatalmú nagy katonai demagógnak, a ki magát anyai ágon amúgy is Venus istennőtől származtatta, s képes volt ugyan kivetkőzni a maga emberi méltóságából az egész utókor színe előtt azon borralalóért, a melyeket tőle remélt: de nevet, államjogilag találó nevet adni még a legfőbb hatalom egy ily emberfölötti fényben, s emberfölötti erővel megjelenő letéteményesének is, tényleg csakugyan a maga korlátlan urának és gazdájának, még mindig nem volt hajlandó. Inkább Jupiterhez hasonlította a római nép Caesart: csakhogy ne kelljen őt legalább nyíltan Romulushoz, vagy Tarquiniushoz, csakhogy ne kelljen őt nyíltan a királyokhoz hasonlítani.

Nem; Caesar nem bírt lenni monarchiái államfővé; nem volt ő monarcha a szó államtudományi értelmében soha egy pillanatig: és mert nem volt monarcha, nem lön általa, nem lön alatta monarchiává Róma, hanem megmaradt úgy alatta, mint utána még jó ideig, annak, a mi a királyság megszüntetése óta volt, megmaradt köztársaságnak.

Tekintsük már most azon hatalmak természetét, a melyeknek összességét Octavianus Augustus az actiumi csata napjától le egész haláláig a saját személyében központosítva gyakorolta. Maga Octavianus Augustus mondja a »Monumentum Ancyranum«-ban,³⁾ hogy »Dictaturam et absenti et praesenti mihi datum a senatu populoque M. Marcello et

¹⁾ U. o. Hsl. e. Mommsen. Rom. Staatsr. II. 2., 416.; Rom. Gesch. III. i. h.

²⁾ Mommsen és III. Napoléon (»Vie de César«) sajátzerú álláspontjának kritikai megvilágosi tására nézve I. .Demokr.« II. jegyz.

³⁾ Mon. Anoyr. I. 31. Hsl. e. Veil. Pater c. II. 89.; Dio Cass. LIV. 1. Lili. 17.; Sueton. Aug. 52. De Vir. illustr. LXXIX. 7.

L. Arruntio consulibus non accipi.« Teliát megtörtént a kísérlet, még pedig 22 évvel Kr. e., hogy Octavianus Augustus dictatorsággal ruháztassék föl, és ugyan szintúgy, mint Caesar a legmagasabb fokú dictatorsággal, a dictatorsággal legibus scribendis et reipublicae constituendae, és nem egy consul volt most, mint eddigelé törvényerejűleg szokásban állott, de maga a nép, a comitiák és a senatus volt ezen valószínűleg élethosszra szánt dictatorságot Octavianra ruházandó. Ámde ő nem fogadta el a dictatorságot, amivel azután az ő végrendeletszerű művében, a »Monumentum Ancyranum«-ban fennen dicsekszik is. Nem fogadta pedig el a dictatorságot azért, mert óvatos természeténél fogva nem akarta tényleg már amúgy is gyakorolt hatalmi körét oly intézmény behozatalához kötni, a melynek megállandósítása maga ellen zúdította volna az örökölt köztársasági formák összes barátait. Igen, itt egy intézmény behozataláról volt szó: mert azt a dictatorságot, a melyet comitiák és senatus Octaviannak fölajánlottak volt, ezt nem örökölte Caesartól. A Caesar dictatorsága, a Caesar felségi jogköre megszűnt abban a pillanatban, a melyben a megsebzett Caesar lehanyatlott az összeesküvők törétől. Octavian Caesarnak csak magánjogi örököse volt, és a római nép még Caesar halálának évében törvényt alkotott, M. Antonius indítványára, törvényt, a mely az ilyen dictatorságot legibus scribendis et reipublicae constituendae, valamint a Decemviratus följújtását is a jövőre nézve örökre megtiltotta; sőt e törvény törvényen kívül helyezte már előre mind azt, a ki valaha ily dictatorságot fogott indítványozni, mind pedig azt, a ki bármikor is egy ily dictatorságot fog elfogadni, és jutalmat tűzött az ily gonosztevők fejére. ¹⁾

Más szavakkal, Octavian nem tartotta czélszerűnek elfogadni e dictatorságot, még az ő tényleges világraszóló hatalmának delelőpontján sem: mert attól tartott, hogy azon eltávolodást a köztársaság öröklött formáitól, a melyet egy ily dictatorságnak, mint intézménynek behozatala a monarchiái államforma felé fogott volna szemlátomást irányozni, ezen

¹⁾ Hsl. e. Mommsen, Rom. Staatsr. II. 2. 723—744. Herzog, Gesch. u. System d. Rom. Staatsverf. II. 1. 7. s kvv. 11.

eltávolodást az öröklött formáktól megsokallhatják vala még a megvásárolható comitiákon is, szintúgy mint a szolgalelkileg görnyedező senatusban. Octavian nem akart ennyire menni; ő beérte kevesebb is az intézményies formákban; tudta, hogy annál biztosabb nyugalommal fogja élvezhetni a tényleges hatalmat, a gyakorlatban, mennél kevesebbet fogad el az intézményes elméletben. Okult Caesar példáján: nem akarta magára nevelni a Cassiusokat és Brutusokat, és mert ezt nem akarta, nem reformálni, nem monarchiáivá átalakítani törekedett az államot, hanem egyszerűkig kijátszani, rászedni, megcsalni és egyúttal törvényes formák, köztársasági intézmények segélyével ártalmatlanná akarta tenni a köztársasági elemeket.

Hogy pedig az, a mivel Octavian az intézményi formák szempontjából beérte, csakugyan jóval kevesebb volt a Caesar által a 44-dik év február közepe táján már törvényszerű alapon, forma szerint gyakorolt életfogytig tartó dictatorságinnál: ez fölül áll, a római államjog ismerőinek szemében, minden további kétségen.

Az actiumi győzelem után Octavian elsőben is az imperatori czimet, mint állandót ruháztatta magára¹⁾ (29-ben Kr. e.); ekkor már élvezetében volt a tribunicia potestással járó sérthetlenségnek, melyet, ha hihetünk Dión 51-dik könyve egyik helyének, csakis egy évvel előbb, Appianos és Orosios híradásai szerint azonban már 36-ban adományozott volna neki a senatus és nép.²⁾ Egy évvel később, Kr. e. 28-ban visszaadta Octavian a senatusnak és népnek azon rendkívüli hatalmakat, a melyeket ő még mint triumvir reipublicae constituendae bír és gyakorol vala, még pedig az actiumi csata óta triumvirtsak nélkül egyesegyedül: vagyis visszaadta a senatusnak és népnek, mint Dión mondja, a fegyvereket, a

¹⁾ Dio Cass. LI. 19. — Appián. Civ. Y. 132.; Oros. VI. 18. Helyesen jegyzi meg Madvig, Yerf. u. Verw. Bóm. Staat. I. 530., hogy más jelentőségűnek kell lenni az akkor ráruházott tribunicia potestasnak, mint annak, a mely 23-ban ruliáztatott reá, már csak azért is, mert 36-ban még Antoniussal együtt volt Octavian triumvir reipublicae constituendae. Hsl. e. Mommsen.

²⁾ Dio Cass. LUI. 2., 3. H.sl. u. o. 17. Hsl. e. Tacit. Annal. III. 28.

hivatalokat, az állami jövedelmeket és a törvényhozást ὄπλα, τέλη, προσοδοί, νόμοι. — Octavianus Augustus államjogi állása csakis ezen pillanattól fogva kezdi nyerni a maga törvényszerű szabályozását: törvényszerű alapon nyugodott ugyan az ő most letett hatalmi köre is, de csak annyiban, mint a triumvirátus egyik tagjéé; Actiumnál kidőlt mellőle Antonius, és így kizárólagos birtokosa maradt egy oly hatalmi körnek, a mely őt de iure csakis mint triumvirt illette volt; a bitorlás tehát az actiumi csata óta egész a 28-diki letételig annyival inkább nyilvánvaló, minthogy Octavian ez idő alatt sem dictatorságot, sem egyéb mandátumot nem nyert arra, hogy a legfőbb hatalmat egyesegyedül ő maga gyakorolja.')

Tehát 28-ban letette az általa bitorolt rendkívüli hatalmakat. Miután pedig letette e rendkívüli hatalmakat, nem lehet őt, Octavian, nagyobb mérvben a monarchiái államforma megalapítójának tekinteni, mint Caesart. Nem, még azon esetben sem, ha az általa az actiumi csata óta bitorolt hatalmak összessége közelebb állott volna is egy monarchiái államfő felség-jogkörének teljességéhez, mint a Julius Caesar életfogytig tartó tribunicia potestással kapcsolatos életfogytig tartó dictatorsága legibus scribendis et reipublicae constituendae. Hogy azonban ez utóbbi, t. i. a Julius Caesar által ez utóbbi alakban törvényszerű alapon gyakorolt dictatorság felségi jogköre nagyobb volt az Octavian által az actiumi győzelemtől 28-ig törvényszerű alapon gyakorolt hatalmi körnél, ez fölül áll minden kétségen, már csak azért is, mert Octavian nem lón dictatorsággal, életfogytig tartó dictatorsággal fölruházva, legibus scribendis et reipublicae constituendae, hanem csakis mint öt-öt évre elismert triumvir gyakorolta, illetőleg bitorolta az actiumi győzelemtől egész 28-ig ama rendkívüli hatalmakat, a melyek összessége nem nyert államjogi kifejezést, államjogilag megállapított egységes műszó által, mint nyer vala a Caesar életfogytig tartó dictatorsága.

Az a kérdés merül tehát már most föl, hogy vájjon minő hatalmakat gyakorolt Octavian 28 óta egész haláláig, vájjon

1) L. Demokr. XI. jegyz.

törvényszerűleg gyakorolta-e azokat, s vajjon ezen hatalmak összessége vetekedhetik-e államjogi jelentőségben a monarchiái államforma irányában, egybevetve a Caesar életfogytig tartó dictatorságával legibus scribendis et reipublicae constituendae?

Octavian 28-ban helyreállította csakugyan a köztársaság öröklött alakját, tekintve legalább a legfőbb hatalom gyakorlásának módozatait, sőt tekintve magokat a legfőbb hatalom letéteményeseit, a senatust, a comitiákat és ezek jogköreit. Csupán két nagyfontosságú intézmény életbeléptetését kezdeményezte ő, ellenkező, t. i. monarchiái irányban. Az egyiket ugyancsak mindjárt 28-ban, midőn magát e czímmel »princeps«, és azután 23-ban, midőn a »tribunicia potestas«-sal ruháztatta föl magát e szónak azelőtt soha nem dívott értelmében.

E cím »princeps« — akár vonatkozott az az összes állampolgárok legeljére, mint Mommsen, akár pedig csakis a senatus legelőkelőbb tagjára, mint Madvig ¹⁾ akarja, nem most, nem 28-ban és nem is Octavian által lőn első ízben gyakorlatba hozva. Viselte azt már Pompeius is és viselték már ennek előtte mások is;²⁾ az által azonban, hogy Octavian azt 28-ban magára ruháztatta, és tényleges uralkodó hatalmának jórészét, habár csak közvetve is, e czímen gyakorolta egész haláláig, de méginkább az által, hogy Octavian utódai a legfőbb hatalom gyakorlásában, Tiberius különösen a »princeps« czímen gyakorolták az Augustus által gyakorolt hatalmi kör legfőbb elemeit, ez által létrejött a »principatus« alkotmánytörténelmi fogalma oly értelemben, hogy abban a pillanatban, a melyben ezen »principatus« fogalma államjogi érvényesülést nyert a Tiberius hatalomra lépte alkalmából, Róma megszűnt lenni köztársaság még a szónak azon értelmében is, a melyben köztársaság volt Octavianus Augustus korában, és Tiberius alatt oly államformába csapott át, a mely nem volt ugyan a szónak államtudományilag szigorú értelmében valóságos monarchia még, de »szabad köztársas-

¹⁾ Die Verf. u. Yerw. d. Kōm. Staates I. 527. s köv. 11.

²⁾ L. Demokr. II. jegyz.

ságnak« sem volt többé nevezhető. Vannak, a kik »átmeneti válfajul« hajlandók beilleszteni ezen válfajt a köztársaság és a monarchia közé: én, ki a »köztársasági államforma« fogalmát nem szorítokzatom kizárólag a »szabadköztársaság« »Freie Republik« — fajtáinak összességére, a tágabb értelemben vett köztársaságnak — »Freistaat« — oly válfajául vagyok hajlandó azt elismerni, a mely ellentétben a praesidentialis, consularis, directorialis, tanácsilag, conventileg és ös-gyűlésileg kormányzott, illetőleg uralt köztársaságokkal, tehát »szabad köztársaságokkal« ott foglal helyet a katonai köztársaság, a választott királyság és a Norvégiához hasonló, azaz absolut vétóval föl nem ruházott örökös államfő alatti államok mellett, a megkötött hatalmi tetőzetű köztársaságok válfajainak sorában. ¹⁾

Octavian tehát »princeps« lón Kr. e. 28-ban. Nem államfőt jelentett még ekkor a »princeps« műszó, hanem csakis oly állampolgárt, aki úgy méltóságra, mint tekintélyre, befolyásra a legelső az összes állampolgárok között, és miután őa »princeps« egyúttal — ugyancsak Octavianus kezdeményezésére »pontifex maximus,« s a mellett, »imperator,« és életfogytiglan »tribunicia potestas«-sal fölruházva volt: teliat a »princeps« valódi »magistratus«-sá lón ugyancsak még *Octavian által*. E magistratus, t. i. a »princeps« Octavian személyében épen nem volt még »legibus solutus«; nem volt a »princeps« még csak oly értelemben sem »legibus solutus«, hogy azon törvények alól, a melyek alól dispensatiónak helye volt, a senatus, illetőleg a comitiák helyett, saját maga a princeps adhatta volna meg, esetleg saját magának is a dispensatiót.²⁾ Nem; Octavian mint »princeps« oly magistratus volt, a ki semmi tekintetben sem állott fölötte a törvényeknek, hanem minden tekintetben alá volt vetve a törvények uralmának. Rangban nem áll fölötte sem a consuloknak, sem a censoroknak, elannyira nem, hogy még néhány nemzedékkel Augustus halála után Suetonius nem a princepsset,

¹⁾ L. »Elemente der Politik« című művemben Bev., 7. és köv. 1. III. e. »A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához« ez. értek. i. h.

²⁾ A »Princeps legibus solutus« fölött 1. Mommsen.

de határozottan a consulokat tekinti a legfőbb hatalom letéteményeseinek, jóllehet ekkor már consulnak lenni Rómában tényleg annyit jelentett, mint elérni a szolgalelkűség netovábbját a princeps irányában. ¹⁾ Hogy azonban a »princeps«-et nem helyezte még föléje a consuloknak az Augustus-korabeli államjog: kiderül ez magának Augustusnak egy nyilatkozatából a »Monumentum Ancyranum«-ban: »Méltóságra — mondja Augustus — méltóságra több voltam mindannyiánál, de nem bírtam a kezeim közt nagyobb hatalmat, mint bárki más azok közül, a kik társaim voltak a magistratusban.« »Praestiti omnibus dignitate — ἀξιώματα — potestatis autem nihilo amplius habui quam qui fuerunt mihi quoque in magistratu conlegae.²⁾ — Tehát conlegáknak nevezi maga Augustus a princeps a consulokat, és talán még a praetorokat is. Hogy azonban Augustus ezen kifejezését »dignitate« — áft(ó)icra — sem lehet még szorosán véve oly értelemben venni, mintha az államjogilag ép oly határozottan mint tisztán, világosan, egyszer-mindenkorra megállapított állami méltóságot jelzett volna már a szónak akár középkori, akár modern monarchiái értelmében, ez meg kiderül a római állam szertartás-jogának történelméből. Ha a színházban és egyéb ünnepélyeknél magasabb, aranyozott széken ül is a princeps: a curiában és egyéb hivatalos helyiségekben csakis épen oly curuli szék jut neki, mint a többi magistratusoknak, a kiket a curuli szék joggal megillet; ismeretes az ő jogköre, valamint ismeretesek az ő díszjogai a senatusban;³⁾ és ha együtt jelenik meg a két consullal, nem előttök vagy fölöttök van a helye, hanem közöttök. Külön diszöltöny sem illeti meg őt mint »princeps«-et, hanem csak a közönséges magistratusi tóga a biborszegélylyel; ünnepélyességek alkalmával csakis a közönséges triumphator öltöny díszítheti őt; a táborban pedig csakis a paludamentum, a minőt bármely »imperator« vagyis győzelmes hadvezér igénybe vehet; — koronáról, diademről, minővel Caesart kínálgatják vala Antonius bérenczei

¹⁾ Sueton. ii. hh.

²⁾ Monumentum Anoyr. i. h.

³⁾ L. Demokr. II. jegyz. — Hl. e. Mommsen, »Rom. Staatsreelit« II. 2. 770—781. 11.

a Lupercaliák alkalmával, ily diademről¹⁾ szó sincsen még a »princeps«-nél, legfőlebb babérkoszorúval övezheti a homlokát, de ezzel sem úgy mint princepsét, hanem csakis mint imperatort, vagyis mint a kellő formák közt kikiáltott győzedelmes hadvezért. Főlesküszik ugyan a hadsereg az ő nevére, de csak úgy, mikép föl szokott esküdni egyéb hadvezéreinek a nevére a köztársasági szabadság idejében; lictor is csak annyi megy előtte, tehát épen csak fél annyi lictor, mint a dictator előtt. Annyira alája van vetve a princeps még a közfegyelemnek, hogy kocsira ő neki sem szabad ülnie benn a városban, E órában, legfőlebb hordszéken — sella — vitetheti magát, a mely jog azonban nem az ő kizárólagos előjoga csupán.

Valóban, ha van valami, a mi a »princeps«-et egyéb magistratusok és az összes római állampolgárok fölé helyezi: ez az a történelmi, de azért még épen nem államjogi tény, miszerint a »princeps« Augustus óta egyszersmind elválasztbatatlanul »imperator« is életfogytiglan, s mint ilyen, proconsuli hatalmat gyakorol a hadsereg, az összes légiók, segédc csapatok stb., szóval az összes haderő fölött, e mellett pedig — különösen 23 óta — tribunicia potestate vagyon fölru bázva élte fogytiglan, tehát gyakorolhatja a tribün jogát, nem csupán Rómában, hanem az egész birodalomban, kezdeményezheti a törvényhozási actusokat, tiltakozhatik törvények, közigazgatási, birói rendszabályok ellen, s jog-ótlmat ígérhet az intercessio jogánál fogva bármely állampolgárnak az ő sérelmes ügyében, sőt az egész népnek bármely magistratus ellen mint ugyancsak az egész római népnek ünnepélyesen fölvatott, sérthetetlen szószólója és bizalmi, felelősségre nem vonható bizalmi férfja.

Nem szenved kétséget, hogy a »princeps« jogköre nagyon kevésé lett volna egymagában véve még arra alkalmas, hogy Octavian törvényes formák, még pedig köztársasági formák álczája alatt gyakorolhasson oly mindent átölelő kényuralmat Róma fölött, mint a minőt ő tényleg, a törté-

¹⁾ Velleius. II. 89: Restitata vis legibus, iudiciis auctoritas, senatai maiestas, imperium magistratum ad pristinam redacta modum. Prisca illa et antiqua reipublicae forma revocata.

nolrni valóságban gyakorol vala. Nem sokat lendített volna az ő »princeps«-i jogkörén az »Augustus« cím sem, melyet mintegy jutalmul nyert a senatustól és néptől azért, hogy visszaszolgáltatta a triumvirsége alkalmából az actiumi győzelem óta kizárólag az ő kezében maradt rendkívüli hatalmakat a senatus és a nép kezébe. Cím volt ez az »Augustus«, semmi egyéb; nem járt azzal semmiféle jogkör. A »tribunicia potestas« életfogytiglan ráruházott jogköre: ez adta Octaviannak rendelkezésére mindazon államjogi fogantyúkat, a melyek segítségével meghamisíthatta ez a ravasz demagóg elme a köztársasági alkotmány egész szellemét, a nélkül, hogy megsérteni látszott volna csak a legtávolabbról is a köztársasági formákat.

»Visszaadtam a senatusnak és a népnek a köztársaságot; kivettem a saját hatalmamból és letettem a senatus és nép kezébe«. »Reinpublicam ex mea potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli.« így szóla Augustus nagybüszkén az utókorhoz a »Monumentum Ancyranum«-ban. És az utókor majd csakhoggy nem teljesen hitelt is adott az ő szavainak. Pedig nem válnék előnyére, az államformáról síma tannak előnyére, de még az általános alkotmánypolitikának sem, ha az államtudomány e kérdésben félre-hagyná magát vezetetni.

De ne vezessen félre bennünket sem az a tény, hogy Julius Caesar életének utolsó éveiben mint életfogytiglanos dictator az ő saját szobrát fölállíttatni rendelte az istenek szobrának sorában úgy Róma városának, mint a birodalomnak összes templomaiban, és egyúttal elrendelte, hogy egy tüzetesen e célra rendszeresített állomásit fiamén, mint az ő saját papja, lássa el az ő nevére szóló isteni tiszteletet;¹⁾ se pedig ne zavarja meg fogalmainkat az a körülmény, hogy a princeps-et, mint ilyet, már Octavianus Augustus korában »Dominus«-nak kezdték szabad állampolgárok szólíttatni vagy czimezgetni, tehát oly dísznévvel, a melyet csak a rab-szolgák szoktak különben megadni a saját uroknak és gazdá-

¹⁾ Cic. Phil. II. 43.; Dió Cass. 44. 4.; Sneton. Caes. 76.; Florus II. 13. 91. ih. e. Monunsen II. 2. 716.

jóknak. Ne vezessen ez, mondom, félre bennünket mert Julius Caesar fönnemlített rendszabálya által csak törekedett elérni a királyi méltóságot, de az összeesküvők törének esett áldozatul, még mielőtt más rendszabályok életbeléptetése által czélt érhetett volna e titkon ápolgatott terve kivételében; Augustus pedig egyenesen megtiltotta, szintúgy mint utóda Tiberius is, hogy őt »dominus«-nak szólítsák, címezzék, vagy csak nevezzék is római állampolgárok, sőt még a saját gyermekeinek, unokáinak sem engedte meg, hogy őt akár tréfából is ezen, az állampolgári jogegyenlőséget sértő, és a népfelségi elvet tagadó névvel illessék. ¹⁾ Nagyon jellemzők a princeps és az uralkodó közti különbözetre nézve Plinius szavai²⁾: scis, ut sunt natura diversa dominatio et principatus, ita non aliis esse principem gratiorem quam qui maximé dominum grauentur; és ismét³⁾: sedem obtinet principale, ne sit domino locus.«

Octavian a »princeps« az »imperator«, Octavian az »Augustus« nem volt soha uralkodó de iure vagy de lege; ő egyszerű »magistratus« volt, a ki államjogi értelemben épen nem volt még »legibus solutus.« Ulpian e kifejezése: »princeps legibus solutus« csak magánjogi vonatkozással bírt még de iure és de lege Octavianus Augustus principatusának idejében.⁴⁾ Nagyon tisztán, világosan és a lehető legkifogásolhatatlanabb kritikával fejti ki a princeps jogi állását e tekintetben Mommsen, midőn ekként nyilatkozik: »Princeps legibus solutus — — Es ist damit gemeint, dass der Princeps jedem Gesetz, von welchem Dispensation statthaft ist, auch ohne solche zuwiderhandeln kann. Hinsichtlich der criminalrechtlichen Verantwortlichkeit, auf die es theoretisch wie praktisch vor allem ankommt, ist die Stellung des Princeps rechtlich nicht mehr privilegiert, als die eines jeden Ober-

¹⁾ Sueton. Aug. 53. Dominumque se posthac appellari ne a liberis quidem aut nepotibus suis vei serio vei ioco passus est atque huiusmodi blanditias etiam inter ipsos prohibuit. Hl. e. Mommsen, »Röm. Staatsr.« IT. 2. 721.; Friedländer, Sittengesch. Roms. I. 356. s. köv. 11.

²⁾ Plin. Paneg. c. 45.

³⁾ U. o. c. 55.

⁴⁾ Ulpian. c. XIII. ad legem Juliam et Papiam. (Dig. I., 3., 31.).

beamten der Republik. Die allgemeine Regel, dass der Magistrat weder bei sich selbst, noch bei einem andern, als dem ihm übergeordneten Beamten zur Verantwortung gezogen werden kann, ergibt allerdings in ihrer Anwendung auf den regelmässig lebenslänglichen Principat, dass während der Dauer desselben die criminalrechtliche Verfolgung unstatthaft ist. Wenn aber ausnahmsweise der Princeps niederlegt oder abgesetzt wird, so kann gegen ihn wegen seiner Amtshandlungen ein Criminalverfahren eingeleitet werden; und insoweit ein Criminalverfahren gegen einen Verstorbenen nach römischem Recht möglich ist, ist häufig gegen den Princeps nach dessen Tode strafrechtlich vorgegangen und sind sowohl Ehrenstrafen zuerkannt, wie auch die Revision der Amtshandlungen ausgesprochen worden.«¹⁾ — Ezzel hiszi Mommsen bebonyítani, hogy a princeps nem volt egyéb, mint magistratus, és Mommsennek e részben teljes tökéletes igaza van. A mit Philon mond,²⁾ hogy: *ἀνυπεύθυνον ἀρχὴν εἶναι τὴν αὐτοκράτορα μηδενός ἐπὶ τοῖς ὀπωσοῦν πεπραγμένοις λόγον ἀπατεῖν τολμῶντος ἢ δυναμένου*, — ez csakis a fönnebbi értelemben találhat az Octavianus Augustus principatusára; a mit pedig Diön egész következetességgel hangsúlyoz (53., 18.), a princeps korlátlan felségi jogkörét: ezt ő — mikép Mommsen is oly találóan megjegyzi — Diön nem a római államjogból, de idegen létére, csakis a saját kisázsiai szülőföldén nyert benyomásokból merítette.³⁾ Nem; Augustus principatusát egy egész óriási fejlődésment évszázados átalakulásai választják el még azon időponttól, a melyben már maga Justinian a császári hatalmat az isten által az emberekhez a földre leküldött élő törvénynek — *νόμον ἐμφυγον* nevezhette az egyik novellájában.⁴⁾ Augustus a princeps egyszerű magistratus volt, nem pedig uralkodó, oly magistratus ugyan,

¹⁾ L. Mommsen, Köm. Staatsr. II. 2. 712. s köv. 11.

²⁾ Philo leg. ail Gaium. c. 5.

³⁾ Dio Cass. 53. 18. : *λείπονται γὰρ δὴ τῶν νόμων — τούτῃσιν ἐλευθεροῦν ἀπὸ πάσης ἀναγκαίας νομίσεως εἶσι καὶ οὐδενὶ τῶν γεγραμμένων ἐνέχονται. — καὶ τὰλλα αὐτοῖς πράττειν ἐξῆν.* — Mommsen. II. 2. 714. 1.

⁴⁾ Nov. 105. c. 4. : *αὐτοὺς ὁ θεὸς τοὺς νόμους ὑποτέθεικε, νόμον αὐτὴν ἐμφυγον καταπέμφας ἀνθρώποις.*

a kinek a jogköre épen az ez idő szerént létrejött compromissum, még pedig államjogilag érvényes compromissum értelmében, óriásilag nagyszerű volt ugyan mind a *jurisdictio*, mind pedig az *administratio* illetékességi köreiben: de azért még sem állott fölötte a *senatus*-nak, annál kevésbé a törvénynek, hanem legfőlebb koordinálva volt a *senatus* jogkörével, ugyancsak a *jurisdictio* és *administratio* illetékességi köreit illetőleg azon értelemben, a mint ezt Pomponius akarja velünk megértetni, midőn azt mondja, hogy: *quominus ex publico ilumine ducatur aqua, nihil impedit, nisi imperator aut senatus vetet.*

A »tribunicia potestas« tette egyébként csakis lehetővé, liogy Augustus, a ki mint princeps csak egyszerű magistratus volt de *iure* és de *lege*, de *facto* úgy uralkodhatott mégis a római birodalom fölött mint valami xúpawo; a VII. század görög város-államaiban. Nem csak sérthetlenséget, sőt szentséget biztosított ezen tribunicia potestas az ő személyének: de közelebb hozta az ő személyét egyáltalán a valódi monarchia alap gondolatához bizonyos tekintetben: a mennyiben t. i. nemcsak útat nyitott neki a Caesar által megkezdett istenítés népkábító műfogásainak rendszeres folytatásához és egyúttal azon politikához, mely a nép, az összes állampolgárság legfőbb bizalmi férfíul állítván oda ezen tribunicia potestással fölruházott princeps-et, a *Lex majestatis* egész horderejét ugyancsak a princeps személyének érdekében igyekezett, és ugyan csakhamar teljes sikerrel érvényesíteti. Mindezek daczára még e tribunicia potestas is csak arra szolgálhatott, hogy leplezett formában avatkozhasál! bele a »princeps« és nem a saját alkotmányos hatalmi körének teljességénél fogva, nem nyíltan, nem ünnepélyes parancsszóval, nem saját nevében kiadott rendeletekkel, hanem csakis

¹⁾ Pompon. Digest. 43., 12.. 2. A mit Mommsen a II. 2. 709. lapon mond: liogy t. i. »Die Bezeichnung Dyarchie, dasheisst als eine zwischen dem Senat einer- und dem Princeps als dem Vertrauensmann der Gemeinde andererseits ein für allemal g'etheilte Herrschaft, würde das Wesen dieser merkwürdigen Institution (?) weit zutreffender ausdrücken (már t. i. als die Bezeichnung Monarchie), ezt tüzetesebben I. alább a szövegben.

a függöny mögül mint valami színpadi rendező az oly államügyek közvetlen intézésébe, a melyek kívül estek a »princeps«-nek mint egyszerű magistratusnak jogkörén, — eltekintve az imperatori, proconsuli és egyéb jogköröktől, a melyeket Augustus különböző időpontokban, korántsem élte fogytára, hanem csakis az évek bizonyos számára magára ruháztatott volt. Nagyon találóan mondja Madvig, hogy »Selbst wenn man annimmt, dass das in der Lex de imperio Vespasiani erwähnte Recht Bündnisse und Verträge zu schliessen, in dieser oder jener Form ausdrücklich dem Augustus ertheilt ist, so fehlt es doch an einem Rechtstitel für die Befugniss des Kaisers als allgemeiner Inhaber der vollziehenden Macht den alten konstitutionellen Behörden irgend einen Befehl zu ertheilen oder sie in ihrer Thätigkeit zu behindern.«¹⁾

Caesar mint életfogytiglanos dictator legibus scribendis et reipublicae constituendae — ismételve hangsúlyozom hasonlíthatatlanul közelebb áll egy uralkodó, egy monarcha fogalmához mint Augustus, a tribunicia potestással életfogytára fölruházott princeps. Caesar nem egy tekintetben úgy szólván nyílt rendelettel szervezte az államot és a saját dictatori jogköréből kifolyó hatalmi teljességgel igazgatta úgy a város mint a tartományok ügyeit.²⁾ Octavian nem merete elfogadni sem a dictatorságot, sem a »cura legum et morum«-ot. Octavian mint princeps csak a függöny mögött suttogva, ügynökeinek Agrippának, Maecenasnak titkos utasításokat adva, s majd mindig a cselszövény, az elfátyolozott tinta utain haladva érte el, de így azután el is érte egész biztosan majdnem mindig, azt, a mit elérni akart: uralkodott tehát tényleg, alkotmány-ellenesen, és kormányzott alkotmányos formákban egyúttal, a nélkül, hogy valaki szemére vethette volna, hogy megsértette az államjog írott törvényeinek betűjét. Octavian csak közvetve, az öröklött intézmények formáit lehetőleg szigorúan betartva, és ezek alkot-

¹⁾ Madvig, Eöm. Staatsverf. I. 541. 1.

²⁾ Nem azt akarom ezzel mondani, hogy Caesar is nem használt bizalmas politikai ügynököket egy vagy más törvényjavaslatnak az ő nevékbeni benyújtására. L. bővebben egyébként Demokr. II. jegyz. — Hl. e. Mommsen. Eöm. Gesch. ii. hh. és Herzog II. 1. 7. s. köv. 11.

mányszerű letéteményeseit mint színpadi statkákat a háttérből mozgatva szervezett, kormányzott, administrait. Támaszkodott pedig, midőn ezt tévé, egyfelől egy páratlan fegyelmű roppant nagy hadseregbe, a mely az ő nevére volt már akkor fölesketve, és a mely kincset, konczot, jövőt csakis tőle remélhetett, másfelől pedig támaszkodott a polgári háborúk vérözönétől megundorodott és a szenvedések hosszú során megtört, minden áron biztos, maradandó belbéke után áhítozó állampolgárok azon hajlandóságára, hogy tudva is szemet hunyjanak ezen nagyszerű bohózat előtt, a melynek hőse megteteti magát életfogytára a nép mindenható szószólójának, és egyúttal szent és sérthetetlen személynek, minden felelősség nélkül, a köztársaságban. — Caesar úgy vitte az állam ügyeit mint egy antik aisymneta: Octavian mindent elkövetett, nehogy valaki rámutathasson, hogy ime ez az úr, ő az, a ki letiporta a köztársaságot Rómában! Sőt még Octavian azt sem akarta, hogy valaki azt mondhassa, hogy megsértette bármi tekintetben is a köztársaság öröklött jogrendjét. Ime, ha választásról van szó, Octavianus Augustus odajön az egyszerű állampolgárok közé, a szavazás színhelyére, üdvözlí, megszóh'tja sorra a befolyásosabb patriciu-sokat, lovagokat, a senatorius ordo tagjait szintűgy, mint az egyszerű plebeiusokat, kéri őket, sőt rimánkodik nekik, hogy szavazzanak rá erre vagy arra a római állampolgárra: holott csak annyit kellett volna mondania a mindenható princepsnek, hogy »ezt kívánom megválasztatni« és a comitiák túlnyomó nagy többsége parancsnak vette volna és vakon teljesítette volna is az ő akaratát. ¹⁾ Szintűgy járt el a senatusban, a comitiákon, ha senatus-consultumot vagy törvényt akart alkottatni: nem ő maga adta be a javaslatot a maga nevében, hogy ellenállhatatlan súlyt kölcsönözzön annak a maga állásával, a maga nevével; nem ezt tette ő, hanem a maga bizalmas emberei által nyújtatta be azokat és azután Maecenas meg Agrippa közvetetlen elkötelezett benső hívei körött mindig akadtak készséges ügynökök, a kik jobban meg tudták értetni már előre a függönyök mögött a senatus túl-

¹⁾ Hl. e. Herzog, Gesell, u. Syst, d. Röm. Staatsverf. II. I. 137. s k. 11,

nyomó nagy többségével szintúgy, mint a comitiákban egybegyűlt nép többségével úgy a veszélyt, a mely az illető javaslat visszautasításából, mint az előnyöket, a melyek e javaslat elfogadásából rájuk fogott azonnal háramlani,¹⁾ mintha csak egész nyíltan maga Octavianus Augustus a »princeps«, imperator és a tribunicia potestas életfogytiglanos szent és sértethetetlen letéteményese maga oda állott volna a fórumra, és rámutatva az ő szerencséjét és megmérhetetlen gazdagságát egyaránt vakon bálványozó légiókra, csak annyit mondott volna, hogy »sic volo, sic jubeo« — avagy modern nyelven szólva: »rendelem és parancsolom.« Soha nagyobb színész nem ült trónon, mint Octavian: az a hely, az a szék, a melyen ő ült, tagadhatatlanul egyértelmű volt egy szenvedéseiben teljesen megdermedt világbirodalom trónjával: ámde ez a politikai ezermester teljesen el tudta hitetni még egy oly nagyeszű, tapasztalt jogtudóssal is, mint Ateius Capito,²⁾ hogy nem történt semmi lényeges változás, a mióta »visszaadta a szabadságot«, az öröklött köztársaság alkotmányjogában.

Hogy ezt tehesse, kétségenkívül egy nagy ügynöksereg volt szüksége. És épen ebben nyilatkozott az erkölcsi elaljasodás, hogy bőven akadt Rómában már ekkor ember, szabad ember, állampolgár elég, a kit nemcsak odaállíthatott, vagy odaállíttathatott, mint kémet, és mint fülbesúgót az államélet minden egyes pontjára, de egyúttal arra is használhatott, hogy szintén valódi betanult színészszeret játszanak el a közélet porondján, majd szemforgató, majd bizonyos fokig daczoskodó, majd meggyőződésből odaadásteljes, majd a körülményekkel ildomosán számoló alakoskodással. Sem Suetonius, sem a História Augustana kisebb írói³⁾ nem tartották fönn ezen ügynöki szervezetnek oly mérvű nyomait, hogy azokból ma már az egészet kritikai szabatossgal re-

¹⁾ Jól rajzolja Agrippa és egyéb ügynököt szerepét e részben, a maga Auguste, sa famille et ses amis« czirnű érdekes, habár sok tekintetben túlzó könyvében Beulé. Érdekes azon pár intelmi beszéd is, melyeket Maecenasnak és Agrippának szájába ad Dió Cassius ii. hb.; jóllehet nagyon is megérezik már e szerzőn a saját kora, valamint nemzetisége is.

²⁾ L. »Demokr.« II. jegyz.

³⁾ A História Augustana szerzőiről m. h.

construálni lehetne. Csak Cilnius Maecenas szerepét ismerjük közelebbről; de a mit felőle tudunk, ez is elég arra, hogy megérthessük az öröklött köztársasági formákban mozgó Octavianus Augustus kormányzási művészetének valódi természetét. Már azon értekezésemben, melyet az ódon tömeguralom viszonyáról a gondolatszabadsághoz a tiszt, akadémia előtt pár év előtt felolvashatni szerencsés valék, már ezen értekezésemben odanyilatkoztam, hogy túlzásnak tartom azt, a mit Beulé »Auguste, sa famille et ses amis« című művében ¹⁾ Maecenas szerepéről állít; de már ugyanez értekezésem folyamában beismertem mégis annyit, hogy Maecenas csakugyan úgy tűnik föl a búvárkodó szem előtt, mint valóságos irodalmi ügynöke Augustusnak, mint egy állandó bizalmas közeg, a kinek egyik rendeltetése, hogy egymásután szerezze meg Octavian politikájának az akkori Kóma dalnok-szellemeit. Szabadjon már most néhány szót még az Octavian állítólagos irodalmi politikájáról e helyütt elmondanom.

Valódi kéjlakszerű bünfészket lát Beulé ott Tivoliban, a honnét Maecenas hetenkint a vásárra Rómába bejön, ha egyéb célból nem, hát már csak azért is, hogy saját maga szemelhesse ki magának és saját maga vásárolhassa össze esetről esetre a legpompásabb halakat és a legritkább csemegéket a piacon. Folyik is a lakmározás meg tivornya Maecenas kéjlikében évek hosszú során át szakadatlanul, és a kiket Octavian e nagyhatalmú bizalmasa leggyakrabban részeltet az ő dúsgazdag konyhájának és meseszerű pinezéjének csodás kincseiben, azok a költők, Vergilius, Ovidius, Horatius, Tibullus és a szenvedélyes gyerkőcze Sextus Propertius, a ki csak imént jött fel Umbriából. Vergilius leikéhez nem tapad a köznapi önzés sara. Ő nem azért istenesíti Augustusi, mintha ez által óhajtaná kiérdemelni azon falatokat, a melyekkel táplálják őt Maecenas félhivatalos asztalánál; Vergiliusból valamivel nemesebb hálaérzet fohászodik a »divus«-hoz: ámde a többieket még korántsem kötelezte volna még ily hálára Róma ez időszerinti ura, ha csak azon

¹⁾ L. főntebb és a Demokr. II. jegyz.

földeket kapták volna vissza kegyelem útján, melyeket családok pártállása miatt foglaltat le vala a győztes triumvir. Nem, mondja Beulé, Tibullus nem hódolt volna ezért még ennyire vakon Octavian politikájának, ha nem fűszerezi Augustus sajtóirodájának főnöke, már t. i. Maecenas, az ő lakomáit a költő számára mentül csábosabb rabszolganókkal. Ugyancsak női bájakért lőn hűtelen köztársasági álmaihoz ez a lázasan égő ifjú Propertius; Cynthia, ki őt annyira rabjává tudta tenni, Hostius fűzfaköltőnek szintén verselő leánya, Beulé szerint nem volt egyéb, mint e sajtóiroda egyik titkos ügynöke, egy politikai bérencz, a kit egyenesen Maecenas fogadott föl, hogy a köztársasági ábrándoktól duzzadozó. különben még romlatlan ifjú költőt, fertelmes módon elkábítsa. Képes is volt erre, mert Propertius majd csakhogy nem beleőrült az ő kéjlihegő öleléseibe és a bensőség hangján azt dalolta róla, hogy ez a leány oly nagyszerűleg szép volt, mintha csak Jupiternek lett volna a nővére!’ — Ovidiust magasabbrangú hölgyek csábították el, a Júliák; Horatius pedig nagyon szerette a falernumi bort, meg a csengő aranyakat. Hogy tehát Horatius is Augustus dicsőségéről zengedezzen és kigúnyolja a köztársasági párt főembereit, kiapadhatatlannúl folyatta Maecenas, ez a ravasz sajtóirodai főnök, a legpompásabb falernumi ó-bort és még ezenfölül jól ellátta csengő arannyal is, valahányszor e tivornyakedvelő költőnek a pénze kissé fogyatékán volt.

Szóval Beulé szerint Cilnius Maecenas korántsem volt a költők önzetlen pártfogója, hanem egy lelketlen politikai ügynök-mester, vagy, ha úgy tetszik, egy sajtó-diplomata, a ki rendszeres célzatosággal üzte a letiport Kóma legnevesebb szellemeinek megrontását, csakhogy az irodalmi körökben is irthassa a köztársasági hangulatot és bérencz-tollú hízelgőket szerezhessen az ő urának, Octaviannak. El is érte a célját, mondja Beulé. Mind e költők hízelegtek, és Vergiliust kivéve, mind a legaljasabban módon hízelegtek ez actiumi győzőnek. Istenítette Augustust, a szabadságnak ezen színészes megfojtóját még Propertius is, a ki pedig, még mielőtt Cynthia hálójába becsalogatta, a régi Rómának, a puni háborúk dicső nagy köztársaságának férfias eszmény-

képeit akarta megörökíteni, egy már megkezdett, rendkívül sokat ígérő hőskölteményben. De hát a Maecenas verselgető nő-diplomatája, Cynthia, megmérgezte az ifjú költő lelkét az ő büntelt csókjaival; abba is hagyta ez, mindjárt az első légyott után, a tervezett hőskölteményt, örökre búcsút mondott a köztársasági eszményeknek, és nem is dalolt soha többé magasztos eszményképekről, hanem csakis az érzéki kéjmáorról és Augustus utolérhetetlen nagyszerűségéről meg istenségéről. — De mégis lakolt mind e lelketlen iizelmeiért ez az irodalmi bünszerző, ez a Cilnius Maecenas, Beulé szerint, rémségesen. Az örökös lakmározás és kéjmámor lett a sírja magának e rút bünszerzőnek is. Kicsapongásai annyira aláásták egészségét, majd egész testi szervezetét annyira tönkre tették, hogy egészen elvesztette hallását, elvesztette a szemevilágát; megmerevedtek a kezei, megmerevedett a nyaka; összezsugorodtak a lábai. Nem bírt állni, nem bírt járni, nem bírt sem ülni, sem térdelni, sem guggolni, sem feküdni. Nyomorék lett a szó legiszonyúbb értelmében. És a mi az ő fájdalmait egész az örületes kétségbeesésig fokozta, kínos álmatlanság gyötörte őt éveken keresztül; nem bírt sem fölépülni, sem meghalni.

Ez volt Beulé szerint, Cilnius Maecenas bűnhődése, azért, hogy megrontotta a római költöket az Octavianus Augustus principatusának a kedvéért.

Legyünk megnyugodva, a forrástanulmány és az elfogulatlan kritika meg fog győzni bennünket mind e képek és ötlet-áradatok túlszaporító, sőt jórészt kritikátlan volta felől, ha nem kíméljük a fáradságot és e részben a forrástanulmányhoz csakugyan oly tárgyilagossággal fogunk hozzá, mint a minőt a tudomány érdeke a bűvártól és gondolkodótól minden körülmény közt megkövetel. Az igaz, hogy Maecenas halálát hosszas és gyöttrő szenvedések előzték meg, de hogy ennyi része lett volna neki mind e költők megrontásában, már ezt határozottan tagadnunk kell. Tibullus nem is említi az Augustus nevét; Horatius nem oly szolgálalkú rendszeres hízelgője a »divus«-nak, mint Beulé állítja; megőrzi e költő az ő szellemi önállóságát vele szemben bizonyos fokig; néha szemébe mondja neki az igazat, bár mindig le-

kötelezettségre való gyöngédséggel; Vergilt maga Beule menti föl a szolgálalkúség vádja alól; Ovidiust, a kinek oly bőven volt része a fenséges Júliákban, maga Augustus küldte számkivetésbe, a midőn ez utóbbi nagyon is elárulta, hogy a tilosban kegykép élvezett boldogság daczára sem tekinti magát politikai rabszolgának, és így nem marad hátra a Bénéi által felállított hypothesis beigazolására más, mint Sextus Propertius. Miben állott hát ennek a verselő gyerkőczének a büntette a római nép szabadsága és a köztársaság öröklött formája ellen?

Mindössze is csak abban, hogy fölládozta az ő köztársasági ábrándjait, az ő féktelenül szenvedélyes érzékiségének a Cynthiaivali viszony folyamában, és hogy nem birt azóta sem felocsúdni e fertelmes kéjmámorból, hanem hogy úgy lehelte ki az ő korán elaszott lelkét, mint holmi undok álomképekben fetregő főpapja egy titkos kéjhölgy cultusának. Szomorú foka mindenesetre egy sokat Ígérő tehetség elaljasodásának; nem egy körülmény vall is arra, hogy Maecenas tőle telhetőleg dédelgette Propertius ez elaljasodott érzékiségét: ámde, hogy mind ama költőket, a kik Augustusi istenesítve, Maecenas köré csoportosultak, csakis Maecenas csábította volna el, tervszerűleg, ravasz fondorlattal, mint valami drámai cselszövényben: ennek sehol semmi nyoma a forrásainkban. Ugyan mire bírta rá Maecenas L. Variust, Platius Tuccát, Quintilius Varast, Melissust, Aristius Fuscust és Domitius Marsust? Hisz e költők is ugyancsak odatartoztak a Maecenas irodalmi köréhez!¹⁾ Ugyan, ki tudja-e Beulé mutatni, hogy e költők is egytől egyig mind csak azért tartottak Octavianus Augustus politikájával, mert nekik a Maecenas inyencz-konyhászati műremekei meg pompás borai nagyon is ízlettek? Van-e okunk csak a legtávolabbról is föltenni, hogy e költőket mind úgy kellett még előbb elcsábítani, s nem a saját viszketegökből, haszonleső ösztönzeteikből csatlakoztak az actiumi győző politikájához? Bizony énekelgethette már ebben az időben egynémelyik közölök a dolgok új rendjének előnyeit előzetesen kieszelt rút haszonlesésből, és ujjonghatott

¹⁾ L. Horat. Sat. I. 10. 81.; Epistol. L 3.

egyik-másik a beállott új fordulat fölött utóvégre politikai meggyőződésből is. A köztársaság ábrándnak ebben az időben még megjárta, de a rideg valóságban senki sem vethet szemére meggyőződés nélküli köznapi önzést egy költőnek sem azért, mert ez többé-kevésbé ékes verselményben hálálkodott Augustusnak a polgári háborúk iszonyainak megszüntetéséért. A költők rendszerint túlozni szokták magasztalásaikat, ha egyszer beleártják magokat a napi politikába, de a színezés túlzásait nem is veszi tőlök zokon még a komolyan politizáló közönség sem, ha különben egyetért a költő magatartásának alapeszméjével. Már pedig azt, hogy az Augustus békenyújtó politikájának csakugyan óriási nagy számmal lehettek hívei ezidétt a római értelmiségben, — annyi pusztító vita, annyi izgalom, s oly kegyetlen csapások árán — no ezt aligha fogja kétségbevonhatni az oly bűvár, a ki a köztársasági szabadság akkori lehetetlenségeit nem hagyja kívül a számításon. Mint köznapilag nyugalom után sóvárgó szellemekre nézve a Maecenas pompás halpeccsenyéi, páratlan borai és a tivolii villa nagyszerűleg szép félhivatalos kéjhölgyei csak buzdítást vagy jutalmat képezhettek, s nem csábszereket; mert liisz azok a költők közül, a kik mind e földi jókban Maecenas kegyeiből részesültek, ezek a költők közül nem kellett már senkit sem elcsábítani. Odahagyták azok már az öröklött köztársaság súlyedező hajóját már korábban, mind e csábszerek nélkül is!

Még nagyobb kritikátlanságot követ el Beulé, midőn azt akarja velünk elhitetni, hogy csakis azért magasztalták mind e költők annyira a mezei gazdálkodás gyönyöreit, hogy elvonják a köztársasági szabadság elvesztése fölött duzzogó állampolgárok figyelmét a közügyektől, magától az államélettől. Hát nem volt-e a mezei gazdaság gyönyöreinek cultusa már irodalmilag bevált vonása a római nép géniuszának Cato Censorinus és a Sasernák, még Tremellius Scrofa korában? És nem magasztalták-e a mezei gazdaság gyönyöreit a legdemokratikusabb ünnepezt költők a túlradó politikai szabadságnak népgyűlési szónoklatokban oly gazdag időszakában is, ugyancsak a Pnyx és az Agora villongásainak rovására, magában Athénében?

»O fortunatos nimium, sua si bona norint Agricolas!« így kiált föl Vergilius Augustus korában. ¹⁾ Igen, de Vergil csak azt mondja e Beulé által gyanúsított verseiben, a mit Euripides dallott a legszilajabb demagógia napjaiban, Hyperbolos, Kleoplion és Agyrrhios kortársainak színházában:

Ὀλβίος ὅστις γῆς ἱστορίας
 ἔσχε μαθητῶν
 μήτε πολιτῶν
 ἐπὶ πημοσύνη κ. τ. λ. ²⁾

És tekintve a római mezőgazdaság elrémítő állapotát a hannibali háborútól le egész az Augustus principatusa által szerzett belbékéig, nem gáncsolat érdelmeinek azok, kik mint maga Augustus is, az állampolgárokat újból a mezőgazdaság lelkesebb művelésére ösztönözték, hanem inkább elismerést az emberiség fejlődése bűvárának részéről.

Végűi még egyet. Beulé szemére veti Maecenásnak, hogy Propertius elvesztette az ő irodalom-pártoló szárnyai alatt minden magasztosabb ügy és eszme iránti érzékét. Ez úgy látszik, tagadhatatlan. Amde midőn Propertius megveti az egész Világegyetemet, meg a csillagokat, meg a lélek halhatatlanságát a Cynthia és a hozzá hasonló hölgyek ölelésének élvezhetése kedvéért, a maga »Elégiáinak« második könyvében, midőn Propertius megveti még azon bölcselőket is, a kik a Világegyetemmél, a csillagokkal foglalkoznak a lélek halhatatlanságának kérdésén egy vagy más irányban buzgólkodnak: vájjon ekkor is a Maecenas utasítása szerint járt-e el e »félhivatalos költő« Augustus kormány-politikájának értelmében?

Valóban képtelenség volna ilyesmit állítani. Augustus maga is irt a bölcsészeti érdekében tüzetes munkát, mint Suetonius mondja »Hortationes ad philosophiam« cím alatt

¹⁾ Hsl. ö. Horatius:

Beatus ille qui procul a negotio stb.

²⁾ L. Valkenaer Diatribe iram. Eurip. deperdit. v. Ἀντιόπη. A philologok alig fektettek eddigelé súlyt arra, hogy Vergilius e sorokat Euripidestől kölcsönözte.

és oly sokat tett hosszas uralkodása alatt a tudományért, hogy csak mosolyoghat az ember Beulé nézete fölött, a ki még Propertius állatias érzékiségének verselgető fohászzkodásait is szolgálattételnek tartja Augustus kormánypolitikája szellemében.

De térjünk vissza az alkotmányjoghoz.

A császár fogalma tehát - mikép látók — még sem Julius Caesar életfogytiglanos dictatorsága de legibus scribendis et reipublicae constituendae alatt, sem Octavianus Augustusnak mint princepsnek tribunicia potestással fölruházott hatalomkörében nem létezett. Nincs a római államjog műnyelvében olyan műszó, olyan kifejezés, a mely csak a legtávolabbról is arra lett volna hivatva, hogy a magok összeségében egyszerre és egyúttleg mint valami alkotmányjogilag szerves egészet jelezze az Octavianus Augustus által a princeps cím, illetőleg méltóság fölvétele óta jogszerűleg gyakorolt hatalmakat. Nem hiányzottak ugyan már az ódonvilágban sem hangok, a melyek eltekintve az államjogtól és csakis a tényleges politikai állapotokat tartva szem előtt, Augustusban már a monarchia megalapítóját ünnepelték, sőt később a Vita Alexandri Severi szerzője egyenesen azt mondja, hogy »Augustus primus, primus est huius auctor imperii et in eius (nomén) omnes velut quadam adoptione aut iure hereditario succedimus«¹⁾: ámde úgy tüntetni föl az Octavianus Augustus idejebeli római birodalmat mint monarchiát de iure és de lege: ezt csakis a középkori gyarlóságokból hagyományosan táplálkozó modern akrisia hozta divatba az államtudománynak nem csekély kárára. Császárnak — Kaiser, Empereur nevezni Octavianat valóságos visszaélése az avatlanságnak a szavak jelentőségével, ha ugyancsak ezen államjogi műszóval fejezzük ki akár a Nagy Konstantin, akár a későbbi nyugat vagy kelet-római uralkodók államjogi állását, vagy ha egyáltalán akarunk még valamit adni az államformatanra, a mely arra oktat, hogy császárnak csak oly államfő nevezhető, a ki az államjogban nyíltan, ünnepélyesen föl van ruházva egy monarcha felségi

¹⁾ Vit. Alex. Sev. c. 10.

jogkörének egész teljességével, és ezt ugyancsak az államjog szerint nyíltan, egész ünnepélyesen a saját nevében mint ilyen gyakorolja, életfogytig elmozdíthatatlan, szent és sértethetetlen minőségben, sőt a kinek a törvényes gyermekére vagy fogadott fiára ezen egész felségi jogkör a maga oszthatatlan egészében államjogilag megállapított trónöröklési rend szabványai szerint átszáll. De ha a császár fogalma csak monarchiában és ily joggalapon lehetséges: hát akkor hogy nevezhetnők, minő jogcímen császárnak Octavianus Augustusi, a ki még csak a saját életfogytára sem szavaztatta meg magának az általa gyakorolt hatalmakat, hanem csakis az évek bizonyos számára és a ki, bármennyire hasonlított is de facto az ő állása a tyrannosokéhoz, de iure és de lege még mint »*princeps*« is csak bizonyos magasrangú kiegészítő hivatalt töltött be csupán a consulok mellett szemben a senatussal és néppel? »Kiegészítő magistratura« így nevezi nagyon helyesen Herzog is ^{x)} az Octavianus Augustus princepsi hivatalát, vagy ha úgy tetszik méltóságát.

De hogy mennyire nem tekinthető Octavianus Augustus még egyáltalán monarchiái államfőnek: ezt misem képes annyira megvilágítani, mint azon helyzet, a mely Octavianus Augustus halálával állott be a római államjogban. Herzog nem beszél szabatosan, midőn azon alakot emlegeti, a melyet állítólag Octavianus Augustus adott volna a »caesari impériumának — »dem caesarischen Imperium«²⁾ — ezt a »caesari imperium« fogalmát egyáltalán nem ismerte még Octavianus Augustus halálával a római államjog. Octavianus Augustus halálával az ő magánjogi örököse Tiberius határozottan usurpációt követett el — »occupare imperium« midőn nyomban Octavianus elhunytá után, a testőrségnek kiadta a jelszót mint imperator és eltévén láb alól Agrippa Posthumust, értesítette a légiókat, hogy átvette a principatust. És a légiók, szintúgy mint Róma magistratusai, élükön a két consullal, le is tették azonnal az esküt Tiberius nevére, azaz hűséget fogadtak³⁾ egy oly állampolgártársuknak, a

1) Geschichte n. System der Röm. Staatsverf. II. 232. 1.

2) Geschichte u. System der Röm. Staatsverf. II. 1. 231. 1.

3) Tac. Annál. I. 7.

ki ezen esküt sem állásánál, sem semmiféle jogcímen nem volt jogosítva elfogadni. Hisz sem azon imperium proconsular e, a melylyel őt még életében fölruháztatta Augustus, sem egyéb hivatalos jogköre, a melylyel Tiberius ez idétt hirt, nem adtak neki jogcímet arra, hogy az összes légióktól, sőt még a consuloktól is hűségi esküt elfogadhasson. Ez tehát valódi forradalmi actus volt, valódi államcsíny a köztársasági jogrend és államrend ellen, és ugyan annyival is inkább, mert mind ez már megtörtént, még mielőtt a senatus megkezdette volna forma szerint a tárgyalásokat Tiberiussal. És mit tőnek senatus és nép? A nép egyszerűleg belenyugodott abba, a mit a senatus határozott, a senatus pedig, ezen görnyedező senatus, arra kérte Tiberiust, hogy vegye át a principatust, helyesebben az Augustus által gyakorolt hatalmak összeségét. ¹⁾ Nem vet valami kedvező színt a Tacitus államjogi érzékére, hogy nem közli sem a formáját, sem a szövegét a senatus ezen határozatának: mintha csak észre sem venné ezen különben oly élelemű történetíró, hogy a dolgok új rendjének epocháját államjogilag tulaj donkél) épen a senatus ezen actusa képezte.²⁾ Tiberius vonakodott egy kissé; hisz ez már hozzátartozott az ő szerepéhez; de azért mégis átvette a principatust, mindazon hatalmak összeségét, a melyeket Augustus gyakorol vala az évek bizonyos számára kitűzött terminus szerint, Tiberius, nem öt évre, nem is tíz évre, de bizonytalan időre, föntartván magának azt, hogy a neki delegált hatalmak összeségét akkor tehesse le, a mikor ő ezt tenni majd jónak látja.³⁾

Íme itt van tulajdonkép a genesis a római császárság azon előkészítő államjogi stádiumának, a melyet júliusi principatusnak szoktunk rendszerint nevezni: itt, nem pedig Octavianus Augustus alakoskodó tyrannisában, sőt mondhatnók demagógiájában tűnik föl első ízben Caesar ledöfetése

¹⁾ Tac. Annál. I. 7., 13., 16.

²⁾ Ezt nem szokták felróni Tacitusnak, pedig mennyivel tisztább, világosabb lenne a római alkotmánytörténetem, ha Tacitus az említett actust oly tüzetesen méltatta, és oly szabatosan le is írta volna, a mint hogy ezt az államjog érdekében egy történetírótól megvárhatni!

³⁾ Sueton. Tiber. c. 24.

óta egy oly római állampolgár, a ki nyíltan, ünnepélyesen, a maga egészében kapja kezébe, egyszerre, egy nagy államjogi actus által, a legfőbb hatalmat, nem pedig darabonként és álcza alatt, miként azt magához szedegetni a márczius idusának emlékezetétől még mindig remegő ravasz Octavian eszélyesebb eljárásnak hogy ne mondjam, kevésbé kockázatotott üzletnek — tartotta volt. Augustus tényleg oly korlátlan hatalmat gyakorolt ugyan közvetve, köztársasági formák álczája alatt, mint akár egy régi-görög tyrannos a VII. században, ezt mondtam fõntebb, és ezt hangsúlyozom most is: ámde ha valaki azt kérdezné, hogy mi volt a neve a legfőbb hatalomnak, és mi volt a neve e legfőbb hatalom jogszerű letéteményesének Augustus korában, de iure és de lege? Erre a kérdésre nem akadt volna még jogász Rómában, a ki nem azt felelte volna, bármennyire bensõ híve, sõt szolgálalkú bérencze is lett legyen az Octavian tényleges uralmának, nem akadt volna mondom még Augustus életében Rómában oly jogtudós, a ki ama kérdésre ne azt felelte volna, hogy a legfőbb hatalomban nincsen része másnak, csak a senatusnak meg a comitiáknak, és rangban a princeps nem több mint a consulok; a mióta azonban ez a görnyedezõ senatus egyetlen egy nyílt, ünnepélyes nagy actussal egyszerre és mintegy osztatlanul a Tiberius kezeibe delegálta az Augustus által gyakorolt hatalmak összeségét ezen néven, hogy »principatus«, sõt még fölhatalmazta Tiberiust a »princeps«-et, hogy jelölje ki majdani utódát is a principatusban¹⁾, és a nép, a comitiák mind ebbe formaszertint belenyugodtak: ezen pillanatban létrejött Rómában egy új államforma, a mely semmi esetre sem monarchia még ugyan a szónak modern államtudományi értelmében, de a mely államforma, ha nevezhető is még köztársaságnak a szónak tágabb értelmében, határozottan oly válfaja a köztársaságnak egyáltalában, a mely jóval közelebb áll a monarchiához, mint a római köztársaságnak történelmileg fejlett, sok évszázadon keresztül fennállott formájához. Sem Mommsen. sem Herzog nem ismerik föl e nevezetes mozzanatot. Mommsen remekül bon-

¹⁾ Tac. Annál. III. 5fi. Hsl. õ. Tac. Hist. I. 15.

czolja ¹⁾ ugyan a római császárság ezen előkészítő államjogi stádiumának úgy kritériumait, mint jelentőségét, de tévútra kerül, midőn »Dyarcchie«-t emleget, vagyis oly államformát, a melyben az uralom egyszer mindenkorra — ein für allemal — meg van osztva egyfelől az állampolgárság bizalmi férfira, vagyis a princeps, másfelől pedig a senatus között²⁾ és ezen »Dyarcbie«-ba beleszámítja már az Augustus principatusát is, levezetvén ezen államforma főállását ugyancsak Augustus tói egész a Kr. u. III. századig. Mommsen téved, mert az Augustus principatusára, a főnemlített 5- illetve 10-éves terminusok miatt még csak ezen »ein für allemal« sem illik rá; de másfelől a Tiberius principatusának fölvatása óta ily hatalom-megosztásról, compromissum alapján, szó sem lehet többé a római államjogban, hanem csak oly princepsről lehet szó, a ki mint most már az államnak alkotmányyszerűleg legfőbb magistratusa, éppen úgy leteszi a hivatalos esküt, mint a többi magistratus, ³⁾ tehát hivatalnok, a kit mindezen rendkívül magas rangja daczára sem illet meg a felségi jogkör, vagy egyáltalán valamely korlátlan hatalom teljessége, hanem a kit csakis azon jogkörök, illetékességek, hatalmak illetnek meg, a melyeket az alkotmány keretén belül a törvény, illetőleg senatus és nép tüzetesen és nagyon is szabatosan körülírva, az ő kezeibe delegálnak vala.

¹⁾ Köm. Staatsr. II. 2. 707—710. 11. Hsl. e. Madvig, Die Verfassung und Verwaltung des Römischen Staates. I. 520. s. köv. 11.

²⁾ Mommsen, Rom. Staatsr. II. 2. 709. 1. Hsl. e. A két utóbbi évtized államforma tani irodalmának kritikai méltatásához című akad. értekezésemet 1886.

³⁾ Mommsen azt mondja ugyan (II. 2. 711.), hogy »eine Stelle, worin der Kaiser geradezu magistratus genannt würde, kenne ich nicht.«: de azért maga Mommsen is beismeri (710. 1.) hogy »alle Gewalten üben nicht eigenes Recht aus, sondern stellvertretend (sic) dasjenige des Volkes, und der Princeps ist nichts, als ein Beamter mehr, und zwar ein Beamter nicht mit einer Machtfülle, die ihn über die Verfassung stellte, sondern mit einer in die verfassungsmässigen Ordnungen eingefügten und fest umschriebenen Competenz.« — Nagyon helyesen mondja ezt Mommsen, de ha szigorúan következetes akart volna maradni a saját-kritikájához, hát akkor ő neki sem lett volna szabad »Kaiser«-nek nevezni akár Octavianus Augustusi, akár pedig a júliusi meg a flaviusi principa-

Arról nem lehet szó, hogy oly törvény alkotott volna, a mely Tiberiust bármi tekintetben az állam fejeül proclamálta volna. A mit Tacitus mond, hogy »Augustus cuncta discordiis fessa nornine principis sub imperium accepit«¹⁾ ennek, ismerve a Tacitus nyelvezetének államjogilag épen nem kritikátlan voltát, nem is lehet államjogilag egyáltalán semmi jelentősége. — Csakis olyan fajta szóvirág ez, mint a minőt Seneca használ, midőn azt mondja, hogy »Caesari omnia licent, Caesar orbem terrarum possidet.«²⁾ De nem talál még Tiberiusra azon fogalom sem, a melyet Gaius fejez ki e műszóval, hogy »imperatorii,« midőn a későbbi jogrendre vonatkozólag azt mondja, hogy »constitutio principis est, quod imperator — constituit.«³⁾ Hisz Tiberiusról följegyezte Dión, hogy ezen czímet »imperator« Tiberius az ő principatusának korábbi éveiben csakis katonáktól fogadta el;⁴⁾ a mi annyival inkább fontosnak látszik, minthogy Augustus 29 óta az »Imperator« diszjelzőt praenomenül viselte, de azért a későbbi évek folyamában is folyton kikiáltatta magát imperatorrá egy-egy nagyobb győzelem után. Miként érmekből és fölírásokból látható, legalább is 19-szer kiáltotta ki magát imperatorrá; ezen idő óta azonban csakis oly hadvezérek kapták meg ezen czímet imperator, a kik Augustus családjához tartoztak.⁵⁾

Tehát nem az által lón Tiberius a principatus-féle államformának, mint ilyennek tulajdonképeni megnyitója Rómában, mintha ő valamely törvényhozási vagy épen alkotmányozási actus által az állam fejévé proclamáltatott volna; nem; hanem csakis az által, hogy ő volt az első, a ki, ha nem is kifogástalan államjogi alapon, de mindenesetre a senatus által, az Augustus által még csak bizonyos számú évekre gyakorolt hatalmak összeségével, mint egységes mandátummal

tus letéteményeseit, hanem úgy kellett volna neveznie őket, a mint ők a római államjog műnyelvén nevezve lőnek, t. i. princepsnek. — Madvig még kevésbé óvatos; ő Augustus principatusában már monarchiát lát.

¹⁾ Tac. Annál. I. 1.

²⁾ Seneca ad Polyb. 26.

³⁾ Gaius I. 5.

⁴⁾ Dio Cass. 57. 8.

⁵⁾ Dió Cass. 52., 41.; Suet. Tiber. 26. Hsl. ö. Madvig, I. 535. 1.

bizonytalan időre fölruházott, leendő hivatalbeli utódának kijelölésére följosított, és ebbe a nép a comitiákban forma szerint bele is nyugodott. Hogy a Tiberius principatusa új korszakot nyit a római államjog történetében, ezt egyébként még azon reformjai is beigazolhatják, a melyeket ő, korántsem vágyván az Augustus színészi demagógiáját utánozni, férfias, mondhatni fejedelmi nyíltsággal vitt keresztül. E reformok legfontosabbika kétségenkívül az volt, hogy az összes rendes magistratusok választási jogát elvonta a comitiáktól és a senatusra ruházta, a népnek a comitiákban nem hagyván egyéb jogot e választási actusnál, mint csupán a renuntiatiót; a mi azután lassanként a comitiák törvényhozásának beszünetését, és a senatus-consultumok és a princeps rendeleti általi törvényhozást vonta maga után.¹⁾ Hogy a városi praefecturát rendszeresítette: ez is fontos mozzanat. Valódi áthelyezést idézett elő ezen praefecturának beékelése az eddigi hatalmak rendszerében.²⁾

Ez volt a tulajdonképeni jelentősége a principatusnak, úgy, miként azt Octavianus Augustus mindenféle demagóg fogással előkészítette, és Tiberius államjogilag nyíltan életbe is léptette, le egészen Nerváig. Caligula (Gaius Caesar) ugyanezen alapon állott, habár a maga örvényes rohamában egy alkalommal nemcsak visszaadta a választási jogot a népnek, de nyíltan »Dominus«-nak kezdte magát címeztetni,³⁾ és már-már azon kezdett gondolkozni, hogy diademem tegyen a fejére a keleti uralkodók példájára.⁴⁾ Különbösen mi sem bizo-

¹⁾ Tac. Annal. I. 15.: Tum primum e campo comitia aíl patres translata sunt: nam ad eam diem etsi potissima arbitrio principis quaedam tamen studiis tribuum fiebant. Vell. il. 124.: post redditum coelo patrem — primum principalium eius operum fuit ordinatio comitorum, quam manu sua scriptam Augustus reliquerat (?).«

²⁾ Tac. Annal. VI. 10., 11. — Sueton. Tib. 42. — Plin. Nat. Hist. XIV. 14. — Herzog, II. 1. 244. s. köv. 11. H. e. Mommsen, Rom. Staatsr. II. i. il. h.

³⁾ Victor, Caes. 3.: dominum dici atque insigne regni capiti necere temptaverat. — Philol. ad Gaium 17.: τοῦ ἀρχοντος τρέποντος εἰς θεσπότην.

⁴⁾ Suet. Calig. 22.: exclama vit. Εἰς κοίρανος ἔστω, εἰς βασιλεὺς. Nec multum afuit, quin statim diadema sumeret, speciemque principatus iu

nyitja jobban, hogy a Caligula principatusát sem tartotta még maga a római fölfogás sem monarchiának, mint egyfelől azon megjegyzése Suetoniusnak, hogy Caligula már-már azon törte a fejét, hogy a birodalom államformáját principatusból királysággá, vagy, ha úgy tetszik, monarchiává változtassa — *speciemque principatus in regni formam converteret*, — és mint azon szavai ugyanezen történetírónak, a melyekben ez egész naivan azt panaszolja, hogy egy alkalommal, midőu a princeps (már t. i. Caligula) letette a consulokat, a nélkül, hogy újakat nevezett volna ki, az állam teljes három napon át nélkülözötte a legfőbb hatalmat — *fuit per triduum sine summa potestate respublica*.¹⁾ — Ott, a hol így írnak a még *de iure* és *de facto* fönnálló principatusról — no, ott talán mégis csak csodálkoztak volna az olyan jogi írókon, a kik a XIX. század alkotmánytörténelmi írói és alkotmánypolitikusai módjára már Augustustól kezdtek volna a monarchiái korszakot számítani a római államjogban! A principatusnak ezen magistratusi jellege fönn is maradt messze túl a julius-claudiusi és flaviusi házak történelmi szereplésén, egész Diocletianig. Vespasian még inkább megszilárdította ezen principatus magistratusi jellegét az által, hogy az évenkénti rendes eponym consulsággal kötötte azt össze, és nem módosult ezen sajátzerű válfaja az államformának, t. i. a principatussal betetözött köztársaságnak Hadrian és az Antoninok alkotmánypolitikai kezdeményezései folytán sem, hanem csak abban az egy irányban, hogy most e principatus, mely Tiberius óta minden magistratusi jogi természete daczára folyton és még a kiválóbb érdemű princepszek alatt is tényleg, azaz nem *de iure* és *de lege*, hanem csakis *de facto* azonos volt holmi leplezett

vegni formam converteret. Ezen utóbbi sorocskát nagyon kevésé szokták figyelemre méltatni nemcsak az egyoldalulag philolog búvárok, de még az alkotmányjogi szakírók is; pedig nagyon megérdemelne még azt is kinyomozni, hogy Suetonius itt kinek az útmutatása szerint beszél?

¹⁾ Sueton. Calig. 26. Suetonius e nyilatkozatával sem igen szoktak a római alkotmánytörténelem modern búvárai tüzetesebben foglalkozni, pedig Suetoniusnak e nyilatkozata szintén megérdemelne annyi fáradságot és kritikai utánjárást, mint a mennyiben pl. a *servitus fűrni immitendi* tanulmányozása szokott Reikjavíktól le egész Rio Janeiróig a római jog búvárainál részesülni.

vagy, ha úgy tetszik, álcázott tyrannissal, félreérthetetlen jóhiszeműséggel egyenesen a törvények uralmára lőn alkotmányjogilag rá fektetve. Ne zavarjon meg bennünket e kritikai fölfogásban a kényúri rémtettek azon undok lánczolata, melyet Tiberiustól le egész Commodusig, illetőleg le egész Diocletianig ugyancsak princepsi minőségükben hajthattak végre részint őrzöngő, részint hüle emberi szörnyetegek: mert hisz sem Caligula vagy Nero, sem Domitian vagy Commodus nem voltak de iure vagy de lege korlátlan uralkodók, sőt de iure és de lege még csak egyáltalán nem is voltak monarchák, hanem csakis magistratusok, és ha mégis századokon át képesek voltak egyes római princepsok tényleg ennyire sanyargatni az állampolgárok százezreit: ez csak azt jelenti, hogy a görnyedező senatus és a város-állam elnyomorodott comitiái a magok erkölcsi elaljasodásában majd gyávaságból, majd szennyes haszonlesésből eltúrték, hogy egy magistratus, mint aprinceps, szövetkezve a praetorianusok rablóbandájával, sőt nem ritkán a vérszomjas légiókkal, lábbal merhették taposni a törvényeket, magát az alkotmányt, és egész büntetlenül megfertőztethettek mindent, a mit az erkölcs szentté tőn a hatalomnélküli, de törvényisztelő állampolgárok előtt,

Egyébként, hogy még a görnyedező senatus is, mihelyt erősebbnek érezte magát egy-egy princepsi hivatalt viselő szörnyetegnél, félreérthetetlenül kifejezést adott abbeli jogi meggyőződésének, hogy a princeps csakugyan nem áll a törvények fölött, hanem mint egyszerű magistratus a törvények alatt, ez elég tisztán világosan kiderül azon kétségbevonhatatlan tényből, hogy a Julius Vindex légióira támaszkodó senatus Nérót, midőn ez már tényleges hatalmát jórészt elvesztette, a princepségből nemcsak letette, de halálra is ítélte. A tér szűke miatt nem terjeszkedhetem egyéb esetek méltatására, a melyek hasonló értelemben bizonyíthatnak. A principatusi magistratussal betetőzött köztársaság nem is ér előbb de iure és de lege véget, csak 284-ben Kr. u. Diocletiannal: az ő alkotmányjogi reformjai folytán szűnt meg a római birodalom tulajdonkép hagyományosan fejlett város-állam, és ennek majdnem az egész ismert világot átölelő provinciális tartozéka lenni; Diocletianban nyerte egyúttal a most már

nemzetiségi különbség nélkül egységesített római birodalom az első államfőt, a ki souverain jogkörénél fogva nem magistratus többé, hanem de iure és de lege uralkodó számba mehet. Erről más alkalommal.

Hátra van még, hogy néhány megjegyzést tegyek Gaiusnak és Ulpianusnak azon helyeire, a melyek ellentétben állnak az általam jelzett államjogi fölfogással. Gaius, ugyanaz a Gaius, a ki Institutióinak első könyvében azt mondja, hogy *constitutio principis est, quod imperator constituit,*¹⁾ ugyanott még azt is mondja, hogy »cum ipse imperator per legem imperium accipiat.«²⁾ Már Madvig megjegyezte, hogy Gaius itt egy fictiót tol előtérbe, a mennyiben oly alaptörvény vagy egyáltalán törvény, mely a császárságot, illetőleg a principatust, mint ilyet, életbeléptette volna, Rómában soha nem létezett. Hasonló fictión alapú az a »lex regia« is, a melyet Ulpian hangsúlyoz a Digestákban: *utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.* Ha lehet is beszélni a Vespasian *lex de imperiójáról*: úgy még sem lehet beszélni erről sem, mintha az oly alaptörvény lett volna, a mely Vespasian személyétől eltekintve, csak amúgy általánosságban lett volna megalapítandó a legfőbb hatalom gyakorlásának föltélt, letéteményesét és módozatát; és ne feledjük, hogy a »*principibus solita*« kifejezés épen azt látszik elárúlni, hogy egy ilyen általánosságban mozgó törvény de imperio a principatus alatt soha nem is létezett, és a minthogy már a neve is »*lex regia*« mutatja, csakis oly jogászok agyszüleménye lehetett, a kik hajlandók voltak hinni nemcsak a Valerius Poplicola alaptörvényében, de egyáltalán az ősrégi patriciusi állambölcsesség hasonlíthatatlan tökéletességében. A Codex Justinianus is olyasfélét állít, mint Ulpian: de ennek a Codex Justinianusnak már csakugyan nem vehetjük ezt rossz néven.⁴⁾

¹⁾ Gaius I. 5.

²⁾ Gaius I. 5. — Hsl. e. Instit. I. 2., tf.

³⁾ Ulpian Dig. I. 4., 1.

⁴⁾ Cod. Justin. I. 17., 1. §. 7.: *cum enim lege antiqua, quae regia nuncupabatur, omne ius omnisque potestas populi Romani in imperatoriam translata solit potestatem.* Hsl. ö. Instit. I. 2., ti.

Gaiusa másik helyén az »imperator« államjogi műszót oly értelemben használja, mintha az imperator törvényhozáásra lett volna jogosítva. Ez merev ellentétben állana mindazokkal, a miket fönnebb a principatusról mondtam, és a mennyiben Gaius első rangú tekintély, mint tankönyvíró a római jogtudományban, az »Institutiók« szerzőjének ezen egyetlen kifejezése alkalmasnak látszhatnék arra, hogy no csak az általam kifejtett principatusi elmélet, de a Mommsen által is kifejtett principatusi elmélet kritikai kifogásolhatatlansága ellenében is jelentékeny akadályt képezzen, legalább már azon időkre nézve, a melyek a Gaius könyvének meglentét közvetlenül megelőzték. Gaius »Institutiói« köztudomás szerint Kr. u. 161-ben lettek közrebocsátva, tehát azon esztendőben, a melyben már Commodus állt az állam élén. Gaius Mommsen kutatásai szerint a távol keleten Troasban élt és tanított, Bremer szerint pedig valószínűleg Berytosban, és ha meg is fordult Rómában, életének legnagyobb részét mégis Ázsiában töltötte, tehát közel a kényuralom történelmének classicus gócpontjaihoz, és távol azon székvárostól, a melynek falai közöl a római államjognak hamisítatlan tanai világgá hatolhattak. Az is bevezett tény, hogy Gaius az Ateius Capito sabinianus diadóchjainak iskolájához tartozott: épen nem valószínűtlen tehát, hogy Commodus kényuralmi politikájának kedvéért ő maga, Gaius szúrta közbe ezt a szót »imperator« az I. könyv szövegébe, a melyet különben még Antoninus Pius alatt szerkesztett meg első izromban.¹⁾ Valóban ez által mint jogi tankönyvíró nem csekély szolgáltatott fogott tetheti a Commodusért rajongó áramlatnak.

Ha nehezünkre esik ezen kritikai fölvet szemben egy ily nagyérdemű jogtudóssal, a kinek tankönyvéből közel két évezred jogászai merítik a római magánjognak hamisítatlan tiszta forrásként csörgedező elemeit: hát akkor még csak két más mód lehetséges kimagyarázni ama fogalomzavart ébresztő »imperator« szót a Gaius szövegében: vagy azt kell mondanunk, hogy az pusztá udvariassági czimezgetés, tekintettel

¹⁾ L. Mommsen, a Jahrb. d. germ. Deutsch. Recht, III. 1.-ben. Hsl. e. Bremer, Rechtsleiver und Rechtsscbulen, 81. Dernburg, D. Instit. d. Gaius 80. Haschke, Jurisprud. antejustinian. 150.

Commodusra, a kit atyja Marcus Aurelius már 15 éves korában tett meg imperatorrá, és a ki ezen imperatori címnek mód nélkül örvendezett még teljesen érett férfi korában is, vagy pedig azt kell gyanítanunk, hogy az »imperator« szó későbbi interpolatio a keletrómai autokratória korából, a melyben teljes joggal taníthatták már a jogi tanfolyamon, hogy az államfő senki más, mint az $\alpha\upsilon\tau\omicron\kappa\rho\alpha\tau\omicron\rho\varsigma$, vagyis az imperator.

III. Bár szerény jelentőségű, de épen nem érdektelen adalékot képezhet a római alkotmánypolitikai ismeretkör történelméhez a Palaiologos Manuel keletrómai császár úti jegyzeteiben található politikai mozzanatok és műszók kritikai mérlegelése. A folytonosság a római jog fejlődésében oly óriási mérvben nyilatkozik, hogy kiterjed ezen folytonosság láncolata messze túl a Justinian Pandektáinak epocháján le egészen keresztyén időszámításunk tizenötödik századába; bátran azt lehet mondani, hogy a Scaevolák és Scaurusok jogtudományának gyökszájai lehatnak a byzanti birodalomban egész Konstantinápoly elestéig. Nem csodálkozhatunk tehát, ha maga Mommsen is beleöleli a keletrómai birodalom államjogúak legalább főbb mozzanatait a »Römisches Staatsrecht« című nagy munkájának keretébe: épen ezért nem fogja senki tagadhatni a rokonságot egyfelől a római császárság megalapítására vonatkozó tanulmányok, másfelől pedig azon tanulmányok közt sem, a melyek eredménye a keletrómai államjogi írók elméletei kidomboríthatására szolgálhat. Minthogy pedig az államjog és a politikai tudomány minden időben és mindenütt benső viszonyban állottak egymással: nem fog annyira elágazni értekezésem eddigi tárgyától, miként első pillanatra talán látszik, azon méltatás sem, a melyben jelen értekezésem keretében még a Palaiologos Manuel keletrómai császár említett úti jegyzeteinek szövegében előforduló úgy államjogi, mint politikai mozzanatokot és műszókat óhajtom részesíteni.

Palaiologos Manuel azért járta be a XIY. század végső évében Olaszország, Franciaország, Anglia udvarait, majd visszatértében a római német birodalom főbb városait, Bécsset, sőt magát hazánk fővárosát Budát is, hogy a keresztyén feje-

delmektől a Konstantinápolyi már ugyancsak szorongató török hadak ellen lehetőleg gyors és hatályos fegyveres segítséget nyerhessen.

Szándéka nem sikerült; az ő úti jegyzetei sem szállottak egész terjedelmökben korunkra: de Chalkondylas Laonikos Ἱστοριῶν ἀποδείξις; czimű munkájának második könyvében számos részletet találunk azokból. Gibbon értékesítette is ezen részleteket a római birodalom hanyatlásáról és bukásáról szóló nagy munkájában legalább az olasz-, francia- és angol-oroszági, meg a németbirodalmi városokra vonatkozólag, és míg egyfelől teljes önérettel domborítja ki e hatalmas történetíró a keletrómai császár mindazon megjegyzéseit, a melyek Anglia ipardús városainak gazdagságát és már az akkori Londonnak is páratlan fényét, no meg az angol haderő hősiességének fölényét a francziák rovására csillogtatják, egész fölháborodással rója meg a keletrómai császárnak azon ép oly lelketlenül ledér, mint beigazolhatatlan nyilatkozatát, a mely annyira sérti a XIV. századbeli angol nők erkölcsi jó hírvének emlékezetét. Palaiologos Manuel, ez a Konstantin és Justinian trónján feszelő világlátott, s úgy látszik meglehetősen kalandhajhász görög ugyanis nem csekélyebb gyöngédtelenséget beszél az ő korabeli angol nőkről, mint azt, hogy azok annyira életvidor természetűek, hogy minden vendéget mindjárt az első látásra össze-visszacsókolnak és össze-visszaölelgetnek, még pedig a szónak épen nem ártatlan értelmében — νομίζεται δὲ τοῦτοις τὰ τ᾽ἀμφὶ τὰς γυναῖκας τε καὶ παῖδας ἀπλοικώτερα, ὥστε ἀνά πᾶσαν τὴν νῆσον, ἐπειδὴν τις ἐς τὴν τοῦ ἐπιτηδείου αὐτῶν οἰκίαν εἰσὶν καλοῦμενος, κύσαντα τὴν γυναῖκα οὕτω ξενίζεσθαι αὐτόν. καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς δὲ πανταχῆ παρέχονται τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας τοῖς ἐπιτηδείοις. νομίζεται δὲ τοῦτο καὶ ἐς τὴν Φρανκίαν χωρὸν, κ. τ. λ. ¹⁾

A XIV. századbeli angol nők ezen tulajdonsága felől nem tudnak semmit az európai népek, közerkölcsiségének, sem házi erkölcséinek történetírói, és mindenesetre jellegző vonás Palaiologos Manuelre mint Íróra nézve az a kendőzet-

¹⁾ Laonici Chalcocondyl. De Rebus Turcicis II. 5. Hsl. e. Gibbon: »Decline and Fall« i. h.

len vakmerőség, a melylyel ez az utazgató keletrómai császár ily gyöngédtelen rágalmatokat bocsáthat a XV. század elején világgá, a nélkül, hogy csak a legkisebb szemrehányás is illethette volna az irodalom terén a kortársak részéről. Gibbon — mondom értékesíti Manuel úti jegyzeteinek jórészét — ha nem is az alkotmánypolitikai kritika szempontjából, — de egy szóval sem említi azon nyilatkozatot, a melyet a keletrómai császár ugyancsak ezen úti jegyzeteinek folyamában tett Budáról mint Magyarország fő- és székvárosáról, és ezzel kapcsolatosan az akkori magyar alkotmányról. Már e körülmény is arra indít, hogy közelebbről méltassuk figyelemre amaz úti jegyzetek maradványainak mind autoptikus észlelésre valló, mind pedig terminológiai mozzanatait.

Franciaországra vonatkozólag a következő sorai érdekelhetik a politikust: καὶ πόλεις σὸν ὀλίγαι τῆς Γαλατίας (Galatiának nevezi t. i. Franciaországot és keltáknak a francziákat), ὅπ' αὐτῷ δὴ τῷ βασιλεῖ ταπτόμεναι ἐς τὴν σφῶν διοίκησιν. εἰσὶ δὲ ἡγεμονίαι τε καὶ ἡγεμονίαις δυνάμει προύχοντες καὶ ὀλιβιώτατοι, ὅπ' αὐτῷ δὲ τῷ βασιλεῖ ταπτόμενοι καὶ ἐς τὰ βασιλεία παραγινομένοι αὐτῷ. Ez a kifejezés ὅπ' αὐτῷ δὴ τῷ βασιλεῖ ταπτόμεναι ἐς τὴν σφῶν διοίκησιν a francziaországi városok akkori önkormányzatára céloz, megérintve még amúgy fölültesen azon függési viszonyt, a melyben e városok közvetlenül a királyhoz állottak. A πόλις szót tehát e késő görög oly város fogalmának jelzésére is használja, a mely nem képez egymagában vagy vidéki járulékával is külön államot egyúttal; másfelől a σφῶν διοίκησιν szavak tulajdonkép csakis az illető városok helyhatósági jogkörét jelzik, tekintet nélkül annak önkormányzati természetére; pedig ezen utóbbinak kidomborítására is talált volna Manuel szabatos kifejezést a saját korabeli görög nyelvben, ha kevésbbé könnyedén vette volna az ő úti jegyzeteinek megírását. Az egész akkori hűbéri szervezet és jogrendszer jelzésére Manuel csak e kifejezéseket alkalmazza: ἡγεμονίαι τε καὶ ἡγεμονίαις δυνάμει τε προύχοντες és azután ὅπ' αὐτῷ τῷ βασιλεῖ ταπτόμενοι. Tehát Manuel szerint »vannak vezérségek (herczegségek, örgrófságok, grófságok), és vannak nagyon előkelő, hatalmas és jólétnek örvendő vezérek (herezgek), a kik szintén a királytól függenek és a kik ellátogatnak

Parisba a királyi udvarhoz (καὶ ἐς τὰ βασιλεια παραγιγόμενοι αὐτῷ). Ugyan, ha minden nyugateurópai hűbérállam nagy hirtelen elsüllyedt, és minden egyéb Írott nyom, okmány, törvénykönyv, irodalmi termék a Manuel császár halálával egyidejűleg elveszett volna, az ő úti jegyzeteiből ugyan aligha fogta volna az utókor megérthetni, hogy hát a XIX. század végével minő alkotmánya, minő társadalma s minő jogrendszere volt Franciaországnak!

Angliára vonatkozólag a következő politikai megjegyzéseket hallatja: ¹⁾ δικαιοτέρα δ' ἂν λέγοιτο μία αὕτη ἢ νῆσος ἐπεὶ καὶ μία τε σῶσα καὶ κατ' αὐτὸ διήκουσα πολιτεύεται, φρονουσά τε κατὰ ταῦτ' καὶ ὕψ' ἐνὸς ἀρχομένη τὰ ἑξομοιοῦσα ἑαυτῇ ἐπισκοπεῖ — a mi nem egyéb holmi semmit mondó szónvirágnál, eltekintve attól a dicsérettől, melyet ezen állítólag annyira egységes kormányzásnak közhasznúlag szorgos voltára halmoz. Azután így folytatja: ἐστὶ δ' αὐτοῖς βασιλεὺς, καὶ μητροπόλις αὐτῶν, ἐν ἣ καὶ βασιλεια Λονδρος (London) τοῦ βασιλέως (e szerint a »metropolis« kifejezés nem jelent Manuelnél még szükségképen egyet a királyi székhelyet is magában foglaló várossal vagyis székvárossal), ὅπ' αὐτὸν δὲ ἡγεμονίαι ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ οὐκ ὀλίγαι, κατὰ ταῦτ' αὐτοῖς Κελτοῖς διατιθέμεναι τῷ σφετέρῳ βασιλεῖ. Tehát azt mondja Manuel: »nem csekély számmal vannak e szigeten (Anglia) vezérségek (peerségek), a melyek a királyukhoz épen oly viszonyban állanak, mint a minőben állanak a vezérségek (herczegségek stb.) a királyhoz Franciaországon.« Valóban szörnyű fölületesen értesíthette magát ez a kelet-római császár úgy Anglia, mint Franciaország alkotmánya felől, azon rémséges díszünnepélyek és multságok közben, a melyekkel innen is, túl is a csatornán oly annyira megtisztelték! De halljuk csak, hogy folytatja: οὕτε γάρ (!) ἂν ῥαδίως ἀφείλοιτο βασιλεὺς τούτων τινὰ τὴν ἡγεμονίαν, οὕτε παρὰ τὰ σφῶν ἔθιμα ἀξίους ὑπακούειν τῷ βασιλεῖ. »Nem könnyen bírhatná ugyanis valakitől elvenni a király ezek közül (már t. i. a peers közöl) a vezérséget (peerséget = ἡγεμονίαν), de nem is tartják kötelességöknek (ἀξίους) engedelmeskedni a királynak az érvényben lévő szokások (εθίμια) ellenére.« Íme ily laza,

¹⁾ Laonic. Chalcocond. Reb. Turc. II. 5.

fölületes nyelven fejezi ki Manuel császár azt, a mi az angol államjognak már abban az időben, épen szemben a francia államjoggal, jellemző vonása volt: hogy t. i. Angliának már ez időben történelmileg fejlett parlamentje és ebből kifolyólag Írott alkotmányjoga is volt, a melynek értelmében az angol monarchia már abban az időben határozottan a törvények uralmán alapúit, oly törvények uralmán, a melyek szigorú betartására maga Anglia királya is föltétlenül kötelezve volt. Mindebből Manuel császár, úgy tetszik, mítsem értett meg, még csak azon óriási különbözetet sem, a mely az angol államjogot már a XIV. század végével a francia államjoggal, illetőleg hűbéri rendszerrel oly határozottan szembeállította volt. Pedig egy byzanti görögnek, ha csak kissé nyitva tartotta volna a szemeit, kellő tolmácsolás mellett épen nem lett volna nehéz megérteni ezen óriási különbözetet! Nem is tud Anglia addigi egész alkotmányos életének múltjáról beleértve a Magna Chartát is — egyebet mondani, mint hogy sok viszontagságon ment ez az ország keresztül, mert hát a vezérek — peerek — sokat veszekedtek a királylyal és egymás között is» — ἐγένοντο δὲ τῆ νήσω ταύτη συμφωραὶ οὐκ ὀλίγαι, παραπλευροῦσα αὐτῆ, ἐς διαφορὰν ἀφικνουμένον τῶν ἡγεμόνων πρὸς τε τὸν βασιλέα καὶ πρὸς ἀλλήλους.»

A római német birodalom törvényeit nagyon dicséri. Azt mondja, hogy a legjobb törvények vannak érvényben itt, jobbak, mint bármily más éjszaknak vagy nyugatnak dülő országban — εὐνομεῖται δὲ ἡ χώρα (tehát a római német birodalom neki csak χώρα) αὐτῆ μάλιστα δὴ τῶν πρὸς τε ἄρκτον, τε καὶ ἐσπέραν πασῶν τῶν ταύτη χωρῶν ἅμα καὶ ἔθνων, — vannak benne — hozzá teszi — pompás és virágzó városok, a melyek a hasonló életmódra — ἰσοδιαίτου — vannak alapítva, de vannak — ugyancsak a római német birodalomban — kény uralmak is — τυραννίδας, míg ismét más városok a római valást követő főpapok uralma alatt állanak. A hasonló életmódra alapított városok közt a legjobb törvényekkel bírnak mind a felső, mind az alsó Germaniában Norimberga, Regensburg és Hamburg, szóval a németség — mondja Manuel a legjobb törvényekkel bir mindazon népek — ἔθνων ¹⁾ — között, a me-

¹⁾ Mindenesetre felöltlik, hogy egy keletrómai császár ily laikus

lyeket ismerünk.« »ἔστε πόλεις περιφανεῖς καὶ εὐδαιμόνας καὶ ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἐς τὸ ἰσοδίατον εὐθουνομένας διηρημένας, καὶ ἐς τυραννίδας, καὶ ὑπὸ ἀρχιερεῦσι ταπτομένας τῶν ὑπὸ τοῦ Ρωμαίων μεγάλων ἀρχιερέως καθιστομένας, καὶ πόλεις μὲν ἐς τὸ ἰσοδίατον εὐνομούμενοι εἶησαν αὐται ἐν τε τῇ ἄνω καὶ τῇ κάτω Γερμανίᾳ, Νορριμβέργον, πόλεις εὐδαιμόνων καὶ Ἀργεντίνῃ καὶ Ἀμπέργον. — εὐνομεῖται μάλιστα δὴ ἔθνων ὧν ἡμεῖς ἴσμεν.« Nem kerül sok fáradtságba megértenünk, hogy mit ért itt Manuel császár az ἰσοδίατον alatt. Csak annyit mond, hogy hasonló életmódra alapított városok: ezzel természetesen a kiváltságos városi polgárságra céloz, a mely még a legfelületesebb észlelőnek is tagadhatatlanul az egyöntetű életmód képét nyújtja a maga összességében; kivált a vidéki lakossághoz képest, a mely hercegekből, grófokból, lovagokból, többé-kevésbé szegényes szabadokból, meg minden tekintetben megrendszabályozott jobbágyságból állván, változatosabbnak tűnik föl szükségkép az életmód különböző mozzanataiban mindjárt az első pillanatra. De hát egy keletrómai császár, a ki, mint Manuel, a XIV. század végével Olaszország nagy városaiba, Párisim, Londonba, majd azután a Rajna vidékére jön, nem tartott érdemesnek egyebet följegyezni ezen általa annyira kiemelt német városok társadalmának jellegzetességeiből, mint azt, hogy azokban a polgárság egyöntetű életmódot követ? Nem érdekelték volna ezt a késő görögöt egyáltalán már a nyugat-európai népek társadalmi tagozata, az egyes osztályok (rendek) tüzetesebb jellegzetességei, állami és helyhatósági intézményei? Lehet, hogy midőn Manuel ἰσοδίατον-t mondott, beleértette egyúttal az egyöntetű életmódba még azon bizonyos jogegyenlőséget is, a mely a német városok kiváltságolt polgárságának kebelzetén belül az ő korában is létezett tagadhatatlanul, legalább is nem egy tekintetben és bizonyos fokig. De hát bizonyára más kifejezést választott volna Manuel ezen fogalomnak, illetőleg ezen államjogi állapotnak jelzésére, ha súlyt fektetett volna az államjogi mozzanatokra,

nyelven beszél, még akkor is, midőn általános fogalmak jelzéséről vagyon szó, azt mondván, *χωρῶν ἅμα καὶ ἔθνων* — mintha nem államokról tenne szó, a melyek az ország földirati fogalmát, a nemzet vagy nép államjogi fogalmával egyúttal már magokban foglalják!

vagy ha lett volna kellő politikai képzettsége. Ez utóbbit kétségbe vonni alig lehet jogunk, miután épen a Palaiologosok is a műveltebb byzanti uralkodók közétartoztak: arra az ötletre jöhetnének tehát, hogy Chalkondylas gyarlón kivonatolta Mamiéi útijegyzeteit, és így nem e keletrómai császár, de ezen byzanti író avatlanságának lennének csakis betudhatók a Mamiéi neve alatt szereplő útijegyzetek politikai fogyatkozásai.

Legyen bárhogy, annyi tény, hogy politikai tekintetben nem sokkal élénkebb szíuezetű azon rövidke vázlat sem, a melyet Manuel útijegyzeteiből saját hazánkra, Magyarországra vonatkozólag találunk Chalkondylas művének második könyvében: ¹⁾ ἐνεῖσι δὲ ἀρχόντες — mondja Magyarországról, melyet következetesen Παρῳία-nak és nem Πανονῳία-nak nevez — ταῦτη τῆς χώρας, ἀρχῳν δὲ ἕκαστος τῆς πατρῳας χώρας, καὶ ὑποτασσόμενος τῆ βασιλεῖ αὐτῳν, ἐς ὅσον νομιῴζεται σφῳσι. νομιῴζεται δὲ ἐπῳ ῥῆτοῖς. »Vanuk, mondja, főurak (kormányzók = ἀρχόντες) ebben az országban, és ezek közül mindegyik a saját ősi, vagy ha úgy tetszik, atyjától öröklött, azaz saját családi földterülete fölött gyakorolja az uralmat, de alá van rendelve ezek közül mindenik a királyuknak, a náluk dívó szokás (νομιῴζεται) szerint: ez pedig szerződészerű jogviszonyra vall (ἐπῳ τοῖς ῥῆτοῖς = a megállapodások értelmében). καὶ ἐπιχωρίῳ μὲν βασιλεῖ οὐ πάνυ τι χρῳώνται, ἐπάχονται δὲ ἠ ἀπὸ Βοῴμων τοῦ βασιλείου οἴκου ἠ ἀπὸ Γερμάνων ἠ Πολῳνων ἠ καὶ ἀλλῳν τῳν ταῦτη ἔθῳων. Bensusülött királyuk ritkán van; úgy szoknak magoknak hozni királyt vagy a csehek királyi házából, vagy a németektől vagy a lengyelektől, vagy pedig ama vidéken lakó nemzetek köréből, συμφέρονται δὲ Γερμάνοῖς τάτε ὄπλα καὶ τῆν ἐς τὰ ἠθῳ αὐτῳν διαίταν. ἐς τὸ ἀβροδιαίταν ἀποκλῳνοντες, ἠ φασὶ Κελτοῖς τε καὶ Γερμάνους. A fegyverzetre és az életmódra, házi és közszokásokra nézve a németeket követik, és szintűgy hajlandók a fényelgésre, mint a francziák és németek, νομιῴζεται κατὰ ταῦτὸ Ῥωμαιοῖς τὰ ἐς θρησκείαν. A római vallásnak hívei, γένος δὲ τοῦτο ἀλχημον καὶ ἐς μάχας τὸλμη προσχρῳμενον ἐπισεικῆ. Erőtéljes egy népfaj és a háborúban nemcsak vakmerő bátorságot fejt ki, de ezt ugyancsak avatott eszélvességgel is párosítja.

¹⁾ Laonic Chalcocondyl. Bell. Türe. II. P. 38. (V. 30.).

ποιούνται δὲ καὶ ἐπιχώριον τινα τῶν ἀρχόντων τὰ πρῶτα, ἐς τὴν βασιλείαν ἀνήκοιτα καὶ οἰκονόμον δὲ ὄντα, καὶ μηδὲ ἀρχοντα ὀνομάζουσι. Szoknak ők a legelőkelőbb bennszülött főurak közül egyet nagyon magas hivatalra emelni, oly magas hivatalra, a mely csakhogy nem fölér egész a királyi méltóságig, ez az udvarfőnök (már t. i. a nádor), de nem nevezik őt kormányzónak. (οἰκονόμος cím szerint és nem ἀρχων.) — ἔστι δὲ αὐτοῖς βασιλεία ἐν Βουδαῖ (sic) πόλει εὐδαίμονι παρὰ τὸν Ἰστρον. A királyi székhely Budán van, ez egy virágzó város a Duna partján.« így beszél Chalkondylas könyvében Manuel keletrómai császár útítarczája, vagy legalább az a kivonat, melyet belőle Chalkondylas a maga történelmi elbeszélésébe beszöni jónak látott.

Manuel császár 1400-ban, Zsigmond császár uralkodása alatt fordult meg Budán. Azon körülmény, hogy ő Budát nem Βουδα-nak (β-tával), hanem Πουδα-nak (π-vel) írja, és ugyan még ha Chalkondylas csak kivonatolta is Manuelt, még ez esetben is azt árulhatná el ez a kis orthographiai mozzanat, hogy Manuel Budán léte alatt csakis németekkel érintkezett, Zsigmond király udvarának csakis oly méltóságaival, hivatalnokaival stb., a kik már abban az időben megrögzött sváb szokásból vajmi gyakran p-nek ejtették ki azt a betűt, a melyet a magyar b-nek szokott volt kiejteni. írni aligha látta Manuel császár valaha is π-vel Budát; és ha ő mégis π-vel írja: úgy ez csak azt bizonyítja, hogy sem Budán léte alkalmából, sem egyébkor nem tett hazánkra vonatkozólag egyéb tanulmányt, mint a minőt ő futólagos társalgás alkalmával a Zsigmond királyék palotahölgyeivel és udvarnagyaival folytatott eszmecseréből meríteni képes volt. (A β-nek a π előtt a szövegben semmi nyoma.)

Nem az én hivatásom kutatgatni, hogy minő tanúlságok fakadhatnak a Manuel császár által használt οἰκονόμος szóból, mint államjogi műszóból a nádor szó etymologiai eredetére; ez a nyelvészeink dolga: de államtudományi természetű értekezésem egyik követelményének vélek megfelelni, midőn a figyelmet főlhívom azon határozottságra és félreérthetetlen nyíltságra, a melylyel Manuel császár hangsúlyozza, hogy azon magasrangú tisztviselőt, a kinek az állása rangban csak-

nem fölér magának a királynak méltóságáig, a magyarok nem nevezik *ἄρχων*-nak, azaz nem olyan hivatalos címmel ruházták föl, minővel más államokban a legfőbb politikai méltóságokat fölruházni szokták, hanem *ὀικονόμος*-nak nevezik, a mi már csak a byzanti műnyelvezet értelmében is kizárólag udvari méltóság címére emlékeztet.¹⁾

Lehet, hogy az esetben, hahogy nem a könnyűvérű kalandhajász Zsigmond királynak, hanem valamely komolyabb, tanulmánykedvelő és gondolkodó fejedelemnek, pl. Hunyady Mátyásnak, lehetett volna vendége a budai udvarnál Manuel császár, mondom, lehet, hogy ez esetben nemcsak tüzetesebben, de alaposabban is szólnának Magyarország alkotmányáról vagy legalább egyes intézményeiről az ő útijegyzetei: ámde így csak oly felületes megjegyzéseket tesz, a melyek alig vallanak egyébre, mint a XIV. század turistájára. A byzantiaknak jelentékeny politikai irodalmuk volt; egy bíborban született byzanti császár tanfolyama bizonyára nem nélkülözte az oly oktatókat, a kik előtte már kora ifjúságában föltárták nemcsak a Libanios rhetor, Synesios és Theodoros Prodromos publicistikai munkáinak, de az oly rendszeres államtudományi szakműnek összes kincseit is, mint a minő a *περὶ πολιτικῆς* volt. Hisz egész egy irodalmat képez épen a byzantiaknál azon szerzők termékeinek halmaza, a kik egyesesen arról írtak könyvet, hogy hogyan kell a fejedelmet nevelni. Ha tehát Palaiologos Manuel császár ezen útijegyzetei csakugyan nem tartalmazták tüzetesebb és alaposabb készültséggel körültekintő nyomait az észlelésnek a politika dolgában: akkor csakugyan arra a gondolatra kell jönnünk, hogy a byzanti birodalomnak az idő szerinti szorongatott állapotában még a fejedelmi nevelés tekintetében is határozottan hanyatlásnak kellett beállania: mert egy Bardas vagy egy León császár bizonyára másként irt volna mind Angliáról, Franciaországról és a római német birodalomról, mind pedig Magyarországról, még ha selejtesebb műveltségű útikalauzaik

¹⁾ A byzanti jogi írók és politikusok közül többen foglalkoztak irodalmilag is úgy az államhivatalok, mint az udvari méltóságok és tisztségek hierarchiájának tüzetes méltatásával; így többek közt Konstantinos Porphyrogenetos is,

is lettek volna, mint a kiktől Manuel Londonban, Parisban és a német birodalmi városokban magának politikai értesülést szerezhetett, és még azon esetben is, ha Budán szintén nem akadt volna komolyabb házigazdájok, mint Zsigmond király.

Az igaz, hogy Manuel nem tanulmányútra jött, de csakis azért járta be Nyugat-Európa udvarait és Budát is, hogy segílyt kérjen, szövetséget kössön a már Drinápolyt fenyegető török ellen; ámde egy alapos képzettségű byzanti államférfi mégis csak jobban fölnyitotta volna a szemeit a nyugati polgáriasodásnak és a középeurópai államéletnek akkori góczpontjaiban, mint a hogy ezt a Chalkondylas-féle szöveg után Ítélve Manuel tévé.

Fönmarad egyébként, miként már említém, a másik lehetőség is: az t. i., hogy a gyarlóság vádja Chalkondylas kivonatát érheti joggal csupán, nem pedig a Manuel útijegyzeteinek szövegét is: és ez esetben ismételve, csakis sajnálkozásunkat fejezhetjük ki a fölött, hogy egy a XIV. század végével Nyugat-Európa fővárosait, Londont, Párist, valamint hazánk székvárosát, Budát, tulajdon szemeivel megtekintő keletrómai császárnak sajátkezü följegyzései nem szállhattak hitelesebb alakban, egész terjedelmökben korunkra.

ADALÉK

A MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRI TÁRSADALOM

EGYSÉGES TERMÉSZETÉNEK ELMÉLETÉHEZ.

SCHVARCZ GYULA
R. TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztály ülésén, 1888. december 3-án.)

BUDAPEST, 1889.
KIADTA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

Most másodízben történik, hogy én, ki eddigelé rendszerint majd az ódon görög s római világ politikai ismeretes eszmekörének, majd a modern alkotmánytörténelem és államjog kevésbé kikutatott mozzanatainak vagy az államtudományi szakirodalom termékeinek kritikai méltatása által igyekeztem kiérdemelni a tisztelt osztály figyelmét, oly társadalmi tüneteket kísérlek meg bevonni értekezésem körébe, a melyek közvetlenül a manap körülöttünk működő életnek többé-kevésbé érdekébresztő jelenségeikép szerepelnek, szét-szórva a publicistikai irodalomban, de a mely tünetek a magok rendszeres összességében szintűgy megérdemlik az államtudományi bűvár és gondolkodó behatólag vizsgáló érdeklődését s a posteriori elmélkedését, mint ahogy megérdemlik a most is folyamatban levő, szerves és szervetlen természetbeli erők a geológét. A jelen év tavaszán »*Tudomány és társadalom*« czírnű értekezésemben az európai államélet és culturélet tényleges egymásra hatását fejtegettem az egyéni érték, már t. i. a tudományok tisztán elméleti szolgálatában álló erők, azaz szakkészült és szaklagosan működő tehetségek egyéni értéke állami s társadalmi érvényesülhetésének szempontjából; jelen értekezésemben tulajdon magyar hazánk társadalmával, és ennek néhány legújabb irodalmi méltatásával óhajtok foglalkozni, meg lévén győződve, hogy midőn ez irányban kísérlek meg egy kritikai körültekintést, époly hazafias, mint tudományos érdek követelményének igyekszem eleget tenni.

Maga a magyar társadalom, már csak fejlődésének jelen phasisában is, elég bűvárlati és eszmélkedési tárgyának egy egész emberi életre. Pedig ha érdekelheti is az európai tudományosság munkásait messze túl hazánk határain is ez a társadalom, a mely ma, úgy mint van, betölti a Szent-István koronája birodalmának anyaországát, és fölkelte minden elfogulat-

lan szemlélő tudvágát a maga pezsgő politikai életével, irodalmi mozgalmával, művészeinek sikereivel és mindenekfölött a maga pompázó, hatalmasan virágzó fővárosával: mennyivel inkább érdekelhetné még a tudomány emberét, ha oly anyag állana előtte, a melyből betekintbetést nyerhetne az 1847 óta egyre táguló, egyre nagyobbodó, műveltségében úgy, mint vagyonságában folyton meglepő mérvekben fokozódó magyar társadalom átalakulásainak történelmébe, ugyancsak 1847 óta le egész a mai napig!

Ilyen nagyszerű átalakulást oly rövid idő alatt nem élt át századunkban csak még az 1789-diki eszmék hatása alatt, a francia társadalom, — hogy ne említsem a török uralom alól fölszabadult görög, rumén és szerb társadalmakat, a melyeknek átalakulásai szintén rohamosak voltak ugyan, de túlnyomólag csakis politikai tekintetben. Maga a politikai átalakulás törvényhozás útján eszközöltetett ugyan, de korántsem oly fabula rasára építő rendszerességgel, mint a hogy ez megtörtént majd az 1789-diki, majd az 1830-diki vagy az 1848-diki francia forradalom hatása alatt Európa különböző monarchiáiban. Sajnos, hogy nem akadt még sem államjogi szakírónk, sem politikai történetírónk, a ki 1848-diki törvényeink concepciójának, előkészítésének, s a függöny mögötti megvitatásának, majd alkotmányos megalkotásának történetét megírta volna kellő részletességgel és tárgyilagos tüzetességgel. Sem Horváth Mihály munkája, sem az idevágó emlékiratok, vagy a tárgyat érintő monographiák nem nyújtanak kellő tájékozást oly mozzanatokra nézve, a melyeket az alkotmánytörténelem bűvárai fontosabbnak kell hogy tartsanak a méltán dicsóított hazafias lelkesedés legmegkapóbb jeleneinek festői ecsetelésénél is. Mindössze csak annyit tudunk, hogy abban a pillanatban, a melyben Ledru-Rollin tróntbukató beszédét ama hírneves bankett alkalmából elmondotta. Pozsonyban a rendek legelőrehaladottabb pártelemei még minden fölött éreztek ösztönzetet tanakodni, csak nem azon kérdés fölött, hogy rendszeres alkotmányjogi alaptörvénybe foglalassanak-e a nemzetnek törvényerőre emelkedendő aspirációi?

Nem történt ez meg márczius havában sem, midőn a párisi forradalom és a bécsi mozgalmak szele elhatott már

Pozsonyba, s az országnak már akkor szívébe, Pestre is. Alig néhány óra jutott már ekkor csak a bizalmasabb, szűkebb körben tartott alkotmánypolitikai discussiónak, és azon hangokat a melyek a francia »Charte« mintájára egy rendszeres alaptörvény alkotását többé-kevésbé óvatos modorban sürgették. egyszerre elnémitotta annak *szükséglet-érzete*, hogy ne vesztegettesék a főnforgó válsággal szemben egy pillanatilag sem tovább belemélyedőbb törvényhozási munkálatok kezdeményezése által az idő, hanem emeltessenek egyszerűleg törvényezőre azon határozati javaslatok, a melyek a nemzet jogosult nagy aspiratióinak megtestesítését voltak a törvényhozás lelkére kötendők. Mi sem valószínűbb, mint az, hogy ha szavazásra bocsátatott volna az a kérdés, vajjon rendszeres alkotmányjogi alaptörvény alkottassék-e, avagy csak a nemzetnek egyes concret közkívánahait érvényre emelendő köz-törvények, a rendek túlnyomó nagy többséggel utasították volna el már ekkor a charta eszméjét ünnepélyes nyílt ülésben is. Ámde erőlteti az 1848-diki törvényhozásunk kritikáját az, a ki ezt azon rokonszenvnek hajlandó betudni, a ntelylyel nemzetünk értelmisége az angol alkotmányosság s egyáltalán azon előszeretnek, a melylyel a történelmi fejlődési! alkotmányosság iránt viseltetett, A pártemberek túlnyomó többségét csak ama nagy eszmék éltető ereje lelkesítette, a melyektől a haza megváltását reméllették: de nem gondoltak sokat amaz izgalmas napokban a törvényhozási formákkal; a vezénylő elmék pedig már csak azért sem akarhattak egy rögtön, még márczius havában megalkotandó rendszeres alaptörvény gondolatával komolyabban foglalkozni, mert óvakodtak minden oly lépéstől, a mely még jobban fokozhatta volna a megoldás nehézségeit. Hogy 1875-ben nem alkottatott Franciaországban rendszeres alaptörvény, az addig alkotott »Charte«-ok és »Constitution«-ok példájára, hanem hogy csakis alkotmány-törvények alkottattak — lois constitutionnelles ezt sem az okozta, mintha az akkori francia törvényhozás meghajlott volna a történelmi iskola által a rendszeres alaptörvények ellen hangoztatni szokott elméleti kifogások előtt; nem, bármiképp gondolkodott is Thiers, a döntő indító ok merőben gyakorlati természetű volt. Ha »rendszeres

alaptörvényt« alkotnak: hát akkor elvileg dönteni kell az államélet összes főkérdései fölött. Dönteniök kell vala ez esetben a nemesi címek viselhetésének engedélyezése vagy az 1791-diki stb. alkotmányok értelmében azok végleges eltörlése fölött is. Kényes kérdés, a melynek érdemleges eldöntésébe nem akart belebocsátkozni akkor Franciaországban a szélső radical árnyalatok- és a határozottan conservatív monarchistákon kívül egy parlamenti párt sem. Maga az államfő szintén kerülni akarta ezt a harcot, és sikerült is kitérni egy ily nagy összeütközés elől — az által, hogy nem egy mindent, az egész államéletet felölelő rendszeres alaptörvény alkottatott, hanem csak egyes alkotmánytörvények alkottattak, a melyek az államhatalom szervezetének, ügyköreinek elemeit s gyakorlásának módozatait voltak hivatva megállapítani.

Egészen analóg helyzetben találta magát az államférfiúi óvatos körültekintésre ösztönzött magyar hazafiság a márczinsi napok hevélye alatt 1848-ban. Itt, Pozsonyban, nem a nemesség létkérdése képezte a bökkenőt; nem is képezhette, mert hisz épen a kiváltságos rendek emelkedett szellemű áldozatkészsége volt az a döntő tényező, a melytől a politikai jogoknak s egyáltalán az állampolgároknak addig az alkotmány sánczain kívül állott *millióikra kiterjesztése* függött; ez az áldozatkészség szabta meg egyedül a határt a már évtizedek óta előkészített, de most a februári francia forradalom varázsütése alatt egész rohamossággal tényleg meg is kezdett alkotmányjogi reformpolitikában. A magyar nemesség saját magamagát multa fölül, sőt túlszárnyalta százados történelmének dicsőségét, midőn önként, minden kényszer nélkül le tudott és le is akart mondani ezredéves kiváltságairól, előjogairól a haza összes gyermekei javára: tehetett ennyit az emberi és hazafiúi nagylelkűség határain belül: de messzebb menni senkinek sem juthatott eszébe; mert liisz a nagy francia forradalom ama végzetszerű augusztusi éjjelét nem vehették volna a rendek mintaképül a nélkül, hogy ezáltal meg is ne szüntették volna a történelmileg fejlett magyar államot.

Kern a nemesség kérdése képezte hát itt Pozsonyban a bökkenőt; nem is a főrenditábla kérdése: mert hisz a fölött is tisztaban volt a nemzetipárt, hogy gróf Batthyány Lajos hívei

a főrenditáblán ép oly elengedhetlen tényezők a reform keresztülvitelében, mint a nemzetipárt vezetéi az alsótáblán. A mi a főakadályt képezte egy rendszeres alkotmányjogi alaptörvény alkotására nézve: ez azon fogalomzavar volt, a melyben a Magyarország és az örökös tartományok, helyesebben az osztrák császár és Magyarország királya egymáshoz való jogviszonyát, szemlélték a ma úgynevezett közösügyekre nézve, szemben a »Pragmatica Sanctio« követelményeivel egyfelől a magyar országgyűlési pártok egyes vezérférfiai, másfelől pedig a döntő politikai tényezők Bécsben. Egyéb okok is járultak hozzá, hogy a rendszeres alkotmánypolitikai alaptörvény kérdése formászerint föl nem vettetett, de csak másodsorban.

Egyébiránt, midőn mindezeket constatálom, korántsem azért teszem ezt, mintha sajnálkozásomat akarnám a fölött az elmélet szempontjából kifejezni, hogy 1848-ban nem alkotott Pozsonyban rendszeres alkotmányjogi alaptörvény: csak azon félreismerhetlen hiányosságok *oldani háttérét* óhajtottam főntebbi megjegyzéseim által megvilágítani, a mely hiányosságok az ugyancsak 1848-ban Pozsonyban létrejött alkotmányjogi törvényhozásunk művében mutatkoznak.

Jelzem röviden, mire fektetem én a főszűlyt e tekintetben.

1848-diki törvénycikkeink közöl azok, a melyek a felelős minisztérium fölállítására s ezzel kapcsolatosan a történelmileg fejlett dikaszterialis kormány-collegiumok beszüntetésére, a népképviselési rendszer behozatalára, a megyékre, községekre, a bíróságokra, az urbériség megszüntetésére, a közteherviselésre, a sajtószabadságra, a köztisztviselőkre s a nemzetörtség fölállítására, valamint az állam és a felekezetek közti viszony érintésével az egyetemi tanszabadságra, s egyáltalán a tanszabadságra és az erdélyi unióra vonatkoznak, korszakalkotókig messzekiható alkotmányjogi törvények. Oszszeségökben e törvénycikkeink alkotják vala azt, a mit az 1848-diki alkotmány neve alatt ismer és őriz, ápol odaadás-teljes hazafias melegével mind e mai napig a magyar nemzet.

Már most az a kérdés: vájjon, midőn 1848-iki törvényhozásunk csak ezen alkotmányjogi törvényeink megalkotására szorított, elrendelte-e ezáltal *de lege* mindazon alkotmány-

jogi reformok életbeléptetését, a melyekre a történelmileg fejlett alkotmánynak oly irányú és oh szellemű átalakítása végett szükség volt, a minőt ez az 1848-diki törvényhozásunk saját maga nemcsak contemplált, de a szó jogi értelmében intenióba vett, ugyancsak akkor, a midőn, és az által, hogy hozzáfogott föntjelzett 1848-dik törvénycikkeink megalkotásához?

Ez a kérdés mindenekelőtt; de nem szeretném már magát e kérdés fölvetését sem kitenni bármiféle félreértésnek. Nem arra czélzok ugyanis, pl. hogy nem alakította át az öröklött főrenditáblát is; nem a főrendi táblára, illetőleg főrendiházra, — vagy felsőházra nézve — mert ez a kifejezés is előfordul a másik kettő mellett ugyanazon 1848-diki törvénycikkeinkben, mondok, a főrendiházra nézve nem követt-e el az idő rövideje miatt mulasztást, vagy nem hagyott-e államjogi rést tervszerűleg ott, midőn a főrendiházat egyszerűleg meghagyta ama. 1608-ból keltezett, öröklött, szervezetében?

Nem ezt, és nem ennek analogonjait értem én, midőn hiányosságokra utalok 1848-diki törvényhozásunk alkotmányjogi művében: de értem azt, hogy nem nyilatkozik magában a törvénycikknek szövegében csak egy szóval sem a felől, vajjon, ámbár megszünteti a népképviselőt behozatala által az öröklött, történelmileg fejlett országgyűlési rendeket, — az ú. n. négy *országos rendet* — egyházi, világi főurak, köznemesség, sz. kir. városok — megszüntnek contemplálja-e egyúttal magának a most már az urbériség megszünte és a választási jognak kiterjesztése folytán oly nagy mértékben kitágult nemzettestnek azon rendi tagozatát, a mely Magyarországon a rendi alkotmány idejében sem gyökerezett írott törvényben ugyan, de a mely rendi tagozat főnállóit azért Magyarországon szintűgy, mint egyéb rendi monarchiákban már a középkorból öröklött társadalmi szervezet kapcsán de hire, a szokásjog, egy az egész keresztyén-germán államrendszert átható common-law alapján?

Ezen rendi tagozat azt jelentette, hogy az oly államban, a hol ez megvolt, nem létezett egységes állampolgárság, állampolgári társadalom de iure: de létezett négy rend: papság, nemesség, polgárság és parasztság, a melyek közül a három

első kiváltságos volt, a két első meg épen a politikai nemzet tulajdonképeni színejavát és magvát képezte, míg a negyedik, eltekintve Svédországtól stb.. már kívül állott az alkotmány sánczain. és nem volt egyéb, mint a két első rendnek többé-kevésbé jognélküli, glebae adstrictus járuléka.

Az tehát a kérdés, minő álláspontot foglalt el 1848-diki törvényhozásunk e rendi tagozat kérdésével szemben? Egyszerűleg hallgat, nem nyilatkozik felőle. Pedig az, hogy ez a rendi tagozat nem gyökerezett a rendi Magyarországon írott törvényben, hanem csak szokásjogban, common-lawban, ez a körülmény még nem képezhetett akadályt arra nézve, hogy egy ily nagyszerű alkotmánypolitikai kérdésben 1848-diki törvényhozásunk tüzetesen nyilatkozzék. Hisz hány oly törvényt tartalmaz »C'orpus Juris«-unk, a melyek írott törvényben nem gyökerezett intézmények megszüntetésére vagy módosítására irányozvák! — És épen azért, mert 1848-diki törvényeink szövege mélyen hallgat e nagyfontosságú alkotmánypolitikai kérdés fölött: épen ezért támadt azután az 1848 óta lefolyt évtizedek folyamában egy oly fogalomzavar, a melyhez hasonló fogalomzavarban nem leledztek még egyfelől sem a rendszeres alkotmányjogi alaptörvénynyel híró modern államok társadalma, értelmisége, sőt államjogi írói. sem nem leledztek hasonló fogalomzavarban a tisztán történelmi fejlődési angol alkotmányosságban sem a társadalom, sem a közszellem mozgó tényezői. 1848-ban természetesen még szó sem lehetett az ily fogalomzavarról. A hazafias lelkesedés amaz emélytelt napjaiban, majd az önvédelmi harcz közben nem gondolt itt e hazában senki arra, hogy magának a rendi tagozat kapcsán e részben jogorvoslást igyekezzék szerezni, akár egyesek, akár hatóságok irányában. Abban az időben a »szabadság, egyenlőség és testvériség« nagy szavai uralkodtak a közhangulat fölött az egész országban, és ámbár az 1848-diki törvényhozásunk teljes épségében hagyta úgy a főnemesi, mint a nemesi címet, rangot: fényes, történelmi nevű főuraink közül nem egy hagyta el akkor a grófi, bárói cím- és rangjelzőt családi neve elől, csakhogy ezáltal is kimutassa az ő teljesen odaadásteljes fölolvadását az áldozatkész hazafias közhangulatba.

De leviharzott az önvédelmi harcz, és a népképviselési alapra fektetett magyar alkotmányosságnak 12 éven át nem lőn folytatása. Egyideig kételyben látszottak forogni az elmék még a felől is, hogy vájjon lesz-e még, lehet-e még föltámadás a jogfolytonosság alapján, vagyis az 1848-diki törvények alapján valaha is? A föltámadás, alkotmányosságunk újjáébredése azonban mégis hekövetkezett; a nemzet kibékült a királylyal, és a megkoronázott király helyreállította az alkotmányt az 1848-diki alapon. Sokat elmosott, sokat kitörölt e közben az idő az emberek emlékezetéből; és ha híven meg is bírták őrizni azon nemzedék tagjai, a mely még vérét ontotta az 1848-diki törvényekért, lelkök mélyében a kegyeletet azon nagy eszmék iránt, a melyek őket az 1848-diki törvények megalkotására ösztönzik vala — az a nemzedék, a mely az 1867-diki kiegyezés óta nőtt föl, nem igen találhatta magát az alakúit viszonyok közepette arra indítatva, hogy egyebütt is keresse az alkotmány szellemét, mint a törvények, azaz az 1848-diki törvények §§-aiban, bötűiben. Az az eszmekor, a mely 1848-ban az éltetőerőt kölcsönzi vala ezen törvények megalkotására, ez az eszmekor szétfoszlott azóta, mint lenge pára, egészen. Honfitársaink csak a törvény bötűjét látták azóta magok előtt kizárólag; veszendőbe ment a finomabb államjogi árnyalatok emlékezte az 1848-diki átalakulással érvényre jutott, nyugateurópai szellemben általánosító modern common-lawban, és mindenki úgy magyarázta már ekkor 1848-diki törvényeink szellemét, mint ahogy ezt saját fölfogása, értelmi és szakképzettségi látköre, hogy ne mondjam ízlése vagy épen érdeke hozta magával.

E fölfogások zöme két nagy, egymással meglehetősen ellentétes államjogi álláspontban tetőzött. Az egyik álláspont hívei úgy találták, hogy nem érhetne az öröklött, történelmileg fejlett, rendi alkotmányt a maga lényegében egyéb változás 1848-ban, mint a melyet a szentesített 1848-diki törvényczikkek egyik vagy másik §-ának egyik vagy másik alineája tisztán, világosan, határozottan elrendel. Ezek azután azt hitték és hiszik még ma is, hogy a magyar állampolgári társadalom az 1848-diki törvények életbelépése folytán szerföklött kibővült ugyan, de azért még sem vesztette el a maga öröklött

rendi tagozatát. Megszűntek a népképviselőt behozatala, a közteherviselés, nemzetőrség behozatala és az úrbériség megszüntetése folytán az öröklött országgyűlési rendek mint ilyenek, s ezek *mindazon* kiváltságai és előjogai, a melyeket az 1848-diki törvényeink eltöröltek: de nem szűntek meg azért a történelmileg fejlett rendek az egész politikai nemzettestben, vagyis, modern nyelven szólva, a szerföltött kitágult magyar állampolgári társadalomban. E fölfogás nemcsak a társadalom egynemely igen befolyásos körében vert gyökeret mindjárt alkotmányosságunk újjáébredése óta, de utat tört magának államjogi kézikönyveink irodalmába is és csaknem kizárólag a hatalmába kerítette ezt egész a legeslegújabb időkig. Ne csodálkozzunk ezen, hogy ez így történhetett. Nem volt ebben semmi tervszerű célzatosság; csakis az önálló államjogi gondolkodás és a kellőleg alapos, kellőleg korszerű államtudományi tájékozottság hiányos voltának tudhatjuk be ezt eredményeül. Miként már másutt tüzetesen kifejtettem ¹⁾, az 1867-diki *restitutio in integrum* egészen készületlenül találta nálunk az elméket az államjogi compendiumírás mezején. Nagy hirtelen kellett hozzáfogniuk a dologhoz, és ők, különben érdemes államjogi szakíróink, az által vélték megfelelni e részben hivatásuknak, hogy egyszerűleg lefordították magyarra, helyesebben kivonatolták a néhai gróf Cziráky Antal Mózesnek valóban nagybecsű munkáját a régi, azaz az 1848 előtti rendi magyar »*jus publicum*«-ról, és a helyett, hogy az 18(17 óta életbelépett modern, azaz az 1848-diki törvényeinkben gyökerező magyar államjog rendszerének alapvonásait ugyancsak ezen 1848-ban és később alkotott törvényeinkben keresték volna: az alapot²⁾, a melyre a magok rendszerét fölépítendőek voltak, egyszerűleg kölcsön vették a gróf Cziráky Antal Mózesnek rendi »*jus publicum*«-ától, csakis mechanikailag függesztvén hozzá esetről-esetre az 1848-ban és azóta alkotott nagyobb fontosságú államjogi

¹⁾ »Magyar igazságügy« 1887.; és »Nemzet.« 1888. decz.

²⁾ L. Cziráky »*Conspectus*« stb.; Suhajda, Hegedűs Lajos Candid ezt kivonatolták, Bécsi Emil a maga magyar közjogát nem bírta befeljezni. Korbuly, Kiss István Cziráky járszalagán haladtak igen sok tekintetben, a nélkül, hogy ezt saját magok észrevénék.

törvényeinknek, többé-kevésbé tüzetesen megcommentált kivonatait.

Megdöbbenő tünet alkotmányos életünk szellemvilágában. de nem teljességgel érthetetlen, ha egyúttal szemügyre veszünk két körülményt. Az egyik, hogy az úgynevezett Bacli-rendszer, majd a Schmerling-féle provisorium közte fekszik egyfelől 1848-diki törvényeink megalkotásának, másfelől pedig ezen 1848-diki alkotmány helyreállításának, vagyis az 1867-diki koronázásnak; a másik pedig az, hogy bármennyire fényes nevekkel dicsekedhettünk is az alkotmányos élet gyakorlati küzdterén és a publicistikában már 1848 előtt is: éppen oly szegények voltunk egész a legújabb időkig oly szak-erőkben, a kik a szó teljes értelmében modern államtudományi ismeret- és eszmekörrel rendelkeztek volna akkor, midőn magokat a magyar államjog irodalmi művelésének szentelték. Valóban még legkiválóbb egyetemi jogtanáraink közt is alig akadhatott volna abban az időben csak kettő, a ki hivatva érezhette volna magát arra, hogy megírja a modern magyar államjog rendszerét az 1848-diki jogalapon. Elévülhetetlen érdemű kitűnőségünk Pauler Tivadar, a ki még leginkább lehetett volna erre hivatva, túlnyomólag más ágait gazdagította hazai jogtudományunknak, és Virozsil, a kinek emlékezete iránt szintén oly méltán viseltetik bensőségteljes kegyelettel a még élő nemzedék, Virozsil rendelkezett ugyan megfelelő rendszeres és alapos tudománnyal, de liiával volt azon szabad szellemnek, helyesebben azon államtudományilag fegyelmezett modern politikai eszmekörnek, a mely nélkül egyáltalán nem vállalkozhatik valaki egy ily föladatra a siker reményében. Sőt e kegyeletre méltó emlékezetű jelesünk eszmemenete még a messzemúlta nézve is annyira lekötöttnek érezte magát, minden nemes, emberszerető gondolkodása és zsarnokgyűlölete daczára is. az osztrák hivatalos cultuurpolitika hagyományos chablonai által a maga szakirodalmi működésében, hogy még akkor is, midőn egy, kilencz évvel az 1789-diki nagy forradalom előtt megjelent francia könyv fölött, igen egy francia királyi censornak, M. de Sacynak 1780-ban Yverdunben megjelent munkája fölött mond ítéletet, még ekkor is inkább emlékeztet a Metternichkorabeli császár-

városnak, mint az ezeréves magyar alkotmányosság fővárosának légkörére. M. de Sacy munkája hazánk történelmével foglalkozik. *Histoire générale de Hongrie depuis lapremière invasion des Huns jusqu' á nos jours* ez a címe, a melynek igyekszik is megfelelni az akkori viszonyokhoz és szerzőnek személyes körülményeihez képest dicséretreméltó buzgalommal.

M. de Sacy, a ki 1780-ban hazánk történelmének megírására illetéknép vállalkozott, királyi censor volt az »Ancien Régime« alatt Franciaországban; királyi censor, ismételve hangsúlyozom, tehát már hivatalos állásánál fogva sem adhattott ki a saját neve alatt oly munkát, a melyben csak egyetlenegy mondat vagy megjegyzés is ellentétbe helyezkedett volna az azidétt saját hazájában dívott, minden ízében még monarchikus fölfogással. Nem is találunk e műben egyetlenegy oly mondatot, vagy megjegyzést, a melynél hasonlíthatlanúl subversivebb politikai tanokat ne hirdetett volna nem egy .Teán Ja'cques Rousseau, de akár egy oly odaadásteljes tanácsosa a koronának, mint az erős szellemű Turgot, vagy mint az eszmegazdag marquis d' Argenson; és Virozil azon különben igen jeles és tudományosan kezelt munkájában, melyet 1865-ben és a következő évek folyamában »Das Staatsreclit des Königreichs Ungarn« ¹⁾ cím alatt német nyelven kibocsátott, mégis indítatva érzi magát megrovólag nyilatkozni a francia királyi censor, M. de Sacy érintett, egészen ártatlan és sem miképen sem rendőrelles munkájának egy passusa fölött, — indítatva érzi magát a magyar államjog nyilvános, rendes nagyérdemű tanára szemére vetni M. de Sacv-nak, hogy oly fölfogást árul el, a mely inkább illetet volna a francia conventhez, mint egy francia királyi censorhoz.

De hát mit vétett ez a M. de Sacy tulajdonkép a hagyományos orthodoxia ellen, — helyesebben, mi ellen vétett tehát ő tulajdonképen ama, Virozilék által annyira kárhozottatott passusában?

M. de Sacy csak annyit vétett, hogy következőleg mert nyilatkozni a mi II. Andrásunk »Arany Bulla«-járól: »Én

¹⁾ Pest. I. 1865., IT. 1866.. TIT. 1867. Heckenast.

parcouraut ce decret de 1222. d' un oeil philosopkique, on rencontre áchaque ligne le préjugé, qui persuade aux grauds: qu' eux seuls méritent l' attention des législateurs, et qu' on ne doit songer a la conservation du peuple qu' autant, qu' il est utile á la noblesse.« Virozsil erre egészen elszörnyűködik és így kiált föl a maga államjogi kézikönyvében ¹⁾: »Erlaubt sich ein Königlicher Censor in Frankreich nocli ein Decennium vor dem Ausbruche der französiseben Bevolution von derselben Urkunde in einem Tone zu sprechen, der eker an die Tagé des französisccken Convents als jene eines royal censeur erinnern könnte!«

Valóban jellemző, hogy mennyire meketett nálunk még a hatvanas évek közepe táján, majd csakhogy nem közvetetlenül az 1867-diki koronázás és 1848-diki alkotmányunk restitúója előtt, ez a cklablonszerű szakirodalmi óvatoskodás. Yirozsil saját maga idézi, néhány sorral alább. Fényes Elek szavait ugyané tárgyban, t. i. az Arany Bullának magatartásáról az ország nem-nemes lakosai irányában, és nem veszi észre, hogy simább szavai daczára, Fényes Elek ugyanazon hiányt, egyoldalúságot ismeri föl az 1222-diki szabadságlevélben, mint a minő fölött M. de Sacy oly leplezetlenül nyilatkozik. Hát vájjon Ladányi Gedeon nem ugyanazt mondja-e, a mit a francia királyi censor az Arany Bulláról, midőn a maga »Magyar királyság alkotmánytörténete« czírnú, hézagpótló jeles munkájában ezen, más tekintetben nemzetünk politikai szabadságának annyira korszakalkotó, annyira lélekemelő palládiumát, ugyanazon szempontból vonja párhuzamba az angolok »Magna Chartá«-jával, és nem tartja sem hazafiatlan, sem illoyalis eljárásnak hangsúlyozni, hogy mennyire nagyobb gondozásban részesíti a »Magna Charta« Anglia összes lakosságát, mint a hogy ezt, eltekintve a kiváltságos osztálytól, cselekszi Magyarország összes lakosságával szemben az Arany Bulla?²⁾

Az igaz, mind Fényes Elek, mind Ladányi Gedeon egészen más eszmekörben nőttek föl, mint egyetemünk egykori

¹⁾ Virozsil: Das Staatsreclit des Königreichs Ungarn. X. 127. 1.

²⁾ L. Ladányi Gedeon: Magyar királyság alkotmánytörténete. X. köt. 69—86. 1.

dísz, Virozsil; de hisz épen az volt a baj, hogy a magyar kir. tudományegyetemen nem részesülhetett még nagyobb mérvű és tágabb látkörű ápolásban az államtudomány modern eszmeköre, s ennek folytán nem részesülhetett fölvilágosultabb méltatásban a magyar államjog már abban az időben!

Mondom, ne csodálkozzunk azon, hogy államjogi irodalmunk nem teljesítette a maga hivatását, szemben az 1848-diki alkotmány életbeléptetésével és ismét nem szemben ezen alkotmánynak 1867-diki restitúciójával, sikeresben: de ne csodálkozzunk azután azon sem, ha a föntjelzett merev, korszerűtlen álláspontnak hívei azóta folyton szaporodnak vala. Már 1874-ben, a »Büntető törvénykönyv« tárgyalása alkalmával kifejezést nyert ezen álláspont Magyarország képviselőházában, a mint e felől bárki is meggyőződhetik, a ki elolvassa a képviselőház »Napló«-jában ugyancsak a »Büntető törvénykönyv« nagyérdemű codificatora, Osemegi Károly, Hodossy Imre s egyéb jeleseink közti szóváltást e tekintetben. Még Montesquieu »L' Esprit des Lois -ját is belevonták ebbe a vitába, hogy a múlt század állambölcsészének tekintélyével fedezzék a rendi tagozottság elméletét a XIX. század nyolczadik évtizedében. Ha a magyar jogtudomány e magaslatain ily nézetek és kételyek uralkodhattak: nagyon érthető, hogy úgy a könnyebb természetű irodalom s napisajtó, mint társadalmi köreink fölfogása, még tovább mentek a gyakorlatban.

Ezzel szemben a másik álláspont hívei nem kizárólag a törvény bötüire, nem kizárólag az 1848-diki törvények szövegének §§-aira, alineáira, de ezek mellett még ezen 1848-dik alkotmánynak szellemére is támaszkodnak, — a minthogy ezt már a történelmileg fejlett alkotmány természete hozza magával, még oly folytonosan előrehaladó, századok óta megszákítást, visszaesést nem ismerő törvényhozású államban is, mint Anglia, tehát még egy oly országban is, a melynek társadalma nem élt át a dicsőséges 1688-diki forradalom óta soha, csak egy pillanatig sem, a mi ötvenes és hatvanas évi állapotainkhoz hasonló viszonyokat.

Első pillanatra tudománytalan fölfogásnak, valóságos akrisiának látszik ez az álláspont minden hazafias és ember-

baráti háttere mellett is, a mely azt hevíti: de közelebbről vizsgálva a dolgot, az elfogulatlanul ítélő, tárgyilagos államjogi kritikus sem fogja ezen álláspontot visszautasíthatni, sőt ha már akrisiát emlegetnek épen az elfogulatlan, de tüzetesen tájékozott államjogi kritika fogja az akrisia vádját ezen állásponttól elhárítani és azt a másik, csupán bötüből és S-ból, meg alineából következtető álláspont túlzó híveire áthárítani.

Azt mondhatják ugyan ama merev és egyoldalú álláspont hívei, hogy csak írottjogból és szokásjogból szabad az államjogi kritikának valamely történelmileg fejlett alkotmány-nak egy vagy más adott időpontbeli szellemére következtetni, és ez értelemben arra hivatkozhatnak, hogy az írottjog, már t. i. az 1848-diki törvényczikkek szövege, mellettök szól. szokásjogról pedig szólni sem lehet, miután arra nézve, hogy a rendi tagozottság kérdésében ellenmondást nem tűrő egyhangúság, egy »common-law« megalakulásához szükséges »consensus omnium« jöhetett volna létre irodalmikig, vagy épen hivatalos »usus« által, erre nézve hiányoztak nálunk 1848 óta az előföltételek, és ha nem is bizonyíthat a hivatalos »usus« vagy a praecedensek láuczolata az ő álláspontjuk mellett, határozottan kizárja a »common-law« tényleges létrejöttét az a kétségbevonhatlan tény, hogy egyhangúság e kérdésre nézve sem a politikailag számbavehető társadalmi elemek fölfogásában, sem pedig az irodalomban nem létezik, sőt inkább épen államjogi Íróink majdnem kizárólag a rendi tagozat szempontjára helyezkedtek, a minthogy ezt tudomásí veheti mind az, a ki beletekint Hegedűs Lajos Candidnak. Suhajdának, Korbulynek és Kiss Istvánnak 1848, részben 1867 óta megjelent magyar közjogi munkáiba.

Mindezt fölhozhatják ugyan ama merev álláspont hívei: de azért még sem járnak el kellő kritikával, midőn azt hiszik, hogy a fölhozottak már magokban képesek lehetnének a másik álláspontot, az 1848-diki alkotmány szellemére támaszkodó álláspontot egyszer mindenkorra, véglegesen megdönteni. Már abban is nagyon tévednek ők, midőn azt hiszik, hogy az írott jogot kimerítik, ha csak arra szorítkoznak, a mit az 1848-diki törvényczikkek szövege az 1. §-tól fogva explicite foglal maga-

bán. Ha csak ezt az anyagot veszik szemügyre, hát akkor, az igaz, fölkiálthatnak: íme. végig betűztünk minden §-t, minden alineát, de nem találhattunk olyast, a mi a rendi tagozat megszüntetését elrendelné! Tessék, mutassák hát ki önök, kik az ellenkezőt állítják, mutassák hát ki önök, hogy melyik §-nak melyik alineájában van elrendelve a rendi tagozatot nem ismerő, modernül egységes magyar állampolgári társadalom inaugurálása, vagy csak érintve is egy ilyen államjogi fogalom!

Igaz, nem találunk 1848-diki törvénycikkeink szövegében oly alineát, a melyben a rendi tagozat megszüntetése, és egy modernül egységes magyar állampolgári társadalom inaugurálása formázerént el lenne rendelve: de azért mégis benne van ez a modern államjogi fogalom a mi 1848-diki törvényeink szövegében, és nemcsak megérintve van benne ezen modern államjogi fogalom, de egyenesen oly célból van az ott feltüntetve, hogy az — már t. i. a modernül egységes magyar állampolgári társadalom fogalma — jövőre a törvényhozásnak, valamint mindjárt e törvények életbeléptetésével az összes kormánynak félreismerhetetlen, föltétlenül követendő vezéreszméjét képezze.

Benne van ez az államjogi fogalom, még pedig ugyan csak az imént jelzett értelemben van benne az, nem ugyan valamely §-ban, de igenis benne van az az 1848-diki törvénycikk az országgyűlési »Bevezetés«-ében, vagy mint maga a törvény nevezi: az »Élőbeszédében.

»Az ország és ahhoz kapcsolt részek Karai és Rendei a Nádornak törvényes megválasztásán kívül nem késtek 0 Fel-sége iránti tántoríthatatlan bűségök s a haza iránti szent kötelességöknek érzetétől vezéreltetve, figyelmöket azokra fordítani, miket az *összes magyar népnek jogban és érdekekben egye-sítése*, — az ország törvényes önállása s függetlensége, a *pragmatica sanctio* által vele válthatlan kapcsolatban álló tartományok iránti törvényes viszonyai, — *a nemzet alkotmányos életének a kor igényei* s a körülmények sürgös volta által szükségelt *kifejtése*, s *a szellemi erők és anyagi tehetség azon lelkesült összhangzásának ez alapokoni élénkítése* halaszthatatlanul megkövetelt.«

Íme tehát itt benne van ez a kifejezés: »az összes magyar népnek *jogban és érdeken egyesítése*.« Már maga e szó: »*nép*«, korszakot alkotó tünet- törvényhozásunk történelmében; hogy nem abban az értelemben vette 1848-diki törvényhozásunk ezt a szót, a melyben venni szokták azt a laikusok, a salonokban meg a piaczkon egyaránt, midőn t. i. csakis a legalsó társadalmi rétegek összeségét értik, a Kleon korabeli atbeni Stjiro; példájára, alatta, ez félreérthetetlenül kitűnik az összefüggésből: mert hisz itt »*az összes magyar népnek jogban és érdeken egyesítéséről*« vau szó, a mit csakis a legalsó társadalmi rétegek jogbani és érdeken egyesítésére akarni értetni valódi absurduinra vezetne, mert az országgyűlési »Élőbeszéd« azt érti a »*nép*« alatt itt, a mit ért az államtudomány és a nyugateurópai alkotmányos nemzetek államjoga: érti alatta az állampolgárok összeségét, vagyis az egész nemzetet, mint ilyent, eltekintve annak államhatalmi közegeitől. Maga pedig annak a jelzése, hogy a törvényhozásnak, midőn az 1848-diki törvényeket megalkotá, intentiója nem kevesebb volt, mint az összes magyar népnek *jogban és érdeken egyesítése*: már maga ennek kijelentése teljesen kizárja annak a jogi, már t. i. államjogi lehetőségét, miszerint ez a törvényhozás a rendi tagozatnak föntartását intentióba vette volna: mert a nép *jogban és érdeken egyesítése* csak oly állampolgári társadalomnak proclamálása, illetőleg megszervezése által lehetséges, a melynek keretén belül rendi váltalak nem léteznek. Hogy egyébként az 1848-diki törvényhozás nem azért nem proclamálta a törvényczikkek §§-ban explicite az egységes állampolgárságot, illetőleg a rendi tagozatnak megszüntetését, mintha ez utóbbit hallgaton fönn akarta volna továbbra is tartani, hanem hogy csakis az 1848-diki törvényczikkek szövegének disintegráló modorbáni túlgyors megszerkesztése nem engedett időt a honatyáknak ily rendszeres eljárásra: ez éppen azon terminológiai és styláris gyarlóságokból derűi ki, a melyektől csak úgy hemzsegnek e különben annyira magasztos szellemű, áldástelt törvényczikkeink §§-ai.

Rend szertelenség egyáltalán e törvényczikkek szerkezetének jellegző vonása. Nemcsak az oly kifejezésbeli anoma-

liákra célzok, a minők a III. t.-ciziktől egész a XXX. t.-cizikig bezárólag, minden lépten a szemünkbe ötlenek. pl. *minis-teriurn* és *ministerség*; *főrenditábla*, *felsőház*, *alsótábla*, *képvisel* *otáhla*, *képviselőház*: de értem az oly szerkezeti hibákat is, a minők közé tartozik pl. mindjárt az is, hogy a IV. t.-cizikben kezdi a törvény a *képviselőket* emlegetni, még mielőtt az alsótábla öröklött szervezetének és az utasítással megkötött megyei követek megszüntetését kimondotta volna, és hogy az V. t.-cizikket oly szavakkal vezeti be, a melyek azok szemében, a kik különben e törvényhozás intenióját a végleges alkotmánypolitikai alap gondolatot illetőleg véletlenül nem talál-
nák különben is ismerni, magokban véve mindenre inkább engednének következtetni, csak arra nem. hogy a népképvisel-
leti rendszert, úgy mint ezt az V. t.-cizikk életbe lépteti, csak-
ugyan állandó alkotmánypolitikai alapul kívánja behozni a magyar alkotmányjogba.

Az V. t.-cizikk ugyanis e címet viseli: »Az országgyű-
lési követeknek népképviselét alapjáni választásáról.« Arról, hogy a rendi képviselét helyébe a népképviselét lép, nem adott még tüzetes rendelkezés által az előző t.-cizikkek szövege semmi egyéb tájékoztatást, mint hogy a IV. t.-cizikk minden idevágó bevezetés nélkül, akkor, midőn az országgyűlésnek évenkénti üléseit elrendeli, egyszerre csak egész váratlanul a 3. §-ban »*képviselők*«-ról kezd beszélni, azt rendelvén, hogy ezek, t. i. »a képviselők, 3 évig tartandó egy országgyűlésre, s ezen országgyűlésnek mindhárom évi üléseire választassanak.« Ugyancsak a IV. t.-cizikk 8. §-ában egyszerre csak képviselő-
tábláról. majd a képviselők táblájáról beszél, a nélkül, hogy az előző III. t.-cizikkben az államjog rendszeres műnyelvén kimondotta volna, hogy a felelős minisztérium életbeléptetésé-
vel az eddig főnnállóit rendi alsótábla, mint ilyen megszűnik, és az országgyűlés ezentúl két kamrából fog állani, a melyek közül az egyik, mely az eddigi alsótábla helyébe lép, népkép-
viselati alapon fog, mint képviselőház megszerveztetni.

Mindezt nem mondják ki az 1848-diki törvénycikkeink §§-ai, hanem csak úgy egész váratlaní bukkanatván bele a képviselőket az országgyűlés évenkénti üléseit elrendelő IV. t.-cizikkbe, figyelembe som veszik a népképviselati rendszer

behozatalának követelményeit az államjogi műszók alkalmazására nézve, hanem fölváltva beszélnek mindvégig alsótábláról, majd képviselőtábláról és azután meg alsóháziól és ismét alsótábláról, meg képviselőtábláról: holott a tábla fogalma csak a rendi alkotmány idejében egységes alaponi rendi országgyűlésbe, a két külön kamarát nem ismerő rendi országgyűlés keretébe illik bele csupán, ott pedig, a hol népképviseltről van szó, többé tábláról nem, csakis képviselőháziól vagy képviselő-kamráról lehet beszélni.

Ily laza szerkezet folyamatában fönnérintett államjogi műszavaknak részben hibás, részben következtelen alkalmazása után azután következő bevezető alineában nyilatkozik az V. t.-czikk, miként a cím mondja: »Az országgyűlési követeknek népképviselőt alapjáni választásáról«: »A *jelen év folyama alatt*, a IV. t.-czikk értelmében Pesten tartandó *legközelebbi* országgyűlésre küldendő követeknek népképviselőt alapján választására nézve *ideiglenesen* következők rendeltetnek stb.«

Az ember alig hisz szemeinek, midőn ezt az államjogi stylust olvassa és ezt a ki nem egészülő laza szerkezetet látja maga előtt egy ily korszakalkotó nagy alkotmányjogi kérdésben. Csakis az akkori hevélytelt napok izgalmai s a hazafias lelkesedés rohamos tettvágyának ösztönzetei. szemben a lehető leggyorsabb törvényhozási intézkedések égető szükségességével: csakis e tekintetek magyarázhatják ki ama magasztos szellemű és áldástelt törvényczikkeink mind e szerkezeti és nyelvezeti gyengéit.

De mind e hiányok, mind e szerkezeti és nyelvezeti gyengék nem szoríthatják a magyar államjog kritikai búvárárt arra, hogy föl ne ismerje 1848-diki törvényhozásunk fönt jelzett nagy intencióját még ott is, a hol a §§-ok hallgatnak, vagy a hol a következtelen államjogi kifejezések fogalomzavarral fenyegetnek. »Az összes magyar népnek jogban és érdeken egyesítése«: ezen irányeszme lebegett, miként az Élőbeszédből oly fényesen kiviláglik, ezen nagy alapgondolat lebegett az 1848-diki törvényczikkeink megalkotói előtt mindvégig, és ha nincs is e törvényekben nyíltan és rendszeresen kimondva a rendi tagozat megszüntetése: van az egyes törvényczikkek

§§-ainak szövegében is államjogi indiciuma elég bőven annak, hogy az 1848-diki törvényhozásunk, midőn e törvényeket megáik otá, csakugyan minden rendi válfal nélküli, egységes, osztatlan magyar állampolgári társadalmat contemplált mindvégiglen és céltudatosan.

Ily indicium mindjárt azon mentegetőző hang. a mely az V. t.-cikk 1. §-ában az általa elrendelt intézkedések, illetőleg az »ideiglenesen« miként mondja elrendelt választási rendszer életbeléptetésének mintegy alkotmánypolitikai apológiájául azzal kezdi, hogy: »Politikai jogélvezetet azoktól. kik annak eddig gyakorlatában voltak, elvenni a jelen országgyűlés hivatásának nem erezhetvén, mindazok meghagynak stb.«

Mintha csak így szólanának e törvény megalkotói: »Mi az 1847. Szentandrás havának 7-dik napjára Pozsonyba országgyűlésre egybehívott Karok és Rendek, midőn mint ilyenek behozzuk a népképviselőket, annyira csak még sem mehetünk, hogy minmagunk töröljük el a nemesi címzeni választói jogosultságot; ez úgy is csak ideiglenes képviselői alap, csakis a legközelebbi országgyűlésre szól. majd ha ez egybeill, csinálja ez másképen, a kor igényeinek és az összes magyar nép jogban és érdekekben egyesítése céljának megfelelőleg. a minthogy ennek végleges megállapítása sokkal jobban is fog majd illeni egy oly országgyűléshez, a melynek képviselőháza már is népképviselői alapon fogott megalakulni.«

De hát minek e mentegetőző hang, ha nem azért, mert az 1848-diki törvényzettek megalkotói magok is át voltak hatva a szabadság, egyenlőség és testvériség nagy irányzoménitól és ezek alapján attól az államjogi tudattól, hogy most niár nem egy rendileg tagolt társadalomnak, de egy minden rendi válfal nélküli, osztatlanul egységes állampolgári társadalomnak csinálják e törvényeket?

A közteherviselésről, valamint a nemzetörségről alkotott törvényzettekben pedig oly kifejezésekkel találkozunk, a melyek azt mutatják, hogy 1848-diki törvényhozásunk e törvényzettek megalkotásakor már teljesen megszűntnek tekintette az addig de iure főnnállóit rendi tagozatot, a rendi

válfalakat a magyar állampolgári társadalomban, az egész nemzettestben.

A VIII. t.-cikk bevezető alineája így hangzik: »Magyarország s a kapcsolt Részek *minden lakosai*, minden közterheket *különbség nélkül* egyenlően és arányosan viselik. Tehát csak azt mondja: »különbség nélkül«, nem pedig azt, hogy »*rendi különbség nélkül*«; ha a törvény ekként fejezte volna ki magát, hogy »*rendi különbség nélkül*: úgy ezzel elismerte volna, hogy a »*rendek*«, a »*rendi különbségek*« még a jövőre is föntartatnak: de éppen ezt nem akarta constatalni az 1848-diki törvényhozás, s ezért csak így fejezte ki magát, hogy »minden különbség nélkül.«

A XXII. t.-cikk pedig a bevezető alineában azt mondja, hogy a személyes és vagyonsbátorság, a közcsend és belbéke biztosítása az *ország polgárainak* örökösére bízatik.« Tehát »*az ország polgárai*.« Az 1848-diki törvények megalkotása, illetőleg életbeléptetése előtt ezen kifejezés »*polgár*«, államjogilag csakis a sz. kir. városok kiváltságos polgárságának, mint »*rend*«-nek egy-egy tagját jelezte; ez a kifejezés: »*az ország polgárai*« nem is fordul elő 1848-diki törvényeink előtt sehhol a magyar államjogban. Az 1848-diki XXII. t.-cikk használja először e kifejezést a magyar államjogban, értvén alatta Magyarország összes állampolgárait minden rendi vállal, minden rendi tagozat, minden rendi különbség nélkül. Ugyancsak a XXII. t.-cikk 34. §-a meg már e kifejezést használja: »*polgártársainak személyét és vagyonát*«, t. i. fogja híven megvédelmezni a nemzetör az ő esküje, a zászlóra tett hite szerint. Vájjon csak a sz. kir. városok eddigi kiváltságos polgárait értette tán e törvényünk, midőn a francia demokratia műnyelvén »*polgártársakat*« emlegetett? Bizonyára nem ezt, mert nem ilyen badarságra kizárólag az addigi kiváltságos polgárok személye és vagyona hűséges megvédésére eskették föl nemzetöreinket, a kik között a törvény rendeletének értelmében köteles volt helyet foglalni eddigi főnemes, köznemes, honorator, polgár és paraszt egyaránt, hanem arra, hogy meg fogják védelmezni a személyét és a vagyonát az összes állampolgároknak: tehát e törvényünk polgártársnak nevezi akár az eddigi polgárt és az eddigi

parasztot is, szintűgy mint a főnemest s mint a köznemesi egyaránt.

De ka ez így van, ha magok az 1848-diki törvényeink ily államjogi kifejezéseket használnak: hát akkor ugyan hogy állíthatja még valaki azt, hogy 1848-diki törvényhozásunk nem kívánta megszüntetni a rendi tagozatot?

Nem mondta ezt ki nyíltan a nagy sietség, a körülmények által nagyon is menthető szerkezeti és styláris elhamarkodás miatt: de igenis jelezték honatyáink e nagy intiéntiöt az Élöbeszéd fönt közölt soraiban, midön az »összes magyar nép-nél- jogban és érdeken egyesítését« hangoztatták, és jelezték ezen nagy intiéntiöt akkor is, midön a törvényczikkek §§-aiban e kifejezéseket használták: »polgártársai«, »az ország polgárai«, s »Magyarország minden lakosai minden különbség nélkül.«

Ezen államjogi műszöt »rend« vagy »rendek«, nem is használják 1848-diki törvényeink, csak két fordulatban: először akkor, midön saját magokról beszélnek e törvényeink megalkotói, és ezt tenniök kellett, mert hisz öök, a »Tekintetes Karok és Rendek« mint ilyenek lönek még egybehíva országgyűlésre, Pozsonyba, az 1847-diki Szentandrás hónapjának 7-dik napjára, és mint ilyenek, mint Tekintetes Karok és Rendek, alkották még meg egy, a történelemben páratlan nagyszerűleg hazafias önfeláldozás erényétöl vezéreltetve, az 1848-diki törvényeket. Azután előfordul még e kifejezés »rend« ezen államjogi öszzetételben: »az egyházi rend« a XIII. t.-czikkben, a hol a papi tized megszüntetéséről van szó. Ezen XIII. t.-czikk bevezető alinéájában azt constatálja a törvény, hogy »az egyházi rend a papi tizedről minden kárpótlás nélkül lemondott.« Igen, de ez sem bizonyíthat főnnebbi fejtegetéseim államjogi hordereje ellen semmit; mert akkor, a midön a papság a papi tizedről oly nagylelkűleg lemondott, még nem léptek életbe az 1848-diki törvények, tehát akkor »az egyházi rend« mint államjogi rend, még csakugyan létezett de iure és de lege.

Tekintsünk már most vissza. Mit óhajtottam kimutatni? Azt, hogy 1848-diki törvényhozásunk, habár nem is rendszeresen általánosító kijelentéssel a §§-ban vagy ezek élén a tör-

vényczikkek szövegében, de mégis határozottan megszüntette az eddig főnállóit rendi válfalakat, és oly állampolgári társadalmat proclamált, a mely oszthatatlanul egységes, magában foglalja az ország összes állandó lakosait, Magyarország koronás királyának minden hívét, a magyar állam souverainitásának minden alattvalóját, és a mely nem ismer semmiféle rendi tagozatot. Tehát nem ismer többé főnemesi rendet, nem ismer nemesi rendet, nem ismer polgári rendet, nem ismer parasztokat a szó államjogi értelmében.

Ismer azonban nemeseket; nem *nemesi vénád*, hanem *nemeseket* és ezek között *főnemeseket* meg *köznemeseket*, lévén a *nemesség* nem többé rend, de *rang* és kitüntetés, a mint ezt helyesen is domborítja ki Hagy Ernő államjogi munkája a Kiss István, Korbuly, Suhajda, Hegedűs Lajos Candid stb. tarthatatlan elméleteivel, vagyis inkább a gróf Cziráky Antal Mózesék rendi közjogot tárgyaló munkájából kölcsönzött álláspontjaikkal szemben. Léteznek tehát, államjogilag szólva, a mai magyar társadalomban is főnemesek és köznemesek, és ezek jogi léte kétségbenvonhatatlan corroboratiót nyert 1848-diki törvényeinkben; a főnemeseké a főrenditáblának, illetőleg főrendiháznak teljes épségben tartása, emezeké a köznemeseké pedig egyfelől a III. t.-czikk, másfelől pedig az V. t.-czikk által, habár ugyancsak 1848-diki törvényeink szüntették is meg az urbért, a földesúri bíraskodást, az ősiséget és egyéb előjogokat és kiváltságokat. Az állampolgárok milliói azonban, a mennyiben nem tartoznak a főnemesek és a köznemesek közé; egymásközt nem ismernek többé semmiféle rangbeli különbséget születésüknél fogva; megszűnt a polgárság mint ilyen, külön államjogi kategóriát képezni; nincs különbség polgár és paraszt közt sem többé, a szónak államjogi értelmében, és ha valaki éppen még kedvet érezne magában hangsúlyozni egyfelől az *agiliseket*, *libertinusokat*, másfelől még a *lionoratorokat*, úgy tekintse a rendi alkotmányjogunk történelmi fejlődése legeslegutóbbi phasisának mozgó elvi momentumait, a melyek határozottan a jogtágításra irányultak és a szellemi munka embereinek fölkarolását czélozták, és semmi esetre sem helyeslendik azon államjogi írók eljárását, a kik az *agilis-eket*, a *libertinus-okát* inkább akaratlanéi is meg-

bélyegzik, mint kitüntetik, midőn őket mint úgynevezett *felnemeseket* külön és meglehetősen alantas kategóriába állítják. Ugyanez áll a honoratorok gyermekeiről is, ugyancsak a negyvenes években érvényben volt rendi államjogunknak egyre korszerűbb ösztönzeteket mutató szellemére valló tekintetből.

De még kevésbé helyeselhető, hogy államjogi szakíróink összes állampolgárainkat a gróf Cziráky Antal Mózesnek rendi közjogot tárgyaló fejtegetései folytán még ma is két nagy kategóriára, úgymint *nemesekre* és *nem-nemesekre* osztályozzák. Helyes volt ezen osztályozás 1847-ben, midőn még csakis az 500,000 főnyi nemesség tette a tulajdonképeni politikai nemzettestet, a magyar rendi állam »populus«-át, a *membra sacrae coronae incltyi regni Hungariáé* összeségét: mert hisz akkor, eltekintve ezen 500,000 nemestől, a többi magyar alattvaló, a többi 13—14 millió nem is volt még állampolgár a szónak szorosabban vett államjogi értelmében.

Ámde ma, midőn 1848-diki alkotmányunk jogalapján állampolgár mind a 16.000,000: két kategóriát állítani föl és azt mondani, a magyar állampolgárok kétfélék, vagy nemesek és ilyen van félmillió, vagy pedig *nem-nemesek*, és ilyen meg van 16-odfél millió: ez teljesen igazolhatatlan eljárás egy magyar államjogi munkában. Az igaz, nemcsak a gróf Cziráky Antal Mózes munkájának magyar kivonatolói, Suhajda, Hegedűs Lajos Candid, sőt Korbuly, és maga a különben oly derék Kiss István követnek el egy ily államjogi osztályozást: igen sok publicistánk, sőt tudósunk is hasonló utakon halad, a nélkül, hogy valaha mégis ismerkedett volna a gr. Cziráky-féle munkával. Ezen publicistáink, ezen tudósaink más benyomások hatása alatt állanak, — azon benyomások hatása alatt, a melyeket a német államjogi és publicistikai fölfogások kritikátlan mérlegeléséből merítettek, hogy ne mondjam, azon benyomások hatása alatt, a melyeket tán kora ifjúságuktól fogva szívtak be az osztrák társadalmi közfelfogásból táplálkozó társas eszmecserékből a journalistikai küzdelemben vagy a magán érintkezésben, különösen pedig a többé-kevésbé észrevétlenül is bécsi chablonok után induló salonéletben. A német államokban még ma is fönnáll a rendi tagozat *de iure*:

fönnáll az »Adel«, fönnáll a »Bürgerstand«, fönnáll a »Bauernstand« a szónak bizonyos államjogi értelmében.

Ámde e felfogás ellen a magyar államjog bűvárának tiltakoznia kell; mert az a magyar állampolgári társadalom, melyet 1848-diki törvényhozásunk megalkotott, ez a modern magyar állampolgári társadalom nem tűrhet el ily analogonok utáni szabályozgatást; ez a modern magyar állampolgári társadalom a saját hazájának érvényben levő alkotmányjogából meritheti egyedül a maga szervezetének irányeszméit és nem szorul külföldi mintákra. És há nem lehet is egyszerűleg szemet hunyni azon párhuzamok fölött, a melyek a tények erejénél fogva számunkra európaszerte önként kínálkoznak: úgy nem a német államok rendileg tagolt állampolgári társadalmában lehet józanul keresnünk a mi modern állampolgári társadalmunk számára az analogont, hanem csakis ott kereshetjük azt, oly államokban, a melyeknek állampolgárai társadalmában tagadhatatlanul komoly mértékben van meg és az avatott szemre nézve nehézség nélkül fölismerhető.

Ilyen az angol állampolgári társadalom és ilyen a spanyol állampolgári társadalom. Amaz már századok óta, emez az 1874-diki alkotmány életbelépte óta. Angliában miként oly kézzelfoghatólag kiténik a Sir George Smith tanúságtételéből, nem létezett már rendi válaszfal, eltekintve a peerage-től, az állampolgári társadalomban már VI. Edward korában; annál kevésbé létezik ily rendi válaszfal Angliában manapság. A peerage, a baronetage születési rang ugyan: de az angol államjog ezen aránylag oly szűk rangbeli kategóriák alatt nem ismer sem köznemet, sem polgárt, sem parasztot a ma már közel negyven milliónyi angol állampolgári társadalomban. ¹⁾

Ugyanez áll a spanyol állampolgári társadalomra nézve 1874 óta.²⁾ Spanyolországon is vannak grandok — hercegek,

¹⁾ Sir George Smith idézve Lord John Kussel alkotmánytörténelmi művében, s idézve nálam a »Két utóbbi évtized államtudományi irodalmának kritikai méltatásához« című értekezésemben 1886.

²⁾ 1869-től 1874-ig még jobban közeledett a spanyol állampolgári társadalom egy teljesen demokrat állampolgári társadalom fogalmához, a mennyiben úgy az 1869-diki Amadeo király alatt életbelépett alkot-

őr grófok, grófok stb.; — vannak ezek mellett, még pedig sok százezernyi számmal, köznemesek: de azért ezektől eltekintve, a 17.000.000 főnyi spanyol állampolgári társadalomban nem létezik többé semmiféle rendi válaszfal; hanem csak léteznek főnemesek, köznemesek kiváltság, előjog nélkül, azután létezik a többi, közel 17.000.000 főnyi spanyol állampolgár, a kiket azonban nem jutott eszébe még spanyol államjogi írónak szembeállítani spanyol államjogi munkában ezen cím alatt, hogy »nem-nemesek« a főnemesekkel és köznemesekkel.

A mi magyar államjogi irodalmunk még mindig meglehetősen szegényes, miként már a főnebbiekből is kitűnik, igen sok tekintetben. Különösen szegényes azonban oly monographiákban, a melyek az általam jelen értekezésemben fölvetett és fejtegetett államjogi kérdésekkel tüzetesen foglalkoznának. De megdöbbenőleg csekély egyáltalán az érdeklődés is e tárgy iránt jelenleg úgy a kritika, mint a publicistika részéről, és csakis ezen körülménynek tulajdonítható, hogy nem talált kritikai ellenmondásra az az egyetlen egy könyv sem, a mely újabb időben nálunk, magyar nyelven, legalább a főnebb fejtegetett államjogi mozzanatok egyikének, a nemességnek, hogy úgy mondjam, salon-publicistikai Levilágítására vállalkozott a művelt közönség számára. A Marczíány lovag könyvét értem, mely e cím alatt »Nemesség« jelent meg pár év előtt Budapesten. ¹⁾ Szellemes ember, és európaiilag művelt ember e könyv szerzője, tagadhatatlanul, de nagyon is tájékozatlan a magyar államjogban. Túlnyomólag bécsi informatiók alapján, habár elismerésre méltó jóhiszeműséggel és ízléssel, fejtegeti a magyar állampolgári társadalom állítólagos rendi tagozásának nem egy kérdését: nem csoda tehát, ha teljesen eltávolodik a modern magyar állam-

mány, mint a későbbi köztársasági alkotmány idejében megszűntek volt a grandoknak és egyéb nemeseknek még azon külön jogai — hogy ne mondjam, kiváltságai és előjogai — is, a melyeket, különösen a grandokra nézve »dél proprio derecho« ismét bizonyos szelíd mérvekben restitult az 1874-diki alkotmány, miután Pavia tábornok államcsinyje folytán a conservatív áramlat föülkerekedett és dominált is a monarchia restauratiója alkalmából az alkotmányhozásban.

¹⁾ Marczíány lovag: »A nemesség. Budapest, 1886.

jogtól nem egy tekintetben. Külön lovagi rendet vall nagyságos« czímmel, ignorálja nem egy tekintetből 1848-at stb.

Ennyit hazánk mai társadalmáról általános államjogi szempontból.

Mindnyájan érezzük azon nagy átalakulást, a melyen Magyarország társadalma keresztülment az 1848-diki alkotmány életbeléptetése folytán, és ha államjogi szempontból merülhetnek is föl egy vagy más tekintetben némi kételyek: ezek csakis a részleges mozzanatokat érhetik; magára a magyar társadalom egészére csak azt mondhatjuk, hogy az ma már egy egységesült modern állampolgári társadalom, nem ugyan még abban az értelemben, minőben egységesült társadalom a francia, olasz, dán, hollandi, belga, norvég társadalom, sőt még csak annyira sem az, mint a mennyire ilyen az angol társadalom, de mégis már határozottan átlépett az, a mai magyar társadalom, azon határvonalon, a mely a modern társadalmakat a huszas, harminczas évek német, svéd vagy osztrák társadalmától vagy a Miklós czár alatti orosz társadalomtól elválasztja.

Leírni, megismertetni összes részleges mozzanataiban, kellő tüzetességgel és tudományos tárgyilagossággal ezen mai magyar társadalmunkat, összehasonlítva azt egyfelől a nememesek hivatalképesítését és nemesi birtokképeségét elrendelő 1844: 5. és 4-dik törvényczikkek megalkotása előtti társadalommal, másfelől meg a közvetlenül 1848-diki törvényeink megalkotását megelőző időpont, pl. az 1847-diki esztendő magyar társadalmával és levezetni ennek fejlődését a maga 184^s 9-iki megrázkódtatásaiban — ötvenes, hatvanas évi fokozotti átalakulásaiban fölszínre jutott jellegző tünetek rendszeres csoportosítása által egész a mai napig, tiszta, világos képletekbe rakni mindazon elemek természetszerű vagy intézményes kapcsolatait, a melyek a magyar társadalomnak magaslatait képezik vala föntjelzett mindhárom időpontban, úgy az államhivatal és születés, mint a szellemi világ arisztokrátiájának és a nagy vagyon arisztokrátiájának szempontjából; fölismerni és jelezni kellő éllel azon határvonalakat, a melyek a magyar társadalomban mindhárom időpontban a tulajdonképeni középosztály egyes társadalmi rétegeit, meg ezek

művelődési és gazdasági viszonyait egymástól elkülönítik vala; végre minden oldalról kellő alaposással mutatni be a társadalom alsóbb és legalsóbb rétegeinek concret állapotait, ügyjogi. közerkölcsiségi. mint gazdasági és művelődési szempontból: hát ez bizony méltó föladat lenne a társadalmi tudomány embereire nézve. De nem egy embernek való munka lenne ez, tisztelt Akadémia! bármennyire röviden szokott is végezni e czím alatt az úgynevezett salon-irodalom éppen a mi korunkban, Európa legelőrehaladottabb államaiban is, az úgynevezett »high-life«-fel, a mióta divatba hozta az egyes európai székvárosok úgynevezett házat, azaz nagy házat vivő társadalmi köreinek irodalmikig megörökített megpletykálását a Paul Vassili meg Madame Adam!

Hisz a magyar társadalmat 1843-tól 1889-ig föntjelzett modorban ismertetni: ezt nem egy könyv fogná teljesíthetni, hanem csakis egy egész irodalom. Es e részben már is meglehetősen irodalmi anyag, kivált statisztikai adathalmaz áll rendelkezésünkre; nem ugyan a negyvenes évekre vonatkozólag, mert hát azokban az években komolyan csak egyetlen egy magyar ember karolja föl s űzi a társadalmi statisztikát, a szaktudomány elévülhetetlen úttörője és egyúttal örök kegyeletre méltó martyrja: Fényes Elek; nem is az ötvenes évekre és a hatvanas évtized első felére vonatkozólag, mert hisz ekkor idegen államhatalom ült a nyakunkon és a saját germanizáló és osztrák-államba központosító czéljaira használta föl a statisztikát: nem, csakis újjáébredt alkotmányosságunknak 1867 óta lefolyt éveire vonatkozólag, vagyis azon időhuzamra nézve, a mióta ismét magyar államhatalom, még pedig a modern állameszme irányában készíti elő ismét a társadalmi fejlődés tovább-haladását ebben az országban. Örvendetes e részben különösen azon intensív munkálkodás, melyet a statisztikai hivatal több irányban kifejt, módot nyújtva a maga kutatásainak közzététele által a társadalomtani eszméknek úgy helyes mederbe terelésére, mint megtermékenyülésére; de örvendetes az is, hogy a statisztikai hivatal főnöke nem éri be egyedül a hivatalos ügyköre elé utalt nagyfontosságú munkának valóban közelismerésre méltó vezetésével, eszmedús irányításával, de saját maga is folyton dolgozik a saját szaktudományos eszméi-

nek irányában, és nemcsak nemzeti közművelődésünk legújabb történelmét gazdagította már is a hazánkban létező köz- és magánkönyvtárakra vonatkozó adatok összeállítása és érdekkerjesztő földolgozása, de egyúttal hazánk társadalmának gazdasági és egyúttal legszorosabban vett sociológiai legújabb történelmét is a különböző vidékek népességének táplálkozási anyagát, illetőleg élelmi szereit, ezek mérveit stb. nagy fáradsággal tudományosan kipuhatóló, és mindezekből rendkívül becses tanulságokat vonó elmélkedései által.

Ha már most azt kérdezné tőlem valaki, hogy ugyan ezen általános megjegyzéseim kapcsán, a mai magyar társadalom melyik részleges mozzanatának megvilágításához óhajtának én hozzájárulni jelen értekezéssel? Hát erre én azt felelném, hogy azon téren kívánok jelen értekezésem keretében ezentúl is maradni, a mely legközelebb áll — annyi e részben a mai magyar társadalom tudományos ismertetésének címén fölvehető rovat között az értekezésem bevezetésében kifejtett államjogi mozzanatok társadalmi természetéhez és éppen ezért csakis azon társadalmi elemek természetével óhajtok ma még foglalkozni, a melyek az 1848-diki alkotmány kihatása alatt a társadalmi élet úgynevezett magaslatait tényleg elfoglalják a nélkül, hogy az ő létcímök a magyar állampolgári társadalom egységes természetét invalidálhatná.

Vájjon mit értek én e társadalmi magaslatok alatt?

Semmi egyebet, mint azon társadalmi elemeket, a melyeket szokott a modern társadalmi magaslatok alatt nemcsak a sociológus, de egyáltalán minden úgynevezett világbjáró, de tudományosan képzett s egyáltalán korszerű látkörrrel s magasabb műveltséggel bíró ember manap érteni Nyugateurópa alkotmányos, helyesebben parlamentáris, ' népképviselői alapon nyugvó államaiban.

Értem a hivatal, azaz államszolgálat arisztokrátiáját, a születés arisztokrátiáját, az úgynevezett szellemi arisztokrátiát és a vagyon arisztokrátiáját. E kifejezés »arisztokrátiája«, magában véve hibás ugyan: mert *ἀριστοκρατία* államformát jelenthet csupán az államtudomány műnyelvén; ámde miután

¹⁾ L. Keleti Károlynál; az 1887-diki nagygyűlésen a M. Tud. Akadémia előtt tölölvasott értekezését.

már államtudományi írók is, miként pl. Bluntschli, váltig emlegetik az »Aristokratie des Amtes«-t, az »Aristokratie der Geburt«-ot, a »Gelehrtenaristokratie«-t, »Geldaristokratie«-t¹⁾ stb., nem zárkozhatunk el e körülmény s azon bevégzett tény elől sem, miszerint a nagy művelt közönség köznapi társalgási és journalistikai, sőt publicistikai nyelvezetében már évtizedek óta erőt vett e kifejezések meggyökerezett volta a tudomány eddigi terminológiáján, és így, egyezményileg megállapított társadalmi kifejezések hiányában, kénytelenek vagyunk — hogy úgy mondjam ideiglenes használatra megtartani a főnnebbi kifejezéseket azon tudatban, hogy nem fogjuk félreértésnek kitenni a tudományosság köreiből sem a szóban forgó fogalmakat.

Áttérve már most ezen úgynevezett társadalmi magaslakok különböző kapcsolataira, és ezek között első helyen a hivatal, helyesebben az államszolgálat arisztokráciájára, a következő kérdések merülnek föl előttünk: Minő elemek képezik az államszolgálat arisztokráciáját a mai magyar társadalomban? Minő átalakulását jelzik azok az 1848 előtti rendi társadalmunknak? Mennyire mentek át már azok a mai társadalom összes rétegeinek köztudatába az egyéni érték érvényre juthatásának szempontjából? És mennyire lőnek azok már is méltatva a magyar irodalomban?

Szabadjon már most megfelelnem mind e kérdésekre a következőkben:

Az 1848 előtti rendi társadalmunkban is megvolt a születés arisztokráciáján belül már a hivatal, vagyis az államszolgálat arisztokráciája: de nagyon szűk körre szorított az. Azt lehet mondani, hogy fölülről lefelé számítva, ott végződött az, a hol az állami méltóságviselés, a dignitariusok rangfokozata. Tehát beletartoztak (1687: 10.) a nádor, a ki az egész politikai szervezetnek élén állott, nem annyira hatalmi ügykörénél, mint inkább ugyancsak államjogi állásának méltóságánál fogva; továbbá az országbíró, bán, tárnok, a többi zászlósurak, a két koronaőr, a testőrség kapitánya; azután a pozsonyi gróf, a főispánok, utóbb a fiumei kormányzó is; a legfőbb dikasteriumok elnökei (kancellárok, a helytartótanács

¹⁾ Allgemeine Staatslehre i. h.

elnöke, még ha ez nem is a tárnokmester lett volna, az udvari kamara elnöke), a királyi személynek, a hétszemélyes tábla bírái és a cancellaria referendátusai: másfelől születésükre való tekintet nélkül, tehát a születési arisztokratia kebelén kívül, az egyházi főurak, vagyis az ország primása, az érsekek, megyés püspökök és mindazon r. k. és g. k. főpapok, a kik mint ilyenek tagjai voltak a főrendi táblának: a gör. keleti érsekek és püspökök állása e részben bizonyos kételyek alá esett ugyan, de a mennyiben tagjai voltak a főrendi táblának, nincs államjogi ok és a mennyiben a magok körében tagadhatatlanul messzeható társadalmi befolyással is rendelkeztek, nincs társadalmi ok kizárni őket az 1848 előtti rendi magyar társadalom ezen úgynevezett hivatalbeli arisztokráciájának kategóriájából.

A fönnebbieket közül beletartoztak még azután a főrendi tábla többi tagjai, tehát a kerczegek, grófok és bárók nem szüleié sóknél fogva — mert ez más rovat alá tartozik, — de államjogi állásuknál fogva ugyancsak mint a főrendi tábla tagjai, tehát mint a »Regis concilium«-nak hogy ne használjunk ily modern kifejezést, törvényhozótestületnek saját személyes méltóságuknál fogva elidegeníthetetlenül jogosított tagjai és ugyan mint a király tanácsadói (1687: 10.).

Habár Werbőczy óta nem vonta alapos magyar államjogi író sohasem kétségbe, miszerint a »Membrum sacrae coronae incliti regni Hungáriáé« elvénél fogva főnemes és nem-nemes között de iure nem létezett lényeges különbség¹⁾: a társadalomban tényleg mégis kifejtett már az 1608: k. u. 1. és az 1687: 10. t.-cikk megalkotása óta ez a dualizmus a legnagyobb mérvekben, a melyet csak részben segített áthidalni a valóságos belső titkos tanácsosok magas udvari rangfokozata, magyar államjogban közvetlenül nem gyökerező és az aranykulcsosoké vagyis kamarásoké²⁾, a kik t. i. még akkor is, ha sem ezek, sem amazok főnemesek nem voltak, mégis nagyon előkelő állást foglaltak el a társadalomban.

¹⁾ Lásd e részben gr. Cziráky Antal Mózesnek vallomásait a »Conspectus«-ban. Virozsil i. b.

²⁾ Fényes udvari kitüntetés volt a kamarási *udvari* méltóság Magyarországon is mindenha; de államjogilag nem involvált méltóságot még a rendi időben sem, a minthogy ezt a M. kir. udvari cancellaria concret esetekre vonatkozó leiratai határozottan constatálják is.

A valóságos belső titkos-tanácsosok de lege szintűgy kívülé állottak már akkor, t. i. 1848 előtt, a magyar államjog keretén, mint a Lipót-rendnek, vagy Vaskorona-rendnek nagy keresztesei, középkeresztesei, lovagjai vagy mint az Aranygyapjas vitézek. Egyiket sem ismeri, mint ilyeneket, explicite a rendi magyar államjog: de miután a koronás király kétségtelen joga, hogy udvari kitüntetésekét saját felségi jogkörénél fogva szabadon osztogathasson hazánkfiainak — nem lévén életbeléptetve, Mohács óta a magyar királyi udvar egész teljességében mint ilyen: csak a dolgok természetes folyománya volt, hogy a német nemzetiségű római szent birodalom császári udvarának méltóságai, lovagrendjei s egyéb magas kitüntetései lassanként átszivárogtak a magyar társadalom állami érvényű rangfokozati schematismusába is, és az első ízben hallgatag tudomásul vett gyakorlat hovatovább valódi usussá izmosodott, elannyira, hogy közvetlenül 1848-diki törvényeink megalkotása előtt a valóságos belső titkos tanácsoságnak nem magyar államjogban gyökerező eredete a sérelmi politika komolyabb tárgyát már nem is képezte.

Lehet a fölött vitázni, hogy a királyi tábla praelatusai, bírái, a helytartótanács tanácsosai¹⁾ stb. beletartoztak-e abban az időben az államszolgálat arisztokráciájába hazánkban? De az minden kétségenkívül tény, hogy az alsótábla tagjai, vagyis a »megyei követek«, magoknak 1848 előtt, bármennyire nagy volt is politikai befolyásuk, bármennyire lélekemelőek voltak is évek hosszú során át törhetetlen hazafisággal szerzett érdemeik a nemzeti ügy körül, semmi szín alatt nem vindikálhattak magoknak egy ily előkelő állást az akkori rendi társadalomban. Hasonlíthatatlanul magasabban állott ugyan az 52 megyének két-két követe a szabad kir. városok

A mit Marciány lovag »A nemesség« című munkájában e részben mond, az nem magyar államjogi fölfogáson, de az osztrák cs. kir. udvari szabványokon alapul.

Főntebb említem a m. kir. udvari cancellaria »referendárius«-ait, jóllehet ezek Bécsben székelték. Az ő társadalmi tekintélyük azonban nagy volt még a császárvárosban is; egyesek közülök, pl. a néhai garamszegi Ghéczy Péter atyja referendárius korában oly nagy házat tartott, hogy még főherczegek is megjelentek az estélyein.

követeinél, már mint ilyen is, a magyar rendi társadalom rangfokozati lépcsőjén; hisz történelmileg fejlett rendi alkotmányunknak annyi fényoldala mellett épen az volt egyik legsajnálatráméltóbb árnyvonása, miszerint mind a 45 szabad kir. város összes követeinek még 1848-diki február havában sem juttatott több szavazatot, hanem csakis annyit, a mennyit egyetlen egy vármegye követei gyakoroltak: holott, nem is említve Angliát, Aragóniában és Castiliában már a XIII. században csaknem túlsúlyra vergődtek a városok követei a Ricos hombres és az infanzoues mellett e nem kevésbé arisztokratikus alkotmányú királyságok országos rendelnek gyűlésén; mondom, hasonlíthatatlanul magasabb volt ugyan a megyei követeink rangfoka a városi követeink rangfokánál: ámde mégis megdöbbenőleg alantas volt az a főrenditábla tagjainak, sőt a m. kir. kancellária referendáriusainak rangfokához képest.

Alantas volt, mert dikasteriális szabványok szerint a m. kir. hely tartótanács titkárainak rangfokával hozott megyei követeink rangfoka hivatalosan analógiába.

Az ember alig hisz szemeinek, midőn az erre vonatkozó adatokat olvassa. Hogyan, tehát Felsőbüki Nagy Pál, Kölcsey Ferencz, majd Beöthy Ödön, Szentkirályi Móricz, Nyáry Pál, Szemere Bertalan, meg egyéb jeleseink, mint megyei követek, nem állottak e történelmileg fejlett rendi alkotmányunk legeslegelőreladottabb phasisában még csak oly magas fokán sem az államszolgálati rangfokozatnak, mint egy helytartótanácsbeli tanácsos? Hát mind e vezérlő politikusi nemzetünknek, még akkor is, midőn már meg volt nyitva a hazánk nyugatnak dülő városait, sőt magát Pestet Nyugat-Európával összekötő vasútvonal, még akkor sem állottak magasabb rangfokán az államszolgálatnak a honatyáink tanácsstermében oly előkelő szerepet vitt mind e férfiak és országszerte ünnevelt alakjai alkotmányos életünknek, nem állottak csakugyan magasabb rangfokán az államszolgálatnak, mint egy helytartótanácsbeli titkár? És maga a haza bölcse, Deák Ferencz, a kinek nagy érdemei előtt mélyen hajolt meg mind az 52 vármegye, a kit politikai vezérül ismert el az egész nemzet, és a kinek a nevét egész lelkesedéssel

hangoztatták magok a Rendek a nádor-jelöltségre hát maga Deák Ferencz sem volt egyéb e rendi alkotmányunk idejében, hivatalos államszolgálati rangfokára nézve, mint per analógiám helytartótanácsbeli titkár?

Mind hasztalan, e tényeket eltagadni nem, legfőlebb kimagyarázni lehet, akkori alkotmányunk szelleméből. A rendi magyar közjog is vindikálta az országos Rendek összeségének, azaz az országgyűlésnek a souverainitás jogkörét, úgy korábbi törvényeink, mint 1790°/₁. t.-cikkeink értelmében: ámde a tényleg és de lege főnnállót rendszer alapján e souverainitásnak az az osztályrésze, a mely az alsótáblának jutott, magokban a vármegyékben, illetőleg congregatioiknak összeségében gyökerezett, nem pedig az ezek által utasítással, szigorúan megkötött utasítással az alsótáblához felküldött követekben. Ezért nem ruházott magasabb rangfokot a megyei követekre, — nem mondom a törvényhozás, mert ez ebbe nem avatkozott, hanem a közigazgatási usus, és ez sem annyira rendszerességre törekvő általános kormányzati politika szempontjából, mint inkább esetleg fölmerült összeütközések s egyéb nehézségek szempontjából, szemben azon, törvényben kifejezést szintén nem nyert történelmileg fejlett közfelfogással, a mely egyáltalán nem akart tudni az alsótábla tagjainak, mint ilyeneknek, hivatalos rangfokáról, abból indulván ki egyszer-mindenkorra, hogy az országgyűlésre küldetés és az országgyűlésen való megjelenés meg alkotmányos működés joga nem involválhat hivatalos állást, hanem csakis a nemzet alkotmányos jogainak gyakorlását a követi küldetés időhuzamára. Hogy pedig a dikasteriális kormányzat kebelében alkalom adtán mégis érvényre emelkedhetett egy oly fölfogás, a mely a megyei követek állását hivatalos analógiába hozta a helytartótanácsbeli titkárok rangfokával: ennek az aitiológiáját igen helyesen fejtette meg egy elmés öreg táblabíró, midőn azt mondta, hogy azért lettek a megyei követek csak a helytartótanácsbeli titkárokkal és nem a tanácsosokkal egy rangba állítva: mert a tanácsosok consiliariusok már magnificusok voltak, a megyei követek pedig nem tarthattak igényt magasabb címre, mint a »spectabilis«-re, a mennyiben magát az összeséget, magokat a Karokat és Ren-

deket is hivatalosan csak »Tekintetes Karok és Rendek«-nek nevezték. És valóban minden oda mutat, hogy ezen ötlet volt illető helyen az irányadó; jóllehet annak, hogy köznemeseket, a mennyiben királyi hivatalt nem viselnek, vagy tüzetesen idevágó királyi cím-kitüntetésben nem részesültek, csakis a »spectabilis« cím illethetett volna meg, régibb törvényhozásunkban nincsen semmi nyoma, »*per illustris*«-nak nevezvén pl. a Kabósokat maga a »Corpus Juris«, s jóllehet a királyi tábla bírái már hivatalosan a »magniticus«, »nagyságos« címet viselték, midőn maga e magas bíróság, mint ilyen, hivatalból még mindig csak »tekintetes« volt.

Egyébként nem souverain jogok gyakorolhatására jogosított, utasítás nélküli, parlamenti képviselőkről, hanem csakis utasítással küldött követekről, nem az egész nemzetet képviselő országos képviselőkről, hanem csakis egy vagy más megyének nagyon szűk jogkörű küldötteiről lévén szó, nem csodálkozhatunk azon sem, hogy magok a megyék sem vindikáltak magasabb rangfokot ez utóbbiak számára. Hisz rendi alkotmányunk értelmében a megye alispánjai határozottan fölülte álltak az illető megye követeinek, pedig még az első alispán is, mint ilyen, hivatalból csak »tekintetes« volt.) Vegyük hozzá, hogy eltekintve az érseki, püspöki székek betöltésétől, 1848 előtt föntjelzett magas állásokra csakis főnemesek és előkelő köznemesek jutottak el, és azt fogjuk mondhatni, hogy 1848-diki alkotmányunk életbeléptetése előtt a magyar társadalomban az államszolgálat arisztokráciájának fogalma még teljesen összeesett a születés arisztokráciájának fogalmával. ²⁾

¹⁾ Mindezen adatokra nézve, a mennyiben azok nem köztudomásúak, az átlamjogi forrásokat bővebben fogom tárgyalni államjogi irodalmunk legújabb termékeiről szólandó értekezésemben.

²⁾ Az 1844: V. t.-cikk kimondotta ugyan a nem-nemesek hivatalképességét is, de semmi esetre sem volt ezen törvényeziknek iutentiója az Ancien Régime Franciaországát követni e téren. Egy magyar Colbert, a ki roturier létére is oly nagy miniszterré lehetett már annyi emberöltővel 1789 előtt, egy ily magyar Colbert nyilvános pályájának előkészítése bizonyára nem lebegett még mint ideál az 1844: V. t.-cikk megalkotóinak szemei előtt, a mi tekintve a városi elem idegen eredetét, jórészt idegenajkú voltát, és a honoratorok túlnyomó nagyrészenek ezen

Do másfelől összeesett az a vagyon arisztokráciájának fogalmával is. Az 1844: IV. t.-czikk megalkotása előtt még de iure is, — oly állapot, a melyen ezen törvényczikk hatályba lépte az 1848-ig lefolyt rövid négy év alatt lényegileg ugyan-csak nem változtatott. Hiányzanak ebből az időből, már t. i. 1844-től 1848-ig a kimerítő vagyon-statisztikai kimutatások: de a hozzánk eljutott adatokból is megtudhatunk annyit, hogy az a nagy vagyon, a mely egy millió értéktől akár ingatlanban. akár tőkében, fölfelé ezen négy év folyamában, Magyarországon egyes nem-nemesek kezében volt, szóba sem jöhet az államszolgálati arisztokráciával azonos születési arisztokratia óriási földbirtokaihoz és egyéb vagyonértékéhez képest. Még kevésbé jöhet szóba annak társadalmi visszahatása a rendi tagozatra, mint döntő fontosságú tényező: már csak azon körülménynél fogva is, hogy az egyes nem-nemesek kezében levő nagy vagyon abban az időben még sokkal lazább kapcsolatokat képezett országszerte, semhogy másként is képes lett volna éreztetni a maga hatalmát mint egyes főurak vagy nagybirtokos köznemesek irányában.

Szellemi arisztokráciáról pedig, mint társadalmi tényezőről, még egyáltalán alig lehet beszélni abban az időben. A magyar tudományos akadémia akkor még zsenge korát élte: meleg rokonszenv kísérte ugyan működését már akkor is a legműveltebb hazafias körök részéről; hírneves!) tagjai közül azokat, a kik mint nemzeti költészetünk fejedelmei magaslottak ki, ünnepelték ugyan úgy a központban, mint itt-ott a vidéken lelkes öregek, ifjak, honleányok Kárpátoktól Adriáig és a Lajtától Ojtoszig: ámde csakis a szépirodalom legkimagaslóbb írói alakjait karolta föl még ekkor a hír, — azonban ezeket is a nélkül, hogy gyökeret bírt volna verni az ő társa-

városi elemből származását, nem is lehetett abban az időben nálunk még másképen. Ha sz. kir. városaink országgyűlési jogait már az 1790/1-diki Rendeink oly szellemben tágitották volna ki, mint ezt 1843-ban Korpona halhatatlan érdemű követe: Szalay László óhajtotta, akkor tán előbb megérhetett volna az ügy. — Azon nem-nemesek fényes névsorára nézve, a kik Franciaországban már jóval 1789 előtt miniszterekké, tábornagyokká stb. lettek, 1. Thierry örökbecsű munkáját: »Le tiers état. < 273. 1. — Hsl. ö. Mémoires du Duc de Saint-Sinon III.. 316. és La Bruyère, 24.

dalini befolyásuk egyebütt, mint a birtokos köznemesség és a honoratorok irodalmi ízlésű csalá dai körében, meg az ifjú-ságnál, hogy a színházi karzatot látogató derék magyar ipa-rosok egy-egy csoportját itt a fővárosban, meg azután még néhány vidéki városban, ne is említsem. Es még e tünetekkel szemben is meg kell jegyeznünk, hogy szépirodalmi jeleseink, az irodalom iránt ébredező közlelkese des e letéteményesei is majdnem kizárólag a nemesi rendből kerültek ki, és így azt lehet mondani, hogy a születési arisztokratia nemcsak az államszolgálat arisztokrátiájával és a vagy on arisztokrátiájával volt azonos értelmű még az 1844 és 1848 közt lefolyt négy év folyamában is, de egyértelmű volt szellemvilágunk jeleseinek azon szűk körével is, a mely képes volt már akkor irodalmi működése által társadalmi hatást gyakorolni.

Valóban meglehetősen szűk körre szorítkozott még szépirodalmi jeleseink társadalmi befolyása is ebben az időben. Petőfi Sándor képviselőjelöltségének szégyenteljesen jellemző körülményei mutatják, hogy még rendi alkotmányunk átalakulása után néhány hónappal, egy meglehetősen nagy alföldi városunkban, azon délibábos rónák közepette, a melyeket halhatatlanná tett az ő költészete, még egy ily tősgyökeres magyar alföldi városban is. mennyire nem volt még az ünnepelt, országos hí rú magyar költőnek semmi tekintélye.

Annál kevésbbé hírtak társadalmi tekintélyvel abban az időben még a magyar tudományosság legkimagaslóbb jelesei. 1847-ben nem volt ugyan már e részben sem annyira sötét a láthatár, mint a múlt század utolsó és a jelen század első évtizedeiben, — a midő n Kovachich Márton Györgyöt, nemzetünk alkotmány történelmi dicsőségének ezen örökidőkre emlékezetes, ép oly alaposan munkálkodó mint hangyaszor-galmú és ép oly éleselmű mint a szó legnemesebb értelmében önfeláldozó fölhantolóját oly sértő kicsinyléssel utasították el ismételve a Karok és Kendek az ő évtizedeken át lankadatlanul űzött kutatásainak államjogilag megbecsülhetetlen, dúsgazdag gyümölc sével; igen, elutasították őt az ő magas közérdekű kérelmével, elannyira, hogy az erdélyi püspök, meg a zágrábi püspök magán maecenáskodása menthette csak meg a »Vestigiát« me ga »Supplementumot« az utókor számára, — s

elutasították őt, ismételve hangsúlyozom, sértő kicsinyléssel, akkor, midőn már feledésbe ment sok század előtti országgyűléseink határozatainak napfényre hozataláról és kritikai levilágításáról volt szó, csak azért, mert e nagy bűvára a magyar alkotmánytörténelemnek, társadalmi állására nézve nem volt egyéb, az akkori fölfogás szerint, holmi számba sem vehető könyvmolynál, a minthogy hivatalos állására nézve sem volt egyéb egy kir. kamarai segédhivatali rovatuoknál, mondom, 1847-ben nem volt ugyan már annyira sötét e részben a lát-határ, mint Kovachich Márton György idejében: de azért még mindig nagyon kevésé épületes maradt a magyar tudósok állása, pusztán mint ilyeneké. Akkortáiban még egyetlen egy egyetemünknek leghírnevesebb tanárai is vajmi szerény elvonultságra voltak már a hagyomány erejénél fogva ráutalva; kivéve hírnevesebb orvostanárainkat, alig ismerte őket a nagy közönség. Még az oly kiváló tanárt is, mint a néhai Frank, csak a szakkörök méltányolták; és ha Horváth Istvánnak volt némi népszerűsége még a szakkörökön kívül is itt-ott az országban: úgy ezt bizonyára csak országvilágra kiható exorbitáns hypothesisaival, a nemzeti hiúságot tudománytalan állítgatásokkal, nagy mondásokkal legyezgető hazafias lelkesedésének köszönhető első sorban. Akadémiánk tagjait, a mennyiben ezek kizárólag a szaktudományok éltek, szintén nagyon kevés ember ismerte még csak névleg is abban az időben még hazánkban; másfelől állami kintűtetés, rendjel címek, pl. királyi tanácsosság adományozása, a tudományos bűvárlat, vagy irodalmi termelés jutalmazásaid, közfelfogás szerint, nem is tartozott akkor még a politikai lehetőségek sorába. Érseki, püspöki és egyéb főpapi állomások betöltésénél, a mennyiben ez királyi kinevezéstől függött, szóba sem jött a magyar tudományosság vagy irodalom terén kivívt érdem; ha itt mégis látunk egy-egy magyar író főpapi székben, úgy ez bizonyára egy vagy más hazafias szerzetesrendnek választott apátja vagy prépostja volt.

Szóval, nem létezett még 1847-ben nálunk olyas valami, a mi egy szellemi arisztokratia társadalmi tekintélyével és társadalmi súlyával bírt volna ebben az országban hacsak nem akarjuk szellemi arisztokratia bizonyítékául venni azon

lelkesedést, mely egyes ünnepelt költőinket az értelmiség egy vagy más szűkebb körű csoportján belül s ezeken túl a vidéken egyes irodalmi ízlésű háztájakon tagadhatatlanul környezeti vala, — vagy ha másfelől nem akarjuk tisztán szellemi arisztokrátiának venni a nemzeti párt nagynevű vezérférfiainak országszerte ünnepelt koszorúját, tehát oly férfiakat, akik hatalom nélkül, úgy szólván üres kézzel, csakis lángelméjük fényével, önfeláldozólag hazafias érzelmeik füzével és ékes-szavuk elbűvölő erejével küzdöttek a magyar nemzet jogaiért és államintézményeink korszerű reformjáért.

Az 1848-diki alkotmány életbeléptetése, illetőleg ennek restitúciója 1867-ben egészen más arculatát hozta fölszínre az elemek kapcsolatainak az úgynevezett társadalmi magaslatok körében: mindent egybevetve, teljesen átalakította, legalább külső kereteiben, az öröklött magyar rendi társadalmat, mely, miként látók, nemcsak az államjogban, de a társadalmi életben is eltekintve a r. kath. és g. katli. egyházfejedelmek szűk körétől csak egyetlen egy arisztokrátiát ismert, t. i. az államszolgálat hegyeit a nagy vagyonnal elváoszthatatlanul ¹⁾ önmagában egyesítő születési arisztokrátiát, mondom, teljesen átalakította ezen rendi társadalmat egy nyugateurópai értelemben modern társadalommá, tehát egy oly egységes állampolgári társadalommá, a melynek magaslatait az államszolgálat arisztokrátiája és a születés arisztokrátiája, továbbá a szellemi arisztokratia meg a vagyon arisztokrátiája egymástól teljesen különvált kategóriákul dominálják, és ugyan nem többé állami kényszer alapján veti magát alá e négy külön kategóriájú arisztokratia fölényének a társadalom, miként ez a rendi társadalmakban még történni szokott, az ott még egyetlen egy kategóriájú arisztokrátiával szemben: de aláveti magát a társadalom itt már mind a négy kategoriabeli arisztokrátiának, minden állami kényszer nélkül, merőben magasabb szempontú belátásból, vagy tisztán társadalmi érdekek előmozdíthatásának céljából.

Már a fentebbiekből láthatni és egyúttal tisztán, vilá-

¹⁾ Gneist elmélete a »Wiedervereinigung des Besitzes mit dem Amte.« Ezen állapothoz képest XIV. Lajos régime csakugyan »un règne de vile bourgeoisie« volt. (Saint-Simon XIII.. 56. kv. 11.)

gosan meg is érthetni azon okokat, a melyek folytán ezen társadalmi átalakulás mindeddig csakis a társadalom külső kereteire, az újonnan szerveződött nagy kapcsolatok körvonalaira szorítkozhatott, a nélkül, hogy e keretek tartalma szintén teljesen át hírt volna már idomulni a modern állameszme és a modern társadalmi eszme irányában.

Rohamosan gyors volt az a politikai átalakulásunk, a melyet a nemzet értelmiségének színe-java törvényhozás útján vitt keresztül ebben az országban; örök hála illeti ezért ama nemzedék vezérlő értelmiségét: mert csak ezen az úton, csak ezen politikai reform által lehetett megmenteni nemzetünk állami életét a jövődönnek. Ámde ne csodálkozzunk másfelől azon sem, ha azt látjuk, miszerint maga a társadalom nem bírta követni ily gyorsan politikai átalakulásunkat. Nagy nehézségek állottak ennek útjában. Százados hátramaradásunk a művelődés és a közgazdasági kibontakozás terén, majd az 1848-diki politikai átalakulás rendszeresen biztos és nyugodt, czéltudatosau következetes, termékenyítő társadalmi kihatását már rövid másfélév lángbaborult izgalmai után egy nagy csapással megakasztó megszakadása a jogfolytonosság gyakorlati érvényesülhetésének az ötvenes és hatvanas években, utóbb pedig az a fogalomzavar, a melyet alkotmányosságunk újjáébredése óta bizonyos, nagyon is ^{szívós} természetű, mert hosszú, igen hosszú idők óta gyökeret vert társadalmi befolyásoknak ellenszenves magatartása, sőt nem egy tekintetben határozott, bár leplezett izgatása az 1848-diki átalakulás jogegyenlőségi vívmányai ellen, — mindez kapcsolatban azon áldatlan ténynyel, miszerint a pártszenvedély harcainak közepette az emberek ez utóbbi húsz év folyamában vajmi gyakran megfélekezni látszottak magának azon egész alkotmánynak, a melynek alapján állottak és küzdöttek, 1848-ból öröklött szelleméről, mondom, mindez csak oda hathatott, hogy a magyar társadalom nemcsak hogy nem bírta kellőleg gyors léptekkel követni államintézményeink korszerű előrehaladását, de sok tekintetben visszaesést mutat szemben 1848-diki alkotmányunk szellemével.

Nagymérvű, bár szemre csak lassan, vagy néha épen csakis lappangva ható mérközései ezek az öröklött társadalmi

és a politikai átalakulás folytán fölszínre jutott társadalmi erőknél, mérkőzései, majd álcázott, majd nyílt küzdelmei a társadalmi dinamika mélyében rejtőző tényezőknek az egész vonalon.

Jelen értekezésem tárgyát csak egyetlen egy fontos, és nagyon is exponált oldalról érinti e harc: szabadjon tehát elmondanom, hogy minő mozzanatok tartok én e részben államtudományi szemügyrevétel alá valóknak a társadalmi fejlődést előmozdító vagy hátráltató, bár zaj tálánál, csaknem észrevétlenül ható, de most is folyamatban levő erők szempontjából?

Az első nagy kérdés, a mely itt fölmerül, az, hogy minő elemeket foglal magában jelenleg többé-kevésbé egyezményileg érvényre emelkedett társadalmi fölfogás szerint, félreismerhetetlenül országszerte uralgó társadalmi befolyás, és ugyancsak országszerte a társadalom összes rétegeiben ponderálható tekintély alapján az államszolgálat arisztokráciája hazánkban?

Könnyű erre megadni a feleletet a maga szaklagos szempontjából az államjogtudósnak s az alkotmánypolitikusnak: mert hát ezek egyszerűen azt fogják mondani, hogy az államszolgálat arisztokráciája magában foglalja manap Magyarországon a minisztereket és államtitkárokat, a képviselőház tagjait, a főrendiház tagjait, a kir. curia bírúit, a másodfolyamodványi törvényszékek, illetőleg a két kir. tábla elnökeit, tanácselnökeit, a budapesti és a budapestvidéki kir. törvényszékek elnökeit, az államszámvevőszék elnökét, alelnökét, a legfőbb pénzügyi közigazgatási bíróság bírúit, a kir. főügyészt (koronaügyész); továbbá a miniszteri tanácsosokat, a főispánokat, a fiúmei kormányzót: majd a mennyiben magyar állampolgárok, a közös minisztereket, osztályfőnököket, továbbá a nagyköveteket, valamint a rendkívüli követeket és meghatalmazott minisztereket, s azután a tábornokokat meg tengerenagyokat, — amazokat a vezérőrnagytól, ezeket meg az ellen-tengerenagytól fölfelé.

Ámde itt nem államjogi rangfokozati osztályozásról van szó csupán, hanem egyúttal azon társadalmi súlyról is, a melyet mindez államjogilag kategorizált elemek, minden külső,

állami kényszer nélkül érvényre bírnak, állandólag és minden irányban érvényre bírnak emelni magában a társadalmi életben, és midőn erre egy vagy más mérvben tényleg képesek, már ez által fejlesztő hatást is képesek gyakorolni a modern állameszme, meg a modern társadalmi eszme irányában. És ha erről van szó: hát akkor mindjárt előáll egy elméleti nehézség, még pedig éppen egy oly kategóriára nézve, a melynek társadalmi tekintélye egyúttal valóságos életföltétele magának a parlamentarismusnak, és miután alkotmányunk a parlamentarismusban tetőzik, magának alkotmányunknak is.

Értem azon közfelfogást, a mely a képviselőház tagjainak társadalmi állására vonatkozik, eltekintve azon szabványoktól, a melyeket e részben maga hoz a társadalmi dinamikában működésbe, a manap érvényben levő államjog.

A képviselőház tagjainak, mint ilyeneknek, társadalmi állására nézve különböző, nagyon különböző felfogás dívik jelenleg Európa egyes alkotmányos monarchiáiban. Az, a mi e felfogás lényegét és kiindulási pontját első izomban szabályozza, természetesen nem lehet egyéb és tényleg csakugyan nem is egyéb, mint maga az illető állam alkotmányjoga, a mely megszabja a képviselőház jog- és hatalmi körét az illető állam egyéb hatalmi köreivel szemben. Mi sem természetesebb, mint hogy jóval csekélyebb a képviselőház tagjainak társadalmi tekintélye, befolyása, társadalmi súlya oly államokban, a melyekben a monarchia még nem határozottan parlamentáris és népképviselési alapon, hanem még mindig többé-kevésbé dualistikus alapon nyugszik, vagy a melyekben még e mellett az állampolgárság rendi tagozata is fönnáll még többé-kevésbé teljes mérvekben. Másfelől mentül hosszabb idő óta szűnt meg már e rendi tagozat, s mentül régibb alkotmányos joggyakorlat által fejlett ki már a politikai szabadság meg az állampolgári jogegyenlőség érzéke, párosulva politikai műveltséggel, ha nem is az egész nemzettestben, hát legalább a társadalom fensőbb és középrétegeiben, vagy mint mondani szokás, a nagy, művelt és gazdag középosztályban, értve ezt városokra úgy, mint vidékre: annál nagyobb és állandóbb a képviselőház tagjainak társadalmi súlya, tekintélye az illető állam társadalmában.

A Németbirodalom államaiban és Ausztriában csakhogy jóval alantasabb fokon is áll a képviselőház tagjainak társadalmi tekintélye, mint Angliában, Belgiumban. Hollandiában, Dániában vagy Olaszországban. Nemcsak azért, mert a német államokban még néhány évtized előtt csakis Beschwerdelandtagokról, nem pedig parlamentekről lehetett szó, e kifejezésnek parlament, komolyabb értelmében, a mint-hogy pl. Poroszországban még manap sem ismeri az alkotmányjog a parlamentarismust, hanem csakis a népképviselői alapra fektetett dualistikus monarchiát, nem ismeri a parlamentáris, cabinet-solidaritáson alapú parlamentáris kormányt, hanem csakis oly királyi kormányt ismer, a mely bár legális felelősséggel tartozik az országgyűlésnek, politikai tekintetben nem függ a képviselőházi többségtől, — s nemcsak azért, mert Ausztriában merőben új valami az alkotmányos élet, és ez is oly alaptörvényben gyökerezik, a mely szerint a törvényhozó hatalmat is az államfő, a császár gyakorolja a Reichsrath hozzájárulásával: de azért is, mert a német államokban az állampolgárság rendi tagozata még egész éllel nyer kifejezést az államjogban, sőt a magánjogban, és mert Ausztriában szintén megvan ez a rendi tagozat, a melyet nem ismer, minden peerage, minden lordjai daczára sem Anglia s annál kevésbé ismer Belgium, Hollandia, Dánia vagy Olaszország, hogy Franciaországot mint köztársaságot ne is említsem.

Nagyszerű társadalmi állása volt már emberöltők egész sora óta a »House of Commons«, a képviselőház tagjának Angliában. Midőn lehanyatlott az I. Napoléon vakmerő csilagzata a csatatéren és elhomályosult évtizedekre a francia gloire, maga a francia értelmiség is mintaképül választotta magának az angol Parlamentarismus!, és ha nem volt is képes ezt a maga teljes életerejének hatalmas gyökszálaival együtt átültetni a Selfgovernment nélküli francia talajba, egész odaadással követte mégis, kivált a júliusi napok óta, a francia értelmiség az angol példát a képviselőház tagjai társadalmi állásának rendszeresen következetes, mert alkotmánypolitikailag czéltudatos, lehető legmagasbra emelésében. És valamint az az M. P. »Member of Parliament« valódi hatalmi

tényezőt jelentett az angol társadalomban a Canning és Sir Kőbért Peel korában, tekintet nélkül az illető alsóházi tagnak születésére, vagyonfokára vagy egyébkéuti tulajdonképeni kenyérkereseti forrására: szintígy valódi hatalmi tényező lőn a »député«, mint ilyen, már a Lajos Fülöpék parlamentarismusában. Mimi az angol, mind a francia értelmiség, sőt a tágabb értelemben vett művelt nagy közönség, és ezek nevelő hatása alatt mindkét nemzet egész társadalma egészen beleélte magát egy nevezetes gyakorlati tantételbe már e század első felében: abba a tantételbe, hogy a parliament tagjait már csak azért is a lehető legnagyobb tiszteletben kell részesíteni; mert ez által, ha a nemzet ezt teszi, csak saját magát becsüli meg az ő választott képviselőiben, és eltekintve Angliától, a hol már századok óta nem létezett sem militarismus, sem nem volt lehetséges szemben a törvények uralmára alapított selfgovernmenttel¹⁾ semmiféle kormányönkény rendszere, Franciaországban e tekintethez hozzájárult még egy másik is, az t. i. a mely arra intett, miszerint a képviselőket, mint a nemzet bizalmának souverain jogok gyakorlásában részes letéteményeseit azért is mentül nagyobb társadalmi positióra kell segélleni, mert szüksége van a nemzetnek az ő erős positiójokra a központi kormányhatalom netáni túlkapásai ellenében.

De meg a munkakör, melyet a parliament tagjai, mint ilyenek, Angliában épen 7 évre szóló mandátumuk folyamában munkálni az egyre, minden irányban kitáguló modern élet szükségleteinek és ezer ágazató érdekkapcsolatainak korszerű fedezhetésére, hivatva lőnek, ez a munkakör, mely hét évet vesz igénybe, legalább névleg, egy-egy parliament! tagnak életéből, valódi államszolgálatná vált a szónak tágabb értelmében, a mit a hagyományos angol fölfogás tartózkodott ugyan nyíltan constatalni mindezideig, de kevésbbé tartózkodott a francia fölfogás minden irányban levonni egy ily messze kiható fordulatnak a következményeit. Azután Angliában szintígy, mint Franciaországban, valódi élethivatássá lőn a parliament! tagság épen a legmagasabb értelmi-

¹⁾ L. Gneist i. li.

ség mindazon tagjai számára, a kik három-négy ülészakon át bejutottak a parlamentbe.

Nem lón ez által természetesen rajok nézve hivatallá a parlamenti tagság, nem még a III. Napoléon alatti Franciaországban a Corps législatif tagsága sem, a hol pedig ezen államtestnek a suffrage universel által 6 évre választott tagjai nem kevesebb, mint 12,500 francnyi évdíjt húztak az állampénztárból: de azért a parlamenti tagság mind Angliában, mind Franciaországban megszűnt lenni olyas valami, a mit csakis a legrégebb századok ősgyűlései látogatása képviseleti alapon való folytatásának lehetett volna tekinteni: lett valódi államszolgálat a szó tágabb értelmében, babár nem a végrehajtó, hanem a törvényhozó hatalom és a kormányzat alkotmányos ellenőrzésének körében.

E körülményből lehet azután kimagyarázni azon tényt is, miszerint a társadalom mind Angliában, mind Franciaországban a parlamenti tagságot a maga megállandósult közfelfogásával czéltudatosan a társadalmi magaslatok körébe emelte. Angliában előkelő helyet jelölt ki számára az »Upper ten tkousand« a felső tízezer, Franciaországban pedig a társadalmi »élite« a »fine fleur égalitaire« körében. Sem Angliában, sem Franciaországban nem kérdezték főnhangon a társaságban már ezelőtt 50-60 évvel sem, hogy vájjon az az angol, az a francia, a kit mint alsóházi tagot bemutatnak, vagy mint députét bemutatnak, családi származásánál és különbeni foglalkozásánál fogva földbirtokos, tőkepénzes, kereskedő, iparos, tanár, ügyvéd avagy író-e? Főnhangon ezt nem kérdezték a társaságban: mert nem tartották volna meg egyeztetetetőnek a jó neveléssel, oly politikai éretlenséget árulni el, a mely nem fogja föl a parlamenti tagságnak minden egyéb életkörülményt háttérbe szorító nimbusát egy alkotmányos nemzet társadalmi életében. Nem is volt szokásban sem Angliában, sem Franciaországban már e század első felében sem, hogy a »House of Commons« tagja, vagy egy »député« azt írta volna a látogatói névjegyére, vagy pl. valamely fürdői vendég-névsorba, hogy X borkereskedő és député, vagy pedig Y kés- vagy tű-, vagy akár posztógyáros vagy földbirtokos és M. P. (Member of Parliament).

Sőt mind az angol, mind a francia alkotmányos fölfogás lassanként oda érlelődött a parlament tagságnak, mint a nemzet egész életműködésére kiható államszolgáltatnak társadalmi méltóságát illetőleg, hogy valóságos társadalmi rangfokozatú állandósította meg az illetők állása emelésének érdekében, ha valaki csak valaha is tagja volt a képviselőháznak. »Late member of Parliament« — »Ancien député« ez egyezményesen dédelgetett társadalmi rang cím lőn innen is, túl is a csatornán, - nemcsak a könyvek címlapján, vagy hírlapi cikkek, politikai fölszólalások alatt szerepelt, de mindenütt, a hová az angolok és francziák be szokják vala jegyezni a családi és keresztnuevők mellé az ő társadalmi állásukat. Követte az angol és francia Parlamentarismus társadalmainak mindez egyezményes eljárását Belgium, Hollandia, Dánia, 1865 óta Svédország, Olaszország, Spanyolország, Portugálba, hogy az ifjú keleteurópai alkotmányos államokat, a görög királyságot és Romániát ne is említsem.

Bezzeg nem követik ezen angol s francia példát sem a német államok társadalmi, sem Ausztria társadalmi. Sem a német államokban, sem Ausztriában nem tartják komoly dolognak az effélet a társadalom irányadó körei, s ennél fogva nem is igen támogatná azokat, a kik effélet kezdeményezgetnének, a maga közfelfogásával még ma a nagy közönség.¹⁾

¹⁾ Ha csak nem épen politikai gyülekezetekről. pártbeli összejövetelekről, publicistakai körökről van szó: hát akkor úgy illik mind a német államok társas köreiben, mind pedig az osztrák társas körökben, hogy ha valamely köztevékenységénél fogva kimagasló fakereskedőt vagy szappanosmestert a képviselőház tagjává választanak, és ez már mint megválasztott, működő, sőt már talán kiváló tagja a törvény'hozó testületnek, valamely társas körben megjelenik, akkor — mondom — úgy illik, hogy a világért se annak constatalás ára szorítkozzanak, midőn őt bemutatják, hogy ő képviselő, hanem úgy illik, hogy bemutatva őt, harsány hangon azt mondják: X úr fakereskedő és birodalmi vagy országos képviselő, — Y úr szappanosmester és tagja a birodalmi tanácsnak. Saját magam láttam nem egy oly hivatalos és nem hivatalos bejegyzést úgy német mint osztrák részről, előkelő fürdőhelyeken, a mely így hangzott: X nagykereskedő és birodalmi képviselő, Y gyáros és birodalmi képviselő, »Z magánzó — Privät, vagy épen »Privatier« — és tagja a birodalmi tanácsnak.«

Azt az állampolgárt, a ki csak annyit nyomtatna a maga rendes látogatói névjegyére, hogy »X« vagy »Y«, »ehemaliger Reichstagsabgeordneter«, »X« vagy »Y« »ehemaliger Landtagsabgeordneter«, »X« vagy »Y« »ehemaliges Mitglied des Abgeordnetenhauses des Reichsraths« nos, ezt az állampolgárt egyszerűen nem tartanák solid embernek sem a német államokban, sem Ausztriában. Igen, mert szerfölött és módnélkül szeretik ugyan a rájuk nézve elérhető lehető legmagasabb címeket az emberek a német államokban szintűgy, mint Ausztriában: de a birodalmi vagy országos képviselőiséget még egyáltalán nem tartják annyira fontosnak társadalmi tekintetben, hogy e miatt háttérbe merhetnék szorítani a közönség előtt még magok a szereplő politikusok is az ő különbeni polgári foglalkozásuk jogcímeinek jelzését. Igen. mert hát Angliában, Pranciaországban, Belgiumban. Olaszországban a legfontosabbnak tartják a művelt körökben azt az állást, a melyet valamely állampolgár a haza ügyeinek intézésében elfoglal: a német államokban a legfontosabbnak tartják azt, hogy melyik rendhez tartozik, akár maga a törvényhozó is. és hogy minő az ő rendes foglalkozása meg a kenyérkeresete a magánéletben? Angliában, Pranciaországban, Belgiumban, Olaszországban, Hollandiában stb. olybá tekinti a közfelfogás a képviselőház tagjait, mint megannyi notabilitását az országnak, már közbizalomból kifolyó állásuknál fogva, és odaszámítja ugyancsak már a közfelfogás a társadalmi élitebe, tekintet nélkül különbeni polgári foglalkozásukra, már csak azért is, mert súlyt fektet rá az a hazafias közfelfogás, hogy az ő nemzeti társadalmának magaslatain mentül több notabilitást szemlélhessenek a kortársak: a német államokban ez a fogalom »notabilitás«, még csak nem is bírta magát a közfelfogásban eddigelé consolidálni. Nem is beszél ott notabilitásokról más, csak magok között a publicisták, meg a tudósok. A nagy közönség meg épen fázik a notabilitások társadalmi cultusától, mert hát nem tudja, hogy nem gyűlik-e meg a baja az efféle dolog miatt a rendőrséggel? Mindent egybevetve, a politikai szabadság hazájában, Angliában, Pranciaországban, Belgiumban, Olaszországban a hosszas alkotmányos

joggyakorlat által megedzett közfelfogás ugyancsak meg tudja becsülni a munkát, az ipart, a kereskedelmet és tért nyit a művelt iparosnak, a művelt kereskedőnek a születési arisztokratia, a szellemi arisztokratia s a vagyon arisztokrátiája mellett a társas érintkezésben, itt-ott még a salonokban is, de azért az állampolgári társadalom egységiességét, osztatlan voltát kívánja jelezni, éreztetni, midőn a nemzet bizalmának letéteményeseiben, a képviselőház tagjaiban nem a földbirtokost, iparost, kereskedőt kívánja többé láttatni, hanem egyáltalán a közös haza jeleseit: a német államokban azonban nem tud a közfelfogás még ma sem szabadúlni a Kiéld tanár által jelzett politikai és társadalmi világnézettől, a mely szerint valamint a növényvilágban nem létezik tulajdonkép fa. hanem létezik tölgyfa, bükkfa, cserfa, jegenyefa, szintígy nem létezik az államéletben sem állampolgár, mint tagja egy egységesnek nevezhető állampolgári társadalomnak, hanem csakis gróf létezik, báró létezik, földbirtokos létezik, városi polgár létezik, iparos, kereskedő vagy parasztgazda.^{x)} A politikai szabadság hazájában a közfelfogás a társadalomban is első sorban a haza nagy érdekére tekint: a rendőrállamban meg a közfelfogás első sorban azt vizsgálja, hogy annak, a ki a politika terén szerepel, az ő rendi állására, az ő »Stand«-jára nézve uincsenek-e valamiképen rendőrelles állapotban az ő igazolványai, papírjai?

Vessünk már most e párhuzamok kapcsán egy pillantást hazai állapotainkra s azon álláspontra, a melyet a közfelfogás áramlatai a képviselők társadalmi állását illetőleg elfoglalnak.

Hazánk egész múltja egy százados nagy küzdelmet jelent a politikai szabadság irányában, és ha túlnyomólag a privilégiumok és előjogok medrében folyt is e küzdelem 1825-ig, a nyugat európai liberalismus eszmeharczának színvonalára emelkedett az már a negyvenes években. A notabilitások cultusát fejleszteni mi sem volt alkalmasabb, mint épen az eszmék ez a harcza a nemzet jogaiért vívott alkotmányos küzdelem terén, ebben az országban. És ki is fejtett e cultus oly

¹⁾ Riehl tanár aggkorában be kezdte ugyan látni komikus tévedését, de már ekkor késő volt!

mérvekben, hogy külföldi ellenségeink már-már a falka-érzék, az általok úgynevezett Heerden-Sinn túltengésével kezdtek bennünket magyarokat vádolgatni: mert ők, külföldi ellenségeink, merőben rendőrállamok politikai nevelései, nem bírták megérteni azt a lelkesedésteljes és mindvégig következetes kegyeletet, a mely egy egész nemzet értelmiségének lelkét oda bírja vala fűzni államéletünk vezéralakjaihoz a negyvenes, ötvenes és hatvanas években. Hogy történhetett ez? Annyira bálványozni és még a társadalmi életben is annyira vakon követni egyes embereket, a kik sem nem tartoztak a szó német értelmében a születési arisztokráciához, sem nem rendelkeztek sok milliónyi magánvagyon fölött, sem nem voltak egyáltalán akkor, midőn őket a magyarok a társadalmi élite élére állították, semmiféle hivatalos állásban! Ezt a kérdést intézték saját magokhoz egynémely publicisták túl a Lajtán, meg az Élbe és a Majna partjain, de egyáltalán nem bírták magoknak e talányt másképp megfejteni, mint hogy fölállították a ránk magyarokra nézve valóban nem épen megtisztelő elméletet a politikai falka-érzék túltengéséről.

Egészen másképp fogták föl e jelenséget Angliában és Európának egyéb népképviselési monarchiáiban, a hol már emberöltők óta belenevelődhettek az állampolgárok a politikai szabadságba. Itt azután természetesnek is találták e jelenséget, és egyenesen kimondták, hogy az a közfelfogás, a mely fölött szomszédaink és a német publicisták annyira megütköznek, csakis a magyarok politikai érettsége mellett bizonyíthat első sorban.

Valóban mi sem volt képes nyilvános életünk jelesei iránt a társadalmi kegyeletet annyira fokozni minálunk, mint épen az a körülmény, hogy sem a negyvenes években az 1848-diki átalakulás előtt, sem a hatvanas években az 1867-diki kiegyezés előtt, nem voltak még a kormányon, nem voltak semmiféle hivatalos hatalomnak részesei azon jeleseink, a kik a nemzet jogaiért való küzdelmeinket vezényelték, és a kikben megtestesítve szemlélték a magyar értelmiség összes körei a fölvilágosult hazafiság nagy aspirációit. Mert épen ez a körülmény, ez a bevégzett tény tanította meg a magyar értelmiséget arra, hogy létezik szellemi hatalom, létezik erköl-

csi nagyság a politika terén is, a melyeket tisztelni és a társadalom élére állítania kell minden magyar embernek, ha hű fia akar lenni hazájának, még ha nincs is hivatalos hatalom és semmiféle hagyományos vagy erő-összeköttetés vagy óriási vagyon ama szellemi nagyságok kezében. Ily tanfolyamán ment át a magyar értelmiség a politikai érettségnek már akkor, midőn az 1867-diki közjogi kiegyezés újból behozta a parlamentarismust hazánkba az 1848-diki jogfolytonosság alapján. Nem csoda, ha az előző évek fönn érintett nagy tanú l-ságai dúsan kamatoztak már most minden irányban. Ennek tulajdoníthatni, hogy a képviselőház tagjainak társadalmi állását is mindjárt 1867-ben is oly értelemben fogta föl egész értelmiségünk, a mely midőn egyfelől eleget tesz az 1848-diki alkotmány szellemének, másfelől épen nem a rendőrállamilag nevelt német és nem is a Kaunitzok és Metternichek iskolájában megizmosodott hagyományos ó-osztrák közfelfogásra emlékeztet, hanem azon közfelfogást juttatja eszünkbe, a mely Angliában ismeri föl a maga classikus hazáját, és a mely már a harminczas évek óta dívik Franciaországban, Belgiumban. valamint otthonossá lett azóta Olaszországban, Hollandiában, Dániában, Spanyolországban és Portugalliában, hogy Svédországot, Norvégiát, a schweizi köztársaságot meg Kelet-Európa ifjú alkotmányos monarchiáit ne is említsem; azon közfelfogást, a mely mindenütt uralkodik, a hol csak komolyabb értelemben szólva, politikai szabadságot biztosít az állampolgárságnak az ország alkotmánya népképviselési alapokon.

Ez a közfelfogás emelkedett uralomra 1867-ben a koronázás után is: és ugyan annyival inkább könnyű szerrel meg is állandósulhatott az a közjogi kiegyezésre nyomban rákövetkezett évek folyamában, minthogy magának a kormányra jutott nagy többségnek a vezére, mondhatni mindenható vezére, Deák Ferencz, a haza bölcse maradt, még azután is, hogy parlamenti felelős minisztérium kormányzott ebben az országban. A világ bámúlt e látványon, melyet neki e részben nyújtott az ifjú magyar Parlamentarismus egy ezeréves, történelmileg fejlett alkotmányosság talajában. Nagyhirű publicisták, Emile de Laveleye Deák Ferenczet Perikleshez hasonlították,

mert nem találtak az ő politikai szerepéhez hasonlót a legújabbkori angol Parlamentarismus történetében. Itt benn az országban pedig a társadalom minden rétegéből oly mély tisztelet környezte őt, mint a minő monarchiában, az államfőt kivéve, senkit környezni nem szokott. Az állampolgárok, rangkülönbség nélkül, őt tekintették a magyar társadalom vezérének; fényes állású főurak szerencsájüknék tartották, ha kíséretét képezhették és boldogok voltak, ha befogadta őket bizalmas barátságába. Az egész értelmiség érezte, hogy Deák Ferencz oly hatalmi tényező, a melyben tetőpontját éri el a maga társadalmi kihatásában a Parlamentarismus hordereje, és az egész értelmiség, pártkülönbség nélkül, büszke volt arra, hogy van a magyar hazának egy Deák Ferencze. És Deák Ferencz e hihetetlennek látszó társadalmi uralmának egész ideje alatt nem volt egyéb, mint egyszerű képviselő.

A nimbus, a mely a haza bölcsét mindvégig környezé, rááradt jórészt magára az összes képviselők állására is: de ezen állást, a képviselői állást, nálunk azért még sem ezen nagy embernek személyes nimbusa emelte föl a társadalmi magaslatra, hanem azon közfelfogás, a melyről föntebb szólottam; a Deák Ferencz nimbusa csak consolidálta azt, még szemben a highlife azon köreivel is, a melyek idegen műveltségöknél és hagyományos felfogásuknál fogva épen nem lettek volna különben hajlandók eme közfelfogásban osztozni.

Valóban, ha valamely külföldi író itt a helyszínén alaposan tanulmányozhatta volna a magyar társadalom felsőbb köreit és könyvet írt volna azok jellegző mozzanatairól: bizonyára élénk színekkel sietett volna ecsetelni azon díszes helyet, melyet abban az időben a magyar országgyűlés képviselőházának tagjai, mint ilyenek, tekintet nélkül születésökre, tekintet nélkül vagyonuk mekkoraságára, a társadalmi magaslatokon minden irányban háborítlanul, sőt nyílt ellenmondás nélkül elfoglaltak. Lajos Fülöp polgárkirálysága idejében nem volt nagyobb a francia képviselőkamara tagjainak tekintélye, súlya, a már akkor demokratizált francia társadalomban, mint a minő volt a magyar képviselőház tagjaié Deák Ferencz életének utolsó évtizedében azon

magyar társadalomban, a melyet Ernest Renan a maga nyelvén aligha nevezhetett volna, ha ide jön közénk, még »société égálisée«-nek. ¹⁾)

Ne tagadjuk, hogy némi fordulat állott be e tekintetben nálunk Deák Ferencz halálával. E fordulat csak lassanként vált érezhetővé: mert míg az 1848-diki átalakulás intéző notahilitásainak nemzedéke ki nem dőlt még a magyar Parlamentarismus küzdteréről, az 1848-ban vérkeresztséget nyert jeleztem közfelfogás nem egykönnyen engedte magát az időközben mindinkább fölszínre jutó újabb szempontok és egy bizonyos célutadatosan működő áramlat által legyőzetni.

Kérem, ne értsen engem senki félre, midőn itt az Akadémiában ezt hangoztatom, s ne tulajdonítson szavaimnak senki más értelmet, mint a melyet azok valóban magokban rejtenek. Az új szempontokat mindazon tekintetek tolták előtérbe, a melyeket az új parlamenti helyzet hozott magával. Az óriási nagy parlamenti többség vezérlete áthelyezkedett már most, a modern Parlamentarismus követelményeinek megfelelőleg, magába a kormányzatba, és ez szükségkép maga után vonta a parlamenti tényezők súlypontjának áthelyezkedését is egy más, az eddiginél már hivatásánál fogva is hasonlíthatlanul magasabban álló súlypontba. De nem ez a körülmény okozta, hogy a képviselőház tagjainak társadalmi állása fölött nem volt többé már e jelen évtized elején annyira egyhangú a közmegállapodás, mint annak előtte. Külföldről hatoltak be hazánkba azon retrograd áramlatok az antisemitismus kapcsában, a melyek csakhamar párosulva a nálunk 1867 óta csak lappangva tenyésző, rendi tagozat után epedező velleitásokkal, arra törekedtek, hogy úgy az 1848-diki alkotmányunkból táplálkozott közszellemet, mint a népképviselési rendszer követelményeinek cultusát alapjában megingathassák. Nem tartozhatik az Akadémia elé, mert a napi politika kérdéseivel szövvényes ezen mozgalom társadalmi physiologiája: de már magába az államjog tudományába vág és így értekezésemben is helyet foglalhat annak megvilágítása, hogy mennyire nem állhatja meg a tudományos kritikát épen a magyar államjog

¹⁾) »Revue des Deux Mondes« 1878. és »Dialogues Philosophiques.

és az egybehasonlító alkotmánytan szempontjából az az eljárás, a mely a rangbeli és hivatalos címek, helyesebben címzések kérdésének fölvetésével igyekezett megbolygatni az 1848-ban, majd 1867-ben gyökeret vert közfelfogást a képviselőház tagjainak társadalmi állására vonatkozólag.

Azok, kik a rendi tagozat újjáélesztése, határozottabb kidomborítása után epedeztek, most így szólották: minő jogcímen arrogálják magoknak a képviselőház tagjai, már mint ilyenek, azt a nagyon előkelő állást a magyar társadalomban? A képviselő csak egyszerű mandatarius a saját választókerületének, és az által, hogy megkapja a mandátumot a választási elnök kezéből, ez által még nem nyer sem állami méltóságot, sem hivatalt, sem királyi kitüntetést, hanem eltekintve az ő magas jogkörétől, melyet csakis a képviselőházban és annak bizottságaiban gyakorolhat 3 vagy 5 évig, — eltekintve ettől, nem megy keresztül az ő személye semmiféle államjogi változáson, annál kevésbé rangemelésen, tehát egyszerűen marad a képviselő társadalmi tekintetben az, a mi megválasztása előtt volt. Így szólották a publicistika magasabb régióiban; a gyengébbek kedvéért pedig így formulázták meg a kérdést: a címeket és kitüntetéseket a magyar államjog szerint egyedül a király van jogosítva — 1848 óta miniszteri ellenjegyzés mellett bárkinék is az állampolgárok közül adományozni; sem törvény, sem rendelet nem adományozta a »nagyságos« címeket a képviselőknek, már mint ilyeneknek minő jogcímen hagyják tehát a képviselők magokat meg-nagyságotolni?

Ne tartsanak, nem fogom átvinni e fejtegetéseim menétét oly térre, mint a hírneves Dumas Sándor szellemes fia, a ki csak imént panaszkodott az Osmond marquis emlékirataihoz írt előszavában, hogy még Párisban is annyira szeretik a rangcímeket az asszonyok meg a cselédek a társas érintkezésben. Nem óhajtok én legkevésbé sem rátérni egy ily sikamlós mesgyére. Nem, mindössze is csak azt akarom kimutatni, hogy mennyire téves magatartást követ a főt érintett kérdésben a publicistika, s hogy mily mulasztást követ el a modern magyar államjogi irodalom, midőn érintetlenül hagyja azon fogalomzavart és azon rendszertelenséget, sőt

államjogi meg politikai következetlenséget, a mely a fönt érintett czímek kérdésében már tulajdonkép 1848 óta uralkodik hazánkban.

Kétségbevonhatatlan tétele manap is a magyar államjognak, hogy a kitüntetések, czímek adományozása kizárólag Ő Felségét, a koronás királyt illeti meg és ugyan az 1848: III. t.-cikk rendelete szerint, miniszteri ellenjegyzés mellett. Kétségbevonhatatlan tény az is, hogy oly törvény, vagy oly rendelet, a mely bárminemű czímmel ruházta volna föl a magyar képviselőház tagjait, mint ilyeneket., egyáltalán nem létezik. Léteznek ugyan államok, a melyekben a képviselőház tagjait czímmel, még pedig ugyancsak magas czímmel maga az alaptörvény ruházza föl; - így például Brazíliában az 1824-diki alkotmány — illetőleg »Constitution« alaptörvény 16. §-a hiteles francia fordításban így hangzik: »Les memhres de chacune des deux Chambres porteront le titre de Augustes et très-dignes seigneurs représentants de la Nation.« ^{x)} — Tehát a brazíliai parlament mindkét kamrájának tagjai egyaránt magától az alkotmánytól nyerték a címeket: nem az feltűnő ebben, hogy a képviselőház tagjai is ugyanoly magas czímmel lőnek felruházva az alkotmány által, mint a felsőház tagjai, mert hisz nincs oly valóban parlamentaris állam, a melynek államjoga magasabb rangfokra helyezné a felsőház tagjait, már mint ilyeneket, a képviselőház tagjainál; nem ez a feltűnő, de feltűnő az »*auguste*« cím, a mely nemcsak csodálkozást, de derűtséget is gerjesztett az európai publicistikában. Pedig ezt a brazíliai alkotmányt nem a brazíliai színes benszülöttek dolgozták ki, de kiváló hírnevű portugall származásit jogtudósok azon elvek alapján, a melyeket nem csekélyebb államjogtudós, mint Benjamin Constant fejtett ki a maga »Cours de droit constitutionnel« című maradandó becsű munkájában.²⁾

¹⁾ L. Dareste, Les constitutions modernes, Paris 1883. II. 560. HL e. Laferrière-Batbie: »Les constitutions de l'Europe et d'Amérique.« Paris 1870.

²⁾ HL e. Constituição politica do Imperio o Brasil. De Carvalho Moreira. Rio de Janeiro 1868. — HL e. Direito publico brasileiro. José Antonio Piruenta Bueno.

Angliában is a »honourable member« címet legalább by courtesy használják a parlamentben, az alsóház tagjaira nézve, tehát ugyanaz rangcím jelzőt »honourable«, a mely a szorosabb értelemben vett lordokat, vagyis mint mi mondanék, a bárókat illeti meg de iure. A honourable ugyanis nem annyi, mint tiszteletreméltó, a köznapi beszédben, de valódi, még pedig igen előkelő rangcím.

Franciaországban nem létezett az »Ancien Régime« halomra dőlte óta semmiféle czimezgetés, német vagy magyar értelemben, a hivatalos világban de iure; sőt de facto sem dívott ily hivatalos czimezgetés, eltekintve a minisztereket, nagyköveteket, tábornagyokat stb. megillető »excellence«-tói, sem III. Napoléon »demokrat« császárságában, sem XVIII. Lajos és X. Károly monarchiájában, sem a Lajos Fiilöp polgárkirályságában. hogy a köztársasági Franciaországot ne is említsem. ¹⁾ Az »Ancien Régime« alatt bőven dívott e czimezgetés, így dívott pl. a »Votre Grandeur« kifejezés is, mikép ezt még Montesquieu levelezéséből láthatni: de, a mint mondom, megszűnt mindez az 1791-diki »Constitution« életbeléptével, és ezen idő alatt azon elvet követé még a Restauratio és még inkább a polgárkirályság államjoga is, hogy maga a hivatal adja meg, mint ilyen, a lehető legteljesebb rangfokot az államtisztviselőnek, a kinek nincs szüksége semmiféle egyéb czimezgetésre, mert hát ezen utóbbi úgy sem kölcsönözhet neki nagyobb tekintélyt sem az államéletben, sem a társadalomban. Az esprit égalitaire folyamánya volt e közfelfogás tagadhatatlanul, és ennek következtében ott, a hol a lierzeget és örgrófot is csak M. le ducnak, M. le marquisnak szólították, az osztálytábornokot is csak M. le généralnak,

¹⁾ Hogy III. Napoléon azon proclamatiójában, a melyben Montijo Kugenia grófnő. Teba örgrófnő *öexcellentiájával* való eljegyzését adja tudtára a francia nemzetnek (1852.), e czímmel tisztelte meg magas jegyesét: »son excellence« mint örgrófnót, ez nem a francia államjogban, de a spanyol államjogban gyökerező udvariassági aetus volt. tekintettel a magas hölgy, a későbbi császárnő spanyol származására.

²⁾ »Par courtoisie« (»by courtesy«) dívott ugyan a Restauratio alatt egj éb czimezgetés is, de ez nem gyökerezett az államjogban. — Angliában The honourable, a név elé téve, valódi rangcím, míg ezen összetételben »the honourable membev csak by courtesy az.

a valóságos tengernagyot is csak M. l'amirálnak szólították: ott bizonyára nem szenvedhetett csorbát a képviselőház tagjainak különben már közfelfogás szerint magas tekintélye, ha nem szólították őket pl. »Votre Grandeur«-nek, hanem egyszer üleg így czímezgették őket, hogy »M. le député.«

Franciaország példáját követték e részben Olaszország, Belgium, Hollandia, Dánia, Norvégia és 1866 óta Svédország is: mindez államokban ép oly kevéssé czímezgetik a képviselőket, mint a felsőházi tagokat, vagy mint a legmagasabb rangfokú bírákat és államtisztviselőket, még a miniszterek számára is csak a nemzetközi érintkezés iránti tekintetből, valamint a nagykövetek s teljhatalmú miniszterek s rendkívüli követek számára van föntartva az »excellence« a gyakorlatban.

Tekintsük már most, hogy állott a dolog nálunk az 1848-diki átalakulás alkalmával.

Magyarországon törvény által sohasem lettek szabályozva a czímek 1848 előtt, hanem csakis esetről esetre dikasteriális rendeletek, esetleg leiratok útján. Az eljárásban azonban, mely e részben 1848 előtt követhetett, minden volt inkább, csak nem volt rendszeres, nem volt az államjog tekintetei iránti következetesség. Bizonyos elvi normatívum csak annyiban bírt érvényre emelkedni, hogy a főrendeket a »méltóságos« cím illeti meg, a köznemesség önkormányzati legmagasabb nobile officiumait pedig csakis a »tekintetes« cím illetheti meg, a minthogy csak »tekintetesek« voltak az összes vármegyék közönségei, s a minthogy »tekintetesek« voltak az országgyűlés alsótáblájánál egybegyűlt »karok és rendek« is.

Ezen általánosságban mozgó elvi normatívumon belül azonban a lehető legnagyobb rendszertelenség és következetlenség uralkodott a gyakorlatban. Miért? Azért, mert a czímek, czímezgetések egész rendszerét átölelő — nem mondom törvény — de kellőleg kihirdetett szabályrendelet sohasem lőn kibocsátva; esetről esetre intézték el legtöbbször egyszerű leirattal a fölmerülő összeütközéseket, a mi azután azt eredményezte, hogy míg egyfelől nyitva hagyatott nem egy fontos kérdés, addig másfelől a konkrét intézkedések nagyon

különböző időkből származván, nem feleltek meg azon fokokéinti módosulásoknak, a melyek az intézmények terén időközben végbementek.

Innét eredt, hogy a legszembeszökőbb képtelenségek jöhettek létre az idő folyamában a gyakorlatban. Hogy csak kettőt említsek: a grófokat, bárókat közhivatalból méltóságolták, főnt említett normatívum szerint, de a királyi leíratok megtartották régiebb századok szokását, »tekintetes és nagyságos«-oknak czimezvéen őket. — A királyi ítélőtábla bírái meg már rég hivatalból nagyságoltattak, midőn magának e magas bíróságunknak a hivatalos czíme még mindig csak »tekintetes« volt.

Másfelől nyitva maradt nem egy kérdés, melyet épen nem szoktak nyitva hagyni arisztokratikus monarchiák rendi alkotmányosságában. A ki bővebben akar magának e részben tudomást szerezni, az ne a »Schematismus in clyti regni Hungariae«-ben, vagy akár az 1847-diki kiadásában »Magyarország tiszti névtára«-nak, keresse az e visszasságok fölötti eligazodást, mert abból ugyan okúim nem fog. Pl. köztudomásra van, hogy az Esterházy hercegeket a »Durchlaucht« cím illeti meg, mint szentbirodalmi hercegeket, illetőleg a német birodalmi Bundesversammlung 1825. aug. 13-diki határozata alapján. Kérdés, ugyanezen, magyar államjogi műnyelvre illetékesen még mindeddig le sem fordított magas cím »Durchlaucht« illeti-e meg az 1715: 111. alapján, Magyarország herceg-primását is, míg nem bíbornok, vagyis »eminentia?« A Batthyány herceget és a Pálffy herceget azonban nem illeti meg a »Durchlaucht« cím a német, illetőleg osztrák közjog szerint, hanem ez a cím illeti meg őket »Fürstlicli Gnaden«, mintegy analogona az angol hercegeknek, — Duke — a kiknek szintén az a címök, hogy »His Grace«, a mi németül így dívik, hogy »Seine Gnaden.« És mit találunk a hivatalos gyakorlatban: azt, hogy míg a herceg-primásnak, nem lévén akkor bíbornok — ezt a címet adja meg az 1847-diki rendi gyakorlat, hogy »Ő magassága«, addig mind az Esterházy, mind a Batthyány és a Pálffy hercegeknek ezt a címet adja »Főmél-

tóságú«, — tehát épen úgy címezi. mint a M. kiv. udvari cancellariát.

Ennyire rendezetlen volt még 1848 márczius elején a magyar rendi államjogban a címkérdés, midőn egyszerre összeomlik a Lajos Fülöp trónja és egy orkánszerű hangáradat járja be Európa összes monarchiáit: »Éljen a szabadság. egyenlőség, testvériség!«

A mozgalmak folytán, melyek e messzeható, forradalmiasan hangzó jelszók alatt hazánkban is megindultak, és örök dicsőségére legyen mondva nemzetünknek, teljesen békés, törvényes úton diadalhoz is vezettek, az a közfelfogás, mely a történelmi fejlődés fonalán eddig uralkodott, egyszerre kiesett a sodrából. 1848-diki törvényeink épen nem csináltak ugyan tabula rasát az eddigi államjogból, de volt valami a levegőben, a mi egészen fölmagasztalt állapotba hozta az elméket, és egészen átalakítani látszott az ő gondolkodásmódjukat, a nélkül, hogy az eszmék, aspiratiók mind e nagy fuvatagát törvénybe iktatni még csak meg is kísérelhették volna honatyáink.

A francia eszmék világából hozzánk is elhatott egyenlőség eszméje egészen uralma alá látszott venni a szellemeket. Fényes nevű főurak egyszerűleg elkezdték hagyogatni a j»gróf«-ot vagy »báró«-t családi nevek előtt és nem kívántak a mozgalom hevében egyébnek címeztetni, csak polgártársnak. Csodálkozhatunk-e azután, ha az első felelős magyar minisztérium a maga működését azzal kezdte, hogy elrendelte, miszerint a »miniszterek címe a megszólításban egyszerűleg Ön, különben pedig miniszter úr!«

Ezen egyenlőségi eszmeáramlat hatása alatt történt azután, hogy mintegy villanyütésre, egyszerre kiment Magyarországon minden hivatalos címezgetés a divatból. Megfért e fordulat ugyan 1848-diki törvényeink szellemével, de szükségkép nem következett belőle. És miután száműzetett a címezgetés magának a kormánynak hivatalos helyiségeiből, mikép gondolhatk volna ugyanekkor honatyáink még arra, hogy törvény által, vagy rendeleti úton az új alkotmányjogi helyzetnek teljesen megfelelő címet ruházhassanak, illetőleg ruháztathassanak a képviselőház tagjaira?

1867-ben az 1848-diki alkotmány lön in integrum restituálva. A jogfolytonosság fonalát azonban minden egyéb kérdésben inkább voltak hajlandók cultiválni 1867-diki törvényhozóink, csak épen ebben az egyben nem, a hivatalos címek, címmezgetések kérdésében nem. Más szellem uralkodott már! ekkor Európaszerte hasonlíthatatlanul kevésbé idealista szellem uralkodott hazánkban is. Ismerve népünk rendkívüli czímkórságát, a mely újjá éledt benne, sőt hallatlan mérvekben fokozódott, a mióta elmosódtak az 1848. politikai reminiscenciái; ismerve, mondom, ezen, népünk minden osztályát, a magyar társadalom minden rétegét annyira jellegző rangkórságát és czímkórságát, a magyar kormány nem is tehetett egyebet, mint hogy helyreállította a címmezgetések hivatalos alapját úgy a végrehajtó, mint a bírói hatalom állami közegeire nézve. És ezt helyesen is tette, mert a népnevelés jelen stádiumában a mi tömegeink még nincsenek arra megérve, hogy egy-egy államtisztviselőt vagy bírót, vagy akár egy minisztert megfelelő rangczím nélkül is oda tudjanak contemplálni, a hová kell, t. i. még születésére és magánvagyonára való tekintet nélkül is az úgynevezett társadalmi magaslatokra.

Utóvégre is 1848-diki alkotmányunk föntartotta a születési arisztokrátiát mint ilyent; szokásjogunk nagyszerű kitüntetésekkel sánczolja körüi főuraink társadalmi állását: épen nem tett volna tehát a jogegyenlőség eszméjének, mert nem tett volna a modern állampolgári társadalom ügyének szolgálatot a kormány, ha 1867-ben arra az álláspontra helyezkedett volna, a melyre helyezkedett a márcziusi napok hevélye közben az első felelős minisztérium, a hivatalokra nézve. Mert ha az államtisztviselőkre, bírákra nézve el lett volna újból törölve 1867-ben a hivatalos címmezgetés: úgy mi lett volna ennek a következménye?

Az, hogy egészen más helyzetben lévén 1867-ben főuraink, mint a minőben voltak 1848-ban, politikai befolyásukat, de meg a világsi katasztropha óta határozottan megcsappant egyenlőségi áramlatot illetőleg is: arra nem is gondolhatott volna józanul senki már 1867-ben, hogy törvényhozási úton töröltessenek el a rendeleti úton eltörölhető hivatalnok címek-

ken kívül még a főurainkat születési jogcímen megillető »méltóságos« és magasabb címek is. Ámde ha okvetlenül épségben kellett maradniok a születéssel járó »méltóságos« és magasabb címeknek: ha 1867-ben az 1848-diki miniszterium példáját utánozta volna a magyar kormány vagy akár maga a törvényhozás, úgy ez esetben akaratlanul is oly állapotot hozott volna létre, a mely a már akkor annyira cím-kórságos és azóta még nagyobb mérvben cím-kórságossá lett magyar társadalomban, szemben a társadalom kevésbbé magas műveltségű összes rétegeinek hagyományosan szűk lát-körével, jelentékeny mérvben csökkentette volna az állam-hatalom különböző hivatalos rangfokú közegeinek tekintélyét. Az ötvenes és hatvanas években hazánkra súlyosodott tör-vénytelen bürokratizmus amúgy is oly kicsinylés — sőt lenézésteljes gyűlöletet támasztott társadalmi köreinkben minden állami hivatal iránt, hogy ezen lenézésteljes gyűlölet-nek némi utóíze átcsapott még újjáébredt alkotmányosságunk korszakába is. Megszűnt volt ekkor már a rendi alkotmány idejében dívott egyesítése a magasabb hivatalnak a nemesi jogcímen járó földbirtokkal, vagy, mint a rendi alkotmány idejében mondani szokták, a földesurasággal: de éppen ezért nem igen tudott igen-igen sok és nem befolyás nélküli ember még belenyugodni a dolgok új rendjébe, a maga lelke mélyé-ben. Daczára demokratszellemű 1848-diki politikai átalaku-lásunknak, vajmi sok gyomorsava maradt még fönn az embe-rekben a rendi felfogásnak, és a hatvanas években, midőn már eloszlott az 1848-diki emélytelt lelkesedés az egyenlőségi eszméért, bizony nem csekély volt még azon társadalmi ténye-zők száma az ország minden egyes vidékén, a kik nem örömost szemlélték az alantabb születésű szakerőket az állam magas és legmagasabb hivatalaiban. Sőt még a közepes tisztviselői állomásokon sem, kivált a vidéken.

Csakis az államhatalom érdekében járt el tehát az a politika, a mely újra behozta a különböző rangfokozati, ú. n. méltóságos, nagyságos és tekintetes címeket az államtisztviselők, bírák számára: mert különben az a profanum vulgus, a mely nem szokott az államjog követelménye fölött elmél-kedni, alighanem csakis kizárólag a születéssel járó címeket

fogta volna tiszteletben tartani az államközegek társadalmi tekintélyének rovására.

A dolgok ily hátrafelé fejlődését előmozdítani nem állott az államhatalom érdekében.

Csak magunkat áltatnék, ha azt akarnék elhíttetni, hogy a képviselőház szintén születésre való tekintet nélkül és nagy vagyonhoz, nagy földbirtokhoz vagy nagy tőkéhez nem kötött, nagyon is demokratikus alapon választott tagjai már állásuknál fogva kíván esnek mind e tekintetekben. Az igaz, hogy az ő társadalmi állásuk tekintélyét nagyban fokozták úgy a Deák Ferencz nimbusa, mint egyéb általam fõnt jelzett körülmények: mégis teljesen érthetõ, hogy ugyanakkor, midõn a végrehajtóhatalom és a bírói hatalom közegeire nézve visszaállította az 1867-diki magyar kormány a megfelelõ rangjelzõ címeket, ugyanekkor oda hatott, hogy a képviselõház tagjai számára is magas államjogi állásuknak legalább némileg megfelelõ címmezgetés, by courtesy hozassák folyamatba. ¹⁾

¹⁾ Érttem azt az annyiszor hánytorgatott és megélezelt »nagyságos« címzet, a melyet a hivatalos meghívókon, a hivatalos levelezésben, sõt az udvari meghívójegyeken is a képviselõk családi nevei elé szoknak már több mint húsz év óta oda illesztgetni.

Már micsoda beszéd ez? fogják mondhatni azok, a kik államjogi szabatoságot követelnek a kifejezésekben, és teljes joggal. Már micsoda beszéd ez! hogy a kormány »oda hatott«, — hisz a kormány elrendelni szokta az ilyesmit, vagy pedig egyszerűen fõntartja az usust.

Hát beismerem, hogy ez a kifejezés: »oda hatott a kormány«, kissé sajtászerűen hangzik az államjogi mûnyelvben: de ha híven akarja valaki visszatükrözni a helyzetet, csakugyan nem fejezheti ki magát másképen, mint hogy 1867-ben a kormány »oda hatott.«

Igen, mert az az álláspont, melyet e kérdésben a magyar kormány mindjárt a koronázás után elfoglalt, maga ez az álláspont nem kevésbbé volt anomália, mint az általam fõnt használt kifejezés. A dolog így állott. A kormány érezte, hogy a közhangulat címzkorságos voltával szemben lehetetlen az 1848-diki francia címztõrlõ egyenlõség eszmének álláspontjára helyezkednie; érezte azt is, hogy ez a tiszteletreméltó õsrégi rangcím, »tekintetes«, nem alkalmas többé arra, hogy a képviselõk társadalmi állásának kellõ consolidatiójára szolgáljon, sõt egyenesen attól tartott, hogy az esetben, ha nem léptettetik valami úton a képviselõk számára magasabb cím a tekintetesnél azonnal életbe, úgy ez eset-

Szomorú, hogy úgy volt, de tényleg így állott a dolog már 1867-ben. Ha rendőrileg betiltotta volna azonnal a kormány országszerte a nagyságos cím elfogadását a magánéletben is szigorú pénzbírság terhe alatt mindenkinek, a kit a törvényesen főnállóit szabványok értelmében ez a »nagyságos« cím meg nem illetett, hát ez esetben egyszerűleg magára hagyhatta volna a dolgok folyamát: mert ez esetben minden egyes képviselő csakis azon címet viselte volna ugyan, a mely őt különben is megilleti vala: de ez esetben, ha a képviselőház tagjainak akár $\frac{9}{10}$ -része is egyszerűleg »tekintetes úrnak« fogott volna is szólíttatni, a képviselői állást nem érthette volna semmiféle csorba még a legfonákabb köznapi fölfogás részéről sem: mert hát ez esetben rendőrileg lévén betiltva minden illetéktelen nagyságos cím, nem állott volna szemben souverain jogok gyakorlásábani osztályrésze hivatott 400 képviselővel legalább is 400,000 férj és apa, a ki ha mással nem, háza cselédjével nagyságotlatja magát már évtizedek óta ebben az országban.

A kormány azonban már 1867-ben sem gondolhatott egy ily óriási mérvű rendőri betiltásra: mert adott körülmények közt a nevetségesség színében, egy valóságos politikai Don Quijoteria színében fogott volna feltűnhetni csupán egy ilyen rendszabálya. Ez adott körülmények alatt azt értem, hogy míg egyfelől Európa szerte páratlan mérvekben dühöngött is hazánkban évtizedek óta a címekorság, különösen a társadalomnak kevésbé magas műveltségű vagyonosabb középrétegeiben: másfelől ezen valóságos társadalmi endemiával párhuzamosan még mindig tartotta magát a közfelfogásnak egy másik áramlata, a mely folyton azt szokta fönhangon hirdetni a nyilvános életben és nem kevésbé határozottan szokta hangoztatni a társas érintkezésben, hogy minden címezgetés nevetség tárgya lehet csupán a mai világban és nevetséges minden állami rendszabályozgatás is, a mely az ily állítólagos lappáliákkal a mai világban még komolyan akar foglalkozni.

ben társadalmunkban még el is fogja vesztetni a Parlamentarismus nem egy követelménye a maga horderejét.

Ez az áramlat tartja magát még ma is, de különösen szembeszökőleg uralkodó volt ez 1867-ben úgy a politikában, mint épen a magasabb műveltségű köreiben az úgynevezett értelmiségnek. És bármennyire fölületes, sőt merőben meg-gondolatlan beszédnek bizonyult is be ez azóta: tény, hogy 1867-ben ez a közfelfogás dominálta az értelmiség túlnyomó nagy részének ha nem is észjárását, legalább stereotyp szavajárását: és a kormány magatartására nézve épen ez volt a döntő. Nem tartotta tehát czélszerű eljárásnak ünne-pélyesen nyílt államjogi eljárás által, még csak nyílt rendelet útján sem intézni el a képviselőház tagjainak címzkérdését, habár erre egy korszerű képviselőházi határozat provokálása által könnyen megnyerhette volna a felhatalmazást e részben a rendeleti út követésére természetesen kapcsolatosan az összes rangcímeik korszerű szabályozásával, épségben tartva az 1848: III. t.-czikk illető §-át, a mely Ő Felségének tartja fõnn, miniszteri ellenjegyzés mellett, a címek adományozását, annál kevésbbé tartotta czélszerűnek törvény alkotásának útját, a mi — a souverain jogokat gyakorló országgyűlés egyik házának tagjairól lévén szó inkább megfelelt volna 1848-diki alkotmányunk szellemének.

Valamit azonban mégis tennie kellett: és épen ezért azt az utat választotta a kormány, a melyet tényleg követett. ¹⁾

¹⁾ T. i. oda hatott, hogy a képviselőház háznagyi hivatala folyama-tba hozta a nagyságos címeket a meghívókon, hivatalos levelezés-ben sth., a mit azután tudomásul vett a ház elnöksége, majd a förendi-ház elnöksége, természetesen csakis hallgatag helyesléssel, mint maga a kor-mány, melynek előzetes beleegyezése, illetőleg jelzett alakban tett initia-tívája nélkül a képviselőház háznagyi hivatala bizonyára nem érezhette volna magát illetékesnek egy ily államjogi háttérű lépésre. Húsz évi usus áll ma tehát e részben előttünk: de minthogy sem törvény nem alkottatott, sem általános, sem részletesbe vágó tüzetes nyílt, rendelet nem bocsátott ki az összes címek kérdése korszerű rendezésére, fõnt em-lített társadalmi áramlat folyton bolygatgatja e kérdést a journalistiká-ban és minden áron igyekszik meggátolni annak jogerőre emelkedését. Az államjogi irodalom pedig, a mely első sorban lett volna hivatva a címek kérdését elméletileg tisztába hozni és ez által a gyakorlati politi-kának irányt szabni, hallgat mélységesen, sőt a címek kérdését érdem-legesen a modern államjog szempontjából még csak nem is érinti.

A magyar államjogi irodalom e részbeli hallgatása folytán nem csoda azután, ha merőben téves úton jár a publicistika; hisz még csak azzal sem látszik tisztában lenni, a mire régen meg kellett volna már tanítania úgy a nagy közöniséget, mint a journalistikát, — hogy t. i. minden más eljárás merőben ellenkezik az 1848-diki alkotmány szellemével, és így érvényben levő államjogunk alapelveivel csak két eljárás nem ellenkeznék, t. i. vagy egyszerűleg eltörölni francia, olasz, belga, dán, hollandi, norvég példa szerint minden rangjelző címet, születéssel járó szintúgy, mint hivatalbelit, vagy pedig korszerű alapon rendezni a címek kérdését az egész vonalon, beleértve a tágabb értelemben vett államszolgálatot is. Amaz eljárásra, az egyszerű eljárásra legkevésbé sem ösztönözhet a politikai helyzet, de meg a legújabb társadalmi fejlődés sem: ez utóbbi eljárásra azonban megérlelheti a politikai tényezők elhatározását már talán a legközelebbi idő, de csak úgy, ha államjogi irodalmunk előbb e részben helyrehozza mulasztását és oly irányba tereli a publicistikát, mint a minőt e kérdésben a kor igényei az 1848-diki alkotmány alapján megkövetelnek. És ha ez megtörténik, akkor vissza fognak szorulni társadalmunk dynamikájában azon hatályok is, a melyeket fönn érintett retrograd velleitások áramlata bocsátott játékba: küzdve oly dolgok ellen, a melyeket az embereknek évtizedek óta megszokott szavajárása a nevetséges kicsinyesség színében igyekszik ugyan feltüntetni, de a melyeket a lappangó társadalmi hatályokat higgadt tárgyilagossággal vizsgáló államtudományi bűvár és sociolog szeme épen az ily címekorságos társadalomban, mint a mienk, nem tarthat sem agyonhallgathatóknak, sem köznapi élczelődéssel elűthetőknak.

A magyar országgyűlés képviselőházáról egyáltalán csakis a journalistika és a pártpublicistika beszélt eddig bőségesen; a komolyabb tanulmányt igénylő irodalomban vajmi ritkán szoktak róla tüzetesebben megemlékezni. Mindössze is egy rövidre szabott »Országgyűlési Almanach«¹⁾ az,

¹⁾ Új országgyűlési Almanach. Sturm Albert. Budapest 1888. Az előző évben Dr. Halász Sándor tett már e téren hasonvállalattal kísérletet. A Sturm »Almanach«-ja szabatosabb, teljesebb, mint a Dr. Halászé

a melyet, mint némileg közhasznú terméket, fölmutatni képesek vagyunk: mert még a tágabb körű művelt közönség számára dolgozó ú.n. salonirodalom is csak a humor meg az élczelődés szempontjából tartotta érdeemesnek 1861 óta hozzászólni a magyar parlament szereplő alakjaihoz és azok viselt dolgaihoz. Azt mondják, a közönséget egészen kifárasztják úgy is a hírlapok és a pártpolitikai röpiratok; annyit olvas ezekben a parlamentről, hogy egészen kimerül, érdeket csakis az irodalmi caviar és mixed-pickles ébreszthet immár azon alakok iránt, a kikről 20—25 év óta mindennap olvas, és mindennap lát; természetes tehát, hogy nem vágyakozik ma már a Szalay László, báró Kemény Zsigmond és Csengery Antal államférfiakat és szónokokat tanulmányyszerűleg ismertető essayinek folytatása után, hanem ha már nem akar tovább ásítózni, csakis a Kákay Aranyosék »Fény- és árnyképei«-hez hasonlók, meg Mikszáth Kálmán karczolatai után nyúl, mert ezek legalább mulattatják.

Hát megvan e genrenak is a maga jogosultsága tagadhatatlanul, és a Mikszáth parlamenti karczolataiban van nemcsak irodalmi érték, de enyelgő köntösbe öltöztetett, éles megfigyelésen alapuló egy-egy darabka politikai korrajz is, a mit a Kecskeméthy Aurél kétrendbeli, álnevű vállalatáról ugyan nem mondhatni, mert ha úgy tehetségre és készütségre, mint írói rutinera a jelesebb publicisták közé tartozott is Kecskeméthy Aurél: az ő »Fény- és árnyképei« határozottan az álcázott iránypamphilet alantas színvonalára tartoznak, tekintve nem a compositió és a nyelv hümortelt szépségeit, de tekintve a jóhiszemű munkára vállalkozó politikai salonirodalom földadatát. Alig van kiválóbb államférfia, politikusa, szónoka a manap idősebb nemze déknek, a kit ezen »Árnyképek« szerzője kisebb-nagyobb mértékben a nevetségesség színeiben feltüntetni, vagy épen torzalakká törpíteni ne igyekezett volna: ilyesmi azonban egészséges irodalmi viszonyok közt csak

volt; ámde a Sturm »Almanach«-jában is oly töredékszerűleg csekély az, a mi az egyes főrendiházi tagokról és képviselőkről elmondatik, hogy az ugyan a komolyabb tanulmányozónak, sőt még a valóban tudványó politikai olvasónak sem szolgálhat komolyabb mérvekben tájékoztatott. Talán e derék publicista kezdeményezése ösztönszerűleg fog ha tni komolyabb irányban is.

még sem képezheti parlamentáris országban az egyesegyedül kapós terméket, sőt egyáltalán napvilágra jutó termékét a politikai salonirodalomnak!

Tisztelt Akadémia!

Nem terjeszkedhetem ki jelen értekezésem keretén belül az államszolgálat arisztokráciája többi ágainak tárgyalására, sem azon nagyon gyér és nagyon egyoldalú irodalmi termékekre, a melyek ezek egynémelyikével foglalkoznak; de nem terjeszkedhetem ki a születési arisztokráciára sem egyáltalán? a szellemi arisztokráciára és a vagyon arisztokráciájára pedig nem terjeszkedhetem ki tüzetesebben ez alkalommal. A születési arisztokrácia, mint ilyen, amúgy is öröklött tárgyát képezi nálunk is egy messzeterjedő, kegyeletesen ápolt gazdag irodalomnak, és a »Genealógiai és heraldikai társaság« működése tudományos színvonalra igyekszik emelni az erre vonatkozó magyar irodalomnak még azon ágait is, a melyek eddigelé parlagon beverték.

A szellemi arisztokráciáról és a vagyon arisztokráciájáról volna mondani valóm elég, de az idő int és így jelenleg még csak néhány rövid megjegyzésre fogok szorítkozni.

Miként fõntebb kifejtem, 1848 előtt csak egy arisztokráciát ismét a magyar társadalom, a születési arisztokráciát, a mely egyúttal az államszolgálat és a vagyon arisztokráciája is volt ebben az országban. Szellemi arisztokrácia létezéséről nem vett akkor még 1848 előtt tudomást a magyar társadalom. Manap azonban nemcsak külön vált az államszolgálat arisztokráciája a születési arisztokráciájától a fõntebb mondottak értelmében, de külön, önálló rovat alatt érvényesíti magát a vagyon arisztokráciája is. A szellemi arisztokrácia, az igaz, még zsenge korát éli ugyan a magyar társadalomban, de öntudatra ébredt már tagadbatlanul, sőt már ugyancsak kezd küzdeni minden irányban létczímének és társadalmi követelményeinek közelismertetéséért. Van azonban egy nagy nehézsége az õ korszerű hatalmi kibontakozhatásúak: az, hogy az általa vitt küzdelemben a létért, alkatelemeinek egyes fõbb kategóriái nem állanak szakadatlanul céltudatos solidaritásban egymással.

A tudomány elismert kitűnőségei, a publicistika legbefolyásosabb jelesei, a szépirodalom ünnevelt alakjai és a művészet ünnevelt nagyságai: íme ezek képeznék nálunk is, miként egyebütt, a szellemi arisztokrátiát a társadalomban. Igen, de mit látunk a gyakorlatban? Látjuk, hogy vannak világhírű művészeink, névleg világhírű festőművészeink, és büszke nemzeti önérettel szemléljük azon ovatiókat, a melyekben ők a külföldi polgáriasodás fénytelt nagy gócpontjaiban részesülnek; eltekintve még élő, legnagyobb regényíróinktól, nincsenek ugyan már oly nagy költőink, mint voltak a negyvenes, ötvenes években, de benső örömmel tapasztaljuk, hogy szépirodalmunk jeleseit, ha nem is anyagilag, hát legalább erkölcsileg, társas érintkezésileg manap nemzetünk összes értelmiségének legalább igen nagy része, jobban meg tudja becsülni, mint költészetünk fénykorában, és hogy közönségünk legalább is annyira húzza az ő diadalszekeröket hazafias ünnepélyek alkalmából, ma már az ország minden vidékén, mint akár az angol, akár a francia, akár a német vagy olasz közönség. Látjuk, sőt érezzük napról-napra azon valóban hatalmas befolyást, melyet jelesebb publicistáink gyakorolnak főleg a napisajtó által úgy a társadalom összes felső és közép rétegeire, mint közügyeinkre ma már szintén az egész országban, sőt még az ország legtávolabb zugában is, és ez is csak benső megalégedéssel töltheti el úgy a szellemi munka tisztelőit, mint a politikai szabadság barátait.

Mindez tehát örvendetes látvány: de látunk e mellett még mást is. Látjuk a támadások és rohamok szakadatlan sorozatát a magyar tudományosság legfőbb nemzeti testületé ellen az egész vonalon, közepette azon már-már megdőbbentő idegenkedéssé fajult közömbösségnek, a melyet a művelt nagy közönség kezd egy idő óta mutatni a — márványpalotában honoló Magyar Tudományos Akadémia iránt. És ugyan hol és kik vívják e harcot az Akadémia tekintélye ellen? Vívják a napisajtó többé-kevésbé nagy orgánumaiban és vívják azok, a kiknek vállvetve kellene működniök a tudomány munkásaival a szellemi arisztokrácia állásának megszilárdításáért a magyar társadalomban; vívják egyes publicisták, mindenkifölött pedig a szépirodalomnak egyes jelesei. — Évek óta tart már e

hadjárat a sajtóban; nem csoda, ha még értelmiségünk egy része sem az ma már, a mi eddig volt, az Akadémia irányában!

Akadémiánk teljesen vértezettnek érezheti magát e rendszeres támadások értelmi kordereje ellenében: hisz ha ez a közel háromszáz tagja Akadémiánknak nem jött volna magyar emberül a világra és nem élt, nem dolgozott volna önfeláldozásteljesen egy életen át a magyar tudományos irodalomnak — hát akkor ugyan minő fokán vesztegelne még ma is a fejlődésnek a magyar tudományos irodalom?

Az, a ki e kérdésre meg tud alaposan felelni magának, az meg fogja érteni egyúttal e támadások sajnálatra méltólag szegényes culturpolitikai niveauját. — Egyébként egyre erős-bűi szellemi arisztokrátiánk társadalmi posztója legalább a társadalom azon rétegeiben, a melyekben megvan a tömeges részvét a nemzeti cultura ügye iránt régesrégén. A törvényhozás is nagyot lendített a tudomány és irodalom előkelő munkásainak társadalmi tekintélyén, midőn utat nyitott nekik a főrendi házba; állami kitüntetés is többször éri ma már nálunk az irodalom munkásait, mint csak ezelőtt két évtizeddel is; és ha nem állunk is e tekintetben még a culturpolitikai fölfogásnak azon magaslatán, a mely a különböző rendjelek adományozása alkalmából érvényesíti magát a nyugat-európai culturállamokban; javúlt a helyzet mégis nálunk e tekintetben is; például királyi tanácsossá alig emeltek volna irodalmi érdemeinek elismerésül egy egyszerű somogyeyi lapszerkesztőt ezelőtt 40, de még 15—20 évvel sem. Ha majd egyszer létrejönnek megyeszerte, sőt minden nagyobb vidéki városban az általam már a hetvenes évek elején szóba hozott közkönyvtárak: majd akkor közelebbi érintkezésbe fog lépni a nagy közönség a vidéken is Akadémiánk termékeivel; és ekkor majd ismét talán föl fog melegedni a közönség laikus nagy tömege is az Akadémia iránt; de arra, hogy vigyvevezett népies, vagy vonzólag tudománytalan olvasmányokkal igyekezzék viszszahódítani Akadémiánk a tőle mesterségesen elidegenített rokonszenvet, ez egy tudományos Akadémiának nem lehet a hivatása. Hogy azonban a megyei és városi közkönyvtárak minél előbb létrejöhessenek: erre nézve talán épen maga tudomá-

nyos Akadémiánk tehetné meg az első lépést: megküldvén évről-évre kiadványainak fölöslegéből mindazt, a mivel csak rendelkezik, minden megye, minden törvényhatósági város számára, szintügy, mint a hogy megküldi a maga kiadványait a gymnasiumoknak és reáltanodáknak. Utánoznák az Akadémia példáját bizonyára egyéb tudományos társulataink és szépirodalmi társulataink is, és csakhamar meglenne úgy a megyék, mint a városok föllállítandó közkönyvtárai számára az a nucleus, a mely elférne egyelőre a levéltárban, vagy bármely ideiglenes helyiségben is, de a mely ha egyszer együtt lenne, bizonyára arra fogná ösztönözni úgy városi, mint megyei törvényhatóságainkat, hogy fogjanak hozzá a már több helyütt megpendített közkönyvtárak megépítéséhez.

Irodalmunk a szellemi arisztokrátiát mint egészet, csak a múlt nemzedékekre vonatkozólag szokta tárgyalni az irodalomtörténelmi kézikönyvekben; a jelenkor kitűnőségei közül csak egyeseket vesznek szemügyre íróink; csakis művészeink jelen nemzedékét méltatja egy derék magyar díszmű, a Szana Tamásé: pedig csak fokozhatná a nevedő nemzedék érdeklődését a szellemi arisztokratia eszméje iránt, ha közelebbről s egyszerre ismerkedhetnék meg szellemi életünk összes fensőbb munkaköreinek ez időszert működő főbb alakjaival.

A vagyon arisztokrátiája nagy hatalmi tényező lett ez ország társadalmában, még a mennyiben nem is esik össze a születési arisztokrátiával. De a vagyon arisztokrátiáját sem mutatta még be irodalmunk kellő tüzetességgel és kimerítő alaposággal. A »Magyar Almanach« megkísérelte ugyan a legtöbb adófizetők névsorának és adóösszegének egybeállítását a törvényhatósági virilisták hivatalos névjegyzékeinek alapján. Kezdetnek e könyv is jobb, mint semmi, de alapos tájékoztatást nem nyújthat az a komolyabb tanulmányozónak. Hogy csak egy példát hozzak föl, Simor János bíbornok herczegprímásnak évi adómennyiségét 29,000 frtra teszi ez a »Magyar Almanach«, pedig a valóságban nem 29,000 irtot, de 229,000 frt-nál is többet fizet öminentíája adóba évenként. Valóban ideje volna, hogy maga a statisztikai hivatal fogjon hozzá az adóhivatalok országsszertei segélyével a legalább is 100 frt évi államadót fizető magyar állampolgárok rövid, hogy úgy

mondjam, statisztikai monographiááaak összeállításához. Magára a még mindig ismeretlen mennyiségű nemzeti vagyonnak és a nem kevésbé ismeretlen nemzeti jövedelemnek földérésére ugyan nem fogna egy ily statisztika lényeges horderejű előmunkálatot képezni: de igenis oly módon fogná egy ily statisztika bevilágíthatni a mai magyar állampolgári társadalom összes felsőbb és közép rétegeinek valódi képét, és e rétegek alkatelemeinek úgy nemzetgazdasági és adópolitikai, mint ethnographiai és culturpolitikai jelentőségét, hogy várva várja a magyar társadalom minden bűvara azt a pillanatot, a melyben egy ily összeállítást tehetem! majd tanulmányai tárgyává.

Ismétlem, a mit értekezésem elején mondtam: óriási Európaszerte páratlan átalakuláson ment át 1847 óta 1888-ig a magyar társadalom minden tekintetben; de bizonyára csak fokozhatni fogná a nemzeti létünk jövőjébe vetett bitet, ha az irodalom minél előbb arra vállalkoznék, hogy egy könnyen áttekinthető egységes kiadványban lehetőleg hű képét nyújtsa legalább a ma már egységes magyar állampolgári társadalom Összes felsőbb és közép rétegeinek. ¹⁾

1) A föntebbiek bővebb földérésére szabadjon még megjegyzem a következőket:

Hogy a párisi »*Institut*«-nek maga az államhatalom jelölte ki a helyét, rangra és állami tekintélyre nézve mindjárt a nagy államtestek mellett: ezt nem tartom szükségesnek tüzetesebben beigazolni a XIX. századra nézve; mert hisz ez olyas valami, a mit minden világlátott, vagy korszerű olvasottsággal, magasabb képzettséggel bíró európai ember tud. De szabadjon ide iktatnom, hogy mit mond Augustin Thierry az »*Académie Française*« rangbeli állásáról XIV. Lajos korában: »Non seulement Louis XIV., conseilé par Colbert, fixa le sort des gens des lettres, en instituant pour eux des pensions régulières; mais de lui même, il fit plus, il les honora dans ses bienfaits. Il leur assigna *une place à lacour*, et mit leur association libre, *l'Académie française, au rang des grands corps d'état*. Par sa familiarité pleine d'égards avec les principaux d'entre eux stb.« Egy jegyzetben aztán hozzá teszi: »L'Académie, depuis la mort de Richelieu, était sous le patronage officiel du chancelier; vers 1672 le roi s'en déclara personnellement le protecteur; et lui donna le droit de venir le haranguer dans les occasions solennelles comme faisaient le parlement et les autres cours supérieures.« (Tiers État 273. 1.) Hsl.: »*Tudomány és társadalom*« című akadémiai értekezésem ide vonatkozó helyeivel 1837.

A Magyar Tudományos Akadémiával nem foglalkozott még eddig ily mérvben az államhatalom. Jellemző azon egyetlen törvéncikkünk nyelvzete is, a mely a M. Tud. Akadémiára vonatkozik. Ez az 1827: 11. t.-ezikk, mely következőleg hangzik: »A hazai nyelv művelése végett felállítandó tudóstársaságról vagy magyar akadémiáról. — A Karok és Rendek gondoskodása nemcsak a hazai nyelvnek terjesztésére, hanem egyszersmind minden tudományok és mesterségek nemeiben való kimivvelésére is irányoztatván, Ő szent Felsege megegyezésével újólag is liatároztatik: 1. §. Hogy a tudóstársaság vagy magyar akadémia, az önkéntes és szabad ajánlatok útján összetett alapból, sz. kir. Pest városában állandó székhelylyel legrövidebb lehető idő alatt felállítassék. 2. §. Ezen intézetnek pártfogását Ő cs. kir. Fensége az ország nádora, a haza és a magyar nemzet iránt vele született gyöngédségénél fogva elfogadván, mihelyt Ő Fensége gondoskodása mellett a társaság megalakulandó, fennállása iránti tervét, az országos küldöttség munkájában foglalt elvekhez és az ajánlók kívánatéhoz képest, a szabályokkal, ahhoz alkalmazandó módokkal s eszközökkel még bővebben kidolgozandja, azt Ő es. kir. Fensége országgyűlésen kívül is, Ő kir. Felségének legmagasabb megszemlélése és kegyelmes helybenhagyása végett előterjesztendi, annak utána az országgyűléssel tudatandó.«

Hasonlóan csakis »a n³elv művelése és terjesztése« iránti érdemét hangsúlyozza azoknak az 1827: 72. t.-ezikk, a kik a »tudóstársaság felállítása és a hazai nyelv terjesztése végett ajánlatokat tettek, midőn azoknak neveit az utódok emlékéül törvénybe iktatja.«

Ennyi mindössze is az, a mit nálunk a törvényhozás a Magyar Tudományos Akadémiát illetőleg, annak fölállítása alkalmából elrendelni jónak látott. A XIY. Lajoséhoz hasonló horderejű intézkedések Magyarországon nem történtek; nem csoda tehát, ha az államhatalom nem egyenetlven e részben egy korszerűbb, culturállamhoz méltóbb közfelfogás útját, a mi hazai társadalmunk ugyancsak messze mögötte maradt a tudományos akadémiák tagjainak társadalmi állására vonatkozó nyugateurópai fölfogásnak. Valami egészen sajátzerű, lenézésteljes ellenszenv honolt ebben a »regnum consuetudinarium«-ban e század első felében a »tudósok« iránt; még oly elemek is bizonyos életrevaló, talpraesett úri magyarságukat vélték ezen ellenszenv úton-útfélen fitogtatása által kimutathatni, a melyek különben, mint magasabb tanfolyamot végeztek s e mellett egyfelől a szépirodalomnak lelkes hivei, másfelől pedig mint a politikai szónoklatnak legalább esetről-esetre komolyabb olvasmányokra utalt művelői, magok is szellemi életet folytattak a szónak többé-kevésbé komoly értelmében. — Csakis az elnyomatás idejében kezdte fölkarolni a szépirodalom jelesei mellett országzerte hazafias értelmiségünk a magyar tudományos irodalom ismertebb nevű munkásait és állította őket mintegy oda a nemzeti kegyelet aegise alá — költőink és regényíróink, publicistáink és történetíróink ünnepeit koszorújának némi kiegészítéseit! — és ugyan annyival is inkább, minthogy

a Magyar Tudományos Akadémiában majdnem kizárólagos, országvilágra kiható nagy gócpontját ismerte föl az egész közönség az akkori viszonyok közepette is működni képes hazafias élítenek.

Az 1715: 111. törvényczikk így hangzik: (Status et Ordines Suae Majestati Saeratissimae referunt gratias quod futuros moderni Domini Archiepiscopi Strigoniensis in officio successores Dignitate sacri Romani Imperii Principis condecorare dignata est).

Quod Sua Majestas Sacratissima, ad demissam eamque sollicitam Eminentissimi et Serenissimi Domini Cardinalis, Ducis de Saxonia, Archiepiscopi Strigoniensis et Primatis Hungáriáé Instantiam, futuros Ejusdem Domini Archi-Episcopi in Dignitate Archiepiscopali Strigoniensi Successores, in veros Sacri Romani Imperii Principes creare; et ad Titulum atque Dignitatem Principatus Imperialis, cum omnibus Honoribus, et Praerogativis Eidem competentibus, ex speciali sua Gratia, atque Clementia evehere ac sublimare dignata sit; eas, quas possunt immortales, Altefatae Suae Mejestati Saeratissimae Status et Ordines *referunt gratias*; §. 1. Ac in Signum debitae gratitudinis, aeternam huius rei memóriám, praesenti Articulo ad seram posteritatem transmittere voluerunt: Quo sic, erga praetitulatum etiam Dominum Archi-Episcopum et Cardinalem, pro eatenus quoque in Gentem Hungaram demonstrato propenso animi candore, reciprocum ac indubitatum sinceri affectus, et obsequii argumentum testarentur.« — Tehát merő köszönetnyilvánítás révén iktattatott be ez is csupán a törvénybe; nem csodálkozhatunk tehát, ha a czímezgetések kérdésébe 1715 óta sem avatkoztak bele rendi országgyűléseink. — Egyébként vannak egyéb nehézségei is rendi hagyományosságunknak a czímezgetést illetőleg, a melyek közül bizonyára legkevésbé fontos az, hogy sem az »*Erlaucht*« rangzím viselésére jogosított indigena grófoknak, sem a hasonlókép indigena *marquisk*nek vagy ha úgy tetszik, őrgrófoknak nem juttatott a mi 48 előtti »Ancien régime«-ünk rendeleti úton sem adequat rangcímjelzöt. Egészen saját, ságos, a *német* rendiség szigorúan orthodox észjárása előtt szinte érthetetlen egyébként már az is, hogy Magyarországon a »*bárok*« is már »*méltóságosak*« és a »*grófok*« is csak »*méltóságosak*«, holott a német államokban roppant nagy ür tátong még a »*gróf*« és a »*báró*« közti lévén amaz »*Hochgeboren*«, emez pedig csak »*Hochwohlgeboren*«. A német államokban a »*báró*« nem is számíttatik a »*Hoher Adel*«-hez, ott főnemesekül tehát csakis a hercegek és grófok szerepelnek államjogilag szintűgy, mint társadalmilag is, a minek azután az udvarképesség kérdésében is szerfölött nagy jelentősége van, nem lévén a »*báró*« ha nem »*Reichsfreiherr*«, még csak udvarképes sem.

Hazánkban a törvényhozás hallgatagon nyugodott bele a hercegi, grófi, bárói rangnak, címnek behozatalába, de maga 1848 előtti rendi kormányzatunk sem törődött valami szerfölött sokat mind e nyugateurópai mintára állított főnemesi kategóriák rangcímjelzőinek *rendszeres* szabályozásával.

Végül lehetetlen, hogy ide ne iktassam a magyar és angol társadalmak közti párhuzam alkalmából Lord Macaulay azon szavait, a melyekkel a régi angol társadalom arisztokráciáját, a még ma is főnálló peeraget jellemzi, szemben az összes többi polgárok ősrégi törvény előtti egyenlőségével. »It was not only by the efficiency of the restraints imposed on the royal prerogative that England was advantageously distinguished from most of the neighbouring countries. A peculiarity equally important, though *less noticed*, was the relation in which the nobility stood here to the commonalty. There was a strong hereditary aristocracy; but it was of all hereditary aristocracies the least insolent and exclusive. It had none of the invidious character of a caste. It was constantly receiving members from the people and constantly sending down members to mingle with the people. Any gentleman might become a peer. The younger son of a peer was but a gentleman. Grandsons of peers yielded precedence to newly made Knights. The dignity of Knighthood was not beyond the reach of any man who could by diligence and thrift realise a good estate, or who could attract notice by his valour in a battle or a siege. It was regarded as no disparagement for the daughter of a Duke, nay of a royal Duke, to espouse a distinguished commoner. Thus, Sir John Howard married the daughter of Thomas Mowbray, Duke of Norfolk. Sir Richard Pole married countess of Salisbury, daughter of George, Duke of Clarence. Good blood was indeed held in high respect: but between good blood and the privileges of peerage there was, most fortunately for our country, no necessary connection. Pedigrees as long, and scutcheons as old, were to be found out of the House of Lords as in it. There were new men who bore the highest titles. There were untitled men well known to be descended from Knights who had broken the Saxon ranks at Hastings, and scaled the walls of Jerusalem. There were Bohuns, Mowbrays, De Veres, nay kinsmen of the House of Plantagenet, with no higher addition than that of esquire, and with no civil privileges beyond those enjoyed by every farmer and shopkeeper. There was therefore here no line like that which in some other countries divided the patrician from the plebeian. The yeoman was not inclined to murmur at dignities to which his own children might rise. The grandee was not inclined to insult a class into which his own children must descend. After the wars of York and Lancaster, the links which connected the nobility and the commonalty became closer and more numerous than ever. The extent of the destruction which had fallen on the old aristocracy may be inferred from a single circumstance. In the year 1451. Henry the Sixth summoned fifty-three temporal Lords to parliament. The temporal Lords summoned by Henry the Seventh to the parliament of 1485. were only twenty-nine, and of these twenty-nine several had recently been elevated to the peerage. During the following century the ranks of the nobility were largely recruited from among the gentry. The constitution of

the House of Commons tended greatly to promote the salutary intermixture of classes. The Knight of the shire was the connecting link between the baron and the shopkeeper. On the same benches on which sate the goldsmiths, drapers, and grocers who had been returned to parliament by the commercial towns, sate also members who in any other country, would have been called noblemen, hereditary lords of manors, entitled to hold courts and to bear coat armour, and able to trace back an honourable descent through many generations. Some of them -were younger sons and brothers of great lords. Others could boast even of royal blood. At length the eldest son of an Earl of Bedford, called in courtesy by the second title of his father, offered himself as candidate for a seat in the House of Commons, and his example was followed by others. Seated in that house, the heirs of the grandees of the realm naturally became as zealous for its privileges as any of the humble burgesses with whom they were mingled. *Thus our democracy was, from an early period the most aristocratic, and our aristocracy the most democratic in the world;* a peculiarity which has lasted down to the present day, and which has produced many important moral and political effects.« (History of England, I. 36—38.) — Annyian emlegetik, sőt annyian írtak már nálunk a XVIII. század utolsó évtizede óta az angol és a magyar alkotmány közti nagy hasonlatosságról: de egészen másként fogták volna föl a dolgot az illetők, ha Macaulay szemüvegén át szemlélhették volna az angol állampolgári társadalom államjogi természetét a Plantagenetek kora óta!

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL
SZERKESZTI
PESTY FRIGYES
OSZTÁLYTITKÁR.

X. KÖTET. III. SZÁM.

DEMOLÓGIAI TANULMÁNYOK.

I. A SZÜLŐK KORÁNAK BEFOLYÁSA A GYERMEKEK
HALÁL-OKÁRA.

II. A SZÜLŐK KORÁNAK BEFOLYÁSA A GYERMEKEK
ÉLETEREJÉRE.

KÖRÖSI JÓZSEF

LEV.. TAGTÓL.

(Fölvastatott a II. osztály ülésén 1888. december 3-án.)

Ára 40 kr.

BUDAPEST, 1889.

Budapest, 1889. Az A t h e n a e u m r. i. könyvnyomdája.

Munkaterv.

Abból, a mi fizikai, erkölcsi és értelmi tulajdonságainkból egyediségünket képezi, a legkevesebb az, mit magunk szereztünk: a legtöbbet már magunkkal hozzuk a világra és pedig jórészt szüléink tulajdonságainak átöröklése útján. Hogy szüléinkre hasonlítunk, hogy vonásaink, alakunk, járásunk, beszédünknek és nevetésünknek módja, de gyakran még írásunk is olyan, mint szüléinké; hogy bennünket velők együtt az érzésnek és akaratnak ugyanazon mélyebben gyökerező tulajdonságai és a társalgási modornak ugyanazon jelentéktelenebb sajátosságai jellemeznek; hogy velők együtt ugyanazon betegségeknek vagyunk kitéve és ugyanazon módon szoktunk meghalni: mindez oly csodálatos valami, hogy e jelenségeken, mindennapi föllépések daczára, mégis mindig újból csodálkozunk, valahányszor az átöröklés ezen rejtélyes törvényének valamelyik újabb példájával találkozunk.

Kutatásunk és tudásunk azonban még alig jutott a bámulásnak ezen legkezdetlegesebb fázisán túl. Magának a tény lefolyásának magyarázatát örökre fogja takarni az a fátyol, mely a természet belsejét a gyarló emberi szem előtt elfödi. De e törvénynek a jelenségbe lépő módozatait is alig ismerjük még: nem tudjuk, mennyire terjed az átöröklés, nincs mértékünk az esetek sűrűsége, nincs Ítéletünk az atya vagy az anya túlnyomó befolyása felől, nincs sejtelmünk amaz erőparallelogramm alakulásáról, mely az atya és anya különböző természeténél fogva kétségkívül ép úgy érvényesül, mint a testek világában, midőn két különböző irányban mozgó mechanikai erő hat egy és ugyanazon tárgyra.

Vájjon átöröklődnek-e az értelem és jellem, vagy a tudományok és művészetek iránti különleges tehetségek, ez iránt semmiféle tudományos anyaggal nem rendelkezünk. Nem is csodálhatjuk ezt, ha meggondoljuk, hogy az észlelendő tulajdonságok nem bírnak objektív léttel és így e tekintetben a legkedvezőbb esetre sem érhetünk el egyebet, tisztán indivi-

duális felfogásoknál és állításoknál. Mindaz, mit híres férfiak élettörténetéből, az atyjok vagy anyjok befolyásáról tudunk, mit p. több nemzedéken keresztül átöröklődő költői, festészeti, zenészi vagy matematikai képességekről hallottunk, nem lépi át az adoma igénytelen körét.

A fizikai tulajdonságok átöröklése annyiban áll kedvezőben, a mennyiben ezek, mint pl. az alak, az élettartam, a halál-okok stb. határozottan megfigyelhető, sőt meg is mérhető tények. Ámde itt is csak elvétve találkozunk nagyobb terjedelmű észlelésekkel.

Aránylag sok anyag van még összehalmozva a természet kivételes vagy rendellenes jelenségeinek, így pl. az elkorcsosulásnak vagy az elmebetegségek föllépése tekintetében. De a rendes tünetek ritkábban vonják magokra az észlelők figyelmét. A londoni statisztikai társulat pld. még 1848-ban külön díjat tűzött ki, hogy London egyik kerületének (St. Georges in the East) gazdasági és demologiai állapota statisztikailag leírassék.¹⁾ Ezen fontos jelentés foglalkozik egyes általam is tárgyalandó kérdésekkel, így különösen a szülőknek korszerinti termékenységgel. De e vizsgálat, melyet *Duncan* még ma is az egyetlen ez iránt létező forrásnak tekint,²⁾ mindössze 1488 anyára terjed ki. Magának *Duncan*-nak följegyzései 504 nőre terjednek ki, a mi magán észlelésnek igen sok, de a statisztikának nagy tömegeket igénylő szempontjából még mindig keveselbető. *Ansell*, sokat idézett munkájában (*Statistics of families*), a női termékenység határának megállapítására 4899 esetet észlelt. *Doveynak* a tüdővész átöröklésére vonatkozó vizsgálatai szintén csak 409 esetre vonatkoznak. ³⁾ *Westergaard* egy angol biztosító társulatnak 55,000 egyénről begyűjtött terjedelmes anyagából nagy fáradsággal csak 667 esetet mutathatott be a múlt évi bécsi demográfiai kongresszuson. A mennyiben saját észleléseim az esetek ezreire vonatkoznak — mai előadásom is például nem kevesebb, mint

¹⁾ »Investigation into the State of the Power Classes in St. Georges in the East.« (Journal of the Statistical Society of London, 1848. Vol. XI., pag. 194—240.).

²⁾ J. Matthews *Duncan*, On sterility in woman, London, 1884. pag. 59.

³⁾ L. *Westergaard* jelentését a bécsi demográfiai kongresszushoz.

24,000 észlelésre van alapítva talán nem fogja a tisztelt Osztály elhamarkodottnak tekinteni, ha a hasonló irányban nyert eredményeimet bemutatom.

Hogy az átöröklésben érvényesülő fizikai momentumokról, valamint a felől, mennyiben gyakorolnak a szülék befo-lyást a progenitúra egészségi állapotára, élettartamára stb.. oly ritkán találkozunk észlelésekkel, ez érthetővé válik, ha világosabban formulázzuk azon föltételeket, melyek mellett ily észlelések egyáltalában lehetségesek.

Mindenekelőtt világos, hogy azon előkérdés, vajjon e problémák megoldására a kísérlet vagy az észlelés útja legyen választandó, csakis az utóbbi értelemben dönthető el. Az átöröklésnek kísérleti módon való vizsgálata embereknél nem, hanem csakis állatoknál alkalmazható és ez utóbbiaknál tényleg alkalmaztatik is. Midőn pedig arra, hogy megállható eredményekre jüssünk, okvetlen *tömeges* észlelésekre van szükségünk, a kérdés megoldása már ez által is a statisztika terére szorítottatik. Az tehát a kérdés: milyenek legyenek, illetőleg milyenek lehetnek általában az efféle *statisztikai* észlelések?

Átöröklésről, azaz a két nemzedék körében fölismerhető közös vonásokról lévén szó, a statisztikának oly jelenségekre kellene vetnie észlelő szemét, a hol két nemzedék együtt áttekinthető. A statisztikai hivataloknak egyik-másik följegyzése akár egy évszázadra, tehát három nemzedékre is nyúl immár vissza; ezek azonban nincsenek tekintettel a filiatió, a családi összefüggésnek azon lánczolatára, a mely a néptömegek egyes elemeit, az élet hosszú folyamában, egymással leszár-mazó viszonyban összeköti. Nem is szorul bővebb magyará-zatra, hogy a hivatalos statisztika ily egyénenkénti észlelé-sekre, legalább jelenlegi szervezete mellett, nem képes. Az anthropologiai kincseknek igen dús bányája kínálkoznék a demológiának, ha minden családban családi lapot tartanának, habár nem is jegyeznén be abba többet, mint minden gyermek születése és halála napját, esetleg a halál okát is. Ily családi lapok azonban nem léteznek és egyhamar nem is fogjuk azo-kat általánosan behozhatni.¹⁾ E szerint a demologiai statisztika

¹⁾ Franciaországban jelenleg igyekeznek ily »livret de famille«-t behozni.

még csak az uralkodók és a nemesség genealógiai táblázatait használhatná fel. Használta is; de ezek csak a társadalomnak kiválóan kiszemelt és kiválóan privilegiált rétegére vonatkozóan, nem csak kevés esetre vonatkoznak, de eredményeikben nem is általánosíthatók.

Így tehát, midőn *általános* anthropologiai törvényeknek kívánnánk nyomába jutni, nem rendelkezünk oly statisztikai észlelésekkel, melyek két vagy több nemzedéket állandó figyelemmel kísérnék. Ezen, a nemzedékek keletkezésével és kihalásával párhuzamosan haladó és így hosszú időn át tartó egyenes észlelések híjában, körül kellene tehát tekintenünk oly észlelési módok után, melyek bizonyos statisztikailag megmarkolható momentumok beálltával egyúttal az átöröklés tényét is engednék az észlelés keretébe bevonni. Nevezzük az ilyen, egyes kedvező incidenseket mintegy kilincs gyanánt megragadó észlelési módszert, az incidentalis észlelésnek. Ily incidentalis módszert alkalmaznak pl., midőn a népesség műveltségi fokát nem az írni tudók összeírása útján állapítják meg, hanem az esketési anyakönyvekben teljesítendő aláírásokból; vagy ha valamely nép testméreteit nem az egyének egyenes megmérése, hanem a sorozásoknál megejtett mérésekből állapítják meg, stb. Ily kedvező momentumok léteznek az öröklés kérdésére is, csakhogy eddigelé nem lettek kellőleg megragadva.

Így például az orvostani statisztikának, az egyén örökéleti terheltségének kiderítésére, minden betegedési esetről, legalább minden kórházi esetről, meg kellene kérdeznie a szülők halál-okát és halál-korát, még pedig nemcsak ideg- vagy elmebetegknél, mint ez a tébolydákban tényleg történni is szokott, hanem kivétel nélkül minden betegségnél. A kórházi betegek bevallásai azon betegségekről, melyek évekkal ezelőtt a szülők halálát okozták, ugyan nem lesznek valami nagyon megbízhatók; de egyes kirívó betegségek, mint pl. a himlő, vörheny, kolera, esetleg még a tüdővész ¹⁾ felől is, mégis nyújthatnak hozzátétőleges felvilágosításokat. Hogy azonban az orvosi statisztikának a betegségek átöröklésére vonatkozó

¹⁾ Így járt el *Thompson* a bromptoni tüdő vész-kórházban; (lásd Westergaard jelentését a bécsi demogr. kongresszushoz).

része még mennyire fekszik paragon, hogy e kérdések nemcsak megoldva, de még megoldásuk felé előkészítve sincsenek, az legjobban kitűnik a múlt évi bécsi közegészségügyi és demográfiai kongresszus tanácskozásából, a midőn még szükségesnek látszott az efféle följegyzések hasznát a kórházi igazgatók és orvosegyleteknek külön figyelmébe ajánlani.

Tekintvén azon homályt, mely az átöröklésnek, valamint a szüléinktől származó fizikai tulajdonságoknak felette érdekes és csodálatra méltó jelenségeit borítja, szívesen fogadhatni minden e téren bemutatható legkisebb adalékot is; a statisztika ezen ágának fejletlen voltából eredő jóindulatra számítok magam is, midőn ezennel néhány líj adalékot terjesztek a tisztelt Akadémia elé.

Az ez érdemben megindított észleléseim hét irányban ágaznak el:

I. Mily befolyása van az atya, milyen az anya korának, milyen mindkét szülő kor-kombinációjának a gyermekek életerejére?

II. Mily befolyást gyakorolnak ugyanezen tényezők a gyermekek halál-okaira? Ezen két vizsgálat képezendi a mai előadás tárgyát.

III. Mily befolyással vannak ugyanezen körülmények a boltanszülések és a koraszülések föllépésére?

IV. Mily befolyást gyakorolnak ugyanezen körülmények a gyermek nemére, illetve mennyiben áll meg a Hofacker-Sadler nevére keresztelt állítólagos törvény, mely szerint idősebb atyáknál több fiú, idősebb anyáknál több leány születnék?

V. Szándékom statisztikai adatokat közölni a házassági termékenységről. Ezen kérdés, mely a nemzetek létére és kiveszésére oly döntő befolyással bír, és melylyel ez okból a demográfiai statisztika keletkezése óta foglalkozik, még mindig ismeretlen probléma gyanánt áll előttünk. Eléggé jellemzi a statisztikai észlelések e tekintetben való elmaradottságát azon mód, melylyel a statisztika ezen fontos kérdésre eddigelé válaszol. Összehasonlítjuk ugyanis az egy évben előfordult esketések számát az *ugyanazon évben* törvényesen született gyermekek számával és *ezen arányt* nevezzük a törvényes

szaporaság arányszámának, a midőn pedig világos, hogy a folyó évben előfordult születések éppenséggel nem a folyó évben kötött házasságokból erednek.

Id. Bertillonnak azon javítása, hogy ezen születéseket inkább a nemzőkorban álló összes férjes nők számához viszonyítja, kétségkívül közelebb vezet az igazsághoz, de még sem nyújt felvilágosítást azon fontos kérdésre, hány gyermek születik *egy* családban; pedig még ily válasz sem elégséges, ha azt egy nagy átlagban adjuk és nem foglalkozunk külön-külön a szülők különböző korviszonyaival (pld. ha a férfi 20—25 éves, és a nő fiatalabb, vagy egyenlő korú, vagy idősebb; aztán épúgy a 25 30, 30—35 éves férjekről, és így tovább.) Bertillon módszere e helyett az *összes* születések számát az összes férjes nők számára osztja szét, nem törődve azon tényvel, hogy a férjes nők nem szülnek minden évben gyermeket. A törvényes szaporaság helyes megállapítása pedig csak úgy lehetséges, ha a kérdést az említett módon formulázuk, t. i. ha bizonyos korviszonyú párok évi születéseit megállapítjuk. Erre azonban a statisztikában választ nem találunk.

A Budapesten behozott új észlelési mód alapján azon helyzetben leszek, hogy ezen fontos kérdés iránt egészen új és határozott választ terjeszsek a tisztelt Akadémia elé.

VI. Tanulmányozom azon nagyon is valószínű befolyást is, melyet a foglalkozás a szaporaságra általában, azonfelül pedig még azon nem egészen valószínűtlen befolyást is, melyet a foglalkozás a gyermekek nemére gyakorol. Azon, összefüggés nélkül, itt-ott elszórtan felcsillanó adatok, melyek az angol papok, valamint a zsidó rabbinusok úgyermekekben való bővelkedéséről szólnak, figyelemreméltó útmutatókúl és buzdítókul volnának tekintendők az ez irányban teljesítendő alaposabb nyomozásokra.

VII. Végül szándékom foglalkozni azon kérdéssel is, vajjon átöröklődnek-e egyes halál-okok is, és mily mértékben?

Az Osztály engedelmével kedves kötelességemnek tartandom ebbeli vizsgálódásaim eredményeit a legközelebbi két-három év alatt egyes dolgozatokban bemutatni.

F o r r á s o k .

A fölvetett hét kérdés közül hatnak a forrását a főváros statisztikai szolgálata nyújtja és pedig javarészt annak halandósági statisztikája, néhány kérdés tekintetében pedig annak születési statisztikája. Ez okból e helyütt ezen statisztikai szolgálat berendezéséről egyet-mást föl kell említenem.

Az idevágó intézkedések egy része még azon időbe esik, a midőn a hivatal szervezésével foglalkoztam, és így, a ma holnap már húsz évre kiterjedő észleléseimből merített jelenlegi és következő előadásaim egyúttal mintegy beszámolóznak szolgálhatnak az iránt, mikép sáfarkodtam a fővárosunk statisztikai observatoriumában összegyűlő demologiai kincseknek ezen részével; mikép értékesítem szaktudományom érdekében azon nagybecsű jogot, mely egy félmilliónyi néptömeget, annak társadalmi, családi, élet- és halálzási viszonyait a statisztikai hivatalnak mintegy experimentálásra engedi át.

A fővárosi statisztikai hivatal létezése első évében (1870) kizárólag az azon időre esett népszámlálás feldolgozásával volt elfoglalva. De már 1871-ben szerveztetett a halandósági statisztika.¹⁾ Kiindulási pontját a halottkémlés képezte: nem lévén ugyanis lehetséges hullát halottkémlő szemle nélkül eltakarítani, ez úton meg volt adva annak lehetősége, hogy a fővárosban előfordult egyetlen egy haláleset se kerülje ki a statisztikai észlelés hálóját. A főváros halandóságáról 1871-ig a főorvosi hivatal által közölt statisztikai adatok szintén ezen alapra voltak fektetve. Hogy azonban a statisztikai

¹⁾ Ezen szervezet terjedelmesebb ismertetését tartalmazza a Deutsche Vierteljahrsschrift für öffentliche Gesundheitspflege 1872. évfolyama.

tikai hivatal közbelépése folytán mennyire változott el a helyzet, azt legvilágosabban mutatja a főorvosi és a statisztikai hivatal halandósági munkáinak összehasonlítása. Míg amaz egy repülő, mindössze alig harmincz adatot tartalmazó lapot tett¹⁾, addig emez — átmenvén a halandóságot előidéző közegészségi és társadalmi okok vizsgálatába — egy egész vastkos kötetet képez.²⁾

A statisztikai munkálkodás alapját képező halottkémi jelentés bárca alakú, a mi annak az ú. u. kártyarendszer szerinti földolgozására előnyös. Ezen, 1871-ben behozott bárczát, az egy évvel reá Szt.-Pétervárott ülésezett nemzetközi kongresszus a többi nagyvárosoknak is ajánlta ügyeimébe, illetve utánzásra. (1. 1. számú jegyzetet). Azóta e bárca több ízben javított és jelenleg a következő szerkezetű:

1) A főorvosi hivatal havonkénti jelentései csak a következő pontokra terjedtek ki:

1. Nem

2. Kor (0—1, 1—5, 6—10 éves, ezenfelül tízéves korosztályok.)

3. Foglalkozás [a) magasabb osztályok, b) kereskedők és iparosok c) munkások és cselédek.]

4. Halál-ok (mindössze 10—12 fontosabb betegség.)

2) A fővárosi statisztikai hivatal által követendő munkatervet 1873-ban ismertetem, a budapesti orvos-egyletben tartott előadásban, mely azon évben Bécsben »Plan einer Mortalitäts-Statistik für Gressstädte« czimen meg is jelent. Ez alapon a főv. statisztikai hivatal következő közleményei tárgyalják a halandósági statisztikát:

Körösi József. Pest város halandósága 1872. és 73-ban és annak okai.

Budapest, 1876. VIII. és 170. oldal. (XI. közlemény.)

— Budapest halandósága 1874. és 75-ben és annak okai. Budapest, 1877. 155. old. (XIV. közlemény.)

— Ugyanez az 1876—81. évekről. Budapest, 1885. 330. oldal.

(XIV. közlemény.)

— Ugyanez az 1882—85. évekről. Budapest, 1888. VIII. és 188.

oldal. (XXII. közlemény.)

Azonkívül megjelent ugyanazon szerzőtől: »A fővárosi halandóság kérdéséhez. Önvédelem és felvilágosítás.« Budapest, 1879.

Fővárosi halálozási bárcza.

F. sz. Halál éve, napja és órája.	Halott kora, vallása és szülőhelye.
Név :	
<i>Mióta lakik Budapesten ? *)</i>	
<i>Foglalkozás</i>	<i>Családi állapot</i>
Lakás :	<i>Fekvése : pince, földszint, emelet</i>
<i>áll hány lakható részből ?</i>	<i>lakta hány ember? Orvosi segélyben</i>
<i>részesült-e ?</i>	<i>Útról betegén jött-e ? (Orvos</i>
<i>neve :</i>	<i>) Halál-ok :</i>
	<i>Ottatott-e és mikor ?</i>
<i>megelőző betegség :</i>	
<i>tartama</i>	<i>erőszakos halálnál : miképp történt ? vajjon</i>
<i>öngyilkos-e ?</i>	
<i>Kora vagy halva születéskor és életéletekor : a terheség</i>	
<i>hányadik havában ?</i>	
Vagyonossági osztály : <i>gazdag ? középoszt. ? szegény ? inséges ?</i>	
Gyerme- keknél }	<i>(bez. 5 évig) törvényes ? Atyja kora ?</i>
	<i>Anyja kora ?</i>
	<i>(bez. 2 évig) tejjel vagy mesterségesen ápolat ?</i>
	<i>Ápóncz ?</i>
<small>*) ill. gyermekeknél : holton hoztak-e vidékről ?</small>	

Látnivaló, hogy ezen bárcza a legkülönbözőbb aetiologiai, demologiai, közegészségügyi és társadalmi kérdések iránt tartalmaz kérdőpontokat. Bár a minta elég bő terjedelmű — alig hiszem, hogy a külföld akármely nagy városa ily gazdag mintát alkalmazna — az erőszakos halálesetek és az öngyilkosságok számára azonban az még sem mutatkozott kielégítőnek, miért is a jövő év elejével ez esetek fölvételére egészen külön szerkezetű fölvételi minták adattak ki. Ezen új minták a 2. sz. jegyzetben vannak közölve.

A bárczák földolgozása az u. n. kártya (cartolina) rendszer szerint történik, mely az anyagnak oly belterjes kiaknázását teszi lehetővé, miről néhány évvel ezelőtt, mielőtt az eddig divott kijegyzési rendszer *Muestri* által kiszorítá-

tott, még álmadni sem mertek. A legszövevényesebb kérdés technikája a bárca-rendszer mellett egyszerű kiválasztásra és felhalmozásra változik át. Midőn például saját kutatásainkban csakis a gyermekhalandósággal kívánunk foglalkozni, az összanyagból a kor-rovat szem előtt tartása mellett, egyszerűen kiválasztván az élet első öt vagy első tíz évében elhaltakat, előttünk fekszik a fővárosi gyermekhalandóság nagyságosságú anyaga; szintúgy járunk el, midőn a holtanszülöttekkel kívánnánk foglalkozni stb.

Egy halmazra lévén gyűjtve a gyermekhalottaknak vagy a holtanszülötteknek összes haláljelentései, a bárcaokban tartalmazott egyéb kérdések épily módon dolgoztatnak fel. Midőn ugyanis a bárca minden elhalt, ill. holtanszült gyermek korát és halál-okát tudakolja, ez a halál-okok statisztikájának, valamint egy (korévek, illetve korhónapok után haladó) elhalálozási táblázat szerkesztését teszi lehetővé. Midőn azt is tudakoljuk, vájjon a gyermek törvényes vagy törvénytelen-e? vájjon anyavagy dajkatejjel, avagy vizen neveltetett fel? vájjon milyen volt a szülők vagyoniállapota? továbbá vájjon pinczében vagy hol másutt lakott a gyermek? vájjon a lakás túlnépesvala-e vagy sem? Ezen és a többi fölött kérdések mindegyike egy-egy aetiologiai tanulmánynak szolgál kiindulási pontjául.

A fölvetett kérdések elég hosszú sora közt ott találjuk már most azon, bennünket ma különösen érdeklő kérdést is, hogy az elhalt vagy holtanszült gyermek szülei mily korban álltak. Ezen kérdés fölvétele által tehát lehetségessé válik adatokat nyerni a felől, mily befolyással volt a szülők kora úgy a gyermekek életerejére, valamint azok halál-okára, de még a halvaszülések előfordulására, mely utóbbi észlelések sajnos hiányát csak nemrég *Duncan* is konstata. ¹⁾

A tárgyalni szándékolt többi probléma mind a születés tényével állván kapcsolatban, a megragadandó körülményt már nem a halálozás, hanem a születés momentuma fogja nyújtani. Gyermekek születése, egy jövődöbeli állampolgárnak a társadalomba való belépése oly nagyjelentőségű tény, hogy az a földnek minden művelt államában részint egyházi, részint polgári hatóságok által följegyeztetik, még pedig annak megje-

¹⁾ *Duncan*, id. h. 59. oldal.

lölésével, vájjon a csecsemő fiú-e vagy leány. Tudtommal csaknem mindenütt jegyzik egyúttal a szülők korát is, úgy hogy ezen két ténynek, t. i. a szülő korának és a gyermek nemének egymásra való vonatkoztatása majdnem mindenütt lehetséges volna. Tényleg mégis alig bocsátkoztak még ily vizsgálódásokba, melyek pedig elég fontos felvilágosítást nyújtnának azon hypothesisek tárgyalására vagy czáfolatára, melyek a szülők korának a gyermekek, különösen pedig az elsőszülöttek nemére gyakorolt befolyásáról fölállítottak.

A születési följegyzések eddigi állapotukban, fájdalom, arra sem alkalmasak, hogy a szaporaság mértékét engedjék fölismerni. Pedig ha e följegyzéseket csak azon egyszerű kérdéssel megtoldhatnók, hány gyermeket szült már az anya? ezen szerény bővítés által a demográfiai statisztikának a legcsábítóbb kilátások nyílnának a házassági szaporaság fölismérésére. Ki sejtí pl., hogy a mai gyermekszegény korszakban, midőn ha nem is a kétgyermek rendszere, de mégis a háromgyermek rendszere meglehetősen el van terjedve, akad magának a fővárosnak területén egy kerület, t. i. az ó-budai, a hol, különösen a szőlős gazdák körében, 10 - 12 gyermek állítólag nem tartoznék a ritkaságok közé! Ily kérdőpontok általános behozatala által tehát valóságos kincsbányájára akadnánk oly ismereteknek, melyek a házasságok szaporaságáról és azoknak a szülők korától való függősége iránt felvilágosítást nyújthatnának.²⁾ Ha pedig a születések lajstromozásánál még följegyeznék a szülők foglalkozását is (amint az különben sok helyütt történik is), ezen egyszerű megtoldás által világot vehetnénk azon felette érdekes kérdésekre, van-e tán valami befolyással a foglalkozás és a társadalmi állás, nemcsak a törvényes szaporaságra, hanem esetleg a gyermek nemére is?

¹⁾ Kivéteklép emelendő ki az Elsass-Lotharingiai kormány, mely ez érdekes kérdésre statisztikai kiadványainak egy egész füzetét szentelte (Statistische Mittheilungen iiber Elsass-Lothringen, herausgegeben vom Statistischen Bureau des Kaiserl. Oberpresidiums in Strassburg. V. Heft: *Das Sexualverhältniss der Geborenen*. Eine statistische Studie von Wilhelm Stieda. Strassburg, 1875.)

²⁾ Ezen újítást már az 1873-ban megjelent Pestvárosi Évkönyvben (9. old.) indokoltam, ill. ajánlám a nemzetk. kongresszusok figyelmébe. Melegen pártolja azt *Ottingen* is. (1. Moralstatistik. 1874. 270. old.).

Vezéreltetve azon szándék által, hogy a születési feljegyzéseket a demologia érdekében jobban lehessen kiaknázni, inár a nemzetközi statisztikai kongresszusban való első részvétele alkalmával (Szent-Pétervárt 1872-ben) lépéseket tettem a megfelelő rovatoknak a születési anyakönyvekbe való fölvétele érdekében. Sikerült is tudományunk nesztorát, a nagyérdemű Dr. *Farr*-1, valamint a francia akadémia tudós képviselőjét, *Levasseur* tanárt, e javaslatnak megnyernem, mely aztán ily hathatós patronantia alatt tényleg keresztül is ment.¹⁾ Hogy ezen határozatnak nálunk is érvényt szerezzek, 1882. évben a fővárosi statisztikai hivatal részéről megkerestem a főváros tanácsát, tenné meg a szükséges lépéseket, hogy a születési anyakönyveknek illetén kibővítése minden hitfelekezethél keresztülvitessék. Az ügy azonban számos közigazgatási nehézségbe ütközött. minthogy a hitfelekezeti anyakönyvek berendezése nem a tanácstól, hanem az egyházi hatóságoktól függ. Így aztán hat évig pihent e javaslat a tanács aktái között, míg az — hála a statisztikai ügyeket előadó tanácsnok úr érdeklődésének — a folyó év folyamán ismét napvilágra került. Hogy az egyházi anyakönyvek változtatásának számos nehézségeit kikerülhessük, a tanács azon módozatot fogadta el, hogy a szülésznők épp' úgy köteleztessenek a fővárosi statiszt. hivatalhoz minden szülésről egy külön bárczát beküldeni, a mint a halottképek már évek óta teszik ezt minden halálozási eset után. Ezen, alább bemutatott szülésznői bárczában már most befoglaltatik nemcsak a szt.-pétervári kongresszus fontos kérdése, hanem még több más érdekes kérdés is. Ily bárczák a főváros területén működő összes szülésznők közt már a jövő héten szét lesznek osztva s így jövő évi január 1-ével ezen budapesti újítás, egészen új észlelések nagy anyagával fogja gyarapítani demográfiai ösmereteinket.

¹⁾ A Szt.-Pétervári kongresszus idevágó határozata következőképen hangzik: Il est désirable qu'on indique dans les registres de naissance le nombre d'années, depuis lequel la mère est mariée et le nombre d'enfants qu'elle a eus, en comprenant les mort-nés et en distinguant les naissances multiples; il serait de même à désirer que, dans les pays, a vant une population mixte, on demandât aussi la nationalité de la mère.«

A fővárosban előforduló minden egyes születésről és koraszülésről beküldendő minta íme a következő:

Az anya lakása : ker. utca szám emelet.

Szülésznői bárcza.

A szülésznő által minden törvényes születés után kitöltendő.

A gyermek neve ? neme ? vallása ?

Született 18 év hó napján } délelőtt órakor 1)
 } délután

Egyes szülés ? vagy iker ? vagy hármas ?

A házasság mely évben kötöttet ? Az újszülött ezen házasság hányadik gyermeke (többes születek esetén hányadik szülés ?)

Az anya kora : foglalkozása (ha önálló foglalkozással bír)
 Ha az anya már előbb is férjnél volt, az újszülött annak (ezen és az előbbi házasságból származó) hányadik gyermeke ? 2) ezek közül ma hány van életben ?

Az atya kora : foglalkozása :
 Ha az atya már előbb is házas volt, az újszülött annak hányadik gyermeke ? 2)

A gyermek élve vagy halva született-e ? érett vagy korai ?
 a gyermek a szülést követő 48 óra alatt életben volt-e ?

Budapest, 18 hó napján.

A szülésznő aláírása :
 lakása :

Anyakönyvi
hivatal
pecsétje.

1) A délelőtt kezdődik éjfélkor és tart délig ; a délután vagy délután szavak közül a megfelelő aláhuzandó.

2) A halva születetteket is beszámítva.

Ezen mintát ingyen kapni a kerületi előjáróságoknál minden anyakönyvi hivatalban, ugyancsak a fővárosi statisztikai hivatalban (V., Deák Ferenc-utca 19. számú épület).

Ami végül a halál-okok átörökléséről közlendő adalékokat illeti, úgy ezeknek, külföldön megszerzendő forrása iránt, ebben a pillanatban még nem lehet nyilatkoznom; azonban hiszem, hogy ebbeli fáradozásom nem lesz egészen eredmény nélküli.

Mint az előadottakból kitűnik, az általam közlendő demologiai adalékoknak majdnem kizárólagos forrása a fővárosi statisztikai szolgálatban keresendő. Látjuk, hogy a főváros hatósága mily készséggel engedi meg, hogy az első sorban

még sem a tudományos, hanem a közigazgatási statisztika művelésére hivatott statisztikai hivatala, elvontabb kérdések tanulmányozásában is fejthessen ki működést. Az adminisztratív hatalmat kezükben tartó férfiak gyakran volnának azon helyzetben, hogy vitás vagy érdekes szakkérdések tanulmányozását lehetővé tegyék: ámde a szakérdek, érdeklődés és támogatás helyett, be gyakran találkozik itt idegenkedéssel, sőt ellenszenvvel is! Annál mélyebben érzem annak kötelességét, hogy a főváros intéző köreinek, nevezetesen pedig *Kamer-mayer Károly* polgármester úrnak és a statisztikai ügyek előadójának, *Alkér Gusztáv* tanácsnok úrnak, ez alkalommal mély hálámát fejezzem ki az ez irányban hosszú két évtized alatt tapasztalt előzékenyséért és azon jóakarató támogatásért, melylyel a fővárosi szolgálat óriási gépezetét oly készséggel bocsájtják a statisztika szakérdekeinek rendelkezésére.

A bejelentett hét rendbeli tanulmány közül ma kettőt van szerencsém az osztálynak bemutatni, úgymint azon kérdés tárgyalását: van-e, és igenlő esetre, mily befolyással van a szülők kora egyrészt a gyermekek (illetőleg csecsemők) halál-okára, másrészt a gyermekek életerejére.

Jegyzetek.

I. sz. jegyzet. A szentpétervári nemzetközi statisztikai kongresszus határozata következőképen hangzik:

Statistique des décès.

Il est désirable, pour les grandes villes, où il existe une visite médicale des morts, de recueillir des données sur la situation du logement, la densité de l'habitation et le degré de bien-être du décédé, en adoptant les rubriques du bulletin ci-joint, employé par la ville de Pesth:

<i>Nr.</i>	
<i>Jour et heure de la mort</i>	<i>Age et religion du décédé.</i>
<i>Nom</i>	
<i>Profession</i>	
<i>Logement</i>	
<i>Combien de chambres</i>	<i>Habité par combien de personnes</i>
<i>Maladie</i>	
<i>Fortune</i>	
<i>Riche. — Aisé. — Pauvre. — Indigent.</i>	
<i>A-t-il reçu l'assistance médicale: Oui . . . Non.</i>	

Összehasonlítván ezen az 1871-iki évből származott fővárosi mintát azon jelenleg használttal, melyet főntebb közöltünk, látjuk mennyire gazdagodtak ezen 17 év óta, a fővárosi statisztikai hivatalnak a népesség halandóságára irányított észlelései.

2. sz. jegyzet. íme a fővárosban az 1889. elejével alkalmazandó baleset és öngyilkossági bárczák mintája.

Fővárosi baleset-bárcza.

F. sz. Halál éve, napja és órája		Halott neme, kora és vallása	
Név: ¹⁾			
Szülohely:		Mióta lakik Budapesten? ²⁾	
Utról jött-e?			
Foglalkozás:		<i>Inas? Segéd? Mester? Vagy mi más</i>	
állású?		Családi állapot: <i>házas, nemk., özv., etc.</i>	
Lakás: ker.		Fekvése: <i>pince, földszint</i> emelet.	
A halott volt-e: <i>Vak? Siket? Néma? Sikeletnéma? Béna? Vagy szenvedett-e más testi fogyatkozásban?</i>			
Vagyonossági állapot: <i>Gazdag? Középosztályú? Szegény? Inces?</i>			
Különleges kérdések.			
1. Baleset módja: <i>Vízbeesés? Lezuhanás? Elgázolás? Agyonszülés? Elégés? Lefordzás? Robbanás? Megfulladás? Agyonütés?</i> (illetve emberölés? véletlen lövés? véletlen szülés?) <i>Mérgezés? Megfagyás? Villámcsapás?</i> Vagy mi más mód?			
<i>Pírba?</i> és milyen?			
2. Állatok által okozott halálesetknél? mily állat?			
mily módon? (<i>marás? rugás? döfés?</i>) vagy mi más módon			
3. A baleset és az azt kísérő körülményeknek leírása. (Lásd a tállapon levő utasítást!)			
4. A baleset az illető saját (milyen?) vagy másnak (kinek?) mulasztásából (milyen?) történt?			
5. Vajjon a baleset <i>vasuti</i> vagy <i>gőzhajói</i> szerencsétlenség által okozott-e? és mikép?			
6. Vajjon a baleset <i>ittas</i> állapotban történt-e? Dulakodás, emberölés stb. eseteiben: vajjon ittas volt-e a <i>másik fél</i> vagy a <i>halott</i>, vagy <i>mindkettő?</i>			
(Aláírás)			
A <i>dült</i> betűvel szedett kérdéseknél a válasz az illető szó aláhúzása által történik.			

¹⁾ Asszonyoknál születési nevük fontos. ²⁾ 111. gyermekeknél holtan hozták-e vidékről?

A bárca túliapja a következő utasítást tartalmazza:

A balesetekről gyakran igen általános jelzések érkeznek be, minők pl. szúrt seb, zuhanás, zúzódás, stb., melyeket sehogy sem lehet statisztikailag értékesíteni. Ép ez okból kérjük a 3. és 4. kérdés rovatát lehetőleg körülményesen kitölteni és különösen ügyelni a következő részletekre:

Vízbefúlásnál: mely vízben? esetleg uszodában? kútban? edényben? jég nyilasában? •

Zuhanásoknál: építkezési állványról? tetőről? ablakból? lépcsőről? fáról? szikláról? létráról? lóról? kocsiból? vagy pedig pinczehelyiségbe? munkaközben történt-e? korlát hiányából?

Elgázolásnál: személykocsi által? (egy lovas? két lovas? társaskocsi?) teherkocsi által? lóvasút által? villamos vasút által? gőzvasút által?

Elgázolásnál különösen fontosak a következő körülmények: hol (mely utcasarkon, stb.) történt az elgázolás? az illetőnek vagy másnak vigyázatlansága okozta-e?

Zúzódásoknál: gép által? vagy mi másként?

Elégéseknél: mi által? petróleum? szesz? szabad tűz? stb.

Leforrázásoknál: gőz vagy víz által?

Robbanásoknál: mely tárgy robbanása? miképp keletkezett a robbanás?

Megfulladásoknál: légszeszben? füstben? beomlás által eltemetve? anyja vagy dajkája által agyonnyomott gyermek-e? nyelés közben? és mely tárgy lenyelése által?

Agyonütéseknél: lehulló épületrészek által? szikladarab által? verekedés közt? rablás alkalmával?

Az agyonütéseknél különösen fontos a halál eszköze is (tehát kard? tör? kés? lőfegyver? bunkó? stb.) •

Mérgezéseknél: mely mérge által? (gombamérgezés különösen felemlítendő).

Az öngyilkossági esetekről használandó bárca pedig a következő:

Fővárosi öngyilkossági báreza.

F. sz. Halál éve, napja és órája Halott neme, kora és vallása

Név :¹⁾

Szülohely :

Mióta lakik Budapesten ?

Utról jött-e ?

Foglalkozás :

Inas? Segéd? Mester? Vagy mi más

állású ?

Családi állapot ; *házas, nemh., özv., elv.*

Lakás : ker.

Fekvése: *pince, földszint* emelet.

A halott volt-e: *Vak? Siket? Néma? Siketnéma?*

Vagyonossági állapot : *Gazdag? Középosztályú? Szegény? Inséges?*

Különleges kérdések.

Az öngyilkosság módja : Mérgezésnél mily mérég által ?

Önagasztás? Önlövés? Gégeátmetzés? Erek felvágása? Más metzés? Emeltről vagy magasról legrás? Vízbeulás? Mozdony általi elgázoltatás? Önszúrás? Önégetés? Vagy mi más módon ?

Az öngyilkosság valószínű oka : *Elmebetegség? Testi baj? Élet-untság? Szenvedély? Büntett? Lelkifurdalás? Rögtöni pénz-vesztés? Hosszabb pénzzavar? Nyomor? Ismeretlen ok?* Vagy mi más ok ?

Az öngyilkosság hol követtetett el? A) Szabadban : hol ?

B) Szobában : *Saját lakásán? idegen lakáson? (Vendéglőben? Fürdőben? vagy hol?*

Ágyban? vagy azonkívül? C) Szobán kívül : *Padláson? Árnyékszéken? Udvaron? Kertben? Kocsiban? Vasuton? Gőzhajón?* Vagy hol másutt ? Az öngyilkosság Budapest területén követtetett el ?

(Aláírás)

 A *dült* betűvel szedett kérdéseknél a válasz az illető szó alá-húzása által történik.

¹⁾ Asszonyoknál születési nevük.

Első tanulmány.

A szülők korának befolyása a gyermekek halál-okára.

1. M ó d s z e r .

Ha a legfiatalabb atyáktól származó gyermekhalottak közt 20% találna lenni a tüdővészben elhaltak száma, ellenben a férfikorban nemzettek közüi csak 10%, vajjon nem világos bizonyítéka volna-e ez azon ténynek, hogy a legfiatalabb korban nemzett gyermekek inkább vannak ezen halál-oknak kitéve? A következtetés helyesvolta oly kézzelfogható, hogy közönséges józan észszel alig érteni meg, mikép lehetne annak jogosultságát egyáltalában kétségbevonni. A téves számítások lehetőségét jobban ismerő statisztikus azonban valószínűleg fenn fog akadni rajta. A statisztikában általában dívó — Halley, a híres csillagásznak, a halandósági táblák szerkesztése körüi elkövetett tévedésén okuló — felfogás szerint ugyanis, lehetetlennek tartják, hogy tisztán halálozási adatokból, az élők megfelelő csoportjának ismerete nélkül, következtethessünk. Így p. o. a jelen esetben azon követeléssel állanának elő, miszerint nem elég azt tudnunk, hány 20 éves anyaszülte gyermek halt meg, hanem hogy nekünk ismernünk kellene a 20 éves anyaszülte *élő* gyermekek összes számát és hogy csak ezek összegéből számíthatnék ki. hány százalékot tett ezen gyermekek halandósága.

Messze vezetne, ha ezen logikai kérdésbe ez alkalommal belebocsátkoznám. Volt alkalmam más helyütt kimutatni, hogy ezen, az élők összeségének nevezhető probléma, nem mindig áll fenn, hogy vannak esetek — és ilyen a jelenleg felforgó is, — midőn tisztán a halottak adataiból tökéletesen helyes következtetéseket vonhatunk. Az alkalmazott következtetés helyességét csak röviden akarom megvilágítani.

Tegyük fel, hogy az élők számát ismernek, hogy például tüdővészben meghalt

1000 legifjabb atyától származó gyermek közül 20%=200.
500 érett korú » » » pedig 10%= 50.

Ez esetben a legifjabb atyák gyermekeinél kétszer akkora volna a tüdővészokozta halandóság. Vajjon azonban ezen tény oka az atyák fiatal korában rejlik-e, azt csak az esetre állíthatnák, ha a halandóságban mutatkozó különbség magyarázatára más okot föl nem hozhatunk. Ámde lehetséges, hogy például a fiatalabb atyák gyermekei csak azért halnak el sűrűbben tüdővészben, mivel ezen fiatal korban csakis a szegényebb emberek szoktak nősülni, és így a nagyobb halandóság tulajdonképeni oka nem a korban, hanem a szegénységben volna keresendő. Itt tehát előbb egy javítást kell ejtünk a számításon: meg kell állapítanunk, vajjon nem lial-e meg egyáltalában több ez utóbbiak osztályából? Ha például azt találjuk, hogy általában

1000 legfiatalabb atya gyermekéből 400 = 40% halt el, de
500 » érettkorú » » csak 150 = 30%,

úgy a fiatalabbak halandóságán közreműködő összes tényezők ezek közt a kornak még kérdéses tényezője is $\frac{1}{3}$ -dal (tehát 1110-ről 133-ra) emelik a halandóságot; midőn már most a tüdővésznél (1. f.) ugyanezen családokban kétakkora a halandóság, ezen (133-ról 200-ra való) emelkedést csakugyan kizárólag az atyák fiatalabbvoltának kell felrónunk. ¹⁾ Ámde ugyanezen

¹⁾ A halandósági tábla szerkesztésénél, a midőn ugyanis kiszámítandó, hány ember bal el egy év alatt bizonyos korú élőkől, természetesen semmire sem mehetünk, ha csakis az illető korbéli halottak számát (ismerjük, az élőkét pedig nem. Ebben feneklett meg épen *Haliéi*] csillagász halandósági táblája, a ki t. i. csakis azon egyének korát (ismerte, a kik Boroszlóban meghaltak, de az élőkét nem. A statisztikusok azonban nagy kárt tettek tudományuk haladásának, midőn ezen külön esetet általánosították és egyszer mindenkorra tagadásba vették, mintha pusztá halandósági adatokból, a megfelelő élők összeségre vonatkozó adatok hiányával, valami megállható következtetéseket vonhatnánk. Ez által a halandósági statisztikának temérdek, dús eredménnyel kecsesgető anyaga értéktelen közet gyanánt félre dobatott. Így pld. az 1883-diki berlini közegészségügyi kiállításon tartott felolvasásban, csakis ezen módszer segélyével mutathatók be eredményeket, a lakás-

eredményre juthatunk akkor is, ha az élők számát nem ismerjük: az összesen elhaltaknak a tüdővészben elhaltakhoz való arányai magában hordják az előbb a közönséges úton talált viszonyszámot is.

Ha ugyanis az érettkorú atyáktól származó 150 összhaltott közül 50-et, vagyis egyharmadot tesznek a tüdővész áldozatai, úgy azon esetre, ha az atyák kora erre befolyást nem gyakorol, a legifjabb atyáktól származó 400 halott közt szintén a harmadrésznek, vagyis 133-nak kellene tüdővészben elhalnia. Azonban tényleg azt találjuk, hogy e helyett 200

nak, valamint a vagyoniösszességnek a fertőző bajok föllépésére gyakorolt befolyásról; szintűgy csakis ez úton kísérhelhetém meg azon problémák megoldását, melyekkel a himlőoltás véderejének elméleténél találkozunk, mely munkát a múlt évben Washingtonban tartott nemzetközi orvosi kongresszus időközben ki is adott. Kötelességemnek tartom különben fölemlíteni, hogy e módszerem meg is támadtatott és — hivatkozással a föntemlített elméleti kövételésre — tökéletesen tévűtra vezetőnek is nyilvánított. (L. *Gruber*, bécsi tanár támadásait a Wiener Med. Wochenschrift 1886-diki évfolyamában: az ő nézete felé hajolt *Uffelmann* is, az 1886-diki irodalmi visszapiantásában.) Az ily körülmények közt könnyen keletkező aggályoknak megnyugtására azonban legyen szabad hivatkoznom arra, hogy e módszer helyessége az utóbbi időben már több oldalról elismertetik. Így tett egyebek közt *Bocckh* berlini statisztikus, a Deutsche Yierteljahrschrift fül* öffentl. Gesundheitspflege 1888. évfolyamában); *Mischler* (1. évi szemlét a Stat. Monatschr. XV. kötetében) szintűgy a Természettudományi Közlöny utolsóelőtti számában a himlőoltásról megjelent és különös szakértelemmel irt cikkében; *Oldendorff*, a halandósági munkámról irt (az Archiv für sociale Gesetzgelmgng und Statistik. I. kötetében megjelent) bírálatában. Említem még, hogy azon nagy munkában, melyet a porosz hadűgy-minisztérium a porosz-francia háborúról jelenleg kiad — dr. *Krocker* szerkesztő úrnak hozzám intézett levele szerint — ezen módszert szintén alkalmazták, és hogy Németalföldön most tesznek kísérletet, hogy — ugyancsak a himlőoltás véderejének kiderítésére — behozzák azon módszert és a velejáró azon megfigyelési módot, melyet én, — úgy Budapesten, valamint a hozzám készséggel csatlakozott 9 magyar vidéki városban és 19 magyarországi kórházban. — már évekkkel ezelőtt behoztam, és melynek eredményeit éppen a washingtoni orvosi kongresszuson bemutatam volt. Azokat, kik e módszer iránt közelebbről érdeklődnének, legyen szabad az említett kongresszusi munkára (Transactions of the IX. medical Congress. Washington 1888. Vol. I.) valamint a Bécsben 1887-ben megjelent Gruber-féle polémiámra (»Armuth und Todesursache, ein Beitrag zur Methodologie der Statistik«) utalni.

halt meg: íme tehát ez úton is csak azon eredményre jutunk, hogy a nagyon is fiatal korban való nőülés a tüdővész föl-
lépését 133-ról 200-ra emeli.

Ezen legközelebb kínálkozó számítási mód azonban még két javításban részesíthető, úgy hogy a relatív intenzitási számításra három, fokozatosan szabatosabb út választható. Az említett első módnál ugyanis figyelembe veendő, hogy a mértékül szolgáló összeség (a fenti esetben pl. az összes halál-okok), magokban foglalják a mérendő tüneteket (tüdővész, veleszületett gyengeség és az egyéb átörökölt betegségeket) is. Ezért helyesebben cselekszünk, ha a vizsgálandó halál-okokat nem az *összes*, hanem az amazok levonása után fenmaradó *egyéb* halál-okokkal hasonlítjuk össze. Ezen kizáró számítás-módnál is pontosabb azonban az ellentétbe helyező, a midőn például a fentebbi esetben, a kiszemelt örökölt bajokat nem az egyéb bajokkal hasonlítjuk össze (a melyek közt ilyen még mindig akadhat) hanem a kontradiktorius ellentétükkel, azaz a szerzett bajokkal. Ezen követelések teljesítése azonban gyakran nehézséggé tenné a számítást; így különösen a kizárási számításnál — minden egyes betegség számára önmagának az összesből való levonása következtében — új meg új alapszámokban kellene az »egyéb« betegségek fogalmát megállapítani. Az egyszerűség kedvéért tehát leginkább az első számítási módot követtük.

Az egész számítás tekintetében meg lehetne jegyezni, hogy akármi ly módon fogunk is hozzá, még sem fogjuk egészen kikerülhetni, hogy a mérendő jelenség tulajdonságai a mértékbe belé ne vegyüljenek. Még a kontradiktorius ellentét felállításánál sem állíthatni, hogy a szerzett betegségeken elhaltak mentek volna az átöröklési mozzanatok befolyásától, a mennyiben gyengébb szülők gyermekei, szerzett bajokban is sűrűbben fognak elhalni, gyengébb lévén az ellentállási képességük. Ezen körülmény azonban csak annyiban változtat a számítás eredményein, hogy ezeket minimális értékeknek kell tekintenünk, azaz, hogy az átöröklési mozzanatok *legalább* is oly súlylyal bírnak, mint a minőt ez úton kiszámíthatunk.

Általánosságban így áll e két számítás :

Legyen a fiatalabb atyáktól származó (=élő) gyermekek száma F
 az ezek közül meghaltaké f
 és pedig közülök tüdővészben f_1
 Szintúgy az idősebb atyák gyermekeinél I_1, i_1

Ha az élőkbelől indulunk ki, a két csoport általános halandósági
 koefficiense lesz $\frac{f}{F}$ és $\frac{i}{I}$

és különösen a tüdővész okozta halandóság $\frac{f_1}{F}$ és $\frac{i_1}{I}$

Hogy a fiatal korban kívül ható okok (pl. a vagyonbeli különb-

ég) befolyását kiküszöböljük, állapítsuk meg előbb egyáltalában, mennyivel nagyobb vagy kisebb a fiatalabb csoport halandósága, tehát

$$\frac{f}{F} : \frac{i}{I} = \frac{fI}{iF}$$

A két csoportnak tüdővészokozta halandóságának arányát

$$\frac{f_1}{F} : \frac{i_1}{I} = \frac{f_1 I}{i_1 F}$$

már most az előbb nyert viszonyhoz kell mérnünk:

$$\frac{fI}{iF} : \frac{f_1 I}{i_1 F} = \frac{f I i_1 F}{f_1 I i F}$$

a midőn aztán látjuk, hogy az élők összeségét képviselő F és I jegyek, a törtnek úgy számlálójában mint nevezőjében előfordulván, egyszerűen

kiesnek, míg a maradó jegyek..... $\frac{f i_1}{f_1 i}$

tisztán a halottak észleléséből erednek — miből tehát kitűnik, hogy ez esetben, pusztán a halottakra vonatkozó adatok segítségével, ugyanazon eredményekre juthatunk, mintha az élők számából kiindulunk.

Saját számításaimban már most, a halálzási adatok azon arányosításából indulván ki, hogy összehasonlítom az

értékeit, látnivaló, hogy ez úton is

$$\left(\frac{f}{F} : \frac{i}{I} = \frac{fI}{f_1 i} \right)$$

ugyanazon eredményre jutok, mintha az élők számát ismerem.

Az előbb említett szabatosági javítás esetére, elegendő a jelzést úgy változtatni, hogy f és i nem az összes betegségekben, hanem a tüdővész kizárása után fennmaradó betegségekben elhaltakat jelezzek.

2. E r e d m é n y e k .

Annak megfigyelésénél, vajjon bír-e befolyással a szülők kora a gyermek halál-okára, csakis oly betegségekre szorítkozhatunk, n melyek már az élet legkezdetén szoktak halált okozni, vagy legalább olyanokra, melyeknél az élettani föltevés a mellett szól, hogy az illető betegségek a szülők kedvezőtlen korviszonyai mellett valószínűbbek. Mert jóval gyengébb lábon állana oly okoskodás, mely a férfi- vagy az aggkorban előforduló halál-okokat még mindig kizárólag, vagy túlnyomólag, a szülők korviszonyaira akarná visszavezetni — sokkal valószínűbb lévén, hogy az élet további folyamában a betegségek az egyén életmódja által szerezettek.

Az így figyelembe vehető betegségek közé sorozható természetesen a veleszületett gyengeség, mely amúgy is alig szokott az első éven túl előfordulni. Az angol- és a görvélykór szintén a gyermekhalandóság jellemző okai közé tartoz-

nak: az előbbi a 3-ik koréven túl, az utóbbi az 5-ik koréven túl nem szokott előfordulni, és az orvostudomány mindkettőt hajlandó a szülők életviszonyaival okozati összefüggésbe hozni. — A vízfej a gyermekkel született betegség lévén és mint halál-ok, az élet első évében érven el tetőpontját, szintén fölvetett a megfigyelendő betegségek közé. Ezen halál-okokon kívül fölvettem még két betegséget, ú. m. a bélhurutot és a tüdőgümőt, és pedig különösen tekintettel azon jelentőségre, mely e két betegséget a gyermekkor halál-okai közt megilleti.

A bélhurut figyelembevételét különben azon körülmény, hogy ezen betegség sehogy sem tekinthető átöröklőnek, anyuyiban épen támogatja, hogy így annak föllépése hasznos mértéket és tükörképet nyújthat a többi, az átörökléstől függő betegségek tüneteivel szemben.

Az 1876 - 1881. évig terjedő években 36245 (0-5 éves) gyermeknél ugyanis a halál oka vala:

bélhurut 6854 esetben;

veleszületett gyengeség 4434 esetben, és

tüdőgümő 3977 esetben.

E szerint a bélhurutot kell tekintenünk a gyermekhalandóság leghatalmasabb okozójának, minél fogva e betegséget — bár ez határozottan a szerettek közé tartozik — nem mellőzhettem.

Ezenfelül azonban a tüdőgümőt, — bár az az élet egész tartamán érvényesíti erejét, — sem lehetett volna figyelmen kívül hagyni.

A tüdőgümőt különben, az emberi élet folyásában való föllépése következtében, statisztikai szempontból feloszthatnák egy gyermekkori és egy felnőttkori gümőkórra. Amaz az élet első évében éri el tetőpontját és számos esetben — különösen ott, hol »sorvadás«-nak ¹⁾ jeleztetett, — alighanem összeesik a veleszü-

¹⁾ A fővárosi statisztikai hivatalhoz a halott kémek részéről heérkező halálbárcaikon, gyermekeknél elég sűrűn fordul elő a »sorvadás« és »aszály«-féle kifejezés. Az előbbi jelzés rendszeren össze szokott esni a tüdővész fogalmával, miért is magasabb életkorokban tényleg oda is számított, míg az első 2 hónap alatt elhalt csecsemők esetei a veleszületett gyöngeség közé soroztattak. Az 1885-ik évben:t hivatal, kör-

letett gyengeséggel. A felnőttek tüdővészé az érettség beálltával veszi kezdetét és korévről korévre mindtöbbet ragad ki az élők sorából, míg a legmagasabb korosztályokban legnagyobb erővel lép fel. A tüdőgümőnek ezen két szakaszban való föllépését világosan engedik fölismerni a harmadik jegyzetben végrehajtott számítások, melyek épenséggel nem kedveznek azon néphitnek, mintha a tüdővész a 40-ik koréven túl már veszítene pernitiositásából.¹⁾

A rángást, mely szintén igen sűrűen fordul elő, azért nem vettem be a megfigyelendő betegségek közé. mivel ezen körjelzés tudományos szempontból meg nem áll.

Lehetséges, hogy a fölvett hat betegségen kívül volna még néhány más, mely elég gyakori és elég jellemző, hogy a statisztika érdeklődésére igényt tarthasson; így talán az agybajok (melyekbe esetleg befoglalhatók volnának a rángások) és a tüdőlob. Ez utóbbi betegség azonban mégis sokkal határozottabban viseli magán a szerzett betegség jellegét, semhogy annak a szülők korára való viszonyítása kifogásoknak kitéve ne legyen.

Amennyiben pedig ezen hat betegségen kívül még egyéb rok fölvételét is tarthatnék kívánatosnak, ezen kívánságot a II. tanulmány — mely egyes betegségek helyett az összes csecsemőkor halandóságát hozza a szülők korával összefüggésbe — talán jobban kielégítendi.

levelet intézvén a halottkémekhez, melyben azokat a halál-okok szabatosabb körülírására felhívta, a nyert felvilágosítás alapján czélszeűnek találta azon módosítást, hogy ezentúl a gyermeksorvadás és a rossz táplálkozás (atrophia, inanitio) számára külön rovatot állítson be a halál-okokkal foglalkozó táblázataiba.

¹⁾ A 3. sz. jegyzetből ugyanis kitűnik, hogy a 0—1 éves gyermekeknek több mint negyedrésze tüdővészben hal el, a 2-ik évben állóknak csak $\frac{1}{7}$ -de; a tüdővész veszélyessége a gyermekkor haladtával feltűnően hanyatlik, úgy hogy a 10—15 éves fiatalságból már alig $\frac{1}{150}$ -ed részt (6.8 permillét) ragad el. Az érettség beálltával azonban ismét emelkedik e pusztító betegség hatalma: a 15—20 éves korbeliéknak már Vso-ed része (21.7 per mille) esik annak áldozatul, a magasabb korokban mindtöbb, míg végül a legidősebb, 80 éven felüli korból, már ismét $\frac{1}{12}$ -et (83.1 permillét) ragad el. E szerint a tüdővész legmagasabb tetőpontját épen a gyermekkorban éri el.

Annyi azonban valószínűnek látszik, hogy a felsorolt hat betegség közül, az egy bélhurut kivételével, a többi öt olyanak tekinthető, mely a szülők pbysiologiai és vitalitási állapotától és így alkalmasint azok korától is függ. Bizonyos továbbá, hogy mind hat betegség egy-egy fűforrása a gyermekek elhalálzásának; az ezen csatornákon át történő lefolyás észlelése e szerint némi világot vethetne a vizsgálandó oksági összefüggésre.

A kiszemelt betegségek közt legjellemzőbbeknek kell tekintenünk a veleszületett gyengeséget és a tüdőgümőt. A mi a vízfej, a görvély és az angol-kór eseteit illeti, ezekből az öt észlelési év alatt oly kevés anyag gyűlt még Be, hogy csakis számos további észlelések beszerzésével, tehát csak néhány év múlva, lehetne megálló következtetéseket koczkatatni.

Miután a törvénytelen gyermekek halandósága tudvalevőleg jóval nagyobb), az alábbi észlelések nem vonatkoznak azon összes 24121 esetre, melyekben az összes anyák kora ismeretes vala, (tehát a törvényteleneké is) hanem szorítkoznak csakis azon, az 1-ső és 2-ik táblán foglalt 21000-nél több esetre, a melyekben az atya kora is ismeretes, a hol tehát ma jdnem kizárólag törvényes gyermekekkel van dolgunk. ¹⁾

A szülők korának befolyását három irányban kutat-hatjuk:

- a) az atya kora szerint,
- b) az anya kora szerint,
- c) mindkét szülő korának figyelembevétele mellett.

Az a) és b) pontra vonatkozó alapszámokat az 1. számú tábla tartalmazza.

¹⁾ Az atyák táblája 21427 esetet tartalmaz, az anyáké 21421-et. Hasonló, latba sehogy sem eső eltérések tapasztalhatók az egyes korosztályoknál is. Ezen nincsen mit restellenünk. Akár hegyet, országutat, vagy csillagot mérünk, minden újabb mérés az előbbitől némileg eltérő eredményre fog vezetni. Így a jelen esetben is, midőn 24000 halálzási bárczát előbb az atyák, utóbb meg az anyák kora szerint kellett csoportosítani és megolvasni, előre is várható vala, hogy a két eredmény nem fog utolsó pontig összevágni. Épen az eltérések, illetve azok elenyésző jelentéktelensége, legjobban tanúskodnak a mellett, hogy a földolgozás mindkét alkalommal pontosan történt.

**A szülők korának befolyása a gyermekek halál-okára
(1878—82).**

1. sz. tábla.

A szülők kora	Összesen elhalt gyermek- szám	Ezek közül a következő bajban:					
		Dehilitas congenita	Hydro- cephalus	Tubercu- latis	Rachitis	Scrophu- latis	Diphtheria
1. Atyák kora.							
—18 évig . . .	4	—	—	—	—	—	1
18—19 . . .	8	1	—	—	—	—	—
19—20 . . .	28	3	—	7	1	—	5
20—25 . . .	621	80	10	64	5	5	125
Összesen 25 évig	661	84	10	75	6	5	131
25—30 évig . . .	3028	487	51	288	26	30	780
30—40 . . .	12256	1315	106	1192	87	81	2244
40—50 . . .	4003	544	54	360	32	27	851
50—55 . . .	397	38	4	35	3	1	67
55 éven tul). . .	182	22	3	16	4	3	21
Főösszeg . . .	21427	2490	318	1876	158	147	4094
9 és pedig:							
55—57 éves . . .	70	4	—	3	—	1	8
57—59 . . .	44	6	1	3	2	—	4
59—61 . . .	27	5	2	1	—	—	4
61—63 . . .	12	2	—	1	—	—	2
63—65 . . .	13	5	—	2	1	—	1
65 éven tul . . .	16	—	—	6	—	2	2
2. Anyák kora.							
—17 évig . . .	11	3	—	1	—	—	1
17—18 éves . . .	31	3	1	2	1	2	1
18—19 . . .	96	26	2	13	3	1	16
19—20 . . .	222	37	6	28	2	1	42
Összesen 20 évig	360	65	9	44	6	4	69
20—30 éves . . .	11225	1363	145	922	86	82	2158
30—35 . . .	5594	682	92	487	35	39	961
35 éven tul). . .	4242	525	63	469	43	27	853
Főösszeg . . .	21421	2526	309	1862	170	152	4032
9) és pedig:							
35—37 éves . . .	1388	177	25	126	10	12	290
37—39 . . .	1234	158	15	107	9	8	255
39—41 . . .	771	101	13	83	12	2	146
41—43 . . .	465	52	9	55	9	—	90
43—45 . . .	195	17	1	20	1	2	34
45 éven tul . . .	189	20	—	18	2	3	38

a) Az *atyák korát* illetőleg mindenekelőtt azt állíthatni, hogy a legfiatalabb, 25 évnél ifjabb atyáktól származó gyermekek gyengék, és hogy ezek közt különösen a tüdővész gyakori.

Legkevesebb a veleszületett gyengeségben elhaltak arányszáma a 30—40 éves atyáktól származó gyermekek közt; de a 40—50 éves atyáknál e halál-ok már jóval gyakoribb.

A tüdővész legritkább a 25—30 éves atyák gyermekeinél; a később nemzett gyermekeknél gyakoribb, a nélkül azonban, hogy a kor emelkedésével változnék; meglepően gyakori azonban, mint említém, a 25 évnél fiatalabb atyák gyermekeinél.

A bélhurut föllépése egészen szabálytalan és nem mutat semmi függőséget az atyák korától-

Az illető arányszámokat a 4. sz. jegyzet tartalmazza. *) Az atyák változó korával beálló változást legszembe-tűnőbbé tehetjük, ha a legfiatalabb (25 éven aluli) korban nemzett gyermekeknél észlelt állapotokat fogadjuk el mértékül, azaz, ha azon százalékot, a melyet egy-egy betegség ezen korosztályban feltüntet = 100 tesszük. Ez esetre a következő arányszámokra jutunk:

	Veleszületett gyengeség	Tüdő- vész	Bél- hurut
25 évnél fiatalabb atyáknál	100	100	100
25—30 éves	98	65	100
30—40	84	79	92
40—50	107	79	107
50 éven felüli	82	79	77

Feltűnő, hogy a legidősebb atyáktól származó gyermekek a veleszületett gyengeség és a tüdővész tekintetében kedvezőbben állanak, mint a fiatalabbak. Lehet, hogy ezen értelmetlen javulás csakis az észlelhető esetek csekély száma (mindössze 579) által okoztatik.

b) Az *anyák korának* vizsgálásánál azon igen nevezetes eredményre jutunk, hogy a fiatalabb anyáktól származó gyer-

* A 4. sz. jegyzetben megejtettük a módszertani fejezetben indokolt szabatosabb számítás is: az ez úton nyert arányszámok szintén megerősítik a fentebbi eredményt, de azon módosítással, hogy a 25 — 30 éves atyák gyermekeinél a veleszületett gyengeség esetei örvendetes módon alábbszállnak.

mekek gyengébbek: ezeknél a veleszületett gyöngeség és a tüdőgümő, (szintúgy még a vízfej és az angol kór is) feltűnően gyakori. Ezen eredményből máris azon igen fontos figyelmeztetést lehetne kiolvasnunk, hogy a 19-ik életkorban a nők még nem teljesen alkalmasak a szülésre, mint ez különben az elhalálzási korra vonatkozó és alább következő fejtegetésekben is fog némi megerősítést találni. A mi pedig a bélhurutot illeti, az itt sem árul el valami függést a szülő korától.

Íme az illető (az 5. sz. jegyzetből merített) számadatok: ezer elhalt gyermek közül volt a halál-ok, ha az anya

	20 évvel fiatalabb volt	20—30 éves volt	30—35 éves volt
veleszületett gyöngeség	175*	116	113 esetben
tüdőgümő	122*	82	87 »
bélhurut	165*	192	172 »

A veleszületett gyöngeség esetei a 20—35 éves korú anyáknál nem szaporodnak, a 35 éven túli korban azonban emelkedést mutatnak; a tüdőgümő legritkább a 20—30 éves anyáktól származó gyermekeknél; az anyák korának emelkedésénél ismét emelkedik és a legidősebb anyáknál leggyakoribb.

A bélhurut föllépése egészen szabálytalan, tehát nem tekinthető a kortól függőnek.

Íme az illető arányszámok, a legfiatalabb korú anyáknál talált arányt = 100-nak vévén: *)

c) Midőn végül *mindkét szülő* korának befolyását kívánjuk vizsgálni, e tekintetben két úton haladhatunk. Egyrészt beérhetjük annak kutatásával, miféle befolyása volt általában azon körülménynek, ha az atya fiatalabb vagy pedig idősebb volt az anyánál; másrészt meg egyenként szemlélhetnék a

*) Az 5. sz. jegyzetben található a másik kizáró számítás eredménye is, mely azonban a főntebbivel meglehetősen összehangzó.

sokféle korcsoport kombinációjának a befolyását. Ez utóbbi észleléseknél az atyai kornak minden egyes szakát kombinálók az anyák különböző korcsoportjaival és viszont az anyákét az atyákéval, hogy így belássuk, vajjon ba az egyik szülő változatlan kora mellett a másiké fokozatosan változik, mily befolyással van ez a gyermekeknél előforduló halálokokra. Ez utóbbi észlelés tehát a *korkombinációkat* is figyelemmel, míg az előbbit a *korviszony* észlelésének nevezhetjük.

A *korviszony* befolyása felől a 6. sz. jegyzet nyújt felvilágosítást. Nem állíthatni, mintha a férjnek vagy a nőnek magasabb kora határozott befolyást gyakorolna az átörökölt betegségek föllépésére. Az eddig összegyűlt adatok különösen az okból nem is tekinthetők kielégítőeknek, minthogy épen azon legtanulságosabb korviszonyra, a midőn a nő férjénél idősebb, teljes öt év alatt mindössze csak 42 velesz. gyöngeség és 62 tüdővészokozta haláleset volt észlelhető. A mennyiben ezekből valami következtetést mégis vonhatnánk, lehetségesnek állíthatnánk, hogy ily házasságokban a tüdővész föllépése jóval gyakoribb. Tanácsos lesz azonban ily fontos kérdésben az észlelések nagyobb felszaporodását bevárni.

A mindkét szülő korából *kombinált* befolyás észlelése (1. a 2. és 3. sz. táblán) az anyagnak, sajnos, oly nagymérvű elforgácsolására vezet, hogy eléggé nagy csoportokat alig találunk. Az atyákat illetőleg csak a 20—30 és a 30—40 éves csoport lesz számbavehető, az anyák között csak a 20—35 évesek csoportja. Hogy azonban mégis lehetővé tegyük a halandóságnak, az egyik szülő korának változásával beálló, párhuzamos változását észlelni, a következő összeállításban lehetőleg figyelembe vesszük a szomszédos korcsoportokat is, de úgy, hogy már előre is csillaggal figyelmeztetünk azon esetekre, melyekben a százalék-számokat csak 400 vagy kevesebb számú észlelésekből nyerhettük. Ott hol az esetek száma 200-nál is kevesebbet tesz, arányszámokat egyáltalán nem számítottunk. Minthogy pedig a vízfej, görvély és angol-kórból, észlelésünk hat éve alatt, egészben véve is csak kevés, sehogy sem elegendő számú eset gyűlt egybe, számításainkat (1. a 7. sz. jegyzetet) csak a veleszületett gyengeségre, a tüdővészre és a bélhurutra szorítjuk.

Mindkét szülő korkombinációjának befolyása a gyermekek halál-okára (1878—82).

2. sz. tábla. A) A: *atyák kora kombinálva az anyák korával.*

Atyák kora	Anyák kora	Az összes elhalt gyermekek száma	Ezek közül elhalt a következő bajokban					
			Dysenteria phlogosa	Tuberculosis	Diarrhoea et Enteritis	Rachitis	Scrophulosis	Diphtheria congenita
25 éves	18 éven alúl	38	—	6	5	—	—	10
	18—30 évig	505	10	64	122	6	5	67
	30—40 »	27	—	5	3	—	—	7
	40 éven túl	1	—	—	1	—	—	—
	Összesen	661	10	75	131	6	5	84
25—30 éves	18 éven alúl	41	—	4	4	—	1	7
	18—30 évig	3586	47	273	730	26	27	115
	30—40 »	287	4	11	44	—	2	34
	40 éven túl	14	—	—	2	—	—	1
	Összesen	3928	51	288	780	26	30	187
30—40 éves	18 éven alúl	19	—	—	1	1	—	5
	18—30 évig	6734	117	578	1204	54	48	722
	30—40 »	5361	76	508	1007	31	33	578
	40 éven túl	142	3	16	32	1	2	10
	Összesen	12256	196	1102	2244	87	83	1315
40—50 évig	18—30 évig	631	7	63	105	9	9	126
	30—40 »	2791	38	228	627	14	15	334
	40 éven túl	581	9	69	119	9	3	84
	Összesen	4003	54	360	851	32	27	544
50 éven túl	18—30 évig	97	2	10	12	3	—	10
	30—40 »	305	3	28	51	3	1	26
	40 éven túl	177	2	13	25	1	1	24
	Összesen	579	7	51	88	7	2	60
Összesen	18 éven alúl	98	—	10	10	10	1	22
	18—30 évig	11643	183	988	2173	103	89	1370
	30—40 »	8771	121	780	1732	43	51	979
	40 éven túl	915	14	98	179	2	6	119
	Összesen	21427	318	1876	4094	158	147	2490

Részletelés a 2. az. táblához.

Atyák kora	Anyák kora	Az összesen el- halt gyerme- kek száma	Ezek közül elhalt a következő bajokban					
			Hydroce- phalus	Tubercu- losis	Diarrhoea et Enteritis	Rachitis	Scrophu- losis	Debilitas congenita
<i>a) a 25 évnél fiatalabb atyák korviszo- nyainak részletezése.</i>								
18 éven alúl	18—30 évig	4	—	—	1	—	—	1
	Összesen	4	—	—	1	—	—	1
18—19 éves	18—30 évig	2	—	1	—	—	—	—
	30—40	5	—	1	—	—	—	—
	40 éven túl	1	—	—	—	—	—	—
	Összesen	8	—	2	—	—	—	—
19—20 éves	18 éven alúl	3	—	2	—	—	—	1
	18—30 évig	22	—	7	4	1	—	1
	30—40	3	—	—	—	—	—	1
	Összesen	28	—	9	4	1	—	3
20—25 éves	18 éven alúl	33	—	4	5	—	—	9
	18—30 évig	564	10	56	117	5	5	65
	30—40	23	—	4	3	—	—	6
	40 éven túl	1	—	—	1	—	—	—
	Összesen	621	10	64	126	5	5	80
<i>b) az 50 évnél idősebb atyák korviszo- nyainak részletezése.</i>								
50—55 éves	18—30 évig	52	1	7	6	1	—	4
	30—40	222	2	20	42	1	1	16
	40 éven túl	123	2	9	17	1	—	16
	Összesen	397	5	36	65	3	1	36
55—57 éves	18—30 évig	14	—	1	1	—	—	—
	30—40	36	—	2	3	—	—	4
	40 éven túl	20	—	—	4	—	1	2
	Összesen	70	—	3	8	—	1	6
57—59 éves	18—30 évig	10	—	1	1	1	—	1
	30—40	20	—	2	1	2	—	3
	40 éven túl	14	—	1	2	—	—	2
	Összesen	44	—	4	4	3	—	6
59—61 éves	18—30 évig	7	1	1	1	—	—	2
	30—40	10	1	—	1	—	—	1
	40 éven túl	10	—	—	2	—	—	2
	Összesen	27	2	1	4	—	—	5

Atyák kora	Anyák kora	Az összesen el- halt gyerme- kek száma	Ezek közül elhalt a következő bajokban					
			Hydrice- phasia	Tubercu- losis	Diarrhoea et enteritis	Rachitis	Scrophu- losis	Debilitas congenita
61—63 éves	18—30 évig	3	—	—	—	—	—	1
	30—40 >	4	—	—	—	—	—	1
	40 éven túl	5	—	1	—	—	—	—
	Összesen	12	—	1	2	—	—	2
63—65 éves	18—30 évig	6	—	—	1	1	—	1
	30—40 >	3	—	1	—	—	—	—
	40 éven túl	4	—	1	—	—	—	2
	Összesen	13	—	2	1	1	—	3
65 éven túl	18—30 évig	5	—	—	2	—	—	1
	30—40 >	10	—	3	2	—	—	1
	40 éven túl	1	—	1	—	—	—	—
	Összesen	16	—	4	4	—	—	2

Mindkét szülő korkombinációjának befolyása a gyermekek halál-okára (1878—82).

3. sz. tábla. B) Anyák kora kombinálva az atyák korával.

Anyák kora	Atyák kora							
20 éven alul	—20 évig	10	—	4	1	—	—	1
	—30 >	262	8	24	41	4	3	46
	—40 >	79	1	16	15	2	1	15
	—50 >	6	—	—	2	—	—	1
	50-en túl	3	—	—	1	—	—	—
	Összesen	360	9	44	60	6	4	63
20—30 éves	—20 évig	15	—	4	2	—	—	3
	—30 >	3905	42	295	761	34	22	489
	—40 >	6621	89	563	1268	41	50	717
	—50 >	602	12	51	113	6	8	86
	50-en túl	82	8	9	14	2	—	8
	Összesen	11225	151	922	2158	83	80	1303
30—35 éves	—20 évig	4	—	1	1	—	—	—
	—30 >	234	8	33	51	2	4	18
	—40 >	4019	63	326	656	18	24	449
	—50 >	1216	21	111	234	14	10	141
	50-en túl	121	—	16	29	1	1	24
	Összesen	5594	92	487	971	35	39	632

Anyák kora	Atyák kora	Az összesen elhalt gyermekek száma	Ezek közül elhalt a következő bajokban						
			Hydrocephalus	Tuberculosis	Diarrhoea et Enteritis	Rachitis	Scrophulosis	Dehilitas congenita	
35 éven túl	—20 évig	2	—	—	1	—	—	—	
	—30 »	68	—	4	16	1	—	13	
	—40 »	1559	29	154	299	16	9	175	
	—50 »	2233	32	220	465	22	18	284	
	50-en túl	380	2	32	72	3	1	52	
	Összesen	4242	63	410	853	42	28	524	
<i>Főösszesítés.</i>									
	—20 évig	31	—	9	5	—	—	4	
	—30 »	4469	58	356	869	41	29	566	
	—40 »	12278	182	1059	2238	77	84	1356	
	—50 »	4057	65	382	814	42	36	512	
	50-en túl	586	10	57	116	6	2	84	
	Összesen	21421	315	1863	4042	166	151	2522	
<i>Részletezés a 3. sz. táblához.</i>									
<i>a) a 20 éven aluli anyák korviszonyainak részletezése.</i>									
17 éven alul	20—30 évig	8	—	1	1	—	—	2	
	—40 »	3	—	—	—	—	—	1	
	Összesen	11	—	1	1	—	—	3	
17—18 éves	20—30 évig	31	1	2	1	1	2	3	
18—19 éves	—20 évig	3	—	1	—	—	—	—	
	—30 »	86	1	8	13	1	—	16	
	—40 »	26	1	4	2	2	1	4	
	—50 »	1	—	—	1	—	—	—	
	Összesen	96	2	13	16	3	1	20	
19—20 éves	—20 évig	6	—	3	1	—	—	1	
	—30 »	161	6	13	26	2	1	25	
	—40 »	48	—	12	13	—	—	10	
	—50 »	4	—	—	1	—	—	1	
	50-en túl	3	—	—	1	—	—	—	
	Összesen	222	6	28	42	2	1	37	

Anyák kora	Atyák kora	Az összesen el- halt gyerme- kek száma	Ezek közül elhalt a következő bajokban					
			Hydroce- phalus	Tubercu- losis	Diarrhoea et Enteritis	Rachitis	Scrophu- losis	Debilitas congenita
<i>b) a 35 évnél idősebb anyák korviszo- nyainak részletezése.</i>								
35—37 éves	—20 évig	2	—	—	1	—	—	—
	—30 »	22	—	1	7	—	—	7
	—40 »	729	14	69	140	6	6	87
	—50 »	567	11	50	127	4	5	74
	50-en túl	68	—	6	15	—	1	9
	Összesen	1,388	25	126	290	10	12	177
37—39 éves	20—30 évig	19	—	3	2	—	—	3
	—40 »	512	8	48	107	3	3	53
	—50 »	642	7	56	138	6	5	89
	50-en túl	61	—	4	8	—	—	13
		Összesen	1,234	15	107	255	9	8
39—41 éves	20—30 évig	14	—	1	2	1	—	1
	—40 »	208	6	19	39	6	—	27
	—50 »	475	7	59	88	3	2	65
	50-en túl	74	—	4	17	2	—	8
		Összesen	771	13	83	146	12	2
41—43 éves	20—30 évig	6	—	—	4	—	—	2
	—40 »	65	1	15	3	1	—	5
	—50 »	313	6	35	66	7	1	35
	50-en túl	81	2	5	17	—	—	10
		Összesen	465	9	55	90	8	1
43—45 éves	20—30 évig	4	—	1	—	—	—	—
	—40 »	24	—	2	7	—	—	2
	—50 »	126	1	11	20	1	2	11
	50-en túl	41	—	6	7	—	—	4
		Összesen	195	1	20	34	1	2
45 éven túl	20—30 évig	3	—	—	1	—	—	—
	—40 »	21	—	3	3	—	—	1
	—50 »	110	—	9	26	1	3	10
	50-en túl	55	—	7	8	1	—	8
		Összesen	189	—	19	38	2	3

Íme az eredmények.

A 20—30 éves atyákra nem gyűlt össze kellő anyag; a 30—40 éves komáknál a feleség korkülönbsége sem a vele-

született gyengeség, sem pedig a tüdővész föllépésére nem látszik befolyással lenni; de a 40—50 éves korban levő atyáknál a két betegség föllépése ellentétes irányú.

Ha pedig az anyákból indulunk ki, úgy látszik, mintha azok — különösen a 30-dik éven túl — a férjek vénülésével mindtöbb életgyenge gyermeket szülnének; a tüdővészről azonban efféle összefüggés ki nem mutatható.

A bélhurut akár az atyákat, akár az anyákat választjuk ki, mindig egyaránt szabálytalan görbékét (esetleg változatlan föllépést is) tüntet fel, így tehát nem árúi el holmi függést a szülők korkombinációjától.

Egészbenvéve tehát mondhatjuk, hogy az atya vagy az anya kora igenis van befolyással a veleszületett gyöngeség és a tüdővész föllépésére és hogy e tekintetben különösen azon nagyon is figyelemreméltó állítást kockáztathatni, hogy a 25-dik évnél fiatalabb atyák és a 20 évnél fiatalabb anyák gyermekei közt feltűnően sok hal el veleszületett gyengeségben, amíg a 20 évnél fiatalabb anyaszülte gyermekek közt feltűnően sok esik a tüdőgümő áldozatául is; hogy azonban erre az egyik fél korának változása csak kevés befolyást gyakorol, kivételével azon eseteknek, a hol a nő idősebb, a midőn ugyanis, úgy látszik, több gyermek bal el tüdőgümőben. Ezen utóbbi állítás megerősítésére azonban határozottan még több észlelésre van szükségünk.

Jegyzetek.

3. sz. jegyzet. A tüdővész föllépése az egyes életkorokban.

Ennek kitüntetésére szükséges volna ismerni: 1. magát az átlagos népszámot a hat észlelési évről; 2. ezen átlagos népességnek egyes korosztályok szerinti eloszlását, hogy aztán az abból tüdővész folytán kihalók arányszáma meghatározathassék.

1. A népszámot magát csakis a tíz éves népösszeírások, illetve a fővárosban még ezeken kivül behozott közbeeső öt éves kisebb összeírásokból ismervén, a közbeeső minden egyes év népszámát csakis becslés útján állapíthatjuk meg és pedig a nemzetközi statisztikai kongresszus határozata szerint oly módon, hogy a két népszámlálás közt mutatkozó szaporodást egyenletesen osztjuk el az azok közt lefolyt évekre. Ily módon a következő népszámot nyeljük az 1876-tól 1881. évig terjedő hat év mindegyikére:

népszám
 1876- ban 293479
 1877- ben 303416
 1878- ban 319740
 1879- ben 336064
 1880- ban 352388
 1881- ben 365221

tehát átlagos népszám: 328385

2. A népesség korviszonyai minden tíz évben csak egyszer puhatól-
 tatnak ki, a nagy népszámlálások alkalmával; így a fővárosra nézve az
 utolsó megállapítás 1881. január 1-én történt. Hogy az 1876—81-iki évek
 átlagos népességének korviszonyait megállapíthassuk, nem marad más
 mód, mint az imént talált átlagos népszámot azon arány szerint osztani
 el az egyes korosztályokra, a mely arányban azok az utolsó népszám-
 láláskor szerepeltek. Ezen arányszám az alább következő tábla második
 rovatában megtalálható.

Korosztály	Korosztály arány- számai	Hozzávetőle- ges népszám	Ebből elhalt mindössze	vagyis 1000 egyére
0—1 évig	2'84	8669	2186	252'2
1—2 "	1'96	6404	842	147'1
2—3 "	2'02	6633	470	70'5
3—4 "	1'91	6272	239	38'1
4—5 "	1'67	6141	140	22'8
6—5 "	10'89	34119	3977	116'6
5—10 "	8'42	27650	221	7'9
10—15 "	8'06	26435	179	6'8
15—20 "	9'60	31525	685	21'7
20—30 "	21'66	70667	2804	39'7
30—40 "	16'97	55727	2575	46'2
40—50 "	11'47	37666	1986	52'7
50—60 "	7'00	22987	1484	64'5
60—70 "	4'22	13858	893	64'4
70—80 "	1'26	4138	276	66'7
80 éven felül	0'22	722	60	83'1

4. sz. jegyzet. Az atyák korának befolyása a gyermekek halál-okára (1878—82) Arányszámok. a) a közönséges és b) a kizárt számítás szerint (l. a 23. lapot).

a) Ezer (0—10 éves korban) elhalt és az alább említett korú atyá-
 tól származó gyermek közül elhalt a következő betegségekben:

	Veeszül. gyöngé- ségben	Viz- fejben	Tüdő- gümö- ben	Angol- kórban	Görvély- kórban	Bél- hurut- ban
25 évnél fiatalabb atyától	127'1	15'1	113'5	9'1	7'5	198'9
25—30 éves atyától	124	13	73'3	6'6	7'6	198'6
30—40 " "	107'3	15'9	89'9	7'1	6'5	183'1
40—50 " "	135'9	13'5	89'9	8	6'7	212'6
50—55 " "	95'7	10'1	88'2	7'7	2'5	168'8
55 évnél idősebb	120'9*	16'4*	87'9*	21'9*	16'4*	115'4

A mely korosztályból kevesebb, mint 400 eset volt észlelhető, az arányszámok tehát nem bírnak kellő megbízhatósággal, ott az eredmény * jeggyel jelöltetett.

Ha a legfiatalabb atyák tekintetében talált arányokat = 100-al tekintjük, az atyák korának emelkedésével következőleg változnak a viszonyok:

	25 évnél fiatalabb atyától	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
25—30 éves atyától . . .	97.6%	86.1%	64.6%	72.5%	101.3%	100.2	
30—40 » » . . .	84.4%	105.3%	79.2%	78 %	88 %	92.4	
40—50 » »	107 %	89.4	79.2%	87.9%	89.2%	107.3	
50 évnél idősebb)	81.5	80.1	79.1%	133 %	92 %	76.7%	

b) Ha nagyobb szabatoság kedvéért a veleszületett gyöngesség és a tüdővész eseteit a többi betegségtől külön választjuk, az 1-ső sz. tábla adatai következőképp állanak:

	A gyermekek halál oka			Vagyis az »egyéb« bajok % ₁₀₀ -ban	
	Veleszül. gyöng.	Tüdő- vész	Egyéb	Veleszül. gyöng.	Tüdővész
25 évig	84	75	502	167	149
30 »	487	288	3,153	154	91
40 »	1,315	1,102	9,839	134	112
50 »	544	360	3,099	169	112

6. sz. jegyzet. Az anyák korának befolyása a gyermekek halál-okára (1878—82). Arányszámok.

a) Ezer (0—10 éves korban) elhalt és az alább említett koru anyától származó gyermeknél volt a halál oka :

	Veleszül. gyöng.	Viz- fej	Tüdő- gümő	Angol kór	Görvény- kór	Bél- hurut
20 évnél fiatalabb anyánál	175*	25*	122.2*	187*	111*	166.7*
20—30 éves anyánál	116.1	12.9	82.1	7.7	7.3	192.2
30—35 » »	113.0	16.4	87.1	6.3	7	171.8
35 évnél idősebb) »	123.8	14.9	96.4	10.1	6.3	201.1

1) Az 50—55 évesek korosztálya az 55 évnél idősebbekével, ez utóbbiak csekély számánál fogva egybefoglaltatott.

2) Íme ezeknek kisebb korszakok szerinti részletezése a veleszületett gyöngeségre és a tüdőgümőre való tekintettel:

	Veleszül. gyöngesség	Tüdőgümő
35—37 éves anyának	127.4	90.8
37—39 » »	128	86.4
39—41 » »	131	107.7
41 éven felül	105	109.5

A 20 éven aluli anyák arányát = 100 téve, lesz:

35—37 éves anya	72.7%	82.6%
37—39 » »	72.6%	70.9%
39—41 » »	88.8%	88.3%
41 éven túl	60 %	89.8

Ha itt is a legfiatalabb anyáknál észlelt állapotokból indulunk ki, a következő változásokat találjuk:

20 éves anyja	100	100	100	100	100	100
20—30 » »	66 ³ / ₁₀ %	51 ⁶ / ₁₀ %	67 ² / ₁₀ %	46 ⁷ / ₁₀ %	65 ⁸ / ₁₀ %	115 ³ / ₁₀ %
30—35 » »	64 ⁵ / ₁₀ %	65 ⁶ / ₁₀ %	71 ³ / ₁₀ %	37 ⁷ / ₁₀ %	63 ¹ / ₁₀ %	103 ¹ / ₁₀ %
35 éven túl	70 ⁷ / ₁₀ %	59 ⁶ / ₁₀ %	78 ² / ₁₀ %	60 ⁵ / ₁₀ %	57 ⁰ / ₁₀ %	120 ⁶ / ₁₀ %

b) Ha a másik szabatosabb számítási módot itt is alkalmazzuk, az eredmény a következő:

Anyja kora :	A gyermek halál-oka			Vagyis az »egyébe« bajok ‰-ban	
	Veleszü- lyöng.	Tüdő- vész	Egyéb	Veleszü- lyöng.	Tüdővész
20 évig	63	44	253	249	174
30 »	1,303	922	9,000	145	102
35 »	632	487	4,475	141	109
35 éven túl	525	409	3,308	159	124

6. sz. jegyzet. A szülők kölcsönös korviszonyának befolyása a gyermekek halál-okára (1878—82).

Az 1. sz. táblának az anyákra vonatkozó részéből a következő eredményeket állíthatjuk össze.

Elhalt a következő betegségekben :

	Hány	Veleszü- gyer- mekből ¹⁾	szül- gyöng.	Viz- fejben	Tüdő- gümö- sben	Angol Gőrvély- kórban	Bél- hurut- ban
midőn a nő fiatalabb	11,058	1,318	166	987	86	86	2,142
midőn a két szülő egyenlőkorú	9,932	1,162	140	814	76	61	1,816
midőn a férj fiatalabb	431	42	9	62	4	4	84
Összesen	21,421	2,522	315	1,863	166	151	4,042

E szerint jut 1,000—1,000 egy-egy korcsoportból elhalt gyermekre

midőn a nő fiatalabb	119 ²	15	89 ²	7 ⁸	7 ⁸	193 ⁸
midőn a két szülő egyenlőkorú	116 ⁹	14 ¹	81 ⁹	7 ³	6 ¹	182 ⁸
midőn a férj fiatalabb	95 ³	20 ⁹	143 ⁹	9 ³	9 ³	194 ⁹

A harmadik korcsoportra e szerint még nem elég adat gyűlt össze; a két első közt az eltérés szemmel láthatólag jelentéktelen, úgy hogy annak külön kiszámításától eltekinthetünk.

¹⁾ Az 1. sz. táblának korcsoportjait ugyanis a következőleg osztályozván: *F*-el jelölvén, midőn a férj idősebb. *N*-el midőn a nő idősebb és *e*-vel azon kombinációkat, melyekben a két szülő kora egyenlőnek tekinthető.

Atyák kora :					
Anyák kora	20 év	20—30 év	30—40 év	40—50 év	50 éven túl
20 évig	<i>e</i>	<i>F</i>	<i>F</i>	<i>F</i>	<i>F</i>
20—30 év	<i>N</i>	<i>e</i>	<i>F</i>	<i>F</i>	<i>F</i>
30—35 »	<i>N</i>	<i>N</i>	<i>e</i>	<i>F</i>	<i>F</i>
35—40 »	<i>N</i>	<i>N</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>F</i>
40 éven túl	<i>N</i>	<i>N</i>	<i>N</i>	<i>N</i>	<i>F</i>

7. sz. jegyzet. A szülők korkombinációjának befolyása a veleszületett gyengeségnek, tüdővésznek és bélhurtnak halál ok gyanánt való föllépésére (1878—82).

A hol az abszolút esetek száma 400-nál kevesebb, erre a * jegy által figyelmeztetünk.

I. Az atyák szerint (a 3-ik sz. tábla alapján. *)

a) 20—30 éves atya gyermeke közül elhalt a következő bajban:

ha az anya]	Veleszü- lyöng.	Tüdő- vészben	Bél- huruban	Összesen elhalt gyer- mekek száma
20 évnél fiatalabb	46*	24*	41*	262
20—30 éves	489	295	761	3,905
30—35 »	18*	33*	51*	234
b) 30—40 éves atya				
20—30 éves anya	717	563	1,268	6,621
30—35 » »	449	326	656	4,019
35—41 » »	167	134	286	1,449
c) 40—50 éves atya				
20—30 éves anya	86	51	113	602
30—35 » »	141	111	234	1,216
35—41 » »	228	165	353	1,689
41 évnél idősebb	56	55	112	549

Jut tehát 1000 elhalt gyermekből ezen betegségekre:

a) 20—30 éves atya

anya 20 évig	17.6%	9.5%	15.1%
» 20—30	12.5	7.5	19.5
» 30—35	7.7%	14.1%	21.8%

b) atya 30—40 éves

anya 20—30	10.8	8.5	19.1
» 30—35	11.1	8.1	16.3
» 35—41	11.5	9.6	19.7

c) atya 40—45 éves

anya 20—30	14.3	8.5	18.8
» 30—35	11.6	9.1	14
» 35—41	13.5	9.2	20.9
» 41 éven túl	10.2	10	20.4

II. Az anyák szerint (a 3-ik sz. tábla alapján).

a) 20—30 éves anya

atya 20—30 éves	489	295	761	3,905
» 30—40 »	717	563	1,268	6,621
» 40—50 »	86	51	113	602

* Nem az atyákkal foglalkozó 2-ik sz. tábla szerint, mivel ez nagyobb korszakok szerint halad, mint az anyák 3-ik sz. táblája.

	Veleszül. gyöng.	Tüdő- vészben	Bél- hurutban	Összesen elhalt gyerm. száma
b) 30—35 éves anya				
atya 20—30 éves	18*	33*	51*	234
» 30—40 »	449	326	656	4,019
» 40—50 »	141	111	234	1,216
c) 35—41 éves anya				
atya 30—40 éves	167	134	286	1,449
» 40—50 »	228	165	353	1,684
» 50 évnél idősebb. .	30*	14*	40*	203
Jutott tehát 1,000—1,000 elhalt gyermekből ezen betegségekre:				
a) 20—30 éves anya				
atya 20—30	12'5	7'5	19'5	
» 30—40	10'8	8'5	19'1	
» 40—50	14'3	8'5	18'8	
b) 30—35 éves anya				
atya 20—30	7'6*	14'1*	21'8*	
» 30—40	11'1	8'1	16'3	
» 40—50	11'6	9'1	11'	
c) 35—41 éves anya				
atya 30—40	11'5	9'6	19'7	
» 40—50	13'5	9'2	20'9	
» 50 éven túl	14'8*	6'9*	19'7*	

* Nem az atyákkal foglalkozó 2-ik sz. tábla szerint, mivel ez nagyobb korszakok szerint halad, mint az anyák 3-ik sz. táblája.

Második tanulmány.

A szülők korának befolyása a csecsemők életerejére.

Az első tanulmány alkalmával utaltunk azon esetleges ellenvetés jogosultságára, hogy az ott kiszemelt néhány betegségen kiviül lehet még más is, mely átöröklésnek tulajdonítandó. A mennyiben ez esetre az ott bemutatott eredmények nem ismertetnék az átöröklési megterheletésnek teljes súlyát, pótoljuk most azokat oly észlelésekkel, melyek nem egyes betegségekre szorítkoznak, hanem a gyermekhalandóság egész korszakára, a csecsemő korra, vonatkoznak.

Az ember vagy örökölt, vagy szerzett betegségben halván meg, világos, hogy minél fiatalabb halottakkal van dolgunk, azoknak halálzási viszonyaiban, annál tisztábban tükröződik vissza az öröklési mozzanatok súlya, míg az idősebbeknél a szerzett betegségek mozzanata nyer súlyban.

1. M ó d s z e r .

Az anyagot ismét az 1878—82-diki gyermekhalandóság nyújtja. Itt szintén lehetetlenség lévén az élők megfelelő számadatait megszerezni és így megint kizárólag a halottak anyagára lévén utalva, ezen kérdésnél is az előbbi értekezésben kifejtett módszert alkalmazom. E célra az elhalt (0—10 éves) gyermekek tömegét, a szülők kora szerint, külön csoportokra szedtem. Az okoskodás pedig abból indul ki, vajjon a különféle korú szülőktől származó gyermekhalottak közt hol van több csecsemő? tehát a csecsemők hol haltak meg korábban? A mely osztályban a gyermekek közt több a korán (pld. az első hónapban vagy éppen már az első héten) elhaló, azt tekintjük az életerőben gyengébbnek.

Az egyes osztálybeli gyermekek halandósági koefficiensét azért nem lehet kiszámítani, mivel a megfelelő élük összegét nem ismerjük. Ez tehát ismét azon probléma, a melylyel már az első tanulmányban is találkoztunk. Míg azonban amott ezen hiányon túlteliettük magunkat és a jelzett számítási módon tökéletesen azon eredményre jutottunk, mintha okoskodásunk a koefficiensekből indult volna ki. a mostani föladatnál nem juthatunk koefficiensi értékekre, miért is nem a *halandóság* nagyságának mérésére, hanem csakis azon általánosabb jelenség felismerésére törekszünk, vajjon két nemzedék közt melyik mondható életerőben nagyobbak.

Erdemesnek látszik már most annak kutatása, miben rejlik az első és a második problémának ezen különbsége. Ennek elemzésére, a két problémában rejlő logikai különbségek megvilágítására. legyen megengedve mintául felhasználni az erre már népszerűsége által is igen alkalmas himlőoltási problémát.

A himlőoltás barátjai azt állítják, hogy a védhimlő beoltása a himlőbe való eséstől megóv; az ellentáborban pedig tagadják ezt. A kérdés eldöntését épen azon körülmény teszi lehetetlenné — vagy legalább látszott lehetetlenné tenni — hogy sem az egészséges oltottak és nemoltottak számát nem ismerik, sem az egyéneket egymástól el nem különíthetik ósigy az ezen két körben lefolyó tüneteket nem is észlelhetik. A probléma tehát ugyanaz mint az első tanulmányban, a hol a fiatalabb vagy idősebb szülők-től származó gyermekek számát szintén nem ismerjük és igyezek halandóságát — legalább az élők folyton tartó megfigyelése útján — nem észlelhetjük. De föltéve, hogy a himlőoltás véderejének bizonyítása körül ily észlelés lehetséges volna is, és föltéve, hogy ezen megfigyelés csakugyan azon eredményre vezetett volna, hogy a nemoltottakból többen esnek himlőbe mint az oltottakból. a másik oldalról joggal tagadhatnák — a mint tényleg elvben tagadják is — azon következtetést, mintha ily észlelések által mármost be volna bizonyítva, hogy az oltottaknak ritkább, a nemoltottaknak sűrűbb himlőbetegedése, az oltás vagy nemoltás következménye. Az oltás ellenzői ugyanis — még pedig kézzelfogható jogosultsággal — utalnak azon tényre, hogy az oltottak és a nemoltottak összesége távol sem tekinthető két homogén tömegnek, hogy pedig csakis homogén dolgokat lehet egymással összehasonlítani. Az oltottak ugyanis — majd mind felnőtt emberek, míg a gyenge csecsemők mind a nemoltottak táborába számíttatnak. De azonfelül tény, hogy a szegényember ritkábban oltatja a gyermekét; tény, hogy a beteg, a gyenge gyermek mind nem oltatik. Míg tehát az oltottak táborában csupa felnőtt ember található, míg a gazdagok gyermekei, az egészséges, ép egyének mind ezen csoportba kerülnek, addig a nem oltottak tábora megtelik a zsenge csecsemőkkel, a szegényebb osztályok magzatjaival, a gyenge vagy épséggel beteg gyermekekkel.

E szerint tehát csakis nagyon természetes dolog, ha ezen táborban több a halott, mint amabban — de *nem az oltás elmulasztása*, hanem az

illető egyének általában gyengébb ellenálló erejénél fogva. Legjobb bizonyítéka ennek, hogy a nemoltottak nemcsak himlőben, de más, az oltással semminemű összefüggésben nem álló bajokban, mint pld. tüdővészben vagy kolerában, szintén sűrűbben betegednek meg.

Az oltás ellenzői ez okból a legnagyobb igazságtalanságnak nyilvánítják, ha a nemoltottak nagyobb betegedését az oltás elmulasztásának rójják fel. A fenforgó körülmények közt csakugyan egy előkérdés volna még tisztázandó; *igaz-e, hogy a nemoltottak sűrűbben betegednek meg?* és ha igen, *ennyivel?*

Ha például ezer oltott ember közül száz esik tüdővészbe, kolerába vagy egyéb az oltással semmiféle összefüggésben nem álló betegségbe, de ezer nem oltott emberből kétszáz! semmi jogunk sincsen a különbség okául az oltást tekinteni, hanem csakis a nemoltottak általános életviszonyait. De akkor okoskodásunkat az esetre sem változtathatjuk meg, ha a himlőnél is 100 oltott betegre 200 nemoltott jut: a nemoltottak életviszonyai ezen betegséggel szemben is csak a régiek lévén, a kétszer akkora betegedést itt sem szabad az oltásnak felróni. Az oltás befolyását csak az esetre szabadna állítanunk, ha a 200 helyett legalább 201 betegedés fordulna elő a nemoltottaknál. Ha például azt találnók, hogy az oltástól nem függő betegségek a nemoltottaknál 100%-al gyakoribbak, az oltástól függők pedig szintén 100%-al, úgy a nemoltás befolyása nem 100%/c, hanem semmi volna; az esetre, ha a nemoltottak himlőbetegedése 150%-al volna nagyobb, a nemoltás nem 150, hanem csak a különbözete képező 50%-kal emelte volna a betegedést.

Ez önmagában igen világos. A bennünket most különösen érdeklő mozzanat csak az efféle számításnak azon, közvetlenül szembe nem szökő, nagy előnyében rejlik, hogy ama különbözet, melyet én, talán nem legszerencsésebben, »relatív intenzitásának kereszteltem el és melynek megállapítása *elkerülhetetlen* vala, még az esetre is megállapítható, ha csakis a betegek számát ismerjük, az élöket (egészségeseket) pedig, a melyekből ezen betegek kikerültek, nem! íme tehát azon nagy előny, hogy az »élő tömegek« ismerése nélkül is juthatunk eredményekre. Ezen az úton kísérlem meg a washingtoni orvosi kongresszus által kiadott értekezésemben a himlő véderejét tisztán a betegek (ill. a halottak) számából bebizonyítani. A követett módszer helyességének matematikai oka különben az első tanulmányban be van bizonyítva.

Mellözvén azonban a matematikai bizonyítékot, nézzük, miféle *logikai* műtétet végzünk, midőn az élők ismerése nélkül, tisztán betegek (illetve halottak) adataiból kezdünk következtetni.

Mint ezt az említett módszertani értekezésemben (»Armutli und Todesursachen«) bővebben kifejtém, a relatív intenzitásnak helyessége, de lehetősége is, azon alapszik, hogy épúgy az okok (*AJ* mint az okozatok (*a*) sorát oly csoportokra feloszthassuk, a melyek egymást kölcsönösen kizárják. A legegyszerűbb és leghatározottabb kizárás a dichotomiára vezető kontradiktórius ellentét (*A* és nem *A*) lévén, ily módon mindig-

legalább is négy, egymást kölcsönösen kizáró csoportra kell jutnunk. Legyen a vizsgálandó okság a himlőoltás befolyása a kimlőbetegedésre. Ez esetre a következő négy csoport áll elő.

I. Száz egészséges oltott
egyén közül esik

1. az oltástól
függő bajba (pl.
himlő, vagy or-
báncz) | 2. az oltástól <i>nem</i>
függő bajba (pld.
kolera, tüdő vész
stb.) |
|---|--|

Összehasonlítván az oltottak és nemoltottak azon betegedését, mely a vizsgálandó októl (oltás) független (I_2 ; II_2), ez úton jutunk a mértékül s egységül szolgáló alap-aránylioz. Ezen mértékkel mérvén már most azon jelenségeket, melyek az októl függenek (I_k vági⁷ III), a tapasztalt *különbözeihez* képest fogjuk aztán mondhatni, vajjon ezen ok ténj'leg idézett-e elő valami változást vagy sem. Itt az 1. és 2. alatt felsorolt összességek két válfaját képezik az I (ill. II) alatt megnevezett genusnak, a két válfaj összeadása kiadja megint a magasabb nem körét.

Egészen igj^r áll a dolog az első tanulmány nyújtotta problémánál. Az ok (a szülők kora) itt ugyan már nem enged kontradiktórius ellentét-zést, hanem e helyett fokozatokat (korosztályokat) nyújt. Mindazonáltal lehet efféle ellentétet megengedni:

I. Fiatal szülők gyermekei közül
elhalt

1. szülöktől szár-
mazó (átörökölt)
bajban | 2. nem szülöktől
származó (szer-
zett) bajban |
|--|---|

Itt is a két válfaj megadja a magasabb nem körét.

A jelen esetben azonban, midőn az 1. és 2. alatti válfaj a fölötte álló fogalomtól egészen idegen fogalmat, idegen ismérvekkel (ugjanis korábbi vági- későbbi halál) képez, és midőn a két válfaj (1. csecsemő korában elhalt gyermek. 2. idősebb de 10 éven alul elhalt gyermek) köre nem adja ki a genusát (hiányozván a 3-dik válfaj: 10-dik évén túl elhalt gj'ermek), a logikai lánczolat megszakad.

Ez tehát az oka, hogy a két számítás, egymással matematikailag egybevágó eredményekre nem vezet. Kiviláglik ez már azon körülményből is, hogy ez úton csakis az elhalt gyermekekről tudjuk, vajjon előbb vagy később múltak-e ki, de a gyermek-kort túlélőkről mitsem tudunk. Nem valószínű, sőt a biometria eddigi eredmény'ei szerint majdnem lehetetlennek tekinthető, hogy kitartóbbnak, erősebbnek tekintessék oly nemzedék, melj'ben a gyermekek halandósága nagj'obb. Egész határozottsággal épen az ellenkezője állítható, hogy t. i. valamely gyengébb élet-erejű nemzedéknél épen a gyermekkor halandósága lesz a legnagyobb és a legjellemzőbb. A mennyiben azonban okoskodásunk, mint említők,

II. Száz egészséges *nem oltott*
egyén közül esik

1. (mint túl) 2. (mint túl).

Érettkorú szülők gyermekei közül
elhalt

1. (mint túl) (2. mint túl).

nem arra törekszik, hogy az élők elhalálzási remije szerint ítéljük meg valamely nemzedék életerejét, hanem arra, hogy megfigyelje, vajjon az elhalásra már mintegy kiszemelt gyermekek korábban avagy későbbben hulltak a sírba, ezen kérdésre a követett észlelési mód elég kielégítő választ nyújt.

Ahhoz, hogy azon gyermekeket tekintsük aztán a gyengébbeknek, a melyek körében legkorábban történtek az elhalások, a melyeknél tehát legtöbb a csecsemő-halott, elvégre kétely még sem férhet. A ki ezt kétségsbe vonná annak azon különös föltevésből kellene kiindulnia, hogy azon nemzedék tekintendő legerősebbnek, hol az elhalt gyermekek közt legtöbb a csecsemő, hogy a szülőktől épen azon gyermekek örökölték volna legtöbb életerőt, a hol a gyermekben néhány órányi lélegzésre sem volt elegendő életerő. Ezen deductio ad absurdum, tehát bizonyítja az ellentétes állítás helyességét.

Okoskodásunk fonala tehát a következő: Ha a szülők kora befolyással bír a gyermekek életerejére, úgy bizonyos korviszonyok mellett gyengébb gyermekek fognak születni. Gyengébbnek fogjuk mármost tekinteni azon nemzedéket, a liol az elhalt (0—10 éves) gyermekek közt aránylag sok újszülött vagy fiatal csecsemőt találunk; erősebbnek azt, liol aránylag keveset.

Korahalálnak tetszésszerint tekinthetjük az első napokban, hetekben vagy hónapokban előfordulót. A szöveg, nehogy azt számokkal túlterheljem, gyakran csak az első életév halál-eseteire vonatkozik ugyan. Hogy azonban a kérdésre lehető kimerítően válaszoljak, a jegyzetekben közölt számításaimat mind a három irányban ismétlem, külön-külön vévén figyelembe úgy az élet első hetében, mint annak első havában és első évében elhaltak arányát.

2. E r e d m é n y e k .

Valamint az előző tanulmányban, úgy itt is *a)* az atya, *b)* az anya és *c)* mind a két szülő korának befolyását fogjuk szemügyre venni.

A) Az atya korának befolyása.

Az öt éven át folytatott vizsgálatok folyamán 20 éven alúli atyát egészben csak 40-et, és 55 éven felülit is csak 182-öt találván, ezen két korosztályt külön nem vehetjük figyelembe. (Az alapszámokat a 4. sz. tábla tartalmazza;

A szülők korának befolyása a gyermekek halálkorára.

4. sz. tábla.

(1878—82).

A szülők kora	Elhalt gyermekek kora							Össze- sen
	0—7 nap	7 nap 1 hóig	1—12 hó	Össze- sen 0—1 év	1—2 év	2—5 év	5—10 év	
1. Atyák kora.								
18 évig	1	—	—	1	—	3	—	4
18—19 éves . . .	—	—	1	1	1	4	2	8
19—20 „	1	1	11	13	4	3	8	28
20—25 „	63	58	241	362	115	127	17	621
Összesen 25 évig	65	59	255	377	120	137	27	661
25—30 éves . . .	258	277	1,549	2,084	854	873	117	3,928
30—40 „	582	885	5,037	6,704	2,622	2,625	305	12,256
40—50 „	298	354	1,756	2,408	737	767	91	4,003
50—55 „	22	37	147	206	83	96	12	397
55 éven túl . . .	12	15	80	107	33	40	2	182
Főösszeg	1,437	1,627	8,822	11,886	4,449	4,538	554	21,427
* és pedig:								
55—57 éves . . .	5	12	25	42	11	15	2	70
57—59 „	4	—	17	21	10	13	—	44
59—61 „	—	1	17	18	5	4	—	27
61—63 „	2	2	5	9	—	3	—	12
63—65 „	1	—	8	9	2	2	—	13
65 éven túl . . .	—	—	8	8	5	5	—	16
2. Anyák kora.								
17 évig	1	1	3	5	2	4	—	11
17—18 éves . . .	4	2	6	12	8	9	2	31
18—19 „	16	6	50	52	17	21	6	96
19—20 „	26	22	72	120	39	56	7	222
Összesen 20 évig	47	31	111	189	66	90	15	360
20—30 évig . . .	717	834	4,324	5,875	2,447	2,568	335	11,225
30—35 „	378	413	2,456	3,247	1,100	1,118	129	5,594
35 éven túl . . .	294	343	1,936	2,573	821	781	67	4,242
Főösszeg	1,436	1,621	8,827	11,884	4,434	4,537	546	21,421
* és pedig:								
35—37 évig . . .	89	110	593	792	318	255	23	1,388
37—39 „	80	104	613	797	186	235	16	1,234
39—41 „	61	58	334	453	155	155	8	771
41—43 „	40	34	235	309	80	63	13	465
43—45 „	7	19	82	108	33	50	4	195
45 éven túl . . .	17	18	79	114	49	23	3	189

az arányszámokat 1. a 8. sz. jegyzetben). Ezen észlelésekből ama tény látszik kiderülni, hogy a 40-dik éven túl nemzett gyermekek jóval gyengébbek. 1000 elhalt gyermek közül ugyanis:

		az élet első havában első évében	
		érte utól a halál	
25—30 éves atyáknál	136	531	esetben.
30—40	134	547	„
40—50	163	602	„
50 éven felüli atyáknál	148	541	„

A 25—30 és 30—40-ig terjedő nemzőkornál e szerint különbség nem észlelhető, de igenis a 40 és 50-ik korév közt nemzett gyermekeknél, kik közt jóval többet tesz a legkorább elhaltak aránya.¹⁾ Feltűnő továbbá, hogy az 50—55-ig terjedő nemzőkor egész váratlanul kedvezőbb eredményt tüntet fel, mint a 40—50-es. Ezen eredményekhez mindenesetre kétféle fér. Nem vagyok azon helyzetben, hogy e jelenséget megmagyarázzam: talán hogy az észlelések nagyobb kiterjedésével — öt további év múlva pedig már is 60,000 észlelésről fogok számot adhatni — az eredmények is változandnak.

A fentebbi felsorolásban a 25 évnél fiatalabb atyák gyermekeiről nem szóltam, és pedig azért nem, hogy külön kiemelhessem azon igen fontos tény, mely szerint ezen kor még nem tekinthető házasságra alkalmasnak. Már a halál-okok észlelésénél is találkoztunk ily irányban tanúskodó adatokkal, most azonban már határozottan állíthatni, hogy az ezen legfiatalabb korban nemzett gyermekek közt több a gyenge. Ezen tény annyira állandó, hogy az már egyes éveknél kisebb terjedelmű észleléseiből is kivehető.

A nagyobb nyomaték kedvéért íme itt közöljük ezen egyes évi észleleteket:

¹⁾ A szabatosabb (kizárási) számítás mód hasonló eredményekre vezet. A 8. sz. jegyzet szerint ugyanis az élet első évében elhaltakról a következő eredményeket találjuk.

Ezer az 1—10 korévben elhalt gyermekekre jut		0—1 éves korban
elhalt:	25—30 éves atyától	88
	30—40 „ „	121
	40—50 „ „	151
	50 éven felüli atyáktól	118

Megfigyelési év	20—25 éves atyák				25—30 éves koru atyák			
	Az elhalt gyermek főösszege (0—10 év)	Ebből elhaltak az élet			Az elhalt gyermek főösszege (0—10 év)	Ebből elhaltak az élet		
		első hetében	első havában	első évében		első hetében	első havában	első évében
1878	139	14	25	75	850	60	138	420
1879	143	19	34	98	872	27	80	445
1880	157	4	20	67	720	60	121	409
1881	127	16	23	72	780	56	104	448
1882	105	10	19	50	702	55	112	384
	671	63	121	362	3924	258	533	2084

Az ezer után számított halálozási arány e szerint következőkép alakul az élet első hetében elhaltakra vonatkozólag:

	Az atyák kora	
	25 éven alul	25—30 évig
1878	101 ⁰ / ₀₀	71 ⁰ / ₀₀
1879	133 ⁰ / ₀₀	30 ⁰ / ₀₀
1880	37 ⁰ / ₀₀	89 ⁰ / ₀₀
1881	126 ⁰ / ₀₀	72 ⁰ / ₀₀
1882	85 ⁰ / ₀₀	68 ⁰ / ₀₀
5 évi átlagban	101 ⁰ / ₀₀	66 ⁰ / ₀₀

Hasonlókép az élet első havára vonatkozólag:

	Az atyák kora	
	25 éven alul	25—30 évig
1878	179 ⁰ / ₀₀	162 ⁰ / ₀₀
1879	238 ⁰ / ₀₀	71 ⁰ / ₀₀
1880	187 ⁰ / ₀₀	168 ⁰ / ₀₀
1881	181 ⁰ / ₀₀	133 ⁰ / ₀₀
1882	181 ⁰ / ₀₀	159 ⁰ / ₀₀
5 évi átlagban	195 ⁰ / ₀₀	136 ⁰ / ₀₀

Végül az első életévre vonatkozólag:

	Az atyák kora	
	25 éven alul	25—30 évig
1878	530 ⁰ / ₀₀	484 ⁰ / ₀₀
1879	685 »	523 »
1880	626 »	568 »
1881	567 »	572 »
1882	476 »	518 »
5 évi átlagban	560 ⁰ / ₀₀	531 ⁰ / ₀₀

Évről évre ismétlődik tehát azon tény, hogy a 25 éven aluli atyáktól származó gyermekek közt több a gyenge alkotási!, és ismétlődik e tény akár az élet első hetében, akár annak első havában elhaltak számát veszszük tekintetbe. Az élet első évében elhalt gyermekekre vonatkozólag — ha az egyes évek észleleteit külön-külön veszszük tekintetbe — némi hullámzások észlelhetők ugyan; azonban az összes öt évi észleletnek átlaga itt is a fiatalabb atyák hátrányára bizonyít.¹⁾

Összefoglalván tehát, a mit az atyák koráról találtunk, mondhatjuk, hogy a 25-ik év előtt nemzett gyermekek közt több a gyöngé, hogy a 25-ik évtől a 40-ik évig nemzett gyermekek a legegészségesebbek, és hogy ezen határidőn belül a gyermekek életereje alig változik; hogy a 40. évnél idősebb atyák gyermekei ismét gyengébbek; végűi, hogy az 50—55 éves atyák gyermekeinél, az eddigi adatok szerint, feltűnő javulás áll he, mely adat azonban további igazolások nélkül alig elfogadható.

¹⁾ Az 1882-dik év ugyanis kivételt képez, a mennyiben 105 fiatalabb atyáktól származó gyermek közül csak körülbelül 48 halt el az első korévben, az atyák legközelebbi korosztályából pedig 52. Az előbbeni esetek abszolút száma azonban egészben véve csak 105, melyek közül 50 az első korévben halt meg; ha tehát véletlen csak három gyermekkel több hal el, e kivétel már eltűnnék.

5. sz. tábla.

Mind a két szülő korkombinációjának befolyása a csecsemők halandóságára (1878–82).

A) Atyák kora kombinálva az anyák korával.

Atyák kora	Anyák kora	7 napig	7 napból 1 hónapig	1 hónaptól 1 évig	összesen 1 évig	1–2 évig	2–5 évig	5–10 évig	összesen 10 évig
—25 éves	18 éven alúl	7	4	6	17	10	9	2	38
	18—30 évig	54	54	233	341	107	122	25	595
	30—40 »	4	1	13	18	3	6	—	27
	40 éven túl	—	—	1	1	—	—	—	1
	Összesen	65	59	253	377	120	137	27	661
25—30 éves	18 éven alúl	3	4	10	17	9	13	2	41
	18—30 évig	246	250	1422	1918	770	789	109	3586
	30—40 »	9	23	113	145	69	68	5	287
	40 éven túl	—	—	1	4	6	3	1	14
	Összesen	258	277	1549	2084	854	873	117	3928
30—40 éves	18 éven alúl	3	1	6	10	3	5	1	19
	18—30 évig	412	492	2598	3502	1485	1561	186	6734
	30—40 »	362	371	2370	3103	1117	1027	114	5361
	40 éven túl	5	21	63	89	17	32	4	142
	Összesen	782	885	5037	6704	2622	2625	305	12256
40—50 éves	18—30 évig	33	41	234	308	123	177	23	631
	30—40 »	218	279	1267	1764	494	482	51	2791
	40 éven túl	47	34	255	336	120	108	17	581
	Összesen	298	354	1756	2408	737	767	91	4003
50 éven túl	18—30 évig	5	7	34	46	19	29	3	97
	30—40 »	16	22	128	166	59	71	9	305
	40 éven túl	13	23	65	101	38	36	2	177
	Összesen	34	52	227	313	116	136	14	579
Összesen	18 éven alúl	13	9	22	44	22	27	5	98
	18—30 évig	750	844	4521	6115	2504	2678	346	11643
	30—40 »	609	696	3891	5196	1742	1654	179	8771
	40 éven túl	65	78	388	531	181	179	24	915
	Összesen	1437	1627	8822	11886	4449	4538	554	21427

6. sz. tábla.

**Mind a két szülő korkombinációjának befolyása a csecsemők
halandóságára. (1878—82.)**

B) Anyák kora kombinálva az atyák korával.

Anyák kora	Atyák kora	7 hónapig				7 hónapig				1 évig			
		1 évig	1 évig	1 évig	1 évig	összesen	1 évig	1 évig	1 évig	1 évig	összesen	1 évig	
20 éven alúl	—20 évig	—	1	2	3	2	3	2	10				
	—30 évig	32	21	83	136	50	67	9	262				
	—40 »	14	8	25	47	12	17	3	79				
	—50 »	1	—	1	2	1	2	1	6				
	50-en túl	—	1	—	1	1	1	—	3				
	Összesen	47	31	111	189	66	90	15	360				
20—30 éves	—20 évig	2	1	5	8	2	5	—	15				
	—30 »	288	290	1527	2105	822	852	126	3905				
	—40 »	391	504	2529	3424	1477	1534	186	6621				
	—50 »	33	35	231	299	126	158	19	602				
	50 éven túl	3	4	32	39	20	19	4	82				
	Összesen	717	834	4324	5875	2447	2568	335	11223				
30—35 éves	—20 évig	—	—	3	3	—	1	—	4				
	—30 »	11	17	93	121	45	60	8	234				
	—40 »	272	278	1778	2328	819	785	87	4019				
	—50 »	91	115	530	736	217	237	26	1216				
	50 éven túl	4	3	52	59	19	35	8	121				
	Összesen	378	413	2456	3247	1100	1118	129	5594				
35 éven túl	—20 évig	—	—	2	2	—	—	—	2				
	—30 »	5	5	26	36	23	6	3	68				
	—40 »	90	89	687	866	336	335	22	1559				
	—50 »	172	209	1070	1451	387	359	36	2233				
	50 éven túl	27	40	151	218	75	81	6	380				
	Összesen	294	343	1936	2573	821	781	67	4242				
<i>Függészet.</i>													
	—20 évig	2	2	12	16	4	9	2	31				
	—30 »	336	333	1729	2398	940	985	146	4469				
	—40 »	767	879	5019	6665	2644	2671	298	12278				
	—50 »	297	359	1832	2488	731	756	82	4057				
	50 éven túl	34	48	235	317	115	136	18	586				
	Összesen	1436	1621	8827	11884	4434	4557	546	21421				

Részletezés az 5. sz. táblához.

Atyák kora	Anyák kora	a) a 25 évnél fiatalabb atyák korviszonyainak részletezése.							
		7 napig	7 naptól 1 hónapig	1 hónától 1 évig	Összesen 1 évig	1—2 évig	2—5 évig	5—10 évig	Összesen 10 évig
18 éven alúl	18—30 évig .	1	—	—	1	—	3	—	4
	Összesen	1	—	—	1	—	3	—	4
18—19 éves	18 éven alúl .	—	—	—	—	—	1	1	2
	18—30 évig .	—	—	—	—	1	3	1	5
	30—40 » .	—	—	1	1	—	—	—	1
	Összesen	—	—	1	1	1	4	2	8
19—20 éves	18 éven alúl .	—	1	1	2	1	—	—	3
	18—30 évig .	1	—	7	8	3	3	8	22
	30—40 » .	—	—	3	3	—	—	—	3
	Összesen	1	1	11	13	4	3	8	28
20—25 éves	18 éven alúl .	7	3	5	15	9	8	1	33
	18—30 évig .	52	54	226	332	103	113	16	564
	30—40 » .	4	1	9	14	3	6	—	23
	40 éven túl .	—	—	1	1	—	—	—	1
	Összesen	63	58	241	362	115	127	17	621
		b) az 50 évnél idősebb atyák korviszonyainak részletezése.							
50—55 éves	18—30 évig .	4	5	11	20	12	17	8	52
	30—40 » .	11	16	92	119	41	54	8	222
	40 éven túl .	7	16	44	67	30	25	1	123
	Összesen	22	37	147	206	83	96	12	397
55—57 éves	18—30 éves .	—	1	7	8	2	4	—	14
	30—40 » .	2	6	13	21	6	8	1	36
	40 éven túl .	3	5	5	13	3	3	1	20
	Összesen	5	12	25	42	11	15	2	70
57—59 éves	18—30 éves .	1	—	4	5	3	2	—	10
	30—40 » .	3	—	7	10	5	5	—	20
	40 éven túl .	—	—	6	6	2	6	—	14
	Összesen	4	—	17	21	10	13	—	44
59—61 éves	18—30 éves .	—	—	5	5	1	1	—	7
	30—40 » .	—	—	6	6	2	2	—	10
	40 éven túl .	—	1	8	7	2	1	—	10
	Összesen	—	1	17	18	5	4	—	27

Atyák kora	Anyák kora	7 napig	7 naptól 1 hónapig	1 hónaptól 1 évig	Összesen 1 évig	1-2 évig	2-5 évig	5-10 évig	Összesen 10 évig
61—63 éves	18—30 évig .	—	1	1	2	—	1	—	3
	30—40 „ .	—	—	3	3	—	1	—	4
	40 éven túl .	2	1	1	4	—	1	—	5
	Összesen	2	2	5	9	—	3	—	12
63—65 éves	18—30 évig .	—	—	3	3	1	2	—	6
	30—40 „ .	—	—	2	2	1	—	—	3
	40 éven túl .	1	—	3	4	—	—	—	4
	Összesen	1	—	8	9	2	2	—	13
65 éven túl	18—30 évig .	—	—	3	3	—	2	—	5
	30—40 „ .	—	—	5	5	4	1	—	10
	40 éven túl .	—	—	—	—	1	—	—	1
	Összesen	—	—	8	8	5	3	—	16

Részletezés a 6. sz. táblához.

Anyák kora :	Atyák kora :	a) 20 éven aluli anyák korviszonyainak részletezése.							
17 éven alul	20—30 évig .	—	1	2	3	1	4	—	8
	—40 „ .	1	—	1	2	1	—	—	3
	Összesen	1	1	3	5	2	4	—	11
17—18 éves	—20 évig .	—	—	—	—	—	1	—	1
	—30 „ .	3	2	6	11	7	7	2	27
	—40 „ .	—	—	—	—	1	1	—	2
	—50 „ .	1	—	—	1	—	—	—	1
Összesen	4	2	6	12	8	9	2	31	
18—19 éves	—20 évig .	—	1	—	1	1	—	1	3
	—30 „ .	11	4	18	33	14	17	2	66
	—40 „ .	5	1	11	17	2	4	3	29
	—50 „ .	—	—	1	1	—	—	—	1
Összesen	16	6	30	52	17	21	6	96	
19—20 éves	—20 évig .	—	—	2	2	1	2	1	6
	—30 „ .	18	14	57	89	28	39	5	161
	—40 „ .	8	7	13	28	8	12	—	48
	—50 „ .	—	—	—	—	1	2	1	4
	50 éven túl .	—	1	—	1	1	1	—	3
Összesen	26	22	72	120	39	56	7	222	

Anyák kora	Atyák kora	7 napig	7 naptól 1 hónapig	1 hótól 1 évig	Összesen 1 évig	1-2 évig	2-5 évig	5-10 évig	Összesen 10 évig
b) A 35 évnél idősebb anyák korriszónyainak részletezése.									
35—37 éves	—20 évig . . .	—	—	12	12	—	—	—	2
	—30 „ . . .	2	2	7	11	9	1	1	22
	—40 „ . . .	35	42	278	355	204	157	13	729
	—50 „ . . .	47	58	275	380	97	83	7	567
	50 éven túl . .	5	8	31	44	8	14	2	68
	Összesen	89	110	593	792	318	255	23	1388
37—39 éves	20—30 évig . .	2	2	8	12	5	1	1	19
	—40 „ . . .	35	26	257	318	83	106	5	512
	—50 „ . . .	40	71	322	433	86	115	8	642
	50 éven túl . .	3	5	26	34	12	13	2	61
		Összesen	80	104	613	797	186	235	16
39—41 éves	20—30 évig . .	—	1	6	7	4	2	1	14
	—40 „ . . .	18	9	97	124	32	51	1	208
	—50 „ . . .	38	42	209	289	103	78	5	475
	50 éven túl . .	5	6	22	33	16	24	1	74
		Összesen	61	58	334	458	155	155	8
41—43 éves	20—30 évig . .	1	—	3	4	2	—	—	6
	—40 „ . . .	1	7	33	41	11	12	1	65
	—50 „ . . .	34	21	163	218	49	35	11	313
	50 éven túl . .	4	6	36	46	18	16	1	81
		Összesen	40	34	235	309	80	63	13
43—45 éves	20—30 évig . .	—	—	1	1	2	1	—	4
	—40 „ . . .	—	3	8	11	2	9	2	24
	—50 „ . . .	5	10	56	71	18	35	2	126
	50 éven túl . .	2	6	17	25	11	5	—	41
		Összesen	7	19	82	108	33	50	4
45 éven túl	20—30 évig . .	—	—	1	1	1	1	—	3
	—40 „ . . .	1	2	14	17	4	—	—	21
	—50 „ . . .	8	7	45	60	34	13	3	110
	50 éven túl . .	8	9	19	36	10	9	—	55
		Összesen	17	18	79	114	49	23	3

B) Az anya korának befolyása.

Itt különösen két fontos eredmény ragadja meg figyelmünket. Első sorban, hogy az anyák korának emelkedésével gyengül gyermekeik életereje: a 20-30 éves anyák gyerme-

keinek (az élet első évében észlelt) halálozási arányát — 100-nak tévén, a 35—40 éveseké 115-re emelkedik, a 40 éven felül levő anyáké pedig 119-re.

A másik, még ennél is fontosabb eredmény azonban, hogy a 19-ik koréven aluli anyák gyermekei közül az élet első heteiben oly nagy a halandóság. Kitűnik ez azon adatból, hogy ezer-ezer tízéves gyermekhalott közt volt élete első havában elhalt

ha az anya 20 évnél fiatalabb	217
de » » » 20—30 éves csak	138
» » » 30—35 » »	141
» » » 35 évnél idősebb	150

A mennyiben azonban ez arányok a fiatal anyák javára változnak, ha az élet első havában elhaltak helyett az élet első évében elhaltakat veszszük figyelembe, az e tekintetben nyert eredmény, gazdagabb tapasztalatok hozzájárultáig, egyelőre függőben maradhat.

C) Mind a két szülő korának befolyása.

Az idevágó vizsgálatok, mint már az első tanulmányban is említém, két irányban haladhatnak: a szerint, a mint vagy azon általánosabban feltett kérdésre akarunk válaszolni, vajjon mikép változik a gyermekek életerejé ahhoz képest, a mint az anya az atyánál fiatalabb, vele egykorú, vagy nála idősebb - vagy pedig ha azt akarjuk tudni, hogy egy bizonyos adott korban álló vőlegény milyen korú nővel remélhet legegészségesebb utódot elérni. Az első esetet, midőn, (tekintet nélkül a korévekre), általánosságban akarnók eldönteni azon kérdést, vajjon jobb-e, ha az atya és anya egykorú, avagy ha az atya idősebb, vagy pedig ha fiatalabb, a »korviszony« kifejezésével jelöltük, míg a másikat a »korkombináció« nevével. Midőn azt vagyunk vizsgálandók, mikép változik el a gyermekek vitalitása a szülők változó korkombinációi szerint, ismét úgy kell haladnunk, hogy előbb azon eredményeket vizsgáljuk, melyek beállnak midőn az anyák egy és ugyanazon kora mellett az atyák korát foko-

zatosan változtatjuk, azután meg midőn az atyák korát választjuk kiindulási pontúi és ezen állandó kor mellett változtatjuk az anyák korát.

1. A szülők kor viszonyának befolyása.

Az idevágó alapadatokat az 5. és 6. sz. tábla tartalmazza, az egyik az atyák korából indulva ki és kombinálván azt az anyák (nagyobb csoportok szerint részletezett! korával, a másik az anyák korából kiindulván. Ez utóbbi tábla alapján készült a 10. sz. jegyzet, a mely ugyanis egybefoglal

a) oly eseteket, melyekben a férfi idősebb a nőnél;

b) oly eseteket, melyekben férfi és nő körülbelül egykorúnk voltak; és

c) oly eseteket, melyekben a férfi ifjabb volt a nőnél.

A szülők korának a gyermekek életerejére való befolyását úgy, mint eddig is, a fiatalabb korban elhalt gyermekek arányszámából kell meghatároznunk. Ha a számítást ez irányban végezzük, azt találjuk, hogy ezer-ezer gyermek közül elhalt

	a z é l e t		
	első hetében	első havában	első évében
a) idősebb atyától	65	147	548.
b) egykorú szülőktől	70	138	562.
c) ifjabb atyától	46 ¹⁾ [csak 20 eset]	127	[csak 55 eset] 554.

Látjuk tehát, hogy az egészségesebb gyermekek azon házasságokból erednek, melyekben a férfi a nőnél idősebb; az egyenlő korú pároknál s azoknál, hol a nő idősebb a férfinál, valamivel gyöngébb gyermekek jöttek világra, — oly tény, mely azon általános szokás helyességét, hogy a férfiak magoknál ifjabb nőt választanak élettársakúl, statisztikailag is megerősíti. Vájjon azonban ezen szokásra eddigelé a progenitúra egészségi állapotára vonatkozó tekintetek is befolytak legyen, az nagyon is kétséges. A házasságnál szokásos kiválasztásra az

¹⁾ Idősebb atyáktól eredő gyermekekre nézve 11056 esetet észlelhetünk, de egyenkorú szülőktől származót csak 483-at. Világos, hogy ily viszonyok mellett, az utóbbi kategóriába tartozó számadatoknak csak kevés bizonyító erőt tulajdoníthatni. Különösen áll ez az élet első havában meghalt gyermekekre nézve, a kikről éppen csak 55 esetet észlelhetünk.

említett tekintetknél sokkal erősebb módon gyakorolhattak befolyást ama nehézségek, melyek a férfit keresetének fiatal korban való biztosításában akadályozzák, a katonaköteles időre fennálló házassági tilalom, különösen pedig azon körülménynek egyúttal élettani, de gyakorlati mérlegelése is, hogy a férfi nemzőereje tovább tart, mint a korábban elhervadó nőé, — oly körülmény, melynek kielégítése csak két úton képzelhető, t. i. vagy a polygamia útján, vagy pedig fiatalabb korú nők kiválasztása által. Az egész európai közszokás ezen utóbbi megoldást választá.

2. A szülői- kor-kombinácziójának befolyása.

Az ide vágó számításokat a 11. sz. jegyzet tartalmazza.

Az ott közölt adatokból elfogadhatónak látszik azon állítás, hogy ifjabb anyák, t. i. a 30-ik évig terjedő korban állók, annál egészségesebb gyermekeket hoznak a világra, minél idősebb az atya — természetesen csakis az atyai kor-
nak egy bizonyos határáig, mely a mi észleléseinkben az 50-ik évre esik. Ha példáid azon halandósági arányt, mely egyrészt 20- 30 éves anyáktól és másrészt szintén 20—30 éves atyáktól származó gyermekeknél, életök első évében észleltetett, egységnek tekintjük, azaz — 100-ra teszszük, úgy ez arány azon eseteknél, hol a férfi neijénél mintegy 10 évvel idősebb vala, 9fi-ra szállt le, ott pedig, hol 10—20 évvel vala fiatalabb, 92-re.

A 30 35 éves korban álló anyáknál, 20—30 évben álló férjek egészségesebb, 40—50 korban állók gyöngébb gyermekeket látszanak nemzeni. A szülő nőknek 35—40 évig terjedő kritikussabb korában, 30—40 éves férjek kiválasztása kedvezőbb eredményekre vezet, mintha a férj 30—40 éves lett volna. Ellenben az ötven évnél idősebb atyáknál a gyermekek életereje nő. Ez ismét egyike azon kellemetlen kérdőjeleknek, melyek e vizsgálatot kísérik. Az illető eredmények mérlegelésénél azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az ezen korosztályra vonatkozó esetek száma nem volt eléggé nagy, miért is az illető adatok a figyelmeztető csillagjellel vannak ellátva.

Kísértük meg már most ugyanezen adatokat oly irányban értékesíteni, hogy ne az anya. hanem az atya kora képezze a kiindulás pontját.

Ez esetre a 20—30 években álló atyákra nézve sem elegendő anyagot, sem pedig határozott eredményeket nem találunk.

A 30—40 éves korban álló atyákról állíthatni, hogy ezek azon esetre bírnak legegészségesebb gyermekekkel, ha 20—30 éves korban álló feleségeket választottak. Ha öt évvel idősebb nővel keltek össze, a gyermekek vitalitása már is lejjebb száll. Szintúgy, ha feleségek kiválasztásánál még egy további évtőddel magasabb kor felé fordultak. Hogy azonban ezen legutolsó kombinácziónál a vitalitás csökkenése nem fokozatos, hanem az előbbi korszakhoz képest némi javulást mutat, ez ismét nagyon feltűnő és valószínűtlen jelenség.

Az általános élettani feltevéseknek leginkább felelnek meg azon eredmények, melyek a 40—50 korévekben álló atyákról felmerülnek. Ezen korosztályból minden egyes kor-kombinációra (20—30,—35,—40, és 40-en felüli anyáknál) kellő számú eset áll rendelkezésünkre. Kiténik már most, hogy mennél fiatalabb volt az anya, annál életerősebb a gyermek, vagyis megfordítva, minél idősebb az anya, csaknem fokozatosan annyival gyöngébb a gyermekek átlaga. Ha p. o. a legfiatalabb 19—30 éves anyáktól származó gyermekek (első évi) halandósági arányát = 100-ra teszszük. úgy az egymásután következő magasabb korosztályokra nézve ez arány 122. 132 és 128-ra emelkedik.

Ezzel ki volnának merítve azon eredmények, melyeket a ma tárgyalandó kérdések megvilágítására felhozhatok. Látjuk, mily nagy a problémák köre, melyet már ezen első két kérdés is felölel. De, sajnos, látjuk egyúttal azt is, hogy ezen problémák megoldásától még nagyon messze állunk. A felvetett kérdések kétségkívül igen nagy érdekléssel bírnak, de az eredmény sok tekintetben még rideg és nem simul tökéletesen tudásvágyunk és feltevéseink igényeihez. Daczára annak, hogy a bemutatott észlelések már is igen számos esetre terjednek ki, döntő, két-

ségbe-vonhatatlan eredményekre még nem juthattunk. De a nemzők befolyása a gyermekek vitalitására sokkal életbevágóbb kérdés, sokkal inkább függ számos más körülménytől is, mint csak a kortól, sokkal mélyebben vezet le az élettan titokteljes mélységeibe, semhogy várhattuk volna, hogy a természet oly könnyedén adná meg magát a statisztika vizsgálódásának. Ily komplikált és nehezen hozzáférhető kérdéseknél, melyeknek teljes megoldása a családok alapítására és a társadalom legfontosabb létviszonyaira még nyomós *gyakorlati* befolyást is gyakorolhatna, magának a módszernek kijelölése is már oly feladat, mely fáradtságra nagyon is méltó. Kérem is a ma közölt pozitív adataimat nem is végleges eredményeknek nézni. Arra mindenesetre alkalmasak, hogy kimutassák, a jelzett új módszer segélyével, mily eredmények várhatók, mily perspektívák nyílhatnak a demologia terén. Ha az új belátások azon töredékei, melyeket az ríj módszernek már első alkalmazásánál, úgyszólván az első rohamra nyertünk, nagyobb részt összevágunk a physiologia régebb és jobban fundált nézeteivel, ez természetesen csak biztathat e kutatások folytatására. A mennyiben pedig a statisztika egyes eredményei az anthropologia és élettan nézeteivel egészen össze nem hangzanak, csak örömmel fogadhatnám, ba éppen az ily feltűnő eredmények a kritikát provokálnák, az észlelések ismétlésére és így a ma bemutatott, még csak tapogatózó eredmények kibővítésére, esetleg czáfolatára indítanának.

Jegyzetek.

8. sz. jegyzet. Az atyák korának befolyása a csecsemők életére. (1878—82.) Arányszámok.

A 4. sz. tábla alapján közöljük itt az arányszámításokat és pedig úgy *a)* a közönséges valamint *b)* a szabatosabb (kizárási) módszer szerint

a) Ezer 0—10 éves gyermekhalott közül elhalt:

	az első hét	az első hó	az első év alatt
—25 éves atyától . . .	98	188	570
25—30 » » . . .	66	136	531
30—40 » » . . .	64	134	547
40—50 » » . . .	74	163	602
50 éven felüli atyától . . .	59	148	541

Ha a legfiatalabb korszakot = 100 teszszük, az anyák emelkedő korával következőleg változnak az eredmények:

—25 éves anyá	100	100	100
25—30	67	72	85
30—40	65	71	96
40—50	76	87	108
50 éven felül	60	79	95

b) az első évben elhaltakat az 1—10 évben elhaltakhoz arányosítva:

	egy évesek aránya		
	0—1 éves	1—10 éves	
	ha az utóbbi korbán elhalt =100		
—25 éves anyától	377	284	132'8
—30	2084	1844	88'5
—40	6704	5552	120'6
—50	2408	1595	150'8
50 évnél idősebb anyától	313	263	117'7
Összesen	11886	9541	124'6

9. sz. jegyzet. Az anyák korának befolyása a csecsemők élet-ezejére. (1878—88.) Arányszámok.

Az alábbi arányszámok szintén a 4. sz. tábla alapján vannak és pedig ismét mind a két mód szerint kiszámítva.

a) Ezer 0—10 éves gyermekhalott közül volt:

	0—7 napos	0—1 hónapos	0—1 éves
—20 éves anyától	131	217	52'5
20—30	64	138	52'5
30—35	85	141	58'0
35 évnél idősebb anyától	69	150	60'7

Ha a legfiatalabb korszakot = 100 teszszük, az anyák emelkedő korával következőleg változnak az eredmények:

—20 éves	100	100	100
20—30 éves	49	64	100
30—35 éves	52	65	111
35 éves idősebb	53	69	115

b) Az első évben elhaltakat a 1—10 évben elhaltakhoz viszonyítva:

	0—1 éves	1—10 éves	ha az utóbbi korbán elhalt =100
—20 éves anyától	189	171	110'5*
—30	5875	5350	109'8
—35	3247	2347	138'4
35 évnél idősebb	2573	1669	154'2
Összesen	11884	9537	124'7

10. sz. jegyzet. A szülők kölcsönös korviszonyának befolyása a csecsemők életére. (1878—82.)

A 6. sz. táblának az anyákra vonatkozó részéből a következő eredményeket állíthatjuk össze.

Elhalt az élet

	hány gyermekből	első hetében	első hévában	első évében
midőn a nő fiatalabb . . .	11.058	721	1623	6063
midőn a két szülő egyenlő korú	9.932	695	1379	5682
midőn a férj fiatalabb . . .	431	20	55	239
összesen	21.421	1436	3057	11.884

E szerint jut 1000—1000 egy-egy korcsoportból elhalt gyermekekre.

midőn a nő fiatalabb	65'2	146'8	548'3
midőn a két szülő egyenlő korú . . .	70'0	138'8	562'2
midőn a férj fiatalabb	46'3	127'6	554'5

11. sz. jegyzet. A szülők korkombinációjának befolyása a csecsemők életére. (1878—82.) Arányszámok.

I. Az atyák szerint a 6 sz. tábla alapján.

Ezer-ezer tizedik évig elhalálozott gyermek közül meghalt a következő életkorban:

a) 20—30 éves atyától	I-és hetében	I-és hévában	I-és évében
20 évig való koru anyával ^a . . .	122*	130*	519*
20—30 éves anyától ^b . . .	74*	148*	539*
30—35 ^c » » . . .	47*	120*	517*
b) 30—40 éves atyától			
20—30 éves anyától . . .	59	136	517
30—35 » » . . .	68	137	579
35—40 » » . . .	61	114	550
c) 40—50 éves atyától			
20—30 éves anyától . . .	55	113	497
30—35 » » . . .	75	169	605
35—40 » » . . .	74	176	654
40 éven túli » . . .	86	155	638

Ha a legfiatalabb korosztály arányát = 100-nek tesszük, az atyák emelkedő korával következőleg változnak a viszonyok.

a) 20—30 éves atya és 30 évig való anya	100*	100*	100*
20—30 » » » . . .	61*	114*	104*
30—35 » » » . . .	39*	92*	100*

	1-ső hetében	1-ső hónapban	1-ső évben
b) 30 - 40 éves atya és 20—30 éves anya	100	100	100
30—35 éves anya . . .	115	101	112
35—40 » » . . .	103	84	106
c) 40—50 éves atya és 20—30 éves anya	100	100	100
30—35 éves anya . . .	136	150	122
35—40 » » . . .	135	156	132
40 éven túli anya . . .	158	137	128

II. Az anyák szerint (az 5. sz. tábla alapján.)

Ezer-ezer tizedik éveig elhalt gyermek közül meghalt vala a következő életkorban :

	1-ső hetében	1-ső hónapban	1-ső évben
a) 20—30 éves anyától			
20—30 éves anyától . . .	74	148	539
30—40 » » . . .	59	136	517
40—50 » » . . .	55	113	497
b) 30—35 éves anyától			
20—30 éves anyától . . .	47*	120*	517*
30—40 » » . . .	68	137	529
40—50 » » . . .	75	189	605
c) 35—40 éves anyától			
30—40 éves anyától . . .	61	114	550
40—50 » » . . .	74	176	654
50 éven túli » . . .	64*	158*	547

Ha a legfiatalabb korosztályok állapotát = 100-nek tesszük, az anyai kor emelkedésénél következőleg változnak a viszonyok :

a) 20—30 éves anya és 20—30 éves atya	100	100	100
30—40 éves atya . . .	80	92	96
40—50 » » . . .	74	76	92
b) 30—35 éves anya és 20—30 éves atya	100*	100*	100*
30—40 éves atya . . .	145*	114*	112*
40—50 » » . . .	160*	141*	117*
c) 35—40 éves anya és 30—40 éves atya	100	100	100
40—50 éves atya . . .	121	154	119
50 éven túli . . .	105*	136*	98*

A

VISSZAESÉS OKAIRÓL S ÓVSZEREIRŐL.

TÓTH LŐRINCZ

RENDES TAGTÓL.

*(Olvastatott a M. T. Akadémia II. osztályának 1889. január
14-én tartott ülésén.)*

BUDAPEST, 1889.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

Budapest. 1889. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

A visszaesés okairól s óvszereiről.

I.

Statisztikai adatok. — Ezek tökéletlensége.

Minden gondolkodó ember előtt, ki a fennálló büntetési rendszernek eredményeit lelkiismeretesen megfigyeli, valódi rémkép gyanánt tűnik fel a visszaesések nagy, és statisztikai kimutatások szerint, a büntetésvégrehajtási rendszerek kétségtelen tökéletesedése mellett is, folyton növekedő száma, a mi arra a meggyőződésre vezet, hogy a lehető legjobb büntetési rendszer sem képes az elítéltek javulását nagyobb mértékben eszközölni, s a büntettek mérges maszlagának buja újrahajtását meggátolni, ha megelőzőleg s utólag oly óvó rendszabályok nem léptetnek életbe, melyek a visszaesések számát a lehető legkisebb arányokra szállítják.

Ez a szomorú tapasztalás legfőbb oka annak a kárhöz-tató ítéletnek is, melylyel sokan, pesszimistái hajlamuknak engedve s reményt vesztve, a büntető reformok, a javító rendszer barátainak nemes törekvései felett pálczát törnek, arra hivatkozván, hogy az elért eredmények e nemes törekvések czélszerűségét nem igazolják, s az ezekre fordított áldozatokat meg nem érik.

Lássuk az említett, — megvallom, nem örvendeztető, de másrésről kétségbe sem ejtő statisztika legközelebbi adatait hazánkban. Nem akarom az értekezést számokkal túltömni, azért csak a fegyházakban lévő elítéltek és ezek közt találkozó visszaesők számát veszem alapul, kiket illetőleg leg-

biztosabb adatok állanak rendelkezésre s kiknek megfigyelése legérdekesebb.

E hiteles adatokat, hazánkat illetőleg, a m. kir. igazságügyi minisztérium működését 1876—1887. évekről előtűntető nagybecsű jelentésből merítettem, melynek vaskos második könyve gazdag statisztikai táblázatokat foglal magában, és a XLI-ik táblázat az országos fegyintézetekben, a szegedi kerületi börtönben, s a közvetítő intézetekben letartóztatott személyes viszonyairól nyújt kimerítő kimutatást 1880-ik évről. A férfi fegyenczek számára fennálló 7 (úgymint: illavai, lipótvári, munkácsi, nagy-enyedi, szamosujvári, váczyi és soproni) s nőnemű fegyenczek számára rendelt 1 (márianosztrai), összesen 8, hazai fegyházban 5624 fegyencz volt elzárva. Ezek közül:

	első ízben büntetett... 2883	
	már előbb büntetve volt . 2741	
		5624
és ugyan :	kihágás miatt..... 211	
	vétség miatt..... 558	
	büntett miatt 1972	
		2741
	egyszer volt büntetve büntett miatt ... 891	
	többször » » » » 1081	
		1972
	ugyanazon büntett miatt egyszer 511	} 1356
	» » » többször 845	
	különböző büntett miatt egyszer 380	} 616
	» » » többször 236	
		1972
		1972

A legszélesebb értelemben vett (kihágásba, vétségbe s büntettbe) visszaesők tehát kitesznek közel 49 perczentet; a büntettekbe visszaesők 35 perczentet; ezek közt az egyszer büntetettek közel 16, s a többször büntetettek 19 perczentet; az ugyanazon büntettért egyszer büntetettek 9 perczentet. a különböző büntettért egyszer büntetettek közel 7 perczentet; az ugyanazon büntettért többször büntetettek 15, s a külön-

Itözö büntettért többször büntettek 4 perczentet; az ugyanazon büntettért (tekintet nélkül az egyszer- vagy többszörre) büntettek összes száma kitesz 24 perczentet, s a különbözei büntettért büntettek összes száma 11 perczentet.

A szege di kerületi börtönben letartóztatott 654 rab

első ízben volt büntetve	434
már többször büntetve	220
	654,

a büntettbe visszaesők száma 86,

ugyanazon büntett miatt egyszer büntetve.	43
» » » többször »	... 20
különböző büntett miatt egyszer büntetve	... 14
» » » többször »	... 9
	86,
az egyszer büntettek összes száma	... 57
a többször » » »	... 29
	86,

a bármiféle büntetendő cselekménybe visszaesők száma tehát ez intézetben több mint 33 perczent; a büntettekbe visszaesőké 13 perczent, s ezek közt az egyszeres visszaesőké több mint 8 perczent, a többszörös visszaesőké 4½ perczent.

E számokkal szemközt Franciaországban 1886-ban, 223,129 elítélt egyén közt a visszaesők összes száma: 91,055, tehát 40 perczent körül. ¹⁾

Belgiumban²⁾ 1884-ben eskütszékek által (en matière criminelle) elítélt büntettek száma 110, s ezek közt 76 visszaeső, tehát 69 perczent; — a tribunaux correctionels által elítéltek száma 38,817, s itt a visszaesőké 2003, tehát alig több 5 perczentnél.

A német birodalomban³⁾ 1886-ban a büntettek és vét-

¹⁾ Comptes généraux de l'administration de la justice criminelle en France et en Algérie pendant l'année 1886. Paris, 1888.

²⁾ Annuaire statistique de la Belgique 1886. Bruxelles, 1887.

³⁾ Statistik des deutschen Reichs. XXX. le., Kriminalstatistik für 1886. Berlin, 1888.

ségek miatt elítéltek száma 353,000, kik közül előbb is volt büntetve 99,101 egyén, tehát több mint 28 perczent; és pedig

egy ízben	42,187
kétszer	21,129
3 — 5 ízben	25,755
6 — 10 ízben	8,787
11 s több ízben	1,232
meg nem jelölt számban ...	11
	99,101

Ezek közt már előbb is szabadságvesztésre ítéltetett 91,769., tehát 26 perczent.

Poroszországban¹⁾ 188³/₄-ben 8142 fegyházirab záratott el, s ezek közül 6546, tehát 80% perczent már előbb is volt büntetve büntett vagy vétség miatt, és ugyan:

egyszer	997
kétszer	924
háromszor	956
négyszer ...	790
ötször	689
hatszor vagy még több ízben ..	2190
	6546

s fegyházban ült közülök 3006, azaz 45 perczentnél több.

A szomszéd Ausztriában²⁾ az összes elítéltek száma volt 542,431, s ezek közt büntettekért 30,592; vétségekért 5311, a többi nagy szám kihágások miatt. A büntett miatt elítéltek közül

sohase volt büntetve	15,301
vétség vagy kihágás miatt már elítélve	8,063
büntett miatt elítélve	7,228
	30,592,
és ugyan büntett miatt egyszer elítélve	3,110
» » » több ízben »	4,118
	7,228.

¹⁾ Zeitschrift des kön. preuss. statistischen Bureaus. XXV. k. 1885. Illing: Die Zahlen der Kriminalität in Preussen für 1854—84.

²⁾ Oesterr. Statistik XV. 3-ik füz. Ergebnisse der Strafrechtspflege in 1884. Wien, 1888.

A vétségmiatt elítéltek közül	
sohasem volt büntetve.....	4703
vétség vagy kihágás miatt már elítélve	477
büntettért elítélve.....	131
	<u>5311,</u>
és pedig büntettért egyszer.....	101
» » többször.....	30
	<u>131,</u>

tehát viszonyítva a büntettért elítéltek számát (30,592) a már büntetett visszaesők számával, 50 pctz. mutatkozik, s viszonyítva a vétségért elítélteket (5311) a már előbb is elítéltek számával (608), itt mintegy 11 $\frac{1}{2}$ perczent jő ki; viszonyítva pedig a büntettért s vétségért elítéltek összes számát a mindkét kategóriába tartozó visszaesőkével, az eredmény 44 perczentet túl halad.

Még Olaszországot említeni,¹⁾ hol 1886-ban elítéltetett 337,394 egyén és ugyan eskütszékek által 4599. s az első fokú »Tribunali correzionali« által 69,175 egyén, amazok közt a visszaesők 1584, emezek közt 19,269 számot képeznek, s így amott a visszaesés majdnem 34 perczentje, itt majdnem 28 perczentje mutatkozik.

Látszik az összehasonlításból, hogy az arányok, melyeket hazánkban észlelünk, éppen nem kétségbe ejtők, sőt majdnem vigasztalók, lia a más polgárosult országokban tapasztalt visszaesésekre tekintünk, hol a büntető intézetek, a mi részint primitív s még ki nem fejlődött büntető intézeteinknél sokkal előhaladottabb állapotban vannak, s a büntettek megelőzésére és a szabadít rabok gondozására s megvédésére szolgáló jótékony intézetek, munkaadó helyek, menházak stb. sokkal nagyobb kiterjedésben működnek.²⁾

¹⁾ Statistica giudiziaria penale per l'anno 1886. Roma, 1888.

²⁾ Midőn e hiányos és töredékes adatokat közlöm, meg kell említenem, hogy a kriminális statisztika legczélszerűbb vezetésének módjai s alakja iránt máig sem lévén teljes megállapodás a statisztikai tudomány vezérférfiai közt, a különféle államok erre vonatkozó statisztikájának adatait egymással s a magunkéval összehasonlítani, s azokból biztos következményeket vonni igen nehéz. — Az összehasonlítás kísérle-

De míg a visszaesések hazai aránya a külföldivel szemközt elég kedvező: nem lehet tagadni, hogy a visszaesések száma nálunk 1876-tól 1882-ig évről évre nagyobb arányokat mutatott, s azóta majd le- majd ismét feljebb menve, hullámzik. — Íme, az 1876-tól 1886 végéig, tehát 11 év alatt mutatkozó számok, táblázatba foglalva: ¹⁾

Évszám.	A kir. országos ügyintézetekben letartóztatottak <i>forgalmi</i> összes száma volt	A forgalmi létszám- <i>ból korábban már egyszer ugyanazon büntetést elítéltek</i> összes száma volt	A forgalmi létszám- <i>ból korábban már többször ugyanazon büntetést elítéltek</i> összes száma volt
1876.	4061	332	479
1877.	4226	388	499
1878.	4220	373	533
1879.	4003	403	526
1880.	3803	318	562
1881.	4380	447	741
1882.	4917	517	811
1883.	5293	504	912
1884.	5403	531	863
1885.	5567	449	812
1886.	5624	511	845

télnél minduntalan felötlének ama zavaró tényezők, melyek részint az ily statisztika összeállításánál mérvadó elvek különbözőségéből, de részint a büntető eljárások, s a büntetendő cselekvényeknek a törvényekben felállított osztályozása eltéréseiből is származnak. A különféle államok törvényei nem egyformán büntetik, s nem egyazon nevekkel jelölik az egyazon büntetendő cselekvényeket, a mi egy helyütt büntetnek, ugyanaz másutt vétségnek tekintetik s neveztetik. A nemzetközi statisztikai kongresszus egyik feladatául tűzte ki a lényeges elemek meghatározását, melyek a kriminális statisztikában helyet foglaljanak, s az összehasonlítást lehetővé tegyék. Yvernes, a nagynevű statisztikus, e tárgyú jelentésében sajnálva említi, hogy a kriminális statisztikák igen hiányosak, sokszor egészen némák, a visszaesések, e nagy társadalmi baj tekintetében. A nehézséget a törvényhozások különfélesége okozza, a recidiváról nem minden országban van egyazon felfogás: itt a legszélesebb, ott szűkebb értelemben veszik a visszaesést; s a felszámítás és konstatálás módja is különböző a különféle nemzeteknél: úgy hogy le kell mondani az összehasonlításról, míg nagyobb egység s összhangzás nem jó létre.

¹⁾ Dr. Kelemen Mór kir. kur. bírónak, előbb az igazságügyminisztérium azon osztálya tanácsosának, mely a börtönügyeket vezeti a magyar

E számok mutatják, hogy a fegyházi visszaesők száma, az elítéltek összes számához viszonyítva 1882-ig folyton növekszik; azóta 1885-ig apad, s 1886. évben ismét emelkedik. Mint-hogy azonban a fegyházakban elzárt nagy büntetettek száma évről évre folyton növekszik: a visszaesők utóbbi években tapasztalt kevesbedését valószínűleg annak is lehet tulajdonítani, hogy a büntető törvény életbe léptével s alkalmazásának mind szabadosabb fejlődésével, a fegyházak kandidátusai, a nagy mértékben megromlott büntetettek, az utóbbi években szigorúan, több évekre íteltetvén el, a fegyházak állandó töl-telékét képezik, jó helyen ülnek, s nincs módjokban, mint azelőtt, csakhamar kiszabadulva, s a visszanyert szabadsággal visszaélve, nem csak egyszer-kétszer, de sokkal több ízben is a visszaesők számát szaporítani.

Csupán a fegyházakban elzártakat s ugyanazon büntetthe visszaesetteket véve arányosítás alá: következő perczentek mutatkoznak:

1876-ban	közel 20 perczent,
1877-ben	közel 21 »
1878-ban	közel $21\frac{1}{2}$ »
1879-ben	23 »
1880-ban	23 »
1881-ben	27 »
1882-ben	27 »
1883-ban	közel 27 »
1884-ben	közel 26 »
1885-ben	$22\frac{2}{3}$ »
1886-ban	24 perczentnél több.

Az 1876-tól 1880-ig mutatkozó számok öt évi átlagát véve, az első öt évben az ugyanazon bűnbe visszaesők perczentje közel $21\frac{3}{4}$; az 1881-től 1886-ig tartó quinquentiumot véve pedig, az ily visszaesők perczentje $25\frac{1}{5}$ perczent.

büntetőtörvény büntetése és börtönrendszeréről a m. jogászegylet börtönügyi bizottságának 1888. évi okt. 25-én tartott ülésében felolvasott tanulságos értekezéséből veszem át, hálásan fogadott engedelmeivel, ez adatokat, melyeket ő az országos statisztikai hivatal évkönyveiből állított össze.

A statisztika említett adatai tagadhatatlanul bizonyítják, hogy a visszaesők száma, a börtönügy nagy mérvű haladása s javulása daczára, nem csökken, s a megfélemezésre irányzott törekvéseket gúnyolni látszik. De ebből nem az következik, hogy a javítási törekvések nehéz és sürgős útján elfáradjunk s kedvet és bátorságot veszve elcsüggedjünk, sőt inkább az a férfias feladat áll előttünk, hogy a tapasztalt bajok okait lelkiismeretesen fürkészzük s azok elhárítására, tiszszerezett erővel s buzgalommal, mindent elkövessünk, a mit a tiszta s elfogulatlan emberszeretet, s a megfigyelt tapasztalásokra alapított tudomány s törvényhozói és kormányzási bölcseség a kitűzött magas cél elérésére, vagy legalább megközelítésére czélszerűnek jelöl ki.

II.

Megelőző óvó intézkedések. — Korcsmák, alkoholizmus; prostituczió. — Kóborlás, koldulás. Munkás gyarmatok, dologházak; a wilhelmsdorfi földművelő gyarmat. — Francia, belga s egyéb Intézetek. — A munkás-viszonyokat rendező törvények. — Javító-házak elhagyott gyermekek s fiatalok számára. — Lelenczházak.

Az óvszereit, melyek a rettegett s a reformok gyáva ellenzői által elcsüggedve emlegetett visszaesések megszüntetésére vagy legalább azok számának kevesbitésére hatással lehetnek, — s melyek fölött rövid szemlét tartani ez alkalommal feladatomból tűztem ki — részint a törvényhozás s kormány bölcseségétől, részint az ezt lelkesen támogató, felvilágosodott, emberi s keresztyéni ihlettel működő társadalom egymást támogató s kiegészítő közrehatásától várhatók.

Kétségkívül jobb s bölcsőbb dolog a betegséget megelőzni, mint a már meglevőt kuruzsolni. — Az állam jól szervezett rendőrség által, mely a hatalom kellő mértékével van ellátva, sok bűnt megelőzhet, de a rendőrség egymagában korántsem elegendő e célra. Az erre szükséges rengeteg számú személyzet s ennek fentartására megkívántató óriási költség lehetetlenné teszi a megelőző rendszernek nagy kiter-

jedésben való alkalmazását, s a polgárok efféle gondos őrzése éjjel s nappal, az életnek ily szigorú korlátozása okvetlenül veszélyes lenne a polgári szabadságra, a szabad mozgásra s forgalomra. A nagy munkában tehát a társadalomnak is részt kell venni, s nem csupán a kormányra támaszkodni.

Az államnak, ha kötelességét e téren *egészen* akarja teljesíteni, nem csak büntetni kell a már elkövetett törvénysértéseket, hanem alkalmazni is kell minden lehető megelőző rendszabályt, hogy büntetnie ne kelljen, vagy minél kevesebbet kelljen, s czélszerű óvó intézkedések által megőrizni az embereket a jó úton s megvédeni a társadalmat a büntettek elkövetése ellen. Ha becsületes, jó erkölcsű, értelmes és munkás polgárokat nevel magának, s a tényezőket lehetőleg eltávolítja, melyek az embereket a bűnre vezetik: általában, s egyes eseteket kivéve, melyekben az emberi gyarlóság, szenvedély mégis ballépésre ragadja a gyengébbeket s a rossz véralkatuakat, s megghiúsítja a szent törekvéseket, — bizton remélheti, hogy a jól képzett s jól vezetett emberi társaságban becsület, tisztesség és józanság lesz a szabály s csak kivétel ennek ellenkezője. Az államnak e megelőző tevékenysége igen sokoldalú, mint sokoldalúak a források, melyekből a bűn születik.

Mindezek a rendszabályok s intézetek, melyek általában a büntettek s ezeket szükségképen követő büntetések számának csökkentésére s korlátozására hatással vannak, természetesen a visszaesések ellen is megannyi többé-kevésbé hatályos óvszereket képeznek. S minthogy a büntettek legfőbb forrását a pauperizmus, az éhség és nyomor, s az elhanyagolt nevelés és oktatás képezik: kétségkívül mind az a törvényhozási, kormányi s társadalmi gondoskodás, mely a szegénységet, nyomort s éhséget, kenyérkereset-nyújtás, munkaadás s jól szervezett közjótékonyosság által enyhíti, egyszerűsmind a bűnök egyik legbővebb forrását torlaszolja el, s minden a népnevelésre, az elme és szív művelésére, a vallásos érzelem kifejtésére irányzott gondoskodás azok másik főforrását tömi be. A szülői gondot nélkülöző, elhagyatott gyermekek ellátása, nevelése s oktatása; a vagyon ellen intézett támadásokat nagy részben előidéző kóborlás s koldulás

megszüntetése vagy legalább korlátozása, a verekedéseket, testi sértéseket s emberöléseket legnagyobb részben okozó szeszes italok mértéktelen élvezésének, a gyászos alkoholizmusnak czélszerű törvények általi megszorítása, megannyi hatalmas óvszerek a büntettekre vetemedés s egyszersmind az azokba visszaesés ellen.¹⁾

Mily roppant befolyással van a büntettek elkövetésére s a fegyintézetek lakosai számának növelésére a szegénység s nyomor, kimutatják a statisztikai adatok.

Ismét csak a fegyintézetekre szorítkozom.²⁾ A magyar fegyintézetek 5624 elítéltje között találhatik:

vagyonos	237
némi vagyonnal bíró	674
szegény	4713
	5624

tehát a szegények (teljesen vagyontalanok) az összes számnak majdnem 84 perczentjét teszik ki, míg a vagyonosok csak valamivel többet 4 perczentnél. Nevezetesen pedig a vagyonelleni büntettek, lopás, rablás, zsarolásért büntetettek kategóriájában, hová 2886 fegyencz, az összes számnak majdnem fele, tartozik, a

vagyonosok száma csak	49
a némi vagyonnal bíróké	210
a szegényeké	2627
	2886

tehát a szegények az összes szám 90 perczentjét túlhaladják, míg a vagyonosok nem is 2 perczentet tesznek ki.

¹⁾ A visszaesés büntetőjogi irodalmából lásd *Siehard Ern.* 1881-ben Heidelbergben megjelent jeles munkáját: »lieber die Bückfälligkeit der Verbrecher und über die Mittel zu deren Bekämpfung.« Tudományos készültséggel s gyakorlati tapasztalással bíró börtöntisztviselő vizsgálja itt, világos belátással, a helyeset s czélszerűt. Felemlitem még a következő nevezetesb munkákat: *Desportes Férd.* »La recidive«, 1883. *Desplaces Sevin:* »Becidivistes et patronage des liberés«, 1882. — *Robin, Tissot, Yverne's, Prins, Bazot, Bertillon* stb. francia; *Strusberg, Fulda* német; *Orano és Scaglione* olasz; *Olivenerona* svédnyelvű munkáit s a kongresszusi rapportokat.

²⁾ L. a fennebb dicsért igazságügyminiszteri jelentés statisztikai táblázatait.

A tudatlanság s műveletlenségben rejlő bűnforrást tekintve, a már említett 5624-re menő összes fegyencszámában volt:

3223 teljesen oktatás nélkül,
 246 csak olvasni tudó,
 2097 olvasni, írni tudó, s csupán
 58 magasabb oktatásban részesült egyén
 5624
 kielégítő vallásos ismerettel bíró 2341
 hiányos » » » 3283
 5624

tehát több mint 57 perczent a teljesen tudatlan s neveletlen, s 1 perczentnél nem sokkal több a magasb kiképzésben részesült egyén s 58 perczentnél több, a ki semmi vagy igen hiányos vallásos ismeretekkel bírt szemközt 42 perczenttel, a kik bővebb, de nagy részben bizonynyal mégis fogyatékos vallásos ismeretekkel bírtak.

Majdnem hasonló arányok mutatkoznak a szegedi kerületi börtönben elzárt rabokra nézve.

Mutatják a statisztikai táblázatok, hogy az elítéltek legnagyobb kontingensét oly társadalmi osztályok szolgáltatják, melyek rendszerint a műveltség alacsonyabb fokán állnak: cselédek, napszámosok, csavargók, falun s pusztán lakó földművesek, míg az iparos és kereskedő osztályokhoz tartozók már sokkal kevesebben, s a tudományos műveltséggel bírók aránylag igen kevesen vannak. Így pl. oly büntettek közt, melyek miatt a fegyintézetek 5624 elítéltje büntetve van, legszámosabbak a vagyon elleni büntettek; lopás, rablás, zsarolás, összesen 2886, s különösen lopás 2383, rablás és zsarolás 503; melyek főforrása a nyomor, éhség, szegénység; a lopás 2383 esetéből elkövettek:

248-at határozott foglalkozás nélküliek,
 1413-at cselédek s napszámosok,
 212-öt földművelők,
 458-at iparosok s kereskedők (főképen segédek és inasok) tudományosan művelt ember, tisztviselő csak 9.

Következő legnépesebb kategória: az emberi élet s ép-

ség és egészség ellen elkövetett büntetteké, melyek főforrása a korcsma, a pálinka, a baromi részegség, mely a vad szenvedélyeket lángra gyújtja, az ok nélküli összeczívódásokat, verekedéseket szüli, a netalán lappangó haragot s bosszút kitőrszítja.

Eme büntettek száma 2181, s ebből praemeditált gyilkosság 517, szándékos emberölés 1148, halált okozó testi sértés 386, egyéb súlyos testi sértés 130. A gyilkosságot elkövetők közt van 11 csavargó, 225 napszámos és cseléd, 171 földműves, iparos és kereskedő 87, tudományosan művelt ember csak 6. — Szándékos emberölést elkövetett 21 csavargó, 587 cseléd és napszámos, 364 földműves, iparos és kereskedő 152, tudományosan művelt ember csak 6. — Halált okozó súlyos testi sértést a fegyházak elítéltejei közül, kikről itt szó van, elkövetett 6 csavargó, 197 cseléd és napszámos, 147 földművelő, 32 iparos; művelt ember pedig egy sem stb. Még szembetűnőbb mértékben mutatkoznak ez arányok a kerületi börtönben s börtönökül szolgáló törvényszéki fogházakban, hová a kisebb tolvajok s verekedők nagyobb része kerül. — De nem akarom ezúttal több számmal terhelni értekezésemet, a statisztikai táblákat mindenki átnézheti, kit az ügy érdekel. — Csak némi adatokkal akartam bizonyítani a szomorú tapasztalást, hogy a bűnös hajlamok kifejtésére s a büntettek szaporítására s következőleg a visszaesésekre is ijesztő befolyással van a szegénység, nyomor, tudatlanság, vallásos ismeretek s érzelmek hiányossága, a csavargó, heverő élet, s az átkos alkoholizmus.

Lássuk e bűnforrásokat, vagy legalább azok egynémely ikét.

1. A nép nyomorának, megromlásának, elkorcsosulásának egyik legfőbb oka, a büntettek egyik legtermékenyebb forrása, tapasztalás szerint, az alkohol, a szeszes italok, különösen a pálinka mértéktelen élvezete, s erre alkalmat nyújtó minden lépten-nyomon kínálkozó korcsma. Saját bírói tapasztalásomból mondhatom, hogy az emberi élet s az emberi test épsége ellen intézett erőszakos büntettek legnagyobb része szeszes italoktól felhevült, hetvenkedésre, henczegésre buzdult, vagy felbőszült emberek által követtetik el. De ettől elte-

kintve is kimaradhatatlan következései: a lélek és test elsatnyulása, külső és belső elcsenevzés, elszegényedés, feldúlt családélet, nők s gyermekek elhanyagolása, sőt kínzása, koplaltatása, családtyák s anyák kora halála, a szegényházak, kórházak, fegyházak, s tébolydák népességének túlszaporodása; fogantatásuk s világra születésök óta beteg, satnya nemzedék, szóval: végtelen gyász és nyomor. — Tudják a bírák, a lelkészek, a tanítók, s a népelet minden megfigyelője, mennyi jólét, családi boldogság, egészség és tiszta erkölcs megy tönkre e szilaj, garázda korcsmaéletben, mely mindinkább ostromolja a tiszta, nyugodt, józan háziasság küszöbét s rombolja a családok jólétét, s népesíti a fegyházakat és tébolydákat. Az erőszakos büntettek legnagyobb része az alkohol által felbószított szenvedélyek kifolyása, s egyéb, különösen a vagyon ellen intézett büntettek is a felügyeletlen s gaz czimborák által kezelt korcsmák sötét méhéből erednek, mert ott jönnek létre az összebeszélések, a bünszövetségek, ott terveztetnek a bűnös merényletek. A korcsma s pálinka után jó, vagy inkább azzal karöltve jár a nemi kicsapongás s erkölcstelenség. A zabolátlan kéj vágy gyakori következései a tolvajság, sikkasztás, hamisítás, sokszor rablás és gyilkosság. A kéjleányok s ezek kedvesei igen számos ily bűnbe vannak keveredve, s nem egyszer a legiszonyúbb alakokban. Hány esetre emlékezem bírói gyakorlatomból, hogy fiatal, sőt nem fiatal hivatalnokok, kereskedők, pénztárosok stb. elragadtatva a szilaj kéjvágytól, sokszor a »turpis senilis amor« ösztönétől, sikkasztást, váltó-hamisítást követnek el szeretőik kedvéért.

A népképvisélet s a kormányok elsörendű szent gondjai közé tartozik tehát, a pénzügyi tekintetek mellözésével is, az alkoholt s a korcsmát, a szesz és pedig gyakran mérgezett szesz italokkal kereskedő szatócsboltokat s pálinkás bódékat szigorúan korlátozni, számukat lehető legkevesebbre szorítani, a rendöri órákat pontosan megtartatni, a kisebb pálinkafözöket, az iszákosság terjesztésének e legföb elömozdítóit, erősen megadóztatni, az elárúsítást szabályozni, s a korcsmákkal többnyire együtt járó prostitúciót alkalmas eszközökkel fékezni, s magát az iszákosságot is, mint már

önmagában kihágást, rendőrileg büntetni stb. Ha a nép megromlásának s elszegényedésének s ebből származó bűnöknek e buja forrását sikerül eltorlaszolni, e gondoskodás többet használ, mint együttvéve minden börtönreform, s erre vonatkozó bölcsesség.

Míg a polgárosult Európa legtöbb államában a törvényhozások már régebb idő óta kellő szigorral gondoskodtak, hogy a bűnök e forrása lehetőleg elfojtassék, nálunk az állami tevékenység e téren előbb majdnem teljesen hiányzott s mindössze egyes hatóságok italmérisi szabályrendeletei említhetők, melyek a bajt némileg korlátozták. Az ez időből megszokott állapotok hatása érezhető nálunk még most is, midőn az 1879. évi 40-ik törvénycikk (a kihágásokról szóló törvénykönyv VI. és VII. fejezete) gondoskodását a közrend s közbiztonság elleni kihágások e nemére is kiterjesztette. A szeszes italok s korcsmák dögleletes légköre még folyvást annyira behat a bűnügyi statisztikára, hogy azt kell következtetnünk, hogy a törvény említett rendeletei vagy nem eléggé szigorúak, vagy fogyatékosán hajtának végre, és a visszaélések a hatóságok pislogó őrszemeit kijátszók.

A magyar Akadémia igen helyesen járt el, midőn a közelebbi Sztrókai-féle jutalomra pályakérdésül az alkoholizmus veszélyeinek s a büntettek statisztikájára való befolyásának kifejtését s az azt gátló rendszabályok ismertetését tűzte ki. A pályázat, fájdalom,, meddő volt, de az eszmecsere e fontos kérdésben megindult, a szaklapokban tért kezdett foglalni, s Fekete Ödön balassagyarmati törvényszéki bíró munkája, mely kiadásra vár, bőven ismerteti s alapos bírálat alá veszi a külföldi törvényhozásoknak e téren kifejtett tevékenységét, s annak tapasztalt jótékony eredményeit. Az üdvös mozgalom e téren majd minden polgárosult államban megindult, s az iszákosságban, különösen a pálinka mértéktelen élvezésében fekvő rohamosan haladó nagy társadalmi bajt az egészségügyi kongresszusok, nevezetesen a múlt évben tartott bécsi kongresszus is, tanulságos megvitatás tárgyává tették.

A törvényhozási gondoskodást e veszély elnyomásában támogatni kell a társadalmi tevékenységnek, »mértékleteségi egyletek« felállítása által. Ily egyletek főleg az éjszaki

fekvésű államokban, hol a szeszes italok bővebb használatára maga az éghajlat s életmód vezeti az embereket: Éjszak-Amerikában, Angliában, a skandináv országokban nagy sikerrel működnek s a szomszéd Ausztriában is 1884 óta fennáll egy »Verem gegen Trunksucht.« — Nálunk, tudtomra, mértékletességi egyletek nincsenek s csupán Trencsén megyében történt ilyennemű kezdeményezés a pálinkaivásnak erősen hódoló tót népesség javára. Pedig a dolog igen szükséges, mert a pálinka nemtelen kultusa a sokkal nemesebb bort már a magyar fajnál is kezdi kiszorítani.

Mily kielégítő eredményekre vezethet az alkoholizmus ellen törvényhozási és társadalmi úton következetesen s kitarással folytatott küzdelem, fényes bizonyítást tesz erre nézve Norvégia példája, hol az alkoholizmus a szó szoros értelmében, ma már kiveszőben van; melyet, mint olyat a mely a többi közt legszebb eredményt mutat fel, különös kiemelésre méltónak tartok. Már több mint ötven éve, hogy ez országban a nagyon elterjedt iszákosság elleni társadalmi működés megkezdődött, s az első egyesület megalakult, mely csakhamar több hasonlóknak életbe léptét vontta maga után. Ez egyleti működés élén, mely a szeszes italok káros hatásait fejtegető előadások tartását s népszerű iratok terjesztését is teendői közé sorozta, tekintélyes kormányférfiak s polgárok állanak s maga a király is figyelemmel s részvétellel kísérté azokat. A mértékletességi egyletek behálózták az egész országot, s annak másfél millióra menő lakosságából 30 ezer csatlakozott az egyletekhez, jó példát mutatva a többinek is a mértékletességben. Későbbben még szigorúbb, a pálinkaivástól teljesen tartózkodó egyletek is alakultak több mint 100 ezer taggal. A meggyőződés, mely a társadalmi mozgást teremtette, átment a törvényhozásba is. s egymást követték a czélszerűnél czélszerűbb intézkedések, melyek az iszákosságot s annak forrásait és alkalmait korlátozzák. Nagy adók kivetése által lehetetlenné tétetett a kis pálinkafőzők ipara, úgy hogy az 1830-ban fennállott közel 1400-ra menő pálinkafőzés, az iszákosság megannyi előmozdítója, helyében a legújabb jelentések szerint ma csak 25 áll fenn. Azután következett az elárúsítás szigorú szabályozása; az

elárúsítók számának s az elárúsítható szesz mennyiségének meghatározása által; az engedélyezés a hatóságoktól függ, s a ki pálinkával kereskedik, más ipart nem űzhet. A zárás ideje szoroson ki van tűzve; ünnepeken s egyéb oly napokon, midőn nagyobb a nép összecsoportosulása, valamint vásártereken s nyílt utczákon tilos a kimérés. A tilalmak megszegői keményen büntetnek. pénzbüntetéssel, fogsággal, sőt egész három évig terjedő kényszermunkával is. — Ezekhez járul egy másik igen hatályos tényező, az úgynevezett »gothenburgi rendszer« mely abban áll, hogy a pálinka-eladás a kormány által engedélyezett s annak ellenőrzése alá vetett részvénytársaságok által kezeletik, melyek az üzlet tiszta jövedelmét, 5 perzent levonása mellett, közczélokra fordítják, s nem vezetnek oly érdek által, mint a korcsmárosok, kiknek törekvése minél több s minél olcsóbb rossz minőségű pálinkát adni el, mert ettől függ jövedelmök nagysága, míg e felsőbb szentesítéssel ellátott alapszabályok szerint és szoros ellenőrzés alatt működő részvénytársaságokat hasonló érdek nem vezérli, tiszta és egészséges helyiségekben tiszta minőségű italt méretnek; hitelbe italt nem adnak, s így a munkás nép gátolva van abban, hogy keresményét előre elihassa, s minthogy a zárás ideje szigorúan megtartatik, s a mérsékelt mértékben élvezett ital elköltése után senki az ivó helyiségben nem maradhat, a szennyes korcsma-helyiségek rontó hatása, a folyton dobzódó korcsmai élet lehetetlenné van téve. A nagyobb forgalmú kikötő városokban korcsmák helyett olvasó termek vannak felszerelve, stb. Hol e rendszer van behozva: az elárúsító helyek száma tetemesen leszáll, s a testi és erkölcsi egészség óva van. Ugyané részvénytársaságok fel vannak jogosítva régi apró pálinkaméréseket kisajátítani, s így a kártékony vetélytársaktól menekülni.

Ily és hasonló rendszabályokhoz járul a szesztermelés megszorítása, a kis pálinkafőzők beszüntetése; a pálinkamérési engedélynek korlátolt időre s kifogástalan egyének részére való kiadása; tilalom, hogy ismert iszákosoknak s kiskorúaknak szeszest ital egyáltalában ne adassák; hogy a munkadíjak ne a pihenés napját megelőző estvén fiztessenek

ki; hogy ünnepeken s gyárak közelében pálinka ne méressék a korcsmái adósság ne legyen beperelhető; stb.

Látszik az elmondottakból, hogy csak a törvényes rendeleteknek a társadalom működésével összekötött hatása mellett várható a biztos siker, melyhez járulni kell a sajtó és irodalom nemes munkásságának, hogy a nép az alkoholizmus gyászos következéseire népszerű iratok s előadások által folytonosan figyelmeztetve legyen.

Hazánkban a kihágásokról rendelkező büntető törvénykönyv (1879: 40. t-cz.) VII. fejezete (74., 84., 85. §§.) foglalja magában az ide vonatkozó tilalmakat s szabja ki az e nemű törvényszegéseket sújtó büntetéseket. Vendéglősök, korcsárosok, kik helyiségeikben a hatóságilag megállapított zárórakon túl vendégeket időzni engednek, úgy szintén, a kik a hatósági közegek meghagyásának, hogy helyiségeiket zárják be, nem engedelmességek, valamint azok is, kik a hivatásában eljáró hatósági közeget be nem bocsátják, vagy eljárását akadályozzák, vagy pedig vendégeiket az elől elrejtik: 50 forintig s visszaesés esetében 200 forintig terjedő pénzbüntetéssel büntetendők. Az a vendég pedig, a ki a záróra után a helyiség tulajdonosának vagy a hatósági közegnek felhívására el nem távozik, 25 forintig terjedő pénzbüntetést szenved. — A ki nyilvános helyen botrányt okozó részeg állapotban találtatik, szintén 25 forintig terjedhető pénzbüntetéssel sújtatik. A ki más korcsmában, utcán vagy más nyilvános helyen szándékosan lerészegít, továbbá a kik szeszese italok elárúsításával iparszerűleg foglalkoznak, vagy ezek megbízottjai, ha részegnek, ennek állapotát tudva még szeszese italok adnak, 50 forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendők, s e büntetés 100 forintig emelhető, ha a kihágás tizennegyedik évét be nem töltött kiskorú ellen követetik el. Végre, ha ily kihágást oly egyén követ el ismételve, ki szeszese italok eladásával üzletszerűleg foglalkozik, s e miatt már két ízben büntetve volt, üzlete folytatásától is 3 hónaptól 1 évig terjedhető időre eltiltható. E büntetések, tekintettel különösen a bíróságok ama hajlamára, hogy a pénzbüntetéseket rendszeresen kisebb mérvekben szabják ki, véleményem szerint nem elég szigorúak.

Törvényhozásunknak ez irányban kifejtett másik gondoskodása az 1883-iki 25-ik törvényczikk 4-ik fejezete, a korcsmai hitelről, mely a korcsmai adósságot a káros hitelügyletek közé számítja, mint az uzorát, s mely szerint a korcsmai adósság, bizonyos összegben felül, meg nem ítéhető. Az összeget, mely 2 forintnál kisebb s 8 forintnál nagyobb nem lehet, e korlátok közt az illető törvényhatóság határozza meg, belügyminiszteri jóváhagyással. A hozott bírói határozattal a hitelező szeszár ásnak minden hasonló természetű, korábbi követelése kiegyenlítettnek tekintetik, s annak kiegyenlítése előtt újabb hitelezésnek helye nincs. Az ilyenmű kötelezések biztosítására kötött váltói vagy kezességi szerződések semmiesek. A ki a törvény kijátszására valamely színlelt ügylet vagy váltó alakját használja fel: kihágást követ el s 30 napig terjedhető elzárással és 200 forintig emelhető pénzbüntetéssel sújtatik. E törvény szövege az italméresi helyiségben, nyilvánosan, s a nép nyelvére is fordítva, kifüggesztendő s a korcsmáros, ha ezt elmulasztja, a szegényalap javára pénzbüntetést fizet.

A közegészségügy rendezésére vonatkozó 1876-iki 14-ik törvényczikk, mely 176 §-ból áll, s melynek keretébe, - mint ezt a bécsi egészségügyi kongressusnak az alkoholizmusra vonatkozó s azzal buzgón foglalkozó tanácskozásai, anyaggyűjtése s indítványai mutatják — a szesz italokkal való visszaélés korlátozása is lényegesen bele tartozik, — ezt a tárgyat mellőzte.

Az 1872-iki ipartörvény (8-ik t.-cz.) annyiban gondoskodik ez irányban, hogy a korcsmák tartását amaz iparágak közé sorolja, melyekre nézve a közigazgatási hatóságokat feljogosítja, hogy közbiztossági, közegészségi szempontokból kötelező szabályokat alkothassanak, s az ily rendőri szabályok áthágóira büntetéseket szab.

Az állami italméresi jövedékről szóló legújabb törvény a szesz italok kérdését főképen jogi és pénzügyi tekintetben tárgyalja, s mindkét tekintetben a pénzügyi hatóságok kezébe adja, s a kérdés erkölcsi oldalát majdnem egészen

mellőzi. A kimérésre s kis mértékben való elárúsításra az engedélyt kizárólag a pénzügyi igazgatóság adja meg, s azok, kik a pénzügyi hatóság részéről ily engedélyt bírnak, ebbeli üzletekre az iparhatóságtól külön engedélyt kérni nem kötelesek. Az egész törvényben a pénzügyi szempont az uralkodó melynek érdeke nem a kimérő helyek kevesbítését, s a szeszes italok fogyasztásának korlátozását hozza magával, sőt inkább az ellenkezőt, hogy az innét származó jövedelmek az állam terheit könnyítsék, s a jogosítottak kármentesítését fedezzék. Ezért, a 8. §. szerint, a kis mértékben való elárúsítások száma nem korlátozhatónak mondatik ki. Erkölcsi irányú intézkedésnek csupán az tekinthető, hogy az 5-dik §-ban ki van mondva, hogy az elárúsítási engedélyt a pénzügyi igazgatóság csak teljesen megbízható, feddhetlen előéletű egyéneknek adja, a mi egyébiránt pénzügyi tekintetben is fontos szabály. — Az italmérési illetékek s adók magassága s a behajtásra rendelt szigor szintén pénzügyi tekintetből foly, bár más oldalról a szeszes italok kimérésének korlátozására is hatással van. Leginkább idevágó az 5-ik §. végső pontja, mely szerint az engedély minden esetre megtagadandó, s ha már kiadatott, visszavonandó attól, a ki ellen oly körülmények merülnek fel, melyekből azt lehet következtetni, hogy az engedélyt tiltott játék, uzsora, orgazdaság, erkölcs-telenség vagy végre iszákosság előmozdítására s terjesztésére használja fel.

Tannak tehát törvényeinkben az alkoholizmus korlátozására irányuló határozatok, de, mint a tapasztalás mutatja, nem kimerítők s nem kielégítők.

Meg kell még említenem, hogy egész bírói gyakorlatom alatt helytelennek tartottam azt a felfogást, hogy az ittas, mámoros állapot az elkövetett bűnök büntetésénél enyhítő körülménynek vétetik, holott helyesebb volna azt súlyosbítónak tekinteni; a részeg gonosztevőt, ki gyakran szándékosan nyel szeszes italt, hogy a büntett elkövetésére magát felbátorítsa, inkább kétszeresen kellene büntetni, — mert a részegség maga is büntetendő cselekmény — mint a szeszes italok által okozott, jogtalan felindulását mentségére használni fel. Ha az iszákos kihágásért büntetetik,

hogyan lehet a kihágást enyhítő körülményül állítani fel az ily állapotban elkövetett büntett beszámításánál?

2. Másik termékeny forrása s eszközlője a büntetteknek a nagy mértékben s mintegy üzletszerűleg uralkodó kóborlás (vagabondage). A kóborló, munkátlan, éhező ember egyszerűsmind esetleg tolvaj és rabló is. A vándorló czigányok nálunk is, tapasztalás szerint, igen sok bünt: lopást, rablást, zsarolást, erőszakos nemi közösülést követnek el. A kóbor élet társa a szabályozatlan *koldulás*. A keverés az ördög párnája, s minden bűn kezdete és bölcsője. Ezt bizonyítja a világ minden börtöne. Már eddig is sok történt e baj tanulmányozása s orvoslására, de még többnek kell történni az ide vonatkozó büntető törvényhozás s rendőri intézkedések szigorítása s ezzel összekötve a hatósági segélylyel támogatott, kényszer-munkával s erkölcsi neveléssel összekötött dolgozóházak s munkás gyarmatok által.

A csavargás s koldulás meggátlására, a kihágásokról szóló magyar büntető törvénykönyv (1879:40.) YI-ik fejezete, a közbiztosság elleni kihágások során intézkedik. A 62. s 63. §. szerint az, a kinek bizonyos lakhelye nincs s foglalkozás vagy munka nélkül csavarog, ha a hatóság által kítűzött határidő alatt sem a fentartására szolgáló eszközöket, sem azt, hogy azok tisztességes megszerzésére törekszik, kimutatni nem képes, 8 napig terjedhető elzárással, ha pedig egyszer már büntetve volt. s két év alatt ismét csavargásban találtatik, egy hónapig terjedhető elzárással büntetendő. A 64. §. szerint szülők s gyámok, kik életkoruk 16-ik évét még el nem ért gyermekeket vagy gyámoltjokat csavarogni engedik: 100 s visszaesés esetén, ha az első büntetés kiállításától fogva két év múlt el, 200 forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendők (mely büntetés legtöbb esetben végre sem hajtható, mert nincs miből). A 65. §. szerint ott, hol javító-intézet létezik (de ez még minél kevesebb létezik), a 16 évesnél fiatalabb csavargók s kolduló gyermekek abba szállíttatnak, s ott egy évig terjedhető időn át neveltetnek. A 66., 67., 68. §§-sok szerint, a ki hatósági engedély nélkül nyilvános helyen vagy házról házra koldul, vagy 16 éven alul levő gyermeket koldulni küld, vagy e célra átenged, 8 napig terjedhető, ha pedig e kihágásba

visszaesik, egy hónapig terjedhető, végre, a kik csoportosan vagy a hatóság által megállapított időn kívül koldulnak, kiknél a koldulás alkalmával fegyver van, kik nyitva nem levő lakásba előzetes engedély nélkül bemennek, kik látó, halló mozgó stb. tehetség hiányát színük, két hónapig terjedhető elzárással büntetendők. A 69., 70. §§. szerint a csavargás és koldulás miatt elítéltek, illetőségük helyére utasíthatók s ha külföldiek, az országból kitilthatók, s az engedély nélkül visszajövők egy hónapig terjedhető elzárással büntetendők.

A tolonczásra nézve fennálló szabályok e törvényben is fentartatnak. S itt van helye rámutatni amakórállapotral mely a tolonczügy kezelésében nálunk sokszor botrányos alakokban mutatkozik, s legújabbban erős felszólalások s panaszok tárgyát képezte. Ha a tolonczok, a kétséges illetőség tisztába hozataláig, a mi sokszor hónapokat vesz igénybe, munkátlanul elzárva s összevissza vegyítve, szűk helyiségekbe tömve, minden más felügyelet nélkül tartatnak, mint a mely csupán arra van irányozva, hogy meg ne szökjenek, ha e helyiségekben a hontalan, hajléktalan, de semmi kihágást el nem követett ártatlan emberek a rendőri büntetést szenvedő bűnösökkel, üatal csavargók kitanult vén gazemberekkel, anyátlan, elhagyott leánygyermek furfangos gonosz kerítőnékkel s elvetemült kéjleányokkal egy hálószobában henteregnek, s egy udvaron sétálgatnak s társalognak: valóban nem csodálhatni, hogy ily peripatetikus iskola hatása alatt a bűnök száma növekszik, s a börtönök és fegyházak számára dús aratás érik.

A kóborlás s koldulás ellen intézett törvényhozási intézkedések során, melyek több-kevesebb szigorral lépnek fel. hely hiányában megemlítem csupán Depretis néhai olasz belügyminiszternek 1866-ban életbe léptetett törvényét, mely a régibb időben oly rossz hírű lazzaronik s alkalmatlan útczai koldusok hazájában, a megrögzött baj kiirtására szemmel látható jó hatással volt. A ki pár évtizeddel ezelőtt a lazzaronik klaszszikus hazájában utazott, s ma a felszabadult Olaszország nagy városait meglátogatja, tapasztalni fogja a meglepő javulást. Az említett törvény, a közbiztossági közegek új szervezése s a rendőri hatalom nagyobb öszpontosítása mellett a bel-

ügyminiszter s a prefektók és prétorok kezében, erős szigort fejt ki a koldulás s főleg azok ellen, kik gyermekeiket kényszerítik koldulásra. A kóborlók, heverők, gyanús egyének a prétor által megintetnek, s e megintés következtése a személyes szabadság némi korlátozása, p. o. az ily megintett gyanús egyének eltiltatnak bizonyos helyek látogatásától s bizonyos személyekkel való társalkodástól. A rendőri önkény elleni védelem tekintetéből az ily megintés ellen föllebezés van engedve a felsőbb hatóságokhoz. A megintés folytán előirt kötelezettségek megszegése 3 ö hóig terjedhető elzárást von maga után, sőt a veszélyesb személyek internáltainak is és pedig egész öt évig, az országban s a szigeteken létező gyarmatokban.

De a büntető törvények fenyegetése s erőkihejtése korántsem elegendő a nagy társadalmi baj orvoslására. Az államnak s társadalomnak más irányban is kell gondoskodni, munkaadó helyek s különféle segélyintézetek felállítása által, melyekben a munkaképes kóborlók, koldusok, elziülltek munkára szoríthatassanak, s munka árán menedéket, kenyeret s hajlékot találjanak. Mert a kóborlók s koldusok nagy része nem önvétke által, hanem balsors, szerencsétlen viszonyok folytán jut a végzetes helyzetbe; igen nagy azoknak a munkaképes s megmenthető egyéneknek száma, kik munkát keresnek s nem találnak, nem annyira nálunk, hol, a ki dolgozni akar, munkát könnyen talál, mint az iparos s túlnépesedett külföldön. Mily roppant fontosságú az említett intézetek (munkaadó helyek, földművelési gyarmatok stb.) felállítása a szegény munkás osztályra nézve, szembe ötlük. ha komoly pillantást vetünk az ily intézetekre szoruló szerencsétlenek szomorú élettörténetére. Többnyire hosszasan küzdenek, de végre erkölcsi erejük teljesen elfogy s kimerül, ha a kellő segély annak idején meg nem érkezik. A kóborlás s koldulás sorsára jutnak sokszor jó akaratú s ártatlan emberek, kik munkát kerestek, de nem találtak. Kétségtelen dolog, hogy a kóborlók, koldusok közt sok rest, munkakerülő naplopó van, de nagy részük csak hosszasan! erkölcsi tusakodás s ellenszegülés után jut sülyedésbe, miután esdő kérésök, hogy munkát és kenyeret kapjanak, annak idején nem talált nyílt fülekre, s mert a szegények segélyezésé-

nek ügye, nevezetesen a koldulás elleni egyletek szervezete, majdnem kivétel nélkül olyan, hogy az ártatlan a bűnössel együtt s egyformán szenved, s gyakran a legjobb akaratú munkás nem képes kikerülni a szomorú választást a koldulás s éhezés között — csoda-e, ha az ilyen, legjobb akaratú mellett is, posványba jutott ember, főleg családtya, keserűséggel telik el az emberi társaság iránt, s csakhamar egyenlő fokra süllyed azokkal, kiknek már nincs kedvök s jó akaratuk kiemelkedni a posványból, s kik már öntudatos haraggal dolgoznak az egész társadalmi rend felforgatására, a melynek tulajdonítják kikerülhetetlen nyomorukat. — Hallanunk kell a borzasztó s gyakran igazságos vádat: »nem segítettek rajtam, midőn még lehetett volna, nem adták meg legnagyobb szükségemben az élet első kellékét, a munkát s azzal a kenyeret, bár azért unszolva könyörögtem, hanem koldulni kényszerítettek. ha éhen halni nem akartam; akkor pedig a rendőrrel üldöztettek s a gonosztevőkkel együtt fogságba dugtak, hol még mélyebbre kellett süllyednem; nem adtak menhelyet. hanem mint lehullott hervadt lombot, hagytak sodortatni a sors vihara által.« Ily panasz ezerszeresen hangzik, s nem czáfolható meg. bár tagadhatatlan, hogy sok esetben csak hazug ürügye a restségnek, — szóval: a kóborlás, koldulás, Európa túlnépes részeiben s nálunk is a népes fővárosban, oly fokra emelkedett, hogy annak orvosszereiről gondoskodni mulktatlan szükség: erre pedig legjobb mód a dolgozóházak, munkás gyarmatok felállítása.

Kétségkívül egyike a legnehezebb feladatoknak, a kóborlók s koldusok elszaporodásának fékezése s a czélszerű módok eltalálása, mint kelljen e bajon segíteni. Napjainkban kezdnek már a törvényhozások erre kiváló figyelmet fordítani, de a törvények s rendőrség szigora keveset használ. A magában nemes érzelemből származó alamizsna-osztás lehető leghelytelebb mód, mert e mellett épen a jobb fajta, szerényebb s valóban irgalmat érdemlő szegények éhen halhatnak, míg szemtelen munkakerülők heverve s rossz példát adva megélnék. Ismét csak egyletekre van szükség, s ezek, ha jól működnek, jó sikert is mutatnak fel. Fő elvök abban áll, hogy az egyleti tagok könyöradományai nem közvetlenül az egyes ismeretlen

koldusoknak adatnak, hanem az egylet felállított közegeihez folynak he, s a koldusok nem pénzt kapnak, hogy azt azonnal a korcsmába vigyék, hanem ételmet s esetleg szállást nyernek valamely e célra alkotott intézetben, vagy felfogadott vendéglősnél. A hajlék s ruhanemű munkadíjul adatik, munkakeresők számára hivatalszoba áll fenn, hol az erre érdemesek s képesek munkával láttatnak el. Összeköttetik ezzel a betegkről gondoskodás s a vallásos nevelés.

A munkaadó intézetek során, melyek száma Angliában, Franciaországban, Belgiumban, Németországban, Sckweizban s Olaszországban igen nagy s berendezése többé-kevésbé elv- és célszerű, az ily intézetekre vonatkozó irodalom is igen gazdag és tanulságos, többre ezúttal nem terjeszkedhetvén, egyet mégis bővebben akarok ismertetni, hogy a vezérelveket s eljárási módot kitüntessem. És ez a mondott téren mintául szolgálható poroszországi *wilhelmsdorfi* földművelési gyarmat, (Ackerbau-kolonie), melynek védnökségét Frigyes Vilmos, akkori koronaörökös fogadta el 1882-ben. Ez alkalommal így szólott a lelkes s az emberiség és haladás minden ügyét szíven hordozó koronaörökös: »reméllem, hogy a vállalat, melynek rendeltetése messze terjedő bajt korlátozni, nemcsak folytatni fogja eddigi üdvös működését, hanem sikerülni is fog példát adnia, melyet hasonló bajokban szenvedő tartományok is kövesenek. Ha a wilhelmsdorfi intézetnek sikerült, fennállásának rövid ideje alatt, százakra menő erkölcsileg elhanyagolt s a polgári társaságra nézve látszólag már elveszett embereket a teljes és végleges elsüllyedéstől megmenteni s a rend és munka részére ismét visszanyerni: úgy valóban el lehet mondani, hogy oly intézetről van szó, mely mindazok részvétét s tevékeny gyámolítását érdemli, kiknek a népélet egészséges fejlődése szívökön fekszik, s hogy oly dologra áldoznak, mely függetlenül a vallástól s politikai pártállástól, mindazok közös ügye, a kik el vannak határozva az államélet alapjait fentartani s az azt fenyegető veszélyektől megőrizni.« A bölcs fejedelem e szavai nemcsak a németekhez, hanem a világ minden nemzetéhez szólanak.

A wilhelmsdorfi s hasonló intézetek feladata a munkátlan kóborélet s koldulás legyőzése munkanyújtás s e célra

szolgáló telepek felállítása által. Az ügybarátnak sok nehézséggel kell megküzdeni, mert sokan azt hiszik, hogy a munkanyújtás célra nem vezet, a mennyiben a henyeséghez szokott s az intézetbe felvételhez kötött szigorú feltételektől visszariadó, az ottani rendtől s fegyelemtől irtózó kóborlók kerülnek az ily intézetekbe s első alkalommal ismét elhagyják azokat. A tapasztalás azonban mást bizonyított; az intézet felállítása köztudomásra jutván, Németország minden részéből tödültek a felvétetni óhajtó kóborlók, s első nyáron annyira szaporodott a szám, hogy télre már nem volt üres hely s a folyton jelentkezőket nem lehetett befogadni. A felvettek közül pedig csak igen kis perczent hagyott fel idő előtt a kísérlettel. 417 felvett munkátlan csavargó közül 207 az intézeti igazgató eszközzése által külső munkát s keresetet talált, csak 20 jelentkezett, hogy el akarja hagyni az intézetet s maga akar magáról gondoskodni. De e jó eredménynek szükséges tényezője, hogy az asylumba befogadottak kóboréletök előbbi társaitól el legyenek különítve, hogy reájok, belépésük után, tiszta ruha adassék, hogy a szennytől s féregtől megtisztíttassanak és arra az öntudatra jussanak, hogy ha dolgozni akarnak, ismét emberi lényhez méltó helyzet vár reájok. A wilhelmsdorfi intézetbe felfogadottak 90 perczentje ugyanis szennyes és rongyos állapotban jelent meg. — Fő vezérelve ily intézeteknek, hogy a munka egyáltalában csak mint könyöradomány, mint önkéntes jótétemény nyújtassék, s ne viselje a kötelességszerű államszegély jellegét, mint azt a socialisták követelik. A kötelességszerűség elvében a cél megghiúsulása rejlenék s a munkágyarmat nem lenne egyéb, mint rossz akaratú s hálátlan henyelők gyülekezete. Kell, hogy a munkát e célra egyesült, szabad, önkéntes jótékonyság nyújtsa, s az ily intézeteket főképen a társadalom tartsa fenn, habár az állam erőteljes segélye sincs kizárva, sőt igen kívánatos. Ellentétben a fegyintézetekkel, ily intézetekben a teljes önkéntességnek kell uralkodni s oly véleménynek, hogy a gyarmat lakója jó akaratú ajándéknak, emberszeretet jótéteményének tekintse a hajlékot, élelmet s ruházatot, melyet munkájáért nyer. Az ily gyarmat semmiben se viselje azt a szint, hogy »bűnösök intézete« s bár vannak a benlevők közt elbocsájtott rabok is; a

gyarmat magva mégis oly egyénekből áll, kik önvétők nélkül jutottak ínségre s kóboréletre, munka hiányában. Még csak azt említem, hogy az ily munkásgyarmatokat oly helyen kell felállítani, hol a munka eléggé jutalmazó s télen sem szenved jelentékeny félbeszakítást. Legnagyobb nehézség jó munkavezetőkre szert tenni; s erre rendszerint jóakaró polgárok s kegyes társulatok tagjai vállalkoztak. A wilhelmsdorfi intézet egészen keresztyén vallásos alapon nyugszik; gondoskodva van a gyarmatlakók lelki szükségéről, a vallásfelekezetek tekintetbe vételével. Az együttélés családias, békés, s ez által a munka terhe enyhíttetik. Gazdasági tekintetben lígy van az intézet berendezve, hogy a befogadott egyének első 14 napig csak az élelemért dolgoznak, azután, ha szorgalmat mutatnak, 25, majd 40 pfenniget kapnak naponként; ebből először is a rongyaik helyébe nekik adott ruha értékét szolgálják le; a mi, ha szorgalmasak, előbb történik.

Ily intézetek kétségkívül legjobb eszközök a bűnterjesztő kóborélet korlátozására, s ha minden ház-, üzlet- és földbirto- kos, minden jóra való polgár be lenne vonva ily célú intézetek iránti részvételbe: ez lenne legjobb módja a kóborlás s koldulás legyőzésének, ez szüntetné meg lassanként azt a bár keresztyéni indulatból származó, de veszélyes szokást, hogy ismeretlen, izmos, egészséges naplopóknak a lakások, boltok, műhelyek ajtajában meg nem érdemlett alamizsna osztassák csak azért, mert szennyesek és rongyosak, bár szájokból gyakran pálinkabűz árad, s a kapott filléreket valószínűleg a legközelebbi koreszmába fogják vinni.

Az összes európai államok hasonló célú intézetei felett még csak rövid szemlét se tarthatván a részemre kiszabott idő korlátái miatt, még csupán Belgiumot, e kis mintaállamot említem fel, hol nemcsak a börtönök vannak lehető legjobb állapotban, hanem annak idején gondolnak oly intézetekre is, melyek a bűnök kevesbítésére megelőzőleg s óvólag hatnak.¹⁾ Tanulmányozták a pauperizmust okaiban s következeiseiben s

¹⁾ L. Starke porosz tanácsostól: Das belgische Gefängniswesen. Berlin, 1877. — Starke ki volt küldve a belga büntető intézetek tanulmányozására, s ennek eredménye az említett jeles munka.

összefüggésében a büntettekkel. Úgy találták, hogy szép dolog ugyan, ha a keresztyéni könyörület örömet ad alamizsnát a szegényeknek, hajlékot a hajléktalanoknak, de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy nagy részben a jótékony-sággal való visszaélés teremti meg a kóborságot, az egészséges koldusok elszaporodását, s hogy ezt gátolni és szabályozni kell a közrend s biztosság érdekében, mert sok esetben nem a valódi nyomor, hanem a henyélési hajlam teremti a csavargók s koldusok seregét, kikből azután professzionátus gonosz-tevők lesznek. A bűn újonczainak nagy része a kóborló, gondviseletien gyermekekből képződik, kik nem képesek megkeresni mindennapi kenyerüket, s kiknek neveléséről gondoskodva nincs. E veszélyes bajok megelőzésére Belgiumban nagy tevékenység fejlett ki, s már 1848 óta maga az állam vette kezébe az előbb a községekre bízott gondoskodást. Ily szabályozó törvények az 1848. ápril 3-iki »Régime des dépôts de mendicité et institution des écoles de réforme« s az 1866. márcz. 5-iki amazt pótló s kijavító törvény. A kóborlás s koldulás miatt elítéltek a nagyvárosoktól távollevő s főképen földmíveléssel foglalkodó intézetekbe csoportosítottak, ott munkára szorítottak, s az általok végzett munka jövedelméből a reájok fordított költséget egy részben visszapótolják. A régi, nem czélszerű »dépôt de mendicité «-k ma már megszűntek, s helyükbe a merxplasi, hoogstrateni stb. munkásgyarmatok léptek, melyekbe egészséges, munkaképes felnőttek vétetnek fel, nemők szerint elkülönítve; s melyek közül a'hoogstrateni földmívelési munkára van berendezve, s ez a leghasznosabb, legegészségesebb s a reá fordított költséget saját keresménye által legjobban fedező intézet. A beteges és munkaképtelen felnőttek számára pedig Brüggében van kórházjellegű men-liely. A 18 évnél fiatalabb kóborok részére a ruisseledei. winghemi és beemelní »école de reformok« rendeztetek be, részint fiúk, részint leányok számára. Míg előbb a régi koldus depótokban sokkal nagyobb volt a koldusok s csavargók száma, 1866 óta, midőn a jobb szervezés behozatott, e szám 35 perczenttel kevesbedett. Belgiumban kétféle neme van a gon-dozott gyermekeknek; a fiatal büntettesek (enfance coupable) el vannak különítve a fiatal koldusok- s kóborlóktól, kik bünt

még nem követtek el. de félő, hogy fognak elkövetni elhagyatottságukban, mert vagy szülők védelme s gondoskodása nélkül nőttek fel, vagy éppen ezek által vezetettek a rossz útra (*enfance abandonnée*). A belga kormány belátva, mennyire áll a közjó érdekében ily gyermekekről gondoskodni, nem bízta ezt magán- vagy községi jótékonyagra, hanem maga az állam szervezett nevelő-intézeteket kellő számban s terjedelemben, elválasztva a két említett osztályt. A tapasztalt eredmények feltűnően örvendetesek s vigasztalók.

3. A legfontosabb feladat kétségkívül az elhagyatott, a szülői gondot nélkülöző, sőt gyakran éppen a szülők által megméltelyezett s rossz útra vezetett fiatal korról való gondoskodás, a célznak megfelelő javító-intézetek felállítása által.

Míg Németországban, dr. Wichern adatai szerint, ki Hornban, Hamburg mellett, a híres »rauhe Haus«-t állította fel, már a múlt évtized végén 400 ilyenmű intézet állott fenn 12,000 gondozott gyermekkel, s jól vezetett államintézetek léteznek (p. o. Zeitz és Boppard Poroszországban, Bráunsdori és Hennersdorf Szászországban stb.), míg Franciaországban nagyszámú államintézet s magánintézet s nevezetesen ily célra legalkalmasb mezőgazdasági gyarmat, mint p. o. a méltán híressé vált La Mettrayi s Val d' Yevrei, virágozik fiúk s lányok részére, 10 ezernyi népességgel; míg Olaszországban is töbl) jól berendezett Casa di Custodiák s Biformatorik léteznek. melyek során csak futólag említtem a Tivoliban, Bóma mellett felállított, igen jól szervezett fiú-javító intézetet, a turini *La generáld* nevet viselő javító-házat, a bolognai, velenzei, pisai, genuai, perugiai stb. házakat; míg az erre már régibb idő óta különös gondot fordító Angliában és Skóciában már 1882-ben 211 s Irlandban 71, összesen hát 282 ily intézet állott fenn 30 ezeret túlhaladó számú növendékkel: míg az eredmény mindenütt kielégítő s a büntettek kevesbedése, mely ez intézetek fennállása óta tapasztalható, főképen ezek hatásának tulajdonítatik: addig nálunk a büntető törvény behozatala előtt éppen nem voltak elhagyott s megromlott fiatalok kizárólagos elhelyezésére szolgáló ily intézetek, hanem az ifjú bűnösök is, kiknek száma pedig mindenkor J elentékeny, az idősb kóborlók s rendőri kihágások miatt befo-

gottak részére itt-ott fennállott dologházakba zárattak, kikre nézve a letartóztatás e módja természetesen a legkárosabb hatással volt. A büntető törvény életbelépte után néhány évvel, 1884-ben Aszódon állíttatott fel az első javító-intézet, mely a büntető törvény 42., 84. s 85. §-ainak, s a kihágási büntető törvény 19., 65. s 66. §-ainak üdvös rendelkezését tényleg érvényre juttatni kezdé oly czállal, hogy a megromlott fiatal egyének ily intézetben munka s oktatás által megjavulhassanak a nélkül, hogy a letartóztatás őket megbélyegezze. Az igazságügyi miniszter a javító-intézetek részére kiadott szabályokban gondoskodott, hogy az intézetben nemcsak elitelt, hanem oly fiatalok is ingyen felvételre s neveltetésre találjanak, kik habár a törvényt ekkorig meg nem szegték, de elliatyotottságuk miatt e veszélynek ki vannak téve. A javító-intézet, az erkölcsi hatáson kívül, azt is igyekezik elérni, hogy a reá bízott ifjakkból ügyes kézművesek s mezei és kerti munkások képeztesse. Az aszói intézetben 1886 végén 124 fin volt elhelyezve. Egyetlenegy javító-intézet elégtelensége csakhamar éreztetvén, az igazságügyminiszter 1886. évben, fiúk számára Kolozsvárit egy második ily intézetet építtetett melyben a létszám 67-re emelkedett; az aszói intézet pedig, újabb építkezések által. 60 helyiséggel nagyobbodott. E javító-intézeteket, a miniszter közvetlen felügyelete alatt, paedagogiai képzettséggel bíró igazgatók vezetik, a szükségelt segéd-személlyel. A fiúk 16—20 főnyi csoportokra vannak felosztva, melyek mindegyikének élén egy-egy családfő áll. Az egyes iparágakban különféle iparosok adnak oktatást.

A kényszer-nevelőintézetekre vonatkozólag a külföldön s különösen Németországban, bőséges és igen tanulságos irodalom létezik, melyben ki van fejtve, hogy a szabadságvesztés-büntetés fiatalokra nézve többnyire sikertelen, de egyszersmind túlszigorú rendszabály is, míg más eszköz létezik megmenté, sőkre. A szabadságvesztés-büntetés ugyanis a nép véleményében mindig meggyalázó s megbélyegző. Ha az azzal büntetett fiatal ember későbbben házasodni akar vagy katona lesz, ha a bíróságok előtt tanúskodásra megjelen stb. s így előélete hivatalos vizsgálat alá jön: kitűnik a megbecstelenítő s meg-szégyenítő előzmény. Ellenben a kényszer-nevelőintézetekben

tartózkodás önmagában, sohase becstelenítő. Nem helyeselhető tehát, hogy a törvényszegő fiatalok, mihelyest reájok kimondható, hogy a belátás bizonyos fokával bírnak, rendes büntető intézetekbe, nem pedig javító-házakba vitessenek.

A mondottakból következik, hogy a kényszer-nevelőintézeteket a fogházaktól egészen eltérőleg kell szervezni, bár tagadhatatlan, hogy igen nehéz itt a helyes középutat eltalálni. A javítás célja a rendes büntető intézetekben sem mellőzhető, de szükséges, hogy az azokba zárt büntetettek a szabadságvesztés súlyát folytonosan érezzék, s a büntető intézet sohase legyen oly kellemes otthonná, hova az elítélt egyén visszakívánozzék. Ellenben a javító-intézetekben tartózkodásnak semmi köze az elrettentő büntetéssel, s nem volna helyes azt úgy szervezni, hogy sújtó büntetésül tűnjék fel s ilyennek érezzessék. A javító-intézetekben is szigorú, katonai rendnek, fegyelemnek s munkakényszernek kell uralkodni, de különben minden hasonlóságot kerülni kell már a külső megjelenésben, öltözetben s bánásmódban is; ne legyenek itt afféle szigorú biztosító rendszabályok, örök, körfalak stb., melyekre szükség nincs, ha az intézetek egyébiránt jól vezetettek; a ruházat ne hasonlítson se színére, se alakjára a rabokéhoz; a felügyelők ne viseljenek hasonló nevet és ruhát a fogházfelügyelőkkel, hanem neveztessenek p. o. mestereinek. A növendékek ne legyenek egymástól elzárva; idő engedtessek nekik szabadon választott hajlamaiknak megfelelő munkára s közös játékokra. Az ily intézet ez elhagyatott fiatalokra nézve a nem létező atyai ház helyét pótolja. Mint Beseler, a braünsdorfi javító-intézet igazgatója, ki e tárgyról jeles munkát írt, szépen mondja: »Sie sollen allezeit fröhlich sein in ehrerbietiger Scheu.« — Röviden: az összes rendszabályok nem az elrettentésre irányozvák, hanem a nevelésre s arra szolgáljanak, hogy a fiatal, még egészen meg nem romlott lelkekre, öntudatosan, tervszerűen hassanak a gondolkodás s érzés átalakítása által. Ezért óhajtandó, hogy ily intézetek a vidéken, nagy városoktól távolabb legyenek, miután azok kontingensét főképen a nagyvárosi proletariátus, a gyári s napszámos népesség szolgáltatja; már az intézet fekvése által nehezítve legyen minden személyes érintkezés a javítandó fiatalok hozzá-

tartozóikkal s a nagyvárosi ismert veszélyes elemekkel. Új, tiszta benyomások szükségesek itt, s a régi viszonyokból kibontakozás, azok elfelejtése. — Főlöslages említenem az egészséges fekvést, czélszerű építkezést, szabad tért, mezei és kerti munka alkalmazását, mely az egészségre legelőnyösebb; a két nem szigorú elkülönzését; a nem csak egészségi, de rendre s pontos engedelmességre szoktatási szempontból is szükséges testgyakorlatot, tornázást; a veszélyes érintkezésekre módot szolgáló levelezés gondos felügyeletét; egyszerű de elegendő élelmet, czélszerű időbeosztást, apró kitüntetésekkel a legjobb magaviseletűek számára, melyeknek: dicséret, kis ajándékok, intézeti hivatalokra alkalmazás; mérsékelt fegyelmi büntetések: u. m. bezárás, kevés és sohase hosszas ébeztesítés, mely a test fejlődését akadályozná stb.

Az itt említett elveknek s nézeteknek gondos alkalmazását találjuk a fennálló ma még kevés és nagyobb kiterjedésre váró hazai javító intézetek részére s a minisztérium által kibocsátott alapszabályokban. Ezeknek 1-ső §-a szerint a javító intézetek a szükséghez mért számban vidékenkint fognak felállítatni, a mi ma még csak a jobb jövő reménye. A 4. s 5. §-ok szerint az intézetet vezető igazgató, a lelkesen s orvoson kívül minden javító intézetnél családfők és munkavezetők vannak alkalmazva, kik a közvetlen felügyeletet teljesítik a növendékek egyes csoportjai mellett, s az egész napot, sőt esetleg éjjeleket is a reájok bízott ifjakkal töltik, őket oktatják, velők dolgoznak és étkeznek is. A családfők okleveles tanítók közül szemeltetnek ki. A javító intézetekbe a 6. 7. 8. 9. §-ok szerint igazságügyminiszteri engedély alapján befogadtatnak 1. oly ifjú egyének, kikre a büntető törvény rendelkezései (42. 84. 85. §§.) alkalmazhatók, kik tehát már büntetettek vagy vétségeket követtek el, de koruknál fogva a rendes büntető intézetekbe nem küldetnek; 2. gyámhatósági ajánlat alapján oly erkölcsi romlásnak indult vagyontalan s életkoruk 18-ik évét még túl nem haladott korú egyének is, kiknek szülői elhaltak, vagy hosszabb szabadságvesztés büntetést szenvednek, vagy kik erkölcstelen életmódot folytató szülők vagy rokonok gondozása alatt állván. ezek által erkölcstelen elhanyagoltatnának: 3. a lehetsé-

hez képest befogadtassanak az illető egyének vagy hatóságok kérelmére oly ifjú egyének is, kiknek a rossz erkölcsökre hajlandósága a javító intézetekben való neveltetést kívánatossá teszi. Az első s második pont alattiak ingyen nevelésben részesülnek, a 3-ik pontban említettekért szerény ellátási díj fizettetik. A 2-iks 3-ik pont alapján csak úgy engedélyeztetik a felvétel, ha az illető folyamodók kijelentik, hogy a befogadott ifjú egyént legalább is két évig az intézetben hagyják, az elbocsátási idő meghatározását pedig feltétlenül az intézeti igazgatóságra bízzák. — 7 évnél fiatalabb és siket, néma, hülye gyermekek be nem fogadtatnak, s 20 évnél idősebbek vissza nem tartatnak. — A 4-ik §. szerint nőnemű fiatalok számára alapítandó javító intézetekben az igazgatón, lelkészen s orvoson kívül a többi állomásokat nők (családanyák s munkavezetők) töltik be. — A 15-ik §. szerint a növendékek teljesen egyforma, egyszerű, de csinos, a büntető intézetekben viselt ruháktól különböző ruhát viselnek; a tisztaságra, s rendre különös gond fordítatik, melynek megkedveltetése az erkölcsi javulás jelentékeny eszköze. A 19. és 20-ik §. szerint nem szabad szem előtt téveszteni, hogy az intézet nem büntetés végrehajtására, hanem arra rendelt hely, hogy az abba befogadott fiatal egyének vallásosságban s jó erkölcsben neveltessenek, elemi oktatásban részesíttessenek s komoly munkássághoz s illemes magaviselethez szoktattassanak. Ez lévén a cél s nem a bűnhődés, az ifjak nem is *fogyóknak*. hanem *növendékeknek* neveztetnek, kiknél, szükség esetében, csak fegyelmi büntetés alkalmaztatik. A bánásmód olyan legyen, mely távol a megvetéstől s nyerseségtől, nem anynyira föltétien szigor, mint oktató rábeszélés s jóakaró tanácsadás által hasson a növendékekre, s ezekben előljáróik iránt önkénytelen tiszteletet s bizalmat gerjeszsen. A 23—33.§§-ok szerint a beszállítottak egy időre teljes elkülönítésben, az intézeti épület egy külön szárnyában, egyes zárkákban helyeztetnek el, hol az intézet céljai s a tőlök megkívánt magaviselet felől oktatást nyernek, előkészíttetnek, s az intézeti igazgató, lelkész és orvos által testi és lelki tekintetben megfigyeltetnek, hogy az elkülönítés leteltével czélszerűleg osztályoztathassanak. Ez idő leteltével a növendék csak éjjelre

különítetik el társaitól; ha egyazon teremben is, de deszkafalakkal elválasztott egyes fülkékben. A nappali időt azután társaival az ügynevezett családban tölti; a családok azonban, melyeknek megalakításánál az egyesek erkölcsi állapotára kell tekintettel lenni, s melyek egy-egy családfő vezetése alatt legfőleg 20 tagból állhatnak, a többiektől szintén elkülönítve vannak, s az isteni tisztelet, oktatás s némely sürgősebb mezeti s kerti munkák kivételével, egymással nem érintkeznek; napi sétájokat külön csapatokban végzik, de közös kirándulásokban együtt vehetnek részt. — A 31. s következő §-okban a napirend legnagyobb részletességgel van kidolgozva. Minden növendék tan- és muukaköteles. A munkanemek részint földművelésiek, s kertiek, részint iparszerűek s az igazgató-ságtól függ meghatározni, hogy a növendék milyen munkanemmel foglalkozzék, tekintettel tehetségeire, ügyességére, hajlamára s jövőjére. — A jól teljesített munka után járó jutalomdíjak s apró kedvezmények, a legjobb viseletűek, legjobb tanulók, legszorgalmasabb munkások részére kitűzött, kedvgerjesztő s nemes versenyt ébresztő külön jutalmak, s a kitüntetést külsőleg is tanúsító jelvények stb. melyeket itt részletesen nem ismertetünk, szintén be vannak hozva és pontosan szabályozva. — Az 50-dik §-ban felszámolt fegyelmi büntetések: négy szemközti megintés, a családbeliek jelenlétében kifejezett rosszalás, társas étkezésből s játékokból kizárás, a nyert kitüntetések s kedvezmények elvesztése, egyes eledelek megvonása, teljes elkülönítés s végre az intézetből kitiltás, illetőleg a fogházba való visszaszállítás; de e fegyelmi büntetések is mindenkor az okok előzetes megmagyarázása után, atyai jó indulattal, durvaság nélkül alkalmazandók.

Látszik mindezekből, hogy a javító-intézetek helyes alapelvei lelkiismeretesen s gondos bölcseséggel vannak figyelembe véve, s csak az szükséges, hogy ily jótékony intézetek mielőbb kellő számmal s kiterjedésben lépjenek életbe. Különösen helyeslendő az az intézkedés, hogy a javító intézetek nem csak az elítélt s az elítélés által megbélyegzett fiatal bűnösök számára vannak megnyitva, hanem el nem ítélt, de megromlásnak kitett fiatalok részére is. Ha csupán az elítél-

tek vétetnének fel azokba, ez által a javítóintézet lakóira oly bélyeg nyomatnék, a mi a javulást csirájában elfojtaná s a nagy közönségnek ily intézetek iránti melegebb részvétét is megsemmisítené, s félő, hogy az onnét kikerült s remélhetőleg megjavult ifjak ugyanazon bizalmatlansággal s gyanakodó tartózkodással fogadtatnának, mint a büntető intézetekből szabadult rabok. Az intézetben töltött hosszabb idő okvetetlenül szükséges arra, hogy a nevelés eredményes legyen, az elvetett mag megfogamzhasssék, s éresre és gyümölcsözésre jusson. A családrendszer, mely a német, francia s angol legkitűnőbb javítóházak példájára itt is behozva van, ez intézeteknek életető lelke, melynek erkölcsi hasznát eléggé méltányolni nem lehet.

4. A bűnök egy tragikus fájának, úgymint a gyakori gyermekülésnek s gyermekkitevésnek saját szülő anyjaik által, megelőzésére szolgáló intézetek, melyeket itt megemlítenem kell, a sokszor sürgetett, nálunk ekkorig nem létező lelenczliázak. Az ítélő bíró a gyakran előforduló esetekben, sokszor érzi szívét elszorulva, midőn a szerencsétlen, elcsábított cselédleányra, a nép hiányosan nevelt s véralkatánál fogva érzéki élvekre hajlandó gyermekére, ki tévedése, sokszor nagyon is megbánt s megsiratott félrelépése folytán szolgálatát, kenyérét veszté, törvénytelen gyermeke táplálására képtelen, s nyomorba és kétségbeesésbe süllyed, — kénytelen a törvényben rá mért szigorú büntetést kimondani, míg a szerencsétlennek szívtelen csábítója büntetlenül éli világát. — A bűnök e nemének számát kétségtelenül kevesbíteni fogja a lelenczház; mert ha gyermekét, kiről maga gondoskodni képtelen, intézeti ellátásra bízhatja, sohase fog azon borzasztó elhátározásra vetemedni, mely az anyai szeretet természeti törvényével ellenkezik.

5. A kézművesek, gyármunkások, mesterlegények s inasok is tetemes kontingenst szolgáltatnak a büntető intézetekbe, s az ezekre vonatkozó törvényhozás, különösen a nagy iparú államokban, erős befolyással van a bűnök statisztikájára: a korlátlan szabad verseny elve, s más részről a »laissez-faire« a dolgok folyamának magára hagyása, a nagyoknak a kicsinyekkel, a mindenható tőkének a gyenge egyes erőkkal

való egyenetlen versenyfutása s küzdelme, — mindezek számtalan az állam békéjét s egyesek jólétét megzavaró kihágások s bajok forrásai. A nagyszámú, rosszul nevelt, rosszul képzett mesterlegény — kiknek említésénél nem lehet hálásan nem emlékeznünk a fennálló s nálunk is már létező legényegyletek jótékony hatására, a munkát nem találó proletárságba sülyedő iparosok, kik a legnagyobb erőfeszítéssel se tudnak megélni, az elkeseredett liarcz a munkaadó s munkás közt, szítogatva a szocial-democrata izgatok által, az innét származó erőszakoskodások s fenyegetések a gyárosok s a strikeolásban részt venni nem akaró munkások ellen, az e téren kifejtett ellenszegülés a hatóságokkal s rendőrséggel szemközt, mely gyakran nagyobb fegyveres erő alkalmazását is teszi szükségessé, — mind eme beteg állapotok termékeny elemei s forrásai a büntetteknek. Szükségesek itt: az iparszabadság s verseny okos s méltányos szabályozása, s egyletek alapítása, melyek segíeyezék az önhibájokon kívül munka nélkül maradt iparosokat s gyármunkásokat. A munkásokra vonatkozó törvényhozás általában nagy és lényeges befolyással van a büntettek kevesbitésére, ha a munkások méltányos igényeit kielégíti, a tőke zsarnokságát korlátozza; gondoskodik, hogy a munkások ereje túlságosan ki ne meríttessék, a munkás nő el ne vonassák teljesen anyai s háziasszonyi kötelességétől. Jó törvényhozás s közigazgatás sok bajt, Ínséget s az ebben rejlő bűnös ingert megszüntethet, minek részleteire ezúttal bővebben ki nem terjeszkedhetem. A vasárnapok megölése, a munkának ünnepeken való szünetelése se jelentéktelen dolog, a mit Anglia régóta tud; mert ez a vallásos érzelmet fentartja s alkalmat ad nemcsak pihenésre, elmélkedésre, de hasznos tanulásra is a vasárnapi iskolák padjain. E célra szintén egyleti működés szükséges, melyet, ha az állam hathatósan támogat, ezt saját érdekében teszi. — Most, fájdalom, épen a vasárnapok s ünnepek azok a napok, melyeken legtöbb törvénysértés, emberölés, verekedés követtetik el.

Ipartörvényünk (1872. évi 8-ik törvény) annak idejében gondoskodott a gyári munkások, különösen gyermekek és ifjak helyzetének szabályozása- s javításáról (a 67—75. §-okban). Minden gyáros köteles gyárában saját költségén

mindazt létesíteni s fentartani, a mi a munkások életének s egészségének biztosítására szolgál; 10 éven aluli gyermeket a munkára alkalmazni éppen nem, s 10 évet túlhaladtakat, de 12 évet még el nem érteket csak az iparhatóság engedélye mellett szabad gyári munkára alkalmazni, s csak úgy, ha az iskola rendes látogatása a gyári munkával megegyeztethető, vagy ha a gyáros maga állít iskolát az alkalmazott gyermekek oktatására. — 12—14 éves gyermekek csak 8 óra liosztat, a 16 évet el nem értek csak 10 óra hosszat dolgozhatnak s csak oly munkára alkalmazhatók, mely testi fejlődésüket nem gátolja s egészségüknek nem árt. Éjjeli (esti 9 órától reggeli 5 óráig tartó) munkára 16 éven aluli munkások rendszeren nem, s kivételesen, de akkor is csak a rendes munka telére, csak az esetben alkalmazhatók, ha az üzlet éjjeli munka nélkül felakadást szenvedne, s csak az iparhatóság engedélye mellett, mely a fiatal munkás testi erejét figyelembe venni tartozik. — Az összes munkásoknak délelőtt s délután fél-félórai, s délben egy órai szünidő engedendő. Oly gyárakban, melyekben a munka éjjel-nappal folytattatik, a munkásokat fel kell váltani. A nappali munkát nem szabad reggeli 5 óra előtt kezdeni, s esti. 9 órán túl terjeszteni. A gyáros köteles munkáit hetenkint készpénzben kifizetni: ezeknek árúkat és szeszes italokat nem kölcsönözhet, s ha teszi, ez iránti követelését sem törvény sem felszámolás útján nem érvényesítheti. A törvénnyel ellenkező szerződések érvénytelenek. Az iparhatóság a gyárakat gyakrabban megvizsgáltatni, a gyáros pedig a munkarendet kifüggeszteni köteles, melyben minden jog és kötelesség világosan foglaltassák, stb. stb.

Bár hazánk ekkorig, csekély iparával, mentve volt még s talán még jó ideig mentve marad ama nagyobb mérvű szocialisztikus irányú rázkódtatásoktól, a melyek az ipar nagyterjű fejlettségével, rendezetlen vagy rosszul rendezett munkásviszonyok mellett, együtt járnak: a törvénynek e humánus szellemű gondoskodása már nem volt felesleges; Matlekovich keresk. minisztériumi államtitkár, tisztelt tagtársunk, jelentése szerint, melyet a munkások baleset ellen való biztosítása tárgyában összehívott értekezlet elé terjesztett, már is létezik Magyarországon 938 gyár 80,958

munkással, kik között 72,311 tulajdonképeni munkás, 2646 tanoncz, a többi napszamos. Látszik e számokból, hogy a népesség e rovatba tartozó tömege már is igen jelentékeny s az érdekeire fordított figyelmet nagyon is megérdemli.

III.

Törvényhozási óvszerek a visszaesések ellen, a börtönrendszerek s az elitéltekkel való bánás szempontjából. — Az ez irányban ható törvényrendeletek s miniszteri utasítások. — A különféle rendszerek befolyása. — Filadelfiai magánrendszer. — Auburni hallgatórendszer. — Vegyes és fokozatos irrendszer. — Közvetítő intézetek. — Feltételes szabadonbocsátás. — A törvény életbeléptetésének fogyatékosága, a fegyházak túltömöttsége, a magánzárkák meg nem felelő száma, s mind ennek hátrányos következései. — Büntető intézeteink jelen állapota. — Azonban folytonos előhaladás. — Visszaesők elleni szigor. — A visszaesés fogalma e vonatkozásban.

Láttuk, hogy az állam első s legfőbb feladata a büntetteket czélszerű megelőző rendszabályok által gátolni, azok forrásait eltorlaszolni, miben őt a társadalomnak is minél lelkesebben kell támogatni, hogy az eredmény annál biztosabb legyen.

De mivel a büntettek mégis, e gondoskodás daczára, gyakran fordulnak elő mindaddig, míg az ember gyarló ember marad, s míg valamely tökéletes eszményi Utópiát nem vagyunk képesek elővarázsolni a csodák világából: az a másik feladat is vár a törvényhozások- s kormányokra, hogy a büntető intézeteket s a büntetések rendszerét akként szabályozzák, hogy a büntetés alá vetett törvénysértők ne csak lakóijának, hanem a lehetőségig javuljanak is, s a becsületes emberek társaságába, mint annak méltó tagjai, térhessenek vissza.

Mindenek előtt tisztába kell jőni a büntetés valódi céljával. Sichart helyesen mondja, hogy az egyoldalú teoriák kizárólag s egyoldalúlag alkalmazva, célra nem vezetnek. Sem az elrettentés, sem a javítás önmagában nem cél, hanem

csak eszköz arra a legfőbb célra, mely nem más, mint a jogállapot biztosítása s megvédése. Minden, az erkölcsi törvény-nyel nem ellenkező eszköz elfogadható s alkalmazható, ha a mondott legfőbb célnak szolgál. A régi elrettentési s az újabb javítási elméletek tanai közt középeit van az igazság, s a büntől visszajeszítő és a javító eszközök együttes alkalmazása, a szigorú fenytéknek a neveléssel s emberbaráti bánással okos egyesítése vezethet csak óhajtott célra. Éppen úgy kell kerülni a kegyetlenkedést, a zsarnoki túlszigort, melyre az egyoldalú elrettentési elmélet könnyen csábít, mint a gyengeséget s lágy engedékenységet, melyre a javítási rendszer túlzó fanatikusai tévednek. — Komoly és szigorú legyen a büntetés, mely a büntettest éri, a mi nem zárja ki a humanitást, de kerüli annak beteg túlzását, s hatályosan érezteti a bűnös-sel megérdemlett büntetése súlyát. Kellő szigor nélkül elveszteni a büntetés minden hatását s javító erejét, és gúny tárgyává lenne a gonosztevők előtt.

A büntető intézetekben a büntetés célja, egyéb okokon kívül, sokszor a miatt nem érhető el. mert a büntetéseket meghatározó törvényhozás azokat igen rövidre vagy ellenkezőleg nagyon is hosszúra szabja. Igen rövid idő alatt nem lehet javítani, de más részt az igen hosszúra szabott szabadságvesztés-büntetés is hatálytalan marad, mert a megszokás, elfásulás, a lét monotóniája elrontja azt, a mit a büntetés tartamának előbbi részében építettünk, s ez okból is ajánlta-tik a mai büntőtudomány által a feltételes szabadon bocsátás. Sokak véleménye szerint sohase kellene 10 éves elzárásnál hosszúbbat kiszabni; de itt igen sok függ a módtól, mely sze-rint a büntetés végrehajtatik. Ha a rab egészségi állapota engedi, a büntetés rövidségét annak intenzívítása által lehet pótolni, túlságos hosszúságát s monoton egyformaságát pedig a közvetítő intézetek s a feltételes szabadon bocsátás által enyhíteni.

Az alkalmazott büntetési nemek s fajok értékét s jogosultságát szintén csak az említett főcélból lehet helyesen megfejteti, mely a halálbüntetést sem zárja ki a legerősebb, legszélőbb esetekben, ellenben határozottan elveti az ütés-verést, botozást, korbácsolást, mely az embert lealacsonyítja

s felbőszíti. — A szabadságvesztés-büntetés, mint az ma alkalmaztatik a polgáriasult népeknél, igen nagy előhaladás a népek műveltségében. Tévednek, a kik a szabadságvesztésnek mint büntetésnek súlyos voltát s hatályát nem eléggé méltányolják s azt vélik, hogy az elzárt raboknak, mert gondviselésben részesülnek, mert enni kapnak, ruháztatnak s betegség esetén gyógyíthatnak, valami irigylendő sorsuk van. Végre is az élet nem a legfőbb jó, de az életben a legfőbb jó a szabadság, s ezért az újabb kor tudománya s helyes érzéke eltalálta a legcélszerűbb büntetést: elvenni a szabadsággal visszaélő embertől a legbecsesbet, a mivel bír, a szabadságot, de egyszersmind méltóvá képezni őt annak újból élvezésére.

Az elítélt raboknál minden eszközt lehet s kell alkalmazni. mely a büntetés említett főcéljának megfelel. Az eredmény az eljárás helyességétől függ.

Lássuk már, második sorban, a törvényhozási s kormányi intézkedéseket, melyek a nálunk elfogadott büntetési rendszerben a visszaesések korlátozására czéloznak. — Kétségtelen, hogy a szabadságvesztés-büntetésnek egykori szenyves tanyái, hol az elítéltek össze-vissza, egymással érintkezve és munka s oktatás nélkül töltötték a kiszabott büntetési időt, a javulást teljesen lehetetlenné tették, s a bűnök termékeny tenyészdeái, a romlottság veszélyes fészkei voltak. — A ki a bűnnek ez államköltségen fentartott iskoláiba került, ott vagy elpusztult piszokban és nyomorban, vagy ha büntetési idejét kiállotta, teljesen kiképzett s megrögzött gonosztevővé minősítve lépett ki a szabad életbe, hogy azonnal ismét még nagyobb bünteteket kövessen el s csakhamar ismét visszakerüljön oda, hol most már nem tanítvány, hanem mesterszerepet vihetett, s a mit elődeitől eltanult, most sikeresen adhatta tovább új tanítványoknak.

Mióta a szomorú tapasztalások arra irányozták a börtönügygel foglalkodó emberbarátok s egyszersmind a messzebb látó állambölcsek figyelmét, hogy az említett átkos hatású eljárás helyett a büntetés céljának s feladatának — mely nem csupán a megtorlás s elrettentés, hanem egyszersmind a javítás is — jobban megfelelő rendszer állapításák meg; különféle, többé-kevésbbé czélszerűeknek mutatkozó rendsze-

rekkel tétettek kísérletek, melyek fő jellemvonásai: a teljes, szigorú elkülönzés (filadelfiai magánrendszer), a közösség, de hallgatással, ennek igen szigorú fentartásával s megszegés esetére kemény fegyelmi büntetésekkel összekötve (auburni, vagy hallgató rendszer), s végre az elkülönzés és közösség jól beosztott alkalmazása s a javulás arányához mért kedvezmények s a szabadéltre előkészítés fokozása (vegyes, fokozatos, úgynevezett ír rendszer). E rendszernek ismét többféle árnyalatai vannak s mindegyiknek találkoznak mai napig buzgó védői, noha ma már a vegyes rendszer diadala az egész polgárosult világban biztosítottnak látszik.

Eleinte a lehető legszigorúbb filadelfiai magánrendszernek adatott elsőség mindazok részéről, kik a közösség rossz következményeitől megijedve, ellenkező túlságba tévedtek. mert a teljes elkiilönzés, miszerint az elítélt a hivatalos közegeken kívül soha semmi élő lényvel nem érintkezhetett, leginkább látszott előmozdítani a komoly és mély magába-szállást, s lehetetlenné tenni a rossz példa s rossz oktatás veszélyét. Én magam is sokáig rajongtam a magánrendszerért, melynek ma is még igen sok híve van a legkitűnőbb tudósok közt. s a legműveltebb államokban: de a tapasztalás más meggyőződésre vezetett. Mert e munkanélküli, eltompító, igen sok esetben tébolyra vezető zord magány csakhamar feltűntette kézzelfogható árnyoldalait, s e puritán rendszer, mely az akkori uralkodó vélemény hatása alatt, az 1843-iki büntető törvényjavaslat tervezői által is elfogadtatott, bár a mi Eötvös Józsefünk emberszerető lelke már akkor is határozottan rosszalta azt, mint tompa, meddő elcsüggedés s gyakori megőrülés okozóját, — kénytelen volt helyt adni más rendszereknek, s ott is, hol fentartatott, sok tekintetben mérsékeltetett, munkával való foglalkodtatás, s a nem veszélyes érintkezések bővebb megengedése által. — A tisztán keresztülvitt auburni, vagyis közös, de hallgató rendszer, mint az emberi természettel ellenkező s csak rögtön alkalmazott kegyetlen fenyíték által fentartható, — bár néhány nagy intézetben máig is fennáll, ma már szintén túl van haladva célra jobban vezető rendszabályok által, melyek a Croftonról nevezett vegyes és fokozatos ír rendszer alkot-

részeit képezik s különféle, de lényegesen rokon árnyalatokban ma már legtöbb államban, s a mi büntető törvénykönyvünkben is elfogadtattak. E rendszer, mely a többi rendszer egészséges és czélszerű alkatelemeinek legjavát magában egyesíti s azok hatását, a letartóztatás időszakai szerint felosztva s gondosan kombinálva, fokozatosan fejti ki, kétségkívül legbiztosabban vezet ama végcél elérésére vagy legalább megközelítésére, hogy az elítéltek a majdani kiszabadulás s a külső életbe visszalépés esetére kellőleg előkészíttessenek. a visszanyert szabadság élvezésére méltókká s becsületes munkára és kenyérkeresetre képesekké tétessenek, és így újra bűnökbe ne merüljenek s visszaesőkké ne váljanak.

A jól eltalált s jól keresztülvitt büntető rendszer, a lelkiismeretes és tapasztalt fegyházi igazgatók által gondosan alkalmazott egyónit'és (individualizálás) s az észlelt egyéni különbségek alapján a kellő szigorú és humanitásnak helyes mértéke, a letartóztatás idejének czélszerű beosztása s felhasználása, a szabadságra előkészítő fokozatos bánásmód tehát kétségkívül leghatályosb eszköze a visszaesések nagy száma csökkentésének, s az emberiség nemtője örömmel veheti tudomásul, hogy nálunk is ez a rendszer lett tervezve s elfogadva a törvényhozás bölcsesége által, bár szűk körülményeink közt még teljesen életbe nem léptethetett s megfelelő helyiségek hiánya miatt nem kis részben ma is csak a papiroson maradt s a kegyes óhajtások sorában áll.

A letartóztatás egész idejére kiterjedő magánrendszer, még azon enyhített alakjában is, mint ma alkalmaztatik, szigorú, puritán egyoldalúságában egyáltalán nem vezet az óhajtott célra. Mert bár alapeszméje, hogy t. i. a bűnös teljes elkülönöztségében magába szálljon s múltat és jövőt komolyan megfontoljon, helyes pszichológiai felfogáson nyugszik is: tagadhatatlan, hogy hosszabb időre kiterjesztve, a szellemet egészen eltompítja, minden erőfeszítésre képtelenné teszi, s hatása csupán negatív, szenvedőleges, holott a cél éppen az, hogy az elzárt rab a szabad életre előkészíttessék

akarata tetterőre eleresztessék, s tevékenysége ily irányban vezettessék és fokoztassék ¹⁾).

Míg a szigorú filadelfiai rendszerben a magába szállás s bűnmegbánás és javulás célja kétségkívül jobban elérhető, mint a közösségben, s a csábítás, rontás, veszélyes érintkezések lehetetlenek, de a rabok testi és lelki egészsége kisebb-nagyobb mértékben okvetetlenül tönkre tétetik; az auburni rendszerben, a veszélyes érintkezések, a javulást megghiúsító csábítások meggátolása a szóbeli közlekedés bár mi szigorú tilalma mellett is, ki nem viheto, s a kegyetlen büntetések, melyek a hallgatás megszegőit sújtják, javítás tekintetében többet ártanak, mint használnak.

Ellenben a nálunk is szerencsésen elfogadott vegyes, vagyis fokozatos (progressiv) rendszer legjobban megfelel a kitézött célnak, a mennyiben a magány és közös rendszer elemeiből átvéve mindazt, a mi tapasztalás szerint legjobbnak bizonyult, s ez elemeket a büntetés tartama alatt annak egymásra következő külön stádiumaiban czélszerűen felhasználva, az elítélt rabot a bánásmód szigorának lassankénti fokozatos enyhítése mellett, a magánelzárás penitenciájától a teljes szabadság határáig következetesen keresztül vezet, s a szabad életre, már a szabadon bocsátás előtt elkészíti, s ahhoz megedzi, hozzászoktatja.

A vegyes, fokozatos rendszernek nálunk is elfogadott, egymás után sorban következő alkatrészei: a büntetés megkezdését képező elkülönzött magánfogság, az azt követő közös fogság czélszerű munkára szorítással s vallásos és erkölcsi oktatóssal összekötve, a közvetítő intézet, s végre a feltételes szabadságra bocsátás. A fegyencz, s börtönre és egy évnél hosszabb időre terjedő fogházra ítélt rab rendszerint (de csak úgy, ha lehet) büntetésének megkezdésekor magánzárkába helyeztetik el, s ha három évig vagy ennél hosszabb ideig tartó fegyházra ítéltetett, egy évig, a három évnél rövidebb időre ítélt pedig, kiszabott büntetése tartamának egy harmadrésze alatt, a szabályokban megengedett látogatások, az

¹⁾ La büntető törvény nagy elmélel irt indokolását a törvénykönyv nagytudományú szerkesztője, Csemegi Károlytól.

iskola, isteni tisztelet és szabad levegőn időzés kivételével, mindenkitől elkülönítve, éjjel s nappal magán elzárásban tartatik és munkáját is a zárkában végezi, (btk. 30., 37., 40. §§.). Ez a magába szállásra, a megtörődésre, a bűnbánatra szánt idő, mely, a lelkész, tanító, orvos, s felügyelő személyzet látogatásai, az isteni tisztelet és szabad levegőn engedett egy-két órai séta mellett, s ezek által enyhítve, nem elég hosszú arra hogy a fogoly lelki eltompulását vagy éppen tébolyát idézze elő, de legtöbb esetben elegendő lehet, hogy, a rabhoz intézett jó tanácsok, s vallásos vigasz támogatásával, a komoly magába szállás célját foganatosítsa, vagy legalább sikeresen előmozdítsa.

A magánelzárás kiszenvedése után következik a közös fogság stádiuma, melyben a foglyok nappal közös munkatermekben dolgoznak s a fősúly a munkáltatásra van helyezve, és csak éjjelre különíttetnek el s záratnak magánzárkákba feltéve, hogy ilyek elegendő számmal léteznek. A munkára oktatás, különösen oly munkák betanulása s azokban elsajátított képesség s ügyesség, melyeknek a szabadult rab majdan hasznát veheti a szabad életben, legjelentékenyebb óvszer a félt visszaesések ellen ¹⁾.

így kellene ennek, az elfogadott rendszerhez képest, eszközölni, azonban ma még, a fennálló intézetekben nincsenek elegendő számú magánzárkák, a törvényparancsolta rendszer megvalósítására. Sem az intézetekbe hozott fegyenczek teljes száma, a mondott időre magánzárkákba nem tétethetik, sem a közösen dolgozó foglyok éjjelre egyes zárkákba el nem kiülöníttethetnek, a mi, a hálóterem túltömöttsége és a kellő felügyelet lehetetlensége mellett, természetesen tiltott és veszélyes érintkezésekre, összebeszélésekre, tervezésekre és csábításokra ad alkalmat, s az óhajtott javítás lényeges akadályát s a visszaesések termékeny forrását szolgáltatja.

Lássuk a statisztikát²⁾:

¹⁾ L. a »Rabmunka« című értekezésemet, melyet az Akadémiában 1888-ban volt szerencsém felolvasni.

²⁾ L. a m. kir. igazságügyminisztérium működése 1875—1887. II. k. statisztikai táblázatok. Budapest, 1888. E lelkiismeretesen végzett nagyszerű munkát nem lehet eléggé magasztalni.

Hazai fegyintézeteinkben a rendelkezésre álló magán-zárkák száma:

Az elítéltek létszáma pedig (1886-ban):

	sötét zárkák	világos zárkák	összes szám
1. Illava	5	31	36
2. Lipótvár	8	73	81
3. Márianosztra	9	—	9
4. Munkács	5	14	19
5. Nagyenyed	2	68	70
6. Sopron	11	675	686
7. Szamosújvár	5	24	29
8. Vác	3	34	37
	48	919	967
9. a szegedi kerületi börtönben	5	71	76

Az elítéltek létszáma pedig (1886-ban):

	összes létszám	ebből büntetését megkezdő
1. Illava	674	61
2. Lipótvár	949	240
3. Márianosztra	600	204
4. Munkács	715	216
5. Nagyenyed	454	145
6. Sopron	308	308
7. Szamosújvár	881	266
8. Vác	1043	292
	4624	1732
A szegedi börtönben ..	654	254

Látszik ez adatokból, hogy 5624 fegyenz ez részére, kiknek a törvény szerint, a büntetés javítási célja tekintetéből, elkülönözött zárkákban kellene az éjjel tölteniök, s büntetését megkezdő 1732 fegyenz részére, kiknek egyenkint elkülönözve kellene kiállniok büntetésidejöknek a törvényben kijelölt első stádiumát, csak 967 zárka áll rendelkezésre s ezek közül is 48 csak fegyelmi büntetésekre szolgáló sötét zárka.

Ha pedig a legújabbban teljesen szabályszerűleg s a törvénynek megfelelőleg épített s berendezett, s kifogás alá csak egészségi tekintetben vehető soproni fegyház 686 zárkáját

az összes számból levonjuk, mely az ottani fegyenczek részére elegendő, a többi fegyintézetekben 1886-ban elhelyezett, összesűfolt 5316 fegyencz¹⁾, s ezek közt 1414 büntetését megkezdő fegyencz számára csak 244 világos magánzárka esett, s az arány egyes intézetekben még sokkal rosszabb, mert pl. Illaván, hol éppen a legveszélyesebb elemek gyűlhelye van, 674 fegyenczre csak 31, Yácson 1043 fegyenczre csak 34 magánzárka található, a maria-nosztrai női fegyintézetben pedig egyetlen világos magánzárka sincs. Országszerte tehát 6 fegyenczre, és a soproni intézet kihagyásával. 22 fegyenczre esik egy magánzárka, s 5624 fegyencz közül 4705-re nézve a törvény rendelete végre nem hajtható. A rabok éjjelre elkiilönzése csak a soproni fegyházban lehetséges, másutt teljesen hiányzik az életben s gyakorlatban. Ez állapotok nyilván ellentétben vannak a törvény bölcs rendeletével, s nem engedik ezeket valósággá lenni.

A büntetés javítási céljának elérésére, s ez által a visszaesések számának kevesbítésére szükséges eszközök során tehát fő-főhelyen áll az elfogadott büntetési rendszernek szabatos keresztül vitele.²⁾ Mert a választott, bár elméletben legjobb büntetési rendszernek csak úgy lehet óhajtott sikere, ha az a maga egészében s összefüggésében hajtatik végre. De nálunk a kontemplált rendszer, melynek helyességét fentebb kiemeltem, ekkorig még csak igen tökéletlenül, mondhatni, csak törekedékeiben van végrehajtva. — Megfelelő

¹⁾ T. i az 5624 összes számból levonva az akkor a soproni rj fegyházban elzárt 308-at.

²⁾ L. dr. Balogh Jenő: *Börtönügyi viszonyaink reformjához*. Magyar jogászegyleti értekezések IV. k. 6-dik füzet. Budapest, 1888. Alapos szakismerettel s meleg ügyszeretettel írt munka, mely fiatal szerzőjének ugyancsak becsületére válik. — Dr. Mayer S. *Die Entwicklung der Justizgesetzgebung in Ungarn mit besonderer Riicksichtsnahme auf das Gebiet des Strafrechts und Gefangniswesens*. Wien, 1888. Új bizonyosága a t. szerző buzgó érdekeltségének, melylyel hazánk jogélete iránt viseltetik s annak ismertetésében fáradhatatlanul dolgozik. — Hálaival említem még László Zsigmond igazságügyminiszteri tanácsos s a börtönügyi osztály főnöke, továbbá Székely Ferencz helyettes főállamügyész, s Kelemen Mór kúriai bíró tanulságos útmutató, mélyreható munkáit.

épületek hiányában a szabadságvesztés-büntetésnek törvényünkben felállított (az államfogház-büntetést, mint különleges custodia honestát ide nem értve) bárom neme: a fegyház, börtön és fogház, melyek súlyosságra s jellegre nézve, a büntetendő cselekményekhez képest, lényegesen különbözök, ma még sok esetben csak a papiroson, a bírói ítéletben vannak elkülönítve, az életben s valóságban pedig, a rendszernek teljes felforgatásával, kénytelenségből, össze-vissza vegyítettnek, s a fegyházra ítélték, a túltömött, elégtelen fegyházakban üres hely nem lévén, kerületi börtönben sőt törvénytárszékfi fogházakban s a sokkal kisebb bűnös és más eljárás alá tartozó rabokkal, foglyokkal, sőt itt-ott vizsgálati foglyokkal is együtt s vegyesen záratnak el; úgy szinte a büntettek miatt börtönre ítélték a fogházakban a foglyokkal együtt töltik büntetési idejüket, alávetve a különféle büntető intézetek saját rendszerének, melyekbe történetesen jutottak, s nagy és kis bűnösök, fegyenczek, rabok, foglyok a büntetőtörvény gondolata s intentiója ellenére, teljesen egyenlő bánásmód mellett, a mely reájok nézve majd túlszigorú, majd túlenyhe s vannak esetek, hogy a fogházakban elzártak határozottan kedvezőtlenebb helyzetben vannak, mint a fegyházban levők s a fegyházba szállítatásukat, helyiiruilés esetében, óhajtva várják.

A fegyintézetek száma vagy legalább befogadási képessége, hazánkban a szükségnek meg nem felel; mert habár a fennálló intézetek túl vannak népesítve, még se szállítható minden fegyházra ítélt büntettes fegyintézetbe. A túltömöttséget bizonyító számok íme következnek:

	befogadási képesség	1886. év végén elhelyezett fegyenczek száma
Illaván	498	596
Lipótvároott	631	709
Munkácson	375	508
Szamosujvárt	630	634
Vácson	695	735
Nagyenyeden	313	333
Márianosztrán	317	416
	<u>3459</u>	<u>3931</u>

Ennek daczára, hogy a fegyházak, a rend és egészség rovására, ily túltömöttek, az e czélra kijelölt törvényszéki fogházakban 1886. végén 2222 olyan elitét volt elhelyezve, kiket fegyházba kellett volna elhelyezni.

Ily állapot, a fokozatos rendszerre alapított, s három-féle, különböző jellegű és súlyú büntetésnemeket felállító büntetőtörvény túlkorai életbeléptetésének, mielőtt t. i. a végrehajtáshoz szükséges épületek s előkészületek, kellő számú magánzárkák, s közvetítő intézetek, és alkalmas munkahelyiségek elkészültek volna, természetes következése, — kétségkívül s minden szakember egyetértő véleménye szerint, a büntetés hatályosságát veszélyezteti, a javítás következetes keresztülvitelében végzetes akadályéi szolgál s így a visszaeséseket szaporítja.

Hogy a fegyházakra nézve jelzett, a túltömöttségből, s a magánzárkák meg nem felelő számából eredő hiányos és ki nem elégítő állapotok az ország 67 törvényszéki s 380 járás-bírószéki fogházaiban, melyekben 1886. év utolsó napján 9423 jogérvényesen elítélt, s 3792 jogérvényesen még el nem ítélt, összesen tehát 13,215 egyén volt letartóztatva, — még sokkal nagyobb mértékben mutatkoznak, azt mindenki tudja, a ki e fogházakat meglátogatta. — Elismeri azt maga a miniszteri jelentés is.

A javulás azonban a magánzárkák számát illetőleg, az újabb években, az előbbi állapothoz képest szembetűnő. 1882-ig összes fegyintézeteinkben 4000-nél nagyobb fegyencz-létszám mellett csak 78 magánzárka volt; jelenleg a magánzárkák száma, mint fentebb kimutattam, 967, legújabbban pedig Illván, hol erre legnagyobb szükség van, 186 magánzárka készül. —¹ Fontos javítás továbbá a közös használatra szolgáló helyiségek czélszerűbb átalakítása. Több fegyintézetben a munkatermek a főépületből áttétek a körfalon belül levő udvari barakkféle műhelyekbe, a mi egészségi, tisztasági s tűzbiztossági szempontból igen hasznosnak bizonyít. A régi munkatermek s túlságosan nagy (30—40 személyre is szolgáló) hálótermek pedig, a hol lehetett, 4—5 személy számára rendelt kisebb helyiségekre osztattak fel, így pl. Váczon 42 nagy és czélszerűtlen teremből 132 kisebb és csoportos

elkülönítésre s osztályozásra alkalmas helyiség lett alakítva. S ha tagadhatatlan is, hogy a fegyházak nagy része, a rendelkezésre álló helyiségek hiánya s a törvény intézkedései végrehajtásának lehetetlensége miatt a célnak meg nem felel, s a törvényszéki fegyházak, kevés kivétellel, sokféle kifogás alá esnek: a fegyházakban s kerületi börtönben behozott rend, fegyelem és tisztaság teljes elismerést érdemel, s e részben a fegyházak is folytonos haladást és javulást mutatnak, bár itt-ott még egészen kezdetleges, a régiebb időből átöröklött, s hogy kemény, de igaz kifejezést használjak, undorító állapotban vannak.

Következik a harmadik fokozat, az úgynevezett *közvetítő intézet*. Azok, a kik legalább 3 évi fegyházra vagy börtönre ítéltetvén, bíntetésök két harmadrészét kitöltötték, s még az életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélték is, büntetésük tizedik évének kitöltése után, de csak, ha szorgalmok s viseletük által a javulásra alapos reményt nyújtottak, büntetésök hátralevő részének kitöltése végett közvetítő intézetbe szállíttatnak, a hol szintén munkával foglalkodtatnak, azonban enyhébb bánásmódban részesülnek, mit a felügyelő bizottság meghallgatása után, a miniszter rendel el. Ha azonban a közvetítő intézetben fegyelmi vétséget követnek el, a fegyházba vagy börtönbe visszaküldetnek (44—47. §§.).

Ilyen közvetítő intézet nálunk a büntető törvény életbe léptetésekor éppen nem volt előkészítve, de mostan már kettő van: az 1884. évben megnyitott *kis-hartai* és az 1885-ben felállított *váczi*. A két közvetítő intézetben elhelyezett rabok összes forgalmi száma 1886-ban 259, a kis-hartaiban 122, a vácziban 137. Ezek közül mindössze 3 volt fegyelmileg büntetve, az is csak dorgálásra.

A két közvetítő intézetnek némileg különböző jellege van. A korábban felállított *kis-hartai*, minden más büntető intézettől elkülönítve s külön igazgatóság alatt áll: míg a *váczi* az ottani fegyházzal összeköttetésben, a fegyházi igazgató által kezeltetik. A *kis-hartai* 170 hektárnyi térfogatú gyarmat, hagyomány útján jutott az állam birtokába oly kikötéssel, hogy rajta földműveléssel foglalkodó letartóztatási intézet állíttassék fel. Itt az igazságügyi kormány »mint a

működéséről szóló többször idézett gazdag és tartalmas jelentés mondja« abból a nézetből indult ki, hogy a közvetítő intézet erkölcsi hatását oly elítéltek magaviseleté alapján legyen képes megbírálni, kikre nézve a fegyintézeti kényszer kötelei majdnem egészen fel vannak oldva, s kikre az eddigi szigorú letartóztatási helyöktől való eltávolítás a bizalom feltűnő jelét hordja magán. E nézetnek felel meg a kis-hartai földmívelési rab-gyarmat egész építése s berendezési módja, mely eltér a fegyházétól.¹⁾ A váczi közvetítő intézetnél, mely a fegyliáz mellett s a fegyház igazgatósága alatt áll, nem oly feltűnő a fokozati különbség a közvetítő intézeti s fegyházi szigor s eljárás között, bár itt is némi bizalmat élveznek, a szabadban s kevésbé szigorú felügyelet alatt dolgoznak a bérbevett 4 hektár térfogatú kertben. Természetes, hogy a kis-hartai közvetítő intézetben lévők, ez intézet szervezeténél s fekvésénél fogva, élénkebben érezhetik a törvény kedvezményét.

A szabadság ily nagyobb fokának élvezése nem vezetett visszaélésekre, s nagyobb rendetlenségek nem tapasztaltak: csak legutóbbi időben volt eset, hogy Hartáról három rab megszökött. Legújában egy harmadik közvetítő intézet is nyílt meg a lipótvári fegyház mellett, bizonyoságául, hogy a szükséges kiegészítések folyton, bár lassanként, előre haladnak, s az igazságügyi kormány minden lehetőet elkövet, hogy a törvény végrehajtásának eszközeit előteremtse.

Hiánynak kell jelezni a közvetítő intézetek tekintetében, hogy mindkét ekkorig fennálló közvetítő intézetünk földmívelésre s kerti munkára van berendezve, s kézműiparral foglalkozó közvetítő intézetünk nem volt. A lipótvári új intézet e hiányon segíteni fog.

A negyedik fokozat végre a föltételes szabadságra bocsátás, mely már legközelebb áll a teljes szabadsághoz. A közvetítő intézetekben elhelyezett egyének ugyanis, ismét az alatt a feltétel alatt, ha jó magaviseletök és szorgalmok által a javulás reményét megerősítették, s büntetésük háromnegyedrésztét, az életfogytiglani fegyházra ítélték pedig a fegyházbüntetés 15 évét kitöltötték, az igazságügyi kormány által, saját kérel-

¹⁾ Részletes leírását l. az említett Jelentésben T. k. 164. l.

mökre s a felügyelő bizottság ajánlatára feltételes szabadságra bocsáthatók. Sőt, a közvetítő intézet közbülső fokozata nélkül is, feltételes szabadságra bocsáthatók, hasonló feltételek s módozatok alatt, azok is, kik három évnél rövidebb fegyházra, vagy egy évet túl nem haladó börtönre vagy más szabadságvesztésre ítéltettek, ha büntetésük háromnegyed részét kiállották. Ezek a tartózkodási hely, viselet s életmód tekintetében külön rendőri szabályok alatt állanak, melyek megsértése esetében feltételes szabadságuk visszavonható s az ítéletben megállapított büntetés megszakított végrehajtása folytatatik, feltételes szabadságban töltött idejük a büntetésbe nem számíttatván (48., 50. §§.).

A feltételes szabadságra bocsátottak száma 1880₁-ben 828, 1882-ben 448, 1883-ban 611, 1884-ben 842, s 1885-ben 1188, 1886-ban 1160 volt, és így a büntető törvény életbe léptetése óta 1886. év végéig összesen 5077 egyén bocsátott feltételes szabadságra. Az utóbbi évről 777-nek magaviseleté volt dicséretes, a többié középserű; nyom nélkül eltűnt 6; a szabadon bocsátás kedvezménye visszavonott 10-től, — s mindez kedvező aránynak s általában az intézmény hatása igen kielégítőnek mondható; mert mind a mellett, hogy a kormány nagy óvatossággal és szigorral jár el a feltételes szabadonbocsátások engedélyezése körül, s csak oly elítélteket részesít e kedvezményben, kik erkölcsi romlottság jeleit nem adták s inkább csak szenvedély által ragadtattak az elkövetett büntetésekre: a feltételes szabadságra bocsátás eseteinek száma évről-évre növekedik, az illetők magaviseletéről szóló jelentések túlnyomó száma megnyugtató; a kedvezmény visszavonásának szüksége csak ritkán fordul elő (alig több 1¹ 2² perczentnél); s az elbocsátottak jelentékeny száma család-alapítás vagy a katonaságnál tanúsított jó viselet által magát a visszanyert szabadságra méltónak bizonyította, mint ezt a vonatkozó statisztikai táblázatok mutatják.

A szabadságvesztés büntetés tartama alatt is, a neme-sebb ösztönök s törekvések ébrentartása végett, osztályok állítatnak fel s a jó viseletű elítéltek alsóbb osztályokból felsőbb és több-több kedvezményvel kecsegtető osztályokba soroztatnak. E fokozatos rendszernek alapeszméje a remény

folytonos táplálása, a minnek eszközei: a nemesebb becsvágyat élesztő előléptetésen fölül is, apróbb jutalmak s kedvezmények kiosztása, mi által a foglyok példás viseletre serkentetnek, hogy lassankint életre keljen s gyökeret verjen leikeikben a hit s meggyőződés, hogy a jó viselet, munkásság s kötelességteljesítés haszonnal is jár s leghatályosabb mód a jól megérdemelt előnyök megszerzésére. S ez által egyszersmind az eljárás unalmas, az érzékeket eltompító egyformasága helyett mely a lelket leveri, az akarat erejét lehangolja, némi élet, mozgás, változatosság hozatik be a szomorú falak közé, a kilátásba helyezett elismerés, méltatás és jutalmak által a foglyok lelki tevékenysége folyton ébren tartatik, a jó akarat fokoztatik, míg ellenben a rossz viseletűek, a javulás jelét nem mutatók büntetéséről a terhesebb munka, s kedvezmények és jutalmak elvonása által szintén gondoskodva van. Erre természetesen szükséges, hogy a felügyelő személyzet a foglyok viseletét folyton szemmel tartsa, s azoknak nem csak külső viseletét, rend és engedelmesség tekintetében, hanem érzületük átalakulását, lelkületük változásait is gondos figyelemmel kíséresse, a minnek elérése csak magasabb képzettségű, mély belátásit lelkiismeretes intézeti igazgatók s lelkészek által lehetséges.

A törvényhozás ily nemes és bölcs törekvéseit kiegészítik az igazságügyi kormány hasonló célú s az eljárás részleteit szabályozó rendeletei s utasításai, nevezetesen Pauler Tivadar szép emlékeztető igazságügyminiszterünknek 1880. augusztus 9-én kelt 2106. számú körrendeleté, a büntető törvényben megállapított büntetések végrehajtása tárgyában, melyben a javító rendszer hatályosítása végett megalkotott óvó intézkedések, a törvényes kedvezmények szabályoztatnak, melyek, ha ekkorig egész teljességökben minden büntető intézetben végre nem hajtottak is, de legalább részben s lielyenkint már is valósúltak s életbe léptek.

Előbb, midőn még rendezett, fokozatos büntető intézeink, úgymint külön-külön jelleggel bíró fegyházak, börtönök és fogházak nem voltak: a szabadságvesztés-büntetés egyenlő szigora érte a leghosszabb időre ítélt s feltevőleg az erkölcsi romlottság legmélyebb fokára súlydyt egyéneket, s az arány-

lag enyhébben büntetett kisebb bűnösöket, kikről föl lehetett tenni, hogy még kevésbé megromlottak s javulásra fogékonyak. Mindezek egy helyre voltak zárva, egyazon szűk helyiségekben összetömve. Az említett miniszteri rendelet gondoskodni akart, (de mily nagy mértékben kellett e gondoskodás üdvös hatályának megfelelő helyiségek hiánya miatt eltörpülni), hogy a különféle tekintetek alá eső egyének ne szállíttassanak vegyesen s ne kevertessenek össze, hanem a legsúlyosabban terhelt s fegyliázra ítélt bűnösök, a mennyire csak a hely engedi, az illavai munkácsi és szamosújvári fegyintézetekbe vitessenek, míg a börtönbüntetés a kerületi börtönökben. s csak a mennyiben ezek elegendők nem volnának, erre különösen kijelölt törvényszéki fogházakban hajtassák végre. E célra a miniszter akkor a vácsi és lipótvári országos fegyintézeteket, s a nagyenyedi fiókbörtönt kerületi börtönökké alakította át s ezenfelül 24 törvényszéki fogházat jelölt ki. A nőkre nézve a fegyenczek, azaz fegyházra ítétek elkülönzése a raboktól, a foglyoktól azaz: a börtönre s fogházra ítétektől meg nem történhetett, s ezek ma is vegyesen vannak elzárva a mária-nosztrai női büntető intézetben. A reform életbe léptetése tehát, a lehetőséghez képest, megkezdett, de csak fokként vitethetett előbbre, s az állapot időközben a 686 magánzárkával ellátott soproni fegyház, s a szegedi kerületi börtön felállítása, továbbá a magánzárkának a többi büntető intézetekben eszközölt tetemes szaporítása által nagy mértékben javult. Azonban, mint az előbb sajnósán említettem, az állapotok még ma e részben igen tökéletlenek, s az ország pénzügyi helyzetében egyhamar nem is várható, hogy egészen átalakíttassanak. — De ezúttal sem hallgathatom el a már többször hangoztatott megjegyzést, hogy e téren, éppen az állam s társadalom jól felfogott érdekében, fukarkodni nem lehet, s az e célra szükséges költségek bármely más téren inkább nélkülözhetők. Bár jelentékeny, de mégis csekély összeg az égető szükséghez képest, a mit az igazságügyminiszter saját dicséretes kezdeményezése s az 1887-iki 8-dik törvény folytán a büntetésül befolyt pénzekből s elkobzásokból erre fordíthat. A börtönügy, helyesen felfogva, első rendben nem a humanizmus s épen a beteges túlzó humaniz-

mus ügye, mint az álpróféták hirdetni szeretik, hanem egyenesen a társadalmi önérdék, önvédelem, önbiztosítás ügye, nélkülözhetetlen beruházás, melynek megtagadása az állam legfőbb célját, a közbiztosságot, rendet s nyugalmat veszélyezteti.

Mindaz, a mit az említett körrendelet második mellékletének 3-ik §-a az országos fegyintézetek feladataul tűz ki, t. i. a fegyenczek pontos és szüntelen felügyelet alatt tartása, szigorú fegyelemhez szoktatása, beható vallásos nevelése s oktatása, folytonos czélszerű munkával foglalkodtatása s mindez említett tényezők és példás rend általi erkölcsi javítása, megannyi óvszerek a visszaesés ellen. Nevezetesen: a 7-ik §-ban meghagyatik, hogy a fegyenczek előéletére s jellemére vonatkozó adatok a fegyházi tisztviselőséggel, igazgatóval s lelkészszel közöltessenek, hogy a javítás céljának megvalósítására hivatott közegek azok miültját, viszonyait, lelkületét lehetőleg megismervén, mindjárt a beszállítás idejétől kezdve alapos osztályozás eszközölthessék, s az igazgatóság, melynek bölcsességétől s ügyességétől függ legnagyobb részben az óhajtott eredmény, az egyének elkiilünzése s veszélyes érintkezések meggátlása tekintetében lehető legczélszerűbben intézkedhessek. Az elítéltek (17. §.) munka közben, és a séta alatt s éjjelre is, a mennyire lehetséges, megfelelő osztályokba soroztatnak: első osztályba jönnek a 24 évesnél fiatalabb fegyenczek, kikről feltehető, hogy kevésbé romlottak; másodikba az idősebbek, harmadikba a visszaesők, s ezen felül az igazgatóra van bízva, hogy a műveltebb egyének számára külön osztályt, továbbá az elkövetett büntettek neme s a letartóztatás ideje alatt mutatott magaviselet s erkölcsi javulás foka szerint még más osztályokat is alakíthasson. Emez egyes osztályok aztán isteni tisztelet s oktatás alkalmával, séta közben, s foglalkodás nélküli minden más időben feltétlenül elkülönzendők. — A fegyenczek napi rendjét s a hárszabályokat megállapító 72. s 73-ik §-ok gondoskodása kiterjed mindamaz eszközökre s módoszatokra, melyek által a fegyenczek egymással való veszélyes érintkezése meggátolassák, s az, a mi a filadelfiai magánrendszernek legfőbb célja s érdeme, a közösség elfogadott rendszerében is legalább

megközelíthessék. Folytonos felügyelet alatt állanak úgy a nappali munkatermekben, mint az éjjeli hálószobákban, a sétáknál, az iskolában s imaházban. Csendesen kell lenniük munka, séta, öltözés s vetkőzés közben; munka alatt csak annyit szabad beszélniük, a mennyi a közös munka bevégzéséhez okvetetlenül megkívántatik; titkosan vagy jelek által beszélni, az ablakon kinézni s kiszólni szigorúan tiltva van, valamint a lefekvés ideje után járkálni, beszélgetni, az éjjeli csendet zavarni: a hálóterem mindig világítva van, minden fegyencnek külön s a többiektől legalább is egy méternyi távolban álló ágya a közös hálóteremben, s egy ágyba többnek feküdni szigorúan tiltatik. Ehhez természetesen megfelelő tág helyiségek szükségesek, s a mennyiben ilyek rendelkezésre nem állanak, az üdvös rendelet nagy része, a szabályok megszegését követő szigorú fegyelmi büntetések daczára is, fájdalom, csak papiroson marad. Legfőbb feladat e tekintetben, mint már emlitem, kellő számú magánzárkák létesítése, melyek száma lehetségessé tegye a törvény ama rendeletének valószínűsítését, hogy a fegyenczek éjjelre elkülönöztessenek. Most, ezek nemlétében, a közös termek, a szigorú rendeletek daczára, a veszélyes érintkezéseket meg nem szüntetik; a közös hálószobák sok helyütt szűkek s túltömöttek; a parancsolt szigorú felügyelet meghiúsul, az örök sok esetben álmosak, fáradtak, restek, s így az érintkezések gyakori tehetsége, tapasztalás szerint, meg nem gátolható, és kikerülhetetlen, hogy a ravaszabb, furfangosabb fegyenczek össze ne sűgjanak, eszméket ne cseréljenek, terveket ne koholjanak. Különben hogy jöhetett volna létre az illavai veszélyes lázadás? — hogyan mutatkozhatnának oly gyakori jelenségek, hogy a kiszabadult fegyenczek előre kitűzött helyeken csakhamar találkoznak s előre megbeszélte bűnös terveiket végrehajtják, míg, mint visszaesők, ismét a büntető bíró elé kerülnek?

Illaváról lévén szó, nem lehet mellőznöm annak megemlítését, hogy aligha mondható célszerűnek a legveszélyesebb, legmegromlottabb gonosztevőknek, kik közt egy sincs 5 évi fegyházon alul büntetett, egy intézetben összezsúfolása. főleg ha ez intézet kellő számú magánzárkákkal sincs ellátva.

A szükséges elkülönzésre vonatkoznak még azok a

§-ok is, melyek szériát az elítéltek az intézet falain kívül csupán közmunkára s csak úgy alkalmazandók, ha őket a többi munkásoktól el lehet különözni, ily esetben a fegyenczek a raboktól és foglyoktól szintén elkülönzendők (31., 29., 37., 40. §§).— Ugyancsak ide tartoznak a levelezés s látogatások korlátozására vonatkozó 67. s 68-ik §-ok is. Az elítéltek csak hitveseikkel s rokonaikkal levelezhetnek s e leveleket is, elküldés előtt, az igazgató elolvassa. A látogatások csak az igazgató engedelmével és szigorú felügyelet alatt történnek: a beszélgetés csak intézeti hivatalnok jelenlétében s ez által értett nyelven, hangosan folyhat, egymásnak semmit át nem adhatnak stb. Ugyan e rendeletben a vizsgálati foglyokra s előlegesen letartóztatottakra nézve is meg van hagyva, hogy a mennyire csak a hely megengedi, elkülönítve s osztályozva tartassanak, tekintettel az illetők életkorára, előbbi erkölcsi viseletére, műveltségi fokára s társadalmi állapotára, és pedig nem csak a hálósobákban, hanem munka és séta alatt is, a mi igen fontos, mert ha a letartóztatott egyének már a vizsgálati fogságban megromolnak, a büntető intézeteknek javításukra irányzott gondoskodása elkésettnek tekintendő.

Az ébresztő, felbátorító, s remény által tápláló fokozatos rendszernek egyik vezéreszméje a szorgalmas munkának s jó magaviseletnek Ígért jutalom. E tekintetben is osztályok állanak fenn. Az első s második osztálybeliek a munka tiszta jövedelmének $\frac{1}{5}$ -ét s $\frac{1}{6}$ -át kapják, míg a harmadik osztálybeliek ily kedvezményben személyesen nem részesülnek s jutalom-hányaduk az intézeti segélyalap javára esik. A visszaesők a harmadik osztályba tétetnek s bezáratásuktól számítva fél évig ott maradnak, s a 21. §. szerint a többieknél szigorúbb bánásmódban részesítendőek s minden kedvezményből szigorúan kizárandók.

A kiszabadultakra vonatkozó törvényhozási gondoskodás tényezői közé tartozik az az intézkedés (33. §.), miszerint az elítéltek, hogy kiszabadulásuk után rögtön ellátás nélkül ne maradjanak, jól végzett munkájuk után pénzbeli jutalmat kapnak, melyet büntetési idejük leteltéig nem vehetnek kezökhöz, hanem az javokra íratik az erre rendelt könyvben s gyümölcsözőleg kezelteik, és végrehajtás alá nem eshetik

(35. §.): a kereset $\frac{1}{5}$ -öd részét azonban a kitűnő jó viseletűek, s $\frac{1}{6}$ -od részét a megrovás alá nem eső többiek, tehát a rossz viseletűek kivételével, bizonyos helyes és megengedett c.zélokra fordíthatják. A visszaesők, beszállítatásuktól fogva egy éven át jutalom címén, semmit sem költhetnek el, s azon túl is a keresménynek csak $\frac{1}{7}$ -ed részét (37. §.). — A félretett munkajutalom kamatai azonban az elítélteket nem illetik, hanem a kiszabadult, de csak javulásuk kétségtelen s az igazgatóság. a lelkész s tanító által bizonyított jeleit adó szegény fegyenczek felruházására s 20 frtot túl nem haladható mérsékelt segélyezésére fordíttatnak. A kiszabadultak e pénzből csak annyit kapnak kezeikhez, a mennyi meglehető tífjokra szorosan elegendő, a többi pénz megjelölt tartózkodásuk helyének előjáróságához küldetik s ott adatik át nekik. A miniszteri rendelet, igen helyesen, a segélyezés körüli eljárásra nézve minél nagyobb óvatosságot tanácsol, mert kevésbé óvatos eljárás a szabadultak részéről sok visszaélésre s így a törvény szándékával homlokegyenest ellenkező eredményre vezethet. — A szabaduló rab, letartóztatása utolsó napjaiban jó tanácsokkal láttatik el, a 85. §. szerint az illető lelkésznek kötelességévé tétetik, hogy neki jövő életére nézve komoly intéseket s a jóban erősítő, bátorító oktatást adjon. A 86-ik §. szerint ama község előjárósága, hol a szabadult letelepedni szándékozik, értesítést nyer az egyén magaviseletéről s erkölcsi minőségéről. A 87. §. szerint a kibocsátott rab, ha jó magaviseletét tanúsított, útlevéllel láttatik el, és szabadon megy; ha pedig a javulásnak biztos jeleit nem adta, s a közbizosságra veszélyesnek találta, rendeltetése helyére tolonczoltatik. Az elsajátított iparágban szerzett ismereteiről s erkölcsi viseletéről mindenik bizonyítványt kap. Mindeme bölcs intézkedések a legjobb törvényekkel bíró államokban fennállókkal egy magaslaton állanak.

2. A törvényhozási intézkedéseknek egy másik része az által hat a visszaesések számának kevesbitésére, hogy a visszaesőket a bíróval keményebben büntetteti, mint azokat, kik első ízben állanak a bíróság előtt, s a büntető intézetekben is szigorúbb bánás alá veti s egy időre a rendes kedvezményekből kizárja s azokban kisebb mérvben részesíti.

Némely büntető törvényekben a visszaesésről külön fejezet szól; a mienk az 1843-iki javaslatot követve, s a német büntető codex sem foglalja e tárgyat külön fejezetbe, hanem az egyes büntettek s vétségekről szóló különös (második) részben jelöli meg azokat s az azokkal rokon természetű büntetteket s vétségeket, melyek ha visszaesők, azaz oly egyének által követtetnek el, kik e cselekmények miatt már büntetve voltak, a rendes büntetésnél súlyosabb büntetés alá esnek, -- s a visszaeséstől való elrettentés céljából, kimondja, hogy vagy a cselekménynek büntető jogi természete változik meg, t. i. a vétség büntetté minősül, s a büntetés neme is ehhez képest határoztatik meg, t. i. fogház helyett börtön, börtön helyett fegyház, vagy a büntetés foka és mérséke szigoríttatik.

Itt fordul elő a fontos kérdés, hogy mi tekintessék a büntetés szigorítását maga után vonó visszaesésnek? — Legszélesebb értelemben véve, visszaesésnek nevezhető minden, bárminemű ismételt megszegése a büntető törvénynek, s visszaeső volna az, ki egyszer verekedett, másszor csalt s ismét lopott vagy rabolt. Szorosabb értelemben azonban csak azok tekintetnek visszaesőknek, kik ismételve egyenemű vagy legalább hasonló, rokon természetű vétségeket vagy büntetteket követtek el, s így csak a tárgy és az indító okok vagy rugók ugyanazonossága vagy legalább hasonlatossága állíttatik fel a visszaesés tényező elemeid, s a büntetés ez alapon alkalmazandó szigorításának feltételeid. E, véleményem szerint is helyesebb, sőt egyedid helyes módszert fogadta el úgy az 1843-iki magyar javaslat, mint a magyar büntető törvénykönyv, s kevés kivétellel (a belga büntető törvény kivételt képez) a többi újabb büntető codex is. A belga codex rendeletéi a visszaesésre nézve igen szigorúak. Az a visszaesést legszélesebb értelmében veszi; ott a büntetést szigorító visszaesés: bármily büntett elkövetése egy előbbi büntettben lett elítéltetés után s a büntettek ugyanazonossága vagy rokon, hasonnemű természete nem kívántatik meg a visszaesés fogalmához. — E túlszigorú felfogás, véleményem szerint is, nem helyeselhető. A visszaesők szigorúbb büntetésének jogalapja nem lehet más, mint a tettes akara-

táuk makacs, daczos s javulásra semmi hajlamot nem mutató átkodottsága; az a szomorú tapasztalás, hogy az általa elkövetett törvényszegésért reá már egy vagy több ízben kimért büntetés nem volt képes őt ugyanazon vagy legalább hasonló indokokon alapuló törvényszegéstől visszatartani.

E felfogáson túl menni s oly cselekményeket, melyekben az akarotnak nem egyazon gonoszsága nyilatkozik, azonosítani s párvonalba tenni kétségkívül elhibázott büntetési politika volna; mert pl. mi közössége s összefüggése van a verekedésnek, emberölésnek, mely vad indulat felhevüléséből származik, vagy éppen párbajnak, mely túlfokozott s előítéletes becsület-érzésből keletkezik, a lopással, sikkasztással, rablással, melyek alacsony haszonlesésből s nyereségvágyból erednek. Helyes és ma már csaknem általánosan elfogadott tan tehát, melyet már régibb kriminalistáink, Bodó, Vuchetich és Szlemenics is vallottak, hogy a visszaesésre alapított büntetés szigorításának oka nem lehet, a »*recidiva in (genere)*« bármely büntetendő cselekvénynek ismételt elkövetése, hanem csak a »*recidiva in specie*« az ugyanazon nemű s természetű büntetendő cselekményeknek, az akarat makacsságára, s a már kiszervedett büntetés hatálytalanságára mutató ismétlése. A széles értelemben vett visszaesés, a »*vita antea*« általános figyelembe vétele a büntetés kimérésénél egyes esetekben súlyosító körülményül szolgálhat ugyan, de nem lehet észszerű s czélszerű alapja a törvény oly rendelkezésének, hogy ily széles értelemben vett visszaesés az ismételve elkövetett törvényszegés minősítésére rendszeres és szükséges befolyással legyen. — E tant hirdetik a legkitűnőbb kriminalisták; Helie, Bossi, John, a francziák, olaszok, németek, s ezekkel egyetértve a mi magyar büntető jogtudósaink is.)

Büntető törvénykönyvünkben e helyes felfogás alkalmazását találjuk különösen a vagyon elleni büntettek s vétségek leggyakrabban előforduló eseteiben, a lopásnál, a rablásnál, a sikkasztásnál, orgazdaságnál, csalásnál és gyújtogatásnál.

A 338-ik §. szerint a lopás, mely az ellopott tárgy érték-

¹⁾ L. a bünt., tk. indokolását, Csemegi Károlytól.

kénél fogva csak vétséget képezne, büntetné minősül, ha azt oly egyén követte el, lei már lopás, vagy azzal hasonló indokokon alapuló s rokontermészetű törvényszegés: rablás, sikkasztás vagy orgazdaság vétsége vagy büntetné miatt már két ízben volt büntetve, ha az utolsó lopás elkövetését megelőző büntetés kiállása óta tíz év még el nem telt, — ez esetben tehát a lopás, mely különben csak egy évig terjedhető fogházzal büntetnének, öt évig terjedhető börtönnel büntetnének. — A 349. §. szerint a rablás, hasonló visszaesés esetében, ha t. i. a tettes rablás vagy ezzel rokon zsarolás miatt már büntetve volt s e miatti utolsó büntetése óta tíz év még el nem telt: 5 évtől 10 évig terjedhető fegyház helyett, 10 évtől 15 évig terjedhető fegyházzal sújtatik. A 357-ik §. szerint a sikkasztás is, mely különben, ha a sikkasztott vagyon értéke 100 írtra nem megy, csak vétséget képezne s egy évig terjedhető fogházzal büntetnének, visszaesés esetében, a lopásra kimondott fentebbi feltételek mellett, büntetné képez, s 5 évig terjedhető börtönnel büntetnének. A 371-ik §. hasonlóképen rendelkezik az orgazdaságra, s a 381 -ik §. a csalásra nézve; mindkettőnél, az említett speciális visszaesés vétségéből büntetné csinál, s 2 éves fogházbüntetése 5 éves börtönrre emelthetik. Végre, a 424-ik §. szerint a gyűjtogatás, melynek különben is szigorú büntetése 5 évtől 10 évig s bizonyos esetekben 10 évtől 15 évig terjedhető fegyház életfogytig tartó fegyházzal büntetnének, ha ugyanazon személy egy időben, vagy rövid időköz alatt több gyűjtást követ el.

Míndez esetekben a fenforgó cselekmények úgy a tárgy természetére, mint az indokokra nézve hasonló s azonos büntetnéket képezvén, a törvény megállapítja a visszaesésnek nemcsak a büntetés kimérésére, hanem a büntetendő cselekmény minősítésére s az azt sújtó büntetés nemére is kiterjedő hatályát.

A törvény ily rendelkezéseinek célja, mint említém, az idézett igen gyakori törvényszegések ismétlésétől való elretentés a büntetés lényeges szigorítása által, s e törvényes intézkedés kétségkívül egyik sikeres törvényhozási óvszer a visszaesések nagy száma ellen. — A törvény hasonló ezélu rendelkezése a 49. §-ban foglaltatik, melynek 2-ik pontja sze-

rint a visszaesők a fentebb elősorolt büntettek eseteiben, feltehetően szabadságra nem bocsáttatnak s így abban a kedvezményben, mely a jó viseletükre vár, nem részesülhetnek.

Büntető törvénykönyvünkben is vannak tehát czélszerű intézkedések, melyek a visszaesések törvénykozásiág felállított övszereiül tekintendők és pedig többféle irányban.

Ez intézkedések egy része abban áll, hogy a törvény nagyobb szigorral bánik el a visszaesőkkel, mint azokkal, kik első ízben esnek büntetés alá, s a fegyintézetekben is kizárja a visszaesőket némely kedvezményekből, melyeket az első ízben büntetett fegyenczek élveznek, hogy a szigor által a visszaeséstől elrettentse azokat, kiket a fegyintézeti rend, fegyelem, kényszermunka s erkölcsi és vallásos oktatás meg nem javított.

3. Ugyané célra irányozvák a büntető törvény s miniszteri utasítások minden afféle rendeletei, melyek a fegyházban töltött idő alatt a veszélyes érintkezéseket, a gyökeresen megromlott lelkületű fegyenczársaknak a kevésbbé megromlottakra való befolyását lehetetlenítik, vagy legalább korlátozzák, s különösen a javulásra még fogékony fiatal elítélteket a megrögzött, rosszban jártas bűnösöktől való teljes elkülönítés által e rossz példa, a gonosz tanácsok és csábítások mételeyétől megóvni igyekeznek. Ezt célozza a btk. -42. §-a, mely szerint a bíróság elrendelheti, hogy fogházra ítélt, de éltök 20-ik évét túl nem haladott egyének, javításuk céljából, hat hónapnál tovább nem terjedhető büntetésüket, vagy, ha az tovább terjedne, annak egy részét -mi azonban hat hónapot túl nem haladhat, magánelzárásban állják ki, vagy magánelzárás helyett javító intézetbe szállíttassanak, hogy a megrögzött gonosztevők társaságának befolyásától mentve legyenek; sőt ugyanezt, ha a bíróság ki nem mondaná Ítéletében, a felülvizsgáló bizottság ajánlata folytán a miniszter is elrendelhesse. — A jelen század felvilágosultabb törvényhozásai már figyelemmel vannak arra, hogy a gyermekek s éretlen korúak által elkövetett törvénysértéseket rendszerint mások idézik elő, kik a gyermekeknek gondját nem viselik s ezek a szerencsétlenek többnyire önhibájokon kívül, elhagyatva vagy elcsábítva jutnak erkölcsi sülyedésbe, mert a. társadalom annak

idejében meg nem ragadta mentő kezével a süllyedőket, s késlekedett, míg az elhagyott kiskorú gonosztevővé képződik s a vádlottak padjára jut. Nincs szomorúbb látvány, mint gonosztevő gyermek reszketve a bíróság szigorú szemei előtt, a kelyhében már is emésztő férget hordozó virághoz s bimbóhoz hasonló. Természetes tehát, hogy a bölcs és humánus törvényhozások a gyermekek s fiatalok által elkövetett bűntettekre más mértéket alkalmaznak, mint a felnőttekre; annival inkább, mert a büntetés (a repressiv eszköz) ezekre nézve, tapasztalás szerint, teljesen hatástalan, s csak a megelőzés humánus elvének alkalmazása segíthet. Büntető törvényünk is e helyes úton jár: 83-ik §-a szerint bűnvád alá nem vonható, ki a büntetendő cselekmény elkövetésekor életkorának 12-ik évét meg nem haladta: s a 8-4-ik §. szerint az sem, ki 12 évét túlhaladta ugyan, de a 16-ikat még élném érte s cselekménye bűnösségének felismerésére szükséges belátással nem bírt. Az ilyen javító intézetben elhelyezésre ítéltethetik, s 20 éves koráig ott tartathatják. Végre, a 85, 86, s 87-ik §-ok szerint a mondott korú egyének, ha cselekményük bűnösségét képesek voltak is felismerni, sokkal enyhébben büntetendők, mint a felnőttek; a huszadik évüket még el nem értek halálra vagy életfogytig tartó fegyházra nem ítéltethetők, hanem legfeljebb öt évi börtönre, börtön helyett fegyházra, fegyház helyett rendőri elzárásra büntetendők, s szabadságvesztés-büntetésük egész tartama alatt a többi foglyoktól elkülönítendők. — Itt tehát nem a büntetés, hanem a javítás a kitűzött cél. A javító intézetek szerkezetét s vezérelveit fentebb, az előző övrendszabályok során ismertettem, s csak ismételhetem az égető szükség felemlítését ily intézetek megfelelő számának felállítására.

Ide tartoznak végre a btk. 27-ik §-a, mely a pénzbüntetések hova fordításáról intézkedvén, rendeli, hogy azok elbocsájtott szegény foglyok segélyezésére s fiatal foglyok számára állítandó javító intézetek alapítására s fentartására fordíttassanak, miről az igazságügyminiszter rendelkezik; s a 61-ik §., mely az elkobzott tárgyak értékét ugyanezen célra parancsolja fordítani. E törvény szabályát érintetlenül hagyta az 1884-iki 20-ik törvénycikk is, mely csak kivétele-

sen engedte meg, hogy a pénzbüntetésekből begyűlt összeg egy része, 500,000 forint erejéig egy országos fegyintézet (a soproni) létesítésére, a már meglévők bővítésére s egy államfogház építésére fordíttassék. Az 1887-iki 8-ik törvény-czikk, melyet a mostani igazságügyminiszter indítványozott s foganatba is vett, lényegesen módosította a büntető törvénykönyv 27-ik §-át, azt rendelvén, hogy az 1886. év végéig már 2 milliót túlhaladó pénzbüntetések ezentúl csak egy negyed-részben fordíttassanak rabsegélyezési s javító intézetekre, három negyedrészen pedig letartóztatási intézetek felállítására, azonban úgy, hogy a 27-ik §. eredeti célja ne veszélyeztessék s a befolyt pénzkészletből egy millió forintnyi tartaléktöke alakíttassák, melynek kamatai ezentúl és mindenkor az eredeti célra fordíttassanak. E böles intézkedés által a miniszter gondoskodott, hogy oly célokra, melyeket, az ország pénzügyi helyzetében, más forrásokból nem fedezhet, tapasztalás szerint eléggé jövedelmező s biztos alapot teremtsen, melyből egy részről az elfogadott büntetési rendszer megvalósításához szükséges eszközöket, épületeket, felszereléseket, más részről az említett megelőző s a legközelebb említendő utólagosan óvó intézeteket, t. i. a hiányzó javító házakat s rabsegélyző-egyleteket s menházakat, ha nem is egyhamar, de lassanként, fokozatosan haladva létesítse.

IV.

<i>Utólagos</i>	<i>gondoskodás</i>	<i>a</i>	<i>szabadult</i>	<i>rabokról.</i>	—	<i>Rabsegélyző-</i>
<i>egyletek,</i>	<i>menházak.</i>	—	<i>A</i>	<i>budapesti</i>	<i>rabsegélyző-egylet</i>	<i>s</i>
<i>kőbányai</i>	<i>menház.</i>	—	<i>Ennek</i>	<i>jóteköny</i>	<i>eredményei.</i>	—

Tanulságok.

Az említett törvényhozói s kormányi intézkedéseknek azonban csak úgy várható jelentékenyebb sikere, ha az államnak segítségére jó a társadalom felvilágosodott s humánus szelleme s a közjó iránti élénk érdekeltsége. A kiszabadult rabok ellen uralkodó gyanús és aggályos elfogultságnak lassankint csökkenni kell, ha egészen meg nem szüntethető is, s e mellett a társadalom dolga, a kormány támogató segélyével,

gondoskodni oly rendszabályokról, melyek folytán, s — illetőleg oly intézetekről, melyekben a kiszabadultak védelmet s munkát találjanak akkorig, míg a társadalom őket, megjavult lelkületük felől nyert meggyőződés alapján, befogadja s a tisztességes megélhetés eszközével t. i. a munkával ellátja, hogy éhség és nyomor által, melyet a szabad életben, jó akaratuk s munkakedvök és képességek daczára szenvedni kénytelenek, ismét a bűnök árjába ne sodortassanak.

A javítás s megmentés nemes, magas feladatát a büntető intézetek s az ezek eljárását szabályozó törvényhozás és kormány csak megkezdeni, előkészíteni tudja, de azt bevégezni, betetőzni főkép a felvilágosult s emberszerető társadalom feladata.

A fentebb ismertetett törvényhozási intézkedésekben, a mennyire lehet, gondoskodva van, hogy a kiszabadult rabok az erre rendelt alapból, ba ruhátlanok, felruháztassanak, az általok végzett munka keresményéből őket illető hányadot magokkal vihessék, s némi kis tőkével rendelkezhessenek, s így kiszabadulásuk első napjaira, míg önmagok szerencséje, vagy a segélyző intézetek gondoskodása folytán munkát kapnak, a bűnbe visszaesésre kényszerítő legnagyobb nyomortól, éhségtől megmentessenek. De az a néhány forint csakhamar elfogy, s minthogy a bélyegzett múltú kiszabadultak iránt bizalommal senki sem viseltetik, s őket alkalmazni, a maga házába fogadni s munkával megbizni senki sem akarja, egy-két nap vagy hét keserves lefolyása után ismét oda jutnak, hogy keresetet nem találva tiltott úton igyekeznek megszerezni az élhetés eszközeit. A rabságban javításukra fordított bármilyen lelkiismeretes gondot, kiszabadulásuk után, meghiúsítja a külső élet mostohasága. Szükséges tehát, hogy az állam és a társadalom egyesült közreműködésével, legyenek oly menhelyek, intézetek, hol a jóakarató, dolgozni akaró, de a gyanakodó közönség által visszataszított s elhagyatott nyomorultak addig, míg más úton alkalmazást nyerhetnek, munkájokért tartózkodási helyet s élelmezést találjanak, s ott egyszersmind a jó akaratban való megszilárdulásra vezettetessenek. A társadalom, mely számtalan hibái, mulasztásai s előítéletei által sok szerencsétlen tagjának romlását, nyomo-

rát, s előbb anyagi, majd erkölcsi elzülleszt okozza, csak kötelességét teljesíti, ha, miután a rossz útra tévedtekkel a büntetés teljes szigorát érezte, a kebelébe visszatérőket, vett elégtétel után, védelmébe fogadja, s a jó úton megtartani igyekszik. Ha ily gondoskodás hiányzik, ha óvó intézetek helyett minden utcán korcsmák s pálinka-bódék várják az elhagyottakat, hol a fegyházigazgató, lelkész és tanító jó tanácsai helyett, csavargók, rossz czimborák szilaj társasága veszi őket körüli, mely a maga módja szerint hízeleg nekik, magasztalja elkövetett hőstetteiket a bűn egykori útján, gúnyolja bűnbánatukat s jámbor szándékaikat, minden módon igyekszik őket visszacsábítani az egykori bünfertőbe; — ugyan lehet-e csodálni, ha a fegyintézetekben lelkeikbe hintett jó magot csakhamar elnyomja a gyom. a jó szándék porba hull s a sokáig nélkülözött új szabadság mámorában elenyészik?

Kétségbe alig vonható igazság tehát, hogy ha az állam a törvénysértőnek megbüntetésében nem csak a visszatérés vagy bosszúállás eszközt keresi, mely a büntetés végrehajtásával teljesen be van fejezve, hanem a büntetést az egyén javítása s a visszaeséstől megóvása eszközének is tekinti: akkor a gondoskodást a kiszabadult rabokról saját tevékenysége szükséges kiegészítésének fogja találni. E gondoskodás célja és feladata: az állami büntetéstől kedvező eredményt nyerni s ezeket állandóan biztosítani. E gondoskodás nélkül mind az a költség s fáradság, mely a büntetés javító s nevelő részére fordított. legalább nagy részben, veszendőbe megy. A feltételes szabadonbocsátás kísérlete is, mely most már általánosán el van fogadva, hasonló támogatásra szorúl, mely abban nyilatkozik, hogy a szabadlábra bocsátottak munkával láttassanak el, s kellő felügyelet alatt tartassanak. Ebből az államra nézve az a kötelesség keletkezik, hogy a védegyletek alakulását lehetőleg pártolja s előmozdítsa. Maga az állam azonban a maga saját közegeivel s eszközeivel e védelmet sikeresen nem eszközölheti s önmaga nem gyakorolhatja. Bizonyítja ezt többek közt a belgiumi példa, az ottani kormányintézkedések tiacója. E feladatot meg kell osztania az érdeklődő állampolgárok önkéntes tevékenységével, s a társadalom közrehatását venni igénybe. Bürokratikus kényszer s pedáns sza-

bályozás nem alkalmas ily egyletek alakítására s vezetésére, sőt ily tevékenység csak úgy sikerül s úgy mozog jó kedvvel s élénken, ha állami gyámkodás, rendőri szabályozás reá nem nehezedik. A dolog lényege abban áll, hogy az elbukottak életére munkás felebaráti szeretettel védő szem függesztessék; ezt pedig az állam maga sikeresen nem teheti. E védelem helybeli és személyes érintkezést feltételez, s azért nem jöhet ki a hatóságoktól; ez a társadalmi ember szeretet feladata s kötelessége.

Ha tehát az állam hivatva s jogosítva van is, hogy közegei által részt vegyen a védegyuletek feladatának megoldásában: a fősúly mindig a polgárok önkéntes és szabad tevékenységére fektetendő. De ez alatt nem az egyesek könyörületes tevékenysége értendő adott egyes esetekben, hanem egyesült társadalmi erők, tehát egyletek működése. Minél több egylet kerületenkint, vidékenkint, melyek élénk érintkezésben álljanak egymással, gyűléseket tartsanak, a szerepeket kioszszak, de központosított vezetés alatt, mint pl. Würtembergben látjuk, hol a stuttgarti középpont vezeti az egész ügyet. Nem szükség említeni, hogy a sajtó hatalma is sokat tehet az ügy sikerére. — Főszerep jut ebben a különféle vállásfelekezetek lelkészeinek, tanítóinak, (kik a magyar rabsegélyző egyleteknél távollétök által tümlőklenek,) egyesülve a községi előljárókkal. Innét keletkeznek azután a menházak, javító intézetek, a koldulás, kóborlás s az alkoholizmus ellen működő egyletek stb.

Nevezetes kérdés itt: kiterjedjen-e az egyletek gondoskodása az elítéltek családjaira is? Az egyletek nagyobb része e feladatot kizárja. Én szükségesnek tartom, hogy a gondoskodás ezekre is kiterjesztessék. Vannak esetek, hogy pl. a nő büntető intézetben van s a családátya kénytelen gondoskodni az anyátlan kis gyermekek nagy számáról, vagy egy özvegynek egyetlen fia, ki őt munkájával táplálta, el van zárva, s a gyámoltalan özvegy legnagyobb nyomorban marad. A férj börtönben ül, s az özvegygyé lett nő, árvákká lett ártatlan gyermekek keserves ínséget szenvednek. Éppen az a legszomorúbb kényszerűsége az igazságszolgáltatásnak, hogy az ártatlan családtagok sokszor többet szenvednek a családapá

büntették s elítéltetésének következtében, mint maga a bűnös; neveletlen gyermekek, kik nem is tudják, mi a bűn; derék jó feleség, ki talán sírva intette s kérte a bűnös férjet, hogy ne térjen el a jó útról, de sikertelenül. A kereset megszünt, az ínség beállott; a netalán létező kis vagyon maradványait elfoglalja az állam vizsgálati költségek s pénzbüntetések fedezésére, s elviszi a végrehajtó, és így a szerencsétlen ártatlanok kenyér s hajlék nélkül maradnak. — Élénken emlékezem a szomorú kénytelenségre, mely az emberileg érző bíró lelkét nyomja és szemébe gyakran könnyeket csal, midőn szomorú kötelességét teljesítve kénytelen a törvényszabta büntetést kimondani a bűnösre abban a tudatban, hogy árván maradó családjától a fentartó erőt, a kenyérkeresőt ragadja el, s a törvény mellőzhetetlen szigorának nyomán Ínséget, éhezést kénytelen árasztani az ártatlanokra, kiket sorsuk az elítélttel összekötött. — De ennek tudata a lehető legrosszabb hatással van az elítélt rabra is; az elhagyott otthonból hangzó szívszaggató panaszok eljutnak a börtön falai közé is s végkép leverik a lelkiismeretesebb, atyai érzésből ki nem vetkezett rabot. A börtöni lelkészek, gyóntatok gyakran hallják a kínos feljajdulást, keserves zokogást; »mi örömet elszenvednék a megérdemelt büntetést, ha szegény nejeik, gyermekeik nem lennének ez által ínségbe taszítva.« — Családjá sorsa miatti aggodalma s fájdalma elnyeli az ilyen jobb érzelmű rab minden gondolatát s érzelmét, eltompítja őt, sikké s érzéketlenné teszi minden egyéb benyomás iránt, s hiába jó a lelkész, a tanító! Ellenben megnyílik szívük minden jobb érzelem előtt, ha tudják, hogy családjokat jó emberek irgalma védi, táplálja, megmenti. Az egyetek hát igen rosszul cselekednének, ha a feladat e fontos részét elhanyagolnák. Ha a társadalom elutasítja magától nemes feladatát a szerencsétlenek e kategóriája iránt, nem csak keresztényileg nem cselekszik, nem csak rossz hatást teremt a rabok lelkületére s javulására, hanem más irányban is végzetes hibát követ el, melynek éle ellene fordul; ha ugyanis ily elhagyott, szerencsétlen családokat segélytelenül hagy s végínségbe süllyedni enged: új bűnös nemzedéket nevel a maga kárára s veszélyére, mert a gyermekek előbb koldusok, s csavargók, azután tolvá-

jók lesznek, az anyák pedig sokszor a gyalázat útjára siilylednek.

A szabadult rabok felőli gondoskodás fontos kérdése a nemzetközi börtönügyi kongresszusok figyelmét is nagy mértékben magára vonta, s méltán állíthatni, hogy a kongresszusok nagy tekintélyű tagjainak, a művelt államok ez ügygyei lelkiismeretesen foglalkodó, tudós és szakértő képviselőinek, a humanizmus és tudomány ékesszóló zászlótartóinak kifejezett véleményei buzdító és irányadó hatással voltak az ügy terjesztésére s az a körül fenforgó nagy jelentőségű kontroversziák megfejtésére. — Az 1846-ban Mittermaier elnöklete alatt, Julius s dr. Warren trapp, német tudósok, Crawford Valter angol, Ducpétiaux belga, Moreau-Christophle francia, Suringar németalföldi börtön-igazgatók s börtön-egyleti elnökök élénk részvételével, majnai Frankfurtban székel nemzetközi kongresszus e fontos kérdést is fölvette tanácskozása tárgyai közé, s kijelentette, hogy a büntető törvények alapos revízióján, s a börtönfelügyelő bizottságok életbeléptetésén kívül a szabadult rabok gondoskodására irányzott intézetek létrehozása is a börtönügyi reformok szükséges kiegészítő részét képezi. A következő 1847-ik évben Brüsszelben tartott nemzetközi kongresszus a kérdés megoldására nem sokat tett, de annyit mégis kimondott, hogy »az állam a rabok erkölcsi javítása céljából igénybe veheti a vallásos társulatokat, s a keletkező rabsegélyző egyleteket«. A brüsszeli kongresszus feloszlása előtt, tagjainak egy része oly egylet létesítésében állapodott meg, mely a különböző országoknak az említett célra törekvő férfiai közelebbi érintkezésbe hozza egymással. De 1848-tól kezdve a béke nemes műveire alkalmas idők hosszasan megzavartván, a tervezett egylet csak 1856-ban alakúit meg Brüsszelben, mint »nemzetközi jótékonyági egylet«, megválasztván tisztviselőit s megalapítván hivatalos bulletinje kiadását. Közgyűlését a következő 1857-iki évre Frankfurtba tűzte ki, mely gyűlés ott megtartván Bethman-Hollweg elnöklete alatt, s Ducpétiaux és Warren-trapp részvételével, programját elkészítette, s annak pontjai közé fölvette, hogy »a börtönökből szabadultak közül azok részére, kik javulásuknak a fegyintézetben jeleit adják, párt-

fogó és segélyző intézetek alakíttassanak, első fokon független ügybarátok által, de állami közreműködés s felügyelet mellett, és hogy a nők segélyezése iránti intézkedés kiválókig nőkre bízassék.« Az addigi kisebb kongresszusokat 1872-ben követte a sokkal nagyobb mérvű, valóban nemzetközi kongresszus lord Carnarvon elnöklete alatt, Londonban, melyet már főleg Wines tudornak, az amerikai »National prison-association« lelkes titkárának fáradhatatlan utánjárása s ösztönzése folytán maga az angol kormány hívott össze, s hol a kormányok hivatalos képviselői is részt vettek. — Természetes, hogy ily tekintélyes s a kormányok hatalmas támogatásával erősített gyűlésnek vótuma legnagyobb gyakorlati jelentőséggel s hatálylyal bírt. E hatalmas vótum így hangzott: »A szabadult rabok hasznos munkával való ellátása és segélyezése az eddigieknél hatályosabb s ezélszerűbb intézkedéseket tesz szükségessé, hogy a javulás útján járó szabadult rab bátorságot s képességet nyerjen a társadalomban elkövetett bűntette által eljátszott helye s jó hírneve visszaszerezhetésére. Az állam ugyanis azzal, hogy a törvények megszegőjét megbüntette s e közben javítani is igyekezett, még nem felelt meg teljesen hivatásának, hanem miután az elítéltet lábra állította, köteles annak segélyt nyújtani arra, hogy azután is lábön állva maradhasson, mert hiába javítgatta az elítélt kedélyét s akaratát, hiában ébresztette föl szívében a javulási szándékot, ha kiszabadulta után a külvilágot maga ellen fölfegyverkezve találja, ha senki őt jó arcczal nem fogadja s bizalmával meg nem ajándékozza, és alkalmat nem nyújt neki, hogy kenyerét becsületes munka által megkereshesse. Ha tehát a börtöni fegyelem czélszerű szervezete szükségesnek mutatkozik: nem kevésbbé szükséges az is, hogy a szabadultnak munkaszerezésre segítség nyújtassék.«

1878-ban következett stockholmi nemzetközi kongresszuson, ennek egyik szakosztálya Illiug porosz államtanácsos elnöklete alatt, szintén bővebben foglalkozott az ide vágó kérdések fejtegetésével: vajjon czélszerű-e a felnött szabaduló rabok segélyezésének behozatala, s ha igen, mily szervezéssel? köteles-e az állam ily egyleteket támogatni, s ha igen, mily módon? Bevonattak a nagy terjedelmű vitába: a segély-

egyleti tagok jogosultságának kérdése a börtönök látogatására, a menedékházak létesítése, az elzárva levők családjainak segélyezése, a föltételes szabadságra bocsátottak felőli gondoskodás. A kérdés mind e mellett se találatot pozitív határozatok hozatalára egészen érettnek, s csak annyi mondatot ki általánosságban, hogy az említett gondoskodás a jó börtön-reform mellőzhetetlen kiegészítő része, s azért a kongresszus örömmel vett tudomást az e téren észlelt haladások felől, s kimondta, hogy, a gondoskodásnak, magánjótékonyaságból kiindulva, a hivatalos jelleget lehetőleg kerülni kell, azonban az állam segélye igénybe vehető; hogy a jótéteményekben csak oly rabok részesítendők, kik azokra magokat jó viselet által méltóknak bizonyították, s mint ilyenek, a börtönigazgatóság s a börtönlátogató tagok által ajánlatnak; végre, hogyanok gondozása női tevékenységre bízandó. — Az 1886-ban következő római kongresszus is a megfajtott kérdések közé sorozta de az ellenkező vélemények küzdelmében véglegesen szintén meg nem oldhatta a menházak kérdését, noha tetemesen járult annak tisztázásához s érleléséhez.

A ki rövid vonásokban tudni akarja hogyan felelt meg az emberi társadalom a humanizmus s kereszténység, de egyszermind az államérdek s czélszerűség által elébe tűzött eme feladatának? olvassa el Turcsányi Ödön nagyváradi kir. ügyésznek a »Szabaduló rabok Iránti gondoskodás ismertetése« című munkáját, melyet a biharmegyei (nagyváradi) rabsegélyező-egylet adott ki.

Míg nyugoti Európa művelt államai különféle módozatokkal és sikerrel, de egyazon nemes célra törekvő segélyegyleteket s menházakat nagy számban s kiterjedt arányokban mutathatnak fel, melyek tagjai sok ezerre mennek s igen jelentékeny segédforrásokkal rendelkeznek: nálunk ez az üdvös tevékenység még csak kezdetleges állapotban, úgyszólván, bölcsőjében van, de hű kezek ápolása alatt, milyen az egylet élén álló férfiaké, — remélhetőleg mindinkább növekedni s gyarapodni fog. Ekkorig, tudtomra csak három ilyen rabsegélyező-egylet áll fenn, a budapesti, mely 1874-ben alakulván a sorban legelső s mint jégtörő és alapító, a többinek

mintául szolgálhat¹⁾, az 1882-ben keletkezett nagyváradit s az 1884-ben következő brassóit.

A budapesti rabsegélyező-egylet a belügyminisztérium által megerősített alapszabályaiban figyelembe vette az ez ügyben szerzett tapasztalások s az e feletti tudományos viták eredményeit, s bár csak kis körben mozogva s kevés erővel rendelkezve, már is szép sikert mutathat fel.

Tudvalevő célja: a letartóztatásból elbocsátott vagyon-talan elítélteknek (sőt vizsgálati foglyoknak is) a polgári életbe való visszatérést megkönnyíteni s őket a jónak ösvényén megtartani. Működési köre a budapesti s pestvidéki törvényszékek területére, nevezetesen az azon létező javító intézetekben, fogházakban és közvetítő intézetekben letartóztatottak oktatására, s az azokból, valamint a vácsi fegyházból s állam-fogházból szabadon bocsátott egyének másnemű gyámolítására terjed ki mindaddig, míg az egylet területén tartózkodnak: de kiterjed azokra is, kik más helyekről bocsátottak ugyan szabadon, azonban viszonyaiknál fogva arra vannak utalva, hogy e segélyegylet területén tartózkodjanak. A gyámolítás múlhatatlan feltétele, hogy azt ők magok a szabadultak kérjék, arra reá szoruljanak, s az egylet közvetlen tapasztalata, vagy az illető hatóság (esetleg a más helyen is felállítandó hasonló segélyező egylet) ajánlata szerint, állandó jó viseletre reményt nyújtsanak.

Az egylet, céljai elérésére, következő módokat s eszközöket használ: a rabokat valláserkölcsi, elemi, gazdasági s egyéb közhasznú oktatásban részesíti, vagy az állam közegei által különben is eszközölt oktatást részéről is előmozdítja; a fogházi könyvtárakat alkalmas művekkel szaporítja; a letartóztatottakat, társadalmi és vagyoni viszonyaik alapos megismerése, a segélyezés megfelelőbb módjának kitudása, s a szabadulásra való előkészítés végett, hatósági engedéllyel, fölkeresi, meglátogatja, a meglazult családi kötelékek helyreállítását közvetíti, a szabadultaknak munkát szerez s azokat

¹⁾ Ennek élén. 1874. június 14-én történt megalakulása óta a múlt évig Zádor Gyula miniszteri tan. és oldalánál dr. Székely Ferencz főügyészi helyettes állottak; Zádor Gy. 14 éves vezetése után Rakovszky István országgy. képviselő lett annak elnöke.

munkaeszközökkel ellátja; részökre, munkaanyagok szerzésére, bizonyos összeg erejéig, de legfeljebb csak két évi időtartamra s jótállás mellett hitelt nyit s kamat nélküli kölcsönt ad, vagy szerez; őket addig is, míg munkát kaphatnak, hajlékkal s élelemmel ellátja, betegség esetében gyógyíttatásukról gondoskodik, e célból egyelőre megbízható magánegyéneknél vagy családoknál elhelyezi, későbben pedig, ha az egylet vagyona lehetőségessé teszi s a viszonyok szükségesnek mutatnak, menházakat is állít, és pedig férfiak s nők részére kiülönkiülön, hol azok megfelelő foglalkozást s oktatást nyerjenek, és jó (iparos vagy mezőgazdasági) munkásokká képeztesse, ellátja őket a szükséges ruhával, vagy kiváltja elzálogosított ruháikat; úti jegyet vesz és úti költséget ad addig a helyig, hová az egylet céljaihoz képest átköltözniük kell; kivételes egyes esetekben egyszermindenkorra vagy részletekben mérsékelt pénzbeli adományt is nyújt, azokkal, kik az egylet területén maradtak, az összeköttetést, pártfogóként kijelölt egyleti tagok által fentartja, s viseletüket folytonos figyelemmel kíséri. azokat pedig, kik máshová költöztek, úti költséggel segítyezi s az ottani egyletek figyelmébe ajánlja; a többi (remélhetőleg alakulandó) hasonló célú egyletekkel összeköttetésbe lép, és szükség esetében azokhoz fordul. A segítyezés és felügyelet rendszerint egy évig tart, de csak úgy, ha a segítyezettek magokat kifogástalanul jól viselik.

A főfelügyeleti jogot, természetesen, a kormány gyakorolja a kir. főügyész mint biztosa által, ki az ügykezelés minden ágát időszakonként megvizsgálja, s az egylet működését fel is függesztheti, ha az a kitűzött céltól eltérne. — Az egylet kebelében többféle bizottság (oktatási, segítyezési, gazdasági) áll fenn, melyek az egyleti tevékenységet czélszerűen megosztják.

A fiatal egylet, segítyforrásainak igen szerény terjedelméhez képest, lassan de folytonosan előhaladva teljesítette nemes feladatát, s míg részint pénzbeli segíty, részint munkakeresés s elhelyezés által többféle támogatást nyújtott a jelentkező szabadéit raboknak, azoknak czélszerű oktatásban részesítése által pedig a javítás- és képesítésnek a büntető intézetekben megkezdett művét gondosan folytatta: fő törekvését arra

fordította, hogy menházat nyithasson, hol céljait jobban és nagyobb arányokban valósíthassa.

E célját az egylet fennállása tizedik évében érte el. Fölépítette menházát a kőbányai vasúti pályaudvar közelében megszerzett 1186 négyszeg ölnyi telken. A menház összesen kerek számmal 32,500 forintba került, s abban már 1884. év folytán 78 személy (66 férfi s 12 nő) talált békés megvonulási helyet s munkát. — E számból csak 8 mutatkozott méltatlannak az emberbaráti könyörületre, melyet az intézetben élvezett, s a nagy többség becsülettel s a teljes megjavulás reményével távozott el abból, miután saját ereje s jó magaviseleté s részben az egylet közvetítése folytán tisztességes kenyérkeresetre talált s új életet kezdhett az emberi társaságban.

Az intézet statisztikája azt mutatja, hogy évről-évre kevesebb azok száma, kik az egylet pártfogására érdemtelneknek mutatkoznak, így pl. 1887-bén 147 fölvelt egyén közül csak ötöt kellett rossz magaviselet miatt kiutasítani, s négy szökött meg. Ez eredmény bizonyoságot tesz a menházban uralkodó humánus szellem s ezzel pároséit fegyelem jó hatásáról.

A menház fölépítését az új büntető törvény életbe léptette lehetőségessé, melynek 27-ik s 61-ik szakaszai szerint a befolyó pénzbüntetések s az elkobzott tárgyak árából bejövő összegek egy része elbocsájtott szegény foglyok segélyezésére fordítandók. A kormány belátta, hogy ily segélyezés legcélszerűbben éppen efféle egyletek útján történhetik, s a mondott alapból 1881-től kezdve 30 százalékot bocsátott az egylet rendelkezésére, mely most már új alapszabály-tervezetet s a menház részére programot dolgozott ki. — Ez állami segélyezés folytán az egylet jövedelmei nagyban növekedtek, s míg akkorig évenként csak 1000 — 2000 forintra mentek, ez évben már 9245 forintra emelkedtek, mely összegből az államsegély 4818 forintot tett ki.

A menházi programban foglaltanak: a fölvetel, a bentartózkodás és az elbocsátás szabályai s föltételei, s a menházban alkalmazandó munkanemek megliatarozása, u. m. a földművelési munkák közül a zöldség- és gyümölcskertészet,

a kézműves munkák közül házi s katonai ruhák varrása, cipész-
 szet a menház saját szükségeire, gyufa-gyalulás, borcsomago-
 lásra való szalmatokok, gyufatokok, papírzacskók készítése,
 kosárkötés, mellékesen az intézetben szükséges favágás s
 egyéb napszámos-munka. Az elkülönített osztályban, az épü-
 let külön szárnyában tartott nők részére: házimunkák, főzés,
 mosás, súrolás, zsákvarrás, és szintén szalma- s gyufatokok
 készítése. A segélyezés leghosszabb tartama egy évre terjed s
 ez az idő csak kivételes esetekben hosszabbítható meg az
 igazgató választmány által. — A menházba fölvevett egyének
 hasznos munkára alkalmazása részint az intézetben, részint
 magánosoknál eszközöltetik s ez utóbbi módon keresett muu-
 kadíj az intézet pénztárába megy. A végzett munkákból az
 egylet által adott segély nagyobb része visszakerül.

A menház évről-évre előhaladó mértékben fejt ki üdvös
 hatását, hidat képezve a büntető intézetekből a becsületes
 életbe, hová az átjutás sok esetben oly nehéz, sőt lehetetlen
 lett volna a munkahiány-okozta nyomor, az éhség, s a megvet-
 tetés kínos elcsüggesztő útján. A nehézség azonban, hogy a
 szabadült rabok az intézeten kívül munkával láttassanak el,
 folyvást tart, mert a közönség folyvást idegenkedik a volt
 börtönlakosok alkalmazásától. Sok alkudozást, sok utánjárást
 tesz szükségessé e természetes, s ekkorig le nem győzött
 idegenkedés, s annak csak némi leküzdésére is hosszas idő,
 sok fáradság, sok felvilágosítás kívántatik. A mit az egylet
 ekkorig eszközölt, aránylag kis eszközökkel érte el; nagyobb
 eredményekhez nagyobb mérvű eszközök kellenének, de a
 közöny jegét, az uralkodó előítéleteket megtörni csak lassan-
 kint, türelmes és fáradhatatlan kitartással lehet. Máig is csak
 igen kis kör támogatja az egyletet, a résztvevők száma el-
 szomorítókéig csekély (az alapítók száma csak 118, s a rendes
 tagoké csak 191) s a vigasztaló jelenségek, mint a Wahr-
 mann Sándor által eszközölt tömeges aláíratás a főváros
 nagykereskedői közt, a Rock Szilárd-féle alapítvány, a »Jó
 szív« egyesület e célra szánt áldozata, csak ritkábban for-
 dultak elő. Kellő érdeklődés mellett sok ezerre mehetne e
 szám ama vagyonos és emberszerető polgárok tömegéből, kik
 e csekély járulékot (évenként egy forint), mely alig haladja túl

egy szerény vacsora árát, meg sem éreznék. Pedig sürgős feladat, lenne országszerte több ily segélyző egyletet s menházat alapítani, melyeknek a budapesti szolgálhatna majdan központul, mint Németországban látjuk, hol a fővárosi egyletek a vidékiek, kerületiek s helybelieknek központul s vezetőül szolgálnak. Ideje lenne, hogy a mostani 3 mellett legalább tíz annyi egylet sa mostani egyetleneg menházon kívül több is létesülne s hasonló jótékony intézetekkel az egész ország behálóztatnék.

S ezzel befejezem az első hazai rabsegélyző-egylet s menház ismertetését, melyet aránylag bővebben tárgyaltam, mert rendkívül fontosnak tartom, hogy a közönségben az ily intézetek, mint a visszaesések ellenében egyik leghatályosabb s legfontosabb óvszer iránti érdeklődés nagyobb fokra emelkedhessék, erre pedig a tárgy részletes megismerése szükséges. A közelebbi jövőben, ha jól vagyok értesülve, a pénzbüntetésekbeől bejövő összegből is kevesebb fog ide fordíthatni, s attól kell tartani, hogy az államsegély eddigi összegének tetemesebb leszállítása a jelen állapot fentartását is lehetlenné teszi, az ügy nagyobb szerű kifejlésének reményét pedig teljesen meghiúsítja, hacsak a társadalom nagyobb részvéte nem pótolja e hiányt. Különösen bántó és elszomorító tapasztalás, hogy a minden felekezetű egyházi rend, mely más országokban ily intézeteknek legbuzgóbb s legerélyesebb támasza, s legmunkásabb előmozdítója, nálunk folyton távol tartja magát e keresztyéni működéstől, melynek zászlóját magasan lobogtatnia s példaadásával a nép részvéteének ébresztésére példaadólag hatnia kellene. Nem tulajdoníthatom ezt egyéneknek, mint annak, hogy figyelme ekkorig e fontos tárgyra nem irányúit. Szerencsésnek érezném magamat, ha e sorokkal a nemes célzt némileg előmozdíthatnám.

Legnagyobb baj, véleményem szerint, a mi a büntető intézetekben kiállott büntetés után következik, s a visszaesések legtermékenyebb forrását képezi. Az emberekből a volt fegyenczek iránti gyanakodó elfogultságot s bizalmatlanságot mely egyébiránt természetes — egykönnyen kiirtani nem lehet. A szabadultak fogadtatása s élete a szabad társaságban oly leverő, hogy a legőszintébb jóakaratot is meghiúsítja,

mely bennük életre ébredt, hogy ezentúl tisztességes emberekké legyenek. — a mi azután a büntető intézetek sok fáradással elért jó hatását teljesen semmivé teszi. A legnagyobb akadályok a büntetések fő céljának elérése ellen abból a bizalmatlanságból s ellenséges érzelemből származnak, melylyel a polgárok magok a büntető intézetek s az azokból szabadult egyének iránt viseltetnek. Az annyi áldozattal fentartott, költséges intézeteket kárhoztatják, hogy nem képesek javítani, hivatkozva a visszaesések ijesztő nagy számára, s makacsúi vonakodnak elhinni, hogy a volt rabok megjavulhattak. Bizonytalán igazságtalanok, ha el nem akarják ismerni, hogy a reformált büntető intézetek már a rövidebb idő alatt is, mióta berendezettek s fennállanak, sok jót eszközöltek, s meg nem gondolják, hogy egyszerre lehetetlen az óhajtott nagy átalakulás, míg az az egész bűnös nemzedék, mely régi, hibás alapra épített s rosszul kezelt büntető intézetek népességét képezte, még nagy részben él s ott ki és bejár. De ha türelmet nem veszünk, s bevárjuk az el nem maradható kedvezőbb eredményeket: a bizalom is lassanként növekedni fog a javító intézetek iránt, ha uem is várható, hogy a javultak látásából származó tiszta örömet s meglelégedést meg ne zavarja néhány megrögzött, javíthatatlan gonosztevő sötét alakja. A szabadultak iránti bizalmatlanság igen nehezen orvosolható, mert természetes érzemény; de lassankint mégis enyhülni fog, ha a nép meggyőződik, hogy az intézetek csakugyan javító hatással vannak, s azokból nagyobb részint magokba tért s becsületes életre kész egyének kerülnek ki, kiket a szabad élet tűzpróbája ilyeneknek bizonyít. Igaz, hogy mindig kockázatos lépés marad, mely a fegyházból a szabadságba vezet, nemcsak mert kísértéseknek vannak kitéve a szabadultak, melyekkel a fegyházban nem állottak szemközt, hanem azért is, mert előbbi életmódjuk, foglalkozásuk félbeszakadt, s gyakran egészen segítség nélkül maradva és a vak sorsra bízva, új életmódot kell keresniük, hogy éhen ne haljanak, s ha segélyző kezekre nem találnak, menthetetlenül el kell veszniök. Ha az emberek, kik naponként elmondják az imát: »Uram, bocsásd meg a mi bűneinket«, a szabadult rabnak sohase bocsájtanak meg, folyton szemére hányják régebben elkövetett rossz cselekedeteit,

melyeket őszintén megbánt, — ez által elbénítják munkabíró karjait s háborúba kergetik a méltánytalan, irgalmatlan társadalom ellen. Nem túlságosan színezett e szomorú kép. Akik ez ügyre emberbarátilag figyelmeznak, naponként tapasztalhatják, mily kíméletlen ítélet hangzik különbség nélkül miudnyájok felett, mint ütik egy kaptára valamennyit; »gazemberek, tolvajbanda, söpredék, szemét« mindnyájok közös neve;

mint folytatnak ily szerencsétlenek kétségbeesett, sikertelen küzdelmet, melyben végre is legyőzettek, s nem egy visszaesőtől hallották már az őket oktató lelkészek az alapos panasz kitérését: »Isten meg tud bocsátani, az emberek soha!«

Ha komolyan óhajtjuk, hogy a büntetés s annak végrehajtásánál alkalmazott bánásmód célra vezessen: a társadalomnak is részt kell venni ennek teljes sikerre juttatásában. A polgári társadalom ne jöjön magával logikai ellentétbe, míg egy részről nagy összegeket áldoz, tetemesen adózik arra a célra, hogy az elesteket fölemelje, más részről, ha ez sikerült, ugyanazokat magától szeretetlenül ellöki s újra elbukni engedi. Sokszor a rendőrség is, kíméletes felügyelet helyett, melyre kétség kívül szükség van, túlszigorral üldözi, pelengérré állítja s megbélyegzi őket, a mi igen hibásan felfogott kötelességteljesítés. A rabot erkölcsi betegnek kell tekintenünk, s reá is a testi betegekre nézve szükséges eljárást alkalmaznunk, ha meg akarjuk őket menteni a visszaeséstől. Mint a lábbadozó beteg, a reconvalescens, egy ideig különös gondozást igényel, hogy a lázba, lobba visszaeséstől megóvassék: úgy a szabadult rab is, a külső életbe visszalépte után, egy ideig erkölcsi és anyagi támogatásra szorúl, hogy a jó magaviselet útján megmaradhasson, a környező csáboknak ellenállhasson.

Ha a természetes ellenszenv s bizalmatlanság, melylyel a szabadult rab tiszta múltú embertársai részéről találkozik, s melynek nyomása alatt, bár a büntető intézetben javulásának biztos jeleit mutatta, s valamely munkafajban kiképzést nyert, s nagyobb fokú ügyességet sajátított is el, lehetetlenné lesz reá nézve az életfentartásra szükséges tényezőket becsületes munka által megszerezni, — lassankint legyőzhető volna is: még ezzel a nehézségek elhárítva nincsenek. Mert

rögtön betölthető munkaállomások készen nem állanak, a munkaadók pedig fölösleges állomásokat a szabadult rabok kedvéért nem létesíthetnek; legalább is várni kellene tehát, s gyakran hosszabb ideig is. míg oly munkaállomás, melynek a munka után sóvárgó egyén, képessége s ügyessége, faja s mértéke szerint megfelelhet, részére megüresedik. Hosszasabb várakozás pedig az éhezőre nézve lehetetlen, s még ha elkese-
 rítő idegenséget, ridegséget, megvetést nem tapasztalna is, a munkahiány miatt kénytelen arra a meggyőződésre jutni, hogy büntetésének kiállása, őszinte bűnbánata s javulási szándéka daczára mindenütt csak zárt műhelyt, zárt kaput, zárt kebleket talál, s becsületes kenyérkeresetre legjobb akarat mellett se tehet szert: nem fog-e kétségbe esni, s arra a végzetes útra tántorodni, mely a jobb embert éhhalálra vagy öngyilkosságra, a kevésbé javultat, erőtlenebb jelleműt pedig ismét a gonosztevőknek félfogadásra mindig kész táborába, lopásra, rablásra, csalásra, az őt eltaszító társadalom elleni fellázadásra s háborúra vezeti? — De ennek nem csupán a szerencsétlen ember, hanem még inkább a polgári társaság érdekében nem szabad megtörténni. Azonban hogy lehessen ezt megakadályozni? az államnak a munkaadókat se bizalomra, se arra kényszeríteni nem lehet, hogy fölösleges munkásokat alkalmazzanak, de az állam közegeinek nincs is módjokban ily irányban gondoskodni. Nehéz feladat ez, melyet csak az államhatalom s a polgári társadalom együttes hatalma, karöltő erélyes összhatása oldhat meg. A polgári társadalmat e czélra alakult segélyző egyletek, pártfogó intézetek képviselik s ezekre jut a nemes munka oroszlányrésze; mert a mit az állam e részben tehet, az körülbelül csak pénzbeli segélyadásra szorítkozik, s csupán az említett segélyegyletek feladata lehet a szabadult rabok egyéniségét s viszonyait, a nyújtandó segély legczélszerűbb módjának megválasztása s alkalmazása végett, figyelembe venni s alaposan megismerni. Az említett nehézséget, hogy a szabadultak rögtön nem található munka s kenyérkereset hiányában el ne pusztuljanak, csak a munkaadó s élelmező hajlékok, *menházak* felállítása szüntetheti meg, melyekben a szabadult rab a bűnre vezető végszükség ellen biztosítva van addig, míg a munkaadóknál

hely nyílik, s ezek a volt rabokat személyesen megismerhetik, vagy a pártfogók ajánlatát méltányolhatják. — E menházakra természetesen csak oly szabadult rabok fogadhatók he, kik azt magok kéri, kik a letartóztatás ideje alatt kifogástalan jó viseletűek voltak, s kik arra valóban reászorúlnak. — A menházakban viszonyaiknak megfelelő munkát tartoznak teljesíteni s erkölcsi és egyéb oktatásban részesülnek. A menház életberendezése ugyanazon javítási elvekre van alapítva, mint a fegyház, börtön s fogház, s egészben véve az ezekben megkezdett javítási mű folytatására s befejezésére irányú. A munka nemének megválasztásánál főképen arra kell ügyelni, hogy mindenki előbbi polgári vagy rabsága alatti foglalkozásának és képességének megfelelő házi, iparos vagy földmívelési munkát nyerjen, melyet oktatás nélkül vagy kevés útbaigazítással hasznosan végezhet, s melynek azontúl is hasznát veheti. Oly munkáltatás, mely bizonyos állandó létszámot s általában folytonosságot föltételez, a menházakba be nem hozható, mert itt a létszám folyton változik: télen át tömve vannak, nyáron kiürülnek. Kell, hogy a munka legalább annyi legyen, mint a mennyit a szabad munkások dolgozni szoktak s elég fárasztó is legyen, mert a menházakban levőknek nem szabad jobb és kényelmesebb sorsot juttatni, mint a külső munkásoknak vau, kik szintén nem kereshetik meg kenyerüket rövidebb és könnyebb munkával. A munkára nézve itt is a büntető intézetekben követett elvek irányadók; legelőbb a menház szükségleteinek fűdőzésére szolgáló munkák teljesítendő s csak azután a megrendelt munkák. A munka értékesítésének alapelve pedig az, hogy a menházi munkások a nekik adott lakás s élelem fejében dolgozzanak, s szorgalmas munkájokkal tartsák el magokat, s ezen felül díjat ne kapjanak, mert helyzetök nem lehet jobb a szabad munkásénál, a ki örül, ha munkájával hajlékot, élelmet és ruhát szerezhet. Az ellenkező eljárás meghiúsítaná a czélt, mert a menházban levőknek semmi okuk se volna arra törekedni, hogy szabad munkásokká legyenek s a menházat bizonyos idő múlva elhagyják, sőt oda visszakívánoznának. — Távozásukkor azonban lehet őket, a viszonyokhoz képest, mérsékelt segélylyel, vagy munkaszerekkel ellátni.

Sok érdekes kérdés merül fel az említett segélyezés ügye körül, s az erre vonatkozó eszmecseréknek és fejtegetéseknek terjedt irodalma van.¹⁾ Ily kérdések: hogyan legyenek a védegyetek szervezve? hogyan lehessen az egyleti munkásságot ébren tartani? ki van ezen gondoskodásra különösen és főképen hivatva? — kiterjesztessék-e a segély a rabok hozzátartozóikra már azok fogsága alatt? stb. Mind e kérdéseket a fentebbiekben már megérintettem.

Szabad legyen az ez alkalommal elmondottak hosszabb sorát, a hitnek s reménynek néhány buzdító szavával zárnom be. Bármennyire legyenek is alaposak vagy alaptalanok a pesszimiztikus, reményvesztett nézetek s hangulatok: emberi s polgári kötelesség áll előttünk, hogy tegyünk, a mit s a monnyit tehetünk. Ha teljes sikert el nem érhetünk, ha gazdag eredményeknek nem örülhetünk is, nem szenved kétséget, hogy fáradozásunk nem lesz egészen hiába, s ha száz elítélt közül csak 50, vagy csak 20—30 perczent lenne is az, melyet megjavíthatunk, s a becsületes életnek megnyerhetünk: a nemes törekvés nem vész kárba s az üdvös eredmény megérdemli a reá fordított gondot s fáradságot. Visszaesők, többszörös visszaesők, javíthatatlan emberek mindig voltak és lesznek, de azok számát czélszerű büntetések, oktatás, erkölcsi javítás, jól rendezett munka, a jó viseletnek engedett s a rossz viselettől megvont kedvezmények, jóra buzdító remény, és a külvilágba visszatérteknek a kilépést követő nehéz körülmények közt megvédése, jóakaratak s munkakedvök méltánylása által kevesbíteni minden esetre lehet. Az eddig elért eredményeknek óhajításunkat ki nóm elégitó mértéke ne ijesszen vissza a kitartó küzdelemtől, sőt sokszorozott erővel munkálkodjunk, hogy az áldás egészséges, jól megválogatott magvait hintve, bő áldást arathassunk.

¹⁾ Ii. többek közt: Krauss freiburgi fegyházi lelkész véleményét a segély-egyletekről (Blätter für Gefängniskunde XXI. k. 172. a k. 11.); Föhring: »Ein Blick auf das Fürsorgewesen für entlassene Strafgefängene« stb.

A

KIRÁLY TANÁCSOSAINAK
FELELŐSSÉGE
ARAGÓNIÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON
III. ANDRÁS ÓTA.

SCHVARCZ GYULA

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztálynak 1889. május 13. tartott ülésén.)

BUDAPEST, 1889.
KIADJA A M. TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Budapest, 1889. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Néhány év előtt, midőn a miniszteri felelősség eredetéről tanulmányaim eredményeit volt szerencsém bemutatni¹⁾ a t. Akadémiának, teljes mérvben igyekeztem hangsúlyozni azon alkotmánytörténelmi tény, hogy sem Anglia, sem Aragónia nem előzik meg Magyarországot a korona tanácsosai felelősségének államjogi életbeléptetésében. Kifejtettem, hogy míg Angliában a király tanácsosai politikai felelősségének alap gondolatát az alkotmánytörténelmi kritika tulajdonképp nem előbb, hanem csakis 1316-ban az Bari of Lancaster stipulatióiban találja föl első ízben: addig Aragóniában az Union 1287. december 29-dikéről keltezett szabadságlevelében egyáltalán nincsenek megőve a félretereltetés kockázataitól a korona tanácsosai felelőssége alap gondolatának azon elemei, a melyeknek tovább fejlesztéséből a modern miniszteri felelősség elve idővel a maga egészében kidomborodhatott volna. Az aragoniai Union vívmányai e részben a következőkre szorítkoztak:

III. Pedro halála után, mely 1285-ben, november 10-ikén következett be. Zurita szerint²⁾ a királynak 46-dik életévében,

¹⁾ A miniszteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben. 1882.

²⁾ Zurita: *Annales de la corona dél reyno de Aragon.* 1610. — Geronymo Zurita 1612-ben 4. decemberben született Zaragozában. Atyja tudományos képzettségű, s egyébként is ritka jeles ember volt, II. Eernando alatt magas állami tisztségekre emelkedett. A mi Zuritánk tanfolyamát Alcalá de Henaresben végezte; de már előbb tonsurát nyert. Különös előszeretettel viseltetett a görög és a latin nyelv iránt. V. Károly, megjutalmazandó atyja hivataloskodásban szerzett érdemeit, Zuritát Barbastro város merinójává nevezte ki; 1548-ban az aragoniai korona Inquisitiójának főszámvevője lett. Még ugyanezen évben pedig azzal bízott meg, hogy megírja hazája történetét. E megtisztelő megbízatást magától az aragoniai országgyűléstől nyerte, a mely Monzonban még

Pedro legidősebb fia III. Alonso lépett Aragónia és Valencia trónjára. Az Union tagjai Zaragozában a Szent-Salvador templomban gyülekeztek egybe, hogy nyomást gyakorolhassanak Alonsóra. még mielőtt ez ugyancsak a Zaragozában egybehívott rendek által formászerint királylyá avattatnék és lovaggá üttetnék. A királylyá avatás megtörtént április 12-dikén: ámde Alonso, daczára az Uniopártbeli országgyűlési többségnek, ennek azon kérelmét, hogy a király úgy saját udvarának főtisztségeit, mint a király tanácsosainak állomáisait csakis a rendek által kiszemelt férfiakkal töltsse be, épen nem volt hajlandó teljesíteni; hanem egyszerűleg azon Ígéret által vélte az elégtelen többséget lecsitíthatui, hogy majd akként fogja berendezni a tanácsot, hogy az Union is meg leend vele elégedve. Ezzel azonban egyáltalán nem akarták beérni az Union tagjai.

Letth tehát meglehetősen zivatar.

A királynak is tekintélyes pártja volt az országgyűlési egybehívott rendek közt, és ez a királyi párt most majd csak-hogy nem nyíltan tusára kelt az Union pártjával. Alonso-elhagyta Zaragozát és a polgárháború bizonyára kitör, ha nem merül föl közvetítő indítvány, a mely az ügy eldöntésére választott bírakat hoz vala javaslatba. De ezen közvetítő

1547-ben elhatározta vala Aragónia múltjának és az »ősök tetteinek« megörökítését. A zaragozai érsek ajánlotta e célra Zuritát a rendeknek, és hogy a rendek helyesen jártak el, midőn őt megválasztották Aragónia történetírójává: ezt nagyon is beigazolta Zuritának e téren kifejtett irodalmi munkássága. Megválasztásának pillanata óta kizárólag az aragon történetírásnak szentelte az életét. Sorra járta a levéltárakat, a melyek királyi parancsra megnyíltak előtte kivétel nélkül mind; a levéltárak átkutatása után a templomok és kolostorok régi krónikáit vette szemügyre; majd a catalúiai lovagok családi okmányaiából kért és nyert bőséges kivonatokat e nevezetes kicsi ország úri házaiban; végül, hogy magának kimerítő értesülést szerezhessen Aragónia nemzetközi és tartományi viszonyairól, tanulmányutat tett Olaszországban, különösen pedig Siciliában. Történelmi művének tíz első könyve 1562-ben látott napvilágot és nagyon heves támadásokra szolgáltatott okot némely kritikuskok részéről. De csakhamar leverte ezeket Zurita irodalmi védekezésével; és más hírneves tudósok is védelmére keltek, köztök Ambrosio de Morales. 1579-ben fejezte be munkáját (mely egész a katolikus Ferdinand uralkodásának végéig terjed); a következő évben pedig meghalt.

mlítváuy is csak elodázni volt képes a válságot, nem pedig kiegyenlíteni.

Június havában ismét egybegyültek a rendek Zaragozában. Az Union újjá szervezte magát és nagy többséggel rendelkezett az országgyűlésen, talán nagyobbbal még, mint azelőtt. Nem csoda, ha keresztül is vitte indítványát. Az országgyűlés határozatot hozott, melynek értelme oda fut vala ki, hogy:

»Hívassák föl a király, hogy jőjön azonnal Zaragozába; rendezze az ország ügyeit a rendek közreműködésével: mindenekelőtt pedig vegye föl a király a tanácsba azon férfiakat, . a kiket a rendek e célra már meg is választottak, és ugyan nemcsak a nemesség, de a polgárság kebeléből is. Nehányat pedig ezen most választott tanácsosok közül tartson folyvást maga mellett, állandóig a személye körüi, a kíséretében.«

Alonso erre azzal válaszolt, hogy október 11-dikére Huescába hívta egybe az országgyűlést, Huescában pedig ki . jelentette az egybegyült rendeknek, hogy nem fog eleget tenni az ő kérelmüknek már t. i. »a fõnt említett országgyűlési határozatnak - nem fog eleget tenni először azért, mert *nem ismer sem törvényt, sem jogerejü szokást*, mely õt egy ily lépés megtételére kötelezhetné: azután pedig azért sem veheti figyelmébe a rendek kérelmét, mert úgy látja, hogy maga az Union sem járult hozzá egyhangúlag a rendek határozatának meghozatalához.«

Alonso erélyes föllépése hatott.

Az elégületlenek egyrésze el is csendesedett: de ez épen nem a tekintélyesebbek meghátrálását jelentette. A ricos kombres, azaz a főnemesek és az infanzonok — lovagok, - vagyis a hogy mi mondanék, köznemesek többsége, majd azután Zaragoza, Huesca. Taragona. Jaca városok. Tamarit és Pina mezővárosok nem tágítottak: sőt még zajosabb lón az ő tüntetésük, mint amaz első gyűlés alkalmából, a San-Salvador templomban. Kérlelhetetlen hangon követelték a rendek határozatának teljesítését.

Volt a mi kezére játszott a zajongóknak: a háború, mely Aragóniát több oldalról fenyegeti vala.

Alonso nem akarta kitenni e háborús kilátásokkal

szemben az országot, a trónját még egy beláthatatlan kimenetelű lázadás iszonyainak is: tehát engedményekkel próbált szerencsét, de nem az országgyűlés határozatának, nem az Union követeléseinek irányában. Blancas Commentarjaiból tudjuk meg, hogy Alonso a következő engedmények által vélte élet vehetni a forrongásnak, midőn ez már minden perczen kitéréssel fenyegetett.

»A király minden hétfőn megjelenik a közönség előtt és meghallgatja a kérelmezők panaszait; a tanácsot minden nap ülésre hívja; minden kedden és pénteken személyesen elnököl a tanácsban és jelenlétében intézti el az ügyeket. Az udvari bírák mindennap törvényt fognak ülni. A királyi jövedelmek kezelői három ellenőrnek fognak leszámolni; e három ellenőrt azonban a király nevezi ki; a leszámolás a király és tanácsosai jelenlétében fog megtörténni.«¹⁾

Alonso rosszul számított, ha komolyan hitte, hogy ily engedmények árán lecsendesítheti az országot. Az, a mit ígért, azt mutatja, hogy nagyon is érezte mindazon mulasztásokat, a melyeket az ő elődei Aragónia trónján, valamint saját maga is trónralépte óta magoknak megengedtek: ámde józanúl csakis rendes időkben gondolhatott volna arra, hogy a fejedelmi kötelességérzetnek ily becsületes uralkodási munkakedvre valló nyilatkozványai le fogják fegyverezni az elégtelenségeket. Azok az elégtelenségek azonban, a kik őt most ostromolták, csak másodsorban gondoltak magok is az ily fejedelmi erényekre: a mit első sorban, mindenekfölött követeltek, az nem a tanácsnak keddi meg pénteki személyes megelnöklése, hanem ennek a tanácsnak az országgyűlés választottai által megtöltése volt.

Valóban, mikép kútfőinkből kitűnik. Alonso e kínált engedményei csak még jobban neki tüzelték a kedélyeket. Fogta magát az Union pártja, fölkerelkedett és szó nélkül

¹⁾ Blancas: *Commentarii rerum Aragonensium*. 66. 1. — Blancas Zurita hivatalbeli utódja volt Aragónia historiographjának jelentőségteljes tisztségében. De távolról sem éri föl belbecsben az ő történelmi munkája, ez a »*Commentarii*« a Zurita évlőinek értékét; többet érnek Blancas többi munkái: a »*Coronaciones de los reyes de Aragon*.« 1641. és a »*Modo de proceder en cortes de Aragón*.« 1641. — L. alább.

hagyta oda Huescát; megizenvén egyes előkelő tagjai által mégis azoknak, a kiket illet vala, hogy nem ily úrhatnamságos grata át vártak a királytól, hanem azt reméllették, hogy a király az ország összes függő ügyeit a rendek hozzájárulásával minél előbb közmegelégedésre — már t. i. az Union közmegelégedésére — fogja elintézni.

A rendek nagyrészének távozása Alonsót meghökkenette; utánok is indult Huertóba és itt meg is kezdte velők az alkudozást, mintegy megfélelkezve az ő királyvoltának ily méltóság nélküli viselkedést nem tűrő magasztosságáról. Valódi vereség volt e lépés Alonsóra nézve; oly rút hiba, oly gyöngeség jele, a melytől csak vérszemet kaphattak az összes elégtellenek. Fölrért ez ránézve egy csatavesztéssel. Nem mintha nevezetes engedményeket helyezett volna Alonso kilátásba Huertóban az Union számára; hisz a mit ő Huertóban az Union pártjának Ígért, az csakis abban tetőzött, hogy ezentúl Valenciában is az aragoniai törvények szerint hozassanak az Ítéletek. Nem ezen engedményben rejlett a hiba. De igenis abban, hogy Aragónia királya utánok szaladt a forrongóknak Huertóba, és ott hagyta az országgyűlés székhelyét csak azért, mert — bármennyire titkolta is eddig — megjijedt a saját eddigi, erélyeskedő politikájának következményeitől.

Egyre nőtt tehát az országban a forrongás; ez tetőpontját érte el 1287-ben, május havában, midőn Alonso el akarta hagyni az országot, hogy Anglia királyával találkozzék. Újból fölhívták a királyt a rendek, hogy hozza már egyszer rendbe az ország ügyeit: és hogy ezt tehesse, hívja egybe haladéktalanul az országgyűlést, mert ők sérelmeik elintéztetésére nem hajlandók még tovább is várakozni. Alonso nem is mert útnak indulni a nélkül, hogy ismét ne tegyen valami engedményt, már t. i. olyast, a mely az ő fölfogása szerint csitítólag fogott hathatni a kedélyekre: egybehívta, még pedig most Alagonba az országgyűlést; de mihelyt előállottak a rendek az ő kérlelhetetlen követelésökkel: a tanácstagok állomásainak választás útján való betöltését s a már megválasztottnak a tanácsba fölvételét illetőleg, Alonso ismét menekült a válság elől: egyszerűleg elnapolta az országgyűlést és Edward királyhoz utazott.

Alonso távollétében nagy dolgokba fogott az Union. Pedro de Agerve és Jaynie de Exerica — tehát a király tulajdon két nagybátyja állott az Union élére. E két nagy befolyású főnemes nem gátolhatta meg, sőt talán minden vérbeli közel rokonsága daczára a királylyal, még saját maga is arra ösztönözte az Uniont, hogy követséget küldjön ultimátumszerű üzenettel a távollevő királyhoz és ugyanakkor Castilla királyához. Franciaország királyához, a spanyolországi saracénokhoz és Rómába a pápához, — ez utóbbiakhoz egyenesen azért, hogy békét, majd szövetséget hozhasson létre Alonso ellen.¹⁾

No már erre azután föl is ocsúdott Alonso. Haza sietett nyíltan lázongó országába. Mindenek előtt Taragonában tartott bevonulást és ez alkalommal minden törvény, minden jog ellenére elfogatta a legtekintélyesebb polgárokat, elkoboztatta vagyonukat és tizenkettőt az elfogottak közül ki is végeztetett. A saját pártjához tartozó főnemesek és lovagok ugyanekkor meg is indították az élethalál harcot az Union ellen.

Változó szerencsével folyt most e polgárháborúban a népöklés: de csakhamar belátta Alonso, hogy nagyon rossz vége lehet rá nézve a dolognak, ha nem köt békét, és nem lép már most egyezsége az Unionnal.

Rászánta tehát magát, most már másodízben, hogy lealázza magát az Union előtt, csakhogy a trónját megmenthesse.

A zaragozai dominikánus zárda perjele közvetítette az alkudozásokat. Ámde az Union most már egészen más hangon beszélt: azt izente a perjel által Alonsónak, a törvényes királynak, hogy csakis az esetben lenne hajlandó az Union neki, mint királynak meghódolni, ha Alonso teljes elégtételt ad az eddig törtétekért és hozzájárul haladéktalanul az országgyűlés szóban forgó határozatához; másfelől az Union föltételül tűzi ki még azt is, hogy csakis az Union tagjai tekin-

¹⁾ Zurita: Annales de la cõrona dél reyno de Aragon. IV. 72—122. — Blancas: Comment. 662. — Coronac. 22, 23.

fessenek az országgyűlés tagjainak, azok pedig, a kik kiléptek az Unionból, rekesztessenek ki az országgyűlésből is.¹⁾

Ha békét nem köt. még ily megalázó föltételek mellett is, hát veszve van: ezt érezte Alonso: azért, tekintve még a fenyegető külháború veszélyét, meghajolt az Union előtt, még pedig a szónak egészen sajátzerű értelmében.

A béke megkötetett: a király nyílt, ünnepélyes egyezségre lépett a lázadókkal: történt pedig ez Zaragozában december 20-dikán, 1287-ben. mintán nagyon fényes bevonulást tartott Aragónia fővárosában karácson első ünnepnapján, nagy örömiadalára az Unionnak és méltó megütközésére nemcsak a király saját pártjának, de mindazon aragoniai férfiaknak. a kik nem ily előzmények árán óhajtották volna elnyerni a király hozzájárulását az országgyűlésnek a tanácsra vonatkozó határozatához.

December 29-dikén bocsájtotta ki Alonso — az Unionnal kötött egyezsége értelmében — azon két privilégiumot, a melyek emlékezete annyira »érdekes uralkodóvá« teszi őt az európai alkotmánytörténelemben.

Az első privilégiumban — ha úgy tetszik nem kiváltság-, hanem szabadságlevélben — arra kötelezi magát Aragónia királya, hogy sem halálbüntetéssel, sem testi fenytéssel, sem fogsággal nem fog sújtani sem főnemest egyet a ricos hombres közül, — sem lovagot — infanzont, caballerot, meznadort. sem bárki mást. a ki tagja az Unionnak, hanem csak abban az esetben, ha már előbb az országgyűlés hozzájárulásának alapján hozott határozat szerint Aragónia főbírája, a Justicia az ítéletet formá szerint kimondotta. Annak biztosítékául, hogy Alonso ezen ünnepélyes ígétét be is fogja váltani, zálogul tizenhat várát kötötte le az Unionnak, beleegyezését adván még abba is, hogy az Union azonnal alcaldokat helyezhessen be mind e királyi várakba, a kik azután ezeket az ország nevében bárki ellenében is megvédelmezhessek, — és az esetre, ha Alonso ígétét megszegné, más királynak is — már t. i. olyannak, a kit a rendek Aragónia törvényes

¹⁾ Zurita: Annales de la coroua dél reyno de Aragon és Blancas: Comment. ii. hh.

királyául fogtak esetleg elismerni, — törvényes birtokába bocsátbassák. Sőt Alonso beleegyezett — ezen szabadságlevélben — még abba is, hogy az esetre, ha Ígétét megszegné, az Union tagjai följogosítva legyenek őt, Alonsót, többé urokül királyukul nem tekinteni, hanem hogy helyette, Alonso helyett, más királyt választhassanak, a mit hogy szabadon megtehessenek, Alonso — az esetre, ha Ígétét csakugyan megszegné az Union tagjait a neki köteles hűség és engedelmesség alól föl fogja menteni.«¹⁾

A másik privilégiumban, melyet a megrémült király december 29-dikén 1287-ben, tehát egyugyanazon nap az előbbivel az utókor méltó csodálkozására kibocsátott, ebben a másik szabadságlevélben arra kötelezi magát Alonso király, hogy évenként országgyűlést fog tartani, még pedig november havában, Zaragozában; beleegyezik abba is, hogy a tanács tagjait jövőre, *Úgy az ő, mint utódainak uralkodása alatt, a rendek válaszszaak.* A király köteles lesz ezen, a rendek által választott tanácsosok véleményezése szerint intézni Aragónia és Valencia összes ügyeit. Hivatalbalépésök alkalmával a tanács tagjai esküt fognak tenni arra, hogy csakis jó tanácsot és csakis törvényszerű tanácsot fognak adni a királynak; nem fogják magokat megvesztegettetni; nem fognak egyáltalán ajándékokat elfogadni. A választott tanácsosok is azonban *visszalépni* tartoznak, és helyettük *más tanácsosokat* választhassanak a rendek, mihelyt az országgyűlés ezt kívánja, vagy pedig és ez épen a jellemző, legalább az országgyűlés tagjai összeségének azon része — tehát nem többsége, de egyáltalán csak »része« így kívánja, mely részhez Zaragozákövetei csatlakoznak.«²⁾

¹⁾ Zurita: Annales de la Corona dél Reyno de Aragon és Blanchas ii. hh. — Hsl. a Schmidt »Gesch. Aragoniens« és a »Die aragonische Union« című munkát-, mely néhány év előtt jelent meg a német könyvpiaczon.

²⁾ Annales de la Corona dél Reyno de Aragon ii. hh. és Blancas: Comment. — Hsl. a »Die Aragonische Union« című munka és Schmidt »Gesch. Arag.« 217 s köv. 11. — Prescott és már előbb Robertson szintén engedtek magoknak egy kis kitérést az aragoniai alkotmány történelemre, de csak nagyon felületesen érintették ezen örökre emlékezetes alkotmányjogi mozzanatot. A mi derék Ladányink, úgy látszik, csakis ez utóbbi

1287-ben, december 29-dikén bocsátotta ki III. Alonso ezen nevezetes szabadságlevelet és már 1288. január végével tényleg életbe is léptette maga a király annak a tanácsra vonatkozó határozatát.

Igen, mert maga Alonso hívta föl a rendeket, hogy hát válaszszaak meg Aragónia és Valencia tanácsa számára a kellő számú tagokat.

Az Union nem késett megragadni az alkalmat e nagy-jelentőségű jognak teljes mérvben kiaknázására. Megválasztotta tehát nyomban a kívánt számú tanácsstagokat. Alonso megerősítette őket. Ezzel azonban korántsem érte be a diadalmármoros Union. Megválasztott egyúttal magas államtiszti-viselőket is. És Alonso megerősítette ezeket is. ¹⁾

1288. január végével tehát az aragoniai állam monarchia volt még ugyan, de nem hasonlított egyetlen egy európai monarchiához sem.

Az »Union« kicsikart ekkor már Aragónia királyától oly jogokat, a melyek a dívó fölfogás szerint minden időben és mindenütt a korona praerogatívái, elengedhetetlen praerogatívái közé szoktak számíttatni.

Ezt határozottan Konstatálnunk kell, midőn III. Alonso tanács-privilégiumának jelentőségét az európai alkotmány-történelemre, illetőleg az európai alkotmányos monarchiák államjogának fejlődésére államtudományi kritikával megállapítani igyekszünk.

Hogy a tanácsstagok választásának tulajdonképeni korderejét megérthessük, szükséges lesz előbb egy pillantást vetni az aragoniai országgyűlésre.

Aragónia országgyűlésén Cortes — megjelenési, vitakozási határozathozatali és szavazatjoggal bírtak: 1. a főnemesek Ricos hombres —; 2. a lovagok, vagyis mint mi

két angol, illetőleg amerikai író munkájából merített, és Hallamból, meg egy keveset Schmidtből, midőn megírta a maga eszmeébresztőleg érdekes akadémiai értekezését a modern alkotmányos monarchiák előjátékáról a középkori államokban, Zuritát és Blancast azonban nem ismeri, sem Aragónia alkotmánytörténelmének egyéb spanyol forrását.

¹⁾ Annales de la Corona dél Reyno de Aragon, ii. hh. Blancas: Comment. ii. hh.

mondanók, köznemesek — infanzones, később hidalgos; ezek közé tartoztak a caballeros és a mesnaderos is; 3. a városok küldöttei vagyis követei, mint a polgárság képviselői és 4. a főpapok.

Azért említem utoljára a főpapokat, mert Aragóniában egkésőbb alakult meg a főpapság, mint külön országgyűlési rend, vagyis aragoniai állm. jogi nyelven mint »kar« — »brazo vagy pad — »estamiento« — Blancas szerint ¹⁾ csak 1301 -től fogva kezdődik az ő országgyűlési jogosultságuk. Ezt azonban nem úgy kell érteni, mintha 1301 előtt a főpapok nem lettek volna már tagjai az aragoniai országgyűlésnek, mert hisz Zurita névleg felsorol a maga évlőiben ²⁾ két aragoniai püspököt és hat catalunait, a taragonai érseken kívül, mint a kik ott szerepeltek már a buescai közös országgyűlésen³⁾ 1162-ben: az 1163-diki, Zaragozában tartott országgyűlésen megjelent püspököket is megnevezi Zurita⁴⁾ hanem akként értendő, hogy a főpapok 1301 előtt nem képeztek külön padot estamiento — és így külön kart sem az aragoniai Cortes tanácsstermében, hanem ott ültek a főnemesek Ricos Hombres — padjában, és úgy jelentkeztek azon időben még mint a főnemesi kar brazo — tagjai.

A főnemesek közé tartoztak a tituladók — és ezek közt a hercegek, — duque — és grófok — conde — és más főnemesek is, a kik mint a »ricos hombres« rendjébe tartozók, teljes mérvben élvezték a főnemesek előjogait és kiváltságait, habár nem is volt sem hercegi, sem grófi stb. címök.

A tizennegyedik század elejétől fogva már fölváltva

¹⁾ Modo de proceder 14; Comment. 763.

²⁾ Annales de la corona del reyno de Aragón. II. 20, 24.

³⁾ Aragónia, Valencia és Cataluña — e három állam personalunióban állván Aragónia királya alatt egymással, az aragoniai korona közösügyeit érdeklő kérdések megoldására közös országgyűléseket tartottak. a melyeken Sardinia, Mallorca, Minorca, Ibiza szigeteinek küldöttei is jogosítva lettek volna megjelenni, a mi azonban csak ritkán történt meg. (Ustarroz. Dormernek »Progressos de la historia en el reyno de Aragon« című munkájában, Barcellona, 1680; Blancas: Modo de proceder 6.) — Mallorca rendei Zurita szerint megjelentek (X. 34: XIV. 29) a monzoni (1383. és 1435.) közös országgyűlésen.

⁴⁾ Annales de la corona del reyno de Aragón. II. 20. 24.

neveztetnek rícos hombreseknek — latinul richi homines — ríches bomines — és báróknak — azaz nem liber báróknak, hanem barones regninek. A tizennegyedik század végével merül föl ezen új államjogi műszó az ő megjelölésükre: »*Los nobles*.« Azonban ezen kifejezés alatt csakis kizárólag a főnemesek értetnek, nem pedig a köznemesek is, szintúgy mint Angliában, a bol a »Nobility« alatt és a »nobleman« kifejezés alatt kizárólag a főnemeseket, ú. m. berczegeket, örgrófokat, grófokat, algi'ófokat és bárókat értik, nem pedig a baroneteket és knígbteket is. ¹⁾)

¹⁾ Ezen »*richos hombres*« — latinál pl. Blancas »*Commentarii*«-ban *richi homines**, — »*riches homines*«-fele kifejezés eredetéről már egész egy kis könyvtárt írtak össze a spanyolok, a nélkül, hogy tisztába hozták volna annak eredeti jelentőségét. »Rico« spanyolul egyszerűen annyit jelent, mint: gazdag, és így »ricos hombres« annyit tenne, mint: a »*gazdag emberek*« Igen, de egy ily magyarázatba semmi áron sem akartak bele nyugodni a spanyol jogtudósok, történétírók, sőt magok a műveltebb spanyol főnemesek sem. Blancas és egyéb történétírók, köztök Valencia történétírója Beuter (*Coronica general de toda España y especialmeime del reyno de Valencia. 1604.*) azt állítják, hogy a goth királynevek »ik«-kel végződő kihangzásának utánczi maradványa van meg ebben a »*ricos*« szó első tagjában, oly tünet, a mely többé-kevésbé az aragoniai főnemes családok legendszerűen ósrégi királyi vérből való származására utalna.

Legyen bármikép, annyi tény, hogy az a magyarázat, a melyet Castilla bölcs királya X. Alfonz ad a »ricos hombres«-nek, csakis az ily saját korát századokkal meghaladó bölcs király gondolkodásában gyökereshetett. nem pedig a XIII. vagy akár a XII. század történelmi valóságában. A »Los Siete Partidas«-ból ugyanis Blancas (*Comm. 726.*) ily helyet idéz: »Los nobles son llamados en dos maneras o por linage o por bontad. E como quier que el linage es noble cosa, la bontad passa e vence. Alas quien los ha ambas, este puede ser dicho en verdad *Rico orne*, pues que es *Rico* por linage e *Orne* cumplido por bontad«, — a mely épen nem vág össze a »Los Siete Partidas« ránk szállott szövege IV. könyvének 25, 10-dik törvényével. Ennek első bekezdése a ránk szállott szövegben (Don José Muro Martínez kiadása a »*Códigos Españoles*«-ben, IV. 90. (*La Publicidad, Madrid, 1881.*) így hangzik: »Se llaman Ricos-hombres en España a los que en otras partes llaman Condes ó Barones. El Rey puede echar de la tierra á estos por malquerencia, por algunos malos hechos, ó por delito de traición ó alevosía. Cuando el Rey quiere echar por malquerencia el Rico hombre, este debe pedirle a solas la merced de que ne lo haga: si no se la concediese, la pedirá segunda vez, ante uno ó dos de la

A Ricos hombres képezték Aragóniában a tulajdonképeni nagybirtokosságot; 1265-ben az Exeában tartott országgyűlésen törvényt alkottatott, mely miként az aragoniai »Törvénykönyv« 130-dik szakasza tanúsítja, azt rendeli vala, hogy a király csak olyanoknak adományozzon földet hűbérbe, a kik született Eicos hombres-ek Aragóniában. Annakelőtte ugyanis csakis ily született főnemesek részesültek ily királyi adományozásban; szabály volt ez, mely alól nem tett emberi emlékezetben belül kivételt egyetlen egy királya sem Aragóniának: csakis I. Jayme tett kivételt, midőn az ő érdemdús tanácsosának, Ximenesnek. Taragona Justicia fivérének az Arenos baroniát adományozta, jöllehet Ximenes csak lovagi család, és nem főnemes család sarja volt. Jayme király ezen actusa nagyon fölizgatta a »történelmileg megdicsőült« főnemes családok légmentesen elzárkózott solidaritását; ezért, ezen izgalmak utóhatásának lecsillapítására alkották Exeában az említett törvényt. Mindezek daczára Ximenes megtartotta az arenosi baroniát, és így ő maga is báró. már t. i. országbárója — Eico hombres — maradt; családja, illetőleg fiörököse és ennek utódai is benneliagváltak úgy a birtokban, mint a rangczimben; a mi által tehát az aragoniai főnemes-családok száma egy gyei szaporodott. Xemcsak Blancas ¹⁾ de Zurita is azt mondja, hogy később még más lovagok is nyertek baroniát, és így a főnemes-családok száma ismét szaporodott, a mely körülmény azután azt idézte elő, hogy Aragóniában nem ugyan az államjogban, de a társadalomban kétféle Eicos hombres-t különböztettek meg. Olyakat, a kik a magok legendaszerű családfáját beláthatatlan ősidőkre voltak képesek, vagy legalább szokták, és ugyan ellenmondás nélkül szokták visszavezetni Eicos hombres de naturalezza — és olyanokat, a kik I. Jayme, illetőleg 1265 óta nyerték a baroniájot

compañía del Rey y si no, la tercera ante la Corte« stb. — Ezen szembe-
szökő fölfogási különbözetet azonban Schmidt (»Gesell. Arag.« 382. 1.)
nem veszi észre. (Hsl. ö. Siete Paridas IV. 25. Le) 11 és 12 »Ricos-hom-
bres desterrados por el Rey« törvényzikk cím és Ley 13: »Ricos-hom-
bres que salen de la tierra voluntariamente« törvényezikk-cím alatt.

¹⁾ Comment. 795.

²⁾ Annales de la Corona del reyno de Aragon. I. 21.

kát. Hogy államjogilag nem volt a kettő közt különbség, sőt, hogy a rico hombre baronia nélkül később már nem is volt képzelhető, ez kitűnik Molinóból,¹⁾ a ki szerint: »richus homo Aragonum: richus homo secundum fórum Aragonense dicitur ille, qui est dominus alicujus baroniae«.

Egyébként 1266-tól 1287-ig csak 22 év folyt le és így a Ximenes családjának sarján kívül vajmi kevesen lehettek még a ricos hombres de meznada azon a zaragozai országgyűlésen, a mely a tanács tagjainak választását programmul tűzi, keresztül erőszakolja vala. De nem többen voltak azon az országgyűlésen sem, a mely január végével 1288-ban a tanács tagjait a 111. Alonso által kibocsátott privilégium alapján tényleg meg is választotta. — Igen, a Ricos hembrest, a főnemesek összeségét, mely ez időtájban az aragoniai országgyűlésen — Cortes — az első kart — brazo — vagy az első padot — estamiento — képezték, ezen főnemeseket kevés kivétellel úgy tekinthetjük, mint a legmagasabb születési arisztokráciát, melynek nemcsak földbirtoka, de történelmileg megdicsőült családfája is hatalmi tényező volt az akkori idők fölfogása szerint Aragóniában; az a néhány rico hombre de meznada pedig, a ki a történelmileg megdicsőült főnemes családok ivadékai mellett ott foglalt helyet amazok mellett, ez a néhány rico hombre de meznada már csak számánál fogva sem képezhetett ellensúlyozó erőt a régi főnemesekkel szemben; nem a modern baronizált bankárok kategóriáját, nem is a szegény sorsban született, de személyes érdemeiknél fogva főúri rangra emelt, különben ősrégi nemes elemek természeteszerű conservatív oppositóját képezték ők az ősrégi hercegek-, grófokkal szemben: a családfa régiségével épen oly kevésbé szégyeníthették meg ez ősrégi hercegeket, grófokat, mint a hogy nem nézhették le őket vagyonukra való tekintetből sem. Érezniük kellett, hogy ez ősrégi hercegek, grófok mind családfára, mind vagyonra határozottan feljebb állnak mint ők, és épen ezért mély gyökeret verhetett csak bennök a kegyelet és hála, mely őket a királyhoz kötötte. Ha többen lettek volna ezen ricos hombres de meznada: úgy vajmi

¹⁾ Molino E epertor. v. Richus homo.

könnyen sikerre vezethették volna a királyi párt erőfeszítéseit még 1287 tele előtt az Union ellenében: ámde ily kevesen nem tettek számot a főnemesek padjában.

Nagy úr volt a rico hornbre ez időtájban is Aragóniában. Hűbérese volt ugyan Aragónia királyának, a ki trónra léptekor a hűbért minden egyes rico hombrétől visszakivánhatta,¹⁾ de ez rendszerint, azaz nagyon is ritka kivétellel merő formalitás volt. mert rendszeren a királyok a hűbéreket a szokásjog által kötelezve voltak — miként Zurita²⁾ mondja — az illetőknek vagy azok hainak azonnal visszaadni, vagy egyéb vérszerinti rokonaik közt fölosztani. Már II. Pedro idejében. 1196-ban, annyira kiment volt ezen ősrégi királyi, illetőleg hűbérúri jognak a gyakorlata a szokásból, hogy midőn mondott évben II. Pedro annak gyakorlását csak pro forma is megkísérelte, a főnemesek valóságos sérelmi kérdést csináltak belőle.³⁾

1287-ben nem háborgatta többé ily hűbéri formalitás Aragónia főnemeseit; ezek már emberöltők óta háborítlanul élvezték nagy horderejű előjogaikat és kiváltságaikat.

Az aragoniai főnemes — rico hornbre — nem volt törvény szerint sem halálra, sem testi fenytékre ítéltető; egyáltalán úgy bünyfenytető mint polgári perbe csakis a király idézhette őt vagy a király legidősebb fia, vagy legfőlebb még a királyi helytartó; ő gyakorolta az első fokú bíraskodás jogát a saját hűbéri javadalmaiban, még a városokban is zalmedinek által; a pénzbírságok, a melyekre a zalmedinek a városokban és a baylek a mezővárosokban a peres feleket Ítéltették, a baronia birtokosának, a rico hombrének folytak a pénztárába: sőt a rico hornbre még háromféle adót is vethetett az ő baroniájának lakosaira, — preariát, novennariát és deveriát, a mely utóbbi egy neme volt a fejadónak és még a Villani de paradának nevezett rabszolgyszerű jobbágyok idejéből származott át a későbbi szabad lakosságra egy-egy baronián belül. Nagyban emelte a rico hombre állását azon körülmény is, hogy a majorátusnak egy egészen sajátyszerű intézménye-

¹⁾²⁾ Annales de la Corona del Reyno de Aragon II. 64.

²⁾ Zurita III, 48, Blancas 650:

elhárította családjáról a túlságos vagyondaraboltatás veszélyeit.

A lovagok vagy is a köznemesek karát brazo — vagy padját képezték a Johannita rend, a Calatrava rend, a S. Jago rend, az Alcantara és a Montesa rend lovagjain kívül az infanzonok. a kiket már egy 1265-diki törvény bidalgóknak — filii d'algo — nevez, első sorban. Ok voltak a tulajdonképeni köznemesek Aragóniában, a kik — miként némelyek hiszik — többnyire a nyugati góthok birodalmának szabad-jaitól származtak. Az infanzonok nem voltak ugyan teljesen adómentesek, mert háború idején, hadi szolgálattétel mellett, még közadót tartoztak fizetni a királynak; valamint tartoztak adójokkal az általok lakott városok falainak és kapuinak jókarban tartásához is hozzájárulni. Az infanzon fölmondhatta a hűséget a királynak, ha visszaszolgáltatta a hűbéri jószágát, és nejét, gyermekeit a király oltalmába ajánlotta, sőt még háborút is folytathatott ellene, csak nem volt szabad neki fölgyújtani a király jószágait, és ha személyesen jelent meg a király a csatatéren, ez esetben azonnal tartozott lovas-tól, fegyverestől hozzá visszapártolni. Minden mesés vérgöggök daczára még sem voltak az infanzonok a lakosság alantasabb osztályaitól oly mereven elkülönítve, mint a hogy ez a német-ségnél az »Ebenbürtigkeite« klasszikus hazájában dívott. Ha valamely infanzona vagyis köznemes nő férjhez ment egy teljesen vagyontalan villanlioz vagyis paraszthoz és ha e paraszt férj úri nejjével ennek birtokán lakott, akkor ez a villan, ez a paraszt maga is szabaddá lett;¹⁾ és ha valamely büntettes, föltéve hogy nem rabló, tolvaj vagy hazaáruló volt, egy infanzonnak a házába menekült, úgy ez neki épen oly biztos menhelyül szolgált, mint akár maga a templom. Az infanzon jogosítva volt arra is, hogy lovaggá ütessék.

Az infanzonokon és lovagokon — caballeros — kívül tagjai voltak még ezen karnak vagy padnak a mesnaderok is. Ezek oly köznemesek voltak, a kik legalább anyai részről a főnemességtől származtak és a kik senki másnak, hanem csakis a királynak lehettek vazalljai. Ha a királyi udvarba óhajtottak

¹⁾ Aragóniái Törvénykönyv. 129 — Molino Repert. 172 —179-

fölvétetni — mesnada — úgy a király e kérelmököt csak bizonyos meghatározott esetekben utasíthatta vissza. Hübért a mesnaderók a király tulajdon javadalmaiból kaptak; ha valamely mesnadero e hűbéri jószágon annyira meggazdagodott, hogy nagyszámú lovagokat tarthatott fönn, akkor a mesnadero báróvá — rico hombrévé — lett.¹⁾ Megjegyzendő egyébként, hogy a mesnaderók fiai csak egyszerű infanzonok voltak, valamint a bárók — ricos hombres — vagyis főnemesek fiai mesnaderók.

A harmadik kart vagy padot a városok küldöttei képezték. Aragóniában a városok politikai befolyása épen oly nagy volt, mint társadalmi virágzásuk. Az arabokkal évszázadokon át folytatott élethalálharcz követelményeinek a városok e kora fejlesztésében ép annyira része volt, mint a királyok bölcseségének. Már Jayme király oda nyilatkozott az ő veje X. Alonso előtt, hogy Isten jobban szereti a városok lakóit — que Dios mas quiere — mint a lovagokat, és hogy a városok lakói ritkábban is láznak föl a fejedelmök ellen, mint a lovagok.²⁾ Ez a fölfogás vonul végig a későbbi aragon királyok politikáján, a mint hogy már századokkal Jayme előtt Sancho király is hasonló fölfogástól vezéreltetve, már 1090-ben önkormányzatot adott Jaca városának, II. Ramiro pedig ezen önkormányzatot Montpellier kiváltságainak teljes mérvben átültetésével tetézte. Hasonló önkormányzati jogkört, betudva a bíraskodást is, nyert Arguedas városa 1092-ben; Zaragoza főváros polgárai pedig 1118-ban mindazon kiváltságokban részesítettek, a melyekkel a köznemesek, az infanzonok bírtak. A városi önkormányzat élén a juradók testületé állott; így Zaragozában, Huescában és Valenciában, vagy pedig, miként Leridában és Cerverában a paciariusok, ezek mellett voltak azután tanácsosok is. A városokba jöttek, rendszeren a főtemplom melletti térre, gyűlésezni a város vidékének községei is; hogy ezek csak a közös ügyek intézésébe folyhattak be némi csekély mérvben, ez a dolog természetéből következik.³⁾ Az

¹⁾ L. Vidal püspököt Blancas Comment. 727. 744.

²⁾ Beuter, Coronica general de toda España y especialmente del regno de Valencia, 1604. — II. kötet, I. Jayme élete.

³⁾ L. Bymer Acta I, 686. kor. 702.

Aragon városok már az I. Alonso halálával bekövetkezett interregnum alatt szerepeltek mint külön kar vagy pad az országgyűlésen. 1162-ben már résztvesznek az országgyűlésen Huesca, Jaca, Taragona, Calatayud, Daroca és Zaragoza.¹⁾

1287 táján már megjelenik a király meghívójára valamennyi város és azon kívül a nagyobb községek is — Villas Mayores.

A városok küldöttei csak is az illető városok lakosai és tisztviselői lehettek.²⁾

A negyedik kart képezték a főpapok, de csak is 1301 óta. Blancas szerint, miként már említtem, csak is ezen esztendőben kezdődik az ő országgyűlési, értsd külön kar szerinti jogosultságuk. Zurita azt mondja,³⁾ hogy a püspökök is a ricos hombresekhez, a főnemesekhez számíttatnak; ez tehát az 1301 előtti időkre és így 1287-re is értendő. Midőn I. II. Alonso a maga végzetes tanácsprivilegiumát kibocsátotta, akkor ott ültek tehát a főpapok még a főnemesek között, legalább azok mindenesetre, a kik egyúttal baronia-birtokosok is voltak. A zaragozai érsek, a huescai püspök, a jacai püspök, a barbastrói püspök, a taragonai püspök, az albarrazini püspök és a terueli püspök, továbbá nyolcz apát, az ampostai castellan, az alcanizi és a montalbani comthurok, öt perjel és tizenkét káptalan.⁴⁾

Ezek képezték a főpapok padját valamivel később; hogy 1287-ben már mind ott ültek-e az országgyűlésen a nevezett főpapi javadalmak élvezői, ezt nem tudjuk ma már eldönteni de ha visszatekintünk a főpapok azon egész sorozatára, a kiket Zurita mint már az 1163-diki zaragozai országgyűlésen megjelenteket felsorol, akkor minden valószínűséggel azt mondhatjuk, hogy csekély kivétellel igen.

A főnemesek, főpapok és a városok küldöttei helyettesíthették is magokat a mieinkhez hasonló absentium ablegatusok által; a városi küldöttek azonban nem lehettek főnemesek helyettesítői; a köznemesek személyesen tartoztak meg-

¹⁾ Zurita, Annales de la Corona del reyno de Aragon II, 24.

²⁾ Blancas, 15, 16, Martell 4: Arag. Törvénykönyv 43.

³⁾ II, 64.

⁴⁾ Martell 42, 43: Blancas 14. 15.

⁵⁾ Zurita II, 20, 24.

jelenni, azon főnemesi úrnők és fiúsított leányok, a kiknek vazalljaik voltak az országban, szintén küldhették absentium ablegatusokat a magok helyettesítésére, egészen úgy, miként a mi rendi országgyűléseinken pl. Pozsonyban, a hol még e kifejezés »karok (és rendek)« is az aragoniai »brazos«-ra és »estamiento«-ra emlékeztet.

Nem lehettek tagjai az aragoniai országgyűlésnek azon főnemesek, köznemesek és lovagok, a kik valamely szerzetes rendnek tagjai voltak; nem lehettek a saját rendjük szerint tagjai azon hidalgók sem, a kik hivatalt viseltek Zaragozában, Barbastroban, Huescában vagy Darocában; mindezek csakis mint az illető városok küldöttei jelenhettek meg, nem pedig mint köznemesek; nem lehettek végüi tagjai a kirakatos boltot tartó kereskedők, a saját kézi munkájok után élők, sőt még a sebészek és a gyógyszerészek sem.¹⁾ — Később 1436-ban kiterjesztetett ezen incompatibilitás több magas államtisztviselőre: ezek közé tartoztak a vicekancellár, a gobernador, az ő assessorja és az ő alguaziljaik; továbbá a Bayle General és az ő helyettese, a Maestre Rational, a ís-calís procurator, a kincstárnok — tresorero és helyettese.²⁾

Az aragoniai országgyűlés belső szervezetéről, ügyrendéről, eljárási módozatairól oly részletekbe játszó tüzetességgel szólnak Zurita, Blancas, Martell és egyéb forrásaink, hogy az ember szinte bámul, ha tudomásul veszi ezen részleteket: mert lehetetlen azon meggyőződésre nem jutnia, miszerint oly műgonddal kidolgozott szabványokat a középkor amaz európaszerte még annyira sötét századaiban csakis oly értelmiség hozhatott létre, a mely nem csak forrón szerette a maga hazáját és a politikai szabadságot — legalább ennek primitív alakjában, de jóval magasabb fokán is kell hogy állott legyen a szellemi képzettségnek, mint a hogy az ember első pillanatra gondolná.

Minden valószínűség szerint e műgondteljes szervezet, ügyrend és eljárás csak a XIV-dik század vége felé és még

¹⁾ Martell 13, 17.

²⁾ Zurita, XIV, 35, Martell 15. Az incompatibilitásnak ezen ősrégi, valóban középkori alakja fölött még senki sem írt tüzetesebb tanulmányt a szakirodalomban; pedig a tárgy csakugyan megérdemelné.

inkább csakis a XV-dik században érték el azon formai gazdagságot, a melyben azok Zárdánál és Blancasnál meg Martelinél megjelennek. Ezen írók között Zurita a legrégebb, és még az ő munkája, az »Annales de la Corona dél Reyno de Aragon«, is 1562—1580 között jelent meg csupán, tehát jóval későbbben, semhogy Zurita képes lett volna minden egyes reformról chronologiailag számot adni, vagyis az aragoniai országgyűléseknek alkotmányjogi történelmét adni. És így tiszta, világos képet magunknak az 1287-diki aragoniai országgyűlésnek ügyrendjéről, eljárási módozatairól, sőt jogkörének határvonalairól, szemben a királylyal, egyáltalán nem alkothatunk. A mi bennünket a fölvetett kérdésben, a tanács privilégium kérdésében közelebről érdekelhet: az mindenekelőtt annak megállapítása volna, hogy vajjon 1287-ben egyhangú megszavazása kívántatott-e még az ily természetű határozathozatalnak, hogy az a király szentesítésével azután törvényerőre emelkedjék, vagy pedig már ekkor beerte az országgyűlés a szavazattöbbséggel is? Mert Aragóniában is volt egy időben afféle vétója az országgyűlés minden egyes tagjának, a mely vétójával szintűgy megakadályozhatta a határozathozatalt, a törvényalkotást, miként később jogában állott ez Lengyelországon a tartományi küldötteknek. Gyakorolhatta pedig Aragóniában ezen veto-jogát az országgyűlés minden egyes tagja három irányban:¹⁾ 1. tiltakozhatott a napirenden levő tárgy (javaslat, indítvány) tárgyalása ellen; 2. tiltakozhatott mindazon tárgyak tárgyalása ellen, a melyek napirendre lőnek tűzve, mielőtt az általa, már t. i. a tiltakozó által tárgyalatni óhajtott tárgy fölött határozat hozatott volna, és 3. tiltakozhatott minden további tanácskozás ellen, csupán azon a jogczimen, hogy maga a tanácskozó így akarja. Ha tehát valamely tagja a Cortesnek bármelyikén is e fölhozott jogczimeknek tiltakozhatott 1287-hen a tanács-privilégiumra vonatkozó határozathozatal ellen és meg is tette ezt: úgy azt lehet mondani, hogy a szó szoros értelmében nem egyhangúlag, tehát nem alkotmányszerűleg hozatott azon

¹⁾ Martell, Forma de celebrál Cortes en Aragon. II. 3, 81—84
Hl. ö. Hippe. Die Verfassung der Republik von Polen i. h.

határozat, a melynek alapján a király azután a tanács-privilegiumot kibocsátotta és viszont midőn a tanács-privilegium azt rendeli, hogy *lépjenek vissza* a tanácsosok, mihelyt *ezt az országgyűlés kívánja*, ez alatt nem az országgyűlés által e részben akár abszolút, akár relatív *szavazattöbbséggel* hozandott, hanem csakis *egyhangúlag* hozandott határozatát értette. Vagyis a tanács-privilegium nem foglalván e részben magában a parlamenti többség postulatumát, nem képezhetett alkotmányjogi előjátékot azon párturalmi alapra nézve, a melyen a modern Parlamentarismus nyugoszik, és nem is egyengethette az útját a párttöbbségből kifolyó kormányok azon sima váltakozásának, a mely tulajdonképen a biztonsági szellentűt képezi a király és a parlament közti összeütközések esetében.

Fontos tehát tudni, hogy csakugyan egyhangúlag hozandott cortes-határozattól tette-e függővé a tanácsosok visszalépésének kötelezettségét az 1287-diki tanács-privilegium, már t. i. azon esetben, ha nem oly része a cortes tagjai összességének kívánta ezt így, már t. i. a tanácsosok visszalépését, a mely részhez a zaragozai küldöttek is csatlakoztak?

Megadja e kérdésre a választ Martell XVII. századbeli író a maga »Forma de celebrar Cortes en Aragon« című munkájában, midőn arról értesít, hogy 1592 előtt csakis a habilitadorok jelentései (igazolóbizottsági tagok jelentései), továbbá a benyújtott panaszokra és az igazságszolgáltatásra vonatkozó tárgyalások voltak kivéve azon általános szabály alól, a mely egyhangú határozathozatalt követelt; 1592-ben a tarragonai országgyűlésen alkottatott azután az a törvény, a mely a szavazattöbbséggel való határozathozatal érvényességét mondotta ki minden országgyűlésileg tárgyalt kérdésben, csakis néhány kérdésre tartván fenn az egyhangú határozathozatalt mint föltételt; ily kérdések voltak azon bűnvádi esetek, midőn valaki ellen, a ki nem volt rabló, tortúra alkalmazása vagy gályarabság indítványoztatott; midőn jószág-elkobzásról volt szó, vagy pedig az élelmi czikkek megadóztatásának a rendes időn túli meghosszabbításáról. Mindezen kérdésekben továbbra is egyhangú határozathozatal követeltetett, szintűgy valahányszor új adónemek behozataláról volt

szó. Tehát az 1287-ben kibocsátott tanácsprivilegiumban nem oly kivételes ügyekről leven szó, a melyekre nézve az 1592-iki törvény megalkotása előtt a *szavazattöbbséggel* való határozathozatal államjogi érvénnyel bírt, bátran kimondhatjuk, hogy a tanácsosok visszalépésének kötelezettsége a zarágozai küldöttek hozzájárulásától, különben pedig csakis egyhangú cortes-határozattól lón függővé téve.¹⁾

Az már most a kérdés, hogy minő jelentősége és egyelőre minő politikai kilátása lehetett az aragoniai országgyűlésnek ezen 1287-diki tanácsprivilegiumnak, mint most már országos törvénynek, végrehajtásával? Egészen más helyzetet teremtett e tanácsprivilegium Aragóniában, mint a minőt a III. András 1298-iki törvénye Magyarországon. III. András törvénye három-három hónapnyi rövid időhuzamra választatta csak a király tanácsosait, a nélkül, hogy kimondotta volna a tanácsosok időközbeni visszalépésének kötelezettségét, mihelyt elvesztik az országgyűlés bizalmát, vagy ha úgy tetszik, a III. András törvényének alapján akár egy évre választott tanácsos-jelöltek közül alkalmaztatott is három-három hónapra a király mellé bizonyos számú tanácsos, az mindegyre megy, a tanácsosi mandátum időhuzama meg volt szabva és ugyancsak rövidre volt szabva magában a törvényben. Velők szemben a bizalom elvesztését csak az a körülmény hozhatta felszínre, hogy nem lőnek újból tanácsosokká, vagy ha úgy tetszik, tanácsjelöltekké megválasztva a legközelebbi országgyűlés alkalmával. Aragóniában azonban a mandátumuk időhuzama nem volt egyáltalán megállapítva; miként a modern államok miniszterei durante bene placito maradnak hivatalban, a bene placitumot egyfelől értve a képviselőház többségének bizalmára, másfelől pedig a király elhatározására: szintúgy Aragónia királyának tanácsosai az 1287-diki tanácsprivilegium alapján — nem bizonyos hónapok, sőt nem is bizonyos évek számára lőnek megválasztva, hanem határozatlan időre, azon időhuzamra, a melyen belül a cortes egyhangú bizalmát

¹⁾ Martell: Forma de celebrál- cortes en Aragon. 1641. Hsl. ö. Schmidt »Gesch. Arag.« című különben igen becses, mert folyton Zuriataból merítő munkájával (218.1), a hol azonban egyáltalán nincs méltatva e tanácsprivilegium államjogi jelentősége.

bírni fogják. Mindenesetre közelebb állt tehát ebben a részben a modern parlamentarismus alap gondolatához az aragoniai tanácsprivilegium, mint III. Andrásunk törvénye, habár e közelség csakis nagyon relatív értelemben veendő is. A döntő tekintet itt az, hogy ha a cortes bizalomnyilvánítására nem is volt szükség, mert a király nem bocsáthatta el ezen tanácsosait a rendek hozzájárulása nélkül, másfelől azonban a bizalmatlanság nyilvánítása — természetesen kissé durva, egyenesen az elmozdítást kérő alakban bármikor is megfoszthatta őket állásuktól.

És minő alkalom, minő eljárási módozatok mellett kínálkozott erre az aragoniai országgyűlésnek? ¹⁾ Zurita szerint

¹⁾ Itt természetesen esetleg az aragoniai korona mindhárom országa (Aragónia, Valencia és Cataluña) együttes vagyis összországgyűléséről is lehet szó, míg a főebbiekben tisztán az aragoniai országgyűlésről, mint ilyenről van említés téve; Cataluña viszonya a tanácsprivilegiumhoz egyébként meglehetősen kétes.

Az összországgyűlések, már t. i. Aragónia, Valencia, Cataluña együttes országgyűlései az aragoniai rendekre nézve majdnem egészen azonos természetűek, amaz ez utóbbiak majdnem egészen 013' intézménynek voltak, mint amazok. Hsl. ö. Martell: Forma de celebrar Cortes-en Aragón 1641. és Blancas: Modo de proceder en cortes de Aragón 1641. — Beuter: Cronica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia 1604. — Zurita nagyon dicséri Beutert, — azt mondja: «röla, hogy autor bien diligente e curioso investigador de las antiquedades de aquel reyno.» — Desclot: Historia de Cataluña de las compresas hechas en sus tiempos por los reyes de Aragón hasta la muerte de Don Pedro el grande. — Ezen tudós cataloniai lovag munkáját Cervera fordította le és adta ki 1606-ban. A legbiztosabb kútfő azonban ott, hol nem hallgat, a fönt tárgyalt kérdésekre nézve is maga az aragoniai »Törvénykönyv.« (6., 21., 128., 129., 145. stb.). A »Fueros y observancias de las costumbres escríptas del reyno de Aragón« (1576.) szintén szolgálat kritikailag megállható adatokat (22., 23. stb.); ámde a Capman's y Monpala'n »Memorias históricas« című művében (1777.) idézett »Peguera practica forma y est3'lo de celebrar cortes en Catalun3'ia«-t megbízhatóbbnak tartják a cataloniai cortesek viselt dolgaira nézve, mint az »Observancias«-t az aragoniai országgyűlések történetére, és — a mi szintén fontos — főleg ezen nevezetes kicsi állam országgyűlésének szervezetére s eljárására nézve a régibb századokat illetőleg. — Schmidt: Gesch. Arag. a források közt hitelességre nézve első helyre teszi a »Törvénykönyv«-et, (mely azonban az 1247-ig alkotott összes törvényeket mind az 1247-es évszám alatt szerepelteti, a minek oka meg abban rejlik,

1283-ban alkottatt az a törvény, a mely első ízben rendeli vala, hogy Aragóniában minden évben tartassák országgyűlés. Tartassák pedig Zaragozában és ugyan november havában. Később, 1307 óta a törvényhozás e részben is másként intézkedett: de a mi bennünket szemben az 1287-diki privilegiummal kizárólag érdekelhet, ez csakis a fentjelzett törvény, mely a tanácsprivilegiumot legfőlebb négy évvel előzte meg. Midőn tehát e tanácsprivilegiumot III. Alonso király kibocsátotta. bele kellett nyugodva lennie egyúttal abba is, hogy a rendek esetleg évről-évre *más és más tartókat* fognak majd beültetni akarni a tanácsba. Megjegyzendő, hogy a Cortes csakis a királynak volt joga egybehíni, akadályoztatása esetében csakis ő — a király — ruházhatta másra ezen egybehívási jognak illető concret esetbeli gyakorlását; a »Cartas de llamamiento«, vagyis mint mi mondanék, a királyi egybehívólevél latin nyelven volt szerkesztve: föl voltak sorolva ezen egybehívóban mindazon tárgyak, a melyek elintézésére a Cortes egybehivatott; egyéb tárgyakkal a Cortes — miként Blancas mondja a »Modo de proceder«-ben ¹⁾ — nem foglalkozhatott; ez lett volna Blancas szerint a törvénytörvény, vagyis alkotmányos eljárás. Azt hiszik némelyek, a kik Blancas adatait hitelességre nézve nem tartják gyengéi (beknek a »Forma de celebrar« cortes en Aragon« szerzőjének, a jeles Martellnek adatainál, azt hiszik, mondom, némelyek, hogy Blancas

hogy I. Jayme király (f. Jakab) ebben az esztendőben pandektaszerű gyűjteményt rendeztetett az 1247-ig kibocsátott összes törvényekből); második helyre teszi Miguel de Molino gyűjteményét (Fuegos y observancias«); harmadik helyre Zuritát és a negyedik helyre Blancas!, Zurita hivatalbeli utódját Aragónia historiograflijának tisztében. Blancas latinul írott »Coramentar«-jait nem sokra becsüli Schmidt, daczára annak, hogy Aragónia legrégebb publicistáinak. Yidalnak, Salanovának és Sagorának elveszett munkáiból bőven vannak e Commentarokban idézetek: nagyobb súlyt fektet a »Modo de proceder« című munkájára, a melyre nézve azonban szintén beismeri, hogy jórészt csak úgy lehet a kritikai szempontok veszélyeztetése nélkül használni, ha Martell könyvét — »Forma de celebrar« — (1641.) correctivumúl használjuk mellette. (Schmidt: 380—1. 11.; 471—9. 11.)

¹⁾ Blancas: Modo de proceder. VII. 10,11.; — Martell: Forma de celebrar, 6.

ezen híradása a XIII. század végéveire még teljesen ráillik. Ámde Blancas állításának hitelességét nagyon valószínűtlenné teszi két alkotmány történelmi tény. Egyik azon jog- és munkakör, melyet a promovedorok alkotmányszerűen gyakoroltak az aragoniai országgyűlésre 1436 óta, kapcsolatban a tratadorok intézményével, a melynek keletkezéséről nincs biztos tudomásunk; a másik pedig azon nagymérvű kérvényezési jog, a melylyel Aragónia lakosai — mint mi mondanék, állampolgárai a rendek, illetőleg az országgyűlés elé járulva, ha nem is a promovedorok intézményének behozatalával egyidejűleg, hát bizonyára pár emberöltő múlva már följogosítva voltak.

A promovedorok egyrészt a rendek által választattak, és ugyan 1. a főurak. 2. a lovagok karából — brazo — vagyis mint európaszerte szokás volt mondani, curiájából; a papi kar — brazo — és nem »rend«, nem választott promovedor, hanem a zaragozai érsek a promovedori tisztet, a papi kart illetőleg, hivatalos állásánál fogva gyakorolta; szintígy gyakorolta a promovedorságot a községi, vagy ha úgy tetszik, a polgári kart illetőleg Zaragoza juradója. A választott promovedorok mandátuma csak egy hétre szólt, de ennek letelével újra meg voltak választhatók. A jog- és munkakör, a melynek gyakorlására a törvény rendelete szerint fölhíva voltak, a legnagyobb jelentőségű volt az aragoniai államéletben: a *törvényhozási kezdeményezés* jogának gyakorlására jogosította és hívta föl őket a törvény, még pedig nemcsak minden, az országban tényleg fölmerült kérdésben és ügyekben, de mindarra nézve, a mit ők — a promovedorok — az *ország javát* és különösen a jogszolgáltatás érdekeit illetőleg *javaslatba* hozni jönnek látnak. Azonban a promovedorok nemcsak azt tartoztak javaslatba hozni, a mit ők magok törvényhozási kezdeményezésre méltónak tartottak, de kötelesek voltak javaslat tárgyává tenni mindazt, a mit mások neki tanácsoltak, már t. i. ha a promovedorok különben az ily kívánalmakat alkotmányjogi, politikai vagy egyéb tekintetben czélszerűségi szempontból aggályosnak nem tartották, különösen tartoztak pedig figyelembe venni azon emlékiratokat, a melyeket nekik a Cortes tagjai a visszaélések megszüntetésére teendő

intézkedések és az alkotandó új törvények tárgyában átnyújtottak. Nemcsak Blancas, de Martell¹⁾ is hangsúlyozza ezt; sőt még hangsúlyoznak más, egy sokkal nagyobb dolgot is, azt t. i., hogy az esetben, ha vonakodtak magok a promovedórok javaslatba hozni a mások által, különösen országgyűlési tagtársaik által emlékiratilag figyelmükbe ajánlott kérdéseket, ügyeket, kívánalmakat, hát ez esetben — mondják idézett aragoniai kútfőink — hát ez esetben az országgyűlés *minden egyes tagját* megillette, már t. i. a szóban forgó kérdésekre, ügyekre, kívánalmakra nézve a *törvényhozási kezdeményezés joga*. Már ez magában véve elég arra, hogy belőle, ezen. 1436-ban életbeléptetett promovedori intézményből és az ezzel esetleg, minden egyes országgyűlési tag számára főtartott kezdeményezési jogból Blancas fönt érintett állításának tarthatatlanságára következtethessünk. 1289-től le egész. 1436-ig ugyanis az aragoniai alkotmányjog fejlődésének alapvonása korántsem a rendek, az országgyűlés jogkörének tágítása és a királyi hatalom korlátainak szűkebbre vonása képezi, hanem épen ellenkezőleg, különösen 1350-től fogva, midőn a levert Union legdühöngőbb előharczosainak, az Union harangjának fölolvastott izzó érczét már a szájokba öntette volt az ádáz Epilánál győztes IV. Pedro király, mondom, különösen 1350-től 1436-ig az országgyűlés, a rendek jogköre inkább oly módon nyert nem egy tekintetben törvény által szabályoztatást, hogy inkább a királyi hatalom felségi jogköre nyert jelentékeny gyarapodást, nem pedig a rendeké — csakis a Justicia jogkörének ezen időközön belül történt törvényhozási szabályozásából²⁾ olvashatnák ki első pillanatra hiszékeny alkotmánybúvárok az ellenkezőt: de közelebbről tekintve, a Justicia ezen jogkörének szabályozása sem az országgyűlés közvetlen jogkörét növelte, mert nem közvetlenül az országgyűlést tette a Justicia urává oly kérdésekben és ügyekben, a melyekben az azelőtt nem volt: hanem magát, a most már e tekintetben is *írott, államjogot* tette a Justicia urává, vagyis

¹⁾ Martell 51, Blancas 47, 48, 92. («Motlo de proceder» — Blancas — és Forma de celebrál': Martell).

²⁾ L. alább.

a most már tüzetesen rendelkező törvényt, mely a Justicia felelőségéről, illetőleg jogkörének határvonalairól alkottattott. De ka nem a jogtágítás volt ezen egész 1350-től, illetőleg már 1289-től 1436-ig lefolyt korszak fővonása az aragoniai államjog összes legfőbb mozzanataira nézve, hanem épen ellenkezőleg a király praerogatíváinak kiszélesítése és egyúttal kimélyítése is: hát akkor minő kritika alapján véljük még csak föltételezhetni is, hogy 1287-ben és 1288-ban még nem illette volna meg a törvényhozási *kezdeményezési* jog az aragoniai országgyűlés minden egyes tagját? Hogy sem Zurita, sem Martell, sem a Törvénykönyv, sem a »Fueros y Observancias« ezt a jogot nem említik tüzetesen, mint már de iure meglevőt az 1287- és 1288-diki esztendőkre vonatkozólag: ennek bizonyára nagyon egyszerű lehet az oka. Sem Zurita, sem Martell nem voltak, mert nem is lehettek rendszeresen gondolkodó. XIX. századbeli államjogászok vagy államtudósok. Ok kivált a történetíró Zurita — csak azt jegyezték föl, és csak azt foglalták félig-meddig holmi rendszeresség-félére törekvő methodikai egészbe, ami az államélet fölszínén úszott, vagy a mi az államjogi élet tüneteinek megfajtására közvetlenül rászorgálhatott az illető években. A »Törvénykönyv« és az »Observancias« szerkesztői pedig, még ha nem is törekedtek volna az ő írástudó mesterségök révén az írni-olvasni nem igen tudás e századában, hagyományos középkori szokás szerint olykor-olykor egy kis »pia fraus«-ra, — még ez esetben is egyszerűen agyonhallgatták az országgyűlés minden egyes tagjának kezdeményezési jogát, már csak ugyanazon okból is, a melyből agyonhallgatta Zurita, mint történetíró azt, hogy míg az általa leírt események aragon földön lejátszódtak, a nap szintűgy melegítőleg süttött már a tengéltre, mint a hogy ezt amaz égitest az ő saját korában cselekedte. Régibb törvénybe sem volt minden valószínűség szerint explicite beiktatva ez a kezdeményezési jog: ámde azért Aragóniában a XIII. század egész folyamában szintűgy főnnállóit az, minden valószínűség szerint, a mint főnnállóit mindazon valóban alkotmányos államiján, a melynek országgyűlése nem állott oly megszégyenítőleg függő viszonyban a koronától, hogy ez amannak az önálló, államjogi kérdésekbe

vágó javaslatok, indítványok tételét még az akkori szokás szerint pusztán kérelmezési mezbe burkolt szerkezeti alakjában is tüzetesen és nyíltan megtiltotta volna. Ez utóbbit megcselekedette a győztes császár a csehek országgyűlésével szemben és egyes német uralkodók a saját »Landständjei«-lekéi szemben: de Aragónia épen nem tartozott ezen államok közé, a minthogy ezt már azon történelmileg megörökített jelenet is mutatja, a mely jelenetben Aragónia királya hajadon fővel áll meg a rendek előtt, az ország főbírája, a ki egyúttal a Cortes bírása is, a Justicia pedig főveggel a fején ül az emelvényen a maga székében.

A kezdeményezés joga tehát — ba nem is törvényjavaslat alakjában, de csupán a királyhoz intézendő kérelem alakjában, megvolt Aragóniában: és hogy az ily kérelem alakjába burkolt kezdeményezési jog gyakorlásától nem volt 1287 táján eltiltva a Cortes egyetlen egy tagja sem, az már a promovdorok munkakörének imént tárgyalt természetéből is valószínűvé lesz, a szónak legértelmesebb értelmében.

De csaknem egészen bizonyossá lesz az előttünk, ha meggondoljuk, hogy a XVI. században már nemcsak a Cortes tagjai, de a corteseken kívül álló aragoniai szabad lakosok, vagy a mint mi mondanók, állampolgárok bármelyike is föl volt jogosítva kérvényt intézni állampolgári kérdésekben is az országgyűléshez. Speciális bizottságokat — examinadores y recibidores de greuges — választott az aragoniai országgyűlés mind e kérelmek megvizsgálására, és az alkalmasoknak a kellő formában a Cortes elé terjesztésére. ¹⁾

Ugyan létrejöhetett volna-e Aragóniában ily jogtágítás épen a XVI. század folyamában, ha már nem lett volna meg a cortes minden egyes tagjának, legalább kérelmezési alakba burkolt kezdeményezési joga már oly időben, a melyben a királyi hatalom még nem volt annyira megerősödve szemben az országgyűléssel minden tekintetben? Ha tehát megvolt e kérelmezési alakba burkolt kezdeményezési jog már 1287 1288-ban az aragoniai Cortes minden egyes tagja birtoka-

¹⁾ Blancas: Comment. 49. 62. 69; — Martell: Forma de celebrar* Cortes en Aragón. 72 — 77.

bau: akkor a királynak az országgyűlés által az 1287-diki tanács-privilegium alapján választott tanácsosai közül bármelyiknek elmozdztatását szintúgy kérelmezhetette az aragoniai Cortes bármely pillanatban, mint a hogy bizalmatlanságot szavazhat bármely képviselőház (illetőleg ennek többsége) a miniszterek bármelyike, helyesebben a solidaris cabinet ellen a modern alkotmányos monarchiákban.

Ez oldalról nyújtotta tehát az 1287-diki tanácsprivilegiumi a legnagyobb analógiát a modern miniszteri felelősség irányában. Nincs ezen alapgondolatból egy atom sem a III. Andrásunk 1298-diki törvényében, — a mely körülmény csak megerősíti azt, a mit néhány évvel ezelőtt itt, a t. Akadémia előtt III. Andrásunk idézett törvényének nem aragoniai, de velencei mintaképéről mondtam ¹⁾ és míg, 'nincs kizárva annak lehetősége, hogy 1316-ban a Lancaster gróf stipulatióiban foglalt alapgondolata a miniszterek politikai felelősségének nem az 1258-diki mad parliament tanácstörvényéből, de ezen 1287-diki aragoniai tanácsprivilegiumból kölcsönözte az éltető eszmét, addig másfelől fönmarad számunkra az a vigasztalás, hogy a király tanácsosainak felelősségére czélzó törvényhozási intézkedések között sem Angliában, sem Európában nem találunk régibb keletűt azon alapgondolatnál, mely a mi Arany Bullánk 1231-diki kiadásában foglaltatik és a mely egyenesen azt mondja, hogy a király a nádort, tehát első tanácsosát el fogja mozdítani, hogy mást nevezzen ki helyére, mihelyt az országgyűlés a királynál ezt kérelmezni fogja.

Az 1287-diki tanácsprivilegiumban foglalt felelősségi elv uralnia nem sokáig bírhatta magát föntartani Aragóniában. Hisz már 1347-ben azt felelte Pedro király a rendeknek, midőn ezek a tanácsosok választásának jogát kérelmezték ismét gyakorolhatni mondom már ekkor 1347-ben azt felelte Pedro király a rendeknek, hogy ez a tanácsos-választási joga az országgyűlésnek már elévült, miután 60 év óta nem volt az már gyakorlatban. Szorongatva az Union pártja által, a melynek élén saját fivére Jayme infans állott, megtette ugyan rövid idő múltán azt, hogy csakugyan elbocsátotta

¹⁾ A miniszteri felelősségeredete cz. ért. II. oszt. 1882.

azon tanácsosait, a kiknek elbocsátását a rendek kérelmezték, sőt kinevezett olyakat is, a kiket e célra a rendek kiszemeltek; ámde ez csak taktikai fogás volt, liogy időt nyerhessen kellő számú haderő gyűjtésére, a mint ezt titkon az ampostai Castellán Juan Heredia és Bernaldo Cabrera előtt leplezetlenül be is vallotta. Pedro cselvetése sikerült; részint direct megvesztegetéssel, részint fényes hivatalok osztogatásának kilátásba helyezésével, valamint a catalunai és valenciai híveinek segítségével csakhamar képes is volt pártját annyira növelni, hogy túlnyomó haderő élén szállhatott szembe az Union csapataival. Hogy mi történt a csatamezőn s ezután a veszthelyen. ezt már említettem más alkalommal: jelenleg csak azt hangsúlyozom, hogy már október 4-dikén egyhangúlag azt határozta az aragoniai Cortes ¹⁾, hogy »miután az Union, a helyett, hogy védelmére kelt volna a törvénynek, megszegte azt és súlyos visszaéléseket követett el. az Union törvényen kívül helyeztetik, és az Union által kicsikart minden privilégiumok és okmányok, minden javadalom-eladások és egyéb rendelkezések semmieseknek tekintendők: az Union pecsétje pedig megsemmisítendő.« A cortes nyomban e kijelentésnek mint hozott határozatnak kihirdetése után elégettette a III. Alonso említett két privilégiumát, a melyeket pedig csak a múlt évben erősített meg a király, elégettette az Unionnak összes rendeleteit, és könyveit; széttörte az Union pecsétjét: Pedro király pedig előrántotta azt a kis tört. a melyet mindig magával szokott hordani és odarohant a már lángok martalékává vált privilégium-okmányoknak, hogy széthasítsa azokat, de csak saját kezét sebezte meg fölindulásában, a mire azután azzal vigasztalta magát, hogy megérdemli, hogy egy kis vér folyjon most, midőn oly okmányok semmisítették meg. a melyek annyi vérontást okoztak! ²⁾

Másnap a San Salvador templomban ismét összejöttek a rendek és ekkor alkották meg azon nevezetes törvényt, a mely a Justicia jogkörének minden irányban — azt mondhat-

¹⁾ Blancas, Comment. 671.

²⁾ Blanc. Commentar. 671. — Carbonell, Chronica o hystoria de Aragon. 1546. Ezen munka többek közt IV. Pedro életrajzát is tartalmazza. Hasl. ö. Schmidt.: i. m. 472. 1.

uók rendszeres szabályozása által egészen új korszakot alkot Aragónia alkotmányjogának történelmében. E törvény megalkotását megelőzőleg IV. Pedro király ünnepélyes ígéretet tett ¹⁾ az iránt, hogy az ország törvényeit, szabadságait és szokásait meg fogja tartani; hogy senkit sem fog testi büntetéssel illetni engedni, sem száműzni, sem fogságra vetni hagyni, hacsak nem bírói ítélet alapján. Ezen fogadalmát nyomban a helyszínen esküvel is megerősítette, sőt elrendelte, hogy ugyanerre majdani utódai és az állam összes tisztviselői is megesküdjenek. I Ugyanekkor újból megerősítette az úgynevezett Vagy privilégiumot és az erre vonatkozó »Declaracion«-t. nemkülönbben szabályozta a rendek hozzájárulásával az Aragónia kormányzója hivatalának hatáskörét.

A Justiciának vagyis Aragónia főbírájának hivatalos jogkörét némelyek, s ezek között Blancas is. már a legrégebb időkre vonatkozólag olybá szeretnék föltüntetni, mintha az már eredetileg oly széles alapokon lett volna megszervezve s ugyanoly államjogi functiókkal lett volna fölrüházva, mint a hogy az a XIV. század közepe táján az aragoniai alkotmányjogba törvény által s tényleg beillesztve volt.²⁾ Ezt a fölfogást az újabb kritika legendaszerűnek tartja, és ebben kell hogy a kritikának igaza legyen, még pedig csak azért is. mert az 1265 előtti időkből alig van a Justiciáról egyáltalán hiteles tudósításunk. A mit a XV. század hírneves aragoniai publicistája: Ximenes Cerdan a Justicia-féle intézmény felől tanít, az úgy hangzik, mint egy alhambrai mese.³⁾ Annyi azonban mégis tagadhatatlan, hogy már a XIII. században, nevezetesen az 1287-diki privilégium korában, a Justicia ha-

¹⁾ Pedro maga. Így mond epilogot (IV. 9) az egész beháboru föltött: »Y per la dita forma fon finita e condemnada la dita Unió, axi com aquella que fo injusta e reprovada y per obre de nostre senyor Deu, que no eonsent qu'els mais passen sens punicio; per aquella autoritad dient: nullum malum impunitam, nullumque bonum irremuneratum. I per tál com nos haviéin banda e liavem esperanza en Deu, que a retutguardo a aquells segons lurs merito e segons la paraula dél psalmista dient: mili vindictam et ego retribuam illis in tempore etc. Hl. ö. Schmidt: 291—2.

²⁾ Blancas, Commentar. 589.

³⁾ L. a Martin Diaz Daux justiciához 1485-ben intézett nyiltlevélben: Observancias 44.

egyéb jogkört nem gyakorolt volna is, azt a jogkört, melyet egyhelyütt Blancas¹⁾ a maga Commentárjaiban neki tulajdonít, már csakugyan de iure gyakorolhatta volna, ba lett volna kellő erkölcsi és hivatalos bátorsága szembeszállni az Union fegyveres erejével. Bíróvá volt ő téve ősrégi idők óta, ha nem is éppen a sobrarvei interregnum óta, — alkotmányszerüleg az aragoniai nemzet naiv fölfogása által egyfelől a király és más felől az országgyűlési rendek között, nem annyira oly értelemben, mint ezt Schmidt²⁾ állítja, nem a Hincmar-féle tudósítás értelmében, a régi német Pfalz gróf mintájára,³⁾ mint inkább oly értelemben, a melyben a nádor állambírói hivatását látjuk feltüntetve az 1222-diki Arany Bulla záradékában II. András korában Magyarországon. Tartsa kezében a nádor ezt a chartát; mondja a mi 1222-diki Arany Bullánk és ne engedje annak rendeleteitől eltérni sem a királyt, sem a rendeket; Blancas pedig azt mondja, hogy a törvények és szabadságok épségben tarthatása végett arra volt hivatva a Justicia, hogy felebbezni lehessen hozzá még magától a királytól is a sérelmes félnek, és hogy a Justicia öröködjék a király tettei fölött, nehogy valamikép kárt, vagy sérelmet szenvedjen az ország. ⁴⁾ A mit Hincmar a régi német Pfalzgrófról mond, az jóval kevesebb.

Sokkal szerényebb talapzatra állítja a Justicia-intézmény történelmi fejlődését Zurita.⁵⁾ Szerinte még II. Pedro idejében csak Justicia Mayor czimet viselt Aragónia főbírája; a király a Justiciát életfogytára nevezte ki, és csak nagyon jogszerű alapon vehette el tőle e hivatalt, mondja Zurita; a Justicia bíraskodott a király jelenlétében is, távollétében is a király parancsára; a Justicia minden előterjesztését azonban tüzetes tanácskozás tárgyává tették a király és az udvarnál jelenlevő bárók, és csakis a szavazattöbbséggel hozott határozat alapján mondhatta ki az ítéletet, illetőleg a végzést a Justicia. A sérelmes fél az ily határozatot, ítéletet vagy

¹⁾ Ugyancsak Blancas, Comment. 589. 1.

²⁾ Gesch. Arag. 509—510. 11.

³⁾ Hincmar de ord. Falat. c. 19.

⁴⁾ Blancas u. o.

⁵⁾ Annales i. h.

végzést megfellebezhette a királyhoz; ha a király meg is erősítette azt, a sérelmes félnek még egyszer jogában állott felebbezni, de most már csakis supplicatio alakjában; ha magának a királynak forgott fönn egy vagy más ügye, akkor a király nem vett részt a tanácskozásban. Ennyit mond Zurita az »Annales de la corona dél reyno de Aragon« című munka II. könyvének 64. fejezetében a Justicia jogköréről. Hogy ezzel a Justicia állambírói illetékessége még csak érintve sincs, ez tagadhatatlan; pedig Zurita történelmi előadásának további folyamából ugyancsak kitűnik, hogy a Justicia államjogi kérdésekben is bíraskodott, még pedig király és rendek közt a legkülönbözőbb időpontokban.

I. Jayfne óta tisztább körvonalakban domborodik elénk a Justicia-intézmény fejlődése: ott találjuk az aragoniai törvénykönyvben, nevezetesen ennek 21-dik szakaszában, az 1265-diki Exeában tartott országgyűlésen alkotott törvény azon rendelkezéseit, a melyek azt rendelik, hogy a király és a bárók vagy infanzonok közt fölmerülő minden ügyekben a Justicia legyen bíró. de az országgyűlésen jelenlevő bárók és lovagok tanácsa szerint, az érdekelt felek kizárásával; a bárók, lovagok és infanzonok közt fölmerülő ügyekben legyen a Justicia bíró, azon tanács alapján, a melyet neki az érdekelt felek kizárásával a király, a bárók, lovagok és infanzonok adni fognak. Ugyancsak ezen Exeában tartott országgyűlés határozta el, hogy a Justicia ne a bárók, ne a Kicos bombres sorából, de a lovagok, vagy a mint mi mondanók. a köznemesek sorából vétessék. Mért? Azért, mert aragoniai törvény és szokás szerint egy bárót, egy rico kombret, vagyis főnemest nem szabad sem halállal, sem testi fenytékkal illetni; már pedig az aragoniai országgyűlés épen azt akarta elérni, hogj a Justicia, ha törvényszegést követ el, és az ország szokásai és szabadságai ellen vét, halállal lakoljon.¹⁾

Az 1283-ban kibocsátott »Nagy privilégium« szerint a Justicia bíraskodik mindazon ügyekben, a melyek a király udvara elé kerülnek, ítéel pedig a bárók, mesnaderók, lovagok, infanzonok, városi polgárok és a mezővárosok tisztességes

¹⁾ Molino repertor. 200.

lakóinak tanácsával Aragónia törvényeinek és régi szokásjoga alapján.

A Justicia e jogköre azonban mindaddig nem nyerhetett rendíthetlen talajt a gyakorlatban, míg az Union üzelmei a törvények uralmát lehetetlenné tették. IV. Pedronak jutott osztályrészül megtörni az Uniont és biztosabb alapra fektetni az államjogi gyakorlatot, mint a hogy ez addig Aragóniában valaha is lehetséges volt. IV. Pedro tüzetes törvényt alkottatott a Justicia jogköréről a zaragozai San Salvador templomban tartott országgyűlésen mindjárt az epilai győzelem után 1348-ban, és a mi ezen törvénynek, mely az »Aragóniái törvénykönyv« 25-dik szakaszában foglaltatik, mélyebben járó államjogi hatályt biztosított, ugyancsak azou országgyűlésen rendelte el IV. Pedro azon eskü mintáját is, a melyet Aragónia királyainak a koronázás alkalmával Aragónia törvényeinek, szokásainak, erkölcsének, privilégiumainak és szabadságának épségben tartására letennie kell a Justicia vagy helyettese jelenlétében, a négy országgyűlési rend mindegyike egy-egy követének és Zaragoza város három juradójának jelenlétében, a Salvador templom főoltára előtt. 1461-ben ezen esküminta azután tüzetesen törvénybe foglaltatott. Benne volt ezen eskümintában, és ugyan már IV. Pedro formulázása szerint,¹⁾ többek közt az is, hogy a király törvényt alkotni, igazságot szolgáltatni és békét szerezni Isten egyházának, valamint a neki, a királynak alárendelt nép számára a lehető legjobb módon fog saját híveinek tanácsa értelmében; és hogy a püspököket, apátokat, grófokat és vazallokat tiszteletben fogja tartani, a tisztelet és megbecsülés mértékét ez utóbbiakkal szemben mindig ugyancsak a saját híveinek tanácsadása szerint alkalmazván. A koronázási eskü-minta ezen passusa képezi úgy a hogy az 1287-diki tanácsprivilegium megsemmisítése, vagyis 1348 óta, az államjogi alapját azon fölfogásnak, mely szerint Aragónia királya a kormányzás actusaiban az ő tanácsosainak véleményét meghallgatni, s azok

¹⁾ Ordination feyta por el muy alto e muy excelent princeps e senyor, el senyor don Pedro, el IV rey de Aragon de la manera como lo.s reyes de Aragon se faran consagrare ellos mismos se coronaran. Blancas, Coronaciones 117—152.

többségének tanácsadása szerint eljárni tartozik: mert az 1287-diki tanácsprivilegium megsemmisítése, vagyis 1348-tól egész le az aragoniai államnak mint sonverain független államnak megszűntéig, vagyis 1479-ig. midőn Aragónia Castillával egyesülve Spanyol királysággá lőn, oly törvény, mely a király tanácsosainak jogköréről s azok felelősségéről tüzetesen intézkedett volna, nem alkotott, forrásaink tanúságtétele szerint.

Csakis a Justiciára vonatkozólag alkotott IV. Pedro által tüzetes törvény, a mely ennek mint Aragónia főbirájának felelősségét körülményesen megállapítja vala: igen, elannyira körülményesen, hogy ha a Justiciát csakugyan oly értelemben lehetne a király tanácsosának tekinteni, mint őt pl. Prescott¹⁾ is tekinti, ez esetben bátran lehetne mondani, hogy Aragóniában legalább a király egyik, és épen legfőbb tanácsosának felelősségét IV. Pedro tüzetesebb törvény által állapította meg, mint a hogy ez a XIV. század, sőt a XY. század végéig is bárhol az európai szárazföldön megállapítva lett. Igen ám, de ha közelebbről tekintjük úgy a IV. Pedro által mint utódai által erre vonatkozólag alkotott törvényt, mit tapasztalunk? Azt, hogy a Justicia felelőssége, úgy a hogy e törvények azt contemplálják, kizárólag bírói felelősség volt, legális bírói felelősség, a mely anyagilag a miniszteri felelősség modern elvének alkotmánytörténelmi előzményéül nem szolgálhatott.

A IV. Pedro által alkotott törvény értelmében a Justicia bíró maradt egyfelől a király, másfelől mindazon felek között, a kik magukat a király által jogaikban sértve érezték;

¹⁾ Prescott, Ferdinand and Isabella, p. 30: »In addition to these official functions, the Justice of Aragon was constituted a permanent counsellor of the sovereign, and as such, was required to accompany him wherever he might, reside. He was to advise the king on all constitutional questions of a doubtful complexion; and finally on a new accession to the throne, it was his province to administer the coronation oath; this he performed with his head covered, and sitting, while the monarch, kneeling before him bare headed, solemnly promised to maintain the liberties of the kingdom; a ceremony eminently symbolical of that superiority of law over prerogative, which was so constantly asserted in Aragon. Prescott nem nevezi meg a forrást, a melyből e helyütt merít.

e törvény a törvény örül állítja oda a Justiciát, hogy meg-
 óvja a törvényeket a hivatalnokok visszaélései ellenében és
 egyúttal az összes tisztviselők tanácsadójává teszi a Justiciát
 mindazon ügyekben, a melyekben bármi tekintetben is jogi
 kétely merülhetett föl a tisztviselők fölfogásában.

A Justicia minden oly esetben, a midőn csak kétely
 támadt a tisztviselők fölfogásában valamely törvényt, valamely
 -szokást vagy valamely szabadságot illetőleg, arra volt joga-
 sítva, sőt kötelezve, hogy nyolcz nap leforgása alatt tanácsot,
 azaz útmutatást, föl világos jtást, tájékoztatást adjon a kétely-
 ben levő tisztviselőnek, mihelyt ez hozzá a kételyben forgó
 kérdésben 3 nap alatt a törvény rendelete szerint fölszerelve
 folyamodott. Az eljárást magát is felfüggeszteni tartozott
 minden ily kételybe esett tisztviselő, és az ügy elintézését
 csakis akkor vehette ismét foganatba, midőn már a Justieia
 hivatalos tanácsadása hozzája leérkezett. Ha nem követte az
 ily tisztviselő a Justieia tanácsát, akkor bűnvádi eljárás
 indítatott ellene, a melyben maga a Justieia volt a bírő;
 felebbezésnek nem volt helye. Ha pedig maga a Justieia
 rendelt el vagy tanácsolt személyek ellenében vagy dolgokra
 vonatkozólag olyasmit, a mi az ország törvényeibe ütközött
 vagy az ország szabadságait megsértette: úgy ez esetben,
 föltéve, hogy ez által a Justieia valakinek a halálát, szám-
 űzetését, testi büntetését vagy szabadságbüntetését okozta, a
 Justicia szintén megfelelőleg halállal, száműzetéssel, testi
 büntetéssel vagy szabadságvesztéssel volt büntetendő, az
 okozott vagyonbeli kárt kétszeresen kellett megtérítenie, el-
 vesztette a hivatalát, sőt jövőre még a képesítvényét is úgy
 ezen, mint minden egyéb hivatalhoz; végűi elvesztette a király
 kegyét és kizáratott a király házából miként a törvény
 mondja, vagyis a királyi udvarból.

Hasonló büntetéssel volt e törvény értelmében sújtandó
 az a .Justieia, a ki valakinek a halálát, száműzetését, testi
 büntetését, szabadságvesztését okozta az által, hogy elmulasz-
 totta az előírt 8 nap alatt megadni a kellő fölvilágosítást,
 útmutatást a kételybe esett tisztviselőnek; büntetést vont
 magára a Justieia még az által, ha hogy nem akart végzését
 hozni, midőn egyes bírák vagy egyéb tisztviselők ellen emelt

panaszokról volt szó, oly bírák és oly tisztviselők ellen emelt panaszokról, a kik az ország törvényei-, szokásai-, szabadságaiba ütköző módon jártak el személyekre vagy dolgokra vonatkozólag; valamint az által is, hahogy a Justicia valamely törvénybe ütköző parancsnak vagy fölhívásnak engedelmeskedett, vagy vonakodott kiadni a rendeletet valamely ítéletnek a végrehajtása ügyében, a mely Ítéletet ő magamondott ki valamely bíró vagy egyéb tisztviselő fölött, valamint az által is, ha nem tett meg egyáltalán mindent, a mit a törvény értelmében teljesíteni tartozik vala. A Justicia mind e büntetés azonban csak akkor hajtatik végre, ha már azt az országgyűlés határozatilag kimondotta.¹⁾ Ez tehát merőben bírói felelősségi törvény volt, a melynek ezen jellegén az 1352-ben esett módosítás sem változtatott. 1352-ben ugyanis a törvény oda módosítottatott, hogy ezentúl csakis a sobrajunteróknak, vagyis a bírói ítéletek és egyéb végzések végrehajtóinak tartozik a Justicia tanácsot adni, egyéb bírácoknak azonban csak oly büntető vagy magánjogi esetekben, a melyeket maga a Justicia is kételyt ébresztőkül vél fölismerhetni.

1371-ben törvény alkottatott, a mely épen oly büntetéssel sújtotta a Justicia jogkörébe jogosulatlanul beavatkozókat, mint a minővel a törvény sújtatni rendelte a hivatalos hatalommal visszaélőket. 1372-ben pedig törvény alkottatott, a melyben egyenesen kimondatott, hogy még akkor is érvénytelenek és semmisek mindazon rendeletek, a melyek a Justicia jogkörének gyakorlását egy vagy más concret esetben gátolni akarják, ha ezen rendeleteket maga a király vagy ennek legidősebb fia bocsátották ki; azok pedig, a kik ily rendeleteket kieszközöltek, kétszeres kárpótlással tartoznak a jogaikban sértett feleknek. Semmisek mindazon perek, a melyek ily rendeletek folytán keletkeztek és a törvényt szabta büntetés sújtja azon bírákat, a kik ily rendeletek alapján jártak el a perfölvételnél, tárgyalásánál vagy az ítélethozatalban.²⁾

¹⁾ L. az aragoniai »Törvénykönyv« 25-dik szakaszát. — Ezt a mozzanatot nagyon is félreértette a boldogult Ladányi Gedeon a maga érdekes értekezésében. L. saját értekezésemet a miniszteri felelősség eredetéről az akad. társad. értek. során 1882.

²⁾ L. az aragoniai »Törvénykönyv 25. sz. Ennyire ki volt mun-

Nevezetes az 1442-diki törvény is, a mely a Justiciát elmozdíthatlanná teszi élte fogytáig, még az esetre is, ha nemcsak a király óhajtaná őt elmozdítani, de még ha ő saját maga is óhajtana megválni állásától. Az » Aragóniái törvénykönyv« e törvény indokolásában hangsúlyozza, hogy a Justicia elmozdíthatlanságát azért kellett kimondani, hogy függetlenné tétessék az ő állása minden irányban, elannyira, hogy ne függjön az senki önkényétől.¹⁾

Nem szükség belemerülnünk sem a Justicia összes magán- és büntetőbírói funkcióinak elemezgetésébe, sem a forma del derechoba, meg a manifestatióba; sőt nem szükség itt még azon törvényekről sem megemlékezni, a melyek Aragóniában 1461-től, illetőleg 1467 óta a Justicia helyettesének, majd helyetteseinek állomását, ezek betöltési módozatát, jogkörét stb. érdeklőleg alkottattak; hisz ez tisztán bírói tisztre vonatkozik, tehát oly ügy- és jogkörre, a melynek történelmi fejlődéséből nem hárulhat a monarcha tanácsosai felelősségének kérdésére a múltban egyáltalán semmiféle tanulság.

Csakis a Justicia feleltre vonásának módozatait megállapító törvényekről kell néhány szót mondanom.

A Monzonban tartott 1398-diki országgyűlésen alkotott törvény a Justicia ellenében eljáró inquisitorokra nézve azt rendeli, hogy az országgyűlés 8 jelöltet állít föl és ezek közül a király szabadon választ 4-et, még pedig akként, hogy a négy országgyűlési rend közül mindegyikre essék egy inquisitor. E törvény szerint a bíráskodás joga azonban magát a királyt és

kálva a törvények uralmának biztosítására célbavett szervezet és alaki meg anyagi jog már a XIV. században Aragóniában. Jléltó vonás egy oly államhoz, melynek törvényhozása már 1325-ben, tehát II. Jayme alatt, eltiltotta a tortúrát, mint a mely »nem méltó egy szabad országhoz«. Egy ily állam alkotmányfejlődésében nem hihetetlen azután még az sem, a mit Blancas a Justicia jogkörének, illetőleg állambírói hivatásának eredeti megokolására nézve mond: »Ne quid autem damni detri-mentive leges aut libertates nostrae patiantur, judex quidem médius adesto, ad quem a Rege provocare, si aliquem laeserit, injuriasque arcere si quas torsán Reipublicae intulerit, jus fasque esto.« Blancas, Comment, i. h. L. a saját értekezésemet a miniszteri felelősség eredetéről M. t. Akad. Társ. ért. sor. 1882.

²⁾ Törvénykönyv 22.

az országgyűlést illeti meg. A négy inquisitor csakis vizsgálóbírói szerepre volt hivatva. Az 1467-diki országgyűlés azonban, mely Calatayudban tartott, törvényt alkotott oly értelemben, hogy az országgyűlés 17 inquisitort válasszon sorshúzás útján, és e 17 inquisitor ne csak az előnyomozást, vizsgálatot teljesítse, de egyúttal maga e 17 inquisitor üljön bíróságot is a bepanaszolt Justicia fölött, szavazattöbbséggel hozván meg ítéletét, a mely azonban a törvény rendelete szerint mint az összes 17 inquisitor egyhangú ítélete volt promulgálandó.¹⁾

A legtüzetezsebb részletességgel látjuk körülírva az »Aragóniai törvénykönyvében a vád alá helyezett Justicia fölötti eljárást minden legkisebb mozzanatában; annyi műgond nyilatkozik az ezen eljárást megállapító szabványokban, hogy az ember szinte bámul, hogy hogyan bírt ezen kicsi ország törvényhozása ily finomul árnyalt utakat és módokat kieszelni a XIV. és XV. században.

Rendkívül érdekes ezen eljárás képe, úgy mint ez az 1467 óta alkotott törvények szövegében egybeállítva és Zurita által kiszínezve vagyon: de jelen értekezésem keretén belül mindez csak közvetve lenne értékesíthető, a mennyiben itt nem a modern miniszterek elődeiről, az uralkodó politikai tanácsosairól, hanem a Justiciáról és ennek felelősségéről, tehát kizárólag bírói felelősségről és feleletrevonásról vagyon szó. Csakis annyiban játszik ez bele a miniszteri felelőség alkotmánytörténelmi előzményeibe, a mennyiben a Justicia feleletre vonását nem egy szűkebb körű, hivatásszerűleg rideg bírói forum, nem valamely minden politikai funkciótól távol álló független és állandó törvényszék eszközölte, hajtotta végre, hanem egy politikai testület, még pedig a legnagyobb politikai testület, a mely monarchiában képzelhető, t. i. maga a souveraine jogokat gyakorló országgyűlés. És e részben csakugyan fontos előzmény a 4, majd 17 inquisitor állomása betöltésének mikéntje, valamint jogköre is: átment ezen eljárásból nem egy elem még a modern törvényhozások alapgon-

¹⁾ Az aragoniai Törvénykönyv 78 stb. szakaszaiban bőven leírva találjuk ezen egész eljárást, mely oly annyira jellegző Aragónia államéletére nézve.

dolatába is, midőn arról volt szó, hogy a képviselőház által vád alá helyezett miniszterek fölött oly esküdszék üljön bíróságot, mely a felsőház által ennek kebeléből vagy mindkét kamra kebeléből alakíttassák.

IV. Pedro, a ki a Justicia jogkörét oly bölcs belátással szabályozta törvényhozás útján, nem sokára saját maga is oly helyzetbe jött, a melyben bebizonyíthatta úgy a kortársak mint az utókor előtt, hogy lelke legjobb meggyőződése szerint járt el ama törvény megalkotásánál és még akkor sem vonakodik azt megtartani, ha ennek az általa alkotott törvénynek az éle az ő saját királyi személye ellen fordul.

Midőn IV. Pedro Sibilía de Forciát, egy cataloniai nemes leányát nőül vévé (1380), első nejétől született egyik fia Juan infans már Aragónia főköormányzója volt. A mostoha azonban annyira üldözte e derék hercezeget, hogy még azt is keresztülvitte a királynál, hogy ez őt törvény ellenére főköormányzói állásától nagy hirtelen megfosztotta. Juan infans most ugyancsak a saját apja által alkotott törvény alapján a Justiciához folyamodott jogsérelmének orvoslásáért, megnyerte a Firma del derechót és a Justicia, Don Domingo Cerdan, ítéletileg kimondotta, hogy Juan infans főköormányzói állásától törvényellenesen fosztatott meg. tehát visszahelyezendő hivatalába. Egyúttal elrendelte a Justicia, hogy a neki régi szokásként kiszolgáltattott inhibitorius levelek az egész országban kihirdettetvén, a főköormányzói hivatal összes ügyei azonnal ismét Juan infans nevében viendők. A király neió tett semmi ellenintézkedést; beleegyezett az infans visszahelyeztetésébe hallgatagon.

IV. Pedro után következett kia I. Jüan (1387(1395). A tanácsosok felelőssége elvének érvényesítésére az ő uralkodása alatt csak az történt, hogy az aragoniai országgyűlés, az alkancellár Ramon de Francia és a Justicia Domingo Cerdan által fölhívta a királyt, hogy alakítsa át udvarát, bocsássa el Carroza de Villarayutot, ezt a veszélyes úrnőt, a kinek tanácsára inkább hallgat a király még kormányzati dolgokban is, mint bármely más tanácsosáéra, a minek folytán azután nem csak a közérdek szenved csorbát, egyesek megkárosítást, de a törvények is megszegetnek. Juan király hosszas vonakodás

után csakugyan megszívlelte a rendek fölszólalását és elbocsátottá a nevezett udvarhölgyet.¹⁾ Tehát a Lord Palmerston postulatumnak is megvan a maga előzménye Aragónia történelmében.

Fernando²⁾ (1412-1416) szintén figyelemben tartotta tanácsosainak nézeteit, véleményét, sőt még tanácsadásait katonai ügyekben is, a nélkül, hogy erre őt egyéb törvény kötelezte volna, mint a koronázási eskümintának fönt idézett, általánosságokban mozgó passusa. A barcellonai küldötteknek pedig, midőn ezek öröklött előjogaik és szabadságaik teljes épségben tartását követelték, Fernando azt felelte,³⁾ hogy szigorúbban járt volna el irányukban, ha a tanácsosai nem ajánlottak volna neki egyelőre még némi mérsékletet a cataloniaiak irányában. A király tehát itt tanácsosaira hivatkozik, de csak azért, hogy az ő egyéniségének tekintélye csorbát ne szenvedjen. Az ily hivatkozás bizonyára nagyon kevésbé alkalmas azon nézetnek beigazolására, a mely nézet felelős tanácsosokat vél fölismerhetni Fernando korában is.

V. Alonso (1416(1458) 'határozottan visszautasította a cataloniaiak és valenciaiak azon kérelmét, hogy a király bocsássa el a castillaiakat az ő udvartartásából. Ámbár az aragoniai rendek egy része — többek közt Zaragoza követői is — támogatták ezen kérelmet, V. Alonso azt felelte nekik, hogy ő bizony az ő atyja hű szolgáit nem fogja azőkedvökért elbocsátani és igyekezni fog ugyan bölcsen kormányozni, de ez nem azt jelenti még, hogy a kérelmező rendek belátása szerint kormányozzon.

Ennyire távol állott Aragónia ezen királya is még attól

¹⁾ Zurita, Annales de la corona del reyno de Aragon X, 40 — 56. — Blancas, Comment. 673. - Carbonnei 100, IV. Pedróra vonatkozó-ítélete nagyon is előnyösen hangzik ahhoz képest, a mit az ő keményszívűségét illetőleg azok utódai várhattak volna, a kiknek a szájába - az epilai csata után — izzón folyó harangérczet öntetett.

²⁾ Zurita, Annales XII, 1—60.

³⁾ Zurita, Annales, i. h. a hús és egyéb élelmi czikkeért fizett fogyasztási adó, helyesebben királyi illeték kérdése fölmerültének alkalmából érdekesen írja le, hogy mint rendelte magához és mint dorgálta meg Barcellona város első tanácsnokát Fernando. De a tanácsnok sem volt rest a királyt esküjére figyelmeztetni.

a fölfogástól, a mely az alkotmány-politikát és alkotmányjogot ott, hol a tanácsosok felelőssége ez utóbbiban gyökeret vert, szükségkép átlengi.

Mіндеzek tehát nagyon kevésbé bizonyíthatnának azon föltevés mellett, hogy az 1287-diki privilégium megsemmisítetése óta Aragóniában a király tanácsosainak felelőssége részét képezte volna az alkotmányjognak; sőt a legutóbb fölhozott adat egyenesen ellene szól az ily föltevésnek.

Van azonban mégis némi nyoma annak, hogy a XV. század második felében, ha nem is magában Aragóniában, hát legalább Catalufiában, a mely reálunióban állott ez idő szerint Aragóniával, élt a rendekben az a köztudat, hogy az uralkodó actusaiért tanácsosai felelősek. TI. Juan alatt történt ugyanis, aki 1458—1479-ig uralkodott, hogy Cataluna rendei, különösen pedig Barcelona város polgárai szerfölött fölháborodának a király azon tette fölött, hogy ez tulajdon fiát, Carlos infanst, Leridába hívatta és itt mint olyat, a ki tulajdon atyjának és királyának élete ellen összeesküvést sző, bebörtönöztette. Carlos infans e részbeni ártatlansága felől egész Aragónia s egész Cataluna meg volt győződve; épen ezért valóságos zivatar tört ki, midőn híre ment az infans elfogatásának. Aragónia és Cataluna rendei követeket küldöttek azonnal a királyhoz, hogy bocsássa szabadon Carlos infanst. De a király visszautasította kérelmüket, daczára annak, hogy a követek arra utaltak, miszerint az infans elfogatása nem volt törvényszerű. Alig érkeztek vissza a követek Barcellonába : a hír, melyet a király viselkedése felől hozzájuk hoztak, föllázította a várost. Barcellona tanácsa fegyverre szólította Cataluna népét; fölszereltek rögtön egy hajóhadat és útnak indították a sereget, hogy *hadat viseljenek a király rossz tanácsosai ellen*. Nem a király ellen, annyira nem a király ellen, hogy e sereg a közös uralkodónak, Aragónia királyának zászlói alatt vonult ki a hadjáratra; ¹⁾ mondom

¹⁾ Castillo 48 idézve Schmidtnél, 365.1.; Carbonell, Chronica o hystoria de Espanya. 231. — Marineus Siculus XIII, 415. Ezen nevezetes fiatot alig vették figyelembe azok, a kik eddigelé alkotmánytörténelmi kísérleteket írtak a király tanácsosai felelősségének történelméről. Hl. ö-K.jl., V. Mohl, Ministerv. és Hallam i. h. L. saját ért. 1882.

nem a király ellen, hanem csakis ennek rossz tanácsosai ellen. A király pedig meghökkenve a történeteken, csakugyan szabadon bocsátotta Carlos infanst.

Íme tehát egy nyoma annak, hogy Catalura rendei, különösen pedig Barcellona polgárai, nagyon is bírtak érzékel a tanácsosok felelősségének elve iránt a XV. században ?

Vájjon mi ápolta bennük ezt az államjogi érzéket? Annak nem találjuk semmi nyomát forrásainkban, hogy Catalunában valaha is tüzetes törvények alkottattak volna az uralkodó tanácsosainak felelősségéről; sem Capmany y Monpalan, sem Carbonell nem szólnak erről; Desclotot¹⁾ sem idézi senki ily értelemben: de azért mégis nagyon lehetséges, sőt valószínű, hogy ha 1287-ben oly tanácsprivilegiumot bírt kieszelni az aragoniai Anion a tanácsosok felelősségének irányában: a jogtudósokban és jogi írókban bővelkedő Catalúia, a Jayme de Mont-Jui és a Jayme de Calicio hazája még inkább bírt és igyekezett is törvényhozásilag rendelkezni a tanácsosok felelőssége tárgyában. Nem csak Aragónia közelsége, nem csak az a réalunio, a melyben Catalonia ez utóbbival századok óta állott, de maga a catalan népnek ismeretes szelleme, szabadságáért rajongó, s határozottan a jogegyenlőség felé törekvő hajlamai terelhették a cataloniai törvényhozást ily irányba. Nevezetes góczpontja volt ezen törekvéseknek Barcellona. e nagy összeköttetésű, dúsgazdag és művelt tengeri kikötőváros: hisz nem csak hogy e város tanácsa szokott századokon át a leghatásosabban szembeszállni mindazokkal, még Aragónia királyaival is, ha ezek a catalan államjogot megsértették, hanem e város tanácsa volt az, a mely, alig egy évre a Carlos infans szabadon bocsáttatása után, midőn ez utóbbi állítólag mérgezés következtében meghalt, minden réaluniót, minden' államjogi köteléket föl akart mondani az aragon monarchiának és Barcelionát, a nagy olasz városok mintájára, szabad köztársasággá akarta átalakítani!

A hol ily szellem uralkodik, ott — mindig a XIV. és XV. századról szólva — ott csakugyan nagyon valószínű, hogy

¹⁾ Historia de Cataluna de las empresas hechas en sus tiempos por los reyes de Aragon hasta la muerte de Don Pedro el grande. (Cervera spanyol fordítása 161 l.)

a törvényhozás nem hagyja megelőzni magát kevésbbé művelt szomszédai, az aragonok által, az uralkodó tanácsosai felelőségének érvényre emelésében. Ha nem bírjuk positiv nyomait a catalan törvényhozás ily irányú kezdeményezésének, ez inkább a ránk szállott források hiányos voltában lelheti az okát, mint bármely egyéb mozzanatában Catalonia alkotmán y-történelmének.¹⁾

Castilla alkotmánytörténelmének jellegző vonásairól megemlékeztem a miniszteri felelőség eredetéről szóló 1882-diki akadémiai értekezésemben; most a fönnebbieket kapcsán csak azt kívánom még hozzáadni, miszerint szemléljük ugyan annak a nyomát a forrásokban, hogy Castilla királya tartozott — legalább a XV. század folyamában — figyelembe venni az ő tanácsosainak, illetőleg ezek többségének nézeteit, véleménynyilvánítását, tanácsadását: de hogy e tanácsosok felelősége Castillában valaha is törvényben lett volna kimondva, ennek nyomát sehol sem találhatni. így állítatik Castilla királyáról, IV. Enriqueről, hogy midőn neki Aragónia rendei a koronát följánlották, oda nyilatkozott volna, miszerint ő ez ajánlatot, Aragónia följánlott koronáját elfogadja, *mert az Ő (castillai) tanácsosainak többsége is hasonló értelemben nyilatkozott.* Ez jellegző vonás, midőn egy XV. századbeli monarchiáról van szó: de ebben a jellegző vonásban még nem rejlik benne szükségképen a tanácsosok politikai felelősége is, a mint hogy ezen megkülönböztetésre egyéb középkori monarchiák analogonai nagyon is élénken emlékeztetnek.¹⁾

De térjünk most már át Magyarországra. 1882-ben a t. Akadémia előtt tartott értekezésemben tüzetesen méltattam III. András királyunk 1298-diki tanácstörvényét, ráutalva azon nevezetes helyre, mely e kora törvényünk emlékeztét az európai alkotmánytörténelemben benső jelentőségénél fogva megilleti.³⁾

Az már most a kérdés, minő viszontagságokon ment keresztül ezen 1298-diki törvényünk megalkotása óta a király

1) L. a 2. alatt i. m.

2) Castillo, Chronic. 68. kv.

3) L. A miniszteri felelőség eredete Magy', tudom. Akad. Társ. ért. 1882.

tanácsosai felelősségének államjogi kérdése, le azon időpontig, a melyben II. Ulászló királyunk alatt egy egészen új, csaknem azt mondhatni az akkori időkhöz mérve, hogy rendszeres törvényzikk alkottatott a király tanácsosainak felelőségéről, és másodsor, hogy minő helyet foglalhat el államjogi beleitekenél fogva az európai alkotmánytörténelem megfelelő phasisaiban II. Ulászló ezen törvénye?

A mi a kérdés első felét illeti: erre csak nagyon szegényes feleletet lehet adni manapság fölszinen levő forrásaink elégtelensége miatt.

Valljuk be őszintén, hogy államjogi irodalmunk termékei sem számra, sem tűzetességre, sem az államélet különböző ágazatainak megfelelő sokoldalúságra nézve a korábbi századokban sohasem állottak arányban azon életerőben gazdag élénkséggel, a melyben maga a gyakorlati alkotmányos államélet hazánkban az illető századokban folyton pezsgedett. Szakadatlan hadviselés, majd csakhogy nem örökös belvillongások, a sok csapás, mely a török hódoltság folytán nemzetünkre, főleg pedig annak értelmiségére nehezedett, mindez kimagyarozhatja ugyan némileg a hazai államjog tudományos, irodalmi művelésének elhanyagolását a legutóbb lefolyt századokban : de teljesen még sem képes kimenteni. Mert ha csak egy tizedrészét szentelték volna III. András kora óta hazai komolyabb politikai történetbúváraink, történetíróink és jogtudósaink összes irodalmi munkásságuknak a hazai államjog legfontosabb kérdéseinek: akkor tán jórészt egészen más világításban, de minden esetre kevésbé hézagos képletekben láthatnák most elvonulni lelki szemeink előtt a magyar alkotmány fejlődését, mint a hogy ezt tényleg a ránk szállott forrásokból merítve szemlélhetjük.

Többet mondok, maga az államhatalom sem sokat törődött azzal, vajjon történelmileg fejlődött alkotmányunknak szükségkép történelmi kritikám szoruló legfontosabb jogi mozzanatai kellő szakirodalmi ellátásban részesülnek-e? Nem a török háborúk és nemzeti szabadságharczok, jórészt vallás-háborúk által végig zaklatott nemzedékek fölött uralkodott államhatalomra teszem ezt a megjegyzést, de azon államhatalomra, a mely a szatmári béke óta belháborúk által nem

zavart közállapotaink rendezésére volt utalva. III. Károly nevezetes reformokat hozott be államintézményeinkbe, ez tagadhatatlan, művét folytatta Mária Terézia: de vajjon megtörtént-e az, a mi ugyancsak a XVIII. század folyamában már rég gyökeret vert szokás másutt volt, az államélet nem messze történelmi múltjának, de megtestesült jelenének irodalmi nyilvántartására?

Európa legtöbb államában szokásos volt már akkor az állami Schematismus, mint hivatalos tanúságtétele a kormány államférfiúi műveltségének és az államszervezet irodalmi nyilvántartására irányuló buzgalmának. Schwarzkopf már 1798-ban egy egész könyvet adhatott ki Berlinben az európai államschematismusok irodalmáról, annyi állam kormánya gondozta volt már akkor ezt az ügyet Európázerte.

Hazánkban a kormány nem gondolt ilyesmire. Hivatalos államschematismus nem létezett itt mi nálunk egész 1788-ig; akkor is az egyetemi nyomda vállalata volt inkább, mint az államkormány kiadványa. A mi kormányaink a XVIII. század folyamában ilyesmire nem gondoltak és így megtörtént tényleg az az anomalia, hogy Magyarország tisztai névtárának kiadását 1728-ban egy élelmes pozsonyi könyvkötő, valami F. Dominik Spaiser, mint nyerészkedési vállalatot kezdeményezte és 1788-ig folytathatta a nélkül, hogy ezen vállalatának valamely hivatalos színezetű vetélytársa akadt volna; nem, 60 éven át folytatta e nyerészkedési vállalatát a pozsonyi Spaiser-czég, és nem a m. kir. udv. cancellaria, nem is a m. kir. helytartótanács, hanem csakis egy győri magánvállalkozó, J. A. Streibig csinált neki némi concurrentiát.

Első pillanatra jelentéktelen mellékkörülménynek látszik; de közelebről tekintve, nem kevésbé jellegző, mint az az -elutasítás, és ezen elutasításnak a hangja, a melyben épen a francia forradalom emberjogokat proclamáló hevélyeivel egy időben együtt üléső rendi országgyűlésünk a jórészt elvesztettnek hitt, vagy nem is sejtett régi magyar törvények nyomait oly hangyaszorgalommal és szakértelemmel kibúvárló *Kovachich Márton Györgyöt* részeltetni jónak látta, midőn ez pótolhatatlan becsű alkotmánytörténelmi munkáinak kiadásáért ezen rendi országgyűlésünkhöz folyamodott. Persze

Kovachich abban az időben, midőn folyamodását benyújtotta, mindössze is csak holmi alantas tisztviselőcske, kir. kamarai írnok volt!

Ott, hol ily dolgok történhettek még a XVIII. században, sőt tekintettel Kovachich újabb folyamodványára, még a XIX. század második évtizedében is: ott azután ne csodálkozzunk, ha a korábbi századok, a könyvnyomtatás áldásait még nem élvező századok törvényhozási actusainak még oly kérdésekben is vajmi könnyen nyoma vesztetett, a mely kérdések az alkotmányjog legfontosabb elemeit érintették. Ne csodálkozzunk, ha nem tudunk manapság a király tanácsosai felelősségének tárgyában III. András halálától le egészen II. Ulászlóig egyebet, mint azt, hogy Mária királyné fogsága idején Budán gyűlés tartatott 1386-ban, és ez a gyűlés azt határozta, hogy a királyi felség az ő tanácsosainak tanácsát követni tartozik, a rossz tanácsadók pedig kizárandók a tanácsból,¹⁾ ezen fölül megtudjuk legfőlebb még azt, hogy a, Knauz Nándor²⁾ által fölfedezett temesvári országgyűlési, decretuma Zsigmond királynak (1397) az Arany Bulla azon pontján, mely a várispánok felelősségét rendeli vala el, nevezetes módosítást tesz, elrendelvén a ránk csonkán szállt szöveg szerint, hogy »A nádor pedig, az országbíró, a bánok és várispánok, a kik a király által rájuk bízott hivatalt nem kellően viselték s nem különböztetik meg vármegyéjük népét., a nemeseket és más állapotú embereket, ha ez rájuk bizonyodik« és mozdíthassanak el csúfosan hivataluktól. Amit ezen fölül Zsigmond egyik-másik törvénye a tanácsosokra vonatkozólag magában foglal., az semmiképen sem eshetik a politikai felelősség rovata alá.

Albert király pedig éppen az. ellenkező utat követte: nem a király tanácsosait tette felelőssé az ő decretuma, hanem a nádort tette államjogi bírónak, majd csak hogy nem az aragóniai Justicia mintájára.

Fontos, mondhatni ezen egész időszakban az 1386-diki határozat és a Zsigmond-féle Bulla-módosítás mellett még a

¹⁾ Szlemenics VII. 233—4.

²⁾ M. tör. tár 111- 191. kv. Hl. ö. Ladányi I, 228—9.

legfontosabb az, hogy I. Ulászló 1440-ben az országgyűlés határozatából III. András királyunk 1298-diki törvénycikkét újból törvényerőre emelte. E szerint az 1298: t.-cz. 23. pontja, mely azt rendeli vala, hogy az, a mit a király a melléje rendelt tanácsosok hozzájárulása nélkül rendel, érvénytelen legyen, I. Ulászló alatt 1440-ben, másfélszázados szünetelése, helyesebben elhalása után, ismét államjogi érvénybe lépett: hogy volt-e kellő hatálya a gyakorlati alkotmányosságban, e felől, megvallom, nem bírok történetíróinkból s egyéb forrásainkból magamnak kellő eligazodást szerezni. Egy azonban bizonyos, és ez az, hogy III. András e nevezetes törvényének újból érvényre emelése, — vagy mint a régiek itt helytelenül mondják, megerősítése, ha egyéb czélt nem is ért el az alkotmányosságban, elérte legalább azt, hogy ébren tartotta a köztudat és az értelmiség jogérzékét a király tanácsosai felelőségének nagy postulatuma irányában. Az 1444: II. tv.-cikk azonban sehogy sem válhatott e postulatum kielégítésének előnyére.

Hunyady János kormányzósága alatt szintén tanácsot adtak az 1476-diki országgyűlésen a rendek a felségjogokat gyakorló kormányzó mellé, sőt ennek ellenőrzésére: de hogy mért nem lehet ezen törvénycikkét, valamint az 1454-diki tanácstörvényt sem betudni a király tanácsosai felelőségéről alkotott törvények sorozatába, ezt kifejtettem a miniszteri felelőség eredetéről szóló 1882-diki akadémiai értekezésemben.

Tetőpontját a tanácsosok felelőségét elrendelő régi magyar törvényhozás, kétségen kívül, II. Ulászló 1507-diki decretumában éri el. Megérdemli, hogy vele és előzményeivel tüzetesebben foglalkozzunk.

Rendkívül sajnálhatjuk úgy egyáltalán az alkotmánytörténelem, mint tüzetesen hazánk államintézményei múltjának szempontjából, hogy nem bírnak valamelyes irodalmi terméket egykorú magyar jogtudós tollából a II. Ulászló korából a tanácsról, különösen pedig a tanácsosok felelőségéről alkotott törvénycikkekről, valamint ezen intézménynek gyakorlati működéséről. Mert a monarcha tanácsosainak felelősége, különösen pedig e tanácsosok *politikai felelősége* abban az időben, a XVI. század első évtizedében sehol, Európa egyet-

lenegy szárazföldi államában sem volt ily tüzetességgel törvénybe iktatva, mint ahogy ez tényleg és de inre megtörtént Magyarországon az 1507-diki országgyűlésen. Maga a törvény szövege előttünk áll ugyan; mint mindenki tudja, ott pompázik a »Corpus Juris«-ban: de csakis általános tanulságokat vonhatunk le ebből a »Corpus Juris«-ba belejutott szövegből; részletes értesülést oly módon, hogy ezen intézménynek teljes államjogi képe tisztán lebegne manap szemeink előtt, ilyen részletekbe behatoló és már magának a dolognak lényegére nézve fölvethető kérdések minden fontosabb mozzanataiba világot árasztó értesülést nem szerezhetünk ma már magunknak, a tudománynak, illetőleg az európai alkotmányjog történelmének igen nagy kárára.

Pedig élt, alkotott és írt abban az időben hazánkban egy férfiú, a kinek a nevét századok óta ép oly sűrűn vagy talán még sűrűbben vették ajkaikra Kárpátoktól Adriáig a jogtudósok, történétírók, bírák, ügyvédek, perlekedő felek és a még ki nem keresett örökségről álmodozók légiói, mint a hogy ajkaikra veszik évtizedek óta a legnépszerűbb költőnk, Petőfi nevét a magyar nemzeti irodalom barátai.

Egy codificator. a szónak XVI. századbeli értelmében, a kinek a művét kegyelettel fogja környezni a hazafias tudomány szeretet, míg csak magyar elmét melegen fog érdekelni a jogtörténet. A »*Tripatitum*« elévülhetetlen nevű szerzőjét. *Werböczt* értem, a ki benne élt a II. Ulászló törvényhozásának legbensőbb munkakörében úgy is mint előkelő jogtudós, úgy is mint a bírói hatalom egyik jelentékeny állású közege. Minő fény özönlenék most a régi Magyarország ezen örökre emlékezetes intézményére, a király tanácsosainak felelősségére, ha Werböczy ösztönzetet érzett volna magában tüzetes munkában tárgyalni akár a történelmi előzményekkel együtt, akár ezek nélkül a tanácsra és a tanácsosok felelősségére vonatkozó törvények megalkotásának történetét, és miután senki nem ismerhette jobban nálánál a törvényhozás intencióját, azok valódi államjogi és politikai jelentőségét.

Werböczy halhatatlan szolgálatot tett hazájának, midőn megírta a maga »*Hármas könyv*«-ét: de nemcsak hogy külön, hogy ily tüzetesen államjogi munkával nem gazdagította hazánk

jogi irodalmát, hanem még »Hármas könyv«ének tervezetét is oly alaprajz szerint építette föl, a mely egyáltalán már a maga teleológiájánál fogva kizárt a maga keretéből minden érdemleges államjogi méltatást, rendszeres összefüggésben és komolyabb mérvekben. A magyar államjognak nem egy sark-tételét mint anyaforrás maiglan is a Werbőczy »Hármas könyve« tartalmazza; megbecsülhetetlen tárház e XVI. századbeli munka egyáltalán a maga nagy számú államjogi vonatkozásainál fogva: ámde ne feledjük, hogy Werbőczy mind ez államjogi tételeket, pl. a személyjogok tárgyalásában a nemesek államjogi természetű jogait,¹⁾ csakis azért szövi bele e munkájába, mert azok az általa felölelt magánjogi mozzanatoknak részben alapvető, részben lényegesen kiegészítő részét képezik, elannyira, hogy ezen államjogi mozzanatok kidomborítása nélkül a mű teleológiája — különösen az akkor még Európaszerte dívó, köz- és magánjogot elegeesen tárgyaló jogirodalmi chablonok értelmében — érzékeny csordát szenvedett volna még a maga magánjogi horderejére nézve is. Adhatott volna, ugyan Werbőczy — a régi spanyol hason természetű munkák példájára — egy rendszeres vázlatot Magyarország államjogáról, s ezen vázlatban tüzetesen szólhatott volna a tanácsról és ugyan nem csak a tanácsot megillető tiszteletről, miként ezt teszi, de a tanácsosok felelősségéről is. ha másutt nem, hát a »Bevezetés«-ben: ámde Werbőczy inkább beszél Homerosról, Hesiodosról, inkább idéz a római költőkből és a szentatyákból, sem hogy egy ily államjogi vázlattal igyekezett volna amúgy is örökbecsű munkájának értékét még e tekintetben is kifogásolhatatlanná tenni. Nem osztom nem rég elhalt jelesünk : Dell Adami Eezső túlszigorú kritikáját a Werbőczy jogtudományi önállóságának mértékét és tudományos láthatárát illetőleg; mély meggyőződésből csatlakozom én is azokhoz, a kik korához képest magas színvonalon látják a »Tripartitum« szerzőjét: de ha azt látom, hogy pl. Werbőczy az országzászlóokról csak azért mond el az I. könyv 94-dik czimében egy rövidke államjogi excursiót, hogy utána tehesse, miszerént az »országzászlósok

¹⁾ Tripartitum. Pars I. Tit. 9. stb. — így a főpapak és egyéb egyházi személyek kódolási kötelezettsége, stb.

özvegyeinek hitbér és jegyajándék fejében száz márka fizetetik» — tehát csakis mintegy kiegészítésül az előző 93-dik címnek, a mely a hitbér — és a jegyajándékkal foglalkozik: ha, mondom, azt látom, hogy Werbőczy meglehetősen belemegy egy helyütt azon államjogi kérdésnek fejtegetésébe is, hogy a pápa az egyházi javadalmak adományozására nézve az országban magának semminemű hatóságot azaz felségi jogot ion nem tartott a megerősítésen kívül, és azután a következő czimben azt tárgyalja, hogy a főpapok és egyéb egyházi személyek kivétel nélkül hűségi hódolatra kötelesek a király irányában, világi birtokaikra nézve pedig világi bírák előtt tartoznak törvényt állani, és mindezt csak azért szövi be épen ezen a helyen — az I. Részben, mert a következő czimben a királyi adományokról és azok nemeiről akar szólni, a minthogy a nemeseknek törvény útján kívüli le nem tartóztatását és az Arany Bulla végzetterhes felkelésjogi záradékát is csak azért szötte be, mert ezeket az állampolgári, államjogi jogokat — mint ma mondanék — mint magánjogi jogokat tekintette: akkor minden nagy kegyeletem mellett mégis be kell ismer-nem, hogy legalábbis hiú álmodozása a régmúlt idők lehetőségein merengő honfiúi kebelnek mint valószínű alternatívát föltenni, hogy Werbőczy *csak ami* nem szötte bele az 1507-ben alkotott tanácstörvény elemeit az ő »Hármaskönyv«-ébe, inert ekkor nem remélhette volna a Várdai Pál prépost, Batthányi Benedek várnagy, Ellyewelleghi János nádori, Bellyén Albert, Bolvár Pál személynöki itélőmesterek, Gibarti Keserű István alnádor, Mekcsei György titkár, Zobi Mihály és Domhó Pál törvényszéki esküdt bírák s Petróczy Henczelffi István kh. ügyigazgató által »elolvasott, átnézett, megvitatott és megvizsgáltatott törvények és helyben hagyott szokások helyei rendben és kellő módon írott« voltának ³⁾ elismertetését, és ennek folytán úgy a Rendek általi elfogadtatását, mint II. Ulászló általi szentesíttetését, — vagy pedig csak azért nem, mert ő már mint szerző nem tartotta volna ildomosnak ily tanácstörvények elemeivel tarkáztatni egy oly munka szövegét,

³⁾ A »Tripartitum opus juris consuetudinarii regni Hungariae« megérdemelne annyi, túlnyomórészt magánjogi és perjogi méltatás után még; egy alapos, és rendszeres, kimerítően államjogi kritikát is.

a mely már maga czimében és kizárólag a »Tripartitum opus juris *consuetudinari*« kifejezéssel igyekszik annak tartalmi lényegét jelzeni.

Legyen bárhogy, annyi tény, hogy Werbőczy munkájából a tanács szervezetét és a tanácsosok felelősségét illetőleg fölvilágosítást nem nyerhetünk és nem nyerhetünk más kortárs művéből sem: így azután kénytelenek vagyunk későbbi századok jogirodalmi termékeiben kutatgatni ily fölvilágosít.: kommentarok vagy legalább scholionok után: kötelelességszerű fáradozás, a mely azonban épen nem kecsegtethet alkotmányjogilag számba vehető eredménnyel, a minthogy a politikai pártszenzendély miatt, a mely a XVI. és XVII., sőt XVIII. századbéli, e tárgy körül forgó országgyűlési törekvéseken mindkét részről elümlik, nem tarthatjuk biztos kalauznak a II. Ulászló tanácstörvényének minden oldalról alapos megismeréséhez ezen aspiratiók írott nyomait sem.

De térjünk most már át II. Ulászló tanácstörvényeire.

II. Ulászló már ó diplomában arra kötelezte magát, hogy »9. §. Midőn Magyarországon leszünk, tanácsosaink, cancellárjaink, királyi udvarunk tisztjei magyarok lesznek. 10. §. Midőn, (azaz valahányszor) Magyarország s az ennek alávetett Részek ügyeiről lesz szó, csakis magyar tanácsosokkal fogunk tanácskozni és határozatot hozni; "idegeneket nem bocsátunk ezen tanácsba. 11. §. Az egyéb javadalmakat, különösen pedig az érsekségeket, püspökségeket, apátságokat, prépostságokat csak is magyaroknak, vagy a magyar korona alattvalóinak adjuk, ezeknek is csak az ország főpapjai, bárói és *tanácsosainak* határozottan kijelentett megegyezésével és akarásával, adjuk pedig érdemes egyéneknek.« (Item, quando de Rebus et Negotiis Regni Hungariae, aut partium sibi subjectarum agetur, non cum aliis, praeterquam cum Hungaris Consiliariis tractemus et consultemus, et alios Forenses aliasque nationes ad talem consultationem. taleque consilium non admittemus. — 11 §. Item quod bénéficia ecclesiastica. praesertim vero Archi-Episcopatus, et Episcopatus, Abbatias, Praepositorum caeterasque Praelaturas. non nisi Hungaris, vel qui sunt Coronae ab antiquo subjecti. absque expresso consensu et *libera ac spontanén* voluntate Praelatorum et Baronum. *Refiniqué*

Consiliariorum conferre valeamus: Conferamus autem personis probis et benemeritis.¹⁾

Ezen pontozatokat majd csak bogy nem szóról szóra átvették a Rende az 1492-diki országgyűlés által alkotott törvényeikbe. Ugyanis a II. Ulászló alatt alkotott 1492: 6 t.-czk azt rendeli, bogy míg a király (II. Ulászló) Magyarországon maradni fog, a tanácsosok, a kancellár, a kincstárnokok, a kamarások, az asztalnok, a pohárnok, a megyei ispánok és valamennyi hivatalnok, a nagyobbak úgy mint a kisebbek, magyarok legyenek, miként néhai felséges Lajos boldog emlékü király úr idejében is szokásban volt és meg is tartatott, s ennek'kapcsán a 7. t.-czk, hogy »midőn Magyarország és az alárendelt tartományok tárgyairól s dolgairól végzés hozatik, ne másokkal, hanem csak is magyarokkal értekezék és tanácskozzék és másokat, külföldieket, idegen nemzetbelieket ily értekezetekhez és tanácskozásokhoz oda ne bocsásson.« (Et quando de rebus et negotiis regni Hungariae ac Partium sibi subjectarum agetur; non cum aliis. praeterquam cum Hungaris Consiliariis trautet et consultet. et alios Forenses, aliasque nationes ad talem consultationem, taleque consilium non admittat.)

Közelebb jön a tanácsosok felelősségének kérdéséhez az a törvényczikk, a mely az akkori legfőbb törvényszék elemeit hozza szerves egybefüggésbe a királyi tanács szervezetével és ügykörével. E törvényczikk így hangzik:

1498 : 7. Hogy a királyi felség oly ügyekben, a melyek általában az egész országot érdekelni, illetni látszanak, az érintett 16 nemesek közül 8-at mindig a tanácsba vegyen. 1. Azon nemesek pedig tartozandnak szigorúlag esküt tenni, hogy azon tanácsban mindeneket híven és a titkot jól megőrizve, és az országnak közjávára és hasznára fognak tenni és intézni.«

E szerint a király tanácsában állandóul helyet foglaltak az ország fensőbb bírái, a mi az akkori idők szellemében Európaszerte szokásban volt, lévén a bírászkodás oly államhatalmi functio, a mely mellett a tüzetes közigazgatási ügykör alig talált még külön magasabb fokú orgánumokra. Ennek tüzetesebb megszervezésére szolgált a következő rendelkezés is: 1500: 10. »In judiciis Regni et consilio *huius* Regis,

quotetquae personae interesse debuerint. — ? »— «Item pro clariori explanatione Articulorum, secundi, sexti et septimi, minoris Decreti, sancitum est: §. 1: Quod ultra illos sedecim juratos Assessores, iudicio interesse debentes et Dominis Praelatis quatuor et de Dominis Baronibus totidem *Jurisprudentia caeteris praepollentes*, per Begiam Majestatem eligantur, qui in Octavis magnis, et integris, omnes interesse debeant. §. 2. In brevibus vero judiciis, peramplius continue celebrandis, solummodo duodecim ex eisdem, mutuatis, ex alternatis inter sese vicibus, assidere teneantur. §. 3. Illi itaque duodecim electi, per integrum medium annum, residui autem similiter duodecim, per alium medium annum, in Consilium Begiae Majestatis semper admitti, et interesse debent. §. 4 Qui stricta fide, Begiae Majestati et universis Dominis ac Begnicolis jurare super eo tenebuntur; ut ipsi in *eodem Consilio*, omnia illa, quae ad fidelitatem et incrementum Begiae Majestatis ac libertatem et *commune bonum toti w Regni* cedere videbuntur; fideliter tractabunt. §. 5. Et illi iidem jurati electi, semper et continue Budae alternatis modo praetacto vicibus interesse; ac consuetudines et jura Regni, quae in judiciis allegari consueverunt, explanare et conscribi facere; ad futurasque Conservationes Begnicolarum Generales, juxta seriem Decreti celebrandas semper coram Begia Majestate, ac Dominis Praelatis et Baronibus Universitateque Begnicolarum exhibere et praesentare teneantur. §. 6. ubi si quae earundem Begiae Majestati ac Dominis Praelatis et Baronibus, caeterisque Begnicolis rationabiles et justae videbuntur, acceptantur, et approbentur. Si quae autem ipsarum irrationabiles, et modo abusivo confecta et scripta dignoscuntur; per Begiam Majestatem, Dominos Praelatos et Barones, Universitatemque Begnicolarum in melius reformatur. §. 7. Quibus tandem per omnia explanatis, conscriptisque, et approbatis, secundum easdem et eadem judicentur. §. 8. De salariis autem eorundem juratorum de medio scilicet Regnicolarum electorum, iidem Begnicolae; de Dominorum autem Praelatorum et Baronum similiter, salariis, caeteri Domini Praelati et Barones providere tenebuntur. §. 9. Illi vero sedecim jurati, ex quatuor partibus Regni per Be-

giam Majestatem, et universuni Regnum eligantur. §. 10. Qui singulo tertio anno, in Congregationibus scilicet Regnicolarinii deinceps celebrandis alternari, et mutari, officiaque Biarteponere debent: ita tamen, ut si qui illorum Regiae Majestati ac Dominis Praelatis et Baronibus, caeterisque Regnicolis ad id idonei, aptique et acceptabiles videbuntur; illi rursus eligi valeant. §. 11. Quicumque autem eorum, ultra ipsuni triennium officium tale deponere voluerit; liberam deponendi habet potestatis facultatem. §. 12. Hoc declarato, quod si medio tempore aliquis eorum, nutu Divino ab hac luce decesserit; extunc Regia Majestas, cuni caeteris electis, et juratis, loco illius aliuni, qui videbitur, elegere valeat: non expectata Congregatione Generali Regnicolarum praenotata. — §. 13. Hoc quoque non praetermisso, quod si quempiam praescriptorum viginti quatuor electorum, medio tempore, dum scilicet non sua series verteretur, ad Octavas, vel breviora iudicia, aut in Curiam Regiam advenire contigerit, semper in Sedem Judicariam, et *Consilium* Regiae Majestatis, in medium scilicet caeterorum suorum Coassessorum et conjuratorum admitti ad se locare valebit. — §. 14. Caeteri insuper Domini Praelati et Barones, alias in *Consilio* Regiae Majestatis residentes. more alias consueto, in Consilium Suae Majestatis praenotatum, semper admittantur.«

Tehát e törvényeinkben (1500 :10) nem annyira a király tanácsosairól mint ilyenekről hanem inkább a legfőbb törvényszék biráiról és azok tisztéről vagyon szó, csakis a végső pont (14) rendelvén el, hogy *azonfölül* a többi egyházi főurak és országnagyok, *kik különben* a királyi Felség tanácsában ülnek, szokott módon mindenkor bebocsáttasanak a Felsége tanácsába.«

Az 1507-diki országgyűlésen még tüzetesebb törvénycikk alkottatott a legfőbb törvényszék bírói állomásainak betöltéséről, —törvénycikk, mely szerves összefüggésben áll a tanácsal, a mint ez ugyancsak ezen országgyűlés által contempláltak. 1507: 3. In sublevamine oppressorum. Articuli Minoris Decreti, de iudiciorum super actibus potentiariis continua celebratione, et juratorum Assessorum in *Consilio* Regiae Majestatis, atque Judiciisinteresse debentimn electione.

dudum conscripti: per omnia observentur: §. 1. Hoc addito, quod Assessores illi, in Octavis Majoribus, sive compareant omnes, sive non: Octavae nihilominus flae celebrentur. §. 2. Verumtamen Assessor ille, qui non advenerit: et Octavis in eisdem interesse recusaverit (nisi justa, gravi et notabili detineatur aegritudine) in amissione bonorum suorum, seu dignitatis et beneficii sui; et insuper in amissione sui officii Assessoratus, de facto convincatur, et eo officio nunquam amplius utatur. §.3. Et Regia Majestas una cum caeteris Assessoribus et Consiliariis suis, alium, qui videbitur, loco illius statim eligat, ita tamen, ut eisdem quoque Assessoribus, de eorum expensis, satisfactio impendatur. §. 4. In quarum quidem expensarum törtem Dominis Praelatis, et Baronibus septingenti, Nobilibus vero Assessoribus, de medio scilicet Regnicolarum electis trecenti floreni auri ad unum integrum annum solvantur. §. %. Et ad hujusmodi solutionem, de singulis portis, seu sessionibus Jobbagonibus, singuli tres denarii per totum Regnum de universis scilicet bonis et juribus possessionariis, atque Civitatibus, tam Regiae ac Reginalis Majestatum, quam universorum Dominorum Praelatorum. Baronum et Regni Nobilium: imo etiam a Nobilibus unius sessionis per Yice-comites ac Judices Nobilium Comitatum, de singulis Curiis, modo, ordine, ac sub poenis, et gravaminibus super exactione pecuniarum ad gentium conservationem, in Decreto minori expressarum, atque declaratarum, irremissibüiter et sine defectu exigantur. §. 6. Pecuniaque ejusmodi exactae, manibus duorum hominum, per praefatos electos Assessores eligendorum. unius scilicet Baronis, et alterius *mediocris* Nobilis, fideliter assignentur. §. 7. Quos tandem iidem duo homines, Assessoribus ipsis distribuere et in ventura postea Diaeta, rationem Dominis et Regnicolis superinde reddere teneantur. §. 8. Et nemo Colonorum, qui vera nobilium Regni libertate non fruitur, in hac pecuniarum exactione, aliqua libertate gaudeat. « Ezen törvényczikk a király tanácsában is ott ülő bíráknak, de nem mint tanácsosoknak, hanem csakis mint bíráknak fizetését és az ezen fizetésekre szolgáló pénzek behajtásának módozatait állapítja meg, a nélkül, hogy ugyanezen bírák (ülnökök, assessorok) politikai vagy legális (tanácsosi) fele-

lősségéről csak egy szót is hallatna. Bartal nagyon röviden bánik el ezen törvényzikk megcommentálásával is a maga »Commentarii ad Historiam Jurisque Publici Hungariae« czimű, különben igen becses munkájában ¹⁾; de legalább belebocsátkozik némileg a dolog érdemébe; teljesen tartalom nélküli azonban az, a mit az 1507-diki decretumnak a tanácsoskora mint ilyenekre vonatkozó cikkeit érintőki mond.

Az 1507 : 4-dik törvényzikk az ülnökökről vagy mint az eredeti szöveg mondja, assessorokról, és a királyi felség bírói peccétjéről szól. »Quicumque Dominorum, ac Nobilium Regni hujus, in Assessorem electus, Officium ipsum in se levare, suspicereque nollet; si fuerit Praelatus, in Praelaturae suae : si vero Baro, vel Nobilis, in Bonorum suorum amissione condemnatur. §. 1. Et ut judicia ipsa commodius, efficaciusque celebrari; et malefactores, juri inobedientes etiam per arma et gladios puniri possint, conclusum est; §. 2. Quod a modo deinceps sigillum juridicum Regiae Majestatis (sub quouniversae sententiae capitales, aliaeque literae superpunctionibus, poenisque malefactorum, et capite plectendorum, emanari solent) Persona Saecularis benemerita, juriumque. et literarum perita teneat. §. 3. Atque Regia Majestas, cum *consüio praefatorum Dominorum Assessorum, et Consüiariorum suorum* ad conservandum illi conferat.«

Hogy e törvényzikk az ország főurai és nemesei közül azt, a ki a legfőbb törvényszék bírójává (assessor) ily módon megválasztott, és ezen hivatalt elfogadni nem akarja, oly érzékeny büntetéssel sújtja, ez nagyon is megérthető az akkori államintézmények természetéből. Egyéb e korbeli törvényeink is tartalmaznak hasonló rendelkezéseket. A föltűnő csak az, a mit Bartal nem vett észre, hogy t. i. e törvényzikk nem rendelkezik egyúttal a felől is, hogy mi történjék azokkal, a kik bíróvá választatván és nem ez által, de más czímen atanácsba! belépésre is jogot nyervén, csakis a bírói munkakört utasítják vissza. Mert megvan a dolognak ez az oldala is.

1507 : 5.: ez már nagyjelentőségű törvényzikk. a melynek rendeletéi közvetetten és ugyancsak érdemlegesen vágnak

¹⁾ Comment. II. 269, §. 33. A Mantissában sem szól a tárgyról tüzetesen.

bele a tanácsosok felelőségének kérdésébe. »Quod Regia Majestas omnia, quae Negotia huius Regni concernunt, cum consüio praefatorum Dominorum *Assessorum* et *aliorum suorum Consüiariorum* de caetero faciat. §. 1. *Etsi quae praeter eorum scitum faceret, nullius sint vigoris atque firmitatis.* §. 2. Praeterea universa officia finitima, Waywodatum scilicet Transsylvaniensem, Siculorum, Banatum Regnorum Dalinatie, Croatiae etc. Comitatum Themesiensem, ac aliorum castrorum finitimum Capitaneatum; Personis benemeritis, cum consüio eorundem Dominorum *Assessorum* et *caeterorum Consüiariorum* suorum, conferat. §. 3. Ita tainen, ut haec castra finitima, videlicet Jaycza, Zeureniense, Nandoralbense, Sabác et Zebernik, Regia Majestas duabus semper personis pro Officiolatu donet. §. 4. Quorum unus, sub nota perpetuae infidelitatis, semper in castro permanere, atque gentes suas, quas inibi, juxta consvetudinem hactenus observatam, tenere deberet; paratas semper habere teneatur. §. 5. Quibus scilicet (et Domino Rasciae Despoto, qui castrum finitimum, et insigne Bandérium, pro Regni tutela tenere debet.) Dominus Thiesaurarius, sub amissione bonorum suorum; solutionem de eorum salariis plenariam, semper facere teneatur.«

Tehát mindazokban, a mik ezen ország ügyeit érdeklik tartozik a királyi felség az előző cikkben említett bírának (assessoroknak) és egyéb tanácsosainak tanácsával élni; és ha valamit azok tudta nélkül rendelne, ne legyen az jogerős, és ne bírjon semmiféle érvénnyel.

Szemben a III. András 1298-diki törvényével e tanács-törvény határozottan lazább szerkezetű: mert míg a III. András törvényében érvénytelennek mondatik mindaz, a mit a király a tanácsosok *consüiura* nélkül cselekszik, itt a II. Ulászló törvényében nem a tanácsosok consüiura, hanem csakis azok tudta — scitum — köttetik ki föltétlenül az érvényességhez. Másfelől azonban míg az 1298: 23. csak a fontosabb országos ügyekre reflectál, addig az 1507 : 5. nem tesz az országos ügyek közt megkülönböztetést.

A következő, már t. i. a nyomban következő törvény-cikk (1507 : 6.) nem a tanácsosokkal, hanem azon ezer lovas-

sal foglalkozik, a melyeket a királyi felség »ex vetusta huius Regni consvetudine, vigoreque generalis Decreti« az ország védelmére állandólag fegyverben tartani köteles; rendelkezik azután a végvárok — castrorum finitimorum — ügyében; a 7-dik törvénycikk (1507 : 7.) azonban ismét visszatér a tanácsosokra és oly rendelkezéseket tartalmaz, a melyek kiegészítve egyfelől az 5-ik törvénycikkben, másfelől pedig a 8-ik törvénycikkben foglaltakkal, egyik legnevezetesebb mozzanatot képezik a szárazföld alkotmányjoga történelmében. »Si quis Dominorum, aut Regnicolarum in Consilio Regiae Majestatis, contra Libertatém et Commune Bonum, atque Statuta Imius Regtú palam publice ettemerarie agere attentaret, talem teneantur praescripti Domini Assessores in Generali Diaeta proxime semper ventura, universis Dominis Praelatis, et Baronibus, ac caeteris Regnicolis, ex nomine manifestare. §. 1. Quem ibidem, tamquam Reipublicae, libertatisque Regni proditorem, et turbatorem. in rebus et persona juxta sua déménta, iidém puniendi habeant facultatem.«

»Ha valamely főár (Dominus)¹⁾ vagy (egyéb) országglako a királyi Felség tanácsában merészelné az ország szabadsága, a közjó és a törvények (statuta) ellen nyilván, kézzelfoghatólag és vakmerőén cselekedni, tartozzanak őt az említett assessor urak a legközelebbi országgyűlésen az összes főrendi országnagy uraknak s a többi országglakóknak névszerint föl-jelenteni, a kit is azok, mint az állam s az ország szabadságának megzavaróját és niegbáborítóját, érdeme szerint személyében és vagyonában megbüntethessenek.«

A legfontosabb etörvénycikkben ekifejezés: »commune bonum« vagyis a közjó; ez a kifejezés szövi bele félremagyarázhatatlanúl a *poliikai* felelősség elemét e törvénybe.

Az a kérdés már most, minő összefüggésben áll a következő törvénycikk (1507:8.) ezzel a tanácsosok felelősségét elrendelő törvénycikkkel? Az 1507 : 8. így hangzik (cikk-czímirat a Corpus Jurisban »Contra Statuta Regni peccans. puniri debeat): »Quicumque contra Statuta, Decretaque Regni.

¹⁾ Hogy a Dominus e szövegben földesurat jelentene, mint ezt öeguss fordította. — ezt Bartal sem igazolja. (Comment, ii. hh.)

palam et *aperte* egerit; *Decretaque* hujuseeniodi tenerario ausu violare de caetero praesumpserit (prout hactenus per plerosque Potentes fieri solitum erat) talis, si fuerit Praelatus, aut *altera* persona Ecclesiastica; in amissione Praelaturae, vel alterius dignitatis, et beneficii: si vero Baro, vel Nobilis, in amissione universorum honorum suorum, et jurium suorum possessionariorum convmcatur eo facto, et perpetuus Regiae Majestatis, ac Regni infidelis et exui habeatur. §. 1. Et talium Praelaturas, beneficia seu dignitates, vel jura possessionaria Regia Majestas, cui nialuerit, liberam donandi, et conferendi habeat facultatem. §. 2. Quos si Majestas Sua hoc modo punire, Praelaturasque, seu beneficia, aut dignitates, vel jura possessionaria auferre, et alteri conferre, donareque recusaret, extunc, si *mediocris* Persona *Spiritualis* aut *Saecularis* id facere tentaverit, per Comites vel Vice-Comites, ac (Jentes et Universitatem Nobilium ejusdem Comitatus, ubi tales residentiam habent, juxta eoruni libitum puniatur: Universaque bona, et res ejusdem in *publicam praedam* convertantur. §.3. Si vero *potens* quispiain fuerit; ad huius proterviam, rebellionemque domandam, nec non bonorum, et jurium possessionariorum, dignitatumque, et beneficiorum ablationem; praefati Dominus Palatinus ac Judex Curiae Regiae, vel Suprenius Capitaneus, per Universitatem Nobiliuni illius Comitatus, ubi talis aperta Decreti violatio facta fuerit, requisitus, levatis praemisso modo suis, ac aliorum Minorum et Comitatum gentibus insurgere, ac sub praemissa dignitatis,.. et officiorum suorum amissione, adimere teneatur.« Tehát oly erős itt a sanctio, hogy az ember alig hiheti, miszerint mind e büntetéssel e törvény azon tanácsosokat kívánta volna sújtani. a kik a király tanácsában a közjó ellen mertek tanácsot adni a királynak. Nem is merőben rossz tanácsadásról — consilium — hanem vakmerő cselekedetekről - temerarie agere attentaret — vagon szó a törvény szövegében, mintha csakugyan a Miksa császár gyámságától, illetőleg Ulászló gyermekfiának királylyá koronáztatásától és az országgyűlés ellenzése daczára az Ulászló által Miksával csak imént kötött béke következményeitől tartottak volna a rendek — miként Ladányi hiszi — midőn e törvényt megalkották.

Semmi esetre sem ismerjük még azon rugókat, a melyek a rendeket épen ebben az időpontban egy ily tanácstörvénynek megalkotására, s annak illetén szövegeztetésére ösztönözték. Talán Fraknoi vatikáni búvárlatainak s egyéb jeles kutatóink élesszemű buzgalmának sikerülni fog kiböngészni a még lappangó forrásokból e törvényalkotás valódi indokait. Addig tartózkodjunk e részben minden ítélettől.

II. Ulászló ezen 1507-diki tanácstörvényének alkotmánytörténelmi jelentőségét csak akkor érthetjük meg, ha egyfelől visszagondolunk Aragóniára, másfelől pedig összehasonlítjuk Anglia alkotmánytörténelmének hasontárgyú mozzanataival.

Mielőtt erre rátérnék, szabadjon még arra figyelmeztetnem, hogy II. Ulászlónak nem ez volt a legutolsó actusa a tanácsosok jogköre szabályozásának kérdésében. Az 1514-iki országgyűlésen is alkottatott törvény, a melyben a király actusának érvényessége függővé tétetik a tanácsosok beleegyezésétől. Értem a királyi javak elzálogosítására vonatkozó 1514-diki törvényczikket.

Az 1511: 2. törvényczikk azt rendeli, hogy a királya maga királyi jövedelmeit csakis a tanácsosok beleegyezésével — consensus — és elhatározásával zálogosíthatja el bármi szükség esetében.

»De caetero vero. Regia Majestas proventus suos Eegiós, sine consensu et deliberatione sui Consilii ordinati; nemini inscribat, qualicunque necessitate adurgente.« Azon esetekre nézve azonban, ha ez mégis megtörténék, a következő 1. és 2. §. oly sanctiót ad, a mely a tanácsosok feleletre vonását — mulasztás czímén — nem involválja. »§. 1. Nam si ipiis Dominorum aut Nobilium huiusmodi proventus Régiós pro se inscribi fecerit; summa illa de facto amittatur« és »§. 2. Et insuper, in aestimatione talis proventus vei Civitatis ítegiae, foenerator ille convincatur.« — Tehát épen nem foglalja magában e törvény még csak az embryóját sem azon alapgonddal, mely a svéd hasonnemű törvényben foglaltatik.

Angliában a parliament maga is csak 1322-ben nyerte meg az írott államjogban azt a formulát, a mely nyíltan és ünnepélyesen kimondotta, hogy a törvényhozó hatalmat a király csakis a parliamentben egybegyűlt egyházi, világi lor-

dok és commonerek tanácsával és beleegyezésével gyakorolhatja. A II. Edward 1322-diki törvényét értem, a mely azt rendeli, hogy: »the mattan to be establislied for the estate of the king and of his heirs, and for the estate of the realm and of the people, should be treated, accorded and establislied in parliament, by the king and by the assent of the prelates, earls and barons, and the commonalty of the realm, according as had been before accustomed.«¹⁾

Sir William Betham azt mondja.¹⁾, hogy tulajdonkép itt kezdődik a valódi alkotmányos szabadság kora Angliában. Habár ezt csak úgy lehet érteni, hogy 1322 előtt csakis a szokásjogon alapúit a parliament törvényhozói jogköre, és így II. Edward korától lehet csak tulajdonkép számítani azon időt, a melyben Angliában a király tanácsosainak felelőssége megingathatatlan alkotmányjogi alapon valóságos intéznieynyé testesülhetett, legalább de iure. Igen, mert hát Angliában a király praerogatívája oly túltengőleg hatalmas eleme volt az alkotmánynak le egész az I. Károly koronájának porbahulltaíg, majd azután a II. Károlylyal restaurált monarchia ledér orgiáitól le egész Orániai Vilmosnak a parlamentarismust fölavató kezdeményezéseig, miszerint rendes időben, midőn a király rendes jövedelmei fedezték a szükségletet, s ő, a király, a parliament által megszavazandó pénzre nem szorult, a parliamentnek, a mely pedig már IV. Henrik óta lordok és commonerek kamrájára oszolva, alapvonásaiban megszerveve volt, alig igen jött módjába oly ellenőrzést gyakorolni a király tanácsosai fölött, hogy ezeket felelősségre vonhatta volna. Ámbár a gróf Lancaster stipulatiói már 1316-ban megállapították a király tanácsosainak politikai felelősségét, tényleg csakis a legális felelősség képezte jellemző vonását az angol alkotmánynak mind e századok folyamában. A sikkasztó tanácsosok vagyis miniszterek nem menekültek el az igazságszolgáltatás sújtó keze elől 1322 előtt sem, de politikai felelősség címén még rendszerinti miniszteri változásnak sincs igen nyoma

¹⁾ »Report of the Lords Committee« (1819. p. 282.).

²⁾ Feudal and Parliamentary Dignities pp. 11 — 13. — Todd I. 36. ; — Gneist: »Engl. Parl.« i. h.

III. Vilmos előtt, nemhogy oly kegyetlen szigooral sújtotta volna az angol törvény ama századokban a »*commune bonu*« ellen tanácsoló tanácsosokat, mint a minővel sújtja az Ulászló törvénye. Hisz még I. Károly 1641-ben, tehát másfél századdal a II. Ulászló 1507-diki tanácstörvényének megalkotása után, azzal felelt a képviselőház által benyújtott »*Grand Remonstrance*«-ra, hogy ő nem akarja távortartani, mintegy elkülöníteni az alattvalók engedelmségét az ő saját fejedelmi actusaitól, sem pedig nem engedheti, hogy azért büntessék meg az ő tanácsosait, mert az ő fejedelmi parancsait végrehajtották. ¹⁾ Ily elvek mellett nem is válhatott testté a miniszteri felelősség — még a legális sem, hanem csakis a criminalis felelősség juthatott érvényre, teljesebb mérvekben, mint bármely más európai államban²⁾, politikai felelősségről pedig még csak szó sem lehetett, minthogy ugyancsak még I. Károly, sőt utódai is vonakodtak miniszterekké tenni azon parlament! szövívőket, a kik mint az ellenzék vezérei, kormányra jutva, a nehézségeket egyszerűen elsimíthatták volna; és csakis olya[^]kát hívtak meg a tanácsba, a kik nyíltan áálltak előbb a király pártjára és ez által minden népszerűségüket már tényleg elvesztették, vagyis csak akkor hívtak meg a tanácsba, midőn a fenforgó viszonyok közepette már mitsem használhattak.

Egyébként egybehasonlítva, egyéb európai monarchiákkal, Anglia méltán megérdemelte a XV. században Commines Fülöp dicséretét, a ki azt mondta róla, hogy ez volt a legjobban kormányzott állam az ő idejében. Szentnek és igaznak nevezi az angol alkotmányt, a mely egyfelől erélyesen tudja védeni a népet, másfelől azonban ugyancsak erőssé teszi azon

¹⁾ Campbell's Chancellors II. 532.; Todd I. 38. Gneist i. h.

²⁾ Parks Dogmas, p. 41. — Todd : »In a ivord, they ruled (the sovereigns of the houses of Tudor and Stuart) by virtue of their prerogative, and with the aid of ministers of state who had no necessary connection with Parliament and were only amenable thereto for high crimes and disdemeanours.« — Haliám Const. Hist. III. 388.: »They were the master movers of their own policy, albeit not always with as much ability as diligence; that they were not very susceptible of advice, but always sufficiently acquainted with the details of government to act without it. Hsl. ő. Gneist i. h. .

fejedelem kezét, a ki kellő tisztelettel viseltetik az alkotmány iránt. Sehol, semmiféle országban nincsenek az emberek anynyira megóva az igazságtalanságtól, (már t. i. a fölülről jövő igazságtalanság ellenében) mint Angliában: ezt hirdeti Commines Fülöp, a mit azután büszke nemzeti önérzettel említ föl az utolérhetetlen angol történetíró: Lord Macaulay. Minő törvényeknek köszönhető ezt Anglia azon durva századokban? Valóban nehéz lenne előkeresgélni teljes számmal akár a Plantagenetek, akár a Tudorok korából oly törvényt, a melyből tisztán, világosan kiderülhetne, hogy mely időpontban kezdődött Angliában tulajdonkép a király tanácsosainak legális felelőssége? Maga Macaulay azt mondja, hogy senki sem képes megmondani, hogy mikor keletkezett az a nagy alkotmányjogi sarktétel az ő hazájában, mely szerint a király a törvények szerint köteles uralkodni, a végrehajtó hatalmat és a közigazgatási hatalmat gyakorolni, és ha a király a törvényt e részben megszegné, az ő tanácsosai és hivatalnokai vonandók feleletre e törvényszegésért. Macaulay nagyon határozottan állítja, hogy senki sem ismeri ezen sarktétel keletkezési idejét: de nem kevésbé határozottan állítja azt is, hogy ezen nevezetes alkotmányjogi sarktétel érvényben volt már a középkori Angliában. Nincs kizárva ennek a lehetősége semmi tekintetben; hisz egész tömegét ismerjük azon történelmi reminiscentiáknak, a melyek a királyok majd eme, majd ama kedves tanácsadójának, állami vagy udvari főhivatalnokának perbefogatásáról és elítéltetéséről beszéltek. Megtörténhetett ez a *common law* alapján is. Hisz mily vonzólag figyelmeztet maga Macaulay ez ötletből arra, hogy léteznek oly műveletlen társadalmak, a melyeknek a nyelve bámulatra méltó fokát érte el a gazdagságnak és erélyességnek. a nélkül, hogy az ily társadalmak tudományosan szerkesztett grammatikáról csak sejtelemmel is bírnának; hogy vannak népek, a melyek sokkal műveletlenebbek még, semhogy fogalmuk lehetne a prosodiáról és mégis tényleg vannak költeményeik, a melyek nem kevésbé elbájolok, mint hatalmas szellemi erőre utalók. Előbb létezett az ékesszólás, mint a syntaxis, előbb az ének, mint az énektan — mondja a nagy angol történetíró — épen így magas fokot érhetett el már egy nemzet alkotmányos élete is.

még mielőtt a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom határvonalait szabatosan megállapította az elmélet.¹⁾

Bátran aláírhatja az államtudományi kritika a nagy angol történetíró e szavait, de csakis azzal a fentartással, a melyre ugyancsak magának Lord Macaulaynak egy más helyütt tett nyilatkozata följogosíthat. Arról lévén ugyanis szó, hogy mennyire szolgálhatnak a történetírók, krónikások. Bracton, Méta, a »Mirror of Justice«, a »Bolls of Parliament« alkotmányjogi kérdések földerítésére, nagyon becses és nagyon helyes megjegyzést tesz Macaulay. Angliában — úgymond - történelmi fejlődésű lévén az alkotmány, a legrégebb alkotmány-történelmi esemény is actualis érdekel bírhat esetleg még a jelenkori angol államjogra nézve is, és így természetes azután, ha Angliában, inkább mint bárhol másutt e széles világon, a múlt befolyása alatt állanak az államférfiak, és viszont sehol a világon nem állanak a történetírók annyira a jelenkor befolyása alatt, mint épen Angliában. A politikai actualitás belejátszása a pártérdekből kiinduló fölfogást még a legrégebb történelmi mozzanatok ecsetelésébe, sőt még egyszerű tanulmányozásába is: nem csoda azután, ha míg némelyek egyenesen azt hajlandók kiolvasni a kútfőkből, hogy a Plantagenetek ép oly korlátlanul uralkodtak, mint a török szultán, addig mások épen azt vélik fölfedezhetni ugyanazon kútfőkből, hogy a Plantagenet házbóli angol királyoknak nem volt realisabb hatalmok, mint egy velencei dogének.

Valóban nagyon óvatosnak kell lennünk és Gneist kritikai eljárását kell követnünk, midőn azon tömeges esetekről olvasunk, a melyekben Angliában a király tanácsosai meg egyéb főtisztviselők állítólag perbe fogattak, s elítéltek: volna 1189 óta.

A miniszteri felelősség alkotmánytörténelmi előjátékának valódi jelentőségét ezen vádak és perek ránszállott emlékezetéből egyáltalán nem lehet megállapítani. Tökéletesen áll az, a mit Earl Grey mond ezen idők parlamentjére vonatkozólag. »It was seldom sknv to interfere by remonstrance. by insisting on the removal and punishment of favourites and

¹⁾ Lord Macaulay : History of England. I. 27—30.

²⁾ U. o. 24—27. 11.

bad advisers, and even on great emergencies by the deposition of the King, when the abuse of the royal authority excited strong discontent in the Nation; but except on such occasions it meddled little with the conduct of the Executive Government.«¹⁾

Ily állapotában a korunkra szállott alkotmányjogi hagyatékunk nem vezethetne célhoz, ha be nem érnök azzal, ami a legszigorúbb kritika előtt is megállhat.

Megállhat pedig — kapcsolatban a jelen értekezésem tárgyával — az angol alkotmánytörténelemnek néhány bevégzett ténye, a mely többnyire inkább negatív jelentőségű mint pozitív jelentőségű a miniszteri felelősség történelmi előjátékának kritikai rekonstruálhatására nézve.

Tekintsünk végig a tényeken elkezdve azon időpontra, a mely III. András uralkodását megelőzve, jelez az aragoniai Union által kicsikart tanácsprivilegiumban foglaltakhoz némileg hasonló mozzanatokot, le egész azon időpontig, a mely összeesik hazai történelmünkben az 1507-diki törvény megalkotásával. (1258-1507).

1. Az oxfordo úgy nevezett örült parlament (1258), miként ezt már a miniszteri felelősség eredetéről szóló értekezésemben is kimutattam, még csak a szó legprimitívebb értelmében sem vezetett a politikai felelősség megtestesítésére, sőt még csak nem is ez volt az intentiója, midőn egy tehetetlen király megfélékezésére az ismert nem kevésbé esetlen mint complicált tanács-szervezetet életbelépteti vala. — Csakis a XIV. század második évtizedében. 1316-ban mutatkozik Angliában első ízben a politikai felelősség elvének megtestesítésére irányzott parlamenti kísérlet. A Lancaster gróf stipulációit értem, a melyek, miként már a miniszteri felelősségről irt értekezésemben is jeleztem, és miként alább is tüzetesen hangsúlyozni fogom, messze magasan állanak elvben a mi III. Andrásunk 1298-diki törvénye fölött. De, hogy ezen stipulációknak nem lehetett még akkor biztos talajok az angol alkotmányjogban, ez kiderül azon bevégzett tényből, hogy még 1322-ben, tehát 6 évvel a stipulációk után is élethalál harcot vívtak egymással Angliában II. Edward király és a

¹⁾ Earl Grey: Parliam. Govern. 7.

parliament a fölött, hogy vájjon mi legyen a parliament jogköre a törvényhozást illetőleg szemben a királylyal. — És ha az ekkor alkotott törvény egészséges alapot helyezett is kilátásba az akkori viszonyokhoz képest, a mennyiben a törvényhozást a király által ugyan, de a parliament hozzájárulásával rendelte gyakorlandónak: a Lancaster gróf stipulatiói a politikai felelősséget praecedenskép meg nem állapíthatták a további alkotmány-fejlődésben: mert megsemmisült a Lancaster gróf stipulatióinak jogalapja az 1322. törvény alkotása által tagadhatatlanul.¹⁾ (Ez a formula »for the common profit of the Realm,« előfordul ugyan már I. Edwardnak 1272-től 1307-ig terjedő törvényhozási actnsaiban is: ámde — tekintettel ezen kifejezésnek for the common profit of the realm hasonlatosságára, az Ulászló királyunk 1507-diki törvényében előforduló commune bonum kifejezéssel — azt hinni, hogy már I. Edward alatt egyik sarktétele képezhetne volna az angol alkotmánynak a politikai felelősség, a király tanácsosainak politikai felelőssége — nagyon kritikátlan eljárás lenne, miután a parliament I. Edward alatt nem volt még consolidált államintézmény, hanem a király saját belátása és kénye-kedve szerint majd csak a notablek gyülekezetét, majd csak a grófságok küldötteit, majd ismét ezeket a városok küldötteivel egyetemben hívta egybe, és annak a lélekemelő államjogi elvnek, hogy *»utquod omnes tangit ab omnibus approbur«* csakis az adókérdésben lehetett még akkor csupán egész következetességgel érvényesülnie. — 2. Az »Ordainer«ek tanácsa (2 püspök. 1 gróf, 1 báró, és a gróf Lancaster 1 helyettese választva a parliament által²⁾) II. Edward alatt nem sikerült kísérlet, a mennyiben a Lancaster gróf 1316-diki stipulatióinak alap gondolatától nagyon messze esik a gyakorlatban. Lancaster gróf — ugyanis mint az ellenzék vezére, már t. i. mint a győztes többség vezére, csak azon föltétel alatt fogadta el a tanács elnökségét, ha azonnal visszaléphet állásától, mihelyt a király nem fogja követni az ő és a tanács által az udvar és az országügyeinek kormányzására

¹⁾ Statutes of the Realm I, 157 — 167. — Peers Report, i. h.

²⁾ Statutes of the Realm I p. 157—167. Hsl. e. Pary és Peers. Report, ii. lih. Gneist Engl. Pari, és Engl. Verf. ii. hh.

vonatkozólag adandott tanácsokat, és hogy az ország ügyei nem intézethetnek a tanács tagjainak hozzájárulása nélkül, ka pedig a tanács is oly tanácsot adna a királynak, vagy olyasmit követne el, a mi nem válnék előnyére a királynak vagy az országnak, úgy ez esetben a legközelebbi parlamentben a tanács tagjai mozdíttassanak el a király és az ő barátainak fölhívására. a) Nagyon találólag mondja Gneist, a ki különben nem igen látszik súlyt fektetni a Lancaster grófnak beczikkelyezett stipulatióira. valamint azon körülményre, hogy e stipulatiók nem csak a főnforgó esetre szólották, hanem a jövőre is — from parliament to parliament — nagyon találólag mondja Gneist, hogy »Eine solche Parteiregierung auf die Länge zu ertragen war aber die Verfassung in ihrer jetzigen Gestalt noch nicht geeignet. Die Blutschukl in dieser Zeit ist übrigens ebenso Avie in den folgenden Kämpfen gleich vertheilt.« és ezzel egyszerüleg ketté véli vághatni a miniszteri felelősség kérdését; én azonban azt hiszem, hogy nem ily általánosságban mozgó elítélő nyilatkozattal, de igenis azon bevégzett ténynyel lehet kimutatni az ordainerek intézményének tarthatatlanságát, a miniszteri felelősség egészséges előjátékaul nem szolgálható gyarlóságát, hogy II. Edwardott mikép később a lngyelek, felelőssé akarrák tenni magát is mint királyt és lemondásra kényszerítik, fogásra vetik, ott megölik a Canterburyi érseknek azon kijelentése mellett, hogy a nép szava Isten szava! Mindezt természetesen csak azután, hogy az ordainerek intézményét megsemmisíti és határozataikat semmiseknek jelenti ki a király.

3. III. Elward alatt megkezdődik a törvények alapjain uralkodás és kormányzás a parliament folytonos alkotmány-szerű hozzájárulásával ... talán kevésbbé kétértelmű e kifejezés, mint ha Gneisttal azt mondanék, hogy »die erste grundsätzliche parlamentarische Legierung.²⁾ — Hosszú ideig 1327-től 1377-ig uralkodik III. Edward, de e hosszú időn át hasztalan erőlködik a parliament állandó befolyást nyerni a Council és a legfőbb állami tisztségek betöltésénél. Csak a

¹⁾ Parliam. Hist. I, 64 ; Parry. Pari. of. Engl. 80. — Todd II. 26—

27 ; Hsl. e. »A miniszteri felelősség eredete« című akad. értek. 1882.

²⁾ Gneist Engl. Verf. I. 437 kw. és Engl. Pari. ii. hh.

mikor megszorul III. Edward a 20.000 darab gyapjú zsák subsidium és szerencsétlen külföldi vállalatai folytán, csakis ekkor adja szentesítését III. Edward a parlament azon határozatához, hogy a birodalom összes főméltóságai, vagy mint mi mondanók, az állam összes főtisztviselői minden parlament megnyíltakor kötelesek letenni rövid időre az ő hivatalukat, hogy a lordok által a hivataloskodásuk alatt viselt dolgukért feleletre vonathassanak, illetőleg megszámadolthassanak; a minthogy másfelől uralkodása utolsó évében III. Edward királyhoz azért folyamadtak a commonnerek — vagyis az alsóház — hogy, úgy a saját előnyére, mint az ország hasznára, szaporítsa a tanácsot 10—12 taggal a lordok, főpapok és egyebek köréből, a kik azután folyton a király közelében legyenek, és valahányszor valamely fontosabb ügy kerül szőnyegre, mindannyiszor legalább is hatan vagy négyen ezen tanácsosok közül okvetetlen jelen legyenek, a mint már az ügy természetete hozza magával, és az ily fontosabb ügy el ne intézésék, ha csak ezen hat, illetőleg négy tanácsos hozzá nem járul a határozat meghozatalához.¹⁾ III. Edward megadta a szentesítést egy ily törvényhez, de kikötötte magának, hogy sem a kancellár, sem a kincstárnok, sem pedig a titkos pecsétőr ne köttessenek a magok tisztjének gyakorlásában a tanácsosok hozzájárulásához. Egyébiránt a tanács némely tagjainak feleletre vonatása és perbe fogatása — impeachment — az alsóház által sem maradt el ezen esztendőben; azon rossz tanácsosokat, a kiket az alsóház szemetszűrő gazdagodással vádolt, míg az ország egészen elszegényedik, ezen rossz tanácsosokat el is bocsátotta a király a tanácsból, és javaik elkoboztattak.²⁾ III. Edward azon törvényét, mely, főtisztviselőknek ő lordok által minden parlament megnyíltakor foganatosítandó megszámadoltságát rendelte el, nem igen lehet párhuzamba vonni a mi III. Andrásunk 1291-diki törvényének 31-dik pontjával. Az 11291: 9. t. cz. azt rendelvén, hogy: »A nádort, tárnokmestert, kancellárt. országbírót, országunk régi szoká-

¹⁾ Parliam. Hist. I. 141. Ezzel sem foglalkozik Ghneist, legalább nem kellő mértékben.

²⁾ Nicolas, Proceed, Privy Council YI, p. CXLVLI idézve a Botul. Pari. in, 572. Gneist csakúev át siklik ez eo-ész alkotmány történelmi esemény közvetlen parlamenti előzményei fölött, a mi okadatolhatatlannak látszik az ő részéről.

saként, országunk nemeseinek tanácsával fogják választani;« a 31-dik pont azt rendeli, hogy: »Minden esztendőben egyszer. országunknak mind bárói, mind nemesei tartoznak megjelenni Székesfehérvárott, a közönséges országgyűlésen, megvizsgálándók az ország összes helyzetét, a bárók — már t. i. az állam főtisztviselői — hivatalos eljárását, hogy közölök „miden egyes báró — azaz főtisztviselő — mikép járt el a maga megyéjében, és hogy hogyan tartotta meg az ország törvényeit, hogy ott rögtön elvehessék érdemeik jutalmát, vagy büntetteik büntetését a mi és tanácsosaink által hozandó ítélet szerint.«¹⁾

Ámde csak a 9-dik pont hasonlít némileg a Γ5 Edward III-hoz, a mennyiben III. Andrásunk törvényében is az állam főtisztviselőinek választásáról van szó: a 31-dik pont azonban nem az állam főtisztviselőinek — nádor, országbíró, kancellár, tárnok — feleletrevonását, hanem csakis a megyék élén álló főtisztviselők feleletrevonását rendeli el, még pedig oly értelemben, hogy fölöttük azután a tanács hozzon ítéletet.

III. Edward szentesíté ugyan a maga szőrult helyzetében ezt a törvényt: de már a parlament berekesztése után azonnal egy kiáltványt bocsát a sheriffekhez, a melyben kijelenti, hogy ama statútum szentesítése csak úgy lett tőle kicsikarva, - hogy ő a maga bevallottan szőrult helyzetében csak színleg járult hozzá, és most a tanács meghallgatása után visszavonja azt. Két év múlva maga a parlament is formális-beleegyezését adja ama statútum eltörléséhez.

Mind ez azonban jóval szerényebb világításban tűnik az alkotmányjog-történelmi kritika szemeibe, mihelyt megvilágítjuk azon háttért, a mely az azidétti viszonyát foglalja magában a királynak a parlamenthez. Ha souverainnek ismertevolna el már az akkori angol államjog a parlamentet a törvényhozói hatalom gyakorlásában: akkor csakugyan jelenté-

¹⁾ L. Kovachich Supplem. I. 89. k. s Com. I. 73. Hsl. ö. Ladányi: A magyar királyság alkotmánytörténete. I. 120. köv. — Bartal a maga »Commentarii« czimű nagybecsű munkájában inkább archaeologiai apparátussal, mint alkotmányjog-történelmi kritikával szól ez örökre emlékezetes mozzanathoz, a mi fölött méltán csodálkozhatik mind az, a ki Barfaiunk jogtudósi jelentőségét ismeri.

kény haladást jelezne meg III. Edward törvénye is a miniszteri felelősség történelmi előkészítésének irányában. Ámde III. Edward alatt a souverain jogkör ily teljességét a parlament még épen nem vindikálta magának. Ugyancsak III. Edward alatt mondatott ki törvényhozásiig azon elv, hogy nem a peereket és a commonereket illeti meg a törvényhozási jog a király szentesítő hozzájárulásával vagy vétőjával, hanem hogy a királyé a törvényhozási jog a peerek és commonerek közreműködésével. »Que le roy fist les leis par assent dez peres et de la commune, et non pas les peres et la commune.« — Ily talajban természetesen nem igen fejlődhetett ki a tanácsosok felelőssége komolyabb arányokban, különösen nem a politikai felelősség.)

II. Richard (1377-1399.) alatt, a parlament nem bírja keresztül vinni az állam-öt legfőbb tisztviselői állomásainak választás útján betöltését, de igenis leteszi a király a kancellárt, sőt meg is bírságolja őt. Mint II. Richard II-ből kitűnik, a parlament panasza az volt, hogy a király a főtisztviselők tanácsára csak partiális parlamenteket hívott egybe. A parlament vád alá helyezi a főkamarást. Halálra ítélik ekkor még a királyi bírakat is. Szorult helyzetében tett mind ez »engedményeit« semmiseknek nyilvánítja II. Richard, midőn fegyveres erő alkalmazásával sikerül ráijesztenie a parlamentre, és a parlament maga is hozzájárul mind e törvényhozási vívmányainak eltörléséhez. Országos bizottságot léptet életbe a parlament együtt nem léte alatti időkből az ügykezelésére ; ez visszaél hatalmával. Ezért azután a Committee megsemmisíti annak összes actusait. De kegyetlenül visszaél most hatalmával a király is. Parlament és nép elpártolnak tőle, ellene van most még az egyház is. Lancaster herczeg 60,000 ember élén urává lesz a helyzetnek. A lordok nagy-

1) 23 Edw. III. Hsl. ö. Gneist Engl. Verf. I. 458. és Engl. Párlam. ii. hh. Ezt természetesen nem azon elv uralma alatt kell érteni, a melyet Bracton fejez ki 11.16.: Rex autem. habet, superiorem, Deum. scilicet. Item legem, per quam factus est rex. Item curiam suam, videlicet comités, barones, qui comités dicuntur quasi socii regis, et qui habet socium.. habet magistrum et ideo si rex fuerit sine fraeno, id est sine lege, debent et fraenum ponere.

fokú befolyást szereznek magoknak a főhivatalnokok állomásainak betöltésére; az állam eddigi főtisztviselői vád alá helyeztetnek. Végezetül föllázad a nép és a parlament mindkét háza kimondja magának a királynak, II. Richardnak letételét.

IV. Henrik (1399-1413.) alatt törvény alkottatik, a melynek alapján a parlament által megszavazott pénzek egy, a parlament által fölesketett kincstárnok kezelésére bíztatnak; e kincstárnok a legközelebbi ülészakon számot tartozik adni e pénzek hovafordításáról.¹⁾ Később ismét törvény alkottatik, a melynek ²⁾ alapján a tanács 16 kinevezett tagból áll; 3 püspök, 6 lord, a kancellár, a kincstárnok, a titkos pecsétőr, a főkamarás és 3 más tag — és a király csakis ezen 16 tanácstag tanácsával tartozik intézni az ország ügyeit. E tanácsosok visszaléphetnek, mihelyt nem tartják megegyeztethetőnek a király politikáját az ő meggyőződésökkel, de a király őket csak valamely vétség vagy büntett elkövetése miatt bocsáthatja el. A király fölhívta őket, midőn kinevezi vala e tanácsosait, hogy legyen gondjok az *ország javára* és az ország törvényeire. Ugyanekkor azt is elrendelte a király, hogy minden a főkamarás által hátratozott bili, minden a kancellárhoz, kincstárnokhoz és titkos pecsétőrhöz intézett kir. irat a tanács hozzájárulásával fogalmaztassák avagy hátrattassék.³⁾ Ugyancsak IV. Henrik alatt mozdítottak el állomásaikról többen az udvar főtisztviselőinek kérelmezésére. A tanács eljárását törvény szabályozza a parlament kezdeményezésére, úgyszintén az udvartartást is. A tanácsosok föleskettetnek és a titkos pecsétőr is parlamenti ellenőrzés alá helyeztetik. 1443-ban a tanács rendeli, hogy: »every grant of the crown should, from the moment of its presentation as a petition, or warrant, to the time of its final sanction by royal writ, be brought under the notice of the kings ministers.«⁴⁾

¹⁾ 6Henr. IV. Gneist i. h. 441. 1.

²⁾ 8 Henr. IV.

³⁾ Sir Harris Nicolas Proc. Privy Council. VI. i. h.

⁴⁾ Sir Harris Nicolas Proceed. Privy Council VI. pp. XCI—XCV. Hsl. e. Todd: Parl. Gov. II. 29. köv. Gneist nagyon mostohán bánik el a miniszteri felelősségnek előzményeivel, elannyira, hogy az ő művé-

IV. Henrik alatt tehát vajmi jelentékeny haladást tett a tanács alkotmányjogi consolidatiója; hogy nem fejlődhetett gyorsabban a király tanácsosainak felelőssége az ő utódai alatt azon keretben, melyet ő oly egyszerűtettel megalapított, ennek az oka első sorban abban keresendő, hogy az említett törvény nem maradt mindvégig érvényben még az ő uralkodása alatt sem. Mert már a következő évben visszavonta azt a parlament. Mért? Azért, mert a király keserves panaszolkodásra fakadt, hogy ez a törvény érzékeny csorbát ejt az ő praerogatíváján.¹⁾ Különb IV. Henrik alatt nyeri a maga alkotmányjogi consolidatióját a lordok háza is; nem többé a király tetszése szerint alkalmazandó normatívák alapján, de saját joguknál fogva — mint a mostani spanyol alkotmányokmány mondja a grandokra del proprio derecho — hivatnak meg ezentúl az összes peerek a parlamentbe. Úgy a felsőház mint az alsóház ügyrendje a mostanihoz hasonló szabályozást nyer már IV. Henrik idejében: különösen gyökeret ver pedig a felsőház bírói jogköre. A tanács sommás bírósági joggal rukáztatik föl ugyanekkor, és a kancellár ex delegatione consilii a gyilkosság, emberölés stb. eseteiben.

V. Henrik alatt a parlament kérelmezésére több udvari főtisztviselő mozdíttatik el a maga állomásáról.²⁾ Gneist ezt ignorálja, különben nem mondaná, hogy Y. Henrik alatt szünetel a parlament ellenőrzési tevékenysége. »Die grossen Kämpfe auf französischem Boden geben der Staatsthätigkeit eine überwiegende Richtung nach Aussen, neben welcher die Gesetzgebung und die Controllthätigkeit im Parlamente ziemlich ruht.³⁾

VI. Henrik alatt sikeresen működik a tanács és megveti alapját egy oly kormányzati rendszernek, a melyben a kormányzat minden egyes főbb ága élére egy *felelős* főtisztviselő állíttatik. Suffolk herceget, daczára a parlament által előbb

bői e részben legalább meglehetősen egyoldalú, sőt csonka érteutést szerzhetni csupán. Gneist I. ii. hh..

¹⁾ Gneist I, 442. Gneist különös előszeretettel szokta hangoztatni az ehhez hasonló eseteket.

²⁾ Todd Parl. Govern. II 28 fcv.

³⁾ Gneist I, 443.

megszavazott indemnitynak, vád alá helyezik; Suffolk gyilkosság áldozata lesz.¹⁾ — 1424-ben február havában a királyi tanács állott 23 tagból: ezek között volt Gloucester herceg, a canterburyi érsek, 4 püspök, a kancellár, a kincstárnok, a titkos pecsétőr, Excester herceg, 5 gróf, 4 Sire, 2 Monsieur, Thonias Chaucer és William Alyngton.²⁾ Meg van állapítva a tanács tagjainak fizetése is. Az érsek és a winchesteri püspök kap 300 márkát, az egyik püspök, az egyik gróf és a lord-kincstárnok kap 200 márkát, az egyik báró és zászlós úr 100 márkát, az egyik esquire 40 márkát.³⁾ A tanács jogkörét ekkor már tüzetes törvény szabályozza. (1. Henr. VI.) Ebből látjuk, hogy e tanács egyúttal magasbíróság is, a mely többek közt a szegény, teljesen vagyontalan vagy csak nagyon csekély vagyonú állampolgárok ügyeit különösen figyelemre méltatni tartozik. További szabályzatot tartalmaz a tanács jogkörére nézve Henriknek egy későbbi törvénye (2. Henr. VI.). Ez a törvény elrendeli, hogy a tanács akkor avatkozzék peres ügyekbe, ha az egyik félen nagyon hatalmas lordok állanak, a másik félen pedig nagy a tehetetlenség. A tanácsnak joga és kötelessége e törvény szerint meghallgatni, letárgyalni és eldönteni az eléje terjesztett tárgyakat; a kegyelmi jog gyakorlása, a javadalmak adományozása, valamint a *kinevezési jog* a királyt személyesen illeti meg. Nagyfontosságú kérdésekben tanácskozzék a tanács, de ne hozzon határozatot a király véleményének figyelembe vétele nélkül. Megjegyzem, hogy a véleményt a szövegben az »advice« szó fejezi ki, a mely tulajdonképp tanácsadást jelent. Ha a tanács tagjainak szavazata két egyenlő részre oszlik: akkor a tanács tartozik az ügyet a királyhoz fölterjeszteni és rábízni a döntő határozathozatal. Ugyanezen törvény akkép rendelkezik a nagy pecsét és a titkos pecsét használatáról is, hogy már sejtem kezdi az ember a későbbi miniszteri ellenjegyzés némi előjátékát, a titkárnak, titkos pecsétőrnek és kancellárnak adott utasításokban. \I. Henriket elfogják saját lázadó alattvalói (1460); York

¹⁾ 23 Henr. VI.; hsl. e. a fönnebbiekre nézve 2. Henr. V., St. I, 9 Parry 170—75.

²⁾ Nicolas idézve Gneistnél, Engl. Verf. I. 448.

³⁾ Nicolas ugyanott. (in. 155.)

herczeg lesz »Protector« két ízben is; másodízben nem többé a *durante bene placito regis* szerint, hanem addig, míg a lordok föl nem mentik magas hivatalától. A tanács tagjai közül 15-öt elbocsát már az előző évben a herczeg és 5-öt a saját pártjából nevez ki a tanács tagjává. A második regenség életbeléptetése alkalmából a tanács tagjai fontos államjogi nyilatkozatot tesznek: midőn a *souverainitást* a királynak vindikálja úgy az egész ország mint a tanács tagjai fölött, ezen nyilatkozatuk, neki »a felségnek« vindikálja egyúttal a »*prae-rogativát, a praeminentiát és az anctoritás*«-t is.¹⁾

VI. Henrik alatt az 'alsóház kérelmére szintén több udvari főtisztviselőt bocsátanak el. IV. Edwarddal a York-ház kerülvén uralomra, ez a király nemcsak trónrablásnak bélyegzi a Lancaster-ház egész uralkodását, de 151 előkelőséget — a Lancaster-házbóli uralkodók egykori tanácsosait és egyéb párthíveit — mint felségánúókat ítelteti el parlamenti határozat, a *bill of attainder* által. IV. Edward erős kézzel ragadja meg a *személyes uralmat*, alatta nem alkottatott egyetlen törvény sem, mely a közszabadság fejlesztését vagy csak biztosítékainak consolidatióját is célba vette volna. A tanács tagjainak felelőssége a parlamenttel szemben komolyan szóba sem jöhet IV. Edward alatt, még a legális semnem hogy a politikai. IV. Edward sajátkezüleg írt levélbeli rendeletekkel és nem egyszer élő szóval kormányzott.

VII. Henrik 1485-től 1509-ig ült az angol királyi trónon: tehát II. Ulászló királyunknak kortársa volt. VII. Henrik eszes, fölvilágosult uralkodó volt, a ki a királyi hatalom öregbítését az értelmiség és a vagyonbeli középosztály, sőt az alsóbb társadalmi rétegek támogatásával igyekezett eszközölni, és majd minden igyekezetét arra fordította, hogy megtörje a nobility hagyományos erejét és befolyását. Ez okból VII. Henrik a tanács tagjai közé nagy számmal vett föl *commonereket*, vagy mint mi mondanék, középosztálybeli, alsóházi tagokat.. Miután a tanács — VI. Henrik óta már állandókéig e néven »*Privy Conncil*« — »*Pecord*«-jai VII. Henrik idejéből, szintúgy mint az előző három uralkodó idejéből, elvesztek, nincs

¹⁾ Nicolas VI, CXLIV, CLXXXV.

tüzetesebb tudomásunk a felől, hogy minő szervezete volt a tanácsnak Angliában VII. Henrik alatt.¹⁾ Tudunk azonban kettőt; az egyik az, hogy ez időtájban kevésbé avatkozott a tanács a bíróságok ügy- és jogkörébe, mint a hogy ezt a III. Edward és VI. Henrik közt lefolyt időközben cselekedte; és tudjuk másodsor azt, hogy a parlamentnek nem valami nagy befolyása lehetett ez időtájban — már t. i. 1507 körül — a tanácsra, miután Henrik meglehetősen könnyedén bánt el a parlamenttel, elannyira, hogy uralkodása 7 utolsó évében nem is tartott egyáltalán parlamentet. Megtehette ezt VII. Henrik: hisz ravasz kincstári politikájával elérte azt, hogy volt mindig bőven pénze és nem szorult arra, hogy a parlament szavazza meg az ő szükségleteinek fedezésére megkívántató összegeket.

Hogy 1507 körül, midőn II. Ulászló tanácsfelelősségi törvénye alkottatott, Angliában a tanácsosok felelőségének, különösen politikai felelőségének valami szerfölött nagy gyakorlati fontossága nem lehetett, ez kitűnhetik már azon tényből is, hogy pár évtized múlva, névszerint 1536-ban, a yorkshirei lázadás alkalmával VIII. Henrik ugyancsak megharagudott azokra, a kik a tanács reformját kérelmezték. »Ne feledjétek — így szólt hozzájuk a király — ne feledjétek, hogy alattvalók vagytok s mint ilyenek, mivel tartoztok a királynak. A tanács dolgaihoz semmi közötök.«²⁾

Így szólott hozzájuk a király és a legközelebbi parlamentnek eszébe sem jutott ezt sérelműl tudni be ő felségének. Jellegző egyébiránt, hogy a yorkshirei lázadók a magok kérvényében leginkább azt panaszolták föl, hogy ez idő szerint a király tanácsában nagyon sok alacsony származású tag ül.³⁾

Ha visszatekintünk tehát a II. Ulászló 1507-diki tanács-törvényére és párhuzamba vonjuk a magyar államjog történelmének e nevezetes vonását az angol alkotmánytörténelem egykorú tanúságtételével: akkor azt mondhatjuk, hogy Angliában a tanács felelőségének oly múltjára tekinthettek vissza

¹⁾ Todd Parliam. Govern. II, 33—35.

²⁾ ³⁾ Sir Henry Nicolas, Proceed. Privy Council, VII, p. III, IV. — Hsl. e. Todd, Parliam. Gov. II, 33 kv. Gneist nem helyez ezen egész mozzanatra fontosságot.

király és parlament, a minőhöz a miénket nem egy tekintetben még csak hasonlítani sem lehet. Csak a felelősség legkorábbi alkotmányjogi jelentkezésére nézve versenyezhet a mi alkotmányunk történelme az angol alkotmány történelmével. Az Arany Bulla 1231-diki kiadása és III. András 1298-diki törvénye oly régi keletűek, hogy kritikai biztossággal az angol alkotmány történelméből alig lehet azoknál fontosabb hasonirányú törvényhozási actust kiolvasni az 1316-diki esztendő megelőző időkre vonatkozólag. Ámde a mi alkotmányunk történelmében a király tanácsosainak felelőssége csak futólagos tünetként csillámlik föl kétszer a XIII-dik, egyszer a XIV-dik, egyszer a XV-dik században és még II. Ulászló tanácsfelelősségi törvényének csak II. Lajos alatt van némi folytatása innen a Királyhágón, és csakis Erdély fejedelemségben nyer erőteljesebb fejlesztést a XVII. században: Angliában azonban 1316-tól fogva, némi megszakításokat leszámítva, a király tanácsosainak felelőssége folyton, majd egy, majd más irányban, de mindvégig positiv jelentőséggel fejlődő államjogi intézménynyé izmosodik, míg végre a dicsőségteljes 1688-diki forradalom vívmányai III. Vilmos reformátori kezeibe teszik le azt, és az angol alkotmánynak e halhatatlan emlékezetű korszakalkotója megdönthetetlen alkotmányjogi sarktétté emeli, alapú a modern Parlamentarismus világtörténelmi jelentőségű épületének.

Mégis büszkén gondolhatunk vissza mi magyarokú 1507-diki tanácstörvényünkre: mert nemcsak hogy azon éveknek, a melyben e törvényünk megalkottatott, ez volt Európaszerte a legfontosabb alkotmánytörténelmi eseménye: de bátran elmondhatjuk, hogy az európai szárazföldön azon időpontig nem alkottatott törvény, mely a király tanácsosainak felelőségét, és ugyan nemcsak legális, de politikai felelőségét is oly élesen körvonalozta és oly erőteljes sanctióval ellátni igyekezett volna, mint a Werbőczy kortársainak ezen törvényhozási elmeterméke.

SEXTUS CAECILIUS

A F R I C A N U S

JOGTUDÓS.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

Dr VÉCSEY TAMÁS

RENDES TAGTÓL.

(Olvastatott a II osztály ülésén 1889. május 13.)

BUDAPEST, 1889.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

Tisztelt Akadémia!

Nem ünnepi vendége, hanem állandó kísérője szívemnek a háládatosság. Ennek sugallatából mondok köszönetét a kitüntető megválasztásért. Kötelességem tudatával lépek a felolvasó asztalhoz, a magyar tudományosság oltárához, melynek fényes környezetében nem kételkednek az iránt, hogy hazai igazságügyünket az elmélet világosságában és a múltak becses tapasztalataiban csak úgy részesíthetjük, ha a jognak szerves fejlődését kutatjuk és nemzeti érdekeinkre tekintőleg ismertetjük.

ELSŐ FEJEZET.

Az a korszak, a melyben Africanus élt.

Másfél század óta elterjedt az a vélemény, hogy a fejlődési korszak alatt, melyet Augustus nyit meg s a Gordianusok fejeznek be, Róma merő bűn és szolgaság, az ó-germánoknál pedig minden csupa erény és szabadság. Mind a két vélemény egyenlő távol áll a valóságtól ¹⁾. Az tagadhatlan, hogy a jó császárokat egyes örvült emberek gyalázatos zsarnokoskodás előzte meg s követte, változtatva kevésbé jelesekkel. Caligula és Nero, Caracalla és Heliogabalus bűnlajstromában sok mindenféle undok tiltott cselekvény van följegyezve, de talán nem több mint a mennyi egy-egy VIII-ik Henrik emlékét szennyezi. Avagy a múlt században nem lepte-e meg Európát általános corruptio, ocsmány feslettség, néhol hetvenkedő atheizmus, itt-ott kegyetlen örvöngés, rombolási láz. hódítási düh, despotismus, helylyel-közzel rémuralom? És még is nagy dolgok születését köszönheti az emberiség a múlt századnak. Épen úgy, mint egykor a principatus korának; ez volt az az idő, a melyben Róma szive felbuzdult, szeretetébe fogadta a népeket, megosztá velők a jólétet s műveltséget. Ekkor kezdődött a magánjognak virágzása, az ó-világnak politikai egyesítése, a jó császárok septemviratusa, melybe Yespasianust, Titust, Nervát, Traianust, Hadrianust, Fiúst és Marcust iktatta be Róma geniusa, letéve egy időre ezek kezébe Róma jó hírét s szerencsáját. A nevezett Pandekta vagy Digesta császárok boldog időket derítettek az ó-világra. Ezek alatt a polgárság épen nem volt rabszolga, ámbár nem gy-

1) Histoire des institutions politiques de l'ancienne France. Fustel de Coulanges. 1888. 30. h -, De ces deux propositions, la première est à moitié inexacte, la s..... mác n'a jamais été démontrée.

korlá a felségjogokat önmaga korlátlanul, mint a Scipiók idejében.

Az öreg egyszerű Flavius Vespasianus (69-79), etapasztalt katona első plebeius fejedelme Hómának, népies kiadása a dicsőített Augustusnak. Polgárias és jó bánásmódú¹⁾, Róma kapuit megnyitá a birodalom bármely pontján élő tehetségek s erények számára. Ő emelte a patríciusok közé a hispaniai Traianust, a kinek fia a hasonló nevű hies császár, továbbá a galliai Antoninust, a kinek unokája a kegyes Antoninus Pius. Az ilyen becses új elemek nem módosították az osztatlan római nemzet egységét²⁾, sőt az assimilatio az uralkodó faj életrealóságát bizonyítá és emelte épen úgy, mint hazánkban is, hol a nemzet büszkeségeinek ősei többnyire nem szerepeltek a honfoglaláskor. Vespasianus, a ki a jognak uralkodását biztosítá, a javaknak kímélését, gyarapítását takarékoságával előmozdítá, egyengette útját az Antoninusok nagy századának.

Fia, Flavius Titus, kinek még mint ifjúnak, a tanács oly méltán adta a princeps iuventutis címet, rövid uralkodása alatt (79-81) bebizonyítá, hogy ő a szív és ész embere. Mind Vespasianus mind Titus nagy szolgálatokat tettek Rómának trónra jutásuk előtt, a seregek élén. Kár, hogy e két derék Flaviusnak országglása csak tizenkét évre terjedt, a harmadik Flavius ellenben t. i. Domitianus tizenöt évig (81-96) maradt a trónon.

A tanács nem állíthatván vissza a monarchára szorúlt nagy birodalomban a régi köztársaságot, kebelében az állam élére megbízhatóbb férfit nem találhatott mint Nervát, a nagy jogtudós unokáját. Uralkodása alatt (96—98) tért foglalt a stoa bölcsészet. Ennek hű követői reformálták a birodalmat, országolvá egy házamban 84 éven át. Nerva semmit se tett a tanács alkotmányos közreműködése nélkül; róla mondja Tacitus: meghozta a boldog századot Nerva. Kétdolgot,előtte összeférhetetlent,egyesített, kibékíté a fejedelemséget

¹⁾ Suet. Vesp. 12 : usque ad exitum civilis et Clemens.

²⁾ Nem nagy költő is mondhat nagy igazságot. »Tu pátriám fecisti diversis gentibus unarn« monda a galliai Rutilius Namatianus egy verses itinerariumbaa. De reditu suo. I. 63.

a szabadsággal¹). Egyebek közt az is érdeme Nervának, hogy fiává fogadta Traianust s így a trónbetöltésnek olyan módját szentesíté, mely kiváló tehetségeket érett férfikorban tett az ország hatalom és dicsőség örökösivé, megízleltetve Itáliával a boldogságot, a kapcsolt részekkel a műveltséget.

Traianus (98-117) az első provinciális eredetű princeps. Mint győzedelmes hadvezért, a jólét és műveltség terjesztőjét, Tacitusnak eszményképét, felejthetlenné teszi előttünk Erdélynek *első* aranykora ¹). A Dunánál és Rajnánál ép úgy, mint az Eufratesnél érezték a népek, hogy Traianus nemesérsésű, de parancsolni tud; jószívű, de érti a javak rendeltetését. Nagyobb dicséret nem mondható egy fejedelemről se, mint a mit Tacitus mond Traianusról, hogy minden nap gyarapítja korának boldogságát³). Tiszteletet tanúsított a régi szabad köztársasági intézmények iránt. Meghajolt a törvények előtt, mondván ⁴), hogy a törvény a fejedelemnél is magasabban áll. A templomba imádkozni és nem imádatni járt. Önérzetesen mondhatá, hogy jobb napok derűitek polgártársaira⁵). Megvalósult az az idő, melynek még Tacitus ítélőszéke előtt se kell pirúlnia. Csodálattal és félelemmel néztek felé. Az utolsó nagy hódító. Utána már a társadalmi *esetnek* terjedése következett, melyeknek befogadására vassal készíték elő a talajt.

A nagy eszű Hadrianus (117-138) nem akart háború útján többet, mint a mit békés eszközökkel megtartani képes. Ez a

¹) Tacit. Agricola. c. 3..... beatissimi seculi ortu Nerva Caesar rés olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatém.

²) Hunyadi Album. 1878. 153.1. Erdély a remekjogban, dr. Vécsey Tamástól. Továbbá . . . Havi Szemle. 1878. Szerkeszti Bodnár Zsigmond. 1-ső kötet, 3-ik füzet, 247. 1. Kómái jogemlékek Magyarországon, dr. Vécsey Tamástól.

³) Tacit. Agricola. c. 3. Augeatque quotidie felicitatem temporum Nerva Traianus.

⁴) Non est princeps super legibus, sed lex super principem. Plin. Paneg. 65.

⁵) Pomponius közli Traianus egyik rescriptumából a következőszavakat : . . . scio relegatorum bona, avaritia superiorum temporum, fisco vindicata, sed aliud clementiae meae convenit, qui inter cetera, quibus innocentia temporum meorum probatur, hoc quoque remisi exemplum. Lásd : Dig. 48. 22. 1. Pomponius.

város- és palota-építő fejedelem a tudományt és művészetet pártolta, a múltakat csodálta. Régieskedett. Catót inkább olvasta mint Cicerót, Enniust inkább mint Vergiliust. Ez az ízlés nem maradt hatástalan. Mások is örömet emlékeztek régiekről. A görög befolyást előmozdította, melynek termékenyítő hatása alatt az általános népjog, quasi quo iure omnes gentes utuntur, és a méltányosság nagy tért elhódított a régi Rómának helyi és törzsi szigorú jogától. Az előbb csak *római jog*, *birodalmi jog*gá kezd válni. Hadrianusnak köszönik a jogtudósok, hogy véleményeik, ha egybehangzók, a controverekérdések eldöntésénél törvényerejűek¹⁾. A jogtudomány munkásait soha sehol nem emelték magasabba mint Rómában Hadrianus, megérdemli Pomponiustól az optimus princeps czimet²⁾. A jogtudósok kiváló állását bizodalommal nézték a polgárok, a kik szerették a rendet és az igazságot, az egyéni sérthetlenséget és jólétet; nagyra becsülték azokat, a kiknek tudománya megvilágosítja a jog keresésének, biztosításának és érvényesítésének nehéz útait. Hadrianus érdemeül felemlítendő a tisztii hirdetmények (edictum) összegyűjtése is. Az évi és alkalmi hirdetmények a praetorihivatal szervezése óta évről évre szaporodtak. Elő forrásai az igazságszolgáltatásnak, magyarázóii, kiegészítőii, sőt pótlóii és módosítóii a XII. táblának. Hadrianus korát a szép formák korának nevezték. A tisztii hirdetmények a halmazállapotból arányos formába öltözködtek 131-ben, a nagy teremtő és rendező tehetségű Salvius Julianus segítségével, örök hirdetmény, edictum perpetuum, czim alatt. Az ötszáz év folyamán létesült tisztii jognak olyan gyűjteménye ez, a melyen szembetűnő a haladás, gyarapodás, javítás, az idők változása és az erkölcsök szelidülése. A méltányosság a hirdetmények és jogvélemények útján behatolt a törvények rideg sorai közé s azokat lassankint egészen átmelegítve, uralomra jut.

A jelzett kedvező irány még nagyobb tért hódított a két Antoninusnak t. i. a kegyesnek és a bölcsnek negyvenkét évi uralkodása alatt.

¹⁾ Gai. Inst. 1. 7.

²⁾ Dig. 1. 2. 2. §. 47.

Antoninus Pius (138 —161) nyugodt és pártfogoló szeretetével áldást terjesztett népeire. Tekintélye még tovább terjedt mint hatalma. Jogara alatt a béke, nemzeti jólét s az uralkodó jelességétől függő társadalmi kedvező állapotok jutottak Rómának osztályrészül.

Marcus Aurelius (161—180) a jólétet és békét örökre akarta biztosítani népei számára. De az örökbéke csak az oltárköveken és az érmeiken foglalt állandó helyet, bár a légiók felsőbbsege a nyers törzsek felett gyakran érvényesült, midőn egy-egy L. ü. Marcellus vagy Pertinax és Septimius Severus vezette őket győzelemre.

A két Antoninus alatt a civitas kiterjesztése sok embert vont Róma érdekkörébe. A tartományi városokban majdnem annyi a római mint a tartományi. Oly rómaiak ezek, a kik sohasem látták Rómát s mégis szerették, a kik nem beszélték a Tacitus nyelvét, de arra taníttatják fiaikat, s alkalmazkodni akarnak a közös haza (communis omnium patria) jogrendszeréhez. A világkereskedés mellett a szellemiekben is megindult az élénk anyagcsere. A kelet és nyugot, az éjszak és a dél minden törekvő tehetséget a souverain örök-város fórumára küldött, a műveit szellemeknek hatalmas köztársaságát teremtetve meg a nevelésnek és oktatásnak közössége.

Ez a korrajzi vázlat csak arra akar emlékeztetni béliünkét, hogy nagy uralkodók és hadvezérek, nagy jogtudósok és bölcsészek, erélyes államférfiak és jeles művészek büszke hazája volt Róma az Africanus századában. Sok és nevezetes alkotás színterévé vált akkor a birodalom, de legnevezetesebb a jogalkotás, mely a római nép szellemi életének legsajátabb emléke.

Jog és civilisatio, állam és vallás mind olyan eszmék és intézmények, a melyek Rómára emlékeztetnek ma is. A keresztény vallást Róma terjeszté ki az emberiségre, de az igaz hitnek első csiráit a világvárosba a szent földről hozták, ott kelt fel a keresztény világosság a földkerekség számára, a hol az isteni mester tanított és kiszenvedett. A római, nápolyi és párizsi gyűjtemények Róma művészetének emlékeiből sokat mutatnak; a művészettel szövetkezett fényűzésnek sok emléke díszíti múzeumunkat, a márványépítkezésnek sok ásatag

nyoma látható hazánk területén, de a quiritesek művészete Perikles hónából hozta motívumait. Az eszményképek, melyeket Róma költői s bölcsészei festenek, megragadok, csakhogy az ízlést és tudományt görög iskolák és mesterek tanították. Athéné adott a szellemi műveltségnek lendületet a hét halom körül. De az *állameszmét* s a *magánjogot* Róma adta az emberiségnek. A milyen hatással volt a költészetre az Iliász és Odyssea, a bölcsészeire Plató és Aristoteles, olyan hatást gyakorolt a jogfejlődésre a dicső könyv: a Digesták könyve.

MÁSODIK FEJEZET.

A vonzó-erő, melyet Africanus gyakorol a kutatóra.

A Digestákban a jónak a legjava a principatus korából származik, mely a jogfejlődésnek magas fokát tükrözi vissza. Igaz, hogy csak egy ötödrész van a Marcus Aurelius előtti korból, négy ötödrész az ezutáni időből, mert a Severusok korában működött bő magyarázók átvettek elődeiktől minden használhatót, s mind ez az átvevők neve alatt található fel a Digestákban. A Digestákban foglalt töredékek, a jognak evangéliumai, az újszövetségi szentiratokkal találkoznak a keletkezési idő azonosságában is. A jogtudomány nagy mesterei, a remek jogászok, az ókori jogász világnak mintegy akadémiukai, az utókor előtt mindig nagy becsben álltak. És méltán, mert a legkiválóbb férfiak emlékei tolóinak elménkbe, ha olvassuk a Digestákat. Velök foglalkozva, korukat s eszméiket történeti világitásba helyezve, bizonyára az igazi színben fogjuk látni a tőlük származó töredékeket. A történeti világitást megköveteli, de meg is könnyíti az a módszer, melylyel a Digestákat készítették. Minden töredék szerzőjét közvetlenül halljuk beszélni.

Dicséretet érdemel Justinianus, hogy a Digestákban elvont szabályok és szintelen fogalom-meghatározások helyett szót ad a jogtudósoknak, jogirodalmi szövegeket közöl, melyeken a jogfejlődés, alakulás, képződés fókái szembevetődnek. A jogtételnek első megjelenését látjuk egy-egy új jogeset kap-

csán; a jogtétel fejlődését megfigyelhetjük a jogtudósok vitái közt, hiszen a Digestákban nem beszél a törvényhozó, hanem csupa jogtudományi író, nincs ott törvényhozói rendelkezés (dispositio), hanem csupa szemelvény a remekjogászok dolgozataiból (dissertatio). A törvényhozó parancsszavát nem halljuk a Digestákban, de igen is halljuk, hogy a sok híres jogtudós beszél, motívál, fejteget, vitat, bírál, következtet, tanít, tanácsol, véleményt ad, dönt, magyaráz, értekezik, szóval tudományosan munkálkodik, fiánk nézve, a kik a római jogot nem mint törvényt, hanem mint tudományt tárgyaljuk, becses minden sor, minden szó, a melyet változatlanul vett át Tribonianus, mert az mind a keletkezési időnek tanúja és a műveltségi foknak mérője. Jó, hogy a könyvmásolók többsége ki nem hagyta az inscriptiókat s így megőrző azok nevét, a kik megalkották az európai anyajogot.

Mi magyarok a római jogot nem mint tételes törvényt, hanem mint jogfejlődés egyik legérdekesebb tüneményét tárgyaljuk. Nem tekintjük a Digestákat, ezt a tartalmas könyvet, a keleti császárok nomokanonának, hanem a klasszikusok irodalmi hagyatékának. Azok az ókori »akadémiai tagok« nem csak beszéltek és írtak a jogról, a béke királynéjáról, hanem ennek parancsolatait gyakorlatilag érvényesíteni, a rendet a szabadsággal, a hatalmat a kötelességgel összhangba hozni törekedtek. Ismerni kell az ő Írói egyéniségeik finom vonásait, hogy jól érthessük a Digestákat.

Miképen gondolkodtak és cselekedtek, miképen éreztek és ítélték, ezt főleg műveikből deríthetjük fel, mint a lajdanok monumentális épületeit rekonstruálják a művészi idombau faragott kövekből.

A Digesták legérdekesebb töredékei közé tartoznak azok, melyeknek inscriptióiban Africanus neve olvasható.

Teljes néven csak egyetlen egy író nevezi Africanust t. i. Ulpianus ¹⁾, midőn az edictumot magyarázva idézi Julianus véleményét, melyet az edictum rendezőjétől kért Sextus Caecilius Africanus. Más alkalommal Ulpianus ²⁾ már csak

¹⁾ Dig. 25. 3. 3. §. 4. Julianus Sexto Caecilio Africano respondit.

²⁾ Dig. 40. 9. 12. §. 2. Sextus Caecilius uocat. §. 6. Sextus Caecilius recte ait. és Dig. 48. 5. 13. §. 1. Nam et Sextus Caecilius ait.

Sextus Caecilius néven idézi Africanust. Ugyanígy idézi Africanust mint tekintélyt Paulus ¹⁾, Papinianus²⁾ és Justinianus ³⁾. Sextus Caecilius név alatt éri Africanust az az elismerés, melyet neki Gellius juttat osztályrészül⁴⁾.

Africanust néha csak Caeciliusnak nevezik, t. i. Ulpianus⁵⁾ és Paulus⁶⁾. Előfordul az is, hogy Sextus néven idézik, t. i. Gaius ⁷⁾ és Ulpianus ⁸⁾. Előfordul az is, hogy csak magában az Africanus nevet említik, t. i. Ulpianus ⁹⁾ és Paulus ¹⁰⁾. Ez a különböző terminológia, mely ugyanazt a jogtudóst majd az egyik majd a másik nevének emlegeti, hihetőleg a compilátorok műve, a kik az egész teljes névnek kiírását felesleges tehernek tekintették, s így hol az egyéni, hol a családi, hol a nemzeti nevet hagyták meg a szövegben.

De bármi legyen az oka annak, hogy az Africanus nevet nem adják csonkítatlanul, ez nem lényeges, hiszen Gaius nevét se ismerjük egészen, kihez Africanus sorsa abban is hasonló, hogy róla se maradt elegendő tudósítás az utókorra, pedig a mit irt, azzal ma is érdemes foglalkozni.

A Corpus iurisnak fejtörést okozó törvényeiről azt mondták aglossatorok »lex Africana est ergo difficilis«; a tanulók azt mondták: »leges damnatae, cruces iuris consultorum.« Az egyetemeken félelmes aggodalmak fűződtek az Africanus nevéhez.

Műveinek töredékei sok vitára adtak alkalmat a huma-

¹⁾ Dig. 24. 1. 2. Sextus Caecilius et illam causam adiciēbat.

²⁾ Dig. 35. 1. 71. pr. . . . Sextus Caecilius existimat.

³⁾ Cod. 7. 7. 1. pr. . . . Sextus Caecilius iuris antiqui conditor deīiūvit.

⁴⁾ Gell. Noct. Att. 20. 1. S. Caecilius in disciplina iuris atque in legibus populi Romani noscendis interpretandisque scientia usus auctoritateque illustris.

⁵⁾ Dig. 48. 5. 27. §. 5. . . . magis admittit Caecilius actionem utilem.

⁶⁾ Dig. 35. 2. 36. §. 4. Caecilio placebat.

⁷⁾ Gai. Inst. 2. 218. Juliano et Sexto piacuit.

⁸⁾ Dig. 29. 5. 1. §. 27. Et ait Sextus sic esse saepe iudicatum.

⁹⁾ Dig. 30. 39. pr. Africanus apud Julianum quaerit. és Dig. 38. 17. ad S. C. Tert. 2. §. 8. . . Africanus et Publicius tentant dicere.

¹⁰⁾ Dig. 19. 1. 45. pr. Julianum agitasse Africanus refert.

nisták közt. Exegetikus górcsővel megvizsgálták a töredékeket a glossatorok és humanisták, főleg Cuiacius. Különféle jogmagyarázattani műtétekkel gyógyították. A szöveg-kritika helyreigazítási kísérleteit próbálgatták azokon. De bizony még ma is homály borong némely kitételein.

A hagyományos híresztelés némi elővéleményt okozott nálam is, de végül a homály szemeinket erősebb nézésre izgatja. A homály földérintésének reménye vonzott Africanus felé, annál inkább, mert régen meggyőződtem, hogy őt eléggé nem méltányolták, noha a civilisták; előtt sohase volt titok, hogy Africanus az éles megkülönböztetések és meghatározások mestere. Érdekelni kezdett engem az *ember*, de főképen a *műve*, s később meggyőződtem, hogy az érthetlenség vádja meg nem érdemelt ócsárlás, vagy legalább túlzás. Jogi nyilatkozataiból az érdekeseket elemeztem, meghatároztam, összegeztem.

A műveiből kiemelhető vonások úgy tüntetik fel Africanust mint ismeret-terjesztőt és kiváló civilistát, a ki nem csak beszél a jogesetekről, hanem ismeri azokat behatóan. Gellius egy közleményt hoz, Vopiscus egy említést közöl Africanusról, de róla legérdekesebben szólnak műveinek töredékei, azonban csak mint jogtudományi Íróról, nem pedig egyszerűen mint államférfiúról, mert műveiből kihagytak a compilátorok minden közleményt, a mi az ő saját környezetére és államférfiúi közszolgálataira történeti világot árasztana, ezért nem adhatok meletget, szint, életet az ő *emberi* képének. Ez az oka, hogy noha Africanus részt vett korának küzdelmeiben s az államférfiúi feladatok teljesítésében, közpályájának korrajza halaváuy és sok oldalú működését nem részletezhetem úgy, mint Marcellusét vagy Papinianusét.

HARMADIK FEJEZET.

Africanus származása és képzettsége.

I. Africanus származása.

Africanus házi istenei eredetileg melyik tűzhelynél állottak? őseinek képmásai honnan vándoroltak Rómába? Ez ma már csak gyanítható s a jogászt igen távolról érdeklő kérdés. Az ő korában három világrész jelesei igyekeztek a capitoliumi nagy nevek örökösei mellett széket foglalni a fórumon, mindenünnen törekedtek a tarpeji sziklák felé, bár azokat gyakran sújtá zsarnok-kezekből a villám, haladni iparkodtak a via sacrán fölfelé, bár ezen, a legragyogóbb diadalmenetek közben is emlékeztették, a kialvó lángokkal, a nagyra törökét, az enyészetre. A birodalom egyesíté a népeket. Az egész ó-világ tekintete a souverain városra volt irányozva. A ki csak tehette, mind oda törekedett, oda vonult, pályát kezdeni mint Africanus, vagy betetőzni mint Glaius, jövőt teremteni mint Severus.

Felfrissült az itáliai faj a romlatlan provinciálisok betelepülésétől. A trónra fényt árasztottak a hispauiai és galliai eredetű nagy imperátorok s ezek fajrokonai lettek a római műveltség terjesztőivé. A jogtudomány művelésére kitűnő erők érkeztek a vidékről.

Az Afrikából vitorlázó Salvius Julianus is Ostiát választá kikötőjéül. Valószínűleg ő utána indult és ő hozzájött a héthalomra Sextus Caecilius Africanus, a ki elválaszthatatlanul ragaszkodott Julianushoz, mely ragaszkodás hihetőleg a közös eredetnek ¹⁾ köszönhető. De bár honnan jött Africanus Rómába, ez nem hir hatással az ő méltatására. Már a Flaviusok óta nem nézték a bölcsőt, hanem a személyes érdemet.

II. Africanus képzettsége.

Africanus iratai azt gyaníttatják, hogy ő hallgatója, tanítványa, követője, állandó híve, később igazi barátja volt

¹⁾ Rom. Rechtsw. zür Zeit der Rep. P Jörs. I. 1888. 3-ik lap. Julianus und Sextus Caecilius sind Afrikaner.

Julianusnak. A hányszor hivatkozik Julianusra, mind annyiszor sejteti, hogy közeli viszonyban állt a nagy mesterhez, a ki a *divi fratres* (161 —169) korában halt meg.

Africanus a Julianus auditóriumába járt. Ott tanulta a polgárnak kötelességeit, jogait és ennek védelmét a konkrét jogeseteken, s mint tanítvány nem csak figyelmeztetett a tárgyalásokra, hanem jegyezteté mesterének Julianusnak fontosabb nyilatkozatait, sőt szükség esetén ki is kérte véleményét¹⁾. Ez tette lehetővé, hogy olyan sok kérdésre tud döntvényt idézni Julianustól. Nem csak futólagos hallgatója, hanem hű tanítványa, mint ezt már Accursius is állította.

A tanár és tanítvány közti benső viszonyt következtethetjük abból is, hogy Africanus többnyire olyan eseteket tárgyal, a melyeket Julianus döntött el. A tanár praxisából meríté az eseteket a hallgató. Igaz ugyan, hogy Julianus mint *respondens* csak néhány esetben van egyenesen megnevezve²⁾, de Africanus, az idézetben, a hol egyenesen meg nem nevez mást ott Julianusra gondol. Nagy tanító mesteréhez való ragaszkodását nem fitogtatásképen közli Africanus, hanem mutatja azt azért, hogy részesíthesse saját tanítványait s olvasóit ama nemes fák gyümölcsében, a melyeket Julianus plántált.

Az Italiába települő tartományi lakosok magokkal hozták nemzeti romlatlan sajátságait, megfiatalították a római fajt, melybe beolvadtak, s elsajátították a latin nyelvet.

A birodalomnak nyugoti tartományai átvették Róma

¹⁾ Pl. Julianus Sexto Caecilio Africano respondit. Dig. 25. 3. 3. §. 4.

²⁾ Africanus. Dig. 12. 1. 23. Julianus ait.

Africanus Dig. 13. 7. 31. Eadem servanda esse Julianus ait.
Africanus » 16. 1. 19. §. 1. similiter se respondisse Julianus ait.

Africanus Dig. 46. 3. 38. §. 4. quod Juliano non placebat.

Paulus » 19. 1. 45. idque et Julianum agitasse Africanus refert.

De rá lehet ismerni Julianusra, pl. Dig. 16. 1. 19. pr. Africanus csak azt mondja, hogy »negavit«, hogy ezt Julianusra kell vonatkoztatnunk, az kitészik ugyanott az 1. §-ból.

Dig. 47. 9. 61. §. 1. consequens esse ait és §. 5. dubitare se ait nem más mint Julianus, erre enged következtetnünk az, hogy az idézett §. 1. és §. 5. csak bővebb ismétlése annak, a mit tartalmaz a Dig. 13. 7. 31.

műveltségét s úgy romanizálódtak, hogy még ma is fölismerhető. A birodalomnak keleti tartományai azonban nem romanizálódtak. A görög mindég megmaradt görögnek, sőt Italiában a fensőbb körök, főleg Hadrianus óta, hódoltak a görög szellemnek, mely a művészetet, költészetet és tudományosságot fölismerhetőleg áthatotta.

Africanus magával hozta vagy alaposan elsajátítá a római nyelvet, nemzetiséget, bele élte magát ennek szellemébe, felfogta Róma alaptörvényét, a XII táblát s hazája intézményeit védte a félreértés vagy hamis magyarázat ellen. Irodalmi műveltség, abban az időben is elengedhetetlen kelléke vala minden számbavehető embernek. A komoly tudományos műveltség megszerzése nélkül senki se léphetett a közönség elébe. A pontos és világos okoskodás, a sikeres vitatkozás, az alak és tartalom mutatja, hogy Africanus jó iskolán ment keresztül. Szerényen mondja ugyan, hogy a történelmi művek közötti igen sokat olvasott, mégis helyesen tud idézni megfelelő példákat Róma történetéből, pl. a szöszegő Fufetiust (qui pactum perfide ruperat). Irodalmi jártasságának jeleül tekinthetjük, hogy azonnal tudott rá idézetet mondani Vergiliusból, a kit elegantissimus poéta jelzővel tisztel meg ¹⁾.

A görög vonatkozások bizonyítják, hogy a második század uralkodó szelleméhez híven Africanus is elsajátítá a görög nyelvben s irodalomban való jártasságot. A bölcsészet és műizlés a múzsák hazája felé vonzá a jogtudósokat is.

Midőn egy hagyományi jogesetre Africanus azt monda, hogy abban jogi lehetetlenség rejlik, és hogy az ilyféle kérdést a dialektikusok tévútra vezetőnek tartják: találó észrevételeit görög műkifejezéssel adja elő, a mi arra mutat, hogy görög műveltsége teljes vala²⁾. Az akkori

¹⁾ Grell. N. A. XX. 1. 54: sed quid elegantissimus poéta dicat: »At tu dictis, Albane«, maneres t. i. maradtál volna lm a te Ígéretedhez, Albánia hőse Fufetius! Verg. Aen. VIII. 643.

²⁾ Dig. 35. 2. 88. τὴν ἀπόρριον hanc quaestionem esse, qui tractatus apud dialecticos τοῦ ψευδομένου dicitur. A dialektikusok alatt a stoikusokat érti. Pseudomenos logos olyan kérdés, melyre akár igent akár nemet felelsz, hamisan értelmezhető a felelet, pl. a midet el nem vesztetted, birod-e» (Igen). Szarvidaidat elvesztetted? (Igen). Úgy voltak szar-

idők ízlését követve Africanus és beilleszt egy-egy találó idézetet Homerosból ¹⁾).

III. Africanus bölcsészete.

A stoa-bölcsészet a második században közkedveltségben állt. Antoninus Pius, főleg Marcus Aurelius Philosophus nem csak komoly tanulmánynak, hanem az uralkodási elvek forrásául tekintek a bölcsészetet. Méltán, mert a római stoicismus az emberi szellemnek nemes szülőtte, s magasra emelte az elérendő eszményképet. A legkiválóbb férfiak jellemének komoly szilárdságot, küzdelmének erkölcsi irányt, stílusának emelkedettséget biztosított. A görög stoikusok hideg mozdulatlansága, szenvedélytelen közönyössége nem nehezült a fórum férfiakra; emezek elmélkedése gyümölcsöző vala. Hirdették a stoából, hogy a törvény az isteni és emberi viszonyok rendezője, a földi állapotok kibékítője, a világrendnek egyik biztosítéka ²⁾. A római jogtudósok, a stoa felkes hívei, imádták az igazságosságot. *Justitia est regnorum fundamentum*. Legnagyobb bűn az igazságtalanság; ezért Africanus épen nem tartá szigorúnak a XII tábla rendelkezését, mely szerint az igazságtalanságra vetemedett megvesztegetett bíró halállal büntetendő: *duram esse legem putas, quae iudicem qui ob rém dicendam pecuniam accepisse convictus est, capite punit? Dic enim quaeso, dic, an iudicis illius perfidiam contra omnia*

vaid. (Nem). Úgy tehát vannak szarvaid. Az ilyen sophismákat méltán hibáztatják a római stoikusok, méltán hibáztatja Africanus.

¹⁾ Dig. 48. 5. 13. §, 1. *Pláne sive iusta uxor fűit, sive iniusta, accusationem instituere vir poterit; nam et Sextus Caecilius ait: haec lex ad omnia matrimouia pertinet; et illud Homericum affert: n e c enim soli, inquit, Atridae uxores suas a m a n t, Οὐ μόνον φίλους ἀλόγως μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεΐδαι.*

²⁾ Dig. 1. 2. 3. *Marcianus. Séd et plilosophus summáe Stoicae sapientiae Chrysippus sic incipit libro, quem fecit περί νόμου [de lege] Ο νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς θεῶν τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Δεὶ δὲ αὐτὸν προστάτην τε εἶναι τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχυρῶν. καὶ ἀρχόντα. καὶ ἡγεμόνα καὶ κατὰ τούτοις κανόνα πε εἶναι δικαίων καὶ ἀδίκων. καὶ τῶν ψόσει πολιτικῶν ζώων, προστατικόν μὲν ὦν ποιητέον, απαγορευτικόν δὲ ὦν ὡ ποιητέον.* *Lex est omnium divinarum et humanarum rerum regina. Oportet autem eam esse praesidetn et bonis et malis, et principem et ducem esse; et secundum hoc reguláin esse iustorum et iniustorum, et eorum, quae natura civilia sunt, animantium, praeceptricem quidem faciendorum, prohibetricem autem non aciendorum.*

divina atque humana iusiurandum suum, pecunia vendentis intolerandam audaciam non dignam esse capitis poenae existimes, kérdi nemes felgerjedéssel Favorinus bölcsésztl¹⁾).

Africanus nem csupán a gyakorlati tapasztalatok készletét szerezte be, hanem ezek alapján elméleti magaslatra is emelkedett. K ettős alapon nyugodott tehát hire s tekintélye. Nem a sokat teremtő Labeo vagy Julianus eredetisége, nem a rendszert alkotó Quintus Mucius Scaevola vagy Sabinus szervező képessége, hanem a commentatorok hasznos működése látszik irataiból. A római nép törvényeinek értelmezése, tehát a világosság terjesztése körüi szerzett kiváló érdemeket. Tudományos működés ez, mely a törvény, a szokásjog és a jogügylet valódi értelmének kimutatását, a szövegben rejlő jogelvek s tételek feltüntetését czélozza s a kiderített jogtételek alkalmazásának körét kijelöli, a szövegben mutatkozó ellentmondásokat eloszlatja, a homályt megszünteti, a szabályok alapelvét és következményeit kifejti, az értelmezés meggyőző okadatolásával, a tudomány tekintélyével hat a felekre és a bírákra. Ilyen tevékenységgel a jogtudós a jogot nem csak magyarázza, hanem a félremagyarázások ellen átlátszó tiszta világításba helyezi. Africanus érdeme még a gyakorlat problémáinak megoldása és a jogi oktatás terén kifejtett sikeres tevékenység. Róma a szerény kis községből az által emelkedett vilá guralkodói hatalomra, hogy polgárai lelkiismeretesen vették és őszintén szívökön hordták a polgári erények gyakorlatát, s ezek közt a hűséget (fides) és jóhiszeműséget (hona fides) s ezt szentnek és sérthetetlennek találták minden polgár irányában ²⁾. Adott szavát meg nem szegte Regulus. Az elvállalt kötelesség teljesítése elengedhetetlen becsületbeli tartozás mind a közjogi, mind a magánjogi ügyekben. Törhetetlen hűséggel teljesítendő az elvállalt tartozás (dare facere oportet), lehessen biztosan számítani az ígélet teljesítésére. A hitel

¹⁾ Gell. Noel. Att. XX. 1. 7 és 8.

²⁾ Gell. N. A. XX. 1. 39. Omnibus quidem virtutum generibus exercendis colendisque populus Romanus e parva origine ad tantae amplitudinis instar emicuit, séd omniurn maximé atque praecipue fidem coluit sanctamque báruit, tarn privatim quam publice. Boldog az a jogász. a ki hazájának polgáraitól így nyilatkozhatik mint Africanus.

éltető lelke a gazdasági életnek. Szótartás nélkül nincs hitel. Szigorú következmények nélkül nincs szótartás. Erre szoktatók a polgárokat s épen mivel szerették és gyakorolták a lelkiismeretes pontosságot, kevesen estek a törvény vasszigora alá.

Sextus Caecilius, midőn a XII táblát igazi értelmében tünteti fel, egyúttal azt is eszünkbe juttatja, hogy az államszervezet változása, az erkölcsök, szokások átalakulása a törvényeknek változását vonja maga után. E felett szépen bölcselkedik Sextus Caecilius Africanus, mint közli velünk Gellius az érintett helyen¹⁾.

NEGYEDIK FEJEZET.

Africanus a közügyek terén.

I. Africanus a fejedelmi tanácsban.

Pomponius a római jog történetét tárgyzó ismeretes művét²⁾ Salvius Julianus nevével fejezte be; a Julianus consulágát, örök hirdetményét s tanítványait nem említi. Pomponius műve azonban nem kimerítő irodalom-történet, az iskolák alakulásától fogva csak az iskolák vezetőit sorolja fel (succesit). Abból, hogy Julianus tanítványai közül már senkit, tehát Africanust se nevezi meg, nem lehet mást következtetni, mint hogy Pomponius Julianus consulatusa (128) előtt írta Enchiridionját, és ezt a későbbi eseményekkel ki nem egészíté, mert különben okvetetlenül szólnia kellene Africanusról is, a ki 130-ban már a Hadrianus jogászai környezetéhez tartozott s nem csendes magányban tölté napjait, liánéin a zsisibongó életben, az előkelő társadalom magaslatán. Maga Hadrianus említi őt levelében, mely egészen bizodalmas természetű s nem volt szánva a nyilvánosságnak. Hadrianus a szenvedélyes útazó, a ki egyptomi tapasztalatairól olyan finom képeket közöl, egyik levelében jelenti sógorának Servianus consulnak, hogy serlegeket küld neki, s kedélyesen megjegyzi a következőket: cabces tibi versicolores transmissi, quos mibi sacerdos templi

¹⁾ Gell. N. A. XX. 1.

²⁾ Dig. 1. 2. 2. Pomp. Enchiridion.

obtulit, tibi et sorori meae specialiter dedicatos, quos tu velim festis diebus conviviiis adbibereas, caveas tamen ne his Africanus noster indulgenter utatur Hadrianus 130-ban látogatta meg Egyiptomot, és így ekkor Africanus már a birodalom főemberei közé tartozott, hiszen őt Hadrianus eme kitüntető jelzővel említi »Africanus noster.«

A második században minden előkelőségnek találkozási helye, a tudományos életnek középpontja a fejedelmi udvar vala. A jó császárok aranyozott márvány palotájának fényes csarnokaiban nem csupán a bibor és selyem tárta fel minden pompáját, hanem a szellemi életnek kimagasló képviselői is ott tartották összejöveteleiket. Ott találkoztak mindazok, a kiket a tudományos, a vagyoni, a rangbeli tulajdonságok alapján előkelőeknek mondhattak. Africanus érdemeinél s jelentőségénél fogva kitüntetett férfi volt. Jelenlétével és tekintélyével emelte a fejedelmi környezet komolyságát. Gyakran megfordult a palotában, mert társadalmi összeköttetései s állásának illedelni szokásai ezt megkövetelték, de nem lett üres udvarlátogatóvá. Nemes érzelmei megoltalmazták a legfelsőbb légkör veszélyeitől, sorvasztó hatásától.

A világbirodalom hatalmasai az államférfiak, hadvezérek, kik közül oly sokan kerültek ki a jogtudósok soraiból, és más politikai szereplők a fejedelmi palotában találkoztak minden reggel, hogy bemutathassák hódolatukat a szeretett uralkodónak. Kétségtelen, hogy ez a megjelenés az udvar ékességét emelte, valamint kétségtelen az is, hogy ilyen fényes környezetben büszkén fogadhatta a fejedelem az idegen királyok s külföldi népek követeit s a tartományok küldöttségeit. A megjelent notabilitások a fejedelmi porticusokban egyesítve szemlélhették a görög műremekeket, a legértékesebb latin és görög könyveket. Gyönyörködhetek a palatínusról kínákozó szép kilátásban, előttük emelkedtek a Caesarok és Flaviusok építészeti emlékei és az istenek templomai, a hősök diadalívei, a márványcsarnokok és kéjlakok tengere. Itt mutatja be nekünk Africanust Gellius. Kitűnik, hogy előkelő társaságban élt, a nagyvilági emberekkel érintkezett. A fejedelmi tanács

¹⁾ Közli Flavius Vopiscus. Lásd *Scriptores historiae Augustae* ad Hadriano ad Numerianum. II. 1864. 208-ik lap.

munkájában nagy tevékenységet fejtett ki. Tartott nyílt audióriumot, melyben kérték és osztogatta véleményét, tanítá hallgatóit. Este felé gyakran hívta őt a fejedelmi asztalhoz Hadrianus, ki a kellemes társalgásban gyönyörködött.

Hadrianus halála nem szüntette meg az Africanus magas összeköttetéseit. Gellius följegyzéseiből tudjuk, hogy Africanus az Antoninus Pius barátaihoz (amiéi) tartozott. Tudva levő, hogy »amici«-nek nevezték a fejedelmek legfőbb tisztviselőiket és titkos tanácsosaikat, jelesül a korona jogászait ¹⁾. Az amici körébe sorozták az uralkodó rokonait s személyes régi embereit, a jelesebb államférfiakat, jogtudósokat, tanácsbelieket, consulokat, consulságot viselt férfiakat, praefectusokat, nagyreményű előkelő jelöltek s kiválóbb lovagokat. Azonban az amicus *czím* nem esik össze a személyes barátság fogalmával. Különbö az amiéi két osztályt alkottak t. i. a belső környezethez tartozók, a kiket mások előtt bocsátottak az uralkodó színe elébe (amiéi primae admissionis) és a második sorban következők. Bizonyos, hogy a primae admissionis amiéi közelebb álltak az uralkodóhoz, mint a secundae admissionis amiéi. Az uralkodóra s közvetve a birodalomra nem volt közönyös a barátok befolyása. Nullum maius honi imperii instrumentum quam honos amicos esse, mond Tacitus. Hist. 4. 7. A jellem és befolyás mértékének megfelelő tisztelet és tekintély környezte az uralkodó barátait. Antoninus Pius alatt is a császári udvarban (in area palatina) szoktak gyülekezni a legnagyobb méltóságok. Rendszerint minden reggel tisztelegtek a barátok az uralkodónál; udvarias viszonzásra számíthattak. A leereszkedés terjeszté a fejedelmi népszerűséget. A tisztelgés a baráti körnek előjoga, de kötelessége is, melyet nem illett elmulasztani.

Általános fogadtatáson (publica, promiscua salutatio) ünnepélyes alkalmakkor vagy örvendetes események történetkor az egész tanács és az egész lovagi rend meg szokott jelenni. A fogadtatás a reggeli órákra volt kitérve.

Ilyen nyilvános fogadtatás alkalmával a palota előtti

¹⁾ Dig. 37. 14. 17. pr. Ulpianus. Yolusius Maecianus amicus noster — et alii amici nostri iuris periti stb.

téren a nagyközönség is megjelent, minden rendit és rangú férfiak várták a hivatalos fogadtatás eredményét, az uralkodó nyilatkozatait; nyájas társalkodásban telik az idő.

Gellius ilyen várakozó társaságba vezet bennünket, a hol egy-egy jelentékenyebb férfi körüi érdeklődő körök képződnek. Affricanus se marad elkülönzötten, körülte áll Gellius és a híres bölcész Favorinus, másokkal együtt.

II. Africannus és Favorinus az udvarnál.

Erényes, szellemes emberekhez ragaszkodott Africanus. Tuliamis, Gellius és Favorinus társaságában látjuk őt¹⁾. Ilyen férfiak társaságát csak olyanok keresték, a kik megvetették a romlott légkört, aljas elemeket, megvetették azokat stoikus hideg büszkeséggel.

Az olyan kiváló férfiakat mint Africanus és Favorinus figyelemmel hallgatta Gellius. Sok szépet és hasznost tanult e két férfiútól. Emlékébe véste, sőt fel is jegyezte a nagy gondolkodónak észrevételeit. Favorinus galliai eredetű, Arlesből való. Elsajátítá hazája nyelvén kívül a művelt latint, a görögöt s ennek irodalmát. A Trajanus-Hadrianus kor műveltségének színvonalán állott. A fejedelemnek híve sőt barátja. Ha nem is hivatalos, de tényleges vezetője volt a Hadrianust környező szellemi aristokráciának. Nem volt ugyan bevallott stoikus, sőt akadémikus bölcésznek tartják, de Epiktetos szellemében igyekezett megóvni az emberi méltóságot, az erkölcsi szabadságot és rendtlenséget. Nem habozott, állást foglalni a régieskedők ellen. Hiszen a bölcészek nem imádják a múltat. Ezért bocsátkozott Africanusszal vitába az Appius Claudius cultus meggyöngítése végett. Kár hogy az akadémikus bölcész Favorinus inkább vizsgálódik mint véleményt nyilvánít²⁾. Favorinus ellenében a XII tábláról méltán jegyzé meg Africanus, hogy annak rövid, de szabatos tételei az akkor ismert fejlődöttebb külföldi, főkép gö-

¹⁾ Gell. N. Att. XX. 1. 3. ... ad eum (t. i. Africanum) philosophus Favorinus accessit., conlocutusque est, nobis niultisque aliis praesentibus.

²⁾ Gellius a Noctes Atticae utolsó könyvének elején (XX. 1.) elbeszéli az Africanus és Favorinus közt előfordult szóváltást.

rög jogok értékesítésével készültek¹⁾. Erre az összehasonlításra Africanust kiválóan képesíté mind a három világrész legjelentékenyebb törvényeinek, továbbá a *ius civilének* és a *ius gentiumnak* beható tanulmányozása és bírálati ismerete. Méltán emelte ki a *decemviris* törvénynek szabatos, velős, tömött szövegezését. Világos, parancsoló tételei eloszlatták a jogi bizonytalanságokat, kiindulási pontú szolgáltak a római jog fejlődésének. Innen kezdhető biztosan a római jog tanulmánya. A XII táblát mi nem látjuk ugyan olyan nagyszerűnek, mint Africanus, de azt nem tagadjuk, hogy Róma egyéb törvényeit fölülmúlja s fényt vet az Appius Claudius törvényhozói stílusára. Általánosságban Favorinus is jót mond a XII tábláról, mit ép oly érdekléssel tanulmányozott, mint Plató tíz könyvét a törvényekről²⁾. A részletekre nézve azonban talált Favorinus észrevételeket. Némely tétel homályos, némelyik kegyetlen, egyes tételek enyhék, mások kivihetetlenek³⁾. A gall eredetű bölcsész természetesen homályosnak találhatott egyet-mást, a mit olyan jogtudós mint Africanus behatóan értett; de Favorinust nem érheti szemrehányás, hiszen a jogi műnyelv sokat változott a *lex Terentilia* óta, sőt az erkölcsök és szokások is változtak a századok keringésével. Az elmélet elvont szempontjából Ítéző bölcsnek emez örökérvényű s mély törvényhozói belátásról tanúskodó figyelmeztetést mondá Africanus. Változik minden a nap alatt. Mi minden változott batszáz év alatt nálunk? A mi aranybullánkából, daczára, hogy annak záradékán kívül minden más részére megesküszik a koronázáskor a király, legfőlebb az van még érvényben, a mi biztosítja a személyes szabadságot s a kérvényezési és sérelem-előterjesztési jogot.

Favorinus egy akadémikus bölcsészhez méltó szemléljét folytatva a XII tábla felett, kiemeli, hogy annak

¹⁾ *Eas leges, Sextus Caecilius, inquisitis exploratisque multarum urbium legibus, elegant! atque absoluta brevitate verborum scriptas diceret.* Gell. N. A. XX. 1. 4.

²⁾ *Non enim minus cupide tabulas istas duodecim legi, quam illos decem libros Platonis de legibus.* Gell. N. A. XX. 1. 4.

³⁾ Gell. N. A. XX. 1. 4. *Sed quaedam esse istis animadvertuntur aut obscurissima, aut durissima, aut lenia aut nequaquam consistentia.*

némely tételei kegyetlenek, pl. hogy halálbüntetést szab a megvesztegetett bíróra, megölni engedi az éjjeli tolvajt s a kárvallottnak rabjává ítéli a tetten ért tolvajt. Kegyetlennek nyilvánítja a perbe-idézési eljárást is, mely szerint a menni nem bíró öreget vagy beteget teherhordó állatra téve vitte felperes a magistratus elébe. Igen helyes bírálatot mond a talioról, mely gyakran kegyetlen, gyakran kivihetetlen. Méltán mondja kegyetlennek a hitelezők ama jogát, hogy a fizetésképtelen adóst agyonüthetik, szétdarabolhatják. A bölcsész azonban maga is megemlíti, hogy az e féle kegyetlenkedéseket részint a későbbi törvény, részint a szokás megszüntette ¹⁾. Az akkori viszonyok közt nem találta Africanus szigorúnak a XII tábla büntetéseit, s az elmélet elvont szempontjából szóló bölcsnek ismét mond egy örök érvényű és mély gyakorlati belátásról tanúskodó figyelmeztetést: *leges tu nostras decemvires perculluisti, sed quaeso tamen, de-grediare paulisper curriculis istis disputationum vestrarum academicis azaz te a XII táblát behatóan ismered s mégis kérnem kell téged, hogy akadémikus vitakozó paripádról szállj le. Magad legjobban tudod, hogy a törvények csak úgy lehetnek üdvösek és hatásosak, ha az illető kornak szokásait, erkölcsait, szükségleteit, fejlettségét, az élet viszonyait a népnek hajlamait és bűneit, erényeit és szenvedéyleit tekintetbe veszi, a nemzet pszichologiai, gazdasági és culturalis vonásait megfigyeli. Mind ezek pedig változnak, emelkednek, hanyatlának, fejlődnek. Tehát a törvény intézkedései nem lehetnek örökre változatlanok. Az ég és tenger képe se mindig ugyanaz. A mi ma nem czélszerű, lehet hogy valaha természetes volt. Xon enim profecto ignoras, legum oportunitates et medelas pro temporum moribus et pro rerum publicarum generibus ac pro utilitatibus praesentium rationibus proque vitiorum, quibus medendum est fervoribus rnutari atque tlecti neque unó statu consistere, quin, ut facies caeli et maris ita rerum atque fortunae tempestatibus variantur.*

¹⁾ Sed non aspernabilis est populus Romanus, passus enim est leges istas de tam inmodico supplicio situ atque senio emori. Gell. N. A. XX. 1. 10.

Valóban olyan igazságügyi politika rejlik e figyelmeztetésben, mely ma is irányadó. Az a törvény tölti be hivatását, a mely a kor követelményeinek megfelel.

A *clausula perpetuitatis* felett napi rendre tér az új nemzedék. Justinianus a *Digesták* kihirdetésekor ép úgy csalódott, mint Mátyás a *decretum maius* jövőjére nézve. Az 1468: 78. §. 2. szerint ez a törvény *pro perpetuo regni decreto* hozatott, *ut nullo nunquam tempore quicquam ex illis variare seu mutare liceat*. És ime a »világverő Mátyás sírján még a fű se zöldül« már megkezdődött a Dunánál a jogi anyagsere eleinte visszaesésekkel, de feltartóztathatatlanul.

A jogász védelembe vette a bölcsész ellen a XII táblát. Abból, hogy annak tételei később változást szenvedtek, nem az következik, hogy annakidején helytelenek lettek volna, hanem csak az, hogy a haladó kor meghozta a változtatás szükségét.

Az egyes tételek némelyike enyhül azzal a magyarázattal, melyet Africanustól tanulunk, pl. a perbe idézést illetőleg a törvény szavait Favorinus úgy értelmezte, hogy a ki betegség vagy öregség miatt nem mehet, annak a felperes nem tartozik fogatot adni, hanem csak teherhordó állatot, erre kell ülnie az alperesnek s őt a magistratus elébe viszik, ha haladoklik is. Hibáztatja Favorinus, hogy köteles megjelenni a súlyos beteg is. Idézi Africanus a szöveget: *si in ius vocat ito, si morbus aevitasve vitium escit, qui in ius vocabit iumentum dato, si nolet, arceram ne sternito*; tehát a megidézett azt követelheti, hogy a fórumra lóháton vagy szekere mehessen, de e célra hintót nem követelhet. Figyelmezteti Favorinust Africanus, hogy a törvény nem szól a súlyos nagy betegekről vagy épen életveszélyes állapotban levőkről (*morbus santicus*), hanem csak a gyöngéledőkről (*morbus*). Africanustól tanuljuk továbbá, hogy a *iumentum* szó nem csak teherhordó állatot, hanem közönséges szekeret (*vectabulurn*) is jelentett, melyet az a teherhordó állat húzott (*iunctis pecoribus*). Ilyen egyszerű és olcsó alkalmatosságot követelhetett a gyöngéledő vagy agg ellenfél, de fedett, bélelt, kényelmes hintót (*arceram*) nem követelhetett a felperestől, nehogy a gyöngéledők vagy aggastyánok költséges, esetleg

nehezen szereshető fogatot követeljenek s ennek nem kapása ürügye alatt elmaradjanak a fórumról és így kijátszhatják a peralapítás köteleességét¹⁾.

Africanus megjegyzéseit a XII tábláról hangos tesszéssel fogadta Favorinus és az egész környezet²⁾. Africanus nem csak válaszolt és beszélt, hanem fejtegetett és meggyőzött, egyhangú volt a közönség véleménye, hogy Africanus olyan a milyennek őt Gellius mondá, t. i. *scientia illustris*.

Azonban a fejedelmi palotában csakhamar változik a helyzet. Jelentik, hogy az uralkodó a fogadási terembe lépett.

Az érdekes párbeszédnek az a hir szakított véget, hogy megnyílt a fogadó-terem, kezdődik a látogatás és tisztelgés a fejedelemmel. Eloszlottak a körök, s kiki igyekezett jó helyet foglalni el, hogy az uralkodót láthassa és hallhassa. Mi pedig, a kiket Kómának nem udvari képe vonz, hanem maradandó becsú jogintézményei érdekelnek, az utóbbiakra gondolunk, a jog fejlődésére, a fejlesztés módszerére figyelünk.

Csodálatunkat ébreszti fel, hogy egy-egy rövid törvény alapján micsoda intézményeket bírtak felépíteni Kómában. Egy-egy edictum, tanácsvégzés vagy lex milyen éles elméjű fejtegetésekre adott alkalmat Africanusnak. A régi törvények megértése céljából rámutat a változásokra, a melyeknek a századok folyamán keresztül ki van téve a szokás, az erkölcs, a kifejezés, a szólásmód. Talán ma homályos, kegyetlen valami rendelkezés a mi valaha magyarázatra nem szorult és keménynek se látszott. Némely szabály ma kivihetetlen, a mit valaha pontosan végrehajtottak, és lehet ma jelentéktelen csekély valamely büntetés a mi egykor súlyos vala. Egyet-mást félre értenek ma, a mit valaha mindenki jól tudott, pl. a XII táblából olyasmit olvasott ki Favorinus, mintha a tize-

¹⁾ Gell. N. A. XX. 1. 28. »Jumen turn« non id solum signitcat, quod nunc dicitur, sed vectabulum etiam, quod iunctis pecoribus trahabatur.

²⁾ Ezért méltán mondja Gellius N. Att. XX. 1. 55: Sextus Caecilius, omnibus qui aderant, ipso quoque Favorino adprobante atque laudante disseruit,

tésképtelen adós eleven testét darabolhatták volna szét a hitelvezők, holott ez csak fenyegetés maradt ¹⁾)

III. Africanus respondeált.

Az udvar volt Rómában az, a mi nekünk ma ez az Akadémia, t. i. a szellemi élet középpontja. Az állam szolgálatában kereste a polgár a legfőbb kitüntést. A fejedelem is csak az államot szolgálta. A jogtudósok sem tekintettek mást mint az államot; Rómában politikai földrengéseket, erőszakos meglepetéseket nem idéztek elő, nem azért mintha jelentéktelen emberek lettek volna, hanem mert a legitimitást képviselték, nem titkolták azt a meggyőződést, hogy tartós világ-birodalom csak erős monarchia lehet. Működésüknek legszebb sikere, hogy a fejedelem abban az időben a magánjog terén nem parancsol mást, mint a mit a jog parancsol.

Africanus tekintélyével és tudományával kihatott a gyakorlati életre. Tanácsot, véleményt sokan kértek tőle.

A törvény s tanácsvégzés szövegének magyarázatát, az esetnek eldöntését gyakran bocsátották az ő bírálata alá. És így nem maradt szobatudós. Személyének és tudományának tekintélye meghozta neki a *ius respondendi*.

Hogy a *ius respondendi* kitüntetésben része volt, nem csak az mutatja, hogy maga említi egyes véleményezéseit (*respondi*), hanem még inkább az, hogy az ő iratait is kivonták a *Digesták* szerkesztői, és hogy Justinianus is úgy említi mint *iuris conditor*²⁾). Nagy dolog volt a *ius respondendi*, mert a jogvitákat nem egy törvényhozónak akarata, hanem válogatott tudósok véleménye szerint döntötték el, a jogtudomány pedig az állam érdekeinek előmozdításán munkálkodott, a jogtudósok *respondeálásából* állami érdekű intézmény lett. Különben azok előtt, a kik Róma allkötásait tanulmányozzák, kétségtelen, hogy a római birodalomban minden intézmény szervezésénél a köztekinteteket, az állam érde-

¹⁾ *Dissectum esse antiquitus nemiuem equidem légi, neque audivi, quoniam saevitia ista poenae contempni non quitast. Gell. N. A. XX. 1. 52.*

²⁾ *Cod. 7. 7. 1. pr. Juris antiqui conditor definivit.*

keit nézték. Ilyen szellemben akart rendelkezni XIV. Lajos, Nagy Frigyes, II. József, de nem olyan szerencsével mint a Caesárok, mert az idők és emberek különböztek a régiektől.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Africanus mint jogtudományi író.

Libri XX epistolarum Africanustól.

Levelezés alakjában többen tárgyaltak jogeseteket, főleg a mesterek tanítványaikkal. Néha elméleti kérdést világitanak meg, néha gyakorlati esetek eldöntésére adnak útmutatást, de többnyire doctrinalis természetű könyvek a Libri epistolarum.

Hírneves epistolae írók: Labeo, Proculus, Javoleus, Neratius, Celsus, Pomponius, Hermogenianus és a kiről beszéllek Africanus, az ő egyik műve ugyanis e czimet viselte: Epistolarum libri viginti. Ennek a műnek emlékét Ulpianus tartotta fenn, t. i. Ulpianus a Dig. 30. 39. pr.-ban említi hogy »Africanus, Libro vigesimo epistolarum, apud Julianum quaerit«. Úgy vélem, hogy Africanus néha, midőn nem volt ugyanazon a helyen a hol Julianus, mesterével bizonyos jogesetek tárgyában levelezett. A közös megállapodásokat Epistolarum libri czim alatt nyilvánosságra hozta Africanus s jogi tartalmú leveleinek gyűjteményét mások is figyelembe vették. Úgy látszik, hogy maga Julianus is hivatkozik Africanus Epistolaira, és ezt említi Ulpianus, t. i. hogy Ulpianus találta Julianusnál (apud Julianum) az Africanus Epistoláira való hivatkozást; a miből kétségtelen: a) hogy Africanus jogi tartalmú leveleket irt s ezeknek gyűjteményét Epistolarum libri XX czim alatt bocsátá közre, b) hogy Africanusnak epistoláit Julianus egy alkalommal, valamelyik művében, melyet Ulpianus tanulmányozott, említi; ez az értelmé az Ulpianus szavainak »apud Julianum,« ámbár tagadhatatlan, hogy ez a kitétel »apud Julianum« más értelmezést sem zár ki, így pl. Karlowa szerint nem lehetetlen ugyan, hogy Julianus hivatkozik Africanusra, de nem valószínű, hogy Julianus idézze tanítványát Africanust. Ulpianus szavai: Africanus-apud Julianum quaerit szerinte annyi mint Julianusnak

egyik tételét Africanus valahol t. i. libro XX. epistolarum tárgyalván, fölveti ezt a kérdést.

Africanus Epistoláiról egyes egyedül Ulpianus tesz említést, egyetlen egyszer. Más emlék az Africanus Epistoláiról nem maradt ránk. De ebből nem következik semmi más mint, hogy az irodalmi nagy hajótörésben sok egyebek közt elvesztett az Africanus említett műve is, melynek ma csak a nevét ismerjük.

Nem lehetetlen, hogy volt Africanusnak ily című munkája is *Africanus: Liber singularis »ad legem Júliám,«* mert hihetőleg irt Africanus commentárt Augustus egyik nagyhatalús törvényéhez, a családi élet tisztaságát védő lex Júliához. Erre mutat az, hogy Ulpianus Ad legem Júliám de adulteriis című dolgozatában egyszerűen többször említi Africanust¹⁾. Ez a törvény a családi élet tisztaságát s egyúttal annak vagyoni alapját akarta biztosítani, mely utóbbi célból a hozományi telek elidegeníthetlenségét mondta ki²⁾. A sértett férj a tényállás földerítése céljából szigorú vizsgálatot rendelhetett el a cselédség és szolgaszemélyzet ellen. A gyanús szolgálókat a vétkes asszony felszabadítással nem kenye-rezheti le. Más részt a felszabadítás a fenytő kereset elővülése után nincs akadályozva. Sejteti velünk Ulpianus, hogy az Africanus észrevételeit ama törvény alkalmazásánál figyelembe vették, és így, nevezett commentárja elterjedt mű lehetett³⁾.

Ulpianus a kérdéses törvényről irt művében máskor is

¹⁾ Pl. Dig. 40. 9. 12. §. 6. Sextus Caecilius recte ait; 6s u. o. §. 2. et ita Sextus quoque Caecilius adnotat.

²⁾ Paul. Sententiae receptae. 2. 216. 2. ... ne dotale praedium maritus invita uxore alienet.

³⁾ Ulpianus. Dig. 45. 9. 12. §. 6. Sextus Caecilius recte ait, angustissimum tempus legem praestituisse alienandis manumittendisve servis. Finge, inquit, ream adulterii intra sexagesimum diem postulatam; quae cognitio tam facile expediri potuit adulterii, ut intra sexagesimum diem finiatur? et tamen licere mulieri, quamvis postulatae adulterii, servum suspectum in adulterio, vel quaestioni necessarium, quod ad verba legis attinet, manumittere. Sane in hunc casum subveniendum est, ut destinati servi quasi conscii, vel quasi nocentes, non debeant manumitti ante finitam cognitionem.

hivatkozik Africanusra, mint a ki a szigorú eljárást a putatív hitves ellen is megengedi ¹⁾ s elégtételt nyújt az ellen, a ki a szabad emberrel rabszolga gyanánt bánik²⁾.

Ulpianus idézetei mutatják, hogy Africanus csakugyan foglalkozott a kérdéses lex Júliával, mely bizonyára a leges populi Eomani sorába tartozott, Gellius szerint pedig Africanus illustris fűit in legibus populi Eomani noscendis interpretandisque.

De az se lehetetlen, hogy Africanus a lex Júliához nem irt külön commentárt, hanem az Epistoláiban foglalkozott ama törvénnyel, s ha már azt nem külön műben tárgyalta, akkor valóbszinű, hogy az Epistolái közt tárgyalta, mint a Quaestióban, mely utóbbi mű inkább casuisticus természetű. Lénél azonban a Palingenesiában úgy tünteti fel, mintha Africanus »ad legem Júliám« egyik titulusát képezte volna a Quaestiók második könyvének.

Africanus megjegyzését a hitbizományról (üdéi commisum) némelyek alapul vették arra, hogy neki egy ilyen tartalmú művet is tulajdonítsanak. Épen így a S. C. Tertullianumot érintő nyilatkozatából következtetést vontak egy ilyen tárgyú külön műnek létezésére.

De ezek a megjegyzések vagy nyilatkozatok, a melyeket a jogtudósok közelebbi megjelölés nélkül idéznek, talán a Quaestiókban vagy Epistolákban fordultak elő, s nem tételezik fel stringens logikával azt, hogy külön művekben jelentek meg Africanustól.

Térjünk azonban át az Africanus legfontosabb művének, a Libri quaestionum ismertetésére.

¹⁾ Dig. 48. 5. 13. §. 1. . . . sive instar uxor fuit sive iniusta, accusationem instituere vir poterit, nam et Sextus Caecilius ait, licet lex aili unnia matrimonia pertinet, et illud Homericum adfert: nec enim soli, inquit, Atridae uxores suas amant.

²⁾ Dig. 48. 5. 27. §. 5. Si liber homo, dum servus existimatur, tortus sit, quia et ipse conditionem suam ignorat, magis admittit Caecilius actionem utilern ipsi dandam adversus eum qui per calumniam appetit, ne impunita sit caluniam eius ob hoc, quod liberum hominem quasi servum deduxit in quaestionem.

HATODIK FEJEZET.

Libri IX quaestionum Africanustól.

A római jogirodalom legbecsesebb részei közé tartoznak a Quaestionum és a Responsorum libri.

A Responsorum libri tartalma: jogi szakvélemények, kérdezősködésekre, melyeket tettek a tisztviselők vagy az érdekelt felek, valamely gyakorlati jogeset iránt, mely lehet perbe vont vagy még perbe nem vont, de vitás s kétes jogeset.

A jogi vélemény, ba ezt autorizált jogász adja és pedig a kellő formában, írva és pecsételve adja, kötelező erővel bír, még ha megokolása hiányzik is ¹⁾.

A véleményezésnek tárgyát valamely jogi kérdés eldöntése képezi; ténykérdésben nincs szükség *jogi* véleményezésre.

A jogi véleményezéseket a jogtudós maga, vagy más jogász összegyűjté s változatlanul pl. Scaevola, vagy átdolgozva pl. Papinianus, közrebocsátá és pedig bizonyos tárgyi összefüggésben, nem pedig csupán időszaki rendben.

A tényállást igen röviden, a felek nevét összevonva, vagy költött nevekkal, pl. Titius, Seius stb., helyettesítve közölték a gyűjteményekben. A felkért jogtudósok nem adtak véleményt a fejedelem nevében, hanem kiki a saját nevében osztogatta véleményét. Annak sem alakját, sem tartalmát nem sugalmazta az uralkodó, és ettől utasításokat nem tartozott kérni a jogtudós, tehát tudományos meggyőződését függetlenül hirdethette. A jogtudós az igazságügyet szolgálja, a jogtudományt műveli fejlesztőleg (adiuvat), kiegészítőleg (supplet) és helyesbítőleg (corrigit). A véleményezési jog biztosítja a jogtudósnak nemcsak a köztekintélyt, hanem a védelmezési jogot és szólásszabadságot.

A Quaestionum libri olyan művek, a melyekben közérdekű vitás jogi kérdéseket fejteget a szerző, megelőző szóbeli eszmecsere után.

Az eset előfordulhatott a jogtudós gyakorlata közben,

¹⁾ Seneca. Epist. 1. 94. iurisconsultorum valent responsa etiamsi ratio non redilitur.

mikor is megemlítik, hogy *ex facto quaeritur*¹⁾, vagy bírálati fejtegetésre átveszi azt mástól, esetleg az auditoriumból a hol az esetet elbírált²⁾, vagy mesterétől, mint előadótól, sőt képzelt esetek is fordulnak elő. A jogtudós nem állapodik meg az eset eldöntésénél, hanem ahhoz fűzi okoskodását, kiterjeszkedik más jogtudósok nézetének bírálati ismeretetésére, vagy helyesbítésére, a jogtételek értelmének, alkalmazási körének megállapítására. A quaestioknál nem az eldöntés a cél, hanem az eldöntés megokolása, vagy az ehhez csatolható okoskodások kifejtése.

A quaestiok nem szorítkoznak véleményezés alá bocsátott concret vitás jogi kérdésekre, hanem más jogi kérdésekre is kiterjednek s ezeket minden irányban megbeszélik és tisztázzák, elméleti célokból, kimerítő felvilágosítás kedvéért, pl. a quaestiones tárgyául szolgál valamely törvényben vagy fejedelmi rendeletben, tanácsvégzésben vagy példabeszédben foglalt jogtétel valódi értelmének megállapítása, kétes következtetéseknek megvitatása (*agitare*) élő szóval, melyet később írott értekezési szövegbe foglaltak vagy egyenesen írásban dolgoztak ki. A quaestiók mutatjuk legszembetűnőbben, hogy *iura noscere non hoc est verba eorum tenere, sed vim ac potestatem*.

A quaestionum libri-hez alakra és tartalomra hasonlítanak a disputationum libri címűek. Esetekkel foglalkozik az író ezekben is, de itt se az eldöntés, hanem az erre vonatkozó megvitatás (*agitare*), vagy a már megtörtént eldöntés kritikai ismertetése és a levonható tanulságok kedvéért. Érdekesebb disputationum libri maradtak: Ulpianus, Tryphonius és Venuleius jogtudósoktól.

A quaestiones rendeltetése a jogi ismeretek terjesztése. Mind a quaestiones, mind a disputationes olyan művek, amelyek elméleti és pedig oktatási célokra készültek, ha nem tankönyvek is, mint az Institutiones, de a tanítás gyakorlativá tételével függenek össze. Nem pusztá esetgyűjtemények, hanem

¹⁾ Pl. Dig. 15. 1. 52. Paulus.

²⁾ Kétségtelenül ilyen a híres nehéz *Lecta est in auditorio*, melyet Paulus az Aenilius Papinianus auditoriumában ismert meg s bírált el, a kamatfizetési kötelezettségről: Dig. 12. 1. 40.

az alkalmazandó szabályok megismertetését, megbeszélését, tárgyalását célozzák. Azok az életkörök, melyekből ilyen jogi művek előállani szoktak, megmagyarázzák azoknak természetét. Az egyes részek kidolgozása nem arányos, néhol kimerítő casuisticus a tárgyalás, néhol pedig rövid szemléje az eldöntött esetnek. A tanítványok néha kérdéseket intéztek a mesterekhez és ezek a kérdés alkalmából vagy felmerült jogeset ötletéből bocsátkoznak terjedelmesebb fejtegetésekbe¹⁾.

Különbség a Responsorum és Quaestionum libri közt. A responsák gyűjteményét főleg a gyakorlat, a quaestiókat főleg az oktatás céljából közölték. A responsák gyűjteményében eldöntött jogesetek olvashatók. A quaestiók könyvéből sincsenek kizárva egyes consultatiók és ezekre adott vélemények, de a mellett itt más is van, és így azoknak tartalma változatosabb. És ha itt-ott egyes responsák kerülnek a quaestiók könyvébe, ezekkel itt egészen más-kép foglalkoznak mint a responsák gyűjteményében; míg emitt röviden megmondják a döntő véleményt, a quaestiókban a véleményhez egész függelék járul, értekezés, terjedelmes beható tárgyalás (tractatus).

A responsáknál abban rejlik a tanúság, hogy a jogeset melyik jogtétel alá illesztendő, a quaestióknál a jogtételt akarják megvilágítani az eset segítségével, a responsákban az esetek eldöntéséről értesül az olvasó, a quaestiókban az eldöntéshez alkalmazandó jogtételt mérlegelik. A responsumot akkor adták, midőn a fél vagy a bíró az eldöntendő vitás jogesetre véleményt kér a jogtudóstól, a quaestio ellenben egyes kérelmezőktől függetlenül, valamely esetnek minden lehető módosulásaira keres és közöl szabályt²⁾; mely módosulásokat és változatos alakulásokat előszóval beszéltek meg, mintegy seminariumilag foglalkozva az esetnek minden gondolható elváltozásaiival.

¹⁾ Dig. 40. 13. 4. Pető plenissime instruas, mondá Paulusnak T.ici-nius Rufinus.

²⁾ Pl. Papinianus. Dig. 45. 1. 115.; Scaevola. Dig. 21. 2. 69. még inkább Pauliistól: Dig. 22. 3. 25.

Ismeretesebb quaestio írók Fufidius, Celsus, Maetianus, Scaevola, Papinianus, Paulus, Callistratus, Tertullianus, és Africanus, a kiről bővebben akarok beszélni.

HETEDIK FEJEZET.

Africanus quaestornak tartalma, eredete.

I. Africanus Quaestiói a fentebb említett változatos tartalomról tesznek tanúságot.

A Quaestiones megjelölés már jelzi előre, hogy vannak benne kérdések és pedig jogi kérdések, melyekre útbaigazító véleményeket kértek a szóbeli tárgyalásokon. A felvetett nehezebb kérdéseket és az ezekre adott válaszokat összeállító és vélemény alakjában közli velünk a jogtudós. Igen sok kérdésről elmondható, hogy finom, subtilis. Igen sok véteményről elmondható, hogy értelmezésre szőrül. Ezt megadja nekünk Africanus.

Van Africanus Quaestióiban számoskérdézősködés egyes konkrét esetekről, melyek neki alkalmat adtak beható fejtegetésekre és hasonló esetek példázgató felhozására, melyek közötti némelyik költött eset¹⁾. Néha törvényhez (lex)²⁾, néha más jogász nyilatkozatához³⁾ fűzi okoskodását Africanus, s ahhoz adalékkal járúl⁴⁾. Sok raotivumot és hasonlatot hoz fel, mi által közeledik ahhoz az irányhoz, melynek követéséről ismeretes Marcellusnak Liber singularis responsorum című könyve. Africanus vitatkozik is. Kifejti nézetét, megmondja meggyőződését, védi álláspontját, de úgy, hogy rá is alkalmazható Petrarának eme megjegyzése: non ventosus disputator séd reális artifex^{B)}.

Africanus Quaestiói változatos tartalmát mutatja, hogy vannak benne a következők:

a) gyakorlati *esetek* fejtegetései, mely esetek véleményezés vagy eldöntés végett kerültek elébe⁶⁾.

¹⁾ Dig. 35. 2. 88. ²⁾ Dig. 29. 1. 21. (test. milit.)

²⁾ Dig. 46. 3. 39. ⁴⁾ Dig. 19. 2. 35. §. 1.

³⁾ I Fasti Aurei del Diritto Romano. Brugi. 101. lap.

⁴⁾ Ilyenek: Dig. 28. 5. 46 és 47. Dig. 35. 1. 31. Dig. 38. 2. 26.

h) Képzelt tényállások fejtegetése ¹⁾.

c) Fejtegetések, a melyeknek kiindulási alapul szolgál valamely törvény²⁾, edictum³⁾, jogi példabeszéd⁴⁾, jogtudós-nak nyilatkozata⁶⁾.

d) Africanus egyes hosszabb értekezéseket is beszótt a Quaestióiba, pl. a tolvaj rabszolgáért való felelősségről ⁷⁾.

A Quaestiókban a tárgyalás többnyire az egyes esethez fűződik, de nem elégszik meg a döntő szó kimondásával, mint megelégszik a véleményező, hanem megokolja azt a mit mond és újabb eszméket is kapcsol az esetekhez. A kimondott véleményt igyekszik megvilágosítani, hogy belássák és kétségbe ne vonják. Hivatkozik az analógiákra s ha lehet rámutat arra, hogy az ellenkező vélemény elfogadhatatlan, jelzi a levonható következtetéseket is. Gondosan megmondja, hogy hol és mikor alkalmazható ugyanaz az elv. A Quaestiók rendszerint szóbeli megbeszélés tárgyai voltak, a discussio nyomai nébol szembetűnők, s több mint valószínű, hogy a Julianus⁷⁾ auditoriumában megbeszélte jogeseteket jegyezte fel Africanus, a mely jogesetek megbeszélésében neki is része volt. Julianus Digestáiban van elég hely, mely egyezik az Africanus Quaestióival⁸⁾.

Dig. 16. 1. 17. pr. Dig. 42. 2. 7. Dig. 23. 4. 23. Dig. 44. 7. 23. Dig. 12. 1. 41. Dig. 14. 1. 7. Dig. 17. 1. 34. Dig. 19. 1. 24. Dig. 20. 4. 9.

¹⁾ Pl. Dig. 35. 2. 88. ²⁾ Dig. 48. 10. 6. ³⁾ Dig. 37. 1.13.

²⁾ Dig. 28. 2. 14. §. 1. Dig. 8. 3. 32. Dig. 41. 4. 11.

³⁾ Dig. 34. 2. 5. Dig. 46. 3. 39. Dig. 19. 2. 35.

⁴⁾ Dig. 47. 2. 62; ehhez nézd Dig. 13. 6. 21. Dig. 13. 7. 31. Dig. 19.1.30. Dig. 30. 110.

⁵⁾ Dig. 16. 1. 19 . . . negavit exceptioni senatus consulti locum esse . . . ubi similiter se respondisse Julianus ait, és Dig. 46. 3. 38, §. 4. . . . quod Juliano non placehat.

⁶⁾ Pl. Julianus. Dig. 22. 1. 25. §. 1. egyenlő Afric. Dig. 41. 1. 40. sőt egész serege van az analóg eseteknek, pl.:

m. Afric. Dig. 35. 2. 88. (Afr. quaest. 5.) = Julianus Dig. 50. 16. 65. (Jul. Dig. 54.).

Afric. Dig. 50. 16. 208. (Afr. qu. 4.) = Jul. Dig. 50. 17. 62. (Jul. Dig. 6).

Afric. Dig. 41. 1. 40. (Afr. 7.) = Jul. Dig. 22. 1. 25. §. 1. (Jul. 7.).

Afric. Dig. 28. 6. 33. §. 1. (Afr. 2.) = Jul. Dig. 28. 5. 37. pr. (Jul. 29.).

Afric. Dig. 30. 107. pr. (Afr. 2.) = Jul. Dig. 30. 96. §. 3. (Jul. 39.).

II. Africanus viszonya Julianushoz és a receptio.

A Quaestioik anyagának szerzője részben Julianus, a gyűjtőgető és feldolgozó Africanus. De a kettőjük hányadát közelebből ki nem jelölhetjük. Az oratio obliqua, melyben Africanus referál, pl. ait, putat, existimat, dicebat, putabat, dubitare se ait, más alanyra mutatnak. Az elbeszélő előadói stílus mutatja, hogy Africanus Quaestióban referál másnak véleményéről is, közli velünk, hogy az a tekintély a kít néhol meg is nevez, t.i. hogy Julianus, milyen véleményt nyilvánított. Africanus Quaestióinak kiadásakor a Julianus véleményeit honnan ismerte? Nem állíthatom, hogy Julianus művének *olvasásából* meríté és írta azokat Africanus a könyvébe, de azt hiszem, hogy Julianus *szóbeli előadásának* feljegyzését használta. Megtörtént aztán, hogy Julianus egyben-másban később más meggyőződésre jutott és ezt a tanítványaival közölte, pl. Dig. 16. 1. 19. §. 5-ben Africanus az ait-boz tartozó alanynak, t. i. Julianusnak, gondolatát hallotta és feljegyezte akkor, mikor az Írásban való közlésre még nem vala kidolgozva és rendeltetve; ezt a véleményt azonban hosszabb és behatóbb megfontolás után helyesebbel cserélte fel Julianus, t. i. eleinte megtörtént a delegatio és intercessio összehasonlítása, ezt aztán helytelennek találta (quae *postea* non recte comparari ait). Ez semmi különös, és az sem, hogy erről tu-

Afric. Dig. 16. 1. 19. pr. (Afr. 4.) = Jul. Dig. 46. 3. 34. §. 8. (Jul. 54.).

Afric. Dig. 10. 9. 3. (Afr. 7.) = Jul. Dig. 10. 3. 25. (Jul. 12.).

Afric. Dig. 18. 4. 20. pr. (Afr. 7.) = Jul. Dig. 15. 1. 37. (Jul. 12.).

Afric. Dig. 41. 2. 40. pr. (Afr. 7.) = Jul. Dig. 41. 3. 33. §. 6. (Jul. 44.).

Afric. Dig. 41. 2. 40. §. 3. (Afr. 7.) = Jul. Dig. 16. 3. 15. (Jul. 13.).

Afric. Dig. 46. 1. 21. §. 1. (Afr. 7.) = Ulpianus: Dig. 46. 1. 5. Ulp. idézi Julianust.

Afric. Dig. 28. 6. 34. (Afr. 4.) ezt állítja = Papinianus. Dig. 37.11. 11. pr. Julianusra hivatkozik.

Afric. Dig. 38. 2. 27. (Afr. 4.) ezt állítja = Ulp. Dig. 38. 2. 10. §. 1. Julianusra hivatkozik.

Afric. Dig. 46. 1. 21. §. 1. (Afr. 7.) »non est nóvum« előtt = Ulp. Dig. 46. 1. 5. Julianust idézve.

Afric. Dig. 17. 1. 34. (Afric. 8.) hasonlít. Paul Dig. 17. 1. 22. §. 4. Julianusból.

domást vett Africanus, főleg ha felteszszük, hogy Africanus a maga tanárának szóbeli előadásai nyomán közölt némelyeket. Mások véleménye szerint, a Quaestiók valamelyik nagy jogásznak hátrahagyott, teljesen el nem készült jegyzetei, melyeket a szerző még nem öntött végleges formába s így még nem is bocsátott közre, Africanus állítólag ezeket saját jegyzeteivel, fejtegetéseivel, és reminiscentiáival adta át a nyilvánosságnak¹⁾.

Hogy Africanus Quaestióiban a Julianus döntvényeit értékesíti, az nem valami újítás, hiszen már Coruncanus óta abban állott az uralkodó tanmódszer, hogy korábbi döntvényeket is bevontak a fejtegetés körébe. Alfenus Digestáihoz sok adatot Servius szolgáltatott. Atilicinus után indult Fufidius, és Fufidius nyomdokain új alkalmazást mutat²⁾ Africanus. Africanus műve némely részének forrása az *előadás*, melyet Julianus auditóriumában hallott, de érdeme egészen még eldöntetlen. Feljegyző? átdolgozó? vagy alkotó? Így hiszem, hogy Africanus nem az inventio gazdagságával és eredetiségével tett szolgálatot hazája igazságügyének, hanem az esetek felhasználásával, hihetőleg amaz esetek felhasználásával, a melyeket az ő jelenlétében, sőt közreműködésével tárgyalt s döntött el Julianus. A nagymester mintegy a vázlat jellemző vonásait adta. A részletes kidolgozásra Africanus vállalkozott.

Az esetekkel Africanus úgy bánt, mint a szobrász a nyers márvánnyal, feldolgozta azokat. A mesterétől hallott

¹⁾ Ehhez a véleményhez hajlik Gradenwitz. Die Ungültigkeit, obligatorischer Rechtsgeschäfte. Berlin 1887. 143-ik lap.

²⁾ Ennek érdekes példája a következő: Africanus a quaestiói második könyvében elbeszéli, hogy Fufidius, a ki szintén quaestiókat irt tárgyal egy hagyományozási esetet, mely szerint a *nő* mind azt az ékszert hagyományozza, a mi ő rá való tekintettel szereztetett: ornamenta quae mea causa parata sunt. Ez az eset nem a Fufidius gyakorlatában fordult elő, hanem Atilicinustól vette át Fufidius. Erről meggyőző a Dig. 34. 2. 5, Africanus. Ennek párhuzamát készíté Africanus, a *férj* t. i. nejeének hagyományozza mind azt, a mit épen nejeére való tekintettel szerzett ornamenta uxori legavit quae eius causa parata erunt. Dig. 34. 2. 2. pr. Itt Atilicinus után indult Fufidius és Fufidius után Africanus.

adatokat összeillesztő, mint beillesztik az épületbe a faragott köveket.

Jogi gondolkodásával fényt vet az esetekre. Ezekre építi jogi meggyőződését, kutató szelleme az esetnek mélyére hatolt és mindenre magyarázatot és analóg esetet keresett. Nem közli Julianus véleményét a nélkül, hogy meg ne mondáná saját Ítéletét. Az ő tekintélyével támogatta saját nézetének helyességét. Julianus majd egy fél századon át viselte az elsőséget a jogtudósok fényes köztársaságában. Africanus egyike azoknak a kik nyomdokait *híven* követték. Ami Africanus irataiból ránk maradt, azt Bizanczban főleg a Julianus iránti tekintetből őrizték meg, Africanus egyéb művei elvesztek. A megmaradt töredékek szerint a meglevő anyagba való bemélyedés jellemzi Africanust. És e töredékekből is, elég adatot meríthetünk annak bebizonyítására, hogy Africanus nem csupa tralaticiumot ad elő. Igen sok tételről ki lehet mutatni, hogy az Africanusé. Ha nem volt is minden szabályra nézve feltaláló, de igen is szerencsés felismerő, sikeres terjesztő, az elvek meggyőző hirdetője. Szorgalmas gyűjtő a ki a gyöngyszemeket ki birta válogatni. Azokhoz tudott magyarázatokat fűzni, szabályokat illeszteni, itt-ott finom okoskodásokat szőni. Előre törekedett. Tanított, hiszen nem tartá elégnek a tudást; terjeszteni kíváta a tudományt, kulcsot akart adni a Julianus döntvényeihez. A fényt a jogkeresők útjára árasztotta. Ezzel is hasznos szolgálatokat tett.

Nagy eset-tömeg halmozódott fel a Julianus auditóriumában. Erre alapítá speculativ tervét a figyelmes tanítvány Africanus. Ez a halmazállapot nem homályosítá el az ő önálló gondolkodását. Átcsillámlik az a közlemények kezelésénél, a feldolgozásnál, a beolvasztó erő működésénél. Fejtegetéseit azért közölte, mert hatni akart tanítványaira. Terjeszteni akarta mesterének elveit, befolyását, hírét, előmozdítandó hazája jogának fejlődését. Nem csak azt tanítja, nem csak azt véleményezi, hogy a gyakorlati esetre melyik szabály alkalmazandó, hanem kimutatja azt is, hogy a kérdéses esetben micsoda joga van a polgárnak. Africanus receptív természetét kétségbe nem vonhat-

juk; de a receptio nem járt saját meggyőződésének erőszakolásával vagy hűtlen elhagyásával.

Ha Africanus nem tett volna egyebet mint Julianus responsumainak közlését, ezt a mű címében jelezte volna. De ő quaestiókat fűzött a Julianus responsáihoz, a hol kell, a maga eltérő véleményét jelezve ¹⁾. Julianus véleményeit fogadta el alapú, ezeket újra elővette, megnézegette, újra mérlegelte, megbírálta, kiegészítette, észrevételekkel kísérte. Hogy a nagy mestert nem mindig nevezi meg, hanem ait, nótát, respondit, putat, existimavit, dixit, negavit igéket használja a személy nevének elhallgatásával, s mégis tudták, hogy kiről van szó, ez mutatja a nagy tekintélyt, melyben ő t. i. Julianus állott.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Az Aelius, a Mucius és a Sabinus rendszere. Africanus követte-e valamelyiket?

A város építése utáni hatodik században közeleg Róma felé a stoa bölcsészet, mely hatást gyakorol a római jogra. Ennek köszönhető a rendszeres és módszeres kezelés, ennek köszönhető, hogy az esetjog (casus) a rendszeresség általános vonalai közé került.

I. Az Aelius rendszere.

Sextus Aelius Paetus találékonysága folytán kapta a Catus vagyis Cautus. eszes melléknevet, consul 198-ban Kr. e. Megalapítá Rómában a három tagú jogi rendszert, Tripertitum azaz Tripartitum, vagyis az akkori ius civile három részben u. m. a XII tábla magyarázata (interpretatio), továbbá ennek a jogászok keze közt kifejlődött alkalmazása, tehát a jogesetek, végül a keresetek (legis actio) foglalata. Ezt a rendszert nevezték később a bölcsőnek (cunabula iuris), melyben a jog első gyarapodó korszakában pihent.

¹⁾ Dig. 19. 2. 35. §. 1. Recte quidem nótát (t. i. Julianus) séd tamen etiam Servii sententiam veram esse puto.

Az Aelianum systema, mely Qu. Mucius Scaevolaig az *egyedül* uralkodó rendszer vala, még később se veszté el minden hatását, mutatják ezt a Posteriorés Labeonis; mutatják továbbá a rendszer-alkotó Sabinus iskola jának hivatalos responsa-gyijteményei: Urseius Pelixtólés Minicius Natalistól.

II. Mucius rendszere.

Quintus Mucius Scaevola, pontifex maximus, consul 95-ben Kr. e., kiváló jogtörténeti személy, derék jogtudós, feddhetetlen kormányzó. Azt mondják, hogy ő kezdte az egymás mellé terv nélkül rakott tételeket artificiose digerere és generatim componere, vagyis az anyagot belső összefüggés szerint csoportosítani s osztályozni, tehát rendszerbe foglalni. Kevés főág (genera) alá illeszté a megfelelő számú részt (partes), melyeknek némelyike alatt található a tárgyak meghatározása (definitiones). Muciusról mondja Pomponius (Dig. 1. 2. 2. §.41.): — ius civile primus constituit *generatim* in libros XVIII redigendo, tehát a jogtételeket egységes és zárt rendszerbe foglalta. Az észszerű tagolás, concentricus összefoglalás és berendezés előmozdítá az anyag feletti uralmat és beható okoskodást. Az Aelianus rendszerében a megfelelő jogesetek bő előadása található, Mucius ellenben osztályoz, csoportosít, összefoglal, számot ad a beosztásokról, pl. tutelarum quidam quinque genera esse dixerunt, ut Qu. Mucius ¹⁾). Igen megkedvelték mások is a genera felállítását, pl. Alfenus szerint vannak genera rerum locatarum ²⁾, Graius szerint vannak genera furtorum³⁾, genera libertorum⁴⁾, genera testamentorum⁵⁾, genera legatorum⁶⁾, genera actionum⁷⁾.

A Mucius rendszere se »rendszer« a szó mai értelmében, hanem inkább tárgysorozat. Elöl áll az öröklési jog: testamentum, legatum, hereditas ab intestato. A kötelmi jogból a stipulatio és lex Aquilia. A családjogból: persona, familia, adoptio. A dologi jogokból: possessio, usucapio. A szerződésekre ismét visszatér: emptio, locatio; depositum, commodatum, pignus stb.

¹⁾ Gai. 1. 188. ²⁾ Dig. 19. 2. 31. ³⁾ Gai. 3. 183.

⁴⁾ Gai. 1. 12 ⁵⁾ Gai. 2. 101. ⁶⁾ Gai. 2. 192. ⁷⁾ Gai. 4. 1.

Ez a tárgysorozat szemben az Aelianum systemával haladást tanúsít; a tananyagot csoportosítja, az összetartozandóságra nénti figyelmet fordít. Csak a kötelmi jog maradt még szétdaraboltan.

Scaevola rendszere maradandó hatást gyakorolt a későbbi jogirodalomra. Hatásáról tanúskodik Laelius Félix, Gaius, Pomponius, sőt Modestinus is. Ezt a rendszert többé-kevésbé módosítva követve látjuk a Labeo-féle Pithanaban a Cassius-féle ius civileben és némileg Sextus Caecilius Africanus Quaestioiban.

III. Sabinus rendszere.

A veronai születésű Massurius Sabinus első jogi tanulmányait Capito auditóriumában kezdte. Csak idővel jutott annyi vagyonhoz, a mennyit a lovagi census kívánt. Tiberius tüntette ki a ius respondendi-vel. Sabinus az első nem senatori, hanem csak lovagi rangú respondens. A tanítás céljaira szerkesztő tankönyvét: Libri tres iuris civilis. Ebben a dogmatikus módszert kezdte megpróbálni s olyan rendszerbe foglalta a tananyagot, hogy a ius civile későbbi Írói mind tekintettel voltak rá, századok múltával is. Sabinus rendszere a Tripartitum hasonlatosságára három főrészen (Libri tres) sorolta fel a civil jogot, csakhogy az Aelianum sorrendjét korszerűsíté, t. i. Első könyv: a XII tábla intézményei. Második könyv: az újabb képződvények pl. contractus litteralis, stipulatio, szóval kiegészítés az újabb alakulatokkal. Harmadik könyv: a per (He actionibus). Ez a rendszer is elég kezdetleges. Nem tökéletesebb mint a Muciusé.

A Sabinus-féle rendszerbe voltak közölve, bár még némi tekintettel az Aelianum rendszerre: Urseius Ferox responsai, talán Claudius korából, ennél fogva Julianus következő műve is Libri ad Urseium Ferozem, mely az előbbit kiegészíti; továbbá ugyanabban a rendszerben közlé responsait, a Traianus korában, Minicius Natalis, s ennek megfelelően Julianus is: Libri ex Minicio. Ezek többnyire olyan vélemények, melyeket a Sabinus iskolája követett. A proculeianus iskolából eredt responsumokat a Posteriora Labeonis műhöz csatolták, pl. oda iktatta

Javolenus a Proculustól eredőket is és Paulus az Africanuséit is. Érdekes, hogy a sabinianus iskola lu've Javolenusfoglalkozott a másik iskola alapítójának műveivel, a mi azt mutatja, hogy Labeo nagy tekintélyét az iskolák falain kívül is elismerték.

IV. Tárgysorozat az Africanus Quaestioiban.

Tartalom tekintetében Africanus Quaestioi irányt adtak az ő utánna készült hasonló műveknek. Africanust követte a tartalom tekintetében Cervidius Scaevola, Papinianus, Paulus. Ellenben a tárgysorozat nem vág össze, mert ez utóbbiak nagyjában az edictum sorrendjét követték, ellenben Africanus következőleg csoportosító a tárgyakat:

Az I. és II. könyvben helyt foglalt a testamentum, legatum, mortis causa donatio.

A III-ik könyvben: S. C. Libonianum; a kötelmek teljesítésének helye és ideje; itt a rendszeres összefüggés hiányzik.

A IV-ik könyvben: hereditas, bonorum possessio, és a S. C. Vellaeantum.

Ebben a négy könyvben az örökséget és hagyományt keverten tárgyalta, itt-ott élők közti jogügyletet is szó közbe, mintha vegyesen akarna közölni sokfélét.

Az V-ik könyvben: bonorum possessio folytatva, továbbá a legatum.

A VI-ik könyvben: legatum, fideicommissum, S. C. Pegasianum, evictio, stipulatio, szolgalom, noxaedatio, kezesség.

A többi könyvek tartalma még kevertebb, jelesül: a VII-ik könyv tartalma: fizetés, inintegrumrestitutio, actio communi dividundo, depositum, birtoklás, elbirtoklás, dós.

A VIII-ik könyv tárgysorozata: tutela, furtum, vétel, bérlet, actiones adiectitiae, mandátum, commodatum, pignus, condictio sine causa.

A IX-ik könyv tartalma: condictio ob causam datorum, vízjog, damnum infectum.

Előtérben állnak a ius civile intézményei, de a ius honorarium méltánylásával.

V. A Quaestiones rendszere.

Nem valószínű, hogy Africanus abban a sorrendben bocsátá közre művét, a Quaestioikat, a melyben az egyes esete-

két megbeszéltek a Julianus auditóriumában. Tervszerű besoztás és valami rendszer kétségkívül Africanus Quaestioiból se hiányozhatott, azt azonban a töredékekből csak sejtethjük, de kétségtelenül meg nem határozhatjuk.

Hogy az edictum perpetuum szolgált volna mintául, ezt a meglevő töredékek még csak valószínűvé se teszik.

Nem látszik nyoma a Sabinus rendszerének se, legfőlebb némileg annyiban, a mennyiben Sabinus követé a ius civile tárgysorozatát. Africanus a régiekre örömet emlékezett és így nem ellenkezék az ő szellemével az a feltevés, hogy a távoli Mucianum systema lebegett szemei előtt s azt követte, némi bővítéssel, korszerű pótlással, úgy azonban, hogy közel jár a ius civile tárgysorozatához, melyet Quintus Mucius követett.

Talán a compilerok válogatták olyan szerencsétlenül a töredékeket, hogy egy határozott rendszer öntudatos követése fel nem ismerhető, habár csoportok szerinti összetartozás mutatkozik is. Minden esetre feltűnő, hogy Africanus az anyag jelentékeny részét Julianustól, az edictum perpetuum szerkesztőjétől kölcsönözte és még se követte annak rendszerét. Minduntalan Julianust állítja előtérbe: ait, putat, existimavit, negavit, és a Quaestiookban tárgyalt esetek többnyire a Julianus Digestáiból se hiányoznak, s Julianus nélkül sok hely nem volna érthető Africanusnál; még sem állítható, hogy Africanus a rendszerben is Julianus követője volna, vagy legalább a Quaestiookban nem tartá szükségesnek a tervszerű követést. Az anyag legnagyobb része Julianustól ered, az összeállítás azonban szabad csoportosításra mutat, a régi ius civile keretében, melyet Mucius állandósított.

A Mucianum systemának fogyatkozása, hogy nincs benne egységes kötelmi jog, megvan ugyan a későbbieknél is, de Africanus legalább annyiban mutat haladást, hogy a régiebb és újabb jogügyletekből, pl. adásvevés, szavatosság elvállalása, stipulatio, kezesség, továbbá bérlet, mandátum, commodatum, hihetőleg egy csoportot alakított, továbbá oda illesztő az újabb fejleményeket is, t. i. a fideicommissumot, S. C. Pegasianumot, vízjogi intézkedéseket.

VI. A quaestiók keletkezésének ideje.

Ezt közelebbről meg nem határozhatjuk, de úgy látszik, hogy a gyűjtemény: Hadrianus uralkodásának vége felé vagy Antoninus Pius uralkodásának kezdetén készült. Ugyanis Africanus már utal ¹⁾ arra, hogy ha az örökhagyó a fiát emancipálta s ettől való unokáit hatalma alatt tartá, az emancipált fiú együtt hivatandó meg a nem emancipált unokákkal. Ez a nova clausula Julianustól való; világos tehát, hogy az edictum perpetuum *előtt* nem publicalta Africanus a Quaestióit. Ellenben nem reflectal²⁾ Antoninus Piusnak arra a rendeletére, melyet ez a lekötelezett félre rótt hitbizomány tárgyában bocsátott ki³⁾. Nem említi Africanus továbbá Antoninus Piusnak azt a rendeletét se, mely szerint a családapa, ha a leánya hozományát vissza akarja perelni, leányának *vélelmezett* beleegyezésével is teheti ezt⁴⁾. Sőt Africanus a régibb tételt említi, hogy az apa a kérdéses keresetet csak úgy indíthatja meg, ha bebizonyítja, hogy őt illeti az apai hatalom, és a leánya beleegyezett a kereset indításába⁵⁾. Abból, hogy Africanus sokat vett át Julianustól, nem következik, hogy Julianus halála (165) *után* írta Quaestióit; Gellius ugyanis 165-ben úgy ír Africanusról miut már nem élőről, tehát okvetlenül 165 előtt jelentek meg a Quaestiók.

KTLENCZEDIK FEJEZET.

A birtoklási szándék: Dig. 12. I. 41.

Africanusnak a Quaestionum libri IX. című művéből egynéhány töredéket bemutatok, részint jogtörténeti, részint jogdogmatikai nézőpontból.

¹⁾ Dig. 37. 5. 18. Afr. 4. Dig. 37. 5. 19. Afr. 5.

²⁾ Dig. 30. 108. §. 13. Afr. 4.

³⁾ Dig. 30. 77. Ulp.

⁴⁾ Dig. 24. 3. 2, §. 2. filiam, nisi evidenter contradicat, videri consentire patri mondja Ulpianus.

⁵⁾ Dig. 24. 3. 34-ben azt mondja, patri nisi probet filiam non solum in sua potestate esse, sed etiam, consentire sibi, denegandam actionem mond Africanus.

Álljon első helyen a Dig. 12. 1. 41. Africani Libro VIII Quaestionum. Ez az »eiús« kezdetű lex damnata, melyből a legérdekesebb az itt következő néhány sor: sicut enim nobismet ipsis ex re nostra per eos, qui liberi, vei alieni servi bona fide serviunt, acquiratur, ita hereditati quoque ex re hereditaria acquiri. Post aditam veró a coheredibus hereditatem non aequè idem dici potest, utique si scierint eum sibi coheredem dátum, quoniam tunc non possunt videri bonae bdei possessores esse, qui *nec possidendi animm haberent*.

Az auinnis possidendi az a kifejezés, mely általános érdekeltséget költ ¹⁾, főleg mióta Ihering der Besitzwille s más korábbi dolgozataiban és előadásáiban szellemesen hozta napi rendre az »animus« elméletét²⁾.

A birtoklás egyik alkotó eleme a dcdogra való testi (physikai) behatás lehetősége, illetőleg a behatás bármikori ismétlését lehetővé tevő helyzet (corpus). A másik alkotó eleme pedig az akarat (animus), vagyis a kérdéses dolog feletti uralom fentartásának szándéka. Ez az akarat arra irányul, hogy az alany a dolog felett mások kizárásával rendelkezék. Az animus possidendi helyett Savigny szerint animus dornini kell a birtoklás fogalmához. Helyesen mutatta ki Ihering ³⁾, hogy Africanus kifejezése a helyesebb. Paulus is a possidendi animust vagy affectust használja⁴⁾ a birtoklás elméleténél.

TIZEDIK FEJEZET.

A kedvezőbb utóajánlat elfogadhatása (in diem addictio).

A kedvezőbb utóajánlat elfogadhatásának fentartása (in diem addictio). Dig. 18. 2. 18. Africani Quaestionum Libro III: quum in diem duobus sociis fundus sit addictus, unó ex

¹⁾ Aromái jog története és Institution Dr. Vécsey Tamás. 1888. 303.1.

²⁾ Ismertette a jogászegyletben Ihering lelkes tanítványa dr Schvarcz Gusztáv egyetemi m. tanár.

³⁾ Suhvarcz G. Az animus dornini bírálata. Magyar Igazságügy. 23. k.

⁴⁾ Paulus. Dig. II. 2. 1. §. 20. . . . animus possidentis és Paulus. Dig. 41. 2. 3. §. 3. . . . possidendi affectus.

his pretium adiiciente etiam pro ipsius parte a prioré venditione discedi rectius existimatur.

Az adásvevés kérdésében Africanus számos részlettel foglalkozik. Megmagyarázza., hogy miért van a fogalmazásban »ut rém emtori *habere liceat*« és nem a tulajdonjog. Ki nem kerülte éles tekintetét az adásvevési szerződéshez köthető számos mellékszerződés. A vételi szerződéshez a felek nem kevesebb mint kilencz mellékegyezményt (*pactum adiectum*) csatolhatnak. Mind az *eladó*, *mind a vevő* kikötheti, tehát akár az egyik akár a másik fél előnyére szolgálhatnak a következők: a visszalépés szabadsága (*pactum displicentiae*) és a nem teljesítéssel járó jogvesztés kimondása (*pactum commissorium*). Egyedül a *vevő* javára szolgál: *a*) a visszaeladhatás kikötése (*pactum de retrovendendo*), *b*) a próba vagy *mustra* szerinti szállítás, *c*) a megtekintés vagy izelés megtehetése (*emtionvenditio ut improbare liceat, degustandi causa*). Végül egyedül az *eladó* javára köthető ki: *a*) a tulajdonjog fentartása (*pactum domini reservati*), *b*) az elővételi jog biztosítása (*pactum protimiseos*), *c*) a visszavásárolhatás kedvezménye (*pactum de retro emendo*), végül *d*) a kedvezőbb utóajánlat elfogadhatásának joga (*in diem addictio*), melyről bővebben szólunk.

Az adásvevési szerződés megkötésénél külön egyezvény (*pactum*) alakjában kikötheti az eladó, hogy hasznára fordíthassa azt a kedvezőbb ajánlatot, melyet egy harmadik személy utólag tesz bizonyos időn belül (*in diem*). Eme fentartás erejénél fogva a kedvezőbb ajánlat tevő harmadik személynek adja el (*addicere*) ugyanazt az áriit, a melyet az előbbi vevőtől visszacapott.

A kedvezőbb utóajánlat elfogadhatásának fentartása (*pactum in diem additionis*) *feltételt* tartalmaz, melyet a felek megállapodása tehet felbontóvá vagy felfüggesztővé. Ha felfüggesztő feltételül tűzték ki, a feltétel függőben létele alatt nem lép hatályba az eladási szerződés, ha pedig felbontó feltételül tűzték ki, a feltétel bekövetkeztével hatályát veszti a szerződés. Ha a felek nem állapodtak meg az iránt, hogy a feltétel milyen legyen, akkor a feltétel, Julianus véleménye szerint, melyet Paulus is helyesel, felbontó természetűnek te-

kiütendő¹⁾). A telek rendelkezési szabadsága meg van óva, de ha a felek nem rendelkeztek, az vélelmezendő a forgalom érdekében, a mit Julianus fejezett ki. Ezt a vélelmet kizárja az osztrák p. t. k. 1083. és 1084. §-a, mely a fentartást csak mint felbontó feltételt ismeri el érvényesnek, ellenben a .Tulianus nézetét követi a szász p. t. k. 1111. §-a és a mi kötelmi jogi javaslatunk 386. §-a.

Sabinus, Pomponius, .Tnlianus²⁾ és Ulpianus igyekeznek meghatározni, hogy mit értsünk a kedvezőbb ajánlat alatt? t. i. quidquid ad ntilitatem venditoris pertinet³⁾.

Az eladónak kedvezőbb ajánlatot tesz pl. a ki nagyobb vételárt ígér, vagy lia nem nagyobbat is, de űzet azonnal készpénzben, vagy ha kevesebbet ígér is, de elengedi a szavatosságot, vagy legalább nem kér óvadékot, vagy elengedi ama feltételeket, a melyeket az első vevő kötött ki a maga előnyére, szóval a római jog tárgyi ismertetőjeleket állapít meg, a melyekből megítélheti a bíró is, hogy melyik ajánlat kedvezőbb.

A magyar kötelmi jogi javaslat, úgyszintén a szász p. t. k. 1113. §-a is a római jog álláspontjára helyezkedik, kimondva, hogy kedvezőbbnek tekintendő az az utóajánlat, mely az előbbi vevő kötelezettségeivel összehasonlítva több előnyt nyújt az eladónak, akár a fő, akár a mellék-szolgáltatás, akár a biztonság tekintetében. Ellenben az osztrák p. t. k. 1085. §-a egyenesen az eladóra bízza annak megítélését, hogy az utóajánlat kedvezőbb-e vagy nem? a mi az eladó önkényétől teszi függővé az eldöntést.

A kedvezőbb ajánlat elfogadhatásának fentartása az eladónak jogot ad az elfogadásra, de nem teszi köteleességévé az elfogadást.

T. Ha az utóajánlat elfogadhatása *felfüggesztő* feltételül vaú kitűzve, a szerződés hatálya függőben van, és így a tulajdonjog nem száll át a vevőre, még ha átvette volna is az árút, sőt a birtoklás se száll át rá, hanem csak a bírlálás. Ebből

¹⁾ Dig. 41. 4. 2. §. 4. ille, 1. i. Julianus sub conditione resolvi dicebat, ijuae sententia vera est.

²⁾ Dig. 18. 2. 4.

³⁾ Dig. 18. 2. 5.

következik, hogy az árut el nem birtokolhatja, a gyümölcsseire nem illeti őt a megszerzési jog¹⁾. Az árú veszélyét (interitus rei) nem viseli, de az apadás (rés deterior facta est) az ő hátrányára fog válni, ha hatályba lép a szerződés²⁾.

Ha a kedvezőbb utóajánlat elfogadhatásának fentartása felfüggesztőleg tüzetett ki, és kedvezőbb ajánlat nem akadt: megszűnik a bizonytalanság, mely a hatályba lépés iránt létezett s a vételi szerződés hatályba lép. A vevőnél marad a gyümölcs, beáll az elbirtoklás lehetősége, az árú veszélyét a vevő viseli⁸⁾.

a) Ha kellő időben érkezik kedvezőbb utóajánlat s ezt az előbbi vevő *a magáévá teszi* s az eladó tudtára adja, vele jön létre a szerződés, esetleg nála marad az árú. Ez azonban nem a régi szerződés, hanem új szerződés, a melynek feltételei nem a régié, vagy, ha hasonlóak is, de nem azonosak. Ez az új szerződés kizárja a korábbinak hatályba lépését. A vevőnek feltétlen joga csak most veszi kezdetét. Ha tehát az előbbi szerződés kötések az árút átvette volna és annak gyümölcsseit szedte, hasznát húzta, mind ezzel beszámol, esetleg megtéríti az eladónak az időközi gyümölcsöket és haszonvételeket⁴⁾. De ha a vételértől kamatot fizetett, és így az eladó az időközi haszonvételeért kamatot húzott, elszámolásnak nincs helye, valamint akkor se, ha ezt mellőzni akarták.

b) Ha kellő időben érkezik a kedvezőbb ajánlat, de az előbbi vevő erre nem vállalkozik, feltéve, hogy az a kedvezőbb ajánlat nem koholt (non falsus), a szerződéstől el kell állnia, az árút s járulékait visszaadja⁶⁾, tehát a netalán beszedett gyümölcsöket is. Viszont ő is visszakapja a vételért és felszámíthatja a beruházásokat⁶⁾.

¹⁾ Dig. 18. 2. 4. pr.

²⁾ Dig. 18. 6. 8. pr. . . . sane si existet res, licet deterior effecta, potest dici, esse damnum emptoris.

³⁾ Dig. 18. 6. 8. pr.

⁴⁾ Dig. 18. 2. 6. Ulp. . . . fructus interea captos emptorem refundere debere constat, venditori. Ezt tartja a száz p. t. k. 1115. §-a is.

⁵⁾ Dig. 18. 2. 6. pr. Ez is a Julianus tekintélyén alapul.

⁶⁾ Dig. 18. 2. 16. Ulpianus idézi Septimius Severus leiratát, mely szerint . . . quae prior emptor medio tempore necessario probaverit, erogata. de reditu retineri, vei si non sufficiat, solvi aequum est.

II. Ha a kedvezőbb utóajánlat fentartása *felbontó feltételül* van kitűzve: ez esetben a kedvezőbb ajánlat elfogadhatóságának fentartása nem gátolja a vételi szerződés azonnali hatályba léptét; a vevő a megvett dolog tulajdonosává válik; azt elzálogíthatja, élhet rei vindicatioval, s ha az eladó nem lett volna tulajdonos s így a tulajdont nem ruházhatta volna át, a vevő elbirtokolhatja. A gyümölcs, sőt még a kincs is az övé, de viszont viseli a véletlen balesetet¹⁾ is, hiszen az *elenyészett* árúra úgy se tehetnek kedvezőbb utóajánlatot, tehát úgy is végleges marad a szerződés²⁾.

Ha két vagy több dolog *együtt ugyanazért* a vételárért került eladás alá, pl. két vagy több ló, s egyik eltűnt, de a meglévőért jobb ajánlatot tesznek mint az egészért, ez figyelembe veendő³⁾. Ellenben, ha a kedvezőbb ajánlat a dolognak gyümölcseire vagy hozadékára tételnek, pl. az elindít lónak a csikójáért, ennek figyelembe vétele az első vevőre nem kötelező, mert a későbbi jelentkező csak az előbbi eladás tárgyára tehet számba veendő ajánlatot⁴⁾.

Ha kedvezőbb ajánlat tevő nem jelentkezik, a vétel érintetlenül marad⁵⁾, ha ellenben jelentkezik, erről azonnal értesítendő az előbbi vevő, s ha ez a kedvezőbb ajánlatot tüstént magáévé nem teszi, felbomlik az előbbi szerződés; erejét veszti az árúra engedett zálogjog⁶⁾, a gyümölcsöket vissza kell adni⁷⁾. Ha magáévé teszi a kedvezőbb utóajánlatot az előbbi vevő, ez esetben is visszaadja a gyümölcsöt, a mi még megvan s a haszonvételeket megtéríti, mert az utóajánlat elfogadásával új jogügylet jön létre, viszont ő is felszámíthatja a vételár kamatait s a felszámítható beruházásait.

III. Kedvezőbb ajánlat tevő jelentkezése azt jelenti, hogy nem az eladó, hanem más személy jelentkezik jobb vevőül. Ha azonban többen mint társak adtak el valamely dolgot, közülök bármelyik lehet kedvezőbb utóajánlat tevő⁸⁾. Ehhez fűződik Africanus véleménye, hogy ha többen együtt mint társak vették meg az árút, közülök bármelyik tehet kedvezőbb ajánlatot, hogy ő szerezhesse meg az egész dolgot,

¹⁾ Dig. 18. 2. 2. §. 1, ²⁾ Dig. 18. 2. 3.

³⁾ Dig. 18. 2. 4. §. 2. ⁴⁾ Dig. 18. 2. 4. §. 1.

⁵⁾ Dig. 18. 2. 2. §. 4. ⁶⁾ Dig. 18. 2. 4. §. 3.

⁷⁾ Dig. 18. 2. 6. pr. ⁸⁾ Dig. 18. 2. 13. §. 1.

mert hiszen őt társainak részére nézve harmadiknak tekintetjük, és ha már a többiek részére megtette az utóajánlatot, ez kiterjed az ő részére is, mivel ez a többitől el nem választható¹⁾).

Nem elég, hogy kedvezőbb ajánlattevő akadjon, az is kell, hogy az eladó elfogadja a kedvezőbb utóajánlatot. Ez a mellékegyezmény egyedül az eladó érdekében történik, ezért tőle függ az elfogadás, vagy el nem fogadás. Ha világosan ki van kötve, hogy a kedvezőbb utóajánlat érkezése esetében az első vevőnek jogában áll a visszalépés, ekkor akár az elfogadás akár az el nem fogadás esetében elállhat a szerződéstől az első vevő²⁾).

Nincs joga az eladónak a kedvezőbb ajánlatot visszautasítani, ha zálogos hitelező minőségben adta el az árút, ez esetben ugyanis a jobb vevő visszautasításával megrövidíténé az elzálogítónak jogát³⁾).

Ha az árú többeké s ők mint társtulajdonosok a kedvezőbb utóajánlat elfogadhatóságának fentartásával pro indiviso adták el az árút egy árért, a kedvezőbb ajánlat beérkezésének csak úgy lesz sikere, ha valamennyi eladó az elfogadás mellett nyilatkozik. Ellenben ha az eladás pro partibus divisio úgy történt, hogy kiki külön árért adta oda a magáét, ekkor ő egyedül is határozhat az ő részére vonatkozólag a kedvezőbb ajánlat elfogadása vagy el nem fogadása felett, a többiek megkérdezése nélkül⁴⁾); lehetséges tehát ez esetben, hogy csak egy rész kerül a jobb ajánlat tevő kezére, a többi megmarad az első vevőnél; de az a rész is nála marad, ha szerződésileg fentartá, hogy csak az egészet akarja megvenni, megtartani⁸⁾).

IV. A kedvezőbb utóajánlat megtétele időbeli korlátozásnak van alávetve. Az eladó, ha bizonyos időt kötött ki a kedvezőbb ajánlat elfogadhatására, az ezen időn belül jelentkező kedvezőbb utóajánlat-tevők közül bármelyiket, tehát esetleg

¹⁾ Africanus. Dig. 18. 2. 15. Africanus libro III. Quaestionum. — Quum in diem duobus sociis fundus sit addictus, uno ex his pretium adiciente etiam pro ipsius parte a priore venditione discedi rectus existimatur.

²⁾ Dig. 18. 2. 9. ³⁾ Dig. 18. 2. 10.

⁴⁾ Dig. 18. 2. 11. §. 1. ⁵⁾ Dig. 18. 2. 13.

a legutolsót fogadhatja el, és az első jelentkezőnek visszautasítása nem teszi az első vevő helyzetét véglegessé.

A kedvezőbb ajánlattal szemben is kiköthető-e egy még kedvezőbb ajánlat elfogadhatása? Ezt Sabinus nem helyeselte, mert itt a második vevő helyzete se biztos. De Tullianus azt véleményezte, hogy kivételesen, ha a felek ez iránt megegyeztek, *volenti non fit iniuria*. Jön egy harmadik ajánlattevő. Ezzel köttetik meg a szerződés; az árú ennek jut, ha pedig nem jön, az árút a második vevő tartja meg s nem marad az első vevőnél; azonban ez is fölléphet mint kedvezőbb ajánlattevő

A megtett kedvezőbb utóajánlat elfogadhatása is határozott időhöz (*in diem*) van kötve. Ezt az időt magok a felek állapítják meg; nem csak a vevőnek fekszik érdekében, hogy a bizonytalanságot korlátozza, hanem általános gazdasági érdek, hogy az adásvevési szerződésből eredő viszonyok a végtelenig ne legyenek bizonytalanságban.

Paulusnak Sabinushoz irt commentárjából következtethetjük, hogy se az ajánlat tehetősére, se a megtett ajánlat elfogadására nem szoktak igen hosszú záros határidőt tűzni²⁾, főleg ingó dolgok vételénél nem volt a záros határidő túlságosan hosszú. Ha a kedvezőbb ajánlat tehetésének ideje meg van szabva, de az elfogadási idő nincs kikötve, némelyek vélekedése szerint egész harmincz év alatt élhet vele az eladó mert az eladó a *venditi actio*val 30 év alatt bármikor visszaperelheti az árút³⁾.

Nézetem szerint azonban, ha nincs záros határidő kikötve, tehát az *addictio* nem történik *in diem*, ekkor a kedvezőbb utóajánlat elfogadhatásának kikötése hatástalan⁴⁾, mert nincs igazán *in diem* *addictio*, és így az eladó magának csak úgy biztosíthatja a később kínálkozó kedvezőbb ajánlatot, ha ez a kikötött záros határidőn belől érkezik. Ezt kívánja a for-

¹⁾ Big. 18. 2. 11. pr.

²⁾ Dig. 18. 2. 1. „ . . . ille fundus centum esto tibi emptus nisi si quis intra calendas Januarias proximas meliorem conditionem fecerit.

³⁾ Glück. Pandekt. 16 kötet, 258. lap. Thibaut. Über Besitz u. Verjährung. II. 43. §. 125. lap.

⁴⁾ Dig. 18. 2. 7 és 8.

galom biztossága. Az eladó mulasztásán a törvény nem segít¹⁾.

A felek hiányzó akaratának pótlásául az osztrák p. t. k. 1084 és a szász p. t. k. 1112. §-a s ezek alapján a magyar kötelmi jogi javaslat rendeli, hogy ingóságoknál a szerződés megkötésétől számítandó három napi, ingatlanoknál egy évi határidő alatt köteles túrni a vevő a kedvezőbb ajánlat elfogadását.

V. Ha az eladó a kedvezőbb utóajánlatnak hasznát akarja venni, köteles annak érkezését és az ajánlat tartalmát az előbbi vevővel közölni, mert ezt választási jog illeti, mely szerint vagy ő is megajánlja azt, a mit utólag más ajánlott, vagy az előbbi kötelezettségénél marad. De a kedvezőbb utóajánlatot az eladó mellőzheti és az eddigi szerződést fentarthatja. Csak akkor mozdítható el az előbbi vevő, ha a kellő időben nem nyilatkozik, vagy nem hajlandó megadni a kedvezőbb utóajánlatot. Ennél többet nem köteles adni. Egyenlő ajánlkozókkal szemben neki van elsőbbsége, mivel a kikötés szerint ő csak a *kedvezőbb* ajánlattevőnek köteles engedni.

A vevő köteles legkésőbb bárom nap alatt tudatni az eladóval, hogy a kedvezőbb utóajánlatot magáévá teszi-e vagy nem? Tisztázni kell a viszonyokat.

Ha az eladó egy másik vevővel is megköti a szerződést és ezt kedvezőbb ajánlattevőnek tünteti fel, holott nem az, az első szerződés érvényben marad, mert nincs kedvezőbb ajánlattevő; de a második se múlhatatlanul semmis, csakhogy mivel ez nem teljesíthető, azért a rászedett fél az eius quod interest megtérítését követelheti²⁾. Ha a második vevő csalárdul összejátszott az eladóval, hogy az első vevőtől elcsalják az árut, ellenük exceptio doli illetné az első vevőt. Ha az első vevő rosszhiszeműleg állít elő valakit mint kedvezőbb ajánlattevőt s így menekül az árútól, a második vevővel kötött szerződés felbontja ugyan az elsőt, de az eladó a venditi actioval eius quod interest megtérítését követelheti, ha károsít a rászedetés következtében³⁾.

VI. A kedvezőbb utóajánlat elfogad hatásának fentar-

¹⁾ Ezt, az igazságot, Wendt (Pandekt. 608. lap) igen félénken fejezi ki wobei eine Eristsetzung selnverlicli zu vermessen sein wird.

²⁾ Dig. 18. 2. 14. pr. ³⁾ Dig. 18. 2. 14. §, 1.

tása nem vélelmeztek, és így az csak külön egyezmény alakjában fordulhat elő. Kivételt képez a végrehajtási árverés, mert itt a később jelentkező kedvezőbb vevő de iure tekintetbe vétetik, jelesül hazai jogunk szerint is. Az 1881. LX. t.-cz. 187.§-a az in diem addictiot következőleg szabályozza: »Ha 15 nap alatt a vevő Ígéretét ennek legalább egy tizedrészeivel meghaladó ajánlat tétetik: az előbbi árverés hatálytalan, új árverés tűzetik ki. A beadott utóajánlat az ajánlattevőre feltétlenül kötelező még akkor is, ha az árverésre meg nem jelent, és ha ennél magasabb Ígéret ott nem tétetett. Az ingatlan általa megvettnék jelentetik ki. Több ilyen ajánlattevő közt azé jön figyelembe, a ki a legmagasabb ajánlatot tette«.

VII. Ha a kedvezőbb ajánlat elfogadásának fentartása felbontó feltétel alakjában történt, és az eladó a kedvezőbb utóajánlatot elfogadta, az első vevő tartozik az árút s tartozékát és járulékait visszaadni és pedig tehermentesen. Ennek elmulasztása esetén ellene az eladó venditi actiot indíthat.

Ha az első vevő megajánlja azt, a mit a kedvezőbb ajánlattevő ajánlott, nála marad az árú, és pedig az első szerződés felbomolván, az új szerződés alapján; tehát az időközi gyümölcsökről számolni tartozik; viszont ő felszámíthatja a beruházási költségeket, a vételár kamatait s ezeket levonja az időközi hasznokból, s ha így fedezve nem volnának, emti actioval élhet az eladó ellen ¹⁾ 1. 48. lap).

Ha az első vevő, a ki a kedvezőbb ajánlat fentartását *felfüggesztő* feltételül fogadta el, időközben eladta az árút, ezt rei vindicatioval követelheti vissza a kedvezőbb ajánlattevőt elfogadó első eladó, mert hisz a felfüggesztő feltétel függőben létele alatt az övé maradt a tulajdonjog; sőt a kedvezőbb ajánlat mint *felbontó feltétel* tűzetvén ki s állván be, az első szerződés felbontása visszahat, tehát az eladott dolgot el nem adottnak tekintették, és így azt az eladó az első vevőtől vindi calhatta, de harmadik személynek jóhiszeműleg szerzett jogait tisztelni tartozik. És így a kedvezőbb ajánlat fentartása csak a szerződő féllel szemben gyakorol teljes joghatályt; harmadik

¹⁾ Dig. 18. 2. 6. §. 1.

jóhiszemű szerzótől az árút elperelni, vagy a jóhiszeműleg szerzett dologi jogot nem létezőnek tekinteni nem szabad; de a szerződés ellen cselekvő fél minden irányban felelős.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A vevő az eladótól mikor szerez tulajdonjogot?

A vevő mit követelhet az eladótól, ezt közelebbről megmondja Africanus a Dig. 19. 1. 30. §. 1. Africani L. VIII. Quaestionum §. 1. Si sciens alienam rem ignoranti milii vendidérís, etiam, priusquam evincatur, ntiliter me ex emto actunim putavit in id, quanti mea intersit, meam esse factam; quamvis enim alioquin verum sit, venditorem *hactenus teneri, ut rem emtori habere liceat, non etiam ut eius faciat*, quia tamen dolum malum abesse praestare debeat, teneri eum. qui sciens alienam, non suam ignoranti vendidit. Idem est maximé, si manumissuro vei pignori datno vendiderit.

A vétel célja a szerzés. Az árúért árt, az árért árút akarnak szerezní az emberek. Ha az árú dolog (rés corporalis), annak tulajdonjogát akarja megszerezni a vevő; ezért mondja Labeo, hogy az nem vételi szerződés, melynél nem akarják a tulajdon átruházását¹⁾. Ha az árú valamely rés incorporalis, pl. a nyerhetési jog a reményvásárnál (emtio spei), vagy az idegen dologra vonatkozó dologi jog, az örökbérlet örökhaszonbérlet megszerzésénél, ekkor a vétel célja nem a tulajdonjog megszerzése, mert hiszen rés incorporalisra nincsen tulajdon. Ezért a vétel célját oly általános kifejezéssel kellett jelezni, a mely mind a rés corporalis, mind a rés incorporalis szerzésére rá illik; helyesen mondja tehát Africanus, hogy az eladó köteles az árút a vevő rendelkezése alá bocsátani, venditorem hactenus teneri, ut rem emtori habere liceat, non etiam ut eius faciat ²⁾. A tulajdonjog megszerzése a megvett dologra nem sikerüi: ha a vevő nem bir commerciummal,

¹⁾ Dig. 18. 1. 80. Labeo libro 5. Posteriorum a Javoleno epitomatorum. §. 3. Nemo potest videri eam rem vendidisse, de cuius dominio id agitur ne ad emtorem transeat.

²⁾ Dig. 19. 1. 30. §. 1.

vagy ha az árú nincs commerciumban. De az eladó mint bárki más felelős a dolusért, és így, ha idegen dolgot rosszhiszeműleg elad, a vevő nem köteles bevárni az evictiot, perelhet az ilyen eladó ellen emti actioval. A vevő akkor szerzi meg a megvett *dologra* a tulajdonjogot, ha kifizeti a vételárat, vagy ezt hitelezni neki az eladó. Tehát nem a megvétel, nem is az átadás teszi a vevőt az árú tulajdonosává, hanem a vételár kifizetése vagy hitelezése. Ezt mondja Pomponius. Dig. 18. 1. 19. aut pretium solutum sit, aut satis eo nomine factum.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A veszély (periculum) viselése. Casus iuris és facti.

A bérlet és az adásvevés tárgyalásánál nem mellőzhető az, a mit Africanus a tárgyat érő veszély (periculum) viselésének elvei felől respondeált. Az ő nyilatkozatai e tanban ma is irányadók, a hol a biztosító társaságok a kárnak viselését szerződési úton elvállalva a vitának elejét nem veszik. Africanus a veszély viselésének kérdésében a következőket mondja:

Dig. 19. 2. 33. Africanus libro VIII. Qaestionum. Si fundus, quem mihi locaveris, publicatus sit, teneri te actione ex conducto, ut mihi frui liceat, quamvis per te non stet, quominus id praestes. Quemadmodum, inquit, si insulam aedificandam locasses, et solum corruisset, nihilominus teneberis; nam et si vendideris mihi fundum, isque, priusquam vacuus traderetur, publicatus fuerit, tenearis ex emto. Quod hactenus verum érit, ut pretium restituas, non ut etiam id praestes, si quid pluris mea intersit, eum vacuum mihi tradi. Similiter igitur et circa conductionem servandum puto, ut mercedem, quam praestiterim, restituas, eius scilicet temporis, quo frui-tus non fuerim; nec ultra actione ex conducto praestare co-geris. Nam et si c-olonus tuus fundo frui a te, aut ab eo pro-hibetur, quem tu proliibere, ne id faciat, possis, tantum ei praestabis, quanti eius interfuerit frui, in quo etiam lucrum eius continebitur; sin veró ab eo interpellabitur, quem tu pro-

hibere propter vim maiorem, aut potentiam eius non poteris, nihil amplius ei, quam mércédéin remittere, aut reddere debebis.

Dig. 19. *i*. 35. Africanus libro VIII. Quaestionum. Et liaec distinctio convenit illi, quae a Servio introducta, et ab omnibus fere probata est, ut, si aversione insulam locatam dominus reficiendo, ne ea conductor frui possit, effecerit, animadvertatur, necessario, nec ne id opus demolitus est. Quid enim interest, utrum locator insulae propter vetustatem cogatur earn reficere, an locator fundi cogatur ferre iniuriam eius, quem prohibere non possit? Intelligendum est autem, nos liaec distinctione uti de eo, qui et suum praedium fruendum locaverit, et bona fide negotium contraxerit. non de eo, qui alienum praedium per fraudem locaverit, nec resistere domino possit, quominus is colonum frui prohibeat. §. 1. Quum fundum communem liabuimus, et inter nos convenit, ut alternis annis certo pretio eum conductum haberemus, tu, quum tuus annus exiturus esset, consulto fructum insequentis anni corrupisti; agam tecum duabus actionibus, una ex conducto, altera ex locato; locati enim iudicio mea pars propria, conducti autem actione tua duntaxat propria in iudicium venient. Deinde ita notat: nonne, quod ad meam partem attinebit, communi clividundo praestabitur a te milii damnum? Recte quidem notat, sed tamen etiam Servii sententiam veram esse puto, cum eo scilicet, ut, quum alterutra actione rem servaverim, altera perimatur. Quod ipsum simplicius ita quaeremus, si proponatir inter duos, qui singulos proprios fundos habent, convenisse, ut alter alterius ita conductum habent, ut fructus mercedis nomine pensaretur.

A veszély (periculum) jogi értelemben mind az a kár, melyet véletlen baleset (casus) okoz s melyet a kötelmi viszonyban az egyik fél visel, feltéve, hogy a kárt okozó eseményt nem lehet visszavezetni a félnek szándékosságára (dolus) vagy gondatlanságára (culpa) ¹⁾.

A hitelező ki van téve annak a veszélynek, hogy köve-

¹⁾ Pl. Dig. 2. 13. 6. §. 9. Ulpianus. Villámcsapás, földindulás vagy más hasonló véletlen. Emberi cselekedet is, melyért a fél nem vonható felelősségre.

telese *behajthatatlanná* válik, sőt annak is, hogy *elenyészik* (nomen perit), a nélkül, hogy ezért kárpótlást kapna. Ez utóbbit értjük a kötelmi jogban a hitelezőt érhető periculum alatt. Az elenyészést az okozza, hogy a véletlen baleset (casus) a kötelmi szolgáltatást *lehetetlenné* tette. A *lehetetlen* szolgáltatás nem követelhető; de csak az a szolgáltatás válik lehetetlenné, a melynek tárgya egyedileg meghatározott dolog (species) volt (obligatio speciíci) és ezt a dolgot enyészttette el a *baleset*; ha ellenben a szolgáltatásnak tárgya faj szerint (in genere) van a kötelemben foglalva (obligatio generis), annak veszélyét a kötelezett személy viseli s nem a hitelezője.

Az a baleset, a melyet az adós idéz elő, vagy a melyet ő tartozott volna elhárítani s el nem hárított, ha a speciést éri is, nem esik a hitelező terhére. A hol az adós felelőssége megszűnik, ott kezdődik a hitelezőt érő periculum.

Africanus a Dig. 19. 2. 33-ban olyan esetet tárgyal, mely a mai élet szempontjából ítélve se korhadt, sőt a legérdekesebb problémák egyikét, a teljesítés *lehetetlenségé-nek* kérdését segít megoldanunk.

Ez a töredék sok magyarázót kifárasztott, sőt elriasztott. Hartmann maga is hajótörést szenvedett egyszer rajta¹⁾, de másodszor szerencsésen megküzdött a nehézséggel²⁾.

Ha a teljesítést a véletlen baleset hiúsítja meg, a régibb műszóval úgy fejezték ki, hogy a teljesítés »*subjectiv lehetetlenség*«-gé vált, pedig voltaképen nem »*subiectiv lehetetlenségről*« kell beszélni, hanem a teljesítésnek *jogi* vagy *fényi* akadályáról, melyet jogi vagy tényi baleset (casus facti vagy casus iuris) okozott.

I. Veszély a bérletnél.

a.) Casus iuris. Ezt Africanus úgy fejt ki, hogy távolabb eső, de egyszerű tényállásból indul ki, melyet senki kétségbe nem vonhat.

Haszonbérbe adtad a telkedet Kertésznek. Még a haszonbérlet tartama alatt kisajátítá vagy elkobozta az állam ezt a haszonbérleti telket (fundus publicatus est).

¹⁾ G. Hartmann. Die Obligation. 247. es 248. lap.

²⁾ Ugyanaz: Juristischer Casus. Jena. 1884.

Kertész panaszt emel ellened mint haszonbérbe adó ellen. Africanus rá mutat arra, hogy te felelős vagy a haszonbérlet irányában és így, ha Kertész ellened *conducti actiot* indít a bérlemény használhatása iránt (ut frui liceat), el fogsz marasztaltatni.

Te ebben kételkedel, hiszen te nem vagy oka annak, hogy a bérlet megghaborított, a te felelősséged Kertész irányában megszűnt az államhatalom beavatkozása, *casus iuris* következtében; nem te okoztad, nem is a te hibából történik, hogy nem teljesítheted azt a mivel mint haszonbérbe adó tartozol (*per te non stat, quominus id praestes*), nem áll hatalmadban megszerezni Kertésznek a telek haszonvehetését.

Ez a kifejezés »*per te non stat, quominus id praestes*« különben arra vonatkozik, hogy te nem vagy késedelembe, de itt nem valami műértelemben vett késedelem jön szóba, hanem a szerződés nem teljesítése.

h) Casus facti. Nehogy azt gondold, hogy mivel te nem vagy oka a bérleti szerződés megzavarásának, tehát fel vagy oldva a szerződésből eredő felelősség alól: felhoz Africanus egy parallel esetet, melyből kiderül a bérbeadó felelőssége annak daczára, hogy őt semmi szemrehányás nem illetheti a szerződési viszony megbomlásáért. Ez a parallel eset ez: szerződést kötöttél az építési vállalkozóval, hogy ez a te kijelölt telken bérházat építsen, a te telked azonban lesülyedt (*solum corruisset*). A szerződés nem szűnik meg téged kötelezni, tehát annak alapján a vállalkozó perelhet ellened s a bíró el fog marasztalni (*nihilo minus teneberis*). És pedig el fog marasztalni: akár azt tételezve fel, hogy *hibás* telket jelöltél ki, mely alatt pl. alagok, barlangok, bányák rejtettek s e miatt történt a talaj-sülyedés, melyen nem építhet a vállalkozó, akár pedig épített már és az épület is elsülyedt.

Ha az épület többé-kevésbé elkészült s a telek beomlása következtében az épület is romba dőlt, a vállalkozót köteles vagy kielégíteni, neki az anyagot, munkát megfizetni. De akkor is köteles vagy őt kárpótolni, ha még nem készítő el az épületet a telek beomlásakor, azonban elmarad a vállalat, mivel te más, épen olyan helyet nem jelöltél ki. A vállalkozó a szerződés alapján perelhet ellened, daczára annak, hogy

nem vagy oka a telek beutalásának és így az építkezés meg-
 hiúsulásának. Perelhet ellened, hiszen idejét, gondoskodását
 a tervezett építkezés számára kellett fentartania, más vállalat
 félretételével, a szerződés értelmében készülnie kellett az
 építkezéshez, más megbízást mellőznie kellett, más építkezést
 fel nem vállalatott, ellenben a kérdéses építkezéshez a to-
 vábbi megrendeléseket meg kellett tennie, munkásokat, alvél-
 lalkozókat kellett fogadnia, beszerzéseket kellett tennie. Mind-
 ezek neki költségébe kerültek, hát elessék a kártalanítási
 igénytől csupán abból az okból, mivel a te részedről kijelölt
 telek a véletlen baleset következtében alkalmatlanná vált?
 Legfőleg akkor nem volna méltányos a kártalanítás, ha be-
 bizonyítaná a telek tulajdonosa, hogy a vállalkozó semmiféle
 beruházást, megrendelést még nem tett, és szállítókkal, mun-
 kásokkal semmiféle szerződésre nem lépett, vagy ha a vis
 maior következményeit magára vette¹⁾, vagy ha megfelelő
 más telek jelöltetett ki az építkezésre és azt ő beépíteni nem
 akarja. A hol a mondott kivételek nem bizonyíthatók be, ott
 felelősség terheli a megrendelőt a szerződésből, s ezt ő mint
 bonae üdái szerződésbeli fél nem tagadhatja meg, ha ex üde
 hona cselekszik.

De hát ez a parallel-eset összefügg-e az előbbivel? min-
 den tekintetben hasonlít-e az előbbihez? Be kell vallani, hogy
 a két casusnak hasonlatossága csak egyetlen egy pontban ta-
 láló, abban tudniillik, hogy a véletlen baleset (*fundus publi-
 catus sit; solum corruisset*) nem szünteti meg a felelősséget,
 noha a felet nem terheli se *dolus* se *culpa* a szerződési cél
 el nem érhetése tárgyában. Ezt az egy lényeges pontot kivéve
 minden másban különbözik ez a két eset; az első esetben
 ugyanis a használhatás megszűnéséért felelős a bérbeadó, bár
 őt nem terheli se *dolus*, se *culpa*; a második esetben ellenben
 a vállalkozói nyereségnek az építkezés meghiúsulásából eredő
 elmaradásáért (*lucrum cessans*) és az okozatokért követel kár-
 térítést a vállalkozó, a kikötött építkezési összeg keretén belül.

Africanus célzata az volt, hogy plausibilissé tegye azt
 a tételt, hogy *dolus* vagy *culpa* hiányában is lehet felelős a

¹⁾ Dig. 19. 2. 9.

szerződő fél, itt a locator a conductornak, a ki a bérlemény tárgyát ért casus miatt nem használhatja azt. Ezt az elvet világítja meg a második eset is; de különben ez a második eset egyebekben eltérő vonásokat mutat.

Africanust a legnehezebb kérdésekben is consultálták. Módszere hozta magával, hogy az analóg viszonyokra is felhívta a figyelmet. Így a fentebbiekben a bérletnél kezdi a szemlést, hogy aztán áttérjen az adásvevésre.

c) Állítsuk össze a mit a bérszerződésre nézve Africanustól tanulhatunk¹⁾.

1. Dologbérlet esete. A bérleti tárgynak elenyészésével vagy romlásával járó veszély a tulajdonost, illetve a bérbeadót éri. Ha a bérlő az őt ért casus következtében nem használhatja a bérleti tárgyat, ez az ő kötelezettségén nem változtat semmit. Ha a bérbeadó, őt ért casus miatt, nem adhatja a bérlő rendelkezése alá a bérlemény tárgyát, bért nem követelhet. Ha a haszon *beszedését* casus megghiúsítja, bérelengedésnek van helye.

2. Munkabér szerződés esete. Paulus szerint²⁾ a munkaadó köteles a bért fizetni, ha a munkás a szolgálattételre kész vala s nem rajta múlt, hogy a szolgálat nem vétetett igénybe: *si per eum uon stetit quominus operas praestet.*

3. Miibér szerződés esete. Figyelembe veendő, hogy adott-e a megrendelő anyagot a meg- vagy felmunkálásra (*redemptio*). Erre az esetre szól Florentinus.³⁾ Szerinte:

a) ha a munkásnál (*conductor*) a mű elkészült s ő az *approbatoria* azt valóban készen tartá, de a megrendelő (*locator*) miatt maradt el az *approbatio*, ez esetben a megrendelő tartozik a bért fizetni habár a mű elenyészett.

P) Ha az elkezdett vagy bevégzett mű az *approbatio előtt* véletlenül elenyészik, a megrendelő viseli az anyag elenyészésével járó kárt, de nem fizeti a bért.

Y) Ha a mű elenyészését az anyag hibás volta (*vitium soli ve matériáié*), vagy *vis maior* okozta, a megrendelő viseli az anyag elenyészésével járó kárt és fizeti a bért is. E részben irányadó: Africanus: Dig. 19. 2. 33.

¹⁾ Dig. 1<J. 2. 33. ²⁾ Dig. 19. 2. 38. pr. ³⁾ Dig. 19. 2. 36.

II. Veszély az adásvevésnél.

Africanus, miután megmondta véleményét a casus hatásáról a bérletre, megmondja azt is, hogy milyen a casus hatása az adásvevésre.

Előbb a casus iuris, aztán a casus facti legyzen ismertetve.

a) Casus iuris a vételnél.

Ha nekem eladsz bizonyos telket (species) és az, mielőtt átadnád, publicáltatnék (casus iuris), tehát átadhatlanná válik, az adásvevés szerződés alapján csak arra vagy kötelezve (tencaris ex empto), hogy visszaadod a vételtárt, vagy, ha még meg nem kaptad, fölmentesz annak fizetése alól; ellenben nem marasztalnak el abban, a mennyire az én érdekem megrövidült a teljesítés elmaradása következtében. Tehát itt a vevő nem veszi el a vételtárt, ennyiben nem viseli a veszélyt, de nem illeti az eius quod interest, ennyiben mégis viseli a veszélyt. Az eladó elveszti a telket, mert azt publicáltak, de elveszti a vételtárat is. És így voltaképen az eladót éri a veszély.

Africanus a vételnél az árúit telek elkoboztatása (casus iuris) esetében kiemeli az eladó felelősségét.

Cuiacius és más magyarázók úgy találták, hogy perire videtur res quae in publicum redigitur, tehát a telek elenyészése jogilag éppen olyan tekintet alá esik, mint annak állami elkoboztatása; ha ezt a kettőt egyenlő bánásban részesítik, következik, hogy összhangba igyekeztek hozni Africanus nyilatkozatát azzal az általános szabálylyal, mely szerint a vételi szerződés perfectioja után a vevő viseli a véletlen balesetet, perfecta emtione periculum ad emptorem respicit. Az összhangba hozatal kedvéért Cuiacius *) a veszély viselésének elvét úgy próbálja formulázni, hogy a teljes risicot, azaz a vételtár elvesztését is, csak akkor viseli a vevő, ha az árú akkor semmisül meg, mikor már *átadatott*, holott, ha az árú *az átadás előtt* semmisül meg, a vevőt csak az a veszély éri, hogy eius quod interest megtérítését nem kívánhatja, de a vételtárt nem veszi el. Ezt a formulázást azonban kizárja

*) J. Cuiacius ail Africanum tractatus. IX. Editio Neapolit. 1722. Tom. I. pag. 1254—1528.

az a tétel, hogy már az átadás előtt is, *perfecta emtione periculum ad emptorem respicit*, ezt a helyes tételt más esetekben Cuiacius is hirdeti, mondván, hogy bizony viseli a veszélyt a vevő az *átadás előtt is*, oly mértékben, hogy a vételár odavesz, a nélkül, hogy az árút megkapta volna.

Africanus kérdéses helyének magyarázatául azt mondja Donellus¹⁾, hogy a teleknek elconfiscálásában valami hiba terheli az eladót (*non nulla eius culpa est, quod sit evictus*), s mivel az eladó általában felelős a culpaért, tehát felelős az elkobozás esetében is (ne pretium retineat pro re, quam culpa sua non praestitit). Csak az a bökkenő, hogy Africanus nem beszél az eladó culpájáról, sőt annak feltevése ellenkezik a szöveggel; hiszen ha az eladót culpa terhelné, nem venné őt ki Africanus az *eius quod interest* megtérítésének terhe alól. Az újabb civilisták közül többen, névszerint Mommsen F. is²⁾, Donellus nyomán keresi az eladóban a culpát, hogy elkobzás alá eső dolgot árúí, a vevőt pedig semmi szemrehányás nem terheli. Ismétlem, hogy ha ez így állna, akkor az eladót az *eius quod interest* megtérítésében is el kellene marasztalni, holott Africanus ez alól világosan kiveszi őt.

Igen helyesen mondja Hartmann³⁾, hogy Africanus nyilatkozatát csak az értelmezheti helyesen, a ki észreveszi a különbséget, a mely létezik a közt, ha a teljesítés akadály a tényi (*casus facti*), és a közt, ha az jogi (*casus iuris*). Az előbbi természetű: például a dolog elenyészte (*interitus rei*), az utóbbira példa épen az, ha a tulajdonjogot elvonja az államhatalom (*publicatio*).

Africanus véleményének értelme az, hogy az eladó nem kötelezhető ugyan a (*publicalt*) árúnak szolgáltatására, mert ezt az elkobozás következtében nem teheti, de épen ezért a teljes *eius quod interest*nek megtérítésére se kötelezhető. Azonban a vételárat tartozik visszaadni, vagy ha még meg nem kapta, a vevőnél hagyni, és így itt a *casus volta-*

¹⁾ Donellus. Comment, iur. civ. Lib. XIII. c. 2. §. 16. Vol. VII. Norimbergae. 1824. pag. 386.

²⁾ T. Mommsen. Beiträge. lid. I. S. 335.

³⁾ Juristischer Casus u. seine Praestation. Jena. 1884.

képen az eladót éri, mert elesik az árútól is, az áratól is. A vevő csak az eius quod interest követelésétől esik el.

Az derűi ki az Africanus előadásából, hogy az eladónak kötelezettségére másképen hat az, ha államilag megfosztatik az árú tulajdonától az eladó (casus iuris), mint ha elenyészik az árú (casus facti), vagy ha ez elvesz, a casus iuris veszélye, mely az árút a perfect adásvevési szerződés kötése *után*, de a tartozó átszolgáltatás *előtt* elvonja az eladó jogköréből, az eladót éri, holott a dolog elenyészése (casus facti) esetében a vevőt érné. A casus iuris az *eladót* sújtja, holott a casus facti a *vevőt* szokta érné a szerződés perfectiojától kezdve. Ilyenféleképen megítélendő casus iuris lehet: az eladott telek elpereltetése az eladótól, communi dividundo actioval. Ilyen lehet továbbá, ha a hajótulajdonos (exercitor) és a kapitány (magister navis), vagy a főnök és az üzletvezető (institor) egymástól függetlenül jóhiszeműleg (bona üde), ugyanazon dolog fölött különböző felekkel kötöttek adásvevési szerződést. Juris casus a kisajátítás. Ez a vételár visszaadására kötelez. Telekkönyvi hiba, csőd, végrehajtás is lehet casus iuris. Kiviteli tilalom is érheti az eladónál az árút: ekkor se hárítható a casus a vevőre. Erdőirtási tilalom, regalemegváltás stb. mind olyan helyzetet teremthet, hogy az eladó nem követelheti a vételárt, de nem felelős eius quod interestért s a vevőt csak ennek elvesztése érheti.

b) Casus facti a vételnél. Az adásvevésnél felmerülő casus facti kérdésében igen érdekes Africanus következő nyilatkozata: Dig. 46. 3. 39. Africanus libro VIII. Quaestionum. Si soluturus pecuniam tibi, *iussu tuo*, signatam eam apud numularium, quoad probaretur (hogy nem hamis-e) deposuerim, tui periculi eam főre, Méla libro decimo seribit; quod verum est, cum eo tamen. ut illud maximé spectetur, *au per' te steterit, quominus in continenti probaretur (te okoztad-e, hogy a próba meg nem történt haladéktalanul); nam tunc perinde habendum erit, ac si parato me solvere tu ex aliqua causa accipere nolles.* In qua spécié non utique semper tuum periculum erit; quid enim si inopportuno tempore vei loco obtulerim? *His consequens* esse puto, ut, etiam *si et emtor numos. et venditor* mercem, quod invicem parum fidei haberent (ke-

veset bíztak egymásban), deposuerint, *et nihilominus merx quoque, quia emptio perfecta sit; et numi emptoris periculo sint, ntique si ipse eum, apud quem deponerentur, elegerit.*

Az eladó, az átadásra képes és kész lévén, kínálja az árút a vevőnek, természetesen a vételár mellett. De a vevő valami okból elodázandónak találja a vételár azonnali lefizetését, a vételárat azonban letéteményezi, valamely részrehajlatlan harmadik személy kezeihez. Ez arra indítja az eladót, hogy ő is letétbe adja az árút, és így az átadás elodázásának oka a vevő. Az eladó képes és kész lévén az árú átadására, igényt nyer a vételárra, és pedig, ellenkező kikötés nem lévén, minden megszorítás nélkül. Az árú átszolgáltatása a vevő miatt odáztatván el a veszély a vevőt terheli, és pedig az eladó átadási képessége és készsége pillanatától kezdve: de a vételárt érő veszély is a vevőt térbeli, mert az a vételár (quantitas) még a vevő tulajdonát képezi.

A vételi szerződés arra kötelezi az eladót, hogy az árút szolgáltatassa. Ennek a kötelezettségnek megfelel az eladó az *átadással*, de megfeleltnek ítéendő akkor is, ha valósággal kész az átadásra, ez azonban elmarad *a vevő miatt*. Ha megtörtént az átadás: átszáll a veszély a vevőre; de át kell szállnia akkor is, ha a vevő miatt marad el az átadás. Ezt követeli a jóhiszeműség és méltányosság, mely az adás-vevési szerződés megbírálásául irányadó.

Ha az *átadás valósággal megtörtént*: akár nem érte, akár érte veszély az árút a vevőnél, mindkét esetben követelheti az eladó a vételárt.

Épen úgy követelheti az eladó a vételárt akkor is, ha az eladó valósággal képes és kész vala az átadásra s csak a *vevőn múlt, hogy elmaradt* az átadás. Ezt a szabályt Pomponius formulázta ').

Hogy az árú átadására (vagy ár fizetésére) való *képesség*

1) Pomponius: Dig. 19. 1. 3. §. 4. . . . cijnol si per emptorem mora fuisset: aestimari oportet praetium. . . . Mora autem videtur esse, si nulla difficultas venditorem impediatur, quominus traderet, praesertim si omni tempore paratus fuit tradere, azaz a vevő terhére esik a veszély, ha az eladó etíctive képes és kész vala kötelezettségének teljesítésére (paratus fuit tradere), de a hitelezőn múlt a teljesítés elmaradása.

és *készség*, melynek eredményét egyedül a másik fél hiúsítá meg, annyiba veendő mint a teljesítés, ezt már Scaevola világosan kimondta ¹⁾).

A veszély áthárulása tehát azt jelenti, hogy a veszély, mely az árút az eladónál éri, méltányossági okból a vevő terhére esik, mert az árú a veszélykor a vevőnél leendett, ha miatta el nem maradt volna az átadás.

Bizonyos, legalább tágabb értelemben vett késedelem (mora) terheli a vevőt és pedig elfogadási késedelem (mora accipiendi). Nem éri ugyan a vevőt a késedelemnek minden hátránya, de igenis éri őt a veszély, és pedig azért, mivel ő odázza el az árú átvételét. Az átadás megtörténését elodázhhatja a vevő többféle módon, pl. *a) nem eszközölte* vagy *b) elmulasztá eszközölni az árú átvételét* azonnal, mihelyest átvethette volna, vagy épen *c) föltételül* tűzte ki az átvétel elhatalasztását, vagy *d) a vételár nem fizetésével okozta*, hogy az árút az eladó visszatartsa; tehát mindezen esetekben (*a—A*) a vevő (causa efficiens) *miatt maradt az árú az eladónál* és így a veszély a vevőt éri.

Nem kell azonban csak egyedül olyan el nem fogadásra (mora) gondolni, melynél az el nem fogadót *culpa terheli*. Ha itt olyan mora kívántatnék, melynek föltétele a culpa: akkor Pomponius a fentebb idézett töredékben (Dig. 19. 1. 3. §. 4.) azt bizonyára kiemelte volna. A veszély viselése nem azért éri a vevőt, mint ha minden esetben *jogsértő* lenne; hisz nem nevezhető *jog-sértőnek* főleg az *a. h. c.* pontok alatti esetekben;

¹⁾ Dig. 18. 8. 8. Scaevola libro VII. Digestorum. — Mulier fundos Caio Seio Vendidit., et acceptis arriae nomine certis pecuniis statuta sunt tempóra solutioni reliquae pecuniae; quibus si non paruisset emtor, pactus est, ut arbam perderet, et inemtae villae essent; die statuto emtor testatus est (tanúk által igazolja), *se pecuniani omnem reliquam paratum fuisse exsolvere*, et *sacculum* cum pecunia signatorum signis obsegnavit, *defuisse autem venditricem*; posteriore autem die nomine iisci testato conventum emtorem, ne ante mulieri pecuniam exsolveret, quam tisco satisfaceret; quaesitum est, an fundi non sint in ea causa, ut a venditrice vindicari debeant ex conventionem venditionis. Respondit, secundum ea, quae proponerentur, *non commisisse in legem venditionis emtorem* hiszen a vevő nem tett a lex commissoria ellen, és ígybe nem áll az, a mit kikötöttek arra az esetre: si non paruisset emtor; mert a *készség* annyit, mint a teljesítésből ő rá eső rész.

oly esetekben, a melyekben még nem is volt jogilag kötelezve az átvételre, tehát az át nem vétel vagy el nem fogadás még nem műértelemben vett mora, nem műértelemben vett culpa. A veszély a vevőt érheti már akkor, mikor még az áru átvételére az eladó a vevőt nem kényszerítheti. Az átvételre a vevő a saját érdekében nem határozta el magát. Ez balul ütött ki; de az önkárosító, a ki mászt nem károsít, nem jogsértő. Ha a vevő jónak látta az árút az eladótól még át nem venni, holott az *képes és kész* az átadásra, és az eladónál veszély éri az árút: maga-magát okolhatja a vevő. Nincs alap, melyen az eladót lehetne a kárnak viselésére kötelezni, még *ha a hihátlanság mindkettőben egyenlő* is. A vétel útján a vevő szerez; szerzeményével nem kívánt azonnal élni. Ez szabadságában áll; ez nem jogsértés, de nem is alap arra, hogy ha veszély éri az ő szerzeményét, az eladóra hárítsa a veszély következményeit.

A vevő tehát viseli a veszélyt, ha nem terheli is őt műértelemben vett késedelem (mora), t. i. olyan késedelem, a mely neki hibául róható fel (culpa).

A kötelem teljesítésének útjába véletlenül gördülő akadály (casus) másképp hat a stricti iuris mint a bonae fidei obligatiókra, és másképp hat az akadály, mely pusztán tényleges természetű (casus facti), mint az, a mely jogi természetű (casus iuris). Következik ebből, hogy a casus iuris tekintetében sincs absolut, minden esetre egyaránt érvényes tétel; ugyanis, ha a jogi casus a kötelem teljesítését gátolja, ez rendszerint nem gyakorol mentesítő hatást a stricti iuris obligationál, ellenben a hona üde megítélendő bérletnél megszünteti a bér-fizetési kötelezettséget, az adásvevésnél megszünteti a vételárfizetési kötelezettséget.

Az adásvevésnél, ha a szerződés perfect, a vevőt a vételár fizetése alól nem mentesíti az, hogy a véletlen baleset megsemmisíti az árút, necesse est, licet rom non fuerit nactus, pretium solvere ¹⁾, pl. a ház leég, a telket az árviz elsodorja, ez a vevő kára, mert quidquid sine dolo et culpa venditoris acciderit, in eo venditor securus est ²⁾.

¹⁾ Inst. 3. 23. §. 3.

²⁾ Ugyanott.

A vevő viseli a veszélyt, ellenben a *cserélő* nem viseli, tehát kár azt hirdetni, hogy a cserénél ép úgy Ítéendő meg a casus, mint a vételnél. Hogy a vételnél így van, ezt megokolja a méltányosság (ex aequo et bono), a forgalmi érdek; meg az, hogy a vevőről, főleg ha a vételt hivatásszerűen köti, föltételezhető a szakértelem, a belátás, ügyesség, megítélési képesség, mindezek a tulajdonságok minősítik őt arra, hogy meg tudja bírálni a vétel helyét, idejét, módozatait, továbbá, hogy tud rendelkezni saját érdekében, tud gondoskodni a veszély elhárításáról. Eme föltételezés mellett nem épen igazságtalan a veszély áthárítása a vevőre.

c) *Mikortól kezdve tartozik a periculumot viselni a vevő?*

A római jogtudósok szerint a perfectio pillanatától viseli a veszélyt a vevő. Ezért mondja Paulus, hogy szükséges tudni a perfectio pillanatát, mely akkor áll be, mikor kétségtelenül egyedítve van az árú, tehát vagy species az, vagy azzá tették a felek, si id quod venierit appareat, quid, quale, quantum sit; quantum sit et pretium, et pure venit¹⁾). Ennélfogva nem perfect az adásvevés, ha az árút előbb még ki kell mérni: admetiri, adpendere, adnumerare, feltéve, hogy ez azért történik: ut appareat quantum ematur. Míg ez az admetiri meg nem történt, addig az eladó nem végzett teljesítési szolgáltatást és így a vevőre nem hárul a veszély. Ha az eladón múlt a teljesítés, ekkor nem a vevőt, hanem az eladót éri a véletlen baleset minden következménye. Ellenben ha a vevőn múlt a szerződés foganatosítása, tulajdonítsa magának a következményeket.

A veszély viselését a szerződés perfectiojától kezdve azért hárították a vevőre, mert az adásvevés *jóhiszeműleg* megítélendő jogügylet, a jóhiszeműség és a méltányosság követeli a veszély következményeinek áthárulását a vevőre. Igaz, hogy ez csak gyakorlati motívum, de a rómaiak az ilyesmire legtöbbet adtak s úgy vélekedtek, hogy ha Kincsem nevű hátság lovadat eladod Titiusnak, a szerződés perfectiojával kötelességeddé vált ezt a lovat Titiusénak tekinteni, azt más-

¹⁾ Dig. 18. 6. 8.

nak még a tulajdonjog fentartása (pactum reservati dominii) esetében se adhatod el. és így nincs többé módodban más elidegenítés útján hártani el a veszélyt; ellenben a vevőnek jogában áll a továbbadással és átruházással a veszélyt megelőzni; ha nem teszi, ám lássa a következményeket, periculum perfecta emptione ad emptorem pertinet. Az eladó kezei kötve voltak, a vevőé nem.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

A különvagyon (peculium).

Africanusnak a családgyermek különvagyónára (peculium) vonatkozó nyilatkozata, noha tőlünk igen távol eső kérdést érint, mégis figyelmet érdemel, módszertani tekintetben. Lex damnata lett ez a töredék is, melynek szövege a következő: Dig. 12. 6. 38. Africanus libro IX. Quaestionum. Fráter a fratre quum in eiusdem potestate essent, pecuniam mutuatus post mortem patris ei solvit; quaesitum est, an repetere possit? Respondit, *utique quidempro ea parte, qua ipse patri keres extitisset, repetiturum*, pro ea verő, qua fráter keres extiterit, ita repetiturum, *si non minus ex peculio sno ad fratrem pervenisset*; naturalem enim obligationem, quae fuisset, hoc ipso sublatam videri, quod peculii partem fráter sit consecutus, adeo ut, si praelegatum filio eidemque debitori id fuisset, deductio huius debiti a fratre ex eo fieret; idque maximé consequens esse ei sententiae, quani Iulianus probaret: si extraneo quid debuisset, et ab eo post mortem patris exactum esset, tantum iudicio eum familiae erciscundae recuperaturum a coheredibus fuisse, quantum ab bis creditor actione de peculio consequi potuisset. Igitur et si re integra familiae erciscundae agatur, ita peculium dividi aequum esse, ut ad quantitatem eius indemnitas a coherede praestetur; porro eum quem adversus extraneum defendi oportet, longe magis in eo, quod fratri debuisset, indemnem esse praestandum. §. 1. Quaesitum est. si páter filio crediderit. isque emancipatus solvat, an repetere possit? Respondit, si nihil ex peculio apud patrem

remanserit, non repetiturum; nam manere naturalem obligationem, argumento esse, quod extraneo agente intra annum (le peculio, deduceret pater, quod sibi filius debuisset. §. 2. Contra si pater, quod filio debuisset, eidem emancipato solverit, non repetet; nam hic quoque manere naturalem obligationem, eodem argumento probatur; quodsi extraneus intra annum de peculio agat, etiam quod pater ei debuisset, computetur. Eademque erunt et si extraneus heres exheredato filio solverit id, quod ei pater debuisset. §. 3. Legati satis accipi, et quum fideiussor mihi solvisset, apparuit indebitum fuisse legatum; posse repetere existimavit.

A babilóniaiaknál és a görögöknél alig volt nagyobb üzlet és pénzintézet, a melyben a működő segédek sőt üzletvezetők ne rabszolgák lettek volna, a kik a báz képviselőjében teljes vagy korlátolt meghatalmazással végezték teendőiket. A külföldiek hasonlatosságára fejlődött a közlekedési, kereskedelmi és bank-foglalkozás Rómában, mely foglalkozás körében az alkalmazott személyzet ügyleteiből sajátzerű keresetele váltak szükségessékké (actio institoria, exercitoria).

A családfiúnak átengedett, az ő kezelésére és gondjaira bízott különvagyon (peculium) tekintetében Róma a külföldi minták (ius gentium) hatása alatt intézkedett. A praetor volt a joghonosítás eszközlője.

A peculiumot majdnem olybá vették, mint ha külön alanyisággal bírna¹⁾. melynek vannak telkei, tőkéi, követelései és tartozásai. Maga a peculiumot megalapító családapa is lehetett adós vagy hitelező, ha üzleti összeköttetésbe lépett a peculiumot kezelő családfiúval vagy rabszolgával, és a családapa a maga követeléseit más hitelezők előtt vonhatja le, kivéve ha a peculium kereskedelmi üzletre volt használva (merx peculiaris).

A ki a különvagyon (peculium) kezelőjével szerződik, az legyen elővigyázó, mert a gazda, főleg ha megszorul, visszavonhatja a külön vagyont, és őt a különvagyonra vonatkozó

¹⁾ Marcianus. Dig. 15. 1. 40. Peculium nascitur, crescit, decrescit, moritur, et ideo eleganter Papirius Fronto dicebat: peculium simile esse homini. Ha a peculium rendelője meghalt, az örökösök osztozkodnak a peculiumon is, ez felbomlik és így megszűnik.

keresettel (*actio de peculio*) csak annyiban lehet elmarasztalni, a mennyit ér a kezei közé visszakerült különvagyon, és mert, ha a gazda meghal s a különvagyon az ő örökösire száll, a kik azt magok közt megosztják, a kereset a régi jog szerint, nem oszlik meg, tehát nem indítható külön-külön. hanem, ha egyik örökössel megtörténik a *litis contestatio*, ez fölemészti a kereseti alapot a többiek ellen is, habár az az egy, a ki ellen a per folyt, csak egy-tizenkettedrészt örökölt a különvagyomból és annak tizenegy-tizenkettedrésze a többi tizenegynek jutott. Ezt az igazságtalanságot a *ius gentium* behatása alatt szüntette meg a *praetor*.

A *ius civile* és a *ius gentium* közti küzdelemnek nemismerése okozta, hogy némely töredék (*septem cruces*) a I)igestákban nehezen érthető és az elátkozott helyek közé (*leges damnatae*) került.

Ilyen elátkozott hely a többek közt Africanustól a fen-
tebb idézett töredék, mely a különvagyonra vonatkozik (Dig. 12. 6. 38.). A mit ebben a töredékben mond Africaus, azt a következőleg értelmezem: Julius az öcsjének Júniusnak, a kivel együtt ugyanaz alatt az apai hatalom alatt áll, kölcsön adott a *peculiumra* tízezer pénzt. Az édes apjuk Maius meghal. Ez után Junius megfizeti a tíz ezer pénzt Júliusnak.

Kérdés: állíthatja-e Junius, hogy olyat fizetett, a mivel nem tartozott? és van-e tartozatlan fizetés miatti visszakövetelési keresete (*condictio indebiti*)?

Ez a kérdés van az első pontban.

Mielőtt az Africaus feleletét mérlegelnék, jusson eszünkbe, hogy a régi civiljog szerint nem keletkezhetett érvényes szerződés ugyanaz alá az apai hatalom alá tartozó testvérek közt, mert vagyonegységben vannak az apjukkal, magamagának nem lehet az ember se hitelezője, se adósa.

Ellenben a *ius gentium* nem ismervén olyan apai hatalmat, mint a *ius civile*, megengedhetőnek találta, hogy a testvérek egymással szerződhessenek.

A fenforgó kérdést tehát a régi *ius civile* másképp dönti el mint a *ius gentium*.

Ha a fizetést Junius, Júliusnak az apjuk Maius életében teljesítette volna, nem lehetett volna azt visszakövetelni, mert

a praetor nem adta meg az indebiti condictiont, ha a fizetésnek volt valami alapja, habár csak a ius gentium szerinti is ez az alap. A praetor a conditio indebiti megadásakor nem azt nézte, hogy van-e ius civile szerinti tartozás, hanem azt, hogy van-e ius gentium szerinti; és lia van, ekkor megtagadja a keresetet.

Ha a fizetés akkor történt, mikor Maius apa már meghalt, és mind Július mind Junius önjogúvá (sui iuris) lett, és mind a kettőn beléptek az apjuk vagyoni viszonyaiba mint örökösök. A peculiumok felbomlottak, mintha visszavonta volna azokat a megrendelő, beolvadtak a hagyatékba, a melyen Július és Junius megosztottak.

A peculium visszavétele, továbbá az apai hatalom alól való kikerülésnek hatása (sui iuris) a ius civile szerint fontos esemény, a ius gentium egyikre se fektet nagy súlyt, a ius gentium a családgyermek vagyoni képességét nem korlátozta.

A ius civilét és a ius gentiumot kombinálni kellett. Ezt cselekedte Africanus, és ehhez képest adta feleletét: utique quidem pro ea parte, qua ipse patri heres exstitisset, repetiturum, tehát, ha Junius fele részben örökös, a tízezernek, melyet fizetett, felét visszakövetelheti. Ije a másik felére nézve nem ilyen világos a szabály, és arra nézve több eset gondolható.

a) Ha az adós testvérnek Júliusnak kezére jelentékeny különvagyon (peculium) volt bízva, mely a tízezer tartozást felülhaladta, és ez a különvagyon az apai hagyatékba bevonatott.

A tízezer tartozásnak fele elenyészett, mivel Junius a fele részre nézve örökössé s ez alapon hitelezővé lett, magamagától mit se követelhet (confusio); a tízezer tartozásnak második fele pedig, a melyet Julius követelhetne, törlesztetik a bekebelezett és a tartozás (5000) összegét meghaladó peculiummal. Ha tehát Junius az egész peculiumot beadta és a tízezer Júliusnak mégis megfizette: indebiti conditioval élhet, mind két ötezer tételre nézve Julius ellen.

b) Ha az adós testvérnek Júliusnak kezére bízott különvagyon (peculium) nem ér fel a tízezer adóssági összeggel. A hiánynak felét ama tízezer tartozás feléből (5000) befolyó érték fedezi.

c) Ha az adós testvér Junius kezére bízott különvagyon

(peculium) semmi cselekvő értéket nem képvisel. Ez esetben a Junius tartozása fele részben (5000) bár csak természetes obligatio, mégis szolgálhat fizetési alapul, tehát a mit Junius természetes tartozása (5000) fejében fizetett, azt nem követelheti vissza: *pro ea verō, qua beres extiterit ita repetiturum, si non minus ex peculio suo ad fratrem pervenisset*, a természetes obligatio alól Junius menekült a peculium beszolgáltatásával, Julius a peculiumra hitelezett, most a peculium felét megkapta, ezt az aktívát tudja be a passívába. Így megszűnik a követelése *compensatio* által.

A főkérdést megoldván Africanus, Ítéletének támogatására több analog esetet lioz fel, u. m.:

1. Ha az apa az adós fiának Júniusnak *praelegatum*ul hagyta a peculiumot, hogy Junius azt, az osztzkodás előtt kivegye a maga számára, Julius mint hitelező a tízezret lehúztta volna a peculiumból; mert voltaképen csak az a valódi peculium, a mely a tartozások levonása után abból tisztán marad. Ha azonban Julius a tízezret le nem vonta volna és ezután Junius az egész tízezret befizeté vala, nem követelheti vissza azt a mit Julius levonhatott volna:

1. *praelegatum filio eidemque debitori id fuisset, deductio liuius debiti a fratre ex eo (peculio) fieret*, Africanusnak az a véleménye, hogy első teendő itt a peculium szenvedő állapotának leszámítása és csak ennek megtétele után következik a cselekvő állapot kiderítése, nem lévén méltányos, hogy a peculiumra nehezedő tízezer másból fedeztessék mint a peculiumból.

2. Felhossa Africanus azt az esetet is, hogy a különvagyónú családfiú nem a bátyjától, hanem idegentől vett volna kölcsön a peculiumra tízezret. Az apjuk halála után bekerül a peculium a hagyatékba és osztzkodnak rajta. Az idegen hitelező követelheti a tízezret, és más a helyzete mint annak, a ki a rabszolga peculiumára hitelezett.

A rabszolga peculiumára nézve egyszerű volt a megoldás; ugyanis a peculium *servile* bevonatván a hagyatékba és megosztatván az örökösök közt, a hitelező az egyik örökös ellen csak osztályrésze arányában perelhet, holott a régi civiljog szerint a beperlés fölemészti a jogalapot a többi örökösök ellen is, és így ezek menekülnek a tartozás alól, ámbár nem fizettek

semmit. Ezt a megoldást, mely a hitelezőt megroutotta, nem alkalmazták a családgyermek peculiumára nézve. A *ius quiritorium* szerint a családfiú szerzett a családapa számára, de magának nem szerezhette, ellenben magát lekötelezhette, de'az apját nem. Midőn a praetor meghonosítá a rabszolgáknak adandó peculiumok intézményét, a családgyermeknek szóló peculiumra nézve is behozta azt, hogy az ezt kezelő családgyermek lekötötte a peculiumot vagyis lekötelezhette a családapát a peculium erejéig (*peculio tenus*). Így lett szabálylá, hogy a ki kölcsönt ad a különvagyona családgyermeknek, keresettel hirt a családgyermek ellen az egész követelésre nézve, ennek az apja ellen pedig a peculium keretén belül.

Ha már a kölcsönvevő családfiú az apja hagyatékába hszolgáltatta a peculiumot és megosztozott a többiekkel, az ő helyzete más mint a többieké, mert a többiek nem tartoznak többet fizetni mint a mennyi jutott rájuk a peculiumból, hiszen az apjuk is csak *peculio tenus* volt felelős, ép úgy, mintha nem családgyermeké, hanem rabszolgáé lett volna a peculium, ellenben a kölcsön vevő családgyermek helyzete nehéz vala, mert ő a peculium beszolgáltatása után is *adós* maradt, és mint ilyet az egészben marasztalták el, habár csak egy-egy osztályrész jutott is rá a peculiumból. Ép ilyen túlságosan volt terhelve a családgyermek, a ki az apja érdekében vett kölcsönt; bármily csekély részben örököl is ő az apja után, ez nein szállítja le az ő tartozását; megvehető rajta az egész.

Ezt a civiljogot, azaz méltánytalanságot, megszüntette a *ius gentium*, mely rendelte, hogy az előnyök és a terhek egyenlően osztassanak szét, és így, ha Junius a peculiumra fölvelt kölcsönt az osztozkodás előtt megfizeti, jogában áll azt a megfizetett tízezret levonhatni a peculiumból, mert hiszen azt *ac.tio de peculio*val megvehették volna az apján. Ezt a nézetet helyeslé Julianus, és így a kifizetett tízezer megtérítése terheli az örökösöket, örököszeik mértékében: *ideoque maximé, mond Africamis, consequens esse ei sententiae, quam Julianus probaret, si extraneo quid dehuisset et ab eo post mortem patris exactum esset, tantum iudicio eum familiae erciseundae recuperaturum a coheredibus fuisse, quantum ab his creditor actioe de peculio consequi potuisset.* És ha Ju-

nus még le nem fizette a tízezret, s már osztozkodnak a peculium fölött is, követelheti Junius, hogy az ő örökösársai örökrészeik arányában biztosítsák Júniust a tízezres hitelező ellen. Igitur si re integra familiae erciscundae agatur, ita peculium dividi aequum esse, ut ad quantitatem eius indemnitas coherede praestetur.

A fentebbi tételek érintése után Africanus arra az eredményre jut, hogy, ha igazságos, hogy a peculiumot beszolgáltató adós családgyermeket az ő örökösársai aránylagosan mentesítsék az *idegen hitelező* keresete ellenében, miért ne mentesítenék az *atyafi hitelező* keresete ellenében a kivel együtt örköl: következőképpen porro eum quem adversus extraneum defendi oportet, longe magis in eo, quod fratri debuisset, indemnitas esse praestandum.

Ez az értelme a Dig. 12. 6. 38. pr.-nak, melyről elhíresztelték, hogy majdnem érthetetlen. Meg nem érdemelt ócsárlás. Africanus okoskodása mélyre ható, helyes. A nehézséget a ius civile és ius gentium közti eltérés feledése okozta.

Az ilyen példák mutatják, mily nehéz feladatuk volt a római jogtudósoknak a jogtudomány mivelése terén, midőn be kellett illeszteni a quiritesek jogába a ius gentiumot. Sehol nem várt a jogtudósokra nagyobb feladat, nehezebb munka.

A ius gentiumot úgy képzelték, mint sok ismert nép-nél előforduló jogtételeket. Nem törték a fejőket annak feltalálásán. Ezek a ius gentiumi tételek az egyiptomiaknál, babilóniaiaknál, görögöknél könnyűséggel uralkodtak, alkalmaztatásuk nem vala nehéz, éles eszű interpretatiókra nem szorultak, a méltányosság nem állt örökös ellentétben a jogszabályokkal. és így a jogászok nem is tűntethették ki magukat a keleti népeknél.

Róma jogtudósai sok elmésséggel, finomsággal, ügyességgel tudták áthidalni a régi ius civile és a ius gentium közti mélységeket, mely utóbbinak számos tétele egyiptomi és chaldeai eredetű. Különösen Africanus nagy képességgel birt arra, hogy a felhalmozódó nehézségek közt biztosan kimérje az útját s ezen haladjon öntudatosan.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A nők jótállása (S. C. Vellaeum).

A nő a jótállással magát érvényesen nem kötelezheti, se tartozás-elismerés (constitutum), se hitelezési megbízás (mandatum qualificatum), se más alakban.

Már Augustus korában úgy tartá a szokásjog, hogy a feleséget a férjéért vállalt jótállás nem teszi kötelezetté. Ezt az elvet általánosítá a tanács, midőn Kr. u. 46-ban Vellaeus Tutor consul indítványára kimondta (Senatusconsultum Vellaeum), hogy egy nő se marasztalendő el a másokért idegen érdekből vállalt kötelezettség alapján¹⁾. Se férjéért, se idegenért ne álljon jót a nő.

A nők érdekében vélt cselekedni a tanács. Igazán abban-e? Gide erre nemmel válaszol. A jogtudósok igyekeztek megszorítóig magyarázni a tanácsvégzést. Annak kedvezményére tehát nem hivatkozhatik a nő, a ki csalásból vállal jótállást (si mulier non est decepta, sed decepta), továbbá, ha a tartozás, melyért jótáll, nem idegen, bár annak látszik, hanem saját tartozása (prima facie alienam, re vera suam obligationem suscepit), végűi ha azt hitte a hitelező, hogy adósa a nő annak, pl. a férjének, a kiért jótállt (creditor existimaverit mulierem debitoricem mariti fuisse), és így, ha tizetne érte, saját tartozását törlesztené.

Ez utóbbi nehéz eset lebegett az Africanus szemei előtt Quaestioi IV-ik könyvének írásakor, mely könyvből vett töredék a Dig. 16. 1. 17. Africanus libro IV. Quaestionum. Vir uxori donationis causa rem viliori pretio addixerat et in id pretium creditor suo delegaverat; respondit, venditionem nullius momenti esse, et si creditor pecuniam a muliere peteret, exceptionem utilem fore, quamvis creditor existimaverit, mulierem debitoricem mariti fuisse. Nec id contrarium videri debere ei, quod placeat, si quando in hoc mulier mutuata est,

¹⁾ Bruns. Fontes. 176. lap: quod ad fideiussiones et mutui dationes pro aliis, quibus intercesserint feminae, pertinet: ne eo nőmmé ab his petitio sit, neve in eas actio detur.

ut marito crederet, non obstituram exceptionem, si creditor ignoraverit, in quam causam mulier mutaretur; quoniam quidem plurimum intersit, utrum tūm midiere quis ab initio contrabat, an alienam obligationem in eam transferat, tunc enim diligentiozem esse debere.

A S. C. Velleaanum nem érinti a nőknek kölcsönkötési jogát, bármily czélra fordítsák is a kölcsönvett pénzt, de ha a nő az intercessiot a kölcsönkötés palástja alatt vállalta, megilleti őt a S. C. Velleaanum kifogása. Erre a kifogásra azonban a hitelező azt válaszolhatja, hogy se az ügylet kötésakor, se a pénz leolvasásakor nem volt tudomása arról, hogy a nő intercession mesterkedik. Ezt olvassuk ki Africanus jelen nehéz töredékéből. §. 5. Quum haberes Titium debitorem, et pro eo mulier intercederé vellet, nec tu mulieris nómén propter Senatusconsultum sequeris, petiit a me mulier mutuum pecuniam solutura tibi. Ezt a következőleg értelmezem:

Seiusnak adósa Titius, a kit Julia szeretne kiváltani. Julia felajánlja Seiusnak a kezességet Titiusért. De Seius ezt a kezességet nem fogadja el a S. C. Velleaanum tekintetéből. Ekkor Julia, hogy mégis segítsen Titiuson, Numeriushoz ment kölcsönt kérendő, hogy Titiusért kifizesse Seiust. Azt ugyan nem nevezik intercessionak, ha az asszony az adósért fizet, ellenben már azt, ha az asszony az adósnak (Titiusnak) kérelmére, hogy ezt (Titium) a hitelező Seius kezéből kiválthassa, magát másnál (t. i. Numeriusnál) lekötelezi és ennek a pénzével az adóst (Titium) a hitelezőtől (Seiustól) megszabadítja: ezt már intercessionak nevezhetjük, mert hiszen adóssági *tartozást vállal magára*, igaz ugyan, hogy nem a Titius hitelezőjénél Seiusnál, de mégis *Titius felmentése végett*, a saját hitelezőjénél Numeriusnál, ezt a kötelezettséget tehát végtére is *a Seius adósáért Titiusért vállalta* magára, és a Seius kielégítése végett.

Az ügylet, melyet Julia kötött, abban áll, hogy Numerius kölcsönöz neki tízezer forintot, bizonyos adósság (t. i. a Titius adósságának) kifizetésére, még pedig oly módon, hogy a Julia rendeletére egyenesen a Seius kielégítésére fordítatik a Numerius pénze, melynek visszafizetését Julia stipulatioval ígérte Numeriusnak. Numerius abban a téves hit-

ben élt. hogy ezzel az összeggel Júlia maga tartozik Seiusnak, ezért Numerius mit sem sejtve az intercessioról, bona fide teljesíté a Júlia meghagyását, és kifizette a pénzt Seiusnak, illetőleg mivel véletlenül nem rendelkezett elegendő készpénzzel: stipulatioval kötelezte magát Seiusnak, hogy őt kielégíti.

Megjegyzendő jól, hogy Numerius nem tudta, hogy Júlia mi célra kérte a hitelt, és nem tudta Numerius azt se, hogy midőn Seiusnak fizet a Júlia rendeletéből, ez korántsem azért történik, hogy Júlia Seiusnak hitelezzen, vagy adósa ne maradjon, hanem azért, hogy Júlia Titium szabadítsa ennek hitelezőjétől Seiustól: et stipulanti mihi promisisti, ignoranti in quam rem mutuaeretur; atque ita numerare me tibi iussit, deinde ego, quia ad manum numos non habebam, stipulanti tibi promisi. Quaesitum est, si eam pecuniam a muliere petam, an exceptio Senatusconsulti ei prosit?

Numerius Júliának hitelt nyitván: ennek meghagyására pénzt akart adni Seiusnak, de éppen nem lévén kéznél elegendő készpénze: stipulatioval kötelezte magát Seiusnak. hogy a kérdéses összeget lefizeti.

Numerius fizetett a Júlia rendeletére Seiusnak. Ezt az összeget követelni akarja Júliától. Kérdés, illeti-e Júliát Numerius ellen az exceptio ex S. C. Vellaeano?

Africanus mielőtt a fölvetett kérdésre felelne, előbb azt a szempontot jelöli ki, a mely a fölvetett kérdésre nézve irányadó. Jelesül: méltánytalannak találná Africanus, hogy Numerius, a ki mit se tudott arról, hogy Júlia kezeskedni akart Seiusnál Titiusért, az a Numerius, a ki bona fide cselekedett, károsodjék, és Numerius rovására szabadítsa ki Júlia az ő Titiusát Seiustól. Numerius vagy úgy jut a pénzéhez, hogy Júlia elesik a S. C. Vellaeanium kifogásától, vagy pedig úgy, hogy Numeriustól Seius az ígért összeget követeli, Numerius pedig hivatkozik a S. C. Vellaeaniumra oly módon, hogy Numerius az intercedens Júliáért ígért fizetést, a S. C. Vellaeanium pedig éppen úgy megilleti a kezeskedő nőnek kezesét, mint magát a nőt. Numerius ezen az úton akkor érne célra, ha még nem fizette le Seiusnak a stipulált összeget, melyet ez most perrel követel, Júlia pedig nem fizet, sőt a S. C. Vellaeaniumra hivatko-

zik Numerius keresete ellenében. Ha az *exceptio ex S. C. Vellaeano* Julianak mint *intercedensnek* megadatik, úgy az *intercedensnő* kezességi tartozását fizető, és így szintén *intercedensnek* tekinthető Numeriust ugyanaz az *exceptio* illeti meg. De ha Numerius a pénzt a Júlia rendeletét követve Seiusnak már kifizette, és midőn ezt Júliától követeli, ellene Júlia a *S. C. Vellaeaanumra* hivatkozik, Numerius a pénzt, melyet *bona fide*, az *intercessiot* nem tudva fizetett, visszakövetelheti a Titius hitelezőjétől Seiustól. Úgy látszik, ez volt az Africanus gondolatmenete, midőn ezt a bouyolúlt kérdést fejtegette. Kiderül a fentebbiekből, hogy Numerius, a ki Júliának hitelt nyitott, és Júlia rendeletéből a Titius hitelezőjének Seiusnak fizetett illetőleg fizetési kötelezettséget vállalt Júliáért, jótálló gyanánt tekintetik, és így, ha a *S. C. Vellaeaanum* kifogása Numerius ellen védi Júliát, védi Numeriust is a Seius keresete ellenében. Ha Numerius ellen Júliát megilleti az *exceptio ex S. C. Vellaeano*, akkor Numeriust is megilleti az az *exceptio* Seius ellen vagyis, ha Numerius nem nyer Júlia ellen, Seius se nyer Numerius ellen.

Kespondit, videndum, ne non sine ratione dicatur, eius loco, qui pro muliere fi deiusserit, haberi me debere, ut, quemadmodum illi, quamvis ignoraverit mulierem intercedere, *exceptio adversus creditorem detur*, ne in mulierem mandati actio competat, ita mihi quoque adversus te utilis *exceptio detur*. mihique in mulierem actio denegetur, (juando haec actio periculo mulieris futura sit. Eme szavakkal Africanus azt mondja, hogy nem ok nélkül néznék Numeriust a Júlia jótállója gyanánt, vagy is hogy Numerius úgy tartozik, mint a ki Júliáért jótállt. Valamint a nőért kezkeskedőnek, ámbár nem tudta, hogy a nő tartozása *intercessioból*, eredt, megadatik a hitelező ellen a *S. C. V. kifogása*, nehogy a kezkeskedő, mandati actio alapján, marasztaltathassa el az *intercedens nőt*: épen így Numeriusnak utiliter megadatik a *S. C. V. kifogása* Seius ellen, és ha Numerius meg van védve a Seius követelése ellen, akkor Júlia is megvédtetik Numerius ellen, nehogy Júlia hátrányára üssön ki az eljárás.

Ezek után következik a *responsum*: Et haec paulo ex-

peditus dicenda, (I) si, priusquam ego tibi pecuniam solverim, compererim eam intercessisse. Ceterum (II) si ante solverim. videndum, utrumne nihilominus mulieri quidem exceptio adversus me dari debeat, et ego tibi condicere pecuniam possim, an verő perinde habendum sit, ac si initio ego pecuniam mulieri credidissem, ac. rursus tu mihi in creditum isses (azaz tu mihi pecuniam credidisses).

A fölvetett kérdésre válaszólag két esetet különböztet meg Africanus.

I. Numerius, midőn Júliával szerződött, mit se tudott az intercessioról, de ezt később megtudta és pedig még *mielőtt* a Júlia meghagyását követve fizetett volna a Titius hitelezőjének Seiusnak; még a fizetés teljesítése előtt értesült, hogy Júlia a Titius tartozásáért fáradozik az ügyben. Ez esetben azt, hogy Júliának Numerius ellen megadassék a S. C. V. kifogása. minden aggodalom nélkül mondhatjuk, mert Numerius, mielőtt Seiusnak fizetett, tudott a Júlia intercessiójáról; Júlia Titiuson akart könnyíteni; ez bizonyos értelemben intercessio. Intercessio alapján nemarasztaltassck el Júlia Numerius javára a ki tudott a Júlia tervéről, mely a kölcsön alatt lappangott.

II. Ha Numerius akkor, midőn Júlia meghagyásából fizetett, még mit se tudott a lappangó intercessióról: ez esetben a S. G. Yellaeum ellen csak Júlia vétkezett, Numerius nem vétkezett. A tanácsvégzést tehát nem lehet Numerius ellen alkalmazni, és így az ő keresete ellen Júliát nem illeti kifogás a S. C. V. alapján. Valaki (quidem) talán épen Juliánus ezt így fejezi ki:

Ha *előbb* fizetett Numerius és csak *később* értesült a lappangó intercessioról, megfontolandó: *a)* nem kell-e a Numerius keresete ellen Juliának megadni a S. C. V. alapján a kifogást? fenliagyatva Numeriusnak a *condictio* Seius ellen; vagy *b)* nem kell-e Numeriust úgy tekinteni, mintha mindjárt kezdetben pénzt kölcsönzött volna Juliának és viszont Seius kölcsönzött volna Numeriusnak. Ez úton Africanus az esetet a *delegatio* alapjára *látszik* visszavezetni, mintha t. i. Numerius a Júlia részéről delegált adós volna. Ez azonban tartatlan. Numerius nem vala a Júlia adósa, a tőle eredt tize-

tési meghagyás nem delegatio. Ezt a következő sorokban Africanus maga kimutatja és mellőzendő véleménynek nyilvánítja, mert hiszen ha Júlia saját adósát delegálja vala: nem vett volna magára idegen tartozást, holott a jelen töredék szerint Júlia idegen tartozást vett magára, kitetszik tehát:

a) hogy Africanus elveti azt a véleményt, mely talán a Julianusé lehetett, mely szerint Numerius úgy tekintethetnék, mintha Júlia delegátusa minőségében fizetett volna Titiusért Seiusnak, és mintha delegatio fenforgása következtében megtagadandó lenne Júliától a tanácsvégzés kifogása;

P) kitetszik, hogy Africanus megadja a S. C. V. kifogását Júliának Numerius ellen, a ki a Júlia meghagyására fizette ki Titiusért ennek hitelezőjét Seiust;

y) kitetszik, hogy Africanus a Júlia meghizottjáuaak, Numeriusnak, a Titius hitelezője Seius ellen, ha ez még nincs kielégítve és pert indít Numerius ellen, megadja a S. C. Y. kifogását, ép úgy mintha Numerius a kezeskedő Júliának volna kezesé;

g) kitetszik végül, hogy Africanus Numeriusnak, ha ez a Titius hitelezőjét a Júlia meghagyására már kifizette volna, megadja a *condictio*t Seius ellen. Befejezésül így szól Africanus:

Quod quidem magis dicendum existimavit, ut sic Senatus-consulto locus non sit, sicuti et quum dehitorem suum mulier deleget, intercessioni locus non sit. Quae postea non recte comparari ait, quando delegatione debitoris facta mulier non obligetur, at in proposito alienam obligationem in se transtulerit, quod certe Senatus fieri noluerit.

A jelen eset a delegatióval nem helyesen hozott kapcsolatba. Ha elfogadnók, hogy delegatio történt, ekkor Júlia nem vett volna magára idegen tartozást, holott Júlia a jelen esetben idegen tartozást vett magára, ilyesmit pedig a S. C. Vellaeum nem helyesel.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

A hitvestársak közti ajándékozás.

Sextus Caecilius a legnehezebb kérdések egyikében idézi Paulus, t. i. a hitvestársak közti ajándékozás kérdésében (donatio inter virum et uxorem t. i. suam):

Dig. 24. 1. 1. Ulpianus libro XXXII. ad Sabinum. Moribus apud nos reception est, ne inter virum et uxorem donationes valerent. Hoc autem receptum est, ne mutuato (tettetett, helyesebben: *mutuo* kölcsönös) amore invicem spoliarentur. donationibus non temperantes, sed profusa erga se facilitate. 2. Paulus libro VII. ad Sabinum. — nec esset iis stúdium liberos potius educendi (hogy ne csökkenjen a gyermeknevelés vágya és alapja) Sextus Caecilius et illám causam adii ciebat, quia saepe futurum esset, ut discuterentur matrimonia (felbontatnának a házasságok), si non donaret is, qui posset, atque ea ratione (és mert) eventurum, ut venalicia essent matrimonia.

A hitvestársak közti ajándékozásra vonatkozó tilalom nem teszi az ajándékozást minden esetben föltétlenül érvénytelenné. A tilalom fejlődése is eltér a közönségestől. A cselekvés és rendelkezési képességnek különös megszorítása. A rendelkező teheti ezt az ajándékozást in óptima forma inris, komolyan, erkölcstelen czélzat nélkül, mégis hatástalan az ajándékozás, mintha lelki beteg tette volna. Nem jogi, hanem sociálpolitikai okokból volt hatástalan. A házasság olyan korlátozást gyakorol a hitvestársra, hogy társának érvényesen nem ajándékozhat. Valóban abnormitas a cselekvésképes egyén jogügyletének *ilyen* elbírálása. A hitvestársak közti ajándékozást tiltották, ellenben e tilalom nem terjedt ki oda, hogy tilosnak tekintsék a halál esetére vagy az elválás esetére szóló ajándékozást, és a Severus oratiója értelmében való convalescentiát, t. i. ha a megtisztelt fél *előtt* meghalt az ajándékozó.

Az oratio óta a hitvestársak közti ajándékozás nem absolute hatálytalan jogügylet, hanem olyan, melyről egyelőre bizonytalan, hogy lesz-e hatása vagy nem. Ha az ajándékozás nem pillanatnyi fölhevülés meggondolatlan s csakhamar meg-

bánt nyilvánulása, hanem az állandó jóakartnak jele, volt mód a gazdasági juttatásra, részesítésre, ugyanis a megtisztelt fél az ajándékozóval *együtt* értékesíté az ajándékot, s így a vevő nyugodtan köthetett szerződést a megtisztelt féllal, és így az ajándékozást bevégzett ténynyé tették, s annak gazdasági fogamatot szereztek.

A házastársak közti ajándékozás tilalmát a manus melletti házasság természetéből származtatják, melynél csak a férj, illetőleg a manus viselője lévén vagyoni jogi alany, a nő nem ajándékozhatott, mert ő mindenestől a férjéé volt, viszont a férjétől mit se szerezhetett ajándék útján se, mert minden szerzeménye a férjéé lett. Igaz, hogy manus melletti házasságnál a *donatio inter v. et u.* eredménytelen volt, de más jogügylet is az volt. A manus nélküli házasságokban más jogügyletek nincsenek kizárva, miért éppen a *donatio*? A rómaiak nem hoznak fel beható megokolást, hanem csak socialpolitikai érveket, t. i. veszélyesnek képzelték a házassági frigy tisztaságára nézve azt, ha a hitvestársak közt megengedik az ajándékozást. Nem jogi, hanem célszerűségi okból tiltják, hogy egyiknek vagyona visszteher nélkül *ex mera liberalitate* átszálljon a másikra, ne *mutuo amore*, mond Ulpianus, *in vicem spoliarentur, donationibus non temperantes, sed profusa erga se facilitate.* A kölcsönös gyöngéd odaadó szerelem, hihetőleg se a tilalmat alkotó ősök, se Ulpianus korszakában nem volt Rómában oly ellenállhatatlan, hogy a másik hitvestárs vagyont is elsajátítani kívánja, fényűző elfogyasztásra s a család elszegényítésére. Nem is a dolgok tulajdonjogának átruházása, hanem elhasználása, mód fölötti költekezés, erején fölüli megrendelések veszélyeztetik a családi vagyont. Éppen ezért a tilalom okának megértésére az a helyes, a mit Africanus említ, t. i. hogy az ajándékozás akadálytalansága esetében az önző hitvestárs a szerelem mindent feláldozó önfelédtségekben ajándékol kérné s nyerné a másik vagyont, aztán a kifosztottat a faképnél hagyná, a mi a válás könnyűsége mellett éppen nem lett volna nehéz.

A római családi viszonyok mellett nem a mértéket nem ismerő hitvestársi szerelem s önzetlenség, hanem a kizsákmányolás és lefőzés tette az óvatosságot szükségessé.

Ilyen általános sociálpolitikai okokra figyelmeztet benünket Africanus, melyhez én még a hitelezők érdekeinek megóvását csatolom. Ezért helyezzük mi is legalább közjegyzői ellenőrzés alá a hitvestársak közti ajándékozásokat¹⁾ és engedjük meg esetleg a Pauliana actiót²⁾. Ajószivii sellentállni nem tudó fél az álnok kapzsi fél csábításainak volna kitéve. Ettől Africanusék korában is lehetett tartani, főleg mivel az elválás könnyősége mellett a kapzsi fél, a szép szerivel kicsalt ajándékkal odébb állhatott volna. Sőt attól is lehetett tartani, hogy a szívtelen nyereszkesedő egyenesen azért köti a házasságot, hogy a hitvestárs vagyonát ajándék útján megtizedelje és aztán a nyereségvágyból kötött házasságot felbontva prédájával hűtlentül odébb álljon, a mint Africanus mondja: ut venalicia essent matrimonia. Ilyen fajta emberekre büntetést is lehetett volna szabni, de a botrányperek szaporítása nem fekszik ajogászság érdekében. A szokásjog úgy is radikális eszközt állított föl, a hitvestársak közti ajándékozás joghatályát kizárván.

Helyesen mondá Caracalla (Dig. 24. 1. 3.), hogy az ősök azért tilalmazták a hitvestársak közti házasságot, hogy a házasság becsét az érzelem szerint ítéljék meg, nem pedig az ajándékok mértékéhez képest: amorem honestum solis animis aestimantes, a hitvesek jóhírve kívánja, hogy az egyetértés ne tűnjék fel megvásároltnak, famae etiam couiunctorum consulentes, ne concordia pretio conciliari videretur, s nehogy gyarapodjék a kapzsi és szegényedjék a jószivü, neve melior in paupertatem incideret, deterior ditior fieret.

Africanus a régi civiljogot képviselte. Jelzi az időt Mutatja a fejlődést. A régi szigorú álláspontot képviseli Africanus annak megítélésében is, midőn a hitvestársak közt az ajándékozás olyan formában létesült, hogy az ajándékozó hitvestárs az ajándékot a maga adósával fizetteti ki a megtisztelt hitvestársnak:

Africanus. Dig. 46. 3. 38. §. 1. Si debitorem meum iusserim Titio solvere, deinde Titium vetuerim accipere, et

¹⁾ Házaselek közti ajándékozási szerződések közjegyzői kényszer alá esnek. 1874: 35. §. 54.

²⁾ A házastárs részére történt ajándékozás megtámadható 1881: 17. §. 28.

debitor ignorans solverit, ita enm liberari existimavit, si non ea mente Titius numos acceperit, ut eos lucretur; alioquin, quoniam furtnm eorum sit facturus, mansui'os eos debitoris; et ideo liberationem qnidem ipso iure non posse contingere debitori, exceptione tamen ei succurri aequum esse, si paratus sit conditionem furtivam, quam adversus Titium babét, mibi praestare, sicuti servatur, quum maritus uxori donaturus debitorem suum iubeat solvere. Nam ibi quoque, quia numi mulieris non finnt, debitorem non liberari, séd exceptione enm adversus maritum tuendum esse, si conditionem, quam adversus mulierem liabet, praestet; furti tamen actionem in proposito mibi post divortium competituram, quando mea intersit interceptos numos non esse.

A régi szigorú jogi következetesség szerint az ajándékozó hitvestárs rendeletéből fizető adós nem ruházta át a fizetett pénznek tulajdonjogát a megtiszteltre és így a fizető se menekült a tartozása alól. Ezt a szigorú méltánytalan felfogást már Celsus enyhíté, a ki megkülönböztetendőnek mondja a fizetési jogügyletet, melyet a hitelező végeztet az adósával és az ajándékozást, melyet a hitelező, mint férj, tesz hitvestársának. A lefizetett pénznek tulajdonjoga nem megy át a megajándékozott hitvestársra, de igen is átmegy az ajándékozni akaró hitelezőre és így menekül a fizető adós a további tartozás alól: ha a hitelező jelenlétében történt a fizetés, ő pedig azt mintegy longa manu traditíóval átadta a megtisztelt házastársnak, vagy Savigny szerint constitutum possessorium útján.

A régi szigorú civiljogi felfogás szerint az említett esetben nem állt be a fizető adósra nézve a liberatio, Celsus nézete

¹⁾ Ulp. Dig. 24. 1. 3. §. 12. Séd si debitorem suum ei solvere iusserit, licet quaeritur, an numi fiant eius, debitorque liberetur. Et Celsus libro quinto decimo Digestorum scribit, videndum esse, ne dici possit, et debitorem liberatum, et numos factos mariti, non uxoris; nam et si donatio iure civili non impediretur, eum rei gestae ordinem futurum, ut pecunia ad te a debitore tuo, deinde a te ad mulierem perveniret, nam celeritate coniungendarum inter se actionum unam actionem occultari. Ceterum debitorem creditori dare, creditorem uxori, nec novum aut mirum esse, quod per alium accipias, te accipere; nam et si is, qui creditoris tui se procuratorem esse simulaverit, a debitore tuo iubente te pecuniam acceperit, et furti actionem te habere constat, et ipsam pecuniam tuamisset.

szerint beállt, ha a fizetés az ajándékozó hitelező *jelenlétében történt*, sőt Ulpianus nézete szerint *távollétében is*¹⁾, hiszen már Africanus megengedi, hogy, ha a fizető adós az utalványozás visszavonásáról nem értesülve fizetett ha nem kap ipso iure liberatiot, legalább exceptiott nyer a hitelező irányában, a hitelezőt pedig furti actio illeti az ellen, a ki fölvette a fizetést az utalványozás visszavonásának ravasz elhallgatásával. Ha tehát a hitelező a fizetést oda utalványozza ajándéku­lak hitvestársának, viselje a következményeket, ha olyan­nak fizeteti, a ki azt meg nem szerezheti, akár jelenlétében, akár távollétében történjék a fizetés.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Az öröklési jogból.

I. Hagyomány (legatum).

a) Nehéz, érdekes, főleg a műtörténet szempontjából igen tanulságos titulus a Digestákban: De auro, argento, mundo (női pipere s toilette-szerek), ornamentis (ékszerek, drágaságok), veste vei vestimentis (ruha vagy ruhatár), et statuis legatis. Dig. 34. 2. Ebben a második és ötödik töredék Africanustól van.

Dig. 34. 2. 2. Africanus libro II. Quæstionum. Qui tibi mandaverat, ut ornamenta in usum uxoris suae emeris, eidem uxori, úti adsolet, legavit, que eius causa parata erunt, tu deinde post mortem mandatoris, ignorans eum decessisse, emisti; non debebuntur mulieri, quoniam ea verba ad mortis tempus referuntur. At si vivente testatore, muliere autem mortua emeris, non ineleganter dicitur, inefficax hoc legatum esse, quando non possit vere dici, eius causa paratum videri, quae prius decessit. Eadem dicenda erunt, et si vivat quidem mulier, séd diverterit, et quaeratur, an post emta ei debeantur, quasi non videantur uxoris causa parata.

Ez a második töredék azt adja elő, hogy valaki, pl. a bátyád megbízott tégedet, hogy neje a te sógornéd számára vegyél ékszereket. A bátyád hirtelen meghal, végrendelet hátrahagyásával, a melyben az áll, hogy nejének hagyományozza

mindazt, a mit az ő kedvéért szerzett. Te az ékszert megvetted, bátyád halála után, melyről nem értesültél. Az özvegy követeli ezt az ékszert is, mint hozományt. Africanus nem ítéli ezt az ékszert oda az özvegynek, mert ez a kifejezés, a mi az ő kedvéért szerzetetett (*quae eius causa parata erunt*): a végrendelkező haláláig terjedő időre vonatkozik. A végrendelkező halála *utáni* szerzeményre nem szól amaz intézkedés.

Épen így alakuló eset az, ha az ékszert a bátyád életében, de neje halála *után* vetted meg. Ez az ékszer sem tartozik a hagyomány fogalma alá (*non ineleganter dicitur inefficax hoc legatum esse, neque ut in causa caduci aerario vindicari*), mert hiszen nem lehet annak venni az ékszert, a ki már nem él.

Ha az ékszert a bátyád életében, de a házasság felbontása *után* vetted meg, nem követelheti az elvált nő a kérdéses ékszert, mert *feleségének* volt az rendelve, nem az elvált aszszonynak.

b) Dig. 7. 2. 9. Afr. L. V. Quaest. Si proprietas fundi duobus, ususfructus uni legátus sit, non trientes in usufructu habent, séd semissem duó, semissem fructuarius. Ennek értelmét mutatja a következő példa:

Ha egy 900 holdas teleknek teljes tulajdonjoga A-nak és B-nek hagyományoztatik, az ususfructus pedig O-nek. Az egésznek hasznóbére legyen 9000 frt. Ebből O. annyit kap t. i. 4500 frtot, mint A és B, a kik együtt coniuncti kapnak 4500 frtot, mert Africanus úgy vélekedik, hogy a telek fele A-t és B-t illeti totaliter tehát, a proprietas cum usuetfructu, a másik felében csak a proprietas az övék, deductousufructu. Elmés megoldás.

II. Hálál esetére való ajándékozás (*mortis causa donatio*).

Dig. 39. 6. 22. Africanus. Libro. T. Quaestionum. In mortis causa donationibus non tempus donationis, séd mortis intuendum est, ari quis capere possit.

A Quaestiók tárgya oktató, didaktikus. Kiderül ez a tartalomból. A halál esetére szóló ajándékozás ügyében a megszerzési képességet nem az ajándékozás keltének, hanem az ajándékozó halálának ideje dönti el. Elég ha ez utóbbi időben bir képességgel, ellenben nem használna neki az, ha

szerzési képességgel bírt ugyan az ajándékozáskor, de már nem bír vele az ajándékozó halálakor.

Africanus nyomán szinte *példabeszéddé* vált: Dig. 39. 6. 22. L. I. Quaest. In mortis causa donationibus non tempus donationis, sed mortis intuendum est, an quis capere possit. Elég ha képes volt a szerzésre a megajándékozott személy az ajándékozó halálakor, holott a hagyomány érvényességéhez nem csak az örökgyó halálakor, hanem a hagyományozáskor is kell személyi képességgel bírnia a megtiszteltnek, ezt kívánja a Regula Catoniana. Egy érdekes vonás ez, mely a hagyományt megkülönböztette a halál esetére szóló ajándékozástól.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

A perjogból.

I. Fórum prorogatum.

Fórum prorogatum akképen létesül, hogy a felek tudva és akarva az illetéktelen bírónak vetik alá magokat. Ennek a bíró előtt kell végbemennie; tudva vetik magokat alá a különben illetéktelen bírónak (si se subiiciant) és rá bízzák a kérdéses ügynek eldöntését (si consentiant). Az ez iránti előleges egyezkedés nem hozza létre a tori prorogatiót, ezt csak a bíróság előtti ténykedés hozza létre. Ilyen előzetes szerződés azonban mint praeparatorius lépés se nem szokatlan, se nem helytelen:

Dig. 2. 1. 18. Afri. Libro VII. Quaestionum. Si conuenit, ut alius Praetor, quam cuius iurisdictio esset, ius diceret, et priusquam adiretur, mutata voluntas fuerit, proculdubio nemo compelletur eiusmodi conventioni stare.

E szerint, ha a felek megegyeztek, hogy az ügyet egy bizonyos bíró elébe viszik, a ki különben nem volna az alperesre nézve illetékes, magában véve ez a megegyezés (conventio) nem érvénytelen. A felperes azonban amaz egyezkedés daczára nem a prorogáló, hanem a törvény szerint *illetékes* bíró előtt indítja a pert, vagy ha a prorogált bíró előtt indítja meg, de ez ellen az alperes fori exceptioval él. Nincs helye a kényszernek arra nézve, hogy az ügyet a prorogált bíró döntse el. A prorogatióval okozott költség, vagy a prorogatio meg

nem tartására mért bírság követelhető ugyan, de a prorogált bíró illetékességének ítéleti megállapítását nem lehet követelni. Erre céloz Africanus a fentebbi töredékben, midőn így szól: *si priusquam adiretur praetor, mutata voluntas fuerit, proful dubio nemo compelletur eiusmodi conventioni stare.* Még a conventionalis bírság iránti kereset se tartoznék a prorogált bíró elébe, hanem a rendes bíró elébe tartoznék. A prorogationalis szerződés a rendes bírói illetőségtől való eltérést célozza. Ezt megtehetik ugyan a felek egyetértőleg, de ha a prorogationalis megegyezéstől valamelyik eltérne, nem lehet őt kényszeríteni ama szerződés szerinti bíróság előtti ügyködésre. Nem azt mondja Africanus, hogy a prorogationalis szerződést mint más szerződést nem bonthatná fel a *contrarius consensus*, hanem azt, hogy a prorogationalis egyezménynek nem lehet érvényt szerezni, ha azt nem akarja mind *a két fél.* A prorogált bíróságnak prorogativ-szerződésből nincs *ius quaesituma* azt követelni, hogy előtte folyjon a *per.* Egyik fél se kényszeríthető ama szerződés megtartására: *Nemo compelletur eiusmodi conventioni stare.* Bármelyik fél megbánhatja a prorogationalis egyezkedést, bármelyik visszaléphet attól. De az a visszalépési jog csak addig gyakorolható, míg a prorogált bíró előtt nem bocsátkoztak *perbe:* *priusquam adiretur praetor;* tehát *post aditionem praetoris* kötelezővé válik a prorogationalis egyezmény, ekkor már kénytelen a fél megtartani a *conventiot* s nem élhet a visszalépéssel. A *per* visszavonható s letehető ugyan, de az egyik fél nem viheti önkényesen a prorogált bíró elől máshoz az ügyet. Világos tehát, hogy Africanus az egyoldalú visszalépést nyilvánítja megengedhetlennek. Az egyoldalú visszalépés (*mutata voluntas*) a *perbe* bocsátkozás *előtt* érvényes, ellenben a *perbe* bocsátkozás *után* nyilvánuló egyoldalú visszalépési szándékot nem tartozik tekintetbe venni a másik fél.

A fórum prorogatum iránti egyezmény ellenében akár-melyik fél egyoldalulag gyakorolhatja a visszalépés jogát *priusquam praetor adiretur.*

A prorogatio érvényességéhez kell a felek részéről az alárendelés (*subiectio*) és megegyezés a bíró személye iránt

(consensus in iudicem), a bíró részéről pedig kell a iuris dictio; ez különbözteti meg őt az arbitertől.

A prorogatio perjogi jelentősége abban áll, hogy az incompetens bíró illetékesé válik a felek szabadakaratóból (consensus). Ezek a bíró előtt megjelennek, illetéktelenségét tudják, még is alávetik magokat (subiectio) az ügy érdemébe bocsátkozván (litis contestatio). Bárki prorogálható, a ki bir iuris dictioval, ha főbíró is. Önkéntes együttes megjelenés mellett történik a prorogatio, az ügy érdemébe bocsátkozással (1. cont.). Bíróságon kívül prorogatio nem kötelező. A prorogatio processualis tény, nem pedig peren kívüli lépés.

II. Perbeli képviselő.

Dig. 3. 3. 78. Afr. L. VI. Quaest. Non potest videri honi vil i arbitrato utem defenderé is qui actorem frustrando efficiat ne ad exitum controversia dedueatur.

Nem jó képviselő az, a ki huza-vonával késlelteti az ügy befejezését, halogatja a bírói illetőség megállapítását, mindent elkövet, hogy be ne következzen az ügy érdemébe való bocsátkozás, kibocsátja a kötelezettség kötelékéből a kezest, elévülni hagyja a keresetet, az elbirtoklási időt letelni engedi, kiteszi a felet a bírságolásnak, rosszhiszeműleg elodázza, vagy meg hiúsítja az ítélethozatalt. Éles elkarhóztatása ez a perbeli huza-vonának.

A bemutatott töredékek mind a Quaestiók könyvéből valók. Következtetést engednek vonnunk az Africanus elveire, meggyőződéseire; jellemezzék ezek az ő jogtudományi alakját és jelentőségét.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

Africanus írásmódja.

Mikor Africanus művei készültek, már elmúlt az irodalmi latinságnak aranykora, az ezüstkor is hanyatlóban volt Hadrianus után. Az előadás remek latinságára nem bírtak visszatérni. Inkább sikerül az előadásnak tömörsége, mint az idegenszerűségek kerülése. A tartalomnak rómaiságával nem mindig áll egyenes arányban a kifejezések tiszta latinsága.

Africanus latiuságának megvan az ő sajátzerűsége. Ilyen az elhagyás (ellipsis), pl. iuris experiundi potestas helyett experiundi potestas ¹⁾, mely a kereset-indítást jelenti nála. A társ-tulajdonosról, a ki a maga részéről lemond, ezt írja: parte cedere,²⁾ e helyett: sua parte cedere. Néha elhagyja a jelzett tárgyat és csak a jelzõt említi, pl. elhagyja az actio szót és csak így hívja a keresetet: arbitraria ³⁾, Publiciana⁴⁾, redhitoria ⁵⁾, Serviana⁶⁾. Szórõvidítésekkel is él, pl. capite demijmtus helyett capite minutus ⁷⁾ is elég neki.

Sajátszerû Africanusnál az apai hatalom alá közvetlenül tartozónak megjelölésére szolgáló szónak t. i. a *sulis* (keres) szónak használata, pl. nem mondja, hogy meus suus, hanem helyesen: suus mihi, suus ei⁸⁾.

Ez az ige: servare nála is mûkifejezés s annyi, mint megkapni azt a mi illet, pl. legatorum servandorum causa ³⁾.

A nyelv- és széptudományok iránti hódolatot vélték igazolni a költészet remekeinek idézésével. Így jutottak egyes kiszakított költõi mondatok a jogi értekezésekbe és más jogtudományi fejtegetésekbe, mûvészi ékítésül, kellemes ellentétet ébresztve a komoly jogi tárgyalásokkal. Azt hitték, hogy az ékítés emeli a mûnek becsét. Ellenben a hangzatos költõi vagy szónoki szólásmódot és kifejezéseket, mint a jogi mûnyelvbe nem illõket, kerülték. Az ornamentalis beillesztésnek nyomai Africanusnál is megvannak, pedig Tribonianus sokat kihagyhatott, csak egy-egy idézet maradt meg az Aeneiszból és az Illiászról hírmondójául annak, hogy Africanus is üdité szellemét a szépnak és fenségesnek forrásaiból. A responsumok és más kötelezõ szabályok szövegébe oda nem tartozó idézeteket nem találunk sem Africanusnál, sem a többi jogtudósánál.

A sajátzerűség még nem okozná feltétlenül a nehezen érthetõséget. De Africanus iratai sok helyt épen nem könnyen érthetõk, ezért vált szintén példabeszéddé: lex Africani est, ergo difficilis.

¹⁾ Dig. 46. 3. 38. §. 4. ²⁾ Dig. 47. 2. 62. pr.

³⁾ Dig. 13. 4. 8. ⁴⁾ Dig. 9. 4. 28. ⁵⁾ Dig. 21. 1. 51. pr.

⁶⁾ Dig. 16. 1. 17. §. 1. ⁷⁾ Dig. 21. 2. 46. pr.

⁸⁾ Dig. 37. 10. 8. §. 1. ⁹⁾ Dig. 16. 1. 19. §. 1.

A legfinomabb jogi kérdéseket behatóan fejtegeti. Bemélyedő tárgyalásai közben sok alig észrevehető árnyalatot fedez föl és mutat be, nem könnyen érthető mondatokban. Ez a nehezkeségnek nem oka, hanem oecasioja.

Az aranykori írók stílusától eltérő és így szokatlan szövegezés nem azt mutatja, hogy Africanus nyelvismérete hiányos, formai érzéke csekély, hanem azt, hogy ő is, mint más jogtudós, korának nyelvjárását követte, és úgy írt, a mint a Hadrianus-Antoninus időnek gondolkodása és uralkodó eszméi követelték. Nyelve nem olyan tiszta remek mint a Caesaré vagy Ciceróé, hiszen százötven év választja el őket, de nem rosszabb mint az akkori jogtudósoké, és jobb mint az akkori nem jogász Íróké. A nyelvtisztaság védői se tehetnék neki azt a szemrehányást, hogy elhanyagolja a nyelvet, színtelenné teszi a latin jogász-írásmódot.

Egyébiránt a homályosság néha nem is a hajdankori Írónak, hanem néha az utókori olvasónak hibája. A XII tábla egyes tételeit homályos szerkezetűeknek mondá Eavorinus. Ezt az ismeretes választ adta neki Africanus: »obscuritates non assignemus culpae scribentium, séd inscientiae non assequentium,« a meg nem értők tudatlanságának. De bármint vélekedjünk is Africanusról mint stílistáról, arról meg lehetünk győződve, hogy Africanus töredékeivel mindig fognak foglalkozni, bár mindig nehéz feladat marad a rövid, tömött, összevont kifejezéseket véglegesen kiemelni a ködből, homályból és rejtélyességből.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

A kik Africanust idézik.

Africanust a jogtudós utónemzedék nem ritkán idézi, és pedig mint igazmondót. Megemlékezik Africanusról Papi-nianus ¹⁾, egy párszor Paulus²⁾, néhányszor a minden előzőtt

¹⁾ Dig. 35. 1. 71. Papin. 17. quaest. Titio centum, ita ut funclum emat, legata sunt, non esse cogenolum Titium cavere, Sextus Caecilus ex isti mát.

²⁾ Paulus libri u 5 quaestiomun: Dig. 19. I. 45. Idque et Julianum

emlegető Ulpianus¹⁾; még háládatosabb Africanus iránt Justinianus, a ki a Codexben *iuris antiqui conditor* ²⁾ jelzővel tiszteli meg és a Digestákba 131 töredéket és pedig néhány igen hosszú töredéket foglalt Africanus műveiből.

Téves tehát az a tudósítás, melyet itt-ott olvashattunk, mintha Africanust csak két helyen idéznék³⁾, valamint tévednek azok is, a kik Caecilius alatt mindenütt Africanust értik ⁴⁾.

Különböen ne feledjük, hogy nekünk Tribonianus annak a jogi irodalomnak, melyet felhasználált, csak egy huszadrészt tartotta meg. Ki tudja hányszor említették Africanust a ^{19/20} részben, mely ímem jutott ránk. Épen nem is volt ő úgy elhanyagolva, mint a hogy némelyek képzelik, hiszen Africanus Quaestióiból a Digestákban 131 szemelvényt és számos hivatkozást olvashatunk, kétségtelen tehát, hogy Africanus Quaestioit Tribonianus a Digesták készítésénél jól fölhasználta; aránylag ép oly százalékot tartott meg az Africanus Quaestioiból, mint a hány százalékot a legjobban kihasználta Ulpia-

agítasse Africanus refert. Dig. 24. 1. 2. Paulus L. 7. ad Sabinum . . . Sextus Caecilius et illam causam adifiebat a házastársak közti ajándékozásról. Dig. 35. 2. 36. §. 4. Paul. L. 3. fideicom. Caecilio placebat.

¹⁾ Ulpianus. Libro 13 ad Sabinum: Dig. 38. 17. 2. §. 8. Africanus et Publicius temptant dicere.

Ulpianus. Libro 34. ad edictum: Dig. 25. 3. 3. §. 4. Julianus Sexto Caecilio Africano respondit.

Ulpianus. Libro 31 ad Sabin.: Dig. 30. 39. pr. Africanus quaerit.

Ulpianus. Libro 4. de adulteriis. Dig. 40. 9. 12. §. 2. Sextus Caecilius adnotat és 5. 6. Sextus Caecilius recte ait.

Ulpianus. L. 2. de aduit. Dig. 48. 5. 14. §. I. Sextus Caecilius ait és Dig. 48. 5. 28. §. 5. magis admittit Caecilius actionem. Dig. 35. 2. 36. §. 4. is Africanus tekintélyére hivatkozik.

²⁾ Codex. 7. 7. 1. §. 1. Sextus Caecilius *iuris antiqui conditor* definiuit, tehát Justinianus is tisztelettel említi.

³⁾ Gaius. Fordítá Bozóky Alajos. Budapest. 1887. 20-ik lap: »Africanust a későbbiek mindössze csak kétszer idézik, egyszer Paulus, azután Ulpianus: Dig. 19. 1. 45. és Dig. 38. 17. 2. §. 8.« A fentebbiekben kimutattam, hogy többször idézik Africanust.

⁴⁾ Dig. 15. 2. 1. §. 7.; továbbá Dig. 21. 1. 14. §. 10., végül Dig. 24. 1. 64., ez a három hely, a hol Caecilius helyett Caelius olvasandó; Dig. 33. 9. 3. §. 9. Sextus Caecilius helyett Sextus Aelius olvasandó. Lásd Karlowa. Rom. Reclitsgeschichte. 712. lap.

nus libri ad edictum és Papinianus libri responsorum című műveiből. Papinianus és Paulus quaestioit folényire sem méltányolták.

De a fõntebbi tévedések helyreigazítása után bevallom, hogy én se látom eléggé méltányolva Africanust. Hiszen iratainak töredékei bizonyítják, hogy jelentékeny jogtudós volt, még sem idézik õt elég gyakran a kortársak vagy utódok. Ennek a látszólagos elhanyagolásnak okát nem könnyít eltalálni, mert hiszen Africanus nem valami vidéki, hanem Kómabeli notabilitas, ott mûködött a központban, a Julianus környezetéhez tartozott¹⁾ s a kiváló társaságban is kiváló jogtudós vala. Talán az magyarázhatja meg a látszólagos elhanyagolást, hogy a Quaestiones tartalma többnyire tralaticius, nagyrészt Julianustól és, hogy Africanus elõszeretettel viseltetett a jogrégiségek iránt, iratai sok helyütt antiquarius jellegûek lehettek.

A nem-jogtudományi mûvek közt, a melyekben jogtudósokról is beszélnek, kiváló a Gellius mûve: Noctes Atticae. Gellius a második század írója, a remekjogászok között sokaknak kortársa, Sulpicius Apollinaris tanítványa. Bölcsészeti képeztetés végett járt Athénében; kedvelte a bölcsészet mellett a történetet, szónoklatot, jogtudományt. A jognak gyakorlati alkalmazásával, mint bíró foglalkozott. Igazságosságáért becsülték polgártársai. írói mûködése fõleg abban állt, hogy olvasmányaiból kivonatokat s jegyzeteket csinált, melyek irodalom-fejlesztési, régiségtani, történeti, nyelvismereti nézőpontból tanulságosak.

Gellius igen érdekes pillanatban vezet minket Africanus közelébe, akkor t. i., midõn a fényes fejedelmi palotában ünnepélyes fogadtatás készül. Alkalmilag úgy tesz róla említést, mint világszerte ismert tekintélyrõl, följegyezve meggyõzõ nyilatkozatait inkább a tudósító egykedvûségével, mint a történetíró hivatásával.

Gellius úgy adja elõ a Favorimus és Africanus közötti beszélgetést, hogy a bizalom és méltánylás, a kölcsönös tiszt-

¹⁾ Africans Quaestionen und ihr Verhältniss zu Julián. Zeitschr. der Savigny Stift. Romanist, Abth. II. 1881. 181 —199. lap.

telet és becslés tűzte őket össze. Ad eum (t. i. Africanum) Favorinus accessit¹⁾, tehát a bölcsész kereste fel a jogászt. Vagy más helyen: Tum Sextus Caecilius amplexus utraque maim Favorinum, tu es inquit Romanae quoque rei peritissimus²⁾. Kiemeli Gellius, hogy Favorinusra meggyőzőleg hatott az Africanus beszélgetése, Sextus Caecilius, omnibus qui aderant, ipso quoque Favorino adprobante atque laudante disseruit³⁾.

Gellius Africanusról meggyőzőleg állítja, hogy a jogtudományban s a római törvények ismeretében és magyarázásában kiváló tekintély vala. Africanust, mint a régi római jognak alapos ismerőjét, őszinte tisztelőjét s lelkes védelmezőjét magasztalja.

HUSZADIK FEJEZET.

Kortani s jellemző adatok Africanusról.

I. A kiket Africanus emleget.

A köztársaság jogtudósainak nagy részét feldolgozta, vagy legalább háttérbe szorítá Labeo és Sabinus. A régiek (veteres) között nem idéz mást Africanus, mint azt, a kivel Cicero együtt volt praetor, t. i. Aquilius Gallust⁴⁾, és a kit Cicero úgy szeretett s magasztalt, t. i. Servius Sulpicius Rufust⁵⁾. A principatus elejéről idézi Tiberius kortársát Mélát. Említi továbbá a Tiberius után működött Atilicinus és az ifjabb Nervát megelőző Fufidiust⁶⁾.

Africanus nem említi jogtudóst a-Tulianus utáni időkből, a mi csak megerősíti azt, hogy Africanus a Julianus utáni korban már nem élt. De az is feltűnő, hogy az első század utáni jogtudósok között Julianuson kívül senkit se idéz, talán azért, mert

¹⁾ Gell. N. A. XX. 1. 3. ») U. o. 20.

²⁾ Gell. N. A. XX. 55.

³⁾ Air. Quaest. L. II. Dig. 28. 6. 33: ut *Gallo Aquilio* placuit.

⁴⁾ Air. Quaest. L. IV. Dig. 50. 16. 207. Mercis appellatione homines non contineri *Mela* ait.

⁵⁾ Afr. Quaest. L. IV. Dig. 34. 2. 5. Apud *Fufidiun* Quaestionum libro secundo ita scriptum est. Ugyanolt: *Atilicinus* negat,

kedvelte a régieket, vagy talán kihagyták Bizáncban az idézeteket.

De ha a Julianus utáni jogászok nem fordulnak is elő Africanusnál: annál gyakrabban hivatkozik *Julianusra*.

Africanos abban a korban élt, melyben a hódító Róma leróni igyekezett a meghódított népek iránti tartozását, adván nekik a függetlenség helyett jólétet s műveltséget és a világalalomban való részvételnek lehetőségét, t. i. a civitas megszerzésével Római légkörbe jut a világ.

Ez az idő Traianustól Marcus Aureliusig terjedt. Az elmélet föllandulése Hadrianus korára esik. Az elmélet, a reflexió, az elvekre való emelkedés jellemzi Africanus iratait. Hadrianus *előtt* így nem dolgozhattak. Marcus Aurelius után így nem szoktak dolgozni. Ezért helyezem Africanust a Traianus-Marcus Aurelios idejébe. Közelebbi évszámmal azonban nem szolgálhatok. Azt Vopiscos közleményéből kimutattam, hogy Africanust Hadrianus 130-ban már az övének nevezte. Azt meg délhúsból következtethetjük, hogy 149-ben Antoninus Pius udvarában vitatkozott.

A fogadtatás, melyről Gellius tudósít bennünket, az Antoninus Pius udvarában fordult elő. Ez a körülmény nem bírna semmi jelentőséggel, ha nem tartalmazna némi kortani tájékozást, melyre szükségünk van, hogy Africanus életpályáját a megfelelő időre gondolhassuk. Africanus az ismert beszélgetés közben azt mondja, hogy a XII tábla alkotása óta majdnem hatszáz év múlt el: a quo tempore ad hunc diem anni esse non longe minús septingenti (helyesebben 600) videntur¹⁾. A XII tábla 451-ben készülvén, hatszáz éve Kr. u. 149-ben telt le. Ha tehát Africanus *majdnem* (non longe minús) hatszáz évesnek mondja a XII táblát, ezt nem mondhatta máskor, mint Antoninus Pius uralkodása alatt, aki 138-tól 161-ig állt Róma élén.

Azt is Gelliusból következtethetjük, hogy a 165-ik évet nem élte túl. Ugyanis Gellius (Noct. Att. 20. 1.) azt írja róla, hogy Sextus Caecilius in disciplina iuris atque in legibus populi romani noscendis interpretandisque scientia usu aucto-

¹⁾ Gell. N. A. XX. 1.

ritateque illustris *fiat*, tehát mikor ezt írta Gellius, t. i. 165 *előtt*, akkor Africanus már nem élt (*fiát*). Azt nem mondja, hogy régen halt meg, hanem csak annyit állít, hogy elbeszélésekor (165 *előtt*) *már nem élt Africanus*. Kétségtelen tehát hogy Africanus a Marcus Aurelius uralkodása (161-180) kezdetén halt meg.

II. A mit Africanusról tarthatunk.

Sextus Caecilius Africanus híre betölté a birodalmat. Elméleti képzettségét Julianus mesteri keze vezeté, gyakorlati jártasságát a ius respondendi szilárdítá. Tekintélye döntött sok, főleg régi jogforrás értelmezése kérdésében. A kevés szavú edictumok, a csupán elvi kijelentésekre szorító törvények gyakran adtak alkalmat Africanusnak, hogy véleményt mondjon, mit hogy kell alkalmazni. Julianus alárendelt hívének képzelik, pedig nem csak az a kérdés, hogy mit vett át Julianustól, hanem mit adott hozzá saját alkotó szelleméből? Azt emlegetik, hogy neki sokat juttatott Julianus, pedig az se csekély, a mit ő nyújtott kortársainak s hagyott az utóknak. Ez a hagyaték becses adalék lehetett, de a bizantinusok Africanusban főleg a Julianus commentátorát méltányolták, emennek kedvéért idézik amaszt, sokat kihagyva abból, a mit Africanus alkotott és sokat elmondatva vele, a mit az edictum rendezőjétől idéz. Ezt ne feledjük, ha olyan tárgyi közleményeket olvasunk tőle, a melyek nem szolgálnak alapul a szerzői jogra.

Előkelő jogtudós, egy még nagyobbban környezetében, ennek öntudatos glossatora, buzgó commentátora, mestere szerzői jogának lelkiismeretes kiemelője. Innen a gyakori hivatkozás, a hűséges idézet. A jogeseteket ha átveszi, jól megmagyarázza, hallgatói kedvéért; s nem csak külsőleg vizsgálja meg az eseteket, hanem belsőleg is, a bennök rejlő tanulságokra mutatva. Nem csak az eseteket közli, hanem saját gondolatait is. Nem ismételi, hanem bíráltilag referál. Éles és mély gondolkodó, a ki irányadó elveket fejtett ki az akkori komplikált társadalom javára.

Rómában Traianus alatt indult meg erősebb mértékben az az áramlat, mely a magánjogban érvényre emelte a méltányosságot, a törvényhozás közvetlen beavatkozása nél-

kük A régi jogi formák megtartásával ebbe új tartalmat öntenek. Általánosítani kezdik az alkalmas tételeket. Így képződik a jog, mely nincs egy városhoz, törzshöz, országhoz kötve, hanem a birodalomé, később az emberiségé. Ebben az általánosításban része van Africanusnak is, a ki máskülönben erős szálakkal fűzi magát a megőrizhető régi hagyományokhoz. Védi, sőt dicsőíti a XII táblát, de azért nem Enniust idézi, hanem Vergiliust. A régi civil jogot tisztázza azért, hogy a *ius gentium*mal összeolvashassa. Africanus a határon áll. Az átmeneti kornak szülötte. Ezt ne feledjük, ha műveinek töredékeiből helyes értelmet szeretnénk kiolvasni. Így a *lex damnatais* kiderül, mint a jó messzelátón néző szemei előtt a mérhetetlen távolságú ködfolt.

Africanus korában sok történt a jogrendezés érdekében. Hadrianus összegyűjti az edictumokat. Megállapítja az egybehangzó vélemények kötelező erejét. Nem hoz többé törvényeket a közgyűlés; a szabályok alkotására a polgárság színejavát, a jogtudósokat hatalmazza föl. Szervezi a fejedelmi tanácsot (*consilium principis*). Megindítja a fejedelmi rendeletek légioját a felekhez és kormányzókhöz. A *ius gentium* beolvastó hatása most végzi győzelmének diadalútját.

Az eszmék, az irányzatok, a melyek ama kort lelkesítették, az Africanuséi is. A reformnak, a javításnak, az intézmények tökéletesítésének eszményképei lebegtek előtte.

A régieket kedvelte, de azért nem mondható róla, hogy a jelenről megfedkezve úzi a múltak árnyékát, mint abban az időben sokan, a kik nyelv és anyag tekintetében a múltban merengtek, megfedkezve a jövőről. Ezekről mondá Tacitus¹): *vetera extollimus, recentium incuriosi*. Africanus a kortársak számára is dolgozott, velős tömötséggel, szakszerű szabatos-sággal. Korának szellemi mozgalmában részt vett.

Korunk sokban hasonlít a Traianus-Antoninus korszakhoz. A régi állam helyett előállt egy új, mint ma az 1848 előtti helyett. A régi jogot átalakítá a *ius gentium*, mint a középkori jogot nálunk, hol a bíróság az »általános« jog-tételekkel indokol *quasi quo iure ornnes gentes utuntur*.

¹ Tacit. Annal. 2. 88.

Ez a fejlődés a nemzeti és a tudományos élet actualis érdekeit érinté s érinti ma is. Mi is állást foglalunk ez áramlattal szemben, hogy megőrizzik a mi erre méltó és kiküszöböljük a mi elavult s tarthatatlan. Africanus se cselekedett máskép.

Az ő jogászai működése nem csak elmélet, hanem gyakorlat is, *ars aequi et boni*. Nem irt olyat, a mit nem helyeselt s nem helyeselt olyat, a minek ellentmondott jogérzete és lelkiismerete. Komoly gondolkodás jellemzi eszét és nemes érzés tölté meg szívét. Róla is el lehet mondani: *nihil non docuit, quod non esset elegans, profundum, subtile, accommodatum temporibus*¹⁾. Megérdemelte a dicséretet a mit Gellius jegyzett föl róla: *in legibus populi Romani noscendis interpretandisque scientia illustris fuit*²⁾.

¹⁾ I Kusti Aurei *Jel diritto Romano*. Pisa. 1879. 114. lap.

²⁾ Gell. Noét. Att. XX. 1. Azt mondja a nagy spanyol romanista Ilinojosa: *Historia del Derecho Romano* című művében: *los iurisconsultos romanos de la época clásica merecen en cierto modo el calificativo que las daba Portalis de »maestros del género humano.«* (§. 2). Az emberiség méltán sorozza mesterei közé Africanust is.

Tárgymutató.

Első Fejezet. Az a korszak, a melyben Afrácanus élt	3
Második Fejezet. A vonzó-erő, melyet Africanus gyakorol a kutatóra.....	8
Harmadik Fejezet. Africanus származása és képzettsége	12
Negyedik Fejezet. Africanus a közügyek terén.....	17
Ötödik Fejezet. Africanus mint jogtudományi író. Libri XX. epistolarum	26
Hatodik Fejezet. Libri IX. Quaestionum Africanustól.....	29
Hetedik Fejezet. Africanus Quaestióinak tartalma, eredete.....	32
Nyolczadik Fejezet. Az Aelius, a Mucius, a Sabinus rendszere. Africanus követte-e valamelyiket?	37
Kilencedik Fejezet. A birtoklási szándék	42
Tizedik Fejezet. A kedvezőbb ajánlat elfogadhatása (in diem addictio).....	46
Tizenegyedik Fejezet. A vevő és eladó	52
Tizenkettedik Fejezet. A veszély (periculum) viselése. Casus juris és facti	53
Tizenharmadik Fejezet. A különvagyon (peculium).....	66
Tizennegyedik Fejezet. A nők jóállása (S. C. Vellaeana)	73
Tizenötödik Fejezet. Hitvestársak közti ajándék	79
Tizenhatodik Fejezet. Az öröklési jogból.....	83
Tizenhetedik Fejezet. A perjogból.....	85
Tizennyolczadik Fejezet. Africanus írásmódja.....	87
Tizenkilencedik Fejezet. A kik Africanus iratait idézik.....	89
Huszedik Fejezet. Kortani s jellemző adatok Africanusról.....	92

Irodalom.

- Zeitschrift für Rechtsgeschichte. VII. 479. és IX. 90—93. 1.
Zeitschrift für Savigny Stiftung. Romanist. Abtheilung II. 180—199. 1.
Abhandlungen der philos. hist. Classe der k. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. VII. 343.1.
Jahrbücher für Dogmatik d. heut. Röm. R. III. 449. 1.
Römische Rechtsgeschichte. Karlova. I. 711. 1.
Cuiacii: Tractatus ad Africanum.
Scipio Gentilis. Dissertationes ad Africanum. Opera omnia. Neapoli. 1769. VIII. kötet. Thesisekre bontja fel Africanus műveiből a kilencz érdekesebb töredéket.
Gellius. Noctes Atticae. XX. 1.
H. Buhl. Salvius Julianus. I. Heidelberg. 1886. 68—85. lap.

BÁRÓ WÜLLERSTORF
ÉS
A SZABADKERESKEDÉS
MEGHONOSÍTÁSA
AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIÁBAN.

DE MATLEKOVITS SÁNDOR

LEV. TAGTÖL.

(Olvastatott a II. osztály ülésén, 1889. december 9-én.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1890.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

I.

«Nem mémoires, az igazságnak híven ki merészeltetne ilyeneket közzé tenni, és ki akarna csak fölületest nyújtani.» Ezekkel a sorokkal vettem báró Wüllerstorff-Urbán Bernát vegyes tartalmú iratait, az elliúntv neje, Wüllerstorff-Bothkirchli Leonia grófné kezéből, a ki azokat Grácban 200 példányban kézirat gyanánt kinyomatta.¹⁾ És jobb, hogy nem mémoires, hanem b. Wüllerstorff műveinek egy része jelent meg; mert így nem a dolgok és események subjectív ítélete, hanem a dolgokra és eseményekre közvetlenül hatott eszmék és nézetek tárulnak föl előttünk. Ezek az mátok oly világot vetnek Wüllerstorff működésére, oly színben tüntetik föl azt az időszakot, melyben az osztrák-magyar monarchia közgazdasági vezetésének élén ő állott, hogy tanulmányozásuk és az akkori viszonyok átkutatása jelenleg annál érdekesebb, mert egyrészt egy félreismert államférfid tevékenységének kellő színben föltüntetése, de másrészt azon eredmények mérlegelése is lehetségessé válik, melyeket a szabadkereskedés és a liberális közgazdasági politika tényleg létrehozott.

Báró Wüllerstorff-Urbair, hivatásánál fogva hadi tengerész, Belcredi minisztériumában hosszas keresés után a kereskedelmi minisztérium élére jutott.²⁾ A szerep, melyet ez a minisztérium főképp az alkotmány fölfüggesztése következtében Ausztriában vitt, valamint egyéb kedvezőtlen viszonyok Wüllerstorff működését is, különösen osztrák íróknál és az osztrák közvéleményben, kedvezőtlen színben tüntették föl. Az a rövid idő, melyben Wüllerstorff a monarchia kereskedelmi politikáját irányozta, a birodalomra sokkal nagyobb politikai jelentőséggel bírt, semhogy a közgazdaság terén történetek akkor méltányolni lehetett volna. A concordatum

életbeléptetése, az osztrák alkotmány revisiója, a Magyarországgal való kiegyezési kísérletek, az olasz és később a porosz háborúk sokkal jobban magokhoz vonzották a közvéleményt, a politikai élet figyelmét, a társadalmi körök tevékenységét, semhogy a kereskedelmi politika bármily irányú nyilvánulása, s egy új korszaknak megállapítása akkor észrevételre érdemesítettetett volna. Sőt midőn Wüllerstorf törekvései végre is a liberalismus elveit egész hatalmukkal érvényre juttatták, azon okból, mert az osztrák közvélemény részéről nem kedvelt minisztérium tagja volt, törekvéseit becsmérélni igyekeztek és működését úgy állították oda, hogy nem az ő, hanem a Belcredi-féle minisztérium szemfényvesztésre irányult törekvése látszik benne.

«Kinevezése főképp *symbolicus* jelentőséggel bírt», — így szól az *Unsere Zeit* című folyóiratban megjelent «Österreich seit dem Sturze des Ministeriums Schmerling» 1868. évi folyam 17. lapján. — «A minisztériumnak ugyanis kedve telt a többek közt abban, hogy kereskedelmi szerződéseknek a tort et à travers megkötése által azt a látszatot adja magáról, mintha Napoleon-szerűen anyagi reformokat fogna létesíteni, és a tömeget a védvamos és szabadalmazott bourgeoisie kizsákmányolása alól meg fogja szabadítani... Az a kormány, melynél a concordatum a legmagasabb tromf volt, anyagi reformokat akar inaugurálni; és az a minisztérium, mely a legkisebb porszemet is le akarja törölni az elsárgult pergamentumokról, a haute finance-szal szemben Napoleon dictátori modorában akar föllépni!» — És másutt «Die österreichische Volkswirtschaft seit dem Beginn der 50-er Jaliren. *Unsere Zeit*. 1868. II. kötet 611. l.: «A politikai szabadság elvesztéséért, mely a grófok minisztériuma részéről a monarchiának tényleg szánva lett, a hű alattvalókat más téren óhajtotta kárpótolni. Hivatalos és félig hivatalos lapok nem eléggé magasztalhatták azt, hogy Ausztria közgazdasági reformok által csatlakozni fog Európa műveltebb nemzetéhez. A szabadkereskedés zászlóit magasan lobogtatták. Érdeme volt-e ez valóban a minisztériumnak? Épenséggel nem. A védvám-rendszer végső vonaglásában volt. Az elmélet által a szellemi eszközök rendkívüli módozatával meg-

támadva, Ausztriában is végre kényszerítve voltak a tények kéréllhetetlen logikájának engedni. Angliában a szabadkereskedés a védvamos theoremákat mind meghazudtolta, a Peel-féle nagyszerű reform korszaka óta a közgazdasági életnek óriási, a maga nemében páratlan lendülete kezdődött, s még magok a toriek is kibékültek vele. Franciaország a prohibitív-rendszerrel szakított. A vámegelet ismét a szabadkereskedés útjai felé tért, melyeket két évtized óta mellőzött: tehát mi maradt hátra az osztrák államférfiak részére, mint hogy akarva nem akarva, azt az irányt kövessék. Még butább szemlémeknek is be kelle látniok azt, hogy a monarchián csak ezen az utón lehet segíteni. Természetesen a védvamosok eléggé hangosan és gyakran kiabáltak: «tönkremegyünk!», de az a miniszterium, mely büszkén bánt el az alkotmány barátjaival, már nem törődött azzal, van-e egy pár ellenzővel több, vagy kevesebb.»

Majdnem egy negyed század múlt el azóta; az idők az osztrák-magyar monarchia s Magyarország alkotmányos életére kedvezők voltak; most már nyugodtan és elfogultság nélkül nézhetjük működését azon államférfinak, kivel a közgazdasági fejlődés az osztrák-magyar monarchiában szoros kapcsolatban áll, pedig neve épen akkor, a midőn a közgazdasági emelkedés s főkép a szabadkereskedés uralmának meghonosítása van szóban, ritkán említettik, vagy ha említettik is, nem történik az azon a módon, a mint azt működése, tevékenysége és törekvése megkívánnák. Minden előítélet, minden elfogultság nélkül olvashatjuk most már műveit, búvárkodhatunk azon eszmékben, melyeket irataiban és hátrahagyott munkáiban kifejtett; visszatekinthetünk arra az időre, a melyben ezek az eszmék megfogamzottak; összehasonlíthatjuk a történeteket és a fejleményeket a kifejtett eszmékkel, és elfogulatlanság nélkül emelhetünk kalapot egy oly férfi emléke előtt, ki megértette kora kívánságait és hatalmasan igyekezett ledönteni azokat az akadályokat és előítéleteket, melyeket Ausztriában évtizedek megszokottsága s vele karöltve a haladás iránti ellenszenv uralkodókká tett. Tagadhatatlan, hogy a közgazdaság elmélete abban az időben a liberalismus irányát majdnem ellenmondás nélkül érvényre emelte; tagadhatatlan,

hogy az európai népek kormányai a gyakorlatban is hódoltak ezen eszméknek; de ha meggondoljuk, hogy Ausztriában a domináló elemek, főképp az alkotmányos élet meghonosítása óta, mindig a védvámok révén álltak, s mindig az iparnak a külfölddel szemben való elzárkózását követelték; ha tekintetbe vesszük, hogy például az 1865. április 11-én Németországgal kötött kereskedelmi szerződést is csak akkor fogadta el a birodalmi tanács, miután a kormány megígérte, hogy más államokkal szemben nem a szerződéses vámtételeket, hanem az általános vámtarifa magasabb tételeit fogja alkalmazásba véteni: akkor nem lehet azt állítani, hogy a vezérlő kormányférfiút az uralkodó áramlat mintegy önként ragadta a liberalismus felé, hanem el kell ismerni, hogy a fennálló gátakkal szemben is ő volt az, ki fölkereste a liberalismus felé vezető medert, s kényszerítette az ellenszegülő elemeket, hogy e folyam áramlatával haladjanak.

II.

Wüllerstorf irataiban a messze távolba tekintő, maga előtt mindig nagy tért látó tengerészhez illően a liberalismus s főképp a szabadkereskedés elvei nyerne kifejezést. Nézete szerint mindenek előtt arra kell törekedni, hogy az ország közgazdasága virágzó legyen. A világ jelen fejlődésében az ország anyagi jóléte, az országnak anyagi befolyása a szomszéd országokra: az az alap, mely minden tekintetben erőt ad, mely szellemi, erkölcsi és politikai hatalomra juttatja a nemzetet.

«A népek existenciája mai napság tehetségeik és munkájuk lehető értékesítésétől és más népekhez való jó viszonyaiktól függ.»¹⁾

«Mint tengerésznek, mint a gyakorlat emberének, úgy lát-szik nekem, hogy közgazdasági és kereskedelmi viszonyaink szabályozása minden hazafinak tulajdonképeni föladata. Ez

¹⁾ Mittheilungen über den Handel in den verschiedenen von Sr. Majestät Fregatte «Novarra» berührten Ländern der Erde. Müve 180 l.

sokkal fontosabb, mint a belső és a nemzetiségi politika sok elfogadott tételének hajthatatlan föntartása, mely ma úgy látszik Ausztriában a tért elfoglalni szándékozik.» b

«Politikai combinatiók, más nemzetekkel kötött frigyek, pillanatra kisebbitik a bajt (a politikai hatalom elvesztését); de saját tapasztalatainkból nagyon is jól tudhatjuk, mennyire szabad ily frigyekre számítanunk. Ép ezért annál inkább kellene saját tehetségeink kifejlesztésére törekednünk s bennök bízunk. A politikában ép úgy, mint az életben, csak az erős számíthat biztosan barátokra.»²⁾

«A diplomacia csak egy tér felett rendelkezik, szóval és írással kívánja lehetővé tenni az egyezséget; oly tényezőkkel számol, melyek inkább a politikai észnek, mint az anyagi érdekek köszönik alapjokat. De sokkal erősebben lesz a kötelék megkötve, ha nem egyedül a kormányokban van meg a barátságos összetartás szükségességének érzete, hanem ha magok e népek is belemennek az érdekszövetségbe, melyet azután az időnkénti kormányok politikai nézeteltérései sem tudnak megrontani. Ha valamely országban az egyesek jóléte függővé válik egy más országgal való egyetértéstől és a vele való zavartalan forgalomtól: akkor jöhetnek ugyan ez országokra mulékony zivatarok, de a népek csakhamar ismét egyesülnek az anyagi érdekek mezején, melyen megpróbálták, hogy egymást kölcsönösen kiegyenlítsék és kiegyésszítsék ... Politikai meggyőződésből a barátság igen dicséretes, de az a barátság, a mely szokásból és érdekből keletkezik, biztosabb és tartósabb.»³⁾

Bosznjáról szólva, nem politikai, hanem közgazdasági occupatiót ajánl, mondva: «Karoljuk át őket vaskarokkal és bocsássunk vért és életet az organismusba, mely közgazdasági testünk kiegyésszítése lehet, a nélkül, hogy szükséges vagy

¹⁾ Mittheilungen über den Handel in den verschiedenen von Sr. Majestät Fregatte «Novarra» berührten Ländern der Erde. Müve 179. 1.

²⁾ Über die Wichtigkeit des adriatischen Meeres für Österreich und dessen Vertheidigung. Müve 135. 1.

³⁾ Betrachtungen über die Fortsetzung der Kronprinz Rudolfbahn bis ans Meer oder bis zur Beichsgränze. Müve 81. 1.

kívánatos volna azt politikailag megszereznünk. Ez a jövőnek előrelátó politikája, mely meggondolva és nyugodtan előmozdítja azoknak a népeknek haladását, melyek közös érdekeik végett kezét fogni kénytelenek. Egy ily politika nem idéz elő diplomatai vagy másféle bonyodalmakat, de megköveteli, hogy a külügyek közgazdasági szempontból is tárgyaltassanak és a népek érdekéletére a legnagyobb gond fordítottassék.¹⁾

II.

Az ország anyagi fejlődésére nézve pedig jelen korunkban főképp a közlekedési eszközök helyes kifejlesztését, a tengernek kellő fölhasználását és a szabadelvű vámpolitikát tartotta szükségesnek.

Irataiban ép úgy, mint miniszteri működésében a közlekedési eszközök kifejlesztésére nagy súlyt fektett.

«Rossz, indirect és tökéletlen forgalmi eszközök a világpiaczok közt csak időnek, erőnek, anyagi eszközöknek és szellemi munkásságnak hiábavaló pazarlása. Ily tökéletlen eszközök minden irányban akadályozzák a népesség fejlődését, előmozdítják a helyi előítéleteket, és a patriarchalis indolentiát; kizárják lehetőségét annak, hogy a saját szellemi és anyagi munkálkodás értékesíttessék, kizárják tehát ennek szükséges voltát vagy kívánalmát. Törvények által ezeknek a hátrányoknak nem lehet elejét venni. Törvények legjobb esetben csak a rendet tarthatják fenn, a birtokot biztosíthatják, az erők alkalmazását megkönnyíthetik s ez által a munkásságot előmozdíthatják, — de ez utóbbit megteremtteni, ezt nem képesek, ha a népnek érdekében nem fekszik, hogy szellemileg és anyagilag is tevékeny legyen. Maga a közoktatás sem állandó hatású ily körülmények közt és csak melegbázi növény tenyésztéséhez hasonlítható, melyre nézve szabad levegőben a talaj — tenyésztésük gyakorlati alapja — hiány-

¹⁾ Volkswirtschaftliche Studien III. Handelspolitische Ziele. Műve 38. 1.

zik. Ez a talaj, ez a gyakorlati alap a közép osztályú ember számára az anyagi érdek; és a kézzelfogható nyereségre való kilátás nélkül egy népnél sem képzelhető állandó erkölcsi és productiv tevékenység.¹⁾

«Rossz és nem biztos utak, az árúk és értékek szállításánál idő- és erőpazarlás; ily utak adó gyanánt hatnak, mely a termelésre és az előállításra súlyosodik, de melyet ez esetben senki sem szed; ezen adó által az árúk ára fölemeltetik, tehát versenyképességek a kelendőség helyén kisebbedik.²⁾

«Alacsonyak a szállítási díjak vízi utakon ép úgy, mint a szárazokon csak akkor lehetnek, ha a szállítási eszközök mind a két irányban egyenlőképpen használatban állnak, azaz, ha a kivitel számára ép úgy, mint a behozatalra nézve egyenlőképpen gondoskodunk. Ha a hajó üresen kénytelen a kikötőbe jönni, hogy ott szállítmányt vegyen föl, ezen szállítmány költségeihez még az üresen megtett utazás költségeit is számítják. Ugyanez az eset áll be, ha a kivitel nagyobb a behozatalnál, mert az árúk szállítási költségeihez még az üresen visszajövő kocsik költségei is járulnak. A kivitel tehát ez esetben megdrágul és kevésbé lesz versenyképessé; a rendszeres kivitel lehetetlenné válik; mert az árúk csak akkor fognak kifelé vitetni, ha az esetleges magasabb árak a túlságos szállítási költségeket pótolhatják.³⁾

«A forgalom csak akkor nyerhet nagyobb terjedelmet, ha az árúk szállítása rendszeres, a legrövidebb idő alatt és lehetőleg olcsó fuvar mellett történhetik.⁴⁾

«Az ország közlekedési eszközei kell, hogy összekössék a nagy kelendőségű piacokat a termelés központjaival, még pedig általában ép úgy, mint külön-külön. Ez által keletkezik egy főhálózat, mely azonban csak akkor éri el teljes értékességét, ha mellékutak és vicinál közlekedési vonalak táplálják a forgalom litereit. Ha tehát egy főhálózat készül, akkor a betorkolandó mellékutakról is kell gondos-

1) Volkswirtschaftliche Studien I. Der Verkehr und die Kultur. Müve 28. 1.

2) Volkswirtschaftliche Grundsätze. Müve 1. 1.

3) U. o. 6. 1.

4) U. o. 6. 1.

kodni, hogy az egész ország a főhálózat előnyeit élvezhesse.¹⁾

«Azok a közlekedési eszközök érdemelnek kiváló figyelmet, melyeken az átviteli forgalom élénkíthető, mert ez által jövedelmezőségök fokozható és lehetősége nyújtatik annak, hogy a szállítási díjtételek leszállíttassanak.²⁾

Ezek az elvek vezérelték vasútpolitikáját; utalt kivált arra, hogy az osztrák-magyar monarchia forgalmi tekintetben mily előnyös fekvésű; a monarchia Európa szívében fekszik, hivatása a keletet a nyugattal összekötni, a Fekete-tengert az Adriai-tengerrel kapcsolatba hozni, Európa legtermékenyebb részeit az iparos vidékekkel összefüggésbe juttatni. Es készített egy vasúti hálózat-tervezetet és megbeszélését nyilvános bíráló alá bocsátotta az 1866. évben.³⁾ —Bírálatában talán legegyszerűbb utalni arra, hogy most közel egy negyedszázad után nagyban és egészben az osztrák-magyar monarchia vasúthálózata tényleg ezen tervezetnek felel meg — pedig mily silány, mily szakadozott, sőt tervszerűtlen volt a monarchia vasúthálózata akkor, midőn a terv készült.

A vasúti hálózat tervezeténél egyrészt azon szempontból indult ki, hogy a hálózat minél sűrűbb legyen, mert a sűrű hálózat a forgalmat élénkíti; a forgalom élénkülése kihat a népesség tevékenységére, sőt magára a népesség szaporodására, már pedig az osztrák-magyar monarchiában a népesség oly ritka, hogy már ezen tekintetből is mindenkép hatni kellene minden oly tényezőnek kifejlesztésére, a mely a népesség sűrűbbé tételét előmozdítja. Másrészt a monarchia összeköttetését a külföldi vasutakkal s a világforgalom utáival tűzte ki feladatául, s a monarchiát, mint a művelt világ egy részét veszi tekintetbe. Ebbéli törek-

¹⁾ Volkswirtschaftliche Grundsätze. Müve 7. 1.

²⁾ U. o. 8. 1.

³⁾ Ein Eisenbahnnetz für die österreichische Monarchie. Müve 55. 1. — Es war dies das erste Eisenbahnprogramm in Österreich, welches zugleich den Weltverkehr ins Auge fasste, und nicht bloss eine Verbindung mit den Productions- und Consumtionscentren in Europa herzustellen beabsichtigte, sondern auch die grossen Handelslinien des Weltverkehrs mit Rücksicht auf Österreich eingehend beleuchtete — mondja Scherzer.

véseinél mindazáltal vezérfonalul tekinti, hogy az osztrák-magyar monarchia egysége föntartassék s az akkor nagyon is uralkodóvá vált nemzetiségi aspirációk ne jussanak érvényre a vasúti hálózatban is. Igen átérzi e részben azt, hogy az osztrák-magyar monarchia vasúthálózata nem lehet oly központosított, mint például Franciaország vasúthálózata, — ez ellen nemcsak a monarchia politikai felosztása, hanem geográfiai helyzete is szól, — és tervezeteiben például Budapestet, mint a hálózat égiük központját, szem elől nem igen téveszti; de azért természetesen Bécsnek, mint a monarchia fővárosának, oly helyzetet ad, a mely azt nemcsak jelentőségénél fogva, de mint székvárost, tényleg meg is illeti.¹⁾

Vasúthálózatának tervezete főbb vonásokban a következő:

I. Angolország, Hollandia és az Északi-tenger kikötőit egyrészt kapcsolatba kell hozni amonarchiával rajta keresztül Törökországgal, Persiával és a kaukázusi országokkal. E végből két irányban szükségesek vasutak, még pedig: *a)* Bécs-Budapest-Nagy-Várad-Kolozsvár-Brassó a birodalom határáig; továbbá: *b)* Bécs-Budweis-Pilsen-Egeren át a birodalom határáig. Ez a vasút most kész és szolgál a forgalomnak összesen 1766 kilométer hosszban, melyből 1200 kilométer esik a magyar állam területére (az osztrák államvasutak társulatára és a magyar államvasutakra), 508 km. az osztrák hálózatra és 10 km. a bajorországi államvasutak birtokában van. De ebből a vasútvonalból akkor, midőn Wüllerstorff tervezetét készítette, csak a bécs-budapest-nagyvárad-i vonal (tehát 509 kilométer) volt forgalomban, a csatlakozás a román vasutakkal csak 1879. évben nyílt meg; a Bécs-Budweis-Pilsen-Eger vonal egész hosszában csak 1872. évben adatott át a forgalomnak.³⁾

H. A második irány, melyet tervezete kívánt, Délországoknak (Odessának) a nyugoti Európával (Franciaországgal és a Svájczzal) való kapcsolatba hozatala; magában a monarchiában pedig Magyarország gazdag sóbányáit és

²⁾ V. ö. Studienreise nach Frankreich, der Schweiz, Deutschland, Belgien und Holland. Müve 272. 1.

gabnatermő vidékeit, valamint a monarchia iparos tájékait kívánta egymás közt összeköttetésbe hozni. E czélból *a)* Bécs-től Budapesten, Debreczenen, Szatmár-Németin, Szigeten és Kornolungin át a Moldva határig; *b)* Bécsből Linzen és Salzburgon át a bajor határig egyrészt és Salzburgon, Rosenheimon, Kufsteinon, Innsbruckon, Bregenzen és Feldkirchen át a svájci határig; *c)* Bécsből Bruckon, Leoben, Rottenmannon, Radstatton, Mittersilen és Innsbruckon át Bregenz felé; *d)* Bécsből Bruckon, Villachon, Brixeneu, Botzenen és Glurnson át a svájci határig vezető vasútvonalak hozatnak javaslatba.

Ez a hálózat a mennyiben a monarchián keresztül való átvitelt, tehát a világforgalmi szempontot kívánta elérni, még eddig nem épült ki; ugyanis a magyar vonal csak Máramaros-szigetig terjed és azontúl a román határ felé építése elmaradt; — szintúgy elmaradt az egyik csatlakozás Svájc felé, a mennyiben Botzenen túl vasút csak helyi szempontból Meran felé épült, de Glurns felé s általában csatlakozás a Svájc felé ezen a vonalon nem létesült. Bajorországgal és Svájcczal mindazáltal a csatlakozások létrejöttek s így ez a hálózat nemcsak a belső forgalomra nézve, s főkép a sóbányászat, és az ipari érdekekre nagy fontosságú, hanem Németország, Svájc és Franciaország felé irányuló kivitelünk számára is nagy jelentőséggel működik. Az ezen vonalokból jelenleg forgalomban levő hálózat összesen (a Salzburg-Rosenlieimon át a külföldre Kufsteinon vezető vonal helyett a Hallein-Bischofshofen-Wörgl vonalat számítva és természetesen a különböző vonalokon ismételen előforduló vasutakat csak egyszer véve) 2721 kilométer; még pedig Bécs-Budapest-Debreczen-Szatmárnémeti-Sziget 1132 kilométer; Bécs-Linz-Salzburg 320 km., Kufstein-Innsbruck-Bregenz-Feldkirch a svájci határig 248 km. (a Salzburgból Rosenheimon Kufsteinba vezető vonal, mint Bajorországban levő, számításba nem vétetett, az összeköttetés Salzburgból Halleinon, Bischofshofen át Wörgl 188 km.); Bécsből Bruckon, Leoben, Rottenmannon, Radstatton, Wörglön (Mittersil felé a vasút nem vezetett, a mi egyébiránt az útirány szempontjából nem nagy fontosságú), Innsbruckon át Bregenzig 707 km.;

Bécsből Bruckon, Villaehon, Brixenen át Botzenig 626 km. Ezekből a vasutakból akkor, a midőn a tervezet készült, csak a bécs-budapest-debreczeni vonal 456 km., továbbá az osztrák vonalak közül a bécs-brucki vonal 160 km., a bécs-linz-salzburgi vonal 320 km. és innsbruck-kufsteini vonal 74 km., összesen tehát 1010 km. állt forgalomban s ez is meglehetősen szaggatva, úgy hogy direct közlekedés alig volt.⁴⁾

III. A vasúthálózat harmadik csoportozata az osztrák-magyar monarchiát s vele együtt a kapcsolatos külföldet a legrövidebb irányokban az Adriával akarja kapcsolatba hozni. Ezek a vonalak a következők volnának: *a)* Bécsből Nagy-Szombaton, Besztercebányán, Zólyomon, Káposztafalun (Kabsdorfon), Kassán, Lembergen és Brodyn át az orosz határig; *b)* Bécsből Gänserndorfon, Lundenburgon, Oderbergen, Krakkón át a határig; *c)* Bécsből Bruckon, Leoben és Villaehon át Triesztbe és Fiúméba; *d)* Bécsből Bruckon, Grácson, Steinbrückön, Zágrábon és Károlyvároson át Sebenico, Spalato, s ha lehet, Bagusába, továbbá Steinbrückből Triesztbe és Fiúméba, és Károlyvárosból Fiúméba és Zenggebe; *e)* Tarnopolból Stanislawon, Munkácson, Tokajon, Miskolczon, Budapesten, Székesfehérváron, Kanizsán át Zágrábba, Triesztbe, Fiúméba és Spalatóba való kiágazással; *f)* a szászországi határról Bodenbachból (Aussigból) Prágán, Gmündön, Bottenmannon, Yillaehon át Triesztbe egyrészt, és Grácson át Zágrábba, Fiúméba és Spalatóba, ha lehet, Bagusába.

Ez a csoport szellemének megfelelően két csekély módosítással tényleg kiépült. A módosítások abban állanak, hogy az Oroszország felé irányuló vonal nem Nagy-Szombat-Besztercebányán, Zólyomon, Káposztafalun halad Magyarországon át, hanem a Budapest vasúti központ természetének megfelelően Budapest-Miskolcz-Szerencsen át két irányban, vágj' Legenye-Mihályin át, vagy Munkácson át halad Lemberg felé és eléri az orosz határt Brodv mellett. Egy második jelentékeny módosítás az, hogy a dalmátországi kikötők sem Fiúmével, még kevésbbé Károlyvárosa direct összeköttetésbe nem kerültek, s tekintve az oecupált tartományoknak az osztrák-magyar monarchia által való kezelését s így Dalmáciának egy újabb hátszaggal való kapcsolatba jövetelét, a

tervezetben előforduló vonalak most már úgy is a Bosznián és Herczegovinán keresztül haladó vasutakkal lesznek helyettesíthetők. Végül Tarnopolnál létesült ugyan Hussiatyn mellett az orosz határig a vasúti összeköttetés, de itt nincs semmiféle csatlakozás az orosz vasutakkal és így feljebb vagy Voloczysk, vágj Brodynál kell az orosz hálózattal a csatlakozást keresni.

Az említett vonalokból (illetőleg a helyettők létesült bécs-budapest-miskolcz-legendemihályi-lembergi vasütrészt véve számításba) jelenleg forgalomban van összesen 6745 kilométer; még pedig a Bécs-Budapest-Miskolcz-Lembergen át Brodyba és az orosz határig vezető vasút 1781 km.; a Bécsből Lundenburgon Oderbergbe vezető vonal 349 km.; a Bécsből Bruckon, Leobenén át Trieszt és Fiúméba vezető vasút 694 km.; a Bécsből Grácson, Steinbrückön egyrészt Károlyvárosba, másrészt Trieszt és Fiúméba vezető vasait 1036 km.; az orosz határról Stanislawon, Munkácson, Budapesten, Kanizsán, Zágrábon át Trieszt és Fiúméba vezető vonal 1678 km.; a Bódenbachból Prágán, Rottenmannon át Triesztbe és Bruckon át Fiúméba vezető vasutak 1 207 km. Ezekből a vasutakból akkor, a midőn a tervezet készült, forgalomban volt 2775 km., tehát alig egy harmad a szóban álló hálózatból.⁵⁾

IV. A vasúti hálózat egyik csoportja hivatva volna a monarchia iparos vidékeit Európa déli részével s főképp Törökországgal kapcsolatba hozni, és ez azon esietőleges körülmény szempontjából is szükséges, (ha Törökországban a vasutak építése megkezdődik) hogy a monarchia vasutai ezekkel a vasutakkal közvetetten kapcsolatban legyenek. E célra a következő vonalak tervezetnek: *a)* Bécsből egyrészt Iglaun és Pardubitzon át, másrészt Braunon és Máhrisch-Trubau-n át a porosz határig; Brünnből pedig Hradisclion és Trencsénen át a kassa-oderbergi pályához és Budapest felé elágazással; *b)* Bécsből Gmünden, Prágán, Ralcovitzon és Komotaun át a szász határig; *c)* Bécsből Sopronon, Kanizsán és Eszéken át Zimonyba; *d)* Bécsből Győrön, Székesfehérváron, Szegeden át Temesvárra és innen egyrészt Orsovára, másrészt Báziásra; *e)* Bécsből Budapesten, Aradon, Gyulafehérváron,

Nagy-Szebenen át a Vöröstorony-szorosba, egy elágazással a Zsilvölgybe és a Bodza-szoroshoz.

Ez a hálózat nagyban és egészben a forgalomnak tényleg szolgál, azzal a különbséggel, hogy Brünnből a határ felé a vasút nem Máhrisch-Trübaun, hanem az inkább nyugot felé fekvő Böhmisch-Trübaun vonul keresztül; hogy továbbá Budapestnek, mint a magyar vasúti hálózat tervszerű központjának következetes figyelembe vételével a Dunán való átkelés Bécs-Szeged felé nem Székesfehérvárnál, hanem Budapesten történik s ez okból Bécs és Zimony is nem Sopron-Kanizsán és Eszéken át, hanem Budapesten találja kapcsolatát; végül, hogy az erdélyi szorosok között sem a vöröstoronyi, sem a bodzái nem jöttek vasúti összeköttetésbe, hanem csak a tömösi, miután a román vasúti hálózat Predeal felé tereltetett.

Az említett vonalokból jelenleg forgalomban van 4071 kilométer vasút, ebből esik *a*) a Bécsből egyrészt Iglau és Pardubitzon át Libauig a porosz határig, másrészt Brünnön és Böhmisch-Trübaun át Hallstadtig a porosz határig, valamint Brünnből Bisenz-Gaya-Hradischon át a Vlára szoroson keresztül Trensénig csatlakozással Zsolnán át a kassai-oderbergi vasúthoz, összesen 1074 km.; *b*) a Bécsből Gmünden, Prágán, Bakovitzon, Komotaun át Weipertnél a szász határig vonuló vasút 701 km.; *c*) a Bécsből Sopronon, Kanizsán át Eszékeig (nem Zimonyig) vonuló vasút 450 km.; *d*) a Bécsből Győrön (Székesfehérvár helyett) Budapesten, Szegeden, Temesváron át egyrészt Orsovára s másrészt Báziasra vezető vonalak 871 km.

Ezekből a vasutakból akkor, midőn a tervezet készült, forgalomban összesen csak 1734 kilométer volt, vagyis egy harmada.⁶⁾

Végül mint V. csoport, oly vasutak tervezettek, a melyek első sorban katonai és védelmi szempontból a határpontokat mint egy öv összekapcsolják egymás közt, s a monarchia vasúti hálózatával, másodsorban pedig alkalmas csatlakozási pontok létesítésével nemcsak a határon fekvő vidékeket, hanem a monarchia összes forgalmi pontjait a szomszéd országok csatlakozási vonalaival kapcsolatba hozzák. Ez övhálózatot

a tervezet következőkép contemplálta: a) Bodzából kiindulva Brassóba, Gyulafehérvárra, Aradra, Eszékre, Sziszekre, Triesztre, Fiúméba és Spalatóba, egy elágazással Bródba. Ez a hálózat azzal a különbséggel létezik, hogy a csatlakozás Romániával nem a Bodza-szoroson történt, hanem Predeálnál a tömösi szoroson; hogy továbbá a hálózat, tekintettel Bosznia és Hercegovina elfoglalására, nem terjed Spalatóig. E hálózatból Románia felé a predeáli és az orsova-vercio-rovai csatlakozás áll fenn; Szerbia felé pedig a zimony-belgrádi. b) A második hálózat, mely a határszélen tervezetett, a következő: Gyulafehérvár, Kolozsvár, Kimpolungi, Czernovitz, Lemberg, Ostrau, Troppau, Freudenthal, Hohenstadt, Trübau, Pardubitz, Josefstadt, Liebenau, Teschen, Teplitz, Komotau, Karlsbad, Eger, Pilsen, Budweis, Linz, Salzburg, St. Joliann, Mittersil, Innsbruck, Trieszt. E hálózatnak első láncszeme, t. i. a csatlakozás Kolozsvárról Kimpolungin át Czernovitztal még jelenleg is hiányzik s általában Erdély a Bukovinával vagy Galicziával csak Magyarországon át, tehát vagy Munkácson, vagy Lupkowon át jöhet kapcsolatba; de különben az egész övezet tényleg kiépült s forgalomban van, még pedig igen sok csatlakozással a szomszéd határos vasutakkal; így Romániával a Szuczava Itzkani, Oroszországgal a Podwoloczyska, Brody és Granicanál három csatlakozás; Poroszországgal: Misłowicze, Oswiecim, Dzie-ditz, Oderbergnél kettő, Jágerndorf, Ziegenhals, Liechtenau, Mittelwalde, Halbstadt, Liebau és Seidenbergnél, összesen tizenkét vasúti csatlakozás; Szászországgal: Reichenberg, Warnsdorf — Gross Schönen, Warnsdorf Seifhennersdorf, Georgswalde — Ebersbach-Wilthen, Georgswalde -Ebersbach-Löbau, Teschen, Moldau, Bodenbach, Klingenthal, Reitzenhain, Weipert, Egermél, összesen tizenkét csatlakozás; Bajorországgal Eger — Schirnding, Eger-Hof, Eger — Waldsassen, Fiirtli i. W., Eisenstern, Passau, Simbacli, Salzburg, Kufstein, Lindán, összesen tíz csatlakozási pont; végül Svájczezal Buchs-és St. Margaretkennál, tehát két csatlakozás; Olaszországgal: Pontafel, Ala és Cormonsnál, vagyis három csatlakozás. Úgy hogy jelenleg a monarchia más államokkal negyvennyolcz ponton érintkezik közvetlen sínösszeköttetés útján.

Akkor, a midőn ez a körhálózat tervben volt, a monarchia csak tizenhat ponton volt kapcsolatban külföldi vasutakkal, még pedig egy ponton Oroszországgal, négy ponton Poroszországgal, három ponton Szászországgal, hat ponton Bajorországgal és két ponton Olaszországgal. Sem a Svájc, még kevésbé Szerbia- és Romániával vasúti csatlakozás még akkor nem létezett.⁷⁾

Ezen, a monarchia szempontjából kijelölt tervezet csak akkor felel meg az egyes vidékek érdekeinek is, ha a főhálózatot az egyes országok különleges viszonyainak megfelelő országos vasutak, valamint az egyes vidékek érdekeiben létrehozandó vicinális vasutak támogatják. Ezekről természetesen részletesen nem lehetett szólnia, de több ízben utalt arra a jelentőségre, a melylyel ezek a mellékvasutak bírnak.

Midőn Wüllerstorf a kereskedelmi minisztériumba lépett, összesen 6125 km. vasút (belőle 3965 km. Ausztriában és 2160 km. Magyarországon) volt forgalomban és ez a vasúthálózat is mily szakadozott volt! Budapestről Miskolczra és Kassára Debreczenen át kellett menni! Nagyváradon és Aradon megszakadt a közlekedés; Zágrábba Pragerliofon és Steinbrückön át kellett utazni. Fiume nem bírt vasúti kapcsolattal; Bécs és Grác felé a budai oldalon csak Székesfehérváron, Ujszönyön, esetleg a messzebb Kanizsán át lehetett jutni. De magán az osztrák területen is nagyon szakadozott és kerülő utak álltak csak rendelkezésre. Bécsből Galíciába csak Lundenburgon és Ostraun keresztül lehetett jutni és Lembergél vége szakadt minden közlekedésnek. Csehország is csak keleti részében volt vasutakkal ellátva, Prágába csak Brünnön és Trübaun át lehetett jutni; Bajorországba csak Passaun és Salzburgon át vezetett vaséit; a Svájc czal nem volt semmiféle közlekedés Olaszországba csak Cormonson át s ide is csak Grácson, Pragerliofon, Laibachon, Trieszten keresztül lehetett jutni. Az alai csatlakozás ugyan meg volt, de Botzennél megakadt s így tulajdonképen csak helyi, nem országos jelentőségű volt ez a vonal.

Mennyire igyekezett Wüllerstorf a vasúti hálózatot kifejleszteni, kitetszik azon számos vasúti engedélyekből, a melyek alatta kibocsáttattak, és melyek alapján 2604 kilométer vasúttal lett gyarapítva a monarchia hálózata, köztök pedig a leg-

fontosabb vonalak, így a kassa-oderbergi, a magyar keleti vaspálya, a Ferencz József- és Rudolf trónörökös vaspálya, a déli pályának kottori-barcsi, szentpéter-fiumei és brack-leobeni és villach-franzenfesteni részei s a forgalomnak tényleg átadatott az 1866. év folyamán a leemberg-czernovitz pályája 258 kilométerrel, és előbbi engedélyek alapján épülőfélben volt 267 kilométer pályája, köztük a déli vasút Brenner-pályája Innsbruck és Botzen közt és a magyar északi pályája Pest-Salgótarján közti része.⁸⁾

A vasúti politika fejlődése és alakulása a legújabb idő-kig a következő táblázatból tűnik ki:

A vasutak hossza volt:

év végén	az osztrák-magyar monarchiában	Ausztriában	Magyarországon
1855.	2,145 km.	1,588 km.	557 km.
1860.	4,543 "	2,927 "	1,616 "
1865.	5,858 "	3,698 "	2,160 "
1870.	9,589 "	6,112 "	3,477 "
1875.	16,758 "	10,336 "	6,422 "
1880.	18,512 "	11,434 "	7,078 "
1885.	22,375 "	13,353 "	9,022 "
1886.	23,007 "	13,656 "	9,351 "

A hálózat arányos emelkedése a következő összeállításból vehető ki:

a) az osztrák-magyar monarchiában:

a) az osztrák-magyar monarchiában :

1855.	100							
1860.	211	100						
1865.	273	129	100					
1870.	447	211	163	100				
1875.	781	369	285	174	100			
1880.	863	407	316	193	110	100		
1885.	1043	492	381	233	133	120	100	
1886.	1072	506	392	239	138	124	102	

b) Ausztriában :

1855.	100							
1860.	185	100						
1865.	233	119	100					
1870.	259	209	164	100				
1875.	650	353	279	169	100			
1880.	720	390	309	187	110	100		
1885.	840	455	366	218	129	116	100	
1886.	859	460	368	223	132	119	103	

c) Magyarországon:

1855.	100						
1860.	290	100					
1865.	387	123	100				
1870.	624	215	160	100			
1875.	1152	397	297	184	100		
1880.	1272	437	327	203	110	100	
1885.	1629	558	558	259	140	127	100
1886.	1689	578	578	269	145	132	105

Végül összehasonlítás kedvéért álljanak más államok vasúti hálózatának fejlődései:

	Németország	Olaszország	Franciaország	Belgium	Bománia
1855.	7,826 km.	1,211 km.	5,535 km.	652 km.	— km.
1860.	—	2,189	9,440	747	—
1865.	13,900	4,367	13,563	749	—
1870.	18,887	6,208	17,489	869	245
1875.	27,981	7,875	19,742	1,966	1,233
1880.	33,838	8,713	23,731	2,702	1,381
1885.	37,572	10,354	30,478	3,144	1,682
1886.	38,572	11,388	—	3,171	1,939

A vasutakkal kapcsolatban a posta- és távírdáiig} is gondoskodása tárgyát képezte. o léptette életbe a «penny» - portót az osztrák-magyar monarchiában, midőn 1865. november 14-én kelt császári rendelettel az egyszerű levélre, tekintet nélkül a szállítandó távolságra, 1866. január 1-től kezdve a postadíjat 5 krajczárban s helyi forgalomra 3 krajczárban állapította meg.¹⁾ További reformjai a postaügy terén a következők: az 1866. szeptember 5-én megjelent ugyanazon év augusztus 19-ről keltezett császári rendelettel a kereszt-kötések díját 2 krajczárra;²⁾ és az 1867. január 1-én kelt császári rendelettel a csomagszállítási díjakat leszállította; ³⁾ végűi a levelező-lapok meghonosítását tanulmányoztatta, s így előkészített a postaügy terén egy oly lépést, a melyet később az osztrák és a magyar postaigazgatóság, mint kezdeményező, életbeléptetett, s melyet utánok valamennyi nemzet sikerrel követett.

¹⁾ Reichsgesetzblatt 1865. XXXIV. darabjának 124. sz.

²⁾ Reichsgesetzblatt 1866. év 337. lapján 110. sz. a.

³⁾ Reichsgesetzblatt 1867. évfolyam 75. l.

A távírda terén is leszállította a távírda-díjakat.¹⁾ Nemzetközi szerződéseket kezdett a hálózat nemzetközivé tételé végett és szaporította a távírdahivatalokat és nagyobbította a hálózatot.

IV.

Bármily hévvel működött is a vasúthálózat s más forgalmi eszközök kiterjesztésében, irataiban és működésében egész lelkesedés uralkodik, a midőn a tengerről, a tengerészeiről, az Adriáról szól. Neki nem Trieszt a főczélja, őt nem az érdekli, mikép lehet egy kikötőt nagygyá tenni, ellenkezőleg, minden kikötőnek természetes helyzetére utal és Trieszt érdekében kívánja Fiume emelkedését s követeli, hogy ez a kikötő ne hanyagoltassék el, de ne lianyagoltassanak el Dalmácia partjai sem, mert ezek oly természetes kincsek, melyeket elhanyagolni csak az egész monarchia rovására lehetne.

«Miért jár ezer meg ezer hajó a föld vizein? miért törek-szenek az államok érvényt szerezni magoknak a tengereken? mi vonzza a népeket kincseikkel a partok felé? mi indítja őket rendkívüli áldozatokra, hogy még mesterséggel is kikötőket építsenek ott, a hol azok szükségesek s a természet részéről nincsenek meg? Egyedül abból az okból, mert a tenger az a nagy út, melyen vámsorompók nincsenek, melyen az ország termékei és a nép szorgalmának eredményei egyik országból a másik felé mehetnek; mert a tenger a cserének legnagyobb-szerű közvetítője; mert csak ezen az úton érvényesíthető a legkiterjedtebb forgalom, a földnek és az emberi erőnek teljes értékesítése.**)

*) A Reichsgesetzblatt 1865. évfolyama 380. l. közölt, kereskedelmi és közgazdasági miniszter 1865. december 16-án kelt rendelete 135. sz. a., mely szerint 1866. január 1-jével a távírda díjak következőleg állapítottak meg:

	30 szóig	31—30 szóig	31—40 szóig	minden további szóért
10 mértföldig	40 kr.	60 kr.	80 kr.	20 kr.
10—45 "	80 "	1.20 "	1.60 "	40 "
45 mértföldön fölül	1.20 "	1.80 "	2.40 "	60 "

**) Betrachtungen über die Verbindung der Donau mit dem Adriatischen Meere. Müve 112. l.

«A kereskedést lehetőleg direct úton saját erővel kell üzni. A saját tengerhez vezető utak azok, melyek ennek a követelménynek leginkább megfelelnek, mert ez által nyer a saját szárazföldi forgalom, a saját hajózás és a saját kereskedés.¹⁾

«Ha a nyereség kivált a munka eredményének könnyű kieserülésében fekszik, akkor kétségkívül az országnak a tengerrel való összeköttetése forgalmi életére nézve a legfontosabb pont; mert a tenger az az elem, mely a világkereskedést tartja és nagyra növeszti. Kell, hogy minden kormány, minden nép a tengerrel való összeköttetést főfeladatául tekintse, ha forgalmának előmozdításáról van szó.²⁾

«Ha a tengerpartok nincsenek alkalmas összeköttetésben az állammal, melyhez tartoznak, — ha önállóan tengődnek a nélkül, hogy az államtól és tartományaitól elegendő táplálékot nyernének, — ha a belfölddel anyagi és szellemi természetű kapcsolatban nem állnak: akkor a tengerpart vidékei az államtól elidegenülnek és vagy saját önállóságot, vagy más államra való támaszkodást fognak keresni, mindenestre pedig egy oly elemet fognak képezni, melynek nincsen érdekében az egésznek a főtartása és csak a saját érdekeire lesz gondja, főkép ha szellemi és nemzetiségi tevékenysége fejlődni kezd.³⁾

«Hogy a sympathiák a tengervidéken el ne enyészszenek, gondoskodni kell arról, hogy a belfölddel közös érdeklődés és az egységes államhoz való közös törekvés legyen meg. Mindaddig, míg anyagi érdek nincsen, a mely a monarchiát a tengerpart főtartásához készíti, mindaddig, míg a tengerpart a monarchiával közelebb kapcsolatba nem jut és a monarchia nemcsak megvédi, hanem jólétet is nyújt neki: mindaddig a kapcsolat csak ephemer, és a legcsekélyebb körülménytől függ, tehát jövő nélküli egyesülés.⁴⁾

¹⁾ Volkswirtschaftliche Grundsätze. Műve 7. 1.

²⁾ Volkswirtschaftliche Studien I. Der Verkehr und die Cultur. Műve 29. 1.

³⁾ Volkswirtschaftliche Grundsätze. Műve 12. 1.

⁴⁾ Volkswirtschaftliche Studien III. Handelspolitische Ziele. Műve 35. 1.

«Ausztria hatalmi állása, kereskedelem-politikai jövője, pénzügyi viszonyainak szabályozása közvetlen kapcsolatban állnak az Adriai-tenger biztosított birtokával és a szabályozott kereskedelmi forgalommal. Minden, ezen birtok föntartására, ezen forgalom kifejlesztésére és vizeinkben a szabad és akadálytalan hajózás biztosítására utal».¹⁾

Mint a hadi tengerészet egyik vezérfőfia, jól ismerte tengerpartunk lakosainak a tengerhez való hajlamát és szeretetét; jól tudta, hogy nemcsak az osztrák és a magyar tengerpart, hanem főképp Dalmácia hosszúra nyúló szigetcsoportjai és partjai bőven adják a marczona tengerészeket; jól tudta, hogy ezek az edzett és veszélytől nem féltő tengerészek az egész világ minden kikötőjében keresett legények, csak saját liazájokban nyomorognak, mert hazájok kereskedelmi tengerészete nem tud nekik kenyeret adni, nem tudja elhelyezni őket, nem tudja fölhasználni azt az erőt, mely minden oldalról bőven kínálkozik. És mily lelkesedés szállta meg tengerpartunk lakosait, midőn annyi szerencsétlenség közepeit a lissai csata, Tegetthof szeretett alakjával, meglepte a világot; büszkén dobogott a legalsóbb szolgálatban álló tengerész szíve a kereskedelmi hajókon is, hogy ő azon nemzet lobogója alatt szolgál, mely soraiban ily hadi tengerészeket bír. De mit ér ez az önérzet, ha a lakosság anyagi érdekeinek emelésére oly kevés történik? ha bennök nem növesztetik nagyra az a tudat, hogy ők nem egyedül a tengerpart lakói, hanem az osztrák-magyar monarchia alattvalói? Csoda-e, ha ily körülmények közt Triesztben az irredentisták és Dalmáciában a montenegróiak nemzeti fölkelést tudnak kezdeni?!

«Mindaddig, míg Bécs az osztrák kereskedés központja, pénzerejével a saját tengerpartot, a saját tengert ignorálja és közvetlenül nem részesedik osztrák kikötőkön át az osztrák hajókkal az osztrák kereskedésben: soha sem fog elértetni az a cél, melyet megszoktak Triesztől várni. Mindaddig, míg az osztrák cégek Triesztben kisebb-

¹⁾ Über die Wichtigkeit des Meeres und dessen Verteidigung-Müve 134. 1.

ségben vannak, mindaddig, míg idegen fiókok, vagy olyanok, a kiket idegeneknek kell tartani, lényegesen befolyásolják a kereskedést és a forgalmat: az okvetetlen idegen érdekeknek szolgál.»*) Ezeket a szavakat Fiume érdekében magyar kereskedőink is szívökre vehetnék!

Ezért sürgette Dalmáciának a hátsó országokkal való vasúti összeköttetését, kívánta, hogy Trieszt rövidebb és olcsóbb vasutakkal jöjjön a monarchia fő termelő vidékeivel kapcsolatba, legyen a Dunával s a Drávával vasúti összeköttetésben; kívánta, hogy Fiume Magyarországgal direct csatlakozásban legyen és a Dunával és Szávával jöjjön érintkezésbe; utalt arra, hogy Boszniát és Hercegovinát közgazdaságilag hatalmunkba kell keríteni, kereskedését általunk kell üzni s vele éreztetni, hogy ez a közgazdasági hatalom fölötte, reá nézve előny.

De midőn így a kikötőknek a szárazfölddel való kapcsolatát kiemeli, egyúttal kitekint a messze világba és utal arra, hogy a hazai ipar termékeit messze földön, túl a tengereken kell értékesíteni s azokból e vidékekből közvetlenül kell behozni a szükséges fogyasztási czikkeket; föl kell szabadítani az osztrák-magyar piacot Németország kikötőinek monopolja alól, nem kell engedni, hogy ők legyenek kereskedőink, és hogy általok legyen az a nagy szükséglet fedezve, melyet a monarchia tengerentúli czikkeiben, kávéban, fűszerekben, pamutban, nyers bőrökben stb. évenként igényel. «Korunknak nem elég az, hogy egyes népek nagy országterületeken avagy világrészeken uralkodnak; korunk az egész világot akarja átölelni. Az európai államrendszer régóta Európán túl terjeszkedett és alig látszik messze távolban lenni azon korszak, a melyben nagy országtömegeknek még ismeretlen belseje az európai befolyásnak alája vettetik. Azok az államok, a melyek ezen világmozgalomban, az emberiség ezen haladásában nem akarnak vagy nem tudnak részesedni, lesüllyednek hatalmokban, fejlődésökben, szellemi tulajdonságaikban, ismereteikben és tehetségeikben; félreismerik azt a termé-

*) Mittheilungen über den Handel in den verschiedenen von Sr. Majestät Fregatte «No varra» berührten Länder der Erde. Müve 184. 1.

szeti törvényt, mely az anyagi és szellemi haladás ösztönének alapjául szolgál, és mely különösen a fehér fajnál a leg-súlyosabb következmények nélkül nem mellőzhető».*)

Ez okból óhajtotta, hogy az osztrák-magyar monarchia a hadi tengerészet igénybevételével a távol tengerentúli tartományokba expedíciókat küldjön. Tevékeny részt vett a «No varr a» expedícióban, ennek eredményeit kereskedelmi tekintetben is buzgón terjesztette. Később, 1860-ban, egy keleti expedíciónak tervezete érdekében promemoriát közölt, melyben utalt arra, hogy még a kisebb tengerész-államok is, pl. Poroszország, szükségét látták annak, hogy a keleti népekkel éreztesék hatalmokat egy hadi tengerészeti rajnak az ottani vizekben való megjelenése által. Kifejtette, hogy Japánnal semmiféle üzleti összeköttetések nem kezdhetők, ha a monarchia nem lép szerződéses viszonyba ez állammal. Szerződést pedig másképp nem lehet kötni, mintha a tengeri hatalom ldfejtetik, azaz, lia lobogónk alatt több hadi hajó jelenik meg. «Abban fekszik épen egy nagy hadi tengerészet előnye, hogy idegen területeket meglátogathat s ott bizonyos nyomást gyakorolhat, a nélkül, hogy az államok barátságos viszonyait még csak formailag is megszakítsa vagy óvásokra adna alkalmat, holott a szárazföldi sereg csak háború esetén mehet az ország határain át s a seregnek a határon való központosítása már okot ad komoly diplomatiái fejtegetésekre.»**)

Megmagyarázza, hogy a keleti tartományokban üzleti czégeink egy tapodtat sem haladhatnak, ha a legnevezetesebb helyeken konzulaink nincsenek. Es tervezete szerint ő Felsége első ízben 1866. márczius 21-én megengedte, hogy kereskedelem-politikai céllokból a keletázsiai vizekbe expedíció indíttassák. A bekövetkezett háborús viszonyok folytán az expedíció elmaradt akkor, s habár az 1867. február 27-én ismét elrendeltetett, a közbejött kiegyezési tárgyalások folytán csak 1868-ban indíttatott meg. A keletázsiai expedíciónak eredménye a Siammal 1869. május 17-én, a Klímával 1869 szeptember 2-án, a Japánnal 1869. október 18-án kötött

*) Project einer Expedition zu kandelpolitischen Zwecken nach Siam, Ckina und Japan. Műve 212. 1.

***) Ugyané mű 210. lapján.

barátsági és kereskedelmi szerződések, valamint a délamerikai államokkal kötött következő szerződések: Guatemalával 1870. február 28-án, Peruval 1870. május 2-án, Cliilével 1870. június 14-én, Uruguayval 1870. október 7-én és Argentínával 1870. október 27-én kötött barátsági és kereskedelmi szerződések; de a délamerikai államokban akkor éppen kitört politikai mozgalmak és változások folytán ezek a szerződések nem ratificáltak, s habár magyar törvénykönyvünkben mint törvénycikkek beiktatva is találhatóak, életbe soha sem léptek és nem is lépnek. Ugyanezen expedíció következménye, hogy most már a keleten Khina, Japán és Siam számára egy követségünk van, s azonkívül Shanghaiban (Khina) és Yokohamában (Japán) egy-egy konzult tartunk.*)

Ez alkalommal talán nem lesz felesleges fölemlíteni azt a körülményt is, hogy a kereskedők rendszerint a kormányban, hiányos konzuli képviselőben s más effélékben szokták keresni okát annak, hogy miért nem tudnak némely államban s országban lábrakapni s jobb eredményre vergődni. Ily megjegyzésekkel szemben helyesen mondja báró Wüllerstorf: «Igen hiányzanak még ez idő szerint ezen országokban a támaszpontok; de ki teremtette azokat más nemzetek számára? ha nem a saját egyéni energia, tevékenység és erkölcsi bátorság, támogatva azon ismeretek által, melyek szükségesek arra, hogy a világban saját magunk és hazánk javára működhessünk.»**)

A keleti expedíciók szervezésekor több ízben hangoztatja a gyarmatok szükségét s együk kedvelt eszméje, hogy szerezzon meg Ausztria egy gyarmatot, a hova a büntetéseket elküldi. A kormánynak e tekintetben ne legyen az a célja, hogy így a büntetéseket megbüntethesse, hanem hogy őket javítsa, bennök a gyarmat népesedésére alkalmas elemeket találhatna, s megkezdődnek az anyaország és gyarmata

*) Matlekovits. Az osztrák — magyar monarchia vámpolitikája 122. s köv. 1.

**) Mittheilungen über den Handel in den verschiedenen von Sr. Majestät Fregatte «Novarra» berührten Ländern der Erde. Műve 178. lap.

között az az élénk csereforgalom, a mely számos európai államnak oly nagy előnyére válik.*)

A hadi tengerészet jelentőségére lépten-nyomon figyelmeztet; nála e részben a katonaságnál oly gyakran előfordulni szokott aprólékosságok, pl. az egyenruházás szabása, vagy zsinórzata stb. erős gúnynyal ostoroztatnak; **) a liadi tengerészetet csak akkor tartja fejlődésre képesnek, ha folyvást a kereskedelmi tengerészet érdekeiben működik; hosszabb tanulmányozási utazásokat tesz; ez alkalommal nemcsak a monarchia lobogóját ismerteti meg a külföldi kikötőkben, hanem saját ott megjelenő s megforduló kereskedelmi hajóinknak támogatást és védelmet vagy legalább erkölcsi súlyt nyújt; szükség esetében jó tanácssal avagy tetteleg is segítséggel szolgál, s a mi fő, az ily utazások alkalmával szerzett különféle tanulmányokat a tudomány s a gyakorlat számára értékesíti, közzé teszi. Szerinte «tengerészeti szellem, ismeretek és tapasztalatok a helyi tengerben meg nem szerezhetők, és a tengerésztisztek önállóságot csak messze távol a hazai partoktól nyerhetnek».

Szavai tényleg nem is hangzottak el minden visszhang nélkül. Hadi tengerészetünk folyton tesz tanulmányi utakat és a «Zrínyi», «Fasana», «Albatros» útainak leírásáról szóló közlemények telve vannak értékes közgazdasági adatokkal, melyek csak arra várnak, hogy kereskedőink nagyobb figyelmet fordítva rajok, kellően felhasználják.⁹⁾

*) Mittheilungen über den Handel in den verschiedenen von Sr. Majestät Fregatte «Novarra» berührten Ländern der Erde. Müve 202. 1.

**) Tegetthof 1865. november 16-án Alexandriából irt levelében, melyben Wüllerstorfnak kereskedelmi miniszterré történt kinevezéséhez gratulál, a többek közt így szól: «Alles jubelt über Deinen Triumph, über die vom Kaiser getroffene Wahl, über die der Marine widerfahrene Auszeichnung, über den Neid gewisser Leute, die Österreichs Aufblühen nur auf Kravatten und Federbusche basiren.» Müve 624. 1.

A ki a közlekedési eszközök minél nagyobb fejlődését kívánja, a ki a vasúti hálózatnak a külföldi hálózattal való minél több ponton leendő kapcsolatba hozatalát óhajtja, a ki folyvást a tengernek, mint világforgalmi eszköznek, intenzívebb használatát ajánlja, az a vámpolitikában nem lehet az elzárkózás védője, annak a szabadkereskedés hívének kell lennie. És Wüllerstorf tényleg mindig hangosan kívánta a szabad szellemű vámpolitikát, éles szemmel észlelte az osztrák vámpolitika eddigi téves irányát és gyakorlatilag föllépett, támaszkodva némely, már báró Hock által kezdeményezett előmunkálatokra, hogy az osztrák-magyar monarchia vám-sorompóinál mutatkozó akadályok ledőljenek s a forgalom kifejlődésének megfelelően a kivitel és a behozatal szabad kapuk felé tódulhasson.

Műveiben mindenütt a szabadkereskedés szükségének mélyen átgondolt indító okaira akadunk; a közgazdasági élet természetéből vonja ki ezen eszmék nélkülözhetetlen voltát s főképp Ausztria számára föllátja azt, mint szem elől nem tévesztendő postulatumot.

«Rendes kelendőség és rendes munka mindenesetre a legjobb eszköz arra, hogy egy ország jóléte biztosíttassék, és egy jól rendezett államban arra kell törekedni, hogy a rendes kelendőség előmozdíttassék s ez által rendszeres munkásság létesíttessék.

«Rendes kelendőséget azonban egy ország belsejében magában alig lehet elérni; mert a kelendőség területe itt igen korlátolt.

«Csak akkor, ha nemcsak javakat termelünk, hanem ha azokat saját erőnkkel és eszközeinkkel a kereskedésbe és cserébe hoztuk, juthatunk összhangzó, minden oldalú közgazdasági fejlődésre és önállóságra, melyen ismét az ország politikai ereje és önállósága alapul és épül; csak akkor fektethetünk biztos alapokat anyagi erőnk és szellemi kifejlődésünk számára; csak így juthatunk azon népek között, melyek értékünket a direct forgalom útján megismerik, hatalomra és tekintélyre.

«Hogy állandó kelendőség biztosíttassék, a világpiacznak nyitva kell lennie, mert az emberek szükségletei legjobban versenyszerű módon elégíthetők ki.

«Rendszeres kivitel nem képzelhető rendes időkben, ha vele karöltve a behozatal egyenlő vagy arányos lépést nem tart, ha a kereskedés ki nem fejlődik. Ennek hiányában a kivitel csak akkor lehetséges, ha az áruk ára a belföldön a pénzjegyek nagymértékben elértéktelenülése folytán a külföld számára olcsóbb, vagy ha a külföldön a belföldről kivihető árukra nézve rendkívüli hiányt szenvednek, úgy, hogy ekkép a szükséglet rendkívül nagy és az illető áruk meghozatala szükségessé válik. Ilyen esetekben piacainkon a külföldi kereskedők, daczára a nagyobb áraknak, készpénzen vásárolnak.

«Az állam kormányának ez okból nem szabad a behozatal elé akadályokat gördíteni, mert ez által gátolja a kereskedést és a forgalmat; ellenkezőleg, elő kell azt mozdítania, hogy ekkép saját kivitelét és forgalmát éleszthesse. *)

«A határvámok adók, melyek az áruk árát nagyobbítják, még pedig nemcsak a behozott árukét, hanem a belföldön készültkét is. A belföldi termelő és gyáros ugyanis az áruk meghatározásánál nem árúinak valóságos költségei szerint irányozza magát, hanem azon árak szerint, melyeken a behozott áruk a piacokon még kelendők. Nyeresége ennél fogva a vevők rovására aránytalan nagy is lehet.»**)

Midőn így a szabadkereskedés szükségét elméletileg megállapítja, az osztrák vámpolitika jellemzésére a következőket mondja:

«A világkereskedés beható ismerete nélkül, még azon statisztikai adatok hiányában is, melyek a belső tevékenység és versenyképesség képét nyújthatnák, a kormány rendszer nélkül dolgozott, és a termelést, az ipart, a kereskedést és a forgalmat az államélet alárendelt tényezőinek tekintette, melyek a politikával sem kifelé, sem befelé lényeges összefüggésben nem állanak. Ily viszonyok közt érdekpoltikáról szó

*) Volkswirtschaftliche Grundsätze. Műve 6. 1.

**) Ugyané mű 1. lapján.

sem lehetett, és a kereskedésnek rideg elzárása a külföldtől mindinkább uralkodóvá vált; a kereskedésnek s a forgalomnak elemei is elrontattak. Igaz, voltak időnkint a szabadabb iránynak és felfogásnak is áramlatai, melyekhez vagy kényszerítve voltak, vagy melyek belátóbb férfiaktól eredtek, kik pillanatra befolyást gyakoroltak a kormányra. Ámde ez áramlatok soha sem tartottak elég soká, hogy rendszerré alakuljanak, és csakhamar egyéni érdekek által, melyek ismét uralomra vergődtek, elnyomattak.*)

«Különbözeti vámok, melyek oly nemzetek vagy államok javára létesítettek, melyeknek ipara és forgalma már is jelentékeny magasságot ért el és e tekintetben az illető kereskedelmi területtel szemben hatalmasabbak, ez utóbbinak közvetetten hátrányára szolgálnak, mert azon előrehaladottabb államok a kereskedésből származó minden nyereséget magokhoz ragadnak és a saját államot a külső kereskedelmi tevékenységtől függővé teszik. Ennek a következménye az, hogy a saját területen a kereskedői kar eltűnik. És ez a hátrány annál nagyobb, ha ez a saját terület tengerparttal bír, mely kedvezőtlenebb helyzetben van, mint a kedvezményes állam. A tengerpart kikötői ilyenkor csak a helyi kereskedésnek szolgálnak s jelentőségüket, mint kelendőségi piacok, mindennap jobban veszítik, mert a nagykereskedés fölkeresi a kedvezőbb, ha mindjárt hosszabb utat is. Ehhez járul még az is, hogy a kifejlődő szükség ezen kedvezményes forgalom számára tökéletesebb közlekedési vonalakat és kedvezőbb szállítási eszközöket létesít, míg a természetes irány felé azok elhanyagoltainak. Nálunk a kereskedés, a közlekedés, a forgalom akedvezményes (német) vámegylet területe felé fejlődött ki; Hamburg lett Ausztria fő kikötője. Németország kereskedői kara meghódította területeinket, melyeken ily kar ki nem fejlődhetett; a német kereskedés ebből azt a hasznot húzta, a mely nekünk juthatott volna. Kikötőink naponkint üresebbekké és szegényebbekké lettek és hajózásunk a birodalom és pénzügyeinek nagy hátrányára nagyon szenved.**)

*) Volkswirtschaftliche Studien IL Österreich im Welthandel. Műve 32. 1.

**) Volkswirtschaftliche Grundsätze. Műve 9. 1.

«Különbözeti vámok a forgalomnak egyoldalú kedvezményezése; a forgalmat más irányok hátrányára egy irányba terelik és az előbbi irányok fejlődése még nagyobb mértékben marad vissza, mint azt a vámtételek különböző volta látszólag megengedné. Miután ily vámtételek inkább politikai, mint közgazdasági alapelvekből származnak, rendszerint a forgalmat is természetellenes, a termelés, az ipar és a kereskedés fejlődésére hátrányos módon fejlesztik.¹⁾

«Nálunk ezeken kívül még egészen ferde volt a vámpolitika, mely saját tengerészetiünkhöz az egyenes összeköttetés létesíthetőségét majdnem lehetetlenné tette, és odahatott, hogy az összeköttetések az északkal és Törökországgal sokkal kedvezőbbekké alakuljanak, mint saját partjainkkal. Ha ezen viszonyok újabb időben sokkal kedvezőbbekké alakultak is, az előbbi hibák még mindig érezhetőek.²⁾

Az osztrák vámpolitika történetéből ismeretes,³⁾ hogy a legújabb időkig (1866-ig) az intéző államférfiak összes figyelmüket csak arra fordították, hogy a vámpolitika segítségével Ausztria hatalmi állása Németországban biztosíttassék, illetőleg a Poroszországgal való rivalitás Ausztria javára dőljön el. A vámegegyesülés Németországgal volt a jelszó; ez okból kötött meg az osztrák-porosz vám- és kereskedelmi szerződés 1853. február 19-én; ez okból alakított át 1853-ban az általános vámtarifa, ez okból folyt 1860 óta egy erős küzdelem a porosz-francia szerződés megkötésének megakadályozására, s az 1853-iki szerződés 3-ik cikke értelmében megkezdettek 1860 óta a tárgyalások a német vámegegyesülettel való teljes egybeforrás végett; ez okból készítettett elő és bocsátott közre 1863-ban egy vámtarifa-javaslat, még pedig lehetőleg szabadkereskedelmi irányban, hogy a német államok ne ijedjenek vissza Ausztria politikájától s hajlandóbbak legyenek az egyesülés lehetővé tételére közreműködni.

Ezen irányeszmék következménye volt azután az, hogy a monarchia kereskedelme egész erővel csak

¹⁾ Volkswirtschaftliche Grundsätze. Műve 9. 1.

²⁾ Österreich und das Meer. Műve 170. 1.

³⁾ V. ö. Matlekovits. Az osztrák-magyar monarchia vámpolitikája. Különösen 14. s köv. lapjain.

felé gravitált. A monarchia akkor tulajdonképpen csak Németországgal állott szerződéses viszonyban; legalább vámtételek más állammal nem voltak megkötve; és Németország majdnem az összes vámtarifán végig számos kedvezményben részesült. Ezzel szemben Istria, Trieszt, Fiume, Portoré, Buccari, Carlopago, Zengg szabad kikötők, illetőleg kereskedelmileg a monarchiától elkülönített területek voltak, és Dalmácia egészen külön vámtarifa alá esett; igaz ugyan, hogy az ország számára élelmezési és ellátási szempontból kedvezőbb helyzet teremtése végett, de ez az ország így' közgazdasági tekintetben mégis külön való testté fejlesztetett.

Wüllerstorf még mielőtt az 1866-diki prágai békekötés a német főhatalom álmadozott kilátását örökké elvette, határozottan arra törekedett, hogy a monarchia kereskedése Németország egyoldalú legyeztetése alól felszabaduljon; és ezt nemcsak vasúti politikája, hanem főképp az által is vélte elérhetőnek, hogy Németországon kívül más európai államokat is kedvező vámtételekben részesítsen, s ez okból az úgynevezett szerződéses vámpolitika terére lépett. Jól ismerte azokat a nehézségeket, a melyekkel e téren meg kell küzdenie. «Egy olyan kereskedelmi politikának eredményei, melynél az alapok és az elvek hiányoztak, az idők folyásával felhalmozódtak és az új épület művét igen fáradságossá tették. A belföldi ipar, a mely az uralkodó rendszerhez simult, azon hithez volt szoktatva, hogy a kereskedésnek rendkívül ellenséges védelem a menekvés egyedüli útja, és elfelejtette, hogy vü'ágzása nem alapulhat a birodalom népessége rovásán föntartott monopolon, hanem a kifelé irányuló tevékeny - ségen, a melyből az árúcsere, a kereskedés egyedüli alapja, kifejlődik.»*) ő, a ki határozottan a különbözeti vámtételek veszélyességét átlátta és ezt több ízben irataiban hangoztatja is, nagyon jól látta, hogy az osztrák iparosokkal szemben a vámtarifa-reformot akkép, hogy autonóm szabadelvű vámtarifát létesítsen, keresztül vinni lehetetlenség. Hiszen midőn híre járt az angol szerződés megkötése alkalmából, hogy a

*) A trieszti kereskedelmi kamarához intézett leveléből. Műve 631. l.

vasvámok is le fognának szállíttatni, az osztrák iparosok oly agitációt fejtettek ki, hogy nemcsak valamennyi érdekelt vasmű-tulajdonos, hanem a jelentékenyebb kereskedelmi kamarák, közöttük a magyarországiak közül a kassai,¹⁾ de sőt a magyar országi sajtó, élőkön a «Pesti Napló», hangosan követelték, hogy a kormány ne menjen oly messze s ne rontsa meg az ország vasiparát.²⁾

Rálépett tehát a szerződéses politika terére; a már hivatalba lépése előtt Angolországgal megkezdett tárgyalásokat 1865. december 16-án a szerződés megkötésével befejezte;³⁾ Franciaországgal még 1865. december havában Schwarzenborn párisi konzul (utóbb az 1873-iki világkiállítás ismeretes elnöke és rendezője) megkezdte az alkudozásokat, melyeket később Depretis osztályfőnök (a későbbi pénzügyminiszter) 1866. október 12-én személyesen vezetett Párisban, s melyek az 1866. december 11-én aláírt szerződéshez vezettek;⁴⁾ megkezdettek a prágai béke értelmében az 1865. áprilisi szerződés megújítása végett Németországgal 1866 végén a szerződési tárgyalások (a melyek azonban csak 1868. ápril 9-én vezettek eredményre);⁵⁾ megkezdődtek az 1866. október 3-diki bécsi béke XXI. cikke értelmében 1867 elején Olaszországgal a tárgyalások, melyek az 1867. ápril 23-án Florenczben aláírt szerződést eredményezték;⁶⁾ megkezdődtek az 1867. év első napjaiban Svájczzal is a tárgyalások (melyek az 1868. július 14-én megkötött szerződést eredményezték);⁷⁾ végül Belgiummal és Németalfölddel is legalább a legtöbb kedvezés alapján folytak a tárgyalások, s az 1867. február 23-án, illetőleg márczius 26-án kötött szerződéseket eredményezték. Oroszországgal is kezdett tárgyalásokat, de ezek ép úgy, mint a más államok által Oroszországgal kezdett hasonló tárgyalások, eredményre nem vezettek.⁸⁾

¹⁾ M L. a «Pesti Napló» 1866. évfolyama ápril 9. számát.

²⁾ L. a «Pesti Napló» 1866 ápril 21. számában a vezércikket.

³⁾ V. ö. Matlekovits. Az osztrák-magyar monarchia vámpolitikája, 90. l.

⁴⁾ U. o. 87. l. — ⁵⁾ U. o. 103. l.

⁵⁾ U. o. 91. l. — ⁷⁾ TJ. o. 120. l.

⁶⁾ A klagenfurti kereskedelmi kamarához intézett leveléből. Műve 635. l.

A kereskedelmi szerződéseken kívül magát az általános vámtarifa tételeit is több ízben leszállította, így 1866. január 22-én, továbbá ugyanazon év október 10-én és 1867. február 3-án.*)

VI.

Az általa megkezdett irány uralkodó maradt a legújabb időkig: már nem működött, de az általa mozgásba hozott görgeteg természetes súlyánál fogva ellenállhatatlanul tovább hömpölygött; hiába volt minden ellenszenv, hasztalan volt a kislelkűek jajveszóklése. A szerződéses államok sorába nemsokára Spanyolország és Portugália, Svéd- és Norvégország, Románia és Szerbia, Dánország és Görögország lépett, és a különbözeti vámok rendszere tényleg inkább papíron, mint a gyakorlatban maradt, és íredig annál is inkább, mert 1868-ban (a XXXVI. törvénycikk által) mindazon vámmenteségek és vámleszállítások, melyek külállamoknak szerződések által biztosítottak, ugyanazon föltételek alatt a Dalmáciából és az összes vámkülzetekből behozott czikkekre is kiterjesztettek, és a törvény ezen határozata oly tág magyarázatot nyert, hogy bármely vidékről tengeren jövő árúk Trieszten át például ép úgy kezeltettek, mintha Németországból jönnének valamely vámhivatalhoz.

Hogy azonban az adriai tengerpart s kivált Fiume azon jelentőségre emeltessék, melyet Wüllerstorf mindig hangoztatott, s mely nekik helyzetüknél fogva jutna, ehhez még a

1) Reichsgesetzblatt JS66. évfolyama 17. 1. Erlass der Ministerien der Finanzen und des Handels vom 22. Jänner über Aenderungen der Eingangszölle für Fische, Schnecken und sonstige Wasserthiere und des Ausgangszolles für Hadern. — U o. 361. 1. Erlass der Ministerien der Finanzen und des Handels vom 10. October 1866. betreffend einige Aenderungen der Zollbestimmungen für Eisenguss, Wollengarne, Seilerwaaren, Leinenwaaren, Maschinen und chemischen Producte n. b. b. — 1867. évfolyama 89. 1. Verordnung der Minister der Finanzen und des Handels vom 3. Februar 1867. betreffend Aenderungen der Zollbestimmungen für einige Rohstoffe und Halbfabrikate.

differentiális vámok hátrányainak fölismerésén kívül más hatalmas és erőszakos befolyásokra volt szükségünk. Csak mintán Bosznia és Hercegovina elfoglaltatott, s e két tartomány az osztrák-magyar vámterületbe belévonatott (1879: LII. t. ez.), csak akkor lett Dalmácia és Isztria (valamint az apró szabad kikötők) külön állása is megszüntetve s lettek ezek a vidékek és a monarchia többi országaival közgazdaságilag (1879:Lili. és LY. t. ez.) egybeolvasztva; és csak midőn Bismarck vasúti tarif-reformjával, s későbbben elszigetelő védvámpolitikájával maga adta meg a lökést arra, hogy közgazdasági tekintetben ne egyedül Németországban keressük üdvösségünket, csak ekkor történtek erélyesebb intézkedések arra, hogy terményeink a tengeren s főkép Fiúmén át nagyobb és rendszeres forgalom felett rendelkezzenek. A Fiúmében megkezdett építkezések nagyobb erővel folytattak, a vasutak államosítása oly irányba tereltetett, hogy a Fiúméba vezető vonalakon az állam maga legyen a viteldíjak felállításában irányadó, s kedvező szállítási díjak által nagyobb előnyben részesítse termelésünket. A rendszeres gőzhajó-járatok is ez időtől fogva kezdődnek s főkép az Adria gőzhajózási társulat megteremtése és időnként jobb dotatiója által a magyar kikötő számára is oly előnyök biztosítottak, melyek a rendszeres fuvarozást lehetővé és könnyűvé teszik. (1879:LIX. t. ez. az Angolország és Fiume közt eszközendő kereskedelmi gőzhajózási járatok segélyezésére engedélyezendő póthitelről; 1880: XXV. t. ez. a Fiume és a nyugoteurópai kikötők közt rendes gőzhajózási összeköttetés létesítéséről; 1882: XIII. és az 1886: XXX. t.-czikkbe iktatott «Adria» szerződés.) Végre maga a vámtörvényhozás is tengerünk emeléséről kezdett gondoskodni, a mennyiben némely tengerentúli czikkre, kivált a kávéra s gyarmat-czikkekre a tengeren való behozatal alkalmából kedvezőbb vámtételek szabattak meg s így épen ellenkezőleg az előbb követett rendszerrel, nem Németország határa, hanem a tenger felől jövő forgalom részesült különözeti kezelésben és előnyben. (Az 1882: XVI. t. cz.-ben foglalt általános vámtarifá szerint a kávé 40 frt helyett 37, a thea 100 frt helyett 90. a bors, fahéj, csillagos ánizs, szegfűszeg, szerecsendióvirág, szerecsendió, kardamom, sáfrány és

vanília a rendes vámnál 5 forinttal kisebb vámot enged a tengeren való behozatalnál.)

Mily kedvező hatással voltak a tengeri kereskedés emelésére szolgáló intézkedések, kitűnik a forgalmi adatokból; az osztrák-magyar monarchia forgalma volt:

években	Behozatal átlaga			Kivitel átlaga		
	összesen millió forint	a tengeren át az összes behozatal	%	összesen millió forint	a tengeren át az összes kivitel	%
1854—1858.	246.4	57.7	22	235.5	40.8	17
1859—1863.	229.3	44.8	19	268.6	48.9	18
1864—1868.	282.2	39.9	14	366.7	66.1	18
1869—1873.	517.7	74.7	14	422.5	68.8	16
1874—1878.	563.7	91.7	14	594.0	101.8	17
1879—1883.	618.2	112.4	18	724.7	175.1	17
1884.	612.3	127.9	20	691.5	137.3	19
1885.	557.9	119.8	21	672.1	146.6	21
1886.	539.2	127.8	23	698.6	145.4	20
1887.	568.8	130.7	23	672.8	136.3	20

forgalom a behozatalnál az összes behozatal 14 százalékáról 23-ra, a kivitelnél pedig 18 százalékról 20-ra emelkedett; és ha ez az arány, tekintettel az összes forgalom óriási mértékben való emelkedésére, első pillanatra nem látszik is valami rendkívülinek, az emelkedést kellően méltatni fogjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy míg a behozatalnál az összes behozatal az 1864—1868. évi átlaghoz képest 101%-kai emelkedett, addig a tengeren való behozatal emelkedése 233%-ra rúg, és míg az összes kivitel ugyanazon időben 83% emelkedést mutat, a tengeren való kivitel 106%-ra rúg.

Mily hatása volt a tengeri kereskedés számára adott vámkedvezményeknek, ezt a következő összeállítás mutatja. Behozott az osztrák-magyar monarchiába:

	Az 1877., 1878. és 1879. években átlag egy évben			1887-ik évben		
	összesen q	tengeren q	%	összesen q	tengeren q	%
Kakao	2,921	4	0	4,998	3,288	65
Nyers kávé	310,000	64,500	21	319,000	277,231	88
Fűszerek	22,726	4,406	29	25,679	25,072	97
Thea	3,565	45	1	5,359	4,031	75
Rizs	320,388	26,902	8	636,189	322,331	50
Pálmaolaj	43,074	15,469	13	72,918	25,283	34

De nemcsak a kedvezésben részesülő árúk jöttek nagyobb mennyiségben most már a tengeri utakon, hanem más tengerentúli árúknál is tapasztalható a behozatal arányos emelkedése; ugyanis behozatott:

	Az 1877., 1878. és 1879. években átlag egy évben			1887-ik évben		
	összesen	tengeren	%	összesen	tengeren	%
	q	q		q	q	
Nyers bőrok ...	77,164	21,942	28	202,986	66,543	32
Gyöngyház ...	17,010	9,071	53	27,741	15,918	57
Pestőfa ...	75,098	25,154	31	91,019	38,125	41
Indigó ...	7,902	2,249	29	8,362	3,742	44
Petroleum...	1.008.891	339.043	33	1.133.004	689.046	60

Kivált Fiume kereskedése emelkedett nemcsak azon általános forgalmi és kereskedelem-politikai okokból, melyek egyáltalában a tengeri kereskedést fokozták, hanem kivált azon vasúti politika, valamint azon nagy investíciók folytán, melyeket a magyar állam Fiume kikötőjének megteremtésére fordított, s végül azon áldozatok következtében, melyeket a magyar törvényhozás a rendes gőzhajózatok létesítése és segélyezése ügyében következetesen megszavaz. Jelenleg az Adria tengeri hajózási társaság, szerződése értelmében, évi 350,000 forint államsegélyért havonként kétszer Fiume és Liverpool közt (5980 tengeri mértföld egy járat), havonként egyszer Fiume és Glasgow közt (6140 mf.), havonként kétszer Fiume-London, Hull vagy Leith közt (6160, illetőleg 6380 és 6740 mf.), havonként egyszer Fiume és Bordeaux közt (5420 mértföld), havonként egyszer Fiume és Bouen, Havre vagy Dunkerque közt (6000, illetőleg 5800 vagy 6080 mf.) jár rendes és előre hirdetett utakon. Azonkívül köteles kellő rakomány létében a következő vonalakon járni és pedig: Fiume és Glasgow közt a rendes járatokon kívül egyszer havonként. Fiuméből Amsterdamba vagy Antwerpenbe (3210, illetőleg 3160 mf.) havonként egyszer, Fiuméből Spanyolországba havonként egyszer egy-egy járatért 1200 forint külön segélyezés mellett; Fiuméből Máltába és Tunisba (740 mf.) 1200 fi t külön segélyezés mellett; Fiuméből Braziliába és vissza évenként hatszor, egy-egy útért 3000 arany forint külön segélyezés mellett.

A zenggi Ivrajcz és társa cég alatt működő társaság évi

9000 fit államsegélylyel föntartja a következő rendes vonalakat: Zengg és Fiume közt (56 mértföld) nyáron hetenkint hat, télen három járatot, Zengg és Pago közt (74 mértföld) hetenkint egy járatot, Zengg és Zára közt (130 mértföld) hetenkint egy járatot. — Schwarz és társa zágrábi czég «Impresa Fiume-Venezia» nevű vállalata hetenkint egy járatot Fiume és Velence közt (246 mértföld) 8000 forint segélylyel tart fönn. A Sverljuga és társa fiumei czég 42,000 forint államsegélylyel jár hetenkint egyszer Fiume és Metkovicli közt (420 mértföld) és egyszer Fiume és Bagusa közt (488 mf.), továbbá évi 5000 fít államsegélylyel jár hetenkint nyáron háromszor, télen kétszer Fiume és Pola közt(104mf.).

Fiume forgalma általában, de Trieszttel összehasonlítva is rendkívül emelkedett. 1880 óta behozatala háromszor oly nagy, kivitele pedig majdnem négyszer nagyobb, holott ugyanazon időben Trieszt tengeri kereskedése a behozatalnál alig 50%-kal, a kivitelnél 30%-kal emelkedett. A forgalom kitűnik a következő táblázatból Tengeren volt:

évb.	a behozatal		a kivitel	
	Fiumében ezer	Triesztben ezer	Fiumében ezer	Triesztben ezer
1855.	7,465 fít	— fít	6,290 fít	— fít
1860.	5,515 "	97,097 "	7,442 "	85,587 "
1865.	5,772 "	76,244 "	5,220 "	95,825 "
1870.	7,951 "	125,869 "	5,429 "	100,423 "
1875.	8,884 "	137,767 "	8,681 "	102,442 "
1880.	7,851 "	135,033 "	19,362 "	117,194 "
1881.	12,179 "	157,171 "	22,323 "	134,330 "
1882.	14,828 "	162,778 "	29,149 "	147,488 "
1883.	21,712 "	185,093 "	43,011 "	146,913 "
1884.	23,224 "	186,370 "	44,950 "	160,338 "
1885.	21,882 "	167,619 "	54,333 "	164,031 "
1886.	21,760 "	179,606 "	53,861 "	162,520 "
1887.	20,719 "	196,858 "	54,459 "	175,474 "
1888.	23,723 "	194,922 "	68,204 "	156,857 "

(A fiumei adatokat 1884-ig l. «Fiume kikötőjének hajózási forgalma az utolsó 70 évb. Fiume 1885.»; — az utolsó évekre nézve pedig a «Közgazdasági Értesítő» illető száma; — Triesztre nézve «Commercio di Trieste 1888».)

VII.

És most legyen szabad egy pillantást vetni a liberális közgazdasági politika eredményére s látni fogjuk, hogy a szabadelvű közgazdasági politika s kivált a szabadelvű vámpolitika kedvező hatását kétségtelen adatokkal igazolja a statisztika.

A külkereskedelem aránytalan emelkedést mutat; szemben azon stagnációval, mely 1865 előtt jellemzi a monarchia külkereskedését, ezen idő óta folytonos és pedig óriási emelkedés mutatkozik, melyet csak 1883 után az árak depreciációja s az elzárkózási vámpolitika lankaszt meg egykevessé.

A behozatal, még a kedvezőtlen 1887-iki évet véve is, az 1864—1868-iki évek átlagához képest 100%-kal, a kivitel 83%-kal, az átvitel 105%-kal nagyobb, már pedig itt minden egyes % nagy összegeket jelent, mert az alapszám 100 millió. Ugyanis a külforgalom volt:

Évek atlagában	Millio forintokban	
	behozatal	kivitel
1854—1858.	246.4	235.5
1859—1863.	229.3	268.6
1864—1868.	282.2	366.7
1869—1873.	517.7	422.5
1874—1878.	563.7	514.6
1879—1883.	618.2	724.7
1884.	612.3	691.6
1885.	557.3	672.5
1886.	539.2	698.6
1887.	568.6	672.6

1857. évben	Métermázsakban
	behozatal
1857.	947,759
1860.	1,549,889
1865.	1,489,874
1870.	2,238,105
1875.	5,044,674
1880.	4,498,851
1885.	4,524,678
1886.	3,967,364
1887.	4,553,716

Mily kedvezően hatott különben a belső termelésre s jólére a szabadelvű rendszer, az meglátszik a közgazdaság minden egyes ágában. A mezőgazdaság egyáltalában haladt: rendelkezésre óriási piacok nyíltak, s a gabnakivitel, a borkivitel s a mezőgazdasággal kapcsolatos iparágak, a malomipar, a cukor- és szeszipar terményei roppant kivitelnek örvendenek.

A gabnakivitel az 1861—1865-iki évek átlagához képest legnagyobb volt az 1881—1885-iki évek átlagában, s ekkor az előbbi korszakhoz képest 331%-kai nagyobb emelkedést (sőt még az 1887-ik évben is 318%-kot) mutat.

A borkivitel emelkedett 593%-kai, a liszt kivitel 193%-kal, sőtakereskedelem-politikailag még szabadelvű 1876—1880-iki évekhez viszonyítva, 302%-kal; a cukorkivitel 3810%-kal, és a szesz kivitel 301 százalékkal, illetőleg az ezen cikkiek nézve legelőnyösebb 1881—1885-iki időszakhoz viszonyítva, 461%-kal, s végre a sör kivitele 554%-kal.

A nevezett cikkek kivitelének részleteit mutatja a következő összeállítás. Kivitetett métermázsákban:

Évek átlagában	Gabona	Liszt	Bor	Szesz	Sör	Cukor
1836—40.	704 ezer	98 ezer	86 ezer	7.4 ezer	3.4 ezer	— ezer
1841—45.	874 *	136 *	109 *	8.5 *	3 *	— *
1846—50.	456 *	45 *	84 *	3.1 *	3.4 *	— *
1851—55.	558 *	71 *	74 *	4.0 *	3.2 *	— *
1856—60.	1,905 *	240 *	106 *	34 *	16.5 *	1.5 *
1861—65.	3,469 *	440 *	120 *	37 *	62 *	57 *
1866—70.	8,074 *	1,248 *	150 *	147 *	165 *	289 *
1871—75.	4,577 *	876 *	141 *	50 *	267 *	774 *
1876—80.	8,225 *	1,771 *	396 *	171 *	315 *	1,806 *
1881—85.	7,772 *	1,615 *	469 *	221 *	345 *	2,673 *
1886.	6,431 *	1,466 *	822 *	141 *	385 *	2,430 *
1887.	7,797 *	1,290 *	735 *	87 *	405 *	2,229 *

De nemcsak a kivitel adatai, hanem a statisztika más-féle adatai is igazolják az említett termelési ágak nagyfokú haladását. Így búzatermelésünk hektáronként adott az 1869—1873-iki átlag szerint 8.45 hektolitert, az 1874—1878-iki átlag szerint 10.15 hl.-t, az 1879—1883-iki átlag szerint 12.47 hl.-t és az 1884—1888-iki átlag szerint 15.40 hektolitert*.)

*) Lásd Keleti Károly. Idei aratásunk és a statisztika. A «Nemzetgazdasági Szemle» 1889. évfolyama 658. l.

A malomipar óriási haladása kitetszik a budapesti mal-
mok növekedéséből s őrlési tevékenységéből. Ugyanis:

Évek	malom	531,000 q búzát
1865. évben működött	3	531,000 q búzát
1867. " " "	5	1,807,000 " "
1868. " " "	6	1,450,000 " "
1869. " " "	8	2,236,000 " "
1870. " " "	9	2,667,000 " "
1875. " " "	10	2,903,000 " "
1880. " " "	10	3,542,000 " "
1884. " " "	11	5,461,000 " "
1885. " " "	11	5,814,000 " "

Az ipar minden ága is kétségtelenül mindinkább hala-
dott és erősödött. Kitűnik ez egyrészt a kőszéntermelés és a
kőszénfogyasztás rendkívüli emelkedéséből. Így a kőszén-
termelés emelkedett 300%-kal, a kőszén kivitele 1309%-kal.
A mint ez a következő táblázatból kitűnik:

Évek általában	Behozatal	Kivitel
1836—1840.	204 ezer q	141 ezer q
1841—1845.	325 " "	371 " "
1846—1850.	474 " "	542 " "
1851—1855.	1,023 " "	855 " "
1856—1860.	1,832 " "	1,843 " "
1861—1865.	3,256 " "	3,425 " "
1866—1870.	5,764 " "	7,534 " "
1871—1875.	15,984 " "	17,517 " "
1876—1880.	18,591 " "	30,819 " "
1881—1885.	23,803 " "	38,921 " "
1886.	27,212 " "	45,045 " "
1887.	28,747 " "	47,479 " "

A kőszéntermelés emelkedett Ausztriában 335, Magyar-
országban 314%-kal, a mint ez a következő táblázatból ki-
vehető; termeltetett:

¹⁾ L. Burckard Konrád. A magyar malomipar jelen helyzete és
jövője. A budapesti 1885-iki országos kiállításról hivatalos jelentés.
III. köt. 33. l.

A főbb iparágak nyersanyagának behozatala fokozatosan nagy mértékben emelkedik, így az 18(11—1865-diki időszak átlagához képest 1887-ben nyers pamutnál 362%, pamutfonálnál 64%, nyers vasnál: 261% (sőt a vasútépítésre nézve jelentős 1871 — 1875-diki időszakban 878%), nyers len, kendernél és jutánál 237%, nyers gyapjúnál 139, és gyapjúfonálnál 196%-kal nagyobb a behozatal. A behozatal részleteit a következő összeállítás mutatja:

Évek átlaga	Pamut ezer q	Pamutfonál ezer q	Nyers vas ezer q	Len, kender juta ezer q	Gyapju ezer q	Gyapjú- fonál ezer q
1836—1840.	135	35	7	75	24	2
1841—1845.	192	28	11	66	30	5
1846—1850.	238	25	11	45	32	9
1851—1855.	330	39	123	65	89	12
1856—1860.	395	72	246	93	99	13
1861—1865.	249	67	152	137	112	17
1866—1870.	390	87	959	188	131	28
1871—1875.	513	116	1.487	299	151	34
1876—1880.	637	125	619	329	183	34
1881—1885.	887	122	1.278	427	248	44
1886.	976	117	700	462	226	48
1887.	1.152	110	550	460	268	52

Ugyanezen időszakban a főbb iparágak cikkei sokszorosan emelkedő kivitelt mutatnak. Így az 1861 — 1865-diki időszak átlag kiviteléhez arányosítva 1887-ben a kivitel nagyobb volt pamutárúknál 227%-kal, üvegárúknál 301 %-kal. lenfonálnál 227%-kal, papirosnál 493%-kal, gyapjúárúknál 42%-kal, illetőleg a nagyobb forgalmú 1886. évben 58°/_{*>}-1[^]al. A kivitel részleteit s a fokozatos emelkedést a következő táblázat mutatja:

Kivitetett:

Évek átlaga	Pamutárúk q	Üveg ezer q	Lenfonál ezer q	Papíros ezer q	Gyapjárék q
1836—1840.	3,600	33	4	31	15,700
1841—1845.	3,200	70	3	31	15,700
1846—1850.	3,200	68	2	20	17,400
1851—1855.	4,500	83	4	29	19,000
1856—1860.	10,000	96	9	40	21,900
1861—1865.	11,500	112	31	60	33,700
1866—1870.	11,600	160	36	64	37,500
1871—1875.	14,000	221	74	102	38,600
1876—1880.	25,900	268	86	182	42,600
1881—1885.	35,400	372	95	270	50,100
1886.	38,300	405	105	329	53,300
1887.	37,600	450	102	361	47,900

Egyébiránt, hogy a szabadkereskedelem szakában a főbb iparágak nagy lendületet mutatnak, ezt más adatok is igazolják. Így a pamutipar folytonos emelkedésére mutat a pamut-fonodákban működésben levő orsók számának következetes emelkedése; az e részben rendelkezésre álló adatok szerint az osztrák-magyar monarchiában működésben állt:

1851. évben	---	---	---	1,330,000 orsó
1859. " "	---	---	---	1,464,000 "
1871. " "	---	---	---	1,526,555 "
1876. " "	---	---	---	1,570,469 "
1880. " "	---	---	---	1,684,889 "
1882. " "	---	---	---	1,798,645 "
1884. " "	---	---	---	2,076,891 " *)

A pamutszövés is folytonosan halad. Ugyanis a mechanikai szövőszekek száma volt:

1851. évben	---	---	---	1,000 szövőszek
1859. " "	---	---	---	10,000 "
1870. " "	---	---	---	16,000 "
1871. " "	---	---	---	17,500 "
1875. " "	---	---	---	21,000 "
1880. " "	---	---	---	30,000 "

*) Az 1871. év adatai Peez Baumwollindustrie című és a bécsi 1873-diki vilákiállítás hivatalos jelentései közt megjelent műve 18. l., — az 1851.. 1859. és 1876. évek Chlumeczy volt kereskedelmi miniszternek az 1878-ik évi kiegészés alkalmából mondott beszédé-

A gyapjúipar emelkedésére kevés pozitív adat áll rendelkezésre, de ez is elég annak megítélésére, hogy a szabadkereskedés ezt az ipart nem hogy meg nem ölte, hanem tényleg emelte. Az osztrák iparstatisztikai főlvétel 1880-ról és Brachelli és Migerka «Österreichs commerciale und industrielle Entwicklung» című 1873. évben megjelent műve szerint 1880-ban volt 459,000 orsó a posztófonálnál, 94,270 orsó a fésűsfonálnál, 9,090 orsó a czéznázásnál működésben; továbbá a posztógyártásnál 3620 mechanikai szövőszék, a fésűsfonál szövésénél 9,089 kézi és 7831 mechanikai, összesen 16,920 szövőszék működött. Holott a hetvenes években a fésűsfonál fonásánál csak 50,000 orsó, a mechanikai posztógyártásnál 1500 és a fésűsfonál szövésénél 15,000 szövőszék volt tevékenységben.

A leniparnál volt tevékeny:

1862. évben	150,500 orsó
1870. " " " " " "	370,790 "
1880. " " " " " "	339,566 "

továbbá a hetvenes években 346 mechanikai szövőszék, 1880-ban 757. —A jutaipar csak a legújabb időben fejlődött, 1870-ben 2,840 orsó, 1880-ban 6472, az előbbi évben 147 mechanikai szövőszék, 1880-ban 387 volt működésben.

VIII.

A körülmények, Európa több államainak határozott elzárkozási politikája, az agrarismus, az áruk depreciációja az osztrák-magyar monarchiát is újból arra kényszerítették ugyan, hogy elhagyja az oly sikerrel és eredménnyel folytatott szabadkereskedelmi irányt: de ezen eltérés nem lehet rendszer, nem maradhat meg állandóan, mert hiányzik benne a közgazdasági élet logikája, hiányzik benne az alap, melyre az

ben a Reichsrath VIII. ülés 347-diki ülés gyorsírói följegyzéseiben (11,281. lap), — a többiek az osztrák kormánynak az 1882-diki vámtarifa módosításakor betejesztett megokolásában (17 lap) találhatók.

elzárkózás a maga rendszerét vetheti. Lehetetlen egyrészt követelni, hogy a vasúti hálózat a vele kapcsolatos postával, teleg-ráffal és telefonnal minél sűrűbbé váljék, hogy ezen forgalmi eszközök a nemzetek közt is nemzetközi szerződések által egy-öntetűebbekké s használatuk olcsóbbá tétessék, s másrészt ismét azt követelni, hogy a forgalom minden állam határain a vámsorompók fogyasztásai által korlátoztassék. Lehetetlen egyrészt kívánni, hogy a belföldi termelés, a belföldi ipar a technika haladásának összes eszközeit fölhasználja, a tőke egész hatalmával a nagyban termelésre vesse magát, és azután másrészt az elzárkózási politikával azt eredményezni, hogy más államok is a prohibitio terére lépjenek, s hogy így a nagy termelés és a nagy ipar cikkei a világpiacra ne juthassanak.

Korunk technikája, állami adminisztrációja, közgazdasági organismusa mellett lehetetlen nemcsak a haladás, de a megélés is a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedés terén, lia 40—50 millió lélek fogyasztására korlátolt állam vagy nemzet áll csak rendelkezésre. Vágy' a szabadkereskedésnek kell a legközelebbi időkbén ismét uralkodóvá lenni az európai continensen, vagy a közgazdasági területnek oly egyesülése fog megteremtetni, a melyben a nagy termelés cikkei számára a szabad forgalom megadatik s az elzárkózás más területekkel szemben mint védelem továbbra is föntartatik. Úgynevezett vámegegyesülések fognak keletkezni, melyek azután közgazdasági viszonyaik kölcsönös méltatásával a forgalmat magok közt szabályozhatják s a különböző gazdasági viszonyoknak megfelelően korlátozhatják is, de mindig szem előtt tartva azt a nagy elvet, hogy a mezőgazdaság, az ipái- fejlődése napjainkban elég nagy fogyasztási terület nélkül lehetetlen.

És ha a gazdasági válság, mely részben az elzárkózás rendszere következtében is főkép 1885 óta mindinkább érezhetőbbé válik, nem mutatkozik következményeiben nagyobb károsodásokkal, az első sorban tulajdonítható azon körülménynek, hogy a szabadkereskedés hatása még mindig érezhetővé teszi magát a világforgalomban: és ép úgy, mint az anyagi világban a nagyobb tömeg, ha egyszer egy erő megindította, tovább marad ugyanazon irányban mozgásban, még akkor is,

ha a mozdító erő megszűnt működni, a közgazdaság terén is még ugyanazon irányban mozog az egész élet.

Ez iránynak megteremtője az osztrák-magyar monarchiában b. Wüllerstorf, és értekezésemet nem zárhatom he méltóbb szavakkal, mint azokkal, melyeket ő maga írt meg:

Bátran állíthatom magamról, hogy nemcsak jóakaratom volt, de tényleg tettem is, és hogy oly közgazdasági elveket juttattam érvényre, melyekről előttem hallani sem akartak. Büszke lehetek arra, hogy Ausztriában kevés, de sikeres reformmal a közgazdasági tevékenységet kellő kerékvágásba hoztam, még pedig oly időben, melyben a bő termések áldása . nem támogató, hanem ellenkezőleg egy dúló háború a birodalom legszebb országait pusztította. Ebben az időben el nem vesztettem bátorságomat, nem vesztettem el reményemet a monarchiába és jövőjébe, és el nem hagytam a viharban a hajót, hanem mint igazi admirális, hajórajomat a védő kikötőbe igyekeztem terelni, s ehhez megtaláltam az utat... Számomra megmarad az öntudat, hogy hazám irányában egész feláldozással teljesítettem kötelességemet, és hogy nem éltem, és mint kereskedelmi miniszter nem működtem hiába. Tegyenek mások is így, ha nem tehetnek többet, és a monarchia nagy lesz a világ országai közt.*)

*) Rücktritt vom Miustevium. Graz, März 1869. Müve 629. 1.

JEGYZETEK.

¹⁾ A megjelent mű czíme: «Vermischte Schriften des k. k. Vice-Admirals Bernhard Freih. v. Wüllerstorf-Urban, herausgegeben von seiner Witwe. Schau, sinne, schaffe. Wüllerstorf.

Gratz. 1889. Im Selbstverlage der Herausgeberin.

A műben közüitekből közgazdasági tartalmúak a következő czikkek:

Grundsätze, welche im Auge zu behalten sind, sobald es sich um die volkswirtschaftlichen Verhältnisse eines Reiches handelt (eddig kézirat), 1—26 lap.

Volkswirtschaftliche Studien (megjelent a Debatte-ban 1868.)
következő szakaszokkal: I. Verkehr und die Kultur, 27 l. — II. Österreich im Welthandel, 30 l. — III. Handelspolitische Ziele, 34 l. — IV. Oekonomiscli-politische Einheit, 38 l.

Notwendigkeit der Entwicklung der Kommunikationswege (megjelent a «Wochenblatt der k. k. steiermärkischen Landwirthschaftsgesellschaft» 1867.), 49 l.

Ein Eisenbahnnetz für die österreichische Monarchie (megjelent az «Österreichische Revue»-ben 1866.), 55 l.

An Herrn J. G. von Hahn k. k. Consul für das östliche Griechenland (1867.), 68 l.

Betrachtungen über die Fortsetzung der Kronprinz Rudolfsbahn bis ans Meer oder bis zur Reichsgrenze 1873., 72 l.

Einige Worte über den Handel 1880. (eddig kézirat), 315 l.

Betrachtungen über die Verbindung der Donau mit dem adriatischen Meere 1861. (külön lenyomat), 112 l.

Über die Wichtigkeit des adriatischen Meeres für Österreich und dessen Vertheidigung (külön lenyomat) 1861., 127 l.

Die Ostküste des adriatischen Meeres und ihre Bedeutung für den Welthandel (megjelent az «Allgemeine Zeitung»-ban 1869.), 145 l.

Österreich und das Meer (megjelent az «Allgemeine Zeitung»-ban 1872.), 164 l.

Mittheilungen über den Handel in den verschiedenen von Sr. Majestät Fregatte «Novara» berührten Länder der Erde (Aus den Verhandlungen und Mittheilungen des niederöst. Gewerbe-Vereins 1861.), 178 l.

Project einer Expedition zu handelspolitischen Zwecken nach Siam, China und Japan (eddig kéziratban) 1860., 208. 1.

Der österreichische Handel mit und über Aegypten («Allgemeine Zeitung» 1869.), 236. 1.

Der Suez-Canal, Bericht an den Handelsminister Ritter v. Plener. 1869., 245 1.

Studienreise nach Frankreich, der Schweiz, Deutschland, Belgien und Holland 1862., 265 1.

Rücktritt vom Ministerium (April 1867.), (eddig kéziratban), 627 1.

An den Präsidenten der Triester Handels- und Gewerbekammer, 631 1.

An den Präsidenten der Handels- und Gewerbekammer in Klagenfurt, 634 1.

An Hofrath Neumann Spallart 1881., 672 1.

An Generalconsul Schlierzer 1868., 674 1.

An einen österreichischen Minister 1880., 676 1.

²⁾ Wüllerstorff-Urbán Bernát, szül. 1816. január 29. Triesztben, a hadi tengerészet számára képezte ki magát, hol is viceadmirallá lett, s a «Novara» expedíciójánál parancsnok volt. 1862. évben Svájc/, Franciaország, Németország- és Hollandiában a vasipar tanulmányozása céljából, különös tekintettel a hadi tengerészre s az osztrák állapotokra, a kormány megbízásából nagyobb utat tett; 1864-ben ádán háborúban egy hajórajjal részt vett; 1865. őszén Belcredi meglátta őt a kereskedelmi és közgazdasági minisztérium élére azzal a határozott kijelentéssel, hogy az osztrák alkotmány felfüggesztése átmeneti természetű, és hogy csak tekintettel a Magyarországgal való tárgyalásokra, következett be. 1867. áprilisban visszavonult a minisztérium vezetésétől, minthogy határozott nézete az volt, hogy a kereskedelem, vasúti és tengerészeti ügyek, szóval a kereskedelmi politika nem kezelhető helyesen külön minisztériumok által, hanem csak közös miniszter által. Élte hátralevő napjait tisztán az irodalomnak és a közgazdasági viszonyok figyelemmel kísérésének szentelte. Meghalt 1883. aug. 10-én Botzen mellett Ritterben. L. Nekrológ von Dr. Kari von Scherzer (az «Allgemeine Zeitung»-ból átvéve említett művében).

³⁾ a J A bécs-budapest-nagyvárad-kolozsvár-brassói vonal következő részletekben nyílt meg:

1837 november 17.	Florisdorf-Wagram	14 km.
1838 január 6.	Bécs-Florisdorf	5 •
— április 16.	Wagram-Gänserndorf	13 •
1846 szeptemb. 12.	Budapest-Vác	34 •
1847 • 1.	Budapest-Czegléd	71 •
— • 1.	Czegléd-Szolnok	28 •

1848	augusztus	20.	Gänserndorf-Marchegg	---	---	---	---	17 km
—	"	20.	Marchegg-Pozsony	---	---	---	---	3 "
1850	december	16.	Vác-Esztergom	---	---	---	---	44 "
1851	ápril	4.	Esztergom-Pozsony	---	---	---	---	134 "
1857	november	23.	Szolnok-Püspökladány	---	---	---	---	78 "
1858	ápril	24.	Püspökladány-Nagyvárad	---	---	---	---	68 "
1870	szeptemb.	7.	Nagyvárad-Kolozsvár	---	---	---	---	152 "
1871	november	20.	Tóvis-Kocsárd (Gyulafehérvár-Maros- vásárhely)	---	---	---	---	30 "
1872	május	6.	Tóvis-Medgyes	---	---	---	---	60 "
—	július	18.	Medgyes-Segesvár	---	---	---	---	37 "
1873	június	1.	Segesvár-Brassó	---	---	---	---	129 "
—	augusztus	14.	Kolozsvár-Kocsárd	---	---	---	---	68 "
1879	márczius	1.	Brassó-Törnös s az ország határáig	---	---	---	---	25 "

Telát összesen 1210 km., melyből 509 km. esik 1865-ig.

b) A Bécs-Budweis-Pilsen-Eger vasútvonal a következő részletekben nyílt meg:

1868	szeptember	1.	Budweis-Pilsen	---	---	---	---	136 km
1869	november	1.	Eggenburg-Budweis	---	---	---	---	135 "
1870	június	23.	Bécs-Eggenburg	---	---	---	---	79 "
1872	január	28.	Pilsen-Eger	---	---	---	---	106 "

Telát összesen 456 km. mind 1865 után készült.

c) a) A Bécsből Budapest-Debreczen-Szatmárnémeti-Sziget vasútvonal következő részletekben nyílt meg:

			Szolnokig (l. előbb)	---	---	---	---	335 km
1857	november	23.	Szolnok-Debreczen	---	---	---	---	121 "
1871	június	25.	Debreczen-Nagykároly	---	---	---	---	71 "
—	október	25.	Nagykároly-Szatmárnémeti	---	---	---	---	36 "
1872	január	7.	Szatmárnémeti-Bustyaháza	---	---	---	---	50 "
—	november	19.	Bustyaháza-M.-Sziget	---	---	---	---	33 "

Telát összesen 676 km., melyből 1865-ben 456 km. volt fogalomban.

b) A Bécs-Linz-Salzburg bajor és svájci határ felé menő vasutakból megnyílt:

1858	november	24.	Kufstein-Insbruck	---	---	---	---	74 km
—	december	15.	Bécs-Linz	---	---	---	---	189 "
1859	szeptember	1.	Linz-Lambach	---	---	---	---	38 "
1860	márczius	1.	Lambach-Frankenmarkt	---	---	---	---	43 "
—	augusztus	12.	Frankenmarkt-Salzburg bajor határ	---	---	---	---	50 "

1872 július	f. Bludenz-Loeben bajor határ..	62 km.
— október	24. Feldkirch-Bux svájcei határ	17 »
1883 július	1. Innsbruck-Landeck	72 »
1884 szeptember	6. Landeck-Bludenz	63 »

Ha a külföldön Salzburgtól Bosenheimon át Kufsteinba vezető vasút helyett az Ausztriában későbbén létesült Salzburg-Bischofshofen-Wörgl csatlakozást vesszük, még a következő vonalak is számba jönnek:

1871 július 15. Salzburg-Hallein 18 km.
1875 augusztus 6. Hallein-Bischofshofen-Wörgl 170 «

Tehát összesen 796 km., a melyből 1865-ben 394 km. volt forgalomban.

c) A Bécs-Bruok-Leoben — Kottenmann — Badstadt — Mittersil — Innsbruck Bregenz vonal vasutaiból megnyílt:

1841 május 15.	Baden-Bécsújhely	23 km.
— « 16.	Baden-Mödling	11 «
— június 20.	Bécs-Mödling.	15 «
— október 24.	Bécsújhely-Neunkirchlen	14 «
1842 május 5.	Neunkirchen-Gloggnitz....	12 «
1844 október 21.	Mürzzuschlag-Bruck	44 «
1854 július 17.	Gloggnitz-Mürzzuschlag.	41 «
1858 november 24.	Wörgl-(Kufstein-)Innsbruck	67 «
1868 szeptember 1.	Bruck-Leoben....	17 «
— december 1.	St. Michael-Leoben	12 «
1869 szeptemb. 29.	St. Michael-Rottenmann	55 «
1875 augusztus 6.	Seltzthal-Wörgl	239 «
1883 július 1.	Innsbruck-Landeck	72 «
1884 szeptember 6.	Landeck-Bludenz	63 «

Tehát összesen 685 km., melyből 227 km. 1865-ben volt forgalomban.

d) A bécs-bruck-villach-brixen-botzeni vasutak vonalaiból megnyíltak:

1841 május	15. Baden-Bécsújhely	23 km
— " "	16. Baden-Mödling	11 »
— június	20. Bécs-Mödling	15 »
— október	24. Bécsújhely-Neunkirchen	14 «
1842 május	5. Neunkirchen-Gloggnitz	12 »
1844 október	21. Mürzzuschlag-Bruck	44 «
1854 július	17. Gloggnitz-Mürzzuschlag... ..	41 »
1858 november	24. Wörgl-(Kufstein-)Innsbruck	67 »
1868 szeptember	1. Bruck-Leoben	17 »
— december	1. St. Michael-Leoben	12 »
1869 szeptemb.	29. St. Michael-Rottenmann	55 »
1875 augusztus	6. Seltzthal-Wörgl	239 »
1883 július	1. Innsbruck-Landeck	72 »
1884 szeptember	6. Landeck-Bludenz	63 »

Tehát összesen 417 km., melyből 160 km. volt 1865-ben forgalomban.

a) a) A Bécs-Budapest-Miskolc: α) Legenyemihályi-Lupkow-Chyrow-Przemysl-Lemberg-Brody; β) Munkács-Lemberg-Brody vasútvonal következő részletekben nyílt meg:

1851	Bécs-Budapest (l. előbb)	264 km.
1859	május 24. Miskolcz-Szerencs (Debreczen)	38 "
1861	november 4. Przemysl-Lemberg	98 "
1867	ápril 2. Budapest-Hatvan	67 "
1869	július 12. Krasne-Brody	42 "
	" 12. Lemberg-Zloczow	75 "
1870	január 9. Hatvan-Miskolcz	115 "
	— december 22. Zloczow-Tarnopol	64 "
1871	október 4. Tarnopol-Podwoloczyska	53 "
	— " 26. Szerencs-Sátoraljaújhely	46 "
	— december 25. Legenyemihályi-Homonna	65 "
1872	január 7. Sátoraljaújhely-Legenyemihályi	16 "
	— május 4. Przemysl-Chyrow	34 "
	— július 1. Chyrow-Koscienko	19 "
	— augusztus 25. Sátoraljaújhely-Csap	41 "
	Csap-Bátyú	16 "
	— szeptember 3. Koscienko-Ustrzyki	61 "
	— november 12. Ustrzyki-Komanca	70 "
	— december 4. Bátýú-Munkács	26 "
	" 18. Komanca-Lupkow	14 "
1873	június 12. Homonna-Lupkow	54 "
	— augusztus 27. Brody határ (Radziwilow)	7 "
	— október 16. Lemberg-Stry	74 "
1874	május 30. a lupkowi alagút	1 "
1875	január 1. Stry-Stanislaw	107 "
1884	november 1. Stanislaw-Buczán	72 "
	— december 31. Buczán-Husiatyn	72 "
1887	ápril 5. Stry-Lawoczne	73 "
	Lawoczne-Munkács	77 "

Tehát összesen 1781 km., ebből 400 km. volt 1865 előtt forgalomban.

b) A Bécs-Gänserndorf-Lundenburg-Oderberg-Krakkó és a határig terjedő vasút következő részletekben nyílt meg:

1838	Bécs-Gänserndorf (l. előbb)	32 km.
1839	május 9. Gänserndorf-Dürnkrot	18 "
	— június 6. Dürnkrot-Lundenburg	34 "
1841	május 1. Lundenburg-Hradiach	54 "
	— szeptember 1. Hradiach-Prerau	46 "
1842	augusztus 15. Prerau-Leipnik	15 "

1847 május	1. Leipnik-Oderberg	77 km.
— október	13. Myslovitz-Krakko	65 "
	Szszakore orosz határig	2 "
1848 szeptember	1. Oderberg-Annaberg	3 "
1863 márczius	16. Oswieozim határ	3 "
Összesen 349 km. mind 1865 előtt nyílt meg.		

c/ Az orosz határról Tarnopol, Lemberg, Munkács, Miskolcz, Budapest, Székesfehérvár, Kanizsa, Zágráb, Triesztbe és Fiuméba vezető vasutak következő részletekben nyíltak meg:

1857. Szt-Péter-Trieszt (l. előbb)	79 km.
1859 május 16. Kanizsa-Keresztur	11 "
1861 ápril 1. Budapest-Kanizsa	386 "
1865. Zágráb-Károlyváros (l. előbb)	49 "
1867. Miskolcz-Budapest (l. előbb)	182 "
1868 szeptember 1. Keresztur-Zákány	13 "
1870 január 4. Zákány-Zágráb	103 "
1873 október 23. Károlyváros-Fiume	177 "
— Fiume-Szt-Péter (l. előbb)	72 "
— Miskolcz-Sátoraljaújhely-Csap-Munkács-Stry-Lemberg-Brody a határig	590 "
Összesen 1678 km., melyből 556 km. 1865 előtt volt forgalomban.	

d/ A Bécs-Bruck-Leoben-Villach-Triesztbe és Fiuméba vezető vasutak következő részletekben nyíltak meg:

1857. Laibach-Trieszt (l. előbb)	144 km.
1858. Bécs-Bruck (l. előbb)	160 "
1867. Bruck-Villach (l. előbb)	204 "
1870 december 14. Laibach-Tarvis	101 "
1873 június 26. Szentpéter-Fiume	55 "
— november 25. Villach-Tarvis	30 "
Összesen 694 km., melyből 304 km. 1865 előtt volt forgalomban.	

e/ A Bécs-Bruck-Steinbrückön át Triesztbe és Zágrábon át Fiuméba vezető vonalak a következő részletekben nyíltak meg:

1844 október 21. Bruck-Grác	53 km.
1846 június 2. Grác-Cilli	133 "
1849. Cilli-Laibach (l. előbb)	89 "
1857. Laibach-Trieszt (l. előbb)	144 "
1858. Bécs-Bruck (l. előbb)	160 "

1862	október 1.	Steinbrück-Zágráb	76 km.
1865	május 1.	Zágráb-Károlyváros	49 "
1873	június 20.	Szentpéter-Fiume	55 "
—	október 23.	Károlyváros-Fiume	177 "
Összesen 1036 km., melyből 1865 előtt 804 km. volt forgalomban.			

f) Bodenbach-Prága-Budweis-St.-Valentin-Rottenmann-Villach-Trieszthe menő vasutakból megnyiták:

1850	június 1.	Prága-Lobositz	85 km.
—	október 1.	Lobositz-Aussig	22 "
1851	ápril 8.	Bodenbach-Niedergrund határ	12 "
		Aussig-Bodenbach	23 "
1857.	Laibach-Trieszt (l. előbb)		144 "
1862.	Steinbrück-Zágráb (l. előbb)		76 "
1868.	St.-Michael-Villach (l. előbb)		175 "
—	augusztus 15.	St.-Valentin-Steyer	20 "
1869	szeptemb. 29.	St.-Michael-Rottenmann	55 "
—	október 7.	Steyer-Küpfern	41 "
1871	január 1.	Budweis-Zartlesdorf	49 "
—	szeptember 3.	Vessely-Cerčan-Piseli	88 "
—	november 6.	Summerau-St. Valentin	55 "
—	december 1.	Zartlesdorf-Summerau	14 "
—	" 14.	Cerčan-Piseli-Prága	41 "
1872	november 11.	Küpfern-Rottenmann	85 "
1873.	Villach-Laibach (l. előbb)		131 "
1874	június 8.	Wessely-Budweis	36 "
Összesen 1207 km., melyből 362 km. 1865 előtt volt forgalomban.			

g) a) Bécs-Iglau és Pardubitzon át a határig, továbbá Brünnön, Böhmischtříbáun át az ország határáig, végül Brünnből Hradischon át Trencsénbe csatlakozásul a kassa-oderbergi vasúthoz és Budapesthez vezető vonalakból megnyiták:

1841	július 16.	Jedlesee-Stockerau	20 km.
1845	január 9.	Trübau-Wilderschwert-Chatzen	25 "
1849	" 1.	Brünn-Böhmischtříbáun	90 "
1856	" 1.	Střelitz-Brünn	23 "
1857	november 4.	Pardubitz-Josefstadt	40 "
1859	május 1.	Josefstadt-Schwadovitz	36 "
1868	augusztus 1.	Schwadovitz-Königshain	25 "
1869	december 29.	Königshain-Libau (határ)	1 "
1870	november 16.	Grussbach-Střelitz	50 "

1870 november 24.	Bécs-Grussbach	93 km.
1871 január 23.	Znaim-Iglau	99 "
— április 25.	Iglau-Deutschbrod	26 "
— június 1.	Deutschbrod-Parfütbitz	92 "
— november 1.	Stockerau-Znaim	74 "
1872 július 1.	Bécs-Jedlese	6 "
1875 " 26.	Chotzen-Ottendorf	103 "
1877 május 15.	Hallstadt határ	3 "
1883 november 1.	Trencsén-Zsolna	80 "
1884 július 20.	Bisenz-Gaya	17 "
1887 október 10.	Brün-Gaya	64 "
— június 1.	Bisenz-Kunovitz	21 "
— " "	Kunovitz-Vlarnszoros	62 "
— " "	Vlarnszoros-Trencsén	14 "

Telét összesen 1074 km., melyből 259 km. volt 1865-ben forgalomban.

b) A Bécs-Gmünd-Prága-Rakonitz-Komotan és a határig vezető vasútvonalak közül megnyiták:

1851.	Prága-Aussig-Bodenbach (l. előbb)	142 km.
1863 november 4.	Prága-Wejhybka	25 "
1869 április 22.	Wejhybka-Lana	13 "
— november 1.	Eggenberg-Budweis	135 "
1871 február 4.	Lana-Priesen	75 "
— " 4.	Priesen-Komotan	9 "
1872 május 12.	Komotan-Weipert (határ)	58 "
1874.	Budweis-Wessely-Cercan-Piseli-Prága (l. előbb)	165 "

Telét összesen 701 km., melyből 167 km. volt 1865. évben forgalomban.

c) A Bécsből Sopronon, Kanizsán át Eszékbe vezető vasútak közül megnyiták:

1841	Bécs-Müdling-Baden-Bécsújhely (l. előbb)	49 km.
1847 augusztus 20.	Bécsújhely-Katzelsdorf-Sopron	6 "
1857 május 2.	Úszög-Villány	30 "
1865 szeptemb. 20.	Sopron-Kanizsa	166 "
1868 május 4.	Barcs-Úszög	69 "
— szeptember 1.	Keresztúr-Barcs	70 "
1870.	Kanizsa-Keresztúr	16 "
— december 10.	Villány-Eszék	44 "

d) A Bécsből Győrön, Budapeston, Szegeden, Temesváron át egyrészt Orsován, másrészt Bázisba vezető vonalak közül megnyiták:

1846 július 15.	Bécs-Bruck	39 km.
1847. Budapest-Cegléd (l. előbb)		71 "
1853 szeptember 3.	Cegléd-Félegyháza	58 "

1854	márczius	4.	Félegyháza-Szeged	60 km.
1855	december	24.	Bruck-Győr	79 *
1856	augusztus	10.	Győr-Újszóny	37 *
—	november	1.	Báziás-Jaszénova	26 *
1857	november	15.	Szeged-Temesvár	112 *
1858	július	20.	Temesvár-Jaszénova	94 *
1876	október	23.	Temesvár-Karánsebes	98 *
1878	május	20.	Karánsebes-Orsova (határ)	94 *
—	október	18.	Kelenföld-Budapest	13 *
1884	július	16.	Újszóny-Kelenföld	90 *

e) A Bécsből Budapesten, Aradon, Gyulafehérváron át Nagyszé-
belenbe, a Zsilvölgybe vezető elágazással, vezető vasutak közül meg-
nyíltak:

1851.	Bécs-Budapest-Czegléd-Szolnok (1. előbb)	363 km.
1858	október 25. Szolnok-Arad	143 *
1868	december 22. Arad-Gyulafehérvár	211 *
1870	augusztus 28. Piski-Petrozsény	66 *
1871	november 20. Gyulafehérvár-Tövis	20 *
1872	május 6. Tövis-Kiskapus	51 *
—	október 11. Kiskapus-Nagyszében	46 *

7) A határon más állomásokkal a vasúti csatlakozás a követ-
kező időszakban létesült:

1847	október	13.	Szczakowa-Granicza (Oroszországgal).
—	*	13.	Mislovicze (Poroszországgal).
1848	szeptember	1.	Oderberg-Annaberg (Poroszországgal).
1851	ápril	8.	Bodenbach-Niedergrund (Szászországgal).
1855	december	17.	Oderberg-Dzieditz (Oroszországgal).
1858	november	24.	Kufstein (Bajorországgal).
1859	május	16.	Ala (Olaszországgal).
1859	december	1.	Reichenberg-Grottau (Szászországgal).
1860	augusztus	12.	Salzburg (Bajorországgal).
—	október	1.	Cormons (Olaszországgal).
1861	szeptember	1.	Passau (Bajorországgal).
—	október	15.	Fürth i. W. (Bajorországgal).
1863	márczius	16.	Oswieczim (Poroszországgal).
1865	október	15.	Eger-Waldsassen (Bajorországgal).
—	november	1.	Eger-Asch-Selb-Hof *
—	*	1.	Eger-Voitearsreuth (Szászországgal).
1869	február	1.	Oderberg-Teschen *
—	október	28.	Szuczawa (Rumániával)
—	december	29.	Königshain-Liebau (Poroszországgal).

1870 június	24. Dzieditz (Poroszországgal).
1871 " "	1. Simbach (Bajorországgal).
— október	4. Podwoloczyška (Oroszországgal).
1872 május	12. Weipert (Szászországgal).
— június	1. Lochau-Lindau (Bajorországgal).
— október	24. Buchs (Svájczzal).
— november	23. St. Margarethen (Svájczzal).
1873 augusztus	27. Radziwilow (Oroszországgal).
— szeptember	25. Leobschütz-Jägerndorf (Poroszországgal).
— november	1. Georgswalde-Ebersbach (Szászországgal).
1874 január	14. Mittelwalde (Poroszországgal).
1875 június	1. Reichenberg-Seidenberg (Poroszországgal).
— augusztus	23. Reitzenhain (Szászországgal).
— október	15. Liechtenau (Poroszországgal).
— december	1. Ziegenhals " "
1876 " "	6. Warnsdorf (Szászországgal).
1877 június	15. Halbstadt (Poroszországgal).
— október	20. Eisenstein (Bajorországgal).
1878 május	20. Orsova-Veroierova (Romániával).
1879 márczius	10. Tömös-Predeal (Romániával).
— október	11. Pontafel (Olaszországgal).
1883 november	1. Eger-Schirnding (Bajorországgal).
1884 szeptember	15. Belgrád (Szerbiával).
— december	6. Moldau (Szászországgal).
1886 október	1. Klingenthal " "

⁸⁾ Báró Wüllerstorff alatt a következő vasúti engedélyokmányok adtak ki: a «Böhmische Nordbahn» számára 1865. október 6-án (közzétéve 1866. január 1.) 139·8 kilométerre; Aussig, Böhm.-Leipa, Reichstadt, Niemes, Böhm.-Aicha, Liebenau vasút 8P6 kilométer 1865. november 16-án (közzétéve 1866. május 5.); a Teplitz-Dux-Komomtau közt 44·5 km. 1866. május 10-én; Kassa-Oderberg közt elágazással Epejjes felé 357 km. 1866. június 26-án; Aradról Gyulafehérvárra, elágazással Piskitől Petrosény felé, 28P9 km. 1866. augusztus 18-án; a Ferencz József-pálya 623 kilométer 1866. november 11-én; a Rudolf trónörökös pálya 448·7 km. 1866. november 11-én; az osztrák államvasutak hálózatának kiegészítése 212 km. 1866. december 1-én; a Busteliradi vasút némely vonalai 478 km. 1867. január 11-én; végül az 1866. február 27-én kötött szerződés által köteleztetett a déli pálya a Bruck-Leoben, Kottori-Barcs, Szentpéter-Fiume és Villach-Franzensfeste közti vonalak 335·3 kilométer építésére. (L. «Österreichische Revue» 1867. évfolyam III. kötet 67. és köv. 1. Die Vervollständigung des österreichischen Eisenbahnnetzes im Jahre 1866.)

⁹⁾ A hadi tengerészet tanulmányi utakat természetesen mindig tett, de eredményök csak a legújabb időben tétetik közzé. A 70-es

évek óta tett tanulmányi utak legalább a hadi tengerészet számára kivonatosan közöltetnek, de miután ezek a tanulmányi utak leginkább csak tengerészeti szempontból, illetőleg a hadi tengerészet személyzetének oktatása és gyakorlása céljából rendeztetek, jelentőségük, illetőleg a belőlük közölt szűk kivonatok is inkább csak tengerészeti jelentőségűek. Ily kivonatok: «Officielle Publikationen auf Veranlassung des k. k. Reichskriegsministeriums, Marinesektion reservirt für die k. k. Marine» czíjn alatt megjelentek a Novara fregattának 1871. évben Közép- és Észak-Amerikába, — a Fasana corvettenak 1871. évben Singapore, Hongkong, Shangay, Cliefoo, Yokohama, Nagusaki, Bombay stb., — a Helgoland corvettenak 1873. évben Bahía, Barbados, Havanna, New-Yorkba, — a Friedrich corvettenek 1874. évben a keletázsiai vizekbe, — a Dandolo corvettenak 1875. évben Közép- és Dél-Amerikába, — a Helgoland corvettenek 1879. évben Sidneybe, — a Saida corvettenak 1879. évben Baliába, — a Fasana corvettenak 1880. évben Montevideo, Havanna és Philadelphiába, — a Pola szállítóhajónak 1880. évben az északi sark felé tett utazásairól. Legújabb időben azonban a tanulmányi utak egész tudományos előkészülettel és közgazdasági tanulmányok céljából is rendeztetnek, s ezen utak eredménye a nagyközönség számára is földolgoztatik és közzététetik. Így megjelentek a következő művek:

Die Reise S. M. Kanonenboot «Albatros» im rothen Meere, in den ostindischen und chinesischen Gewässern, in den Jahren 1884—1885. Pola 1885.

Die Reise S. M. Corvette «Friudsberg» im rothen Meere und an der Ostküste Afrikas, in den Jahren 1884—1885. Pola 1885.

Die Reise S. M. Corvette «Helgoland» an der Westküste Afrikas in den Jahren 1884—1885. Pola 1885.

Die Reise S. M. Corvette «Aurora» nach Brasilien, und den La Plata-Staaten, in den Jahren 1884—1885. Pola 1885.

Transoceanische Reise S. M. Corvette «Saida» in den Jahren 1884—1885. Pola 1886.

Reise S. M. Schiffes «Zrínyi» über Malta, Tanger und Teneriffa nach Westindien in den Jahren 1885. und 1886. von Jerolim Freiherrn von Benko k. k. Corvettenkapitän. Pola 1887.

Die Reise S. M. Schiffes «Frindsberg» im rothen Meere und an den Küsten von Vorderindien und Ceylon in den Jahren 1885—1886. von Jerolim Freiherrn von Benko. Pola 1888.

Reise S. M. Schiffes «Albatros» unter Commando des k. k. Fregattenkapitän Arthur Müldner nach Süd-Amerika, dem Caplande und West-Afrika 1885—1886. von Jerolim Freiherrn von Benko. Pola 1889.

**AZ
ORSZÁGGYŰLÉS VISSZ HANGJA
AZ 1839/40-DIKI
AZ IRODALOMBAN.**

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

BALLAGI GÉZA

LEVELEZŐ TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztály ülésén, 1889. október 14-én.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEMIA.

1890.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A KELET NÉPE ÉS A PESTI HÍRLAP.

A politikai átalakulásokat mindig és mindenütt az eszmék liarczsa előzte meg. Angliában Locke és Milton államtani elméleteiből fejlődött ki az új államszervezet. Locke tétéleire ismerünk az angol alkotmány minden intézményében; az ő nézetei törvény erejével ruháztattak fel, úgy hogy a ki az ő elveit nem írta alá: az angol közvélemény által az alkotmány megtámadójának tekintetett. Franciaországban Montesquieu, a physiocraták, az encyclopedisták tanai ülték diadalukat a forradalomban.

Nálunk a demokratikus princípiumok, az alkotmányos fogalmak megvitatása, tisztázása körül az irodalomnak ha nem is volt oly nagy szerepe, mint nyugat-Európában; de a gyakorlati politikai élet a magyar ég alatt is az elméletből merítette számos irányelvét, s a reformok előkészítésében, megvalósításában a tudomány is kivette a maga részét, sőt az 1848-diki átalakulás egyenesen a doctrinaireknek volt köszönhető.

1790-től a doctrinairek föllépéséig a politikai iratok inkább csak visszhangjai, mint irányzói voltak az országgyűlés tárgyalásainak; csupán az országgyűlésen szóba hozott actualis politikai kérdések megvitatását tűzték ki feladatokul. A doctrinairek azonban a kezdeményező szerepét vették át, s míg egyrésről az alkotmányosság és a demokrácia körüli téves nézeteket igyekeztek elosztatni, másrésről az átalakulás módozataira nézve kész tervszettel léptek fel.

Az 1839/40-diki országgyűlés befejeztével vette ismét kezdetét a megújhodásnak már egy ízben megszakított proces-

susa, melynek részleteit, irányát később a doctrinairek határozták meg.

Az említett országgyűlés után a kormány szakítani látszott hagyományos politikájával; a nemzetnek békejobbát nyújtotta, úgy hogy ez utóbbi végre-valahára a belső reformok megvalósításához hozzáláthatott.

Ama reformok lényegét, jelentőségét azonban csak kevesen ismerték fel, a teendőket illetőleg a legtöbb politikusnak csak homályos sejtelmei voltak.

Politikai szervezetünk hiányait érezni mindenki érezte; de a kibontakozás módját illetőleg éles ellentétek merültek fel.

Az államszervezet tökéletlensége annál szembetűnőbbé vált, mennél általánosabbá és érezhetőbbé lőn a *Széchenyi* anyagi reformjainak hatása. Sokan elérkezettnek látták már az időt a «gazdag nemzet: szabad nemzet» jelszavának megtestesítésére, elkapatva a *Széchenyi* vállalatainak sikerétől s tapasztalva azoknak üdvös hatását a nemzet gazdagodására. Maga *Széchenyi* azonban nem becsülte túl saját működésének eredményét s — a mi érdekes, de az agitátorok élettörténetében nem szokatlan — éppen neki kellett a kerékkötő szerepére vállalkoznia ama túlzó reformerekkel szemben, kik az ő vívmányaira alapították törekvéseiket.

Fölemelte tehát tiltakozó szavát ellenök, s a polémia, mely e felszólalásából kifejlődött, legérdekesebb fejezetét képezi az 1840-diki országgyűlést követő időszak politikai irodalomtörténetének.

A «*Kelet népében*»*) *Széchenyi* föltárja a *Kossuth* által inaugurált érzelmi politika veszélyeit. De jóllehet kíméletlen erélylyel üzen hadat ama politikai iránynak, minden során meglátszik, hogy ellenfelétől túlszárnyaltatván, saját erejét hanyatlani érzi a tekintetben, hogy a veszélyes útról leterelje nemzetét.

A juste milieu politikája, melyet *Széchenyi* követett, nem kell többé senkinek. A nép bizalmatlanná válik bánta, mert

*) A kelet népe. 1841. Pesten, nyomt. Trattner-Károlyi betűível. 8-i'. II-p 387 lap.— Második kiadás. Pozsony, 1841. Nyomt. Wigand K. Fr. 8-r., 326 lap.

úgy látszik, mintha a kormányossal fűna igen sok kérdésben egy követ s mert nem követi azoknak a taktikáját, a kik a legjobbat is ellenzik, mert a kormánytól jó; a kormány viszont bizalmatlan iránta, mert szókimondó őszinteséggel ellene szegül, valahányszor olyat tesz, a mi nemzetére nézve — szerinte — veszélyt hozó. Ilyen taktikával azon veszi magát észre, hogy két szék közt pad alatt marad, s a nemzet annak a férfiúnak zászlajához csatlakozik, a ki szíve és nem esze után indul, s a ki iránt, mint a kormányi önkény egykori áldozata iránt, különben is meleg rokonszenvet érez.

Maga is elismeri Széchenyi, hogy népszerűségét, befolyását a népre elveszítette; de azért nem állhatja meg, hogy az utolsó órában ne figyelmeztesse nemzetét az örvényre, mely végpusztulással fenyegeti. «Zavarnak vezéreltetik a nemzet — úgymond; — de van még idő a balirányoknak elejét venni, van idő az itt-ott lappangó s még most tán igen, de később nem fékezhető tüzeket oltani, sok azonban már nincs.» Hogy bízott volna emez intésének sikerében, alig hihető. Hiszen practicus eszével saját helyzetének ferdeségét ő fölismerte s így tudta, hogy hiábavaló minden erőfeszítése.

Semmit, de semmit nem helyesel, a mi Kossuth-tól ered. Mert axiómája az, hogy Kossuth a szív érzelmei s nem az ész rideg számítása szerint működik. Bármit tesz és ír tehát, mindent ezen axióma szerint ítél meg. Pedig legyen bár valaki még annyira is a szív embere s ennél fogva legyen bár modora és taktikája mint politikusé még oly hibás: ebből nem következik, hogy cselekvényei kizárólag az érzelem kifolyásai lennének. S a ki mégis ezt állítja: túloz és húzásával saját hitelét rongja, sőt arra a gyanúra is alkalmat ad, a mivel Széchenyit is oly méltatlanul illették kortársai, hogy nem meggyőződésből, hanem szenvedélye, ellenszenvé vagy az irigység által sugallva intézi támadásait.

Széchenyi például az érzelmi politika kinövésének tekinti a börtön-reformot, a kisdédóvodák tervezetét, a Mátyás-szobor felállítására vonatkozó indítványt, és pedig azért, mert — szerinte — ilyenekről még csak szó sem lehet olyan országban, a hol a városok a porban és sárban úsznak, a hol kórházak» dologházak, lelenczházak, tébolydák egyáltalán nincsenek.

Nehéz belátni, hogy a börtön-reform, vagy a kisdedóvoda egy elmaradt országban mért lenne hátrábbvaló, mint a lelenczház vagy a dologház, s hogy mért ne emelhetné fel szavát bárki is azok mellett ép oly joggal, mint emezek érdekében.

Hiszen a mi specifice a kisdedóvodákat illeti, ezeket, épen a reformok egymásutánját tekintve, melyre Széchenyi oly nagy súlyt fektet s épen a Széchenyi programja értelmében előbbrevalóknak kellett tekinteni minden egyébnél. Széchenyi programjának első pontja: a magyarság suprematiájának biztosítása, melyért minden egyebet kész feláldozni: a magyarságot pedig mi biztosíthatta volna inkább, mint a kisdedóvás intézményének életrekeltése? Csakhogy persze Széchenyi, fentebbi axiómáját minden áron bebizonyítandó: a kisdedóvás célját szem elől tévesztvén, az annak fölkarolását indítványozó ellenfelének intentióit kellett vizsgálnia, s nem nagy fáradságába kerülhetett kimutatni, hogy az ártatlan kisdedeken megesett a szíve Kossuthnak és ezért karolta fel ügyeiket mert hiszen a többi közt ez *is* indoka lehetett Kossuthnak, hogy indítványával föllépjen.

Ép ilyen joggal szemére vethette Kossuthnak, hogy «nincs szegény kis Ferenczynknek (a szobrásznak) kenyere, és megesik sok szív, s hogy neki kenyere legyen és egyúttal nekik egy kis halhatatlanság is jusson: lám rögtön a Mátyás-szobori eszme támad fel a magyarnak egén»; továbbá, hogy «feltűnik neki némi tömlöczözöttnek sápadt képe, megesik szíve rajta és rögtön a tömlöczök javítása kerül legelső sorra».

Tehát csakis az éhező Ferenczy iránti szánakozás s a fegyenczek iránti könyörület lett volna rúgója annak az indítványnak, melynek elfogadása esetén nemzeti dicsőségünk egyik nagy alakjának emlékével szemben a nemzet külsőleg is kifejezte volna méltó háláját, s annak a reformnak, mely akkori börtön-rendszerünket — *lucus a non lucendo* — lett volna hivatva átalakítani s ezzel nemzetünk hátramaradottságának egyik szégyenfoltját letörölni.

Az igazság pedig az, hogy ilyféle humanisticus, culturális intézmények létesítésénél az érzelem is szerepel ugyan; de ez ép oly kevéssé rontja a hitelét magának az illető intéz-

ménynek, a mint később Széchenyi amaz indítványát, mely szerint nemzeti temető (üdvlelde) rendeztessék be a nemzet elhunyt nagyjai iránti kegyeletből, nem discredítálta az a körülmény, hogy ennek is egy nemes érzelem, a kegyelet érzelme volt a szülő anyja.

Széchenyi tehát saját positióját gyöngítette, midőn *a fentebbi példákkal* törekedett annak a bebizonyítására, hogy Kossuthot *tisztán* csak a szíve vezeti hírlapírói működésében.

Hogy azonban Kossuth modorát és taktikáját általában elítélte, ehhez joga volt, sőt — a maga szempontjából — ebben igaza is volt.

«Kossuth Lajos kezében — úgymond — egy, az ország legtávolabb részeibe is rögtön elható hetenkénti hírlap nem lehet egyéb, mint a lehető legélesebb fegyver; de ez — fájdalom — nem operálni, nem mirigyeiből kitisztítani, de meggyilkolni fogja a hazát; ezzel nem dicső jövődóbe vezérli, de okvetlen sírba dönti a magyart s pedig szoros tudománvilag azért, mert az érzelem s nem az értelem köréből emeli ropant hatású szózatát.»

Ez a kemény beszéd a fölhevülés természetes kifolyása, melyet a saját alkotásait féltő hazafi kebléből sajtoltak ki a viszonyok. Kossuth radicalismusa méltán veszélyesnek tűnhetett fel Széchenyi előtt, ki irtózott a rohamos haladástól s a ki mechanizmusnak tekintette az országot, melyet — ép úgy, mint a gépet — egy erős kezű gépésznek, vezérnek folytonosan szabályozni, mérsékelten fűteni kell, hogy szét ne robbanjon. A gépész ő akart lenni, mert csak magában bízott, s kétségbeesett, midőn a mechanizmushoz Kossuth is hozzáfért és fűteni kezdte azt — szerinte — meggondolatlanul.

Közhelylyé vált igazság, hogy az agitátorok, midőn céljokat érik, a célpontnál ők magok semmisülnek meg legelőbb; túlszárnyalják őket az események. Széchenyi fölrázta a nemzetet aléltságából, anyagi reformjaival megvetette a nemzet jólétének alapját, a haladás vágyát fölébresztette az emberekben s ezzel az ő szerepe be volt végezve. Az öntudatra ébredt nemzet nem tűrhette tovább, hogy mechanizmusnak tekintsék; egy ember gyámkodását nem tudta tovább viselni; hanem annak a zászlójához csatlakozott, a ki nem korholta,

gyöngéit nem vetette szemére, hanem kedvébe járt, a ki lelkesítette, hogy önjerejéből, megszabadulva mindennemű gyámkodástól, menjen előre. Ebben rejlik Kossuth diadalának s Széchenyi befolyása megsemmisülésének kulcsa.

De Széchenyit épen az a tudat, hogy régi befolyását elveszítette s hogy egy olyan befolyás kerekedett fölül, melyet ő a hazára nézve veszélyesnek tekintett, — tette polémiájában epéssé és ingerültté s ingerültsége sokszor igazságtalanná. Még Kossuthnak a börtönben kiállt szenvedéseiből is gúnyt űz, s a nimbust, mit a szabad szóért kiállt büntetés Kossuth halántékai körül font, minden kíméletet félre téve, szétszaggatni törekszik. Szerinte Kossuth «azon halandók egyike, kiket a véletlen, a körülmények játszi fordulata, tán az istenek, egy különös és a szokottnál magasabb fénykörbe állítanak». «Szenvedett ő — folytatja tovább; — de mit szenvedett? hiszen soha elzártnak jobb és kényelmesebb dolga nem volt; mit szenvedett ahhoz képest, mennyit mi szenvedtünk bosszú évek során keresztül, fény és köszönet s a nélkül, bögj⁷ valaki csak észre is vette volna, önként zárkózva négy falaink közé, éltünket az országai tudománynak, az országai szolgálatnak szentelvén?»

A meggyőződés, a hazafias aggodalom bármennyire jogsulttá tette is különben Széchenyi részéről a kifakadást: ilyen szembeállítása saját küzdelemteljes életének ellenfele szenvedéseivel: a rokonszenvet iránta nem kelthette föl.

Kossuthnak élénk képzelőtehetsége, agitatorius szelleme, fényes irálya s egész temperamentuma a «kelet népére» szükségszerűleg nagyobb hatással volt, mint Széchenyi számító, meggondolt, bonczoló és kutató észjárása, s a fényes sikerekre gondolva, melyek az ész emberének tetteit követték, ez utóbbit méltán bizalmatlanná teheték az érzelmek ékeszavú tolmácsának föllépése és működése iránt; de épen az éles ellentét, mely a két nagy ember lényét szembeállította egymással, megsemmisítette tárgyilagosságukat is egymás megítélése tekintetében.

A Pesti Hírlap, Széchenyi szerint, «minden terv nélküli, szövevényes körülményeinkbe be nem hatoló, a legsajnosabb csalképzetekkel megtelt, felhevülés vagy pillanatnyi izgalom

sngtából ide-oda kapkodó, minden érdeket éllel egymás ellen állító, a kicsinyeket a nagyok ellen, a szegényeket a gazdagok ellen felingerlő, feluszító lap.»

Ez az ő ítélete a Pesti Hírlapról, s ezt az ítéletét az említett hírlap vezérezikkeiből vett idézetekkel indokolja.

Azok az idézetek meg is győzhették a közönséget arról, hogy a két politikus teljesen ellentétes modorral és taktikával törekszik ugyanazon czélok megvalósítására; de hogy melyikük modora helyesebb, annak meghatározására ők magok aligha lehettek illetékesek.

Széchenyinek és Kossuthnak czélja, programja — a mint azt maga Széchenyi is bevallja, — ugyanaz volt. «Kossuth elveit — olvassuk a Kelet Népében — jobbadán és legfőbb vonásaikban osztom, sőt egy cseppet sem vonakodom ezennel kinyilatkoztatni, hogy azokat legnagyobb részben magaméivá teszem, sőt, legyen szabad mondani, legédesb atyai érzések közt jobbadán magaméinak ismerem; és ekkép egyedül azon modor ellen lehet és van kifogásom, mely szerint — mint ő hiszi — felemeli a hazát, mint hiszem viszont én, sirba dönti a magyart.»

Széchenyi röviden körvonalozza ebben a művében is programját, mely egyik párt programjának sem felelt meg. Ő soha életében nem volt pártember, s ez volt egyik legfőbb oka annak, hogy a közpályán ép úgy, mint a magánéletben imponált ugyan mindenkinek, de igen kevés őszinte jó barátal dicsekedhetett.

Eredeti programja lényegén most sem változtatott semmit. A gyökeresebb politikai reformok idejét még mindig nem látta elérkezettnek, s az anyagi ügyek előbbrevitelére fektette a súlyt.

Politikai crédója, hogy a magyarság suprematiájának megalapításával egyidejűleg, — a mely körül azonban nagyon óvatosan kell eljárni, — az alkotmány kiterjesztendő mindenkire. Az egyenlőség elvét elfogadja. A közterhekben mindenki aránylagosan vegyen részt, és pedig a közteherviselés elvét életbe kívánja léptetni, mielőtt a közadók mirefordítását a nép ellenőrizhetné; ha a nép nem gyakorolhatja a controllt a kormánnyal szemben, ellenőrzés nélkül fizesse az adóját

a nemes ember is. A haza védelmére írják össze az ország minden lakosát különbség nélkül, hadd húzzanak sorsot mindnyájan. A büntető-törvény az ország minden polgárára egyformán alkalmazandó.

Egyelőre tehát politikai téren félrendsabályokkal is megelégszik s a nagyobb megrázkódtatással járó parlamentáris reformot nem emlegeti.

Ama kiáltó anomáliára, melyre később, 1846-ban *Eötvös* hívta fel a nemzet figyelmét, hogy Magyarországon a közjövödelmeknek alig egyharmada felett rendelkezik az országgyűlés s a közadók kétharmadával a kormány azt teszi, a mit neki tetszik,¹⁾ — nem tesz semmi észrevételt; hanem mintegy belenyugodván az adók kezelése körül követett, merőben alkotmányellenes rendszerbe, a közteherviselés elvét ama rendszer alapján is kész életbeléptetni, csak hogy a jog-egyenlőség diadalát siettesse.

Programmjának többi pontja nem politikai színezetű. Hégi, kedvelt eszméjét, melynek már ekkor a gyakorlatban is megvoltak kézzelfogható nyomai, hogy t. i. központra van szükség, s ez nem lehet más, mint Buda és Pest, — ismét szóba hozza. A földhitel előmozdítása érdekében az ősiség megszüntetését sürgeti. Továbbá közlekedési utak, csatornák építendőek, melyek Pesten, mint góczpontban futnak össze; a társulatokat, melyek közlekedési vonalak építésére vállalkoznak, befektetett tőkék után az állam öt százalékos kamatgarantiában részesítse. Magyar nemzeti jegy kibocsájtó bank szervezendő, mely legalább 50 millió forintnyi pénzjegyei lássa el a forgalmat. A közoktatás ügye fölkarolandó.

Művét azzal az intéssel zárja be, hogy nemzeti hátramaradásunk okát ne toljuk mindig egymásra és a kormányra; hanem a hibát keressük önmagunkban.

A Kelet Népeinek saját korára nem volt meg az a hatása, a mit Széchenyi el akart vele érni. Szerzőjének népszerűségét — a mint arról egy optimista bírálója ábrándozott²⁾, —

¹⁾ *Eötvös*: *Beform.* 1846. 10. 1.

²⁾ *Hazay Gábor (Vörösmarty)* az Athenseumban. 1841. évfoly. okt. 112. 712. 1.

nemcsak hogy nem emelte, sőt ellenkezőleg különben is hanyatlóban levő népszerűségének megsemmisülését siettette.

De a tárgyilagosan ítélő utókor előtt a Kelet Népeinek minden sora egy-egy bizonyíték a legnagyobb magyar hatalmas államférfíui belátása, sőt előrelátása mellett, s az egész nem azt a benyomást teszi ránk, a mit Széchenyi némely kortársára tett, hogy t. i. az egy, meggyőződésében makacs, hiúságában megsértett politikus műve; hanem igenis, hogy az megnyilatkozása egy logicus s egy minden körülmények közt *következetes* elmének.

A ki programját mindjárt első fölléptekor oly precizitással megállapította s a ki e program végrehajtásában sikert siker után mutatott fel: az nem engedhette magát — még népszerűségének feláldozása árán sem — letéríttetni az általa egyedül helyesnek és biztosan célhoz vezetőnek felismert útról.

A mennyiben pedig Széchenyinek ezzel a művével a vezérszerep kisiklott kezéből: ez a körülmény a kritikát nem fordíthatja ellene, hanem az akkori publikum ellen, a kelet népe ellen, mely a higgadt, komoly beszédet megúnva, az ábrándok világába engedte magát ragadtatni. Széchenyire is áll az, a mit *Boissier* Ciceróról ír, hogy a pártok nem szeretik az affajta embereket, kik vonakodnak társul csatlakozni az ő kicsapongásaikhoz s kik az általános túlzások közepett önérzetesen megmaradnak az igaz mérték határain belül.

Széchenyi támadását *Kossuth* természetesen nem hagyhatta szó nélkül.

Feleletében,*) mint megtámadott, tisztán a védelemre szorítkozik; mint méltatlanságot szenvedett sérelmeinek orvoslásáról lemond, csak védi magát a hazaárulás vádja ellen. S ezt udvariassággal, de a mellett kellő önérzettel teszi. Hogy ellenfelének erős vádjai szenvedélyét felkorbácsolták, az meglátszik rajta; sorai közül ki-kicsillan a megsértett önérzet: de tud magán uralkodni s elnyomja haragját itt-ott látható erőlködéssel, nehogy megsértse azt az embert, ki az egész

*) Felelet gróf Széchenyi Istvánnak *Kossuth Lajostól*. Pest. Kiadta és nyomatta Landerer és Heckenast. 1841. 8-r., IV +244 lap.

nemzet becsülését méltán kiérdemelte. Széchenyiről a legnagyobb elismeréssel és magasztalással szól, ismét és ismét hangsúlyozza, hogy ő a legnagyobb magyar, s csak arra kéri, hogy tűrje meg őt maga mellett nagyszabású tervei kivételében, mint igénytelen homokhordó napszámost.

Ez az a modor, a mi a közönség rokonszenvét számára biztosítja. Mint polemikusnak modora rendkívül ügyes; mint politikusé Széchenyinél visszatetszést szült.

Kétségbe vonja azonban, hogy modora miatt a hazaárulás vádját megérdemelte volna. Hogy lehetne ő hazaáruló, kinek programja ugyanaz, a mi a Széchenyié? Maga a modor és taktika lehet sikertelen; de az hazaárulást a haza javát célzó programú mellett nem tartalmazhat. Ezzel szorítja Széchenyit sarokba.

Különben hogy az ő modora a szívhez szól, ez nem hiba; mert hiszen a politikusnak az ész által fölismert igazságokat gyakran az érzelmek fölkelésével kell diadalra juttatnia. «Vezérelvem — úgymond — az volt, hogy a modort egyes kérdések álláspontjához kell alkalmazni; legyen — gondolám — a szó melegebb, hol figyelemre, részvétre kell gerjeszteni; legyen szárazabb, taglalató, a hol részletes fejtegetésekbe bocsátkozik; és ismét támogassa az ész okait a szívösztönök gerjedelmeivel, midőn cselekvésre-buzdítás kerül szőnyegre; mert szívösztön nélkül nemcsak nemes tett, de még csak tett sem születik általában.»

A kérdés nem az, hogy milyen alakban jelennek meg a Pesti Hírlap cikkei; hanem az, hogy ama cikkek kiállják-e a jogszerűség, igazság és józan politika szempontjából a kritikát? Ha igen: akkor jók, akár a szívhez, akár az észhez vagy akár a hátgerinczhez szólnak: ha nem: akkor nem jók.

De nem is fogadhat el Kossuth Széchenyitől oktatást a taktikára és modorra nézve; mert hiszen «az ő megtámadása sem az értelemnek szoros tudományilag kiszámolt születtje, hanem csak egy megfoghatatlan ingerültségből eredeti boszankodási syllogismus», s mert az ő taktikája mellett, mely szerint a szerencsésebb születésűeket áldozatokra, az alantabb állókat pedig egy kis béketúrásra kell csábítgatni, — a politikus okvetlenül két szék közt pad alá kerül.

Ez a maximája Kossuthnak csak a fenforgó esetben állhatott meg, midőn Széchenyivel szemben a Pesti Hírlap politikusai a liberalismus követelményeit minden fentartás nélkül, hogy úgy mondjuk, nyers őszinteséggel hangoztatták. s ezzel saját népszerűségüket biztosítván, természetesen az óvatos, körültekintő s a jelzett taktika szerint működő Széchenyit két szék közt pad alá juttatták. De a Széchenyi taktikája absolute véve jogosult volt abban a korban, midőn az arisztokratia százados traditiókra és törvényekre támaszkodva, még mindig nem volt hajlandó belátni, hogy neki *kötelessége* a jogegyenlőség érdekében az áldozatokat meghozni, privilégiumairól lemondani.

Kossuth kimondta a végzetes jelszót, hogy «veletek, általatok, ha nektek tetszik; nélkületek, ellenetek, ha kell.» Ez a jelszó, gyakorlati alkalmazásában — hiába szépítgette — elvégre forradalomra is vezethetett, s ép ez a lehetőség, a taktikának ez a lehető következménye hozta ki sodrából Széchenyit; ezért mondta ki a kegyetlen ítéletet a Pesti Hírlap felett, hogy ez a lap «egy irtózatoss revolutionarius syllogismus antecedense». Kossuth megfenyegette az arisztokrátiát, hogy «siessen a kegyelemmel, hogy a népnek ne legyen ideje követelni», s ezzel természetesen ingerelte az arisztokrátiát, a népet pedig követelővé tette. Elvi szempontból igaza volt, hogy a nemzetnek «minden javításnál meg kell vizsgálnia, igazságos-e, a mit kíván? igazságtalant soha se kívánjon; de a mi igazságos, azt követelje, a közvélemény egész erkölcsi súlyának mérlegbevetésével követelje»; de Széchenyi is aligha tévedett, midőn kimondá, hogy az elvolytán merev felállításával ép a kívánatos reformoknak békés úton való életbeléptetése nehezítettik meg.

Széchenyi szerepe kétségtelenül igen hálátlan volt; polemicus álláspontja pedig gyöngé annyiban, a mennyiben ellenfelének programját elfogadta s csak taktikáját tartotta veszedelmesnek; úgyde taktikájának megítéléséhez meg elegendő adatot az a tizenhöz vezércikk, mely a vád anyagát képezte volna, nem szolgáltatott, úgy hogy az említett vezércikkben előforduló egy-egy elejtett kifejezésre kellett kritikáját alapítania. Így aztán gyakran ellenmondásba keveredvén

önmagával, ezt a körülményt ellenfele alaposan kizsákmányolta; majd pedig olyan példákat hozott fel Kossuth ellen, a melyekre ez méltán felelhetne, hogy azok a journalisticai gyors munkának szüleményei.

A mi azonban a legferdebb helyzetbe sodorta Széchenyit, az, hogy coûte qui coûte he akarván bizonyítani Kossuth taktikájának hibás voltát, a kellő adatok hiányában a sorok közt is olvasott, holott ez eljárást évekkkel azelőtt ép ő ítélte el a legerősebben és a legkíméletlenebbül az öreg Dessewffyvel szemben.¹⁾ A mire Kossuth aztán jogosan védekezhetett akkép, hogy ilyen fogással minden képtelenséget rá lehet fogni s be lehet rá bizonyítani még a hazaárulást is.

Széchenyi a helyett, hogy azt a modort és taktikát általánosságban elkárhoztatta volna, melynek egyik képviselője Kossuth volt: bizonyára hibázott, midőn specificice és kizárólag a Pesti Hírlap modorát támadván meg, magának az említett *hírlapnak* tulajdonított olyan veszedelmes hatást, mely a nemzet halálát fogná okozni. Egy hírlap működése, magában véve, ilyen eredményt nem szülhet, még ha annyira el lenne is terjedve, mint el volt a Pesti Hírlap, melyet — *Pulszky* számítása szerint — körülbelül ötvenezer ember olvasott.²⁾

«Azon haza — írja *Eötvös*, — melyet egyetlen egy hírlapnak nem elvei, nem vétkes iránya, hanem egyedül elhibázott modora sírba dönthet, azon nemzet, melynek vékony fonalon függő létét egy journalistának keze ketté szakaszthatja, már nem él.»³⁾

A Pesti Hírlap modora és taktikája azonban nem is volt

¹⁾ *Széchenyi*: Világ. 284. 1.

²⁾ *Pulszky* az időszaki sajtóról írt cikkében (*Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn*. 1843. évf. I. köt. 2. füz. 1—26. 1.) a főpostai hivatal statisztikai kimutatása alapján közli az 1841-ben Budán és Pesten megjelent hírlapok vidéki előfizetőinek számát. E szerint a nyári hónapokban a magyar politikai lapok közül a Pesti Hírlapnak 3670, a Világnak 1244, a Jelenkornak 894, a Nemzeti Újságnak 450 vidéki s 100—500 (a Pesti Hírlapnak 500) helybeli előfizetője volt. Az összes hírlapolvasók számának, mely ugyancsak *Pulszky* szerint, kétszázezerre rúgott, egy negyedrésze esett a Pesti Hírlapra.

³⁾ *Eötvös*: Kelet Népe és Pesti Hírlap. 10S. 1.

olyan, melynek veszedelmes voltát minden kétség kizárásával be lehetett volna bizonyítani. Széchenyi inkább saját látnoki ösztönére, mint pozitív adatokra támaszkodva emelte fel vészujjászó szövegét a Hírlap működése ellen.

Az adatok, melyekkel másokat is meg akart győzni arról, a mit ő mintegy benső intuitió útján megérezett, a helyett, hogy igazolták volna az ő álláspontját, ellene voltak fordíthatók s olyan színben tüntették fel őt, mint a ki minden áron, minden alaposabb ok nélkül diszcreditálni akarja ellenfelének személyét a közönség előtt.

Eötvös, — ki határozottan Kossuth mellé szegődött s Széchenyit nagy elmeélel, szelíd, de mégis erélyes modorban aposztrofálja, — Széchenyi adatainak tarthatatlanságát csattanóan kimutatta.*)

Kossuth taktikája ellen az volt Széchenyinek legfőbb kifogása, hogy nem tartja meg a reformokra nézve a logikai egymásutánt. Úgy de ezt az egymásutánt ki határozhatja meg? s ki tartja meg? Hisz maga Széchenyi is vétett az ellen. A tudós társaságot megalapította a nélkül, hogy csak egy jó elemi iskolánk is lett volna; lánczhidat épített a nélkül, hogy közlekedési utaink lettek volna.

Ha abban egyetértettek Kossuth és Széchenyi, hogy haladnunk kell: valóban fölösleges volt vitazniok a felett, hogy a haladást hol kezdjék és hol folytassák. Kossuth és Eötvös elérkezettnek látták az időt a börtön-rendszer reformjára, a kisdédóvók felállítására; Széchenyi ellenkező véleményben volt. De volt-e kára abból az országnak, hogy Kossuthék sürgették azt, a mit időszerűnek tartottak? háruult volna-e bármiféle veszedelem abból az országra, ha Széchenyi alkotásai mellett Eötvösnek is sikerült volna legalább annyit a mennyit javítani szégyenletes börtön-rendszerünkön, vagy a nevelés ügyén?

Wesselényi később, egy 1842. évi június hóban kelt leveleiben a Kossuthék taktikájáról nem minden túlzás nélkül ugyan, de hasonló szellemben nyilatkozott. «A teendőök he-

1) Kelet Népe és Pesti Hírlap. Irtá I). *Eötvös József*. Pest. Nyomt. Landerer és Heckenast. 1841. 8-r., II + 120 lap.

lyes sorozatának szükségét és fontosságát — úgymond — én is vallom, de nem oly szőrszálhasogatólag s iskolai pedant-sággal és rebbenczséggel, mint némelyek, úgy lévén meggyő-ződve, miszerint semmi sincs a teendők során kívül, mit hazafi s polgári kötelesség elmulasztani tilt, tenni parancsol, és hogy semmi sincs a teendők sorában, mi szellemet ront-elnék árt, haladást gátol s vagy nyaktörő rohanást vagy megoszlást és így gyengülést okoz. És épen ezért hiszem, miként nemcsak egy, hanem több tárgyak vannak együtt és egyszerre a teendők sorában.»*)

Ha egyéb reformok egymásutánjára nézve Széchenyi sémájához semmi szó nem férhetett volna is: egyben bizonyára tévedett. Abban t. i., hogy előbb a politikai jogok kiterjesztéséről kell gondoskodni s csak azután a nép neveléséről.

«Hol van a törvényhozó — jegyzi meg erre Eötvös igen helyesen, — ki népének valaha politikai jogokat adott volna csak azért, hogy később nevelésök veszély nélkülivé váljék? hol van nemzet, mely politikai szabadságot kívánva, nem arra hivatkozott volna, hogy reá megérett? s hol zsarnok, ki azt elfogadná a nélkül, hogy épen a nép éretlenségére hivatkoznék s nagy zajjal hirdetné, hogy alattvalói még a művelődés alantabb fokán állanak, mint sem hogy nekik politikai jogok veszély nélkül adathatnának? Tudomásom szerint a nevelés eddig általánosan politikai jogok gyakorlására sine qua non feltételnek tekintetett s talán soha az ellenkező, t. i. hogy csak bizonyos politikai jogok gyakorlata által válik a nép nevelhetésre alkalmatossá, még nem állítatott.»

A Kossuth modorát elítélő dátumai Széchenyinek szintén erőltetettek voltak. Hogy ezzel a modorral a szegényeket a gazdagokba birtoktalanokat a birtokosok ellen ingerelte; a felsőbbség tekintélyét csorbította; a rendeket egymás ellen uszította s minden municipiumot népszerűtlenné tett volna, — ezek mind olyan vádak, melyeket ha Eötvös meg nem czáfolt volna is, a felhozott adatokból bajosan lehetett volna kideríteni.

A Pesti Hírlap vezércikk-írójának joga volt szemökre

*) Pesti Hírlap. 1842. júu. 26. 450.1.

vetni a pesti háziuraknak, hogy szívtelenek, mert egészségtelen pincze-lyukakért 2—3 forint házbért fizettetnek magoknak; vagy joga volt megtámadni a hatóságot, mely a nyomortétlenül nézi; vagy megmosni a fejét az arisztokrácia egy részének, mely kötelességét nem teljesíti. Ha a sajtó a társadalmi hibák és visszaélések szellőztetésében meggátolhatik: vége a szabad discussionak.

De más kérdés aztán az, hogy helyes volt-e a Pesti Hírlap részéről bolygatni olyan ügyeket, melyekre nézve kellőképen nem volt vagy rosszul volt informálva? ildomos volt-e egyes visszaélésekből következtetést vonni egész társadalmi osztályok, az egész közigazgatási vagy rendőri szervezet becsületességére? eszélyes volt-e általában tárgyalni bizonyos kérdéseket, melyek a sajtó beleszólása nélkül esetleg simábban és sikeresebben lettek volna elintézhetőek?

Eötvös végsoraiból az tűnik ki, hogy ő az ellenfelek kibékítését célozta; mert végzetes szerencsétlenségnek tekintette az országra nézve a két nagy ember versengését a modor es taktika felett, midőn programjokra nézve eltérés köztök különben sem volt. A kibékítés azonban bajosan sikerülhetett annak az írónak, a ki határozottan az egyik fél részére állt s a közvetítésre nem gondolt, mert meggyőződése szerint, közvetítenie nem is lehetett. A kibékülés e szerint csak úgy történhetett volna, ha az egyik fél megadja magát.

Széchenyi, Kossuth és Eötvös iratainak hatása alatt közel is állt ahhoz a ponthoz, hogy a fegyvert lerakja; de nem azért, mintha legyőzöttnek érezte volna magát, hanem azért, mert reményét jóformán elveszítette a további küzdelem sikere iránt. Eötvös felszólalását, mint prókatori iratot, mesterműnek ismerte el; *) de épen az a körülmény, hogy prókatori fogásokkal léptek fel ellene, vette el kedvét neki, a prókátorkodásban járatlannak, a harcz folytatásától.

A Világ szerkesztője, *Jablanczy* a *Fáy* békességet hirdető művének megjelenése alkalmából ²⁾ optimistává lesz, midőn

1) *Gr. Széchenyi I.* naplói. Összeállította *Zichy Antal*. II. 411.1.

2) Kelet népe, nyugoton. *Fáy Andrásról*. Budán, a m. kir. egyetem betűivel. 1841. 8-r., II 4- 32 lap. — Második bővített kiadás. Pesten, Kilián György tulajdona. 1812. 8-r., II + 81 lap.

elhiteti magával, hogy a kibékülés processusa immár megindult. A családi életben előforduló válságok lefolyását hozván fel például, konstatálja, bogy) '«a kibékülésnek stádiumai vannak». «Első stádium az invectivák, a szemrehányások; második a közelítés; harmadik a cselekvés.» «Az invectivák stádiumát — úgymond — megkezdtük.» «Azért csak napfényre az indignatio szózatával! — biztatja honfitársait, — lapjaink hasábjai nyitvák, és én azokat erőmhöz képest emelni fogom, míg eljön a közelítés, aztán a cselekvés órája.»*)

Hogy Fáy a Világ által felállított kibékülési stádiumok melyikét foglalta el: bajos volna eldönteni; mert röpiratában invectiva is van, ha ugyan annak nevezzük a szókimondó kritikát, közelítés is van egyik positióról a másik felé; de az bizonyos, hogy a szelíd lelkületű Fáy a békülés és a kibékítés vágyától volt eltelve s bizonyára boldog lett volna, ha csak valamennyire is sikerüi vala neki az ellenfeleket közelebb hozni egymáshoz.

Széchenyi programját Fáy némi módosítással magáévá teszi. A Kossuth feletti ítéletét azonban túlzottnak tartja. A Pesti Hírlap vezérczikkeiben forradalmi vörös fonalat nem talál. Kossuth előadása, szerinte is, sentimentális; felszakgat bizonyos sebeket, melyekre írt még nem nyújthat; irálya nagyon is költői; de egészben véve modora nem oly veszedelmes, mint Széchenyi hiszi. Sokkal hibásabb taktikája, a mennyiben hírlapjában olyan kérdéseket is szellőztet, melyek nem hírlapba valók.

Fáy álláspontja a taktikát illetőleg, saját korának viszonyait tekintve, kétségtelenül gyakorlatiasabb, mint a Kossutlié. Kossuth, mint minden ízében journalista, a napi sajtónak korlátlan befolyást követelt a közvélemény alakulására; tehát journalistikánk fejlődésének kezdetén, primitív közművelődési viszonyok közt, a hírlap hatáskörét illetőleg egyszerre a fejlődésnek csak magasabb fokán jogosult követelményekkel állt elő.

Fáy ezt a tévedést az ő ismeretes gyakorlatias észjárásával helyreigazítja s tüzetesebben megvilágítja könyve

1) Világ. 1841. aug. 21. 267. 1.

1842-ben megjelent második kiadásában, a nélkül azonban, hogy Kossuthot meggyőzte volna.

«Fáy a hírlapírás körére nézve oly véleményt nyilvánít, — írja Kossuth Fáy röpiratának megjelenése alkalmából, — a mely nemcsak gr. Széchenyi Istvántól kezdve le egés csekély személyünkig igen-igen sokaknak véleményével s országgyűlésileg, törvényhatóságilag s nyilvánosság útján ezerszer kijelentett óhajtásokkal, hanem a magyar időszaki sajtónak, mióta csak a boldog emlékeztű «találós mesék» idejéből kívánszorgott, általában kitüntetett irányával elanynydra ellenkezik, hogy ha azt a magyar időszaki sajtónak bárminő színű, bárminő árnyéklatú orgánumai vezérelvül elfogadnák, ép azon mezőről kellene leszállaniok, melyen — ha még oly gyöngén is — mozogni ekkorig legfőbb dicsőségeknek s legszentebb hivatásuknak tartották.»*)

Ma már nálunk is tudja és elismeri mindenki, a mit *Deák* mondott, hogy alkotmányos nemzeteknél a szabad sajtónak vitatásai kifejtének minden tárgyat, mielőtt a felett a törvényhozás határoz, s mikor az köztanácskozás alá kerül, ismerve van a fenforgó kérdésnek minden oldala, tudják a nemzet képviselői a nemzet véleményét és közszükségeit s végzéseiket ezekhez alkalmazhatják. Ma a napi sajtó előkészítője a törvényhozás által megoldandó kérdéseknek s ha nem is csalatkozhatatlanul hű tolmácsa mindenkor a közvéleménynek, de bizonyára a közvélemény bizonyos irányú alakulásának és kifejlődésének hatalmas tényezője.

A negyvenes években azonban a censura gyámsága alatt s a nép csekély műveltsége mellett a hírlap csak részben tölthette be missióját s a kormány működését ép oly kevéssé tehetta kritika tárgyává, a mint nem foglalkozhatott mind ama tárgyakkal, melyek majdan a törvényhozás asztalára kerültek s melyek a köznépnek az alkotmány sánczai közé való fölvételére vonatkoztak. Fáynek tehát igaza volt, hogy Kossuth hú-lapn-ói taktikája nem volt egészen gyakorlatias s a tényleges viszonyoknak megfelelő.

De a Pesti Hírlapnak nemcsak taktikája, hanem egész

*) Pesti Hírlap. 1841. aug. 18. 551. 1.

iránya s az általa megindított agitatio is sokakban visszatszést szült, úgy hogy Széchenyi könyve egy csomó elégtelen ember véleményét tolmácsolta.

A haladás ama barátai, kik Kossuth modorát a haladás ügyére veszélyesnek tartották, nem kisebb örömmel üdvözölték a Kelet Népe megjelenését, mint a reformok ellenei, kiknek a Széchenyi és Kossuth közti antagonizmus kétségtelenül malmukra hajtotta a vizet.

Még mielőtt a Kelet Népe napvilágot látott volna: az említett hírlap ellen a legkülönbözőbb vádak keringtek a közönség körében, melyeket aztán jórészt megerősített a Kelet Népe.

Az igazgatóság, a türelmetlenség, a szenvedély, mely erőt vett mindenkin, bizalmatlanokká tette az embereket és pártokat egymás iránt, s kölcsönösen kétségbe vonták egymás szándékainak tisztaságát. Hiába intette *Deák* az 1841. nov. 28-án tiszteletére rendezett fáklyás-zene alkalmával tartott beszédében honfitársait, hogy «kerüljék a gyanúsítgatás ocsmány vétjét, a legnagyobb vétjét, melyet valaki a haza ellen elkövethet»¹⁾ a rágalom, mint a csalán, minden körben buján tenyészett s még a legbecsületesebb törekvést sem kímélte meg fulánkjaitól.

Széchenyi ellen széliében híresztelték a rossz nyelvek, hogy irigyli ellenfelének sikereit, hogy magaviseletével megbénítja az ellenzék üdvös működését, sőt nem átalották egyesek még azt is ráfogni, hogy a lánczíd részvényein nyerészkedni akar, mire ő, hogy az aljas gyanúsítástól szabaduljon, a hírlapokban nyilatkozatot tett közzé, melyben kijelenti, hogy összes részvényei eladók s azokat tőle bizonyos határidőn belül bárki megveheti.²⁾

A Pesti Hírlapot viszont némelyek azzal vádolták, hogy úgy látszik, mintha a divide et vincet elvét követné, mert helytelen modorával megosztja a haladók táborát s ezzel működésük sikerét veszélyezteti; voltak ismét, a kik hibáz-

¹⁾ Világ. 1841. decz. 1. 431. 1.

²⁾ Jelenkor. 1841. decz. 22. Pesti Hírlap. 1841. decz. 25. Világ. 1841. decz. 25. Hírnök. 1841. decz. 30.

tatták, hogy mindig csak a megyei visszaéléseket szellőzteti, s ezzel saját pártja ellen ingerli a megyei urakat; továbbá, hogy ingerli az arisztokrátiát, a mely pedig már megbékülni látszott a haladás eszméjével; sőt akadtak számosán, a kik gyanúsították is a szerkesztőt, hogy a kormány zsoldjába szegődött, a kormány kedvére cselekszik, midőn az alkotmányos factorok és a befolyásos politikusok közt viszálykodást idéz elő, a gyanúsítók főképen arra támaszkodván, hogy annak az embernek, kit a kormány bebörtönöztetett szabad-elvűségéért, nem adhattak volna engedélyt egy hírlap megindítására, ha nem kötelezi vala magát a kormány szája íze szerint írni és cselekedni.

A Pesti Hírlap elleni vádakra s gyanúsításokra *Záborszky*, a Pesti Hírlap egyik legszorgalmasabb és leghívebb vidéki munkatársa felelt meg, még mielőtt Széchenyi a Kelet Népét kiadta volna. *Záborszky* művének¹⁾ kiadói legalább kinyilatkoztatták, hogy annak kéziratát négy nappal előbb vették kezökhöz, mint Széchenyi műve megjelent volna. Ezért írja *Dessewffy*, hogy «a *Záborszky* értekezése, megjósolása annak, mit gr. Széchenyi István a Hírlap ellen közzé tenni fog».²⁾

De *Dessewffy* csak gúnyolódik, és sem ő, sem a közönség nem hitte el, a mit a kiadók — bizonyára csak azért, hogy kiadványuk nagyobb hatást érjen el, — el akartak velők hitetni. ⁸⁾ A közönség meggyőződését fejezi ki a *Jelenkor*, midőn kinyilatkoztatja, hogy «a szerző igen nagy jóstehetőséggel látszik bírni, mert több helyen olyas dolgokat mond, mikről alig szólhatna oly kifejezésekkel, ha a Kelet Népét nem olvasta vagy legalább tartalmát igen alaposan nem sejtette volna».⁴⁾

Az eleven tollal írt apológia a legfőbb vádra könnyen megfeleltethető; mert mindenki tudta, hogy nem is Kossuth folyamodott a kormányhoz a lap megindításáért, hanem igenis annak tulajdonosa: *Landerer*, ki — mint *Wirkner*

¹⁾ A Pesti Hírlap elleni gyanúsítások és haladás. Írta *Záborszky Alajos*. Pesten, kiadta és nyomt. *Landerer* és *Heckenast*. 8-r., 54 lap.

²⁾ *Dessewffy*: X. Y. Z. könyv. 40. 1.

³⁾ Világ. 1841. szept. 11. 293. 1.

⁴⁾ *Jelenkor*. 1841. aug. 21. 267. 1.

emlékirataiból is tudjuk ¹⁾ — *Sedlnitzky gróf* rendőrminiszter kedvence volt s mint ilyen könnyen kieszközölhette az engedélyt. Landerer és a kormány érdekeivel pedig egyiránt megegyezett, hogy Kossuth legyen a szerkesztő. Mert Landerer Kossuth nevével a legtöbb előfizetőre számíthatott; a kormány pedig tudva azt, hogy Kossuth börtönéből kiszabadulván mindenképen élni fog a szabad szólás jogával, előnyösebbnek tartotta magára nézve, ha egy censura alatt álló hírlapban nyilvánítja nézeteit, mintha ezt minden ellenőrzés nélkül teszi vala.

Midőn Záborszky a Kossuth elleni vádatat visszautasítja, egyszersemind éles oldalvágásokkal fejezi ki a Széchenyi iránti ellenszenvét.

Széchenyit akarja például megvágni, midőn abbeli véleményét nyilvánítja, hogy «a ki magáról azt hiszi, hogy ő és csak ő maga képes a haladás körét s határát kitűzni, hogy ő maga egyedül lehet a haladás vezére; ki azt hiszi botor csalódásában, hogy csak ő maga tud a jövővel sakkozni²⁾ egy nemzet boldogságáért, csak ő képes sakkban tartani a jövődők özönét: az saját hiúságának bábja, önmagának s hízelgőinek bálványa is ugyan, de egy nemzet haladásának biztos főnöke soha sem lehet».

Nem kevesebb éllel tiltakozik ama felfogás ellen, hogy Magyarországot *egy* ember emelte volna ki sülyedéséből. «Mi — úgymond — nyíltan megvalljuk, hogy inkább közakaratnak, közös törekvésnek, közös munkának, hogy sem *egyedi nagyságnak* szeretjük s akarjuk köszönni nemzetünk s hazánk dicsőségét, honunk állandó boldogságát, a jog s igazság uralmát.»

Ezek a gyanúsítások és csipkedések, melyeket mindenki megértett, mindenesetre igen különösen hangzottak annak az írónak a szájából, a ki épen a gyanúsítás büne ellen emelte fel tiltakozó szavát. Mindez a közhangulat ingerültségét, a kölcsönös elkeseredést bizonyítja, mely a legmagasabb fokra természetesen akkor hágott, midőn maga a két hatalmas

¹⁾ *Wirkner*: Meine Erlebnisse. 1879. 13t. 1.

²⁾ Széchenyi kedveuez kifejezése.

ellenfél szállt ki a síkra, megelégtelve pártfeleik apró csatározásait.

Záborszky nyomdokain halad a Pesti Hírlap hontmegyei levelezője, a magát «nyugotfinak» nevezett *Pongrácz Lajos* is,*) ki túlzásai mellett ép úgy gyanúsít, mint Záborszky. Széchenyit úgy tünteti fel, mint a ki a kormányt «ráuszítja» a nemzetre, a kinek vállalatai megalapításában az egyéni önzés, a pénzvágy is szerepet játszott s a ki irigyli ellenfélnek eszét, szívét és népszerűségét.

Röpirata²⁾ apró, éles tüszúrások láncolata, nemcsak a Kelet Népe, hanem magának Széchenynek személye ellen is irányozva.

Úgy látszik, a nyugat fia meg akarta mutatni, hogy minden botnak két vége van: Széchenyit saját szavaival igyekszik megczáfolni.

Polemicus modora, — melynél fogva az ellenfél gondolatmenetét követve, annak egymásra következő tételeit bonczolgatja, — nem a legügyesebb ugyan; de észrevételei közt akad egy-két találó.

A Széchenyi és Kossuth közti ellentétet azonban észrevehető rossz akarattal élére állítja, midőn Széchenyire ráfogja, hogy a Kossuth vezérczikkeiben foglalt minden reform-eszmének épen ellenkezőjét vallja a magáéinak.

Abból, hogy Széchenyi általában nem helyesli a Kossuth vezérczikkeiben nyilvánuló modort és taktikát: nevetséges túlzással azt következteti, hogy nem helyesli tehát vezérczikkeinek a tartalmát sem, a mennyiben tehát például Kossuth egyik cikkében a magyar nyelvnek törvényes úton való előmozdítását sürgeti: ebből az következik, hogy Széchenyi meg vagy épen nem vagy csak erőszakkal kívánja a magyar nyelvet terjeszteni: vagy mivel Kossuth egy másik cikkében a szegény nép anyagi és szellemi erejét csökkentő alkoholizmus terjedésének meggátlására serkenti honfitársait: ebből

¹⁾ 1811-ben egy darabig P. L. jegy alatt írt; de az ápr. 10-diki számban a Pesti Hírlap szerkesztőjét felhatalmazta, hogy azontúl a hontmegyei leveleket a szerző megnevezésével közölheti.

²⁾ A «Kelet Népe» felnyitotta szemeit, egy nyugotfinak. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv. 1842. 8-r., IV + 43 lap.

meg az következik, hogy Széchenyi a népet anyagilag és szellemileg elkorcsosítani, elerőtleníteni akarja.

Egy kicsinyes, szörszálhasogató, alantjáró lélek ilyen nyilatkozata, Széchenyi reputációján rést ép oly kevésé üthetett, mint a hogy nem tehetett szolgálatot Kossuthnak.

Kossuthnak egyetlen, igazán számbavehető segédje a polémiában *Eötvös* volt: ép úgy, mint Széchenyinek *Dessewffy Aurél*. A többiek, a kik a vitában résztvettek, csatározásaikkal élénkítették ugyan a vitát; de a küzdelem végkifejlesztésre vajmi csekély befolyást gyakoroltak.

Széchenyi táborának guerilla-harczosai közül az egy *Kúthy Lajos* érdemel figyelmet. Mert «a kelet népe közt egy ember» rövid értekezését ¹⁾ «éretlen és értetlen dongásnál» egyébként, — a mint azt *Dessewffy* nevezte,²⁾ — csakugyan nem lehetett tekinteni. Csak látszik, mintha Széchenyi mellett hangulatot akart volna csinálni; de a hangulat-csináláshoz az első és főkellék mégis az, hogy az illetőt megértsék. Az ismeretlen írónak csonka mondatait, ügyetlen szözerkezetét s ködbe burkolt eszméit senki sem értette meg.

Az egykorú hírlapok valóságos célzáblául tüzték ki az együgyű szerzőt, s a gúny, kicsinylés és megvetés nyilait szórták feléje.

A Hírnökben «a honi literatúrának egy barátja 300 arany jutalmat tűz ki oly könyvecskére, mely három íven több képzelenséget, eszme- és észhiányt, túlfeszített képzelet-zizenyőséget, helyesírási hibát foglaljon magában», mint a mennyi az említett műben van.³⁾ *Helmeczy* kijelenti, hogy ő «e dongásból még csak annyit sem bírt megérteni, vajjon a Kelet Népe mellett, vagy ellene van-e intézve».⁴⁾ A Társalkodó szerint «sincs benne egy ép gondolat sem».⁵⁾ *Dr. Zima János*⁶⁾ pedig egészen megriadva hárítja el magától az írói hírnevét

¹⁾ A kelet népe közt egy ember. 1841. Pesten. Esztergami k. Beimel Józ. betűivel. 8-r., 84 lap.

²⁾ *Dessewffy*: X. Y. Z. könyv. 40. 1.

³⁾ Hírnök. 1841. aug. 16.

⁴⁾ Jelenkor. 1841. aug. 7. 251. 1.

⁵⁾ *Haraszthy Samu* bírálata a Társalkodóban. 1841. 65. sz.

⁶⁾ *Telfi Iván*.

kompromittáló gyanút, mintha azt az értelmetlenséget ő írta volna.¹⁾

Az ekkép megostromlott és senki által meg nem értett szerző megkísérli ugyan gondolatai kimagyarázását: de az összes hírlapokban közzétett glossáihoz is szükség lett volna újabb glossákra.

Ilyen segítséggel Széchenyi nem sokra ment. Sőt a fentebb említett *Kuthy Lajos* — ez a kiváló írói tehetség — sem felelt meg a Széchenyi hívei által hozzá kötött vára-kozásnak.

Az ő röpirata ²⁾ száraz, meglehetősen fárasztó értekezés, telve politikai és philosophiai reflexiókkal, melyek a vitás kérdések tisztázását nem igen segítették elő.

Kuthy szintén kizárólag az ész jogosultságát ismeri el a politikai életben s erőltetett, egyoldalú történelmi dátumokkal igyekszik bebizonyítani, hogy az államoknak az érzelmi politika veti meg sírj okát s az értelem az, melynek vezérletével az államok a fejlődés magasabb fokára emelkedhetnek.

Egyptomot, Spanyolországot, Angliát, Lengyelországot, Éjszak-Amerikát, Rómát, végre Magyarország történetét hozza fel alaptételének bebizonyítására például.

Az egyoldalú felfogás igazolása a história egyoldalú figyelembevételével történhetett csupán.

Anglia történelmében például tömérdek esemény a rideg, számító ész kifolyása volt; de e hatalmas ország emelkedéséhez nem kevésbé hozzájárultak a nemesebb emberi érzelmek által létrehozott institutiók, s ezekről Kúthyék természetesen megfélekedeznek. Az angol nép vallásos kedélye, kegyete az ősi hagyományok iránt, emberszeretete, általában érzelmi világa bizonyára ép úgy előmozdították állami és társadalmi intézményeinek kifejlődését, mint anyagiassága, bölcs megfontoltsága, hideg számítása stb. Hamis tehát az az állítás, hogy «Franciaország a szív, Anglia az ész rendszerét követi». Lehetetlen, hogy annyi históriai ismerettel, a mennyi Kúthy

¹⁾ Világ. 1841. aug. 11. 257. 1. Társalkodó. 1841. 65. sz.

²⁾ Polgári szózat kelet népéhez. 1841. Írta *Kuthy Lajos*. Pesten, kiadta Heckenast Gusztáv. 1841. 8-r., VI + 217 lap.

művéből kiviláglik, ezt maga Kúthy is be ne látta volna. De nem akarta belátni, mert argumentumra volt szüksége Kossuth modora ellen.

Hogy a Pesti Hírlap, modorával forradalmat idézhetne elő, ezt nem hiszi; mert erre, szerinte, egy hírlap magában véve nem képes. Hanem igenis hiszi, hogy meghasonlást idéz elő, a kormány és a nemzet közti feszültséget ismét életre kelti, s ezzel útját állja a haladásnak. A meghasonlás előidézésében azonban bizonyára részök volt azoknak is, kik az ellenfélben az állítólagos rossz modort nem kevésbé rossz, mert személyeskedő modorban támadták meg. Kúthly dicséretére válik, hogy tárgyilagos maradt mindvégig s a polémia elkeserítéséhez nem járult hozzá.

A Kelet Népeinek üdvös hatását is jelezhetni véli, a mennyiben egész határozottsággal állítja, hogy a Kelet Népeinek megjelenése óta a Pesti Hírlap metamorphosison ment át; higgadtan, kevesebb szenvedélynél és elhamarkodottsággal tárgyalja a napi kérdéseket.

Ezzel a véleményével Kúthy nem állt egyedül. *Vörösmarty* a Kelet Néperől írt s *Hazay Gábor* álnév alatt az Athenaeumban közzétett bírálatában szintén megjegyzi, hogy a Kelet Népe hatása folytán a Pesti Hírlap lassankint kezdi levetkőzni ama hibáit és fogyatkozásait, melyek fiatalságának voltak addig felróhatok.*)

Tényleg azonban Kossuth politikai felfogása, modora, iránya maradt a régi. Szerencse, hogy a Kelet Népe el nem keserítette. Ez inkább lehetett a kíméletlen támadás következménye, ha a nimbus, mely Széchenyit körülvette, ha érdemei, melyeket az ország fölemelése körül szerzett magának, ellenfelét önuralomra, saját felindulásának fékezésére nem serkentették volna.

Annyi bizonyos, hogy a Pesti Hírlap varázsa nőttön nőtt s Széchenyi mind inkább és inkább elszigetelve érezhette magát.

Bekövetkezett, a mit Széchenyinek barátai megjósoltak

*) Athenaeum. 184-1. okt. 7. 688. 1.

s a mit ő maga is sejtett, hogy nyílt, túlszigorú föllépése Kossuth ellen válságba sodorja őt.

Naplójegyzetei világosan mutatják, mily kínos lelki küzdelmen ment keresztül, míg úgy barátainak tanácsa, mint saját sejtelméi ellenére elhatározta magát a döntő lépésre.

1841. január 29-kén villant meg agyában a gondolat, hogy Kossuthnak ellene szegüljön. Február elején már hozzá kezdett a Kelet Népehez, melyet először «Lélekharang»-nak akart nevezni, miután sejtette, hogy «az lesz a hattyúdala». *Batthyány Lajos* és *Klauzál* azt tanácsolták neki, hogy «ne írjon Kossuth ellen, mert meg fogja bántani». Mindamellett folytatta ugyan a megkezdett munkát; de mikor már az utója felé járt, naplójába ezt írta: «elégedetlen vagyok magammal és könyvemmel». Mikor pedig már közre bocsátotta, nagyon is szigorú kritikát gyakorolván önmaga felett, azt jegyzi meg naplójában, hogy «a Kelet Népe nem tetszik senkinek». ¹⁾

A Kelet Népe mindenesetre visszatetszést szült még a Széchenyi hívei közt is. De azért abban a korban, midőn — mint *Gyulai* oly találólag hja — ragaszkodás a középkori intézményekhez és újkori eszmék kultusza, arisztokrata hajlamok és demokrata irányok, a hűbéri és modern alkotmány biztosítékai és szükségéi, nemzeti előítéletek és szabadelvű ábrándok sajátságos vegyülete olvadt össze a nemzeti nagy mozgalomban: ²⁾ ebben a korban — mondom — bármely politikai iránynak is csak lépésről-lépésre lehetett megnyernie a nemzet többségét. Ha tehát a Kossuth és Széchenyi közti polémia, az akkori közvélemény ítélete szerint, az előbbi javára dőlt is el: elvei általános hódítást még sem tettek. Kossuthnak inkább tüneményszerű politikai tehetsége, mint programja; a Pesti Hírlapnak inkább ékesszólása, mint iránya nyerte meg a köztetszést.

Az a megrögzött conservativismus, — mely *Balóhy Lászlónak* 1841-ben, de még inkább *Eliássy* ügyvédnek

¹⁾ *Dr. Kerékgyártó A.*: Gr. Széchenyi István élete. Magyar Helikon. 21—24. füz. 64. 1.

²⁾ *Gyulai P.*. B. Eötvös József. Emlékbeszéd. Olcsó Könyvtár. 108. sz. 19. 1.

1842-ben megjelent röpiratából*) szól felénk,— oly ridegen — tegyük hozzá: oly ügyetlenül kifejezve — a negyvenes évek irodalmában jóformán páratlanul áll ugyan; de hogy sok ember véleményét fejezte ki, az kétségtelen. Az irodalomban csak azért nem volt több képviselője, mert a táblabírák a toliforgatás mesterségéhez a mellett hogy nem értettek, nem is tartották azt rangjokhoz illő foglalkozásnak.

Baloghy, — kinek styljén szintén meglátszik, hogy a vármegye termében otthonosabban érezhette magát, mint a sajtó küzdterén, a magyar táblabíró-politika tolmácsa. Nem tud megbarátkozni a gondolattal, hogy Magyarországnak is rá kell lépnie a korszellem követelte reformok útjára, ha el nem akar pusztulni. Szent áhítattal csügg a történelmi jogokon, s mindent, a mi a Corpus Jurisba be van iktatva, jót és rosszat, bűnt és erényt, egyaránt jogosnak ismer el, csak azért, mert százados törvény által van szentesítve.

Alantas színvonalon álló okoskodással, személyes invectivákkal, kicsinyes érvekkel támadja meg nemcsak Kossuth agitatóját, de Széchenyi reformjait is. Kossuth túlzásaiért Széchenyit teszi ő is felelőssé. «Midőn a gróf úr — úgymond — a magyar nemzetet, angol szövetségbe behálózta, nem kellett volna egyáltalában oly sebes vágatásra szoktatni, nem a gyepelt oly tágan hagyni, hogy más is, a ki soha kocsis nem volt, vagy arra nem eléggé biztos, azt felfogja és annyira nyargalódzék jobbra-balra, hogy a lovak már elragadással fenyegezzék.»

Nevetséges ellenmondásba keveredik önmagával, midőn egyrészt az anyagi jólétben keresi a nemzetek boldogulásának alapját s a kereskedés fölkarolására, bank alapítására buzdítja honfitársait: másrészt a gőzhajót csupán kényelmi eszköznek, a vasútakat, a lánczhidat egyes társulatok nyereszkesítő üzletének, a lóversenyt káros fényűzésnek tekinti.

Jelszava, úgy látszik, az, hogy minden régi: jó, minden új: rossz. A múltak intézményein, erkölcssein elmereng s bor-

*) Nemzetiség, és alkotmányi mozgalmak honunkban. Közli Baloghy László. 1841. Pesten, Esztergami k. Beimel Józ. betűivel. 8-r., 43 lap. — Hunnia a haladás korszakában. Írta Eliássy István. Egerben, 1842. Az érseki lyceum betűivel. 8-r., II 110 lap.

zadva szemléli a reformerek vészthozó munkáját, kik régi alkotmányunkat tövéből kiforgatják, azt az alkotmányt, mely nyolcz század viharainak ellenállt s nem hírlapok és röpiratok által jött létre. Az összes engedmény, mit a régi alkotmány megváltoztatására tenni hajlandó, abban áll, hogy a paraszt személye és vagyona ép úgy biztosíttassák, mint a nemesé; a büntető törvény a parasztra és a nemesre egyformán alkalmaztassák s — a mi legfőbb engedmény a részéről, — hogy a házi adó terhét a nemesség vegye le a köznép vállairól. Különben minden maradjon a régiben.

Hogy az arany-bullának a személyes szabadságot biztosító pontja az ország minden lakosára kiterjesztessék s hogy a házi adónak *egyrésztét* a nemesség önként vegye magára, ebbe még *Eliássy* is belenyugszik, pedig ő sokkal erősebben megveti a lábát az ősi alkotmány sánczai mögött, mint elvtársa.

Abban a korban, midőn a szószéken ép úgy, mint a sajtó terén túlnyomólag mégis a reformerek vitték a szót; midőn élő szóval és írásban a többség a haladást sürgette, bizonyára erős lélek kellett hozzá, hogy valaki a világ szemeláttára belekapaszkodjék a haladás kerekébe.

Baloghyt ép úgy, mint Eliássyt a meggyőződés ereje bírhatta rá, hogy a velők rokonérzelmű, a világtól elmaradt táblabíráknak, kik sem elegendő tehetséggel, sem erkölcsi bátorsággal nem bűt'ak, hogy szembeszálljanak az uralkodó áramlattal, — érzelmeiket, gondolataikat tolmácsolják.

De mennél jellegzetesebben nyilvánult nálok a benső meggyőződés az elavult elvek mellett: annál szánandóbbnak, annál nevetségesebbnek tűnt fel hiú erőlködésök. Szánalomra méltók voltak, mert az eszményképüket fenyegető reformok észrevehetőig mély bánattal tölték el leiköket; de egyszerűsmind mosolyra készítették olvasóikat, mert mint afféle apró emberek, kicsinyes engedményekkel, ravasz fogásokkal igyekeztek a nagy problémákat megoldani s erővel el akarták magokkal és a világgal hitetni, hogy haladni ők is kívánnak, miután az ősi intézmények keretében végrehajtandó aprócseprő változtatásokat nem ellenzik.

Eliássy előtt «szent minden fennálló törvény, mely a kiváltságokat védi». Axiómája az, hogy a mennyiben kiki

igyekszik magát, gazdagság, ész és rang által másoktól megkülönböztetni: «azon kormányforma, melyben az ily természeti ösztönön alapult rendszer a polgári társaság egy részét kiváltságosítja, s rangok által különbözteti meg a polgárokat, az a társas összealakulás lelkéből merítvén rendszerét, biztosabban áll, mint az oly köztársaság, mely az egyenlőség rendszerén a nyugtalan elme törekedéseivel kénytelen szünet nélkül harcolni».

Hogy ez az axióma lényegét tekintve ép oly idétlen, mint a milyen esetenül van kifejezve; hogy azért, mert a vagyon, ész és rang, társadalmi téren bizonyos tekintetben válaszfalat húz az emberek közé: nem lehet a törvény előtti egyenlőség követelményét visszautasítani s közjogi privilégiumokkal látni el a gazdagokat a szegényekkel, a művelteket a tanulatlanokkal szemben, — ezeket itt részleteznünk fölösleges.

Eliássyra és Baloghya is áll, a mit *Kemény Zsigmond* általában az ó-conservativekről mondott, hogy Talmudjok volt Verbőczy; doctrináik a pecsétes levelek, az ősi kiváltságok és a történeti jog. Doctrináikból egy betűt sem engedtek. S ha látszólag mégis egyik-másik intézmény módosítását szóba hozták: a módosítványt mindig úgy formulázták, hogy az magának az intézménynek lényegét ne érintse.

Eliássy például azzal a propositiójával, hogy a nemes ember, ki kiváltságlevelét bűnnel szennyezi be, fosztassék meg nemesi rangjától: a feudalismus ódon épületéből még csak egy tégladarabot sem mozdít ki. De mégis megteszi indítványát, hogy megmutassa, mi módon lehetne a haladási eszmékkel a feudális államszerkezetet összhangba hozni. Ugyanebből a szempontból óhajtását fejezi ki, hogy a nemesiség vegye ismét kezébe a fegyvert, a parasztot pedig küldje az ekeszarvához; de épen azért sürgeti, hogy a honvédelmet a nemesség vállalja magára, mert félti adómentességi privilégiumát.

A haladásnak még ily különös módjával sem tud azonban megbarátkozni a közgazdasági kérdésekben.

A földesúr és a jobbágy közti viszonyra nézve a noli me tangere elvét vallja; mert szerinte, a magyar paraszt úsznék a boldogságban, ha műveletlenségénél fogva a munkát nem

kerülné. A kereskedést s a gőzhajtótól kezdve a váltóig a kereskedelemnek minden eszközét megveti. Az ösiséget a magyar nemzetiség és alkotmány palládiumának tekinti. «Mentsd meg isten hazámat — így fohászkodik fel — a kereskedői szellemtől és a zsidóknak uralkodásától, mert nem adtal hazámnak kereskedői helyzetet s módokat, és ezek nélkül zsidaink megmérhetlen erszényétől nem menekedhetünk. Add uram, hogy a magyar nemes, törzsökös birtokát megőrizhesse; mert csak így maradhatunk meg nemzetiségünkben s így uralkodhatik földi fejedelmünk is, ha mi, hasznos tenyésztő birtokosok s nem pedig zsidók szenzáljai leszünk!»

A réginek, a hagyományos előítéleteknek illetően kultusától az e korban létrejött valódi conservatív párt ép oly távol állt, mint a liberálisok tábora.

A tulajdonképeni conservativismus megalapítója nálunk *Dessewffy Aurél* volt. Ő előtte azok a politikusok, kik conservativeknek nevezték magokat, vagy a stagnatio hívei voltak, kik a Corpus Juris szentélyéből egy tapodtat sem akartak mozdulni, vagy absolutisták és reactionáriusok, kik tabularasnak tekintvén a régi magyar alkotmányt, a históriai jogokat semmibe se vették s a kormányt segítették az alkotmány alapjainak megrongálására irányzott törekvésében. Az 1839/40-diki országgyűlésen alakult meg *Dessewffy* vezérlete alatt a «fontolva haladó» conservatív párt, melynek programját részint az országgyűlésen, részint hírlapi téren *Dessewffy* rhapsodice, alkalmosszerűleg fejtette ki és körvonalazta.

Kossuth hírlapja tette *Dessewffyt* journalistává. A Pesti Hírlap által képviselt liberális eszmék terjedése csakhamar meggyőzte őt arról, hogy Magyarország is eljutott már a fejlődés ama fokára, a midőn a politikai közvélemény alakulására a napi sajtó is befolyást gyakorolhat. Hogy tehát a Pesti Hírlap hatását saját pártja érdekében ellensúlyozza, kezébe vette a tollat s a Világban *X. Y. Z.* jegy alatt egész sorát a vezércikkeknek tette közzé, melyeket aztán később «*X. Y. Z. könyv*» czím alatt összegyűjtve kiadott.*)

*) *X. Y. Z. könyv. Gróf Dessewffy Auréltól.* Pesten, 1841. Nyomt. Trattner-Károlyi betűivel. 8-r., VIII + 183 lap.

Dessewffy úgysis, mint országgyűlési szónok, úgysis, mint journalista a szabadelvűség által kezdeményezett reformok megbírálását tűzte ki feladatául, a nélkül, hogy az átalakulásra vonatkozólag ő maga új eszmékkal, új tervekkel állt volna elő. Működése tehát negatív volt, s ezt maga sem tagadta. Nem látta szükségét maga részéről újabb reformok megpendítésének akkor, a mikor a Pesti Hírlap és annak tábora úgysis elárasztották a közönséget plánumaikkal. A mérséklő szerepét játszotta a haladás korszakában. A liberális párt túlzásait moderálni, a jelent a múlttal összekötni, tehát a tradíciókra figyelmessé tenni az újítókat, a túlcsapongó szenvedélyeket korlátozni, — ezek voltak a feladatok, melyeknek sikeres megoldása az ő ambícióját képezte.

Taktikájára és modorára nézve tehát teljes mértékben megfelelt a conservativismus eszményének. A conservativismus híjjával van annak a teremtő erőnek, a mi a szabadelvűség legfőbb jellemvonását képezi; hanem annál nagy oldj mértékben ki van benne fejlődve a mérséklet, a kegyelet és a hűség a hagyományok iránt s a jog, különösen a történeti jog tisztelete. Így fogva fel a conservativ politikát, annak hűbb képviselője Dessewffynél a magyar ég alatt még aligha volt.

Elvei természetesen diametralis ellentétben állottak a szabadelvű nézetekkel s okszerű következményei voltak taktikájának.

A közjogi kérdésekben minden mélyebbre ható reformtól idegenkedett. Közjogi tekintetben a haladást nem a parlamenti reformban, vagy a dicasterialis kormányzati rendszer átalakításában kereste; hanem a kormány tekintélyének megszilárdításában s a megyék túlkapásainak megszüntetésében.

Őszinte vallomást tesz arra nézve, hogy ő a kormány embere a szónok azon értelmében, hogy kárhoztat minden működést és minden elvet, mely a törvényes és hathatós kormányzást lehetetlenné teszi; mert «meggyőződése szerint, hathatós és nem nominális kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldoguljanak, státus-emberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek Legyenek». A biztosítékokról azonban megfeledeznek, melyek a nemzet kezébe adva az «erős kormány» erőszakossága ellen gátul szolgálnának s

melyek lehetővé tennék a kormány hatalmi túlterjeszkedésének esetről-esetre való megtorlását. Ezt a hézagot az ő fel fogásában különösen a múltak tanúságai tették feltűnővé, úgy hogy még azok előtt is, kik a kormányzati felelősség elméletéről csak homályos sejtelemmel bírtak, a Dessewffy-féle «erős kormány» eszméje gyanús színben tűnt fel s nagyban hozzájárult a conservatív politika kompromittálásához.

A municipális rendszert, mint alkotmány-biztosítékot, alapján változatlanul fentartandónak véli. «A megyék municipális jogai — úgymond — alkotmányunk alapját, nemzetiségünk kezességét teszik annyira, hogy míg megyei szervezetünk megmarad, érjen bár bennünket akármilyen csapás, alkotmányunkat mindig ismét visszaszerezhetjük. Ezer más tekintetet mellőzve, ez az egy ok elég arra, hogy minden magyar országú ezen kincsnek megőrzését tegye politikai crédójának első ágazatává.» A megyék feladata, szerinte, életet adni a meghozott törvénynek, salakjaitól megtisztítani a közigazgatást, engedelmessé tenni a felsőbb parancsoknak, gondosan kidolgozni az utasításokat s ez által előkészíteni a törvényeket stb. Ezeknek a feladatoknak a megyék, fennálló szervezetükben eleget tehetnek; de csak akkor, ha a megyékben uralkodó szellem megváltozik.

Nem vette észre vagy nem akarta észrevenni Dessewffy, hogy az a kárhóztatott megyei szellem, természetes következménye volt a kormány visszaéléseinek egyrésztől, másrésztől az országgyűlési többség magatartásának.

Merész kívánság volt tőle, hogy a megye egyszerre segítségére legyen a kormánynak s hagyjon fel az oppositívál, midőn századokon keresztül rászoktatták mintegy a bizalmatlanságra a kormány iránt. A kibékülés a nemzet és a kormány közt sokkal rövidebb keletű volt, és sokkal rövidebb idő volt még kölcsönösen meggyőződni a kibékülés őszinteségéről: semhogy a megyék Dessewffy tanácsát követhették volna. Az a kor még az ő idejében nem érkezett el, a midőn a megyék kiléphettek a defensívából s autonomiájok korlátozását megtűrheték, miután nem volt többé szükség az alkotmány és a nemzetiség védelmére.

Dessewffy ép oly elfogult, midőn a meddő sérelmi poli-

tikáért a megyét teszi felelőssé, mint egy újabb liistorikusunk, ki az országgyűlésnek három századon át követett gravaminális politikáját a ki nem egyenlített vagy csak látszólag, határozatlanul, némelykor kétszínűi" megoldott ellentéteknek, és nem egyedül a kormány túlkapásainak vagy törvénytelen lépéseinek tulajdonítja.¹⁾ Helyesen jegyezte erre meg *Pompéry*, hogy a sérelmi szellem nem ok, hanem okozat volt, természetes következménye a kormány háromszázados politikájának. A hatalom nem tartotta meg a törvényeket. A nemzet törvényes úton nem szűnt meg folytonosan sürgetni a törvényen ütött sebek orvoslását. Es mert e sérelmek vajmiritkán nyertek orvoslást, ezért volt a sérelmi politika háromszáz év óta permanens.²⁾

Az országgyűléssel, különösen annak felsőházával, illetőleg felsőházi többségével szemben szintén indokolt volt a megyék bizalmatlansága. Ennélfogva habár formailag helyeselni nem is, de megbotrátkozni sem lehetett egyes megyék ama visszaélésén, melynél fogva prsejudikálva az országgyűlésnek, törvényhozási ügyekbe beleavatkoztak és státúumok kai döntöttek el bizonyos kérdéseket, melyek a törvényhozás illetékességi körébe tartoztak.

Borsod- és Biharvármegyék például elhatározták, hogy a megyei tisztújításban a honoratiorok is részt vegyenek s tényleg Biharban ezeknek a közreműködésével tartatott is meg a restauratió. Pestvármegye pedig épen akkor, a midőn a büntetőjog kidolgozásával megbízott országos választmány feladatának megoldásához hozzáfogott, a büntető eljárás körül a teljes nyilvánossággal összekötött szóbeli védelemnek életbeléptetését rendelte el.

Hogy ezek visszaélések voltak, azt nem oly fényes dialektikával, mint a minő Dessewffynek adatott, de a legegyszerűbb eszközökkel, a közjogi alapelvek száraz reprodukálásával is könnyű szerrel be lehetett bizonyítani. Mert a mily joggal

¹⁾ *Gr. Szécsen Antal* «fiatalkori visszaemlékezései» az 1839/40-ki országgyűlésre a Budapesti Szemlében. 71. sz. 24-5. 1.

²⁾ *Pompéry János* felelete *Szécsen* visszaemlékezéseire. U. o. 73. sz. 136. 1.

kiterjesztette Biharmegye az activ választási jogot, azzal a joggal megszüntethette volna esetleg az ösiséget, felszabadíthatta volna a jobbágyságot stb.

De másrésről csak a legközelebbi országgyűlésen is a legégetőbb kérdések függőben hagyása, a meddőn maradt viták a vegyes házasságok, a vallás- és szólásszabadság, a városok törvényhozási részvétele felett, — méltán türelmetlenekké teheték a megyéket, s közülök azokat, melyek a haladást gyorsítani akarták, arra bírhatták, hogy elébe vágjanak a lassú léptekben haladó országgyűlésnek.

Dessewffy conservativismusa bizonyos mértékig a rendi szervezetre is kiterjedt. Az arisztokratia, a köznemesség és a polgárság külön érdekeit, speciális hagyományait nagyonis erősen hangsúlyozza. A klérus törvényes állása iránt kegyelettel viseltetik s annak befolyását és hatalmát csökkenteni az által, hogy jószágai saecularizáltassanak, annyival kevésbé engedi meg, mert ez nemcsak a politikai eszélyesség követelményével, de a joggal is határozottan ellenkezik.

Hogy Dessewffy taktikája és elvei népszerűek nem voltak, ezt maga is elismeri. «Jelenleg Magyarországon — úgy mond — népszerű azon politikai iskola, melyet kat exochen a mozgalom pártjának lehet nevezni; népszerűtlen az, mely e mozgalmat mérsékelni, a törvényes formákhoz kötni, bizonyos elveket tiszteletben tartani s haladásunkat a rögtönzés veszélyétől megőrizni óhajtja.»

A népszerűtlenség azonban nem fáj Dessewffynek. Sokkal inkább bántotta az, hogy népszerűsége emelkedett annak a pártnak, mely a haladás ügyét — szerinte is — veszélyezteti, és pedig veszélyezteti azért, mert haladásnak kereszteli a jogsértést, a municipiumok mindenhatóságát tudományos elméletté avatja, a fennálló jogos érdekeket lábbal tiporja, a társadalmi osztályokat egymásra uszítja.

Hogy egy ilyen párt egyáltalán létrejöhetett, azt Széchenyi föllépésének tulajdonítja, s ezért mintegy szemrehányást tesz Széchenyinek.

A Kelet Népe és a Pesti Hírlap közti vitába ő is beleszólván, hogy pert oszszon a vitázó felek közt, szemére veti Széchenyinek, hogy «ő volt az, ki mindenütt és mindenben

a nyilvánosságot prédikálta, ha tehát most a fölmelegült atmosphaerában oly növények is teremnek, miket a gróf sem nem remélt, sem nem helyesel, azt ugyan a nemes gróf sajnálhatja, de nincs joga rajta csudálkozni, mert ennek szükségkép he kellett következni». Az agitátorok közös sorsa, hogy elsodortatnak az ideák által, melyeket ők maguk ébresztettek. «Nincs oly bölcs,— írja, — ki a politikában a biztonsági szelepet feltalálta volna.» Viselje tehát Széchenyi türelemmel az általa megindított izgatás természetes következményeit.

Ez a beszéd a legérzékenyebb oldaláról találta Széchenyit; mert ő maga is folyton azon tételődött s ez a tételődés készítette elő végzetét, hogy vájjon a forradalom viharaiiba nem ő maga sodorta-e nemzetét?

Kossuth feletét olvasva, töprengés szállta meg lelkét s mintegy megbánni látszott, hogy az agitatót megindította. «Olvasom Kossuth feletét, — írja naplójában. — Jól kimászik a hínárból. Vannak pillanatok, a mikor kétely száll meg, vájjon jól tettem-e, hogy a Hitellel s a Kelet Népével fölléptem. Ha egyszer kétkedés szállja meg lelkünket: akkor vége földi boldogságunknak.»*)

Aggodalmaiban még inkább megerősítette Dessewffy, midőn egész nyíltsággal kimondja, hogy a Pesti Hírlap működése, szerinte is, véstliozó lesz a hazára, és pedig nemcsak hibás modora és taktikája, hanem elvei miatt is.

Dessewffy positióját Kossutli-tal szemben ép az tette erősebbé a Széchenyiénél, hogy ő Kossuth *elveit* is megtámadta. Széchenyi elismerte, bog}' Kossuth-tal közös elvi alapon áll, s ez az önbeismerés Kossuth elleni fölléptét — bármily jogoséit lett légyen is modorát és taktikáját illető kifogása, — igen sok ember előtt érthetlenné tette, a következetlenség színében tüntette őt fel, s polémiája olyan személyes indokokra vezetettett vissza, melyek az igazi államférfiú tulajdonságaival bajosan összeegyztethetők.

Dessewffy azonban kimutatta, hogy Széchenyi és Kossuth «országási terve» közt határozott ellentét forog fenn, s habár

*) *Gr. Széchenyi I. naplói. Összeállította Zichy A. II. 411. 1.*

egyiket ép oly kevésbé helyeselte, mint a másikat: bizonyára mégis szolgálatot tett Széchenyinek, midőn ellenfelét elvi tekintetben is szembeállítja vele s ez által legalább a következetlenség vádjá alól fölmenti Széchenyit.

Az összehasonlítás a két államférfiú országlási terve közt, egy éles szemű, de a párttekinteteken felül emelkedni nem tudó politikus észlelésének eredménye.

Széchenyi és Kossuth, mind a ketten, szerinte, a központosítás emberei; de más-más értelemben. Széchenyi politikai rendszerében anyagi középpont Budapest, szellemi középpont az ő saját személye; Kossuth rendszerében pedig mozgató erő: a középponti újság és megye, s a középponti közönség, mely a közvélemény letéteményesének tekinti magát. Széchenyi rendszerének a legfőbb hibája, hogy hiányzik abból a megye befolyása; Kossuth rendszeréből ellenben ki vannak felejtve a törvényes hatalom szükséges jogai a megyék irányában, úgy hogy Kossuth tlieoriája szerint a főhatalom csupán a benevolus spectator szerepét játszaná.

Tökéletesen igaza volt Dessewffynek abban, hogy Széchenyi a megyéket mellőzte; nem adott nekik szerepet az anyagi és politikai megújulás nagy munkájában, s ezzel a mellett, hogy a történelmi jogokon és hagyományokon sérelmet követett el, saját terveinek keresztülvitelét is megnehezítette; mert Széchenyi korában még alkotmányunk s politikai viszonyaink olyanok voltak, hogy gyöngé alapon állt mindaz, mi sarkpontját nem a megyékben találta vagy azoknak szerkezetébe magát bele nem illesztette.

De hogy a municipiumok mellőzésével Széchenyi saját személyét tette volna szellemi központtá, ez legfőlebb gúnynak járta meg, a valóságnak azonban annyival kevésbé felelt meg, mert közismeretű tény, hogy Széchenyi a maga reformeszméit társadalmi téren az egyesületek útján, törvényhozási tekintetben pedig az országgyűlés által kívánta megvalósíttatni, s így igenis a központosítás embere volt, csakhogy nem olyan értelemben, mint Dessewffy sarcasmusa feltűntette, hanem annyiban, a mennyiben a nemzetnek ötvenkét megyében szétforgácsolt erőit — mint később a doctrinairek — az országgyűlésben szerette volna egyesíteni.

Kossuth rendszerének legfőbb hiányát pedig Dessewffy helyesen ismerte ugyan fel; de épen ő nem igen vethette azt Kossuth szemére, ő, a ki viszont a törvényes hatalom jogainak korlátozásáról feledkezett meg s annak esetleges túlkapásaival szemben a modern alkotmány-biztosítékok felállításiára még csak nem is gondolt.

Ha Dessewffy sem volt képes emancipálni magát a párt-szemponatok alól, midőn bitónak lépett fel a vitázó felek közt: hogy várható volna a közönség tárgyilagosságot azoktól, kik Dessewffy zászlaja alatt, mint közlegények harcoltak, s mint ilyenek pártfegyelemnek — ha ugyan a politikai pártvezér és a párt tagjai közt akkor fennállott viszonyt annak nevezhetjük — rendelték alá magukat.

Dessewffynak a hírlapirodalom terén munkatársa, *Jablanczy Ignác*, — ki a Világnak nemcsak névleges szerkesztője volt, a mint az a közönség körében általában el volt terjedve, hanem vezércikkeivel tényleg is részt vett az említett lap irányának, programjának kifejtésében, — a legmervebb, a legelfogultabb pártemberek közé tartozott.

A Világban időnként megjelent, majd később önálló kötetben is közrebocsátott s a Pesti Hírlap ellen intézett cikkei,¹⁾ annyira magukon viselik az exclusiv pártember bélyegét, hogy már ennél fogva sem gyakorolhattak mélyebb, meggyőzőbb hatást a közönségre. A conservatív pártnak Dessewffy által már oly magas színvonalra emelt hírlapja, az ő kezei közt lassankint elvesztette minden tekintélyét, úgy hogy a mint Dessewffy behunyta szemét, 1842. februárjában, a lap kiadója, *Borsos*, azonnal folyamodott a helytartó-tanács-hoz, hogy engedje meg a Világ szerkesztői jogának átruházását *Szenvey József*-re, mert Jablanczy szerkesztésében a lap napról-napra hanyatlik.²⁾

A Pesti Hírlap kifakadása a Világ ellen mégsem volt egészen indokolt. Az embernek eszébe jut Aesopus farkasa,

¹⁾ Adatok átalakulási első mozgalmink történetéhez. Irta *Jablanczy*. Első kötet: Közlegény-ezikkék. Pesten, nyomt. Trattner-Károlyi betűivel. 184-2. 8-r., XVI 4- 237 lap. (Több kötet nem jelent meg.)

²⁾ *Ferenczy*: A magyar hírlapirodalom története. 323. 1.

midőn a Pesti Hírlap szerkesztője szemére veti a Világnak, hogy annak minden lapján a «durván goromba rivalgások, nevetséges szélmalom-harczok, örökös negatiók mellett, a piszkolódás, daróczos személyeskedés, csűrő-csavaró gyanúsítgatás epesáros fonala vonul keresztül»; hogy «abban annyi a szeny és piszok, hogy e fertőben turkálni undorító»; s hogy «míg ez így marad, addig a Világot daróczos rivalgásai és piszkos személyeskedései miatt csaknem olybá kell vennie, mint ama mázolásokat, mikkel egy pár sötétben kullogó betyár lakásunk táján a házfalakat undokítgatja».*)

Ilyen hangon való szellőztetése az ellenfél hibáinak: már magában véve elég bizonyíték arra nézve, hogy a személyeskedés és durvaság miatt az egyik félnek ép oly kevéssé volt joga panaszkodni, mint a másiknak, sőt a Világnak a jóízlést leginkább sértő közleménye sem ellenkezett annyira az esztétika szabályaival, mint a Pesti Hírlapnak a jóízlés nevében közzétett fentebbi nyilatkozata.

Az, hogy a Világ írói néha élesebben fejezték ki magukat a kellettnél, ép oly kevéssé rontotta a lap hitelét, mint az, hogy a szerkesztő, mint pártember, lapjában saját pártja érdekeit hangoztatta.

Politikai hh-lap pártszínezet nélkül alig gyakorolhat hatást a közönségre. De számbavehető szolgálatokat pártjának csak akkor tehet, ha egyrészt az általa képviselt elveket a maguk helyén alkalmazza s nem csinál mindenből pártkérdést s ha másrészt az elvi alapon álló ellenpártok jogosultságát nem vonja kétségbe s nem igyekszik azokat a világ szemében factiókká törpíteni.

Jablanczy, mint szerkesztő, az utóbb említett elveket téveszté szem elől, s ennek következtében kellett journalistai pályafutását, — melyhez pedig szép és jogos remények fűződtek, — csakhamar oly dicstelenül befejeznie.

Midőn a Pesti Hírlapot a szabadelvű «*factio*» orgánusának nevezi s midőn a szabadelvűséget úgy tünteti fel, mint értelmetlen, üres jelszót: ezzel nem a Pesti Hírlapot, nem is a liberalismust, hanem magát teszi tönkre és saját pártjának

*) Pesti Hírlap. 1841. 83. sz.

jelentőségét szállítja alá. Mert ha az a szabadelvűség non sens s ha annak hívei pártot nem, csak factiót képeznek: akkor a conservatív párt, — melynek politikai tekintetben legfőbb jelentősége a liberalismus ellensúlyozásában és mérséklésében nyilvánul, — szintén non sens-sé válik a gyakorlatban vagy egy olyan monstrummá, mely magára hagyatva, az örökös conserválás mellett az intézmények korszerű fejlesztéséről teljesen megfelelkezik s tespedő stagnatiót idéze lő az állami életben.

Mi a szabadelvűség? — kérdi Jablanczy. Felelet: a szabadelvűség nem egyéb, mint óhajtása annak, a mi korszerű. De mi a korszerű? Az az ismeretlen valami, a mi után az úgynevezett szabadelvűek sóvárognak. Vagyis e szerint a definitio szerint, az egész szabadelvűség egy olyan circulusvitiosus, a minek se eleje se vége; olyan agyrém, a mi betölthetetlen vágyakat ébreszt az emberekben, s e szerint az örökös boldogtalanságnak, elégedetlenségnek kútforrása.

De liagyján! ha legalább ezzel az állítólag képtelen politikai iránynyal szemben sikerült volna Jablanczynak kimutatni az ő általa képviselt eszmék tökéletességét!

A conservativismusnak azonban az az alakja, melyet ő állít szembe a liberalismussal, egy torzkép, melyben Dessewffy aligha ismerhetett rá saját alkotására.

Jablanczy szerint a kormány, a nemesség és a nép tényleges jogköre lassú historiai fejlődés eredménye. A nemesi kiváltságok nem egyebek, mint a kormány kezéből közbajok idején kiszarolt vagy a gyöngeség óráiban elvett jogok összesége. De a kormány a nemesség által tőle kicsikart jogok egyrészét időszakonként reclamálta és visszahódította. A paraszt pedig úrbéri kedvezményeire szintén a nemesség jogkörének időszakonként való csorbíthatásával tett szert, úgy hogy «az úrbér nem egyéb, mint föld-árendában a földesúr kényének törvény általi szabályozása; a népboldogítók mégis a nép érdekéből akarják azt eltörölni, mondván: az lesz a legjobb úrbér, ha nem lesz úrbéri).

«A kormány és a nemesség — folytatja tovább, — úgy is, mint gyámja a pórnak, tisztában lehetnek arra nézve, hogy mind három szomszéd jogtulajdonos: kormány, nemes,

paraszt, saját jogait bántatlanul bírhatja s kiki közölök boldogságának önalkotta ideáljához képest, tulajdonát, jogait művelheti. A parasztság pedig örül a jószándékkal létesített változásnak, és mint a széltől nem ingatott tenger, némán viszi terhét. A jogoknak e bántatlan állapota, ez a status úti possidetis, mint eredménye kölcsönös jogfoglalásnak, relematioknak, visszafoglalásoknak, de mindenesetre törvényhozás útján megállapított és részben szokás által szentesített egyezés teszi a conservatio tárgyát, teszi alapját a conservativ véleményeknek.»

E szerint a kormány és a paraszt meglopta a nemest, a nemes meglopta mind a kettőt, s e lopások eredményét akarja Jablanczy konzerválni abban a meggyőződésben, hogy a tényleges állapot mindenkit kielégít s a kik e helyett «az emberi és természeti jogokért, az általános szabadságért, egyenlőségért» sóvárognak, azok a nemzetnek «nyomorult» kis töredékét képezik; abban a reményben, hogy a jogok kölcsönös megrablása folytán létrejött jogviszonyok állandósításával sikerülni fog neki s annak a pártnak, melyhez tartozik, a haladást, az átalakulási processust helyes irányba terelni s megakadályozni az események rohamos fejlődését.

Ez jórészen sikerült is a conservativeknek; de nem Jablanczynak, ki közéjük számította magát, a nélkül, hogy elveikkel tisztában lett volna. Dessewffy és az általa megteremtett párt, minden hibái daczára is, missiót töltött be abban a korban, midőn a forrongó elmék, az emberek lázas cselekvési vágya, a bölcs mérséklést nem nélkülözhatték. A conservativek szerepe, mint mindenütt, nálunk is hálátlan szerep volt; de az általuk tett politikai szolgálatok az utókort hálás elismerésre készítetik, minden ízében nemzeties politikájuk pedig saját koruknak ellenkező állásponton levő pártjait is tiszteletre gerjesztették irántuk.

Széchenyi különösen sokat köszönhetett nekik, s ha rokonszenvével mégis inkább a *Deák Ferencz* vezérlete -alatt állt szabadelvű ellenzék felé fordult: ennek oka egyrészt az volt, mert Deák programja közelébb állt az övéhez, másrészt, mert föltétlenül megbízott Deák tapintatába, eszélyeségébe, melylyel a radicalis párt túlzásait mérsékelni fogja.

«Deák lesz a mi vezérünk, a mi centrumunk — írja naplójában, — félre minden irigységgel, hazámiai! Adjuk neki az elsőbbséget!»¹⁾ «Én idéztem elő ezt a mozgalmat — írja naplójában egy más helyen, — de féken tartani nem tudom; ez a feladat más emberre vár.» Majd ismét másutt: «A forrongást én idéztem elő, a rendet másnak kell beléje hozni: egy ember mind a kettőt nem teheti».²⁾

Lemond tehát a vezéri szerepről, mert érzi, hogy azt többé úgysem tarthatja meg s átadja Deáknak, kiben a pártvezér minden tulajdonai oly bámulatos összhangban egyesültek s ki az ellenzékét — daczára annak, hogy kisebbségben volt az országgyűlésen, — győzelemre vezetvén, csakhamar tényleg is bebizonyította, mennyire alkalmas egy párt vezetésére.

Deák és társai szereplése az 1839/40-diki országgyűlésen, nemcsak a naplókban, de az irodalomban is meg van örökítve. Az a három követ-jelentés (Komárom-, Pest- és Zalamegyék követeié), mely az említett országgyűlés befejeztével látott napvilágot, az akkori politikai irodalomnak érdekesebb adalékai közé tartozik.³⁾

¹⁾ *Gr. Széchenyi I.* naplói. Összeállította *Zichy A.* II. 396. 1.

²⁾ U. o. II. 380. 1.

³⁾ Borsodmegye szintén elhatározta, hogy követeinek beszámolóját közre bocsátja; de — a mi jellemző az akkori sajtóviszonyokra — a felszólított nyomdák csakis a censura approbatiójának kieszközlése után voltak hajlandók a munkát magukra vállalni; majd Pestmegye főjegyzője felkérte, hogy a pestmegyei követi jelentés módjára ő gondoskodjék a kinyomtatásról: a censura megtagadta az imprimaturt. Borsodmegye rendei e sérelem ellen fölirtak, tiltakozván a helytartótanács ama 1810. jan. 22-én kelt rendelete ellen, melyben hivatkozással az 1790: XV. és LXVII. törvénycikkekre, valamint az 1795. január 7-ről 570. sz. a. kiadott legfelsőbb kir. rendeletre, meghagyta a megyéknek, hogy hivatalos irományaikat előleges vizsgálat nélkül ki ne nyomassák. Egészen helyesen emelték ki Borsodmegye rendei, feliratukban, hogy az idézett törvények nem hogy megszorítanák a sajtószabadságot, sőt ellenkezőleg, ép a sajtószabadság általános elveinek megállapítása végett országos bizottság kiküldését határozzák, az 1795-ki rendelet pedig alkotmányunk értelmében kötelezőnek nem ismerhető el. (*Pesti Hírlap.* 1841. 22. sz. 177. I.) A felírásnak azonban semmi eredménye sem lön s ennél fogva a követi jelentés kéziratban maradt.

A komárommegyei követek, *Pázmándy* és *Ghyczy Rafael* beszámolója¹⁾ nem egyéb, mint száraz reprodukálása az országgyűlésen történeteknek.

Szentkirályi és *Dubraviczky*, pestmegyei követek jelentésében²⁾ szintén kevés a reflexió.

Szentkirályi is érezte azt, a mit a baladás hozzá hasonló barátainak sajnosán kellett érezniük, hogy a nemzet előmenetelét leginkább az gátolja, hogy az országgyűlés legtöbb idejét a sérelmek elintézése veszi igénybe. E feletti sajnálkozását fejezi ki mindenekelőtt beszámolójában; de kifejezi egyszerűsmind abbeli reményét is, hogy a közel jövőben a sérelmek nem fognak többé ismétlődni s az országgyűlés, minden figyelmét ama cél elérésére összpontosíthatja, hogy jogot és hazát adjunk mindazoknak, kiktől a múlt korszak azt megtagadta.

Szentkirályi, mint törvényhozó, a városok, illetőleg a polgárság ügyével foglalkozott a legnagyobb előszeretettel. Senki nálánál melegebb pártfogója nem volt a polgárságnak. Jelentésében azonban a szabad kir. városok ügyére vonatkozólag is egyszerűen csak előadja az országgyűlésen történeteket, a nélkül, hogy véleményét ez ügyben tüzetesebben kifejtjené.

De éppen mert a városok országgyűlési képviseltetését s ez által a polgári elem politikai befolyásának biztosítását melegen óhajtotta: nem helyeslé, hogy ezt az ügyet szőnyegre hozták a városok követei akkor, a mikor az alkotmányt sarkaiból kiforgató sérelmek orvoslása foglalta el az országgyűlés minden figyelmét s a mikor az illető tárgyra nézve a követek utasításokkal nem voltak ellátva. Ilyetén elhamarkodással magát az ügyet látta veszélyeztetve.

Míg Szentkirályi jelentése legfőlebb csak azt a közismertű tényt igazolja, hogy írója egyike volt a leglelkiismeretesebb, legmunkásabb követeknek, de szerzőjének, mint políti-

1) Jelentése Komárom vármegye 1839/40-dik évi országgyűlési követeinek. Weinmüller Franciska cs. k. szab. könyvny.-intézetében. 8-r., IV -f- 62 lap.

2) Jelentése Pest Pilis és Solt t. e. megyék 1839 40. évi országgyűlési követeinek. Pesten, 1840. Trattner és Károlyi betűivel, nyomtatott angol vas-sajtón. 8-r., 83 lap.

kusnak, tehetségeit csak nagyon halványan tükrözi vissza a *Deák Ferencz* követ-jelentésében¹⁾ Deák politikai egyénisége a maga egész nagyságában jelenik meg előttünk.

Deák jelentése valóságos remeke az ilyenmű dolgozatoknak. Minden sora igazolja egyik életírójának amaz ítéletét, mely szerint küzdés a jogért: képezi azt az arany szálat, a mely Deák Ferencz államférfíui pályáján végig vonul, egy egészszé fűzve annak különböző korszakait.²⁾ A jogtalanságot,, eredt légyen az bárhonnán, elitélte, s az országgyűlésen fölmerült egyes kérdésekben magatartására nézve mindenkor a jogosság és törvényesség szempontjai voltak az irányadók.

Ezt tudva, érthetjük csak meg, hogy ő, a ki különben a legnemesebb értelemben vett liberalizmusnak, a haladásnak volt mindenkor képviselője, az 1839/40-diki országgyűlésen a legnagyobb szívóssággal, az országgyűlés működésének sikerét a megghiúsulás veszélyének téve ki, követelte a sérelmek orvoslását, mielőtt a törvényhozás a királyi előadások tárgyalásához hozzáfogott volna.

Az ő sérelmi politikájának nem az volt a célja, hogy azzal a haladás kerekét forgásában megakadályozza. Ilyen hátsó gondolata ő neki soha sem volt. Hanem élénk jogérzete tiltakozott a gravamenek ellen, melyeknek elhallgatását és orvosolatlanul hagyását a nemzetre nézve válságosnak tartotta, a mennyiben meggyőződése volt, hogy «a mit a hatalom ront meg, az ismét fölélédhet; de a mit a nemzet könnyelműsége önként oda vet, vagy gyávasága elhanyagol, azt visszaszerezni ritkán lehet», s hogy a nemzet és az uralkodó közti szükséges bizalmat teszi tönkre az, ha az előbbi gyáván magába fojtja azt, a mivel neki uralkodója fájdalmat okozott.

Deák Ferencz követi jelentését a legtisztább liberalizmus hatja át. Ez a szellem vezérli őt az országgyűlés eredményeinek megítélésében, melyek ép ezért csak félig-meddig elégtétehték ki.

¹⁾ Követ jelentés az 1839/40-ki országgyűlésről. *Deák Ferencz és Hertelendy Károly* zalavánmegyei követektől. Pesten. Kiadta Landerer és Heckenast. 1842. 8-r., IV -(- 80 lap.

²⁾ *Csenyery A.*: Deák Ferencz emlékezete. 20. 1.

A magyar nyelv ügyében példái még sokat kell szerinte tenni a jövőben. A honvédelem rendszerét át kell alakítani, mert különben a védelem eszközei alatt roskadnak le a népek. A katonai beszállásolás alapos reformokat igényel; mert míg a vadnak barlangja s a madárnak fészke van, melytől erővel is eltávoztat minden idegen tolakodást: a fennálló beszállásolási rendszer mellett a magyar adózó nem ura még saját házának sem, az állam oly vendéget szállásolván be hozzá, kit túrni kénytelen. Az örökváltsági törvényt csak alapnak tekinti a szabadság és a tulajdon eszméjének teljes diadalához. A zsidókra nézve azt hiszi, hogy idővel a kedvezőbb körülmények s maguknak a zsidóknak polgári és erkölcsi kifejlődése, ki fogják azt lépcsőnként eszközölni, mit most elérni nem lehetett. A sajtószabadság életbeléptetését észszerű okokkal támogatva sürgeti, figyelmeztetvén a kormányt, hogy a sajtónak megelőző vizsgálat általi korlátozása a közvéleményt nem fojtja ugyan el, de annak tisztulását gátolja, holott a közvélemény tisztulása egyik leghatalmasabb villámhárító a nép szenvedélyeinek kitörése ellen. A büntető-törvény és a börtön-rendszer reformjának idejét elérkezettnek látja. Fájdalommal jelzi, hogy a közoktatásügy szervezésében a kormány akadályokat gördített a nemzet elébe. A városok érdekében lelkes szózatot intéz a nemzethez, mert minden lépten-nyomon érzi a független polgári rend hiányát. Az ősiséget a haladás legsúlyosabb akadályának tekinti. A közadózás fennálló hibás és igazságtalan rendszere sem elégíti ki.

A ki a tennivalókkal annyira tisztában volt, mint Deák Ferencz s a ki a reformok szükségét oly tisztán látta: az természetesen tudta azt is, hogy a vélemények liarczának tisztító tüzén kell minden reformnak majdan keresztül mennie. Ezt a harcot azonban — mint jelentéséből látjuk — csak annyiban ismerte el jogosultnak és helyesnek, a mennyiben gyűlölséggel és üldözéssel nem párosult. S így mi természetesebb, mint hogy a Széchenyi és Kossuth közti polémia, mely a személyeskedés terére csapott át, Deákot elkedvetlenítette.

A mikor classicus követi jelentését megírta, még a vizsály Széchenyi és Kossuth közt nem tört ki. De a mikor kitört:

akkor sem avatkozott abba. Úgy vélte, hogy a harc hevét beleavatkozásával csak növelhetné s vagy egyiket vagy a másikat az ellenfelek közül magára haragítaná. Míg ellenben a szemlélő szerepét játszva, remélte, hogy az ellentétek kiegyenlítésében majdan mint közvetítő léphet fel, szükségesnek tartván a közvetítést azok között, kiknek együttműködése a haladás sikerének égjük legfőbb biztosítékául méltán tekintetett.

Midőn a szárnyas paripák — mint égjük kiváló életrajz-írója, *Tóth Lőrincz* megjegyzi — tuskön-bokron keresztül kezdék ragadni a sima útról kitérített kocsit, nem tartá jónak mérséklet kezével nyúlni a neki eresztett gyeplőkhöz. Egy anekdotája volt ez eljárásra illő, saját életéből. Egykor egyik ismerőse esztelenül s veszélyesen ragadta őt tűzvérű lovain, s ő tartva a felfordulástól, a gyeplőbe kapott. Mire a lovak gazdája oda szólt neki: Ha nem nyugtalanodik az úr, talán megmenekszünk; de ha a gyeplőbe kapkod s nem hagy szabadon hajtani: biztosítom, hogy az árokba fordulunk.¹⁾

Deákon kívül azonban alig volt olyan politikus, ki a Széchenyi és Kossuth közti vitában állást ne foglalt volna.

Csak egy politikai író ismerünk, kit a vita egyáltalán nem látszott érdekelni, s ez *Nagy Károly*, a «*Daguerréotyp*»²⁾ szerzője volt.

A «*Daguerréotyp*» egy genialis elmének, a pillanat benyomása és ihlete alatt született ötleteit tartalmazza, melyek részben politikai, de túlnyomókig társadalmi problémák körül forognak, s ha a practicus életben hasznukat directe nem lehetett is venni, hasznosak voltak annyiban, a mennyiben alkalmat és anyagot adtak a hazai állapotok felett való gondolkozásra.

A «*Daguerréotyp*» szerzőjének nem sok érzéke volt a gyakorlati élet követelményei iránt. A Széchenyi által kezdeményezett anyagi reformok nemcsak hogy teljesen hidegen hagyták, de még gúnyolódott is azok felett. A lófuttatásról

¹⁾ *Cxenyeri A.*: Magyar szónokok és statusférjak. 37. 1.

²⁾ *Daguerréotyp*. Pozsony, Selimid Antal betűivel. 184-1. 8-r., 200 lap.

például külön fejezet alatt ír, s hogy a tárgy iránti kicsinylését minél élesebben fejezze ki, összes észrevétele erre az intézményre vonatkozólag csak annyiból áll, hogy «a lófuttatás — lófuttatás». Csak az úrbéri váltság és a nemzeti kultúra előmozdítása tekintetében tesz pozitív, gyakorlati javaslatokat. Az úrbéri megváltás körül általában igen nagy tevékenységet fejtett ki nemcsak irodalmi, de társadalmi téren is, s mint a Batthyány grófok uradalmainak teljes hatalmú kormányzója, több vasmegyei és baranyamegyei községet rábírt, hogy kedvező föltételek mellett váltsák meg magukat.

Mint politikus és mint társadalmi bölcseő idealista volt a szó legigazabb, legnemesebb értelmében. A fennálló állami és soxialis szervezet nemcsak hogy ki nem elégíti, de a szó szoros értelmében elkeseríti. A szegénység és tudatlanság megszüntetése, az emberi jogok kiterjesztése minden halandóra, — ezek képezik eszményeit, melyeknek azonban megvalósulásában maga sem sokat bízott ott, a hol, mint Magyarországon, a nép a civilisatio iránt oly kevés hajlandósággal viseltetik. Általában a szerző, nemzetét sok keserű váddal illeti s ha tetteivel számtalanszor be nem bizonyította volna, hogy nemzetének hű fia: a gúny, melylyel művében a nemzet ferdeségeit pellengérré állítja, ruháját, szokásait illeti, még a cosmopolitismus gyanújába is keverhette volna őt.

Egyébiránt cosmopolita is volt a szó nemes értelmében. Mert a nemzetiségnek, a nemzetiségi érdekeknek fölibe helyezi az egyetemes emberit, s crédója, hogy «a civilisatio csak egy nemzetet ismer, a nagy emberit» s hogy családunkat önmagunk elébe kell helyeznünk, hazánkat családunk fölé s hazánk felibe, tehát legfelülre az emberi nemzetet.

Ezt a cosmopolitismust, mely nem zárja ki a nemzetünkhez való ragaszkodást, philanthropiával egyesíti. Emberszeretetét különösen azokra a társadalmi osztályokra terjeszti ki, melyek tudatlanságuk es szegénységük miatt leginkább rászorulnak a jók és nemesek szeretetére és támogatására.

Szeretet-nyilvánításait azonban bizonyos socialisticus íz és szellem lengi át. Az izgatás hangján támad a vagyontra, mely erények nélkül, suprematiát követel magának a társa-

dalomban, sőt fenyeget is, midőn azt írja, hogy nlia a vagyon csak amúgy, minden szellemi vagy anyagi erő kifejtés, minden munka nélkül escamotáltatik, gyakorta tekervényes úton; az a nagy tömeg ellenben semmi úton-módon nem lelheti meg véres verejtékének nem díját, csak elmúlhatlan szükségesség következményét: oh akkor kedveseim, az ideák is fel-forognak».

Az államszervezetre nézve Nagy Károly ugyanazt a vezéreszmét követi, melyet a társadalom újjászervezésénél érvényesíteni kíván.

Az úgynevezett alkotmányosságra nem ad semmit. Annak az elkészítéséhez, szerinte, a receptje igen egyszerű. «Adj — rígy mond — a kész, sértetlen és a törvényeken felül álló királynak ministereket, ezeket lásd el felelősség terhével. Tégy két kamarát. A választók száma a lehető legkisebb legyen. A képviselők csak vagyonos emberek lehetnek, és ügyelni kell, hogy mentül több közülök — ha lehet, valamennyi — a kormány által fizetett tisztviselő vagy másnemű hivatalos ember legyen. És a constitutio készen van.» Ez a constitutio azonban nem sokat ér; mert ez csak külső forma, mely a civilisatio fejlődésével folytonos változásnak van kitéve. A magyarnak is van constitutiója s ez is ér annyit, mint a többi európai államé. De a mi nálunk is hiányzik, ép úgy, mint másutt, az alkotmány állandó eleme, lényege, mely ha megvan, fenmarad, míg csak a nép el nem vész: az emberi nem természetes jogain alapuló s azokat biztosító intézmények.

Nagy Károlynak illetően radicalis eszméi, könnyed, francziás modorban előadott apliorismái az újság ingerével hatottak s kapós olvasmányát képezték mindazoknak, kik politikai és társadalmi problémák felett szerettek gondolkozni; de az egyes pártok magatartására befolyást már csak azért sem gyakorolhattak, mert a «Daguerréotyp» szerzője — mint említők — minden közösséget megtagadott a pártokkal. Kossuth, kinek modora az ő ízlésével határozottan ellenkezett, ép oly kevésbé sorozhatta őt párthívei közé, mint Széchenyi vagy Dessewffy. Nagy Károly a pártok felett állt annyiban, a meny nyiben egy eszményi világba beleélvén mintegy magát, nem

sokat törődött azzal, mi történik a pártok között. Azoknak törekvéseiért hevüklgni, lelkesedni nem tudott.

Egyébiránt minden létező párttal egyetértett abban, hogy Magyarországnak is meg kell végre-valahára mozdulnia, hogy sarkába lépjen a haladó nyugatnak.

A haladás volt e korban minden párt jelszava. A különbség csak az volt köztük, hogy az egyik «fontolva» akart haladni; a másik gyorsabb tempóban; a harmadik oklatan lerombolásával a réginek, még mielőtt az új fölépült volna.

A haladni óhajtó nemzet várakozásának az 1839/40-diki országgyűlés csak igen kis részben felelt meg; de az oly hosszú ideig tartott stagnatio után a törvényhozás csekély eredménye is zálogául fogadtatott a kedvezőbb jövőnek.

Ha az említett országgyűlésnek egyéb eredménye nem lett volna is, mint hogy az elméket ismét forrongásba hozta: ezt magában véve sem lehetne kicsinylenünk. Hogy pedig ennyi volt, arról eléggé tanúskodik a lendületnek indult politikai irodalom, melynek termékei a törvényhozás termében elhangzott eszméket visszhangozták.

A VALLÁSÜGYI SÉRELEM ÉS A PAPI JÓSZÁGOK.

Az 1839/40-diki országgyűlés is a sérelmek tárgyalásával vette kezdetét. A többi közt heves vitára adott alkalmat egy vallásügyi sérelem, nem ugyan a kormány, hanem a főpapság által elkövetve.

Az 1790/91: XXVI. t. ez. 15. §-a a vegyes házasságokra nézve akkép intézkedik, hogy a vegyes házasságok mindig katolikus lelkész előtt lesznek ugyan kötendők, de azok ellen bárminő ürügy alatt valamely akadályt emelni tiltva van s az azokból származott és származandó gyermekek, ha az atya katolikus, az ő vallását kövessék, ha pedig az anya katolikus, akkor csak a fiúgyermekek követhessék atyjok vallását.

A törvény idézett pontja ellenére a papság a vegyes házastóól reversalist követelt, s midőn az eme követelmény-

nek eleget tenni nem akaró szülőkkel szemben a klérus kényszereszközök alkalmazását kívánta a megyéktől: ez utóbbiak egyrésze a klérusnak határozottan ellenszegült s a törvényesség teréről egyáltalában nem volt hajlandó letérni.

Lajcsák, a nagyváradai püspök, kihez később a rozsnyói is csatlakozott, a megyék illetén magatartása által fölingeltetvén, a kölni és poseni érsekek példáját követve, 1839. márczius 15-ikén pásztor-levelet bocsátott ki, melyben utasította az alsó papságot, hogy reversalis nélkül a vegyes házasságokat egyházi áldásban ne részesítsék.

Pásztor-leveleiben kimondja, hogy a vegyes házasságnál «a hitnek tisztasága, a házi élet boldogsága s a gyermekek jó nevelése veszélyeztetve van». Ha tehát a kath. egyház a kényszerítő körülményeknek engedve, a vegyes házasságok törvényszerűségét nem vonhatja is kétségbe: legalább gondoskodnia kell arról, hogy az ilyen szövetezés veszedelmes következményei lehetőleg elháríttassanak, ez pedig nem történhetik máskép, csak úgy, hogy az egybekelendők kötelezzik magokat, hogy «mind a két nemű gyermekek a kér. kath. hitnek szentségében fognak neveltetni».

Lajcsák pásztor-levele országszerte nagy ingerültséget szült. Biliarmegye *Beöthy Ödön* agitatioja folytán felírt ellene.

Beöthy, katolikus létére, a protestánsok szabad vallás-gyakorlatának egyik leglelkesebb védője volt már az 1832—36-diki országgyűlésen.

Ő volt az, a ki az említett országgyűlésen szóba hozta az 1790/91: XXVI. törvényczikk revisiojának szükségét, hivatkozván a kérdéses törvény ellen a klérus által elkövetett gyakori sérelmekre.

Miss Pardoe, — egy angol nő, ki a negyvenes évek elején nálunk megfordult s kiválóbb politikusainkról és általában politikai viszonyainkról oly találó rajzot adott, hogy a Pesti Hírlap érdemesnek látta azt bővebben ismertetni, *) — Beöthyről helyesen jegyzi meg, hogy akkor volt elemében, mikor a püspököket és főpapokat csipkedhette, s hogy

*) Pesti Hírlap. 1841. okt. 19. 710. 1.

épen ezért a papság, mint a nyájból megszökött juh, utálta őt.¹⁾

Saját megyéjében, Biharban, szintén résen állt, valahányszor a vallásszabadság érdekében actiót kellett indítani. Lajcsák pásztor-levelét is ő támadta meg leghevesebben a megyei zöld asztalnál, kijelentvén a többi közt, hogy az ő házasságára adott papi áldást ezennel ünnepélyesen visszadja, miután — a pásztor-levél szerint — arra az áldásra, neje ágostai hitvallású lévén, nem volt érdemes.

Lajcsák ez időtől fogva Beöthynek elkeseredett ellensége lön, s a legközelebbi követválasztás alkalmával sikerült is Beöthyt megbuktatnia, helyette a rendek *Hodossyt* választván meg követül. Egyszersmind 1839. évi máj. 27-diki kelettel levelet intézett Beöthyhez, melyben őt főpásztori hivatalából kifolyólag inti és figyelmezteti, hogy térjen meg s mintakath. egyház híve saját egyházát és hitelveit szűnjék meg tovább is kisebbiteni.

Ez a levél s Beöthynek arra adott erélyes, határozott válasza Altonában külön füzetben is megjelent német nyelven.²⁾

Beöthy kijelenti válaszában, hogy ő a törvény alapján áll, az ő lelke előtt a lelkiismeretszabadság és a türelem elve lebeg folytonosan s távol áll minden szükkeblű felekezeti felfogástól. Jövőre is ezen az úton fog haladni. A püspököt pedig metsző gúnynyal arra kéri, hogy mivel ősei hitét nem akarja elhagyni, mert vallásában fölleli lelkének nyugalmát: ne kényszerítse őt valami meggyőződése elleni lépésre s jövőre ne zavarja meg afféle intő levelekkel nyugalmát, hanem ha akár a magán-, akár a közéletben valami olyat tenne, a mi a püspöknek nem tetszik s a mi büntetést érdemel, az egyedül illetékes világi bíróság előtt vonja őt felelősségre.

A most említett röpirattal szemben, — mely a Lajcsák és a Beöthy közti viszonyra oly érdekes világot vet, — hangulatot igyekezik csinálni Lajcsák mellett egy állítólagos

¹⁾ *M. Pardoe*: The city of tke magyar or Hungary, and her institutions. In 1839—40. 8-r. 3 kötet. London, 1840.

²⁾ *Elitjén von Beöthy und der Bischof von Grosswardein*. Altona. Joh. Fr. Hammerich. 1840. 8-r., 16 lap.

protestáns, durva gúnyiratában megtámadván Biliamiegye feliratát. *)

A feliratban foglalt panaszt azonban a kormány figyelmére méltatta, a mennyiben egy 1839. évi ápr. 30-kán kelt rendeletében kijelenti, hogy ő felsége az 1790/91 -diki vallásügyi törvényt pontosan megtartani szándékozáván, határozottan megkívánja a püspököktől is, hogy ama törvény iránt oly engedelmességgel viseltessenek, minőt annak szentsége követel.

Bihar- és Gömörvármegyéket a kormány nyilatkozata sem nyugtatta meg. A sérelmes ügyet szóba hozták tehát az országgyűlésen s csak a főrendek makacs ellenzésén múlt, hogy az országgyűlés a sérelem orvoslása tárgyában fel nem irt a felséghez.

A kérdéses ügy felett folytatott vita, eredményében mégsem volt egészen meddő, a mennyiben a klérus visszaéléseinek napfényre hozása a főrendeket is meggyőzte egy olyan törvény alkotásának szükségességéről, mely az 1790,91: XXVI. t. ez. hiányait kiegészítvén, s a vallás és lelkiismeret szabadságára és a vallásfelekezetek közti viszonyosságra vonatkozó elveket szabatosabban megállapítván, a felzaklatott kedélyek nyugalmát helyreállítaná s jövőre a visszaéléseknek gátat vetne.

A vallásügyi törvényjavaslat, — melyben a többi közt a reversalisok érvényteleneknek nyilvánítottak s melyben kimondatik, hogy az egyházi áldás nélkül, de katolikus pap jelenlétében kötött vegyes házasságok is érvényesek s az azokból született gyermekek ezentúl atyjok vallását követik,— elkészült, fel is terjesztett; de a felség nem erősítette azt meg.

Az országgyűlés tehát szétoszlott a nélkül, hogy a vallásügyi függő kérdéseket tisztába hozhatta volna, a minek a következménye az lón, hogy a klérus folytatta tovább a harcot a törvény ellen, s ezzel valóságos vihart zúdított magára.

A püspökök, közmegállapodás folytán, pásztor-leveleket bocsátottak ki, melyekben ismételve meghagyják az alsó pap-

*) A nagy-váradai pásztori levélre irt gúny vagy antipásztoráléra paraenesis. Budán, a magyar kir. egyetem betűivel. 1842. 8-r., 64 lap.

ságnak, hogy a reversalis nélkül kötendő vegyes házasságoktól tagadják meg az egyházi áldást; de másrésről az 1790/91: XXVI. törvénycikk rendelkezésének annyiban tegyenek eleget, hogy ilyen házasság-kötéseknél a passiv assistentiára szorítkozzanak.

Ezen újabb kihívásra a megyék adták meg a választ.

Pestmegye abból az alkalomból, hogy a *Kossuth Lajos* és a *Meszlényi Teréz* közt kötni szándékolt házasságtól a pesti plébános az áldást megtagadta, elhatározta, hogy azok ellen a kath. lelkészek ellen, kik az egyházi áldás megtagadásával az 1790/91-diki törvényt megsértik, 600 forintnyi bírsággal való megbüntetés végett tiszti kereset indíttassék. Zalamegye hozzájárulván a vezérmegyének eme határozatához, feliratot intézett egyszersmind a felséghez, kérvén őt a püspökök törvénybe ütköző rendeletének megsemmisítésére.

Pestmegye 1841. évi febr. 4-diki ülésében, melyén az említett végzés hozatott, nagy feltűnést keltett *Horárik János*, r. kath. pap határozott föllépése a klérus ellen. Fulminans beszédét az akkori lapok — a censura tilalma folytán — nem közölhették. A Pesti Hírlap például csak annyit ír róla, hogy «egy róm. kath. egyházi férfiú, Horárik úr (beszterczemegyei áldozó pap, jelenleg nevelő *Ullmann* úrnál) a püspöki körlevelekkel merőben ellenkező értelmét nyilatkoztatta ki». Később azonban Horárik megírván önéletrajzát,²⁾ ott ő maga ismertette meg a közönséget beszédének tartalmával.

Kijelenti abban, hogy téved, a ki azt hiszi, hogy Magyarországon minden r. kath. pap helyesli a püspökök eljárását; bevallja egyszersmind, hogy szégyenpír futja el arczát, midőn a püspöki körleveleket olvassa. Végül a jelenre nézve indítványozza, hogy a papi áldás minden házasságkötésnél mellőztessék, mert nincs arra semmi szükség s mert csak zavarokra és bonyodalmakra ad okot és alkalmat; továbbá, hogy a vegyes házasságnál egyszerű tanúkép szereplő pap ne

1) Pesti Hírlap. 1841. 11. sz. 82. 1.

2) *Johann Horarik's Kampf mit Hierarchie und Kirche in den Jahren 1841—1845.* Leipzig. Verlag von Wilhelm Jurany. 1847. 8-r., Vin + 328 lap.

díjaztassék; s hogy végre a vegyes házassági köteléki perek a világi bíróság illetékességi körébe tartozzanak; a jövő országgyűlésen pedig sürgetni óhajtja, hogy általában minden házassági ügy a polgári hatóságokhoz utasíttassék.¹⁾

A budapesti esperesség papjai másnap óvást emeltek ugyan Horáriknak ama nyilatkozata ellen, hogy nem minden pap helyesli a püspökök eljárását, s óvásuk jegyzőkönyvbe is vétetett;²⁾ de ez Horárilét föllépésének hatását csak fokozta.

Ettől az időtől fogva Horárik a klérussal elkeseredett küzdelmet volt kénytelen folytatni, minek a vége az lón, hogy papi hivatalától megvált s áttért a protestáns vallásra. A röpirattal, melyet a vegyes házasságok tárgyában 1843-ban tett közzé,³⁾ közte és a klérus közt fennállott differentiákat annyira kiélesítette, hogy a hierarchiában nem lehetett többé maradnia.

Midőn abbeli nézetének ád kifejezést, hogy minden házasság az égben kötötték s addig áll fenn, míg a házasfelek egymást szeretni meg nem szűnnek; midőn a tridenti zsinatot vádolja, hogy a házasságot a papság monopóliuma tárgyává tette azzal a törvénynyel, mely szerint az olyan házasság, mely nem pap előtt kötötték, érvénytelen; midőn szeméretveti a magyar főpapságnak, különösen a primásnak, hogy a keresztyén felfogással és a józan észszel ellenkező tanokat hirdet a vegyes házasságot illetőleg; midőn kimutatja, hogy különböző időben mennyire különbözők voltak az egyház elvei a vegyes házasságra nézve: ilyen enuntiatiókkal mintegy kiközösíti magát a hierarchiából.

A klérus az agyonhallgatás taktikáját követte vele szemben, miután a primás állítólag megtiltotta, hogy bárki is vitába bocsátkozzék vele; külföldön nyomatott munkájának terjesztését pedig a censura megakadályozta, úgy hogy csak kéz alatt juthattak ahhoz egyesek; ⁴⁾ s ha mindezeket kívül

¹⁾ I. m. 110. sk. 1.

²⁾ Pesti Hírlap. 1841. 12. sz. 91. 1.

³⁾ Die Elie im Geiste Christi und die gemischten Eben. Aus der ungariscben Handschrift des Weltpriesters *Horárik*. Tübingen. Verlag von C. E. Osiander. 1843. 8-r., VI 4- 93 lap.

⁴⁾ *J. Hordrik's Kampf mit Hierarchie*. 200. 1.

tekintetbe vesszük, hogy művében az egyház tanaival homlokegyenest ellenkező olyan radicalis elveket hirdetett, melyeknek alkalmazását még a legliberálisabb politikus sem merte volna megkísérlem: egészen természetesnek fogjuk találni, hogy a papság és a törvényhozás, illetőleg a megyék közti küzdelem kimenetelére Horárik iratának semmi befolyása sem volt.

Horárik mindenesetre nagy kellemetlenséget okozott a hierarchiának. De egy egyszerű pap renitentiája alig jöhetett számba akkor, a mikor a megyékben nyilvánult közvéleménnyel kellett a papságnak megmérkőznie.

A fentebb említett pesti végzéssel szemben a klérus álláspontját hivatalos alakban *Kopácsil*, a primás, fejtette ki, 1840. évi nov. 12-kén kelt óvását egy pap külön füzetben is kiadván. ¹⁾

A primás kijelentvén, hogy az 1791-diki vallási törvény szerint a papság nem kényszeríthető arra, hogy lelkiismeretén erőszakot tegyen, mert az említett törvény csak azt rendeli, hogy a vegyes házasságok is mindenkor a kath. lelkipásztorok előtt köttessenek; de nem azt, hogy meg is áldassanak ugyanazok által: utasítja papjait a polgári törvények megtartására, inti őket, hogy szeretettel viseltessenek a más vallásfelekezettűek iránt; de azt nem tanácsolhatja nekik, hogy a vegyes házasságokra nézve az egyetemes egyház parancsaitól eltérjenek. A megyének pedig az egyházi és lelki dolgokra nézve bárminemű bíráskodását nemcsak hogy törvénytelennek tartja, de az ellen, mint az egyházi *jurisdictio* világos megsértése ellen, ünnepélyesen óvást is emel.

Esztergommege csatlakozott a primáshoz, jan. 14-ikén tartott közgyűlésében nyomtatásban is megjelent körlevelet intézvén a megyékhez,²⁾ melyben Pestmege végzését «a valóság és lelkiismeret szabadsága» nevében megtámadja, a meny-

¹⁾ Fő méltóságú herceg-primásnak és esztergami érseknek tekintetes nemes Pest vármegyéhez intézett levele egy áldozó-pap által jegyzetekkel kísérve. Kőszegen. Nyom. Reicliard Károlynál. 8-r., 14 lap.

²⁾ Tekintetes Esztergám vármegyének 1841-dik esztendei Boldog asszony hó 14-dik napján tartott közgyűléséből a vegyes házasságok tárgyában az ország minden tekintetes megyéihez írt levele. Eszter-

nyiben «a katolikus papot arra jogszerűleg kényszeríteni nem lehet, emberileg nem szabad, hogy lelkiismerete és vallásos tanításai ellenére egyházilag jelentse ki helybenhagyását oly cselekményre nézve, melyet az egyház nem helyesel.» Felhívja egyszersmind a megyéket, hogy fogjanak vele kezét a kath. egyháznak a lelki ügyekben való függetlensége megóvása tekintetében.

De a megyék nagyobb része követte a vezérmege példáját.

A Pestmege kezdeményezése folytán mindenféle megindított tiszti keresetek a helyett, hogy megfélemlítették volna a klérust, ellenszegülésre sarkalták. A papok közt akadt olyan is, a ki merő dacból még a passiva assistentiát is megtagadta a vegyes házasoktól.

Nagy felháborodást szült például Borsodmegeben az edelényi lelkész magaviseleté, ki egy esetben a felektől reversalist nem tudván kicsikarni, a mellett, hogy az áldást és a szokott szertartásokat megtagadta tőlök, ő maga nem is eskette össze őket, hanem a törvény világos megsértésével az esketést kántorjára bízta.

Borsodmege ezen visszaélés megbüntetését saját hatáskörébe tartozónak vélvén, 1841. febr. 17-kén tartott közgyűlésében a vizsgálattal egy vegyes küldöttséget bízott meg. Mire az érdeklött lelkész kijelenté, hogy a vegyes bíróságot, a fenforgó, merőben egyházi természetű ügyben magára nézve illetékesnek nem ismeri el, a miért aztán széksértésben marasztalták el. *)

Ebből az alkalomból elhatározta egyszersmind a mege, hogy a községi elöljárók utasítandók, hogy a vegyes házasságot kötni szándékozó feleket minden egyes esetben figyelmeztessék, hogy törvény szerint reversalist adni nem tartoznak.

Eme végzés hozatalában *Palóczy Lászlónak*, a mege akkori másod alispánjának legfőbb része volt.

gamban. Nyomt. Beimel József, cs. kir. szab. s ország primási könyvnyomtató betűivel. 8-r., 15 lap.

*) Pesti Hírlap. 1841. febr. 24. 124. 1.

Fulminans beszédet tartott a klérus, de különösen a jezsuiták ellen, miután meg volt róla győződve, hogy a zavaroknak ez utóbbiak voltak az okozói. Kijelentette, hogy a katolikus lapok tisztán a protestánsok ellen érzett gyűlöletből akadályozzák a vegyes házasságokat. Megfenyegeti egyszerűen őket, hogy ha meg nem változtatják eddigi politikájukat: minden befolyásukat és tekintélyüket el fogják veszíteni. «Én mint protestáns és publicista — így szólt a többi közt — ezer köszönettel vallom magamat a venerabilis klérus adósának, és esdekelve arra kérem, hogy cselekedjék és kövessen el még több, sokkal több olyakat, mint most az áldás megtagadásával cselekedett; gyűlöltesse meg magát a világgal még jobban: annál hamarabb fog ütni a hierarchia vég-órája.»

A papság köréből csakhamar megadták ugyan a feleletet erre a beszédre; de a röpirat, mely Palóczy felszólalását commentálja,*) habár elég élesen és nyers erélylyel utasítja is vissza Palóczy vádjait: bajosan ellensúlyozhatta a hatást, melyet egy, különböző felekezetűek által lakott megye alispánja hivatalos helyen tett enuntiatiojával előidézett.

Ilyetén huzavona napról-napra fokozta a kedélyek izgatottságát, de a jobbakban egyszerűen a vágyat is a nyugalom iránt. Hogy a békesség helyreálljon s hogy hasonló zavaroknak egyszerűen mindenkorra eleje vétessek: még a polgári házasság behozatalát is szóba hozták.

Zólyommegye ugyanis 1841. évi aug. 25-kén tartott közgyűlésén elhatározta, hogy⁷ a legközelebbi országgyűlésre küldendő követi által szorgalmaztatni fogja, hogy⁷ a házasságkötés törvény által szabályoztassék akkép, hogy az egyházi rend a házasságok dolgába ne is avatkozassék s e szerint a házasságkötések elé semmi szín és ürügy alatt akadályokat ne gördíthessen.

Hogy e végzés időszerűségében maga Zólyommegye közönsége sem igen bízott, az valószínű. Inkább csak azért

*) P*** L** B** megye második alispányának a vegyes házasságok ügyében közgyűlésen tartott beszédére válasz. 1841. Pest, nyom. Beimel Jóséf. 8-r., 36 lap.

hozta azt, hogy türelmetlenségének s a viszonyokkal való elégedetlenségének minél csattanósabb kifejezést adjon.

De azért *Szabó János*, egyetemi tanár, jónak látta az említett megyei végzés ellen komolyan síkra szállni, röpiratában¹⁾ kifejtván a kath. egyháznak a házasság természetére vonatkozó álláspontját s tiltakozván általában az ellen, hogy az országgyűlés a vallás dolgába avatkozzék. A vallási villongások megszüntetése végett pedig azt a radicales, de naiv megoldási módot hozza javaslatba, hogy a protestáns felekezet egyesüljön ismét azokkal, kiktől háromszáz évvel azelőtt az ország legnagyobb veszedelmére elszakadt.

Időközben, 1841. nov. 18-kán, a primás közölte papságával a Csanádi püspök által kieszközölt, ápr. 13-kán kelt brevét,²⁾ mely a magyar klérus eljárását szentesíti s a melyhez tartalmilag hasonló brevét *XVI. Gergely* később, 1841. máj. 22-kén a német szövetséghez tartozó osztrák tartományok érsekeinek és püspökeinek is küldött.³⁾

Ezzel az izgalom tetőpontját érte el.

Pestmegye az említett brevét 1842-ben egyszerűen semmisnek nyilvánította. De Beregmegye tovább ment s körlevélben szólította fel a megyéket, hogy nyilatkoztassák ki, mikép a szentszéktől független, magyar nemzeti egyház szervezését óhajtják.

A vegyes házasságok kérdésében kitört vihar a megyék zöld asztaláról az irodalomba is átcsapott. Csakhamar gomba módra fölszaporodott az e tárgyú röpiratok száma, melyek egytől-egyig mind a papság felfogását igyekeznek plausibilissé tenni. A liberálisok nem tollal, hanem élő szóval, a megyei gyűléstermekben küzdöttek elveik mellett, és pedig, mint fentebb láttuk, nem minden siker nélkül.

¹⁾ Észrevételek ns. Zólyom megye 1841-diki augusztus 25-kén hozott határozatára *Szabó Alamizna* Jánostól* egyetemi tanítótól. Tekintetes s tudós *Horváth István* urnák, a magyar nemzet eredetét fáradhatatlan szorgalommal fűrkésző régiségek bölcs búvárának, barátságos hálája jeléül ajánlvák. Pesten. Esztergami k. Beimel Józ. betűivel. 8-r., II + 17 lap.

²⁾ Ld. Pesti Hírlap. 1842. jan. 1. 6. 1.

³⁾ Ld. egész terjedelmében: Világ. 1841. decz. 15. 463. 1.

A klérus váltig vitatta, hogy a törvényt nem sérti meg, midőn a vegyes házasságoktól áldását megtagadja; mert az áldás megtagadásával, magának a házasságnak létrejöve telét nem akadályozza, sem annak érvényességét nem vonja kétségbe. A papot arra, hogy a vegyes házasságot megáldja, kényszeríteni nem lehet; mert akkor lelkiismeretén, vallásos meggyőződésén tenne erőszakot, ezt pedig az állam tőle nem követelheti. Ha azonban a vegyes házasságra lépőnek szüksége van a papi áldásra: adjon reversalist s megkapja, a miért lelke sóvárog. *Do, ut des, facio, ut facias.* Ha a vegyes házasság a papi áldást kívánhatja, a pap is kívánhatja tőle a reversalist.

Hogy a klérus, illetően felfogásával, igen sok esetben megehezítette, sőt lehetetlenné tette vegyes házasságok kötését, s ez által ellentétbe helyezte magát az 1790/91: XXVI. törvényzczikkel, melyben világosan ki van mondva, hogy a vegyes házasság ellen bárminő ürügy alatt valamely akadályt emelni tiltva van: azt még *Dessewffy Aurél* is elismerte, midőn országgyűlési beszédében kifejezte abbéli meggyőződését, hogy a mit a nagyváradai püspök tett, jobb lett volna, ha nem tette volna, pedig *Dessewffy* a vegyes házasság feletti vitában a mérsékelt közvetítő szerepét játszotta.

Széchenyi pedig egész határozottsággal kinyilatkoztatta, hogy a klérus egyenes szándéka a vegyes házasságok megakadályozása s ebbéli szándékának elpalástolására szolgáló ürügynek tekinthető az az állítása, mintha az áldás megtagadásával a vegyes házasság nem nehezítették meg. «Istenért! — úgymond — nyúljunk kebleinkbe, s tegyük fel, hogy egy apa egybekelendő gyermekétől megtagadja az áldást s azt állítja, hogy ő nem gátolja a házasságot. Vájjon el fogjuk-e hinni, hogy ez nem gátlás? Bizonyára nem. Es valóban még csak átoknak kellene jönni hozzá, hogy egész világosságban szökjék szemünkbe, mit kellessék tartani ilyen állításokról».

Széchenyi, *Dessewffy* és a szabadelvű politikusok felszólalásai azonban a klérusra meggyőző hatással nem voltak. A kérdést folyvást nagy élénkséggel, de annál kevesebb szellemmel tárgyalták, úgy, hogy a vita, minden élénksége daczára is, csakhamar ellaposodott, unalmassá vált s megszűnt tanulságos lenni.

Ily körülmények közt *Besze János* szózata¹⁾ — formailag, kifejezéseire nézve bármily naiv és nevetséges volt is — lényegileg a legnagyobb igazságot fejezte ki, midőn az egész vitát meddőnek declarálta. Igenis, meddő volt e vita; de nem azért, mert — mint *Besze* írja — a valódi házasság különben is az égben köttetvén, szentség az, akár áldja meg a pap, akár nem, e szerint a pap áldása nem egyéb, mint üres ceremónia; hanem azért, mert a kérdést — úgy, a mint az felállított — a haladás szempontjából elméletileg csak egyféleképpen lehetett eldönteni s így az vita tárgyát tulajdonképen nem is képezhetette, s mert a különböző felekezetűek közt az akadálytalan házasságkötés a korszellem követelte vallás- és lelkiismeretszabadság természetes postulatuma volt.

Erőltetni a papságot, hogy a vallásszabadság eme követelményének tegyen eleget, csakugyan nem lehetett. Hanem bármennyire igaza volt is *Széchenyinek*, hogy a papi áldás megtagadásával egyes esetekben a házasságkötés megnehezítetik: a békesség kedvéért, — melyre oly nagy szüksége volt az országnak, — a haladás barátainak meg kellett nyugodniuk a *Rotteck* által ajánlott megoldási módban.

Hiszen még oly szabadelvű író is, mint *Szalay*, a vegyes házasságok kérdésében óvatosságra inti elvtársait s figyelmezteti őket, hogy ép nekik áll kötelességükben a fenforgó vita folyamán fölmerült aggodalmakat eloszlatni s a különféle elágazó érdekeket lehetőleg kiegyenlíteni.²⁾

Sőt a *Pesti Hírlap* szerkesztője is, *Könyves Tóth Mihály* debreczeni református lelkésznek *Wessenhery* német egyháztörténetíró munkáját ismertető cikkét közölvén, csillag alatt abbéli meggyőződését fejezi ki, hogy a mennyiben az 1791-diki törvénynek a vegyes házasságokra vonatkozó rendelkezéseit a klérus a r. kath. vallás elveivel ellenkezőknek tartja: «a törvényhozásnak más utat kell arra nyitnia, hogy a státus czéljának elég tétessék».³⁾

¹⁾ Szózat a haladás barátihoz. Budán, a magyar kir. egyetemnél. 1841. 8-r., 18 lap. (Külön lenyomat a *Hasznos Multságok* 1841. 31., 32. számaiból.)

²⁾ *Pesti Hírlap*. 1841. 7. sz. 55. 1.

³⁾ *Pesti Hírlap*. 1841. 16. sz. 129. 1.

Rotteck a vegyes házasságokra nézve a protestánsok érdekeit a következő elvek elfogadásával véli megóvhatónak: 1-ször, az állam az egyházilag meg nem áldott házasságot is mint polgárilag érvényest elismeri; 2-ször, a különböző vallású házasulandók egyikök papjának áldásával is beérhetik; 3-szor, elegendő a kath. egyház részéről az ilyen házasságok érvényességének elismerése s a katolikus lelkész részéről a passiva assistentia; az utóbbira tehát ráparancsolni, hogy a vegyes házasságot áldja meg, fölösleges lelkiismereti kényszer volna.

A klérusnak egy nagyolvasottságú, ügyes tollú barátjától, — ki Zalamegye föliratát glosszálta,*)— jó ötlet volt a liberalismus apostolatát, Rottecket hívni fel tanúul a klérus álláspontjának jogosultságára nézve s annak most említett elveit alkalmazni a felforgó vitás kérdésre. Mert tudvalevőleg *Rotteck-Welcker* Staatslexikona, *List* közgazdaságtanával és *Tocqueville* democraticus irányú munkájával, a negyvenes évek táblabírái előtt nagy tekintélynek örvendett, ezekből merítették csaknem összes politikai és közgazdasági ismereteiket, ezek szolgáltatták számukra a tudományos dátumokat, midőn egy vagy más elméleti kérdésben tájékoztatóra volt szükségök.

Rotteck tekintélyével, népszerű nevével kapacitálni mindenesetre sikeresebbnek ígérkező vállalkozás volt, mint tisztán a katli. egyház szempontjából szólni hozzá a tárgyhoz, a mint azt az írók legtöbbje tette.

Igaza van a modern bölcsésznek, hogy a ki az igazságot a hit világánál igyekszik fölismerni, olyan, mint a ki a napvilágot gyertyavilágnál akarja szemlélni.

Dessewffy Aurél ugyanezt az általános elvet fejezte ki, csakhogy módosítva és a konkrét viszonyokra alkalmazva, midőn egyik beszédében így nyilatkozott: «Mikor az egyház és annak tulajdon hívei közti viszonyról van szó, minden kétségen kívül a dogma a vezérelv; de midőn különböző vallásfelekezetek érdekei jönnek összeütkezésbe: akkor, ha

*) Glossák nemes Zalamegyének a vegyes házasságok ügyébéli felírására. Európai hírű *Rotteck Károly* nézetei szellemében. Egy hazafitól. Pesten, 1841. Nyomt, Trattner-Károlyi betűivel. 8-r., XX + 137 lap.

az egyik vagy a másik dogmát választaná vezérelvül a törvényhozás, szükségkép igazságtalannak kellene lennie, mert mindenkor csak az egyiknek tehetne eleget. Az ilyen esetekben tehát nincs egyéb hátra a törvényhozó hatalomra nézve, mint egyeztetést s úgyszólván közbenjárást gyakorolni; a mi ismét csak igazság és viszonyosság által érthetik el.»

A vegyes házasságok tárgyában megjelent iratok szerzői ily magas színvonalra nem voltak képesek emelkedni. Csaknem mindnyájan a dogma világánál keresték az igazságot, s olyannyira egynyomon haladtak, hogy a ki elolvasta közülök egynek az iratát, a többiét bátran mellőzhetze: új eszmét alig talált bennök.

A sivár vita termékeit mi az alábbiakban egyszerűen csak regisztrálni fogjuk, tartalmukra vagy egyáltalán nem, Vagy legfőlebb csak futólag reflectálván.

Roskoványi, egri kanonoknak, a jelenlegi nyitrai püspöknek az actualis egyházpolitika körén kívül álló, nagy apparátussal készült műve mellett¹⁾ a legtartalmasabb, a legnagyobb készlettel rendelkező, egyszersmind polemicus modorára nézve a legügyesebb, a legfinomabb a «Pesti Kalászkok szedegető-jének», *Hehe Kristófnak* két kiadást ért s német fordításban is megjelent értekezése.²⁾

A többi jóformán csak a számot szaporítja. Lássuk egyenkint.

Almássy István, unyi administrator, Pestmegyének ama végzése ellen, hogy az áldást megtagadó lelkészek megbírságolandók, Pestmegyében mint vendég, valamint Esztergommegyében, — a hol a többség a klérus mellett foglalt állást, —

¹⁾ *Roskoványi*: De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes. Quinque-Ecclesiis. 1842. 8-r. 2 kötet.

²⁾ A vegyes házasságok egyházi tinnepesítése körül fenforgó kérdések megfajtvá a Pesti Kalászkok szedegetője által. 1841. Pesten. Esztergami k. Beimel József betűivel. 8-r., II 117 lap. — Második bővített kiadás. 1841. 8-r., 176 lap. — A német fordítás czíme: Erläuterung über die Frage der kath. kirchlichen Feierlichkeit der gemischten Ehen. Nach der zweiten verbesserten ungarischen Ausgabe vom Sammler der «Pesther Aehren». Pest, J. Beimel. 1841. 8-r., 183 lap.

beszédet tartott s mind a két beszédét egy füzetben közrebocsátotta.¹⁾ Ugyanő egy később kiadott röpiratában Pestmegyének az 1841-diki pápai brévét semmisnek declaráló végzését támadta meg;²⁾ majd ugyané megyének kezdeményezésére a megyék által pörbefogott egyházi személyeket vette védelme alá.³⁾

Szabó A. János, egyetemi tanár, Zalamegye föliratát commentálván,⁴⁾ arra kéri a felséget, hogy ama vármegyei hatóságokat, melyek 600 forintnyi bírsággal a katliolikus papokat lelkiismeretükkel ellenkező cselek vénynek a végrehajtására kényszerítik s így az 1647: XIV. t. ez. ellenére valásuk szabad gyakorlatában háborgatják: ugyancsak 600 frtos büntetésben rendelje elmarasztalni.

Mack Márton József,⁵⁾ kinek művét *Kovacsóczy Mihály*, a «Literatúrai Lapok» szerkesztője fordította le nyelvünkre,⁶⁾ valamint *Viser is*,⁷⁾ a kérdést kizárólag theologiai oldaláról világítja meg.

Alapy Ignác két kiadást ért nata,⁸⁾ paraphrasisa a primás által Pestmegye ellen intézett pásztor-levelnek.

¹⁾ A vegyes házasságok tárgyában mondott két közgyűlési beszédje *Almássy István* unyi administratornak (esztergami főmegyéb.). Budán, a m. kir. egyetem betűivel. 1841. 8-r., 53 lap.

²⁾ i Clerus ügyei. I. A vegyes házasságok iránt költ pápai breve, s apostolkirályi placetum után irt primási pásztorilevél ügye hit- s törvény-szerűen védve. Budán, nyomt. a m. kir. egyetem betűivel. 8-r., 107 lap.

³⁾ Cleras ügyei. II. Római catholicus egyházi rendünk vegyes házassági pörbeidőztetésének ügye törvényszerűen védve. Budán, a m. kir. egyetem betűivel. 1844. 8-r., 103 lap.

⁴⁾ Oldallapok ns. Zala vármegye fölírásához *Szabó Alamizsnán Jánostól*, egyetemi tanítótól a magyar igazság szeretetnek szentelvék. Pesten, 1841. Esztergami k. Beimel József betűivel. 8-r., II + 111 lap.

⁵⁾ A vegyes házasságok megáldásáról. Theologiai szavazat *Mack Márton József*ül. Budán, a m. kir. egyetem betűivel. 1841. 8-r., 52 lap.

⁶⁾ *Danielik*: Magyar írók. II. 166.

⁷⁾ I Miért ellenzi az anyaszentegyház a vegyes házasságokat? Egyházi beszédekben fejtegetve. *Viser* után. (Magyarosította *Wittmann József*, a pozsonyi árva-intézet igazgatója.) Pozsony. Nyomt. Belnay örökösei. 1841. 8-r., IV + 241 lap.

⁸⁾ Lehet-e a vegyes házasságoktól a beszentelést törvényesen megtagadni, vagy reversalist elfogadni? Budán, a m. kir. egyetem

Bobory Károly, czeglédberczeli plébános,¹⁾ «a szabad szellem és a természetjog» szempontjából követeli, hogy a pap ne kényszeríttessék olyan cselekményre, a mi az egyház tanaival ellenkezik.

Kubicza Vince ²⁾ — mint a felszólalók közül csaknem mindegyik — a kibékítést, a kedélyek megnyugtatótást tűzi ki ugyan céljául; de azért a legmerevebb állást foglalja el, midőn kijelenti, hogy az áldást megtagadó lelkész nemcsak hogy nem sérti meg a törvényt, sőt ellenkezőleg a törvényhez tartja magát.

Fejér György, a Codex Diplomaticus tudós szerzője, kétszer is hozzászólván a vitás kérdéshez,⁸⁾ szigorúan tudományos alakban terjeszti elő az egyház törvényeit a vegj^es házasságokra vonatkozólag.

Szalag Imre,⁴⁾ saját argumentumainak támogatása végett, néhány megyei közgyűlési beszédet is közöl függetlenül, valamint közli a primás körlevelét.

Ujfalussy N. János,⁵⁾ azzal a naiv tanácsccsal áll elő,

betűivel. 1840. 8-r., 14 lap. — Második kiadás módosítva és némely ellenvetésekkel bővítve. Pest, 1841.

¹⁾ Mít tart szabad szellem és természeti jog a vegyes házasságok ügyében? Fejtegetve *Bubury Kán ily*, váczai m. czegléd-berczeli plébános által. Pesten, 1841. 8-r., 32 lap.

²⁾ A magyar katolikus papság, nem akarván megáldani a vegyes házasságokat, ejt-e sérelmet az 1790—1791-diki 26-dik törvényezikkely 15-dik §-án? Megoldva *K. 1.* által. Nagyszombatban, 1841. Wächter Bódog könyváros tulajdona. 8-r., 36 lap.— Ugyanez németül: Verletzt der katholische Oleras Ungarns den §. 15. des Artikels 26. von 1790—1791, wenn er die gemischten Ehen nicht einsegnen will? Beantwortet von V. v. K. Timau. 1841. Verl. von Felix Wächter. 8-r., 44 lap.

³⁾ Rationes ecclesie catholice adversus matrimonia mixta irrestricta. Illustravit *Georgius Fejér*, ad universitatem regiam Pest, bibliothecarius. Augustae Vindelicorum, 1840. Sumpt. Caroli Kollmann, librarii. 8-r., 116 + 30 lap. — Kit s mennyire illet az elhatározhatóság a házosság ügyeire nézve? Fejtegette *Fejér György*. Pesten, 1844. Esztergami k. Beimel József betűivel. 8-r., 47 lap.

⁴⁾ Észrevételek a vegyes házasságokról. Az igaznak egy hő barátjától. (A külső címlapon: «*Szalag Imretől*».) Veszprémben, Jesztány Totth János nyomtatása, 1841. 8-r., 165 lap.

⁵⁾ Hív értekezés a vegyes házasságokról Magyar-országban, mellyet az itt lévő vallásoknak rövid esméretével együtt, minden részre való

hogy a collisio kiegyenlítése végett igyekezzék a katolikus papság a más vallásúakat az igaz hitnek megnyerni (persze akkor, lia az egy akol és egy pásztor elve megvalósul: nem lesz többé vegyes házasság s így vegyes házassági kérdés sem); minthogy azonban ez lassú munka eredménye, a jelenre nézve azt ajánlja, hogy ő felsége a vegyes házasságok tárgyában kérje ki a pápa tanácsát, addig pedig, míg a pápától válasz nem érkezik: az országgyűlés ne bolygassa a vallásügyet.

Az írók most említett csoportjához tartozik egy csomó ismeretlen, ki részint prédikációszerű, népies modorban,¹⁾ részint polemicus, tudományos irányban tárgyalja a kérdést,²⁾ egytől-egyig a lelkiismeret szabadsága nevében tiltakozván ama kényszer ellen, melyet a valódi szabadelvűség szintén ép a lelkiismeret szabadságának megóvása végett kívánt alkalmazni a vegyes házasságokat akadályozó papok ellen.

Mi természetesebb, mint hogy az említett iratok legnagyobb részében előforduló tapintatlan nyilatkozatok, de általában azoknak iránya és szelleme, valamint a papság kihívó magaviseleté az ellenáramlatot is túlzásokra ragadták, s a haladás hívei a klérus ellen, — mint fentebb már emlí-

hajlás nélkül, egyedül a hazai törvényt sinor mértékül véve közrebocsátott *Ujfalusy Nép. János*, törvény doctora, a királyi pesti tudományok őszvességénél, a törvényes karnak tagja, s hites ügyvéd. Pesten, 1841. Nyomt. Beimei J. betűivel. 8-r., VIII + 48 lap.

¹⁾ *A vegyes házasságok* polgári, egyházi és erkölcsi szempontból tekintve. Egy hazafitól. Egerben, 1841. Az érseki lyoeum betűivel. 8-r., 16 lap. — *Ein Gespräch* zu seiner Zeit, über die gemischten Ehen. Ofen, gedr. in der k. ung. Universitäts-Buchdruckerei. 1841. 8-r., 64 lap.

²⁾ *Szerény emlíkeztetés* a haladás képviselőjéhez. Pesten, 1841. Esztergami k. Beimel József sajátja és áruja. 8-r., II + 70 lap. — *Eeélet* a pesti hírlapokban közölt ns. Z. megyének vegyes-házasságokat tárgyzó feliratára. K.—J. által. Pesten, 1841. Nyomt. Trattner-Károlynál. 8-r., 16 lap. — *Az erdélyi hírlapokban* a vegyes házasságok ügyében közölt hírek hontörvényszerű észrevételek által igazítva. Kolozsvárit, a kir. lyoeum betűivel. 1841. 8-r., II 4. 40 lap. — *Törvényes és politikai vizsgálat* a vegyes házasságok ügyében honunkban fenlővő legújabb kérdésekre nézve, melyet politikus és egyházi férfiak használatára följegyzett egy hazafi. Budán, a m. kir. egyetem betűivel. 1841. 8-r., II + 168 lap.

tők — bizonyos rendszabályok és intézmények életbeléptetését sürgették, hogy jövőre a papság ártalmatlanná tétessék.

Forradalmi időszakban, sőt általában a politikai átalakulások idején mindig és mindenütt szőnyegre került az egyházi javak saecularisatiójának kérdése s a ssecularisatio tényleg végre is hajtatott. A kérdés fölvetését azonban többnyire maga a klérus provokálta a szabadelvű reformokkal szemben követett ellenszegülő magatartása által, úgy hogy a reformerek részint boszúból, részint a haladás ügyére nézve előttük veszélyesnek látszó egyházi elem politikai befolyásának megszüntetése, illetőleg ellensúlyozása ezéjából vetették rá a szemöket az egyházi javakra.

Nálunk is 1791-ben ép úgy, mint a negyvenes évek elején a klérusnak a vallásügyi reformok iránt tanúsított merevsége idézte elő a vitát a saecularisatio felett. 1791-ben *Szirmai Antal* fejtegette nagy eruditioval az egyházi javak tekintetében az állami főtulajdonjog korlátlanágát¹⁾ s a szellemdús, nagyeszű egri szervitának, *Szeitz Leónak* nem kis fáradságába került az ellenkező felfogást plausibilissé tenni.²⁾

Az 1839/40-diki országgyűlés befejeztével megújult a vita az irodalomban, miután a kérdést Borsod- és Szatmár-vánnegyék, bizonyára felindulásukban a klérus ellen, — mely a vegyes házasságok tárgyában a törvénytelenég útjára tévedt, — szóba hozták. Az említett két vármegye a követi utasítások közé fölveendőnek határozta, hogy az egyházi javak részben stecularizálандók s azoknak jövedelme népnevelési czélokra fordíttassék.

Az irodalomban ez az indítvány élénk eszmecsere tárgyát képezte.

Vesztróczy Fcrencz, esztergomi táblabíró, több buzgalommal, mint szerencsével támadja meg az indítványt.³⁾

¹⁾ Jus reipublice in bona ecclesiasticorum. Anno 1791.

²⁾ Magyar- és Erdély-orozágnak rövid ismerete mely e két orozágnak mind világi mind egyházi állapotját szem eleibe állítja. Pest, 1791. Ld. *Ballagi Géza*: A politikai irod. Magyarorozágnon 1825-ig. 628. l.

³⁾ Nem a haza híve, hanem önkény és önzés szülöttje az, ki a törvény s belső csend feldúlásával zavarosban halászni, s e kép a nem-

Jogi álláspontja ugyanaz, a mi a *Dessewffy Aurélé*, ki szintén részt vett a vitában,¹⁾ hogy t. i. az egyházi javak az egyház elidegeníthetetlen tulajdonát képezik; de míg Dessewffy — úgy látszik — az egyház tulajdonjogát százados törvényeken alapuló magánjogi intézménynek tekinti, melynek természete tehát tisztán magánjogi szempontból Ítéendő meg: Vesztróczy a közjogi privilégiumok közé sorozza.

Dessewffy felfogása kritika tárgyát képezheti s nem is fogadják el azt az állami főtulajdonjog korlátlanságának hívei. Hogy a kath. egyház, mint állam-egyház javai ép olyan tulajdonát képezik a kath. egyháznak, mint a mágnásoknak vagy — hogy Dessewffy példájával éljünk — a nagyenyedi kollégiumnak saját javaik: erre az lehet a felelet, hogy a mágnásokat igenis megilleti vagyonukra nézve a korlátlan egyéni tulajdonjog, a nagyenyedi kollégiumot s általában az iskolatartó prot. egyházat mint magántestületeket szintén; de a kath. egyház nálunk állami intézmény s így a felett ép úgy rendelkezhetik az állam, mint bármely más állami intézmény felett; ha tehát közjogi jellegű javait elveszi az állam, ezt teheti, mert hiszen ama jószágok főtulajdonjoga az államot illeti s csak haszonvételi joga illeti meg az egyházat.

Hogy ez az okoskodás ér-e valamit vagy sem, ennek taglalása nem ide tartozik. Annyi bizonyos, hogy Dessewffy felfogása a komoly figyelmet bármely párt részéről ép úgy megérdemelte, mint amaz ügyes tollú, ismeretlen pap felszólalása, ki a borsodi végzést «taglalván»,²⁾ szintén annak a bebizonyítását tűzi ki legfőbb céljául, a minnek ellenkezőjét 1791-ben *Szirmay* oly ékesszólással fejtegette,³⁾ hogy t. i. a papi javak egykategóriába tartoznak a nemesi javakkal, e

zetközi meghasonlásra, öldöklésre, és haza pusztulására utat nyitni nem irtózik. Esztergámban, 1841. Nyom. Beimel József betűivel. 8-r., II 46 lap.

¹⁾ *Dessewffy*: X. Y. Z. könyv. 92. sk. 1.

²⁾ Az egyházi javak szabályozását indítványozó borsodi levélnek taglalása, és felvilágosítása. Kassán. Nyomt. Werfer Károly cs. kir. priv. akad. könyvnyomtató. 1842. 8-r., 107 lap.

³⁾ Ld. *Ballagi Géza*: A polit. Írod. Magyarországon 1825-ig. 633. 1.

szerint, a mint ez utóbbiakat nem idegenítheti el a nép vagy a fejedelem, illetőleg az állam, úgy az előbbieket sem.

Vesztróczy ellenben midőn az egyházi tulajdont közjogi privilégiumnak nyilatkoztatja ki, és ebből a szempontból tiltakozik a saecularisatio ellen, valamint midőn ama privilégiummal együtt bárminemű közjogi kiváltságnak bolygatását főbenjáró bűnnek tekinti, úgy hogy Szatmármegye ama másik indítványát is fölemlítvén, mely szerint a hivatalnokodással kiált fel: «szent isten! egy nemes megye mikép bízhatja magát egy nemtelen ember kormányára?» — ilyen nézetekkel magára zúdítja a szabadelvűek egész táborát s jóformán szájukba adja nekik a legfőbb argumentumot, hogy t. i. épen azért kell a saecularisatiót végrehajtani, mert az egyház tulajdona privilégiumon alapul, a közjogi kiváltságok pedig a haladás érdekében előbb-utóbb csakugyan megszűntetendők.

Vesztróczy tehát csak ártott az ügynek, melynek használni akart, ép úgy, mint *Sebük Endre*,*) kinek a dolog érdeme nézve semmitmondó frázisai senkit sem győztek meg, durva türelmetlensége pedig a protestáns felekezetek iránt, ha gúnyirata szélesebb körben elterjedt volna, csak fokozza vala az ellenszenvet a klérus iránt.

A saecularisatio kérdését, — a mint azt különösen Borsod- és Szatmárvármegye fonnulázták, — nem annyira jogi, mint inkább politikai szempontból kellett megítélni.

Az említett megyék a saecularisatiót főleg a közművelődés érdekében indítványozták. A ki tehát ezzel az indítvánnyal a siker kilátásával akart szembeszállni, az az indítvány jogi oldalát, — melyre nézve különben is erős controversiák forogtak fenn, — bizvást mellőzhette; a fősúlyt arra kellett fektetnie, vájjon a közművelődés érdekei csakugyan megkövetelik-e a saecularisatio végrehajtását? vájjon a beneficiumokkal dúsan ellátott klérus, jövedelmeiből nem áldoz-e a jelenben s nem áldozott-e a múltban annyit népnevelési czélokra,

* Ne bántsd a papot! Szerző *Szentmiklósi Sebők Endre*. Pesten, 1842. Nyomt. Trattner-Károlyinál. 8-r., 26 lap.

a minél többet a lefoglalandó papi javakból az állam sem áldozhatna?

Erre a borsodi végzés előbb említett «taglalója» is reflektál; két ismeretlen író azonban¹⁾ a kérdésnek kizárólag ezt az oldalát világítja meg.

Az utóbbiak számokban mutatják ki, mily nagy áldozatkészséget fejtett ki a főpapság évszázadok óta a nemzeti cultura előmozdítása körül. S a felhozott adatokra támaszkodva egész határozottsággal kijelentik, hogy a közművelődés mitsvem nyerne a ssecularisatio által, sőt ellenkezőleg veszítene, a mennyiben — mint Angol-, Francia- és Spanyolország példái mutatják — a lefoglalt egyházi javak az állam kezelése alatt elkallódnak a nélkül, hogy azokból akár magának az államnak akár a társadalomnak bármiféle haszna is lett volna.

Borsodmegye körlevelét tételről-tételre csakis Szabó A. János, egyetemi tanár tárgyalja.²⁾ Minthogy pedig az említett körlevél számos olyan dologra is kiterjeszkedik, a mi nincsen szorosabb összefüggésben a ssecularisatio kérdésével, a milyen például a katholicizmus viszonya a protestantizmushoz, a katli. vallás természete, a hierarchiának a római curiától való függése stb.: ennélfogva Szabó is, ki úgyszólván betűről-betűre meg akar felelni a körlevélben foglaltakra, ezeket a mellékkérdéseket szintén bevonja vizsgálódása körébe.

Az ő értekezése apológiája nem csupán a papi jószágoknak, hanem általában a papságnak. De ereje sokkal csekélyebb, semhogy képes lett volna a kettő közül csak az egyiket is sikeresen védelmezni.

Előadása lapos, telve sophismával, naivitásokkal s apró

¹⁾ *Ne nyúlj hozzám!* Korszerű szózat az egyházi javak indítványozott elvétele tárgyában. (A külső borítékon: *Ne nyúlj hozzám t* Értekezés a papi javak elvételéről.) Egerben, 1842. Az érseki lyceum betűivel. 8-r., 58 lap. — *Worte für die Gegenwart* über die Bischöfe Ungarn's und ihre Gtiter. Von J. G. F. Tirnau, 1843. Veri. von Félix Wachter. 8-r., 43 lap.

²⁾ Fölvilágosító jegyzések nemes Borsód megyének 1841-dik évi Kis-asszony hava 9-dik napján költ körlevelére Szabó Álom. János egyetemi tanítótól Pesten. Esztergomi Beimel József betűivel. 1843. 8-r., IV + 186 lap.

csipkedésekkel, úgy hogy az olvasót mulattatja is, boszantja is egyszerre, a nélkül, hogy a tárgy feletti komolyabb gondolkozásra serkentené.

Mily naiv például, midőn arra, hogy a főpapság az élet gyönyöreiből nagyon is bőven kiveszi a maga részét, azt feleli, hogy a főpapok öreg emberek lévén, élvezni nem tudnak, még lia akarnának is, s hogy gazdag ebédeket adnak ugyan, de ők maguk csak «mértékletesen nyúldogálnak az eledelekhez.»

Vagy milyen malitiosus, midőn arra, hogy a protestáns papok szűkebben vannak ellátva, mint a katolikusok, azt jegyzi meg, hogy amazok «az élet gyönyöreit jobban éldehetik kedvtöltve, mint a plébánusok», mert feleségeik és gyermekeik vannak.

Vagy milyen sobbista, midőn azt, hogy a papi jószágok nem az állam jószágai, úgy akarja bebizonyítani, hogy «a statusnak — törvényileg beszélve — jószágai nem lehetnek; mert a status sem nem valóságos egyén azaz személy, sem nem több egyesült személyekből álló testület (societas civium); már pedig csak személynek vagy valamely testületnek lehetnek jószágai vagy tulajdona; tehát a statusnak, mely sem nem személy, sem nem testület, józága s tulajdona nem lehet».

Szóval Szabó értekezése a többi hason tárgyú dolgozatokat csak külső terjedelemre nézve szárnyalja túl; de tartalmilag silányabb bármelyiknél, még talán a *Harsányi József*, erki esperes-plébános rövid, felületes röpiratánál is.)*

Mindezekre a fejtegetésekre nem lett volna azonban semmi szükség, ha az Európaszerte megindult reactionarius mozgalom magával nem ragadja a magyar klérust is s ha a kormány a vallásfelekezetek közti viszály kiegyenlítése céljából az országgyűlés által elfogadott törvényjavaslathoz a felség sanctióját kieszközli, követve *Dessewffy* tanácsát, mely szerint «a katolikus ügy csak akkor fog erősen állni minden ostrom ellenében, mikor egyszer evangélikus atyánkfiaiak megadtuk mindazt, a mit tőlünk igazságosan kívánhatnak; az irántok való igazságnak határai azon a ponton vannak,

*) Észrevételek a borsodi levélre, vallás és hierarchiára vonatkozólag. Írta *Harsányi József*. Eger, 1842. 8-r.

melyen túl a katolikus ügy iránti igazságtalanság fogna kezdődni.»

A kormány, a klérus befolyásának engedve, az igazság ama határait még csak meg sem akarta közelíteni s ez megboszlulta magát első sorban a kléruson, melytől az igazságtalanságot nem tűrő közvélemény mindinkább elfordult.

A ZSIDÓ-EMANCIPATIO.

A zsidó-emancipatio ügye már az 1790/91-diki reformországgyűlésen szóba jött, a XXXVIII. t. ez. által kiküldött országos deputatio bízta meg, hogy a zsidók köz- és magánjogi helyzetének szabályozására vonatkozólag javaslatot készítsen.

Ugyanekkor az irodalomban is akadtak egyes fölvilágosodott írók, mint *Nagyváti János*,¹⁾ *Keresztúri József* és *Szirmai Antal*,²⁾ kik a keresztyén társadalom előítéleteivel a zsidókat illetőleg merészen szembeszálltak.

De a zsidók helyzetének javítására nézve positiv intézkedéseket csak ötven év múlva tett a törvényhozás, megalkotván az 1840: XXIX. törvényezikket.

Az 1839/40-diki országgyűlés azonban maga is belátta, hogy a kérdéses törvényezikk csak első lépés a cél felé s csupán ideiglenes intézkedéseket foglal az magában, melyek «addig állanak fenn, míg a zsidók állapotjárói a törvény bővebben rendelkezik.»

Eme kinyilatkoztatással napirendre tűzetett a zsidókérdés.

¹⁾ A tizen-kilencedik százban élt igaz magyar hazafinak öröm-órái. A nagy szívűségénél. Ld. *Ballagi Géza*: A polit, irod. Magyarországon 1825-ig. 337. l.

²⁾ *Keresztúri* művének címe: Leopoldus II. in campo Rákos visio Eleutherii Pannonii. 1790. Ezt a röpiratot *Szirmai* fordította magyarra s adta ki a következő cím alatt: Második Leopold magyar király, Eleuteri-nek, egy magyar prófétának látása szerént. Fordította Sz. Sz. A. Pozson, 1790. Mind az eredeti, mind a fordítás bővebben ismertetve: *Ballagi Géza* i. m. 404. sk. 1.

A törvényhozás csak a humanitás követelményeinek kívánt némileg eleget tenni az említett törvénnyel, a zsidók helyzetén kívánt valamennyire javítani; de magát a kérdést nem oldotta meg, sőt ellenkezőleg provokálta mintegy a közvéleményt s annak e korban már hivatott tolmácsát: a sajtót, hogy szóljon hozzá a tárgyhoz s készítse azt elő akkép, hogy a közel jövőben a törvényhozás a zsidóknak adott engedményeket mind inkább és inkább kiterjesztvén, lassanként a zsidóság a nemzet testébe beolvadjon.

A sajtó helyesen fogta fel hivatását, midőn a társadalomnak a zsidók iránt táplált előítéleteit vette bonczkés alá; mert ezek az előítéletek képezték az egyenjogúsítás legfőbb akadályát.

Leginkább el volt terjedve az a balvélemény, — mely a rövidlátók közt, sajnos, még ma sem szűnt meg, — hogy a zsidó, nemzetiségi tekintetben mindig zsidó marad s így az egyenjogúsítás után sem fog assimilálódni, hanem mindig külön nemzetiséget fog alkotni az államban. E szerint az egyenjogúsításra politikai szempontból semmi szükség sincs.

Meg kellett tehát győzni a társadalmat arról, hogy a zsidót általában nem faji sajátságai különböztetik el a társadalomtól.

Zsidó faji sajátság — a mint azt már más helyütt kifejtettem — nincsen. Mert például a pénzvág, melyet némelyek ilyenek tartanak, nem a sémita vér természetes sajátsága; hanem ezt is, mint sok más rossz tulajdost, maga a keresztyén állam és társadalom mesterségesen oltotta bele a zsidóságba, midőn azt vallásáért, tehát nem azért, mert Abrahám, Jákob vagy Izsák vére foly ereiben, üldözöbe vette, tehetéseit elnyomta s a kereskedelmi, vagyis azon életpályára szorította, melyet a «szent atyák» megvetettek, mint olyan foglalkozást, mely pénzvagyat, szívtelen önzést, tehát erkölcs-telen érzelmeket költ fel az emberben.

A vallási üldözések természetesen összetartásra ösztönözték a zsidókat. S épen mert vallásuknak és nem fajuknak üzent a keresztyénség irtó háborút: a vallási érzelmek egészen eltöltötték lelküket s a vallásuk iránti szeretet háttérbe szorította náluk a közös származás és a vérségi kapcsolat tudatát.

A zsidó lassankint elveszté faji önállóságát; de annál inkább kifejlődött benne a vallási szokásokhoz való ragaszkodás. S különösen ezen orthodox vallási szokások akadályozták meg még ma is a zsidóság egyrészének a művelt társadalomba való belépését; ezek és nem a faji sajátosságok sütik rá az ismertető bélyeget; ezek azon források, melyekből érényei és hibái legnagyobb részben származnak.

A zsidó tehát mint vallásfelekezet, még ma is erősen tartja magát. Mint nemzetiség azonban Jeruzsálem elpusztulása óta már nem létezik.

A negyvenes években, midőn a zsidó-emancipatio ügye szőnyegre került, ezen ügy hívei bátran hivatkozhattak Éjszak - Amerika, Belgium vagy Hollandia példáira, a hol a zsidók polgárjogokkal ruháztatván fel, ép oly liű polgáraikká váltak hazájuknak, mint a törzsökös yankee vagy a törzsökös belga és hollandus, s ebben nem akadályozták őket vallási elveik sem.

Sőt nálunk a zsidóság, daczára annak, hogy ki volt taszítva a társadalomból, már a XVI. században csatlakozott egyik vagy másik nemzetiséghez. A XVI. századbeli összesen hét zsidó hitközség közül ugyanis, mint Löw írja, a legnevezetesebb volt a budai, s ez két részre szakadt: magyar és német hitközségre. *) A harminczas években pedig, tehát mielőtt a törvény létrejött volna, a pestmegyei és szabolicsmegyei zsidók már erősen magyarosodtak.

Ha 1841-ben mégis a pesti és óbudai zsidó hitközségek előljároi Pestvármegyét egy bizonyos eset alkalmából a zsidó *nemzet* becsületén ejtett sérelem orvoslására kérték fel, ez, bárha látszólag a mellett bizonyít, hogy a zsidókból még akkor sem veszett ki a nemzeti öntudat: tényleg inkább kifejezésbeli botlásnak vagy az illető előljárok éretlenségének volt tulajdonítandó, melyet joggal utasíthattak vissza Pestmegye rendei, kijelentvén, hogy «a zsidókat valamint akkor midőn azok polgári jogokban való részesíttetését indítványoztatták követek által a közelebbi országgyűlésen, úgy most

*) Löw Lipót: Történelmi és vallástudományi értekezések. Szeged, 1861. 16. 1.

is nem külön nemzetnek, hanem külön, eddig csak türelmezett vallásu felekezetnek kívánják tekinteni».¹⁾

Igaz, hogy a Talmudban vannak antisocialis jellegű és államellenes tanok is: de azok lassankint a feledés homályába merültek s a nyugat-európai államokban ép az emancipatio folytán csakhamar bekövetkeztek a zsidó vallásban és vallási szertartásokban ama reformok, melyek a zsidósággal, mint felekezettel, teljesen kibékítették az államot.

A kibékítésen a keresztyén társadalom egyes kiválóbb, mélyebb belátású tagjai is fáradoztak.

Nálunk igen sokat tett e tekintetben *Eötvös József báró*, ki úgy az országgyűlésen, mint az irodalomban fölemelte szavát a zsidóság mellett. Értekezése, — mely a Budapesti Szemlében jelent meg,²⁾ s mely paraphrasisa az 1840. évi rnárcz. 31-kén tartott országgyűlési beszédének, — oly nagy feltűnést keltett, hogy németre, sőt olaszra is lefordítottat, ³⁾ s német fordítása két kiadásban is megjelent.⁴⁾

A humánus gondolkozású politikus, ékesszólásával ép úgy, mint fényes tollával, a mellett, hogy szánalmat igyekezett felkölteni az elnyomottak iránt: észszerű okokkal is kapacitálta a közvéleményt, hogy a zsidóság iránti ellen-szenve pusztán előítéleteken alapul, s fényesen bebizonyította, hogy az ország jól felfogott érdekében előbb-utóbb föl kell ruházni a zsidót polgárjogokkal.

A ki az ő értekezését elolvasta: lehetetlen, hogy be ne látta volna az emancipatio üdvös következményeit az országra nézve. Még a pessimistának is el kellett ismernie, hogy sokkal helyesebb az emancipatióval legalább megkísérlem a zsidók beolvasztását a társadalomba, mint fentartani amaz állapo-

¹⁾ Pesti Hírlap. 1841. 35. sz. 288. 1.

²⁾ Budapesti Szemle. 1840. II. köt.

³⁾ Dissertazione sulla emaucipazione degli ebrei. Del *Barmie Giuseppe B. Eötvös*. Pest, presso Ländler e Heckenast. 1842. 8-r., 77 lap.

⁴⁾ Die Emancipation der Juden, aus dem Ungarischen des *Joseph Freiherrn v. Eötvös*. Deutsch von *Hermann Klein*. Pesth, 1840. Verl. von Gustav Heckenast. 8-r., IV 4- 63 lap. — Második kiadás. Ugyan-ott, 1841. 8-r., IV + 63 lap.

tokát, melyek, ha a közérdekkel nem is, de a humanismus és a jog követelményeivel mindenesetre homlokegyenest ellenkeznek s így tarthatatlanok.

A német antisemitákat, kiknek vezérök abban a korban *Hartmann* és *Streckfuss* volt, Eötvös diadalmasan kiveri positiojuktól és pedig nem csupán emberszeretettől áradó frázisokkal, hanem empiricus igazságokkal.

Kimutatja velök szemben, hogy a zsidók erkölcstelensége embertelen elnyomatásuknak tulajdonítható; hogy a nemzeti asph'atiok iránti érzéketlenségök abból ered, hogy a haza polgárainak nem érezhetik magokat, s hogy polgárosításuk által a keresztyén társadalom tagjainak magánérdekei nem áldoztatnak fel, sőt ellenkezőleg a zsidók versenye a más valósi! polgárságot fokozott szorgalomra, munkásságra buzdítja, s remélhetőleg a versenyt diadalmasan ki is fogja állani.

Hogy Eötvöst az 1840: XXIX. törvényczikk ép oly kevésbé elégítette ki, mint a rendek többségét, ez röpiratából világosan látható; de inkább elfogadta a félrendszabályokat, semhogy a föltétien polgárosítás követelésével az elnyomottak helyzetén való javítás kísérletét meghiúsítsa.

Az első lépés meg volt téve a zsidók érdekében. Már most rajtuk volt a sor, hogy a polgárosítás processusát siettessék. Első sorban magoknak kellett gondoslodniok a köztük és a nemzet közt még mindig fennállott válaszfalak ledöntéséről.

Gorove István, — ki «*Nemzetiség*» című röpiratában a zsidó-kérdéssel szintén foglalkozik, — igen helyesen, figyelemzeti őket arra, hogy a mennyiben sorsuk immár saját kezökbe van letéve, magokra vethetnek, ha az érdekében oly szép sikerrel megindult mozgalom meghiúsul, vagy a félúton fennakad.

«A jövő törvényhozó test egybegyül — így szól hozzájuk; — az emancipatio kérdése ismét szőnyegre kerül, és ekkor, történjék bármi, de tudjátok meg, hogy minden, ki a zöld asztalhoz ül, belsőkéj) azt kérdendi magától: három évvel ezelőtt a jogtalannak, az elnyomottak segédkezet nyújtánk, és mit tön ez érettünk? És higyjétek el, sok függend azon felelettől, melyet mindenki nyerend: «engedett

a nemzet óhajtásinak, elhatározottan nyilatkozott a nemzetiség mellett», vagy «a zsidbasztó indifferentismus öléről a nemzetiség minden kívánata elpattant». Az első esetben új hévvel, új erővel folyand a harcz mellettetek; a másodikban hidegségetek viszonzhidegség követendi.»¹⁾

A zsidók magyarosítása körüi a negyvenes évek elején a legnagyobb tevékenységet *Bloch Móricz* fejtette ki. Ő volt az, a ki magyar nyelven megírta a zsidók rövid történetét, hogy ez által meggyőzze a nemzetet a zsidó iránt táplált előítéletei alaptalanságáról;²⁾ ő volt az, a ki *Kom Fülöp*, pozsonyváraljai könyvtáros kiadásában s *Rosenthal* társaságában közrebocsátotta az első héber-magyar imádságos könyvet; ő volt az, a ki a Pesti Hírlapban s a Társalkodóban a magyar-zsidó tanítókat képző intézet eszméjét legelső pendítette meg, kifejezván megbotránkozását a felett, hogy a zsidó tehetősebb szülők, gyermekeik mellé nevelőket divatczikkeikkel együtt a külföldről hozatnak, holott be kellene látniok, hogy «ha Magyarországnak valaha polgárai akarnak lenni, gyermekeiket magyarokká és sem németekké, sem francziákká vagy angolokká nem szabad nevelniük».³⁾

A Bloch módszerét, melylyel a zsidó-kérdést gyökeresen elintézhetőnek vélte, igazolták az élet és a külföld által nyújtott tanulságok. Ez a módszer a *do ut des* elvének alkalmazásában állt. Míg egyrésről a keresztyén társadalmat engedményekre kellett bírni a zsidóság irányában, másrésről a zsidóságnak az engedmények arányában, sőt esetleg azon túl is közelítenie kellett a társadalomhoz.

Hogy 1840-ben még a zsidóság nálunk eme kötelességét oly lanyhán vette, s hogy például a pesti diisgazdag zsidó hitközség a magyar-zsidó tanítókat képző intézetre 140 váltó forintot szavazott meg ugyanakkor, a mikor egyes hazafiak, pl. *Széchenyi*, *Teleki József*, *Eötvös Ignác*, *Török Pál*, *Bugát*, *Fogarasi*, *Schedel* stb., az ügyet nem felekezeti, hanem nem-

¹⁾ *Gorove I.*: Nemzetiség. 107. 1.

²⁾ A zsidókról. Irta *Bloch Móricz*. Pesten, Trattner-Károlyi betűivel. 1840. 8-r., XX + 55 lap.

³⁾ Pesti Hírlap. 1841. 11. sz. 87. 1. Társalkodó. 1841. 9. sz.

zeti szempontból fogva fel, annak előmozdításában siettek jó példával előmenni:¹⁾ ez a közöny a zsidók részéről, a százados elnyomatás szülte bizalmatlanság és műveletlenség természetes következménye volt.

De a feladat ép az lett volna, hogy a zsidóság, kötelességeinek tudatára ébresszessék. Sajnos, hogy e feladat megoldására Bloch mellett, — ki azonban csakhamar belefáradt a küzdelembe, s reményét veszíté, — a zsidók között csak az egy *Rosenthal* vállalkozott, s ez is — habár a legnagyobb jóakarát és a szó szoros értelmében lángoló hazaszeretet vezette tollát — egészen véve tapintatlanul végezte munkáját.

Röpirata²⁾ a zsidó olvasóra igen rossz benyomást gyakorolhatott, s a hitéhez ragaszkodó zsidóban könnyen azt a gyanút ébreszthette fel, hogy *Rosenthal* tulajdonképeni célja proselytákat szerezni a keresztyén vallásnak a zsidóság körében.

A ki, mint *Rosenthal*, bevallja, hogy «ő zsidó hitének nem meggyőződésből hódol», mivel «a keresztyén vallás istennek sokkal tetszőbb», s a ki kijelenti, hogy csak azért nem tér át gyermekeivel a keresztyén vallásra, mert «ez által úgysem tenne többet, mint ha egy heringet a nagy tengerbe vagy egy mákszemet Arábia homokpusztáiba dobna», s mert érzi, hogy neki missiója van a zsidók közt: az ilyen apostol bajosan tölthette be hivatását, főképen az akkori viszonyok közt, a midőn még a műveltebb zsidó is hódolt az orthodox vallási felfogásnak és szokásoknak s azokat magára nézve nem tartotta olyan nyűgnek, a mitől okvetlenül és mielőbb szabadulnia kell.

Elvileg igaza volt *Rosenthal*nak, hogy az orthodoxia is égjük akadály a zsidók egyesülésének azzal a nemzettel, melynek körében élnek, ennél fogva hitsorsosait méltán figyelemzethette vallási szokásaik ferdeségére. Az országgyűlésen a törvény tárgyalása alkalmával a városi követek, kik általában

¹⁾ Ld. *Bluch* kimutatását a befolyt adományokról: Világ. 1841. jún. 23. 199. 1. Jelenkor. 1841. júl. 7. 215. 1.

²⁾ A zsidó és a korszellem Európában. Írta *Rosenthal Mór*itz. Pesten. Esztergami k. Beimel Jösef bettíivel. 1841. 8-r., VI +97 lap.

ellene voltak az emancipationnak, a zsidók babonás vallási szokásait szintén mint az assimilatio legfőbb akadályát említék föl. De túllőtt Rosenthal a czélon, midőn nevetésgessé tette, kigúnyolta a zsidó liturgiát, sőt a Messiás eljövételébe vetett bitet is.

Valóban sajnálni lehet, hogy ez a különben jó irányú író, rossz modorával hitelét vesztette azok előtt, a kikre hatni akart. Mert tanácsai ama kötelességeket illetőleg, melyekkel a zsidó az őt magába fogadó, védelemben részesítő nemzetnek tartozik, komoly figyelmet érdemelnek.

A szokásaira, erkölceire, nyelvére nézve egyaránt megmagyarosodott zsidóság képezi az ő eszményképét. S ha a zsidók azonnal megfogadják tanácsait: ma már ez az eszménykép bizonyára testet öltött volna.

Ugyde a százados üldöztetés következményeit egyszerre, egy lelkesítő szózattal megszüntetni nem lehetett, annyival kevésbé, mivel a törvényhozás részéről tett engedmények daczára a magyar társadalom sem vetkezte le azonnal a zsidók iránt táplált előítéletét, s a törvény végrehajtása elé olyan oldalról is akadályok gördítettek, a honnan ezt legkevésbé várták. Kassa városa például határozottan ellenszegült az 1840: XXIX. törvényczikknek, nem engedvén meg zsidóknak a város területén való megtelepedését.

A zsidó tehát még sokáig bizalmatlan maradt a nemzethez, mert a nemzet se tudott vele egykönnyen megbékülni, s a kölcsönös bizalmatlanság következtében az assimilatio oly lassan ment, hogy még ma sem fejeztetett be.

De hogy a teljes beolvadás máskép nem történhetik, mint a hogy azt Rosenthal contemplálta, az kétségtelen. A zsidóság, a maga egészében, akkor lesz magyarrá, ha Rosenthalal nemcsak vallja, de érzi is, hogy «extra Hungáriám non est vitá»; ha otthon, a társaságban s üzletében a nemzeti nyelvet használja; ha magyarul imádkozik s magyar nyelven hallgatja az isten igéit.

Ezeket az igazságokat ötven évvel ezelőtt alig volt, a ki meghallgassa; mert a ki hirdette: rossz modorával még az igazságot is gyanússá tette, s mert a talaj sem volt előkészítve még kellőképen amaz elvek megfogamzására.

A Rosenthal agitatioja azonban bármily sikertelen volt is különben: az utókor részéről megérdemli az elismerést annyival is inkább, mert a zsidó íróknak, kik hitsorsosaik ügyében vele egyidejűleg felszólaltak, éjien az általa kiemelt s bizonyára legfontosabb momentum, t. i. a magyarosodás iránt nem volt semmi érzékek.

Oesterreicher például, ki a zsidóság múltját, jelenét és jövőjét tette tanulmánya tárgyává,¹⁾ erélyesen s hitsorsosainak hibái bánt minden elfogultság nélkül sürgeti, hogy a zsidó igyekezzék saját munkakörét kiszélesíteni, hibáit levetkezni s önműveléséről gondoskodni, hogy a társadalom hasznos, nélkülözhetetlen tagjának ismertessék el idővel; de hogy magyarrá is legyen, ezt a tanácsot már hiába keressük művében.

Egy másik író, *Löwy Mózes*,²⁾ a zsidó hitközségeket képzett papok és tanítók választására hívja fel, kik Mózes tanait a maguk tisztaságában hirdessék; de arról nem szól, hogy azoknak a papoknak és tanítóknak esetleg a nemzeti nyelv terjesztése körül is lennének kötelességeik.

Ehrmann Dániel meg,³⁾ míg egyrésztől háláját fejezi ki az országgyűlés nagylelkűsége iránt, másrésztől bizonyos belső nevelési reformokat hoz javaslatba, hogy a zsidók a változott kedvezőbb viszonyokhoz képest haladhassanak s szétforgácsolt erőiket összpontosíthassák. Óhajtja különösen a modern kívánalmaknak megfelelő rabbi-képző intézet fölállítását.

Arról azonban egy szót sem szól, hogy a zsidók nevelése

¹⁾ Der Jude in Ungarn wie er war, wie er ist, und wie er seyn wird. Oder: Was hat das Land und der Staat von seinem geistigen und gemeinnützigen Streben zu erwarten. Von *Dr. Elias Oesterreicher*, praktischem Arzte in Pesth. Pesth, 1842. Gedr. mit v. Trattner-Károlyischen Schriften. 8-r., XV (-135 lap.

²⁾ Worte zur Beherzigung an die Israelitischen Gemeinde-Vorstände in Ungarn, von *Moses A. Löwy*. Pesth, 1841. Im Verl, bei Philipp Korn in Pressburg. 8-r., 22 lap.

³⁾ Betrachtungen über Jüdische Verhältnisse von *Daniel Ehrmann*. Inhalt: I. Der ungarische Landtag im Jahre 1840. II. Hindernisse der geistigen Bewegung im Judenthuine. Pesth, 1841. Gedr. mit v. Trattner-Károlyischen Lettern. 8-r., 35 lap.

nemzeties szellemben történjék, s így abbeli kívánsága, hogy a zsidók tömörüljenek, bizonyára visszatetszést szülhetett s arra a gyanúra adhatott okot, hogy Ehrmann, felekezetének elzárkózottságát továbbra is fenn akarja tartani.

Zsidó részről nem ilyen visszhangot várt az országgyűlés az általa tett engedményekre.

A VÁROSOK.

Az átalakulás korszakában, az 1790/01 -diki országgyűléstől kezdve az 1839/40-diki országgyűlésig, a városok ügye állandóan foglalkoztatta a törvényhozást.

A nemzeti aspiratiók iránt érzéketlen, nagyobbára idegen eredetű polgári elemnek a nemzet testébe való beolvasztása annyival szükségesebbnek mutatkozott, mert ez az elem, szorgalmánál és műveltségénél fogva kulturális missióval bírt s a nyugateurópai országok példájára a politikai és társadalmi átalakulás processusában mellőzhetetlen tényezőként volt hivatva szerepelni.

Az volt tehát a kérdés, mi módon lehetne a polgári elem politikai befolyását olyan mértékben biztosítani, a mint azt az említett elem jelentőségénél fogva megérdemli?

A városok egyrésze ebben a kérdésben merőben téves alapra helyezkedett. Követelték maguknak az országgyűlésen a külön-külön szavazati jogot, s közjogi vitát provokáltak a fölött, vajjon törvény szerint ez a jog megilleti-e őket vagy sem? E tekintetben az 1608-diki koronázás utáni törvény 10. §-ára hivatkoztak, mely szerint a szabad királyi városok, kiváltságaikban és a karok és rendek számában megtartatnak, követeik pedig az országlakosok közt lielylyel és szavazatokkal bírnak.*)

* Liberas civitates (quae juxta Uladislai Ilegis Decret. 7. Art. 3. ordine recensentur) quod concernit: ut ese quoque in suis privilegiis, et numero Statuum et Ordinum conserventur, dignum judicant Regnicolse; quarum Nuncii ut inter Regnicolas locum et vota habeant, dignum quoque censent Regnicobr.

Ugyde az idézett törvény egyáltalában nem oly világos, mint a napfény, mint a milyenek azt a városi követek tartották. Igaza volt az 1839/40-diki országgyűlés borsodi követének, a ki azt mondta, liogy az 1608-diki törvény napfény annyiban, a mennyiben ha a szem mélyen tekint belé, kissé elhomályosodik.

Hiba volt tehát általában egy kétes értelmű törvényre alapítani az említett követelményt. De még nagyobb hiba volt ama követelménnyel előállani, mielőtt általában a városok belső szervezete, közigazgatása át nem alakított oly formán, hogy a külön-külön szavazati jog gyakorlása által az egész polgárságnak és nem a polgárok egy kis kiváltságos töredékének adatik meg a lehetőség arra nézve, hogy politikailag érvényesítse magát.

Mert a városok akkori szervezeténél fogva a városi követeket — tudvalevőleg — az önkiegszítés jogával élő magistratus és nem az összes polgárság választotta. S így tökéletesen igaza volt *Deák Ferencznek*, — a ki pedig a polgárság érdekeit mindig szívében viselte s a kinél tisztábban senki sem ismerte fel a polgári elem fejlesztésének szükségességét, — hogy a rendek «a törvényhozási just nem a városok néhány tisztviselőivel, hanem a városi polgárok összeségével oszthatják csak meg, s mindazon politikai tekintetek, melyek a királyi városok politikai fontosságára nézve fennforognak, nem a tisztviselőkről, hanem az egész városról s a város polgárainak együletéről állanak».*)

Hogy az 1839/40-diki országgyűlésen a városokra nézve a Deák és általában a liberális párt felfogása jutott diadalra, s hogy az országgyűlés nem a városok szavazatjogának rendezése, hanem a városi közigazgatás újjászervezése végett küldött ki egy országos bizottságot, — ez az ügy érdekében valóságos szerencse volt, mert ezzel lehetővé tették a kérdésnek sikeres megoldását.

1790-ben maga a polgárság is okosabban fogta fel a kérdést, a mennyiben a felséghez intézett feliratukban azt kéri, hogy a városok *az összes polgárság által választott két-két*

*) *Deák és Hertelendy: Követjelentés. 75. 1.*

követet küldjenek az országgyűlésre, kik a *polgársodás* utasításai szerint valóban képviselnék a polgári rend érdekeit.¹⁾

Így és csakis így lehetett értelme a városok külön-külön szavazatának az országgyűlésen, s ekkép lehetett üdvös hatása a reformnak a polgári elem kifejlődésére.

Egyébiránt már az 1840-diki országgyűlés berekesztése után is egyes városok, fölhagyva addigi maguktartásával, lassankint rátértek az egyedül helyes ösvényre s bizonyos belső reformok életbeléptetésével vagy legalább azoknak sürgetése által maguk is hozzájárultak az általános reform előkészítéséhez.

Szatzmár például a nélkül ugyan, hogy a passiv választási jog körét érintette volna, annyit legalább változtatott a fennálló rendszeren, hogy elhatározta, mikép ezentúl a követválasztásban nemcsak a belső és külső tanács tagjai s a városi hivatalnokok, hanem közvetve, t. i. negyven követválasztó polgár választása által a polgárok is részt vesznek.

A Pesti Hírlap szerkesztője méltán kifejezhette elismerését emez intézkedés felett, mely a városi elem körében addig uralkodott közfelfogás megváltozását jelezte.

«Nekünk úgy látszik, — írja *Kossuth*, — hogy Szatzmár városa érteni indul az időnek jeleit, s mi megváltjuk őszintén, a kir. városok törvényhozási állása iránti kérdés megoldását nézetünk szerint ilyenmő intézkedések sikeresebben előkészítik, mint ha az egyenkinti szavazat törvényességének bizonyítására foliansok íratnának régi törvényeket magyarázgatók és a törvényhozási história tömkelegében búvárkodók által, mire nézve magunknak is igen sok észrevételünk lehetne.»²⁾

Szabadka városa pedig az 1843-diki országgyűl és közeledeével 1842. májusában a megyékhez és városokhoz körlevelet intézett, melyben a városok belszoervezetére vonatkozó kérdést minden oldalról megvilágítja s nagy alaposággal és részletességgel meghatározza a kibontakozás útját.

Javaslatai a következő négy pontban foglalhatók össze:

¹⁾ Bittschrift an Seine kais. königl. Majestät Leopold den Zweyten. Welche der Bürgerstand des Königreichs Ungarn eingereicht hat. 1790.

1-ször, a városi közigazgatás körében a magyar nyelv jogait respektálni kell; 2-szor, be kell hozni a nyilvánosság elvét, mint a visszaélések ellen a leghatályosabb panaceát; 3-szor, a választási jog kiterjesztendő az összes polgárságra, mivel immár elavult *Verbőczy* ama tétele, mely szerint a tanács és a választó polgár-testület ama «sanior és potior pars», mely a kir. városokat törvényesen képviseli; 4-szer, a városok függetlenítendőek a kir. kamarától.¹⁾

A közjogi momentumokat tehát Szabadka teljesen megelőzte s ezzel szerencsésen eltalálta az ügy fejlődésének útjában álló legfőbb akadály elhárításának módját.

Annál kevésbé találta ezt el Sopron városa, mely körlevelében arra hívta fel a többi városokat, hogy követeket utasítsák, mikép a legközelebbi országgyűlést hagyják oda, ha szavazati joguknak fejenként való gyakorlásában megakadályoztatnának.

Az irodalomban ezt az egyoldalú, merev felfogást képviseli *Ujfalusy Nép. János*,²⁾ ki a városok közjogi helyzetét igyekszik tisztába hozni abból a célból, hogy országgyűlési szavazati joguknak külön-külön gyakorlását igazolja.

o is azok közé tartozik, a kik az 1608-diki törvényt egészen világosnak tartják. Erre az ingatag alapra építi fejtegetéseit, s e közben az ellenérveket nagyon ügyetlenül czáfolja.

Arra a rendkívül nyomós és alapos kifogásra, hogy addig, míg a városok a királyi kamarától függenek, külön-külön szavazattal nem ruházhatók fel: egyebet nem tud felelni, mint hogy azért, mert a városok a kamara alá vannak rendelve, az 1608-diki törvény ellenére szavazati joguktól nem foszthatok meg.

ügy de bármennyire igaza is volt ebben lényegileg az írónak: ha a fennforgó kérdés horderejét képes lett volna

¹⁾ Ld. Szabadka körlevelét egész terjedelmében: Pesti Hírlap. 1842. 161. 162. sz.

²⁾ A szabad királyi városokról és azoknak jussaikról, mind általában, mind pedig némely városokra, s egyes polgárokra nézve is különösen. Írta *Ujfalusy Nép. János*, törvény doctora s a királyi pesti universitásnál törvényes karnak tagja, s hites ügyvéd. Pesten, 1840. Esztergami k. Beimel József betűivel. 8-r., VI + 45 lap.

fölsírnem: mégsem tér ki az elől ilyen semmitmondó felelettel.

A városok szavazatjoga felett, mint említők, addig dönteni nem lehetett, míg a városi közigazgatás gyökeresen újjá nem szerveztetik. Ebből természetesen az következett, hogy a kamarától is függetleníteni kellett a városokat. Mert az a körülmény, hogy két dicasterialis testület is beleavatkozott a városok ügyeibe, t. i. a helytartó-tanács és a kamara: a mellett, hogy azoknak adminisztrációját a folytonos illetékességi összeütközések következtében megnehezítette, sőt sokszor teljesen megakasztotta: mint törvényhozási tényezőknek függetlenségüket is megsemmisíté.

A városoknak a kamarához való viszonyát az 1827-diki országos küldöttség fogta fel helyesen, midőn arra nézve a következő észrevételt tette: «Tapasztalás bizonyítja, hogy azon kétféle függés, mely szerint az 1783. évet legközelebb megelőzőt szokás alapján a városok közjogi dolgaikban a helytartó-tanácsnak, gazdálkodásiakban pedig a kir. kamarának vetvék alája, a közügyekben nagy hátramaradást okozott, kivált miután lehetetlen oly biztos határvonalakat felállítani, melyek minden esetben kétségtelenül kimutatnák, hogy melyik ügy minő természetű s hová tartozik. Ennélfogva az 1783. évi okt. 4-kén kelt kir. rendelet által a kir. városok minden ügyei a helytartó-tanács kormányhatalma alá vettek. Ezen rendelet indokait tökéletesen igazolta a tapasztalás elannyira, hogy visszaállítván az előbbi szokás, ámbár az 1794. évi szept. 29-kén kelt kir. rendelet által a két kormányzék hatósága szabályos határokkal egymástól elválasztani czéloztatott is, az előbbi bajok mégis egészen visszatértek.»

Ujfalusynak mindezek iránt nincsen érzéke. Általában egyoldalúság és felületesség jellemzik minden sorát, úgy hogy műve a tudomány és az élet legszerényebb igényeinek sem felelt meg.

Bayer Márton, Pécs városának tanácsosa, vele egyetért annyiban, a mennyiben ő is anomáliának tartja, hogy a városi követek külön-külön nem szavaznak az országgyűlésen. *)

*) A városok rendeztetése iránt. Pétsett, nyomt. a lyceum könyvnyomó-intézetében. 1842. 8-r., 63 lap.

Az érveket, melyekkel ezt az anomáliát a polgárság ellenei indokolni megkísérelték, ügyesen czáfolja.

Így nevezetesen arra, hogy a városok a kamarától függenek, azt feleli, hogy ez csak annyiban áll, a mennyiben a kamara, gazdálkodásukra felügyel; de a vármegye is függ a helytartó-tanáctól s így a vármegyei követek is befolyásolhatók esetleg a kormány által.

Hogy a városi követek a nepotismussal összeállított tanács által választatnak, ez ellen azt jegyzi meg, hogy a vármegyékben is tulajdonképen nem a nemesség, hanem csak néhány befolyásos család választja a követeket, a kik tehát többnyire szintén nepotismus útján jutnak mandátumukhoz.

Hogy képtelenség egy Rusztnak vagy Kőrösnek ép annyi szavazatot adni az országgyűlésen, mint Bihar- vagy Pestmegyének: erre meg az a felelete, hogy ez semmivel sem nagyobb képtelenség, mint az, hogy a kis Torna vagy Esztergom a törvényhozásra ép oly befolyást gyakorol, mint Bihar- vagy Pestmegye, sőt ha Rusztnak lakosságszámát tekintjük,, semmivel sem áll az hátrább, mint akárhány kisebb vármegye.

Szóval Bayer párhuzamot von a megyék és a városok között s kimutatja, hogy a mennyiben az előbbiek külön-külön képviseltethetik magokat az országgyűlésen: ugyanazzal a joggal tehetnék ezt a városok is.

De másrésről belátja — és ebben tér már el Ujfalusytól, — hogy a fentebb említett anomalia csakis a liberális párt által javasolt reformok segélyével orvosolható. Ennélfogva a városok belső szervezetére vonatkozólag részletes tervszel áll elő, abból az alapelvől indulván ki, hogy a városi közigazgatás és jogszolgáltatás a megyei mintájára reorganizáltassák.

E szerint a városok élén ú. n. királybírók állnának, kiknek szerepök ugyanaz lenne, a mi a megyékben a főispánoknak. Az alispán helyét városokban a főbíró vagy polgármester foglalná el.

Javasolja továbbá, hogy a mint a megyékben az összes nemesség, úgy a városokban az összes polgárság válaszsza a tisztviselőket, úgyszintén az országgyűlési követeket; hogy

a városi közgyűlés lássa el ez utóbbiakat utasításokkal; továbbá, hogy a városok ép úgy, mint a megyék, nemcsak közigazgatási, hanem gazdasági ügyeikre nézve is kizárólag a helytartó-tanács alá legyenek rendelve stb. stb.

Ép ily gyakorlatiasan, de más szempontból, egyszersmind nagy tudományos készlettel tárgyalja a városok ügyét *Hetényi*, az ekeli református egyház tudós papja és akadémikus, ki az alkotmány sánczai közé fölveendő polgárságot, hivatására, kötelességeire emlékezteti, érdekes világot vetvén egyszerűsmind a polgári elem múltjára.

Hogy a városok ügye mennyire foglalkoztatta a közvéleményt, mutatja az is, hogy a magyar tudományos akadémia 1832-ben a következő pályakérdést tűzte ki: «Milyen befolyásuk volt honi városainknak nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására?»

A pályanyertes művet, a *Hetényi Jánosét*, *) épen alkalmoszerűleg, 1841-ben adta ki az akadémia. Az egyik bíráló ellenezte ugyan a mű kiadatását, félvén attól, hogy ha az akadémia czége alatt jelenik az meg, «az abban foglalt hibás nézetek és történelmi tévelygések a társaság által mintegy szentesítettüeneli; ezenfelül pedig (a városok gyakori megrovatása által) a különféle honfiak egymáshoz közelítése és egybeolvaszthatásának legfontosabb tekintetű ügye, óhajtott előmozdítás helyett inkább hátráltatást lenne szenvedendő»; de a másik két bíráló — igen helyesen — ilyféle scrupulusoknak nem adott helyet.

Hetényi szigorú, de igazságos kritikát gyakorol a városok felett.

Elismeri, hogy a városok a földművelés, az ipar és a kereskedés, a tudomány, művészet előmozdítása érdekében sokat tettek; de nem annyit, mint a nyugateurópai városok.

S ha akkor, a midőn a városoknak a politikai döntő tényezők sorába való emelése volt napirenden, tanácsot ad

*) Történettudományi pályamunkák. Kiadja a magyar tudós társaság. I. kötet. Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosbulására, *Hetényi Jánostól*. Budán, a m. kir. egyetem betűivel. 1811. 8-r., 240 + XXXV lap.

nekik, hogy igyekezzenek a nemzethez simulni: ezzel csak szolgálatot tett a reform ügyének.

Mert az idegen polgárság, a maga idegen nemzetiségéhez ragaszkodva, a mellett, hogy azt a rokonszenvet sem kelthette fel maga iránt, melyre szüksége volt a politikai helyzete felett döntő alkotmányos tényezők részéről: a nemzeti kultúrára sem gyakorolhatott olyan befolyást, a minőt hivatásánál fogva gyakorolnia kellett. Az idegen ajkú, bár mívelt polgárságnak, soha sem volt nálunk valami nagy hatása a tőle különböző nyelvű, különböző szokásokkal és erkölcsökkel bíró vidékre.

Hetényi mementoja tehát nem hogy hátráltatta volna a különféle népelemek egybeolvadását; de sőt elősegítette azt.

Mert a nemzeti geniusnak kellett ama kapocsnak lenni, mely a polgári rendet a többi népelemmel egybeforrasztja. Ez előtt kellett tehát a polgárságnak meghódolnia. S az lett volna a hiba, ha az, a ki a polgárság érdekében felszólal, ennek az osztálynak a hibáit legyezgette volna, tartván attól, hogy néhányan közülök nehezteléssel fogadnák a hibákra való figyelmeztetést s ez által még inkább elidegenednének a nemzettől.

A ki azonban igazságos akart lenni a polgári elem irányában, annak el kellett ismernie, hogy ez elemnek az idegen nyelvhez, szokásokhoz és erkölcsökhöz való ragaszkodása sok tekintetben sajátságos politikai és kulturális viszonyaink természetes következménye volt.

A polgárok, mint nagyobbára kereskedők és iparosok, foglalkozásuknál fogva a nemességgel csak üzleti téren érintkeztek, különben magas válaszfal volt közöttük, mely áthághatatlaná vált a nemesi rend gőgje és előítéletei miatt.

Mi természetesebb, mint hogy ilyen elkülönzés mellett a nemesség a polgári elemre semmiféle befolyást nem gyakorolhatott de ha gyakorolt volna is, nemzetiségi szempontból ez teljesen egyre ment, miután maga a nemesség is idegen nyelvet beszélt, idegen ruhát viselt, szóval megtagadta nemzetiségét.

Ehhez járult, hogy irodalmunk, fejletlenségénél fogva, hivatását csak részben töltötte be; iskoláinkban pedig a latin nyelvet kultiválták. Azok a társadalmi tényezők tehát, melyek

a fejlődés magasabb fokán a nemzeti ügynek a legnagyobb szolgálatot szokták tenni, nálunk még nem érvényesültek.

Ezeket figyelembe véve, biztatni lehetett ugyan a polgári elemet, hogy igyekezzék beolvadni a nemzetbe; de vádolni azért, mert még nem assimilálódott: a méltányossággal ellenkezett.

Ahhoz, hogy a polgárság, nyelvében, szokásaiban magyar legyen, előbb az említett tényezőket kellett odafejleszteni, hogy missiójuknak eleget tegyenek; azután ösztönt kellett ébreszteni a polgárságban arra, hogy az idegen légkörből, melyben felnőtt s mely őt a nemzetől elválasztotta, önként kiemelkedjék. Az ösztönt pedig csakis az a tudat kelthette föl benne, hogy a nemzetnek ő is egyenrangú, egyenjogú tagja s mint ilyen otthon van saját hazájában.

Hogy a polgárságtól csak azután lehet követelni a nemzeti aspiratiókban való munkás részvételt, miután már az alkotmány sánczai közé fölvétetett, — ezt a helyes elvet a negyvenes években egy fiatal, kezdő publicista hirdette, kinek azonban felszólalása, épen fiatalságánál fogva, az illetékes körök részéről kellő figyelemben nem részesült, bármily elismeréssel nyilatkozott is arról különben a Pesti lírlap szerkesztője.¹⁾

Az újabb alkotmányos aera kezdetén oly előkelő szerepet vitt *Gór öve István*, mint 23 éves ifjú, első irodalmi kísérletében,²⁾ korát túlszárnyaló érettséggel kijelöli amaz alkotmány-reformokat, melyekre szükség van a czélből, hogy a polgár a nemzet tagjának érezze magát, s hogy jó- és halszerencsében tántoríthatatlan hűséggel ragaszkodjék hazájához és az intézményekhez, melyeknek boldogságát köszönheti.

A városokat a nyugateurópai városok példájára a következő elvek szerint kívánja újjászervezni.

Minden polgár választó és választható, ennél fogva mind-egyik befoly úgy a községi administratioba, mint a törvényhozásba. A község ügyeit a polgárok összesége által választott képviselő-testület intézi; ez rendelkezik a község vagyona

¹⁾ Pesti Hírlap. 1841. 94. sz. vezércikkében.

²⁾ Nemzetiség. Írta *Gorove István*. Pesten, kapható Heckenast Gusztávnál. 1842. 8-r., XII + 114 lap.

felett, állapítja meg az évi költségvetést, vizsgálja meg az évi számadásokat, választja a tisztviselőket, örködik az egyesek politikai és polgári jogai felett, ellenőrzi a tisztviselőket. A képviselő-testület határozatait az egész polgárság által választott polgármester és tanács hajtja végre. Polgári perekben a városi állandó törvényszék, büntető-perekben az esküdt-szék ítél. Végre a polgárok összesége választja az országgyűlési követet s látja el utasításokkal.

Igaza volt Gorovénak, hogy csakis ilyen reformokkal lehet egységet az alkotmányban, egységet a nemzetiségben teremteni s az elemeket, melyeket semmi érdek nem tart össze, melyek minden szabály, minden irány nélkül fejlődtek, összegyűjteni egy pontban; valamint abban sem tévedett, hogy a polgári elem ilyen bevonása az alkotmány tényezői közé eszközölheti legsikeresebben annak megmagyarosodását.

«Az, ki bálából a sok jótéteményért — írja igazi szónoki hévtől elragadtatva a lelkes fiatal publicista, — nem teendi sajátjává nemzete nyelvét: az tenni fogja azért, hogy e jótéteményeket minden gyanítható rövidítések ellen maga s unokái számára biztosíthassa; mivel a magyar nemzetiségben fekszik az alkotmány legnagyobb biztosítóka, a nemzet leg-szebb jövője. Kit mind e kettő nem indítand meg: azt az ügyben elvegyült szükség bírandja reá. Kit ez sem indítand meg; ki magát a magyar hazában idegen nemzetiség, szláv vagy német elemek képviselőjének tekintendi: azt a nemzet-haladási mozgalom magával ragadja, s kiáltson a pusztába, hogy hangja enyészszék el vagy a hegyek ormain, hogy gyöngé visszhangot nyerjen — hadd tegye bátran és akadálytalan; de e nemzetet soha meggyőzni nem fogja arról, hogy más elemben fekszik e tizenkét millió üdve, boldogsága, hogy más nyelven hirdetni lehessen honunkban alkotmányt, vallást, sőt a pliyiscai lehetőséget sem mutatandja meg, mert az érde-keiben egészen kifejlett s azért erős magyar nemességet meg-németesíteni még kevésbbé szlávositani soha nem fogja.»

Gorove értekezése mintegy kiegészítette a *Hctényiét*, a mennyiben ez utóbbi a polgárságot emlékezteti a nemzet iránti kötelességen-e, az előbbi pedig a nemzetet sarkalja olyan concessiókra, melyek fölébresztendik a polgári elemben

a köteletségérzetet a nemzet iránt. Hetényi azonban históriát ír s a történelmi tényekből von le bizonyos politikai consequentiákat; Gorove ellenben minden ízében politikus s a történelmet csak mint segédeszközt használja politikai elveinek igazolására.

A Hetényi munkájával a *Majorszkyé* sorozható egy-kategóriába,*) a mennyiben ez is valószínűleg akadémiai pályamű volt s ez is történelmi és philosophiai szempontból tárgyalja a kérdést.

Tartalmát azonban felületes történelmi reflexiók, semmitmondó általánosságok képezik, ügyetlenül előadva.

Majorszky ép oly kevéssé volt philosophus, mint történetíró, úgy hogy érdeme legfőlebb csak annyi, bog;⁷ a városok érdekében megindult irodalmi vitának némi élénkítéséhez értekezésével hozzájárult.

Különben a vita, tekintve tárgyának rendkívüli fontosságát, élénkebb is lehetett volna. Akkori irodalmi viszonyaink fejletlenségét mutatja, bog;⁷ az átalakulás ügyével elválaszthatatlan kapcsolatban álló politikai feladványok sem keltettek nagyobb érdeklődést az írói körökben.

Az Akadémiának, — mely a nemzeti közművelődés előmozdítása tekintetében oly híven betölté mindenkor hivatását, — köszönhető, hogy legalább egy, valódi irodalmi becsesel bíró monographia emlékezteti az utókort, hogy a negyvenes évek elején a tudomány és az élet között már nálunk is volt némi contactus, s hogy a tudósok — ha nem nagy számmal is — de foglalkoztak a gyakorlati élet olyan-féle problémáival, mint a polgári elem helyzetének javítása.

*) Városaink philosophiai tekintetből. Írta Dr. *Majorszky János*, ügyvéd. Budán, a m. kir. egyetem betűivel. 1842. 8-r., 54 lap.

A BŰNVÁDI ELJÁRÁS S A BÖRTÖNÜGY REFORMJA.

Az alkotmányunk helyreállítására és megszilárdítására irányult küzdelmek alatt ama részlet-kérdésekről sem lehetett természetesen megfelelkezni, melyeknek megoldása a polgári szabadság föltételei közé tartozott. Ilyen volt büntető-igazságszolgáltatásunk reformja.

E reform életbeléptetésének azonban útjába állt egyrészről a bécsi kabinet, mely a polgári szabadság kiterjesztését involváló változtatások által hagyományos politikáját látta veszélyeztetve, másrészről az előítéletek nyomása alatt állók nagy tömege, mely a Corpus Jurist a nemzeti jogok palládiumának tekintvén, annak keretéből nem mert és nem akart kilépni.

Szalaynuk igaza volt, hogy a törvénykönyvünkben levő *forma processus iudicii criminalis* nem kötötte meg a nemzet kezét; de abban is igaza volt, hogy a megrögzött előítélet, a tudatlanság és az embertelenség makacsul ragaszkodott ama formákhoz, melyek irhákra jegyezve, bullákkal valának megpecsételve.

A büntető-eljárás javítására nézve 1790/91-ben ép úgy, mint 1827-ben országos választmányok küldettek ki, a nélkül azonban, hogy munkálataikat megfelelő siker koronázta volna.

Az igyekezet megvolt a nemzet jobbjában, hogy az átalakulást minden consequentikjával végrehajtsák, s valahányszor kilátás nyílt az alkotmányos újjáébredésre, logikai következetességgel szóba hozták, sőt megvitatták azt a kérdést is, mely elválaszthatatlan összefüggésben állt a haladás ügyével; de minden igyekezetüket megghiúsították a fentebb említett tényezők és viszonyok.

Az 1839/40-diki országgyűlés mint örökséget vette át a büntető-törvény kidolgozását.

Egy országos választmányt küldött tehát ki azzal a megbízással, hogy «tekintetbe vevén a külföld jelesebb büntető-s javító-börtöneinek elrendezését, javaslatot készítsen az ország különös körülményeihez képest azon rendszernek

legcélirányosabb módon, mi alakban lehető alkalmazása, az e végből szükséges fogházaknak hol, mennyi számban s mi módóni felállítása, azoknak felállítására, belső igazgatására, s fentartására megkívántató költségeknek a lehetőségig közéletű kiszámítása felől, s az iránt is, hogy azon költségek honnan fedeztessenek? egyszersmind pedig javaslatot készít-sen a felől, hogy a most említett börtön- s javító-intézet mellett a büntetések törvényes céljának elérése végett gyakorlati alkalmaztatás tekintetében az 1827-dik évi országgyűlésről kiküldött országos választmány által javaslatképen bemutatott büntető-törvénykönyvnek tökéletesítésére mik kívántainak? s mindezekről készitendő munkálatát a legközelebbi országgyűlésnek okvetetlen bemutatni kötelezi essék».

Érdekes jelenség, hogy ugyanabban az időben, midőn a törvényhozás a büntető-törvény reformját elhatározta: ugyané tárgyra vonatkozólag a m. tudományos akadémia is a következő pályakérdést tűzte ki: «Határozassék meg a büntetés értelme és ezélja; adassanak elő annak biztos elvei s ezekhez alkalmazható nemei; fejtsék meg, találhat-e köztök helyet a halál-büntetés, és mely esetekben, miképen és mily sikerrel gyakoroltatott ez a régi és ifjabb népeknél, különösen hazánkban?»

1841-ben a beérkezett tizenkét pályamű közül a három bíráló, ii. m. *Stettner (Zdclor) György, Szalay ijászó* és *Szememics Pál* a *Szemére Bertalan* által írt műnek ítélvén oda a száz arany jutalmat, az említett dolgozat 1841-ben a m. tud. akadémia kiadásában jelent meg.*)

Érdekesnek tartjuk ezt az esetet annyiban, a mennyiben ez is mutatja, mennyire légből kapott az a, különösen mai napság széltiben hangoztatott vád, hogy t. i. az Akadémia a gyakorlati élet feladványaival soha nem törődött, s ennél-fogva a mint jelenleg csak részben felel meg hivatásának, úgy a múltban sem gyakorolt intensivebb hatást a közéletre.

*) Törvénytudományi pályamunkák. Kiadja a magyar tudós társaság. I. kötet. A büntetésről, s különösebben a halálbüntetésről, *Szemére Bertalantól*. Budán, a m. kir. egyetem betűivel. 1841. 8-r., vm + 196 lap.

Az efféle vádak terjesztői nagyon felületesen lapozgathattak az Akadémia évkönyveiben.

A fentebb említett országos választmány többsége a büntető-eljárás szabályozásánál az esküdtzéki intézménynek a kisebbség által ajánlott alapul-vételét nem fogadta ugyan el; de az 1844. évi aug. 26-kán tartott országos ülés — miután 28 megye 20 ellen az esküdtzék mellett adott utasítást,¹⁾ — a kisebbség álláspontját tette magáévá s csak a főrendiház conservativismusán múlt, — melynek az 1843/44-diki országgyűlés tartama alatt az irodalomban is akadt tolmácsa,²⁾ — hogy az esküdtzék intézménye már 1844-ben nálunk meg nem honosúlhatott.

Az országos választmányban is főképei a főrendi tábla küldöttei opponáltak az esküdtzéki intézménynek, különösen *Desseffy Aurél*, *Apponyi György* és *Lonovics*, a csanádi püspök. Az alsó tábla küldöttei közül ellenben a legkiválóbbak — az egy *Zsedényit* kivéve — az esküdtzék érdekében harcoltak, például *Deák*, *Pulszky*, *Klauzál*, *Palóczy*, *Dabraviczky* stb., hozzájuk csatlakozván a főrendiek közül *Eötvös* is.

A napi sajtó terén különösen *Kossuth*, mint a *Festi Hírlap* szerkesztője, fejtett ki az intézmény mellett élénk agitatót, annyira át lévén hatva annak fontosságától, hogy hajlandó volt belenyugodni inkább a büntető-eljárás reformjának elhalasztásába, semhogy azt az esküdtzék mellőzésével hajtsák végre.³⁾

Szalag László pedig külön röpiratban igyekezett az intézményt honfitársaival megismertetni, a mire annál illetékesebb volt, mert az országos választmány amaz albizottságában, mely a büntető-eljárás készítésével foglalkozott, a jegyzői tisztet ő vitte s általában — bármily készséggel elismerjük is, a mit *Pulszky* reklamál magának,⁴⁾ hogy a büntető-

1) *Dr. Fayer László*: A magyar bűnvádi eljárás mai érvényében. II. kiad. 30. l.

2) Őszinte vélemény a magyar büntető törvényjavaslatról. I. Pest. Nyomt. Landerer és Heckenastnál. 1844. 8-r., XXI + 57 lap.

3) *Pesti Hírlap*. 1841. 53. sz. 443. l.

4) *Pulszky F.*: Életem és korom. II. kiad. I. 148. l.

codex anyagi részének szerkesztésében Deákot és Deák mellett őt illeti meg a legfőbb érdem, — a büntetőjogi codificatio irányának és elveinek megállapítására, szaktanulmányainál fogva Szalay volt első sorban hivatva.

Szalay, röpiratában,*) egészen szakszerűleg, tudományos alapon ír az esküdtszékről s ezzel kapcsolatban a bűnvádi eljárásról, különösen reflektálván az angol és a francia büntető-törvényekre.

Az ő dolgozata, mint szakértekezés, jogi irodalmunknak legbecesebb termékei közé tartozik; de a közvélemény alakulására — épen szigorít szakszerűségénél fogva — nagyobb hatással nem lehetett.

A gyakorlati szempontból legfontosabb kérdést, hogy t. i. nálunk az esküdtszék meghonosítható-e, teljesen mellőzi, sőt azzal a kijelentésével, hogy közszellem, népérettség és a socialis kiváltságok enyhítése nélkül a jury üdvös hatása nehezen gondolható, míg egyrésztől kétséget támaszt olvasóiban arra nézve, hogy egyáltalában lehet-e nálunk még csak kísérletet is tenni az esküdtszékekkel, másrésztől merőben academiens discussio jellegével ruházza fel azt a vitát, a mely pedig a gyakorlati jogélet körébe tartozónak jelöltetett ki azok által, a kik azt provokálták.

Úgy látszik különben, hogy a gyakorlat szempontjából ő neki magának is kétségei voltak az esküdtszékkel illetőleg. Mert concedálja, hogy a jurvt az országos választmány nem fogadhatja el, mely esetben a reformot szűkebb körre hajlandó szorítani, nem kívánván egyebet, mint a vádeljárás, a per minden szakában az ügyvédi assistentia, a nyilvánosság, a szóbeliség és a széles alapon nyugvó visszavetési jog behozatalát.

Az országos választmány többségének az volt a jury ellen a legfőbb argumentuma, a mivel ma is találkozunk, hogy a nemzet, hiányos műveltségénél fogva, ezt az intézményt nem bírná meg.

A nép kulturális viszonyaiban rejlő akadály elhárítására

*) A büntető eljárásról különös tekintettel az esküdtszékekre. Irta Szalay László. Pesten, kiadja Heekenast Gusztáv. 1841. 8-r., 88 lap.

Kossuth tett positiv, gyakorlati javaslatot, azt indítványozván, hogy a jury-lajstrom megállapításánál olynemű megszorítás teendő, hogy a lajstromba egyelőre a kiváltságosakon kívül, — a kik közé a nemeseket, a városi polgárokat s a honoratiorkat számítja, — csupán a mezővárosok előbbkelői vétetnének fel, és pedig vagyoni és értelmi qualificatio vagy pedig választás alapján. E szerint az esküdtzéki intézmény a népre nevelő hatással is lenne, a mennyiben minden jóra való polgára az államnak, igyekeznék megszerezni azt a qualificatiot, a mi őt a bírói hatalom gyakorlásában való részvételre képesítené. *)

Az országos bizottság javaslata a jury szervezetére nézve tudvalevőleg eltér a *Ivossuthétól*, a mennyiben ez csakis a vagyoni qualificatiot veszi tekintetbe. Az 1844-diki törvényjavaslat szerint ugyanis az esküdtzések szerkesztése végett a törvényhatóságok *polgári állapotra való tekintet nélkül* évenként összeírják a törvényhatóságban lakó mindazon egyéneket, kik életkoruk 24-dik évét meghaladták és évi 100 forintnyi tiszta jövedelemmel bírnak. De hogy mi módon alakítatik meg az esküdtzék, arra nézve világos intézkedéseket a javaslatban nem találunk.

Szalay ezekre a gyakorlati momentumokra nem terjeszkedett ki; az elmélet körét nem lépte túl. De elméletileg az esküdtzéknek határozottan előnyt ad az állandó bírói collegiumok felett. Az esküdtzéki eljárásnak azonban, úgy, a mint az Angol- vagy Franciaországban van megállapítva, számos hiányát mutatja ki. Általában pedig a büntető-eljárásra nézve nemcsak nálunk, a hol az, szerinte, «inkább ösztönszerű expediensek összege, mint eleve felállított elveknek eredménye», hanem a külföldön is a reformok életbeléptetését elodázhatatlannak tartja.

Bűnvádi eljárásunk körében valóban a legnagyobb zűrzavar uralkodott. Tulajdonképen a hány megye, annyi bűnvádi praxis állott fenn. Az egyikben, részint a törvények ellenére, részint azoknak elferdítésével, tehát abusus folytán,

*) Pesti Hírlap. 1841. 53. sz. 443. 1. U. o. 1841. 45. sz. 379. 1. szerkesztői megjegyzés *Zoltán János* cikkére.

a bíróság a nyilvánosság kizárásával működött; a másokban respektálta a nyilvánosság elvét. Az egyikben a legbrutálisabb kínvallatás járta; a másokban a tortúrát mellőzték. Az egyikben a meg nem hívott táblabírák is részt vettek az ítélelhozatalban; a másokban praecise meg volt állapítva, hogy kik a szavazó bírák stb. stb.

De volt mégis valami, a miben a megyei büntető hatóságok sajnálatos egyértelműséggel jártak el. A nem-nemes vádlottal szemben a jogvédelem észszerű és igazságos követelményeinek egyik ép oly kevésbé tett eleget, mint a másik.

Ha sajtó útján nem örökítették volna is meg azt a vérlázító igazságtalanságot, melyet a büntető bíróság egyes esetekben a vádlottakon elkövetett: ma még erre nézve szem-és fültanúk is bizonyosságot tehetnek.

Az eljárás — a mint azt egykorú tanúknak nem is valami nagyon élénken színezett előadása után tudjuk — rendszerint azzal a világos jogsérelemmel kezdődött, hogy a vádlottat — esetleg pusztá gyanúra — a rend törvényes vagy törvénytelen óre — hogy ki, azzal a bíróság nem igen törődött — letartóztatta. Néha megtörtént, hogy az illetőt szabadon bocsátották a nélkül, hogy bármiféle bírósági személy szoba állt volna vele. De többnyire a járásbeli tömlőczbe helyezték el, s miután ott heteken, sőt hónapokon át senyvedett: vasra verve bekísérték a vármegye börtönébe. Ha innen néhány hét múlva a bíró felkísértette magához, hogy megkérdezze tőle, hogy hívják, hány éves, milyen vallású stb.: még elég szerencsésnek érezhette magát.

Midőn aztán egy negyed év elmúltával, — mert a törvényszék csak minden negyedévben egyszer ült össze — az ő ügyének a tárgyalására is rákerült végre-valahára a sor: akkor következett rá nézve a meglepetés. Felolvasták előtte a vádló által elkészített vallomását, melyre bajos volt ráismernie, mint sajátjára, miután azt a vádló úgy fogalmazta, a bog}' neki tetszett; aztán felolvasták a távollétében kihallgatott tanúk vallomását; s mikor mindez megtörtént: a nélkül, hogy védelmét meghallgatták volna: kihirdette előtte a bíróság az ítéletet. Hogy megnyugszik-e abban vagy sem, ezt nem kérdezték tőle; mert felelkezésnek nem volt helye.

Az eljárás az első fokú bíróság ítéletének kimondásával be volt fejezve s a vádlottnak, ha lelkiismerete még oly tiszta volt is, ki kellett állnia a büntetést.

A törvényhozás elhatározta ugyan, hogy ezt a processus criminalist, — mely a legszentebb emberi jogok kigúnyolásával igazságszolgáltatásunkat a köznép előtt rettenetessé, az értelmiség előtt pedig undorítóvá tette, — megszünteti; de részint az ú. n. «rendszeres munkálatokhoz» kötött reminiscenciák, melyek a közönséget méltán bizalmatlanná teheték minden efféle munkálat sikere iránt, részint a megyék competenciája s azoknak a törvényhozáshoz való viszonya tekintetében lábrakapott téves nézetek, oly erős gyökeret vertek a megyei körökben, hogy kísérlet tétetett a törvényhozás megelőzésével, illetőleg mellőzésével a büntető-eljárás átalakítására.

Pestvármegye 1841. jún. 9-kén tartott közgyűlésében *Nyáry Pál* főjegyző, indítványt tett, mely szerint a megye «a büntető törvényszolgáltatás rendét, a mennyiben a törvény korlátai közt megyehatóságilag eszközölhető, javítólag szabályozza» s különösen «azon a hiányon, miszerint a rövid úton elítéltetni szokott vádlottaknak eddig védelmezőjük sincs, czélszerűleg segítsen».

Hogy ez az indítvány — úgy, a mint azt *Nyáry* később részletesen indokolva külön füzetben is előterjesztette *) — a törvényhozás jogkörét nem érinti s ennél fogva minden akadály nélkül foganatosítható: ezt nem hogy magának az indítványozónak, de még a *Pesti Hírlap* szerkesztőjének sem sikerült bebizonyítani.

«Nincs positiv törvény — írja *Kossuth*, — melyet ez indítvány elfogadása sértene. A törvényhatóságoknak pedig alkotmányos jogaikhoz tartozik, törvénynyel nem ellenkező statútumot alkotni; tartozik pedig kétszeresen, midőn isteni és természet törvényével, sőt a positiv törvények szellemével is egybehangzólag az igazságszolgáltatás érdekében alkotják. Bármennyire felcsigázzuk is emlékezőtehetségünket, nem

*) Indítvány a megyei bűnvádi eljárás lehető javítása iránt. Pesten, 1841. Trattner és Károlyi betűivel. 8-r., 31 lap.

tudunk törvényt, mely a büntetőjogilag vádlottaktól a védelmet megtagadná; ellenben mindenütt világosan ldfejtve találjuk törvényeinkben az óvatosságot, mely gondoskodni parancsol, hogy az ártatlan ne biintetessék.»*)

Ha Nyáry csak azt indítványozza, hogy a megye a vádlottnak módot és alkalmat adjon a védelemre: ezt illetékeségi szempontból nem igen lehetett volna kifogásolni, annyival kevésüké, mert hisz ez által csak a régi magyar bűnvádi eljárás egy gyakorlatban volt szabályát állítják vala helyre, mely tényleg a Hajdúkerületben — az igaz, hogy — tudunkkal — csak itt és másutt nem — folytonosan alkalmaztatott.

Nyáry azonban tovább ment, a mennyiben egész igazságszolgáltatási és közigazgatási rendszerünk, valamint bírósági szervezetünk átalakítását involváló újítást hozott javaslatba; egyrészt a büntető jogszolgáltatásnak a polgáritól, sőt a közigazgatástól való elkülönítését, másrészt külön «középponti bűnbíró törvényszék» és a megyéknek kerületekre való felosztásával «kerületi törvényszékek» felállítását indítványozván.

Maga az indítványt-tevő is elismeri, hogy «törvényhozóink meghatározták ugyan, kik legyenek a bírák; e részben tehát czélszerű javítást ismét csak törvényhozás tehet; de az eljárási mód iránt nem rendelkeztek», ennél fogva a megyék csakis ez utóbbira nézve intézkedhetnek saját belátásuk szerint: mindamelltt — bámulatos következetlenséggel — éj) ő provokálja a megyét, hogy a törvényhozás tudta és beleegyezése nélkül egészen új bíróságokat szervezzen. S a megye némi módosítással el is fogadta Nyáry javaslatát.

Úgyde a felség Pestmegyének a bűnvádi eljárás tárgyában hozott végzéseit, mint a törvénytellen ellenkezőket, megsemmisítette, kivéve azokat, melyek az érvényben volt királyi resolútiokkal összeegyeztethetők voltak, mint például az, hogy a büntető-törvényszék tartása ne szoríttassék a törvénykezési szakokra, vagy hogy a szolgabírák az általuk büntetett kisebb vétségekről rendes jegyzőkönyvet vigyenek, az ügyészi

*) Pesti Hírlap. 1841. júl. 10. 459.1.

hivatal pedig a rendes perekről időszakonként jelentést tegyen.¹⁾

Az alatt, míg Pestmegye s utána a többi megyék is ily módon a bűnvádi eljárás javításán fáradoztak: az országos választmány is elvégezte feladatát. Hogy javaslatából törvény nem lett: ez igazolta ugyan a közvélemény bizalmatlanságát a «systematica operata» iránt, de nem szolgált bizonyítékul arra nézve, hogy Pestmegye helyesen cselekedett, midőn Nyáry propositióit életbeléptetni elhatározta. Bármily tűrhetetlen volt is büntető igazságszolgáltatásunk: alkotmányjogilag csakis az országgyűlés volt illetékes annak megváltoztatására. Eléggé sajnálandó, hogy az országgyűlés e nemű törekvését siker nem koronázta.

A magyar törvényhozás a büntető igazságszolgáltatásnak mindkét oldalát figyelembe vette, midőn nemcsak az eljárás, de a börtön-rendszer javítására nézve is javaslattétellel bírta meg az országos választmányt. Ez utóbbin-a még nagyobb súlyt látszott fektetni, mint az előbbire, a mi annál természetesebb, mivel börtöneink állapota úgy a humanitás, mint a büntetés céljának elérése szempontjából minden jobb érzésű emberben a legteljesebb megbotránkozást, a hazafiban egyszersmind a szégyen érzetét keltette föl. Hajmeresztőbb látványt egy-egy megyei börtönnél képzelni sem lehetett.

Kossuth, bármennyire szerette is előadásában az élénkebb színeket használni: az egykorunk tanúsága szerint nem túlzott, midőn egyik megye börtöneit ekkép rajzolta le: «Minap — írja lapjában — füredi utamban megnéztem a veszprémmegyei tömlöczöket és lehetetlen volt el nem borzadnom. Kút forma lyukak, melyeknek öblébe lábtón juthatni csak le; szelelő-lyukjok sincs; ablakuk — természetes — nem is lehet, s az egyetlen nyílás — a kút szájának mondanék — egy sötét, parányi, 4—5 lépésnyi széles zárt udvarkára nyílik, hová csak délben fér a napsugár, a szellő pedig talán soha sem; s ez, mint mondják, mégsem legrosszabb tömlöcz Magyarországon.»²⁾

¹⁾ Pesti Hírlap. 1842. ápr. 7. ²⁾ U. o. 1842. aug. 14, 571. 1.

A megyék a börtönügyi reform tekintetében is megelőzték a törvényhozást s a mit börtönök javítása körül tettek, az ellen a *competentia* szempontjából annál kevésbé lehetett kifogás, mert börtönök berendezésére nézve országos törvény csakugyan nem kötötte meg kezöket.

Voltak megyék, például Komárom- és Fehérmege, melyek tömlöczeit, ezeket a valóságos bűnfészkeket, az auburni rendszer lehető alkalmazásával javító intézetekké próbálták átalakítani.

Pestmege hasonlóképen elfogadta Nyárynak a bűnvádi eljárásra vonatkozó indítványával kapcsolatba hozott ama másik javaslatát, mely szerint addig is, míg az 1840: V. törvényzikkben tervezett országos börtön-rendszer behozatnék, a megye, börtönait az auburni minta szerint rendezze be.

A haladás barátai a megyék ily irányú tevékenységét nagy elismeréssel fogadták ugyan; de másrésről tudva azt, hogy a börtön-reformnak az egész országra ki kell terjednie, a feladat végleges megoldását a törvényhozástól várták.

Ebben az időben két börtön-rendszer: az auburni vagy hallgató s a pennsylvaniai vagy magány-rendszer közt volt a választás. A külföldi szakemberek közül a nagytekintélyű *Mittermaier*, a francia *Bérenger* és *Lucas* az előbbi, míg ellenben *Crawford*, *Ducpetiaux*, *Blouet*, *Deinetz* s a porosz *Julius* az utóbbi mellett nyilatkoztak.

Nálunk *Bölöni Farkas Sándor* hívta föl legelőször a közfigyelmet az amerikai újabb börtönökre, s a megyék a börtön-reformot kezdeményezvén, az irodalomban is meg lehetősön élénk vita fejlődött ki e tárgy felett.

Szakszerűleg legelőször *Szemere Bertalan* és *Eötvös* szóltak hozzá a kérdéshez. Mindketten 1838-ban bocsátották közre ama munkájokat, melylyel mintegy útbaigazítást kívántak adni a börtön-reform tárgyában Borsodmege által kiküldött bizottságnak. *)

*) Terve egy építendő javító-fogháznak a magány-rendszer elvei szerint. Írá *Szemere Bertalan*. Kassán, Werfer Károly könyvnyomó intézetében. 1838. 8-r., 64 lap. — Vélemény a fogházjavítás ügyében, ns. Borsod vármegye ebbeli küldöttségéhez. Irta *Báró Eötvös József*. Pest, 1838. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8-r., II 4- 61 lap.

Szemere részint saját tapasztalataira hivatkozva, — miután Európának 24 legjobban berendezett fogházát alaposan megvizsgálta, — részint a külföldi szakteknitelyek által felhozott érvek alapján, a magány-rendszernek, Eötvös a hallgató-rendszernek ad elsőbbséget; de ez utóbbi a bűnös által elkövetett vétség természetéhez képest a magány-rendszert sem kívánja teljesen mellőzni.

Azoknak a megyei uraknak, kik a tömlöcz-javításon törtek a fejüket, Szemere és Eötvös tanulmánya volt néhány évig jóformán kizárólagos forrásuk.

Az 1840-diki országgyűlés azonban országos kérdéssé tevén a börtön-reformot, többen több oldalról megvitaták azt.

1841-ben *Balla Károly*, pestmegyei kapitány s az Akadémia tagja tette közzé véleményét a büntetésmód javítása iránt,¹⁾ mely — bármily kicsinylőleg nyilatkozott is arról egyik bírálója, *Szemere* — sok eredeti eszmét tartalmaz, sokkal többet, mint magának Szemerének fentebb említett s nagyobbára *Junius* nyomán készült tanulmánya.

«Két rendbeli munka, — írja Szemere, — tárgya bármi érdekléssel bírjon, soha sem kerüli el a háládatlanságot, az, mely kora előtt jár, de ez egykor vezére leend az időnek, és az, mely kora után megy, mely mint árnyék a testet örökké követi, de soha nem éri el.»²⁾ Ez utóbbiak közé tartozik — Szemere véleménye szerint — Bállá dolgozata.

Hogy Bállá közvetlen tapasztalatból nem ismerte a külföld börtöneit, s hogy oly széles olvasottsággal és alapos szakképzettséggel nem bírt, mint kritikusa, az kétségtelen. De hogy fejtegetései annyira a kor színvonalán alul álltak volna: ez annál kevésbé volt igaz, mert hiszen ő ismeri mind a két börtön-rendszert, annak előnyeit és hátrányait; ő is inkább a magány-rendszer felé hajlik, sőt börtönügyi irodalmunkban új irányt honosít meg, midőn a magány-rendszer keretében — a genfi minta lebegvén, úgy látszik,

¹⁾ Vélemény a büntetésmód javítása iránt. Írta *Balla Károly*, pestmegyei kapitány, több megyei táblabíró, s a magyar tudós társaság 1. tagja. Pesten, 1841. Trattner-Károlyi betűjével. 8-r., X + 210 lap.

²⁾ Athenaeum. 1841. aug. 15. 307. 1.

szemei előtt — a bűnös javítására nagyobb súlyt fektet s büntetési fokozatok alkalmazását kívánja.

Büntetőjogi, illetőleg büntetőpolitikai irodalmunknak e korból legbecesebb terméke azonban *Eötvös* és *Lukács* tanulmánya a fogházjavításról, ¹⁾

Eötvös és barátja, a mellett hogy a közönség ama részét, mely utasításai által a törvényhozásra befolyással bírt, megismertették a különböző börtön-rendszerekkel, s általában a börtönügy akkori állásával: jobb ügyhöz méltó sikerrel igyekeztek egyszersmind propagandát csinálni annak a hallgató-rendszernek, melylyel Eötvös az országos bizottságban, mint annak tagja, kudarczot vallott, a mennyiben a bizottság 44 szavazattal Eötvös egy szavazata ellenében, tehát majdnem egyhangúlag a pennsylvaniai rendszer mellett döntött.²⁾

Az a körülmény, hogy Eötvösök az auburni rendszer mellett foglaltak állást, természetesen az ő művöket is bizonyos tekintetben ép oly egyoldalúvá teszi, mint a milyen a Szemerée volt, holott abban az időben olyan tájékoztatóra lett volna szüksége a közönségnek, mint *Tocqueville* vagy *Beáimont*, kik teljes tárgyilagossággal adták elő az amerikai börtönök körüli szerzett tapasztalataikat, a nélkül, hogy akár a pennsylvaniai, akár az auburni börtönök utánzására serkentették volna kormányukat.

De Eötvös és Lukács műve, minden egyoldalúsága daczára is hozzájárult a kérdés tisztázásához.

Hogy positiv sikert sem ők, sem általában azok, a kik a vitában részt vettek, nem értek el, s hogy a börtön-reformból még ekkor nem lett semmi: ez előnyös volt az országra nézve annyiban, a mennyiben két, ma már egyaránt czélszerűtlennek bizonyult börtön-rendszer közt lévén a választás, ha akár az égjük, akár a másik szerint fölépítik és berendezik a börtönöket: milliókra rúgó veszteségeket szenved vala az ország, miután a büntetés tulajdonképeni céljának inkább megfelelő

¹⁾ Fogházjavítás. Írták *II. Eötvös József* és *Lukács Móríc*s. Pesten. Kiadja Heekenast Gusztáv. 1842. 8-r., X -f- 351 lap.

²⁾ Ld. *Pulszky Ferencz* 1842. ápr. 12-kén kelt levelét *Mittermaierhez*: *Dr. Tárnái* v Huszonkét levél az 1842-től 1854-ig terjedő időszakból. Magyar jogászegyleti Értekezések. XX. 25. 1. -

rendszer szerint csakhamar ismét változtatni kellett volna a börtönöknek úgy külső alakján, mint belső berendezésökön.

Magok Eötvösök is kinyilatkoztatják, hogy «a lelkesedés, melylyel a tömlöczök javítása elvként mindenfelől elfogadtatott, szép és dicséretes; de csak azon módoktól, melyek létrehozására választatnak, fog függni, hogy azon nagy áldozatok, melyeket a nemzet, e fenséges céljának elérésére majdan tenni kénytelenítettik, sikertelenek ne legyenek».

A viszonyok akkép alakultak, hogy elég idő maradt a meggondolásra s a reformot az illetékes tényezők nem hamarkodták el.

* * *

*

Az 1839/40-diki országgyűlés alkotásai közt volt még egy, t. i. a magyar nyelv tárgyában hozott törvény, mely következményeit és hatását tekintve, a legmélyebb nyomokat hagyta hátra úgy politikai átalakulásunk történetében, mint az ennek tükréül szolgáló politikai irodalomban.

De ez a tárgy, — melylyel szorosán összefügg a magyar nemzetiség suprematiájának megalapítása érdekében folytatott politikai, társadalmi küzdelmek s irodalmi harcok története, — jelen tanulmányunk szűkre szabott keretében nem fér meg.

TARTALOM.

	Lap
A Kelet Népe és a Pesti Hírlap.....	3
A vallásügyi sérelem és a papi jószágok.....	19
A zsidó-emancipatio	71
A városok	80
A bűnvádi eljárás s a börtönügy reformja.....	91

**TARAS, SYRAKUSA,
AKRAGAS
ÉS EGYÉB GÖRÖG ÁLLAMOK
DEMOKRATÁJA.**

SCHVARCZ GYULA

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY FEBRUÁR 10-DIKI ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

1890.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

Nagyon egyoldalulag ítélnék meg a görög nép államéletét és ennek úgy alkotmánytörténelmi, mint közművelődési jelentőségét, ha csakis az athenei államot, ennek politikai, társadalmi és irodalmi meg művészeti múltját, no meg e mellett legfőlebb még Spartát óhajtánók alapul vetni az államtudományi búvárlatban. Megérdemli, hogy kiterjesszük kutatásainkat egyéb görög államokra is. Nemcsak azért, mert maga a tulajdonképeni athenei állam társadalma a maga 21,000 vagy más adat szerint, más korra vonatkozólag 24,000, majd 27,000, legfőlebb 30,000 állampolgárával, 10,000 szellérszerű metoikosával és 400,000 rabszolgájával szám szerint vajmi csekély töredékét tette csak a Gadestől és Massaliától egyfelől a Pontusig, másfelől meg Kyrenéig elterülő görög nép összes társadalmának: de már csak azért is, mert úgy alkotmánytörténelmi, mint cultur-történelmi szempontból azon több mint ezerkétszáz többé-kevesebb apró görög állam között, a melyek eltekintve symmachiai kötelekeiktől a saját belügyeikre nézve legnagyobb részt a souverainitás attributumaival — *νόμιον* — fölrüházott önkormányzat teljes mértékét élvezték, bizony akadnak oly államok is, a melyeket az athenei demokratia méltó vetélytársainul ismertek el a kortársaik, és a melyeknek csak azért nem szoktunk nagyobb jelentőséget tulajdonítani tudományos búvárlatainkban: mert bár egy vagy más tekintetben sokatmondó, de nagyjában véve mégis csak töredékszerű irodalmi nyomok vagy epigraphikai tanúságtételek szállítottak ránk egyetmást viselt dolgaik emlékezetéből.

A szellemi művelődés történetében a fénypontot a görög államok közül kétségtelenül Athén képviseli, szemben az utókorral: ánde hogy Kékrops városa ily magaslatra emelkedhetett, ezen problema megfejtését sikeresen csak akkor eszközölhetjük, ha nem felejtjük ki a számításból azon bevégzett tény, hogy

Athén azon fölülr, hogy saját maga is hozott létre egy-két nagy gondolkodót és néhány nagy költőt, jelentékeny számú nagy szónokot, a saját culturtörténelmi nagyságát első sorban mégis azon körülménynek köszönhető, mely szerint politikai állásánál fogva már az ötödik század közepe óta gyűlthelyévé vált az összes görög törzsek nagy elméinek, és mint ilyen, a maga szerepét a mostohább századok viharai közt kevés félbeszakítással meg is tudta tartani le egész a római hódoltságig, sőt az Antoninok fénytelt korán át le egész Justinianig.

Másfelől tagadhatatlan azonban, hogy nem valamennyi tényezője a görögök szellemi életének tódult oda Athénbe, hanem nagy számmal éltek kiváló görög búvárok és gondolkodók egyéb görög államokban is: igen ott éltek, ott irtak, ott működtek termékenyítőleg hatva a saját hazájok társadalmára. Különösen a Perikles kora előtt nem egy görög város-állam képezett oly művelődési góczpontot, a melyhez hasonlítva az akkori Athén épen nem állítható még első sorba. Miletos, Kroton, Syrakusa, Eleia fontos helyet foglalnak el kimagasló szelemeik által az emberi művelődés történelmében, oly városok pedig mint Korinthos, Taras, Akragas, Ephesos kiváltak a többi közül iparúzó, kereskedő társadalmuk műveltsége által. Vajjon minők volt az államélet ezekben a görög város-államokban? Vajjon minők voltak az ő államintézményeik és ezek viszonya a társadalomhoz? Nem érdekteljes kérdés. Megkísérlem felelni rá, párhuzamba húzva az említett magasabb műveltségű góczpontokéival már csak a tanulság okáért is oly államokat, a melyek mi-kép pl. Argos, határozottan az alantasabb színvonalat képviselték a görög cultura életében.

Mondom, megkísérlem felelni e kérdésre: habár forrásaink szűkszavú volta és hézagossága alig keesegtethet egyébbel mint töredékszerű mozzanatokkal. Vizsgáljuk tehát legalább azt, a mit forrásaink tényleg mégis nyújtanak; vizsgáljuk pedig annyival is inkább, minthogy Tittmann óta, a ki a maga «Griechische Staatsverfassungen» című munkájával először lépett e térre a huszas években*), csakis Gilbert hozott létre, és ugyan a nyolcz-

*) Nem is említve Kortüm, Hüllmann stb. kisebb hason tartalmú munkáit; mind ezekről bővebben a «Demokratie» című német munkám

vanas évek folyamában hason irányú munkát: ezt azonban — bármennyire el kell is hogy ismerjük philologiai érdemeit — egyáltalán nem tekinthetjük valami különösen örvendetes jelenségnek államtudományi szempontból.¹⁾

Kezdem *Argossal*, a mely kétség kívül egyike a legrégebb görög államoknak. Daczára azon szenvedéseknek, a melyeket az argosiaknak úgy a Pelopidák, mint a Herakleidák uralma okozott, már jó korán fölébredt bennök az érzék a jogegyenlőségre alapított szólásszabadság és az önkormányzat iránt. Pausanias azt mondja rólok a maga *Περὶ ἑργων*-ében,²⁾ hogy ἰπποβορίαν καὶ τὸ αὐτονομον ἀγαπῶντες. Még is szorították csakhamar királyaik jogkörét, elannyira, hogy Temenos utóda, Keisos, már csak a nevét, vagy ha úgy tetszik már csak címét viselte a királyi méltóságnak. Pheidon gaztettei azonban romba döntötték a trónt és már akkor létrejött Argosban a demokratia — s nem pedig 460-ban, az athéniakkal kötött szövetség befolyása alatt, mint Gilbert hiszi Pausaniasnak Meltasra, Medon tizedik utódára vonatkozó helyéből indulva ki. Létrejött, mondom az Ἀργείων δημοκρατία, mint Thukydides a maga V. könyvében 421-re vonatkozólag magát kifejezi, még 480 előtt, mindjárt Pheidon leveretése után; létrejött pedig az Akestoridák nagy befolyású papi nemzetségének befolyásával. Titokban azonban épen az Akestoridák voltak azok, a kik a legelőkelőbb és családokat a dolgok új rendje ellen fellázították. Mozgásba hozták az Akestoridák eselszövényei a jósdát és a jósda által Spartát is: hosszú sorozata áll most be az öldökléseknek: Argos régi állampolgárainak zöme el is pusztul a vérontásban. Hogy helyreüssék a csorbát, kénytelenek voltak a Ἰλλίης Δομάνας Πάμπουλο: ősrégi phyléi mellé a φιλί των Ἰργαθίων föllállítása által vagy ezen kívül is számos oly elemet fogadni be az állampolgári kötelekbe, vagy mint kütfőink mondják a πέλις-ba, a mely elemeket eddigelé ugyanesak távul tartott az alkotmányos jogok gyakorlásától a hagyományosan fejlett argosi államélet. — Ekkor ismét felkelést

sajtó alatt levő II. kötetének előbeszédében. Hl. e. •Staatwiss. Notizen• 1887, II.

¹⁾ Gilbert: *Handbuch der Griech. Staatsalterthümer*, Leipzig, Teubner I. kötet 1881, II. kötet 1885.

²⁾ Pansan. *Descr. Graec.* II. 16; V, 23, VII, 25 stb.

támasztanak a demokratia ellenségei; a felkelők élén az ezerlogad küzd az úgynevezett ősi szabadsáért; ámde a demokratia győz, fenn is tartja magát egész a peloponnesosi háborúig. Ekkor már a gazdagok alkotják a reakciót az államforma ellen, mert a nemesség már rég kipusztult Argosból; vagy legalább is annyira meg volt az ereje törve, hogy egyáltalán nem volt képes mint politikai tényező szerepelni.

A nagy vagyon sem volt szerencsésebb e küzdelemben, mint egykor a nemesség: a demokratia megállandósult. Argos souveraine népgyűlése — a πόλις — saját nevében — mint δῆμος — gyakorolta már ezentúl az állambatalmat; különösen pedig határozott háború és béke fölött; a πόλις volt egyesgyedül arra is jogosítva, hogy szövetséget kössön vagy bontson a külállamokkal. Csak a nemzetközi követek fogadására vonatkozólag állott fűnn már a persa háborúk idején némi oligarchiai színezetű eljárás. A persák ellen segítséget kereső görög államok követeit ugyanis — mint Herodotosnál olvassuk — a πόλις-be sem bocsátották, hanem az államtanács — βουλή — elé utasították őket; és az államtanács meg is adta nekik a végérvényesen elutasító választ. Bizonyára nem volt erre joga az argosi βουλή-nak a főnállott államjog szempontjából: demokratiai államforma alatt végérvényesen elutasító választ csakis maga a souveraine népgyűlés, a πόλις adhatott volna ily nagyfontosságú nemzetközi kérdésben; hogy azonban az államtanács mégis ebben az esetben egy ily végzetterhes végzést hozhatott, ezt csakis akkép magyarázhatjuk ki, ha elfogadjuk azon kütfőink tanuságtételét, a melyek az argosi államtanács tagjainak medismosáról beszélnek. A nagy királynak mindenesetre volt kinese elég, és Hellas elleni hadjárata alkalmával — mint tudjuk — nem is kimélte a pénzt, valahányszor érdekében állott lekenyerezni azokat, a kik valamely még ingadozó görög állam élén állottak.

Egyébiránt a peloponnesosi háború idején Argos demokrátiája már oly széles alapokon nyugodott, hogy csakis az athéni δημοκρατία ἄκρως-t lehet hozzá hasonlítani. Phylékbe volt ugyan az állampolgárság osztva még mindig: ámde ezek a phylék már akkor leköszörülték volt a maguk genealogiai jelentőségét, midőn a gazdagok pártja a hagyományos tömeguralmi

formát megtámadta vala. A souveraine népgyűlés — a πόλις — beleavatkozott esetről esetre a legrészlegesebb közigazgatási kérdésekre is, így például a hadiszolgálat ügyeit a πόλις folyton éber szemmel tartotta és közvetlenül souveraine népgyűlési határozatokkal intézkedett beunők. Ezt a souveraine népgyűlést — πόλις — nem közigazgatási tisztviselők, nem az artnok, nem is a demiurgok hívták egybe, jöllehet ezek állottak a közigazgatás élén; nem; külön, tüzetesen e czélra rendszeresített állami közeg, a δήμος προστάτης volt az, a kinek tisztében állott a souveraine népgyűlés egybehívását eszközölni. Nem volt meg különben sem a közigazgatási tisztviselőknek — οἱ τοῦ δήμου προστάτης — sem a hadvezéreknek az a sacraljogi hatáskörük mint Athénben; az esztendő sem valamely artn vagy strateg nevérol nevezték el, hanem a Hera templomának élethosszigan választott papnöje hivatalos évei után. Körülbelül bizony némi parasztos színezete van ennek az egész argosi demokratának, az tagadhatatlan; az argosi államszervezet korántsem volt annyira külzélékezett, mint az athéni. A nagytanács — οἱ γέλωι — nem gyakorolt sem törvényhozói hatalmat, sem bírót. Mind amaz, mind emez végső fokon a souveraine népgyűlés — a πόλις vagyis a πόλις-ban egybegyűlt nép — δεμος — illetékessége alá tartozott, és ugyan már a Keisos árnyékszerű királyságát jóval megelőzőtt idők óta. Volt egy nomotheta-collegium, nyolezvan tagból álló — οἱ ἐγδοθήκοντα — mely a törvényhozási munkálatokat tulajdonképen végezte és egyúttal törvényt is ült bizonyos ügyekben szintűgy, mint a bíraskodási jogkörrel szintén fölrüházott βουλή.

Az igazságszolgáltatás, a ἄλκις, tehát népbíróság kezében volt.

A tisztviselők feleletre vonását, illetőleg megszámloltatását maga a souveraine népgyűlés — a πόλις — eszközölte: ez alól csakis a hadvezérek képeztek kivételt, a kiket a hadjárat bevégeztével azonnal feleletre vontak, illetőleg megszámloltattak és addig őket a városba be sem eresztették, míg csak a városon kívül, a Charaidronban az illetékes hatóság, valószínűség szerint a nyolezvan tagból álló nomotheta-collegium előtt ügyök le nem bonyolítottak. Ostrakophoria is volt Argosban, még pedig oly törvény alapján, a mely korábbi keletű az athéni Kleisthe-

nes epochájánál. Természetesen e törvény alapján az argosi ostrakophoria is, szintúgy mint az athéni, meg mint a sikeliαι πεταλισμός — a vagyonuknál fogva vagy egyéb okokból állampolgártársaik közül szerfölött kimagasló, rendkívül befolyásos férfiak tiszteletteljes eltávolítására volt irányozva. Csakis néhány papi állomásra vonatkozólag állott fönn Argosban a születési előjog — az államhivatalok betöltésénél nem kivántatott egyéb képesítvény, sem előkelő születés, sem vagyonbeli census, hanem csakis a közbizalom. A legfőbb tisztviselők a στρατηγοί voltak, számra 5-en, megfelelőleg az 5 λόχος-nak, a melyekre a fegyveres erő Argosban osztva volt. Sajátságos, hogy Thukydides midőn a Kr. e. 421. év eseményeit a maga V-dik könyvében (37 f.) elbeszéli, e kifejezést használja: δύο ἄνδρες τῆς ἀρχῆς τῆς μερίτης.

Gilbert azt hiszi, hogy Thukydides nem érthetett egyebet e két legnagyobb hivatalbeli argosi férfin alatt, mint két argosi στρατηγός-t. De ha Gilbertnek csakugyan igaza van, akkor ezzel egygyel több a bizonyítékunk arra, hogy Thukydides csakugyan mindent inkább használt, mint államjogi kifejezéseket, midőn külállamok közegeiről volt szó, és ha a maga körülírásaiban, mint a jelen esetben, el találta is a kellő jelzőt az illető hivatal államjogi fontosságának kidomborítására, az utókort mégis kétségben hagyta magukra az illető államok hivatalainak címére vonatkozólag, valahányszor Thukydidesen kívül egyéb forrás nem áll a modern kutatók rendelkezésére.

A demokratia, melyet csak 8 hónapig tartó oligarchia szakított félbe, ugyancsak a peloponnesosi háború alatt, Alkibiades segítségével megerősült újra, és nagyobb támadásoknak úgy látszik, nem is volt kitéve egész 370-ig, midőn a στραλισμός bekövetkezett. Erős áramlat mutatkozott ekkor ismét az oligarchiai államforma behozatalának érdekében. A nép azonban talpra állott és nem kevesebb mint 1200, Plutarchos szerint meg épen 1500 állampolgárt bunkóztak le a néppárt hívei azok közül, kiket oligarchikus hajlamokkal gyanúsítottak. A diadochok korszakában ismét hevesen folytak az oligarchiai és demokratiai pártküzdelmek Argosban, a melyek következménye az lön, hogy Kr. e. 251 után ezen ösdemokrata államban is fölütötte a fejét a tyrannis. Aratos korában Aristomachos szin-

tén közel állt már ahhoz, hogy mint *ρόπavoc* az államhatalmat magához ragadja, de visszalépett az utolsó pillanatban és így ismét megerősödött a népuralom Argosban, leszámítva egyes tyrannokat, a kik időről időre fölülkerekedtek, míg végre 229-ben Argos az achai szövetségbe lépett, a mi aztán az öröklött államformát továbbra is, egész a római hódoltságig, biztosította.

Ilyen volt, a mennyire a ránk szállott esekélyszámú, töredékszerű adat nyomán, magunknak történelmi képét megalkothatjuk, a keleti hellenségnek ezen egyik legrégebbi demokrátiája. Eleinte a nemesség, aztán pedig a gazdagok elleni küzdelem jellemzi. Még II. makedoniai Fülöp idejében is a legvagyonosabb és legelőkelőbb — *ἰνδοξοτάτους καὶ πλοσιωτάτους* — elemek elleni harc folyt ádáz verontással: de ez inkább irtóháborút jelentett akkor ezen elemek ellen, nem pedig az ellentétes politikai pártok váltakozására vall az uralomban.

Nagy számmal voltak Argosban is rabszolgák — és ezek között az állami rabszolgák — *γυμνῆτες*. E rabszolgákat folyton lázadásra esábitgatta Sparta, bármennyire játszotta is különben a conservatív hatalmat a politikában. A szövetség Athénnel azonban elejét vette a rabszolgák fölülkerekedhetésének. Ép oly kevésbé sikerült a rabszolgáknak az államcsíny, mint a hogy nem sikerült a fönnemlített ezer logadnak, vagyis zsoldos katonának meglönteni az államformát a mantineiai csatavesztés után.

Epidauróban szintén fordulnak elő artynok, csakhogy itt nem közigazgatási tisztviselők, mint Argosban, hanem szűkebb bizottságát képezik az államtanácsnak, mely 180 tagból áll, tehát oly mozzanat, a melyről azt mondhatnók, hogy némileg már közel jár a képviseleti eszméhez, ha közelebről ismernök az epidaurói állam szervezetét. Ezt azonban épen nem állíthatjuk, mert alig birunk az epidaurói állam intézményeinek tulajdonképeni természetéről még legfölszinesebb ismerettel is. Mindössze is annyit tudunk, hogy Epidaurost tévesen számítják az ódonság avatlan írói az oligarchiák közé. Mert ha csakugyan voltak az epidaurói államszervezetnek oly vonásai, a melyek achai politikára emlékeztetnek: hát akkor csakugyan nem lehet Epidaurost csupán azért odaszámítani az oligarchiák

közé, mert hát úgy a probuleuta, mint a közigazgatási közegek száma csekélyebb volt egyéb demokratiai államok probuleuta és közigazgatási közegeinek számánál. A közbeszéd avatlan nyelvezete bizonyára oligarchikus jelzővel illethette az epidauroszi állam alkotmányát ezen államközegek csekélyebb számára való tekintettel: ámde csakis oly ódon írók utánozhatták az avatlan közbeszédnek e kifejezését, a kik nem szoktak, vagy nem tudtak a dolog lényegébe hatólag ily kérdések fölött gondolkodni. Adataink egyebiránt a következőkre szorítkoznak. A hatodik században szűnt meg Epidauros királyság, vagy ha a Periandros korinthosi aismnetának Herodot által is említett apósára, Proklesre való tekintettel inkább úgy tetszik, τραπευίς lenni. Periandros a Kr. e. 627—587 közé esik: ez igazíthat bennünket útba némileg az ő apósának Proklesnek korára nevezve is. A királyság, illetőleg τραπευίς, megszűntével már most beáll Epidaurosban, ezen eredetileg karok-tól lakott és a Herakleidák visszatérével dórok bevándorlása által megélnkült aktei államocskában is, a politikai szabadságnak primitív alakban megtestesülése: a nemzetségek jutnak uralomra benne az Asklepiadák papcsaládjának segélyével. Epidauros tehát oligarchia lett, a szónak legvalódióbb jelentőségében. Az államügyeket államtanács — βουλή — vezette, a melynek tagjai — szám szerint már ekkor 180-an — a legkiválóbb, illetőleg legtalmasabb dór nemes családok sarjai lehettek kizárólag. Ekkor az előlülők szerepét az államtanácsban az artynok vitték: de bekövetkezett a nagy fordulat és a választási alapra fektetett βουλή a saját kebeléből ἀρτίνο: — és nem mint Argosban ἀρτίνοα: — czímmel, szűkebb bizottságot választott, úgy látszik, főleg probulentikus teendők végzésére.

A nép, vagyis a δῆμος legnagyobb részt a vidéken lakott és ezt a gúnynévet viselte még a későbbi komikusoknál is, hogy κονίποδες: nem épen tiszteletet parancsoló diszjelző; inkább a hatalmi tényezőkre és ezek bérelt dalnokaira vall, a kik egy ily gúnynév által vélték az ellentétet a βουλευταί és a kevésbbé előkelő állampolgárok közt kitüntethetni. (Plut. Quaest. Graec.: 1: οἱ μὲν τὸ πολιτεύμα — ὀρθοῖοντα καὶ ἑκατὸν ἄνδρες ἦσαν· ἐκ δὲ τούτων ἤροοντο βουλευτάς, οὓς ἀρτίνοὺς ἐκάλου. τοὺ δὲ δῆμου τὸ πλεῖστον ἐν ἀγρῷ διετρίβεν· ἐκαλοῦντο δὲ κονίποδες, ὡς συμβαλεῖν

ἔστιν, ἀπὸ τῶν ποδῶν γνωριζόμενοι κεκοιμένων, ὁπότε καθέλθουσιν εἰς τὴν πόλιν.)

Korinthos a királyság megszűntével, midőn a dór bevándorlók honalapító vezérének Aletesnek utóda, a Bakhis nemzetségéből származó Telestes trónvesztetté lőn, a Bakhiadák erősen verségi alapon nyugvó oligarchiájának volt kénytelen meghódolni. Ezek a Bakhiadák — Telestes bukásakor számára nem kevesebb mint 200 család — évről-évre egy *πρότανις*-t választottak a saját kebelőkből az államhatalom élére. Nagyon merev oligarchia volt ez: *ἦν ὀλιγαρχίη καὶ οἱ Βακχιάδαι καλεόμενοι ἔνεμον τὴν πόλιν, εἰδίδοσαν δὲ καὶ ἦγοντο ἐξ ἀλλήλων* mondja Herodot V. könyvében: csakis azok bírtak teljes állampolgári, azaz politikai jogokkal ez idő szerint Korinthosban, a kiknek mind atyjok, mind anyjok bakhiada volt. Ki voltak tehát zárva a politikai jogkörből nem csak a *δημος* alsóbb rétegei, de azon dór bevándorlók utódai is, a kik nem tartoztak a Bakhis nemzetségéhez; valamint ki voltak zárva a Korinthosban lakó aiol eredetű szabadok összes, régi nemes családjai is.¹⁾ Oly államforma volt ez, a melyre Aristoteles *«Politiká»*-ja nem is reflektál, legalább nem jelenlegi szövegében.

657-ben Kr. e. lett vége e sajátyszerű oligarchiának, melyet *ἐναοσις*-nak is nevezhetnénk, ha a maga választott *πρότανις*-ával beleferne Aristotelesnek ezen államformatani válfajába. Ekkor 657-ben lett *τύραννος*-szá Korinthosban Kypselos, ez a Bakhiadák egyik legelőkelőbb családjába ravaszul beleházasodott lapitha eredetű, minden kétségen kívül nagyelműjű demagog, a ki meg tudta dönteni a nép segélyével s száműzte a Bakhiadokat Lakedaímonba, és maga — Kypselos — oly bölcs szelidséggel tudta vinni az uralkodást, hogy nem volt szüksége semmiféle testőrségre²⁾ és a korinthosi nép mindvégig melegen ragaszkodott az ő tyranisához.

¹⁾ Diodor. VII, 9: οἱ δ' ἀπὸ Ἡρακλέους Βακχιάδαι πλείους ὄντες δικασίων κατέσχον τὴν ἀρχὴν καὶ κοινῆ μὲν προιστήκεισαν τῆς πόλεως ἅπαντες, ἐξ αὐτῶν δὲ ἓνα κατ' ἐναοσίαν ἤρουντο πρότανιν, ὅς τὴν τοῦ βασιλείου εἴχε τάξιν ἐπὶ τῆ ἐνενήκοντα μέχρι τῆς Κυψέλου τυραννίδος, ὑπ' ἧς καταλύθησαν. Strabon p. 378 szerint 200 évig uralkodtak a Bakhiadák.

²⁾ Aristot. Polit. VIII (V) 12: ὁ μὲν γὰρ Κύψελος δημογωγὸς ἦν καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν διετάλασεν ἀδοουφόρητος. Nicol. Damasc. fr. 58: Κύψελος δὲ

Harminez évig uralkodott Kypselos ily szellemben; utána fia, Periandros következett. Széles látkörű, művelt lelkületű, gondolkodó államférfi, harczias természetű — *τοραννικός, ἀλλὰ πολεμικός* mondja felőle Aristoteles — a ki 44, vagy Røeper számítása szerint,¹⁾ 40¹/₂ éven át nem csak tekintélyét tudta magasra emelni a tyramisban, de egyúttal bele is tudta iskoláztatni a korinthosi népet egy új irányba, a jogegyenlőség cultusába szintügy, mint ez Athénben Peisistratos érdeme volt. Valóban, annyira elszoktak a korinthosiak Periandrosnak több mint negyven évi uralkodása alatt a hagyományos conservatív hajlamoktól, sőt még a brutális tömeguralom cultusától is, hogy midőn 3 év múlva Periandros utódát, az utolsó Kypselidát II. Kypselost, vagy Psammetichost az összeesküvők megölték,²⁾ valószínűleg tettek ugyan kísérleteket az uralom visszaszerzésére a Bakhiadok, de siker nélkül; nem törődött a régi nagy családok uralmi igényeivel Korinthosban most már senki. Oligarchiák keletkeztek ugyanezek egymásután különböző demagogok államesinyjei folytán: fönn is bírták ezek tartani magukat egész 392-ig Kr. e., midőn Argos segélyével demokrátiává tágitotta a korinthosi nép a maga alkotmányát. De hát hogy történhetett, hogy ezen ipar- és kereskedelmileg egyiránt virágzó, meglehetősen nagy görög városban oly sokáig bírta magát föntartani az oligarchia? E kérdésre csak azt felelhetjük, hogy az az oligarchia, a mely a Kypselidák bukásával Korinthosban megállandósult, minden volt inkább, csak nem holmi vérségi kötelékben gyökeresülő oligarchia. A mit Plutarchos mond, a Herodotos rossz-hiszemtségéről írt kis munkájában, hogy t. i. a lakedaimonok üzték volna ki a Kypselidákat Korinthosból, más szint kölcsönözhetne ugyan ezen oligarchia keletkezésének, a mennyiben t. i. a lakedaimonok conservatív oligarchiák létrehozatalán szoktak fáradozni, a jósdák eselszövényei folytán, mindenha; és ez esetben alig lenne érthető, hogy tarthatta fönn magát Korinthosban, ezen élénk forgalmi központban és tagadhatatlanul jelen-

Κορινθίου κράτος ἦρχεν, οὗτε δημοκρατίας ἔχον οὗτ' ἀριστοκρατίας ἦν Κορινθίων. Hl. e. Herod. V. 92. Gilbert (II, 89) helyesen jegyzi meg, hogy Herodot előadása megfér a fűnnebbi tanúságtételekkel.

¹⁾ «Philol.» 20, 722. kvv.

²⁾ Nicol. Damasc. 60 frgn.

tékeny műveltségű városban, az oligarchia. Ámde, Herodot a maga V. könyvében, bármennyire belemélyed is a korinthosiak viselt dolgaiba, egy szóval sem említi ezt az állítólagos lakedaimon intervenciót és így valószínűleg nem is egyéb az, mint Plutarchos Herodotost minden áron gáncsolgatni végző, eszjárásának a szüleménye. Nem; a saját maga erejéből szabadult föl a korinthosoi nép, midőn véget vetett a Kypselidák uralmának és nem is kért kölcsön conservatív eszméket vagy velleitásokat sem a lakedaimonoktól, sem mások hagyományos politikai bölcseségetől, midőn a demagogok államesinyjeibe oly készségesen belement és az oligarchiát egészen új alapokon szervezte.

Nem hallgatott a korinthosoi nép ez alkalommal senki másra, csak a saját maga fölfogására és hajlamaira.

E fölfogás, e hajlamok pedig öt első sorban arra utalták, hogy a jogegyenlőségi alaphoz ragaszkodjék ugyan, de azért ne tömeguralmi formákban keresse a boldogulhatást: *μη πολλὰ τῶν κοινῶν ἐν τῷ δήμῳ πράττοντας*, így jellemzi a korinthosoi népet Plutarchos, Dion életrajzában.¹⁾ Az oligarchia ezen értelmében való államszervezetének élén a *πρόβουλοι* testület állott.

Nikolaos Damaskenos szerint *αὐτὸς δὲ (már t. i. ὁ δήμος) παραχρήμα καταστήσατο πολιτείας τριάντας· μίαν μὲν ὀκτάδα προβούλων ἐποίησεν, ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν βουλήν κατέλεξεν ἀνδρῶν θ'.* Tehát a *πρόβουλοι* mellett ott volt a *βουλή* is; Diodoros szerint *γερονσίας*, senatus, a mely a birói hatalmat gyakorolta és a nemzetközi politika ügyeiben döntőleg rendelkezett.²⁾ A hadügy fölött *στρατηγός*-ok rendelkeztek; Thukydides két ilyen *στρατηγός*-t említi a maga 3-dik, 4-dik és 5-dik könyvében. (Kypselos *πολέμαρχος* volt, mielőtt *τόρωνος*-szá lett; de hogy később az oligarchia idején is főnállott volna ez a tisztség, ennek a forrásokban semmi nyoma.)³⁾

¹⁾ Plut. Dio. c. 53. Hal. e. Aristot. Pol. VIII (V), 6. Plass, Tyr. 2, 79. kvv.

²⁾ Nicol. Damasc. fr. 60 Müller Fig. Hist. Græc. III, 394; Diod XVI, 65. Gilbert Griech. Staatsalt. II, 90 azt hiszi, hogy ezen *γερονσίας* azonos volt a Nikolaos Damaskenos által említett *βουλή*-vel, a mi valószínű is.

³⁾ Thukyd. III, 2, 33, 83, IV, 43; V, 1, 29, 46. A *πολέμαρχος*-ra nézve Nicol. Damasc. fr. 58.

Nem ismerjük tüzetesben a korinthusi államszervezetet az oligarchia idejéből: ámde ha figyelembe vesszük egyfelől a mindenféle hajóműtani fölfedezőkben bővelkedő és nagyterjedelmű kereskedelmet folytató korinthusi nép műveltségi fokát, másfelől pedig azon szabadságszeretetet, a mely Thukydidesnél a korinthusi követek fölszólalásából beszél: lehetetlen arra a gondolatra nem jönnünk, hogy ezen köznapi szólásformával oligarchiának nevezett korinthusi államszervezetnek államjogi alapját utóvégre mégis csak az állampolgárok, vagyis az összes szabad férfiak állampolgári jogegyenlősége képezhette. Nagyon érzékeny csorbát üt a görög alkotmánytörténelemre vonatkozó ismeretkörünkön, hogy Aristotelesnek Korinthos πολιται-járól szóló értekezése nem szállott korunkra: annyit azonban mégis megerthetünk a föntebbiekből, hogy a Kypselidák bukása óta Korinthosban a népfetség elve — az összes állampolgárság *κίρρω*-ja — jutott államjogilag ugyan érvényre, de a korinthusi nép sajátyszerű hajlamainál fogva nem törekedett a gyakorlatban ezen elvnek tömeguralmi megtestesítésére, az athéni állam és egyéb görög demokratiák példájára.

A korinthusi nép nem az államéletbeni, mindennapos tömeges tevékenységre fektette, úgy látszik, a fösúlyt, hanem arra, hogy az államhatalmat megbízható, feleletre vonható ügynők kezeljék, maga pedig a nép nagy tömege a társadalmi örökifejtésben, az ipar és kereskedelem szerezte földi javak háborítlanul nyugodt élvezetében kereste a maga boldogulását. Egy görög államban sem volt — talán az egy Sybarist meg Paphos szigetét kivéve — annyira kifejlődve az érzékiség cultusa, mint Korinthosban. Aphrodité temploma állott itt egész seregével a közkéjlgésre szánt papnőknek, az ezer főnyi hierodulával. E vallásos színezetű közkéjlgés nagyban elpuhitotta a korinthusi népet; azon 10,000 drachma, a melyet a korinthusi Lais fizettetett magának látogatói által, ez a 10,000 drachma rengeteg összeg volt aliban az időben a görög élet ártörténetében: félreérthetetlen világot vet tehát már ezen magas összeg is azon érzékiségbe sülyedt léba életfölfogásra, a mely a korinthusi népet a Kypselidák bukása óta jellemezte, le egész a negyedik század elejéig. Ne csodálkozzunk tehát, ha az a nép, a mely annyi sikerrel üzheti vala az ipart és a kereskedelmet és emel-

lett még annyira rabja is volt a folytonos élvámornak, nem állított magának sem Pnyxet, sem Agorát a maga szenvedélyeinek kítombolására, hanem csak azon igyekezett, hogy mások, már t. i. csekély számú, feleletrevonható állami közegek végezzék helyette a politikai teendőket. És a korinthusi nép — mint ezt Pindarosból¹⁾ tudjuk — nem is tévedt a maga számításában. Így tartott az — egyes sikertelen kísérleteket leszámítva — egész 392-ig, a midőn a korinthusi néppárt, az argosinak által támogatva, megkísérelte az alkotmányt megváltoztatni; de ha sikerült is az oligarchiákat száműzni: a korinthusi tömeguralom esakis az által és így is csak rövid ideig bírta magát főtartani, hogy unióra lépett Argossal.²⁾

Már 387-ben visszanyerte Korinthos a maga teljes függetlenségét Argossal szemben;³⁾ az oligarchiák visszatértek és Korinthos ismét oligarchiává lön, de természetesen esakis a szónak föntjelzett értelmében. Timophanes tyrannisa megszakította ugyan ezen állampolgári jogegyenlőségen alapuló, úgy nevezett, *δημοκρατία*-t, helyesebben *ἀριστοκρατία*-t, de csak rövid időre. Csakhamar ismét a régi mederbe siklott vissza a korinthusi államélet. 243-ban belépett Aratos politikája folytán Korinthos az achai szövetségbe és ennek kötelékében maradt is egész 146-ig, midőn azt a római legiók majd esakhogy nem egészen megsemmisítették. A virágzó város már ekkor elpusztult; Ciesar 14-ben római gyarmatosokat telepített helyére.

Kypselos egyik utóda, Periandros uralkodott mint tyrannos Korinthos egyik gyarmata, Ambrakia fölött Epeirosban. De ez a Periandros úgy látszik legkevésbé sem tartozott az ő nagynevű névrokonának államférfui iskolájához: a törvények uralmának tiszteletben tartására nem igen tudta rászoritani az ambrakióttákat. Legalább az ő elűzetése után oly tömeguralom lépett életbe Ambrakiában, a mely mérsékelt censusra volt ugyan alapítva, de esakhamar korlátlan demokrátiává fajult: mert hát a törvény ellenére fölvettek az állampolgárság kebelébe boldogot, boldogtalant, minden minősítvény nélkül, hogy ez értelemben

¹⁾ Pindar. Olymp. 13, 6.

²⁾ Xenoph. Hell. IV, 4, 1. kvv. Diod. XIV 86 és 92.

³⁾ Xenoph. V., 1, 34.

a törvényt, vagy a πολιτισμ-*t* tüzetes φήρισμα által megváltoztatták volna. És mégis, hosszú időközön át fönn bírta tartani magát az ambrakiai állam különféle vad népek közepett ez alapon is: mért? Mert az ambrakióták mint korinthusi gyarmatosok aránylag magas fokú műveltséget hoztak magukkal e vad népek közé, és e műveltséget a későbbi emberöltők folyamában is anynyira amennyire ápolni tudták a maguk módja szerint. Aristotelesnek módjában állott volna tüzetesebben szemügyre venni azon analogout, melyet a Theramenes demokrátiájához ez ambrakiai tömeguralom nyújthat vala,¹⁾ de hogy nem mond többet ezen tárgyban, mint a mennyt VIII. könyvében olvashatni: ennek az okát csak akkor tudhatnók egész bizonyossággal, ha ismernők Aristoteles elveszett munkáját, a Πολιτικ-*t* vagy Διακιώματ-*t*.

Megara egy ideig királyság volt — mint Zenobiosból ki-tűnik,²⁾ de e királyság már abban az időben megszűnt, midőn Megaris a korinthusi Bakchiadák uralma alá került. 720 után Megara ismét függetlenne tudta tenni magát Korinthostól. Eleinte oligarchia volt: de a gazdag ős családok túlkapásaival szemben Theagenes a VII-dik század második felében τύραννος-szá bírja magát fölküzdeni és testörség tartására nyer engedélyt a néptől. Aristoteles a Πολιτικ 8-ik könyvében azt mondja róla, hogy Θεαγένης ἐν Μεγάρῳις τῶν εὐπόρων τὰ κτήνη ἀποσπάξας λαβῶν παρὰ τὸν ποταμὸν ἐπινέμοντας.³⁾

Theagenest később elűzték; a tyrannisra mérsékelt tömeguralom: erre pedig korlátlan demokráta következett, a melyben nem a dór, hanem egyéb elemek bírtak túlsúlyal. E korlátlan demokráta folyamában legelsőben is az ősi öt κῶμη jutott ismét fölszínre, tehát nem vérségi, de helyirati, községi alapon szerveződött az államhatalom; azután pedig az idegen eredetű előkelő nemzetségeket űzte el a nép, hogy rá tehesse a kezét vagyonukra. Sőt néphatározattal rendelte el a σισαχθεία-nak egészen új nemét: visszafizettette a hitelezőkkel az összes kamatokat a kölcsönvett pénztől, az adósoknak.

¹⁾ Arist. Polit. VIII, 2, 9; 3, 6; 8, 9.

²⁾ Zenob. V. 8; hsl. e. Bekker Anecd. 281, 26. Diogenian, VI, 34

³⁾ Aristot. Rhetor. I, 2, a testörségre nézve.

Másfelől vad orgiákat rendezett a néppárt most az előkelő családok megróghant házaiban.

Nem csoda, ha ennyire vetemedtek a fölszabadult közép és alsóbb társadalmi néprétegek Megarában: hisz az erkölcsiség intő szavát alig ismerhették egy oly államban, a melynek ünnepeket költötte Theognis maga is oly erkölcstelen hangokban öntötte ki a saját keserveit a hagyományos oligarchiának háttérbe szorulása fölött, szemben az új, jogegyenlőségre törekvő irányval. Az előzött oligarchák azonban visszatértek és megdöntve a demokrátiát, a réginel még sokkal merevebb uralmát léptették újból életbe a kisebbségnek.*) Nem jutott ekkor osztrályresz a kormányzatban senki másnak, hanem csak azoknak, a kiket annak előtte a demokrácia száműzött volt. Aristoteles szerint: a hivatalok — ἀρχαί — csakis ἐκ τῶν συγκαταληθόντων καὶ συμμεταχρησαμένων πρὸς τὸν δῆμον töltettek be. Tehát csakis azok, a kik mint száműzöttek, fegyverrel kezökben, járultak hozzá a népparalalal ledöntéséhez.

Ez a merev oligarchia utóbb bizonyára tágult a maga keretében, mert hisz különben nem birta volna magát föntartani

*) Plut. Quest. Graec. 18, p. 364: Μεγαρεῖς Θεαγένη τὸν τύραννον ἐκβαλόντες, ὀλίγον χρόνον ἐπισφρόνησαν κατὰ τὴν πολιτείαν ἵτα πολλὴν κατὰ Πλάτωνα καὶ ἄκρατον αὐτοῖς ἐλευθερίαν τῶν δημοκρατικῶν οἰνοχρούτων, διαφρακτικῆς παντάπασι, τὰ τε ἄλλα τοῖς πλουσίοις ἀσελγῶς προσεφέροντο καὶ παριόντες εἰς τὰς σίτας αὐτῶν οἱ πένητες ἤξιον ἰστιάσθαι καὶ δεῖπνεῖν πολυτελεῶς, εἰ δὲ μὴ τυγχάνουσιν, πρὸς βίαν καὶ μεθ' ὕβρεως ἐχρῶντο πᾶσι. τέλος δὲ δόγμα θέμενοι τοῦ τῶν αὐτῶν ἀνεπράττοντο παρὰ τῶν δανειστῶν, οὓς δεδωκότας ἐτύγγανον, παλιντοκίαν τὸ γινόμενον προσπαροφύσαντες. — Theognis költői kifakadásai határozak a becstelenséggel (55—677. fr.), így többek közt az a dicsekedése is, hogy a »régi jó időkben«, midőn még nem kerekedett fölül a »szemétnép«, neki az őa régi nemes megaraiak csupán azért engedte át magát egy középosztálybeli szép ifjú hajadon, mert illő tisztelettel viseltetett Theognis ósrégi előkelősége iránt. Azután, hogy írja le Theognis a megarai dēmos korábbi állapotát!

ἀλλ' ἄμφι πλειυρῆσι θορὰς αἰγῶν κατέτριβον
ἔγω δ' ὡστ' ἔλαρι τῆσδ' ἐνέμοντο κόλαος!

Hel. e. Aristot. Pol. VIII, 5: παραπλησίως δὲ καὶ ἡ ἐν Μεγάρῳι καταλύθη δημοκρατία· οἱ γὰρ δημοκράτοι, τὰ χρημάτων ἔχουσι δεμύειν, ἱξβαλλον πολλοὺς τῶν γυναικῶν, ἕως πολλοὺς ἔποισαν τοὺς φεύγοντας· οἱ δὲ κακίοντες ἐνίκησαν μαχόμενοι τὸν δῆμον καὶ κατέστησαν τὴν ὀλιγαρχίαν. Aristoteles szerint ez a megarai demokrácia átazta és anarxia folytán pusztult el. Arist. Pol. VIII, 3.

ama diadalmasan visszatérő számfűzőtt egyének elhalálózásával, ha csak nem *δυναστεία* alapján, a mi hogy Megarában buza-mosb időn át fönnállott volna, ennek semmi nyomát sem találjuk a kútfőkben. Tény az, hogy Megara egész 375-ig Kr. e. folyton *ὀλιγαρχία* volt. Thukydides is ezt erősíti meg a maga negyedik könyvében, midőn azt mondja: *καὶ ἐς ὀλιγαρχίαν τὰ μάλιστα κατέστησαν τὴν πόλιν· καὶ πλείστον δὴ χρόνον αὕτη ὄπ' ἑλαχίστων γενομένη ἐκ στάσεως μεταστάσεως ἐξενέμεινεν.*¹⁾ Platon a «Kriton»-ban megdicséri Megarát Thebával együtt, mondván e két állam felől, hogy *εὐνομοῦνται γὰρ ἀμφοτέραι*²⁾ — a mit Platon nehezen mondott volna, ha azon időpontban, midőn a Kritont írta, Megarában tömeguralmi lett volna az államforma.³⁾

375-ben zendülés támadt, a mely a tömeguralom ellen volt irányozva: tehát ekkor 375-ben már a demokratiának életbe léptetve kellett lennie Megarában.

Az oligarcha-párt e támadása azonban sikerre nem vezetett. Diodoros tanuságtétele szerint leverte a zendülőket a nép. Sok emberélet esett ez alkalommal áldozatul.⁴⁾ Nem is birták ettől az időponttól fogva már többé megdönteni a demokratiát Megarában az oligarchák. Sőt az Artaxerxes békeje után egy reform-párt keletkezett, a mely az ősi családok befolyását végleg megsemmisítette: és így létre jött a demokratia Megarában minden fék nélkül. Fönn is állott az, egész az achai szövetség fénykoráig, midőn a megarai állam szintén ez utóbbihoz csatlakozott; 223-tól 172-ig a boiot szövetség kötelékébe lépett, ezután pedig ismét visszatért az achai szövetség kötelékébe:⁵⁾ hogy minő intézményeket vallott ez időkben magáéinak a megarai állam, kevésbé érdekelhet bennünket, mint ezen állam alkotmánytörténelme annak teljes függetlensége idejéből: ugyanazért csak is ez utóbbi mozzanatok jelzésére fogok e helyütt szorítkozni.

A demokratia idejében is fönnállott még a hagyományos lárom dór *φυλή*, az öt *κώμη* mellett: de politikai jelentősége aligha

¹⁾ Arist. Pol. VI, 15.

²⁾ Hol. Thucyd. IV, 74.

³⁾ Plat. Crit. 53.

⁴⁾ Diod. XV, 40.

⁵⁾ Diod. XX, 46; Plut. Demetr. Poliorc. 9: *τὴν αὐτονομίαν τῶ δῆμι.* Polyb. II, 43, XX, 6.

volt azok vérségi eredetének már ekkor. A Kr. e. 300-dik évből számos fölírat szállott korunkra a megarai alkotmányra vonatkozólag; e fölíratokat Lebas gyűjtötte össze, s ezek alapján azután Foucart irt tüzetesebben a megarai alkotmányról. Helyesen hiszi Gilbert, hogy azon intézmények, a melyeket ezek a fölíratok jeleznek, minden valószínűség szerént már a 300-dik évet jóval megelőzőtt ilőkben is fönnállottak: mert annak, hogy röviddel 300 előtt alkotmányváltozások történtek volna Megarában, a kútfőinkben semmi nyoma.¹⁾ Ha ismernők a Dicaeuidas Μεγαροκόξ-ját a maga egészében, és nem csupán töredékeit:²⁾ akkor jóval többet tudnánk Megara államszervezetéről; így azonban csak azt tudjuk, hogy a βασιλεύς a demokratia idejében is eponym közege volt még mindig az államnak, habár aligha terjedt az ő ügyköre egyébre, mint a vallásos szertartásokra és az ezekkel kapcsolatos közjogi mozzanatokra. A στρατηγός-ok, vagy mint a megarai fölíratok mondják, a στρατηγός-ok száma öt volt, tehát megegyezett a κώμη-k számával. Hogy azonban minden egyes κώμη egy-egy στρατηγός-t választott volna: ezt nem bírjuk a kútfőből igazolni.

Demetrios Poliorketes fölszabadította Megarát Kassandros héklyéből: ekkor a στρατηγός-ok száma 5-ről 6-ra emeltetett: de hogy a κώμη-k száma is 6-ra emeltetett volna, tán éppen Demetrios Poliorketes tiszteletére: ennek ismét semmi nyoma; Diodoros szavaiból:³⁾ και τιμῶν ἀξιολόγων ἔτυχεν ὑπὸ τῶν εὐπαθόντων ugyan nem lehet ilyesmire következtetni: pedig eskakis ez esetben lehetne bizvást oktani egybefüggésbe hozni a στρατηγός-ok számát a κώμη-k, és nem mint Foucart⁴⁾ mondja, a a φυλῆ-k számával.

Ez a két kifejezés is előfordúl a fölíratokban γραμματεὺς βουλαὶς και δάμου és azután egyszerűleg ekkép: γραμματεὺς τοῦ δάμου. Gilbert azt hiszi, hogy itt egy és ugyanazon közegről van szó: Foucart pedig külön két közeget vél fölismerhetni. Támpontja ép oly kevésbé van e részben a francia mint a német

¹⁾ Mittheil. d. deutsch. archzol. Inst. Athen 1883, 183. kvv. II. Gilbert II, 71. l.

²⁾ Müller: Fragm. Histor. Græcor. IV, 390. köv.

³⁾ Diod. XX, 46.

⁴⁾ p. 14. és Nro. 31.

tudósnak; a műveltség semmi esetre sem volt oly alantas Megarában, daczára az athéniek örökös élcelődéseinek, hogy két külön közege is ne tehettek volna szert e kicsi államban az írástudók sorából. — A souveraine népgyűlés δᾶμος — de egyúttal πῶλις is — gyakran tarthatott üléseket az állam felségjogainak ügykörében, a minthogy ez e feliratos kifejezésből is kitünhetik: δεδόχθαι τῆ βουλῆ καὶ τῷ δᾶμῳ, a mely formula az élénk tömeguralmi államoknál fordul elő leginkább. Hogy a βουλή vagyis államtanács, mely a folyó ügyeket intézte el és a néphatározatokat készítette elő, hány tagból állott, és minő alapon volt szervezve: erre nézve nincsen semmi adatunk; legfőlebb annyit sejtethetünk, hogy ezen βουλή 300 tagból állhatott a 4-dik század közepe táján: miután 343-ban Kr. e. Demosthenes tanuságtétele szerint makedoniai Fülöpnek egyik párthívét Megarában a τριακῶσιοι ítélte el.¹⁾ Valamint Athénben voltak prytanok, úgy Megarában is voltak oly közegek, a kik az államtanács ügyeinek vezetésére voltak hivatva. Megarában e közegeket így hívták: αἰσιμῶνται. Cauernél a 108-dik fölirat így hangzik: συναρχαὶ προσβουλευσάντο ποτὶ τὸ τοῦ αἰσιμῶνται (ς) (τῶν) βουλῶν καὶ τὸν δᾶμον. Hogy pedig ezen αἰσιμῶνται csakugyan az athéni prytanoknak felelhettek meg a megarai államjogban: e föltevésre támpontot azon körülmény nyújt, mely szerint a megaraiak egyik gyanmatában, Kalchedonban csakugyan hasonló tisztjök volt az aismnátáknak, a mint ezt Böekh a Corpus Inscriptionum Græcarum 3794-dik számából kiolvasta. Egyébiránt Aristophanes az Ἰχθυοφύλαξ-ben²⁾ szintén emlit ἄνδρες πρόβουλοι-kat; ha ezek alatt az αἰσιμῶνται-t értette: akkor nagyon valószínű, hogy a megaraiak alkotmánypolitikájára az athéni πρόβουλοι-féle reform volt némi kihatással, ha csak már előbb nem jöttek azon gondolatra, hogy tágabb ügykörrel ruházzák föl a βουλή ügykörét vezető közegeket, mint a minövel Athénben voltak fölruházva, még a sikeliak katastrophá előtt, a prytanok. Pausanias Megarában αἰσιμῶντων-t emlit és azt βουλευτηρίων-nak, tanácsházaknak nevezi; de ezenkívül emlit egy másik βουλευτηρίων-t

¹⁾ Demosth. XIX, 295: οὐ Περικλέης ἐπέριστα ἐνάγχος ἐν Μεγαροῖς ἐν τοῖς τριακῶσιοις, ὅτι πρὸς Φίλιππον ἀφίκετο.

²⁾ 756.

is, a melyben az államtanács — βουλή — tartotta a maga üléseit.¹⁾ Már maga az a körülmény, hogy az αἰσιμονόται külön középületben székelték, csak azt mutathatja, hogy jelentékeny volt az a tiszt, a melynek betöltésére választottak. — Ennyit tudunk csak és nem többet e kicsi államról, a mely bölcsészeket is szült Hellasnak, de tanfolyamra Athénbe küldte őket ez utóbbiak saját hivatásérzete: mert nem volt képes kellő alkalmat nyújtani nekik otthon magasabb kiképeztetésökre.

Sikyon hajdan dór monarchia volt; ennek bukásával a demokratia lépett életbe. De már a hetedik században fölülkerekedett az Orthagoridák tyrannisa s oly tetterős férfiak álltak egymásután a sikyoni állam élén, mint Orthagoras, Andreias, Myron, Aristonomos és Kleisthenes. Maga Strabon, az éleselmű buvár mondja felölök, hogy nagyon rátermett férfiak voltak, e sokat mondó jelzővel illetvén őket, hogy: ἐπιεικεις. A törvények uralmának alapján, bölcs mérséklettel uralkodtak a sikyoni állam fölött. A vidéki lakosokat ugyan arra kényszerítették, hogy juhbőrből készült ruházatban járjanak, nehogy a városba jöven a városiakkal összelegyedjenek egész a fölismerhetlenségig. Ez arra mutatna, hogy válfalakat igyekeztek e ruhakényszer által is emelni az állampolgárság különböző osztályai között — ámde ez merőben rendőri intézkedés is lehetett, szintűgy mint Athénben is hasonló czélból rendelték el a Peisistratidák a vidéki lakosok külön ruházkodási módját. Nagyjában véve pedig az Orthagoridák ép oly népnevelő szerepet vittek Sikyonban, mint a Peisistratidák Athénben.

Az Orthagoridák uralma után demokratia következett, de ez sem volt merőben nyers tömeguralom. Hogy minő szervezete volt ennek, tüzetesebben nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy sikyoni Kleisthenes halála után a nem dór eredetű szabadok — kik hajdan mint κατωναχοφόροι, majd mint καρωνηφόροι:²⁾ körülbelül ép oly viszonyban állottak a dór családokhoz, mint Spartában a heloták a spartiata állampolgárokhoz, és a kik Sikyonban az Orthagoridák népbarát uralma alatt politikai jogokat nyertek, most ezeket megtartották és egyenlő mértékben

¹⁾ I, 43. — I, 42. Descr. Gr.

²⁾ Theopomp. Athen. Deipnos. VI, 271, D; Poll. VII, 68.

vettek részt az állampolgári alapjogok gyakorlásában az eredetileg uralkodott dór családok ivadékaival. Ekkor nyerték vissza az ősi dór phylék is eredeti neveiket — körülbelül 60 évvel Kleisthenes halála után: így az Αιγυαλεις nevével viselő ősi dór phyle, melyet Kleisthenes gúnyosan Ἀργεῖλοι-nak, mintegy fejedelmeknek, népfőnököknek nevezett el, ismét a régi nevével kapta vissza, a mi aligha történhetett volna, ha nem jött volna létre a dór és nem-dór lakosság között, a teljes kibékülés. Lassanként azonban, úgy látszik, ez a demokratia némi szelidebb természetű oligarchiába ment át, a melyet a lakodaimonok 487-ben merevebbé tettek, szűkebbre szorítottak ugyan, de a mely mégis a maga egészében körülbelül 369-ig Kr. e. fennállott.¹⁾ — 366-ben sikerült végre Euphronnak megdönteni az oligarchiát, miután 375-ben a hason célra támadt zendülés leveretett.

Az a demokratia azonban, a melyet 369-ben Euphron életbeléptetett, némileg τυραννίς-szal volt öszvekötvé;²⁾ az állambatalom élén maga Euphron oly jogkörrel állott, a melynek jelzésére a kegyelet az ő halála után Sikyonban ezt a sajátyszerű címet alkalmazta: ἀρχηγέτης τῆς πόλεως. — Euphron alkotmányjogi intézkedéseiből csak annyit tudunk, hogy ő hozta be az öt στρατηγός hivatalát Sikyonba.³⁾ Στρατηγός-ok egyébiránt már előbb is lehettek Sikyonban, habár Herodot a mykalei csatában csakis egy sikyoni στρατηγός-t említ.⁴⁾ Hogy volt államtanács, — βουλή — is Sikyonban, ez kitűnik Pausanias azon helyéből,⁵⁾ a hol βουλευτήριον-ról beszél. Plutarchos βουλή στρατηγοροῦσα-t emleget.⁶⁾ Hogy a census, mely Euphron államcsinja előtt alapul szolgált a sikyoni πολιτεία-nak, mennyire volt képes a művelődés tényezőit túlsúlyra juttatni ezen kicsi — ügylátszik, achaii szellemben szervezett — államban, ma már

¹⁾ Herod. V, 68. — Plut. Malig. 50, Herod. 21; Xenoph. VII, 1, 44: ἐν δὲ τῷ Σικυῶνι τὸ μὲν αὐτοῦ τούτου (Euphronig) κατὰ τοὺς ἀρχαίους νόμους ἡ πολιτεία ἦν. — Hogy a lakodaimonok 418—7-ben szűkebbre szorították, l. Thueyd. V. 81: τὰ τ' ἐν Σικυῶνι ἐς ὀλίγους μάλλον κατέστησαν αὐτοὶ οἱ Ἀκαδιαῖμοι: ἐλθόντες.

²⁾ Xenoph. VII, 1, 44; VII, 3, 1, 12. Diod. XV, 70.

³⁾ Xenoph. VII, 1, 45.

⁴⁾ Herod. IX, 103.

⁵⁾ Pausan. II, 9, 6.

⁶⁾ Plut. Arist. 53. Aratos halálának, illetőleg gyászának ületéből.

nem állapíthatjuk meg: de hogy az Orthagoridák τῶραυνις-a nevelőleg hatott a sikyoni állampolgárságra: ennek bizonyítéka azon festőiskola, melyet Eupompos Sikyonban alapított,¹⁾ valamint az a gondozás is, a melyben a sikyoni állam a rajztanítást, mint kötelező elemi tantárgyat, már jó korán részesítette. Plinius tanúságtétele szerint Sikyonból terjedt el azután a rajztanítás a többi görög város-államokba. II. makedoniai Fülöp és Nagy Sándor korában már ismét tyrannosok uralkodtak Sikyon fölött; ugyanez történt a harmadik század első felében is; 251 előtt kevéssel Nikokles volt a τῶραυνις, de már neki közvetlen elődei kellett hogy voltak legyen a τῶραυνις-ban, mert midőn Aratos 251-ben Kr. e. Sikyont a τῶραυνις alól fölszabadította, visszahívta a sikyoni nép mind azokat, a kik a τῶραυνις idejében száműzettek, és ezek között voltak olyanok is, a kik nem kevesebb mint ötven évig sanyıldótek már ekkor számki-vetésben, tehát 251 előtt legalább is ötven éven át kellett már tartania a τῶραυνις-nak Sikyonban.²⁾ Aratos ösztönzésére belépett Sikyon az achai szövetségbe. Hogy minő intézményei voltak ezután e derék kis államnak: erre nézve már csakugyan igazán van Gilbertnek, hogy egyáltalán nem vagyunk tájékozva.³⁾

Miletos egyik fénylő góczpontja volt a görög művelődésnek már a hatodik században, midőn Athén még ugyancsak alant-as fokán állott a szellemi életnek. Nagynevű bölcészek éltek,

¹⁾ L. Grassberger, Erz. Unterr. Griech. I.

²⁾ Plutarchos szavai a τῶραυνις megállaudósulásáról nagyon érdekesek: Plut. Arat. 2: ἡ Σικυονίων πόλις, ἐπὶ τὸ πρῶτον ἐκ τῆς ἀκράτου καὶ Δωρικῆς ἀριστοκρατίας ὡσπερ ἀρμονίας συγχυθείσης εἰς στάσις ἐνέπεισε καὶ φιλοτιμίας ἀμαγωγῶν, οὐκ ἐπαύσατο νοσοῦσα καὶ ταρτατωμένη καὶ τῶραυνον ἐκ τυράννου μεταβάλλουσα. — Tehát ἄκρατος καὶ Δωρικὴ ἀριστοκρατία-nak nevezi ad normam ἄκρατος δημοκρατία a Sikyonban az Orthagoridák eltűzése után életbelépett államformát. Semmi esetre sem egyezik meg azonban a kifejezés Aristoteles fölfogásával az ἀριστοκρατία-ról. (L. alább.) Strabon (Geogr. 382) pedig ekkép fejezi ki magát a sikyoni alkotmányváltásokról: ἐτυραννίδη δὲ πλείστον χρόνον, ἀλλ' αἰ τοῖς τυράννοισι ἑπαικτικῶς ἄνδρας ἔργον.

³⁾ Gilbert (II, 82) egyszerűleg közli Plutarchos iménti szavait minden megjegyzés nélkül, és még azon kérdésekkel sem foglalkozik, a melyeket több mint félszázad előtt Tittmann látott szükségesnek beleszólni a maga sikyoni alkotmányvázlatába.

buvároltak, gondolkodtak és irtak itt Thales óta; itt Miletosban nyit meg az ion bölcészek tanfelekezetének megalapítása folytán a görög nép culturtörténelmének azon új korszaka, a mely ha be nem következik, az utóvilág legfőlegb a költészet és a művészet terén bámulhatná most Homer népét, de nem vezethetné vissza a nyugat-európai tudományfejlődés előzményeit annyi szakmában a görög szellemre. A bölcészek mellett a történetírás kezdetei is Miletosban tűnnek föl először a logographok, Hekataios és követőinek munkálataiban; e mellett az általános közművelődés is jó korán nagyot haladt már ez iparos város-államban. Maga Hippodamos a városépítő és politikai gondolkodó is Miletos szülőtte volt, hogy Aspasiát és magas műveltségű hölgytársait ne is említsem.

Mennyire tanulságos lenne tehát ránk nézve, ha Miletos alkotmánytörténelmét közelebbről ismerhetnők! Így azonban kénytelenek vagyunk beérni azon morzsákkal, a melyeket Aristoteles Πολιτικῶν-ja juttat nekünk e részben. Annyit mégis bátran elmondhatunk, hogy Miletosban a gondolatszabadságra nem nehezültek azon béklyók, a melyek azt az athéni demokrátiában oly sokáig, egész phaleroni Demetrios koráig lenyűgözve tartották: mert hisz különben nem nevedkedtek és nem is irhattak volna ott Thales, Anaximandros, Anaximenes, Hippon, Archelaos oly szabadon! Miletosban a gondolat e szabadságát azonban nem a nemzetségek uralma biztosította a társadalomnak. A város alapítójának Neleusnak utódai csakhamar annyira összebonyolultak egymással, hogy Epimeneset a nép αἰσομνήτης-szé választotta; ¹⁾ és ez az Epimenes azzal felelt meg a maga magasztos hivatásának, hogy megszüntette a Neleidák előjogait — Nikolaos Damaskenos szerint οἱ μὲν δὴ Νηλεΐδαί καταλύθησαν ὅδε.²⁾ Egy ideig az előkelő nemzetségek voltak

¹⁾ Conon Photiusnál Cod. 188. p. 139. Bekker. — Nicol. Damasc. frg. 54. a Frgm. Histor. Græc. ed. Müller, III, 308. Hogy Milet a Neleidák korában királyság volt, kiderül ez Conon idézett helyéből: ὑπὲρ τῆς Μιλησίων βασιλείας.

²⁾ Aristot. Pol. VIII (V), 5: ἐγίνοντο δὲ τυραννίδες πρότερον μᾶλλον ἢ νῦν καὶ διὰ μεγάλης ἀρχῆς ἐγγειρίζουσαι τισιν, ὅσπερ ἐν Μιλήτῳ ἐκ τῆς πρωταεῖας πολλῶν γὰρ ἦν καὶ μεγάλων κύριος ὁ πρότασις. Hal. c. Aristot. Pol. III, 13; Herod. I, 20; Polyæn. VI, 47.

ugyan — egy πρότασις alatt — politikai túlsúlyban: de már 630-ban Kr. e. Thrasybulos mint τύραννος lépett az állam élére. Thrasybulost még néhányan követték a tyrannisben: de a következő két emberöltőn át megbomlott az államhatalom. Véres pártbarczok dúlontak ekkor Miletosban, míg végre kimerült mind a gazdagok pártja — Πλουσις mint εταίματα Plutarchosnál, — mind pedig a közembereké a Χειρομάχα¹⁾ — és a miletosi nép — δῆμος — megerősödést nyervén a vidék hellenizált lakosságától, keresztül bírta vinni a gazdagokkal szemben azt, hogy a pártviszályok megszüntetésére Paros szigetéről hívtak választott bíróságot. Ez a választott bíróság azután az állam kormányát azon miletosi állampolgároknak ítélte oda, a kiknek földjeit az elpusztult vidéken a legjobb karban levőknek találta.²⁾

Ez körülbelül a hatodik század közepe táján történhetett, a midőn Phokylides dallotta a maga politikai verselményeit.

Phokylides virágzásának tetőpontját ugyanis Eusebios 537-re teszi. Ez állapotra azonban csakhamar τύραννις következett ismét, a τύραννις pedig demokrátiára vezetett, és ez a demokrátia főnn is tudta magát tartani Miletosban úgy a persauralom, mint az athéni symmachia idejében,³⁾ egész azon időpontig, a midőn a győzelmes Lysandros a demokrátiát Miletosban is oligarchiává változtatta. Oligarchia volt Miletos 334-ben is, midőn Nagy Sándor megrohanta; 313-ban Antigonos visszaadta Miletosnak az önkormányzatot; 258—248-ig Timarchos tyrannos volt Miletosban egyipti pártfogás mellett, de II. Antio-

¹⁾ Plut. Quest. Graec. 32. az ἀπειρασιαι hajókon gyűlésezéséről stb. szóló híradását Gilbert (II, 139) etymologiai mythos-nak nevezi. Lehetséges, de az ellenkezőt aligha czáfolják meg véglegesen az e részben megköszöntött philologizálásai Gilbertnek.

²⁾ Herod. V, 28—29; Duncker, Gesch. d. Alterth. II, p. 292. 3. — Phocyl. Bergk kiad. fr. 7: χρητῶν πλούτου μελέτην ἔχει πένονος ἀγροῦ — ἀγρον γάρ τε λέγουσιν Ἀμαλλεῖτις κέρας εἶναι. — Fr. 12: πολλὰ μέσοισι ἀριστα μέσος ζέλω ἐν πόλει εἶναι. Gilbert II, 140. megjegyzés nélkül csatlakozik Duncker hypothesiséhez: holott a középosztálynak Phokylides általi ilyetén fölmagasztaltatása épen nem vall a főnntebbi fölfogásra.

³⁾ Az 1874-diki Revue Archéol. 104—5. egy föliratra hivatkozik; (hasl. e. Lebas, Asie Min. 222: εἶδος τῶ δῆμου Μειλιησίων, γνώμη ἐπιστατῶν): ζεοπρότοι: a 4-dik században: εἰς ἐκατησίαν, ὃ δὲ δῆμος ἀκούσας βουλευσασαθα ὅπως κἀντα πράξῃσεται: κ. τ. λ. Gilbert II. 140.

chos ismét fölszabadította és teljes mértékben élvezhette ennek utána e fényes városállam a maga souverainitását, kevés megszakítással egész a római hódoltságig.

A demokratia idejében a *δημος*, illetőleg az *εκκλησια* méltó volt Miletosban államtanács — *βουλή* — is; ennek vezénylő bizottságát képezték az *επιστάται*. A tisztviselők köréből olvasunk *στρατηγός*-okról, *προξενός*-ról és oly közegekről, a melyeknek ez a czíme, hogy: *ἡρημένοι ἐπὶ τῆ φυλακῆ*.

Ez az utóbbi kifejezés egy föliraton fordul elő, melyet Dittenberger is fölvetett a maga gyűjteményébe.¹⁾ Ezek a *ἡρημένοι* azonban csak 135-ben kezdenek szerepelni a mi kútfőinkben, és abból, hogy az említett fölirat szerint a prytanokkal együtt adják át az elisi követeknek a *κρίσις περὶ χώρας Μεσσαονίως καὶ Λακαωναίως*; még aligha lehetne biztosan az ő tulajdonképeni ügykörükre következtetni. Hogy voltak *φυλῆ*-k Miletosban is, kitűnik az *Ἀσωτίς*-névből, a mely az egyik phyle államjogi neve volt; Lebas gyűjtötte feliratokban előfordúlnak még e phyle-nevek is: *Ἀκαμυντίς*, *Οἰνητίς* stb.²⁾ Az athéni *symmachia* idején a miletosi nép a miletosi phyléket az athéni phylék szerint nevezte el: a mi nem csak szerfölött nagy udvariasságra mutat, de arra is, hogy a magas műveltségű, ipartízó és kereskedő miletosi nép nem valami szerfölötti merevséggel ragaszkodott az ősi hagyományokhoz.³⁾ — A Branchidai kincset kezelő 6 *ταμῆοντες τῶν ἱερῶν χρημάτων* pedig, a mely közegekről a Corp. Inscr. Græc. emlékszik, azt mutatják, hogy súlyt fektettek Miletosban a közpénzek ellenőrzésére már mindjárt a kincstárnokok öszveállításának számbeli módozata által is, páros számban lévén ez utóbbiak.

Taras — vagy mint a rómaiak nevezték Tarentum — dór telepítvény volt, legalább társadalmának felsőbb rétegeire nézve. Alapításának éve Kr. e. 705-re esik és 272-ben Kr. e. szűnt meg független állam lenni, a római haderő csapásai alatt. Az a több mint négyszáz éves államélet, a mely e két időpont közé esik,

¹⁾ Dittenberger 240.

²⁾ Hasonl. e. Corp. Inscr. Græc. 2355.

³⁾ Ez sem törtött föl sem Gilbertnek, sem a miletosi alkotmány philolog buvárának Schmidtnek (De reb. publ. Milesiorum 1855) a maga érdekes kis értekezésében.

több tekintetben nagyon tanulságos. Még 518-ban királyság volt a nemzetségek politikai túlsúlyának alapján; a királyság megszüntével ugyanily alapon oligarchiává lett. Vitéz marczona bajnokok voltak e dór nemzetségek sarjai; folyton csatáztak a szomszéd népekkel: mert híven ősi hagyományaikhoz, kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogysem iparilag, kereskedelmi-
leg igyekeztek volna kimunkálni azon rendkívüli előnyöket, a melyekkel egy békésen munkás nép lankadatlan és művelt szorgalmával itt a tarasi öböl partjain maga az anyatermészet oly bőven kínálkozott. Pompás termőtalajuk, virányos, kövér rétjeik voltak, dús lombosított buja erdőkkel; ritka halfajok, osztrigák, drága kagylók, bíborfestő czélokra nagyban keresett puhányok kiapadhatlan mennyiségben özönlöttek feléjük a parti vizekben: ámde az ős dór nemzetségek ivadécai nem is hederítették a természetnek mind e kincseire. Az ősök durván egyoldalú cultusa, a vérgögg nem engedte, hogy hozzáfogjanak a munkához: elhanyagolták a földművelés, ipar, kereskedelem érdekeit és minden erejüket, minden idejüket csak egy czélra szentelték: a szomszédok leigázásának és kalászszállított szántóföldjeik, tulkoktól ellepett rétjeik elpusztításának. Hódítani is, ha tehet, de mindenestre rabolni a szomszédban: ez volt egyedüli politikájuk a nemzetközi kérdésekben. Így tartott ez egész 473-ig. Ekkor elvesztik a csatát az iapygok ellenében; halomra dől a dór nemesség a népöldöklés hevében; alig marad életben az előkelő nemzetségek fegyverviselő sarjaiból egyéb mint néhány hirmondó: a vérségi alapon szervezett oligarchia megkapta a kegyelemdőfést: az alkotmány válságot ér. Az életben maradott dór nemesség most minden áron siet megmenteni a saját maga számára, a mit csak lehet: belenyugosznak, hogy ezt elérhessék, még abba is, hogy az ő javaik hasznélvezetében Taras összes szegényei részesüljenek. Sőt beleegyeznek még a politikai jogok nagymérvű kitégítésébe is, elannyira, hogy Aristoteles *) méltán nevezheti az iapyg csata után bekövetkezett államformát *δημοκρατία*-nak — *σίον ἐν Τάραντι ἡττηθέντων καὶ ἀπολομένων πολλῶν γνωρίμων ὑπὸ τῶν*

*) Aristot. Pol. VIII (V), 3. — Diod. XI, 52. — Taras ősrégi királyai közül csak egynek a neve fordul elő Herodotnál: Ἀριστοπολιδίτης τῶν Ταραντίνων ὁ βασιλεὺς (III, 136).

Ἰαπόγων μικρὸν ὕστερον τῶν Μηδικῶν δημοκρατία ἐγένετο ἐκ πολιτείας. Hogy ezt közvetlenül megelőzőleg πολιτεία, vagyis censusra alapított államforma lett volna hónos Tarasban, mikép ezt Aristoteles mondja, ennek semmi nyoma egyéb forrásainkban. Aristoteles szövegének e helye nagyon is tömör: tehát nincs kizárva a lehetősége oly magyarázatnak, a mely szerint 473-ban az iapyg csata után azonnal a censusra alapított államforma korlátai közt léptették életbe először az állampolgári jogegyenlőséget, és csak azután, a persa háborúk bevégeztével, tehát pl. Kimon hadjáratai idejében, tárgult ki ez a censusra alapított államforma a teljes állampolgári jogegyenlőségen alapuló demokrátiává. Ugyancsak Aristoteles mondja, hogy a tarasiak átengedik haszonélvezetre javaikat a szegényeknek, csak hogy ez által biztosithassák a nép — illetőleg a sokaság — τὸ πλῆθος — jóakarátát a saját maguk számára; kétféle hivatalokat állítottak föl, minden ügykörre vonatkozólag, olyanokat, a melyeket sorshúzás útján töltenek be, és olyanokat, a melyeket választás útján töltenek be, — amazokat azért, hogy jusson belőlök a népnek ὁ δῆμος-nak is, emezeket pedig azért, hogy jobban menjen a kormányzat: καλῶς δ' ἔχει μιμῆσθαι καὶ τὰ Ταραντίνων ἔκσιναι γὰρ κοινὰ ποιοῦντες τὰ κτήματα τοῖς ἀπόροις ἐπὶ τὴν χρῆσιν εὐνοῦς παρασκευάζουσι τὸ πλῆθος. ἔτι δὲ τὰς ἀρχὰς πάσας ἐποίησαν διττάς, τὰς μὲν αἰρετάς, τὰς δὲ κληρωτάς, τὰς μὲν κληρωτάς ὅπως ὁ δῆμος αὐτῶν μετέχει, τὰς δ' αἰρετάς ἵνα πολιτεύονται βέλτιον.¹⁾ Később ez a demokratia még tágabb méreteket kellett hogy nyerjen az államjogban, vagy legalább a gyakorlatban: mert különben alig mondhatta volna Strabon, hogy Ἰσχυσαν δὲ ποτε οἱ Ταραντῖνοι καθ' ὑπερβολὴν πολιτευόμενοι δημοκρατικῶς.²⁾ Hogy miben állott tulajdonkép a tarasi alkotmánynak ezen Strabon szerint túlságosan demokratiai természete, erről fogalmunk sem lehet már manap: csak azt gyaníthatjuk, hogy ezen túlhajtottan demokratiai államéletnek össze kellett esnie Tarasban egg ily állam legnagyobb virágzásával: mert hisz különben egy oly avatott és éleselmű kritikus mint Strabon, aligha használta volna e kifejezést Ἰσχυσαν a főnebbi mondatban.

¹⁾ Aristot. Pol. VII (VI) 5. Ul. ö. Lorentz, De civitate veterum Tarentinorum 1833.

²⁾ Strab. Geogr. 280.

A törvényhozó hatalmat Tarasban ugyanazon souveraine népgyűlés — *ἀλιεία* — gyakorolta, a mely egyúttal — miként a dór államokban egyebütt is — a felségjogok letéteményese volt a nélkül, hogy annyira beleavatkozott volna a folyó ügyek vezetésébe is, mint pl. az athéni *ἐκκλησία*. A kormányzat élén állott a *στρατηγός*, a ki nemcsak a hadügy, de az összes fontosabb államügyek vezetésére volt hivatva. A törvények uralma fölött ephorok — *ἔφοροι* — örködtek; a közigazgatási tisztviselők közül Cauer fölirati gyűjteményében ott találjuk a *πολιτάνομοι*-t, az *ἄρισται*-t, a *σπαγέρται*-t, a kiknek ügyköréről azonban csak hozzávetőleges fogalmaink lehetnek egyéb görög államok nyújtotta analogonok szerint.*) Fontosabb ennél az, hogy a néphatározatok ugyane feliratok szerint *ἐν καταλήτῳ ἄλιᾳ* hozatnak: a mi arra látszik utalni, hogy épen nem sűrű egymásutánban tartattak Tarasban a souveraine népgyűlések, hanem csakis hosszú időközökben és ezenkívül csakis rendkívüli alkalmakkor. Voltak Tarasban *πρότανις*-ok is, a mint hogy volt ott *πρωτανείον*, de hogy a *πρωτανεία* ügyköre mire vonatkozott, ezt egyáltalán nem birjuk tisztán, világosan megerteni szűkszavú forrásainkból. Valószínűleg birói tisztet gyakoroltak az államtanácsossal — *βουλή* — egyútt; ez a *βουλή* volt a tulajdonképeni kormányzó államtanács, tehát nem csupán az ügyek előkészítője és a folyó ügyek eligazítója, mint a *βουλή* Athénben; a tarasi *βουλή* még a háború és béke kérdéseiben is döntött, legalább a korábbi időkben. Valószínűleg azon időközben, a mely az iapygok csatájától egész a demokratia életbeléptetéseig terjedt, vagyis akkor lehetett a *βουλή* ily nagymértékű jogkörrel fölruházva, midőn Taras még censusra alapított *πολιτεία* volt.

Tarasban jelentékeny fokon állhatott a szellemi műveltség: hisz különben aligha bírta volna magát egy oly bölesész és matematikus, mint Archytas oly sokáig az állam élén föntartani. Hétszer választották őt egymásután *στρατηγός*-szá, a mi a tarasi államjog nyelvén annyit jelentett, mint államfő: daczára annak, hogy a törvény értelmében az, a ki a *στρατηγός* állást betöltötte, csakis egy évig maradhatott ezen legfőbb hivatalban,

*) Cauer I, 95, I 8; II, 6. Hl. a. Gilbert Griech. Staatsalt. II, 246. A *πολιτάνομοι*.

és az év leteltével στρατηγός-szá újra meg nem választathatott. Úgy látszik, tehát, hogy a tarasi nép Archytas kedvéért módosította a törvényt, vagy legalább határozatilag kivételt tett Archytasra nézve.¹⁾ Taras művelődésére kétség kívül befolyással volt a pythagoreiosi szövetségnek közelsége; magát Archytast is a pythagoreiosok közé számítják kütfőink. Erre vall az ő nagy matematikai hírneve is: mert bármennyire elhomályosítja a Pythagoras tanítványai bölcsészetének emlékezetét a kényelmeskedő kritika szemében az a sokféle túlzás, alakoskodás, sőt babonás mese, a mely a neopythagoreiosok irodalmi szereplése folytán Pythagoras tanítványainak nevéhez fűződik: azt az egyet soha nem vonhatta kétségbe még a hellen autochthon kulturát hirdető philologok orthodoxijának legkiesinylőbb kritikái eljárása sem, hogy az összes görög bölcsészeti tanfelekezetek és szövetségek közt a pythagoreiosok érték el a legmagasabb fokot az alexandreiai időkkel megelőzőleg, a matematika művelésében. Archytas azonban nemcsak matematikus volt: de politikai gondolkodó is; és ha igaza van is Gruppének, midőn a Stobaiosnál Archytas neve alatt szereplő politikai töredékeket későbbi gyártmányoknak nevezi: ezzel még koránt sincs kimutatva, hogy Archytas csakugyan nem írt volna az államról, a mit pedig kütfőink határozottan állítanak.²⁾ Archytas Platon tanítója és barátja volt; Platon pedig köztudomás szerint 430-ban született Kr. e. Ez a kortani körülmény elejét látszik venni azon föltevésnek, hogy maga Archytas lehetett volna értelmi szerzője azon socialisticus rendszabálynak, a melyet a tarasi nép előkelői, vagyonos rétegei is elfogadtak Aristoteles fönn idézett szavai szerint a tarasi szegények javára. Ha Aristoteles szavai úgy értendők, mint föntebb vettük, hogy t. i. mindjárt az iapygoktól szenvedett vereség után léptették életbe ama socialistikus rendszabályt: hát akkor csakugyan nem is lehetett 473-ban vagy pár évvel 470 után értelmi szerzője annak az az Archytas, a ki a 430-ban született Platonnak tanítója és barátja volt. Aristoteles

¹⁾ Diog. Laert. VIII, 4, 79: καὶ δὲ ἐπὶ τῆς τῶν πολιτῶν ἐστρατηγήσεσσι (Ἀρχύτας), τῶν ἄλλων μὴ πλέον ἑαυτοῦ στρατηγούστων διὰ τὸ κωλύει τὸν νόμον.

²⁾ Művei közel — a Stobaios által kivonatoltakat értem — a Περὶ νόμου καὶ δικαιοσύνης és a Περὶ τῆς ἡθικῆς παιδείας foglalkozhattak tüzetesebben állami és társadalmi problémákkal.

szavai azonban megengednek oly értelmezést is, a mely szerint az említett socialistikus rendszabály nem akkor, hanem valamivel akár egy vagy másfél évtizeddel később következett be: és ez esetben, tekintve, hogy Archytas, kinek halálát a tengeren Horatius *) oly szépen énekelte meg, roppant magas életkort ért el, — mondom ez esetben épen nincs kizárva annak a lehetősége, hogy Archytasnak csakugyan része volt amaz emberszerető rendszabály hozatalában. Hisz a pythagoreiosok köztudomás szerint nagyon közel állottak úgy az elmélet, mint a gyakorlat terén az ily socialistikus rendszabályokban nyilvánuló emberszeretethez, és Archytas, Aisaras vagy Aresas tanítványa, a ki maga is pythagoreios bölesész volt, bizonyára hű fogott maradni amaz emberszerető tanokhoz még a gyakorlati politikában is. Hasonló lehetőség, sőt — a mennyiben chronologiai akadály e részben még kevésbé mutatkozik — még nagyobb valószínűség áll fenn azon alkotmányjogi intézkedésre is, a mely szerint Tarasban kettős hivatalok állítottak föl: egyik kategoriát sorshúzás útján, a másikat pedig választás útján töltötték be. Ha valaki azt állítaná, hogy e reform életbeléptetése már az Archytas politikai szereplésének idejére esik: én a kútfőinkből egyáltalán nem tudnék egy ilyen föltevésnek határozottan ellentmondani. Sajnos, hogy Aristoteles Archytast a maga Πολιτικά-jában csak ott említi, a hol bizonyos gyermekjátékról van szó: ki tudja, hányszor lappang mégis Archytas egyik vagy másik politikai vagy társadalmi tana azon tívecz meg azon ἔνιοι alatt, a mely kifejezések mögé Aristoteles a szerző nevét elbujtatja. Azt, hogy Archytasnak tulajdoníthatni az alsó-italiai hel-lenek szövetségének megalapítását: már Mazocchi gyanította. Valószínűleg Archytas magasztalt államférfiúi érdemeinek tulajdonítható azon nagyfokú erőgyarapodás is, a melyet Taras az Archytas stratégiáján innen eső időkben mutat. Virágzó kereskedése, hírneves, keresett ipara volt Tarasnak az V. század végével és az egész IV. századon keresztül; 30,000 gyalogost és 3000 lovast birt ez a kicsi állam Archytas politikai szereplése óta sikra szállítani, e mellett jelentékeny volt hajóhada is. Később azonban Tarasban is bekövetkezett a hanyatlás: a nagy jólét az

*) Horat. Od. I, 28.

erkölcsök elpuhulását, a fényűzés túlkapásait vonta maga után : zsoldos csapatokra bízta a város-állam védelmét, és hogy men-
nél többet mulathassanak a hajdan erős tarasiak, annyira meg-
szaporították Strabon szerint ünnepeiket, hogy az esztendő-
ben több volt az ünnepnap, mint a munkanap.¹⁾ Agathokles
korában, mind ezek daczára fönn tudta tartani Taras a maga
demokrátiáját teljes épségben, szintúgy Pyrrhos hadjáratai alkalmából : a minthogy a IV. században ugyancsak meg tudott vívni
a III. Archidamos spartai király lucanjaival,²⁾ nemkülönben az
epeirosi Alexandrosszal és a spartai Kleonymossal is.³⁾ 272-ben
került Taras az oligarcha-pártiak árulása folytán római kézre ;
Hannibalhoz csatlakozott ezután, de 209-ben Fabius újra meg-
hódította.⁴⁾

Ez alkalommal gyászos sors érte Tarast ; összes állampolgárait rabszolgákkul adták el a rómaiak. 122-ben Kr. e. pedig
Taras megszűnt még e nevet viselni is : Neptunia névvel római
gyarmat lett.⁵⁾

Syrakusát, a nyugati hellenségnek e nem kevésbé hatalmas
mint fényes góczpontját korinthosi gyarmatosok alapították. 694
körül úgy tűnik föl a történelemben mint a γαμόροι vagy γεωμέ-
ροί-nak nevezett földbirtokosok oligarchiája. E γεωμέροί-k tel-
kei — κληροί — nem voltak rabszolgák művelése alatt, hanem adó-
zásra, illetőleg, mint mi mondanók, némi robotra kötelezett, félig
szabad parasztok voltak — Κυλλόριοι Herodot. — Κυλλικυριοι
Hesych. — Καλλικύριοι Phot. és Suidas — Κυλλικυριοί: Etymol.
Gud. p. 165.⁶⁾ — tehát ezek voltak azok, a kik ama — mint

¹⁾ Strab. Geogr. VI, 3: ἐξίσταται δ' ὕπερον τροπή διὰ τὴν εὐδαμονίαν, ὥστε τίς πανδήμιος ἐορτῆς πλείους ἀγεσθαι κατ' ἔτος παρ' αὐτοῖς ἢ τὰς ἡμέρας.

²⁾ Diod. XVI, 61 kvv. Plut. Quest. Græc. 42. Plut. Pyrrh. 13.

³⁾ Strab. Geogr. 280. Liv. VIII, 24. Diod. XX, 104. Diod. XXX, 70.

⁴⁾ Liv. per. XV: Victis Tarentinis pax et libertas data est. — Liv. XXVII, 15. Plut. Fab. 22.

⁵⁾ Strab. Geogr. 281. — Vellej. Paterc. I, 15. 4. Taras több figyel-
met érdemelne, mint a mennyiben eddig buvársaink részeseítették. Mommsen
meglehetősen igazságtalanul bánik el vele. — Lorentznek a De civitate
veterum Tarentinorum című föntidézett, már ósdi értekezésén kívül alig
foglalkozott vele tüzetesen valaki. Gilbert pedig 15 sorban végez e neve-
zetes görög állammal.

⁶⁾ A mely helyütt valószínűleg akrisiával nem csak a halottakkal és

mi mondanók — nemesi jószágokon a földművelés munkáját végezték. Harcias erkölcsökben éppen nem szűkölködtek a gamorok vagy geomorok; meghódították Kamarinait, Kasmenait, Akrait; messze kitalták örökös csatározásaik közben a syrakusai állam határait. 494-ben Kr. e. történt, hogy a gamorok ezen oligarchiája megdőlt. De hogy 494 előtt csakugyan a gamorok kezében volt a syrakusai államhatalom, ez kitünik a parosi márványtábla¹⁾ ezen szavaiból: ἄρχοντας Ἀθῆνῃσιν μὲν Κριτίου τοῦ προτέρου, ἐν Συρακούσαις δὲ τῶν γεωμόρων κατεχόντων τὴν ἀρχήν. Ez a Kritias 596-ban vagy 591-ben volt Athénben eponymos archon. — 494-ben — és nem, mint Gilbert mondja, 500 előtt — a geomorok oligarchiáját egy zendülés buktatta meg, a melyre egy szerelmi kaland szolgáltatott okot, de a mely szerelmi kaland nem kevésbé volt szennyes természetű²⁾ mint Athénben a Harmodios- és Aristogeitoné. A nép — δῆμος — szövetkezett a kvilyriakkal és ez utóbbiakat állampolgári jogokban részesítette, a geomorokat elűzte és így megalapította a demokraciát már oly időben, midőn Athénben is néhány év óta állott még csak fönn a Kleisthenes demokraciája. Plutarchos szerint³⁾ ἐκ τούτου στασιάζοντες ἐπὶ συμφοραῖς μεγάλας τὴν ἀρίστην πολιτείαν ἀνέτρεψαν. Photios⁴⁾ szerint: ἐν Συρακούσαις τινὲς ἐκλήθησαν, οἱ ἀντὶ τῶν γεωμόρων μέρος καταλαβόντες τοῦ πολιτεύματος. Dionysios Halikarnassios meg így szól: καὶ τὰ τελευταῖα ἐν Συρακούσαις οἱ γεωμόροι πρὸς τῶν πελατῶν ἐξηλάθησαν.⁵⁾ A geomorokat egyébiránt nem sokára ezután ismét visszafogadták a syrakusai állampolgárság kötelékébe: ha nem előbb hát akkor, midőn Gelon — 491 óta tyrannos Gelában — győzelmes hadjáratban vezette vissza a geomorokat Kasmenaiából Syrakusába. Rendkívüli alak ez a Gelon Syrakusa, sőt az összes hel-

penestákkal, hanem még az athenei thetekkel is hozatnak párhuzamba. Gilbert (II, 243 köv. ll.) éppen nem meríti ki a tárgyat, jöllehet már előtte Holm (Gesch. Sicil. I) egyengette az utat.

¹⁾ Marm. Par. 37.

²⁾ Aristot. Pol. VIII (V) 4.

³⁾ Plut. Præc. gerend. reipubl. 32, 17.

⁴⁾ Photi. v. Κιλικῆριοι.

⁵⁾ Dionys. VI, 62. — Herod. VII, 155: μετὰ δὲ τούτου τὸ εὖρημα τοῖς γεωμοῦσι καλεομένοις τῶν Συρακουσίων ἐκπισθέντες ὑπὸ τοῦ δήμου καὶ τῶν σφετέρων δουλιῶν, καλομένων δὲ Κυλλυρίων.

lenség történetében. Nem vagyunk ma már képesek tisztán, világosan meghatározni az általa gyakorolt hatalomkör államjogi természetét: de annyit lehetetlen meg nem értenünk a kútfőkől, hogy Gelon nem csak diadalmas hadvezér, nem csak szerencsés hódító volt, de oly államfő is, a ki egészen regenerálta a syrakusai társadalmat és e mellett még magasztos stylben tudta hátra hagyni az utókorra az ő uralkodói kötelességérzetének emlékezetét. Mindenek előtt legalább is megháromszorozta ő a syrakusai állampolgárok számát: és ugyan az által, hogy Kamarina összes szabad lakosait, a gelai állampolgárságnak mintegy felét és azon fölül Megarának és Euboiának összes előkelő állampolgárait — *παρχεις* — betelepítette Syrakusába és ott állampolgári jogot adott valamennyinek.¹⁾ Megarából, Euboiából azonban csakis az előkelőket érte ez a szerencse: e két város demosát rabszolgákká adatta el ugyanez a Gelon.²⁾ Gelon nagy szolgálatot tett az emberiség jövőjének, midőn 480-ban, vagy talán már 481-ben — mint Holm sejtí — tönkrevverte Himeránál a carthagóiak ropant haderejét, és e győzelem után föltétlenül kötötte ki az ellenféllel, a carthagóiakkal szemben, hogy ezek jövőre az emberáldozatoktól tartózkodjanak. De lélekemelő benyomást tesz az ő alakja más tekintetben is. Rettenetes volt az ő hatalma, diadalaról diadalará hágott, nem volt sehol senki, a ki az ő erejének ellenállhatott volna: és ő mégis alávetette magát a törvények uralmának, önként, a saját jószántából, még pedig aligha nem esábitóbb viszonyok közt, mint modern időkben maga Washington. Nem végeztette ki ő a saját önkényéből azokat, a kik ellene összeesküdtek: a souveraine népgyűlésre bízta, hogy ez biráskodjék fölöttük.³⁾ Megengedte a fegyverviselést még az *εκκλησία*-ban is az összes syrakusaiaknak, és ő egymaga minden fegyver nélkül, minden kíséret nélkül jelenik meg az *εκκλησία*-ban, hogy önként feleletre vonassa magát viselt dolgaiért.⁴⁾

¹⁾ Herod. VII, 156; Diod. XI, 25.

²⁾ Diod. u. o. — Holm I, 202—414 kvv. 11.

³⁾ Aelian. Var. Histor. XIII, 36 stb. Diod. XI, 26; lásd szerző művét: Die Demokratie I, 58, 615; Holm. Gesch. Sicil. I; Siefert, Gelon Tyrann von Gela u. Svrakus 1867.

⁴⁾ Diod. XI, 26; Ael. Var. Hist. XIII, 36. A miket Holm a „Revue Historique” 1885. júninsi számában idézett művem ellen Gelonra vonat-

478-ban hűnyt el Gelon. Utána a hatalomban fivére Hieron következett; hogy minő államjogi jogezimen? e felől kütfőink egyáltalán nem értesítenek. Hieron félt a belzavargásoktól: ezért vagy 5000 syrakusai állampolgárt Katanéba telepített át. Nem esoda, ha a Gelon rohamos áttelepítéseinek Syrakusa társadalmában nem maradt el a visszahatása.

Hieron tíz éven át uralkodott a szellemi művelődés előnyére.¹⁾ Nem volt ily szerencsés a harmadik fivér, Thrasybulos. Ez is megkísérelte magához ragadni a tyrannist: de csak tíz hónapig volt képes magát az uralomban föntartani. Ekkor elűzte őt a nép. Nem a saját erejéből, de támogatva Gela, Akragas, Selinus, Himera népe által.

Most, 466-ban életheleptették a demokrátiát Syrakusában. Ámde az a demokrácia, a melyről itt szó van, épen nem enlékeztet azon jogtágitó demokrátiára, a melyet Ephialtes reformja 462-ban avatott föl Athénben. A 466-ban létrejött syrakusai demokrátiának első actusa mindjárt az volt, hogy kizárta a syrakusai állampolgárságból azt a sok ezer kasmenait, kamarinait, gelait, megarait, euboioit, a kiket Gelon állampolgárokül telepített volt át Syrakusába.²⁾ Ezzel egyidejűleg előzte ez az alkotmányozó *ἐκκλησία* a syrakusai gyarmatosokat Katanéből és Inessa-Aitnébe telepítette át őket; a Gelon előtt már állampolgári joggal birtakat visszahelyezte régi birtokaikba, úgy a syrakusai állam területén, mint az összes *symmachiában* és a Gelon által állampolgári joggal fölruházottakat Messanában telepítette le.³⁾ Nagyon conservatív alkotmányjogi programmal indult tehát meg ez a tömeguralom.

közölg fölhoz, azokra válaszoltam már egyebütt. (Hasl. «Ung. Rev.» 1886.)

¹⁾ Aristot. Pol. VIII (V), 12; Diod. XI, 38.

²⁾ Diod. XI, 68, 71, 72, 73. Holm I, p. 251—2. Diod. XI, 68: οἱ δὲ Συρακοῦσαι τοῦτον τὸν τρόπον ἐλευθερώσαντες τὴν πατρίδα τὰς μὲν μισθοφόρους συνεχώρησαν ἀπελθεῖν ἐκ τῶν Συρακοῦσων, τὰς δὲ ἄλλας πόλεις τὰς τυραννομένης ἢ προσηρᾶς ἐγαύσας ἐλευθερώσαντες ἀποκατέστησαν ταῖς πόλεις τὰς δημοκρατίας. ἀπὸ δὲ τούτων τῶν χρόνων εἰρήσην ἔργουσα πολλὴν ἐπίδοσιν ἐλαψὲ πρὸς εὐδαιμονίαν καὶ διερούλαζε τὴν δημοκρατίαν ἐπὶ σχεδὸν ἑξήκοντα μέχρι Διονυσίου τυραννίδος.

³⁾ Hermog. Schol. Arist. Pol. VIII (V) 12, Diod. XI. 66—76; Holm. Sicil. I, 249. kvv. II. Thucyd. VII, 55.

454-ben Tyndarion kísérel meg némi államcsínyt, hogy a legfőbb hatalmat magához ragadhassa, de nem sikerül neki a mérnyelet. Leverik és éltével lakol. Ekkor behozzák, tán az athéni ostrakismos példáján lelkesülve, a *πεταλισμός* intézményét az alkotmányt veszélyeztethető állampolgári kitiűdőségek eltávolítására. Azonban nem sokáig marad ez intézmény érvényben: mert a kiválóbb politikai szereplők majdnem mind visszavonulnak a közelettől, esakhogy magukat a *πεταλισμός*-tól megkímélhessék. Hatályon kívül helyezik tehát ¹⁾ pár év múlva, és így ez a tömeguralom már a maga keletkezésének természeténél fogva is arra lévén utalva, hogy a vérségi kötelékekre mennél nagyobb súlyt fektessen, mindinkább tért kezdett engedni az ősrégi előkelő nemzetségek politikai túlsúlyának, el annyira, hogy az athéni invasio idején — mint Thukydidésből ²⁾ látjuk — a *προστάτης τῶ δῆμου* Athenagoras arra érzi magát indíttatva, hogy a syrakusai *ἐκκλησία* nyílt ülésében ugyancsak kemény leczkét adjon a jeunesse doréának, a mely minden érdem, minden tanulmány nélkül, sőt minden készületség nélkül igényeket mer vada formálni az állam legfontosabb hivatalaira. 412-ben fényes diadalt aratnak a syrakusai tömeguralom seregei — Herakrates honfitársai az athéni invasio hadereje fölött: e győzelem folytán alkotmányválság áll be — a mérsékelt tömeguralom — *πολιτεία* — valódi *δημοκρατία*-vá tágul; behozzák a sors-húzást a hivatalok betöltésére, leomlik minden választó fal az állampolgárok közt, megszűnik minden előjog — csakis a hadvezéri állás képez ezentúl is némi kivételt, a mennyiben — mint Diodoros mondja, a *στρατηγός*-okat ezentúl is a legelőkelőbb családok sarjai közül választják.³⁾ Aristoteles a maga *Πολιτικά*-jának VIII. könyvében ekkép nyilatkozik e jogtágító reformról: *καὶ ἐν Συρακοῦσις ὁ δῆμος αἰτίας γενόμενος τῆς νίκης τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς Ἀθηναίους ἐκ πολιτείας εἰς δημοκρατίαν μετέβαλεν.* Mint Diodorból látjuk, e reform értelmi szerzője Diokles volt: *Διοκλῆς ἔπεισε τὸν δῆμον μεταστῆσαι τὴν πολιτείαν εἰς τὸ κλήρω τὰς ἀρχὰς διοικεῖσθαι,* — de Diodor nyomban hozzá teszi azt is, hogy

¹⁾ Diod. XI, 86, 87; Hesych. v. *πεταλισμός*.

²⁾ Thucyd. VII., 55, a hol a syrakusai állam már *δημοκρατία*-nak nevezetik.

³⁾ Diod. XIII, 34 kvv. 11.

nygancsak az ő, már t. i. Diokles indítványára egy codificáló bizottság küldetett ki, hogy szerkeszsze össze kritikai alapon a régi törvényeket és pótolja azt, a mi belőlök hiányzik, új törvényekkel, már t. i. törvényjavaslatokkal a kor igényeihez képest: ἐλέσθαι δὲ καὶ νομοθέτας εἰς τὴν πολιτείαν διατάξαι καὶ νόμους καινοὺς ἰδίᾳ συγγράψαι. A codificatio megtörtént, Diokles javaslatai elfogadtattak, törvényerőre emeltettek és — habár rendkívül szigorúak voltak is büntetőjogi szakaszaikban — annyira beváltak, hogy még századok múlva is érvényben maradtak a syrakusai államban, sőt recipiáltattak egyéb görög államok részéről is, és ott szintén érvényben maradtak egész a római hódoltságig. Erről is Diodor értesíti az utókort: πολλὰ γὰρ τῶν κατὰ τὴν νῆσον πόλεων χρώμεναι διατέλεσαν τοῖς τούτοις νόμοις, μέχρι ὅτου πάντες οἱ Σικελιώται τῆς Ῥωμαίων πολιτείας ἡξιώθησαν.¹⁾

A syrakusai demokratia alkotmányát ez időkből tüzetesebben nem ismerjük. Némi világot vetnek azonban annak természetére a következő adatok. Az állampolgárság három phylébe volt beosztva, a mely phylék dór eredetűek voltak ugyan és eredetileg vérségi köteléken alapultak, az ötödik század vége felé azonban a jelölőségeket minden valószínűség szerint már teljesen elvesztették és csakis topographiailag határolt közigazgatási kapcsolatoknak voltak tekinthetők. Hogy azonban az athéni invasio alkalmával még államjogi érvénynyel birtak, ez kitűnik Plutarehos «Nikias»-ának azon helyéből, a melyben az mondatik, hogy az állampolgárok névjegyzékei Syrakusában a phylék szerint voltak berendezve.²⁾ Hogy ezen három phyle Nikias idejében bármiféle genealogiai vonatkozással bírt volna: ennek sehol semmi nyoma. Fölülletes tanulmányozók legfőlebb Cicero egy helyére alapíthatnának egy ily fölvetelt, nevezetesen a Verres elleni II. beszéd azon helyére, a hol az mondatik, hogy az ἀμφίπολος választása «ex tribus generibus» történt.³⁾ Alapos kritika azonban Cicerónak ezen épen nem találó államjogi műszó-fordítására nem fog súlyt fektetni, és csak sajnálni lehet az

¹⁾ Diod. u. o.

²⁾ Plut. Nic. 14.

³⁾ Cic. Verr. II, 51.

államjogi szabatosság szempontjából, hogy Cicerónak e műszófordítását Gilbert és Holm egyiránt minden megjegyzés nélkül hagyják.¹⁾

A syrakusai állampolgárok összesége vagyis a nép, a maga felségjogait souveraine népgyűlésen — *ἐκκλησία* — gyakorolta. Ez *ἐκκλησία* körülbelül 412 előtt a strategosok, 412 óta pedig az archonok vezetése alatt állott. Tehát nem a *προστάτης τοῦ δήμου* volt az előlülő, mint Kortüm állította.²⁾ Ezen souveraine népgyűlés helyezte be a parancsnokságba *στρατηγός*-okat, és ugyancsak ez az *ἐκκλησία* mentette föl őket egy vagy más parancsnokságtól. Az *ἐκκλησία* bíraskodott minden államellenes büntettek, s határozott a béke s a háború fölött; ez kötött szerződéseket és frígyet³⁾ a külállamokkal. Hogy minő ügyköre, illetőleg jogköre volt a *προστάτης τοῦ δήμου*-nak, nem derül ki kütfőinkből. Tittmann Thukydides VI. könyvének egyik helyére támaszkodva⁴⁾ azt hitte, hogy e *προστάτης*-nek hivatása volt a gyűlésen felszólalni, valahányszor ezt a kormányzat érdeke úgy kívánta. Ugyancsak Thukydides VI. könyvéből látjuk azt is, hogy a syrakusai *ἐκκλησία*-ban bármely pillanatban jelentkezhetett a szólásra kivétel nélkül minden állampolgár: így tehát egyáltalán nem vagyunk képesek megérteni azon ügyrendi megszorítás lényegét, a melyre Plutarchos két helyütt is czéloz.⁵⁾ — Az *ἐκκλησία* mellett ott állott az államtanács — *βουλή* — is, és erős része lehetett ennek magának az államügyek intézésében, nem csak előkészítésében is, miután Thukydides a syrakusai államtanács tagjait a maga VI. könyvében ekkép nevezi: *οἱ ἐν τέλει: ἕντες*, oly államjogi kifejezés,⁶⁾ a mely mindig többet tartalmaz a merőben probuleutikus ügykörnél. 412 előtt az államhivatalok betöltéséhez föltételül bizonyos képesítvény, valószínűleg bizonyos életkor kívántatott; Thukydides legalább erre látszik utalni.⁷⁾ A *στρατηγός*-ok száma az athéni invasio alkal-

¹⁾ Gilbert II, 255. Note 2, és Holm Sicil. I, p. 418.

²⁾ Kortüm, Zur Gesch. d. hell. Staatsverfass. p. 147.

³⁾ Thucyd. VI, 39, 73, 103; Diód. XI, 52; XIII, 91.

⁴⁾ Thucyd. VI, 35.

⁵⁾ Thucyd. VI, 32, 41; Plut. Apophth. és Dionys.

⁶⁾ Thucyd. VI, 39; Coll. VII, 73.

⁷⁾ Thucyd. 38—39.

mával 15-re rügött, később 3-ra szállították le; 412 után ismét majd fölemelték, majd leszállították.¹⁾ A στρατηγός-ok nyáron léptek hivatalukba.²⁾ A hopliták phylék szerint voltak besorozva.³⁾ A στρατηγός-ok alatt álló alparancsnokok a gyalogságnál voltak a χιλίαρχοι, a lovasságnál a ἑπαρχοι.⁴⁾

405-ben történt, midőn a háború a carthagóiakkal még javában dühöngött, hogy Dionysios, a ki nagy népszerűsége tett szert az által, hogy Daphnaiost és bankártársait a népbíróság elé hurezolta,⁵⁾ στρατηγός αὐτοκράτωρ-*r*é választotta magát, és testőrség tartíthatására is engedélyt adatott magának: a mire azután magához ragadta a legfőbb hatalmat, és fönn is tudta magát tartani a τυραννίς-ban egész 367-ig.⁶⁾

Dionysios τυραννίς-*át* nagyon ferde világitásba helyezik a történetírők; igen, mert nem fektetnek súlyt két nevezetes mozzanatra. Először arra, hogy, a mint külföinkből az elfogulatlan államtudományi kritika meggyőződhetik, Dionysios, a mennyire csak egy τύραννος-tól kitelhetett, a törvények uralmának helyreállítására és biztosítására törekedett az alkotmányos formák lehető épségben tartása mellett; és másodsor arra, hogy Dionysios hosszú uralkodásának egész ideje alatt ép oly leleményesen a mint egész kedvteléssel, ügyszólván rendszeresen, dolgozott azon, hogy az állampolgári jogegyenlőségre nehezéd akadályok elháríttassanak. Dionysios nemcsak nem gátolta meg, hogy rendszerint ἐκκλησία tartassék, nem csak nem akadályozta meg, hogy ebben az ἐκκλησίᾳ-ban szabadon vitatkozhassanak és határozhassanak is az állampolgárok úgy a háború és béke, mint más ügyek fölött:⁶⁾ Dionysios még akkor is tiszteletben tar-

¹⁾ Thucyd. VI, 72, 73; Diod. XIII, 91; Plut. Dion. 29, 38; Liv. XXV, 29.

²⁾ Thucyd. VI, 96.

³⁾ Thucyd. VI, 100.

⁴⁾ Plut. Dion. 42, 41; Suid. Hesych. v. ἑπαρχοῦ πίναις.

⁵⁾ Aristot. Pol. VIII (V), 5: Διονύσιος κατηγορῶν Δαφναίου καὶ τῶν πλουσίων ἡξιώθη τῆς τυραννίδος, διὰ τὴν ἔχθραν πισταυεῖς ὡς δημοτοῦς ὄν. — Hipparchinos segítségével azután: γίνονται δὲ μεταβολαὶ τῆς ὀλιγαρχίας καὶ ὅταν ἀναλώσῃσι τὰ ἴδια ζῶντες ἀσελγῶς (καὶ γὰρ οἱ τοιοῦτοι καινοτομεῖν ζητούντες καὶ ἡ τυραννίδα ἐπιτίθενται αὐτοὶ ἢ κατασκευάζουσιν ἕτερον, ὡς περὶ Ἱππαρχίνο; Διονύσιον ἐν Συρακούσαις. — Diod. XIII, 91, 95; Polyæn. V, 2, 2.

⁶⁾ Diod. XIV, 45; Pseudo-Arist. Oeconom. II, 285.

totta az ἐκκλησία jogait és a szabad vitatkozás, sőt határozathozatali jogát, midőn fölállt Theodoros és a régi szabadság visszaállítását, vagyis a τυραννίς eltörlését indítványozta,¹⁾ valamint akkor is meghajolt az ἐκκλησία előtt, midőn ez az ő legelkeseredettebb személyes ellenségeit választotta hadvezérekké.²⁾ A mit Aristoteles jelenlegi szövege mond a maga VIII. könyvében, hogy Dionysios oly iszonyú adót vetett ki a syrakusaiakra, mely szerint majdnem az egész állampolgárság koldusbotra jutott, a mennyiben t. i. ezen adó öt év alatt teljesen fölemészttette a syrakusai állampolgárok összes tőkeértékét: lát ez épen nem szolgálhat kritikai támpontul a Dionysios politikájának megítélésében.

Nem, már azért sem, mert Aristoteles jelen szövegében ez a hely szerfölött gyanús, a minthogy Susemihl is kapesok közé teszi, mint oly interpolációt, a mely bárki mástól származhatott, csak nem magától Aristotelestől. Erőszakos pénzügyi politikát követett Dionysios mindenesetre:³⁾ de ezen erőszakosságánál is mindig a közhasznúság tekintetei állottak a háttérben; kitűnik ez azon rendszabályából is, melyet a syrakusai nagykereskedők monopol-füzletei ellen vett alkalmazásba. Aristoteles szerint:⁴⁾ μονοπωλίαν γὰρ τῶν ὀνίων ποιοῦσιν — ἀλλ' ὅμως ἐπὶ τοῖς πεντήκοντα τάλαντας ἐπέλαβον ἑκατόν, κ. τ. λ. a hol e kifejezés ἐκκομισασθαι: nem kevésbé kérdéses, mint a τοῖς αὐτοῦ πράγμασιν Susemihl szövege szerint a Bekker-féle αὐτοῦ-ja helyett. Minden arra mutat, hogy a föntemplített adó-zsarolás állítólagos iszonyai alatt sem lappangott egyéb, mint némi jövedelmi adónak, némi erősen progressiv εἰσφορά-nak a behozatala, a mi miatt azután a syrakusai pénzvilág emberei oly rémületesen fölajdultak. Más szavakkal Dionysios mint τυραννός ugyanazt a pénzügyi politikát követhette, mint a minőt az Agyrrhios és Demades-féle demagogok inauguráltak Athénben a δημος nevében. Az ősrégi családfákra sem helyezett Dionysios fontosságot; visszautasította azon hizelgőket, a kik legendás ősoket keresgéltek az ő homályos eredetű családjá számára. Önérzetes parvenu

¹⁾ Diod. XIV, 64—70.

²⁾ Diod. XVI, 10, 17, 20. Plut. Dion. 33—38.

³⁾ Pseudo-Arist. Oecon. I. h. Helm Sicil. I, i. h.

⁴⁾ Aristot. Pol. I, 12, 1259. a.

volt, a ki már csak azért is érezte ezen önézetét, mert tudta, hogy ez által kedvében járhat a most már túlnyomólag nem dór nemesekből álló syrakusai tömegnek. Gilbert mind ezt figyelmen kívül hagyja; néhány sorban végez Dionysiossal, és e néhány sorban is csak az ő hadi tetteinek jelzésére szorítkozik.¹⁾ Remélem, hogy az oly philologiai buvárok, mint Wilamovitz-Möllendorf és Müller-Strübing, a kik értének a politikához, éppen nem fogják épületesnek találni Gilbert eljárását egy oly kót vaskos kötetre rugó munkában, a melynek ez a czime: hogy «Griechische Staatsalterthümer».

Az ifjabb Dionysios szintén demokrat szellemben folytatta a τυραννίς-t; de előzte őt sógora Dion. Ez a Dion Platon elmélete szerint akarta reformálni a syrakusai államot, — legalább annyiban, a mennyiben meg akarta dönteni a demokrátiát — ὡς οὐ πολιτείαν ἀλλὰ πανταπόλιον οὖσαν πολιτειῶν²⁾ — hogy helyébe részint lakon, részint krétai mintára állítson alkotmányt: Λακωνικὸν δὲ τι καὶ Κρητικὸν σχῆμα μιξάμενος ἐκ δῆμου καὶ βασιλείας ἀριστοκρατίαν ἔχον τὴν ἐπιστατοῦσαν καὶ βραβεύουσαν τὰ μέγιστα καθίσταται καὶ κοσμεῖν.³⁾ Diont azonban megölték még mielőtt tervének megvalósításához komolyan hozzáfogott volna, Kr. e. 355-ben. Most anarchia üt ki Syrakusában; 346-ban visszajön az ifjabb Dionysios: de már 3 év mulva véget vetett⁴⁾ az ő restaurált τυραννίς-ának a korinthosi Timoleon.

A syrakusai tömeg most Timoleon hatalmának árnyékában kiirtotta úgyszólván az egész ellenpártot.⁵⁾ Timoleon restitválta a régi törvényeket a demokratia idejéből — τοὺς δημοκρατικούς νόμους — mint mondja Diodoros⁶⁾; állított föl azonban egy új hivatalt is, az ἀμφίπολος Διὸς Ὀλυμπίου hivatalt, határozottan papi jelleggel. És ezt a papi jellegű köztisztviselőt állította mint eponymost az állam élére: ⁷⁾ valószínűleg azért, hogy egyfelől ellensúlyozza a στρατηγός-ok hatalomkörét,

¹⁾ Gilbert II, 256. Hsl. e. Holm, Sicil. II, p. 77—156.

²⁾ és ³⁾ Plut. Dion. 53.

⁴⁾ Hsl. e. Holm Sicil. II, 193; Plass, Tyrann. II, 262 kvv.

⁵⁾ Diod. XIX, 3; Plut. Timol. 33—38; Corn. Nep. Timol. 4, 2, 5, 3; Polyæn. V, 37.

⁶⁾ Diod. XVI, 70; Plut. Timol. 22, 39.

⁷⁾ Diod. XVI, 70; Cic. Verr. II, 51; IV, 61.

másfelől pedig, hogy támaszt nyújtson az ősi vallásos erkölcsökben gyökerező conservatív szellemnek. Valóban ez utóbbinak csakugyan nagy szüksége lehetett már ezidétt egy ily támasztékra: mert a szabadgondolkozást épen nem fojtották el Syrakusának különben annyira erőszakos tyrannosai, sőt épen ők, a bölcsészek és írók barátai voltak azok, a kik ezt a szabadgondolkozást nagyra nevelték már kolophonai Xenophanes és kosi Epicharmos kora óta. Egyébiránt Timoleon a jogtágítás politikáját követte, egész seregét vétette föl a keleti Görögországból és Italiából odaözönlő bevándorlóknak a syrakusai állampolgárság kötelekebe. E végre új kleruchiát léptetett életbe; revidéáltatta Diokles törvényeit is Kephalos és egy Dionysios nevű syrakusai jogtudós által ¹⁾, még pedig a Diokles codificatori alapgondolatának szellemében. A restituált demokratia 339-ben győzelmet aratott Krimisznál a carthagói hadak fölött; és e győzelem folytán Timoleon a syrakusai sereg élén valamennyi sikeliiai város-államból elűzte a tyrannosokat és mindenütt életbe léptette a demokratiát.²⁾ Timoleon meghalt 336-ban; halála után oligarchia következett Syrakusában, a melynek élén egy hatszáz tagból álló συνέδριον állott; ez oligarchiák vezére Sosistratos azonban csakhamar annyi erkölestelen csinyt követett el, hogy a syrakusai nép, csakhogy a pajkos oligarchiától szabadúlhasson, egész készséggel vetette magát a karjai közé Agathoklesnek, a kalandornak, a ki fazekasból, ha nem műiparkedvelő dilettansból χλιαργος-szá, és χλιαργος-ból — egy szerencsés házasság segítségével, στρατηγός αὐτοκράτωρ-rá birta magát fölküzdzeni. Alighogy elnyerte ezt a magas állami tisztet, szövetekezett a syrakusai alsóbb népelemekkel, és neki rontott a vagyonos néposztályoknak. Több mint 4000 előkelő vagy legalább vagyonos állampolgár pusztult el ezen vérfürdőben; erőszakot követtek el az összes előkelő nőkön és hajadonokon, több mint 6000 állampolgárt kiugrasztottak a városból: és mikor azután az ügy ennyire haladt, Agathokles egybehívta az ἐκκλησίαν. Itt Agatho-

¹⁾ Diod. XVI, 82; XIII, 35; Plut. Timol. 24.

²⁾ Diod. u. o. Holm II, 469; Plut. Timol. 22, 23, 39; Plass II, 262; Gilbert II, 254 a κήρυγμα-t egy jegyzetben közli: (Plut. Timol. 39): ὅτι τοῦ τυράννου καταλύσα; καὶ τοὺς βαρβάρους καταπολεμήσας καὶ τὰς μεγίστας τῶν ἀναπαύτων κλίμας ἐπέδωκε τοῖς νόμοις τῷ Σικελιώταις.

kles színészi fogásokhoz folyamodik: elmondja, hogy ő nem vágyik a hatalomra; ő csak a népet akarja meghódítani; most már mint egyszerű állampolgár fog visszavonulni a magánéletbe. E szavakra leveti hadvezéri köpenyét és megindul, hogy távozzék. Ámde a szegények, a kevésbé vagyonosok, szóval a tömeg túlnyomó nagy része sivitani kezd erre iszonyulag és kikiáltja őt ismét *στρατηγός ἀποκράτωρ*-rá. Agathokles úgy tesz, mintha nem akarná a népnek e kegyét elfogadni, szabadkoczik; de utoljára is enged, hanem föltételül köti ki, hogy jó, elfogadja, de csak úgy, ha ő egyesegyedül lesz *στρατηγός*, mert ha társai találnának lenni e nagy tisztben: akkor ő annak a veszélynek lenne kitéve, hogy mások hibái, már t. i. az ő esetleges strategotársainak hibái miatt vonathatnék feleletre a törvény értelmében, a népbíróság előtt. — Ez tetszett; beleegyezett ebbe is a syrakusai nép. Agathokles 289-ig uralkodott; utoljára megkapta a királyi címet is.¹⁾

Agathokles szintén nem gátolta a souveraine népgyűlések tartását;²⁾ az *ἐκκλησία* az ő idejében is működött; sőt körülbelül egy évvel halála előtt visszaadta a teljes politikai szabadságot a syrakusai Demosnak. Agathokles nem állott a szellemi képzettség oly magas fokán, mint a bölcsesek barátai Hieron és az idősebb Dionysios: Agathokles csak egy parodia-költővel, Boiotosszal és egy pártpolitikus-történetíróval, Antandrosszal barátkozott. Később azonban elkergette Boiotost és Gilbert csak találomra beszél, midőn egy másik történetírónak Kalliasnak, és egy harmadiknak, Athanasnak állítólag viselt dolgait Agathoklesre nézve kedvezőtlen színbe igyekezik helyezni.³⁾ Ez az Agathokles, ez az egykori fazekas, Syrakusa trónján mindenesetre érdekes alak: hogy nem volt műveletlen, és hogy nem vetette meg a munkát még a trónon sem: ezt mutatja, hogy még *τόρᾶνο* korában egész kedvteléssel szokta mutogatni azon ékes műedényeket, a melyeket ifjúkorában saját kezeivel készít vala.

II. Hieront, a ki 263-ban a rómaiakkal szövetségelt, királylyá kiáltotta ki a syrakusai demos, és királyul ismerte el Róma

¹⁾ Diod. XIX, 5, XX, 7; Holm II, 244. kvv.

²⁾ Diod. XX, 63.

³⁾ Gilbert II, 276.

is. Ez a II. Hieron nagyon sokáig, egész 216-ig uralkodott; az államjogi formákat úgy az *ἐκκλησία*-ra vonatkozólag, mint egyebekben is tiszteletben tartotta; ő is revideáltatta Diokles törvényeit egy Polydoros elnökele alatt működő codificáló bizottság által, sőt ő maga, II. Hieron király, sikeres kísérleteket tett törvények alkotása által az agrar viszonyok javítására.¹⁾ A Corpus Inscriptionum Græcarum és egyéb kútfők tanuságtétele szerint. 212-ben jöttek a rómaiak és bevették Syrakusát; 210-ben már Syrakusával együtt római provincia volt egész Szicília. Elestett Syrakusa a Caius Marcellus legióinak rohama alatt: de fényes elégtételt jutott osztályrészéül a Hiketas csillagász-bölcsész hazájának, a Xenophanes és bölcsésztársai vendégszerető otthonának a gondolatszabadság százados erődjének még bukásában is. A nagy mechanikus Archimedes Syrakusa szülőtte volt; az ő physikai fölfedezései nem bírták ugyan végleg visszatartani a Marcellus durva legióit Syrakusa bástyáitól: megmászta e bástyákat a római haderő, de azért soha nem fog kialudni az emberi művelődés történelmében az a fény, a mely Syrakusa ostrománál Archimedes fölfedezéseiből a római rohamoszlopokra áradt, és mindig fönn fog maradni a jelentősége annak a ténynek, hogy Syrakusa elestekor annyi ezer syrakusai állampolgárral együtt, Syrakusának egy olyan szülőtte is, mint Archimedes, a füstölgő romok alá temetkezett.²⁾

Akragas — vagy mint a rómaiak nevezik vala Agrigentum — Holm kifejezése szerint már eredetileg nagy városnak alapított. Nagyon elegyes volt a népessége: voltak itt dórok Gelából, voltak ionok, eleiaiak, de kevéssel az alapítás éve — 581 — után már össze voltak forradva egy egységes állampolgári társadalommá. Nem is törődtek sokat Akragas kevert vértű állampolgárai az ősök legendáival, sem a keleti

¹⁾ Corp. Inscr. Græc. 5367; Liv. XXIV, 22, 27; Diod. XIII, 35; Cic. Verr. II, 32, 34, 63, 147; Gilbert II, 258; Plass. II, 314.

²⁾ A „Demokratie“ című német művem (I. kötet Lipcse 1882. és új czím kiadás 1884. amaz Duncker és Humblotnál, ez Gustav Wolfnál) sajtó alatt levő II. kötete előbeszédében, és a szöveg utáni „Nachtragban“ több tekintetben tüzetesebben szólok úgy a syrakusai mint egyéb görög demokratiákról, és ott a kútfőkkel, valamint a modern szakírók nézeteivel is több tekintetben behatóbban foglalkozom.

Hellasból átszármazott hagyományos szokásokkal. Akragas alkotmánya úgy látszik elsőben aristokratiai államformára vallott; de már 570 körül Phalaris került mint aiszimneta az államhatalom élére. Tömerdek történetke, és még több mese szól Phalarisról, a kinek emlékét már a hellén ódontságban ugyancsak megrágalmazták, csinálván belőle egy szörnyeteget, a ki abban az ismeretes érczikában égetteti vala el az ő szeszélyeinek áldozatait; és még újabb időben is, Bentley kritikai művének megjelenése óta, meglehetősen érdeklődést tanúsítottak az ő zsarnoki alakja iránt a philologiai buvárok: foglalkoztak elég bőségesen az ő apokryph leveleivel: csak azt nem vizsgálták kellő alapos-sággal, hogy hát minő állást foglalt is el tulajdonkép ez a Phalaris az akragasi államban az államjog szempontjából? Forrásaink szerint Phalaris hivatalos állást foglalt el, mielőtt nem *τύραννος*, de *αἰσθημνήτης* lett: *ἐκ τῶν τιμῶν*, tehát előkelő hivatalból jutott. Aristoteles szerint,¹⁾ a hatalom élére. Polyainos szerint főfelügyelő — *ἐπιτετατής* — volt Zeus Polieus templomának építésénél.²⁾ Ez állásában követte el az államcsinyt, a mi sikerült is neki, elannyira, hogy tizenhat évig — 570-től 554-ig Kr. e. — uralkodhatott Akragas fölött, és még meg is hódíthatta a sziget nagy részét, a sikar törzseket magához vonván és jeles hadigépeket alkalmazván a különböző sikeliai népek fegyveres erőinek leverésére: főcélja levén a carthagóiak ellen a lehető legnagyobb sereget mozgósítani. Sikerült neki minden, a carthagóiak ellen tervezett hadjárat kivételével. Ez utóbbira azért nem kerülhetett a sor, mert föllázadt ellene a nép Telemachos vezéréte alatt, nem a demokratia életbeléptetése, de egy új *τύραννος* fölállításának érdekében.³⁾ Alkamenest elismerték *τύραννος*-nak; utána Alkandros következett. A különbözetet Phalaris *αἰσθημνήτης*-ja és Alkamenes *τύραννος*-a közt, az a körülmény, az az alkotmányjogi mozzanat állapítja meg, a mely szerint⁴⁾ Phalaris idejében —

¹⁾ Arist. Pol. VIII (V) 10.

²⁾ Polyæn V, 1, 1. Hsl. o. Plass, d. Tyrann. I, 303. kvv.

³⁾ Pindaros scholiastája szerint Phalarist Theron egyik öse (Telemachos) buktatta meg; Herakleides (Frgm. Histor. Græc. II, p. 223. ed. Müller) és Cic. de Off. II, 7, 26. szerint pedig a nép.

⁴⁾ Plass, Tyr. I, 303—6; Holm; I, 149. kvv.

mint ezt Tittmann ¹⁾ is már észrevette — Ailianos ²⁾ tanúságtétele szerint a bírói hatalmat egy a kormányzattól független testület gyakorolta, és így a törvények uralma magánjogi és büntetőjogi ügyekben az *ἀσομνητεία* keretén belül biztosítva maradt, a mit Alkamenes uralkodásának idejéről nem lehet állítani: miután Herakleides ³⁾ ekkép különböztet: *μεθ' ὃν (Φάλαριν) Ἀλκαμένης παρέλαβε τὰ πράγματα καὶ μετὰ τούτων Ἀλκάνδρος πρόεστη, ἀνὴρ ἐπισεικῆς*. Valerius Maximus ⁴⁾ pedig arról tanúskodik, hogy Phalaris idejében a souveraine népgyűlés a maga jogkörét több ízben szabadon gyakorolhatta. Hogy Alkamenes idejében ez megtörtént volna, ennek ismét semmi nyoma. Gilbert ⁵⁾ nem veszi figyelembe sem a független bíróság, sem a souveraine népgyűlés mozzanatát; Holm ⁶⁾ két rövid sorban végez, úgy Alkamenesszel, mint Alkandrosszal; ⁷⁾ Plass pedig megteszi *ἀισομνήτης*-nek mind a kettőt; ezzel szemben Ottfried Müller mind a kettőről csak mint *τύραννος*-ról beszél.

Alkamenes csakugyan nem is volt egyéb, mint *τύραννος*, már Herakleides idézett szavai is ezt látszanak bizonyítani: *παρέλαβε τὰ πράγματα*, oly kifejezés, a melyben benne van az erőszakosság jelzése, holott az, a mit Herakleides Alkandrosról mond, hogy t. i. *πρόεστη, ἀνὴρ ἐπισεικῆς*, arra látszik utalni, hogy Alkandros alkalmasnak bizonyult egy oly állás betöltésére, a melynek ügyköre államjogilag szabályozva volt. Történt legyen hárhogy, annyi tény, hogy ez a fényes nagy város-állam. Akragas, nem az oligarchia iskoláján, nem is a brutális tömeguralom iskoláján ment keresztül, mielőtt a virágzás korába lépett, hanem az akragasi népnek tanító mesterei aismneták voltak és tyrannok. Már 488-ban Kr. e. megint egy *τύραννος* áll az akragasi állam élén; ez Theron, a kinek része volt a Himera mellett kivívott nagy győzelemben. Theron után fivére, Hieron következett, a ki

¹⁾ Tittmann, Griech. Staatsverf. 512. l.

²⁾ Aelian. Var. Hist. II, 4.

³⁾ Fragm. Histor. Græc. II, 223, id. Müller.

⁴⁾ Valer. Maxim. III. 3.

⁵⁾ Gilbert. Griech. Staatsaltersh. II, 250.

⁶⁾ Fragm. Histor. Græc. II, 223; Holm, Sicil. I, 152.

⁷⁾ Plass, Tyrann. I, 306.

⁸⁾ Ottfried Müller. Dorier II. 158.

467-ig uralkodott. Ennek a Hieronnak fia, Thrasydaios, azonban elűzetett, miután vereséget szenvedett a syrakusaiaktól. Ekkor lépett életbe Akragasban az a timokratiai államforma, a melynek a tetőzetét a város-állam legvagyonosabb 1000 állampolgárának testülete képezte — οἱ χίλιοι. — Diodoros tévesen nevezi ezt *δημοκρατία*-nak, mondván,¹⁾ οἱ δ' Ἀκραγαντινοὶ κομισάμενοι τὴν δημοκρατίαν, a hol a szövegbe valószínűleg a leíró hibájával csúsztatott bele ez a *δημοκρατία* e helyett, hogy *τιμοκρατία*. Herakleides azt mondja, hogy ezen 1000 tagból álló államtestület az egész államhatalmat gyakorolta: πολιτείας δὲ κατεστήσαντο ἀριστοκρατικὴν χίλιοι γὰρ πάντα διοικοῦσιν, αἴρετοι ἀπὸ τμημάτων. Herakleides más államforma-beosztást követ, mint Aristoteles: ezért megbocsátható neki ez a kifejezés *πολιτείας ἀριστοκρατικῆν*. Midőn pedig azt mondja πάντα διοικοῦσιν «mindent adminisztrálnak», csakis azt érthetjük alatta, hogy úgy a közigazgatást, mint a bíraskodást, sőt a kormányzat folyó ügyeit is Akragasban, ez idő szerint 1000—1000 tagból álló államtestület végezte, a mi azonban még épen nem zárja ki, hogy souveraine népgyűlés is ne tartatott volna a háboru, béke kérdéseiben, s egyéb, esetről esetre fölmerülő nagy kérdésekben. Ennek a timokrátiának a tyrannist gyűlölő akragasi hírneves állampolgárnak Metonnak halhatatlan emlékezetű természetbúvár és bölcsező fia Empedokles vetett véget. Az ódon világnak ez a nevezetes alakja nemcsak a dolgok eredetével foglalkozott, mint mély elméjű gondolkodó; nemcsak az Aetna tűzhányó kraterét és a réteges kőzetekbe ágyalt kőületeket búvárolta ő, — nem, a βουγενή ἀνδρόπρωρα és a εὐλιποδα κριόχρηλα ezen tragikai sorsú reconstructora,²⁾ Empedokles, tüzetesen foglalkozott az államélet tanulmányozásával is. Pythagoreios nevelésben részesült már a szülői házban; hisz már nagyatyja, az olympiai pályanyertes is pythagoreios vagy legalább is pythagorikus volt kútfőink szerint; nem élt hüselledellel, az ünnepi követséget nem levágott tulok húsával, vagy mint mondani szokás marhapecsenyével vendégelte meg, hanem

¹⁾ Fragm. Histor. Græc. II, 219. fr. 25. ed. Müller.

²⁾ L. ily című munkámat: «The Failure of Geological Attempts made by the Greeks prior to the Epoch of Alexander. London, Truebner 1862—1868. V. fejezet. Magyarúl: A görög ódonság viszonya a földtani kérdésekhez. Pest 1861—3.

olyan mézből és lisztből készített afféle fölfújt kásával, a melynek a szakács ökör-alakot adott. Ekkép akarta megtréfálni a szerinte barbár erkölcsöket. Empedokles nem követte ugyan e részben a saját nagyatyjának szelid lelkületre valló példáját: de hasonlíthatatlanul többre vitte mint nagyatyja, nemcsak a bölcseszethen, de a gyakorlati politikában is. Empedokles Xenophanesnek és Parmenidesnek volt a tanítványa, talán Pythagorasnak és Anaxagorasnak is: de az ő gyakorlatias érzéke a politikában oly eklekticizmust követett, a melyet ma már nem vagyunk képesek még csak annyira sem visszavezetni a maga forrásaira, mint a mennyire képesek vagyunk ezt tenni azon tanokkal, a melyeket műveiben, *Περὶ φύσις* és a *Καθαρμοί* töredékeiben szemlélhetünk. Nagy jótévője volt ez a természetbúvárló bölcsész az ő polgártársainak. Sőt jót tett ő még Akragas női nemzedékével is. Gazdag magánzó volt; nagy mértékben nyújtott segílyt a szegényeknek; évenként jelentékeny összegeket szánt szegényebb sorsú akragasi leányok kiházasítására; fölkereste a betegeket, ingyen gyógyította őket: csodás orvoslásainak híret messze földön ismerték. Pantheiát, a ki tetszhalott volt, visszaadta az életnek. Midőn egyszer a passzatszelek — az *ἑρήσια*: — nagyon megrongálták az akragasiak vetéseit: Empedokles megtalálta a módját, hogyan lehessen elejét venni e csapásnak. Betömte a saját költségén a hegnyilásokat, és a szelek nem ártottak többé a vetéseknek. Értett a zenéhez is; oly mesterileg játszott a fuvolán, hogy uralkodni tudott hallgatóinak szenvedélyein a maga játékkal. Azt beszélék felőle a kortársak, hogy egy haragra gerjedt ifjú kezéből kiesett a kard, a mint Empedokles fuvolajátékát meghallotta. Egy más alkalommal meg a dögvész pusztított Akragas környékén; tömegesen haltak az akragasiak; a nők nem tudtak szülni; kétségbe volt esve a város: ekkor Empedokles — ismét saját költségére — belevezeti a szomszédos folyók vizeit azon mocsárba, a melynek ártalmas kipárolgása a dögvész okozza: és Akragas népe meg volt mentve a dögvész veszélyétől. Ezt cselekedte ő, mint egyszerű magánember — *λαότης* — polgártársai érdekében. «Szent koszorúval a fején, zöldellő lombozat árnyékában, bíbor mezben, kezében Delphoi istenének magasztos füzérével» lépdelt ő a nép között, messze hangzó érczapucscsal a lábán: így járta be ő egymás után Sikelia városait «tiszteleve

a férfaktól és tisztelve a nőktől. Ezrenkint tódulnak hozzá az emberek, hogy megtudják tőle az üdv útját; némelyek jóslatokat kívánnak tőle, mások meg hathatós gyógyszerrel különféle betegségek ellen». A selinusbeliek éppen lakomát csapnak a folyó mellett; Empedokles megjelenik köztük: a lakmározó selinusbeliek fölkelnek üléseikből, leborulnak előtte és imádják, mint valamely istent. — Ez azon talapzat, a melyen Empedoklest megpillantja a politikai történelem, kevéssel azelőtt, hogy e bölcsész szerepet vállalt az államéletben. Rajongás, sőt áhítat környezi vala az ő személyét, midőn rálépett a politikai tevékenység mezéjére: ámde mind e rajongás, mind ez áhítat nem volt képes neki döntő politikai befolyást biztosítani.

Döntő befolyású tényezővé Empedoklest nem az ő csodás hírneve, nem az ő nagyszerű áldozatkészsége, nem is az ő meghálálhatatlan közhasznú érdemei avatták föl Akragasban; nem, döntő befolyású politikai tényezővé Empedokles csakis az által lehetett, hogy följelentett két akragasi állampolgárt, mint a kik egy magán lakoma alkalmával — valószínűleg kissé mámoros állapotban — kifecsegték, hogy összeesküvésen törik az eszköket a főnálló alkotmány ellen. Ez a följelentés nagyobb érdemeit tudatott be, mint mind az a nemes tett, a melyvel szolgálatot tett valaha polgártársainak. A két összeesküvőt elfogták es ki is végezték hamarosan. Empedokles pedig a legmérszertűbb politikus lett szülővárosában.

Ez időponttól fogva fokról fokra hágott az ő tekintélye a politikai körökben is, s rövid idő multán annyira emelkedett, hogy megkínálta őt a *τῶν νόμων*-szal, sőt a királyi méltósággal is a nép. Nem fogadta el egyiket sem; és ha rút is volt az az út, a melyen ő politikailag mindenesetre még éretlen polgártársai közt ily hatalomhoz juthatott: Empedokles éppen nem élt vissza ezzel a hatalommal, sőt csakis arra használta föl azt, hogy jót tehessen hazájával. Azt indítványozta, hogy töröltessék el az ezer tagból álló souveraine államtestület azonnal. Mint Diogenes Laertiosnál a kutfő hangzik:*) *καὶ τὸ τῶν χιλίων ἀθροισμα κατέλυσε, συνειστώσας ἐπὶ ἑτη τρία, ὥστε οὐ μόνον ἦν τῶν πλουσίων, ἀλλὰ καὶ τῶν τὰ δῆμοι: καὶ προνοούντων*, a hol Gilbert

*) Diog. Laert. VIII, 2, 66.

nyitva hagyja a *συνεστῶς ἐπιετηρία*,¹⁾ Holm pedig akkép magyarázza, hogy ennek az ezer tagból álló souveraine államtestületnek tagjai három évre voltak választva,²⁾ de legyen bár mikép, tény, hogy Empedokles életbe léptette Akragasban a demokrátiát: mert a nép elfogadta az ezer tagból álló államtestület eltörlésére vonatkozó indítványát és határozatot hozott, mely szerint ezentúl Akragasban az összes állampolgárok tekintet nélkül a vagyonfokra, egyaránt részeltessenek az államhatalom gyakorlásában.³⁾ Emnyit tudunk mindössze is Akragas alkotmánytörténetéből; még csak az államhatalmi közegek jelzésére divó akragasi államjogi műszókat sem ismerjük; legfőlebb *βουλή*-ről, államtanácsról és *ἐκκλησία*-ról, souveraine népgyűlésről hallunk a hanyatlás korából és azon időkből, a melyek a római hódoltságot megelőzték volt. Diodorosból azt tudjuk még, hogy Thraszibulos syrakusai tyrannosnak elűzetése után Akragas is föl szabadult a járom alól, és Akragasban újra életbe lépett a demokrátiá és közel hatvan évig békét élvezett, sőt virágzást ért egész Dionysios tyrannisáig.⁴⁾ Csakis a római időszakból birunk egy feliratot, a melyet azonban Gilbert nem említ, de a mely feliraton ez államjogi műszókat találjuk megőrkítve: *ἄλια* és *σύγκλητος*, a melyek együttvéve *συνέδριον*-nak is neveztetnek. Hogy a bírói hatalom gyakorlása vonta-e meg a különbözetet a *ἄλια* és *σύγκλητος* között, a mely esetben a *ἄλια* az athéni *ἑλιαια*-ra, a *σύγκλητος* pedig esetleg az athéni *ἐκκλησία*-ra fogna emlékeztetni, erre nézve, mondom, egyáltalán nem birunk egyéb, mint merőben *κατ' ἀναλογίαν* tájékozottsággal. Az illető okmány élén meg van nevezve a *ἱεροθύτης*, tehát egy pap, a ki egyúttal az államtanács előlülője is — *παραπρότης* — előfordúl azután ugyanezen okmányon még egy *προαγορῶν* és egy *γραμματεὺς*. Hogy ez utóbbi alatt a jegyzőt kell érteni, fölüláll minden kétségen; de hogy minő ügyköre volt a *προαγορῶν*-nak: ezt talál-gathatjuk ugyan, de positiv támpont hiányában nagyon bajos lenne eldönteni.

Massaliát — a mai Marseillet — az ódonóságban a leg-

¹⁾ Gilbert, Staatsalterth. II, 263.

²⁾ Holm Sicil. I, 257.

³⁾ Diog. Laert. VIII, 63—66.

⁴⁾ Diod. XI, 68, 72, 73; hal. e. Holm Sicil. I, 251—2.

jobban szervezett és legjobban kormányzott államok közé számították. Strabon, az alaposan tájékozott, éleselmű kritikus, mondja, hogy διοικούνται δ' ἀριστοκρατικῶς οἱ Μασσαλιῶται: πάντων εὐνομώτατα.

Tehát a jeles geograph azt mondja Massalia népe felől, hogy aristokratiai kormányzata — διοικούνται — van, és a lehető legjobb törvények uralma alatt áll.¹⁾ Massaliát 680 Kr. e. Phokaia város-állam alapította. Első ízben úgy látszik Massalia oligarchiát vallott államformájául, még pedig nagyon erősen fegyelmezett oligarchiát, a melyben csakis csekélyszámú nemzetséget illetett meg az államhatalom gyakorlása: de az idő folyamában nagy mértékben kitágult ez az erősen fegyelmezett oligarchia oly szélesebb alapon nyugvó államszervezetté, a melyet Aristoteles πολιτικωτέρα ὀλιγαρχία-nak nevez.²⁾ Sajnálatra méltó körülmény, hogy Aristotelesről, a ki Massalia alkotmányáról egy egész külön értekezést írt, csakis töredékes megjegyzéseket hallunk most a Πολιτικῶν-ban.³⁾ Athenaios⁴⁾ közöl egy helyet Aristotelesből, a mely szerint a Protiadok oly nemzetségnek voltak tagjai, a melynek ősei valamikor az államhatalmat akkor gyakorolt csekély számú kisebbséghez tartoztak. De ebből még éppen nem következik az, a mit Gilbert akar belőle következtetni, hogy t. i. a πολιτικωτέρα ὀλιγαρχία Aristotelesnél Massaliára vonatkozólag azt jelenti, hogy sikerült Massaliában a kérdésben forgó időpontban a hivatalokban nem levő vagyonos elemeknek — τῶν εὐπόρων, οὐ τῶν ὄντων δ' ἐν ταῖς ἀρχαῖς⁵⁾ — kieszközölniök oly jogtágítást, a melynek alapján legalább az idősebb fiúk, később pedig az ifjabbak is osztályrészt nyertek a hivatalokban, «durchzusetzen, dass wenigstens ihre ältesten Söhne, später, dass auch die jüngeren an der Verwaltung der Aemter Antheil hatten.» Hisz Aristoteles e szavaiból: οἱ γὰρ μὴ μετέχοντες τῶν ἀρχῶν ἐκίνοον, ἕως μετέλαβον οἱ πρεσβύτεροι πρότερον τῶν ἀδελφῶν, ὕστερον δ' οἱ νεώτεροι πάλιν — mondom, Aristoteles e szavaiból

¹⁾ Strab. Geogr. L. Demokr. II. Vorw.

²⁾ Aristot. Pol. VIII (V) 6; VI (IV). 7.

³⁾ Μασσαλιωτῶν πολιτικῶν Frgm. Histor. Græc. ed. Müll. II, p. 476, frgm. 238.

⁴⁾ Athen. Deipnosoph. XIII, 576. B.

⁵⁾ Pol. 204, 10.

még csak azt sem lehet kivenni, hogy itt csakugyan a leg-idősebb fiakról volt-e szó csupán elsőben? Még kevésbé lehet ebből megérteni azt, hogy vajjon azon dicséret, melylyel Massalia alkotmányát az említett ódon író illeti, erre az átmeneti időszakra vonatkozik-e? Ép ellenkezőleg, tény, hogy Aristoteles idejében a hivatalviselésre hivatottak száma már nem volt szigorúan meghatározva Massaliában; épen ezért Gilbert kritikátlanul jár el, midőn azt állítja, hogy a souveraine jogkört gyakorló államtestület tagjai Aristoteles korában csakis bizonyos családok köréből voltak választhatók, még pedig életfogytiglan.¹⁾ E magas, souveraine jogkört gyakorló államtestületet Massaliában *συνέδριον*-nak, tagjait, kik számra hatszázan voltak, *τιμούχοι*-nak, vagy *οἱ ἐξακόσιοι*-nak²⁾ nevezték. Hogy pedig Aristoteles idejében a souveraine államtestület tagjait nem bizonyos családokból, de az összes állampolgárok közül kellett választaniok a massaliái alkotmányjog szerint: ez kiderül azon körülményből, mely szerint Aristoteles idejében már bizonyos minősítvényi törvény létezett, a melynek alapján csakis a képesítettek — *ἀξίων* — közül lehetett valaki *τιμάρχος*-szá, vagyis a souveraine államtestület tagjává. Hogy a képesítettek nyilván tartathassanak: évről évre szemle, vagy ha úgy tetszik, vizsgálhat tartatott — *κρίσις* — az összes állampolgárok fölött, úgy a kormányban levők, hivatalra jogosítottak, mint a többiek fölött is. Aristoteles szerint³⁾ *καθ' ἑαυτὸν ἐν Μασσαλίᾳ κρίσιν ποιούμενους τῶν ἀξίων τῶν ἐν τῇ πολιτεύματι καὶ τῶν ἔξωθεν*, és csak az lehetett a hatszázas *συνέδριον* tagjáná, a ki ezen elbíró szemle — *κρίσις* — alkalmával képesítettnek, vagy, mint az antik műszó mondja, méltónak *ἄξιος* találtatott. Hogy minő föltételek összes-

¹⁾ Gilbert, Griech. Staatsalterth. II, 259 kv.

²⁾ Strab. Geogr. 179: ἀνδρῶν ἑξακοσίων καταστήσαντες συνέδριον διὰ βίου ταύτην ἐχόντων τὴν τιμὴν, οὓς τιμούχους καλοῦσι. πεντεκαίδεκα δ' εἰσι τοῦ συνεδρίου προσετιῶτες, τοῖτοις δὲ τὰ πρόχειρα διοικεῖν δέδοται, πάλιν δὲ τῶν πεντεκαίδεκα προκαθήμενοι τρεῖς οἱ κλειστόν ἰσχύοντες, τοῦτων δὲ εἰς τιμούχους δ' οὐ γίνεται μὴ τέκνα ἔχων μηδὲ διὰ τριγωνίας ἐκ πολιτῶν γενοῦς. Hsl. s. a lamp-sakosi néphatározattal Dittenberger gyűjteményében 200, Z. 42 kv. Cic. Rep. I, 27, 43; — Valer. Maxim. II, 6, 7. Lucian. Toxar. 24; Dio XLI, 26.

³⁾ Aristot. Pol.

sége képezte az ἄξιος jogcímnek mint képesítvénynek alapját, ma már ezt határozottsággal meg nem mondhatjuk. Strabonból¹⁾ csak azt értjük meg, hogy az is kívántatott a τιμοδότης-tól, hogy mint családapának (törvényes) gyermekei legyenek, és hogy ne csak szülői, de nagyszülői, illetőleg nagyatyja is már massaliái állampolgár lett legyen. Tehát, ha ez a föltétel Aristoteles korában Massaliában csakugyan törvényben gyökerezett, akkor valódi törvényhozási képtelenség lett volna a δεῖα προνομίας föltétele mellett még azt is kikötni, hogy bizonyos családból való legyen a τιμοδότης és viszont: mert, hogy ha bizonyos, t. i. ősrégi massaliái állampolgári családból való valaki, akkor teljesen fölösleges, sőt értelmetlen dolog még azt is megállapítani akarni, hogy vajjon az atyja, meg az öregatyja birtak-e már állampolgári joggal Massaliában? Ott vannak mindjárt az Aristoteles által említett Protiádok. Vajjon szükség volt a Protiádokra, ezen ősrégi nemzetség tagjaira nézve megállapítani a δεῖα προνομίας-t, vagyis hogy atyjok és nagyatyjok is már massaliái állampolgár volt? Ennek megállapítása csak akkor bírhatott józan értelemmel, ha már el volt ejtve államjogilag bizonyos számú ősrégi nemzetségek előjoga a hivatalokra: csak akkor lehetett józan értelem a δεῖα προνομίας föltételének a Protiádokra nézve, ha meg lévén szüntetve immár minden hagyományos előjog a hivatalok elérhetésére, az összes állampolgárok közül képesítvénynyel bírtak a törvény értelmében a hivatalokra, a souveraine államtesztületbe való belépésre azok, a kik első sorban azt igazolták, hogy már atyjok, nagyatyjok is állampolgári joggal bírt Massaliában, azután pedig azt, hogy gyermekekkel megáldott családapák. Gilbert mind ezt nem vette észre, sőt nem vette fontolóra e belső ellenmondást egyetlen egy philologiai bűvár sem azok közül, a kik Massalia alkotmánytörténelmével foglalkoztak. Az igaz, hogy ezt észrevenni egy kis államjogi, politikai érzék is kellett volna, egy ily érzék pedig nem igen szokott kifejlenni eddigelé a kizárólagosan philologiai bűvároknál. Gilbert tovább még azt is állítja, hogy eltekintve a συνέδριον-ra állítólag kizárólag jogosított ősrégi családok tagjaitól, Massaliában

¹⁾ Strab. Geogr. 179.

²⁾ Gilbert, Griech. Staatsalterth. II, 260. kvv.

az összes többi állampolgárok mindannyian a politikai jogok gyakorlásából ki voltak zárva. Vajjon mire alapítja Gilbert ezen tudomását? Semmi egyéb, csak Cicerónak egy bizonyos helyére, vagyis inkább kettőre.

Azt mondja Cicero maga «De Republica» című munkájának I. könyvében, hogy: «ac modo, si Massilienses, nostri clientes, per delectos et principes civis summa justitia reguntur, inest tamen in ea conditione populi similitudo quædam servitutis». Azután pedig ugyancsak az I. könyvben így szól: illi autem Massiliensium paucorum et principum administrationi civitatis finitimus est qui fuit quondam tempore apud Athenienses triginta virorum consensus et factio.*) Cicero nagy szónok, jeles író, de nagyon kétes értékű tekintély, meg ha saját hazájának, Rómának alkotmánytörténelméről van is szó: mennyivel gyengébb tanú ő, ha külföldi államok intézményeinek valódi természete forog kérdésben! Hisz már maga a harmincz atheni zsarnokra való hivatkozás elárúlja, hogy Cicero e tárgyban ép oly fölületesen, s valószínűleg hiányos adatkészlet alapján mondott ítéletet, a minthogy szokott cselekedni ő egyéb alkalommal is, valahányszor Mommsennek meggyűjti a baját. Egyébiránt Gilbert állítása már csak azért sem állhat meg, mert annak, hogy cooptatio folytán egészítette volna ki magát a hatszáz tagból álló συνέδριον, ennek a kűfőinkben sehol semmi nyoma; már pedig ha cooptatio nem létezett, akkor Massaliában — hol a kormányzás egyhangulag magasztalt kitűnősége kizárni látszik a sors-húzás valószínűségét, — Massaliában csakis az állampolgárok általi választás útján foglalhatták el a τιμοχος-ok helyeiket, ez esetben pedig az állampolgárok összeségéről azt mondani, hogy a politikai jogokból ki lett volna zárva, még akkor is kritikátlan eljárás lenne, ha az állampolgárok összesége Massaliában csakugyan nem is gyakorolhatott volna egyéb politikai jogot, mint e választást, a τιμοχος-ok választását éltök fogytára. De vannak nyomok, a melyek arra vallanak, hogy e, hatszáz tagból álló συνέδριον mellett, igen is megvolt a souveraine népgyűlés is.

Habár talán rendkívül ritka esetekben hivatott is egybe Massaliában az ἐκκλησια, mégis benne volt ez a massaliai állam-

*) Cic. de Rep. I, 27, 43; és I, 28, 44.

jogban. Nemesak a Spon-féle felirat¹⁾ vall erre, a melyből kiderül, hogy a népnek emlékszóbor állíttatott Massaliában, a mi aligha történhetett volna meg, ha nem érezte volna a maga létezését legalább időről-időre a souveraine népgyűlés. Livius is hoz föl oly ténykörülmenyt, a melyből ἐκκλησία létére biztást lehet következtetni; még inkább tanuskodik azonban akaratanúl is Lukianosnak egy helye a mellett, hogy a hatszázas souveraine államtestület mellett maga az állampolgárság is jelentékeny politikai jogokat gyakorolt. Livius ugyanis azt mondja, hogy atya és fiú nem lehettek egyidőben tagjai, sőt két fivér sem lehetett egy időben tagja a συνέδριον-nak; no már most, hogy kerülhetett volna ki 600 τιμωχοι Massaliából, ily megszorítás mellett, ha csak bizonyos családok tagjai közül cooptatio folytán és nem az összes állampolgárok köréből választás útján lettek volna betölthetők ama souveraine államtestületben a tagsági állomások — ? — Lukianos pedig azt mondja, hogy azokat, a kik alkotmányellenes, vagyis παρανόμων indítványt merészelték tenni Massaliában, a 600-as államtestület ἀτιμία-val és vagyon-élkobzással szokta büntetni. De hát lehet-e arra gondolni, hogy egybeült is tételtettek volna ily alkotmányellenes indítványok, mint az ἐκκλησία-ban? Magának a 600 tagból álló, életlosz-sziglanos 600 tagból álló souveraine államtestületnek kebelében csak nem képzelhető, hogy gyakran támadtak volna, a saját élet-érdekeik ellenére, ily roppant nagy prerogatívák megszüntetésére irányuló alkotmányellenes indítványok!

Nem a 600-as államtestület önmagában, de az államhatalom legfőbb közegeinek szervezete veszi egyébiránt igénybe leginkább az államtudományi buvárok érdeklődését. A felsőjogok legfőbb letéteményese — legalább Aristoteles korában és később — minden valószínűség szerint Massaliában is maga az állampolgárok összesége, az ἐκκλησία-ban, jogai gyakorlására egybegyűlt nép. Ez választja a τιμωχοι-okat, a hatszázas souverain államtestület tagjait. Ezért mondatik, hogy διοικούντες ἀριστοκρατικῶς, különben, ha csak bizonyos szűkebb

¹⁾ A Spon-féle felíratra nézve l. «Miscellanea» 81; és Titmann 517. l.

²⁾ Livius XXI, 7.

³⁾ Lucian, Toxar 24.

körből szemeltettek volna ki a *τιμοῦχος*-ok, úgy kellett volna mondani, hogy *διοικούντι ἀλιταρχικῶς*. Ez a hatszázas államtesztület gyakorolja úgy a kormányzati, mint a bírói hatalmat. Kebeléből 15 tagú bizottságot választ, a mely a folyó ügyeket intézi; e 15-ös bizottságban 3 tag tölti be az előlülök tisztségét és ezek közül ismét 1 képviseli a legfőbb hatalmat. Egyéb részletek ismeretlenek előttünk: de már a föntebbiekből is kiténik, hogy ez a massaliai államszervezet inkább, mint bármi más, testesítette meg az előttünk ismeretes ódon államok közül azt az államformát, melyet Aristoteles *ἀριστοκρατία*-nak nevez, de a melyet mi a mai államformatan értelmében, határozottan a nem-tömeguralmi demokrátiák közé kell hogy sorozzunk.

Ez élő példa volt arra, hogy már az ódon államéletben is lehetséges volt kellő alkotmányjogi szervezet mellett kikerülni úgy a brutális fejszám szerinti uralmat, mint a születési előjogra alapított kisebbség uralmát, de meg a vagyonképesítvények arányában jogokat osztó timokrátiát is, az állampolgári jogegyenlőség nagy eszméjének alapján építve föl a massaliaiak módjára az államhatalmat.

Más helyütt, a demokrátiáról írt művem sajtó alatt levő II. kötetében, tüzetesebben szólok a jelen értekezésemben említettek kivül még egyéb görög államok demokrátiájáról is: pl. a samosi, knidosi, thebai, krotomi államok, az opunti és az epizephyrioi lokriak, phokisiak stb. demokrátiájáról is: ámde jelentékeny tanulságot lehet levonni a jelen értekezés keretében előadottakból is, és e jelentékeny tanulság első sorban az államformákról szóló tan körébe vág. Különösen behatólag érinti pedig azon elméletet, a melyet Aristoteles a maga *Πολιτικά*-jának hat utóbbi könyvében egyfelől a demokratia, másfelől pedig az aristokratia fogalma felől föllálítva találunk.

Nem csak Krohn és Polenaar szemlátomást túlzott, de Susemihlnek nagyon is mérsékelt és jóhiszeműleg szépítő kritikája után is meglehetősen hiányosnak, sőt itt-ott határozottan megromlottanak kell tekintenünk azon szöveget, a melyben Aristoteles hat utóbbi könyve jelenleg előttünk fekszik: csakis e körülménynek kell tehát tulajdonítanunk azon megdöbbentő belső ellenmondásokat, hibás és hiányos fejtegetéseket, a melyek Aristoteles államformatanának tüzetesen a demokrátiára és

aristokrátiára, de jórészt az oligarchiára vonatkozó szakaszai-
ban fölismerhetők: de sem ez a körülmény, sem az Aristoteles
több mint kétezredéves tekintélye iránti kegyelet nem gátolhatja
meg az államtudományi kritikát abban, hogy rá ne utaljon a
kellő éllel mind ezekre a fogyatkozásokra és belső ellenmondá-
sokra. Eltekintve az ἀριστοκρατία azon fogalmától, mely Aristo-
telesnél az abszolút legjobb állam fogalmával esik össze, Aristo-
teles az ἀριστοκρατία-t mint államformát, műve folyamában, több
izben kísérli meg meghatározni, de mint ezt egy tüzetes mun-
kában kifejtettem,¹⁾ minden újabb kísérletnél újabb és újabb
nehézségek merülnek föl, a mennyiben Aristoteles mindig más
és más elemeket sző bele a meghatározásba és ez által tagad-
hatatlanul fogalomzavart támaszt, még pedig oly irányban, mely
szerint az ἀριστοκρατία és az ὀλιγαρχία közt az elvi különbözet
nem csak élesebbé, kidomborodottabbá nem válik, de mind-
inkább és inkább elhalványul, sőt végre egészen elmosódik:
mert hisz azt, a mit Aristoteles a III. könyvben kriterionul föl-
állít, hogy az ἀριστοκρατία-ban a közjó érdekében — πρὸς τὸ
κοινὸν συμφέρον — uralkodik a kisebbség, az ὀλιγαρχία-ban pedig
a saját maga hasznára — πρὸς τὸ ἴδιον συμφέρον — komolyan
számbavenni az államtudományban nem lehet. Mind ezek da-
czára van Aristoteles VI. (azelőtt a IV.) könyvének egy helye, a
melyben az mondatik, hogy az aristokratiai államforma ismerve
az: ha a hivatalok betöltésénél az activ választási jog megillet
minden állampolgárt, de a passiv választói jog, vagyis a választ-
hatóság csak keveseket: Τὸ δὲ τινὰς ἐξ ἀπάντων (ὀλίγη ὀλιγαρχικόν)
τὸ τε (δὲ) ἐκ τινῶν (αἰρέσει) πάντας ἀριστοκρατικόν.²⁾ Tagadhatat-
lan, hogy ha Aristoteles e kriterionra építette volna föl és
ugyan kapcsolatban azokkal, a miket ő a παιδεία-nak, vagyis a
nevelésnek mint képesítvénynek kellékeiről mondott, az ἀριστο-
κρατία-nak mint államformának az elméletét: úgy ez esetben
nem lenne az ő formatanában fogalomzavar, a mennyiben tisz-
tán állana előttünk az elvi különbözet ez esetben, egyfelől az

¹⁾ «Die Staatsformen des Aristoteles» Lipsce 1884. (Külön lenyomat az «Elemente der Politik» című munkájából.) Jelenleg sajtó alatt van ugyanennek egy kibővített kiadása, mely «Kritik der Staatsformen des Aristoteles» cím alatt fog legközelebb megjelenni.

²⁾ Aristot. Pol. VI (IV), 1300, a. 37.

ἀριστοκρατία, másfelől pedig ennek elfajulása — *παρέκβασις* — vagyis az *δηταρχία* között. Ámde ha Aristotelesnek ránk szállott szövege nem is követi ezt az utat: lehetetlen föl nem ismernünk, hogy a Πολιτικά VI. könyvének idézett helye a modern államtudományi kritika szemüvegén tekintve határozottan azon elvre vall, a mit Nyugateurópában a demokratiai állameszme egyik corollariumának és határozottan nem aristokratikus elvnek szoktak manap teljes joggal tekinteni.

Ez alappondolatot tartva szem előtt, lehetetlen föl nem ismernünk, hogy a jelen értekezésem keretében méltatott görög államok közül egynémelyik, pl. a korinthosi és a massaliai, határozottan demokratiai eszmén nyugvó államszervezetnek tekintendő a maga alkotmánytörténelmének azon szakában is, a melyben az illető görög város-állam államformája, úgy a köznap-i görög kifejezés, mint Aristoteles Πολιτικά-jának műnyelve szerint is, határozottan *δηταρχία* számba ment.

Rendkívül gazdag volt a görögök politikai irodalma, csak azon szerzők száma után ítélve is, a kikiről a későbbi görög forrásokban azt találjuk följegyezve, hogy tüzetes munkát írtak vagy általán az állam természetéről, vagy pedig tüzetesen egyik vagy másik görög állam intézményeiről, alkotmánytörténetéről. Mind e művek elvesztek, csak néhánynak jutottak el töredékei a mi korunkra; egészben véve befejezett, teljes politikai munkát pedig csakis Platontól és Aristotelestől birunk a görögök szellemi életének fénykorából. Ez a körülmény azonban épen nem jogosíthat föl bennünket arra, hogy a görög államok alkotmánytörténelmét kutatgatva, szemet hűnyjunk minden tünet előtt, még ha a modern államtudomány érdeklődését a legnagyobb mértékben lenne is képes az fölkölteni, mihelyt az ily tünet valódi jelentősége felől sem Platon, sem Aristoteles jelenlegi szövegei nem nyújtanak kellő tájékoztatást.

A
SPECIFICATIO.

MAGÁNJOGI ÉRTEKEZÉS.

Dr HOFFMANN PÁL

LEV. TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY ÜLÉSÉN, 1890. APRIL 14-ÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1890.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A SPECIFICATIO.

Az első és második keresztény-századbeli római jogtudósok két felekezete: a «*scholae Proculiariorum et Sabinianorum*» ellenvéleményei közül korunkra nézve talán legérdekesebbek a tulajdonszerzés legmesterségesb és legszövevényesb módját, és ezzel a leghatározottb jogelvek egyikét tárgyazók; jogelvet, melyet az emberi életviszonyoknak jogi elismerést érdemlő fejlettebb alakulatain az ő éles elméjük fölfedezőleg észlelt, törvényhozó hatalommal felérő tekintélyük érvényre emelt és korunk kultúrnépei mindnagyobb nyomatékjai vallanak.

«*Novam speciém facere*»: ezen három tartalmas szóval fejezik ki amazok a kérdéses tulajdonszerzés ténybeli alapját, hanem ezen három szóval egyszersmind értelmezik is azt, még pedig elméletileg alig tökéletesbíthetőleg. A második- és harmadikból alkotott és mai napig általánosan használt jogtani műszót: *specificatio* — tudunkra — a Ivr. u. 1100 körül Itáliában készült «*Brachylogus iuris civilis*» című római-jogi mű hozta divatba.

Azon ókori véleménykülönbség a jelenkori jogtudományra nézve négy ténykörülmenynél fogva kiválólag érdekes.

Először: mivel az ama nevezetet viselő tulajdonszerzési mód iránt nyomban, a mint azt kezdeménykép érvényesítők, mélyreható elvi ellentét alakúit, melyet sem maga a római jogtudomány sem, Justinianus törvényhozása kielégítőleg eldönteni nem bírt.

Másodszor: mivel a kezdetleg és jó ideig vitás, utóbb pedig ki nem elégítőn eldöntött elvi kérdés az egész középkoron át, mint a melynek jogéletében annak tárgya, t. i. a gyártás, alárendelt szerepet vitt, a megoldás felé elő nem mozdították, hanem — úgyszólván — pihent.

Harmadszor: mivel az ókorból mintegy csonkán átszállott jogintézmény korunkban, a társadalmi életviszonyok és törekvések átalakulásánál meg az ipari gyártás roppant növekvésénél és tökélyesbülténél fogva, még sokkal nagyobb jelentőségű, mintsem magokra a rómaiakra nézve volt.

Végre: mivel a jogi kétséget, mely azon jogintézmény iránt 19 század óta az európai jogtudományban fennforog, még napjainknak azzal élénken foglalkozó jogtudománya sem bírta teljesen eloszlatni.

Bizonyos azonban, legalább ítéletem szerint, hogy a mai jogtudomány a specificatio körébe tartozó jogviszonyok teljes tisztázásához közeledik, immár nagyon közeledik; hogy ezen sikert a német jogtudomány aratja, és hogy a római jogászok után maradt alapokon aratja. E jogintézmény egész műszerkezete tehát római maradt, tetőtől talpig.

Ily nagyérdekű tárgy és fejlemény arra sem méltatlan, hogy legelőkelőbb tudományos testület körében akár csak ismertetőleg is szóba jöjjön, és jelen közleményem jobbjára csakugyan ismertetésre szorítkozik. Hanem azonkívül, hogy tárgyam a közben csaknem folyvást eltérő véleményeket mérlegelő ítélésre és ettől függő következetes állásfoglalásra késztet, merem hinni, hogy egyet-mást mondandó vagyok, mik — ha alaposak — a specificatio legújabb tanában már-már eldöntöttnek vett bizonyos főkérdés megfelelőbb megfelejtésére vezethetnek.

Értekezésem négy szakaszra oszlik: az elsőben a specificatio ókori (római) tanait ismertetem, a másodikban ezek újkori fejleményeit, a harmadikban bizonyos főkérdés jobb megfelejtését célzó saját tantételeimet, a negyedikben pedig a legújabb magánjogi codificatio, t. i. a német birodalom számára készülő magánjogi törvénykönyv első tervezetének tárgyamra vonatkozó határozmányait taglalom.

I.

A tulajdonjognak és az ezt megszorító dologbeli jogoknak (inra in re aliena) tárgyai vagyis a dolgok, e szónak jogtani értelmében, sokféle változásokat szenvedhetnek, részint emberi tettek, részint más valami által okozottakat. Kérdés: vajjon dologgal történő változás lehet-e, és ha igen, mily visszahatással az arra vonatkozó tulajdonjogra és egyéb dologbeli jogokra?

Világos, hogy az e kérdésre adandó felelet első sorban a dolgot érő változás minőségétől, azután pedig az azon létező jogok különböző tartalmától függ. Minthogy azonban értekezésem feladata voltaképp a tulajdonjogot, tárgyának egy bizonyos változása miatt érő visszahatás jellemzésére szorítkozik, tehát a fölvetett kérdést, a többi dologbeli jogok különféle tartalmára ki nem terjeszkedve, csakis a tulajdonjogra nézve fogom taglalni. Mégis megjegyzendőnek vélem, hogy az idegen dolgot tárgyazó dologbeli jogok közül egyedül a szolgalmak azok, melyek a tárgyukat érő változások iránt, még pedig jóval érzékenyebbek, mintsem a tulajdonjog. Pl. míg házat tárgyazó tulajdonjog és zálogjogok a háznak összeomlása miatt meg nem szűnnek, hanem a házhelyre szorítóközöleg fenmaradnak és az erre utóbb ismét épített házra önként ki terjeszkednek, addig hason-tárgyú (csak személyes?) szolgalmi jogokról azonos körülmények között ezek ellenkezője áll.

A mi már most a létező tömérdek sok és sokféle dolgok nem kevésbé különböző esetleges változásait illeti, lehet ezeket — egyenként elősorolni ugyan nem — de igenis bizonyos osztályozással a jogtani feladat számára olyképp jellemezni, hogy dologgal történő bármely változás a felállított osztályok valamelyikébe esik és az ennek collectiv minőségéhez illő jogi hatás-hoz jut.

Ezen nagyfontosságú jogi osztályozás vezéreszméje, hogy a jogtan a dolgokat nem — miként a természeti tudományok —

egyszerűleg mint anyagokat, azaz csupán fizikai tulajdonságaikhoz képest fogja fel, hanem mint tényleg kifejthető jogoknak anyagi tárgyait. Ebből mindenekelőtt az következik, hogy az ember hatalmának alá nem vethető anyagok, pl. a szabad levegő, a nyílt tenger, nem jogtárgyak, tehát nem is dolgok e szónak jogtani értelmében.

De következik abból még sok egyéb is, nevezetesen — mi legközelebb ide tartozik — hogy a dolgok, mint jogtárgyak, attól, a mire az emberek azokat fordítani szokták, külön, gazdaságinak és joginak nevezhető rendeltetéseket kapnak, melyek azok fizikai minőségeire támaszkodnak ugyan, hanem a természet áthághatatlan törvényei által vetett határokon belül a dolgoknak mégis egészen sajátos, gazdasági és jogi minőségeket tulajdonítanak, elannyira, hogy a dolgokra vonatkozó jogviszonyok és jogok nem egyszerűleg azok természeti minőségeihez, hanem tőlünk, emberektől vett — mondhatni — hivatásaikhoz képest alakúinak.

Ennélfogva legújabbán, német civilisták meggyőző fejtegetései nyomán, az a vélemény kapott lábra, hogy — mivel jogtanilag a dolgokat tőlünk vett rendeltetéseikhez képest méltatjuk — tehát immár azok első jogi felfogása sem természettudományi, hanem lélektani fogalom, vagyis, hogy azok jogi misége azok után alakul, a miknek az ember azokat venni és a mikre azokat gazdaságilag fordítani szokta.

Mennyire helyes e tantétel, csak abból is kitűnik, hogy dolog — anyag létére — természetileg el nem enyészhet, meg nem semmisülhet, hanem igenis gazdasági és jogi felfogásunk szerint, minnek példái: a tenger avagy folyóvíz által maradandólag elárasztott telek, csőben tartogatott és abból elillanó légszesz, hamuvá égett fa, ezüst edénynek idomtalan tömeggé gyömszélése.

A dolgok ama sajátos felfogásával egyezően értendő tehát mindaz, mit a jogtan *dolgok keletkezése, elenyészése és változása* felől hirdet. Az imént felhozott példák mutatták, hogy a mit ajogtan dolog elenyészésének tart, csakugyan sajátos, gazdasági és jogi fogalom; hogy ugyanaz áll arról, mit a jogtan dolog keletkezésének vesz, példabeli bizonyosága ennek: a folyóvíz által elhagyott meder talaja, a folyóból merített kanna víz, a termő

földtől elválasztott gabona, szétbontott épületnek ingókká vált töredékei, deszkákból készült szekrény.

A legutolsó példa — úgy látszik — mintha dolognak nem keletkezéséé, hanem változásáé volna; ámde gazdasági és jogi felfogásunk dolognak olyféle változását, mely annak nemcsak valamely tulajdonságát, hanem fogalmi lényegét éri, nem változásnak, hanem új dolog keletkezésének veszi. A deszkákból készült szekrény többé nem deszkamennyiség, hanem szekrény nevezetű bútor: a deszkák el lettek használva, tehát gazdaságilag és jogilag véve elenyésztek, a belőlök készült szekrény pedig egészen más, újon lett dolog. Az afféle változások a dolog fogalmi *azonosságán* fordítanak: a mi ily változás után létez, az a dolog többé nem az annakelőtte létezett, hanem minőségileg más, az anyag azonossága daczára, még pedig akár egyes dolog egymagában, akár több dolog egyesülőleg szenved olyféle változást. És a mindenféle változás iránt fennforgó azon kérdés, vajjon azonossági avagy csupán minőségi-e, nem természettudományi, hanem gazdasági és jogi felfogás szerint dől el.

E szerint tehát a dolgok változásaiból alakuló osztályba, gazdaságilag és jogilag véve, csak azok az esetek tartoznak, melyekben a dolog, azonosságának vagyis miségének megóvásával, valamely, csupán minőségi változást szenved. Az ily változások pedig *öref/bedésből és javításból*, vagy *csökkenésből és rosszabbodásból* állhatnak. Öregbedés, illetőleg javítás pl. midőn folyóvíz valamely parti telket ü. n. iszapolással vagy u. n. sodorvánnyal megtold, teleknek beépítése vagy⁷ beplántálása, épületnek emelettel vagy új szárnnyal megtoldása, lőfegyvernek új ágyazattal vagy zárnak új rugóval ellátása, könyvnek bekötése, fehérneműnek hímzettel ellátása, kelmének megfestése. Csökkenés, illetőleg rosszabbodás, pl. midőn folyóvíz parti telekből egy darab földet elsodor, ha drágaköves ékszerből az egyik drágakő kiesik, és egyáltalában a dolognak rongálása, kopása és bemocskolódása, de nem, ha jogilag osztható dolog, pl. egy vég posztó feldaraboltatik, minthogy a darabok külön-külön dolgokká lesznek.

Mindezek bővebb fejtegetése és jogi hatásaiknak ismertetése nem tartozik feladatomhoz, szorítkozáván ez azon tényálladékok jogi méltatására, a melyeknél fogva egyes dolog egymagában avagy több dolog egyesülőleg elannyira átváltozik.

miszerint a változás után létező az azelőtt létezettel gazdasági és jogi felfogásunk szerint többé nem azonos, hanem újon let- nek tekintendő és ugyanazért új jognak is tárgya, mint pl. a deszkából és egyéb anyagokból készült szekrény.

Immár a római jogászok méltaták ekképen a dolgokkal történhető változásokat, azaz első sorban ugyancsak a mondott azonosság fenn- avagy fenn nem maradásához képest, az azo- nosságon fordító változásokat pedig találólag dolog elenyészésé- vel járó dologkezelésnek tekinték. Szerintük az afféle válto- zást szenvedő dolog addigi egyedisége (species) elvesz és annak anyagából írj dologegyed (nova corporis species) támad. Ez iránt véleménykülönbség köztük nem létezett; sőt az iránt sem, hogy az afféle rij dolgot tárgyazó tulajdonjog sem az addigi, hanem új tulajdonjog, még az esetben is, ha az új tulajdonjog ugyan- azon személyt illeti, kit az addigi és már most megszűnt tulaj- donjog illetett. Tehát szabály: új dolog — új tulajdonjog.

Ellenben a mi iránt a «schoke Proculianorum et Sabinia- norum» megegyezni nem bírtak, azt a másod kérdést tárgyazá, kié legyen a «nova species»: ki van hivatva az új dolog új tulaj- donjogára? A «schola Sabinianorum» — nyilván immár előtte, még pedig általánosan osztott, mondhatni: primitív felfogáshoz ragaszkodva — az új dolog új tulajdonjogára ugyanazt tartá hivatottnak, a ki a minőségileg átváltozott dolognak az átváltozás- kor tulajdonosa volt, úgy, hogy ez egyszerre tulajdont veszít is, szerez is; ellenben a másik felekezet Cocceius Nerva és Sempro- nius Proculus kezdeményére, tehát jogi reformkép azt vitatá, hogy az olykép alakúit új dolog (nova species), ha az átváltozás emberi munkálkodásnak a mivé, azé, a ki azt maga számára felmunkálta, illetőleg azé, a kinek számára a felmunkáló mű- ködött.

Korunk szelleme és életiránylata a mi jognézetünket oly- annyira az utóbbi vélemény felé tereli, hogy csakis ezt tart- juk indokolhatónak; nem fölösleges tehát, az ellenvéleményt az oktalanság látszatától óvni, — következőkép. Immár mon- dám, hogy dolog felmunkálásának eredményét, vagyis a gyárt- mányt, a «schola Sabinianorum» is amannak elenyésztetésével alakúit új dolognak tekintő, és az ezt tárgyazó tulajdonjogot új tulajdonjognak, nem pedig az anyagára azelőtt vonatkozott

tulajdonjog folytatásának; hanem midőn annak a kérdésnek megfejtésére került a sor, hogy ki van a fenforgó tényállásnál fogva az új dolog új tulajdonjogára hivatva, Massurius Sabinus és Caius Cassius követőikkel egyetemben azt tárták következetesnek és természetesnek, hogy az új dolog új jogon ugvanazé legyen, a kié volt annak előzménye, a felmunkált dolog. Hiszen — mondhaták indokolólag — emennek anyaga amabban fenmaradt: tehát az új dolgot *állaga* (suhstantia) ennek volt tulajdonosa felé vonzza. A «schola Proculianorum» véleménye lehet, sőt ítéletünk szerint csakugyan találóbb, lielyesb; hanem a midőn ma ilykép ítélünk, a «schola Sabinianorum» elvetett ellenvéleményét oktalannak nem mondhatjuk: elven alapul az, az u. n. *állagiság* elvén (princípium substantialitatis). A nekünk tetszőbb vélemény indokát és elvét, mivel még jelenleg is vitás, értekezésem második szakaszában hozom szóba.

A casuisticából, melylyel a római jogászok a «novam speciem facéré» tényálladékát megvilágosíták, következő alakulatok azok, melyekről biztos tudomásunk van. Szerintük speciificatio: ha valaki szőlőfürtökből bort, olajbogyókból olajat, borból és mézből mélisert (mulsum), gyógyszerekből kenőcsöt, gyapjúból vagy más efféléből ruhát, szerszámfából hajót vagy szekrényt vagy padot, márványból szobrot, fémekből edényt vagy ékszert vagy szobrot készített. Ezen példákhoz járul a festmény, nevezetesen, ha a képiró másnak anyagára, pl. lemezére képet festett. Nem hozom fel itt azon tényálladékokat, melyek iránt a római és illetőleg a jelenkori jogászok véleményei szétágaznak, amazokéi a tekintetben, hogy forog-e fenn speciificatio, emezekéi arra nézve is, hogy mint vélekedtek a római jogászok, mint pl. az idegen anyagra írásról, a borból készült eczetről.

Miután a két iskola ellenvéleményei majdnem századon át mérköztek volt, harmadik, és pedig középvélemény támadt, melyről immár a «schola Sabinianorum» egyik jelese, Gaius (1. 7. §. 7. D. de acquirendo rerum dominio 41. 1.) «*média sententia recte existimantium*» dicsérettel emlékezik.

Míg t. i. a «schola Proculianorum» mondott véleményéhez mindvégig ragaszkodók, addig az elleniskolának második keresztény-századbéli szóvivői hagyományos ellenvéleményükről részben letevőnek és a részben a Proculusról elnevezett iskola véle-

menyéhez csatlakozának. És az ekkép alakult középvélemény a mindkét iskolának csakhamar bekövetkezett megszűnte után még vagy századig virágzott római jogtudományban, főleg .Július Paulus támogatásánál fogva, uralkodóvá lón.

Ezen középvélemény, mely Justinianus codificatiójában is, sőt ennek általa a későbbi közép- és az újkorban Európaszerte érvényre jutott, abból áll, hogy az idegen dolog felmunkálása által lett írj dolog az esetben, lia előbbi álladékára vissza nem hozható, a jóhiszemű felmunkálói; ellenben, ha visszahozható (nsi species ad materiam reverti possit») vagy pedig a felmunkálót rosszhiszeműség terheli, úgy az új dolog ugyanazé, a kié anyaga volt.

Ezen határozat nyilván következő két megfontolás eredménye: hogy rosszhiszemű felmunkáló az új dolog tulajdonára méltatlan, és hogy előbbi álladékára visszahozható gyártmányon nem a készítési munka, hanem az anyag túlnyomó jelentőségű.

De a visszahozhatóság csak elvont lehetőségkép van értve, azaz: visszahozhatóság esetében az új dolog úgy, a mint van, az anyag volt tulajdonosáé, pl. az ezüstömből más valaki által készített serleg maga enyém.

II.

Hogy a *specificatio* törvényhozásilag mondottképen rendezett jogintézménye a későbbi középkoron által bírálólág beható és szabadon fejlesztő tudományos tárgyalásban nem részesült, e tényt okával együtt immár bevezető soraimban megemlítém, úgy azt is, hogy korunk jogtudománya ókori előzményének ama nagy érdekű hagyományát hathatósan felkaroló és méltólág fejleszté.

Azonban — mi tagadás benne — első látásra az, a mit korunk jogirodalma e tárgyban mutat, inkább visszataszító, mintsem vonzó és biztató összkép: mintha általa a *specificatio* tana nemcsak hogy biztosabbá nem lett, hanem ellenkezőleg ingatabbá lett volna.

De csak látszólag.

Ugyanis, a mi fölületes szemléletre visszatetszik, ez az, hogy az újkori jogtudomány a *specificatiót* illetőleg számos új kérdést vetett föl, melyek a méltatandó tény- és ügyállást jóval bonyolultabbá teszik, mintsem a római jogászok műveinek maradványaiban mutatkozik; ámde azon kérdések kétségkívül jelentékeny tartalmúak, tehát a kellő végmegállapítás érdekében megfejtendők.

E kérdések jobbára a római jogászok nagyon tökéletlenül reánk jutott véleményeinek és érveinek tisztázására, tehát látszólag csakis a római jognak megértésére irányozvák; csakhogy a tapasztalat, valamint tömérdek egyéb esetekben, úgy ebben is azt mutatta, hogy a római jogászok tanainak helyes felfogása által nemcsak a római jogról (*de lege lata*), hanem saját jogállapotunk követelményeiről (*de lege ferenda*) is jobban értesülünk. Es ez, mi a *specificatiót* illeti, annál inkább így van, mint-hogy napjaink jogtudománya azon kérdésre nézve, mely a római jogászok véleményeit megosztotta, nem a XVII. és XVIII. szá-

zadban felmerült új nézetek egyikét, hanem a «seliola Proculianorum» tanát vallja.

Mínthogy pedig a specificatiót ezúttal nem tisztán a befejezett római jognak, hanem a mai jogtudománynak és törvényhozásnak szempontjából taglalom, tehát az amaz iránt újabban fölvetett kérdések közül csak azokat hozom itt szóba, melyek a két utóbbtól várt megállapodáshoz tartozókat tárgyzazzák.

Ezen kérdések következők:

1. Miféle elvi alapon ítélendő oda a felmunkálás által lett új dolog tulajdonjoga, azaz kinek és miért?

3. Az, hogy az ily új dolog előbbi állapotára visszahozható, indokolja-e, hogy amannak tulajdonára emennek volt tulajdonosa hívassék meg?

3. Idegen dolog rosszhiszemű felmunkálása akadályozza-e, hogy a felmunkálás által lett új dolog a felmunkálóé legyen?

4. Specificatio-e saját dolognak felmunkálása is?

5. Van-e ú. n. véletlen specificatio?

(i. Leliet-e annak tárgya ingatlan dolog is?)

7. Mi igénye van a felmunkálás által dolgát vesztő tulajdonosnak a felmunkáló ellen?

8. Mi dönti el azt, hogy csakugyan forog-e fenn specificatio?

Látnivaló, hogy e kérdések mind a specificatio lényegére vonatkoznak, tehát kielégítő megfejtést igényelnek, és hogy mindaddig, a míg valamennyi olyképp megfejtve nincs, a specificatio tana többé-kevésbé tökéletlen marad.

Fejtegetem azokat.

1—3.

Mínthogy a jelenkori jogtudomány, a mennyiben nem a Justinianus-féle római jog alapján, hanem a hozandó törvény iránt megengedett szabadsággal nyilatkozik, a «schola Proculianorum» tan tételét vallja, ennél fogva az első kérdés, t. i. hogy mi elvi alapon ítélendő oda a felmunkálás által lett új dolog tulajdona, voltaképp csak azon megdönthetetlenül igaznak tartott tétel elvi indokára szorítkozik. Erre nézve pedig azon meglepő ténynyel találkozunk, hogy míg maga a kérdést megfejtő határozat iránt a jogtudomány immár jó idő óta kétséget nem táplál,

addig annak indoka majdnem napjainkig vitás maradt. Kevésbé meglepő, hogy korunk jogtudósai, a midőn mondott egyértelmű ítéletek indokát keresék, jobbra a felett tépelődtek, hogy ugyan miért is ítélte oda a felmunkálás által lett új dolog tulajdonát a felmunkálónak — a «schola Proculianorum»? Kevésbé meglepő ez azért, mivel hihető, hogy a mesterek, kiktől a nekünk tetsző tantétel származik, nekünk tetszhető indokkal is rendelkezőnek. Csak az a haj, hogy a római jogászok találó ítéleteik indokait majdnem szintoly röviden szokták kifejezni, mint ítéleteiket, és hogy érvelésük a jogászai feladat és méltatás keretén belül marad. Ellenben korunk jogtudományáa rövid és egyszerűen jogi megfontolással és fejtegetéssel be nem éri, hanem a bölcsészet által belé oltott ösztönnél fogva ugyancsak terjeng és mélyít, még arra nézve is, hogy mi volt a befejezett római jog valamely részletének vagy a római jogászok egyik-másik véleményének szellemi rugója? Nem is csoda tehát, hogy noha a «scliola Proculianorum» specificatióbeli határozományáoboz immár bátran járult volt, mégis ennek elvi indokát még soká kutató, vagyis az ú. n. foglalási elv és az ú. n. készitési vagy munkaelv között tétováza. Amaz szerint idegen dolognak felmunkálója azért szerzi meg a felmunkálása által lett dolgot, mivel ez újdón-új és még uratlan (rés nullius), tehát azé lesz, ki első elfoglalja (cedit primo occupanti), ezt pedig a felmunkáló cselekszi. Az ú. n. készitési vagy munkaelv tartalmát kettős nevezete világosan mutatja. Hogy e két, egymástól nagyon különböző elv közül melyik az, a melyre a «scliola Proculianorum» a maga, korunkban uralkodóvá lett véleményét alapítá, ez iránt kútforrásainkban teljesen hiteles, csakhogy kevés szóból álló adat foglaltatik: ugyancsak a Gaiustól származó 1. 7. §. 7. D. de acquirendo rerum dominio 41. 7. «Quum quis ex aliena matéria speciem aliquam suo nomine fecerit, Nerva et Proculus putant, liunc dominum esse, qui fecerit, »quia, quod factum est, a utca nullius fucrat.» Ez indokolás csakugyan a foglalási elv mellett látszik szólni, a menyiben ezt mondja: a felmunkálás által lett dolog, mint újdónúj s tehát még senkinek tulajdonában sem volt a dolog, a készitőé — mint első foglalóé, teszik hozzá a foglalási elvet tartó újkoriak; ámde azon indokolás a «quifecerit» és «quod factum est» szavakkal a készitést is erősen hangoztatja, ellenben fogla-

lásról egyenesen nem tesz említést, és mivel nem minden újon keletkezett dolog tárgya a foglalásnak (pl. nem, a folyóvízben támadt sziget, nem, a termőföldtől elválasztott gyümölcsök), tehát az idézett tételből nem is következik, legalább nem szükségképen, hogy a «schola Proculianorum» a felmunkálónak tulajdonszerzését foglalás általának tekinté. Ebhez járul, hogy egy másik, igaz, hogy talán nem a Nerva és Proculus indokát visszatükröző és csakis saját és idegen dolgok egyesítő felmunkálásáról szóló tétel: §. 15. J. de rerum divisione ib I. a felmunkáló tulajdonszerzését egyenest azzal indokolja, hogy ő az új dologhoz «*operam suam dedit*». Ekkép úgy a foglalási elvet, mint a készítésit tartók támaszkodhattak ókori remekségre. De hát az újkori jogtudomány nemcsak támaszkodni, hanem a szó teljes értelmében támasztani is hivatva van, és napjainkban — mi a kérdéses elvi indokot illeti — immár csakugyan szilárd és önálló elhatározáshoz jutott is, mely abból áll, hogy — a mennyiben valamely törvényhozás fejleményéhez kötve nincs — ugyanazon egyértelműséggel, melylyel a «schola Proculianorum» tanához járult, alapítja ez elhatározását az ú. n. készítési vagy munkaelvre, sőt ennek tartalmát megigazítólag értelmezi is. Értelmezi pedig úgy, hogy nem a valamely (idegen) dologra fordított fáradtság egymagában indokolja felmunkálójának tulajdonszerzését, hanem az ezzel kapcsolatos kettős tény, t. i. hogy munkája, gazdasági és jogi felfogás szerint, új dolgot hozott létre és hogy ezen létesítés a felmunkált dolognak — ismét gazdasági és jogi felfogás szerint — elenyészésével járt. Ragaszkodik tehát a mai jogtudomány úgy, mint a római, ahhoz a specificatiói követelményhez, hogy a felmunkált dolog felmunkáltatása által oly változást szenvedett legyen, melynél fogva az, a mivé az által lett, azzal, a mi annak előtte volt, nem azonos, minélfogva pl. gabonának kicséplése, baromnak hizlalása, táplálékai használható állatnak megölése, fának hamuvá égetése, kelmének más színre festése nem specificatiók. És valamint a római, úgy a jelenkori jogtudomány sem szorítja a specificatiói felmunkálást a művészi és egyáltalában a magasb szellemi képességtől kitelő alkotásokra, elannyira nem, hogy a legközönségesb mechanikai munka, pl. a darab bőrből sarukat készítő vargáé és amazok közt — mi a specificatiói és ennek joghatását illeti — különb-

séget nem tesz. Ezen egyenlősítésre azonban megjegyzendőnek vélem, hogy a művészi és magasb értelmi képességek alkotási fölönye arra nézve, a mi itt kérdésben forog, nem is szörűi kivételes jogi minősítésre, mivel t. i. azok mívei a kérdéses joghatáshoz megkívánt létesítési kellék mérvét oly annyira meghaladják, miszerint ama magasb képességek még ugyanolyan eszközökkel és czélatokkal is, a minőkkel alacsonyabb képesség új dolognak nevezhetőt nem létesít, ilyenül elismerendőt hozhatnak létre. Így pl. a színezés, a megfestés és a hímzés, melyeknek eredményei többnyire díszítő növedékképen azonosságukat megtartó dolgokhoz járulnak, esetleg tárgyukat azonosságából kiforgató hatás tökélyére vihetik.

Ugyanazon indok, melyből a mai jogtudomány a felmunkálás által lett új dolog tulajdonát illetőleg a «schola Proculianorum» véleményéhez járul, az általam 2. és 3. szám alatt felhozott kérdésre nézve is döntő, azaz: sem a felmunkálás által lett új dolognak előbbi álladékkára visszahozhatósága, sem a felmunkálónak rosszhiszeműsége nem ok arra, hogy az új dolog nem az utóbbié, hanem a felmunkált anyag volt tulajdonosáé legyen.

4.

Negyediknek felhozott kérdésünk a saját dolgon véghezvihető specificatiót tárgyalja. Míg t. i. a specificatio még nem régiben jobbára csak idegen dolgokra vonatkozólag lőn méltatva, addig a jelenkori jogtudomány annak a saját dolog felmunkálásában mutatkozó alakulatára is kellőképen utal. Igen helyesen. Mert a mennyire bizonyos, hogy oly készítő munka, mely által idegen dolog a készítőé lesz, saját dologra is fordítható, annyira bizonyos az is, hogy a saját dolog felmunkálásából lett dolog szintén új dolog és mint ilyen, szintén új tulajdonba jut, noha ez utóbbi ugyanazon személyt illeti, ki a felmunkált anyag tulajdonosa volt. Sőt a gazdasági és jogi életben előforduló specificatiók, aránylag kevés kivétellel, a felmunkálók saját dolgait tárgyalják, és sajnos lenne, ha nem így volna. Az sem áll, hogy a saját dolgát felmunkálóra nézve mindegy, akár addigi tulajdonjogának folytatásakép, akár új tulajdonjogon övé a felmunkálása által lett dolog; sőt ellenkezőleg a specificatio joghatása

ő reá nézve is becses vívmány, még pedig két irányban, t. i. a részben, hogy új tulajdonjogát könnyebben, vagyis az eredeti szerzőmódnak elismert gyártó működésével egymagával bizonyíthatja, és másrészt mivel a felmunkált dolgan netalán létezett terhek (szolgalmak, zálogjogok) az abból készült dolgon nem folytatódnak. Így p. o. a saját gabonájából lisztet készítő avagy készítettő a lisztre vonatkozó tulajdonjogát az általa avagy más által az ő számára véghezvitt őrlés bebizonyításával mutathatja ki és nem kénytelen, az ama gabonára vonatkozott, talán csak nagy fáradtsággal és idővesztéssel bebizonyítható tulajdonjogra támaszkodni, aztán meg a liszt a gabnát netalán terhelt zálogjogtól is ment. Mivel pedig a tulajdont szerző felmunkálást nemcsak magunk vihetjük véghez, hanem másvalaki által is számunkra véghezvitethetjük: erre való tekintettel röviden azt szoktuk mondani, hogy csak a «suo Domine» történő felmunkálás szerez a felmunkálónak munkája eredményén tulajdont.

5.

Ötödik kérdésünk csak egy legújabbán megpendített eszmére, az ú. n. véletlen specificatióra vonatkozik. Értetik ez alatt, valamely dologgal nem felmunkálás, azaz szándékos emberi tevékenység, hanem más valamely esemény következtében történt lényeges változás, p. o. több személynek külön-külön tulajdonában volt különemű híg dolgoknak, tegyük hogy bornak és pálinkának tévedésből összeelegyítése, mi azok tulajdonosait illető közös tulajdonra vezet. Ámde azon eszme csak annyiban bír némi alappal, a mennyiben igaz, hogy véletlen esemény is vezethet új dologegyed alakulására; ellenben az az állítmány, hogy afféle esetekben «véletlen specificatio» forog fenn, ellenmondást tartalmaz (ú. n. *contradictio in adiecto*), a miért is újabbán nagyobb nyomatékkai mondatik, hogy specificatiohoz új dolog létrehozására szándékolólag irányzott és a szándék sikeréhez lényegesen járuló emberi működés szükséges. Tehát p. o. ha kőszénből coaks készült, lehet, hogy specificatio forog fenn, lehet, hogy nem forog fenn: fennforog, ha a kőszén felhasználásánál coaks előállítására főeredménykép szándékoltatott: ellenkező esetben a coaks másféle műveletnek melléktermeléke, mikép a

a tüzelésre felhasznált fából maradt és esetleg értékesíthető hamu.

6.

Hatodik kérdésünk: vajjon ingatlan dolog is lehet-e specificatio tárgya, szintén csak legújabbán került fontolóra, hanem még erősen vitás. Nem mintha az igenlőleg érvelők azt tartanák, hogy más telkének — szerintük specificatiónak tekintendő — lényeges átalakítása, pl. másnak földjére építés avagy más sivatag telkének befásítása által az addigi földtulajdonos tulajdonját veszíti és az olykép átalakított telek az átalakítóévá válnék: odáig a specificatiót korunkbeli jogtudós még nem terjesztő; de nem tartom lehetetlennek, hogy fennforgó társadalmi viszonyaink következetes tovább fejlődéssel a jogi construalás valamikor — akarva, nem akarva — olyasmire is ráadja magát. Hanem egyelőre a kérdéses vita még nagyon ártatlan, azaz, mint a vitatkozók anyanyelvén mondani szokták, a császár szaltála körül forog. A mi felett t. i. ezen érdekes vita foly, körülbelül csak abból áll, vajjon szenvedhet-e ingatlan dolog is, nevezetesen emberi munkálkodás következtében, nemcsak minőségi, hanem annyira lényeges változást, hogy ennél fogva azt a forgalmi életben más dolognak tekintik, mintsem a mi dolog annakelőtte volt? Egyébiránt pedig az olykép változott ingatlan tulajdonosa egyelőre még nyugton alhatik, minthogy tulajdonát sem innen, sem túlhan el nem vitatják, mógcsak azzal az állítással sem, hogy a földén épült ház avagy a telkén nőtt erdő miatt addigi tulajdonjoga helyett új tulajdonjoga támad. De hát azon kérdést nagytudományú szakférfiak szellemesen vitatják: csatlakozom tehát a vitatok ez idő szerinti többségének tagadó véleményéhez. Nem mintha nem látnám, hogy a forgalmi élet felfogása csakugyan nyomatékos különbséget tesz pl. annakelőtte zöldség termelésére használt, jelenleg pedig házhelyül szolgáló-, avagy annakelőtte avart termő, most meg befásított telek közt: csakhogy látok ezen tény mellett egy még nyomósb körülményt is, mely abból áll, hogy a telkek, mint a földterületnek csakis határvonással elkülönített és elkülöníthető darbjai — ellentétben a forgékony és felette változékony ingókkal — magának a földterületnek szilárdságában és maradandó-

ságában olyannyira részesülnek, miszerint ezen alaptulajdonságuk mellett az emberi munkálkodással rajtok létesített mindenemű, még a gazdaságilag legfontosabb változásoknak is, csak állapoti és nem azonossági átalakulás jelentősége tulajdonítható. Innen van, hogy úgy a népek jogai, mint a jogtudomány — idáig legalább — mindazt, a mit valamely telken akár természeti erő, akár emberi munka szoros összekapcsolással létesít, a telek növedékekép, ezzel azonosítják, és ehhez képest a telken létező tulajdonjogot és zálogjogokat annak mindennemű növedékére kiterjesztik. Tartható-e tehát ezzel szemben azon állítvány, hogy a telekhez járuló egynémely alakulatok (növedékek az illető telket azonosságából kiforgatják? A dolgok azonossági fogalmát kétségkívül emberi felfogásunk idomítja, és az ingó dolgok természete megengedi, sőt magával hozza, hogy⁷ azok egynémely átalakulásait, anyagaik ma rád an dósága daczára, azonossági változásnak tekintsük; de az ingatlanok természete ilyféle felfogásbeli önkénynek — nézetem szerint — ellenszegül. All ez mindazon esetekről is, a melyekben a forgalmi élet felfogása valamely ingatlanon történt változásra a lehető legnagyobb súlyt fekteti, az ellennézet e miatt speciticiatit lát, de az utóbinak ingókra gyakorolt joghatásai helyett másféle, általunk is elismert jogi következményeket hoz le: minek tehát a tulajdon-szerző speciificatio sajátserű és tiszta fogalmát oly alakulatok eszméjével vegyíteni, melyekből amannak joghatása nem származik? A tudomány hivatása: az eszméket kitelhetőképén tisztázni, nem pedig fölösleges egybefoglalással bonyolítani.

7.

Hetedik kérdésünk vagyis az iránt, hogy mi igénye van annak, a ki az ő dolgán más valaki által véghez vitt specificatio miatt tulajdonától elesett, a felmunkáló ellen? jelenleg egyértelműleg a «schola Proculianorum» arra vonatkozó tantétele van elfogadva, mely szerint igényelheti amaz emettől — nem a felmunkált dolgának forgalmi pénzürtékét, hanem csak annak pénzben visszatérítését, a mivel a felmunkáló az idegen dolog felhasználása által értékileg gyarapodott (locupletior factus est), mi a felmunkált dolog értékénél jóval kevesebb lehet. Sőt az is lehet,

hogy ezen igénynek alapja teljesen hiányzik, tehát a tulajdonát vesztett lel a felmunkálótól semmit sem igényelhet, mint pl. ha az utóbbi az általa felmunkált idegen dolgot — nem ugyan ennek tulajdonosától, hanem harmadik személytől, melyet ő a dolog tulajdonosának vélt, tehát jóhiszeműen, értékét megüő áron vásárlá és ennélfogva a dolog volt valódi tulajdonosának kárából hasznot nem húzott. Azonban fordulhatnak elő idegen dolog specificatiója mellett oly különleges körülmények, melyek alapján az a miatt tulajdonától elesett személy a felmunkálótól felmunkált dolgának forgalmi pénzértékét (*quanti ea res est*), sőt — mi ennél is több lehet — szenvedett kárának teljes megtérítését (*lestimatio eius, quod interest*) igényelheti, mint pl. ha a felmunkáló a felmunkált dolgot, ennek tulajdonosától haszonkölcsön- avagy letétkép kapta, avagy épen lopta volt, s tehát a haszonkölcsönzöt avagy letéteményest, illetőleg a tolvajt terhelő elégtételre szorítható.

8.

Nyolczadik, utolsó kérdésünk a *specificatio* legfontosabb részét, mondhatni: alapját és ennek tan- és jogtételben kifejezését tárgyazza; nem annak joghatását, melyre első számú kérdésünk vonatkozott, hanem e joghatás tényi okának, t. i. a felmunkált dolgok azonossági változásának *ismérvét*. Nagy meste-reink, a római jogászok, erről tudunkra egyebet nem mondtak, mint a mi a többször idéztem néhány szóban («*novam speciem facéré#*») foglaltatik. De hát az ő, túlnyomókig gyakorlatias szellemük és hivatásuk afféle kérdésekre nem is szokott kiterjeszkedni. — Szerintük ama rövid mondat a *specificatio* tényi alapját elvontan eléggé ismerteti, magyarázatul pedig nagyszerű joggyakorlatukban kifejtett bámulatos *casuisticájok* szolgált. Ellenben az újkori jogtudomány — immár mondám — a jogviszonyok és jogtételek mélyebb, bölcsészetszerű felfogására, jellemzésére és indokolására törekszik, és ezen törekvése nem ritkán sikert is aratott, azaz hasznosnak bizonyt. Nem meglepő tehát, hogy a jelenkori jogtudósok arra nézve is, vájjon forog-e fenn *specificatio* avagy sem, közelebb járó meghatározást kerestek. Ezen kutató észlelés és elmélkedés többé-kevésbé elfogadható eredményeit értekezésem első és jelen szakaszában jobbára

már ismertetem: azokból az itt fölvetett kérdésre kettő vonatkozik. Mondatik ugyanis, hogy (ingó) dologgal történő specificatiónak ismerve: a dolog *fogalmának*, változása, és hogy ezt rendszerint a *megszokás*, az illető dolog *nevezetének* változtatásával fejezi ki. Ámde ezen érdekes és megnyerő felvilágosítást értéktelenítő megjegyzés kíséri: hogy úgy a fogalomalakulás, mint a nyelvszokás a jogi felfogástól némelykor eltér. Például igaz, hogy azt a specificatiót, mely márványnak szoborra felmunkálásából áll, úgy a fogalomnak, mint a nevezetnek változása híven jelzi, hanem meg igaz pl. az is, hogy borjúnak tehénné fölnevelését szintén fogalom- és nevezetváltozás kíséri, az állat azonosságát fentartó jogi minősítés ellenére. A mondott felvilágosítás tehát — Verböczynk másvalamire vonatkozó szavaival élve — «aliquando valet, aliquando non valet». Ez okért a jelenkori jogtudomány specificatióbeli sarkelvül azt hirdeti, hogy az itt fölvetett kérdés nem is jogi és jogtani, hanem forgalmi kérdés, mi azt jelenti, hogy a dolog azonosságán fordító alakulat fenn avagy fenn nem forgásáról határoz a forgalmi élet naiv felfogása, melyhez képest a bírák, kiknek erről saját avagy szakértőktől szerzendő tudomásuk kell hogy legyen, a peressé vált afféle tényálladékokat minősítsék, aztán pedig, ha t. i. e minősítés specificatiót állapít meg, ebből az első kérdésünk megfejtéséül közölt joghatást ítéletképen hozzák le. Ez az uralkodó tan az, a mire nézve értekezésem harmadik szakaszára hagyott érdemes, ellenző észrevételeim vannak.

Mielőtt azonban ezeket előrjeszteném, illő, hogy — legalább futólag — utaljak azokra is, mik a specificatio általi tulajdonszerzésről a korunkban készült nevezetesebb magánjogi törvénykönyvekben és a hazai magánjogot tárgyaló irodalmunkban foglaltatnak.

Az 1794-ben kihirdetett «Allgemeines Landrecht für die preussischen Staaten» (I. rész, 9. cím, 304. ij.) az idegen dolgokból készült gyártmányok tulajdonáról a «schola Proculianorum» tana szerint határoz, hanem csak jóhiszemű felmunkálás esetére és többrendbeli nem indokolt kiilönbötéssel. Ellenben

a csak kevéssel újabb keletű francia «Code civil» 570. articleusában, mely az 1865-ki olasz «Codice civile»-ben 470. articulus gyanánt szerepel, a «schola Sabinianorum» elvét

követi, hanem a következő articulusban, némely régibb írók (Connanus, Hotomanus) után indulván, arra az esetre, ba a felmunkálás értéke a felmunkált dologét jóval fölülmúlja («surpassât de beaucoup»), a «schola Proeulianorum» elvét alkalmazza.

Az 1811 -ki ausztriai polgári törvénykönyv (415. §.) idegen dolog felmunkálása iránt szintén kétféleképpen intézkedik, t. i. a szerint, a mint a felmunkálás által lett (új) dolog előbbi áliadékára vissza- avagy vissza nem hozható: visszaliozhatóság esetére az addigi tulajdont fentartja, ellenkező esetre Hugo Grotiusnak a jogbölcészeti irodalomban vagy ú. n. észjogban lábra kapott, hanem mai napság méltán elejtett véleményét követve, a felmunkált anyag tulajdonosának és a felmunkálónak közös tulajdont ad, csakhogy kétséges értelmű és értékű módosítások mellett.

Mind a bárom törvénykönyvnek közös baja még az is, hogy a specificatiót az egészen más természetű és hatályú egyesítés mindkét alakulatával, az ú. n. communio- és accessióval kapcsolatosan és összezavarólag fogják fed és méltatják.

Zürich kantonnak 1854- és 1855-ben kihirdetett jeles magánjogi törvénykönyve (G37—639. §§.) a «media sententia recte existimantium» Justinianusi szerkezetét tette magáévá.

A szász királyságnak 1803. évi polgári törvénykönyve (240. §.) immár teljességgel a «schola Proeulianorum» elvi álláspontjára helyezkedett; hasonlólag

az egész mai német birodalom számára készülő polgári törvénykönyvnek 1888-ban közzétett első tervezete (893., 894. §§.), mely azonban a dolog felszínére szorítókozó megmunkálások iránt igen fontos, értekezésem 4. szakaszában méltatott új intézkedést is tartalmaz.

Saját törvényhozásunk a specificatióról eddigelé még nem intézkedett. Leendő magánjogi törvénykönyvünk tervezete a dologbeli jogot tartalmazó, 1882-ben közzétett részében arról következőkép (58. §.) határoz:

«Ha valaki egy vagy több dolgot, legyenek azok mind idegenek vagy részben sajátjai, fel- vagy átdolgoz oly módon, hogy ez által maga számára új dolgot állít elő: akkor ő ezen új dolog tulajdonát szerzi meg; azonban tartozik az idegen dolog tulajdonosának kártérítéssel, de ha jóhiszeműleg járt el, csak annyiban, a mennyiben gazdagodott.» Ezen tervezeti intézkedés a

szász polgári törvénykönyv előbb említett 240. §-ának fordítása akar lenni, oly szándék, mely óvatos és ildomos volt; de baj, hogy a fordítás nem igen sikerült.

Hazai magánjogunk irodalma, mi a specificatiót illeti, tételes szabályzás hiányában, ugyancsak szabadon tarkáz.

Még az érdemes Frank Ignác is «A közigazság törvénye Magyarhonban» című 1845-ben megjelent és idáig fölül nem múlt művében (I. rész, 137. §.) «A tenyészet és egyesülés hasznárol» felirat alatt annak előrebocsátásával, hogy «idegen törvények az efféle (specificatiói) esetekről külömféle-képpen intézkednek», teljes komolysággal és bátorsággal ezeket írta: «nálunk, úgy vél lyuk — a következő szabások megállhatnak: 1. A ki hibátlan, maga jószága elválasztását vagy helyre állítását kívánhattva, midőn ez vagy amaz nagy kár nélkül lehetséges. -2. Ha ez nem igen lehető, a becsesebb jószág magához vonnya a kissehbet, de úgy, hogy a ki maga vétke nélkül a magáét veszti, kárpótlást nyerjen. 3. Egygyenlő lévén kétfelül az érték, a vegyes vagy' egy gye sült egész közössé válik. 4. Ha az egyik fél vétkes, a hibátlan félnél áll a választás, hogy vagy a jószágot vegye, vagy' a kárpótlást.» És ezen. úgy a pusztá egyesítésre, mint specificatióra érthető «szabások» indoklásául derék jogászunk csak egyetlen törvényre, szokásra és döntvényre sem bírt hivatkozni.

Fogarasi János «Magyar közpolgári törvénytudomány elemei Kövy Sándor után» című művének (5. kiadás, 1815.) «A szaporodásokat nálunk majd szinte a természeti jog szerint kell tekinteni» feliratú I 76. §-ban tárgyunkról ekképen nyilatkozott: «A szaporodás vagy járulatról, ha az előbbi úrnak jogát azon folyóra nézve, mely medrét hirtelen változtatta meg, kiveszszük, egyebet alig határoztak törvényeink, mint a mit magából a józan észből tudhatni; hogy t. i. a roszelelkű emberre semmi tekintettel nem kell lenni (1542: 4.), különben pedig a szaporodás akár természeti, akár ipari, akár vegyes, a fővagon után megyen, ha az a jólelkű ember sérelme nélkül eshetik, kinek mindazáltal, ha keresésben vagon s hibátul nem egészen ment, a külső törvény nem igen kedvez: de ha hibátul egészen ment, az ő kárával nem szabad másnak gazdagodni (Élőbeszéd 5), azért mivel ártatlan tévedésben volt. De ha birtokban vagon, bár a másét

vissza kell is adnia, mindazáltal minden hasznot helyesen és törvényesen vett he belőle, s azt visszaadni nem köteles.»

Kallós Lajos «A magyar polgári jog alapelvei» (2. kiadás, 1865.) című művében — mintha csak törvényhozásunk a specificatióról újabban intézkedett volna — egészen más tant hirdetett. A «munka általi növekedés fogalma és nemei» feliratú hosszú, (221.) §-ban következő értelmezés foglaltatik: «Munka általi növekedésnek nevezetik a vagyonhoz emberi munka és szorgalom által más vagyonnak hozzákapsolása. Ez történhetik *a)* átalakítás, *b)* befoglalás, *c)* összeegyeztetés, *d)* összevegyítés, *e)* építés, *f)* ültetés, *fi)* vetés, *h)* írás, *i)* festés által.» Végül pedig — nem ugyan mindezen alakulatok iránt — hanem a közbenkötben helytelenül minősített igazi specificatiókra vonatkozólag a «*média sententia recte existimantium*»-mal lépé meg olvasóit.

Wenzel Gusztáv 1872—1875-ben megjelent nagyobb magyar magánjogi művében (254.) «a mesterséges és a vegyes növedéket» tárgyalván, a specificatióról csak ezeket mondja: «Amenyiben az utóbbi kettőhöz emberi munka járul, a jó- vagy rossz-hiszeműség kérdése is fontolóra veendő.»

Suliyda János 1874-ki művében (07. §.) a specificatio iránt egész őszinteséggel Frankra hivatkozott és ennek idéztem tételeit közlié.

Knorr Alajos «A magyar magánjog» című 1873-ban megjelent művének «Átdolgozás és átváltoztatás» feliratú 80. §-ában jogalapra hivatkozás nélkül a «*schola Proculianorum*» tanát, még pedig a foglalás elvén hirdeti, megjegyezve, hogy saját dolgok felmunkálása miatt «új dolog tulajdonának szerzéséről szó sem lehet».

Végre hazai magánjogunk legújabb rendszeres kézikönyvének korán elhunyt tehetséges szerzője, Zlinszky Imre (3. kiadás, 1888. 220. és 230. 11.) a specificatióknak külön §-t szentelt ugyan, de bevallá, hogy: «Nálunk e részben nem létezik semmi törvény, vagy oly szokás, mely akár a hasonyszerűség útján is alkalmazható volna. Előforduló esetben tehát a bíró belátása határoz.» Hozzátevé: «Mi e részben a kérdés eldöntésénél a következő elvek szem előtt tartását ajánlhatjuk» — és erre a «*schola Proculianorum*» tiszta tanát közlié.

III.

A mit értekezésem ezen szakaszában előterjesztendő vagyok, az a mai jogtudománynak immár említett azon tételére vonatkozik, hogy specificatióknak tekintendő felmunkálás fenn-avagy fenn nem forgásáról nem elvont szabály, hanem a forgalmi élet esetenkénti felfogása határoz, és bog},' ennél fogva úgy a jogtudomány, mint a jogot alkotó közhatalom arra nézve ismérvi kijelentéstől tartózkodjék.

En ezen tételt helyesnek nem tartom, eltérő egyéni véleményemet pedig következő megfontolásra alapítom.

Mai napság általánosan el van ismerve, bog}' minden jogtétel valamely emberi életviszonynak társadalmilag kiegyenlített érdekekhez és felfogásokhoz képest alakúit szabálya, és hogy úgy a jogtudomány, mint a jogalkotó hatalmak hivatása voltaképp csak abból áll, a fenforgó jogi életviszonyok alakulatainak és az ezekhez kötött emberi érdekeknek az uralkodó társadalmi felfogáshoz képest megfelelőket szabályokul lehozni és érvényre emelni.

Következik ebből, hogy úgy a jogtudománynak valamely tan-, mint a törvényhozásnak valamely jogtétele csak annyiban helyes, a mennyiben annak az életviszonyi alkulatnak, a melyre vonatkozik, az ahhoz kötött társadalmi érdekekhez és felfogáshoz képest csakugyan megfelelőt fejez ki.

Nem különben el van ismerve mai napság az is, hogy a jogi szabályozás alá tartozó életviszonyok összeségének, vagyis a jogi életnek minden részleteit igazán kimerítő mértékben felfogni és illetőleg szabályozni sem a szaktudomány, sem a törvényhozás nem képes, s hogy tehát mindenkor és mindenütt vannak oly jogéleti részletek, melyek iránt úgy a tudomány, mint az okszerű törvényhozás a tan- és jogtéttellé meg nem alakúit, mondhatnám: nyers társadalmi felfogásra utal, kénytelen utalni. Sőt voltak és vannak, még pedig jog dolgában kiváló nemzetek,

melyeknek úgy törvényhozása, mint jogtudománya a társadalmi felfogás jogi tartalmának tan- és jogtétellel alakításánál majdnem félénkséggig menő óvatossággal járt el, nem mintha azon felfogás elhatározó voltában kételkedett volna, hanem mivel attól tartott, hogy azt eléggé híven nem fogná kifejezni.

Csakis a most mondottak értelmében ismerem el a mai jogtudomány kérdéses tanának alaposágát, t. i. csak azt, hogy mint minden tan- és jogtétel, úgy az is, mely a specificatióul minősíthető felmunkálás fenn- avagy fenn nem forgásának ismérvét tárgyazza, a társadalmi életben, illetőleg ennek közvetlenül érdekelt részében, a forgalmiban gyökerező felfogásra alapítandó, — a mint hogy a felmunkálás által lett új dolog tulajdonáról határozó tan- és jogtétel is azon alapú. Valójában: e két határozás csak abban különbözik egymástól, hogy amaz a jogi okot, emez pedig a jogi okozatot tárgyazza, és hogy az okozatot vagyis a specificatiói tulajdonszerzést tárgyazó társadalmi felfogás tartalma megfelelő tan- és jogtételben immár szabatosan meg van állapítva, míg az okot tárgyazó felfogását ilyképen még nem lényegítettük, mivel t. i. ennek egyes felmunkálási alakulatokra vonatkozó nyilatkozvaivaiból az ismérvi tan- és jogtétellel alakítható vezéreszmét még le nem hoztuk.

És ez utóbbi tényből — mire következtessünk? Talán csak nem arra, hogy a forgalmi életben dívó felfogásnak abbéli nyilatkozványai egységes vezéreszmétől nincsenek áthatva, hanem észszerű alapnak teljes hiányában esetről-esetre szeszélyhez hasonlító önkényből származnak? Ha volna, ki a társadalmi életben gyökerező felfogást ily természetűnek vélné, az ilykép vélekedő ennek semmiféle tekintélyt sem tulajdoníthatna, legkevésbé a felette kényes magánjogi viszonyok szabályzása körül.

Ha pedig bizonyos, bog}' a társadalmi, illetőleg a forgalmi élet irányadó felfogása, valamint minden egyebek, úgy a specificatiónak tekinthető felmunkálás fenn- avagy fenn nem forgása iránt is valamely vezérlő indokon alapul: úgy ezen, immár számos és sokféle esetekről nyilvánult felfogás indoka megismerésünknek nem kevésbé illő tárgya, mint az esetileg nyilvánult felfogás, mely azon alapul. Azt tartani és vitatni, hogy a dolgot fogalmilag elenyésztető és egyszersmind alkotó hatás fenn- avagy fenn nem forgásáról a forgalmi élet felfogása határoz, az e döntő

felfogás alakulására vezető alapeszme kutatásától és kifejtésétől pedig elvileg tartózkodni: a feladatnak a jogtudomány részéről még csak félig sem megoldása; kevésbé tudás, mintsem inkább erről letevő önkorlátozás.

Úgy vagyok tehát meggyőződve, hogy a midőn a jogtudomány a specificatiónak tekinthető felmunkálás fenn- avagy fenn nem forgása iránt ez idő szerint azonképp nyilatkozik, nem mond végszót, hanem — mivel annak elvi ismervét még le nem hozá — utal azon tényezőre, melynek egyelőre kizárólag irányadó egyes nyilatkozványaiból előbb-utóbb azt is le fogja bozni. És ugyanazért, a ki jogász létére az utóbbi feladattal foglalkozik, nem tesz sem tárgyilag illetéktelen, sem célzatilag lehetetlenségbe ütköző kísérletet. Lehet, hogy még korait: hogy forgalmi életünk felfogásának e tárgyban észlelhető egyes nyilvánulatai, kivált az ipari gyártás napról-napra újdonságokkal meglepő termékenységevel szemben, még nem elegendők arra, hogy azokból a még fejlődésben levő felfogás vezéreszméjét bizonyossággal lehozhassuk; de azért ennek megkísértése nem szükségkép hiú és haszontalan vállalkozás.

Uykép vélekedvén, hogy t. i. a szóban forgó kérdés nem tartozik a merő ténykérdések közé, nem tartózkodom, a specificatióul minősíthető és nem minősíthető fel- és megmunkálások számos alakulatain gyűjtött észlelésem eredményét ezen legnagyobb tekintélyű hazai tudományos körben is, még pedig a specificatio egész jogi lényegét elvileg kimerítő szerkesztménykép, előterjeszteni.

A ki egy vagy több, akár saját akár idegen ingó dologból új ingó dolgot készít avagy készített, a készítmény tulajdonát szerzi. — Új dolog készítésének tekintendő: ha a készítmény a maga saját rendeltetése szerint oly használatra szolgál, melyre a felmunkált dolog a magáé szerint fordítható nem volt, vagy habár mindkettő azonos rendeltetésű, a készítmény oly érdeket elégít ki, melynek a felmunkákhoz hasonló ép dolog megközelítőleg sem felel, meg, — és ha úgy amaz mint, emez esetben a készítmény a felmunkált dolognál értékesb.

Ezen szerkesztmény első tétele azok után, a mik értekezésem második szakaszában előterjesztvék, indokolásra nem szorul. Kifejezi az: a «schola Proculianorum» mai napság elfogadott

döntő jogelvét, meg azt, hogy úgy saját mint idegen, hanem csak ingó dolog lehet specificatiói felmunkálás tárgya; hogy ennek eredménye szintén ingó dolog, ne pedig ingatlanak növedéke legyen; hogy a miket nem új dolog előállítására akarva irányzott emberi munkálkodás, hanem véletlen esemény a dolgokon eredményez, a specificatio szempontja alá nem esnek és hogy azt a specificatiói felmunkálást, mely által tulajdont szerzünk, nemcsak minmagunk teljesíthetjük, hanem számunkra más is véghez viheti.

Hanem a szerkesztményem második, harmadik és negyedik tételében foglaltak, minthogy merőben egyéni felfogásomat fejezik ki, indokolásra nagyon is rászorulnak.

Mindjárt ezen három tételtem elsejénél a specificatio mind- eddig félve került velejével kell foglalkoznom, melyről a római jogászok tudunkra elméletileg csak a többször idéztem néhány szóval («novam speciem facéré») nyilatkoztak, a jelenkori jogtudomány meg éppen megközelíthetlenségi ágazatot hirdet. Csak-hogy az utóbbi egyúttal ezen tana ellen tör, a midőn — igaz, hogy inkább csak magyarázatul mintsem jogtéttel alakítható tantételképen — ezeket állítja:

a specificatio azon fordul meg, hogy a dolog emberi felmunkálás által elenyészik és abból új dolog támad;

úgy ez az elenyészés, mint ez a keletkezés — mivelhogy az ember anyagot sem megsemmisíteni sem teremteni nem hír csupán fogalmi esemény, fogalmi átmásítás, mely jobbára a nyelvszokásból, a dolgok nevezeteiből is észrevehető;

a dolgok, mint jogtárgyak, általános és különös fogalmait emberi felfogás alkotja, még pedig nem egyszerűleg azok természetű minőségeihez, hanem tőlünk vett gazdasági és jogi rendeltetésükhöz képest.

A specificatio fogalmát — szerintem — kiegészítő három tételtem elseje azon hármas jogtani magyarázatnak mellőzhetetlen logikai következménye. Mert ha igaz és kimondható, hogy forgalmi életünk felfogása szerint specificatio az esetben forog fenn, ha a dolognak fogalma (emberi felmunkálásnál fogva) mássá alakú, úgy ezen igaz, hanem feladatát szembeszökőleg he nem fejező kijelentés kiegészítése végett kérdeznünk kell, hogy mi okozza ama fogalom-átalakulást? Mivel pedig ez iránt úgy a

jogtan mint a józan ész csakis a fogalom tárgyának nem ugyan minden, hanem egy bizonyos átalakulására utalhat, és mivel immár elismert igazság az is, hogy a dolognak fogalma gazdasági és jogi életünkre szóló használati rendeltetéséhez képest alakú: tehát a dolog fogalmának átalakulása is szükségkép addigi rendeltetésétől különböző rendeltetésre hivatottságán fordul meg, vagyis ugyanazon, a mire az ez érveléssel indokolandó tétel világosabban utal, hogy t. i. na készítmény a maga saját rendeltetése szerint oly használatra szolgál, melyre a felmunkált dolog a magáé szerint fordítható nem volt».

Hogy ezen megfejtés a szaktudományban immár meggyökerezett tételekből van merítve, sőt ezeknek nagyon közel fekvő származéka: e tény amannak hitelét tetemesen emeli, ellenben saját hozzávetésem becsét parányisáig alá szállítja. Hanem ugyanazért megfejtésem elhibázottnak csak úgy mondható, hogy avval együtt ama tételek is elvetvék.

Lehetséges azonban, hogy ezen megfejtő tételmet az idétem három hiteles tantétel igaz származékának elismerendik ugyan, de nem azt, hogy avval a kérdés, melyre felel, befejező megfejtést nyert, okul vetvén, hogy az én tételmet is hagy fenn kétséget és további kérdést, t. i. azt, hogy vajjon miből állanak azok a felmunkálás-adta tulajdonságok, a melyeknél fogva a felmunkálás eredménye, a készítmény, oly használatra szolgálhat, melyre a felmunkált anyag fordítható nem volt? Ámde ez a kérdés immár csakugyan merő ténykérdés, azaz nem jog- és tantétellel, hanem öszzszerű jogesetek bírói eldöntésével fejtendő meg.

Ennek bebizonyítása végett, hogy t. i. tételmet a szóban forgó kérdésre — a mennyire tan- és jogtétel megfejtteni egyáltalában hivatva van — csakugyan befejező megfejtésül szolgálható feleletet ad, rövidség kedvéért egybevető érveléssel élek. A birtokba jutás és birtokban léte álladéka iránt elismerten elégséges és kimerítő tan- és jogtételi minősítés az, hogy személy és dolog közt tényleg fenforog oly viszony, melynél fogva amaz emevvel tetszése szerint rendelkezni képes; ellenben azon sokféle tényalakulatok, melyek által olyféle viszony, személy és dolog közt létesülhet és fenforoghat, közelebbül jog- és tantételekben nem fejeztetnek ki, hanem olyféle alakulatnak fenn- avagy fenn nem forgásáról, mint immár ténykérdésről, az ama tan- és jog-

tétel szerint összszerüleg minősítő bíró nyilatkozik. A specificatióknak tekintendő felmunkálások közt kétségtől sokkal, de sokkal nagyobb különféleség forog fenn, mintsem a birtokbajutas és a birtoklás álladécai közt: mindazáltal mondható-e, hogy amazokat tárgyzató tétel — akár egymagában véve, azaz két társától egyelőre eltekintve — kevésbé jellemző, mintsem a birtoklási álladékat elismerten eléggé jellemző tan- és jogtétel?

Mindazáltal szerkesztményem ezen ilykép indokolt tételéről csak azt merem állítani, hogy mindazon készítmények, melyek az abban kifejezett fogalmi kelléknek megfelelnek, a jelenkor forgalmi életében divatozó felfogás szerint csakugyan és kivétel nélkül (specificatiói tulajdonszerzés alá eső) új dolgok, nem pedig azt is, hogy ezen felfogás szerint ama készítményeken kívül egyebek (afféle) új dolgoknak nem tekinthetők. Sőt ennek ellenkezőjéről olyannyira meg vagyok győződve, hogy azon már indokolt tételt az utána következővel e tekintetből kiegészítendőnek vélem. De nemcsak ama tétel, hanem az uralkodó tané is szorul kiegészítésre, mely utóbbi állításomat a német birodalom számára készülő polgári törvénykönyv tervezetének, értekezésem

4. szakaszában megbírált 894. §-a tetteleg igazolja.

Az ebben foglalt kiegészítéstől lényegileg különböző hasonczélú másodtétel szerint új dolog készítésének az is tekintendő: ha a készítmény és a felmunkált dolog azonos rendeltetésűek ugyan, de amaz oly érdeket elégít ki, melynek a felmunkálthoz hasonló ép dolog megközelítőleg sem felel meg.

Tételemet elméletileg és gyakorlatilag indokolom.

Tény az, hogy korunk forgalmi és jogi felfogása, mint több egyében, úgy a specificatióul minősíthető felmunkálások dolgában is a római jog és jogászok által vont határokon messze túlterjeszkedik, még pedig igazán kényszerítő okból, t. i. mivel műszaki és ipai gyártásunk tömérdek oly szerkezetű készítményeket hoz létre, minőkről a római világ még csak nem is álmodott. Ezen készítményeink közt olyak is bőven találhatnak, melyek sem a legutóbb indokolt tétellel implikált új dolgok, sem a csupán csak javító és díszítő megmunkálások közé nem sorozhatók, mivel t. i. egyfelől a köztük és anyagaik előbbi álladécai közt fenforgó rendeltetési és használati azonosság szempontjából ezen megmunkálások közé tartoznának, másfelől meg az anyagaik

hatékonyágát, mondhatni: hogy másítólág fokozó mivoltjok a dolognak rendeltetési azonosságán változtató igen sok felmunkálás hatásbeli jelentőségén is túltesz, úgy látom, hogy a dolog *hatékonyágát* olykép megmásító megmunkálást ugyanazon gazdasági és jogi méltatás illeti, amelyben a dolog *rendeltetésén* változtató felmunkálás részesül.

Ezt tartalmazó tételmet már most gyakorlati példákkal is támogatom. A ki puskát új sárkánnyal vagy új ágygyal lát el, csak javító munkát végez, hanem a ki elültöltőt hátultöltővé alakít, szerkesztményem másod tétele és bizonyára a forgalmi életünkben divatozó felfogás szerint is új dolgot készít, noha a hátultöltő puska az elültöltőtől rendeltetésileg nem különbözik. Szintígy: gőzhajónak új gőzmozdonnyal ellátása csak javítás, hanem vitorlás hajónak gőzössé alakítása új dolgot eredményez. Hátha amaz esetben a kicserélt mozdony immár hasznavehetlen volt? A kicserélés mégis csak javítás, és e minősítést tetelem az «ép» melléknévvel fejezi ki. De ha az új mozdony a kicserélnél nagyobb erejű? Ez az álladók különböztetést tesz szükségessé: ha az erőbeli különbség oly nagy, hogy a miatt a kicserélt mozdonyhoz hasonló új mozdonyval dolgozó afféle gőzösök a nagyobb erejű mozdonyval ellátott hajó rendeltetésére nem fordíthatók, úgy az utóbbi új készítménynek tekintendő; különben az ily változtatás is csak javítás.

Kérdéses tételmet indokolását azon megjegyzéssel fejezem be, hogy az amaz szerint specificatióként minősíthető munkálatok nyers anyagokat alig tárgyzhatnak, mivel t. i. ezeknek olyféle megmunkálásai az előző tételben kifejezett nagyobb igényű szempontból tekintendők specificatióknak. —

Szerkesztményeim idáig indokolt két minősítő tétele vagylagos természetű, azaz: ahhoz, hogy valamely készítmény specificatiói tulajdonszerzés alá eső új dolognak tekinthető legyen, elégséges, ha a készítmény akár csali az egyik, akár csak a másik tétel követelményének megfelel; ellenben a mit szerkesztményem harmadik tétele tartalmaz, hogy t. i. a felmunkálás által lett új dolog a felmunkálnál értékesb legyen, ez a követelmény nézetem szerint a specificatiói felmunkálás valamennyi alakulataira szól.

Ezen tételmet indokolni, annyiban könnyebb feladat, a

mennyiben uralkodó tantételbe nem ütközik, hanem csak némely jelenkori jogtudósok ellenkező véleményébe, és a mennyiben a többiek e tárgyban oly semlegességre szorítkoznak, mely inkább az én tételem, mintsem az evvel homlokegyenest ellenkező vélemény felé hajlik.

Az utóbbi, vagyis az ellen, hogy dolog értékét nem öregbítő, sőt csökkentő felmunkálás is esetleg specificatiónak tekinthető, elégséges czáfolat, ha arra utalunk, hogy a specificatio is két-ségkívül productio, ennek gazdasági veleje pedig elismerten, új értéknek létrehozása, minélfogva improductiv specificatiónak eszméje nem kevésbé képtelenség, mint improductiv productió. Továbbá: hogy e szerint úgy az értéktelen, mint az értékcsökkentő felmunkálásban a specificatio tulajdonszerző hatását indokoló elem teljesen hiányzik; mert ki a dologra fordított munkájával azt olykép megmásítja, hogy az csak annyit vagy még kevesebbet ér, mint annakelőtte, az a kérdésünkre nézve döntő gazdasági felfogás szerint eredménytelen, illetőleg rontó munkát vitt véghez, mely — akár saját, akár idegen dologra fordított — tiszta pazarlás, illetőleg károsítás. Ezen gazdasági tény ellenében lehet ugyan arra hivatkozni, hogy más kérdés az, vajjon forog-e fenn specificatio, meg más kérdés az, vajjon kit illet a specificatio-eredményezte új dolognak tulajdona? Megengedem. Amde ez a két kérdés — legalább a mennyiben a specificatio itt szóban forgó eszméjéhez és munkaelvi joghatásához képest vétetik szemügyre — *ok- és okozat ép* összefügg, és mint-hogy az «új dolog — új tulajdon» jeligét viselő okozat az uralkodó munkaelvnél fogva *productiói vívmány*, tehát az ok csakis *productio* lehet.

Lássuk ezt néhány kísérleti példában.

A ki egy forint értékű vászonra egy forint értékű festéknek elhasználásával olyannyira silányan festett, hogy készítményét a forgalomban még csak a vászon és festékek ára sem méltatják, az a vásznat és festékeket elhasználta és gazdaságilag mit sem hozott létre, még az esetben sem, ha értéktelen mázolását drága keretbe foglalja és lakásában dísz gyanánt tartogatja. Igaz, hogy ezen példaeset specificatióul nemcsak azért nem minősíthető, mivel abban az értéknövekvés kelléke hiányzik, hanem azért sem, mivel az abban említett munkálkodás új dolgot nem eredmé-

nyezett, t. i. festménynek nevezhető. Képzeljük tehát azon példát kissé módosultán.

Tegyük fel, hogy a forintos vászonnak egy forint értékű festékekkel megmunkálása a képírók és a némi műízlésnek örvendő közönség ítélete szerint merő vászon- és festékpazarlás, tehát mitsem érő sületlenséget eredményezett, melyet azonban számos hasonló kontármű során számos ember — *exempla sunt odiosa, sed multa* — kettőnél több forintért megvenni hajlandó: ez a kontármű, melyet a jó ízlésnek egyhangú ítélete az előbbi példában említettel együtt a festészeti eszközök eredménytelen felhasználásai közé soroz, mivelhogy a forgalomban — igaz, hogy jobbára a méterrel mért, hanem annál könnyebben kapható és az ahhoz felhasznált anyagok áránál valamivel nagyobb értékkel bír, a forgalmi élet felfogása szerint nem vásznat és festéket pazarló pusztítás, hanem — a legnagyobb festők remekműveiként — készítmény, azaz *specificatio* által lett új dolog: felette silány festmény, de hát mégis festmény. És miben különböznek az efféle kontárművek a forgalomban sehogy sem értékesíthető mázolásoktól? Nem vitatom, hogy egyes-egyedid abban, hogy amazokat még valahogy megveszik, emezeket pedig sehogy sem; mert belátom, hogy — határtalanul rászédhető egyes vevőknek latba nem eső egyéni butaságától eltekintve — azon ember-sokaság, mely amolyan kontárműveket vásárol, ezek és az általok is mire sem becsült mázolások között valami különbséget talál, és hogy ennek néminemű alapja is van: de ezt a különbséget sokszor elannyira kétes tulajdonságok alkotják, hogy az osztályozó forgalmi felfogás, mely némely mázolásokat a festmények, másokat meg a mázolólag elrontott vásznak közé soroz, ez ítéleteit nem annyira tárgyainak minőségi különbségére, mint inkább az olcsó képeket vásárló közönség ízlésbeli szerénységének minimál vételárak alakjában tapasztalt mértékére alapítja. Es az is igaz, hogy az emberek vásárlási hajlandósága egyáltalában valamennyi dolog értékének megállapításánál, sőt alakulásánál főtényezőkép hat; mert hiszen a mit a dolgok értékének nevezünk, az végvonalban nem magoknak a dolgoknak természeti tulajdonsága, hanem az emberek azok iránt érdeklődésének a kifejezése: ámde ez érdeklődést többnyire a dolgok határozottan mutatkozó bizonyos tulajdonságai gerjesztik, míg a mi

példánkban és ehhez hasonló számos esetben a dolgok érdeklődést gerjesztő tulajdonságai közvetlenül alig észlelhetők, hanem az amazokért kapható értékből következtetendők, — mint pl. némely mázolások értékesíthetősége festményi minőségre következtetni készlet.

És szemléljük még két, egészen más alakulaté és mind a mellett hasonlóig minősítendő példát. Tegyük, hogy 50 forintot érő bársonyból és hozzávalókból többé-kevésbé elkontározott kabát készült: quid iuris? Ha mindazonáltal viselhető és azon összeget meghaladó értékű, úgy specificatiói műkészítés forog fenn; ha ellenben a készítmény olyannyira idomtalan, hogy értéke a szétfejtés után maradó bársonydarabok- és hozzávalókhoz képest alattul, úgy értékfogyasztó rontás a munka neve, habár a kabát szét nem fejtetik, hanem ilyen gyanánt kel el és liasználtatik, Es: a ki italul nehezen kelendő borból oly eczetet gyártott, mely amannál értékesb, az kétségkívül specificatiónak elismerendő munkát végzett; ellenben a ki ötven forint értékű borból húsz forintot érő eczetet készített, lehet, hogy ezzel ingyének hízelg, hanem tette szintoly kevésbé specificatio, mintha azon bor maga-magától megeczetesedett, azaz: elromlott volna. Ezen esetnek minősítése az értéknövekvésen és illetőleg ennek hiányán fordul meg.

Tehát szerkesztményem utolsó tételét is igazoltnak látom, még pedig két irányban, t. i. úgy azon szaktudósok ellenében, a kik értéktelen sőt értéksökkenítő specificatióról álmodoznak, mint azon túlságosan óvatos véleménynyel szemben, hogy az értéknövekvést — noha a specificatio természetében fekszik — ennek fogalmába felvenni netalán veszélyes. Hogy érveim az utóbbi aggodalomra egyenest és különleg nem vonatkoznak, csakis annak megközelíthetetlensége okozza, alapulván ez aggodalom annak a lehetőségén, hogy — noha oly igazi specificatiói esetet, mely az értéknövekvési kellék hiányában volna, idáig még sem nem tapasztaltunk, sem nem képzeltünk — ily eset valamikor előfordul. Az ebből merített kifogás ellen érvelni nem csak lehetetlen, hanem egyelőre fölösleges is.

Talán nem fölösleges megjegyeznem, hogy valamint a szerkesztményem első és másodtételében vagylagosan követelt két kellék egyike vagy akár mindketteje a harmadikban követelt

értékőregbítés hiányában specificatiói minősítésre nem elegendő, azonkép a dolognak értékét emelő megmunkálás is csak ama két kellék legalább egyikének fenforgása mellett tekinthető specificatiónak. Amaz állításomat a legutóbb felhozott három példával immár megvilágosítám, emerre a következő vet világot. Aki felette piszkos és rongyos kabátnak nagy foltozási ügyességgel és tisztítási fáradsággal újéhoz hasonló csint szerzett, az munkájával a kabát értékét jelentékenyen emelte, hanem új dolgot szerkesztményemnek sem első, sem második tétele értelmében nem hozott létre és e hiány miatt művelete nem is specificatio.

Értekezésem ezen szakaszát a specificatio egészére vonatkozó figyelmeztetéssel végzem.

Az ingó dolgok szokásos felhasználásának tömérdek sok módja és alakulata közül a jogtudomány és joggyakorlat idáig még csak aránylag kevesek hovatarozását fejezte ki esetismeileg, míg azok nagyobb többsége hasonlatos minősítésnek hiányával van. Így pl. a szokásos vegyészeti működésnek hol egyesítőleg, hol különítőleg előidézett eredményei közül csak igen kevés lön mindeddig olykép minősítve. Az esetismeileg még nem minősített készítmények, megmunkálások, elválasztások és egyesítések tömegét az egyre növekvő és fejlődő művészeti, műszaki és ipari munkálkodásnak új meg líj művei öregbítik. Mindezek kellő jogtani méltatásához és osztályozásához sokféle egyéb szakavatottságnak támogatása szükséges, és ha ezen meglehetősen elhanyagolt feladat valamikor nagyobb mérvű megoldást nyer, új külön kis irodalom leszen annak alapja.

IV.

A legújabb és egyszersmind leghivatottabb magánjogi codificatiónak, t. i. a német birodalom számára készülő polgári törvénykönyvnek ez előtt két évvel közzétett első tervezete a specificatióra nézve a következő rendelkezéseket javasolja:

«893. §. A ki egy vagy több anyagnak felmunkálása vagy átalakítása által új ingó dolgot készít, az utóbbinak tulajdonát szerzi meg.»

«894. §. Új dolog készítésének, a 893. §. értelmében, *az is* tekintendő, ha felszínre szorítókozó megmunkálás által az alapul szolgáló dolog nemcsak javítva vági' díszítve lön, hanem a megmunkálás, u. m. nyomtatás, rajzolás, festés, vésés és efféle által az anyag értékét meghaladó értékre emeltetett.»

Mielőtt ezen javaslatba hozott rendelkezések érdeme ellen szóló észrevételeimet megtennem, a bennök előforduló néhány legnagyobb fontosságú kifejezésekre kell figyelmeztetnem. A 893. 5§ a «schola Proculianorum» tana szerint javasolt tulajdonszerzést ahhoz köti, hogy a tulajdont szerző *új ingó dolgot készített* legyen, és pedig *felmunkálás (Verarbeitung) vagy átalakítás (Umbildung)* által; a rákövetkező S. pedig azonos joghatást a dolog felszínére szorítókozó és anyagának értékét emelő *megmunkálásnak (Bearbeitung)* is tulajdonít: tehát első sorban *felmunkálás és átalakítás* közt, aztán meg *ezen kettő és megmunkálás* közt lényeges különbség forog fenn, ezen három szó három különböző működést jelentvén, melyek mindegyike tulajdonszerzésre vezet, de csak az esetben, ha a felmunkáló vagy átalakító személy *új dolgot*, a dolog felszínét megmunkáló pedig a megmunkált anyagnál *értékesb* dolgot készített.

Arra nézve, hogy ezen szerkezet a specificatiói működéshez megkívántaié productiv hatást, az uralkodó tant követve, *csupán* azzal minősíti, hogy létesítsen *új ingó dolgot*, értekezésem III. szakának tartalma szolgál bírálatul.

Szintűgy arra nézve is, liogv a 893. §. az új dolgot létrehozó működést meg *fölösen* két, értelmileg megkülönböztetendő és e miatt kétséget szülő főnévvel (felmunkálás vagy átalakítás) jellemzi, jóllehet valójában az első egymagában elégséges is, világos is, tehát megfelelőbb lett volna; sőt voltaképp egyikre sem volt szükség, mivelhogy t. i. a németül is töhh változatban rendelkezésre lévő *készít* (schafft, verfertigt stb.) ige, melynek egyik, csakhogy nem legalkalmasb synonymja («herstell») a §-ban elő is fordul, a tervezet szerzői által az uralkodó tan szerint szándékolt mondandót teljesen kifejezi. De hát ez a kettőzés a száz és a zürichi törvénykönyvben is előfordul.

Bővebben kell foglalkoznom a német törvénykönyvi tervezet 894. §-ában a felszíni megmunkálásokra nézve újságkép javasolt intézkedéssel, melyet egész kiterjedésében elliibá-zottnak kell mondanom. — Mindenek előtt két kifejezés viszonylagos értelmének kétséges volta miatt. Ugyanis, a felszínre szorítókozó megmunkálásnak tárgya kétszer van említve: először mint «alapul szolgáló *doloi*» és másodízben mint «*anyai*», melynek értékét a felszíni megmunkálás emelje, ha líj dolog készítésének akar tekintetni. Kérdés: ugyanazt értették-e a tervezetnek szerzői az értékileg gyarapítandó «*anyai*» alatt, mint a «*dolog*» alatt, mely a felszínre szorítókozó megmunkálásnak tárgya? E kérdést a §. szövege kétségben hagyja, indokolása meg szóra sem méltatja. Pedig nagyon szükséges volt, annak nemcsak az utóbbiban, hanem magában a leendő törvény szövegében elejét venni. Mert az értékileg gyarapítandó *anyay* kétfélére érhető: lehet az a felszínileg megmunkált *doloy*, úgy a mint volt, és lehet csak ennek *nyers anyaga*: e kétőnek értéke pedig nagyon különböző lehet, t. i. ha a felszíni megmunkálásnak tárgya nem nyers anyag, hanem készítmény, pl. arany ékszer. Ezen kétséget az lí. n. logikai magyarázat eloszlatja ugyan, nézetem szerint azzal, hogy az értékileg gyarapítandó *anyagot* a felszínileg megmunkált *dologgal*, nem pedig ennek nyers anyagával, azonosítja; de hát az is szerkesztési hiha, ha törvényhozási rendelkezésnek, kivált a szóban forgóként behatónak értelme nem a törvény szavaiból, hanem távolabb eső körülményekből meritendő, jóllehet a hibát semmiféle tárgyi nehézség sem menti. Ki lesz az javítva, ha «*az*

anyagi értékét emelő» helyébe «*annak addigi értékét emelő*» tétetik.

De hát efféle szerkesztési hibák lassan készültek és legnagyobb gonddal ismételtén javított nagyobb törvényhozási művekben is, szinte kikerülhetetlenül, elő szoktak fordulni, és a nélkül, hogy miattok a jogélet hátrányt szenvedne. Ellenben nagy bajnak tartanám, ha a szóban forgó tervezeti §. minősítő tartalma törvény erejére jutna.

Mert habár annak indoka és célzata kettős vonatkozásban, t. i. mind a mi a felmunkálási productionának az uralkodó tannál közelebbi jellemzését általában, mind pedig a mi az ahhoz megkívántató értékelést különleg illeti, az értekezésem III. szakaszában érvényesített saját felfogással egyező, tehát ennek időszerűségét hathatósan bizonyítja: magát az ama helyes indokhói és cél véggett javasolt rendelkezést mód és eszköz dolgában elhibáztoknak és ennél fogva tarthatatlannak vélem.

Téves ugyanis, hogy a 893. §-ban követelt uralkodó tannak elégtelen mivolta *egyedül a felszíni* megmunkálásokkal járható spéci íicatiók helyes minősítését veszélyezteteti; téves továbbá, és eredményeiben felette viaszás az, hogy ama veszély elhárítása véggett *valamennyi* felszíni megmunkálást *egy-egyedül* az anyagokat (akár csak parányival is) értékesbítő hatás alapján minősít specifiicatiókul; téves végre, hogy a nem pusztán felszíni felmunkálásoknak azokul minősítéséhez értékelést meg *épeenségel nem* kíván meg.

Úgy az első mint a harmadik, vagyis az ellen, hogy oly felmunkálás, mely a felmunkált dolog értékénél nagyobb értékűt nem eredményezett, specifiicationak tekintessék, e helyütt még egyszer érvelni, részemről fölösleges, mivelhogy ezen minősítés tarthatatlanságát érvel és példával immár kimutattam; hanem a másodsorban említett tévesztés vagyis az ellen, hogy a dolog felszínére szorítókozó *bármind* megmunkálás *csupán* azért, mivel annak értékét öregbíti, specifiicationak nyilvánítatik, megigazító szavaknak szükségét látom.

Kezdem azzal az emlékeztetéssel, hogy a specifiicationi felmunkálás-okozta értéknövekvésre magam is *különleg* súlyt fektettem, csakhogy nem *egy-egyedül* erre, meg sem dolog felszínére szorítókozó *valamennyi* megmunkálásra vonatkozólag, sem

másféle, helyesebben *fel*munkálásoknak nevezendő megmunkálások lehetőleg hasonló kétsége elől elzárkózó kizárólagossággal.

Indokolom a tekintélyes törvénykönyvi tervezet idézett javaslatától eltérő felfogásomat.

A tervezet 81)3. §-a az uralkodó tannal egyezőkig a munkaelvi tulajdonszerzést *szabálykép* a közelebről meg nem határozott azonossági változásra vagyis arra alapítja, hogy valamely anyagból «fel»munkálás vagy átalakítás által új ingó dolog készült; a következő §. «a dolog felszínére szorítókozó megmunkálás» eseteire nézve azon szabálytól eltér és *kivételkép* intézkedik, mondván, hogy az is, a mi csak javító vagy díszítő megmunkálásnak látszik, új dolog készítése s tehát specificatio gyanánt minősítendő, ha az oly kép megmunkált dolog értékét öregbitő. Az ellentét, mely ezen *kétféle*, t. i. *szabályszerű* és *kivételes* minősítés közt fennforog, a lehető legélesebb, mivelhogy a kivétel a szabályt egész kiterjedésében megtagadja, azaz «aliud pro alio» helyettesít. És mi *ükből!* A törvénykönyvi tervezet indokolása (III. kötet, 361. 1.) e kérdésre egyenest nem felel, hanem mindössze 11 szóval a kivételes minősítés *ezélatát* közli, mely abból áll, «hogy az új dolog fogalmának túlságosan szűk felfogása meggátoltassák», tehát az okra visszakövetkeztetésre nagyon is dús, csakhogy annál kétesb anyagot szolgáltat. Annyi mégis kétségtelen, hogy végvonalban a 893. §-ban követett uralkodó tan elégtelensége aggályt kelte és hogy a rákövetkező §. ennek elhárítása végett készült: mintha a tervezet szerzői a 893. §. elkészülte után annak tartalmán, még pedig a dolgok felszínére szorítókozó specificatiói megmunkálásokat balmagyarázattól féltőleg, annyira meghökkentek volna, hogy azok számára a következő §-ban mintegy vészhorgonyról gondoskodának. Világosabban: a helyett, hogy az uralkodó tan elégtelenségében sinlő 893. jj-t úgy az új dolgok specificatiói alakulását közelebről jelző ismérvvel, mint az avval járó értéknövekvési kellékkel kiegészítették és ez által mindennemű specificatiók és csakis ezek ilyekül minősítéséről gondoskodtak volna, készítőnek ők az értéköregbedési kellékből külön (894.) §-t és ebben ez egy kellékre alapított anomál specificatiót, — mi végett? nehogy esetleg oly felszíni megmunkálás, melynek eredménye látszólag

csak javítás vagy díszítés, tehát az előző (893.) §. normál specificatiói igényének látszólag nem felel meg, azaz látszólag nem új dolog, de valójában mégis az lehet, a specificatióul minősítéstől és a specificatio joghatásától elessék. És mi áron menti meg a 894. §. a felszíni javítás vagy díszítés alatt lappangó, kétségkívül számos specificatiókat attól a hajtól? Annak az árán, hogy azon tömérdek javító és díszítő megmunkálásokat is, melyek épenséggel nem specificatiók, ilvek gyanánt leendő minősítésre igazolvánnyal látja el.

Bizonyos, hogy a törvénykönyvi tervezet nagy képességű szerzői ezt tudva cselekvék, és pedig azért, mivel azt vélek, hogy a törvényhozás felszíni megmunkálások minősítésénél kényszerhelyzetben van, azaz két anomalia közül kénytelen választani, t. i. vagy feláldozni az egynemely felszíni javítások és díszítések alatt lappangó specificatiókat a 893. §-ban kifejezett elvi szabály épségéért, vagy pedig csorbítani az utóbbit valamennyi, nem merőben értéktelen felszíni javításokra és díszítésekre vonatkozólag. Választék pedig inkább az utóbbi anomáliát, mivel a német bírák kitűnő képességétől és ebhez mérten bátor judicaturájától a 894. §. rendelkezésének oly értelmezésére és alkalmazására számítanak, mely az annak világos szavaival kifejezett eszmét is a maga belső értékének mértékére szőri tanúja.

Ámde ez a kettős, egyaránt sanyarú vagylagosságra szorító kényszerhelyzet nézetem szerint valójában nem forog fenn, hanem van egy harmadik, mégpedig oly lehetőség is, mely semmiféle áldozat hozására sem készlet, tehát arra sem, hogy — mint mondani szokás és a francia code 571. articulusa intézkedik — «*contra rationem iuris*» a merő «*utilitas*» szempontjából minősítsünk, illetőleg a bírói bátorság akkora próbára tétessék. Ugyanis a mire a német törvénykönyvi tervezet 894. §-a helytelen minősítéssel törekszik, hogy t. i. felszínre szorító és mégis igazán specificatiói felmunkálások csak azért, mivel a dolog felszínére szorítóknak, a specificatiókul minősítéstől el ne essenek: azt a specificatio által lett új dolgok közelebbi meghatározását tartalmazó bárom tagú szerkesztményem két-két tétele magával hozza, a nélkül, hogy kivételes intézkedésre

szükség volna és ennek révén a specificatiók közé közéjük nem tartozó alakulatok (növedékek) becsempészte tűnének.

Mert mihelyt ki merjük mondani, hogy az, a mit felmunkálás hoz létre, új dolognak annál fogva tekintendő, hogy a készítmény a maga saját rendeltetése szerint oly használatra szolgál, melyre a felmunkált dolog a magáé szerint fordítható nem volt, vagy habár mindkettő azonos rendeltetésű, a készítmény oly érdeket elégít ki, melynek a felmunkálthoz hasonló ép dolog megközelítőleg sem felel meg, és hogy úgy amaz, mint emez esetben a készítmény a felmunkált dolognál értékesb, — mihelyt ezt ki merjük mondani, nemcsak a felszíni javítás és díszítés, hanem bármely más kétséges mivoltú alakulat alatt lappangó specificatiói felmunkálások ilyenekül minősíthetők, nem csupán fictio vagy legalább erőltetett magyarázat segélyével, hanem a valóságnak megfelelőleg és nagy nehézség nélkül. A mely megmunkálások pedig valójában nem specificatiók, azok ilyenek gyanánt nem is minősítendők.

Hogy erről kísérletileg is meggyőződünk, szemléljük egy kissé a felszíni megmunkálások azon négy módját, melyeket a német törvénykönyvi tervezet 894. §-a példaképen kiemel és egyes-egyedül értéköregebítő hatásuk alapján specificatiókul minősít, u. m. a nyomtatást, rajzolást, festést és vésést

Olvasmányi szövegek, ábrák és képek nyomtatása, ha az felvételökre szokásosan rendelt anyagokon vitetik véghez, kétségkívül specificatiói felmunkálás, mivel új és a felhasznált anyagoknál értékesb dolgot: nyomtatványt hoz létre; de hogy pl. egy vagy akárhány kendőnek himzőleg kimunkálendő ábrákkal ellátása, csak mivel pénzbe kerül és értékesbít, specificatiói felmunkálás gyanánt minősítendő és hazon, ezt elhinni semmivel sem könnyebb, mint azt, hogy a kendők afféle mintabélyegzésnél fogva megszűnnék kendők lenni. Hiszen még maga a himzés is csak az esetben specificatio, ha oly anyagon vitetik véghez, melynek használati rendeltetése különös alakítással még nincs megállapítva, pl. egy darab selymen vagy gyolcson, vagy ha a himzet az alapjául szolgáló dolognak immár megállapított különös használatát meghaladó érdeket elégít ki.

Hogy rajzolás és festés mely véghatárig tekintendők igazi specificatióknak, azt kétféle alakulatban fentebb fölhozott festési

példával immár kiderítem: egyébiránt szolgálók még egygyel. A festett tulipánok és egyéb virágok közt, melyekkel a kezdő művész Munkácsy egykor szerény faládatat díszíte, lehetnek olyanok is, melyek aranyos keretekbe foglalt sok virágfestménynél jóval különbek: mindamelltt emezek specilicatio által lett új dolgok, amazok meg szerény ládák toldatai, növedékei.

Es a vésés eredményei"? Ha a vésnök pl. aczélba vagy rézbe sokszorosítás végett képet vésett, drágakőbe arczképet vagy czíjnert, úgy az aczél, illetőleg a réz és a drágakő specilicatio módjára fél van munkálva; ha ellenben vésőjével pl. burnótszelencze födelét ékesíté, úgy vésete a szelenczének növedéke.

A német törvénykönyvi tervezet 894. §-a szerint mindezen esetek megkülönböztetés és kivétel nélkül specificatiókul minősítendők. Hát meg a felszínre szorítókozó megmunkálásnak tömérdek egyéb módjai és alakulatai! A szerint pl. kopott aranyos keretnek újólag megaranyozása, ruhaszekrénynek újólag kifényesítése avagy befestése, viselt arany ékszer színének élénkítése, kerevetnek új kelmével bevonása, vászonnak fehéritése — valójában mind megannyi javítások és illetőleg díszítések — helytelenül szintén specilicatio, azaz a dolgot fogalmilag elenyésztető és új dolgot létesítő felmunkálások gyanánt tekintendők.

Ismétlem: arra, hogy a specificatióul minősítendő felmunkálás értékőregbitő hatással legyen, e kellékre magam is *különleges* súlyt fektettem, t. i. nemcsak annyiban, a mennyiben a nélkül specilicatio egyáltalában fenn nem forog, hanem mint egynémely készítmények specificatiói mivoltát földerítő jelenségre (indicium) is; ámde az erre nézve felhozott festési és kabátkészítési példáimon látható, hogy az értéknövekvésnek ezen jelenségi, azaz új dolog létesültét kiderítő ereje oly felmunkálásokra szorítóközök, melyek a gyártási productio és az anyagot pazarló elhasználás közti határvonalon mintegy ingadoznak és a megmunkált anyag értékének őregbitésével mutatják ki azt, hogy még amahoz tartoznak. Ellenben a specificatiói felmunkálás meg a javító és díszítő megmunkálás közt az értéknövekvés egymaga afféle különbözeti jelenségül nem szolgálhat, mert hiszen amaz és emez közt arra nézve különbség nincs, növekedvén úgy amannál mint emennél fogva a dolgok értéke. És mellesleg legyen mondva: az értéknövekvés egyfelől

javító és díszítő megmunkálások, másfelől anyagot rontó és munkát pazarló tevékenységek közt szintúgy szolgál különbözőzeti jelenségül, mint az utóbbiak és a specifikációs felmunkálások közt.

Világos ezekből, hogy a német törvénykönyvi tervezet 894. §-ában az értéknövekvés alapján javasolt kivételes minősítés helyes indokának és célzatának meg nem felel, sőt teljesen el van hibázva.

És még egy kifogás: az érdemileg hamis tétel a művelt világ felfogásába ütköző, sőt visszatetszést gerjesztő értelmezésre, balmagyarázatra is ad okot, a mennyiben t. i. a felszínre szorítókozó *művészeti* munkálkodás eredményeit is egyes-egyedül az értékőregbítés kivételes szempontjából látszik specifikációs alkotásoknak elismerni. Mert ha igaz is, hogy a jog és jogtan, *a mi a tulajdonszerző hatást* illeti, pl. festői remekék és kontárművek készítése közt szabálykép különbséget nem tesz: következik-e ebből, hogy — midőn egyebek mellett az utóbbiak miatt is szükségesnek vélt kivétel tételik — a kivétel amazokra is érthető szöveggé fogalmazandó? Vagy világosabban szólva: abból, hogy léteznek és készülnek olyannyira silány festmények, miszerint azoknak festményi minőségéről a hozzájuk felhasznált anyagok áránál valamivel nagyobb forgalmi értékük szolgált bizonyosságot: következik-e ebből, hogy a világ valamennyi festményei nélkülözik az abbeli minőségöket igazoló jelleget és jogilag csakis a miatt ismerhetők el festményekül, mivel a hozzájuk felhasznált anyagoknál többet érnek? Már pedig a szóban forgó tervezeti §. ilykép látszik minősíteni.

Egyébiránt önként értetik, hogy mindazon esetekben, a melyekben (ingó) dolog felmunkáltatásának specifikációjul, illetőleg javításul vagy díszítésül minősíthetése végett a velők előidézett értékőregbedésre is elhatározó súly fektetendő, az utóbbinak hiánya nem holmi változékony külviszonyok, nevezetesen nem a kereslet és kínálat közti arányhoz képest alakuló árfolyam vagy pedig a divat alapján, hanem a fel- és illetőleg megmunkálás közvetlen sikeretlenségénél fogva állapítandó meg.

Valamennyi kutató és konstruáló szaktudósok közül a jog- és tantételek kifejtésében és fogalmazásában fáradozó jogászt környezi leginkább az az eshetőség, hogy bőséges észlelés es beható megfontolás után legnagyobb gondossággal és óvatossággal szabályt megállapító szerkesztményét figyelembe nem vett avagy csak utólag felmerülő egyes alakúhatok okéért megtagadni vagy legalább módosítani kényszerül. Ered pedig ezen nagyobb mérvű veszély abból, hogy az a lét, mely a jogtudománynak tárgya és a jogásznak világa, t. i. az ember társadalmi élete, jó részben az emberiség, sőt egyes nemzetek és nemzedékeknek szabad alkotása, tehát változékony és némileg ingatag. Innen van, hogy épen a legtehetősb jogászok, ha kötelező jogtételek állapítandók meg, fukarságnak és félénkségnek tetsző tartózkodással javasolnak.

Bővebb és bátrabb kifejtésre és fogalmazásra nógat a jogtudomány legsajátabb, szabad és független hivatása: a jogviszonyok alkatait és ezekhez illő szabályait megismerőleg és ismeretőleg feltárni; bővebb és bátrabb kifejtésre és fogalmazásra azért, mivel a haladásnak első, sőt csaknem egyetlen eszköze, és mivel eredményei, t. i. a tantételek, kültekintély és kötelező erő hiányában vannak és csakis elismert helyességek alapján juthatnak maradandó jogi érvényre, tehát helytelen mivoltuk a jogéletet közvetlenül és maradandóig nem zavarhatja.

Előterjesztésem bátorság nélkül nem szűkölködik, hanem bőségre megközelítőleg sem fedi tárgyát; pedig a szóba nem hozott részletek között vannak olyak is, melyekről a szaktudomány idáig még nem tőn említést, pl. a nyers anyagok speci-
 ücatiói felmunkálása és a készítményeké közt szerintem fennforgó különbségről.

Mostanság végzek azzal, a mivel voltakép kezdenem illet volna: az értekezésem címéül használt és szövegében minduntalan előforduló idegen jogi műszó (specificatio) értelmének megfelelő magyart javasolni.

Szándékosan halasztám idáig.

Bátorságom valaha a szaktudományomhoz tartozó tömerek idegen műszó megmagyarítására is előszeretettel vállalkozók, hanem az idő és holmi tapasztalás e hajlandóságomat rég lehűté. Tehát ez alkalommal is, miután idegen lobogó alatt elég soká czirkáltam, csak kényszerűségből: a partraszállás illeménél fogva és meglehetősen szorongva vallók hazai jelszót.

Legörömetesebb pedig vallanék immár szaktudományi használatban levőt, ha ugyan a kifejezendő értelemnek jogtanilag eleget tevőt abban találnék; minthogy azonban az a, magában véve és a közönséges beszédmód szempontjából kifogástalan két magyar szó, melyet egyik-másik jogásztársam az idegen helyett használt, t. i. «*átalakítás*» és «*feldolgozás*»), a hozzájuk kötött jogtani értelemnek, illetőleg a tudományos szólamban sem nélkülözhető jóízlésnek eleget nem tesz: tehát másnak vallását el nem kerülhetem. Ugyanis: «*átalakítás*» nem annyira az, mi a jogtudományban specificciónak nevezetik, mint inkább a dolognak azonosságát fennhagyó megmunkálás és legjobb esetben mindkettő; «*feldolgozás*»-nak pedig elnevezni azt, a minek tárgya «*dologi*»), ezen több értelmű szónak furcsán hangzó párosítására vezet: «*dolgot feldolgozni*» és «*dolognak feldolgozása*»,— eltekintve attól, hogy a *fel-* és megmunkálás közt fennforgó különbség okáért szaktudományunkban még a «*megdolgozás*»-t is honosítani kényszerülnénk.

Nevezük tehát a specificciót magyarul — ha úgy tetszik — *fel* *munkálás*-nak, mely kifogástalan szó mind tárgyának fogalmi elenyészését, mind az utóbbinak okát és módját értelmileg tartalmazza; csakhogy nélkülözzük vele azt, mi jogilag főbb, t. i. az alkotó hatást: új dolognak létrehozását.

Még két évtizeddel ezelőtt új jogi műszó képezésétől sem irtózó bátorsággal a latinnal felérő kifejezésig ágaskodtam volna, mondván hogy: *átmndsitás*, hanem olyfélélt többé nem merészlek.

A mi jogászai érzékemet ma leginkább kielégítené, az az ősi becsületes *gyártás*, mely eléggé fogékony még arra, hogy *műgyártás-sá* és *gyártási* vagy *gyártó fel-* és *átmunkálás-sá* fejlesszük; ámde a művészi becsvágy és alkotás iránti tiszteletből ettől is elállók.

Es így csak azt mondhatom, a mi senkinek önértetét sem bántja és sok emberének hízelg, hogy: *műkészítés!*